This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

31126

STANFORD UNIVERSITY LIBRARIES

ЮЛИИ 1899 ГОД. III.

НОВО ВРЕМЕ

МѢСЕЧЕНЪ ПРЕГЛЕДЪ
на
УМСТВЕННИЯ И ОБЩЕСТВЕННИЯ ЖИВОТЪ.

№ 7

Съдържание:

1. **Либерална Партия и нейнитѣ дѣла.** Отъ . . . . **М. У-ски**

2. **Партийнитѣ отношения въ Финландия.** Превелъ И. Ф. Отъ . . . . **Плохоцки.**

3. **Монтескьй за Английската конституция.** II. (**Край**). Отъ . . . . **Д. Димитровъ.**

4. **Митрошкино жертвоприношение.** (Изъ разказитѣ за гладната година). Превелъ отъ руски Н. Г-въ. Отъ. . . . . **Ник Рубакинъ.**

5. **„Безсмъртний“ еклектизмъ.** (Продължение отъ № 6 и край). Отъ . . . . **Г. Б.**

6 **Художествена изложба** (Бележки). Отъ . . . **Вл. Н. К-въ**

7 **Изъ Ада Негри.** I **Безъ име.** II. **Добрѣ дошла, Мизерьо!** III. **Майка работница.** IV **Аутопсия. На К В.** V. **Априлска пѣсень** Прев. отъ френски . . . . **Надѣжда Христовна.**

8. **Стихотворения:** I. **Край рѣката.** II. **Напрѣдъ!** Отъ. **Хр. Сил.**

9. **Нови книги:**

Земледѣлческий въпросъ. Погледъ върху тенденциитѣ на модерното земледѣлие и аграрната политика на социалната демокрация. Дѣлъ първи: Раз-

(следва на отвъдната страница)

витие на земледѣлието въ капиталистическото общество. Часть I. Авторизиранъ преводъ на Янко Сакѫзовъ. Отъ **Карлъ Кауцки.** — **Изъ царството на лъжитѣ**, отъ Максъ. Нордау. Превели отъ френски и допълнили отъ нѣмски: Д-ръ Т. Стояновъ и Вл. Димитровъ. — **Книги постѫпили въ редакцията.**

10. **Наученъ прегледъ:** Организацията на синдикатитѣ въ Франция. Съобщава. . . . . **F-tta.**
Деветия спѫтникъ на планетата Сатурнъ. — Предаване безъ жици грамадни количества отъ електрическа енергия. Съобщава . . . . **Н В.**

11. **Изъ живота и литературата:** — „Думи и дѣла“. — Г-нъ Ив. Ев. Гешовъ и неговата економическа политика. — Отношенията на буржуазния печатъ къмъ неговитѣ „думи и дѣла“. — Главната задача на нашитѣ държавни и обществени дѣятели споредъ г. Гешовъ. — „Дѣлата“ на последния. — Има ли хармония между „думитѣ и дѣлата“ му. — Оцѣнката на последнитѣ.—Буржуазното лицемѣрие. — Въ 1892 г. и днесъ. — Удовлетворението ни. — Цельта на г. Гешовъ. Отъ . . . . **Д. Б.**

12. **Социаленъ прегледъ:** Интерпарламентарната лига на мира и третейскитѣ сѫдилища. Деветата ѝ конференция въ Християния. Отварянието ѝ. — Речьта на норвежския министръ-президентъ. — Речитѣ на делегатитѣ. — Интерпарламентарния съюзъ и хагската конференция за мира. — Думитѣ на Бьернстерне Бьернсона за последнята. — Речьта на мистера Стеда и дѣятелностьта на сѫщата. — Резолюциитѣ на интерпарламентарната конференция. Отъ. **3. .П**

13. **Хроника** (Изъ нашата журналистика): За нашитѣ съсѣди. — „Демократътъ“ отъ Габрово. — Какво е разбралъ той отъ нашия конгресъ? — Единъ калѫпсѫзъ „демократъ“. — Ризовъ -- нашъ съсѣдъ! — Симпатиитѣ ни къмъ „демократитѣ“. -- „Демократическата“ дѣятелность на габровскитѣ „демократи“. — Коста Арсениевъ — Шестия конгресъ на работнич. соц. демокр. партия — Една погрѣшка въ решенията. — Едно доказателство за нетърпимостьта ни. — Д-ръ Пасманикъ и „социалистическа нетърпимость“. — „Псувнитѣ“ на „Ново Време“. — „Дайте, факти де!“ — Изложение на фактитѣ. — Мнѣнието на г. Опенхаймера. — Какво говорятъ „данитѣ“ на Инама-Щернегъ? Г. Пасманикъ не струва хасъ отъ проф. Зомбарта. — Мнѣнието на други учени. — „Теорията на Гизо“ и радостьта на г. Пасманика. — Гизо е материалистъ, но не марксистъ. Кое потвърждава „хипотезата“ на Маркса? — Хипотезата става теория Отъ . . . . **Senex.**

14. **Обявления.**

ЮЛИЙ 1899 ГОД. III.

НОВО ВРЕМЕ

МѢСЕЧЕНЪ ПРЕГЛЕДЪ
на
УМСТВЕННИЯ И ОБЩЕСТВЕННИЯ ЖИВОТЪ.

№ 7

* * *

ПЛОВДИВЪ
Централна Печатница
1899.

STANFORD UNIVERSITY
LIBRARIES
STACKS
JAN 27 1970

СЪДЪРЖАНИЕ: Стр.

1. **Либералната Партия** и нейнитѣ дѣла. Отъ **Д. Б.** 733

2. **Партийнитѣ отношения въ Финландия.** Отъ Плохоцки. Прев. отъ нѣмски *И. Ф* 743

3. **Монтескьо за английската конституция.** Продължение и край. Отъ Д. Димитровъ . . . 752

4. **Митрошкино жертвоприношение.** (Изъ разказитѣ за гладната година). Продължение и край. Отъ Ник. Рубакинъ. Прев. отъ руски *Н. Г-въ'* . . 761

5. **„Безсмъртний" еклектизмъ.** Продължение и край Отъ *Г. Б.* 777

6. **Художествена изложба.** (Белѣжки). Отъ *Вл. Н. К-въ.* 790

7. **Изъ Ада Негри.** I. Безъ име. II. Добрѣ дошла, Мизерьо! III. Майка работница. IV. Аутопсия. На *К. В.* V. Априлска пѣсень. Прев. отъ френски: *Надѣжда Христовна.* 794

8. **Стихотворения.** I. Край рѣката. II. Напрѣдъ! Отъ *Хр. Сил.* 798

9. **Нови книги:**
Земледѣлческий въпросъ. Погледъ върху тенденциитѣ на модерното земледѣлие и аграрната политика на социалната демокрация. Отъ *К. Кауцки.* Дѣлъ първи: Развитие на земледѣлието въ капиталистическото общество. Часть I. Авторизиранъ преводъ на Янко Сакъзовъ. — **Изъ царството на лъжитѣ,** отъ Максъ Нордау. Превели и допълнили отъ нѣмски: Д-ръ Т. Стояновъ и Вл. Димитровъ. — **Книги, постжпили въ редакцията** 799

10. **Наученъ прегледъ:** — Организацията на синдикатитѣ въ Франция. Съобщава *Г. На.* — Деветия спѫтникъ на планетата сатурнъ. — Предавание на растояние безъ жици грамадни количества отъ електрическа енергия. Съобщава: *П. В.* 811

11. **Изъ живота и литературата:** „Думи и дѣла". — Г-нъ Ив. Ев. Гешовъ и неговата економическа политика. — Отношенията на буржуазния печатъ

Стр.

къмъ неговитѣ „думи и дѣла“. — Главната задача на нашитѣ държавни и обществени дѣятели споредъ г. Гешовъ. — „Дѣлата“ на последния. — Има ли хармония между „думитѣ и дѣлата“ му. — Оцѣнката на последнитѣ. — Буржуазното лицемѣрие. — Въ 1892 год. и днесъ. — Удовлетворението ни. — Цельта на г. Гешовъ. Отъ *Д. Б.* 817

12. **Социаленъ прегледъ:** Интерпарламентарната лига на мира и третейскитѣ сѫдилища. — Деветата ѝ конференция въ Християния. — Отварянието ѝ. — Речьта на норвежския министръ-президентъ. — Речитѣ на делегатитѣ. — Интерпарламентарния съюзъ и хагската конференция за мира. — Думитѣ на Бьернстерне Бьернсона за последнята. — Речьта на мистера Стедъ и дѣятелностьта на сѫщата. — Резолюциитѣ на интерпарламентарната конференция. Отъ *З. П* 829

13. **Хроника** (изъ нашата журналистика): За нашитѣ съсѣди. — „Демократътъ“ отъ Габрово. — Какво е разбралъ той отъ нашия конгресъ? — Единъ калѫпсѫзъ „демократъ“. — Ризовъ—нашъ съсѣдъ! — Симпатиитѣ ни къмъ „демократитѣ“. — „Демократическата“ дѣятелность на габровскитѣ „демократи“. — Коста Арсениевъ. — Шестиятъ конгресъ на работнич. соц. дем. партия. — Една погрѣшка въ решенията. — Едно доказателство за нетърпимостьта ни. — Д-ръ Пасманикъ и „социалистическа нетърпимость“. — „Псувнитѣ“ на „Ново Време“. — „Дайте, факти де!“ — Изложение на фактитѣ. — Мнѣнието на г. Опенхаймера. — Какво говорятъ „данитѣ“ на Инама-Щернегъ? — Г. Пасманикъ не прави хасъ отъ проф. Зомбарта. — Мнѣнието на други учени. — „Теорията на Гиво“ и радостьта на г. Пасманикъ. — Гиво е материалистъ, но не марксистъ. — Кое потвърждава „хипотезата“ на Маркса? — Хипотезата става теория. Отъ *Senex*. 839

ЛИБЕРАЛНАТА ПАРТИЯ
и
нейнитѣ дѣла.

„Деньтъ,—казва народната пословица, — още отъ сутриньта се познава“. Още въ първитѣ дни отъ идванието ѝ на власть се видѣ, какви ще бждатъ дѣлата на „либералната партия“. Начинътъ, по който тя се домогваше до властьта, условията, при които тя прие да влѣзе въ кабинета Грековъ, мотивитѣ, които я подбуждаха да се домогва до властьта,—всичко показваше, какви ще бждатъ нейнитѣ дѣла. „Либералната партия“, — думата ми е, разбира се, за ония отъ многото наши „либерални партии“, която има за шефъ Радославовъ, — се домогваше до властьта съ остървенението на гладно животно, предъ очитѣ на което стоятъ ясли съ съблазнителна храна. Остървенението ѝ да се докопа до държавнитѣ ясли обикновенно приемаше у нея много смѣшни форми, които показваха, че тя е една смѣшна партия. Нийдѣ въ свѣта, освѣнъ въ България, такава смѣшна партия не би дошла никога на власть, мигарь нѣкакви исключителни обстоятелства би я издигнали до положението на властвующа партия.

Нашата „либерална партия“ се домогваше до властьта главно по единъ начинъ, а именно: да внуши на князя, че тя е силна партия, че съ нея е „народътъ“ и че нея именно часъ по-скоро трѣбва да повика на власть, ако не ще да го постигне участьта на Максимилиана. Съ тая цель тя свикваше конгреси, въ които повикваше почти всичкитѣ си членове, съ всичкитѣ ѝ „либерални дружинки“; съ сжщата цель тя поднесе на „камиларя“ извѣстния „протестъ“; съ сжщата цель тя устрояваше митинги, правеше русофилски декларации, пишеше кървави статии, въ които напомнюваше участьта на „вироглавитѣ крале“ и т. н. За лековѣрнитѣ тя извади една програма съ искания много демократически : съ „измѣнение на конституцията въ демократически духъ“, съ „разширение на самоуправлението“, съ „осигуряване на народния суверенитетъ“ съ „намаление на данъцитѣ“, даже съ „безплатна медицинска помощь“ и съ покро́вителство на нѣкакво си „кооперативно производство“! Но стигаше една въздушна цѣлувка, испратена отъ двореца по адреса на нѣкого отъ шефоветѣ на „либералната“, стигаше една благоволителна думица за надежда, че „скоро ще бждатъ повикани“, за да преобрази веднага тактиката си. Тогава тя отъ бунтовническа се преобръщаше въ пълзяща предъ „Господаря“ и пламенна защитница на „неприкосновенностьта и неотговорностьта“ му.

Тогава тя забравяше „принципи“ и „народния суверенитетъ“. Това ѝ политическо хамелионство още когато бѣше въ опозиция, показваше много добрѣ, какви мотиви лѣжаха въ основата на дѣятелността ѝ и какво можеше да се очаква отъ нея на власть. То показваше много добрѣ, че единственото ѝ горѣщо желание бѣше да се докопа часъ по-скоро до държавнитѣ ясли, и нищо повече. Събитията скоро дойдоха, за да подтвърдятъ това, което бѣше очевидно.

Следъ приемането оставката на Стоиловия кабинетъ се яви моментътъ, когато буржуазната опозиция можеше да накара княза или да се подчини на „народния суверенитетъ“, или открито да излѣзе противъ последния, противъ конституционната форма на управление. Достатъчно бѣше за това, буржуазната опозиция цѣла да се откажеше да влиза въ комбинации съ Грекова. Най-много трѣбваше да се очаква таквосъ поведение отъ страна на „либералната партия“, защото тя именно ни проглуши ушитѣ съ своитѣ викове за своята „огромность“, за своята борба „за принципи“, за „народни права“, за „народенъ суверенитетъ“ и т. н. Обаче, какво направи тя? Тя направи сѫщото, каквото и Стоиловата ,,партия'' въ 1894 год., когато последнята имаше сѫщо най-добъръ случай да тури княза въ рамкитѣ на конституцията и да утвърди „суверенитета на народа“, а не поиска да се възползува отъ случая. „Либералната партия“, намѣсто да откаже на Грекова, първа побърза да приеме неговата комбинация, като вѣроломно излъга шефоветѣ на останалитѣ опозициони буржуазни фракции. Тя не само прие да влѣзе въ комбинацията на единъ дворцовъ лакей, противъ които ужъ се е борила, но тя прие да дѣли властьта съ стамболовщината, или по-вѣрно да стане орѫдие за възкръсването на стамболовщината, противъ която ужъ се борила въ продължение на дванайсетъ години. Но и това не бѣше достатъчно. „Либералната партия“ на другия день следъ докопването до властьта подписа извѣстната „програма на Грековото министерство“, съ което тя публично се отрече отъ програмата си и отъ „принципитѣ“ си, за които ужъ се бореше. Не-ли всичко това потвърдява, че едничкото пламено желание на „огромната либерална партия“ бѣше и си остава докопването до властьта съ всички срѣдства? Условията, при които тя се докопа до властьта ни показватъ, че тя ще жертвува всичко, само да се задържи на власть.

Днесъ е съвършенно ясно, че „либералната партия“ се е домогвала до властьта по чисто користолюбиви мотиви. Запитанъ Радославовъ, защо е приелъ да влѣзе въ кабинета на Грековъ, отговорилъ: „партията трѣбва да се понахрани“. Единъ нашъ другарь депутатъ въ единъ разговоръ съ него за насилията, вършени отъ единъ околийски началникъ, Радославовъ му отговорилъ: „Е, на-ли го премѣстихъ? Стига му“. Когато нашия другарь му казалъ, че началникътъ трѣбваше да бѫде уволненъ, Радославовъ прибавилъ; „Не мога да го уволня, защото още формата си не е заплатилъ“. Сжщия день, когато Радославовата шайка би въ народното събрание оппозиционнитѣ депутати, срѣщамъ единъ депутатъ отъ болшинството, „либералъ“ и на въпроса ми: „Какви сж тия безобразия, гдѣто вършите и не-ли ви е срамъ?“ — той ми отговори буквално следующето: „Какво се чудишъ, бе приятелю? Ний България ще продадемъ, че отъ туй ли ще ни е срамъ, гдѣто нѣколко депутати ядоха бой. Докопахме се до властьта и съ всички срѣдства ще се държимъ. Ще поживѣемъ сега, додѣто можемъ, а като паднемъ, зная го, че и подиръ тридесеть години не ще можемъ да станемъ“. Така че, главния мотивъ, който е ржководилъ и ржководи „либералната партия“, е да се „понахрани партията“. Този е билъ и е върховния „принципъ“ на нашата „либерална партия“. То се разбира, че, щомъ за една партия върховенъ „принципъ“ съставлява понахранването ѝ на гърба на народа, въ такъвъ случай тя е способна да извърши всички безчестия, само да може да се „понахрани“.

Когато на 18 януарий „либералната партия“ се домогна до властьта и когато оппозиционитѣ вѣстници посочиха условията, при които тя се домогна и мотивитѣ, по които тя прие да влѣзе въ Грековия кабинетъ, тогава органитѣ ѝ отговориха: „почакайте да видите дѣлата на либералната партия и тогава осждайте“. Отъ тогава се изминаха седемь мѣсеци, и „либералната партия“ извърши много дѣла презъ туй време.

Какви сж тѣзи дѣла?

Дѣлата на „либералната партия“ сж едно отъ друго по достойни за нея. Азъ тука нѣма да говоря нито за насилията и мошеничествата, извършени отъ нея въ изборитѣ, нито за беззаконното касиране на оппозиционитѣ депутати, нито за приемането на договоритѣ, нито за убийството на шивача Давидовски отъ либералскитѣ шайки, нито за терора, който днесъ царствува въ България. Азъ тука ще разгледамъ ония дѣла, които „либералната партия“ извърши чрезъ народното събрание следъ приемането на договоритѣ. Тѣ характеризиратъ нашитѣ „либерали“ отъ друга страна.

Дѣятелностьта на всички наши буржуазни партии на власть безъ исключение се отличава съ една престжпна черта. Всички тѣ сж вършили всичко, което може да дискредитира предъ очитѣ на българския народъ конституционото управление, да компрометира принципитѣ на самоуправлението и да осмѣе „народния суверенитетъ“. Но, подиръ тъй нареченитѣ консерватори, никоя друга буржуазна партия не е направила въ туй отношение толкосъ, колкото е направила така наречената днесъ „слѣта либерална партия“, колкото Стамболовата и Радославовата „либерални“ фракции, а особено колкото тази последнята. Радославовата „либерална партия“ въ едно твърдѣ кжсо време успѣ толкова да направи, за да дискредитира конституционото управление, да компрометира принципитѣ на самоуправлението и да поругае „народния суверенитетъ“, колкото не можаха да направятъ всички интриги и престжпления на консерваторската шайка въ продължение на двадесеть години.

Двѣтѣ либерални фракции, които днесъ управляватъ България, не сж нищо друго, освѣнъ испълнители на предателскитѣ планове на консерваторската шайка.

Въодушевлявана отъ „принципа“ за „понахранванието на партията“ на гърба на народа, „либералната партия“ най-напредъ посѣгна противъ самоуправлението въ страната. И направи тя това по единъ неокачествимъ начинъ, чисто хайдушки. Независимо отъ това, че тя растури общинскитѣ съвѣти, безъ всѣкакво съблюдение на закона за общинитѣ, но „либералната партия“ посѣгна и на самия законъ. Гражданитѣ, като се основаваха на закона, мислѣха, че подиръ нѣколко мѣсеци ще има общи избори за градскитѣ управления. За това тѣ оставиха „либералната партия“ да произвежда избори за временитѣ градски съвѣти, като се готвиха да взематъ участие въ общитѣ избори. Обаче, „либералната партия“ се възползува отъ това въздържание на гражданитѣ, за да осуети изражението на тѣхната воля въ общинското управление. Въ извънредната сесия тя гласува законъ, който постановлява, че избранитѣ градски управления преди истичането мандата на старитѣ да се считатъ избрани за три години. Цельта, която гонѣше „либералната партия“ съ този законъ, е ясна. Еднъжъ завзетитѣ отъ „либералитѣ“ градски управления да останатъ поне за три години въ ржцѣтѣ имъ. По такъвъ начинъ принципътъ на либералната партия да се „понахрани партията“ напълно се прекара. Азъ не зная по грубо, по безсрамно осмивание принципитѣ на самоуправлението отъ това на нашата „либерална партия“. Консерваторската шайка, несъмнѣнно, е най-доволна отъ тази „либералска“ законодателна дѣятелность.

Но посѣгателствата на „либералната партия“ върху самоуправлението не се свърши само съ туй. На сжщата извънредна сесия тя гласува едно измѣнение и на закона за окржжнитѣ съвѣти. Съ това измѣнение се унищожаватъ постояннитѣ комисии. За ржководението дѣлата на окржжията и за испълнението решенията на окржжнитѣ съвѣти се делегиратъ двама души отъ окржжнитѣ съвѣтници при окржжния управитель. По такъвъ начинъ отъ самостоятелно изборно учреждение, каквито бѣха постояннитѣ комисии, се преобръщатъ въ подчинени на окржжния управитель чиновници. За да разберемъ, какъвъ ударъ е нанесенъ на самоуправлението въ страната ни отъ „либералната партия“, трѣбва да си припомнимъ значението на окржжнитѣ съвѣти и постояннитѣ комисии. Окржжнитѣ съвѣти сж мѣстни народни събрания, които решаватъ за въпроси ступанственни, финансови, пжтни, медицински и просвѣтителни, които се отнасятъ до окржжията. По тия въпроси тѣ наравно съ народното събрание и съгласно конституцията законодателствуватъ. Постояннитѣ комисии имаха значението на испълнителенъ органъ на мѣстнитѣ народни събрания или значението на мѣстни министерства. Наистина, тѣзи учреждения се намиратъ въ зависимость отъ окржжния управитель. Окржжния управитель може да не се съгласи се решенията на окржжнитѣ съвѣти, и спречкванията между окрѫжнитѣ управления и окрѫжнитѣ съвѣти се разрешаватъ отъ министерството. Но по стария законъ, върху дѣлата на постояннитѣ комиссии окрѫжнитѣ управители не можаха да упражняватъ никакво влияние; постояннитѣ комисии въ своитѣ засѣдания, решения и дѣйствия бѣха съвършенно независими отъ окрѫжнитѣ управители. Сега съ направенитѣ отъ министра на вѫтрѣшнитѣ работи, шефътъ на „либералната партия“ Радославовъ, и приетитѣ отъ народното събрание измѣнения, тази самостоятелность на главния органъ на мѣстното самоуправление се унищожи. Съгласно § 8 отъ „Закона за измѣнение закона за окрѫжнитѣ съвѣти“, засѣданията на постоянната комисия се състоятъ отъ двамата ѝ членове и окрѫжния управитель, и нейнитѣ решения ставатъ по вишегласие между тримата. Така че, сега решенията на постоянната комисия ще се взиматъ подъ прямото влияние и съ съгласието на окрѫжния управитель. При таквисъ условия окрѫжния управитель винаги ще може да влияе върху решенията на двата члена, делегирани при него въ качеството на постоянна комисия. Окрѫжния управитель винаги ще може да повлияе поне на едногото отъ тѣхъ и винаги да решава работитѣ съгласно своитѣ желания. И тъй като окрѫжнитѣ управители сѫ орѫдия на министра на вѫтрѣшнитѣ работи, то можемъ да си представимъ, какви ще бѫдѫтъ винаги желанията на окрѫжнитѣ управители. Трѣбва още да се забелѣжи, че по стария законъ засѣданията на постояннитѣ комисии се свикваха и рѫководѣха отъ председателитѣ имъ, а сега, споредъ измѣненията, направени отъ „либералната партия“, тѣ се свикватъ и рѫководятъ отъ окрѫжния управитель. Както казано, „Законътъ за измѣнение закона за окрѫжнитѣ съвѣти“ съвършено унищожава постояннитѣ комисии и цѣлия законъ е насоченъ къмъ ограничението на мѣстното самоуправление. Това ограничение на мѣстното самоуправление неизбѣжно води къмъ редъ злоупотребления, особенно спрямо конституционитѣ правдини на гражданитѣ.

Едно отъ назначенията на постояннитѣ комисии е да приема книжата по законодателнитѣ избори и на основание на тѣхъ да провъзгласява за избрани тѣзи отъ кандидатитѣ, които сѫ получили болшинство. Бидейки независима въ своитѣ решения и по тѣзи въпроси отъ окрѫжнитѣ управители, при оня съставъ, както бѣше предвидено въ стария законъ, постояннитѣ комисии не можеха тъй лесно да злоупотрѣбляватъ съ книжата по изборитѣ и да фалшифициратъ волята на избирателитѣ. Сега, обаче, на злоупотреблението по изборитѣ и на фалшификациитѣ волята на избирателитѣ се дава най-голѣмъ просторъ. Въ туй отношение органитѣ на министра на вѫтрѣшнитѣ работи, окрѫжнитѣ управители получаватъ най-широка възможность да фалшифициратъ чрезъ постояннитѣ комисии резултата отъ всѣки изборъ, или най-малко да създаватъ поводи за касирание на неугодни за правителството избори.

Не искамъ да говоря върху другитѣ измѣнения, направини отъ „либералитѣ“ въ закона за окрѫжнитѣ съвѣти, които така сѫщо ограничаватъ самоуправлението на окрѫжията и въ ступанствено, финансово и просвѣтително отношения. Обаче, трѣбва да се забелѣжи, че либералскитѣ законодатели съ „забелѣжка 2“ къмъ чл. 103 отъ закона за окрѫжнитѣ съвѣти отнематъ експлоатацията на окрѫжнитѣ имоти и ги предаватъ въ рѫцѣтѣ на държавата, безъ последнята да се задължава съ нищо нито спрямо направенитѣ отъ окрѫжнитѣ съвѣти расходи по тѣзи имоти, нито спрямо употреблението на приходитѣ отъ тѣзи имоти. По такъвъ начинъ либералското правителство лишава окрѫжията отъ източници за покривание на направенитѣ отъ съвѣтитѣ расходи и дългове и за развитие на дѣятелность въ полза на окрѫжното население. Изобщо, „либералната партия“ не само дискредитира принципитѣ на самоуправлението съ незачитанието на законитѣ и съ изнасилванието волята на гражданитѣ, но тя направи това, което не можаха да направятъ най лютитѣ врагове на народното самоуправление, — тя му нанесе най-чувствителния ударъ. А пъкъ тази „партия“, както знаемъ, най-много се хвалѣше съ своята програма, най-много говорѣше за принципитѣ на самоуправлението и за расширението на последното у насъ!

Най-умразното нѣщо за реакционеритѣ, за царедворцитѣ, за консерваторската шайка у насъ и за всички тъмни герои, които виждатъ своето благополучие въ самоличнитѣ управления, както Стамболовото, или въ монархизма, въ самодържавието на царетѣ, — най-умразното за тѣхъ нѣщо е самоуправлението на народа. Колкото то е по-демократическо, толкосъ е по-умразно за тъмнитѣ герои на реакцията. За това посѣганията върху самоуправлението на народитѣ може да радва само тѣхъ. Защото всѣко ограничение на народното самоуправление означава една стѫпка къмъ реакцията, къмъ унищожението на конституционното управление, подготвение почвата за установяванието на едно самолично управление, на монархизма, при който най-удобно и безопасно се смучи държавата и се живѣе на народния гърбъ. Ето защо посѣганията, които върши „либералната партия“ върху мѣстното самоуправление у насъ, може да радва, и безъ всѣкакво съмнѣние радва, само царедворцитѣ, консерваторската шайка, която днесъ е на власть заедно съ „либералитѣ“, защото всѣко ограничение на самоуправлението води къмъ осѫществлението на завѣтното желание на тази шайка — унищожението на конституционото управление и провъзглашението на монархизма. Сатанинската усмивка, която не слизаше отъ лицето на Начовича презъ всичкото време на законодателната дѣятелность на „либералната партия“, сатанинското му рѫкоплескание, придружавано съ сатинински смѣхъ, при приеманието на всички тѣзи законодателни актове, извършени отъ „либералната партия“, най-добрѣ свидѣтелствуватъ, че тази „партия“ е орѫдието, което прокарва предателскитѣ планове на консерваторската шайка. Да, „огромната либерална партия“, партията на „млада и идеална България“, партията на „принципитѣ“ и на „народния суверенитетъ“ осѫществлява завѣтнитѣ идеали на гробокопателитѣ на конституционото управление въ България.

Забелѣжително е, че буржуазната оппозиция най-малко внимание обърна върху тази дѣятелность на „либералната партия“. Очевидно, нея малко занимава въпросътъ за мѣстното замоуправление. Оппозицията въ народното събрание почти никакъвъ протестъ не изказа противъ посѣганията върху мѣстното самоуправление отъ „либералната партия“. Опозиционитѣ вѣстници сѫщо минаха ги безъ протестъ. А пъкъ, както казахъ, тѣзи посѣгания сѫ единъ предговоръ къмъ унищожението на цѣлото самоуправление. Мълчанието на буржуазната опозиция по такъвъ принципиаленъ въпросъ, какъвто е въпроса за окрѫжното самоуправление, може да се обясни само съ туй, че и тя сподѣля мнѣнието, какво окрѫжното самоуправление е безполезно за България. Напоследъкъ зачестиха нападки главно върху безполезностьта на постояннитѣ комисии. Азъ не видѣхъ нито една защита на постояннитѣ комисии отъ страна на опозиционния печатъ, което пакъ показва, че и той сподѣля распространяваното мнѣние за тѣхната безполезность.

Обаче, на какво се основава мнѣнието, че постояннитѣ комисии сѫ безполезно учреждение за България?

Единственния мотивъ за безполезностьта имъ, който привеждатъ противницитѣ на мѣстното самоуправление, е този, че тѣ нищо не вършили. Но отъ туй, че тѣ нищо не вършили, следва ли, че тѣ сѫ безполезни учреждения и че трѣбва да се унищожатъ? Очевидно, не! Въ такъвъ случай би трѣбвало да се говори, какъ да се накаратъ тѣ да вършатъ това, което трѣбва да вършатъ, а не да се иска тѣхното унищожение. Ако постояннитѣ комисии нищо не вършатъ, това означава само едно, а именно, че въ тѣхъ сѫ попадали хора, неспособни за работа. Но кой е кривъ, че попадатъ въ тѣхъ неспособни хора? Противницитѣ на самоуправлението окривяватъ тѣзи, които ги избиратъ и отъ тамъ вадятъ заключение, че българския народъ не билъ приготвенъ за самоуправление. Но това е чиста клевета и на народа и на учрежденията за самоуправление. Преди всичко отъ много години насамъ нито веднъжъ не сѫ дали на народа свободно да избира хората, които ще го управляватъ, и въ постояннитѣ комисии винаги сѫ попадали неспособнитѣ, а най-неспособнитѣ, фаворизирани партизани, които не сѫ отивали въ тѣхъ, за друго, а само да получаватъ плата, да грабятъ, каквото могатъ, да вършатъ гешефти и да произвеждатъ избори. А пъкъ че на постояннитѣ комисии се пада да развиватъ една широка полезна работа, то е очевидно. Че хората, които попадатъ въ тѣхъ не ги вършатъ, то, може би, е вѣрно. Но за това сѫ криви преди всичко нашитѣ буржуазни партии, които както всичко, тъй и тѣзи учреждения ги обръщатъ на партизански орѫдия и за това съ всички насилия прѣчатъ да попаднатъ въ тѣхъ и работливи хора. Прочее, истина ли е, че постояннитѣ комисии нищо не вършѣли? Дѣйствителностьта ни показва, че не е истина. Хората, които сѫ попадали въ окрѫжнитѣ съвѣти и постояннитѣ комисии, сѫ вършили сѫщото, каквато намираха съгласно съ интереситѣ си. Обикновенно до сега сѫ попадали въ тѣхъ все хора предприемачи и които иматъ въ окржга нѣкакви голѣми интереси да защищаватъ било чрезъ постояннитѣ комисии, било като се ползуватъ въ качеството на съвѣтници съ влиянието предъ силнитѣ партизани. За това ние виждаме, че окржжнитѣ съвѣти и постояннитѣ комисии правятъ казарми, окржжни конюшни, мостове, шосета, завъждатъ жребци и бикове, и т. н. и т. н. — все предприятия, въ които сж заинтересувани и взиматъ участие самитѣ съвѣтници, тѣхнитѣ роднини и приятели. Тѣ не вършатъ само това, отъ което не могатъ да извличатъ полза и за себе си. Напримѣръ тѣ съвсѣмъ малко вършатъ за медицината и просвѣщението въ окржга. Но то е понятно: едно че нѣма кой да иска такава дѣятелность, а друго сами не виждатъ интересъ да я развиватъ. Ако унищожимъ окржжното самоуправление, повече отъ това, което тѣ вършатъ, нѣма пакъ да се върши. Ще се върши сжщото и отъ сжщитѣ хора, само съ тази разлика, че днесъ ние виждаме, какво вършатъ и какъ, а тогава нѣма да го виждаме; всичко ще си остава между четиртѣхъ стѣни на окржжнитѣ управления. Въ сжщность на всѣкадѣ постояннитѣ комисии вършатъ това, което е въ интереса на хората, които влизатъ въ тѣхъ. Тамъ, дѣто буржуазната класа е едничка господарка на положението, тамъ постояннитѣ комисии не вършатъ нѣщо повече отъ това, което е въ интереса на хората отъ тази класа. Постояннитѣ комисии преставатъ да служатъ само на интереситѣ на една категория хора и захващатъ да развиватъ една по-широка дѣятелность тамъ и тогава, дѣто и когато излиза на сцената работническата партия. Тогава учрежденията на мѣстното самоуправление получаватъ дѣйствителното си широко значение. Така че, не е истина, че нашитѣ постоянни комисии нищо не вършели. Желателно е, наистина, повече да вършатъ, отколкото до сега, повече да се занимаватъ съ уреждането на окржжнитѣ работи, а по-малко съ гешефтарства и по-малко да ставатъ изборни орждия въ ржцѣтѣ на правителствата. Но за това се изисква свобода на изборитѣ и намаление зависимостьта на органитѣ на самоуправлението отъ правителстватата. Прочее, постояннитѣ комисии и у насъ, които и на всѣкадѣ, ще служатъ исключително на интереситѣ на експлоататорската класа, додѣто тѣ не попаднатъ въ ржцѣтѣ на работническата партия. Последнята, по мое мнѣние, трѣбва да обърне по-голѣмо внимание върху органитѣ на мѣстното самоуправление. Но очевидно е, че тѣзи, които говорятъ за безполезностьта на постояннитѣ комисии и посѣгатъ на тѣхното сжществувание, се ржководятъ отъ нечисти мотиви, отъ желанието да унищожатъ самоуправлението.

Нашата „либерална партия“ най-много истъква, като похвални за себе си, дава законодателни акта, извършени отъ нея въ извънредната сесия. Единия е унищожението на закона за еснафскитѣ сдружения, другия е закона за отпущание 500 хиляди лева за помощь на земледѣлческото население, пострадало отъ засухата. Съ тия двѣ дѣла „либералната партия“ мисли, че е успѣла да изглади тѣжкото впечатление отъ приемането ѝ на предателскитѣ договори, отъ тѫпчението ѝ на законитѣ и посѣганието ѝ върху най-сѫщественитѣ правдини на българския народъ, че е успѣла да покаже, че тя се въодушевлява отъ най-добри желания къмъ него. Но именно и тия двѣ дѣла свидѣтелствуватъ съвсѣмъ за друго. Унищожението на закона за еснафскитѣ сдружения стана по предложението на разградския депутатъ Петъръ Даскаловъ. Разказватъ ни, че този господинъ преди да внесе своето предложение, не е знаялъ, какъ да го мотивира и за тази цель той се обръщалъ къмъ другитѣ депутати. Единъ отъ нашитѣ другари депутати, очевидно на шега, му посъвѣтвалъ да вземе изказанитѣ отъ насъ социалиститѣ взглядове върху този законъ. Той тъй и постѫпилъ. Отъ този фактъ можемъ да сѫдимъ, до колко сериозно му чislятъ нашитѣ „либерали" върху това, което вършатъ. Разградския депутатъ, безъ да му мисли много прие нашитѣ взглядове за мотивъ да иска унищожението на закона за еснафскитѣ сдружения и „либералната партия" сѫщо така безъ много мисление го унищожи. Ний социалиститѣ критикувахме закона за еснафскитѣ сдружения съ цель да извадимъ на явѣ лицемѣрието на буржуазнитѣ законодатели, противоречията въ думитѣ имъ съ дѣйствителностьта и главно да посочимъ на тази лъжа, че ужъ съ закона за еснафскитѣ сдружения се закрѣпя дребната занаятчийска класа. Отъ тази наша критика никакъ не следва, че съ унищожението на закона за еснафскитѣ сдружения ще се запази дребно-занаятчийската класа отъ пропадание. Никога! Дребно-занаятчийската класа е сѫдена да пропадне при господството на капиталистическата система и нищо не може да ѝ запази нейната независимость. Твърдението, че може да се запази тя, е голѣма лъжа. Обаче съ тази лъжа и расчитва г. П. Даскаловъ да спаси своята честь и честьта на „либералната партия". Той и партията, къмъ която той принадлежи, иска да хвърли прахъ въ очитѣ на лековѣрнитѣ занаятчии, че „либ. партия" ги спасява, като унищожава закона за еснафскитѣ сдружения. За да прикрие по добрѣ това свое най-низкопробно демагогство, „либералната партия" обѣщава на дребно-занаятчийската класа, че тя, „либералната", въ идущата сесия щѣла да прокара новъ законъ за еснафитѣ. Какъвъ ще бѫде тоя новъ законъ, можемъ да си представимъ още отъ сега. Има си хасъ да бѫде той законъ за покровителство на „коперативното производство"!

Относително другото законодателно дѣло, съ което се хвали „либералната партия", то е отъ сѫщата стойность, каквото е и предидущето. Даже нѣщо повече: то по добрѣ показва, отъ какви чувства се въодушевлява „либералната партия" спрямо народа. Оппозицията въ народното събрание внесе двѣ предложения за отпускание помощи на пострадавшитѣ отъ засухата земледѣлци и за облекчение лошото положение на землед. население. Съ едното се искаше отъ народното събрание да отпусне единъ милионъ лева за тази цель. Съ другото се искаше едно времено процентно съкращение на платитѣ на чиновницитѣ, начинайки отъ княжеската плата и министерскитѣ до плати отъ 2000 лева. Споредъ това предложение се получаваше една сума отъ 1 мил. и 600 хиляди лева, които се изискваше да се дадатъ за сѫщата цель. Обаче „либералната партия“ отхвърли и двѣтѣ тѣзи предложения. Какво прие тя намѣсто тѣхъ? Тя прие закона за отпущание 500 хиляди лева за землед. население! И представете си, тя отпусна тази нищожна сума тъкмо тогава, когато за „понахранвание“ на себе си си гласува 90,000 лева безусловенъ фондъ и за пѫтуване на княза, не по-държавни нужди, а по свои семейни, 250.000 лева!

Такива сѫ дѣлата на нашата „либерална партия“. Азъ говоря само за ония нейни дѣла, които тя сама ги смѣта за славни. Преди да свърша, ще кажа, че нашата „либерална партия“ не е извършила нито едно дѣло, което би могло да ѝ се счете за услуга къмъ страната и нейния напрѣдъкъ. Тази партия въ опозиция най-много се възмущаваше отъ закона за печата. Обаче, на власть тя не само не помисли да го унищожи, но отхвърли и предложението, внесено въ извънредната сесия отъ нашия др. Н. Хр. Габровски за унищожението на закона за печата. Това, разбира се, е тъкмо съгласно съ нейнитѣ „принципи“.

Единъ „либералъ“ който стои близко до шефоветѣ на „либералната партия“, недавно оправдаше поведението ѝ предъ мене по единъ много оригиналенъ начинъ. Споредъ него, за това поведение на „либералната“ биле криви нейнитѣ съюзници стамболовиститѣ. Той ме увѣряваше, че „либералната партия“ на чело съ своя достоенъ шефъ Радославовъ, като изрита стамболовиститѣ съ Грекова, — въ което моя „лилералъ“ е напълно убѣденъ, — ще покаже, че тя е най-прогресивната партия въ България. Обаче, една партия, която има за „принципъ“ да „понахрани“ себе си на гърба на народа, която въ таквосъ кѫсо време за хатъра на този „принципъ“ е нанесла толкосъ тѣжки удари на най-сѫщественитѣ принципи на вѫтрѣшното управление,—таквасъ партия, не е способна за друго, освѣнъ за такива дѣла, каквито тя върши. Азъ не мога да си представя по-неспособна партия за каквато и да е прогресивна съзидателна работа отъ нашата „либерална партия“. Нейното минало, дѣлата ѝ, извършени въ продължение на седемь мѣсеца, сѫ най-добрия атестатъ за нея. И последенъ тѫпакъ или последенъ безчестникъ е оня, който сѣдне да ни увѣрява, че тази партия ще направи нѣщо прогресивно или демократическо, или просто либерално.

М. У-ски.

* * *

ПАРТИЙНИТѢ ОТНОШЕНИЯ ВЪ ФИНЛАНДИЯ

Отъ Левъ Плохоцки.

Най-новитѣ насилствени дѣйствия и беззакония на царския деспотизмъ въ Финландия привлекоха всеобщото внимание върху оная сѣверна страна, която по необяснимъ начинъ можа да съхрани чисто конституционални учреждения подъ скиптра на автократа. Макаръ и финландцитѣ да сѫ се държали до сега доста лаялно и съвѣстьта имъ да бѣ свободна отъ нѣща, които мърсятъ поляцитѣ (това сѫ думи на единъ фински вѣстникъ), но се́ пакъ подобни атентати върху финландската конституция, както последния, който собствено е само началото на края, трѣбва да отведатъ политическата идея на Финландия на пѫтища, неимеющи нищо общо съ лоялностьта. Но понеже всѣко движение, което се стреми да услаби царизма, е отъ голѣма важность за насъ социалиститѣ и изобщо за цѣлата европейска демокрация, то струва си труда да разгледаме по-отблизо обществено-политическитѣ отношения въ Финландия.

I

Финландия, която въ 1809 г. се присъедини къмъ Русия, като самостоятелно господарство „Великокняжество Финландия“, вързъ основа на единъ договоръ съ Швеция, обхваща 373,604 кв. км., едно пространство, близо четири пѫти по-голѣмо отъ онова на България. На това сравнително голѣмо пространство живѣятъ $2^1/_2$ милиона жители, които принадлежатъ на двѣ племена: на финитѣ и на шведитѣ; финитѣ сѫ шесть пѫти по-вече отъ шведитѣ. Последнитѣ живѣятъ въ затворени маси само по бреговетѣ и островитѣ на Финския заливъ и въ градоветѣ, но шведското население се губи между финското, шведскитѣ градове изгубватъ националния си характеръ отъ притока на фински работници и финския елементъ завладѣва мѣсто следъ мѣсто.

Националната борба отъ една страна и уякчаванието и расширочаванието на правата на финландското население отъ друга, съставляваха до преди малко цѣлото съдържание на политическия и културенъ животъ на страната. Появяванието на работническото движение докара напоследъкъ въ обществения животъ нови лозунги, съ които трѣбва да се расправятъ и представителитѣ на по-напрежнитѣ чисто национални направления.

До преди малко страната бѣше раздѣлена на два лагера: свекомански (шведи) и финомански (фини). За да разберемъ характера на тая борба, трѣбва да се повърнемъ къмъ миналото на Финландия.

При все че шведитѣ бѣха завладѣли окончателно Финландия въ четирнайсетия вѣкъ, но страната се́ пакъ, и когато бѣше станала шведска провинция, не изгуби никога своя самостоятеленъ характеръ и почти всѣкога бѣше отдѣлена официално отъ другитѣ шведски провинции. Отъ седемнайсетия вѣкъ насамъ Финландия носи официално името Великокняжество. Тя си имаше своя войска, въ парламентитѣ финскитѣ дѣла се разглеждаха отдѣлно отъ общитѣ шведски, и понѣкога даже шведскитѣ крале сѫ свиквали самостоятелни фински народни събрания. Но срѣщатъ се и опитвания да се отцѣпи Финландия отъ Швеция; ала тия опитвания бѣха направени отъ хора, които нѣмаха на своя страна мнозинството на населението и за туй бѣха напрасни.

Едва въ времето, когато Русия въ лицето на Петра I се бѣше расширила до финландскитѣ граници, започна да се развива сѐ повече и по-вече идеята за отцѣпване. Русия не пожали нито едно срѣдство, за да грабне отъ съсѣда си, съ когото постоянно се намираше на бойното поле, тая провинция, която по своята повърхность съставляваше половината отъ Швеция. Както въ Полша, тъй и въ Финландия руското правителство води силна агитация съ помощьта на агенти, които то, разбира се, не безплатно и даже между финландцитѣ си спечеляше. Старата военна мощь на Швеция се прикланяше къмъ своя край, Русия се усилваше бързо и нейната окончателна побѣда надъ Швеция ставаше все по-вѣроятна. Тогава финитѣ си помислиха, че ще успѣятъ да образуватъ едно съвсѣмъ самостоятелно — отъ Русия и Швеция независимо—неутрално господарство. Не ще и дума, че тази мисъль бѣше неприятна на Русия, която aслѫ и не искаше друго, освѣнъ да завладѣе Финландия. За това въ 1742 г. царицата Елисавета издаде единъ манифестъ къмъ населението на Финландия, въ който тя предлагаше на финландцитѣ доброволно присъединение къмъ Русия подъ напълно запазвание самостоятелностьта на страната. Както се види работата на рускитѣ агенти не бѣше направила голѣми успѣхи, тъй като манифеста остана безъ всѣко влияние.

Екатерина бѣше по-щастлива. Въ време на войната презъ 1778 до 1790 г. една часть отъ финскитѣ офицери скроиха едно съзаклятие, цельта на което бѣше отцѣпването на Финландия отъ Швеция и образуванието на една самостоятелна държава подъ покровителството на Русия. Съзаклетието неуспѣ, но неговитѣ водители избѣгаха въ Русия и тамъ ставаха усърдни агитатори за отдѣлянието на Финландия отъ Швеция. Влѣзли веднажъ на руска служба, тѣзи агитатори полека-лека се простиха не само отъ мисъльта за пълна самостоятелность на Финландия, но и отъ покровителството на Русия. Както имъ заповѣдаха, тѣ започнаха да пропагандиратъ пълното присъединявание на Финландия къмъ Русия, само съ запазвание на вѫтрѣшната самостоятелность. Когато най-сетнѣ Русия се сдоби съ Финландия следъ щастливата война, Александъръ I потвърди правата, които притѣжаваше страната като провинция.

Но удържванието на тия тържествено-признати права бѣше само кратковременно: отъ 1809 г. до смъртьта на Николая I финляндския сеймъ не бѣ свиканъ. Подъ тежкото бреме на руския гнетъ заспа за извѣстно време цѣлия политически животъ на Финландия и финландцитѣ можаха да сравнятъ своята по прежна зависимость съ сегашното робство.

Тъкмо въ тоя периодъ на политическия застой и гнетъ се пада и възраждението на финския народъ, слабитѣ зачатъци на което между прочемъ можеше да се забелѣжатъ още въ края на осъмнайсетия вѣкъ.

Тѣзи зачатъци на националното финско движение имаха сѫщия характеръ както всичкитѣ подобни: чешкото, маджарското, русинското, литовското и българското. Младежьта започна да изучава етнографията и езика на народа, да употрѣбява тоя езикъ, да съчинява стихотворения на него езикъ и т. н.

Шведитѣ, които съставляваха единствения интелигентенъ слой, нарѣкоха това движение „Феномания". „Феноманията" имаше тая добра страна, че тя сближаваше младата интелигенция съ народа, караше я да просвѣти народа, изобщо караше я да работи за народа.

Въ третето десетилѣтие на тоя вѣкъ феноманското движение до такава стъпень се усили, че то постави изисквания, като въвеждание на народния езикъ въ училищата и правителственитѣ учреждения и обяви война на чуждия елементъ, т. е. въ сѫщность на шведската култура. Но още при първитѣ крачки отъ малко нѣщо политическо естество ние виждаме сѫщото, каквото можемъ наблюдава у другитѣ намиращи се въ възрождение племена (напр. у литовцитѣ, русинитѣ, маджаритѣ и т. н.) — умраза къмъ народа (въ нашия случай къмъ шведитѣ, въ Чешко на чехитѣ къмъ нѣмцитѣ), съ който сѫ тѣсно свързани чрезъ исторически традиции, обща култура, общи политически интереси, и очакване помощь отъ чуждо правителство, „което не може да денационализира бърже, но може да противопостави на шведитѣ (както другадѣ на нѣмцитѣ, поляцитѣ, маджаритѣ и т. н.) силни препятствия". Литературнитѣ феномани искаха, сѫщо както тѣхнитѣ предшественици, финландскитѣ сепаратисти, да си спечелятъ благоволението на руското правителство и нейната помощь въ борбата противъ шведитѣ.

Но за щастие една специфически царска демокрация не бѣше още изнамѣрена по онова време и руското правителство (това бѣше епохата на най-черната реакция въ Русия) нѣмаше ни най-малко намѣрение да защищава финската демокрация противъ господствующитѣ въ Финландия шведски елементи: дворянството, духовенството и гражданството. Както се вижда, финскитѣ демократи бѣха изоставени исключително на свои сили и развиха една сé по-енергична дѣятелность за подиганието на народния езикъ, създаванието на народна литература и распространението на националното просвѣщение и на финския патриотизмъ между маситѣ. Голѣми заслуги си спечели на това поле „Финското Литературно Дружество", което бѣше основано въ 1831 г. отъ единъ малъкъ крѫгъ ентузиасти. То издаде цѣлъ купъ популярни и научни съчинения, преведе по-главнитѣ произведения на европейската литература, поддържа цѣлъ единъ печатъ и скоро стана срѣдоточието на цѣлия културенъ животъ на финландцитѣ. Това дружество издаде прочутия народенъ епосъ „Коневала" и единъ отъ неговитѣ знаменити членове бѣше Рунебергъ, най-добрия поетъ на Финландия. До свикванието на сейма (въ времето на Александра II) „Дружеството" игра рѫководяща роля въ обществото.

Руското правителство погледна снисходително на чисто културното дѣло на финоманитѣ, на които строги цензурни предписания правеха невъзможно всѣка по-голѣма политическа агитация. Но това не можеше да трае дълго време. Следъ 1848 година, която расклати всичкитѣ европейски тронове, всеобщата паника премина и въ Русия. Финското национално движение възбуди недовѣрчивостьта на руското правителство, което съгледа въ него не само демагогия и революция, но още и стремление къмъ политически панфинизмъ, съединението на финскитѣ племена въ една държава. Следствие на което то се реши да потуши наведнажъ това движение.

Въ 1850 г. „Финското Литературно Дружество“ изгуби правото на публичность и на вѣстницитѣ забраниха да съобщаватъ за неговитѣ засѣдания. Забраниха издаванието на всички книги и списания на фински езикъ, съ исключение на религиознитѣ и относящи се до селското ступанство съчинения. Финландцитѣ доста хладнокръвно понесоха тия преследвания и почакаха за по-добри времена.

И дѣйствително, когато следъ Кримската война призракътъ на реакцията отстѫпи на заденъ планъ, сѫщо и финитѣ претърпѣха нѣкои подобрения, и новия генералъ-губернаторъ Бергъ каза откровено, че „ако да не сѫществуваше феноманията, трѣбваше да се изнамѣри“. Въ 1863 г. сейма биде свиканъ и отъ тукъ насамъ можемъ да отбелѣжимъ развитието на политическия животъ въ Финландия.

II.

Отъ 1863 г. насамъ сейма се свикваше редовно всѣки петь години; отъ 1882 г. насамъ се свиква всѣки три години. Още въ първитѣ народни събрания националнитѣ фини, рѫководени отъ способни и отдадени на дѣлото хора, създадоха една многочисленна и влиятелна партия на феноманитѣ, която се опираше на широката маса отъ населението и бѣше очевидно покровителствувана отъ руското правителство. Партията се борѝ отъ една страна за пълното равноправие на финския езикъ съ шведския, отъ друга страна пъкъ тя се старà да удържи и разширочи финландската самостоятелность спрямо Русия. Равноправностьта на езика започва съ 1863 г., когато руския царь издаде една заповѣдь, въ която я признава въ принципъ. Но практическото ѝ прокарване не можеше да стане изведнажъ, понеже само една нищожна часть отъ чиновницитѣ владѣеше финския езикъ. Опредѣли се единъ двайсеть-годишенъ срокъ, въ продължение на който чиновницитѣ трѣбваше да изучѫтъ финския езикъ и на всѣкадѣ назначиха толмачи (преводчици). Сѫщо заслуга на феноманската партия е още и въвеждането на самостоятелна финска парична единица намѣсто руската рубля, марката (Markka), близо единъ левъ. Феноманитѣ обърнаха цѣлото си внимание на училищата, следствие на което тѣ можаха да нанесатъ побѣда следъ побѣда надъ тѣхния неприятель.

Феноманитѣ сѫ консервативна партия, която се опира на богатитѣ селени и на духовенството. Въ сейма представителитѣ на селянитѣ и духовенството принадлѣжатъ почти безисключение на феноманската партия*). Каквото се отнася до гражданството, то въ 1897 г. отъ 64 представители на градоветѣ въ сейма бѣха само 23 феномански, което се обяснява чрезъ високия избирателенъ цензъ въ градоветѣ, който цензъ исключва мнозинството на по-бѣдното (значи финското) население отъ избора.

---

*) Сейма се състои отъ четири съсловия: дворянство, духовенство, граждани и селяни.

Понеже феноманитѣ искатъ да си усигуратъ и между гражданството едно мнозинство, то тѣ въпреки своя консерватизмъ сѫ принудени да изискватъ расширение на избирателното право въ градоветѣ, когато пъкъ сѫщото тѣ не изискватъ и за селата, гдѣто финското население тъй и тъй си избира феномани. По тоя начинъ тѣ, следствие своето национално гледище, сѫ принудени да бѫдатъ въ градоветѣ много по-напредничави, отколкото въ провинцията. Напоследъкъ феноманитѣ започнаха да кокетничатъ и съ работническата класа, като прибавиха къмъ своята програма и покровителството на труда.

Феноманската партия расте и благодарение на естествения процесъ на финизацията, на която бавно, но постепенно се подчиняватъ шведитѣ, чиито редове се намаляватъ и отъ преселванията въ Америка. Освѣнъ това благодарение концентрацията на землевладѣнието изниква изъ финскитѣ селени една класа отъ богати землевладѣлци —не вече отъ шведски, както по-преди, а отъ фински. Синоветѣ на тия имотни фини отиватъ въ университета. по-сетнѣ испълватъ чиновническитѣ мѣста, и т. н. Числото на членоветѣ отъ интелигенцията, която си служи съ финския езикъ, расте много бърже, но економическото и културно надмощие сé още си е на страната на шведитѣ, представени отъ цѣлата едра буржуазия, владѣтелитѣ на голѣмитѣ чифлици и мнозинството на висшитѣ граждански и военни чиновници.

Ако руското правителство не би покровителствувало феноманското движение, финитѣ не биха извоювали отъ шведитѣ това, що притѣжаватъ сега, т. е. пълна равноправность на финския езикъ въ службитѣ и въ сѫдилищата. Защото всичкитѣ права и предписания, отнасящи се до употрѣбението на финския езикъ бидоха натрапени на Финландия отъ руското правителство по административния пѫть. Феноманската партия кокетничѝ съ руското правителство, като се въсползувà отъ недовѣрчивостьта на Русия спремо шведското население. Класовитѣ интереси на водителитѣ на феноманската партия не имъ позволиха да се стремятъ къмъ националнитѣ цели по нормалния пѫть, т. е. чрезъ извоюване на финско мнозинство въ сейма, като распространятъ избирателното право върху цѣлата народна маса. Тѣ предпочитаха да свържатъ съюзъ съ руското правителство, което, разбира се, възбуди голѣмо незадоволство между шведитѣ.

Народното училище и една часть отъ срѣднитѣ училища сѫ въ рѫката на феноманитѣ; тѣ притѣжаватъ сѫщо и единъ печатъ, който е много по-голѣмъ отъ шведския*); всичко това сѫ за феноманитѣ силни орѫжия, достатъчни за оборването на шведскитѣ влияния, които се основаватъ на несправедливото, покровителствующе богатата буржуазия, едрото землевладѣние и чиновницитѣ избирателно право. Сега феноманитѣ изискватъ избирателна реформа въ градскитѣ курии, но такава реформа, която би принесла полза само на имотнитѣ фини, но пъкъ не би била доста демократическа, за да даде право и на работницитѣ да взематъ участие въ изборитѣ.

---

*) Въ 1896 г. излѣзоха 73 шведски и 99 фински вѣстника.

Освѣнъ туй има още една консервативна феноманска партия, която се отличава съ своя грубъ антисемитизмъ.

Шведската или тъй наречена свекоманска партия има за първа точка на своята програма покровителството на шведския езикъ и народность. Националния фанатизмъ много по-лѣсно се промъква между феноманитѣ, отколкото у свекоманитѣ, една голѣма часть отъ които симпатизиратъ на възраждането на финския народъ и желаятъ само, щото шведския езикъ да си запази своитѣ права покрай финския. Свекоманитѣ образуватъ една либерална партия по западноевропейски образъ, отличава се отъ феноманитѣ съ по-голѣма вѣротърпимость, антисемитизма имъ е чуждъ, тѣ работятъ за разширяването на женскитѣ права и горѣщо защищаватъ свободата на печата. Ако самостоятелностьта на Финландия и да е скжпа и на феноманитѣ, но шведскитѣ много по-тежко чувствуватъ всѣки опитъ на руското правителство да намали правата на страната. Когато напр. въ 1891 г. недопуснаха въвеждането на новия наказателенъ законъ и грабнаха самостоятелностьта на финландската поща, шведскитѣ сенатори си дадоха оставката. Въ економическо отношение свекоманитѣ сж противници на всѣка държавна намѣса, тѣ излизатъ противъ всичкитѣ покровителствени опити за работницитѣ и т. н. Национални съображения каратъ свекоманитѣ да се явяватъ противъ всѣка напредничава избирателна реформа. Въ последно време свекоманитѣ се стараятъ да се приближатъ къмъ долнитѣ шведски народни класи, които сѐ повече подпадатъ на финизацията; но тѣхното егоистическо класово гледище не имъ позволява честно да застжпятъ широкитѣ народни слоеве.

Резултата отъ борбата на феноманитѣ съ свекоманитѣ може още отъ по-напредъ да се предвиди, и затуй една голѣма часть отъ свекоманитѣ впадатъ въ националенъ песимизъмъ и отправятъ мжтния си взоръ къмъ западъ, къмъ културната имъ роднина — Швеция. Отъ само себе си се разбира, че шведскитѣ симпатии при значителната самостоятелность на Финландия не сж земали до сега ясна политическа форма, но не може да се знае, какво ще донесе бждащето. Лудата руска политика може твърдѣ значително да усили у свекоманитѣ идеята за отцѣпване.

III.

Поради своята малочисленность работническата класа въ Финландия не играе голѣма роля; въ цѣлата страна има работници съ фамилиитѣ имъ само 200000 души. При всичко това работническата класа благодарение високото равнище на народното просвѣщение съставлява единъ елементъ, съ който трѣбва да се расправятъ всичкитѣ политически партии и се мжчатъ да го спечелятъ за своитѣ цели.

Организаторитѣ на работническитѣ съюзи (които иматъ за цель подобрение економическото положение и просвѣщението на работницитѣ и сѫществуватъ на пълно законно) имаха при основанието имъ особено националното дѣло предъ очи. По тоя начинъ имаше шведски и фински работнически съюзи, и по-голѣмата часть отъ тѣхъ днесь още не сѫ нищо друго освѣнъ орѫжие въ рѫцѣтѣ на борящитѣ се национални партии. Едва въ последно време работническата класа биде проникната сѐ по-вече и по-повече отъ мисъльта на класовото гледище и на противоположнитѣ интереси на разнитѣ обществени класи въ единъ народъ. Това доказватъ сѐ по-честитѣ стачки и измѣнението характера на общитѣ работнически конгреси. Последнитѣ преминаватъ сѐ по-вече отъ чисто националнитѣ изисквания къмъ класовата борба, искатъ избирателни реформи, които да дадатъ възможность на работницитѣ да влиятъ върху законодателството, широки социални реформи и т. н. Работническото дѣло застѫпва финския седмиченъ вѣстникъ „Työmies“ (Работникъ)—единъ слабъ вѣстникъ, особено на политическото поприще. Понеже фабричната индустрия въ Финландия се разви едва въ последнитѣ години, то зачатъци отъ чисто класово движение се забелѣзватъ едва отъ късо време насамъ.

Докато работническитѣ съюзи бѣха послушни орѫдия въ рѫцѣтѣ на двѣтѣ политически партии, свекоманитѣ както и феноманитѣ увѣряваха непрекѫснато работническата класа съ своята любовь. Любовьта си тѣ, разбира се, нѣмаше нужда да докажатъ чрезъ никакви концесии въ полза на работницитѣ. Ала когато измежду редоветѣ на работницитѣ заекнаха гласове, че работницитѣ покрай общитѣ национални интереси иматъ и свои собствени, тогази тактиката на рѫководящитѣ органи изведнажъ се измѣни. Свекоманитѣ и феноманитѣ твърдѣха, какво въ Финландия нѣмало почва за работническия въпросъ, че отношението между работницитѣ отъ една страна и фабрикантитѣ, майсторитѣ отъ друга било патриархално и твърдѣ сърдечно, че работническата класа не била доста зрѣла, за да вземе участие въ политическия животъ и т. н. Цѣлъ редъ отъ обвинения се излѣха върху „безсъвѣстнитѣ агитатори“ — съ една дума, сѫщитѣ ония явления, които съпровождатъ въ всичкитѣ страни зачатъцитѣ на работническото движение.

Подъ влиянието на капиталистическото развитие въ Финландия и съпровождающитѣ я социални сгрупировки образува се въ началото на последното десетолѣтие една нова, въ национално отношение радикална финска партия, която изникна изъ старофеноманския лагеръ; но тя възприе въ своята програма отъ една страна това, що бѣ напредничаво у свеконанитѣ, отъ дртга цѣлъ редъ изисквания на работническата класа.

Главния органъ на тази младофеноманска партия е дневния вѣстникъ „Päivälehti“. Макаръ младофеноманската партия и да не си е извоювала още влиятелно политическо положение и нѣма много представители въ сейма, но при все тѫй тази партия ще бѫде изражението на напредничавитѣ и редикални обществени течения, додѣто работническата партия е слаба; а това предъ видъ социалнитѣ и политически отношения на страната ще трае още дълго време.

Младофеноманитѣ сѫ партия на интелигентнитѣ хора съ висшо образование и на най-радикалната часть отъ младежьта, която въ последне време си е спечелила голѣми симпатии между селскитѣ, па и градскитѣ работнически маси.

Младофеноманитѣ защищаватъ, както и другитѣ партии въ Финландия, вѫтрѣшната самостоятелность на страната и нейната конституция, но се отличаватъ отъ старофеноманитѣ по това, че сѫ противници на всѣкакви административни распореждания, както и изобщо на намѣсата на руското правителство. Младофеноманитѣ работятъ за расширочаванието на избирателното право и ограничаванието избирателнитѣ привилегии на имотнитѣ класи. Тѣ искатъ, щото къмъ съсловието на духовенството въ сейма да се приключатъ и представителитѣ на учителитѣ (въ по-голѣмо число отколкото до сега), на лѣкаритѣ и на сѫдиитѣ, за да отнематъ по тоя начинъ крайно реакционерния характеръ на духовенството въ сейма. Младофеноманитѣ искатъ крачка по крачка да извоюватъ всеобщото и равно избирателно право. Относително въпроса за езицитѣ тѣ искатъ, щото финския езикъ да стане официялния езикъ въ всичкитѣ обществени централни учреждения, и всичкитѣ относящи се до шведското население книжа да бѫдатъ съставени на шведски. Цензурата и насилствената конфирмация да бѫдатъ премахнати. Градското самоуправление да се расшироче. Въ економическо отношение младофеноманитѣ искатъ постепенно порастващи доходни налози, намаление и по справедливо распредѣление на поземелнитѣ налози, уголѣмяване на дребния заемъ за селенитѣ и едно значително развитие на фабричното законодателство.

Младофеноманскитѣ депутати сѫ единственитѣ покровители на работническата класа въ сейма и тѣхния вѣстникъ води понѣкога остри полемики въ работническия въпросъ съ вѣстницитѣ на старитѣ партии отъ двѣтѣ народности.

Младофеноманската партия, възникнала въ туй време, когато въ руския печатъ бѣснѣеха най-луди антифински оргии, е настроена естествено най-русофобски и безсъмнѣние ще се постави на чело на русофобското движение, което трѣбва да се развие сега. Симпатиитѣ на народнитѣ маси, разбира се, ще ѝ улекчатъ борбата, за която не може се каза още, на кадѣ ще води въ близко или далечно бѫдѫще, тъй като руското правителство очевидно нѣма намѣрение да остане на половинъ пѫть, а следъ политическото обезорѫжаване ще мине къмъ пълното порусчаване на Финландия; това изисква най-категорически още сега руския печатъ, който е трѫбата на правителството.

До началото на осъмдесетьтѣхъ години Финландия водеше самостоятеленъ животъ, страната се развиваше въ всѣко отношение и водѣше полека-лека своята национална култура на една висота, която спокойно можеше да се мѣри съ висотата на най-развититѣ културни страни. Народното просвѣщение, печата, литературата, искуството, дружествата — всичко това силно се развиваше въ Финландия, благодарение на сравнително голѣмата политическа свобода, която даваше възможность за всестранно развитие на общественитѣ сили. Русия имаше много грижи съ Полша, за да грабне свободата и на друга една страна (и тая страна си имаше своя собственна войска), толковъ по-вече, че Финландия лежеше настрана и сама не обръщаше върху си вниманието на руското правителство, понеже се държеше много лоялно. Ала следъ Литва, Полша и балтийскитѣ провинции доде реда и на Финландия. Силното порастване на всеросейския национализмъ накара правителството да издигне и въ отечеството на финитѣ викътъ: „Русия на руситѣ!“

Най-напредъ трѣбваше да се докаже, че Финландия е и „Русия“, т. е. сѫщо така една часть отъ руската държава, както и всичкитѣ други. Скоро се намѣриха хиляди услужливи специалисти, които въ хиляди статии, стотини брошури и цѣлъ кошъ отъ „сериозни“ съчинения доказаха черно на бѣло, че цѣлата финландска конституция е просто една фалшификация и нищо друго, че следователно трѣбва да се накажатъ „подправчицитѣ“ и да се научатъ на умъ.

Двѣ основания главно възбудиха негодуванието на рускитѣ патриоти. Когато петерсбургскитѣ жители започнаха да отиватъ въ Финландия, за да прекаратъ тамъ лѣтото, то обстоятелството, че близо до столицата на Русия се намиратъ хора, които иматъ дързостьта да не знаятъ „държавния езикъ“, го поставя въ голѣмо удивление. Тѣзи господа трѣбваше — ужасно! — да размѣнятъ своитѣ рубли въ маркове и да оставатъ да ги прегледжатъ на митницата. Нечуто нѣщо! Неще съмнѣние, че се изсипаха кореспонденции следъ кореспонденции въ вѣстницитѣ като „Новое Время“, „Московскія Вѣдомссти“ и подобни. Подигна се шумъ, който стана още по-голѣмъ, когато се узна, че „подправчицитѣ“ по единъ най-безсраменъ начинъ изнасяли своитѣ стоки въ Русия, и по тоя начинъ повреждали на „отечествената“ промишленность. Въ 1895 г. правителството се реши да бутне първото резе, и издаде единъ законъ, който извънмѣрно пречеше на вносътъ на финландски стоки въ Русия. Патриотитѣ ликуваха, но тѣ не прекѫснаха похода противъ всичкитѣ признаци на финландската самостоятелность. Единъ патриотъ отъ „Московскія Вѣдомости“ — Месарошъ — сформулира най-ясно рускитѣ желания: съвършенно реорганизиране на финландското правителство, т. е. замѣстване на неговитѣ военни, правителствени и сѫдебни институции чрезъ въ Русия дѣйствующи власти и въвеждание руския езикъ въ всичкитѣ официални, обществени и частни учреждения на Финландия.

Въ духътъ на тая програма се води отъ десеть години насамъ цѣлъ единъ походъ въ шовинистическитѣ органи на руския печать. Отъ само себе си се разбира, че финландцитѣ сѫ създали за своята защита цѣла една литература, въ която се доказва, че доводитѣ на рускитѣ държавни класи сѫ тендециозни фалшификации. Финския печать планомѣрно доказва, че финландцитѣ всѣкога сѫ били най-лоялнитѣ отъ лоялитѣ, че тѣ за никакво отдѣлвание отъ Русия не сѫ помислили, че, слѣдователно, всичкитѣ натяквания на рускитѣ шовинисти сѫ невѣрни и несправедливи. Огорчението на финското население порастваше толкозъ по-вече, колкото руското правителство изпълняваше предложенията на публицистическитѣ русификатори; финскитѣ политици не искаха да повѣрватъ, че всичко това е само началото на края, че днитѣ на самостоятелностьта на отечеството имъ сж прочетени . . . Последнитѣ събития трѣбва да ги е убѣдило вече, че не е възможно да се лъжатъ понататъка. „Вѣрната и лоялната“ Финландия трѣбва да дѣли сждбата на „възстанническата“ Полша!

Днесь Финландия е състрадалница на Полша — ще ли ѝ бжде тя и съратница въ борбата срѣщу царизма? Бждащето ще ни покаже.

И. Ф.

МОНТЕСКЬО
ЗА
Английската конституция*)

II

Миналия пжть азъ се помжчихъ да покажа, какво Монтескьо, по причина на своето несъвършенно общественно полилитическо мировъзрение и по причина на съсловни предрасъдъци, не е могълъ да схане това, което съставя същината на английската конституция отъ негово време. Поради липсата на едно солидно становище по общественно политическитѣ въпроси той не е забелѣжилъ, че въ същность изпълнителната власть е била въ министерството, взето измежду мнозинството на парламента, не е забелѣжилъ мѣстното самоуправление, на което, както казва проф. Карѣевъ, се пада такава голѣма роля въ историята на английската политическа свобода. Много отъ тия нѣща — казва същия — които той (Монтескьо), не е забелѣжилъ или не е знаялъ, тъкмо противоречатъ на общата негова представа за строгия дѣлежъ на властитѣ. Въпреки увѣряването на Монтескьо, въ тая страна по-скоро бѣше произлѣзло съсредоточаване на върховната власть въ парламента: на последния принадлежеше законодателната власть, въ извѣстни случаи той се ползуваше дори съ сждебна власть, а изпълнителната власть, която Монтескьо дава на краля, въ дѣйствителность бѣше въ ржцетѣ на министритѣ, които зависиха отъ множеството**).

Но най важното нѣщо, което Монтескьо не е забелѣжилъ, е обстоятелството, че преди да може да става дума за дѣлежа на властитѣ въ неговъ смисълъ, въ английското общество отъ негово време е имало, ако може така да се каже, друго, по-основно дѣление на властитѣ. Това основно дѣление на властитѣ е давало въ рѫцетѣ на индустриалната буржуазия и землевладѣлческата аристокрация всичката власть и е оставяло голѣма часть отъ английския народъ безъ всяко влияние върху вървежа на общественнитѣ работи, като е била лишена тази часть отъ избирателни права или пъкъ отъ политическо възпитание, способность къмъ парламентаренъ животъ и обща просвѣта — нѣща толкова потребни за умното ползуване отъ избирателнитѣ права. Тая часть отъ английския народъ Монтескьо съвсѣмъ не е забелѣжилъ. За това и ние трѣбва да изключимъ нея, когато говоримъ за това, каква цѣна има дѣлежа на властитѣ, Ние трѣбва тука да установимъ, че дѣлежа на властитѣ е нѣмало никакво значение за тая безправна часть отъ английския народъ, задъ която въ сѫщность е имало само една власть, най-често неблагоприятна за нейнитѣ интереси. Свободата се състои, споредъ Монтескьо, въ правото да се подчинява човѣкъ на законитѣ, въ сигурностьта, която има човѣкъ да върши това, което законитѣ позволяватъ. Това опредѣление обаче убива само себе си, ако не се пребави още, че сѫщия човѣкъ да има право и всяка възможность да влияе върху правенето на законитѣ. Нима е свобода да изпълнявашъ законитѣ на единъ монархъ неограниченъ? Очевидно е, че най-важно отъ всички права, правото на отдѣлната личность да се съединява съ други личности, съ които тя има общи интереси да се ползува отъ всички средства — като не се броятъ измамата и насилието — за да убеждава околнитѣ и най-после да има възможность на равно съ всички други личности, съ всяка друга личность, да влияе на законодателството. Не другъ нѣкой, а парламента подиръ „славната революция“ узакони произвола на земледѣлческата аристокрация да изпъжда тия дребни английски земледѣлци и да разграби тѣхнитѣ общински земи, тласкана отъ своитѣ икономически интереси да изселва хората и заселва овци. Тия селени оставаха гладни по пѫтищата, преобръщаха се отъ мирни хора на разбойници и пакъ противъ тѣхъ се издаваха отъ парламента кървави закони, закони, които като че имъ вмѣняваха въ вина тѣхната сиромашия — въ сѫщность последица отъ жадностьта на земледѣлцитѣ. Тия закони започватъ тъкмо отъ тогава, отъ когато се начева обеземяванието на селенитѣ и се смекчаватъ или унищожаватъ едва къмъ 1714 година. Законодателството опредѣляше съсъ законъ твърдѣ дългъ работенъ день; времето опредѣлено отъ закона за работене можеше да се надмине, но не можеше да се смали. Противъ сдружаванието на работницитѣ бѣха издадени най-строги закони и тия оставаха въ сила подиръ XIV вѣкъ дори до 1824 година. Въ 1663 година е билъ издаденъ законъ, който е давалъ право на господаритѣ да употребятъ тѣлесни наказания срещу своитѣ работници. Голѣмата безработица къмъ 1815 година е принуждавала английскитѣ работници, останали безъ занятия, да емигриратъ. Съ законъ въ тая година биде запретена емиграцията, тъй като щомъ се изселеше армията на безработнитѣ, работната заплата нѣмаше вече кой да понижава, тя щеше да се подигне, а това не бѣше въ интереситѣ на капиталиститѣ, които и бѣха власть имѣющи въ държавата.

---

*) Гл. № 6.

**) Н. Карѣевъ. — Исторія Западной Европы въ новое время, т. III, р. 184.

— Всички подобни фактове идатъ да ни утвърдятъ въ убеждението, че най-свободната отъ всички конституции, английската конституция, не е гарантирала ни най-малко свободата, т. е. правото да се домогвашъ за своитѣ интереси, безъ да повреждашъ на интереситѣ на другиго — на голѣмата часть отъ английския народъ, на работницитѣ и хората отъ средня ржка, противъ посяганието на съединенитѣ двѣ владеющи класи, противъ посяганието на буржуазията и земледѣлческата аристокрация. Свободата, т. е. правото и фактическата възможность да издава закони и да помага изпълнението имъ, имаше не цѣлия английски народъ, а имаха я само владеющитѣ двѣ класси. Така ние ще дойдемъ до убеждението, че свободата по отношение къмъ подчиненитѣ класси има съвсѣмъ друго значение, нежели по отношение къмъ владеющитѣ. Като класса, първитѣ не сж свободни, а вторитѣ сж свободни. Дѣлежа на властитѣ има, ще рече, значение за тия, които иматъ властьта, та могатъ и да дѣлятъ тази власть. Сега, въ средата на тия, които иматъ властьта, свободата има малко по-друго значение. Свободата за тѣхъ се състои, както видѣхме, въ равенството предъ закона, въ това да не подпомага държавата една свободна личность въ нейната свободна конкуренция съ другитѣ свободни личности при произвеждането и размѣняването на економическитѣ блага и при капиталистическото натрупване. За да се достигне това, както видѣхме, трѣбва властьта въ държавата да не бжде лична и конкретна, а безлична и абстрактна. Сжществената власть все пакъ е законодателната, само че всичкитѣ ограничения сж насочени тъкмо нея да обезличатъ. Въ сжщность изпълнителната и сждебната власть не сж самостоятелни власти до законодателната власть, а сж само еманации на тая власть, само функции на висшата безлична и абстрактна власть въ държавата. Това е явно отъ ония особни случаи въ държавната практика, които сж толкова заплетени или пъкъ сж непредвидени въ законитѣ, та решително дѣйствие по тѣхъ не могатъ да зематъ изпълнителната или сждебната власть самички, а го предоставятъ на законодателното тѣло. Само за удобство на висшата власть се създаватъ отдѣлни нейни разклонения, а не за нейното ограничаване. Много погрешна е мисъльта на Монтескьо, следователно, за че свобода има тамъ, дѣто една власть спира друга власть. Въ страната, която въ негови очи бѣше страна на свободата, изпълнителната и сждебната власти не само не ограничаваха, не спираха законодателната власть, ами, наопаки, улесняваха я.

На чело на управлението стоятъ личности, всѣка власть се поставя въ ржцѣтѣ на личности. Човѣшката природа, казватъ, била наклонна да злоупотрѣбява съ дадената власть Ето отъ дѣ се явява нуждата на новото общество да нарежда така работата, че властьта да сжществува, а владѣтели да нѣма. На тая истина Монтескьо е попадналъ, само че той не е могълъ, за жалость, да я постави въ основата на редъ мисли и да извади всички последици отъ нея. Това е на мѣстото, дѣто той говори за сждебната власть, която „става невидима“, та хората се боятъ „отъ сжда, но не отъ сждиитѣ.“

Самъ по себе си дѣлежа на властитѣ, погледнато теоретически на работата, не представя гаранция за свободата — казано на езика на Монтескьо — или не прави въ достатъчна мѣра властьта въ обществото абстрактна — казано на нашъ езикъ. Тука азъ не мога да прибавя нито единъ аргументъ къмъ този, които сѫ вече привождали. Поль Жане въ своята „Histoire de la science politique“ критикува тия аргументи и неговата критика най-ясно показва тѣхната несборимость.

Първо. Партизанитѣ на крайната демокрация казватъ, че народа, като суверенъ, трѣбва да има заведнажъ и законодателната власть и изпълнителната власть и невъзможно е той да злоупотрѣбя съ тѣхъ, защото е съставенъ отъ всички граждани; а пъкъ никой не върши неправда спрямо себе си. Поль Жане отговаря на това възражение така: „народа може безъ съмнение да бѫде несправедливъ и подтисникъ и да прави тиранически закони противъ малцинството, противъ богатитѣ, противъ знатнитѣ граждани, противъ тоя или оня култъ, който не му се харесва“ *). Кой е правъ? привърженницитѣ на крайната демокрация или Поль Жане? Привърженницитѣ на крайната демокрация не виждатъ, че народа не е нѣщо цѣло, че всички граждани не сѫ съ еднакви интереси; ако тѣ видяха това и ако забелѣжиха, че интереситѣ на малцинството сѫ непримирими съ интереситѣ на мнозинството, че трѣбва да се пренебрегнатъ еднитѣ отъ взаимноизключващитѣ се интереси въ полза на другитѣ, тѣ не биха се поколебали да турятъ по-високо интереситѣ на мнозинството, колкото неприятно и да е това за малцинството. А Поль Жане изведнажъ се открива такъвъ какъвто си е, не защитникъ на свободата, а защитникъ на привилегированото малцинство. За да извърши онзи редъ отъ „насилия“, за който говори П. Жане, „народа“ трѣбва да има сѫщественъ интересъ въ това: тѣзи, които народа ще „подтиска“, трѣбва да иматъ противни съ неговитѣ интереси, иначе той нѣма защо да се въорѫжава срещу тѣхъ. Ако П. Жане мисли, че свободата се накърнява, когато народа, т. е. мнозинството налага своитѣ интереси и така поврежда интереситѣ на малцинството, то той съ това издава скритата мисъль на всички мислители отъ неговия лагеръ, че „свободата“ има назначение да пази интереситѣ на привилегированото малцинство отъ посяганието на народа. П. Жане не се колебае да пожертвува интереситѣ на народа, въ полза на интереситѣ на малцинството „знатни и богати“ граждани. Това е единъ родъ откровенность.

Второ. „Или тритѣ власти въ държавата вървятъ съгласно, правятъ едно цѣло и тогава тѣхното дѣйствие е суверенно и абсолютно, та тѣ могатъ да злоупотрѣбятъ съ властьта сѫщо така, както и монарха, сѫщо така, както и самия народъ; представете си една свободна протестантска страна като Англия и Шведия; не може ли да се случи, щото краля, камаритѣ и сѫдилищата да се съгласятъ да преследватъ католицитѣ? Дѣ е гаранцията за свободата? — Или пъкъ, наопаки, тритѣ власти сѫ въ разногласие и тогава нѣма да

---

*) Jannet. Тамъ, стр. 371,

има дѣйствуване, движение; смутоветѣ и безпокойствата ще пречатъ да се правятъ постжпки, да се изпълняватъ законитѣ отъ властьта. Взаимната зависть и преследвание на властитѣ ще имъ попречи да се споразумѣватъ, за да правятъ добро. Това пъкъ ще бжде неподвижность или анархия“ *). Отъ това възражение съвсемъ се забръква Поль Жане. „Нѣма, казва той малко по-долу, политически принципъ, който да прави невъзможни всички злоупотреби съ властьта, които произлизатъ отъ човѣшкитѣ конституции“. Това е чисто заблуждение. Ако „свободата“ въ обществото сжществува — това поне за Англия е несъмненно — а принципа за дѣлежа на властитѣ не дава всички гаранции за свободата, отъ това следва, че има друго нѣщо, което поддържа свободата и което като се изрази словесно ще състави единъ солиденъ политически принципъ, който попречва не само „извѣстни злоупотреби и насилия“, ами всички злоупотреби и насилия. Но такъвъ принципъ Поль Жане не е въ състояние да види, та прогласява, че такъвъ не сжществува. Ако такъвъ не сжществува, кое ще крепи „свободата“, несъмненното сжществувание на която е доказано даже за него?

Какъвто и да бжде отговора на този въпросъ, едно остава твърдо установено. Принципа за дѣлежа на властитѣ не е самъ по себе си гаранция за „свободата“, както я разбира Монтескьо, па даже и П. Жане. П. Жане чувствува тая неловкость. За да се спаси, той привежда нѣкои одумки. „Има, казва той, освѣнъ публичнитѣ власти въ всѣко общество и една морална власть, невидима: това е мнението. Защото мнението изразено въ печата— ето последнята гаранция за свободата, когато конституцията вече не дава никакви гаранции“ **). Но пресата на едно мѣсто и въ едно време се слуша, печатното мнение е сила. На друго мѣсто и въ друго време изказаното въ печата мнение нѣма никаква сила. Свободата ще липсва ли въ последния случай, или, ако за време е изгубена, пресата ли е оная сила, която ще я върне? Алармата на пресата и на републиканскитѣ оратори можа ли да спре държавния превратъ на Луи Бонапарта? „Едно управление, казва по-нататъкъ П. Жане, не може да живѣе освѣнъ чрезъ добрата воля и любовьта на тия, които го поддържатъ“ ***). Гаранцията за свободата по такъвъ начинъ се поставя въ нѣщо твърдѣ колебливо и не подаваще се на никакви опредѣления. — Може би нѣкой ще намѣри, че тия и други подобни одумки спасяватъ П. Жане отъ неловкото положение. Но едно остава, както и по горе казахме: принципа за раздѣлението на властитѣ самъ по себе си не е никаква подпора за свободата. Сжщинскитѣ подпори за свободата сж на друго мѣсто.

Когато буржуазията въ Англия достигна до политическата власть, тя се постара така да разпредѣли политическитѣ фактори, че нейната власть да се чувствува по всички точки на държавната машина; да постави въ такова отношение разнитѣ общественни сили, че нейната сила да бжде решающа. Тя победи и безличното управление биде прогласено. Отъ минутата на тая „славна и велика“ революция новия редъ се крепи благодарение на това, че него го поддържа нейната сила. Всѣки, който събираше противна на новата наредба елементи и пожелаеше съ тѣхна помощь да възстанови лично управление, трѣбваше да докара, щото съ новъ актъ да се потвръждава дѣлото на извършената революция. Но съ това, че буржуазията вече е взела властьта въ ржцѣ и посредствомъ тая власть се е усилила, всѣко такова опитвание трѣбва да се свърши съ несполука, или, ако сполучи, то ще да се държи твърдѣ кратко време. А съ ръста на нейното могъщество, буржуазията задава все по-голѣмъ страхъ на всички авантюристи, та съ течението на времето на такива опитвания се решаватъ все по-малко. Тя дресира и дисциплинира всички членове на обществото съобразно съ своитѣ интереси, изразени въ така нареченото „общественно мнение“. Никой сждия, макарь да е той независимъ и не смѣняемъ, никой държавенъ чиновникъ и изпълнитель на властьта не може да направи крачка, безъ да се озърне за общественното мнение, което въ сжщность е едно идеално изражение на силата, готова всѣка минута да избухне и да смаже непокорнитѣ. Така общественното развитие на всѣкадѣ води съ себе си като резултатъ премахванието на всѣка възможность да се появяватъ насилственни революции. Всѣки, който иска сега да измѣни вървежа на държавнитѣ работи или да прокара редъ общественно-економически реформи, трѣбва да се стреми да извърши това чрезъ единичкия свободенъ каналъ — парламента. Въ развитието на държавата, отъ когато буржуазията започва да се въздига, се вижда тенденцията да се обезличава управлението, отъ лично да става то классово. Парламента става арена, дѣто се борятъ общественнитѣ класси. А всѣка класса тиранизира своитѣ представители, убива тѣхната индивидуалность, до колкото тѣ трѣбва да боравятъ за нейнитѣ интереси, не остава никакво мѣсто за личния елементъ въ държавнитѣ и классовитѣ дѣла. Ето защо новитѣ форми на държавния животъ сж непоколебими въ смисъль на повръщание назадъ. Днешната държава е невъзможна въ друга форма. Парламентарната форма на управлението не може да изчезне вече и да се замѣсти съ личното управление на единъ или мнозина. Непобедима е силата, която се нуждае за своето най-економно проявявание отъ тая форма. Ясно е, че на „човѣшката природа“ не ѝ е оставено възможность вече да злоупотребя съ своята власть въ напредналитѣ страни. Въ Англия отъ времето на Монтескьо току речи що бѣше се сложило такова положение, което не позволяваше на „човѣшката природа“, колкото и голѣмъ да е нейния апаратъ къмъ това — да злоупотребя съ дадената власть. Но Монтескьо не може да забелѣжи това. Въ негово време всѣки принадлежащъ къмъ управляющата класса бѣше свободенъ, защото можеше да прави всичко, каквото законитѣ съдадени отъ негови представители за запазвание на класовитѣ негови интереси не запретяваха. Но пъкъ всѣкой отъ непринадлежащитѣ къмъ нея не можеше да направи никаква употреба отъ дадената на „цѣлия народъ“ свобода и въ сѫщность трѣбваше да носи тежеститѣ на тая свобода, съ която се ползуваха по-горнитѣ отъ него: интереситѣ на последнитѣ бѣха противни съ интереситѣ на неговата класса и тѣхнитѣ интереси му се налагаха съсъ сила. Така щото „свободата“ въ Англия трѣбваше да се крепи изключително отъ буржоазията до оная минута, когато подиганието на долнитѣ слоеве и общата просвѣта направи тия способни да си извоюватъ избирателно право и умяло да се ползуватъ съ него. Отъ тая минута много по-голѣма става силата, която ще пази свободата. Но свободата отъ тука нататъкъ сама почва нѣкакъ лека-полека да промѣня своя първоначаленъ смисълъ.

---

*) Jannet. — Тамъ, стр. 372 - 373.

**) Jannet.— Тамъ, стр. 373.

***) Тамъ, стр. 374.

III

Съ току-що прочетената частъ отъ моята работа азъ отговорихъ на втория отъ тритѣ въпроси, които бѣха поставени въ началото. На третия въпросъ отговора нѣма да бѫде дълъгъ, защото той се дава почти съсъ самото поставяние на въпроса, стига това поставяние да бѫде умѣло.

Ние видѣхме, че историческия животъ на напредналитѣ европейски народи е довелъ последнитѣ до това, щото общественнитѣ класси ясно да съзнаватъ своитѣ интереси и чрезъ политическата власть да се домогватъ за такива наредби, които сѫ съобразни съ тия интереси. А заедно съ това изпъква и тиранията на классата надъ тия личности, които я представляватъ въ властьта. Личния елементъ се изгонва на всѣкадѣ отъ управлението. Управлението става ясно и рѣзко классово. Сега вече не може да става дума за свободата на индивидитѣ вѫтрѣ въ една класа въ този смисълъ, въ който се разбираше свободата вѫтрѣ въ английската буржоазия и землевладѣлческа аристокрация, до като тия класси неограничено господствуваха въ обществото. Сега главния въпросъ не е за премахвание на личното подчинение, а на классовото подчинение. Долнитѣ класси на обществото иматъ вече нужда отъ политическата власть, за да прокаратъ реформи съобразни съ тѣхнитѣ интереси. Тѣ гледатъ да спечелятъ мнозинство въ парламента. Противно, заинтересуванитѣ висши класси се мъчатъ да попречатъ на това. Като равнодѣйствующе на противнитѣ дѣйствия се явява това, че парламента лека-полека започва да се преобръща въ умалителна картина на обществото. Въ парламента групировката на общественнитѣ класи се представя въ миниатюръ. Така щото днесь идеала е, нацията да бѫде представена напълно въ парламента, числото на групитѣ въ парламента да отговаря тъкмо на числото на групитѣ въ обществото и парламентскитѣ групи по величина да сѫ съразмѣрни съ съотвѣтнитѣ групи въ обществото. Този идеалъ напълно би се постигналъ при пропорционалната избирателна система, разбира се, ако е дадено едно развито обществено състояние, при което членоветѣ на всѣка група ясно съзнаватъ своитѣ интереси и се организиратъ за тѣхна защита. Въ тая борба на общественнитѣ групи личностьта има правото да убежд[illegible]жностьта да се подчинява на общитѣ групови интереси. Партийната тирания въ рѣзко диференцираното общество става всеобщо распространенъ фактъ. При такова едно пълно представителство на нацията безличното управление и абстрактната власть ставатъ още по-належаща нужда. Раздѣлението на сѫдилищата въ нѣколко инстанции, поставянието полицията да зависи отъ градскитѣ съвѣти, мѣркитѣ законодателни да се оградп избирателя отъ всѣкакво влияние при гласуването и цѣлъ редъ други постановления иматъ за прѣка цель това постоянно растяще обезличавание на управлението. И едно общество днесь ние можемъ да смѣтаме за толкова по-напреднало, колкото въ по-голѣма мѣра е извършена общественната дифференциация. А конституцията на това общество толкова поразумно, т. е. свободно, колкото по-малко пречки съдържа тя за това пълно и всестранно представителство на нацията. Когато въ едно общество една обществена група се ползува отъ политическата власть, за да не допуща антагонистическитѣ групи въ парламента, то въ това общество днесь нѣма свобода.

Парламентаризма нигдѣ не е достигналъ пълно развитие, което би се завършило съ пропорционалната избирателна система. Въ различнитѣ европейски държави намираме парламентарния животъ нееднакво развитъ. Но на всѣкадѣ се забелѣзва основната тенденция на новото време да се групиратъ личности съ еднакви интереси въ яки обществении групи и като групи съ общи сили да гледатъ да упражатъ влияние върху държавния и обществено-економическия животъ. За мирното развитие на модернитѣ общества е необходима една представителна система, която да дава съотвѣтно мѣсто въ парламента на всѣка една общественна група. Ако владеющитѣ не се обзематъ отъ едно реакционно влечение, то такава система може да се установи на всѣкадѣ. Когато въ парламента е представена така пълно и всестранно нацията, тогава усилването, ослабването, пораждането и изчезването на всѣка група въ парламента ще върви успоредно съ сѫщитѣ явления въ съотвѣтната общественна група. Когато се усили обществено-економическото значение на една група, ще се усилва и въ парламента групата, която я представя. Така усъвършенствуванъ парламентаризма остава една форма, въ която мирно ще могатъ да се изливатъ различни съдържания, която ще позволява мирно да се санкциониратъ отъ парламента онѣзи промѣни, които въ живота на даденото общество сж вече извършени, извършватъ се или надлежатъ да се извършатъ. Промѣнитѣ въ социалния съставъ ще промѣнятъ съсъ всѣки изборъ за парламента и неговото съдържание. До кога тази форма на парламентаренъ животъ ще бѫде необходимость за обществото въ този видъ, който ние сега смѣтаме за съвършенъ, не може да се каже. Но естественно е да очакваме, че такова едно време ще дойде, когато една значителна промѣна въ съдържанието на парламентарния животъ ще предизвика и съотвѣтна промѣна въ формата. За тия промѣни обаче ние можемъ да изказваме само предположения.

И така, на въпроса дали парламентаризма въ най-съвършената своя форма е гаранция за свободата, ние можемъ да отговоримъ съ тия думи: свободата, разбрана като възможность, щото всѣка обществена група да получи съотвѣтно мѣсто въ законодателното събрание, е напълно гарантирана отъ най-развитата форма на парламентаризма, която още не е намѣрила, до колкото на мене е извѣстно, нигдѣ своето осѫществление. Пълно и всестранно представителство на нацията, това е свободата на тая нация, това е гаранцията за *мирното* развитие на обществото и спокойното преливание на общественнитѣ форми една въ друга. Всѣка пречка къмъ това е преграда за свободата. Въ напредналитѣ страни въпроса за личната свобода не сѫществувава вече. Личната безопасность да се гарантира—това е обще-културна нужда, това е азбучна истина на политическия животъ; напредналитѣ нации не могатъ да се задоволятъ съ нея; а ония нации, които още не познаватъ тая истина, наистина сѫ за оплакване. Отъ личната безопасность най-напредъ се ползуваха фактически само принадлежащитѣ къмъ горнитѣ слоеве на обществото. Но издиганието на долнитѣ обществени слоеве всекидневно прави да се сдобиватъ и последнитѣ съ това благо на културата. Личностьта има сѫщественното право да се групира съ личности, които иматъ еднакви съ нея интереси. Но при това групиране тя изгубва голѣма часть отъ своята „естественна“ свобода, която имаше въ държавата, както въ държавата тя изгубва часть отъ „свободата на естественното състояние“. Но вече това подчиняване е свободно, а не принудено, каквото бѣше подчиняванието на долнитѣ обществени слоеве на Англия отъ времето на Монтескьо подъ властьта на буржуазията и землевладѣлцитѣ. Ние можемъ да съжаляваме за тая изгубена часть отъ свободата на личностьта, но не можемъ да не признаемъ, че това е необходимъ елементъ отъ едно голѣмо културно завоювание — правото на общественнитѣ групи да се самоопредѣлятъ и мирно да проявяватъ въ общия улей своята частичка отъ власть.

Тука е умѣстно да напомнимъ, колко различно нѣщо е съвършенната форма на парламентаризма, както ние я схващаме, отъ формата на английския парламентъ, както Монтескьо я схваща. Монтескьо е по-назадъ отъ английската конституция; нашето гледане е по-напредъ отъ достигнатитѣ въ общественното развитие парламентарни форми. А пъкъ и това стига, дѣто между английската конституция отъ времето на Монтескьо и сега сѫществуващитѣ най-напреднали конституции има цѣла пропасть! Каква голѣма е наистина тая пропасть, която дѣли средневѣковнитѣ съсловни представителства, които сѫ идеала на Монтескьо, отъ модернитѣ представителства! На едно мѣсто затворени съсловия, на друго мѣсто атомизирана нация. На едно мѣсто хората сѫ оковани въ едно съсловие, на друго мѣсто личноститѣ свободно се групиратъ; на едно мѣсто решава само единодушното съгласие на съсловнитѣ представители, на друго мѣсто — парламентското мнозинство; на едно мѣсто имаме пълна децентрализация, на друго — до крайни размѣри достигнала централизация.

И пакъ да повторимъ, че общественнитѣ явления отговарятъ на нѣщо, което ние никога не познаваме всестранно и което се проявява съ различни свои страни въ течение на историческото развитие.

Нашето гледание се обусловя отъ обществото и общественнитѣ явления на времето, въ което живѣемъ. Ето защо ние можемъ да откриваме погрѣшкитѣ на нашитѣ предходници, но нашитѣ ще откриятъ само тия, които идатъ подиръ насъ.

Д. Димитровъ.

МИТРОШКИНО ЖЕРТВОПРИНОШЕНИЕ

(Изъ разказитѣ за гладната година).

Отъ Ник. Рубакинъ *).

Работата стои тъй.

Както вече казахъ, Митрошка или Митрофанъ Ягодинъ не свърши курсътъ на учението си въ уѣздното училище, а „се залови на работа“ при търговецътъ Мухобоевъ. Мухобоевъ твърдѣ скоро и твърдѣ вѣрно оцѣнилъ способноститѣ на буйния момчага и той почна много скоро да напредва.

Не бѣше се изминало още година, а житаря почна да гледа на своя Митрошка като на „вѣренъ человѣкъ“, който никаква работа не ще развали. Митрошка пѫтуваше, плащаше и получаваше пари по полици. Митрошка получаваше и испращаше вагони съ жито. Митрошка искарваше разни недоискарани смѣтки. Съ една дума, Митрошка стана за Мухобоевъ не само „вѣренъ“, но и необходимъ человѣкъ, и за да привърже къмъ себе си такова умно момче, търговецътъ му рисуваше преспективата на бѫдѫщето, а по настоящемъ му плащаше ежемѣсечно по 12 рубли. Но, като забелѣза съ опитното си око, че въ душата на Митрошка още не съвсемъ се е отстранила чисто дѣтската непосредственность и наивность, Мухобоевъ се пазеше да порѫча на своя „вѣренъ человѣкъ“ такива работи, гдѣто има нѣщо „не чисто“, или другояче казано, мѣрението и тегленнието, а и нѣщо по лошо.

„Нека да понагледа малко, разсѫждаваше Мухобоевъ, тогава и ще се навикне и ще влезе въ духътъ на нашитѣ работи!“

Разсѫжденията на Мухобоева бѣха вѣрни: Митрошка малко по малко вникваше въ тѣхъ . . .

И ето въ единъ прекрасенъ день, презъ най-гладното време, Мухобоевъ даде на Митрошка едно солидно порѫчвание да замине незабавно за градътъ С. и да наеме, разбира се, колкото може по-ефтено, 40 коля за пренасянието на житото отъ С. въ Н. Мухобоевъ направилъ добръ гешефтецъ: житото, купено „по твърдѣ сгодна цѣна“ въ С-кия уѣздъ, въ количество на нѣколко вагона, е било препродадено на едно отъ съсѣднитѣ земства. Наистина, въ гладнитѣ времена, въ С-кия уѣздъ нѣмаше и не можеше да има добро жито, — това, което се нарича „ръжъ“, приличало на „трици“, намѣрени неизвѣстно гдѣ и какъ и продадени отъ селянитѣ съ невѣроятна скорость, — явление съвършенно обикновенно есенно време, време на всѣкакви платежи и данаци, чийто обикновенъ ходъ не можеше да измѣни и гладницата 1892—93 г. Тъй или инакъ, житото е било вече препродадено отъ селянитѣ (отъ нѣкои даже на коренитѣ), а отъ мисититѣ на Мухобоева купено.

---

*) Гл. № 6.

Трѣбваше да се превози отъ С. въ Н., отъ гдѣто да се натовари на вагонитѣ. Цѣлата тази работа трѣбваше да стане много скоро, тъй като условията за не устояванието по контракта бѣха твърдѣ тежки за Мухобоевъ. Но опитния житарь никакъ не се боеше отъ тази работа: житото, купено въ С кия уѣздъ, бѣше вече въ негови ржцѣ, а нуждното число вагони бѣше отдавна вече натъкмено: Мухобоевъ бѣше предвидливъ человѣкъ.

Предъ видъ на бързината и сгодността на работата, Акимъ Федоровичъ намѣри полезно за себе си лично да отпжтува за С.

И рано сутринта въ единъ отъ най-непоносимитѣ ноемврийски дни презъ 1892 г.; отъ градътъ С. потегли голѣмия житенъ керванъ на търговецътъ Мухобоевъ, кола 40—45, напълнени съ ръжъ. На една отъ колата сѣдеше и „вѣрния человѣкъ“ Митрошка, комуто бѣше дадена най-строга заповѣдъ да испрати всичко това жито на мѣстоназначението му не по късно отъ три дни.

Времето бѣше нетърпимо. Небето бѣше покрито съ тежки облаци, които висѣха ниско надъ земята и я обсипваха съ снѣгъ и дъждъ. Дъждовнитѣ капки бѣха голѣми, и, по изразяванието на селянитѣ-каруцари, „лоши“.

Снѣгътъ валеше на гъсти парцали и, като падаше на земята, тосъ часъ се топеше. На голата, черна земя „майката хранителка“, нѣмаше нито една люспица снѣгъ. Ливадитѣ, омъртвени, безжизнени, докарваха скръбь въ селянитѣ-каруцари. А само такива поля и ливади се простираха по пжтя, отъ баиръ на баиръ, отъ хълмъ на хълмъ. Надъ тѣхъ свиреше, като вѣеше съ дива злоба за всеобщо разоряване, силния западенъ вѣтъръ и шибаше дъждъ и снѣгъ по лицата на скръбно крачащитѣ съ колята си селяни-каруцари. Пжтьтъ бѣше каленъ, но малцина отъ тѣзи каруцари се рѣшаваха да сѣднатъ на колата, — всѣкой съжаляваше добитъкътъ си, който въ напрѣгнато ухоряване протѣгаше шията си, напрѣгаше краката си и не возеше, а влачеше колата, като правеше невѣроятни усилия съ костеливото си, отпаднало отъ нехранение и непосиленъ трудъ тѣло. За да се укриятъ отъ дъждътъ и вѣтърътъ, каруцаритѣ бѣха натуряли на гърбовѣтѣ си, кой рогозка, кой кълчищенъ чувалъ и крачаха, съ печално наведени глави. Керванътъ се простираше много на далечъ и по-скоро приличаше на погребално шествие. Само на последнята кола, закътанъ съ гугла и съ голѣмъ коженъ калпакъ, сѣдеше Митрошка, който търпеливо чакаше крайтъ на мжчително бавния пжть. Какво мислеше презъ това време, Богъ знае, но, трѣбва да се предположи, на душата му бѣ горчиво. Обстановката бѣше твърдѣ печална и навождаше безконечна мжка и скрьбь, а къмъ залѣзването на слънцето тя стана още по-печална. За прьвъ пжть Митрошка получи отъ господаря си такава вънъ градска поржчка. Очевидно, той за прьвъ пжть имаше случай, не казвамъ да види, а да почувствува селското разорение. Изъ пжтя срѣщаха нѣколко села. Тамъ се запираха, хранехъ конетѣ, пиеха чай. Когато керванътъ преминиваше презъ селото, изъ прозорцитѣ и вратитѣ се показваха нѣкакви си желто-зелени лица, искачаха полуоблѣчени дѣца и, съ опулени очи, гледаха и распитваха, какво возятъ, гдѣ го возятъ — не за тѣхъ ли? Всички търпѣха, всички се мжчеха, всички чакаха отъ гдѣ да е помощь . . . А керванътъ вървеше все по-нататъкъ и по-нататъкъ, а Митрошка, „вѣрния слуга“ на господарьтъ си, зорко следеше, щото по пжтя да се не случатъ нѣкои хищничества, за които се носеха вече слухове... А снѣгътъ и дъждътъ все валеше и валеше отъ пепеливитѣ нависнали облаци, степния вѣтъръ все по-високо и по-унило пѣеше своята пѣсень.

Вий, господа, не можете и да си представите, какво впечатление произвеждаше тази пѣсень, въ това гладно, страдалческо време. Случвало ли ви се е да чуете, какъ въ нѣкоя псиахиатрическа болница вие и крѣщи силно болния, който въ безсилието си се старае да раскъса лудническата си риза и цѣлия ужасъ на душевното си състояние изразява съ това виение—ужасъ, казвамъ, и безпомощность. Азъ, господа, слушахъ такива виения. И виинието на вѣтарътъ надъ тази гладна земя и надъ гладнитѣ хорски общества въ крайтъ на XIX вѣкъ винаги ми напомнеше това виение на болния. Всѣкога ми се струваше, че не вѣтарътъ вие, а земята и хората виятъ, виятъ полетата, пуститѣ паши, безтрѣвнитѣ ливади . . .

Послушайте такава една пѣсень нѣколко дни наредъ, — какво ще стане съ сърдцето ви, разбира се, ако то не е загубило съвършенно способностьта да тупка и замира . . .

Въ седемь часа вечерьта керванътъ се дотътри до Мироновки, за което говорихме вече. Това селце, както се оказа, стои на половината пжть между Н. и С. Тукъ трѣбваше воля не воля да се нощува, защото никой не се решаваше да се влаче по нататъкъ въ такова време.

Като на зло, преди два, три дни ханътъ въ Мироновка изгорѣлъ до основитѣ отъ неизвѣстни причини. Такива случаи по това време не бѣха рѣдкость. Трѣбваше да се нощува изъ селскитѣ изби. Нощьта бѣше тъмна. Времето още повече се влоши, отколкото прѣзъ деньтъ. Цѣлото село спѣше. Разбира се, всѣкой каруцарь търсеше за себе си и нѣкои вече се бѣха настанили. Колята бѣха вкарани въ дворовет̀ѣ; подъ стрѣхитѣ, конетѣ распрѣгнати, каруцаритѣ се натакмиха както и да е, стига само да се запазятъ отъ дъждътъ и вѣтарътъ. Митрошка съ 3 — 4 каруцари влезе въ Мироновки последенъ и тръгна да търси и за себе си подслонъ.

Избата, въ която влезе Митрофанъ, се намира почти на края на селото. Това бѣше голѣма, очевидно, нѣкогашъ красива изба, построена отъ ступанския селянинъ за голѣмо работническо семейство. Но отъ времето бѣше клекнала, искривила се, влезла въ земята; бѣдствието, което постигна цѣлото село, принудило ступанина на тази изба да употрѣби половиния дървенъ покривъ за гориво; а сламата, която покриваше сайванта, отишла за храна на добитъка. Сѫщо и вратитѣ бѣха исчезнали нѣгдѣ, и ако Митрошка бѣше видялъ, въ какво ужасно подобие на човѣческо жилище влизаше, то, може би, би се повърналъ и избѣгалъ. Но бѣше нощемъ, и Митрошка, като се движеше въ тъмнината, повече опипваше. Той едвамъ-едвамъ намѣри вратата и я отвори.

— Ей, православни, отворете!

Отъ избата нахлу на него пара и тѣжъкъ миризливъ въздухъ. Стаята бѣше доста пространна, но невѣроятно мръсна. Една угорка отъ лоена свѣщъ едвамъ, едвамъ я освѣтляваше. Въ единъ ѫгълъ горѣше малко кандилце предъ иконата на Богородица Чудотворна (изобразена е съ три рѫцѣ, нарича се още Трирѫчица. б. п.) Полутъмнина царуваше въ избата. На една скамейка, до самата печка, Митрошка видя една мома около 18 — 19 годишна, облечена въ бѣла риза и въ рокля отъ домашенъ платъ. Момата лѣжеше на мръсни парцали и бѣше покрита пакъ съ такива. Като видя влезналитѣ, тя се подигна и ги изгледа съ голѣми, очудени очи. Очитѣ ѝ блѣстяха трѣскаво, а по лицето ѝ се виждаше, че тя е тѣжко болна. Случи ми се по после да видя тази мома. Такива лица, като нейното, се срѣщатъ твърдѣ рѣдко изъ селата, а особено изъ Н-ската губерния, гдѣто населението и до сега още носи отпечатъкътъ на татарската кръвь. Лице дълго блѣдно, очи голѣми, отворени; и рѣзко очертаната, красива, малко издадена напредъ брада, и печатъ отъ страдания на лице — съ една дума, това е такова лице, което рѣдко се срѣща: то е некрасиво, но скоро го не забравяшъ. Тогава върлуваше въ Мириновка сипния тифъ, отъ който измрѣ много народъ. Въ такова тифозно гнѣздо попадна и Митрошка; сѫщия този тифъ най-напредъ отъ всички го погледна съ широко отворенитѣ, очудени очи на Марфушка. И Митрошка се запрѣ. Сърдцето му се сви отъ този погледъ на растворенитѣ очи, отъ тази таинствена полутъмнина, отъ тази мръсотия и миризма.

— Позволете ни да пренощуваме, православни! — каза единъ отъ каруцаритѣ, който влезе въ избата следъ него.

Въ отговоръ на тѣзи думи нѣщо зашава на печката. Нѣкой се закашли, заохка, или по право, застена, а въ тъмнината се обрисува малка човѣческа фигура въ синя блуза, сѫщо тъй опърпана, слаба, болничева и изнемощала. Показаха се боси крака, после расчорлена бѣла глава съ бѣла четинеста брада, която стърчи напредъ.

— Охъ, Господи! Охъ, Никола милостивий! — мърмореше фигурата, като слизаше отъ печката и се прозѣваше. Задъ печката се раздвижи и запищѣ още нѣкой, и Митрошка, който се боеше да престѫпи крачка, чу унилъ, жалостенъ дѣтски гласецъ.

— Дѣдо, дѣденце, дай ми малко хлѣ-ѣ-бе-цъ!

— Спи Мишка, спи, какво е туй отъ тебе? — сърдито му извика дѣдото. Спи, отъ гдѣ да ти взема хлѣбъ!...

— Дѣденце, дай ми да я-я-я-мъ! — пищѣше дѣтето.

— Спи, на тебе казвамъ! — още по строго изрева дѣдото. У, у, — немирницитѣ, и нощемъ не ми даватъ покой! Охъ, Господи..

А момата все сѣдеше, опрѣна съ костеливитѣ си рѫцѣ на скамейката, съ дигната коса и отпуснати боси крака на мокрия, студенъ полъ, и постоянно гледаше на влезналитѣ... На печката се размърда още нѣкой и отъ тамъ се показа главата на една баба, която съ любопитство изглеждаше влезналитѣ.

— Кого е пратилъ Богъ? — скръбно попита старецътъ.

— С-ки кераджии, — отговори единъ отъ каруцаритѣ (Митрошка по неизвѣстно стеснение не можеше нито да се помръдне, нито да продума). Молиме да пренощуваме... По-божески, значи.

— Гдѣ ще пренощувате тукъ? — тъй сѫщо печално продължи старецътъ. — Не виждате ли, каква тѣснотия е тукъ, и Марфушка още болна — гдѣ ще легнете?

— Нищо, както и да е, — пъкъ и тукъ на пола можемъ ле! Страшно време е на вънъ....

Старикътъ се почеса задъ вратътъ си, по гърдитѣ си и се замисли. Болната мома въ безсилие се отпустна назадъ и се тръшна на жестокото си легло.

— Дѣденце, хлѣ-ѣ-бецъ! — се чу задъ печката.

— Ще млъкнешъ ли ти или нѣма! — извика дѣдото, приближи се до масата, извади отъ чекмеджето едно малко парче пепелявозелено вещество и го тикна въ устата на дѣтето. То млъкна. Слушаше се само, какъ то гризеше нѣщо твърдо, ягко, пѣсачно.

— Конетѣ си ще вържемъ подъ стрѣхата, — каза каруцарьтъ.

— Вържете ги — отговори старикътъ Само че отъ покривътъ нищо не е останало, всичката слама отиде за храна на добитакътъ.

— Нищо, както и да е! — каза каруцарьтъ и излезе на улицата. Следъ него излѣзоха и другитѣ да распрегнатъ конетѣ си и да имъ дадатъ храна. Въ избата остана самъ Митрошка. Той робко сѣдна на скамейката до вратата и мълчеше. Гдѣ се изгуби смѣлостьта? Очитѣ му се движеха скоро и колкото по-вече се вглеждаше въ окрѫжающата се обстановка, толкова по страшно му ставаше. И наймного го плашеше тази болна мома, която лежеше почти на голитѣ дъски, завита въ парцали, въ несвѣсть и нѣмо отчаяние.

— А ти, юначе, — почна старикътъ, като се обръщаше къмъ Митрошка, — какъвъ си?

— Съ керванътъ вървя, придружавамъ го! — робко отговори младежътъ.

Настѫпи минута мълчание.

После старикътъ отново попита.

— Тъй! тъй! Какво вози керванътъ?

— Брашно и жито...

— Жито? — раздаде се бабешкия гласъ отъ печката. Не-е ли за насъ това жито? Не е ли царска помощь?

Митрошка мълчеше. Сърдцето му се сви още по-вече.

— Говорятъ, че помощь скоро ще дойде... Може би земско жито? Не отъ колѣ мина отъ тукъ една господжа, устрои обѣди, благодаримъ ѝ, Господи, дѣцата поне нахрани. А тукъ трици ядемъ, а не хлѣбъ. . . .

— Дѣденце, хлѣ-бецъ! пакъ се разнесе жалостния дѣтски гласецъ. Митрошка извади отъ джоба си едно парче полубѣлъ хлѣбъ и го даде на дѣтето. То дръпна изведнажъ хлѣбътъ отъ рѫцѣтѣ му и го налапа.

— Чие е това жито? — попита старикътъ.

Митрошка мълчеше. Нѣкакъ си страшно му бѣше да каже истината. И защо именно страшно, — той никакъ не разбираше. Но старикътъ премълча и повтори въпросътъ си.

— На Мухобоева! — неохотно, най-после отговори Митрошка.

— А, хѫ! — извика старикътъ. Слушашъ ли, стара, житото не го водятъ къмъ насъ, а отъ насъ го отвозватъ!... Ироди, окаяни, ироди!...

И старикътъ злобно изгледа Митрошка; той сега едвамъ забелѣжи, какво изразително, умно и заедно съ това зло лице има този старикъ.

— Ироди! — продължаваше старикътъ. Съ какво печелите пари! Сь християнскитѣ души! Сѫдъ Божи за васъ нѣма! . . .

Митрошка цѣлъ се сви и мълчеше.

— А ти какъвъ си? — обърна се, следъ едно малко мълчание, къмъ него старикътъ. Но това мълчание не бѣше по малко тежко за Митрошка, отколкото самитѣ въпроси на старикътъ. Въ минутитѣ на това мълчание се чуваше, какъ охка и стене болната мома и какъ усилно гризеше хлѣбътъ блѣдното русо момче.

„Защо още ги нѣма каруцаритѣ — все по леко би било, ако и тѣ сѫ тукъ“, мислеше Митрошка. А старикътъ не премълча и отново попита.

— Ами ти какъвъ си? Да не си управитель на Мухобоевъ?

— Управитель, — тъжно отговори Митрошка.

— А, хѫ, такава е работата! — промърмори старикътъ. Въ това време бабата замоли.

— Помогни ни, милий, съ малко житце! Помогни ни! любезний! Умираме, съвсемъ сме останали безъ хлѣбъ! Внучката ни лежи болна, безъ паметь. На дѣцата душата за малко хлѣбецъ излиза. Помогни ни, милий! Дай ни поне една крина — чорбаджията ти не ще обѣднѣе отъ това . . .

На Митрошка сърдцето примрѣ отъ тѣзи думи. Той още повече се сви и си наведе главата, щото да не вижда нито болната мома, нито русата главичка на Мишка, нито чернитѣ, блѣстящи очи на старецътъ.

— Максиме, дѣдо Максиме! — продължаваше да канерва бабата. — Прости го, хубавенке! Ний не просимъ за себе си, за сирачетата дѣца. Баща имъ и майка имъ преди нѣколко дни умрѣха, и на нашия вратъ оставиха тѣзи дѣца.

Но Максимъ мълчеше и, повидимому, не мислеше да последва примѣрътъ на бабата. На нѣколко секунди пакъ бѣше се въдворила мъртва тишина. Струваше се на Митрошка, че очаква присѫдата си.

— Какво, да простя тѣзи ироди! — почна старикътъ. Иродово племе — и туй то. Белкимъ тѣ иматъ душа? Белкимъ почитатъ Христа? Ето, какво ще ти кажа, азъ тебе, юначе! — изведнажъ заговори високо старикътъ. Излезъ отъ тукъ. Иди търси друга изба да пренощувашъ, — може нѣкой да те пустне. Чувашъ ли, излезъ! . . . Тѣзи последни думи бѣха тъй неочаквани за Митрошка, че той даже потрепера и поблѣднѣ, — отъ неочакваность ли, отъ страхъ ли или отъ оскърбяването на управителското му достоинство, и той самъ незнаеше. Болната мома пакъ се попридигна на леглото си и отново загледа Митрошка съ голѣмитѣ си очи . . . И въ тѣзи безумно блѣстящи, широко растворени очи, Митрошка виждаше написана присѫдата му, за неговата неволна жестокость . . . „Какъвъ съмъ азъ, какво лошо съмъ имъ направилъ?“ — се питаше Митрошка. „Азъ върша всичко, както трѣбва да бѫде, споредъ законътъ, споредъ честьта. Житото не е мое, — на чорбаджията е“.

— Какво съмъ ти направилъ? — попита високо.

— Чувашъ ли, — пристѫпи къмъ него старикътъ, — излезъ. Вижда се, че вий тамъ не познавате Бога! Отъ толкова години се учите тамъ, какъ да обирате? Защо си дошелъ ти тукъ? Да гледашъ какъ умиратъ отъ гладъ хората ли? Иди си, казвамъ ти, съ добро и съ здравие!

Митрошка скочи и се отправи неволно къмъ вратата. Той бѣше блѣденъ като кърпа. А отъ печката отново забърбори бабата.

— Максиме, защо плашишъ момчето? Белкимъ негова е стока? Слушай, момче, постѫпи по-божески, — дай ни една крина жито, не ще обѣднѣе чорбаджията ти отъ това, а тукъ дѣцата отъ гладъ умиратъ.

— Престани, стара. — извика ѝ дѣдо Максимъ. Мислишъ ли, че такива ще разбератъ Христовитѣ думи? Излезъ, момче. Чувашъ ли излезъ, или ще направя грѣхъ! . . .

И старецътъ отново почна да се доближава до Митрошка. Той отново се доближи до вратата и бърбореше: „Защо? защо?“ Когато вече бѣше излезалъ отъ избата, той слушаше следъ себе си, какъ застена и се затръшка болната мома и старата бърбореше на печката. „Смъртьта ни се приближава. Напустналъ ни е Господъ Богъ!“

Безъ да знае, гдѣ да отиде, безъ да знае, какво да прави съ себе си, Митрошка въ нѣкакъвъ си ужасъ, въ нѣкакво си оцѣпеняване се запрѣ въ сайванта: На дворътъ вѣеше вѣтарътъ и валеше дъждъ и снѣгъ. Подъ стрѣхата, съ фенери, ходеха каруцаритѣ, които се мѫчеха да прекриятъ отъ лошото време измѫченитѣ и ослабнали коне. Митрошка слушаше разговорътъ на каруцаритѣ, като въ полусънь.

— Е, братко, тука гладницата ще е по-лоша, отколко нашата!

— Дѣцата, виждашъ ли, силно мратъ. . . . .

— Прибира Господъ . . . Охъ, Владичице Милостива!

— Тикнахъ се въ съсѣдната изба, и по-скоро уфейкахъ, — тамъ има покойникъ!

— Ну-у!?

— Страшно, момчета!

— Страшно!

А Митрошка все стоеше въ сайвантътъ и все мислеше. Що се случи? Гдѣ да отиде? А ако се случи сѫщото съ него въ тази изба, гдѣто ще отиде, както и тукъ? А ако се случи нѣщо и по-лошо? Гладни на всѣкадѣ, и сития не ще разбератъ. Какво да прави? Да възсѣдне единъ конь и да се расходи наоколо: тѣ си иматъ своето положение и той си има своето. Изведнажъ нѣщо се размърда въ душата на Митрошка и сърдцето му трепна. Какъ тъй да се расхождашъ наоколо? И не е ли грѣшно да се расхождашъ около, около гладни . . .

А отъ избата отново се чуха стѣнанията на болната мома и късащи сърдцето жални викове на гладното дѣте: „Дѣденце, хлѣ-ѣ-ѣ бецъ!“

Митрошка искочи отъ сайванчето на улицата, а отъ тамъ, цапаше по кальта и снѣгътъ, отиде къмъ съсѣдната изба, гдѣто въ прозорчето едвамъ свѣтеше слабъ огънь. Той се доближи до това прозорче и погледна презъ него, и се силеше да види, какво става задъ това стъкло въ полутъмната изба. Той видя нѣколко си тъмни фигури; отъ тѣхъ нѣкои сѣдеха, нѣкои стояха; той видя, че едно тѣло бѣше изтѣгнато на скамейката, покрито съ ямурлукъ, блѣдно, неподвижно, странно освѣтенно отъ восъчнитѣ свѣщи, които горѣха до главата му. „Покойникъ“ — си помисли Митрошка и презъ локвитѣ и кальта се втурна да бѣга назадъ, за да се отдалечи по-скоро отъ прозорчето. И изведнъжъ като че ли налучка нѣщо. Въ него, въ душата му се почна това „жертвено състояние“, — това сѫщото състояние, когато човѣкъ пресгава да забелѣзва самъ себе си, когато нѣщо могѫществено, властно тегли человѣка, тегли го негдѣ и иска отъ него жертви, когато человѣкъ и самъ чувствува, че жертвата е нуждна, и се жертвува, безъ да разсѫждава, безъ да се оговорва, по нѣкога пъкъ и безъ ясно съзнание: това е нуждно, и ето азъ цѣлъ съмъ тукъ. Сърдцето му затупка все по-силно и по-силно, все по болно и по-болно — и особенно, неизвѣстно осѣщание на вѫтрѣшна болка и вѫтрѣшенъ сладостенъ трѣпетъ овладѣ цѣлото съзнание на Митрошка. И негдѣ далечъ, далечъ се отдалечи отъ него градътъ Н съ житнитѣ си хамбари и съ богатитѣ си житари, желѣзопѫтната станция съ напълненитѣ съ жито вагони, и търговецътъ Мухобоевъ, самъ Акимъ Федоровичъ Мухобоевъ, съ волскитѣ си очи, подпухнато лице и порядъченъ търбухъ. Митрошка се оплаши, потърка съ студената си рѫка горѣщото си чело, сне си калпака, потърка си вратътъ, незная защо се прекръсти, тръсна единъ два пѫти главата си и се отправи назадъ къмъ избата на Максима, направо къмь каруцаритѣ. Той бѣше истинатъ отъ студения вѣтеръ, който вѣеше като вихръ, отъ дъждътъ и снѣгътъ.

— Ей, Иване! — извика Митрошка на каруцарьтъ. — Натъкми ли всичко?

— Всичко, всичко, мисля, както трѣбва.

— Гдѣ е твоята кола?

— Ето е нà!

— Ела тука! — помогни ми малко!

Митрожка се приближи до колата и почна да вади изъ подъ рогозкитѣ, чергитѣ и заблавата единъ чувалъ съ брашно. Ржцѣтѣ му трепереха отъ вълнение и леденѣеха отъ студъ, — той не забелѣзваше това. Той употрѣбяваше всичкитѣ си усилия, щото да развърже и извади отъ колата единъ човалъ съ жито. „Иване, — говореше той — помогни ми, какво си опулилъ очи?“

— Какво сте намислили, Митрофанъ Степановичъ? — възразяваше му мухобоевия „довѣрепъ“ Иванъ, който гледаше „вѣрния слуга“ Митрошка и не вѣрваше очитѣ си. — Защо Ви е потрѣбвалъ този чувалъ?

Митрошка нищо не му отговори и продължаваше да си гледа работата. Други двама каруцари стояха наоколо и като че ли нищо не ги очудваше. Тѣ само изъ подъ вежди гледаха Митрошка и като че ли по очитѣ му се догадваха за заповѣдитѣ му.

— Какво ще бжде това? — отново попита Иванъ. Тукъ май не е чиста работата . . .

И този пжть Митрошка не продума нито дума; съ помощьта на другитѣ двама каруцари, най после, извади единъ чувалъ и заповѣда на сжщия Иванъ да го вземе на гърбътъ си. Иванъ, твърдѣ неохотно, изпълни заповѣдьта:

— Пр-р! — Какво сте намислили! Съ Васъ тукъ и подъ отговорность ще попаднешъ!

Митрошка даже не чу тѣзи думи, пъкъ и тѣ бѣха казани отъ каруцарьтъ по вече отъ приличие, защото не отговаряха каруцаритѣ за цѣлостьта на житото, а това лице, на което бѣше предадено житото отъ самия господарь, т. е. Митрошка. Другитѣ двама каруцари мълчаха, както и по-рано. Единъ взе фенерьтъ, за да свѣти на Ивана. Иванъ, прегънатъ на двѣ, понесе негъ пудовия чувалъ съ брашно въ избата на Максима.

Въ това време старикътъ вече лежеше на печката и въ избата, по прѣжному, царуваше мъртва тишина, прекъсвана само отъ крѣсакътъ на гладното дѣте и стенанията и охканията на болната.

— Получавайте, ей, — каза Иванъ и тръшна тѣжкия чувалъ на пода.

Болната мома, разбудена отъ шумътъ, скоро сѣдна на скамейката си. На печката се раздвижиха и най напредъ слезе старикътъ, а после и бабата. Най-напредъ бабата се хвърли къмъ чувала съ брашното, погледна го, попипна го и после го прегърна, а следъ това се хвърли къмъ Митрошка и се тръшна при краката му . . . .

А въ това време Митрошка стоеше, подпрѣнъ на вратата, блѣденъ, треперящъ, обленъ съ студенъ потъ. Зжбитѣ му играяха, очитѣ му се движеха. Повидимому той не си е представлявалъ твърдѣ ясно, какво става съ него и около него. Всичко стана нѣкакъ си само по себе си, безъ разсжждения и приготовления, излезе нѣщо такова, което и не можеше да бжде. Старият дѣдо Максимъ сѣдна на скамейката, наведе бѣлата си разчорлена глава къмъ гърдитѣ и тъй замръзна. Той си мърмореше нѣщо подъ носътъ; брадата му трепереше. Но какво говореше — никой не го чуваше. Каруцарьтъ Иванъ стоеше намусенъ, като че ли и злъ, и изведнажъ, неизвѣстно защо, почна набожно да се кръсти предъ висѣщата въ ѫгъла Чудотворна.

Цѣлата тази сцена по после се изясни съ всичкитѣ си подробности отъ свидѣтелскитѣ показания предъ сѫдътъ.

Какъ се е свърила тази сцена, азъ не зная. Но точно е извѣстно, по малко отъ десеть минути не минало и избата на Максима е била окрѫжена отъ грамадна тълпа гладни хора, тъй като вече е стигнала новината, че „въ избата на Максима почнаха да раздаватъ жито“. Вѣроятно, това извѣстие е преминало отъ начало отъ каруцарь на каруцарь, а отъ тѣзи къмъ селянитѣ, които цѣла тълпа се натрупали предъ избата на дѣдо Максима. Митрошка самъ не помнеше и не разбираше, какъ излезе отъ избата и се намѣри въ сайванта, а отъ тамъ подъ дървения покривъ, какъ се покачи на тази сѫщата кола, отъ която собственорѫчно сне първия чувалъ съ брашно, какъ предъ неговитѣ очи се снеха отъ колата рогозкитѣ и забловата, и какъ следъ първия чувалъ се сне и вторий и третий и т. н. И всичко това като че ли се вършеше по неговата заповѣдъ, т. е. на Митрошка. Какво говореше, какво заповѣдваше, — той самъ не разбираше и не съзнаваше. Вършеше се това, което и трѣбваше да се върши, каквото искаше душата, — въ душата се събуди нѣщо, запали се и поиска отъ човѣкътъ пълно и безпрекословно подчинение на себе си. Наоколо стояха жени, селяни, стари и млади, облечени въ дрипи, завити съ чершафи, съ шапки и безъ шапки. Въ полумракътъ при слабата свѣтлина на фенеритѣ, задухвани отъ вѣтаръть, виждаха се нѣкакви си болѣзнени, испити лица, нито черни, нито желти, нѣкои прилични на мъртвеци, нѣкои въ сълзи и опулени очи, нѣкои печални; протѣгаха се нѣкакви си костеливи рѫцѣ, просѣха и се молѣха, хленчеха, раздаваха се молитви и благословии. . . . Нѣкой си извика високо: „Стойте, братя, лишно не вземайте, по съвѣсть да се дѣли, божа работа е!“ „Вѣрно, вѣрно, по съвѣсть дѣли!“ повтори хоръ отъ гласове. А чувалитѣ отъ колата се грабеха единъ следъ други отъ начало отъ едната кола, после отъ другата, третата и т. н. Отъ дворътъ на Максима Митрошка отиде въ другъ единъ дворъ, а отъ тамъ въ третий, гдѣто се повториха сѫщитѣ сцени. Неизвѣстно, въ колко часа, но несъмненно твърдѣ късно, Митрошка уморенъ, измѫченъ физически и нравствено, се намѣри въ една душна изба — въ избата на Максима, въ сѫщата тази изба, отъ гдѣто не преди много го бѣха изгонили, и се обтегна на широката скамейка, около стѣната. Нѣкой му подложи подъ главата една миризлива полушуба, нѣкой му помогна да съблече топлото си ватено палто. Митрошка, като въ сънъ видя огъньтъ, който весело грѣеше въ широкото русско огнище и освѣтляваше избата ласкаво и привѣтливо; на огъньтъ бѣше турено глинено гърне, гдѣто бабата вареше нѣкаква си брашнена гозба, а осемь годишния Мишка въ приятно очакване на топлата и здрава гозба, въ която нѣмаше нито лобода, нито друга подправка, сѣдеше до самото огнище, сѣдналъ по турски, и усмихнатъ до уши. Само болната Марфушка по прежному лежеше въ огънь, като се е отпустнала безпомощно бѣлата, полупрозрачна рѫка . . .

Митрощка не помни, какъ премина тази ужасна и най-знаменита нощь въ живота му; не знаеше: спалъ ли е, или не е спалъ и какво бѣше станало съ него. Но' едвамъ почна да се съзорява, едвамъ побѣле източния край на небето и около избата на Максима се бѣше събрала вече нова тълпа отъ гладни или полугладни хора. Тукъ бѣха селяни отъ Некутскъ, отъ Волчья Высь и отъ Мироновка, които още не бѣха успѣли да получатъ жито при вчерашната тълпа. И предъ тази тълпа или по-право по средъ тази тълпа, се повтори сжщата история, както и вчера, само въ по-голѣми размѣри, една следъ друга опустѣваха колята при съблюдаванието на нѣкакви си правила за дѣлежъ „справедливо“, по „божески“ и „по съвѣсть;“ впрочемъ, за всичко това не следеше Митрошка, а сжщата тази тълпа, която дохождаше, вземаше и си отиваше, като носеше съ себе си храна, паднала отъ небето.

И най после всичкитѣ кола опустѣха. Искаше още много време до обѣдъ, когато работата бѣше се вече свършила; селянитѣ-каруцари нѣмаха вече работа и наченаха да се връщатъ назадъ въ градътъ С., а на Митрошка остана да претегли гнѣвътъ на господаря си Мухобоевъ.

— Лоша работа направи ти! — казваше каруцарьтъ Иванъ на Митрошка, който сѣдеше на сандарматa предъ избата на Максима и мислеше не твърдѣ весели мисли. — Не мисли, че ще те помилватъ за това по главата! Дано и на насъ не се случи нѣщо!

Жалко ставаше человѣку, ако погледнеше въ това време Митрошка — тъй блѣденъ и измжченъ бѣше.

— Какво Ви влиза на Васъ въ работата? отговори Митрошка. На мене е предаденъ цѣлия керванъ и азъ отговарямъ за неговата цѣлость.

— То си е тъй, но все пакъ забъркана работа.

— Всичко е направено по Божитѣ заповѣди и по чиста съвѣсть. . . .

— Азъ знамъ съ каква работа съмъ се заелъ и съ какво ще се свърши!

— Знаешъ ли?

— Моя е вината, — и азъ отговарямъ.

— Предъ Бога нѣма да отговаряшъ! — каза единъ старецъ, който гледаше тази сцена.

— То е, наистина тъй... Това е вѣрно! — чуха се гласове изъ каруцаритѣ, които бѣха окржжили Митрошка.

— Тъй е то, — говореше Иванъ. — Ала какво ще каже чорбаджията? Ами началникътъ? Ами попътъ?

Митрошка погледна говорившия, помисли двѣ, три секунди, махна съ ржка и каза на каруцаритѣ.

— Хайде, братя, назадъ! Скоро ще отговарямъ!

Оказа се, че нѣкои отъ каруцаритѣ бѣха заминали вече. Но се мина нито четвъртъ часъ и на една праздна кола пжтуваше отъ Мироновка за въ градътъ С. и самъ Митрошка. Испроваждаше го една голѣма тълпа отъ селяни, които се кланяха, благословяха го и му махаха съ рѫцѣ. Въ тази тълпа имаше много малко жени. Женитѣ бѣха заняти въ избитѣ си съ приготовлението на храна за истощения, гладенъ народъ.

Когато Митрошка влезе въ коридорътъ на хотелътъ, гдѣто се бѣше спрелъ Мухобоевъ, той бѣше блѣденъ, като платно. Но той бѣше готовъ на всичко, и ни на минута не се размърда въ него съмнението, тъй ли е постѫпилъ, както трѣбва. Жертвеното състояние все по-вече и по-вече обхващаше душата му. Тамъ въ Мироновка, Некуткъ, Волчья Высь остана толкова народъ, който той тъй или инакъ, но за едно малко време, избави отъ страшната бѣда — гладътъ. Тамъ останаха дѣца, които избави отъ смърть, защото имъ помогна на време. Тамъ е тази Марфутка съ такива голѣми очи и хубаво лице . . . И тя нѣма да умрѣ, ще се поправи . . . А тукъ Мухобоевъ, полиция, сѫдъ, тюрма . . . Митрошка презъ цѣлия пѫть мислеше за това и се приготви.

До Мухобоева бѣше дошла новината за престѫплението на Митрошка. Търговецътъ, като бѣсенъ се мяташе изъ стаята си и буквално не знаеше какво да прави отъ ярость.

— Почакай ти, окайяна душо! Азъ кожата ти ще одера, азъ въ Сибиръ ще те испратя!

— Какъвъ си ти, разбойникъ, — злъчно извика Акимъ Федоровичъ, когато на прагътъ на неговия номеръ се показа Митрошка. — Какво си направилъ? Тюрмата ли се поискало да опиташъ? Да ме разоришъ ли си намислилъ най-после?

Митрошка мълчеше и стоеше неподвижно, като гледаше право въ очитѣ чорбаджията си.

Мухобоевъ се запре предъ него, като си тури подпухналитѣ, космати рѫцѣ въ джобовитѣ на широкитѣ си панталони.

— Ти, разбойнико, забравилъ ли си черквата на Христа, забравилъ ли си, че на небето има Богъ? Иди при попа, каналия, че да му предавашъ Законъ Божий! Той за такива работи ще те похвали, анатема! проклятие! . . .

Думитѣ, като че ли на снопове, излизаха отъ подпухналитѣ очи на Мухобоева.

— Въ каторга, малко заточаватъ такива. Ти не вършишъ нѣщо противъ мене, говедо н'едно, а противъ законитѣ! . . . Отговаряй! Защо мълчишъ?

Митрошка мълчеше, а остриятъ му и спокоенъ погледъ изваждаше Мухобоева изъ кожата си навънъ.

— Отговаряй, чапкънино, разбойнико, вагабонтино н' едни. Отговаряй, говедо!

Цѣлъ потокъ отъ ругателства се изсипаха надъ Митрошка. Но той мълчеше по предишному.

— Заради тебе, негодяйо, житото си загубихъ, печалбата изгубихъ, неустойка за вагонитѣ трѣбва да платя, на кераджиитѣ трѣбва да платя. Ти ме говори, мръснико!

— Правете съ мене, каквото искате, — измърмори, най после, Митрошка.

Мухобоевъ се расходи нѣколко пѫти, като бѣсенъ звѣръ, изъ стаята си, отвори вратата, извика келнерътъ и му каза да повика полицията, а самъ внезапно зе запрѣ предъ Митрошка, подигна си лѣвата рѫка и съ скърцание на зѫби залови съ нея Митрошка за вратътъ, а съ дѣсната почна да го бъхти, гдѣто завърне . . . .

Не се измина нито половинъ часъ и въ хотелътъ се яви полицията и се залови да съставлява протоколъ за случившето се. Повикахѫ каруцаритѣ, записаха имъ имената, събраха различни показания. Мухобоевъ написа и подаде формално заявление. Сѫдебното дѣло се начена по всички правила. Както е заведено, арестуваха Митрошка, най напредъ го затвориха въ уѣздния участокъ, щото при първия възможенъ случай да го препроводятъ въ Н-скитя губерски затворъ. Мухобоевъ се реши да дѣйствува немилостиво, щото и за другитѣ да служи за примѣръ Такава история съ неговия джобъ се случва за пръвъ пѫть. Наистина, случвало се е, че нѣкой „вѣренъ слуга“ управитель да си пооткрадне. Но тукъ работата е извѣстна, той е крадецъ и расправията съ него е къса. А дѣлото на Митрошка, като че ли е по-страшно, по-сложно. Мухобоевъ чувствуваше, че въ тази работа е намѣсена нѣкаква си сила, предъ която разбойничеството и кражбата не струватъ нито счупена пара. Несъмненно, Мухобоевъ имаше отлично подсѣщание на опитенъ и твърдѣ ловакъ человѣкъ. Той не жалеше разноскитѣ и си нае особенъ адвокатъ специално „да приготви“ дѣлото на Митрошка.

Скоро това дѣло се распространи изъ печата, разбира се, не въ мѣстния, а въ столичния печатъ.

Мина се една недѣля. Презъ цѣлото време Митрошка стоя въ С-кия участокъ. Новината за неговитѣ прегрѣшения се разнесе по цѣлия С-ки уѣздъ и даже изъ далечнитѣ села. Полицията пѫтува даже въ Мироновки, Некутки и въ Волчья Высь и се опита да прибере отъ селянитѣ житото, което имъ бѣше раздалъ Митрошка. Разбира се, че отъ това нищо не излезе. Констатираха факта: житото бѣше раздадено и навремето си изѣдено. Въ нѣкои изби даже го търсеха и не намѣриха нищо, макаръ че бѣха събрани не малко свидѣтелски показания отъ полицията и следовательтъ. Въ числото на свидѣтелитѣ бѣха попаднали много селяни, въ това число дѣдо Максимъ съ жена си. На Мухобоева му се искаше да привлече и селянитѣ въ качество на обвиняеми, но това искание не му се удаде. Споредъ всичкитѣ данни бѣше ясно, че виновникътъ е билъ този, който е раздавалъ, а не тѣзи, които сѫ вземали. Болшинството отъ селянитѣ даже не сѫ знаели, кой е Митрошка и чие е житото. Нѣкои мислели, че това е царска помощъ, други — че това е земска, трети, че житото е испратено отъ нѣкой благотворитель или отъ „американскитѣ жители“. Отъ всичко излезло, че всички 40 кола жито пропаднали безследно, а виновенъ остава само единъ Митрошка. Тъй или инакъ, но Мухобоевъ трѣбваше да плати и за житото, и на кераджиитѣ, и за вагонитѣ. Само неустойката къмъ земството не заплатилъ, защото се отърва нѣкакъ си, намѣри нуждното количество жито на друго мѣсто и на време го отправи по назначението му.

При това трѣбва да забелѣжимъ, че само земството, за което бѣше предназначено житото, спечели отъ тази история. Тази ръжь, въ видъ на зърно и брашно, която Митрошка раздаде на селянитѣ, бѣше много по-лоша, отколкото другата.

Но Мухобоевъ не спечели това отъ своето гешефтмахерство, което вече считаше, че лежи въ кассата му.

А докато ставаха тѣзи работи и до като се продължаваше следствието, Митрошка сѣдеше въ С-кия участъкъ. Деньтъ се мѣняваше съ день, недѣлята съ недѣля. Нѣколко пѫти дохождаха слухове до селото Мироновка, че еди кой си день ще закаратъ Митрошка въ Н-ския затворъ. Нѣколко пѫти вече се събираха на Н ското шосе селяни и селянки, които искаха още единъ пѫть да видятъ Митрошка. Но той още не се явяваше. Времето се оправи. Стегна малъкъ мразъ; кальта и локвитѣ исчезнаха. Падна добъръ снѣгъ. На баирченката, която се намира $1^1/_2$ версти отъ селото Мироновка, постоянно стоеше нѣкое момче, за да гледа, не водятъ ли Митрошка.

А въ Митрошка, докато стоеше въ затвора, „жертвеното състояние“, както се казва, го обхвана отъ всички страни. Наистина, тежко му бѣше на душата и много тѣжко: неотдавна Митрошка си строеше въздушни кули, рисуваше си великолѣпни картини отъ житарско — търговското благополучие. И това бѣше намѣстено и хубаво построено, — животътъ му вървеше като по релси и старата му майка бѣше твърдѣ доволна, — живѣеше си спокойно. И изведнажъ всичко това... Какво да сторишъ? Нима можеше другояче?

Митрошка крачеше по Н-ското шосе и преживѣваше тѣжко състояние. Бѣше облеченъ съ арестански халатъ и арестанска шапка. Предъ него и следъ него вървяха солдати съ пушки. На дѣсно и на лѣво по пѫтя бѣла снѣжна покривка бѣше покрила, за да се не вижда истощената и ослабена земя—хранителка. Тамъ отдалечъ се вижда баирчето, задъ което се открива селото Мироновка. Тамъ се чернѣятъ селата Некутка и Волчь Высь. На баирчето стоятъ нѣкакви си хора. Като видѣха Митрошка, тѣзи хора търтиха на нѣгдѣ да бѣгатъ. Скоро се видя и селото Мироновка. При дневната свѣтлина то изглеждаше сѫщо тъй печално и захзърлено. Картината на разоряванието бѣше пълна. Но щомъ като Митрошка заедно съ спѫтницитѣ си стѫпи въ селото, изведнажъ изъ избитѣ и уличкитѣ искочи на шосето цѣла тълпа народъ — мъже, жени и дѣца.

Отъ баирчето до селата Некутка и Волчья Выясь сѫщо тичаше народъ. Митрошка гледаше на това зрѣлище и нему му бѣше невѣроятно тѣжко и срамно. Той за пръвъ пѫть почувствува, и наистина почувствува, съ какво облѣкло е облѣченъ. Селското любопитство му се струваше обидно, и жестоко. Той като че ли искаше да се позапре, като че ли искаше да се скрие нѣгдѣ, да избѣга, но солдатитѣ съ машинообразна правилность, съ пушки на рамо, крачиха напредъ и напредъ, а съ тѣхъ заедно крачеше и Митрошка.

Но голѣмата тълпа се бѣше събрала при самото начало на селото, най-напредъ стояха дѣцата, после женитѣ въ ямурлуци и мѫжетѣ. Митрошка, който бѣше прекаралъ нѣколко недѣли въ участъкътъ, разглеждаше нѣкакъ си машинално тълпата. . . . Какви дрипи! Каква вълиюща бѣдность! Въ ей тази мома главата ѝ е завита съ парцалъ, скъсанъ отъ старата ѝ майчина кърлинка. А това момче педа високо, облѣкло кожухътъ на брата си съ дълги ръкави. Ей тамъ една баба . . . Ей тамъ и дѣдо Максимъ, — да, той сѫщия е. Той е безъ калпакъ и нѣщо държи въ рѫцѣтѣ си. И въ другитѣ има нѣщо въ рѫцѣтѣ имъ . . . Какво е това? Митрошка се вглежда въ тълпата и въ сѫщото време чувствува, че сърдцето му замира и замира. Предъ очитѣ му като че ли се спуща мъгла. Не, това не е мъгла, а сълзи, горѣщи, распалени и радостни сълзи. Презъ тѣхъ той вижда, какъ тази тълпа хора, като единъ човѣкъ, щомъ се приравни съ нея, пада на колѣнѣ Презъ сълзитѣ си вижда, какъ селянитѣ си снимать калпацитѣ, а други се кръстятъ. Дѣдо Максимъ прави истинско кръстно знамение. Кръстятъ се и селенитѣ, пращатъ благословение, всички изведнажъ говорятъ и вижда се, че това е отъ душа и чисто сърдце. . . .

Дѣдо Максимъ държи въ рѫцѣтѣ си икона, сѫщата тази Богородица — Троерѫчница, която той тогава видя въ избата. Сѫщо и въ рѫцѣтѣ на другитѣ селяни има икони, и въ мнозина даже. Наредъ съ Максима — завита Марфушка, блѣдна, слаба, едвамъ държаща се на крака, стои . . . Очитѣ на Митрошка все по-вече и по-вече се напълватъ съ сълзи. Сълзитѣ на горещи капки капеха по лицето му. Като че ли и солдатитѣ се просълзиха, поне този, който вървеше най-напредъ. И дѣдо Максимъ се прозълзи и другитѣ се просълзиха.

Митрошка гледаше напредъ изъ пѫтьтъ, а тамъ далечъ още се чернеятъ групи отъ селяни. Това сѫ некутчани и волчисчани, — и тѣ, при доближаванието на Митрошка, падатъ на коленѣ, кръстятъ се, държатъ икони. Митрошка машинално си смъкна шапката и сѫщо почна да се кръсти. Не можеше да говори, нито думица не излизаше отъ устата му, но чувствуваше, че душата му се моли, моли се безъ думи, безъ молитви, моли се горѣщо и силно, и тази молба прониква цѣлото му сѫщество и душата му гори и блѣщи и въ това горение се чувствува нѣщо високо, нѣщо такова велико, предъ което тъмнѣятъ и беднѣятъ работитѣ и работичкитѣ, дреболиитѣ и дребулиикитѣ человѣчески . . .

Следъ единъ день Митрошка благополучно пристигна въ Н-ския губернски затворъ, гдѣто най-напредъ му се даде свиждание съ майка му. До тогава не ѝ се позволяваше, безъ да се гледа на всички молби и старания. Свижданието стана, както е прието, въ твърдѣ тѣсно помѣщение. Авдотия Ивановна се готвеше да излѣе върху блудния си синъ цѣлъ потокъ отъ горчиви укори и жалби. И представете си очудванието на бабата. Не успѣла още да си отвори устата, когато този самия Митрошка, този самия блуденъ синъ, се хвърля на шията ѝ и плачащъ вече не съ горчиви сълзи, извика съ такъвъ славенъ, съ такъвъ въздушевенъ гласъ:

— Майчице! Майчице, сега ми е добрѣ тъй, тъй ми е добрѣ, както никогашъ не е бивало!...

Бабата, която не разбра истинското значение на тѣзи думи, примири се, утихна и мълчаливо почна да целува синътъ си. А сълзитѣ ѝ течеха ли течеха по пожелтелото ѝ, сбръчкано лице, течеха и падаха по арестанския халатъ на сина ѝ.

Какво да ви кажа още за Митрошка? Разбира се, сѫдиха го и го осѫдиха. Сѫдиха го съ сѫдебни засѣдатели, които го признаха за виновенъ и незаслужващъ снисхождение. Престѫплението на Митрошка развълнува цѣлия житарски свѣтъ и изъ градътъ и изъ губернията почнаха да говорятъ, че Митрошка трѣбва да се накаже примѣрно. Това се и очакваше. Мухобоевъ работеше усърдно и пустна въ дѣйствие всичкитѣ си свръзки. Дѣлото се свърши тъй, както той искаше. Съставътъ на сѫдебнитѣ засѣдатели бѣше съответственъ, — въ съставътъ имъ влизаха житари, родственницитѣ имъ и тѣхнитѣ длъжници. Другитѣ, както се иска споредъ законътъ, ту прокурорътъ обвиняваше, ту ловкия представитель на Мухобоевъ. Тъй че, по-голѣмата часть отъ съставътъ, „разбираше сѫществото на дѣлото". Защитникътъ на Митрошка бѣше нѣкакъвъ си пелтечевъ, не опитенъ адвокатъ, „по назначение", туку що бѣше се простилъ, прѣзъ купъ за грошъ, съ школната скамейка. Той по-вече биеше на добритѣ чувства на сѫдиитѣ, вмѣсто да доказва, че дѣянието на Митрошка не може да се разглежда като престѫпление, тъй като Митрошка не бѣше присвоилъ за себе си нито едно зърно и никаква полза не е получилъ, че противъ него трѣбва да се повдигне граждански, а не углавенъ искъ. Но Митрошка бѣше се отпустналъ съвсѣмъ, той даже не поиска, щото дѣлото му да се аппеллира. Той за всичко бѣше готовъ и бѣше махналъ рѫка.

Сѫдътъ го осѫди на тѣжъкъ тъмниченъ затворъ, мисля, за година или около това, която, предъ видъ на неговата младость, бѣше замѣнена съ простъ затворъ.

И Митрошка влезе въ затворътъ, а на всички стана ясно, че да вършишъ работи, както митрошковитѣ, по гладнитѣ години, е наистина не добро.

Превелъ отъ руски **Н. Г-въ.**

„БЕЗСМЪРТНИЙ“ ЕКЛЕКТИЗМЪ

(Продължение отъ № 6 и край)

X.

Напразна неохотность. — Безосновно недовѣрие. — „Фиксирана теория“. — Лабриола и „економическия факторъ“. — „Стрѣлитѣ“. — Неудобенъ съюзникъ. — Общественната психология. — Висшитѣ идеологии и економиката.

Следъ като тъй блестящо расчепка речитѣ на Жореса и Лафарга, г. Велиновъ заявява, че „неохотно пристѫпва къмъ разглеждание на другитѣ три статии“ въ сборника. Собственно той никакъ и не пристѫпва къмъ тѣхното разглеждание: за статиитѣ на Кирсанова и Маслова той не продумва и думица, а статията на Каменски зачеква малко, само за да покаже, че „и по други нѣкои въпроси ний намѣрихме съюзници у авторитѣ на тази книга“.

„Каменски, — казва г. Велиновъ, — пише по поводъ на една книга на Лабриола; тази книга ний нѣмаме подъ рѫка (за да докажите, че и нея ли не разбирате, или че и нея сте способни да изопачите? — Г. Б.), за да видимъ, до колко коментаторътъ е сумѣлъ да предаде обективно мислитѣ на Лабриола. А това е крайно важно. Ний познаваме Лабриола като единъ критически марксистъ, който макаръ че поддържа основната хипотеза на Маркса, внася въ нея толкова поправки, щото тя почти изгубва своята първоначална форма“ *). — Предварително ще забелѣжимъ г. Велинову, че Каменски не е просто коментаторъ, ами и критикъ и то не отъ неговия калъпъ. Друго: Каменски не се е провинилъ въ грѣха на г-да Минцесъ и Деборовъ, че да се нѣма довѣрие на него, когато той излага чужди възгледи — той не е нито тъй глупавъ, че да ги не разбере, нито тъй недобросъвѣстенъ, че да ги извърши. Трето: ако г. Велиновъ „нѣма подъ рѫка“ съчинението на Лабриола, защо не ни каже, дѣ той е внесълъ въ марксизма „толкова поправки“, че е измѣнилъ неговата „първоначална форма“? Ний, които имаме подъ рѫка „Опитъ върху материалистическото разбиране на историята“ отъ професора при римския университетъ Антонио Лабриола, заявяваме, че г. Велиновъ жестоко се мами или иска да измами хората **).

Но ето нà, г. Велиновъ има „подъ рѫка“ статията на Каменски и ужъ я критикува, пъкъ то да си помислишъ, че той даже и не я е прочелъ. Първо, той научилъ отъ нея, че „историческия материализмъ не е още една научно доказана и фиксирана теория, а само една хипотеза, която не само допуща, но изисква критика“. Не единъ „мозъкъ“, но и сто „мозъци“ съ подобна „организация“ никога не могатъ разбра научната доказаность на историческия материализмъ, защото я дирятъ въ метафизическа фразеология.

---

*) Мисъль, кн. I, стр. 83—84.

**) Това много важно съчинение, което вече претърпѣ френски и руски преводъ не следъ дълго време ще излѣзе и на български.

Когато това доказателство се крие въ обяснението на фактитѣ. Опититѣ на г. Велиновъ да докаже, че материализмътъ не може да обясни напр. изнамѣрването на барута, само доведоха до мършавата истина, че човѣшкитѣ дѣла сѫ дѣло на човѣка. — Че този материализмъ не е „фиксирана теория“, това г. Велиновъ би могълъ да чуе отъ всѣки марксистъ. Ето напр. какво казва Мерингъ: „Историческия материализмъ, не е една сключена система, увѣнчана съ окончателната истина; той е наученъ методъ за изследване процеса на развитието на човѣчеството“ (Lessing-Legende, стр. 450). — Че материализмътъ билъ хипотеза, не ще съмнение, но такава хипотеза, която може да обяснява и предвижда историческитѣ факти. Какво повече може да се иска отъ една хипотеза? — Че тази хипотеза изисквала критика. Пакъ не ще съмнение. Заповѣдайте да критикувате. Всѣко нѣщо изисква критика.

Следва и критиката: „Гледайте, — казва г. Велиновъ, — споредъ Каменски излиза, че Лабриола е единъ строгъ марксистъ, който иска, щото всичко въ историята да се обяснява съ економическия факторъ, „съ състоянието на производителнитѣ сили“ *). Господи! Лабриола и „економически факторъ!“ До колкото знаемъ, той първи подробно е раскритикувалъ теорията на факторитѣ отъ маркситско гледище и следователно не е можълъ да обяснява „всичко въ историята“ съ „економическия факторъ“. Нима Каменски му е приписалъ това противоречие? Не, то е всецѣло измислено отъ „мозъка“ на г. Велиновъ и ний отбелѣзваме като човѣшки документъ това измисляние. Каменски се спира доста подробно върху критиката, която Лабриола прави на теорията за факторитѣ, и я напълно одобрява. „Сѫщинскитѣ и последователнитѣ материалисти, казва той, не обичатъ навсѣкадѣ да се пъхатъ съ економическия факторъ. Пъкъ и самия въпросъ: кой факторъ господствува въ обществения животъ,—имъ се вижда неоснователенъ въпросъ“ (стр. 5).

Идеята за факторитѣ, които движатъ историята, се явява като абстракция, когато се разглеждатъ отдѣлно различнитѣ страни на общественото цѣло. Така се нареждатъ нѣколко социални „сили“ — економически форми, политика, право, мораль и пр., — които все правятъ историята. Но човѣкъ се замайва, като си помисли, какъ различно се преплитатъ всички тия „фактори“. За да тури редъ въ този хаосъ отъ взаимнодѣйствия, той търси единъ отъ тия „фактори“ да провъзгласи за господствующъ и така си почива мисъльта му. „Но колкото законна и полезна да е била на времето си теорията за факторитѣ, сега тя не търпи критика. Тя расчленява дѣятелностьта на обществения човѣкъ, като преобръща различнитѣ ѝ страни и проявления въ особени сили, които ужъ опредѣлятъ историческото движение на обществото. Въ историята на развитието на обществената наука тази теория е играла сѫщата роля, като теорията на отдѣлнитѣ физически сили въ естествознанието. Успѣхитѣ на естествознанието сѫ докарали до учението за един-

---

*) За тази и по-горната цитата гл. Мисъль, I, 84.

ството на тия сили, до съвременното учение за енергията. Също така и успѣхитѣ на общественната наука трѣбваше да замѣнятъ теорията за факторитѣ, този плодъ на общественния анализъ, съ синтетически възгледъ върху обществения животъ“ (Каменски, стр. 12).

Ония, които приписватъ преобладающо значение на „економическия факторъ“ въ историята, се казватъ економически материалисти. Или за да оборятъ по-лесно доводитѣ на диалектическитѣ материалисти, последователи на Маркса, или защото не сѫ разбирали тѣхнитѣ възгледи, до сега противницитѣ имъ ги смѣсватъ съ економическитѣ материалисти. Каменски особно настоява на разликата между двѣтѣ учения. „Преди да оставимъ перото, — казва той, — ний още веднажъ молимъ читателя да помни, че тъй наречения економически материализмъ... има много малко общо съ съвременното материалистическо разбиране на историята. Отъ гледището на теорията за факторитѣ човѣшкото общество се представлява като тежъкъ товаръ, който различнитѣ сили“ — моралътъ, правото, економиката и т. н. и т. н. — дърпатъ всѣка една къмъ себе си по историческия пѫть. Отъ гледището на съвременното материалистическо разбиране на историята работата взема съвсѣмъ други видъ. Историческитѣ „фактори“ сѫ прости абстракции и, когато изчезне тѣхната мъгла, става ясно, че хората правятъ не нѣколко отдѣлни една отъ друга истории, — историята на правото, морала, философията и т. н.,— а само историята на своитѣ собствени обществени отношения, които зависятъ отъ състоянието на производителнитѣ сили въ всѣко едно дадено време. Тъй нареченитѣ идеологии сѫ многообразни отражения въ човѣшкитѣ умове на тази една и нераздѣлна философия“ (стр, 57—58). Същото говори и авторътъ на втората статия — Кирсановъ: „Диалектическия материализмъ нѣма нищо общо съ гледището на ‚факторитѣ‘“ (стр. 60). Какъ г. Велиновъ да не е забелѣзалъ това? Види се, че много „неохотно“ е челъ!

Толкова „неохотно“, щото въ десеттѣхъ страници, които Каменски е посветилъ за разглеждание на въпроса за расата, той е видѣлъ „всичкитѣ му стрѣли“ противъ Лабриола. Първо, този въпросъ заема само една пета отъ статията на Каменски. Второ, той не отправя „стрѣли“, а разяснява; той смѣта Лабриола за ученъ и уменъ човѣкъ, който нѣма защо да се „стрѣля“, съ когото отлично можешъ да се разберешъ. „Ний сме, — казва той, — почти съвършенно съгласни съ него. Но на нѣкои мѣста неговитѣ възгледи възбуждатъ нѣкои съмнения, по поводъ на които искаме да направимъ нѣкои забелѣжки“ (стр. 24). Кадѣ сѫ тука „стрѣлитѣ“? Виждаме само „нѣкои съмнѣния“, които предизвикватъ „нѣкои забелѣжки“. Между разнитѣ тия забелѣжки се намира и оная за расата.

Ето какъ Каменски предава възгледи на Лабриола по нея: „Искуственната срѣда... извънредно силно преобразува влиянието на природата върху обществения човѣкъ. Това влияние отъ непосредствено става посредствено. Но не престава да сѫществува. Въ темперамента на всѣки народъ се спазватъ нѣкои, създадени отъ влиянието на естествената срѣда, особенности, които се видоизмѣнятъ донейдѣ, но никога не се унищожаватъ напълно отъ приспособяванието къмъ обществената срѣда. Тия особенности на народния темпераментъ съставляватъ това, което се казва раса. Расата упражнява несъмненно влияние върху историята на нѣкои идеологии, напр. на искуството. И това обстоятелство още по-вече затруднява нейното и безъ това мѫчно историческо обяснение“ (стр. 29—24). Наистина, Каменски „много съжалява, дѣто нашия авторъ не смѣтналъ за нуждно да потвърди и поясни това мнѣние съ нѣкои примѣри; тогава щѣхме по-лесно да го разберемъ“ (стр, 26).

Но г. Велиновъ, който вече ни каза, че ималъ „мозъкъ съ извѣстна организация“, способенъ всичко да разбира, — макаръ да нѣма подъ рѫка книгата на Лабриола, до толкова добрѣ го е разбралъ, щото го обявява за свой „съюзникъ“. Неговия примѣръ важелъ за г. Велиновъ за това, „че не всички марксисти сѫ догматични, че не всички гледатъ на марксизма като на последня дума на науката. Напротивъ: именно това е интересно, че учени хора, които излизатъ отъ Марксова гледна точка, свършватъ съ критика, съ предложения за преобразование“ *). Ай ай! Мѣтналъ се г. Велиновъ на бѣгъ атъ и много надалече полѣтѣлъ. Да го чуеше Лабриола! Той, единъ добъръ теоритикъ на марксизма, билъ правѣлъ предложения за неговото преобразование. Дѣ сѫ тия предложения, какви сѫ тѣ? Една или нѣколко дребни отстѫпки на старитѣ исторически възгледи, които обаче никога нѣма да го заведатъ до „съюзничество“ съ велемѫдрия нашъ опонентъ, още не означаватъ „предложения за преобразование“. Читателитѣ на нашето списание, напротивъ, знаятъ, че учени хора (Зомбартъ) свършватъ съ приеманието на „Марксовата гледна точка“.

Преди да разгледаме второто голѣмо заплитание въ кълчищата на нашия смѣлъ пѣтелъ, ний ще раскриемъ още единъ необмисленъ продуктъ на неговия „мозъкъ“. „Впрочемъ, — каже г. Велиновъ, — и Лабриола (като него — Г. Б.) утвърждава, че за пълно обяснение на историята ний трѣбва да обърнемъ вниманието на обществената психология“ **). Съ други думи: това се е отричало до сега отъ марксиститѣ и чакъ сега, за да се „съюзи“ съ г. Велинова, Лабриола обърналъ „внимание на обществената психология“. Колко това е приятно за искателитѣ на съюзници и въ сѫщото време — колко то е невѣрно! Никой, ама нито единъ марксистъ до сега, като почнешъ отъ учителитѣ и свършишъ съ последния имъ ученикъ, не е отричалъ, „че за пълно обяснение на историята ний трѣбва да обърнемъ внимание на обществената психология“? Всичката работа е тамъ: отъ дѣ се взема „обществената психология?“ Отъ какво зависи нейното промѣнение? Отъ какво се опредѣля нейното направление? „Обществената психология“ не е „едно просто явление, а крайно сложно“ — и преди да служи за обяснение, то само трѣбва да се обясни. Разбира се, че за това обяснение се изисква мозъкъ съ много по-висока организация, отъ колкото тая на г. Велиновъ.

---

*) [illegible]ълъ, I, 86.

**) Тамъ, I, 86.

До колко последната не позволява на г. Велиновъ да разбира най-проститѣ нѣща, ни показва още единъ излишенъ пѫть неговото схващание на историческия материализмъ, споредъ който, „ако искаме да обяснимъ, (отъ) дѣ се взема философията на Спиноза или на Канта, чуднитѣ творения на Гете или Шекспира, ний трѣбва да изследваме економическитѣ отношения на хората въ съотвѣтнитѣ епохи“ *. Че е нуждно такова изследвание, не ще никакво съмнение. Но пакъ неще никакво съмнение и въ това, че то не е достатъчно да обясни происхождението на такива висши идеологии, като философия и поезия. Тука непременно трѣбва да се обърнемъ къмъ много други „фактори“ — обществената психология, до тогавашното развитие на тия идеологии, влиянието на историческата срѣда и личнитѣ качества на философитѣ и поетитѣ. При происхождението на висшитѣ идеологии влиянието на обществената економика се изражава въ това: тя създава тѣхната възможность, като позволява да се отдѣлятъ хора да се занимаватъ съ тѣхъ, и сетнѣ — тя налага своя отпечатъкъ върху тѣхното направление. Личнитѣ особености на гения не само материализмътъ, но и никоя друга историческа теория не може да обясни.

Сега нека пристѫпимъ къмъ глава

XI,

въ което пакъ виждаме нашия пѣтель въ кълчищата. — „Историческата важность“ нараситѣ безъ „расови особености“. — „Расата“ е расковниче . . . което нищо не обяснява. — Примѣри, следъ които сме сигуръ, че г. Велиновъ пакъ нищо не ще разбере, макаръ многократно да заявява, че не е „невѣжа“. — Трогателна раздѣла.

Расата! — Ето едно прибѣжище за „мозъка съ извѣстна организация“ на г. Велиновъ. „И ний сме, — казва той, — за учението върху расовитѣ особености въ тѣхната обща форма. За насъ расовитѣ особености иматъ историческа важность, до колкото тѣ се изразяватъ въ интелектуални, въобще въ душевни особености на хората, въ психологическата характеристика на хората, както се изразява Вексъ. Това е, въ всѣки случай, отъ много голѣмо значение. Тогава само ний избѣгваме тази мѫчнотия, която произлиза отъ несѫществувание на чисти, несмѣсени раси. Въ дѣйствителность нито французитѣ, нито испанцитѣ, нито италианцитѣ не представляватъ чиста романска раса, както англичанитѣ не представляватъ чисто германо-саксонска раса, нито пъкъ нѣмцитѣ

---

*) Пакъ тамъ, I, 78.

— чисто германска раса. Ако виждаме въ расовитѣ особености само специфични качества на психиката на хора, тогава за насъ не е важно, дали една дадена раса е чиста или смѣсена: психическитѣ особености се предаватъ много леко. Къмъ каквато националность да принадлежатъ янкитѣ, всички янки иматъ, изобщо взето, една и съща психика. Той (кой?) може да бѫде черъ или русъ, кѫсо или дългочерепеьъ, високъ или късъ, но той винаги се познава. Тъй сѫщо винаги ще отличите романеца отъ германеца, макаръ да принадлежатъ къмъ сѫщата економическа класа. Его защо организациитѣ на френскитѣ и германскитѣ работници се различаватъ тъй значително“ *).

Тука, въ нѣколко реда, г. Велиновъ се излага и самъ се оборва. „Расовитѣ особености“ имали „историческа важность“. Но извѣстно е, че сега нѣма чисти раси, значи — нѣма и чисти расови особности. Ако сведемъ расовитѣ особности само до „психологическата характеристика“ на хората, то и тази „характеристика“ днеска не е чиста. Щомъ „психическитѣ особности се предаватъ много леко“, то при смѣсванието на индивидуми отъ двѣ раси върху бѫдѫщето поколѣние се предаватъ „психическитѣ особности“ и на едната, и на другата раса, т. е. „психическата характеристика“ на мелеза сама излиза мелезъ. Какъ да не е важно, „дали една дадена раса е чиста или смѣсена“, — нали отъ това ще зависи нейната духовна физиономия! Понеже самъ г. Велиновъ признава „несѫществуванието на чисти, несмѣсени раси“, пъкъ и при това „психологическитѣ особности се предаватъ много леко“, — понеже по този начинъ отъ раситѣ се отнематъ тѣхнитѣ специфични черти, — то какъ г. Велиновъ пакъ познава расата? Струва ти се, че раса минусъ расови особености е равно на нула. Но не, г. Велиновъ вижда въ остатъка обяснение за различието между организациитѣ на френскитѣ и германскитѣ работници, тия продукти на дълги исторически условия и класова борба. Като се водимъ отъ правилото — живѣй и дай на другитѣ да живѣятъ, ний нѣма да пречемъ на г. Велиновъ да си обяснява всичко, каквото не разбира, съ расовитѣ особности.

„Въ дѣйствителность, — казва той, — така си е“: „расовитѣ особности“ сѫ „повлияли и на човѣшкитѣ нужди, следователно и на това, какво и какъ се произвеждаше“*). Романската раса била отстѫпвала на германската. По какви причини? Не по економически, тъй като и формитѣ на производството сѫ еднакви въ Англия, Франция и Германия“. Но по-нататъкъ: „Защо въ Германия дѣто неотдавна е захваналъ да се развива капитализмътъ. въ всѣки случай много по късно отъ Франция, не само я е стигнала, но я е и надминала“, т. е. защо „економическити форми“ на Германия не сѫ сѫщитѣ, ами сѫ по-развитѣ отъ ония на Франция; Разбира се, и тукъ „расовитѣ особености“ даватъ обяснение: „фактъ е, че романската раса представлява единъ непостояненъ, беспокоенъ, буенъ елементъ, когато германската има всички противоположни качества“ (пакъ тамъ). Ключътъ за разбиранието на цѣлата история е даденъ. Защо „романската раса“ е господствувала до скоро? Защото е „непостояненъ, беспокоенъ, буенъ елементъ“. Защо днеска тя пропада? Защото е „непостояненъ, беспокоенъ, буенъ елементъ“. Защо г. Велиновъ плѣщи ни врѣли—ни кипѣли? Това е вече негова „расова особеность“!

---

*) Пакъ тамъ, I, 85.

*) Пакъ тамъ, I, 85.

Въ сѫщность „расовитѣ особености“ не обясняватъ нищо въ историята. Мрачния, строгъ „психологически характеръ“ на съвременна Англия не прилича на едновремешната, предкапиталистическа „весела Англия“ (merry England). Приличатъ ли днешнитѣ „непостоянни, беспокойни, буйни“ италиянци на суровитѣ древни римляни? „Не ми говорѣте за небето, — казваше Хегель, — защото днесъ турци живѣятъ тамъ, дѣто едно време сѫ живѣли гърцитѣ“.

Самото опредѣление на „расовитѣ особености“ е много шатково. „Тукъ всичко е произволъ и субективенъ вкусъ и мнѣнине: нийдѣ нѣма здрава почва, нийдѣ нѣма сигурна опорна точка и сѫщо така нийдѣ нѣма единъ положителенъ резултатъ“ (Гумпловичъ). И върху такъвъ хрупкавъ пѣсъкъ г. Велиновъ ще гради моста на „примирението“!

Тъкмо тука г. Велиновъ трѣбваше да си спомни, че „човѣчеството се развива всѣкѫдѣ по единъ и сѫщъ планъ“ въпреки „расовитѣ особености“, и че въ историята ний не познаваме расови периоди. Първобитния комунизмъ, съ свойственитѣ му учреждения и обичаи, е сѫществувалъ у всички раси. Въ предисторическото време, дѣто „расовитѣ особености“ би трѣбвало да играятъ най-голѣмата роля, ний различаваме у всички раси еднакви периоди споредъ орѫдията, съ които сѫ се прехранвали. Ако г. Велиновъ бѣше разгърналъ историята на искуството отъ Любке, той би се научилъ, че „ний познаваме искуството на каменния вѣкъ, искуство на желѣзния вѣкъ; ний не познаваме искуство на различнитѣ раси: бѣла, желта и т. н. Състоянието на производителнитѣ сили се отражава даже въ частноститѣ. Напр. отначало ний срѣщаме на грънчарскитѣ издѣлия само прави и чупени линии: четверожгълници, кръстове, зигзаги и т. н. Първобитното искуство е заело този видъ украшения отъ още по-първобитнитѣ занаяти: тъкание и плетение. Въ бронзовия вѣкъ, заедно съ обработванието на металитѣ, способни да приематъ при обработванието всевъзможни геометрически форми, се появяватъ криволинейнитѣ украшения; най-сетнѣ, съ опитомяванието на животнитѣ се появяватъ тѣхнитѣ фигури и най напредъ образътъ на коня“ (Кирсановъ, 27*). Ний имаме египетската цивилизация съ извѣстно развитие, но кой ще ни каже, коя раса е направила най-много за тази цивилизаци: черната, жълтата или бѣлата?

---

*, Гледай по това въведението на Вилхелмъ Любке върху происхождението на искуството — въ неговото съчинение: Gruntriss der Kunstgeschichte. Elfte durchg. Auflage, erster Band. Stuttgart, 1892, стр. 1—12. Гледната точка на Любке изобщо е идеалистическа. Това не му бърка, щото нѣкои частни случаи да обяснява материалистически. Така напр. ето него-

Еднаквия начинъ за произвеждание на жизненитѣ срѣдства, въпреки расовитѣ различия, създаватъ еднакво обществено развитие. И наопъкъ, щомъ начинътъ на производството се измѣни у една и сжща раса, даже у едно и сжщо племе, измѣнятъ се и неговитѣ обичаи, възгледи, цѣлата му „природа“. Единъ добъръ примѣръ ни привежда Мерингъ*), заетъ отъ американския пжтешественникъ Кенана. Последния е живѣлъ двѣ години между корякитѣ въ сѣверната часть на полуострова Камчатка. Бесплодностьта на почвата е принудила това племе отъ около четиресеть патриархални семейства да се препитава съ скотовъдство и така да прекарва единъ чергарски животъ, да се мѣсти отъ едно мѣсто на друго, щомъ рогачитѣ изровятъ снѣга и изядатъ всичкия мъхъ. Такъвъ тежъкъ животъ е предизвикалъ убиванието на престарелитѣ и болнитѣ, обаче това се не смѣта за престжпление даже отъ ония, които ще се подхвърлятъ на него; то е повече избавление. Иначе корякитѣ сж честни, гостоприемни, великодушни, юначни, независими; съ женитѣ и дѣцата тѣ се отнасятъ много добрѣ. При двѣгодишнитѣ си сношения съ тѣхъ, Кенанъ нито веднажъ не видѣлъ да биятъ нѣкоя жена или дѣте, а къмъ него се отнасяли съ такава доброта и гостоприемство, каквито той нийдѣ изъ християнския свѣтъ не срѣщналъ. Но единъ моръ истребва рогачитѣ на триста-четиристотинъ коряки и тѣ заловили засѣдналъ животъ. Тѣ се заселили въ дървени кжщи по морския брѣгъ и се занимавали съ ловение на риба и тюлени. Намирали се въ сношение съ американски китоловци и съ руски селени и търговци. Новия начинъ за производство измѣня засѣдналитѣ коряки до толкова, щото Кенанъ ги смѣта за „безпорно най-лошитѣ, най-умразнитѣ, най-суровитѣ и най-развалленитѣ обитатели на цѣлия сибирски севѣроистокъ... Тѣ сж жестоки и сурови по своята природа, безсрамни противъ всѣкиго, отмъстителни, бесчестни и лъжливи. Тѣ сж права противоположность на чергарскитѣ коряки“.

Различнитѣ човѣшки раси още отъ самото си начало не сж можели като раси да си създадатъ своя особна, расова история. Тѣ сж се подчинявали на общитѣ закони на общественното развитие. И както животинскитѣ раси не представляватъ нѣщо „фиксирано“, тъй и човѣшкитѣ раси постоянно се измѣняватъ и губятъ характернитѣ си черти особно чрезъ смѣсванието. Съвременната история на цивилизования свѣтъ нѣма абсолютно никаква работа съ расата, и безъ нея тя се напълно обяснява съ чисто социални причини. „Расовитѣ особености“ съвсѣмъ сж отстжпили мѣстото си

вия възгледъ по природата на римското искуство. У римлянитѣ, казва той, искуството бѣ „луксозенъ предметъ на богатитѣ и силнитѣ, прислужница на господаритѣ, назначена и готова да украшава живота, да възхвалява силата, ъ народа“. И най-много архитектурата носи този характеръ. (Гл. сжчинение, стр. 214—215).

'л. Die Lessing-Legende, стр. 495—498.

на класовитѣ противоречия. „Вжтрѣ въ човѣшкото общество расата не е естествено, а историческо понятие, което при последня смѣтка се опредѣля отъ материалнитѣ начини за производство и отъ законитѣ на тѣхното развитие" (Mehring, 491).

* * *

Сега сме вече при плачи-топола. Какво ще си кажемъ на прощавание съ г. Велинова? „Примирение на материализма съ идеализма — ето последнята цель както на философията, тъй и на историческата наука". Тази „послѣдня целъ" е и последнята дума на нашия милъ опонентъ. Той ни кара да свръцнемъ отъ досегашния пжть и да помиришемъ маслинената вѣйка на „помирението", която негова скромность носи заедно съ „учени хора". Ний видѣхме, до какви ялови резултати ни докара това помирение; ний видѣхме, че „мозъкътъ съ извѣстната организация" има настоятелна нужда отъ основателно култивирание, — ето защо нашата прощална дума не може да бжде друга, освѣнъ тая: кржгомъ къмъ книжкитѣ! Изучвайте г. Велиновъ! Макаръ организацията на вашия мозъкъ да не стои на особно високо стжпало въ стълбата на еволюцията, но културата, културата какво не прави. Прощавайте, г. Велиновъ!

XII

„Отклонението". — Естественонаученъ и исторически материализмъ. — Наученъ и мораленъ материализмъ. — Досегашната история. — Важностьта на изучванието економическитѣ отношения — Фактътъ предшествува идеята. — Материални условия и материални интереси. — Фабричнитѣ закони въ Англия. — Еклектизмътъ сподѣля сждбата на глупостьта: безсмъртието.

Напоследъкъ у насъ се забелѣзва интересъ къмъ материалистическитѣ съчинения, особно къмъ естественонаучнитѣ. Този интересъ, разбира се, се развива между напредничевата младежь и ний виждаме въ него отражение на интереса къмъ социалистическитѣ съчинения. Марксизмътъ — това е съединението на единъ философски мирогледъ съ практическитѣ стремления. Напразно искатъ да раскжсатъ съвършенно историческия материализмъ като учение отъ социалната демокрация като партия. Фактътъ си остава: нѣма исторически материалисти, които да не сж на практика социалдемократи; ако пъкъ нѣкои, които дѣйствуватъ като социалдемократи, не приематъ напълно историческия материализмъ, това само свидѣтелствува за тѣхната непоследователность. Въ борбата предимство има този, който не раскжсва мирогледа си на парчета, а може да схане свѣта отъ една гледна точка. „Отзивчивитѣ" читатели, както бѣха наречени въ нашето списание, това именно и търсятъ: да си съставятъ едно цѣлостно мировъззрѣние. Тѣ не могатъ да се задоволяватъ само съ практиката и се стремятъ да я обосноватъ теоритически. Но ако историческия материализмъ дава такова непосрѣдствено обоснование, той пъкъ не зачеква много страни на мирогледа — обяснението на вселенната, на органическия свѣтъ, на душевния животъ. Тука се явява на помощь естествено-научния материализмъ. Заслужва да се отбелѣжи факта, че распространители на последния у насъ почти всички, въ всѣки случай най-многото и най-решителнитѣ, сѫ социалдемократи. Въ една некултурна страна, като нашата, много отъ културнитѣ роли, които е играла буржуазията на Западъ, се падатъ намъ. Тази културна задача ний сме я чувствували винаги и сме се мѫчили да я испълнимъ. Неотдавна въ факта, дѣто единъ познатъ социалдемократъ преведе съчинение съ естественонаучно обяснение на тайнитѣ душевни явления, едно нашенско списание съзрѣ отклонение отъ досегашния ни пѫть*) и го похвали. Въ сѫщность, това „отклонение" се започна още отъ самото ни появление. Ний не можемъ да се развиваме като социална демокраци при невѣжествено население; ето защо работимъ за културното му повдигание. Това не е отклонение отъ пѫтя ни, а подкарвание вода на нашата воденица. Нашата общокултурна работа спомага частно за социалдемократическото ни дѣло. Защото сме социалдемократи, ний не можемъ да не бѫдемъ просвѣтители. Не ще съмнѣние, че можешъ да бѫдешъ просвѣтитель, безъ да исповѣдвашъ нашитѣ възгледи. За жалость, обаче, у насъ сѫ малко такива. Ето защо ний още повече цѣнимъ похвалния трудъ на споменатото списание. При распространението на знанията ний стоимъ съ него на една почва.

Що се отнася до естествено-научния материализмъ, не трѣбва да се забравя, че ний го распространяваме като спомагало за съставяние на едно цѣло мировъззрѣние и за пълно схващание на историческия материализмъ. Обаче, тия двѣ учения не сѫ съвършенно еднакви: Бюхнеръ още не е Марксъ. Естественно-научния материализмъ разглежда човѣка като едно съзнателно сѫщество и като се впусне да обяснява исторически явления, испада въ краенъ идеализмъ, смѣта съзнанието за причина на тия явления, има упование на „героитѣ" и пр. Той забравя, че човѣка, като продуктъ на природата, живѣе и въ общество, и не изследва, отъ що се опредѣля неговото обществено съзнание. Въ историческата область той се обръща въ идеализмъ. Историческия материализмъ приема естествено-научния като своя съставна часть и понеже е по-дълбокъ и обширенъ, той го обгръща.

Материализмътъ, като философско учение, противенъ на религията, е докарвалъ ужасъ на духовницитѣ, които — безсилни да го оборятъ — сѫ се запретвали да го клеветятъ. Дълговременното опозорявание на материализма е дало своитѣ плодове. Сега всички филистери сѫ убѣдени, че материалистъ значи разбойникъ, ламтящъ за груби наслаждения, безграниченъ егоистъ, любитель на „материалното“, интересчия. Филистерътъ, който самъ въ тъмното плаща данъ на всички тия качества, приписва тъкмо противното на идеалиста. И така излиза, че материализмъ и идеализмъ сѫ пръсто морални понятия, отъ които първото съдържа всичко зло, второто — всичко добро. Когато въ дѣйствителность тия учения не съдържатъ никакъвъ нравственъ елементъ; тѣ сѫ аморални. Дипъ ако искате да ги оморалничете, на материалиста трѣбва да се припишатъ добритѣ качества, тъй като той е клѣветенъ, гоненъ и води честна борба, когато идеалистътъ господствува, рахатува, наслаждава се съ житейскитѣ блага.

---

*) „Медецинска Бѣсѣда" за кн. „Хипнотизмъ и спиритизмъ" отъ проф. Юнгъ, превелъ Гавр. Георгиевъ. За сѫщата книга имаше рецензия и въ списанието „Животъ", което до нейдѣ е посветено за пропагандиране на спиритизма. За жалость, въ нея нѣмаше критика на самитѣ авторови възгледи, а по обикновеному бѣше обърнато внимание върху неговото лично отношение къмъ предмета. Такава критика е много удобна, но недоказателна. Намѣсто да развѣваше на показъ толерантностьта си, сп. „Животъ" именно въ полемика съ Юнга, чиято добросъвѣстность не може да отрече, би трѣбвало да развие принципитѣ си.

Двѣтѣ учения сѫ противоположни отговори на основния философски въпросъ за отношението между мисъльта и битието, на въпроса, кое е първоначално: духътъ ли или природата. Материалистътъ отговаря: битието, природата, „материята“. Въ историята това значи: фактическитѣ обществени отношения, тѣ даватъ потикъ, материалъ и направление на човѣшката мисъль. А тия отношения се образуватъ отъ отношенията, въ които хората влизатъ при процеса на производството за задоволявание на своитѣ нужди.

А именно на тия фактически отношения до сега сѫ обръщали най-малко внимание въ историята. Лѣтописцитѣ, ослѣпени отъ злодѣйствата или величието на голѣмитѣ хора, отбелѣзвали сѫ тѣхнитѣ подвизи. Когато четемъ една история, пълна само съ войни, убийства, пожари, мислишъ си, че хората сѫ били цѣли хилядилѣтия луди, или най-малко надъхани съ „бѣса“ на г. Пенчо Славейковия художникъ. Реалнитѣ отношения, какъ сѫ живѣли всѣкидневно хората, — това се не вижда. Когато за всѣкиго е очевидно, че преди да се занимаватъ съ лудории, хората трѣбва да иматъ съ какво да живѣятъ. Ето защо е крайно мѫчно да се състави една научна история. Трѣбва реалния животъ да се възстановява по мити, саги, приказки, предания, повѣрия и др. т. Отъ борбата между евменидитѣ, които защищаватъ женското право, и Минерва, родена не отъ жена, заедно съ Аполона, който казва, че жената е само почва, на която мѫжътъ хвърля сѣме, — отъ тази борба между боговетѣ въ Есхиловата трагедия трѣбва да се догаждаме за борбата и побѣдата на патриархата надъ майчиното право.

„За жалость, — казва Гибинсъ, — много малцина сѫ ония историци, които сѫ смѣтали за нуждно да изучватъ економическитѣ фактори въ живота на народитѣ. Повечето сѫ се ограничавали съ дѣянията на царетѣ и съ придворнитѣ интриги, съ дѣйствията на държавнитѣ мѫже и съ подвизитѣ на героитѣ. За това тѣ често пѫти не бѣха въ състояние да обяснятъ самитѣ ония явления, които изучваха. Но ако е невъзможно да се разбере развитието на Англия безъ правилна оцѣнка на ония социални и промишленни събития, които сѫ ги обусловили, то толкова мѫчно е и за въ бѫдѫще да се мине безъ систематическо изучване на всички економически и промишлени страни на нейния животъ, когато всички главни политически въпроси днеска въ сѫщность сѫ въпроси економически. Ако погледнемъ днешното положение на Европа, ний ще се убѣдимъ, че економическитѣ въпроси сѫ основа на цѣлата съвременна политика“ *).

И не само на съвременната. Английския лордъ-канцлеръ, който предсѣдателствува въ палата на лордоветѣ, сѣди на единъ вълненъ човалъ. Това е споменъ отъ онова време, когато въ Англия вълната диктуваше политиката. — Презъ миналия вѣкъ Де-Фо прави чудното и смѣло откритие, че единъ търговецъ може да бѫде джентлменъ. Това е станало, защото — споредъ изражението на Свифта — „властьта, която по-рано бѣ съединена съ земята, сега премина къмъ паритѣ“. Следъ подобна фактическа промѣна въ економическитѣ отношения явява се идеята за равноправието на съсловията. — Какъ „вървежътъ на идеитѣ се обяснява съ вървежа на нѣщата“ (Вико), а не наопъки, много добрѣ ни показва стихийното развитие на голѣмитѣ градове. За да избѣгнатъ общинскитѣ и еснавскитѣ ограничения въ градоветѣ, пионеритѣ на капитализма отваряха работилници въ селата или въ незаселени мѣста и така, безъ никакъ да подозиратъ, туриха начало на такива промишлени центрове, които бѣха повикани да преобразятъ цѣлия политически и социаленъ животъ на Англия. Така сѫ се образували промишленитѣ села Манчестеръ въ 1750 г. Той ималъ само 19 жители, — Болтонъ, Лидсъ, Гелифаксъ и Бюри — днеска грамадни фабрични градове.

Много се мамятъ ония, които ни приписватъ мисъльта, че вънъ отъ дѣйствието на интереситѣ нищо друго не сме виждали въ историята. Дѣ сме говорили такова нѣщо? Нашата дума е за фактическитѣ отношения, за материалнитѣ условия, а не за материалнитѣ интереси. Тѣзи двѣ нѣща се много различаватъ. Първитѣ сѫ нѣщо обективно, което човѣкъ заварва вънъ и независимо отъ своята особа. Вторитѣ сѫ нѣщо лично, което лежи въ самия човѣкъ. Ако приемехме своекористието за двигатель на историята, ний не само нѣмаше да бѫдемъ последователни материалисти, ами просто щѣхме да се обърнемъ въ чистокръвни идеалисти. Защото какво нѣщо е своекористието, ако не единъ „психически потикъ, единъ „психически факторъ“? Ний не отричаме идеалнитѣ мотиви, но търсимъ да ги познаемъ. „Неправилността се състои не въ признаванието на идеалнитѣ мотиви, а въ това, че изследванието не се довежда до причината, отъ която зависятъ тия мотиви“ (Енгелсъ).

Вземете напр. прокарванието на фабричнитѣ закони въ Англия. „Страхъ ме е да си помисля, — казва економистътъ Арнолдъ [illegible] на какво би се обърнала тази страна безъ фабричнитѣ [illegible] наистина, тия закони спасиха отъ окончателна дегра-

---

[illegible] мышленная исторія Англіи“, стр. 159.

дация на работническата класа. Тѣ представляваха побѣдата на единъ принципъ“ (Марксъ) — намѣса на държавата въ економическитѣ отношения между капитала и труда въ полза на последния. При тѣхното прокарвание, не ще съмнение, че покрай многото мискински страсти, се проявиха и много благородни пориви, чувства на състрадание и любовь къмъ ближния. Особно трѣбва да се отбелѣжи симпатичното отношение на фабричнитѣ инспектори къмъ работницитѣ. Най-подирѣ „принципътъ“ побѣди, ний сме морално задоволени. Но испитателния нашъ умъ при обясняванието на това историческо явление не се задоволява съ констатиранието на идеалнитѣ мотиви, той иска да узнае „причината, отъ която зависятъ тия мотиви“. Нали се знае, че за фабричнитѣ закони бѣха сѫщитѣ ония, които морѣха съ гладъ бѣднитѣ потрѣбители, като не даваха да се махнатъ митата на вноснитѣ житни храни. Напротивъ, Джонъ Брайтъ, единъ отъ водителитѣ на лигата противъ житнитѣ закони, който винаги е минавалъ за „народенъ приятель“, енергично се е обявилъ противъ закона за десеточасовия работенъ день и го е нарекълъ въ парламента на 10 февруарий 1847 г. — „една отъ най-вреднитѣ законодателни мѣрки“. Защо чувствата на симпатия къмъ народа тъй скоро си промѣниха мѣстата? Не трѣбва да се забравя, че подъ различнитѣ „идеални мотиви“ лежеше класовата борба между дворяни и буржуа: първитѣ се обявиха за фабричнитѣ закони, за да спечелятъ на страната си работницитѣ, които поддържаха ту едната, ту другата класи и така добиваха извѣстни отстѫпки. Не ще съмнение пъкъ, че тия класови борби не произтичаха отъ нѣкакви отвлѣчени идеи, ами пакъ отъ реалнитѣ отношения на производството.

Такова е материалистическото учение. Нѣма отвлечена истина казваше Чернишевски, истината всѣкога е конкретна. Материализмътъ не е калъпъ, презъ който всичко може да се прекара, не е формула, която на всичко може да се приложи, — той е рѫководяща нишка при изучванието на общественитѣ явления. Може ли такова учение да си преживѣе времето? Ами че то още не е бивало официално признато, та вече да изживява. Що сѫ дни за напредъ, негови сѫ.

А какво ни представлаватъ насрѣща, за неговъ противовѣсъ? Чистъ идеализмъ ли? — Не, тъй като ни говорятъ и за „економически факторъ“, който сѫщо упражнявалъ своето дѣйствие, макаръ да е рожба на „мозъка“. Чистъ дуализмъ ли? — Пакъ не. Макаръ дуализмътъ да се разбива въ неразрешими противоречия, но ний бихме го предпочели, ако ни се представяше последователенъ, отъ онова, което сега ни се дава за противовѣсъ на материализма. А какво е то? Г-нъ Велиновъ казва, че било „синтеза“. Но нали има fagots и fagots. Впрочемъ, кой както ще да го кръсти, — ний му даваме истинското име: нелѣпъ еклектизмъ. „И ти имашъ право, и той има право, собствено никой отъ васъ нѣма право, и двамата грѣшите въ едностранчивость“. Въ сѫщность, тази „едностранчивость“ може да показва поне една страна отъ истината, когато многостранчивостьта на нашия любезенъ еклектикъ е просто „пържени чизми“ (сапоги въ смятку).

Ей-този видъ еклектизмъ, увѣрени сме, никога нѣма да „изживѣе“, до като мозъцитѣ си оставатъ съ извѣстната организация на г. Велинова. Ето защо ний го нарѣкохме безсмъртенъ.

Г. Б.

* * *

ХУДОЖЕСТВЕНА ИЗЛОЖБА*).

(Белѣжки)

На 2-ий Май т. г. се закри въ г. София четвъртата художествена изложба, устроена въ залитѣ на Držж. Рисувално Училище отъ дружеството за насърдчение искуствата въ България. Да ли и тази изложба ще мине безъ по-обстоятелствена критика, както досегашнитѣ, ний още не знаемъ, но краткитѣ белѣжки, които нѣкои вѣстници само по традиция дадоха, нищо не отговориха на въпроситѣ, които настоящата или всѣка една изложба задава. Преди всичко, до сега никой не си е направилъ труда да обясни на обществото, за що се урежда и за какво служи художествената изложба; а понеже тамъ често се излагатъ и твърдѣ лоши произведения, то обикновено гледатъ на изожбата само като на пазарь, кадѣто разни живописци и скулптори търгуватъ съ своитѣ произведения. Не ще се излъжемъ, ако кажемъ, че мнозина и отъ самитѣ изложители художници, ако не гледатъ на изложбата като на временень магазинъ, поне твърдѣ смжтно съзнаватъ нейното високо назначение — като показатель, по който народътъ или человѣчеството опредѣля своя духовенъ пжть. Безъ съмнѣние, това не ще бжде другояче до тогава, до като не почнатъ единъ день да се появяватъ такива велики произведения на пластическитѣ искуства, които, като висши пунктове на творчеството, да представляватъ ярки показатели на течението на обществената мисъль и техниката въ дадената епоха.

Чрезъ настоящитѣ белѣжки ний ще се помжчимъ да дадемъ понятие за изложенитѣ произведения съ цель да покажемъ, да ли нашитѣ художници сж се поотдалечили отъ тъй обикновенното въ пластическитѣ искуства eadem sunt omnia semper (вѣчно едно и сжщо) и до колко тѣ сж повдигнали въ искуството до днесь висотата на своитѣ идеали и своята техника. Понеже по-главнитѣ изложители ни сж извѣстни отъ миналитѣ изложби, то лесно ще можемъ да констатираме единичната или дружната имъ крачка напредъ или назадъ въ пжтя на художествената имъ дѣятелность. Ний ще започнемъ съ най-общото впечатление отъ изложбата.

Въ широка, отгорѣ освѣтлена зала грижливо сж наредени около стотина малки и голѣми картини, по-вечето жанрови, изработени съ масленни бои и все въ златни рамки. По срѣдата и тукъ тамъ изъ залата се мѣркатъ скулптурни произведения — бюстове, барелефи и една статуя на голо женско тѣло въ естеств. величина. Нѣма нѣкое произведение, което съ много крупното си съдържание или размѣръ най-напредъ да задържа и приковава на себе си погледа на всѣкой зритель. Забелѣжително е въ тази изложба, че почти половината отъ изложенитѣ картини представляватъ академически упражнения на нѣколко сега свършили млади артисти.

---

*) По една погрѣшка тази статия се помѣства сега, когато тя трѣбваше да се помѣсти въ № 6. Б. Р.

Между самостоятелнитѣ работи по-голѣми и сравнително повече сѫ платната, принадлежащи на г Мърквичка. Първата картина, предъ която се спираме следъ влизанието ни въ залата, е една отъ по-голѣмитѣ негови, подъ название „Опасенъ часъ“. На скалистия брѣгъ надъ една рѣка се навелъ въоржженъ кърджалия, който съ вперенъ на напредъ погледъ, търси изгубената си жертва, безъ да се досѣща, че главата на „гявуринътъ“ стърчи до самия него въ водата, но невидима отъ надвесената скала. Близо до него подъ клонесто дърво е свързанъ коньтъ му, а далечъ въ полето чалмалия турчинъ, водящъ коня си, бърза да пристигне до рѣката. Тази картина (съ слабичка идея) цѣла се нуждае отъ повече въздушность, сѫщо повечко прозрачность въ водата, но мочурливата канара и донѣкадѣ фигурата на първия турчинъ сѫ твърдѣ пластически и колоритно представени.

Съ сѫщи технически качества е и картината му „Размирни години“, само че тукъ идеята е още по-неясна. Сюжетътъ е пакъ изъ сѫщата епоха и представлява, какъ се ужасява една млада жена, която току що кърмила дѣтето си; вижда: въ стаята влиза единъ старъ човѣкъ и й показва отрѣзана човѣшка глава, навѣрно, главата на мѫжа й. Тукъ не е добрѣ представена въздушната далечина между фигуритѣ, както между тѣхъ и стѣната, сѫщо не е добрѣ предадено подходящето изражение на оплашената жена — съ май невѣрно нарисувани гѫрди, — но сполучено е нощното освѣтление, особено на жената. И тукъ, както и въ първата картина, авторътъ испъква като добъръ колористъ. Но, при всичко това, и двѣтѣ тѣзи картини не правятъ и не оставятъ силно впечатление, тѣхнитѣ сюжети никакъ не ни вълнуватъ. Кипящийтъ наоколо ни общественъ животъ ни е охладилъ къмъ идеалитѣ на отживѣлото минало, които, особено чрезъ живописство, едва пробуждатъ живо съчувствие. Онова, което ясно ни говорятъ тѣзи картини е, че художникътъ, съ закрити очи предъ съвременния животъ, е потърсилъ готовитѣ идеали на миналото, а такива картини твърдѣ слабо ни внушаватъ и накарватъ да мислимъ и чувствуваме.

Други двѣ по-голѣми картини отъ сѫщия авторъ сѫ — „На балкана“ и „Свадба“. Подъ едва освѣтлявания отъ луната зашуменъ балкански кѫтъ, около голѣмъ огънь сѫ насѣдали нѣколко въстанници, двама отъ които разглеждатъ или цѣрятъ ранения си другарь. Тукъ художникътъ до нѣгдѣ сполучилъ лунното и огненното освѣтление, но идеята едва се разбира, а пъкъ ясно се вижда, че авторътъ не е желаялъ само огънь и храсталакъ да представя. „Свадбата“ е най-голѣма, но не и най-добра картина въ изложбата. Тя изглежда да е недовършена, но главно распредѣлението на фигуритѣ доста искуствено. При тая селска вѣнчавка присѫтствуватъ и типични красиви жени, и момиченца съ особенъ „рафаеловски“ погледъ и даже такива изнежени селенки, каквито гражданки едва ли има, но всичкитѣ фигури, освѣнъ попътъ и младоженцитѣ, представляватъ отдѣлни етюди и по своето изражение слабо се свързватъ съ хармоничния ансамблъ на дѣйствието.

Хубавички сѫ двата малки пейзажа отъ г. Мърквичка — „Горска пѫтека“ и „Скали отъ погановския мънастирь“, особенно последнитѣ; отъ всичкитѣ изложени пейзажи тѣ сѫ единственитѣ по-сполучливо копирани отъ природата.

Между малкитѣ платна въ изложбата погледътъ ни се спира на етюдитѣ на глави, но повече се задържа на „Еврейче“-то отъ г-жа Слѣпянъ, понеже другитѣ етюди сѫ само академически упражнения на лица случайни, а това бѣдничко мило момченце е частица, откъсната отъ страдалната душа на художника. Но погледътъ ни открива едно блѣстяще кристалче въ друга картина, съ продълговата проста рамка, отъ сѫщата г-жа Слѣпянъ. Съ впитъ въ това кристалче погледъ ний пристѫпваме до самото него и съ отморителна въздишка отстѫпваме пакъ на задъ, увѣрени, че то е дѣйствително цѣнно. Съ навѣянитѣ отъ тази картина мисли и чувства ний внимателно се взираме въ опечаления образъ на тази сиромахкиня майка — една отъ безбройнитѣ жертви на днешнитѣ буржуазни наредби—тъй добрѣ представена съ своето дѣте посрѣдъ мизерията на своята стаица. Силно стиска колѣнѣтѣ ѝ гладното дѣте, а тя, клюмнала глава, съ разбито сърдце го гледа въ очичкитѣ и слуша, какъ то повтаря: „Дай ми хлѣбъ“! Ако на майсторското истъкване типичната психология на това тъй силно скърбяще лице съотвѣтствуваше малко по-висока техника, тази картина би представлявала цѣненъ материалъ за едно по-крупно истински художествено произведение.

Ако има въ тази изложба картина съ най-явна тенденция да не бѫдатъ ужъ тенденциозни или по-право съдържателни — тѣ сѫ картинитѣ на г. А. Митовъ. Безъ да показва чувствително повдигание на техниката си, той отъ година на година крачи назадъ въ идейно отношение, когато пъкъ все по-раскошни ставатъ златнитѣ рамки на картинитѣ му. При всичко че тази година не е изложилъ, както миналата, портретъ на князя и руския императоръ, но и сега изложенитѣ „слугиня съ самоваръ“ и „пазарь“-тъ, кадѣто срѣдъ голѣмо пространство на улицата се пери единъ пуякъ, и всички др., освѣнъ портретътъ на Ал. Константиновъ, който е пъкъ слабо испълненъ, показватъ, че живописецъ, който прави смѣтка съ вкусоветѣ на разни височества и оцѣнители отъ музеи, не може да въспроизвежда нови идеи, а приповтаря или каквито попаднатъ на фотографията пазарни сцени или различни селски костюми.

Вниманието ни е силно възбудено, щомъ съгледаме двѣтѣ картини на Яр. Вѣшина. Само тукъ, между самостоятелнитѣ картини, ний забелѣзваме мощна и висока техника, на която, ако отговаряше и такава идея, г. Вѣшинъ би можалъ да ни даде високо художествени творения. Но тежкитѣ условия на живота сѫ нарушили хармонията и на този мощенъ духъ, като сѫ смегкчили силата и значението на съдържанието, безъ да повлияятъ толкова на мощната техника. Испълнението е повече като скицирано, но дудожникътъ много по-силно и по-пластически (сравнително другитѣ) предава своитѣ сюжети — Rendez-vous и „Хайдути“, особено последнитѣ. Първата картина представлява сбѫднатото очакване на една шопкиня мома, която се е сговорила съ любовника си да се видятъ надвечерь на рѣката. Въ другата картина сѫ твърдѣ мощенъ и свободенъ замахъ на ножътъ и четката е представено, какъ трима хайдути на коне бродятъ по стръмнитѣ балкански височини внимателно като се взиратъ въ мрачнитѣ усои, дано съзратъ по тѣснитѣ пѫтеки нѣкоя плячка.

Въ етюдитѣ и пейзажитѣ съ малко цвѣтове отъ Де Форкадъ ясно се забелѣзва старанието на автора да попълня бѣдностьта на съдържанието съ малко маниеризмъ. Пейзажитѣ на г. Илиева сѫ слаби, а „Распятие“-то — копие отъ г. Улрихъ — е много гладко и крайно конвензионално.

Ний пропуснахме академическитѣ работи на г. г. Берберова, Г. Митова и Данаилова. Само за това, че въ тѣхъ още не можемъ да търсимъ направление на свободна дѣятелность, но въ тѣхъ личи зачатъкъ отъ енергия и даровитость. Нашето бѣдно искуство отъ такива млади сили очаква животворенъ, обновителенъ балсамъ, но, още е въпросъ, дали свѣжата струя на обществения ни животъ ще се докосне до тѣхната палитра.

Скултурнийтъ отдѣлъ е малъкъ. Отъ г. Спиридонова сѫ изложени нѣколко етюди, бюстъ и барелефъ на П. Р. Славейковъ и една статуя -- „Кѫпяща се самодива“. Свободния маниеръ и тънката наблюдателность въ тия първи опити ясно показватъ, че авторътъ може да искара въ бѫдѫще нѣщичко, обаче днешнитѣ условия на нашия животъ почти не способствуватъ на художника въ областьта на скултурното искуство. Разбира се, другъ е въпроса, ако скулпторътъ мисли, че сѫ плодъ на художествена дѣятелность бюстоветѣ и барелефитѣ на разни височества и княжни, каквито забелѣзваме въ всѣка софийска ужъ художествена изложба.

Г. Шатцъ е устроилъ въ едно ѫгълче на изложбата цѣлъ параклисъ отъ нѣколко микроскопически барелефни упражнения (между тѣхъ и на нѣколко височества), предъ които виси едно кандило, скърпено отъ стари пахти и др. селски дрънкулки. Направлението на сѫщия художникъ(?) да повдига нашата златарска индустрия се вижда още по-ясно въ неговия албумъ *) слѣпенъ отъ брон-

---

*) Реклами за този албумъ и рисункитѣ ще срѣщне въ всѣки вѣстникъ на бившето правителство.

зови и тенекияни парчета — който бившето правителство тъкмеше да поднася, заедно съ нѣколко рисувани паметници, на руския царь.

Въ заключение ще кажемъ, че и тази изложба, сравнително миналитѣ, не представлява по-голѣмъ художественъ интересъ. Макаръ че изложенитѣ картини все сѫ нѣщо повече отъ да удовлетворятъ само въсприемчивостьта ни къмъ езика на нюанситѣ и всевъзможната игра на сьѣтлината, въспроизвеждани чрезъ краскитѣ, но, до като не се явятъ поне едни български „Бурлаки“ (руска картина отъ Рѣпина), всѣка бѫдаща изложба, каквито реклами и да употрѣбява, не ще заинтересува повече отъ сега обществото. Това за сведение на младитѣ артисти.

Вл. Н. К-въ.

* * *

ИЗЪ АДА НЕГРИ.

I.

Безъ име.

Азъ нѣмамъ име. Азъ съмъ проста щерка на сламена колиба. Тѫжно плебейско и проклѣто е моето семейство. Но азъ нося неукротима душа.

Единъ зълъ демонъ и единъ молящъ се за мене ангелъ следватъ по стѫпкитѣ ми. Мисъльта ми лѣти по върхове и долини, като Мазеповия конь.

Азъ съмъ загадка отъ умраза и любовь, отъ сила и мекота. Мрачната пропасть ме привлича — а галението на едно дѣто ме плаши.

Когато нещастието влиза презъ вратитѣ на моята стая въ тавана — азъ се смѣѭ. Смѣѭ се, когато ме преследватъ и когато съмъ напусната. Когато съмъ безъ подпора и безъ радость — азъ се смѣѭ.

Но надъ треперящитѣ и слаби старци, на ония, които сѫ безъ хлѣбъ — азъ плача; плача надъ мършавитѣ и блѣдни дѣчица; върху хиляди теглила — азъ плача.

И когато плачътъ на сърдцето ми не стигне — тогазъ азъ хвъргамъ душата си парче по парче въ смѣла и странна пѣсень, която клокочи въ гърдитѣ ми и трепти върху устнитѣ ми.

Кой ме слуша? — не ми влиза въ работата. И ако нѣкой подлецъ ме бичува и мушка — азъ си заминавамъ и нищо не виждамъ: утровната стрѣла не ме достига.

II

Добрѣ дошла, Мизерио!

Кой чука?... Добрѣ дошла, Мизерио! Ти не ме плашишъ. Макарь и ледена, като смъртьта, — влѣзъ! Азъ те посрѣщамъ спокойно. Беззѫбо и криворѫко привидение - видишъ ли... азъ ти се смѣя.

Не ти ли стига това? Ела, приближи се, о, проклѣто видѣние. Отнеми ми надѣждата, смажи ми гърдитѣ съ остритѣ си ногти; виждъ крилото си надъ смъртното легло, дѣто майка ми умира.

Ти се сърдишъ; защо? Младостьта и живота сѫ мои! Въ фаталната битка, ти нѣма да ме видишъ — не! нѣма да ме видишъ побѣдена. Надъ распръснатитѣ развалини и надъ унинието стоятъ моитѣ двадесеть години.

Ти не можешъ ме похити, до като у мене трепти това сърдце, до като клокочи у него тази божествена сила; ти не можешъ спрѣ неспирното ми хвърчание на напредъ. Прегръдкитѣ ти сѫ безсилни, о, мрачна богинйо, и азъ ще си продължавамъ пѫтя!

Виждъ долу, въ свѣта — какъ слънцето блѣщи и какъ цъвтятъ розитѣ! Чуй горѣ, въ празничнитѣ небеса — какъ радостно пѣе чучулигата! Какво опиянявание въ вѣрата и мисъльта; какво трептение на крилѣтѣ!

Безкръвна и дърта вѣщице, ти, която се криешъ подъ това черно наметало, знай, че въ жилитѣ ми тече кръвь, кръвь плебейска, гореща и горда кръвь. Азъ стѫпквамъ надъ краката си всѣкакви оплаквания, сълзи и ядове — и вървя къмъ бѫдѫщето.

Азъ искамъ, щото божествения трудъ да е наравно всѣкиму и да подчинява всѣко нѣщо подъ благото си владение. Азъ желая мечтата и хармонията, вѣчната младость на иккуството. Азъ търся усмивката на лазура и аромата на цвѣтя, звѣзди, цѣлувки и сияние.

Ти ще преминешъ, о, черна магйоснице, както черния облакъ се разпръсква прѣдъ слънчевитѣ лѫчи. Всичко се преражда и се надѣва. Теменужкитѣ се подсмиватъ въ хръсталака, а азъ, скъсвайки смѣло своитѣ връзки — азъ пѣя химнътъ на живота.

III

Майка работница.

Въ фабриката, средъ оглушителнитѣ гълчки, които се отражаватъ въ грамаднитѣ сводове и дѣто зѫбатитѣ колела скърцатъ — тамъ гаснятъ силитѣ на хиляди жени.

Отъ първи пѣтли още е станала тя за жестокия трудъ. Нервната ѝ рѫка бърже мѣта сновалката и не чува острия писъкъ и гюрюлтията на голѣмата пищялка, която предизвиква бѣсъ наоколо!

Тя е тъй капнала отъ умора! — по нѣкога, охъ, тя е тъй уморена и изтощѣла!... Но бръчкитѣ на блѣдното ѝ чело се изглаждатъ и тя го повдига предъ рѣшителностьта и насърдчението, що ѝ се явяватъ.

Би помислилъ човѣкъ, че въ тази минута, тя си казва: хайде! напредъ! Охъ, нещастната тя — нещастната! Ако падне единъ день болна и неможе да седне на станътъ си, нещастната; какво ли ще стане тогавъ съ нея!...

Но тò не може, не бива да стане!... Синътъ ѝ, едничкото ѝ дѣте, гордостьта ѝ въ мизерията, върху широкото и отворено чело, на когото тя предрича печата на гения — нейния синъ се учи. Тя капка по капка ще остави живота си на фабриката и — смазана, изтощена, сама ще се пожертвува.

Тя ще пожертвува треперящата си старость, както пожертвува и младостьта си; тя ще даде и здраве и почивка, — тя ще пожертвува всичко, светата работница!

Но синъ ѝ ще се изучи. Бѫдѫщето ще го види твърдъ и силенъ; и върху чернитѣ му коси сѫдбата треперяйки ще сложи вѣнецъ отъ злато и лаври!

Дѣте на народа, ти, което носишъ въ мечтателнитѣ си очи таинственнитѣ обѣщания на гения, учи се, дѣте, учи въ твоята килийка, дѣто слънцето никога не погледва.

Ти, което носишъ младежката енергия въ мускулитѣ и гърдитѣ си, — пази дързостьта на плебейската си раса и нека нищо не те спира и укротява.

Майка ти, умирайки, ще разчисти пѫтя ти; тогазъ ти цѣлуни нейното неустрашимо тѣло,кажи сбогомъ на това паднало подъ ударитѣ на тежкия трудъ тѣло и се затечи предъ неприятелскитѣ пълчища. Бори се съ гласъ и писалка! Отъ височината на блѣстящитѣ хоризонти покажи на остарѣлитѣ и кланящи къмъ падане вѣкове трептението на лѫчезарната свѣтлина върху новитѣ върхове . . .

Бѫди непоколебимъ, гордъ и честитъ! Майка ти, очаквайки тази цель, жертвува живота си въ този шумъ и трѣсъкъ на фабриката.

IV

Аутопсия.

На К. В.

Мършавий докторе, ти, който съ силно и продължително любопитство внимателно се взирашъ въ голитѣ ми меса, ти, който рѣжишъ и разкъсвашъ плътьта ми съ студеното острило на ножа си, — мършавий докторе, чуй: знаешъ ли ти коя бѣхъ азъ? . . . Азъ търся, предизвиквамъ рѣзането на скалпела ти. Тука, въ тази ужасна, гробовна стая, азъ ще ти расправя миналото си.

Порастнахъ азъ върху уличнитѣ калдъръми. Никога не съмъ имала ни огнище, ни родители. Боса, дрипава и безъ име се скитахъ азъ по дъждове и вѣтрове.

Безсъннитѣ нощи и съмнѣнията и грижитѣ за утрѣшния день ми бѣха добрѣ познати; азъ знаехъ безполезнитѣ молитви и безнадежднитѣ тайни, както и днитѣ безъ залакъ хлѣбъ . . .

Азъ знаехъ всичкитѣ непознати умори — и мрачната мизерия; жи[illegible] [illegible]ду мизерни и ненавистни тълпи — срѣдъ сълзи и ужаси.
тнѣ, единъ день, на единъ калпавъ болниченъ креватъ,
птица, съ стиснати ногти, полѣтѣ върху ми. — И азъ
— разбирашъ ли? — самичка, като сокашко куче; у-
ца чуя ни една надѣждна, ни една приятелска дума . . .

Колко блѣстящи и черни, колко раскошни бѣха моитѣ вълнообразни коси! И сега ще ги заровятъ въ ледената земя, безъ ни една-едничка любовна цѣлувка . . .

Какъ дѣвствено и бѣло бѣше моето тѣло, колко красиво и тънко, като топола, бѣ тò! И сега алчната и страстна цѣлувка на твоя ножъ го разпокѫсва . . .

Хайде! Рѣжи, кѫсай, порѝ и раздирай — неуморимий и нѣмий докторе! Играй си съ червата ми и насити жаждата си за знание върху моето продадено тѣло. Дълбай тѣлото ми, като се злобно подсмивашъ! Какво значи! — азъ съмъ вече каль! Търси въ корема ми ужасната тайна на гладътъ!

Проникни съ ножа си до най-дълбокитѣ ми вѫтрѣшности и раздери сърдцето ми. Да, търси въ туй сърдце, търси вѣчната тайна на страданието! . . .

Ти знаешъ ли, че азъ още страдамъ, бидѣйки досущъ гола предъ очитѣ ти? Азъ още те гледамъ съ стъкленитѣ си очи и ти не ще можешъ да ме забравишъ; защото стиснатитѣ ми устни съ последньо усилие — отъ страсть и мѫка — още проклинатъ съ хрипкавъ гласъ! . . .

V

Априлска пѣсень.

О, любовь, любовь, любовь! . . . Азъ те чувствувамъ, като трептишъ божествено въ слънцето, въ обширнитѣ и свободни пòлѣти на вѣтъра, въ животворния и чистъ мирисъ на първитѣ теменужки.

Като жизненъ, топълъ и плодотворенъ токъ, ти живѣешъ и кръстосвашъ въ стълбата на туку-що израсналитѣ трѣвици; ти пѣешъ заедно съ чучулигитѣ; като смѣлъ ангелъ, ти хвърчишъ между атомитѣ на златото и изпълвашъ съ блѣсъка си свѣтоветѣ и небесата.

О, любовь, любовь, любовъ! . . . Азъ те чувствувамъ, като живѣешъ въ омайната радость на възкръсващия априлъ; ти давашъ благоухание на триандафилитѣ и крилѣ на зефиритѣ; ти покривашъ земята съ лѫчи и цѣлувки . . .

Но ти си мъртва въ моето сърдце! . . .

Прев. отъ френски:

Надѣжда Христовна.

СТИХОТВОРЕНИЯ.

Отъ Хр. Сил.

I

Край рѣката.

Шумно бистрата рѣчица
Се разлива и пълви,
На брѣга сѣди дѣвица
И горчиви лей сълзи.

Надъ рѣката посребрена
Върби ведятъ се с'поклонъ,
Тя се бледа, затаена,
Вслушва в'вѣтровия стонъ.

Сѣнки бѣгатъ околъ нея,
Горѣ мѣсецътъ се смѣй,
Изъ лѣса трѣпти славея,
И любовна пѣсень пѣй.

„Бистра рѣчице, не ти ли
„Мой любимецъ първи бѣ?
„Радость — сънь, мечтаня мили,
„Ти не ли ги погребе? . . .“

„Ти шуртишъ сега тѫжовна . . .
„Своя тихъ шуртежъ не спрѣ,
„Тукъ цѣлувката любовна
„Не ли првъ пѫть ме огрѣ?...“

„Златни блѣнове, милувки,
„Луди трѣпети — омай,
„Първи огнени цѣлувки —
„Само тоя брѣгъ ги знай!„

„Двѣ години какъ замина
„Той — неволникъ — по свѣта,
„Ази, клета сиротиня,
„Тукъ вѣхнѣя в'самота . . .“

„Носѝ мойта скърбь далече
„С'твойтѣ пѣнести вълни,
„Тамъ, дѣ милиятъ завлече,
„В' непознати менъ страни.

„Споменъ милъ си, о рѣчице,
„Жали с'мене и ручи,
„Мойтѣ бисерни сълзици
„Ти при него ги влечи!“

II

Напредъ!

Ти пъшкашъ вечъ! — борбата те надвила . . .
Напредъ, напредъ, о малодушна тварь!
Или — кажи! — ще имашъ ли ти сила,
Да поругаешъ своя святъ олтаръ?

Некъ о гранитъ теглата се разбиятъ!
Гърми ти пѣсни! — некъ реве свѣтътъ . . .
Злокобни бури некъ надъ тебъ се виятъ —
Ти следвай своя благословенъ пѫть!

Илъ в' свойта злость позорното паденье.
Ти — жалъкъ робъ! — триумфъ ще наречешъ?
Илъ мислишъ, че ще найдешъ миръ, забвенье,
Мечтитѣ си светѝ катъ погребешъ?

Презри смѣхътъ на земнитѣ народи!
Презри мълвата . . . тоя доленъ свѣтъ, —
Звѣздица тебъ къмъ брѣгъ свещенъ те води —
Върви, върви напредъ!

НОВИ КНИГИ.

Земледѣлческий въпросъ. Погледъ върху тенденциитѣ на модерното земледѣлие и аграрната политика на социалната демокрация. **Отъ К. Кауцки.** Дѣлъ първи: **Развитие на земледѣлието въ капиталистическото общество.** Часть I. Авторизиранъ преводъ на **Янко Сакѫзовъ.** София 1899. Цѣна 2 лева.

Това съчинение на Кауцки е най-новото му; то е единствено въ своя родъ не само въ социалистическата литература, но и въ общата економическа наука. Земледѣлческия въпросъ днесъ е най-голѣмия въпросъ, който занимава умоветѣ еднакво и на буржуазнитѣ економисти и на социалистическитѣ теоретици. Презъ настоящия вѣкъ много е писано по тоя въпросъ, но писаното представлява купъ отъ нахвърленъ материалъ, отъ отдѣлни монографии върху различни части на въпроса. До сега е нѣмало специално съчинение, което да разгледва земледѣлческия въпросъ въ свързска съ „съвъкупния процесъ на общественното производство“. Сьчинението на К. Кауцки е опитъ да напълни тази празднина въ економическата наука.

Кауцки отдавна се е интересувалъ отъ земледѣлческия въпросъ и е писалъ редъ статии въ различни нѣмски списания и периодически издания по него. Но мисъльта да напише това съчинение била възбудена—споредъ собственнитѣ му думи въ предговора — „отъ разискванията, които бѣха се повдигнали по поводъ на изникналия за пръвъ пѫть на франкфуртския партиенъ конгресъ (1896 г.) на германската социалъ-демокрация въпросъ за една аграрна програма, която по-послѣ на Бреславския конгресъ (1897) биде отхвърлена“. Испървенъ Кауцки е мислилъ да напише една брошюра, но, като почналъ работата, видѣлъ, че материалътъ, който той разполагалъ по въпроса, не може да се даде въ една брошюра. И дѣйствително, намѣсто брошюра, Кауцки ни даде едно обстоятелствено изследвание на въпроса, едно съчинение, което на нѣмски има около 500 стр., а въ български преводъ само I часть има 217 стр.

Задачата на Кауцки е да изследва — „дали марксовата теория е приложима въ земледѣлието или не, и дали процесътъ на унищожението на частното владѣние върху срѣдствата на производството ще се спре тъкмо предъ най-главното срѣдство на производство — земята“. Обаче, споредъ Кауцки, въпросътъ не е въ туй, да ли дребното производство има бѫдѫще или не. Трѣбва да си отговоримъ на други сѫществени въпроси и само тогава ний ще разрешимъ правилно задачата. „Който, — казва Кауцки на 18 стр., — иска да изучва земледѣлческия въпросъ въ смисъль на марксовата теория, не трѣбва да си поставя само въпроса, дали дребното производство въ земледѣлието има нѣкакво бѫдѫще, а трѣбва, напротивъ, да изследва всички измѣнения, на които е подложено земледѣлието въ течението на капиталистическото развитие. Ний трѣбва да издиримъ, да-ли и какъ капиталътъ завладѣва земледѣлието, какъ то революционира, какъ истиква старитѣ форми на производство и владѣние и какъ поражда необходимостьта отъ нови“. Издирванието върху тия въпроси показва по единъ най-ясенъ начинъ, че марксовата теория е напълно приложима и въ земледѣлието, че процесътъ на унищожение частното владѣние върху срѣдствата на производството се простира и въ земледѣлието.

Извѣстно е, че капиталистическия начинъ на производство най-първо се развива въ занаятчийството, т. е. въ индустрията и при туй преди всичко въ градоветѣ. Следъ като завладѣе индустрията, тогава той завладява земледѣлието. Обаче, не трѣбва да си представляваме работата тъй, като че земледѣлието остава незакачено отъ капиталистическото развитие, додѣто то не е извършило своята работа въ индустрията. Самото развитие на индустрията влияе на земледѣлието така, че му придава съвсѣмъ другъ характеръ. Въ срѣднитѣ вѣкове селското домакинство само̀ е изработвало почти всичко, що му е било нуждно. То е купувало на пазаря твърдѣ нарѣдко, сѫщо нарѣдко е продавало, и то само излишъка, който му е оставалъ следъ удовлетворението потрѣбитѣ на семейството. Но това е било тъй, додѣто нѣмаше още градскитѣ занаяти, додѣто нѣмаше градската индустрия и търговия съ стоки. Развитието на градската индустрия и търговията съ стоки съсипва най-първо селскитѣ занаяти, които служеха за удовлетворение потрѣбитѣ на селското семейство. Съсипванието на селската домашна индустрия отъ своя страна поведе къмъ единъ всестраненъ процесъ на разложение въ селското домакинство и изникванието на нови потрѣби, неизвѣстни до тогава за него. Двѣ голѣми нужди се явиха за селското домакинство: 1 о) нуждата отъ пари и 2-о) нуждата отъ наемни работници. Нуждата отъ пари се яви следствие съсипванието на селската индустрия, когато стана нужда много произведения да се купуватъ съ пари. Паритѣ ставатъ още по-необходими за селенина, когато се разви съвременната държава съ нейната система на паричнитѣ данъци. За да намѣри пари, селенинътъ е принуденъ сѐ повече да изнася на пазаря своитѣ земледѣлчески продукти. Така той испада въ зависимость отъ пазаря и вече става стокопроизводитель. Заедно съ това той испада въ зависимость отъ посрѣдника търговецъ съ храни и добитъкъ. Къмъ тѣхъ се присъединява и лихваринътъ, на който селенинътъ залага земята си за пари. „Съ това се започва за него нова зависимость, нова експлоатация — оная на лихварския капиталъ, която той мѫчно може да отхвърли отъ себе си. Не винаги сполучва въ това, често пѫти товарътъ излиза много по-тѣжъкъ за него, и краятъ на пѣсеньта е продаванието на наследствения имотъ, за да може съ взетитѣ пари да се удовлетвори лихваря, а по нѣкога и държавний бирникъ. Това, противъ което бѣха безсилни неплодородието, пожарътъ и войната, сега го извършватъ кризитѣ на житния и скотния пазарь. Тѣ причиняватъ на селенина не само преходящи несгоди, но тѣ му отчуждаватъ и неговитѣ източници на живота —

неговата земя — отдѣлятъ го окончателно отъ нея, направятъ го пролетарий" (стр. 26). Отъ друга страна, съ унищожението на селската домашна индустрия, за една часть отъ членоветѣ на селското семейство нѣма достатъчно работа за презъ цѣлата година. Зависимостьта на селенина отъ пазаря става сѐ по-голѣма; нуждата отъ пари става сжщо сѐ по-голѣма; той трѣбва да произвежда по-вече, за да продава по-вече. Но той нито можеше да има по вече земя, отколкото имаше по-преди, нито можеше да измѣни начина на производството. Едничкия му исходъ е да съкрати числото на работнитѣ семейни сили, като ги замѣсти съ наемни работници, съ ратаи и слуги. Последнитѣ много по-евтино му струватъ, отколкото семейнитѣ членове, за които нѣма вече достатъчно работа въ селското домакинство, а които трѣбва да ги храни презъ цѣла година. „До 17-й вѣкъ и по-насамъ ний рѣдко срѣщаме надничари, ратаи и слуги у селенитѣ. Отъ това време на сетнѣ тѣхното употрѣбление става всеобщо. Замѣстванието на семейнитѣ членове съ наемни работници е въздѣйствувало обратно върху положението на ония работни сили, които оставатъ въ срѣдата на семейството. Тѣ слизатъ все по-вече и по вече до равнището на наемни работници въ служба на главата на семейството, до като въ сжщото време семейниятъ имотъ се преобръща исключително въ собственность на този домовладика" (стр. 29). По такъвъ начинъ се явяватъ голѣмитѣ селски стопанства „съ множество плащани работници, които стоятъ подъ заповѣдьта на земледѣлеца и обработватъ неговитѣ ниви, пасатъ неговитѣ стада, жънатъ неговитѣ храни". Така классовия антагонизмъ между експлуататора и експлуатируемия, между имотния и пролетария прониква въ селото, прониква въ селското домакинство и отъ старата хармония и общность на интереситѣ нищо не остава. „Този всестраненъ процесъ, — казва Кауцки, — както казахме, е билъ започнатъ още въ срѣднитѣ вѣкове, но само капиталистическиятъ начинъ на производството го е толкова ускорилъ, че той е станалъ мѣродавенъ за условията, въ които се намира селското население. Обаче той не е дошелъ до своя край и продължава се още днесъ, като обзема все по-нови страни, като преобръща все по вече области отъ селското производство въ стоково производство, като уголѣмява по най-различенъ начинъ потрѣбата за пари у селенина, като замѣства семейния трудъ съ наемния. И тъй, развитието на капиталистическия начинъ на производство въ градоветѣ е самò вече въ състояние да измѣни напълно основитѣ на старовременното сжществувание, безъ да е нужно за това капиталътъ да се вмъква въ земледѣлческото производство и безъ да се образува противоположностьта между дребното и едрото производство" (стр. 30). Но дѣйствието на капитала не се свършва съ туй. Щомъ се усили въ индустрията, той завладява вече и земледѣлието.

Извършениятъ превратъ въ условията на земледѣлческото производство предизвика и превратъ въ начина на сжщото производство. Въ срѣднитѣ вѣкове всѣко село е съставлявало една селска задруга, както и всѣко селско семейство тогава е съставлявало домашна задруга. Изъ вънъ селото сѫ биле работнитѣ земи, които сѫ биле частно владѣние на селскитѣ семейства, до дѣдо тѣ (земитѣ) сѫ биле работни земи, т. е. ниви. Но щомъ се пожънвали, или обръщали въ угари и пàши, тогава сѫ преставали да бѫдатъ частно владѣние; тогава съ тѣхъ се распореждала общината: тѣ сѫ ставали тогава общо владѣние на цѣлата селска община, каквото сѫ биле и меритѣ и горитѣ. Но и тогава, когато работнитѣ земи сѫ биле частно владѣние, и тогава всѣко селско семейство не е могло по своя воля да ги обработва. То длъжно е било да се подчинява на общата система. Работнитѣ земи сѫ се раздѣляли на три полета: на лѣтници, зимници и угари. Всички селски семейства длъжни сѫ биле да сѣятъ една и сѫща храна и на опредѣленитѣ за това работни земи; всички биле длъжни, щото работенитѣ презъ една година земи презъ другата година да ги обърнатъ въ угари и т. н. Съ една дума е господствувала триполната принудителна система на обработване земята. Тази ступанствена система заедно съ домашнитѣ занаяти съставляваха основата на благосъстоянието у селенитѣ, но развитието на градската индустрия и на паричното ступанство турятъ край на нея и на благосъстоянието на селенитѣ. Подъ влиянието на това развитие паричнитѣ нужди на селенина, както видѣхме, порастнаха. Заедно съ това порастнаха паричнитѣ нужди и на онѣзи, които живѣяха отъ труда на селенитѣ, — ония на феодалитѣ и на държавата, която се зараждаше. Тука вече се образуватъ голѣмитѣ феодални ступанства съ принудителното работение на селенитѣ, съ закрѣпостяванието имъ. Цѣлъ редъ измѣнения настѫпватъ съ туй въ ступанственнитѣ отношения. Почва се грабежътъ на горитѣ и пашитѣ отъ феодалитѣ, отъ голѣмитѣ землевладѣлци. Селенинътъ намалява скотовъдството си, вследствие на което ослабва производителността на земята му. Измѣнява се начинътъ на хранението му; той сега почва да гладува и да дегенерира, да се изродява. Но увеличвающата се нужда отъ произвеждание на жизнени припаси за пазаря, увеличава нуждата да се приспособи и производството къмъ исканията на последния. Старото ступанство е пречило, обаче, на това. Триполната система, разхвърленностьта на нивитѣ и главно „компромисътъ меджу общото владѣние на земята и частната собственность, каквато е представлявала срѣдновѣковната система на производство“ сковавала развитието. „Необходимо е било да се въведе пълна форма на частната собственность, да се раздѣли общото пасбище, да се премахне общото владѣние на работнитѣ полета и принудителното засѣвание, да се отстрани распръснатостьта на нивитѣ, като се съединятъ въ едно цѣло, и по такъвъ начинъ да се даде възможность на землевладѣлеца да стане пъленъ собственникъ на своята земя събрана въ едно поле, на което той би могълъ да ступанствува съгласно изискванията на конкуренцията и пазаря“ (стр. 53). Но въ срѣдата на селското население е нѣмало класса, която да подтикне и даде нужната сила на революцията въ селскитѣ условия на владѣние. „Между това, — казва Кауцки на сѫщата стран. 53, — земледѣлието не представлява днесъ една ступанственна форма, която да сѫществува сама за себе въ обществото. Напротивъ, развитието на земледѣлието е тѣсно свързано съ развитието на обществото. Онази революционна инициатива и сила, които земледѣлието не създаде само отъ своята срѣда, тѣ му дойдоха отъ градоветѣ. Економическото развитие на града коренно измѣни економическитѣ отношения въ селата и направи необходимо измѣнението на тамкашнитѣ условия за владѣние. Сѫщото развитие създаде въ града онѣзи революционерни класи, които, съ своето въстание противъ феодалната власть, занесоха въ селата политическата и юридическа революция“. Тази революция въ различни страни е станала въ различни времена и въ повечето мѣста е дала най-плачевни резултати за селската масса. „Но колкото плачевна по своитѣ послѣдствия и да е изгѣзла революцията тамъ, гдѣто тя се извърши мирно и законно, нейнитѣ крайни резултати бѣха навсѣкадѣ сѫщитѣ: унищожението на феодалнитѣ тегоби отъ една страна и остатъцитѣ отъ първобитното общо владѣние на земята (Bodenkommunismus) отъ друга — пълното възстановление на частната собственность върху земята. Пѫтьтъ за капиталистическото земледѣлие бѣше отворенъ“ (стр. 55).

Въ IV гл. Кауцки изследва, какъ модерното земледѣлие приема капиталистически характеръ, съ увеличението на скотовъдството, съ въвеждание плодосмѣнното стопанство, съ раздѣлението на труда въ него, съ употрѣблението на земледѣлческитѣ машини, на искуственнитѣ химически торове и техническитѣ осъвърщенствувания. Въ гл. V Кауцки изследва капиталистическия характеръ на модерното земледѣлие. Въ тази глава той говори за стойностьта, за принадената стойность и печалбата, за поземлената рента, за диффереrциалната и абсолютна рента, за цѣнитѣ на земята и за арендаторската и ипотекарната системи въ земледѣлието. Кауцки, като говори за стойностьта, още единъ пѫть доказва смѣшнитѣ, жалкитѣ твърдения на буржуазнитѣ економисти, че Марксовата теория на стойностьта е „оборена въ науката“ (гл. стр. 102 и 103). Въ гл. VI (въ превода стои погрѣшно V а), изследва техническото превъзходство на едрото производство предъ дребното. Тука Кауцки, като доказва съ цѣлъ редъ данни превъзходството на едрото производство, въ сѫщото време доказва и несъстоятелностьта на доводитѣ за преимуществата (които, впрочемъ, сѫ твърдѣ малко и по брой) на дребното производство. Тамъ, гдѣто днесъ сѫществува дребното стопанство, то се държи само на извънмѣрния трудъ и на систематическото недохранвание на дребнитѣ производители, изобщо на извънредно мизерното имъ положение (гл. за това стр. 179—197). Въ тази глава Кауцки изследва и въпроса за сдружаванията въ земледѣлието. Както е извѣстно, въ странство, както и у насъ, голѣми надежди за спасението на селенитѣ възлагатъ на сдружаванията селски. Кауцки, като не отрича значението на тѣзи сдружавания за развитието на земледѣлието, доказва, че полза отъ тѣхъ извличатъ едритѣ землевладѣлци. На стр. 204 той ни привежда примѣри, какъ управлението на земледѣлческитѣ сдружавания попада въ рѫцѣтѣ на голѣмитѣ землевладѣлци. „Тѣзи указания, — казва той тамъ, — сѫ достатъчни да покажатъ, че сдружаванията сѫ отъ голѣма важность за модерното земледѣлие, но тѣ не могатъ да съставляватъ едно срѣдство — даже въ тия области, гдѣто тѣ се явяватъ най-жизнени — да премахнатъ оная преднина, която едрото ступанство има надъ дребното. Наопаки, много често тѣ увеличаватъ тѣзи преимущества на едрото ступанство. Най-вече, намъ се струва, тѣ принасятъ полза на срѣднитѣ ступанства, а най-малко на дребнитѣ.

„Обаче, най-важнитѣ области на земледѣлческата дѣятелность съвсѣмъ сѫ недостѫпни за сдружаванията на самостоятелнитѣ отдѣлни ступанства“.

Кауцки привежда на 208—213 стр. нѣколкото опита, направени презъ този вѣкъ, за приложението на сдружената форма на земледѣлческия трудъ, каквито сѫ биле опитътъ на Vandaleur за дружеството Ralahine въ 1830 год. въ Ирландия и комунистическитѣ общини въ сѣверна Америка. Отъ тѣзи опити се доказва, че сдружената форма въ земледѣлието дава превъсходни разултати. Обаче, селенитѣ и занаятчиитѣ, додѣто сѫ самостоятелни ступани, никакъ не сѫ наклонни да се откажатъ отъ раздѣлното производство и да минатъ къмъ дружественното. „Дружественностьта въ производството могатъ да введатъ само ония елементи, които нѣматъ нищо да загубятъ, освѣнъ своитѣ вериги, ония елементи, които капиталистическото производство е въспитало въ общественното съвмѣстно работение, въ които организираната борба противъ капиталистическата експлоатация е въспитала дружественнитѣ добродѣтели, довѣрието къмъ другаритѣ, преданностьта на общото дѣло, доброволното подчинение на неговитѣ нужди и изисквания“ (стр. 215). Съ други думи, капиталистическото производство създава предварителнитѣ условия за дружественното едро производство. Ний ще свършимъ рецензията си, като приведемъ следующитѣ редове отъ края на I часть:

> „Преминаванието къмъ общественното производство не може да стане отъ тия, що притежаватъ нѣщо, а само отъ нищо невладѣющитѣ. Съ това ний съвсѣмъ не искаме да кажемъ, че селенитѣ и занаятчиитѣ могатъ да стигнатъ до общественното производство само като преминатъ презъ преходната стадия на пролетарията, че тѣ съ природна необходимость би трѣбвало да бѫдатъ експроприирани отъ капитала, че социалистическото производство е невъзможно, до като сѫществуватъ селени и занаятчии. Нѣма нищо по-погрѣшно отъ това. Ний само казваме, че само побѣдоносний пролетариатъ може да вземе инициативата за общественно производство и да създаде условията, които даватъ не само идеална, но и фактическа възможность, щото селенитѣ и занаятчиитѣ да преминатъ къмъ общественното производство.
>
> „Щомъ веднъжъ се утвърдятъ социалистическитѣ — за пролетариатски тогава не може вече да се говори — сдружения, щомъ веднѫжъ се премахне риска, който заплашва днесъ ступанскитѣ предприятия, тогава селениньтъ не ще се плаши отъ пролетаризиране като се откаже отъ владѣнието на своята земя, тогава той ще позная, че частната собственность върху срѣдствата на производството е за него една прѣчка, която не го оставя да мине къмъ една по-висока ступанственна форма, една прѣчка, отъ която той тогава на драго сърдце ще се откъсне.
>
> „Напротивъ, безсмислица е да се очаква, щото селениньтъ въ днеш- о общество да премине къмъ общественното произвеждание. Но това казва нищо друго, освѣнъ че е невъзможно, щото сдружаванието при

капиталистическия начинъ на производство да стане за селенитѣ срѣдство да присвоятъ тѣ за себе си изгодитѣ на голѣмото стопанство, та чрезъ това да усилятъ и закрѣпятъ селската собственность, тази колеблива и ненадѣжна подпора на сѫществующия редъ. Селенинътъ, който е разбралъ веднъжъ, че той само чрезъ дружественно земледѣлческо производство ще може да се задържи, ще разбере сѫщо така, че такова едно производство е достижимо за него само тамъ, дѣто пролетариатътъ има силата да преобрази общественнитѣ отношения съобразно съ своитѣ интереси.— Но тогава той ще стане социалъ-демократъ“.

Съ тѣзи думи се свършва I часть отъ произведението на К. Кауцки. Преводътъ на втората часть вече излѣзе отъ печатъ. Но нея ще разгледаме до пѫти. Обаче, отъ I часть читательтъ вижда, какъвъ голѣмъ наученъ интересъ представлява съчинението на Кауцки, „Земледѣлческий въпросъ“, и за насъ българитѣ. Като свършваме, смѣтаме за не излишно да обърнемъ внимание, че книгата лесно се чете, но въ превода сѫ се вмъкнали печатни погрѣшки, на едно мѣсто даже сѫ разбъркани редоветѣ така, че трѣбва да се дирятъ на други страници. Освѣнъ туй, въ таблица II на стр. 122 сѫ погрѣшно отпечатани числата 5650 и 1650, когато трѣбва да бѫдѫтъ 5625 и 1625. Сѫщата погрѣшка се срѣща и въ таблицата на стр. 133. **Д-ъ.**

Популярна научна библиотека № 9. Максъ Нордау. **Изъ царството на лъжитѣ.** Превели отъ френски и допълнили отъ нѣмски: Д-ръ Т. Стояновъ и Вл. Димитровъ. Варна 1899 г. Цѣна 1.10 лева.

Преводачитѣ въ своя предговоръ на книгата ни казватъ, че тя е само една часть отъ цѣлото съчинение на извѣстния за образования свѣтъ авторъ, Максъ Нордау. Това съчинение на нѣмски езикъ отъ своето появявание на свѣта въ 1883 г. до сега има 16 издания, преведено е и на други европейски езици, значи, трѣбва да бѫде твърдѣ интересно. Защо тогава не е преведено цѣлото?

На тоя въпросъ преводачитѣ въ своя предговоръ отговарятъ тъй: „ний не сподѣляме песимизма на автора за историческата сѫдба на человѣчеството; ний мислимъ, че прогресътъ готви по свѣтло бѫдаще за человѣческий родъ и нѣма да се мине дълго време, когато той ще заживѣе единъ по щастливъ животъ безъ лъжи, безъ суевѣрия, безъ робство. Капиталистическото общество само създава условия за собственното си падание. Обществената сила, която ще събори царството на лъжитѣ и ще освободи човѣка отъ неговитѣ противоречия, е работническия пролетариятъ“.

Ето тоя идеалъ на положителното, който оборва отрицанията въ живота, които испъкватъ тъй очевидно у съчинението на Максъ Нордау, види се, да сѫ накарали преводачитѣ да оставятъ всички подробности и да се ограничатъ само съ ония страници, които ни даватъ образци отъ истината.

Вторият предговоръ е отъ автора на „общеприетитѣ лъжи“. Въ него той исказва причинитѣ, които сѫ го подбудили да искаже толкова горчиви истини. Тѣзи истини сѫ признати отъ повечето просвѣтени хора, но „тежката морална болесть на нашето време е малодушието и нерѣшителностьта, казва той. Тѣзи хора съзнавайки противоречията на живота, нѣматъ смѣлостьта да ги искажатъ". Това е накарало автора да развие знанието си на истината.

Първата глава на книгата гласи: „мене, текелъ, фареясъ", знаменититѣ думи по преданието на свет. писание, което Валтасаръ видѣлъ на стената написани, кога перситѣ влизали въ Вавилонъ. Тѣхното значение: „близъкъ е края на царството ти", може да се приложи и къмъ нашия общественъ строй въ настояще време.

„Човѣчеството, подобно на Гетевия Фаустъ, търси знание и щастие", но при всички успѣхи на науката въ наше време, при всички наслаждения и богатства, каквито били недостѫпни даже на царетѣ като вавилонския деспотъ, никога човѣкъ не се осѣщалъ тъй неудовлетворенъ, толкова нещастенъ, колкото въ края на XIX-й вѣкъ. Тази неудовлетворенность Максъ Нордау обяснявá съ една паралелъ въ историята на древнята цивилизация и новата. Аналогията е поразително вѣрна. Европейскитѣ държави една по една взети въ основанието си излизатъ гнили, расклатени, готови въ всѣко време да рухнатъ и да исчезнатъ подъ тяжестьта на своя милитаризмъ, богата промишленность, законность, лицемѣрна набожна нравственность.

„Опозицията между правителствата и народитѣ, яростьта на политическитѣ партии една срѣщо друга, кипението на разнитѣ социални класи, всичко това не е освенъ една форма на всеобща болесть на нашето време". Тази болесть се проявява въ литературата, въ философията, искуствата, политиката, въ всички форми на обществения и индивидуалния животъ. Отъ всички разнообразни проявявания на човѣшкия духъ се чува само единъ отчаенъ викъ: „Да се избавимъ, да се избавимъ отъ сѫществующия редъ на нѣщата".

Излиза, че тоя викъ на отчаяние не е новъ, той се чува въ отдѣлнитѣ времена на римското царство, у робитѣ подъ предводителството на Спартака, у кръстоносцитѣ въ срѣднитѣ вѣкове и реформацията. Обаче протеста на робътъ отъ древнята цивилизация противъ общественнитѣ наредби за единъ по човѣчески животъ, не е още пълно отрицание на сѫществующия редъ; недоволството на срѣдневѣковитѣ поборници за единъ по-свѣтълъ идеалъ, отъ тоя, който имъ дава земния животъ, и неудовлетворителностьта на реформаторитѣ отъ теснитѣ рамки на обанкрутенитѣ срѣдневѣкови догми въ сравнение съ песимизма, който обхваща нашитѣ съвременници, е нищо. Ний осѣщаме, че всички форми на живота унаследвани отъ бѣлокосата древность, отдавна сѫ отживѣли, нѣматъ нито смисълъ, нито цель за насъ и ги търпимъ, и ги мразимъ въ душата си, и се приструваме, че ни се харесватъ. „Всѣка наша дума, всѣко наше дѣйствие, е цѣла лъжа по отношение на това, което ний въ дъното на душата си признаваме за истина". А да живѣе въ лъжа, самъ да жи себе си и другитѣ за единъ просвѣтенъ човѣкъ е много мѫчно. ѣжа още може да овчедушествува, защото не забелѣзва противо- ята, пълното отрицание на старитѣ обществени наредби съ но- потрѣбности на съвременницитѣ, но за тия, които могатъ да ратъ разногласието на общеприетитѣ лъжи и научния възгледъ на свѣтътъ нищо не може да имъ върне спокойствието на духътъ.

Първа и най-голѣма лъжа, която омрачава щастието на богатъ и сиромахъ, — економическата лъжа. Нищо тъй не се хвърля въ очи и не мъчи толкова нашитѣ съвременници, както очевидното противоречие между богатия и сиромаха работника, който създава богатствата, а самъ гние въ нищета и богатия, който нищо не върши и бѣснѣе отъ излишества, потъва въ раскошъ и ламти за по-голѣми наслаждения, никога не е удовлетворенъ, никога не е доволенъ. Това противоречие разбиратъ вече и нашитѣ дѣца. То не може да се укрие отъ ученика въ училището, то е още по-чувствително за онеправдания работникъ. Може човѣкъ нищо да не знае, да бѫде равнодушенъ къмъ прекрасното, да се не безпокои много за душата си, религиознитѣ и морални начала да му бѫдатъ чузди; но „гладътъ постоянно се подновява у всѣкиго и следъ дългъ трудъ и умора той иска да подкрепи силитѣ си, тогазъ се пита: каква полза отъ моя трудъ? Защо азъ да сѣдя гладенъ, да ходя голъ и босъ, безъ покривъ, безъ приютъ, а другитѣ пируватъ въ палати, располагатъ се на кадифени канапета и се обличатъ въ коприна и злато?“

Защо здравия работникъ умира по-напредъ отъ недъгавия богаташъ, наследникъ на милиони? Расточителностьта на богатата класса раздразня още повече бѣдния надничарь, или интелигентния пролетарий, който много пѫти следъ страшни испитания, унижения и бѣдствия остава безъ работа. „Статистиката показва, че срѣдната дължина на живота на работника е съ една третя и въ много случаи даже съ половина по-кѫса отъ живота на богатия въ сѫщия народъ, които живѣятъ при сѫщия климатъ и върху сѫщата земя. Кой прочие краде годинитѣ отъ живота на пролетария, надъ които той има едно естествено право, като синъ на една и сѫща раса и като житель на една и сѫща мѣстность?“ Но спокоенъ ли е богатия съ ограбения трудъ на работника, съ откраднатитѣ дни отъ живота му? — Не, никога той не може да бѫде доволенъ и щастливъ, защото трепери за своето богатство толкова не постоянно. Неговото състояние не е по-трайно отъ положението на учителя, доктора, писателя и други, които се прехранватъ съ умственъ трудъ. Економическитѣ кризиси, които се повтарятъ предъ очитѣ ни оправдаватъ вѣчния страхъ на милионеритѣ за своето бѫдѫще.

Тогасъ кой е доволенъ отъ това неравно распредѣление на труда и богатствата въ наше време, ако и богатия трѣбва да трепери за своето бѫдѫще, ако и той чувствува, че почвата подъ краката му се люлѣе? Въ всѣкой случай не е съвременния пролетарий, който ще изрази нѣкакво доволство, защото неговото положение въ много отношения е по-несносно отъ робското положение. Робътъ получавалъ храна отъ господаря си, но не е билъ свободенъ. Работникътъ е свободенъ да умира отъ гладъ, защото много пѫти остава безъ работа, а когато има работа, тя само спомага приближението на една медленна смъртъ. Нѣма още подобие на пролетарията въ историята на миналото, той е откъснатъ отъ земята, която го хранѣше, дордѣ се намираше въ рѫцѣтѣ му. „Колко печаленъ е образа на този пролетарий въ срѣдата на нашата толкова прехвалена цивилизация! Каква страшна критика има въ него срѣщо нашия общественъ строй!“

Сега да минемъ на друга една много распространена лъжа у цивилизованитѣ и у дивитѣ хора — религиозната лъжа. „Цѣлото човѣчество стои подъ нейното знаме“; религията прониква въ всички области на политическия и обществения животъ; тя посрѣща човѣка на прага на живота му и го испраща до гроба. Даже при най-голѣмата търпимость на религиознитѣ убѣждения, въ всѣка държава се изисква да се числишъ въ нѣкоя секта или черкова. „На-дали има нѣкое кюшенце на свѣтътъ, дѣто господството на религията да е свалено.“ А това не показва ли, че въ човѣшката душа древнитѣ предразсѫдъци и суевѣрнитѣ понятия запазватъ позицията си, даже при едно сравнително високо умственно развитие?

Въ дѣтинството си човѣчеството се покланя съ страхъ предъ всичко недостѫпно за негова умъ; после това страшно божество става все повече отвлечено и страхътъ смѣнява благоговението у културния човѣкъ. Гледа ли човѣкъ на боговетѣ, които му рисува неговото въображение, като на свои неприятели, или като на благодѣтели, въ първия случай той принася жертви за умиротворение на страшнитѣ врагове, въ втория — благодарственни дарове: тъй е произлѣзла молитвата.

Съ божеството е свързано и понятието за безсмъртието на душата. Най-мѫчно човѣкъ може да се откаже отъ тая илюзия. Да се откаже отъ безсмъртието, значи да се откаже отъ своето *азъ*. Кога всичкото наше сѫщество е пълно съ жизненна енергия, съ любовь къмъ живота, ний мѫчно можемъ да повѣрваме, че нѣма да се продължи нашето битие и подиръ смъртьта. Рѣдко сѫ тия умове, проникнати отъ научнитѣ истини, които сѫ станали свободни отъ подобни илюзии. Друго нѣщо още подържа религиознитѣ чувства. Освенъ инстинкта за самосъхранение, който се проявява въ всѣка клѣтка на живия организмъ у човѣка, има и една потрѣбность за усъвършенствувание. Това усъвършенствувание зема образъ на идеалъ. Ето тоя идеалъ дири човѣкъ въ религията. И това още е напълно естественно, то неможе да се нарече лъжа. „Подъ религиозна лъжа, азъ разбирамъ почитанието, което нѣкои хора, които стоятъ на височината на съвременната цивилизация, отдаватъ на положителнитѣ религии на тѣхнитѣ догми, на тѣхнитѣ учреждения, на тѣхнитѣ обряди, на тѣхнитѣ таинства, на тѣхнитѣ свѣщенослужители“. Това почитание автора на „общеприетитѣ лъжи“ нарича лъжа и лицемѣрие.

Друга една по-голѣма лъжа отъ тая последнята, той види въ съвременния бракъ, основанъ на смѣтка. Отношенията на мѫжа и жената отдавна сѫ освѣтени отъ закона и обичая, защото въ тия интимни отношения се крие продължението на рода или вида. Нача-
и основа на бракътъ се предполага взаимностьта между съпру-
ѣ. Безъ любовь нѣма бракъ. Но въ нашето лъжливо общество се
чи право противоположното на човѣшката природа: хората се
тъ съ смѣтка, а любовьта се купува съ пари. Бракъ основанъ

на любовь, може да се срѣщне още между пролетаритѣ, които отъ тѣхъ иматъ смѣлостьта да зематъ отгорѣ си отговорностьта за възпитанието на дѣцата. Такъвъ бракъ умнитѣ хора въ наше време считатъ не благоразуменъ, защото е естественъ бракъ, а разумното е да се женишъ на пари или да се мѫжешъ за човѣкъ, който може да предложи на жена си едно обществено положение, повече удоволствия, накити, съ една дума да удовлетвори егоизма на мѫжа и жената.

За челядьта тука и дума неможе да става въ такъвъ бракъ, защото тя прѣчи на майката да се весели, на бащата отнема една часть отъ срѣдствата, която жена му е донела, за да плаща на съдържанкитѣ си. Отъ такъвъ бракъ безъ любовь страдатъ най-много жената и дѣцата, но той се счита за правиленъ бракъ въ лицемѣрното, лъжливото наше общество.

„Въ силата на тия обстоятелства чрезъ брака се извършва единъ чуденъ подборъ на индивидуалнитѣ характери; тъкмо най-добритѣ, най-солиднитѣ, следователно тия, които като фактори на естествения подборъ биха били най-полезни за вида, тѣ се отвращаватъ да правятъ ниски и безнравственни компромиси съ съвѣстьта си; тъй като тѣ не приематъ вѣроломно да нарушаватъ тържественнитѣ си обѣщания и нѣматъ куражъ или материялна възможность открито да скѫсатъ връскитѣ на законния бракъ, то тѣхната закъснѣла любовь ги погубва, безъ да принесе нѣкаква полза на човѣшкия родъ“. Обикновенно жената става жертва, когато открие подиръ свадбата, че тя не е любима; мѫжътъ удовлетворява своитѣ наклонности, защото нему е разрѣшенъ разврата.

„Роденитѣ безъ любовь дѣца сѫ окаяни, клети сѫщества. Дѣцата пъкъ на незаконната любовь сѫ почти всички жертва на общественото проклятие и ставатъ мѫченици на господствующитѣ прѣдрасѫдаци“. Ето сетнинитѣ отъ противоестествени връски между мѫжътъ и жената, дѣто половия инстиктъ е craналъ предметъ на една егоистическа експлоатация.

На любовьта въ наше време се гледа като на едно приятно развлечение, а на бракътъ, като на средство за увеличение на своето материално благосъстояние; следствията на това сѫ бързото израждание на цивилизованото человѣчество.

Кой може да спре това зло? Може ли жената съ своята материнска нѣжность да подобри расата? „Жената вижда въ бракътъ единственното си предназначение. Само въ брака тя може да намѣри удовлетворение на своитѣ физиологически нужди; само въ него тя може да упражнява естественнитѣ си права, като индивидуумъ напълно развитъ, да стане майка и често пѫти чрезъ него да се заварди отъ мизерията“, казва авторътъ. Ако е тъй, то несъмненно тя можеше въ това отношение много да направи, ако не бѣше безправно сѫщество; ако мизерията не ѝ бъркаше; ако въ борбата за сѫществувание не ѝ се турѣха всѣкакви прѣчки, за да се унизи до положението на стока, която мѫжетѣ купуватъ за удовлетворение на половитѣ потрѣбности. Но даже такъвъ искрененъ приятель на истината има лъжовно представление за женската еманципация; той се бои, че жената предоставена сама на своитѣ сили въ жестоката борба съ по-силния — мжжътъ, всѣкога ще бжде смазана, защото той създава законитѣ и произволно играе съ сждбата на жената. За туй именно женитѣ и се стремятъ да добиятъ политически и социални права, за да не може по силния да насочя законитѣ противъ по-слабия. При еднакви права едва ли мжжътъ би можалъ да подчини жената до степень на безотвѣтно животно, да я употрѣби като средство за наслаждения, да се поругае съ нейнитѣ чувства и нея да покрие съ позоръ, което найчесто срѣщаме между бѣдни момичета, любящи искренно, но неимѣющи пари да купятъ любимия човѣкъ. . .

Да, това е най голѣмото лицемѣрие въ нашето време прикрито подъ мантията на любовьта, бракъ съ смѣтка. Най-дъртата лъжа, да приказваме и да учимъ младежьта на мораль, когато сами газимъ моралнитѣ начала. Почитаемий авторъ казва:

„Кореното преобразование на моралнитѣ идеи е резултатъ на онова влияние, което християнската доктрина е указала на цивилизования свѣтъ“.

Това влияние е пагубно за самата мораль, защото отъ една страна задължава християнина да обича ближния си, цѣлото человѣчество, отъ друга — да се въздържа, т. е. да се въоржжи противъ человѣческий родъ, противъ самия себе си. Да се въспитава младежьта въ такава мораль и пълно невѣжество не е человѣчно. Обаче, такова е днешното общество и неговото въспитание, което дава на младитѣ поколѣния. Едно коренно преобразование на работитѣ е възможно само при нова наредба, при бждащата колективистическа наредба. Борбата въ името на тази наредба — ето коя е главната задача днесъ на всѣки, който иска да види по-добри отношения между индивидуумитѣ и половетѣ.

П. Р.

* * *

Постжпиха въ редакцията нови книги:

Читанка за вечернитѣ училища. Наредилъ и издава Христо Авраамовъ. Габрово 1899. Цѣна 50 стот.

Два мѣсеца въ България, Октомврий и Ноемврий 1886, отъ Вико Мантегацца. Прѣвелъ отъ италиански ⁂. Издава книжарницата на Ив. Г. Игнатовъ, Пловдивъ 1899. Първо издание. Цѣна 1.50 лева.

Ржководство за фелдшери, фелдшерици, милосърдни сестри, прислужници и за всѣко семейство, относително гледание на болни, ранени, умоповрѣдени, родилници и новородени и подавание първа помощь въ опасни за живота случаи. Съставилъ споредъ Рибеля, Шимелбуша, Якоби и Панша Ф. Фейгинъ. Преводъ отъ третото русско издание. Премия къмъ V год. на сп. „Медицинска Бесѣда“ съ 41 рисунки нъ края, Видинъ 1899. Цѣна 2 лева.

Отчетъ на Русенската Градска Дѣвическа Гимназия „Княгиня Евдокия“ за учебн. 1898—99 година. Русе 1899.

Кремонскиятъ цигуларь (Le Luthier de Crêmone). Комедия въ едно дѣйствие отъ Франсуà Коппе. Прѣведе Р. Дѣловъ. Малка театрална библиотека № 1. Сливенъ 1899. Цѣна 30 ст.

Critique de l‘ Economie Politique, par Karl Marx, traduit de l’ allemand par Léon Remy. Bibliothéque internationale des sciences sociologiques. Paris. Librairie C. Reinwald Schlleicher Frères Editeurs, 15 rue des Saints—Pères, 1899· Prix 3 fr. 50 c.

* * *

НАУЧЕНЪ ПРЕГЛЕДЪ.

Организацията на Синдикатитѣ въ Франция[1])

Статистикитѣ, които даваме тука, ни показватъ, какъвъ прогрессъ е станалъ въ синдикалната организация въ Франция отъ закона въ 1884 г.

Движение на професионалнитѣ синдикати, съставени споредъ закона отъ 21 мартъ 1884 год. (На 1 юлий всѣка година).

Години	Търговски и индустриални синдикати.			Земледѣлчески синдикати	ВСИЧКО	Разлики въ повече отъ една година до друга.
	Господарски.	Работнически.	на дребни собственици.			
1884	101	68	1	5	175[1])	
1885	285	221	4	39	549	374
1886	359	280	8	93	740	191
1887	598	501	45	214	1358	618
1888	859	725	78	461	2123	765
1889	877	821	69	557	2324	201
1890	1004	1006	97	648	2755	431
1891	1127	1250	126	750	3253	498
1892	1212	1589	147	863	3811	558

---

[1]) Organisation Syndicale en France par P. A. (Almanach de la Question Sociale pour 1899, p. 43).

1893	1397	1926	173	952	4448	637
1894	1518	2178	177	1092	4965	517
1895	1622	2163	173	1188	5146	181
1896	1730	2253	169	1275	5427	281
1897	1823	2316	170	1371	5680	253

[1] Цифрата 175, писана за 1884 г. не показва числото на професионалнитѣ ассоциации, които сѫ сѫществували въ него време, а само тѣзи синдикати, преди или послѣ обнародванието на закона, сѫществуванието на които бѣше разрѣшено на 1 юлий 1884 год.

Отъ тази таблица се забелѣзва, че господарскитѣ, работническитѣ и земледѣлческитѣ синдикати сѫ расли много бърже, когато тѣзи на дребнитѣ собственници — твърдѣ слабо съ сравнение съ първитѣ.

Общото увеличение е било най голѣмо презъ 1888 г. — около 36%; най-слабо е било презъ 1895 год. — намалено съ 2843%!

Въ всичкитѣ синдикати се забелѣзва само увеличение, а само въ тѣзи на дребнитѣ собственици се забелѣзва намаление. (Следъ 1894 год.).

Ръста на господарскитѣ синдикати е билъ най-силенъ въ 1887 около 40%; на работническитѣ — въ 1892 г. — около 21%; на тѣзи на дребнитѣ собственици въ 1887 г. — окодо 8 %; на земледѣлческитѣ въ 1888 г. — около 53%.

Общото увеличение на синдикатитѣ въ периода отъ 1884 г. до 1897 г. е около 3245%, а онова на другитѣ — 1) Господарскитѣ — около 1805%, 2) Работничеткитѣ — около 3405%, 3) на дребнитѣ собственици — около 1700%, а на земледѣлческитѣ — 27420%! Презъ периода 1884 г. до 1897 год. най силно сѫ расли земледѣлческитѣ синдикати.

По численность на първо мѣсто стоятъ работническкитѣ — 2316, послѣ—1371 и най-послѣ тѣзи на дребнитѣ собственици—170.

Движение на състава на професионалнитѣ синдикати, съставени споредъ закона отъ 21-ий маргъ 1884 г.

(На 1-ий Юлий всѣка година).

Години.	Съставъ на синдикатитѣ.					Разлика въ повече отъ една година до друга.
	Господарски	Работнически.	На дребнитѣ собственици	Земледѣлчески	ВСИЧКО	
1890	93,411	139,692	14.096	234.234	481.433	
1891	106,157	205,152	15.773	269,298	596,380	114,947
1892	102,549	288,770	18,561	313,800	723,680	127,300
1893	114,176	402,125	30,052	353,883	900,236	176,556

1894	121,914	403.440	29.124	378.750	933,228	32,992
1895	131.031	419.781	31.126	403.361	985.199	45.870
1896	141.877	422,777	30.333	423,492	1,018,479	33,280
1897	159,293	431,794	32,237	438,596	1,061,920	43,441

Най-голѣмото общо увеличение се забелѣзва въ 1893 г. — около 20$^0/_0$.

Отъ тази таблица се забелѣзва сжщото, което отбелѣзахме и въ първата — най много сж расли господарскитѣ, работническитѣ и земледѣлческитѣ синдикати, когато тѣзи на дребнитѣ собственици сж расли по малко.

Едно намаление се вижда въ господарскитѣ синдикати въ 1892 г. съ 3603 души, въ тѣзи на дребнитѣ собственици въ 1894 г. съ 928 и въ 1896 г. съ 793 души; това намаление не се забелѣзва въ състава на работническитѣ и земледѣлчески синдикати.

Най много сж порасли господарскитѣ синдикати по численность на членоветѣ си презъ 1897 год. — около 11$^0/_0$, работническитѣ презъ 1893 г. — около 23$^0/_0$; на дребнитѣ собственици презъ 1893 год.—около 38$^0/_0$; земледѣлческитѣ презъ 1892 г.—около 20$^0/_0$.

Общото увеличение численностьта на членоветѣ на синдикатитѣ въ периода 1890—97 е около 58$^0/_0$.

По разнитѣ синдикати това увеличение е следньото: Господарскитѣ — около 41$^0/_0$; Работническитѣ — около 68$^0/_0$; тѣзи на дребнитѣ собственици—около 56$^0/_0$ и земледѣлческитѣ—около 46$^0/_0$.

По численность първо мѣсто държатъ земледѣлческитѣ—438596, после работническитѣ — 431.794, господарскитѣ — 149.293 и най-после тѣзи на дребнитѣ собственици — 32,237.

Движения на сдружаванията и професионалнитѣ синдикати отъ 1884 год. до 1897 год.

ГОДИНИ	Число на синдикалнитѣ съюзи				Число на сдружен. съюзи на профес. синдикати[1]).	ВСИЧКО.
	Господарски.	Работнически.	На дребно собственици.	Земледѣлчески		
Въ 1884	10	10	—	—	—	20
„ 1885	12	13	—	—	—	25
„ 1886	13	13	—	2	—	28
„ 1887	16	15	—	—	—	38
„ 1888	17	15	—	9	—	41
На 1-й Юлий 1889 . . .	18	16	—	8	—	42
„ 1890 . . .	22	24	1	9	—	56
„ 1891 . . .	22	27	5	9	—	63
„ 1892 . . .	24	47	8	14	—	93
„ 1893 . . .	29	61	11	16	—	117

„ 1894 . . .	29	72	9	15	1	126
„ 1895 . . .	38	79	9	17	—	143
„ 1896 . . .	42	86	8	19	—	155
„ 1897 . . .	46	92	8	20	—	166

---

¹) Тѣзи съюзи съдържатъ наедно господарскитѣ и работническитѣ синдикати.

Наличность на синдикалнитѣ съюзи.

ГОДИНИ	Число на съюзенитѣ синдикати.				Число на съюзенитѣ членове.			
	Господарски.	Работнически.	На дребно собствен.	Земледѣлчески	Господарски.	Работнически	На дребно собствен.	Земледѣлчески
1894	948	896	35	729	61.509	132.982	2.394	537.966
1895	672	1.191	35	821	80 261	334 824	2.518	565.318
1896	730	1.248	34	876	84 677	336 491	2.807	590 121
1897	783	1 320	36	1006	89.046	326.835	3.395	596.534
Разлика въ помалк.	—	—	—	—	—	9.656	—	—
Разлика въ повече	53	72	2	130	4 369	—	588	6.413

Движение на съставянията и растурванията на синдикатитѣ и синдикалнитѣ съюзи на 1-й Юлий 1897 год.

1897 година.	Синдикати					Синдикални съюзи.				
	Господарски	Работнически	На дребно собствен.	Земледѣлчески	Всичко	Господарски	Работнически	На дребно собствен.	Земледѣлчески	Всичко
Съставяния	180	230	8	144	562	8	9	—	5	22
Растурван.	87	167	7	48	309	4	3	—	4	11
Разлика въ полза на състав	93	63	1	96	253	4	6	—	1	11
Разлика въ полза на растур.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—

Положението на работата.

Отъ казаното до тука се вижда, че професионалнитѣ синдикати, на които вѣроятно ще се основаватъ икономическитѣ организации на бѫдѫщето общество се умножаватъ отъ година на година и, че общото имъ развитие е значително. Отъ 178 — колкото сѫ били въ 1884 г. тѣ сѫ станали 5860 въ 1897 г. (последна статистика).

Съобщава: F-tta.

Деветия спѫтникъ на планетата Сатурнъ.

Въ една отъ миналитѣ книжки на Н. Вр., въ съобщението за новооткритата планета между земята и Марса, спомена се за грамадното значение, което има днесь фотографията въ областьта на Астрономията. Ето сега една нова отъ многото услуги на фотографията въ туй отношение съ откритието на деветия спѫтникъ на планетата Сатурнъ.

План. Сатурнъ е била извѣстна още на стария свѣтъ. Тя по обема си надминава нашата земя 725 пѫти. Нейната особеность спрѣмо другитѣ осемь грамадни планети, които заобикалятъ около Слънцето е, че тя е заобиколена отъ единъ грамаденъ плосъкъ пръстенъ, подобно на сребъренъ поясъ, който свободно виси надъ екватора ѝ и заобикаля около нея. Около нея заобикалятъ тъй сѫщо и осемь спѫтника — Луни вънъ отъ новооткрития, които се отличаватъ съ крайно слаба свѣтлина съ исключение на единъ отъ тѣхъ. Тъй щото тя за сега има най-много спѫтници отъ всички останали планети. Условия за животъ у нея липсватъ поради високата собственна температура. която обладава.

Честьта за откритието на този новъ спѫтникъ принадлежи, споредъ съобщенията на „Astronomische Nachrichten", на профес. В. Пикерингъ при обсерваторията на Харвардския колежъ въ Арекипъ (Перу). Фотографическитѣ снимки. по които е направено откритието сѫ отъ 16, 17 и 18 Августъ 1898 год., но откритието е закъснело по причина, че плочитѣ сѫ били късно изследвани. По тѣзи снимки може да се заключи, че орбитата на туй новоткрито небесно тѣло е растегната елипса, малко наклонена къмъ плоскостьта на еклиптиката. Растоянието на тази луна отъ Сатурна се оцѣнява на по-вече отъ 12.000,000 к. м., а времето на заобикалянието — на 17 мѣсеца, когато растоянието на най-отдалечения спѫтникъ—Япетъ е 3.852,000 к м. съ време на заобикаляние 12—13 дни. Новия спѫтн. е нареченъ отъ самия откривачъ Фойбе — името на Сатурновата сестра.

За съвършенното потвърждение на туй ново откритие сѫ нужни по-нататъшни нови специални изследвания. които да потушатъ гласътъ на съмнението, което се усилва отъ обстоятелството. че бързината му е значителна, та може би да е нѣкой астероидъ между Юпитера и Сатурна, както сѫществува цѣлъ такъвъ поясъ отъ астероиди между Земята и Марса.

Предавание на растояние безъ жици грамадни количества отъ електрическа енергия.

Извѣстни сѫ вѣрваме на читателитѣ нѣкои отъ опититѣ, които се правятъ напоследъкъ за предавание на незначителни растояния сигнали съ помощьта на електрическата енергия безъ проводници. Такъвъ е опита съ Марконовия телеграфъ безъ жици откритъ преди нѣколко години, патентованъ и провѣренъ отъ ново тази година въ Англия за нѣкои по-голѣми растояния поне на море, гдѣто липсватъ възвишения и планини, които биха попречили за распространението на електр. вълни. Резултатитѣ отъ това сѫ излѣзли доста сполучливи на практика. Тъй сѫщо напоследъкъ сѫ направени опити и за телефониране безъ жици, но подобно едно предавание на малки количества отъ елек. енергия за сигнали далечъ още не удовлетворява електротехницитѣ въ края на деветнадесетия вѣкъ.

За предаванне на грамадни количества отъ елек. енергия на доста голѣми растояния отъ день на день все повече случаи се явяватъ особенно при експлоатиранието на нѣкои природни сили, като водопадитѣ, вѣтроветѣ и пр., гдѣто енергия се добива въ едно мѣсто, а трѣбва да се праща на твърдѣ далечни мѣста, като въ градове за освѣтление и преобръщание въ механическа работа При туй предавание, отъ едно мѣсто въ друго, се явяватъ голѣми мѫчнотии, опастности и загуби отъ съпротивлението на самитѣ проводници, които загуби сѫ обърнали вниманието на електротехницитѣ за изнамиране на нѣкои начини придружени съ по-малко загуби на енергия и опастности. Въ туй отношение сѫ за забелѣзвание опититѣ направени съ сгѫстенъ въздухъ, на когото твърдѣ ниската температура намалява електрическото съпротивление на проводницитѣ. а отъ това намалява и голѣма часть отъ загубитѣ. Но най забелѣжителенъ се явява проекта на Американския електротехникъ Тесла. Както съобщава нюьорския „Electrical Review“, той е проектиралъ напоследъкъ нова особено забелѣжителна система за предавание на елек. енергия на растояние безъ всѣкакви металически проводници, която позволява да се пренася въ кое да е мѣсто елек. енергия отъ стотини милиона волта безъ всѣко специално общение съ източника на дадената енергия.

Его въ що се състои принципътъ ѝ.

Опититѣ показватъ, че ако затворимъ въздухъ въ едно пространство и постѣпенно го разредяваме, то съпротивлението му за електричеството малко по малко се намалява и най-послѣ силно разредения въздухъ тъй добрѣ провожда електричеството. че не отстѫпва въ туй отношение и на най-добритѣ метални проводници.

Отъ туй явление е помислилъ да се възползува и Тесла. Съ цѣлъ редъ опити той се е убѣдилъ, че въ горнитѣ слоеве на нашата атмосфера въздухътъ е напълно достатъчно разрѣденъ за да послужи като добъръ проводникъ на едно силно елек. напрежение.

Предъ видъ на това, цѣлата система на предаванието се располага по следующия начинъ. При източника на елек. енергия, напр. водопада, се намѣства единъ уредъ приличенъ на грамадна Румкорфова макара, на която единия ѝ край е съединенъ съ земята, а другия се поставя на значителна височина въ въздуха при помощьта на балонъ или друго подобно приспособление. Съвършенно подобна система се располага и на приемната станция съ тази само разлика, че индуктивния токъ отъ последвята макара се предава на елек. лампи, волтови дѫги или какъвъ да е другъ двигатель. Значи механическата работа, която се обръща въ елек. енергия, чрезъ първата макара се предава по горнитѣ пластове на атмосферата на втората и отъ тукъ тази енергия се утилизира въ свѣтлина или пакъ механическа работа.

Практическото осѫществление на тази нова система, поради необикновенната ѝ простота не ще закъснѣе, и на двадесетото столѣтие предстои ново забелѣжително завоевание въ областьта на експлоатацията на природнитѣ сили: добива се възможностьта да се утилизиратъ за човѣческитѣ нужди колосалнитѣ запаси отъ енергия, които се криятъ въ грамаднитѣ природни сили, безъ посрѣдството на скѫпо костувавшитѣ се проводници, а съ помощьта на токове, които отъ самото мѣсто на източника до мѣстото на употреблението да се предаватъ по горнитѣ разрѣдени слоеве на нашата атмосфера.

Осѫществението на тази гениална мисъль на Тесла остава за сега въпросъ на близкото бѫдѫще.

Съобщ.: **Н. В.**

ИЗЪ ЖИВОТА И ЛИТЕРАТУРАТА.

„Думи и дѣла“. — Г-нъ Ив. Ев. Гешовъ и неговата економическа политика. — Отношенията на буржуазния печатъ къмъ неговитѣ „думи и дѣла“. — Главната задача на нашитѣ държавни и обществени дѣятели споредъ г. Гешовъ. — „Дѣлата“ на последния. — Има ли хармония между „думитѣ и дѣлата“ му. — Оцѣнката на последнитѣ. — Буржуазното лицемѣрие. — Въ 1892 г. и днесъ. — Удовлетворението ни. — Цельта на г. Гешовъ.

Презъ мѣсецъ май тази година, бившиятъ министръ на финанситѣ и управляющиятъ министерството на търговията и земледѣлието въ Стоиловото министерство, отъ 1894 до 1897 год., г. Ив. Ев. Гешовъ издаде една книга подъ интересното заглавие Думи и Дѣла — Финансови и Економически Студии. До колкото ни е извѣстно, буржуазниятъ печатъ не обърна внимание на тая книга. Кривъ е за това, може би, авторътъ ѝ, а може би самото съдържание на книгата. Обаче, тя заслужва нашего внимание. Наистина, съдържанието ѝ не представлява нѣщо ново за читателя, който е следилъ писателската дѣятелность на г. Ив. Ев. Гешовъ и дѣлата му, като министръ. Книгата: „Думи и Дѣла“ е сборникъ отъ доклади, статии, помѣстени въ различни списания и вѣстници, речи и законопроекти. Но при всичко това тя е една интересна книга. Мнозина отъ читателитѣ ни не сѫ имали, навѣрно, възможностьта да прочетатъ по-рано всички студии, речи и законопроекти на г. Ив. Ев. Гешовъ, а за ония, които сѫ ги чели по отдѣлно, „Думи и Дѣла“ представляватъ този интересъ, че сега могатъ да си съставятъ по пълно понятие за „думитѣ и дѣлата“ на г. Ив. Ев. Гешовъ. А пъкъ трѣбва да знаемъ, него понеже той е единъ нашъ първокачественъ буржуазенъ економистъ и дѣятель.

Но чудно нѣщо! Нашитѣ буржуазни писатели и дѣйци наймалко внимание обръщатъ на „думитѣ и дѣлата“ на г. Ив. Ев. Гешовъ. Истина е, че нѣкои отъ неговитѣ студии, особенно нѣкои отъ финансовитѣ му статии, писани при Стамболовото управление, и нѣкои отъ „дѣлата“ му, като министръ, на времето си обърнаха вниманието на буржуазния печатъ. Но, отъ една страна, не въ ония статии се изказваха сѫщественитѣ „думи“ на г. Ив. Ев. Гешовъ, а отъ друга — буржуазнитѣ дѣйци закачаха само ония негови „дѣла“, които даваха материалъ за нападки противъ цѣлото министерство. Едни отъ тѣхъ просто псуваха г. Гешовъ за неговитѣ „думи и дѣла“, други замълчаваха последнитѣ, а трети, като г. Каравеловъ, пишеха километрически статии, съ цель да докажатъ само едно, а именно, че г. Ив. Ев. Гешовъ е финансистъ, който не струвалъ нищо предъ г. Каравелова. Обаче, нито единъ отъ тѣхъ не се е спрѣлъ да оцѣни главното въ „думитѣ и дѣлата“ на г. Ив. Ев. Гешовъ — неговата економическа политика. Гдѣ лѣжи причината на тѣзи отношения на нашитѣ буржуазни дѣйци къмъ такъвъ първокачественъ буржуазенъ нашъ економистъ, е ясно. Причината е въ дивата нетърпимость, която господствува въ лагера имъ и съ която тѣ тъй щедро надѣляватъ насъ социалиститѣ, колчимъ се почувствуватъ безсилни да ни борятъ съ други аргументи. Ако не бѣше така, тогава тѣ щѣха по-другояче да се отнесатъ къмъ „думитѣ и дѣлата“ на г. Ив. Ев. Гешовъ. Тогава тѣ, като направѣха своитѣ поправки и допълнения къмъ неговитѣ „думи и дѣла“, щѣха изобщо да ги посочватъ съ гордость. Обаче, тѣ постѫпваха и постѫпватъ съ „думитѣ и дѣлата“ на г. Ив. Ев. Гешовъ тъкмо обратно.

Между това, г. Ив. Ев. Гешовъ по „думитѣ и дѣлата“ си е наистина единъ български първокачественъ буржуазенъ мислитель и дѣятель. Защото той е единствения за сега у насъ буржуазенъ дѣятель, който въ „думитѣ и дѣлата“ си най-добрѣ формулира онова ново буржуазно направление въ економическото развитие на нашата страна, което се почна отъ нѣколко години насамъ и ѝ се налага отъ условията. Г-нъ Ив. Ев. Гешовъ е за сега единственния у насъ буржуазенъ мислитель, който се явява съ една определена идея за економическия прогресъ на нашата страна, който по-ясно схваща условията, необходими за този прогресъ, и който формулира економическата политика, налагана на България отъ нейното естественно развитие. Като се обръща человѣкъ къмъ „думитѣ и дѣлата“ на нашитѣ извѣстни буржуазни писатели и дѣятели, начинайки отъ най-прославенитѣ дѣйци и до най-претенциознитѣ имъ идеолози, поразява се отъ отсѫтствието на какъвъ и да е смисълъ въ тѣхъ. Пустословие и отсѫтствие на каква да е опредѣлена рѫководяща идея — това сѫ характерното свойство на тѣхнитѣ „думи и дѣла“. Отъ множеството наши държавни мѫже и съ претенциитѣ на таквисъ нѣма да намѣрите нито едного, който да има нѣкаква опредѣлена идея за економическия прогресъ, безъ който е невъзможенъ никакъвъ другъ прогресъ въ человѣческото общество. Въ това отношение срѣдъ тѣхъ господствува колосално невѣжество. И само съ това имъ колосално невѣжество може да се обясни фактътъ, че нашата страна, тъй богата по природата си и съ толкосъ благоприятни условия за економическо прогресиране, се преобръща въ царство на лумпени, на паразити, които другояче не могатъ да сѫществуватъ, освенъ на смѣтка, на гърба на държавата. Г-нъ Ив. Ев. Гешовъ се явява едничко исключение между тѣхъ. Безъ да се отличава съ голѣмъ философски умъ, обаче той е едничкия, който има едно модерно буржуазно образование и който, главно, слѣди модернитѣ економически буржуазни учения.

Такова е общото впечатление, което получава человѣкъ, и таквиз сѫ първитѣ мисли, които му идатъ, следъ като прочете „Думи и Дѣла“ на г. Ив. Ев. Гешовъ. Но нека разгледаме нѣкои отъ неговитѣ „думи и дѣла“. Въ предговора си г. Гешовъ ни съобщава, че въ „Думи и Дѣла“ не влизало всичко, което той е писалъ и вършилъ. Така, не сѫ влѣзли въ тѣхъ неговитѣ речи въ Народн. Събрание по поводъ на законопроектитѣ, внесени отъ него, изложенията на мотивитѣ му за тия законопроекти, както и самитѣ законопроекти. Обаче, тамъ, въ предговора, той ни дава единъ описъ на прокаранитѣ отъ него закони и предложени законопроекти, съ посочване стр. на дневницитѣ на Народн. Събрание и годинитѣ, въ които сѫ предложени, разисквани и приети. Въ предговора намираме и една оцѣнка отъ самия авторъ на всички тѣзи „дѣла“, т. е. закони и законопроекти. Така че, въ „Думи и Дѣла“ е помѣстено всичко и е оцѣнено всичко, което съставлява найсѫществено за автора отъ неговитѣ „думи и дѣла“. Ние, разбира се, нѣма да се занимаваме съ всички негови статии, нито ще оцѣняваме всички „думи и дѣла“ въ тѣхъ. Ще се спремъ на найхарактернитѣ. Първъ пѫть г. Ив. Ев. Гешовъ изказва своитѣ „думи“ върху економическото положение на страната и върху мѣркитѣ, които трѣбва да се употрѣбятъ за подобрѣнието му, въ статията „Чиновнишкий пролетариатъ“, помѣстена въ „Пер. Сп.“, кн. XX, 1886 год. Като говори за опасностьта, която заплашвала България отъ чиновнишки пролетариатъ, създаванъ ужъ отъ нашитѣ срѣдни учебни заведения, той продължава така: „Врѣме е вече да обърнемъ сериозно внимание върху тоя жизненъ за насъ въпросъ. Стига сме употрѣбявали всичкитѣ си сили въ яловата политика. Нашитѣ водители, нашитѣ законодатели, нашитѣ вѣстникари трѣбва мѫжки да се завземѫтъ съ самата плодотворна задача — задача за повдиганието на нашия народенъ поминъкъ. Нашата държава трѣбва да шавне и тя, трѣбва да направи и тя нѣщо отъ това, което всичкитѣ съврѣменни образовани държави правятъ за економическото възраждание на страната. Безъ да взима ролята на една Etat — Providence, безъ да стая второ провидѣние, да спасява на погибель осѫдени занаяти, да създава негодни за страната ни промишлености, тя може да извърши много, тя може да вземе твърдѣ цѣлесъобразни мѣрки за да вдъхне новъ животъ и да влѣе нова кръвь въ нашето прѣмрѣло земледѣлие и въ нашитѣ издихаещи, при всичко че твърдѣ жизнеспособни, индустри“ (стр. 58). Следъ това г. Гешовъ предлага три належащи, споредъ него, мѣрки за тази цель: 1-о, преобразование „на нашето срѣдно, специално, земледѣлческо и индустриално образование“; 2-о, широко насърдчение на земледѣлието, скотовъдството и индустрията; 3-о, голѣми тарифи на вноснитѣ стоки. На 60 стр., като говори за благоприятнитѣ условия, които има нашата страна за развитието на земледѣлието и скотовъдството и за способноститѣ на българина, г. Гешовъ казва: „Дайте му необходимото подкрѣпление сега, когато почева новий си економически животъ, и вие ще видите, какъ той ще напрѣдне. Доставѣте му нови сѣмена, нови породи животни, покажете му по-усъвършенствувани способи за работение земята и въдение добитъка, улеснѣте му купуването нѣкои необходими машини, не го прѣтоварвайте съ данъци, дайте му срѣдства за съобщения, отворѣте му пѫтища за изнасяние неговитѣ храни, неговитѣ вина и неговия добитъкъ, и вие ще се почудите, какъ той ще наякне и се развие и обогати. Устройте земледѣлчески изложения, и награждавайте ония, които сѫ се отличили въ тѣхъ“. При всичко че г. Гешовъ сподѣля мнѣнието на англичанина Финлей и вѣрва, че България е страната, която може „да завладѣе Балк. П-въ чрѣзъ земледѣлие“, но той не е и противъ развитието на индустрията. Напротивъ, наредъ съ насърдчението на земледѣлието и скотовъдството, той предлага и насърдчение на индустрията. „У насъ трѣбва, — казва той на 61 стр., — скоро да се гласува единъ законъ, по подражение на оня, който тая година се разисква въ ромѫнската камара“. Като излага сѫщностьта на тоя законъ и привилегиитѣ, които дава той на индустриалцитѣ, г. Гешовъ прибавя на 62 стр.: „Нъ ние трѣбва да обмислимъ да ли не е дошло врѣме да доставимъ и други улеснения на нашата млада индустрия за да ободримъ слабий ѝ духъ и укрѣпимъ нейнитѣ ѝ мишци срѣдъ жестоката борба за сѫществувание, за економическо завоевание — der Kampf um die Absatzgebiete е послѣдното ѝ нѣмско име — която е обзела цѣлий промишленъ свѣтъ“. Г-нъ Гешовъ още въ 1886 год. е съзнавалъ, че покровителството на индустрията не би достигнало цельта безъ високи тарифи на вноса. Естественно е, че за него въпросътъ за митническитѣ тарифи съ другитѣ държави е отъ капитална важность. „Една капитална важность въ това отношение, — казва той на 62 стр., — има и третата мѣрка, която ние ще прѣпорѫчимъ. Ние трѣбва да изучимъ внимателно и основателно въпроса на митнишкитѣ си тарифи съ другитѣ държави, Тарифната война, която отъ 1 юлий насамъ е избухнѫла между Австрия и Ромѫния ни показва, каква важность другитѣ съсѣдни намъ държавици отдаватъ на тия економически питания. Ромѫния, при всичката си слабость, при всичката си нужда отъ благоволението на нѣкои сили, и въ дунавския и въ митнишкия въпросъ показва, че тя притѣжава онова сърдце, което прави, било политически, било економически, народитѣ самостоятелни. Чрѣзъ новитѣ си спогодби съ Швейцария и Франция тя отвори единъ новъ пѫть за економическата самобитность на балканскитѣ народи. Ние трѣбва да тръгнемъ по тоя пѫть".

Отъ казанното виждаме, че г. Гешовъ още въ 1886 изказва мисли, които и до днесъ сѫ далечъ отъ главитѣ на нашитѣ буржуазни дѣйци; още тогава той изказва мисъльта, че безъ едно модерно економическо развитие България не може да напредва; още тогава той опредѣля економическата политика, способна да води България въ пѫтя на прогреса. Отъ тогава насамъ г. Гешовъ прокарва тия свои „думи" при всѣки случай. Седемь години подиръ това, въ 1893 год., г. Гешовъ пише статията „Богатството на България". На стр. 178 отъ „Думи и Дѣла", той свършва тая статия съ следующитѣ думи: „Стига сме правили само шумъ; врѣме е да повършимъ и малко работа. Отъ сега нататъкъ подобрението начинитѣ на производството ни и отварянието пѫтища за износа на произведенията и издѣлията ни, трѣбва да съставляватъ постоянната грижа, главната задача на нашитѣ държавни и обществени дѣятели. Другояче ние ще слѣдваме да четемъ сказки и да пишемъ статии върху *богатството на България*, а въ сѫщность ще изваждаме само на явѣ нейната *сиромашия*". И така, *главна задача* на нашитѣ държавни и обществени дѣятели трѣбва да бѫде „*отъ сега нататъкъ подобрението начинитѣ на производството и отварянието пѫтища за износа на произведенията и издѣлията ни*". Въ тѣзи думи се заключава кратка, но опредѣлена формулировка на оная реална економическа политика на нашата държава и на нейнитѣ рѫководители, която г. Гешовъ излага, и практическата дѣятелность за прокарванието на която ни дава въ горѣ цитиранитѣ мѣста изъ неговитѣ статии.

Нѣма съмнѣние, че „думитѣ" не тъй характеризиратъ обществения дѣятель, както „дѣлата" му и степеньта на хармонията между думитѣ и дѣлата. Има ли хармония между „думитѣ и дѣлата" на г. Гешова? Ще отговоримъ на този въпросъ, като разгледаме неговата дѣятелность. Преди всичко справедливостьта го изисква да признаемъ, че г. Ив. Ев. Гешовъ въ тригодишната си дѣятелность, като министръ въ Стоиловото министерство, е извършилъ въ економическо отношение толкосъ, колкото не сѫ извършили всички министри вкупомъ взети отъ освобождението до днесъ. Другояче не може и да бѫде. За да се направи нѣщо за економическото развитие на една страна, трѣбва да имашъ въ главата си понятие за основнитѣ задачи, които налага времето на държавни, тѣ и общественни дѣятели. Безъ една рѫководяща идея за тѣзи задачи никаква плодотворна дѣятелность е невъзможна. Обаче, нашитѣ държавни и общественни дѣятели отъ освобождението и до днесъ се въртятъ въ безсъдържателнитѣ политически формули за „консерватизмъ“, „либерализмъ“ и „демократизмъ“. Ако г. Гешовъ и въ практическата си дѣятелность стои високо надъ всички наши досегашни буржуазни държавни и общественни дѣйци, то причината е, че той има една рѫководяща идея. Като държавенъ дѣятель, той има предварително опредѣлена програма, въ основата на която лѣжи една идея за економически прогресъ. Впрочемъ, преди да стане министръ, г. Гешовъ се стреми да осѫществи тази программа. Въ 1892 год., въ време на изложението той подигна въпросътъ за свикването на Земледѣлческо-Индустриални съборъ за обмислювание мѣркитѣ, необходими за повдигание на земледѣлието и индустрията. Както е извѣстно, съборътъ биде свиканъ, и неговъ вдъхновитель бѣше г. Ив. Ев. Гешовъ. Съборътъ подъ негово рѫководство изработи извѣстния обширенъ законопроектъ, подъ названието „Постановления на Първий Земледѣлческо Промишленъ Съборъ“, втората часть отъ който (Постановления по промишленостьта) е съставена отъ г. Гешовъ. Тѣзи постановления сѫ въ сѫщность една обширно намислена економическа политика. Ако сравнимъ тѣзи „постановления“ съ „дѣлата“ на г. Гешова, ще видимъ, че последнитѣ не сѫ нищо друго, освѣнъ практического осѫществление на първитѣ. Въ самитѣ „постановления“ ние виждаме прокарани ония мѣрки, които развива г. Гешовъ въ своитѣ цитирани тука по-горѣ статии. Както вече видѣхме, той препорѫчваше едно широко покровителство, широко „насърчение“ на индустрията, земледѣлието и скотовъдството. За насърчение на първата той препорѫчваше ромѫнския законъ за покровителство на индустрия; за насърчение на земледѣлието и скотовъдството — конкурситѣ и улеснения за доставянието на земледѣлчески машини. За общо покровителство на мѣстната индустрия препорѫчваше сдружаванията и увеличение на митническитѣ тарифи. Въ статията си за данъцитѣ г. Гешовъ препорѫчваше намаление на данъчния товаръ и измѣнение на данъчната система така, че да се увеличатъ непрѣкитѣ данъци. Ако се обърнемъ къмъ дѣлата му, като министръ, ние ще видимъ, че тѣ се състоятъ отъ цѣлъ редъ закони и законопроекти, които обхващатъ, ако не цѣлата программа, то голѣма часть отъ нея. Въ тригодишната си практическа дѣятелность, като министръ на финанситѣ и управляющъ търговията и земледѣлието, г. Гешовъ прокара най-сѫщественнитѣ точки отъ своята программа. Така, той прокара законътъ „за насърдчение на мѣстната индустрия“, който е аналогиченъ съ ромѫнския и който препорѫчваше въ статиитѣ си; прокара законътъ за еснафскитѣ сдружавания и законътъ за земледѣлческитѣ конкурси; предложи законопроекти „за подпомагание прѣдприятията, които иматъ за цѣль подобрението на земледѣлието“; прокара търговскитѣ договори, законътъ за акцизитѣ, за данъка върху занятията и т. н. Така че, въ сѫщность г. Ив. Ев. Гешовъ въ тригодишната си дѣятелность като министръ се е стремилъ да обърне „думитѣ“ си въ „дѣла“. И нека признаемъ, че между „думитѣ и дѣлата“ му има пълна хармония: Въ „дѣлата“ си г. Гешовъ е останалъ вѣренъ на „думитѣ“ си.

Обаче, смисъла, който той дава на „думитѣ“ си и оцѣнката, която прави на „дѣлата“ си, положително не сѫ вѣрни. Не сѫ вѣрни изобщо, не сѫ вѣрни и въ частноститѣ. Ние нарекохме г. Гешовъ първокачественъ нашъ буржуазенъ економистъ. Ние го смѣтаме за такъвъ въ сравнение съ нашитѣ пустоглави държавни и обществени дѣятели. Неговитѣ ,,думи и дѣла'' иматъ смисълъ, изражаватъ една идея за прогреса. Но разгледани тѣ сами по себе си, безъ сравнение, оказватъ се далечъ отъ истината и отъ оная оцѣнка, която имъ дава самия авторъ. И наистина, като говори за насърдчението на нашата индустрия, г. Гешовъ неочаквано се обявява противъ едрата индустрия. ,,Ние, — казва той на стр. 61, — не разбираме голѣмата индустрия, за която почва у насъ не сѫществува. Ние вече казахме, че споредъ насъ грѣшка ще бѫде, ако правителството се помѫчи искуствено да създаде негодни за страната ни промишлености''. А на 60 стр. той казва за нашето земледѣлие следующето: ,,Нашето земледѣлие и сродното съ него скотовъдство трѣбва да станатъ прѣдметъ на особнитѣ грижи на всичкитѣ наши рѫководящи крѫгове. Тѣхната главна задача трѣбва да бѫде да доставятъ всевъзможни улеснения, всевъзможни насърдчения на ония скромни труженици, на ония непретенциозни производители на богатство, които ще създадѫтъ единъ день величието на България чрѣзъ орание и копание земята и чрѣзъ въдение добитъкъ''. Отъ тѣзи думи излиза, че идеята за прогреса въ главата на г. Гешова далечъ не е добрѣ изяснена. Защо да нѣма у насъ почва за ,,голѣмата индустрия'' и кои индустрии сѫ негодни за нашата страна, положително не може да се разбере. Индустрии, които сѫ негодни за една страна, никое правителство не може да ги създаде. И въпросътъ не е, да-ли за голѣми или малки индустрии има у насъ почва. Отъ ,,дѣлата'' на г. Гешова и главно отъ закона за мѣстната индустрия и земледѣлч. предприятия ние виждаме, че въпросътъ е за капиталистически индустрии. А щомъ е въпросътъ за „насърдчение“ на капиталистически предприятия, то тѣ се развиватъ на основание капиталистическитѣ закони, резултатъ отъ дѣйствието на които е голѣмата индустрия. Така че, безсмислица е да се говори, че у насъ нѣма почва за едрата индустрия. Дѣйствителностьта ни показва, че почва има, и голѣмата индустрия, като текстилната, захарната и пр., се развиватъ. България, ако тя се развива нормално, не може да избѣгне едрата индустрия. Задача на държавнитѣ и общественнитѣ дѣятели е да улесняватъ развитието. Отричанието на почвата за голѣма индустрия е плодъ на неясно разбиране, което става и причина за пречение на економическото развитие. Още повече говорятъ за неясното разбиране отъ г. Гешова ,,главната задача на нашитѣ държавни и обществени дѣятели“ думитѣ му за „ония скромни труженици", които „чрѣзъ орание и копание земята и въдение добитъкъ" щѣли да създадатъ „величието на България". Очевидно, думата е за селенитѣ дребни землевладѣлци. При днешната капиталистическа система дребното землевладѣние, гдѣто не е пропаднало, води едно жалко сѫществувание, и въ думитѣ на г. Гешова за бѫдѫщето на нашитѣ селени звучи една горчива ирония, че тѣ ще създадатъ величието на България. Нашитѣ селени, както и селенитѣ въ другитѣ страни, може да ги спаси само дружественната форма на труда. Обаче, за жалость наша, селенитѣ, както и дребнитѣ занаятчии, никакъ не сѫ наклонни къмъ нея. Въ статиитѣ си: „Задругата въ Западна България" (стр. 66), „Нашитѣ градинарски дружества" (стр. 94) и „Задружното владѣние и работение въ България" (стр. 116), самъ г. Гешовъ ни расправя, че задружнитѣ форми на работение у насъ пропадатъ и отстѫпватъ мѣсто на индивидуализма, което е много лесно за разбиране. Тогава, единствения пѫть за развитието на нашето земледѣлие остава оня, по които вървятъ другитѣ народи, т. е. капиталистическия. Впрочемъ, „дѣлата" на г. Гешова, както законопроекта му за земледѣлческитѣ предприятия, както и всичкитѣ му други закони и законопроекти по земледѣлието, тамъ и водятъ нашето земледѣлие, безъ да съзнава това той ясно.

Ние по-горѣ казахме, че г. Гешовъ е едничкия у насъ, който има едно буржуазно модерно образование. Обаче, лишенъ отъ самостоятеленъ философски умъ, той е приелъ и всички недостатъци на буржуазната образованность. Единъ отъ недостатъцитѣ на съвременното буржуазно образование е безсъзнателното лицемѣрие. Въ всичкитѣ си „думи", съ които обяснява своитѣ „дѣла", г. Гешовъ е такъвъ именно лицемѣръ. Всички свои „дѣла" той ги препорѫчва като полезни главно за „непретенциознитѣ производителе на богатство", т. е. за най-слабитѣ, за дребнитѣ самостоятелни производители. Въ всички свои „думи" той въ туй отношение остава си последователенъ лицемѣръ. За примѣръ вземете мотивитѣ му къмъ законопроекта за еснафскитѣ сдружавания. Въ тѣзи мотиви той съвършенно сериозно ни увѣрява, че тоя законъ ималъ за цель да повдигне дребното занаятчийство, когато въ сѫщность законътъ можеше да ускори само процесътъ на разложението, като въ сѫщото време даваше голѣми привилегии на майсторитѣ — предприемачи и на фабрикантитѣ. Сѫщото лицемѣрие виждате въ всичкитѣ му „думи", съ които обяснява мотивитѣ на своитѣ „дѣла". Даже той не може да се освободи отъ него и тамъ, гдѣто се намира подъ влиянието на своя учитель Леруа Болиье, който често пѫти бива откровенъ. На стр. 41, е помѣстена статията му: „Пощенскитѣ спестовни касси". Ролята на тия касси е просто и ясно да концентрира най-дребнитѣ сумми пари и да ги обърне въ единъ концентриранъ капиталъ, отъ който се ползуватъ капиталистическитѣ предприятия. Подъ една благовидна форма последнитѣ експлуатиратъ откѫснатитѣ частици отъ „наѣдения залъкъ" на работната масса. Но г. Гешовъ и тука смѣсва истината съ лицемѣрието: „Човѣкъ, — казва той на 42 стр., — който се е научилъ да пести, да туря на страна „бѣли пари за черни дни“, е поставилъ най-здравата основа на своята нравственна независимость, на своето човѣшко достолѣпие; той е посѣялъ сѣмето, отъ което расте благоденствието на частни лица и могуществото на цѣли народи“. Да счита „най-здрава основа“ на „нравственна независимость“ и „човѣшко достолѣпие“ спестяванието на работната масса, което обикновенно се съпровожда съ отказвние отъ удовлетворението на най-необходими човѣшки потрѣбности, може само лицемѣрния буржуазенъ моралъ. Въ сѫщность, спестяванието, когато то се препорѫчва и приема отъ массата, като срѣдство за „благоденствието на частни личности“ и за „могѫществото на цѣли народи“, води тъкмо къмъ обратното — къмъ понижение на човѣшкото достолѣпие и нравственната независимость. Ние съ това не отричаме значението на спестовнитѣ касси; ние признаваме, че при днешнитѣ буржуазни наредби хората по необходимость сѫ принудени да откѫсватъ отъ залъка си и да отлагатъ, когато имъ е възможно, „бѣли пари за черни дни“. Искаме да посочимъ само на лицемѣрието на буржуазнитѣ дѣятели. Истина е, че спестовнитѣ касси спомагатъ за „благоденствието на частни лица“ и за увеличението на „националного богатство“, но не и за благоденствието и богатството на ония „спестители“, които днесь внасятъ своитѣ залъци въ спестовнитѣ касси, за да ги извлекатъ утрѣ съ нѣколко стотинки лихви. Спестовнитѣ касси сѫ само едно отъ модернитѣ изобрѣтения на капиталистическата система, съ което експлуатира и последнитѣ капчици отъ народния потъ въ полза на малцината владѣтели на „националнитѣ богатства“. Съ това се увеличава производството „на националното богатство“, но отъ него массата „спестовници“ не виждатъ нито даже трошица отъ него. Такава е истината.

Сѫщо така голѣмо лицемѣрие, смѣсено съ неразбирание, срѣщаме въ двѣтѣ речи на г. Гешова на стр. 199 и 203 отъ неговитѣ „Думи и Дѣла“. Едната речь той произнесълъ при отварянието засѣданията на данъчната коммиссия; другата — при отварянието засѣданията на коммиссията за подобрение положението на селското население. Въ първата той говори противъ въвежданието на прогресивния подоходенъ данъкъ. Тука, гдѣто г. Гешовъ можеше да покаже, че той искренно се въодушевлява отъ желанието да даде „всевъзможни улеснения и насърдчения“ на нашитѣ „скромни труженици“, трѣбваше да защити именно въвежданието на подоходния налогъ. Но намѣсто туй, той се обявява противъ него. Най-силния му аргументъ е този, че и републиканска Франция не можала и до сега да го въведе. Обаче, той забравя, че републиканска Франция не че не може да го въведе, а управляющата ѝ класса не ще да го въведе, понеже не е въ интереса ѝ. Но, съ усилвание влиянието на работническата класса, републиканска Фрнация ще бѫде принудена да го въведе. Така че, аргументътъ на г. Гешова може да свидѣтелствува само за лицемѣрието му и въ този въпросъ. Буквално сжщото трѣбва да кажемъ и за другата му речь. Но много характерни сж мотивитѣ на г. Гешовъ къмъ законопроекта му за „Семейнитѣ Недвижими Имоти“ на стр. 219. Сжщностьта на работата е въ следующето. Въ капиталистическитѣ страни, като Америка, Англия, Германия и др. напоследъкъ се усилва бѣгството на селското работно население отъ селата въ градоветѣ. Това бѣгство лишава капиталистическитѣ земледѣлчески предприятия отъ нужното число работни сили. Предъ видъ на тая опастность практичнитѣ янки, т. е. американцитѣ измислиха така наречения „Homestead exemption“, т. е. исключването на опредѣлена часть отъ селското домакинство отъ възможностьта да бжде продавана за частни дългове. Г-нъ Гешовъ съ казания законопроектъ иска просто да се въведе и у насъ „Homestead exemption“. Съ туй „дѣло“ у г. Гешова произлѣзе това, дѣто руситѣ наричатъ умъ за разумъ зашелъ, т. е. умътъ надминалъ разума. Този законопроектъ преобърнатъ въ законъ и прилаганъ съ всичката му строгость, при възможностьта да се парализиратъ и другитѣ влияния върху земледѣлческото производство, би сковала България и би я преобърнала въ мизерна страна. Членъ 1 на този законопроектъ гласи: „По силата на настоящий законъ считатъ се за семейнъ имотъ слѣдующитѣ недвижими имоти:

1) Кжщата, или дѣлътъ отъ нея, на всѣкой стопанинъ, български подданникъ, въ която живѣе той съ семейството си, съ стойность до 2000 лева за градоветѣ София, Пловдивъ, Руссе и Варна, до 1200 лева за въ другитѣ градове, и до 600 лева за въ селата.

2) Кжщата на всѣкой стопанинъ, земледѣлецъ българский подданникъ, въ която той живѣе заедно съ прилѣжащитѣ ѝ земледѣлчески сгради съ стойность до опрѣдѣлений въ пунктъ 1-й размѣръ, и освѣнъ кжщата и нивитѣ му съ пространство до четире хектара заедно съ петь декаря ливади, или вмѣсто ниви и ливади само деветь декаря лозя или деветь декаря гюлове. Ако ли стопанинътъ нѣма еднородни имоти съ казанитѣ пространства, въ такъвъ случай, освѣнъ нивитѣ и ливадитѣ, въ семейния имотъ влизатъ и толкова лозя или гюлове, колкото трѣбва за допълнение на 45 декара, като се счита единъ декаръ лозе или гюлъ за петь декара нива“.

Представете си сега, че въ нашата страна дѣйствително се приложи напълно този законъ! Ние би имали тогава една страна, въ която не би било възможно никакво „подобрение начинитѣ на производството“, една страна на обща сиромашия. Мѣстото не ни позволява да се простирасе по тоя законопроектъ; при туй и така е ясно, какви могатъ да бждатъ последствията отъ него. Въ всѣкой случай той е въ състояние да събори всички „дѣла“ на г. Гешовъ. Впрочемъ, трѣбва да кажемъ и това, че такъвъ законъ не би моглъ и да се приложи. Въ сжщность у насъ единъ видъ „Homestead exemption“ е сжществувалъ въ нашитѣ граждански закони. Така напримѣръ въ тѣхъ се исключваха отъ продажба даже за дългове на вата, до колкото помнимъ, 3 кози, 5 овце, необходимитѣ за сжществувание срѣдства, за прехрана, и т. н. Обаче той си остана неизпълнимъ, неприлаганъ, както и закона за зеленицата, както и други закони, които не сѫ съгласни съ интереситѣ на силнитѣ.

Отъ казаното виждаме, че смисълътъ на „думитѣ и дѣлата“ на г. Гешова е съвсѣмъ другъ отъ оня, който той имъ дава или може да ни се каже при пръвъ погледъ. Идеята за прогреса у него не е тъй ясна, както би можелъ человѣкъ да помисли. Отъ това произлизатъ и голѣмитѣ противоречия въ неговитѣ мисли и лицемѣрието, за което говорихме.

Въ частности г. Гешовъ сѫщо тъй е далечъ отъ истината. Въ статията си „Чиновнишкий пролетариятъ“ той смѣсва „умственния пролетариатъ“ съ числото на службогонцитѣ. Въ една статия на това мѣсто отъ минал. година на „Ново Време“ ние показахме, че „умственъ пролетариатъ“ за сега у насъ въ сѫщность нѣма. Колкото до „чиновнишкия пролетариатъ“ той може да сѫществува и безъ всѣкакви училища, какъвто примѣръ ни дава Турция. Като смѣсва тѣзи два въпроса, г. Гешовъ съвършенно не вѣрно обяснява причинитѣ, които създаватъ „умственния пролетириатъ“. Най-сетнѣ преобразованието на срѣднитѣ учебни заведения въ специални и технически нищо не би измѣнило. Тогава сѫщо тъй би излизали и отъ специалнитѣ и тѣхнически училища кандидати за държавни служби, както е въ дѣйствителность. Въ страни безъ напреднало економическо развитие специалиститѣ и техницитѣ нѣма гдѣ да прилагатъ своитѣ специални знания. Преобразованието може да има смисълъ само въ случая, ако има да удовлетвори едно напреднало индустриално развитие.

По-горѣ видѣхме, какъ г. Гешовъ препорѫчва пѫтьтъ, който държи Ромѫния въ въпроса за митнишкитѣ тарифи. Този пѫть бѣше митнишка война съ Австрия и сключванието на търговски договори съ Швейцария и Франция. Обаче на дѣло г. Гешовъ съвсѣмъ не по тоя пѫть тръгна, а капитулира тъкмо предъ оная държава, противъ която препорѫчваше митническа война и преди и като министръ. Свърши съ това, че отиде самъ въ Виена на капитулация. Той не ни казва, кое го е накарало да отиде на тази капитулация, но въ предговора си къмъ „Думи и Дѣла“ се мѫчи да оправдае себе си съ изброяванието на изгодитѣ, които спечелилъ за България. Обаче г. Гешовъ не ни доказва съ нищо, че България не щѣше да спечели по-голѣми изгоди, ако намѣсто съ Австрия бѣше сключила търговскитѣ договори най-напредъ съ друга отъ европейскитѣ държави. Но главната изгода, която трѣбваше да спечели за България, не бѣ спечелена. Той препорѫчваше покровителство на нашата индустрия отъ външната конкуренция. А последнята най-много иди отъ Австрия. Намали ли я г. Гешовъ съ своитѣ търговски договори? Очевидно не! Истина е, че вносното мито се качи отъ $8^1/_2$% на 14%. Но това увеличение не е въ стояние нито на йота да намали конкуренцията. Г-нъ Гешовъ, като доказателство, че се намалила конкуренцията на чуждитѣ стоки, ни привежда сравнителни цифри за внесенитѣ дрехи и обуща въ левове.

Отъ 3,391,092 лева въ 1896 год. вносътъ на тѣзи предмети спадналъ на 1,265,516 лева. Но пита се, да-ли това намаление е следствие на повишенния тарифъ, който не е толкосъ високъ, за да намали вноса, или е следствие отъ осиромашаванието на населението, което въ последнитѣ години особно расте? Ние сме убѣдени въ последното. Извѣстно е, че именно презъ двѣтѣ минали години 1897 и 1898 нашата страна сѫ я постигнали голѣми стихийни нещастия, една економическа и търговска криза, които и тази година продължаватъ да сѫществуватъ. Отъ друга страна, усиленитѣ и екзекутивни събирания на недоборитѣ и текущитѣ даждия презъ сѫщитѣ години усилваха сиромашията и съсипванието на работната масса. При тѣзи условия естественно нашата страна представлява лошъ пазаръ и за чуждитѣ стоки. Най сетнѣ, г. Гешовъ на 15 мартъ 1894 год. въ статията си „Наший расходенъ бюджетъ“ исчисляваше последния на 126%, при 12% за Гърция, при 30% за Сърбия, и при 34% за Ромѫния. Но той остави въ 1897 год. единъ расходенъ бюджетъ почти отъ 128%, а за 1898 год. се качва до 130%. При всичко туй пакъ продължава да ни увѣрява, че имало бюджетно намаление, когато при 126% расходенъ бюджетъ въ 1897 г. той оплакваше горчиво „брашнения човалъ“.

Преди да свършимъ съ „Думи и Дѣла“ на г. Гешовъ, трѣбва да видимъ и една стара смѣтка съ него. По поводъ на моята брошюра: „Що е социализмъ и има ли той почва у насъ“? г. Гешовъ въ статията си: „Земледѣлческитѣ Имоти и Производителность на България“ („Думи и Дѣла“ стр. 227) нарече насъ социалиститѣ „млади петлета“, защото сме подравяли кредита на България, като сме казвали, че земледѣлцитѣ сѫ задлъжнѣли и земята е тѣхна само на име. На времето си ние отговорихме на г. Гешова. Това бѣше въ 1892 год. Но на 15 мартъ 1894 год. той въ статията си, „Наший Расходенъ Бюджетъ“, стр. 191, като привежда, какъвъ е приходътъ на едно селско домакинство, казва: „Ако такова е положението — нито левъ на день за цѣло семейство — на единъ стопанинъ на 80 уврата, който работи съ 5 душъ работници, какво трѣбва да бѫде материалното състояние на по-слабитѣ наши земледѣлци?“ Въ брошюрата „Що е социализмъ и пр.“ искарвахме дълга на земледѣлч. население, спрямо обработваната отъ него земя, на Земл. Касси и Банката на 27,423,548 и за това г. Гешовъ ни се сърдеше. Но ето че въ 1895 година, въ речьта си предъ „Коммиссията за подобрение положението на селското население“ (стр. 203 „Думи и дѣла“), на стр. 210 той самъ искарва, че на една селска кѫща се пада дългъ по 182 лева къмъ частни лица и цѣлия дългъ къмъ лихваритѣ го искарва на 91,000 000 лева! Но найсетнѣ г. Гешовъ дойде да констатира и другъ единъ печаленъ фактъ, а именно фактътъ, че „ний имаме въ страната си 113.968 домове съ единъ само прозорецъ и 476,154 прозорци затулени съ книги“. Подиръ тѣзи факти, признати отъ него, трѣбваше да се очаква, че г. Гешовъ въ „Думи и Дѣла“ ще има джентлименството да признае, че „младитѣ петлета“, т. е. социалиститѣ сѫ говорили истината и че картината за упадъка на земледѣлческото население у насъ, която ний давахме въ 1892 год. далечъ не е била тъй мрачна, както сега самъ той ни я рисува. Но таквасъ е очевидно буржуазната търпимость, че и подиръ всичкитѣ констатирани факти г. Гешовъ нѣма толкосъ кавалерство, щото да признае нашата правота. Ние, впрочемъ не се нуждаемъ отъ това и сме достатъчно удовлетворени днесъ съ „Думи и Дѣла“ на г. Гешова.

Каква цель е гонилъ г. Ив. Ев. Гешовъ съ обнародванието на своитѣ финансови и економически студии въ отдѣлна книга? „Съ тѣхното обнародвание, — четемъ въ първата страница на предговора, — азъ имамъ за цѣль, първо да ги направя по-достѫпни за ония, които се интересуватъ въ наший финансовъ и економически битъ и, второ, да заставя, ако могѫ, и други наши министри да обнародватъ вкупъ, като мене, думитѣ, които сѫ казвали, прѣди да станѫтъ министри и дѣлата, които сѫ извършили като министри. Чини ми се, че ако тоя мой примѣръ се послѣдва, ако той стане обичай у насъ, ний нѣма да виждаме въ такъвъ размѣръ онова разногласие между думи и дѣла, което тъй много поразява студента на нашата история отъ освобождението ни насамъ“. Че обнародванието „думитѣ и дѣлата“ на нашитѣ министри ще намали противоречието между думи и дѣла, което е тъй поразител у насъ, се съмнѣваме, и че нашитѣ министри ще последватъ примѣра на г. Гешова, положително не е за вѣрвание. Но би било твърдѣ интересно, ако всички наши министри биха последвали примѣра на г. Гешовъ. Би се получилъ единъ преинтересенъ материалъ за „студента на нашата история отъ освобождението ни насамъ“. Ний социалиститѣ можемъ да увѣримъ още отъ сега нашитѣ министри, че тѣ въ насъ ще намѣрятъ безпристрастни „студенти“ на тѣхнитѣ „думи и дѣла“. Ако искатъ доказателства, мисля, че горнитѣ редове могатъ да имъ послужатъ за такова.

Д. Б.

СОЦИАЛЕНЪ ПРЕГЛЕДЪ.

Интерпарламентарната лига на мира и третейскитѣ сѫдилища. — Деветата ѝ конференция въ Християния. — Отварянието ѝ. — Речьта на норвежския министръ-президентъ. — Речитѣ на делегатитѣ. — Интерпарламентарния съюзъ и хагската конференция за мира. — Думитѣ на Бьернстерне Бьернсона за последнята. — Речьта на мистера Стеда и дѣятелностьта на сѫщата. — Резолюциитѣ на интерпарламентарната конференция.

* * *

Едвамъ успѣхме да се научимъ за резултатитѣ отъ многошумната хагска конференция за мира, ето че отъ далечния сѣверъ ни дойде извѣстието за откриванието на засѣданията на друга конференция за мира. На 21 този мѣсецъ въ Християния (Норвегия) се отвори конференцията на така наречената интерпарламен-

тарна лига. Тоя съюзъ сѫществува отъ 10 години насамъ и до сега той е държалъ осъмь конференции. Тазгодишната е *деветата конференция* на съюза. Навѣрно, и тая конференция на интепарламентарната лига щѣше да мине, безъ да обърне особенно внимание на себе си, ако не бѣше предшествувана отъ хагската, или както я нарекоха делегатитѣ на интерпарламентарната конференция, отъ дипломатическата конференция за мира. Това обстоятелство придаде по-голѣмо значение на тазгодишната интерпарламентарна конференция.

Интепарламентарния съюзъ изникна въ Парижъ въ 1889 година. Както показва назганието му, той се съставлява отъ членоветѣ на парламентитѣ отъ всички страни. Въ 1889 год., както е извѣстно, въ Парижъ имаше всемирно изложение. По случай на него въ Парижъ бѣха свикани конференции на най-различни съюзи. Тука отъ събравшитѣ се на изложението депутати и приятели на мира отъ двата свѣта се положи основата на *междупарламентарната лига*. Цельта на тоя съюзъ е да пропагандира идеята на международния миръ и чрезъ парламентитѣ да накара правителствата да решаватъ международнитѣ въпроси чрезъ единъ международенъ третейски сѫдъ. Едно отъ срѣдствата за достигванието на тая цель е подаванието петиции отъ страна на гражданитѣ и чрезъ парламентитѣ до правителствата, главно до върховнитѣ глави за обявяванието на държавитѣ въ нейтралитетъ и за установяванието на международенъ третейски сѫдъ. Идеята на интерпарламентарния съюзъ, очевидно, е следующата. Ако държавитѣ се обявятъ нейтрални една спрѣмо друга, въ такъвъ случай спорове помежду имъ не могатъ да сѫществуватъ, пъкъ и да се явятъ, тѣ ще могатъ лесно да се изравняватъ съ третейски сѫдъ. Логически отъ тука излиза и обезоружаванието на държавитѣ, или по-вѣрно, унищожението на постояннитѣ армии и приеманието системата на *въорѫжения народъ*, или военната система на Швейцария. Тази идея на съюза особно ясно испъква въ речитѣ, произнесени на тая годишната конференция. Въ банкета, даденъ въ честь на делегатитѣ ѝ, знаменития норвежски писатель Гьернстерне Бьернсонъ, въ поздравителната си речь къмъ делегатитѣ каза: „Извѣстно ли ви е, кое е най-силното желание на този народъ, срѣдъ когото вие сега се намирате? То е туй, щото *всички* малки народи, за които въ този случай може да се говори, а може би, и тази или онази голѣма държава — да се съединатъ въ единъ нейтраленъ съюзъ, защищаванъ отъ третейски сѫдъ, и щото този нейтраленъ съюзъ да бѫде признатъ отъ голѣмитѣ държави. Ако 30, може би, 40 милиона людье молятъ за това, тогава ще бѫде мѫчно да имъ откажатъ. Вие сте офицери на мирния походъ, вие сте длъжни отъ малкитѣ народи да съставите вашия авангардъ“.

Деветата интерпарламентарна конференция била отворена съ една речь отъ страна на норвежския министръ-президентъ Стенъ. Отъ неговата речь се вижда, че въ 1890 год. стортингътъ, т. е. норвежката камара, е приелъ единъ адресъ до краля, съ който го молилъ да направи опитъ за сключванието на трактати съ другитѣ държави за изравняване спороветѣ между тѣхъ и Норвегия чрезъ третейски сѫдилища. Кральтъ не обърналъ никакво внимание на този адресъ. Въ 1897 год. стортингътъ втори пѫть — и тоя пѫть единогласно — се обърналъ къмъ него съ другъ адресъ и съ сѫщото съдържание. Отъ речьта на министра се вижда, че тоя пѫть кральтъ е взелъ въ внимание желанието на стортинга, и Швеция и Норвегия направили постѫпки за признаванието имъ отъ другитѣ държави за нейтрални. „Колкото повече, — казалъ министрътъ, — има нейтрални страни и територии, толкова по-лесно ще бѫде да се избѣгнатъ сблъскванията между другитѣ държави". Отъ речитѣ на делегатитѣ се вижда, че никой отъ другитѣ парламенти не е приемалъ решение да иска отъ правителствата обявяванието на нейтралитетъ и установяванието на третейский сѫдъ. Исключение прави само Дания. По думитѣ на датский делегатъ, отъ 180 членове на ригсдага — 112 души сѫ членове на интерпарламентарната лига. Миналата година билъ съставенъ единъ адресъ до краля, съ който го молили да работи за нейтралитета, за третейски сѫдъ и за съкращението на извънреднитѣ въорѫжавания, и адресътъ билъ подписанъ отъ 300,000 души, което съставлявало $^1/_6$ часть отъ цѣлото население на Дания.

Речитѣ на всички делегати, — отъ ония на голѣмитѣ държави, като Англия, Франция и Германия, до ония на Ромѫния, Гърция и Сърбия, — на всички делегати сѫ пропитани съ оптимизъмъ, че правителствата имъ сé повече прегръщали идеята на междупарламентарната лига за третейския сѫдъ и нейтрализиранието на държавитѣ. Тоя оптимизъмъ на съюза намира особенно оправдание въ дѣлата на хагската конференция. Ще преведа думитѣ на министръ-президента и на предсѣдателя на деветата интерпарламентарна конференция г. И. Лундъ, членъ на норвежския комитетъ. „На току-що затворената конференция въ Хага, — казва министрътъ г. Стенъ, — дѣлото на мира и на третейскитѣ сѫдилища влѣзе въ нова фаза, като стана предметъ за обсѫждание на дипломатитѣ и правителствата, и това, до извѣстна степень поне, е плодъ на вашитѣ трудове. Вашата задача е сложна и много мѫчна и изисква непрекѫсната работа, която рано или кѫсно ще се увѣнчае съ успѣхъ; да не вѣрваме въ това, значи да се съмнѣваме въ человѣчеството. Едно може да се каже съ увѣреность, то е туй именно, че общественото мнѣние въ цѣлия цивилизованъ свѣтъ е за мира, а това трѣбва да ни вдъхва надежда, че вие ще побѣдите подъ благословията — на побѣденитѣ". Въ думата „побѣдени" на г. Стенъ се разбиратъ, очевидно, правителствата и дипломатитѣ, които до днесъ си оставатъ противници на главното искание на интерпарламентарния съюзъ, а именно на третейския сѫдъ и нейтралитета, но които интерпарламентарния съюзъ ще побѣди. Дипломатическата конференция за мира въ Хага, която норвежския министръ-президентъ счита за плодъ на трудоветѣ на съюза, се явява пръвъ признакъ за него, че той ще побѣди. Въ този смисълъ се изказва и предсѣдателя на деветата интерпарламентарна конференция г. Лундъ. „Когато, — казалъ той, — преди 10 години въ Парижъ се събра първата интерпарламентарна конференция, никой не си въображаваше, че дѣлото въ таквосъ сравнително късо време ще направи таквисъ голѣми успѣхи. Има много факти, които говорятъ за тѣзи успѣхи, но най-поразителния отъ тѣхъ е свиканата по инициативата на руския монархъ дипломатическа конференция за мира въ Хага. Никой отъ здравомислящитѣ людье не е очаквалъ, че тя, именно, събрана за пръвъ пѫть, ще намѣри възможность окончателно да реши този многосложенъ въпросъ: дѣлото бѣше твърдѣ мѫчно, не напълно узрѣло и необработано. Необходимо е да сеземе въ внимание и туй, че повечето отъ дипломатитѣ, които участвуваха въ хагската конференция, се събраха не по своя инициатива или поради лична симпатия къмъ дѣлото, а исключително благодарение на инициативата на руския царь и на желанието на своитѣ правителства. Съвсѣмъ другъ и противоположенъ характеръ иматъ трудоветѣ, въ полза на сѫщото дѣло, на представителитѣ на народнитѣ събрания, които работятъ исключително по свое желание и отъ любовь къмъ дѣлото. При всичко това, ние съзнаваме, че и ние не сме въ състояние да направимъ чудеса. Но вече достатъчно е туй, дѣто всички правителства, отъ които повечето до сега се отнасяха къмъ това дѣло равнодушно и даже несъчувствено, имаха свои представители въ хагската конференция, — вече само това говори за значителния успѣхъ. Много отъ онова, което се разгледваше въ Хага, бѣше вече по-рано разгледано въ нашитѣ конференции. Ние можемъ да се гордѣемъ сѫщо и съ това, че мнозина отъ ония, които приемаха активно и видно участие въ хагската конференция, — както напримѣръ, предсѣдательтъ на белгийския парламентъ г. Beernaert, бившиятъ предсѣдатель на сената Descamps, нашиятъ холандски коллега Rahusen и др., — сѫ членове на нашия съюзъ. Обаче, никой отъ насъ не се лъже съ надеждата за скорото сбѫдване на вѣчния миръ, но ние вѣрваме, че бѫдѫщето поколѣние ще се ползува отъ плодоветѣ на нашитѣ трудове. Ние мислимъ, че всѣко цивилизовано общество, съгласно съ духа на времето, е длъжно да търси срѣдства за предупреждаване и отмахване на войната и на нейнитѣ ужаси. Едно отъ тѣзи срѣдства съставлява, турнатия въ нашата програма, третейски сѫдъ. „Третейский сѫдъ, третейский сѫдъ и пакъ третейский сѫдъ, — его разрешението на нашата задача“, казвахме ние съ думитѣ на нашия коллега, бившия холандски министръ на вѫтрѣшнитѣ работи Van Houten'a. Каквото се касае до нашата сегашна конференция, то ние и отъ нея не очакваме голѣми резултати, тъй като даже фундаментътъ на бѫдѫщето здание още не е напълно готовъ, но ние ще считаме себе си за честити, ако сполучимъ да прибавимъ поне едно мъничко камъче къмъ това бѫдѫще здание на мира“.

Нѣма съмнѣние, че пропагандата и агитацията на интепарламентарната лига не сѫ останали безъ влияние върху свикването и дѣлата на дипломатическата конференция за мира въ Хага. Можемъ даже да приемемъ заедно съ ораторитѣ на интерпарламентарната конференция, че хагската конференция е плодъ на трудоветѣ на последнята. Но решенията на хагската конферееция, както и отношенията на разнитѣ правителства къмъ дѣлата ѝ, които отношения се изказаха нагледно въ нея, никакъ не говорятъ за голѣмитѣ успѣхи на дѣлото за мира, нито оправдаватъ оптимизма, съ който се отнасятъ къмъ нейнитѣ дѣла ораторитѣ на интерпарламентарната конференция, особно оптимизма на нѣкои отъ тѣхъ, както напр. на предсѣдателя й Лунда. Напротивъ, дѣлата на хагската конференция показватъ, че дѣлото на интерпарламентарния съюзъ се компреметира още въ самото начало. Интерпарламентарната лига иска да достигне „вѣчния миръ“ чрезъ правителствата и главно чрезъ молби до върховнитѣ глави. По такъвъ начинъ тя предава дѣлото си въ ржцетѣ на последнитѣ. Но предадено въ тѣхнитѣ ржце, дѣлото окончателно се скомпрометирва. Дѣлата на хагската конференция подтвърдяватъ това. И наистина, какви сж дѣлата на тази конференция?

Хагската конференция още на първото си засѣдание реши да държи своитѣ дѣла въ тайна отъ общественното мнѣние. За това и до сега не е извѣстно отъ официаленъ източникъ, какви сж дѣлата й. Естествено е, че болшинството отъ интересующитѣ се отъ дѣлата на хагската конференция си състави мнѣние, че тя е претърпѣла пълна несполука. Мнозина отъ членоветѣ на самата интерпарламентарна лига изказватъ сжщото мнѣние. Интересни сж въ това отношение думитѣ, изказани отъ знаменития норвежски писатель Бьернстерне Бьернсонъ на споменатия горѣ банкетъ. Като говори за съвременната дипломация, въ основата на която лежи лъжата и за интерпарламентарния съюзъ, „въ който справедливостьта служи за знаме, а братството — за боева лозинка“, между другото казва: „Не е само една случайность, че се събрахте тука, тъкмо тогава, когато конференцията въ Хага, открита съ такъвъ шумъ, се закри тъй тихо... Отъ голѣмитѣ вие дойдохте при малкитѣ: тука, срѣди малкитѣ, вие можете повече да бждете увѣрени, че лъжата не е проникнала още въ редоветѣ на армията на мира“. Отъ тѣзи думи е ясно, че таквисъ видни членове на съюза, като Бьернстерне Бьернсонъ, считатъ дѣлото на дипломатическата конференция въ Хага за пропаднало и причината на това виждатъ въ лъжата, която е лѣжала въ основата ѝ. По-долу ще видимъ, до колко се оправдава това мнѣние за хагската конференция за мира. Но като говоримъ за дѣлата ѝ, ние ги узнаваме отъ трети ржце. Въ интерпарламентарната конференция най-голѣмъ апологетъ на хагската конференция се явява англичанинътъ, извѣстниятъ агитаторъ за международния миръ, Уилльямъ Стедъ. Въ една речь предъ интерпарламентарната конференция той съобщава и решенията на хагската конференция. Отъ следующитѣ думи, съ които той се обръща къмъ членоветѣ ѝ, можемъ да сждимъ, какъ се отнася мистеръ Стедъ къмъ дѣятелностьта на хагската конференция: „Господа! Поздравъ на васъ отъ г. г. Konow, Asser, D' Estournelles Bearnaert и Descamps. Като получихъ отъ тѣхъ пълномощно да ви съобщава за дѣятелностьта на конференцията въ Хага, азъ ви донесохъ твърдѣ радостни новини. Ако вие си представите величието на одържаната побѣда, то по-скоро вие ще пѣете Te Deum въ катедралния съборъ, отколкото да сѣдите да разгледвате абстрактнитѣ въпроси въ зданието на стортинга. Защото обикновената Magna Charta на мира е подписана, и онова, което, — както г. Descamps казваше, — още презъ миналата година се виждаше недостижимо, и на което приятелитѣ на мира не можеха да се надѣватъ, сега е прието отъ всички държави въ свѣта". Обаче, каква е тази „Magna Charta", която толкосъ превъзнася м-ръ Стедъ?

„Исходенъ пунктъ за тази международна Magna Charta, — казва м-ръ Стедъ, — служи решителното заявление на всички държави, че тѣ за напредъ ще се стараятъ усилено да не допуснатъ война и да пазятъ мира. А подиръ това тѣ пристѫпватъ къмъ изяснението на ония метод , съ които тѣ мислятъ да достигватъ цельта.

,,I. Тѣ се съгласяватъ върху това, щото, въ случай на споръ между двѣ отъ тѣхъ, да апелиратъ къмъ bona officia и къмъ посредничеството на другитѣ държави.

,,II. Тѣ се съглашаватъ върху туй, щото, въ случай, ако спорящитѣ страни сѫ забравили това свое задължение, другитѣ държави, които не сѫ заинтересовани въ този споръ, сами да вематъ върху си инициативата и да имъ предлагатъ своето посрѣдничество и bona officia.

,,III. Тѣ се съглашаватъ върху това, щото, въ случай на желание отъ държавитѣ да почнатъ война, тѣ да предаватъ своето дѣло за 30 дена на една дружелюбна неутрална държава, която като специаленъ посрѣдникъ може да допустне война и подирѣ да я прекѫсне.

,,IV. Тѣ намиратъ за полезно въ случай, ако държавитѣ по дипломатически пѫть не могатъ да разрешатъ спора, и ако тѣ не искатъ да задължатъ себе си да приематъ решението за третейския сѫдъ, — назначението на едно интернационално справочно бюро за безпристрастно добросъвѣстно изяснение на мѫчнотиитѣ.

,,V. Тѣ решиха да учредятъ постояненъ третейски сѫдъ и съ туй захванаха да събиратъ човѣчеството въ единъ съюзъ:

,,1) Следъ като конвенцията бѫде ратификована отъ деветьтѣ държави, ще се събератъ представителитѣ на всички държави, които я подписаха, въ Хага, подъ предсѣдателството на холандския министръ на външнитѣ работи, въ качеството на административенъ съвѣтъ за уреждание постоянно бюро въ свързска съ третейския сѫдъ;

,,2) следъ три мѣсеца подиръ ратификацията, всѣка държава ще назначи компетентни третейски сѫдии (не повече отъ 4), и ще съставятъ третейския сѫдъ;

„3) всѣка отъ спорящитѣ държави, които се решатъ да се обърнатъ къмъ третейския сѫдъ, избира двама сѫдии;

„4) подробнитѣ постановления за третейския сѫдъ сѫ изработени и приети.

„VI. За да направятъ третейския сѫдъ до колкото може задължителенъ, държавитѣ заявяватъ, че въ случай, ако нѣкой споръ приеме остра форма, тѣ считатъ за свой дългъ да обърнатъ вниманието на спорящитѣ страни върху постановленията на този актъ и да имъ предложатъ да апелиратъ къмъ третейския сѫдъ.

„VII. Държавитѣ запазватъ си правото да заключаватъ по между си отдѣлни трактати за задължителностьта на третейскитѣ сѫдилища“.

Такива сѫ, споредъ м-ра Стедъ, съглашенията, до които сѫ дошле представителитѣ на държавитѣ въ хагската конференция. Тази е „Magna Charta“-та на мира, която последнята подари на свѣта. Ако ние приемемъ съобщенията на мистера Стедъ за напълно вѣрни, то какво излиза отъ решенията на дипломатическата конференция? Създаде ли тя дѣйствително нѣщо положително за мира? Ние мислимъ, че имаме право да отговоримъ на тѣзи въпроси отрицателно. Преди всичко, нека забелѣжимъ, че благопожеланията, исказани отъ конференцията за прибѣгването отъ спорящитѣ държави до посрѣдничеството на третейски сѫдъ, не сѫ нови. На практика това се е правило до сега винаги, гдѣто е било възможно и гдѣто интереситѣ на тази или онази отъ голѣмитѣ държави сѫ изисквали избѣгването на войната и мирното разрешение на спороветѣ. Постановлението на VI пунктъ, споредъ който държавитѣ заявяватъ, че при случаи на остри спорове между двѣ държави, другитѣ се задължаватъ да имъ обърнатъ вниманието върху постановленията на конференцията за третейския сѫдъ, никакво практическо значение не може да има. Когато силната държава намѣри за удобно да решава спора съ сила, никакво внимание не ще обърне на напомнюванията за третейски сѫдъ. Но това, което показва, че никоя отъ голѣмитѣ държави нѣма намѣрение да се тревожи отъ никакви постановления на конференцитѣ, то е, че по-голѣмата часть отъ голѣмитѣ сили, както Германия, Англия, Австро-Унгария и др., освѣнъ ония на Руссия, Франция и нѣкои отъ по-малкитѣ държави, не сѫ подписали решенията на конференцията. Споредъ съобщенията на м-ра Стедъ, отъ 26 държави, само 16 сѫ подписали конвенцията изработена отъ конференцията. А споредъ съобщенията на европейскитѣ вѣстници, най-голѣмата часть отъ всички 26 държави не подписали именно оние постановления, които се касаяли до третейския сѫдъ. Конференцията е опредѣлила единъ срокъ, до който държавитѣ, не подписали конвенцията, да му помислятъ. Този срокъ е опредѣленъ до 31 декемврий тази година. Ще-ли я подпишатъ до този срокъ? При всичко че конвенцията не съдържа нищо положително за мира и нищо задължително за държавитѣ, обаче, съмнително е, да-ли ще я подпишатъ всички. Още когато се разисквахѫ въ конференцията въпроситѣ за прекращението на въоржжението и за третейския сѫдъ, стана извѣстно, че повечето държави сѫ биле противъ двѣтѣ предложения, и особено рѣзко биле сѫ обявили противъ тѣхъ Германия и Англия. Пълна неискренность сѫществувала между делегатитѣ на великитѣ сили и въ всѣкой случай нѣмало е желание да се достигнатъ положителни резултати за мира. Интересенъ фактъ съставлява заявленията на единъ отъ германскитѣ делегати въ хагската конференция, на проф. Щенгель. Той преди да бѫде избранъ отъ германското правителство за делегатъ, написа една брошюра, въ която доказва утопичностьта на „мирнитѣ конференции" и невъзможностьта да се прекратятъ войнитѣ. Следъ затварянието на конференцията той помѣсти въ „Münchener N. Nachrichten" една статия, въ която доказва, че международния третейски сѫдъ, даже и незадължителния, водилъ къмъ голѣми международни опасности. Сѫщо тъй той се произнася и за посрѣдничеството на държавитѣ при споровете и за благитѣ услуги, които сѫ предвидени въ постановленията на конференцията за третейския сѫдъ. Споредъ „Standart" графъ Мюнстеръ, който представлявалъ взгледоветѣ на германското правителсто въ хагската конференция, е произведенъ въ княжество достойнство главно за дипломатическия тактъ, който показалъ въ хагската конференция, т. е., просто казано, за дѣто графъ Мюнстеръ добрѣ е можалъ да осуети предложенията за обезорѫжаванието на 5 години и третейския сѫдъ. Отъ друга страна, въ това време, когато хагската конференция взимаше своитѣ постановления за третейския сѫдъ, тъкмо въ това време Англия въорѫжаваше и пращаше флотата си въ южна Африка срѣщу една мъничка държава, срѣщу Трансвалската република, която тя иска да унищожи и присъедини къмъ своитѣ владѣния. Споредъ свѣдѣнията отъ Трансвалъ, прѣдсѣдательтъ на републиката Крюгеръ вече обявилъ на своитѣ граждани, че войната е неизбѣжна. Нѣма съмнѣние, че Англия никакво внимание нѣма да обърне на постановленията на конференцията и при такива грабителски стремления нѣма да подписва конвенцията. Тѣзи факти именно показватъ, че конвенцията не ще бѫде подписана отъ главнитѣ държави, при всичко че тя къмъ нищо не ги задължава.

Мистеръ Стедъ свършва своитѣ съобщения, които направи въ деветата интерпарламентарна конференция, съ следующитѣ думи: „Ето съставения отъ хагската конференция механизмъ. Ваша работа е, господа, да му давате пара и да го докарате въ движение". При това той предава на делегатитѣ й думитѣ, които го молили да имъ предаде горѣказанитѣ господа, които сѫ взели участие въ хагската конференция. „Всичката наша работа, — казали тѣ на Стеда да имъ предаде, — ще бѫде напраздно, ако вие не ни помогнете съ популяризиранието на извършения отъ насъ трудъ. Битката е спечелена, — ваша работа сега е да се грижите за плячката". Съ други думи, това ще каже, че, ако интерпарламентарния съюзъ не се залови усилено да пропагандира изработенитѣ въ хагската конференция постановления за третейския сѫдъ, всичката й работа ще отиде на вѣтера. Тѣзи думи съвсѣмъ не сѫ утѣшителни и далечъ сѫ отъ да оправдаватъ оптимизма, който вѣе въ речитѣ на ораторитѣ отъ интерпарламентарната конференция спрѣмо дѣлата на хагската. Тѣ показватъ, какво постановленията на последнята сѫ до толкосъ сериозни за мира, че, за да не се изгубатъ съвсѣмъ, става необходимо да се поддържатъ отъ пропагандата и съчувствието на интерпарламентарния съюзъ. Може би, прави сѫ г. г. Descamps, D'Estournelles, Beetnaert и пр., когато исказватъ своитѣ съмнѣния върху решенията на хагската конференция и посочватъ на нуждата да се поддържатъ тѣ отъ вънъ, отъ интерпарламентарния съюзъ. Но може ли последния да даде тази поддържка? може ли той да накара правителствата да приематъ третейския сѫдъ? Тѣзи сѫ въпроси, на които дѣлата на интерпарламентарната конференция не ни даватъ смѣлость да отговоримъ положително.

Макарь норвежския писатель Бьерностерне Бьернсонъ и да ни увѣрява, „че лъжата не е проникнала още въ редоветѣ на интерпарламентарната лига на мира и третейскитѣ сѫдилища“, но отъ дебатитѣ въ конференцията ѝ въ Християния ние можемъ да направимъ обратно заключение. И наистина, както видѣхме, една отъ задачитѣ на интерпарламентарната лига, е пропагандата на идеята за неитралитета на държавитѣ. Отъ тука следва и въпросътъ за реорганизацията на постояннитѣ войски. На тазигодишната интерпарламентарна конференция главния дневенъ въпросъ е билъ въпросътъ за организацията на войската, която съотвѣтствува на неитралитета. Ето дебатитѣ по тоя въпросъ и откриватъ ни всичката фалшивость на оптимизма на повечето отъ делегатитѣ на интерпарламентарната конференция. Противъ реорганизацията на постояннитѣ войски по образеца на Швейцария и Норвегия най-много сѫ говорили делегатитѣ пакъ на Англия и Германия, а тъй сѫщо и белгийския делегатъ. Обаче, всички разсѫждения за „вѣчния миръ“, за благодѣтелностьта на третейскитѣ сѫдилища, и за неитралитета на държавитѣ оставатъ безсмислени, фалшиви, щомъ държавитѣ запазватъ днешната организация на постояннитѣ войски. Защищаванието на тази организация и говорението за миръ, за третейски сѫдилища и неитралитетъ сѫ явно непримиримо противоречие, което може да проиализа отъ фалшивото отношиние къмъ дѣлото за мира. Та и изобщо вѣто, ако съ установлението на третейския сѫдъ, — ако нѣкога бѫде той установенъ като обязателенъ, — не последва разорѫжението на постояннитѣ войски, въ такъвъ случай нищо положително не спечелватъ народитѣ. Тогава постояннитѣ войски би биле още по-тежъкъ товаръ за народитѣ, а главното е тамъ, че тогава тѣ би служили исключително за защита на господствующитѣ класси, за подкрѣпа на реакцията и за унищожението на народнитѣ правдини. Третейския сѫдъ и неитралитета би имали значение, ако дѣйствително се унищожатъ постояннитѣ войски. Но тука именно се заключава фалшивостьта на интерпарламентската лига. Тя апелира къмъ правителствата и величествата, когато за тѣхъ именно не е желателно обезорѫжението на постояннитѣ войски, а правитетствата и величествата, като представители на господотвующитѣ класси, а не на отдѣлнитѣ личности отъ тѣхъ, намиратъ и поддържка въ тѣхъ. Така че, излиза въ сѫщность, че интерпарламентската лига закрива очитѣ си предъ дѣйствителностьта.

Ние социалиститѣ не сме принципиално противъ дѣятелностьта на такива съюзи и конференции, каквито сѫ интерпарламентарата лига и хагската конференция. Тѣ спомагатъ много на насъ. Въ програмата на всички социалистически партии сѫществува искането за обезоржжаването на държавитѣ, за унищожението на постояннитѣ войски; идеалътъ на социалистическитѣ партии е мирътъ между народитѣ, унищожението на войната между тѣхъ. Първи ще бѫдѫтъ социалиститѣ, които ще рѫкоплескатъ, съ пълно съзнание и истинско удоволствие, на осѫществлението идеитѣ за третейския сѫдъ, неутралитета на държавитѣ и унищожението на постояннитѣ войски отъ страна на буржуазнитѣ „мироносци“. Защото осѫществението на тѣзи идеи би привело обществото съ неимовѣрна бързина къмъ окончателно ликвидиране съ днешнитѣ капиталистически наредби. Унищожението на постояннитѣ войски би освободило такива голѣми срѣдства и сили, които би тласнали економическото развитие на народитѣ тъй бърже на напредъ, че днешнитѣ капиталистически наредби би се разложили извънредно бърже. Ето защо ний не можемъ по принципъ да бѫдемъ противъ пропагандата на идеитѣ за „вѣчния миръ“ между народитѣ, за третейски сѫдъ и за неутралитетъ между държавитѣ и главно за унищожението на постояннитѣ войски, макаръ тя и да се води отъ представители на буржуазната класса. Но ние не можемъ въ сѫщото време да не критикуваме начинитѣ, по които се мисли да се достигне международния миръ. не можемъ да не указваме и на противоречията въ тѣхната дѣятелность. Очевидно е, до дѣто сѫществува капиталистическото общество, не е възможно осѫществлението на мира, унищожението на войната и установлението на задължителенъ третейски сѫдъ. Това го не щатъ господствующитѣ класси. Да допустнемъ противното, ще каже да допустнемъ, че тѣ сѫ решили да се самообезоржжатъ и да се самоубиятъ. Таквосъ нѣщо е немислимо. Само необходимостьта може да ги накара да се откажатъ отъ привилегированото си положение. Само социалната демокрация е силата, която иска, която се бори за международната солидарность. Ако днесъ буржуазни идеолози сѫ се заловили за пропагандата на идеитѣ за международния миръ и въ името на него за унищожението на постояннитѣ войски, това се благодари на влиянието на пролетариатското движение. И колкото повече се усилва последното, толкосъ повече буржуазнитѣ идеолози ще агитиратъ идеитѣ за „вѣчния миръ“. Но осѫществлението на последния е възможно само съ възтържествуването принципитѣ на международната социална демокрация.

Интерпарламентарната конференция въ Християния свърши своитѣ засѣдания съ нѣколко резолюции, въ които се препорѫчва на интерпарламентарнитѣ групи да пропагандиратъ постановленията на хагската конференция. Тѣзи резолюции добрѣ характеризиратъ буржуазния характеръ на интерпарламентарната лига. Прочее, повече отъ него не може и да се очаква.

З. П.

* * *

ХРОНИКА.

(Изъ нашата журналистика).

За нашитѣ съсѣди. — „Демократътъ“ отъ Габрово. — Какво е разбралъ той отъ нашия конгресъ? — Единъ калѫпсѫзъ „демократъ“. — Ризовъ — нашъ съсѣдъ! — Симпатиитѣ ни къмъ „демократитѣ“. — „Демократическата“ дѣятелность на габровскитѣ „демократи“. — Коста Арсениевъ. — Шестия конгресъ на работн. соц. демокр. партия. — Една погрѣшка въ решенията — Едно доказателство за нетърпимостьта ни. — Д-ръ Пасманикъ и „социалистическа нетърпимость“. — „Псувнитѣ“ на „Ново Време“. — „Дайте, факти де!“ — Изложение на фактитѣ.—Мнѣнието на г. Опенхаймера —Какво говорятъ „даннитѣ“ на Инама-Щернегъ? — Г. Пасманикъ не струва хасъ отъ проф. Зомбарта. — Мнѣнието на други учени. — „Теорията на Гизо“ и радостьта на г. Пасманикъ. — Гизо е материалистъ, но не марксистъ. — Кое потвърждава „хипотезата“ на Маркса? — Хипотезата става теория. —

Кои сѫ наши съсѣди, тъй да кажа, по принципи, по идеи? — Ето единъ въпросъ — ще си каже читательтъ, — който си нѣма нито мѣсто, нито смисълъ. И правъ ще бѫде читательтъ, защото, самъ по себе си взетъ, този въпросъ е цѣла безсмислица, не може да сѫществува. Обаче, той се явява. Работата е, че се явяватъ наши **съсѣди**, натрапватъ ни се даже. Може би, ще си припомнятъ читателитѣ, какъ нашитѣ „демократи“ не еднажъ сѫ обявявали въ своя органъ, в. „Прѣпорецъ“, че едикой си социалистъ казалъ, какво демократизмътъ предшествувалъ на социалдемократизма, че други социалистъ препорѫчалъ шефътъ на демократитѣ г. Каравеловъ, като единственъ човѣкъ, който можалъ да оправи България. Сега представете си, единъ отъ габровскитѣ „демократи“, въ брой 25 и 26 на в. „Прѣпорецъ“, като пише за конгреса на Работническата социалъ-демократическа партия, на 11 й того въ Габрово, и като изопачава дебатитѣ, станали по дѣятелностьта на социалистическата парламентарна фракция, предава думитѣ на пловдивския делегатъ Д. Благоевъ така: „Пакъ на укоръ на своитѣ млади другари, той призна и тържествено заяви въ конгреса, че не губи надѣждата, че и въ България все ще се намѣри една буржоазна партия, която ще иска да управлява съгласно Конституцията и народнитѣ интереси, като подчеркна, че такава една партия сами социалиститѣ трѣбва да подпомагатъ, часъ по-скоро да се съвземе и усили у насъ, тъй като тя, като полезна за развитието на свободнитѣ институции у насъ, ще помага за прогреса, който и социалиститѣ желаятъ“. Трѣбва ли да се казва, че такива мисли не е можалъ да каже Д. Благоевъ. Последния каза само това, че е възможно да се яви и у насъ една буржуазна партия, която да управлява страната по конституцията. Това е истината. Всичко друго, което казва „демократътъ“ отъ Габрово въ в. „Прѣпорецъ“, е невѣрно. Нито за това, че ужъ такава партия щѣла да работи съгласно „народнитѣ интереси“, нито за подпомагание отъ социалиститѣ на такава партия, „часъ по-скоро да съвземе и усили у насъ“, нито че тя „ще помага за прогреса“. У габровския „демократъ“, както, прочее, у всички наши „демократи“, царствува въ главата му едно невъобразимо смѣшение на понятията. Но главното е, че габровския „демократъ“ въ цитираното мѣсто подразбира за такава партия, която трѣбвало ние социалиститѣ да подмагаме, и която искала сжщото, каквото искаме ние, т. е. прогреса, подразбира не нѣкоя друга, а непремѣнно „демократическата партия“. Тъй че, и споредъ габровския „демократъ“ излиза, че „демократитѣ“ и „социалъ-демократитѣ“ сж съсѣди по принципи, по стремления и по желания, сиречъ най-близко къмъ насъ стоели „демократитѣ“! Както виждате, има въпросъ за съсѣдство съ насъ социалиститѣ, имаме си съсѣди! И не сж само тѣ. Трѣбва да кажа на читателя си, че у насъ има два вида демократи: едни зависими, да ги кажемъ, или просто „демократи“, други — независими „демократи“. То се разбира, че най-голѣмия „независимъ демократъ“ е г Ризовъ. — „Е!“ ще викне нѣкой читателъ, „е че кога този господинъ стана вече и демократъ? Не-ли той, като счупи „отровното си перо“ на в. „Млада България“, се обяви за републиканецъ? И какво ще рече независимъ демократъ?“ — Нѣма защо да се очудва читательтъ. Извѣстно е, че Ризовъ е човѣкъ калжпсжзъ, което той съ гордость ще ви го каже, или по-вѣрно, той е човѣкъ, който влиза въ всѣки калжпъ, споредъ нуждата. Та какво чудно има въ туй, че вчера се обявилъ за „републиканецъ“, а днесъ е „независимъ демократъ?“ Мигарь за пръвь пжть то се случва въ България? Въпросътъ е тамъ, че този господинъ „независимъ демократъ“ сжщо тъй се оказва нашъ съсѣдъ. Чуйте, какво ни казва този господинъ въ брой 8 на своя в. „Христо Ботевъ“. Следъ като си излива отдавна набраната си жлъчка срѣщу нашия другарь Д-ръ К. Раковски (уви! г. „независимий демократе“, излѣтата ви жлъчь не може да истрие лекететата по челото ви) — прибавя: „Нашиятъ вѣстникъ, безъ да е социалистически, води борба аналогична съ оная на социалиститѣ, следователно заслужва тѣхната симпатия“. Както виждате, Ризовъ не само е нашъ съсѣдъ, а и нѣщо повече: той водѣлъ и аналогична борба съ нашата! О, да, то се вижда!

Но шегата на страна. Нашитѣ „демократи“ зависими и независими сериозно сж увѣрени, че носятъ знамето на прогреса. Въ сжщность тѣ нѣматъ даже нито понятие, що е прогресъ. Тѣ си въображаватъ, че водятъ борба за коституционно управление и се мжчатъ да ни увѣрятъ, че тѣ сж партията, която ще установи у насъ управление съгласно съ конституцията. Е добрѣ! Нека имъ повѣрваме за минута. Да допустнемъ даже, което е мжчно допустимо, че тѣ ще управляватъ конституционно. Пита се, съ какво гарантиратъ, че ще утвърдятъ конституционното управление така, щото то да се яви приобрѣтение ненарушимо и да стане условие за прогреса въ нашата страна? Положително съ нищо. Идванието имъ на власть не е гаранция за това. Защото и да приемемъ, че тѣ ще управляватъ конституционно, то ще бжде, до дѣто тѣ сж на власть. Нито тѣхното властвувание е гарантирано при днешнитѣ условия, нито има гаранция, че следъ тѣхъ ще се запази конституционно управление. Политическитѣ институции сж трайни, когато сж издигнати на реални основи. Тѣзи основи сж общественитѣ условия. Ако у насъ политическитѣ учреждения се люлѣятъ, това значи, че общественитѣ условия не съставляватъ здрава основа за тѣхъ. Ще ли нашитѣ „демократи“ да измѣнятъ тѣзи условия и въ какво направление — ето какво опредѣля, за прогреса ли тѣ се борятъ или за друго. Въ туй отношение у нашитѣ „демократи“ не виждаме нищо, положително нищо опредѣлено. Тѣ не сѫ въ състояние да разбератъ даже, че при днешнитѣ економически и политически условия у насъ, както и въ Сърбия, както и въ всички страни съ подобни условия, като нашата, не е възможна демократията. А на тѣзи първобитни условия тѣ градятъ своя „демократизмъ“. Ето защо тѣхната борба въ крайна смѣтка ще излѣзе борба не за прогреса, а просто за да повластвуватъ и поживѣятъ на гърба на „народа“. Но тогава, какво общо има между тѣхната борба, и нашата? — Положително нищо. За това габровския „демократъ“ и „независимия демократъ“ много се лъжатъ, като мислятъ, че социалиститѣ могатъ да подпомагатъ или симпатизиратъ на „демократическата партия“, която още отъ сега злѣ се отличава отъ другитѣ буржуазни партии. Доказателство за това ни служи фактътъ, че габровскитѣ „демократи“, на чело съ „голѣмитѣ демократи“ Конкилевъ и Топузановъ, щомъ взѣха управлението на Габровото, почнаха своята „демократическа дѣятелность“, т. е. да пѫдатъ учителитѣ подозрѣни въ социализмъ. Какво ще бѫде, когато „демократическата партия“ вземе кормилото на държавата, можемъ си представи!

* * *

Всѣка една партия, когато е въ опозиция и се бори, си има „идеални“ борци, т. е. дѣятели смѣли, решителни, предани на борбата, вѣрующи въ нейната побѣда и полезность. Такива борци има и „демократическата партия“. Такъвъ единъ борецъ за нея бѣше и починалия на 20 юлий т. г. Коста Арсениевъ. Той рано се впусналъ въ политическитѣ борби и се помина младъ, — на 36 години, въ софийската болница. Коста Арсениевъ умрѣ отъ охтика, която той получилъ отъ истезанията, на които биде подложенъ отъ стамболовия режимъ. Като единъ отъ най-буйнитѣ и смѣли привърженици на Каравелова, Стамболовъ обвини и него заедно съ последния първо въ 1887 год. по поводъ на военния бунтъ въ Руссе, втори пѫть по убийството на Бѣлчева въ 1891 година. Следъ паданието на Стамболовския режимъ, Арсениевъ се залови за борба съ Стоиловския, презъ който въ 1896 год. на единъ митингъ въ Ломъ случайно се избавилъ отъ куршумитѣ на Стоиловската полиция. Той два пѫти биде избранъ за народенъ представитель отъ Ломско. Първи пѫть за VIII обикновено народно събрание; но биде касиранъ отъ Стоиловската камара, като не испълнилъ 30 години. Втори пѫть биде избранъ пакъ отъ Ломско за X обикновено народно събрание Но охтиката му бѣше тъй напреднала, че той вече не можеше да засѣдава.

Коста Арсениевъ бѣше отъ ония личности, които търсиха борба за идеали. Но самоукъ, съ ограничени познания, безъ систематическо образование, съвсѣмъ младъ вмѫкнатъ въ борбитѣ, той, естествено, не можеше да си изработи по-опредѣлени идеали. Вмѫкнатъ отъ малъкъ въ партизанскитѣ борби, той рано е попадналъ подъ влиянието на Каравелова и неговитѣ слѣпи привърженици. К. Арсениевъ естествено не виждаше за себе си по добра партия отъ Каравеловата, отъ „демократическата", както тя сега се нарича. Той въ Ломско бѣше единъ отъ най-популярнитѣ дѣйци между масата. Въ последнитѣ законодателни избори той билъ избранъ съ грамадно болшинство. Обяснява се тази популярность на Арсениевъ съ неговия характеръ. Неговата смѣлость до самопожертвувание издига всѣки човѣкъ въ очитѣ на масата. Буенъ по темпераментъ, обаче, той въ сжщото време притѣжаваше, като човѣкъ много симпатични черти, които още повече привличаха массата. Умрѣ Коста Арсениевъ съвършенно разочарованъ въ борбата, въ народа, отчаянъ и глозганъ отъ безисходенъ пессимизмъ. Другояче не можеше и да бжде. Който търси борба за идеали, той не може да я намѣри въ редоветѣ на нашитѣ буржуазни партии, идеалитѣ на които, разгледани отъ близу, все сж еднакви и все водятъ къмъ паразитически животъ на едни върху гърба на другитѣ. Може би, К. Арсениевъ най-сетнѣ е съзналъ това и за туй е изпадналъ въ отчаяния песимизмъ. Въ всѣкой случай жално е, за дѣто тъй младъ е погиналъ той, безъ да може да даде по опредѣлена форма на своята борба.

⁂

На 11-й юлий се отвори въ Габрово VI конгресъ на Работническата социалъ-демократическа партия. Той биде отворенъ въ гнѣздото на нашитѣ „демократи" и въ първия фабриченъ центръ въ България, при стечението на цѣлия градъ, съ едно импозантно шествие, на чело съ червеното знаме и градската музика, отъ работническия клубъ „Хр. Ботевъ" и презъ цѣлия градъ до края на града, на „Зелената морава", отъ гдѣто, следъ речитѣ на нѣколко делегати, шествието се отправи обратно за клуба презъ другата страна на града. Засѣданията се почнаха на 12 и траяха цѣла седмица. Съ изключение на едно засѣдание, всички други бѣха публични и се посѣщаваха отъ множество гости и гостенки, между които и по единъ отъ „демократитѣ" и „либералитѣ", отъ радославиститѣ.

И на VI конгресъ много време заеха дебатитѣ по партийния печатъ, главно по въпроса за вѣстницитѣ. Пакъ се подигна въпроса за отмѣнението на решението, взето на казанлжшкия конгресъ, т. е. въпроса за така наречената „свобода на партийния печатъ". Конгресътъ, обаче, съ грамадно болшинство подтвърди предишното си решение. Та и нѣмаше причини да го отмѣнява; въ една година не можеха да се измѣнятъ условията до толкосъ, щото да убѣдятъ конгреса, че партията има нужда и отъ мѣстни вѣстници, или че за нуждитѣ на пропагандата ѝ не е достатъченъ единъ вѣстникъ. Доста се дебатира и по въпросътъ за дѣятелностьта на парламентарната фракция; обаче конгресътъ не можа да вземе опредѣлено решение по него. Разгледванието и критикуванието дѣятелностьта на парламентарната фракция подигна редъ въпроси, които не сж изучени добрѣ. Най-мжчния въпросъ е, какво поведение трѣбва да държи парламентарната фракция, въ случай, когато една обща акция отъ страна на опозицията се налага на фракцията. Или другояче казано, трѣбва ли въ всички случаи парламентарната фракция да избѣгва каквито и да било общи постѫпки, общи дѣйствия съ цѣлата опозиция, или съ отдѣлнитѣ буржуазни парламентарни фракции. Моето мнѣние е, че биватъ моменти въ политическия животъ на страната, когато и нашата партия трѣбва да влиза въ общи дѣйствия съ опозицията (не въ компромиси, а въ общи дѣйствия, безъ всѣкакви компромиси). Мѫчнотията у насъ е тамъ, че ние нѣмаме партии съ опредѣлени физиономии, нѣмаме партии съ установени традиции и репутация; ние нѣмаме даже партии, а само случайни групировки, котерии. Въ всѣкой случай, практиката подигна този въпросъ и трѣбва да се изучи. За това VI конгресъ реши да се възложи на Централния Комитетъ заедно съ Парламентарната фракция да изучатъ въпроса и да го докладватъ идущия конгресъ. За другитѣ решения нѣма да говоря. Интересующиятъ се ще ги намѣри въ „Работнический вѣстникъ“. Ще споменѫ само, че VI конгресъ прие двѣ програми: едната за окрѫжнитѣ съвѣти, другата — за общинскитѣ. Трѣбва да се забелѣжи, че референтътъ препорѫча на конгреса, щото партията да взима пълно участие въ изборитѣ за окрѫжни съвѣти, тъй като при тѣзи избори може да се взима участие и по секции. Обаче въ изборитѣ за общинскитѣ съвѣти той препорѫча да се взима участие само въ ония мѣста, гдѣто мѣстнитѣ организации на партията сѫ доста силни, за да излѣзнатъ съ пълна своя листа и иматъ поне единъ-двама свои членове, които иматъ извѣстна подготовка, за да рѫководятъ на първо време съвѣтитѣ. Конгресътъ не направи никакви възражения противъ предложенията на референта; значи той ги прие заедно съ предложенитѣ програми. Обаче, програмата за общинскитѣ съвѣти, както е печатана въ „Работнический вѣстникъ“, не съдържа, споредъ мене, и допълненията, които предложи референта. Обявената въ „Раб. Вѣстн.“ програма е сѫщата, която предложиха казанлѫшкитѣ другари въ в. „Избиратель“. Какъ е станала работа, та не се вмѣстиха и препорѫчанитѣ отъ референта точки, не знамъ, но мисля, че предложенитѣ и неотхвърлени отъ конгреса точки бѣха важни. Както и да било, но въведения обичай да се държатъ предъ конгреса реферати по важнитѣ въпроси излиза много сполучливъ. Желателно е, щото този обичай да се закрепи.

Конгресътъ се затвори на 18-й сѫщия мѣсецъ при стечението на множество граждани, въ двора на работническия клубъ, съ нѣколко речи, нѣкои отъ които взѣха за поводъ една глупава брошюрка на единъ атъ-ли, куцъ ли конь или друго животно отъ Стамболовската менажерия, кой го знай, но на име Паяковъ, бивши директоръ на Свищовското търговско училище. Тази брошюрка, подъ названието „Едно мнѣние“ за социалиститѣ, разбира се, най-много се пръсна между делегатитѣ и нашитѣ другари гости на конгреса. Нѣколко деня преди закриванието можеше да види човѣкъ, че въ двора на клуба на малки купчини делегатитѣ и гоститѣ четатъ нѣщо и весело се смѣятъ и подхвърлятъ Паякова. Това весело отношение, както и търсението отъ нашитѣ другари тази брошюрка показватъ, до колко сѫ нетърпими социалиститѣ къмъ „мнѣнията“ на своитѣ противници. Между другитѣ глупости, г. Паяковъ обвинява насъ и въ туй, че ужъ ние сме биле противъ економическото развитие на България, противъ капиталитѣ, противъ фабрикитѣ и т. н. Отъ това може читательтъ да сѫди, колко ни разбира г. Паяковъ. Прочее, той вече билъ се раскаялъ, както ни съобщава „Раб. Вѣстн.“, че е написалъ глупоститѣ си. Но стамболовската менажерия бѣше се разшавала по случай на тази брошюра, и органа ѝ в. „Новъ вѣкъ“ побърза да стане отзивъ на Паяковитѣ глупости. И добрѣ направи! Отъ гдѣ ще се знае инъкъ, че тя, както изобщо цѣлата „либерална“ котерия не ни обича.

* * *

Отъ като писахъ последнята хроника, се измина доста време. Въ туй време буржуазнитѣ вѣстници се въртяха и се въртятъ около два въпроса, единия отъ които вече го оставиха, защото, види се, сѫ го решили; но по другия и сега продължаватъ да правятъ голѣмъ шумъ отъ двѣтѣ страни — и отъ опозицията и отъ правителственитѣ хора. Единия отъ тѣхъ бѣше за митингитѣ, а другия за поведението на князя. Но тѣзи въпроси ги оставяме до следующия пѫть, толкосъ повече, че още не се знае, съ какво ще свършатъ буржуазнитѣ вѣстници въпроса съ князя. Тука ще минемъ направо къмъ расправията ни съ г. Д-ръ Пасманикъ.

Въ хрониката на № 3 отъ нашето списание направихъ нѣколко забелѣжки върху статията на г. Пасманика: „Историческата теория на Гизо“. Той отговаря ми въ кн. IX—X и XI—XII на „Бълг. Сбирка“ съ една колкото дълга, толкосъ и нервозна статия, подъ названието: „Социалистическа нетърпимость“. Пакъ, — ще каже читательтъ, — искочи на сцената „социалистическа нетърпимость“! Какво ще правишъ съ нашитѣ противници? Разядосатъ ли се много, туко се заловятъ за „нетърпимостьта“ ни. Той е най-силния, най-убийствения противъ социалиститѣ аргументъ. Право да си кажа, четохъ, четохъ статията на г. Пасманика и не можахъ да намѣря, въ какво се състои нашата нетърпимость. Види се, нашитѣ противници искатъ, когато ни нападатъ, ние да мълчимъ. Това, види се, разбиратъ подъ търпимость. Ние такава търпимость, истина е, че нѣмаме. Отъ статията на Пасманика разбрахъ само едно, а именно, че сътрудницитѣ на „Ново Време“ само го псували, клеветили, и инсинуирали. Или нашитѣ противници иматъ особенни понятия за псувнята, клевета и инсинуацията, или ние. Азъ не виждамъ никакви псувни, клевети въ „Ново Време“ спрямо г. Пасманика; има подигравки, осмивание, иронии, логическо заключение отъ съпоставянието на фактитѣ изъ неговия животъ, има характеризиране на неговитѣ способности, — да това има въ „Ново Време“; но псувни, клевети и инсинуации ли е то? Г-нъ Пасманикъ ни привежда за примѣръ Кауцки, който безъ такива „псувни“ и „клевети“ отговарялъ, и само Плеханова и насъ българскитѣ социалисти той намира, че не сме можали безъ „псувни“. То, може би, да е вѣрно, но си има причини, че е така. Плехановъ сигурно си има причини, които трѣбва да се търсятъ въ рускитѣ условия. Че Кауцки не „псува“, зависи едно отъ темперамента, а главно, че той мисля, нѣма работа съ такива противници, каквито сѫ нашитѣ Пасманиковци, Минцесовци, Деборовци и С ія. Представете си таквосъ нѣщо. Напр., Пасманикъ въ странство проповѣдва социализмъ, макаръ и не марксистки. Дохажда въ България и въ съюзъ съ Бобчева и неговата прекрасна компания почва походъ противъ социализма. Сега, може би, той ще ти каже, че не е противъ социализма изобщо, ами само противъ този видъ социализмъ, който се казва марксизмъ. Отъ гдѣ да го знае човѣкъ, противъ кой „социализмъ“ той се заяда. Всѣки знае, че социализмътъ въ България е марксистски, и щомъ г. Пасманикъ дига походъ противъ него безъ оговорка, то заключението не може да бѫде друго, освѣнъ това, че той воюва противъ социализма изобщо, съ което, несъмнѣнно, печели симпатиитѣ на противницитѣ на социализма въ България, и сѫщевременно той тайно запазва аргумента, че „отдавна така е мислилъ“, т. е., че той отдавна е противъ марксизма, ама и отдавна си е... ай дано не чуятъ нашитѣ противници и неговитѣ приятели... отдавна си е социалистъ. Поне тъй излиза сега отъ споменатата му статия и отъ факта, че той се опиталъ да пише едно време въ сп. „День“. Какъ се нарича таквосъ поведение? Какво име заслужва поведението на г. Пасманика? За да види читательтъ, какво може да се отговори на тѣзи въпроси, ще направя едно сравнение. Представете си, че азъ тука въ България съмъ голѣмъ революционеръ, но отивамъ въ Руссия, примазвамъ се къмъ нѣкое „благонадежно“ списание и почвамъ въ единъ гласъ съ правителственитѣ орѫдия да „псувамъ“ рускитѣ революционери, които руското правителство бѣси и коли. Какъ би ме нарекли въ Руссия всички ония, които би узнали, какво съмъ билъ или какво съмъ въ душата си? Нарекли би ме просто съ много оскърбителенъ епитетъ. Оправданието ми, че азъ „псувамъ“ не изобщо революционеритѣ, а само рускитѣ, защото тѣхното революционерство не ми се харесва, не е разумно и пр., ще ли ме оние? — Мисля, че никакъ. И не ли „псувнята“ на рускитѣ хора ще бѫде логически резултатъ отъ моето поведение въ Руссия? — Вѣрвамъ, и г. Пасманикъ ще каже — да! Новъ такъвъ случай, за какви псувни, клевети и инсинуации може да се говори. Знаете, какво ще посъвѣтвамъ на г. Пасманикъ? — Да излѣзе открито, да мисли подобрѣ върху туй, що пише и може да бѫде увѣренъ, че и социалиститѣ ще оставятъ своитѣ подигравки и да теглятъ заключения отъ фактитѣ на неговото поведение.

Но да дойдемъ на главния предмѣтъ. Въ миналата хроника казахъ следующето: „хипотезата на Маркса отдавна е лѣгнала въ основата на всички сериозни съвременни научни изследвания, даже у писатели, които сѫ противници на Маркса“. Пасманикъ вика: „дайте, факти де!“ Да дадемъ на бърза рѫка нѣколко факти. Най-първо, ще забелѣжа, че всички съвременни писатели, които пишатъ по философско историческитѣ, економическитѣ, юридическитѣ и политическитѣ въпроси или „опровергаватъ“ или обясняватъ и развиватъ Марксовата „хипотеза“. Въ основата на последнитѣ очевидно лежи „хипотезата“ на Маркса. Но и въ основата на изследвания, които я „опровергаватъ“, сжщо тъй лежи сжщата „хипотеза“. Съ последнитѣ думи искамъ да кажа, че Марксовата „хипотеза“ отдавна, а особено последне време, и най-вече следъ излизанието на III томъ отъ „Капиталътъ“, не може вече да се игнорира; тя тревожи, и силно тревожи, умоветѣ на противницитѣ; тя ги кара да се занимаватъ съ нея, да търсятъ доводи, за да я оборватъ. А това не значи ли, че тя е легнала въ основата на всички „сериозни съвременни научни изследвания?“ Но не стига това. Въ Марксовата „хипотеза“ се съдържа една идея, която е била чужда въ економическата наука и безъ която тази наука не можеше да има научно-философска основа. Тази идея е идеята за еволюцията. До Маркса тази идея не сжществуваше въ економическата наука. Тази идея легна въ основата на последнята благодарение на социалиститѣ и най-главно на Марксовата „хипотеза“. Най-върли противници на Марксизма, напълно консервативни економисти, като проф. Шмолеръ, признаватъ, че социалиститѣ сж „помогнали на идеята за еволюцията да придобие въ економическата наука право на гражданство“ (гл. „Смитианизмътъ и марксизмътъ предъ сжда на профессора Шмоллеръ“, отъ проф. Исаевъ). Така че, въ основата на цѣлата съвременна економическа наука лежи идеята, която прокарва „хипотезата“ на Маркса за обществено-економическата еволюция. Но г Пасманикъ иска факти, т. е. да му посочимъ изследвания, въ основата на които лежи „хипотезата“ на Маркса. Не стига ли този фактъ, че въ основата на цѣла економическа наука лѣжи тази „хипотеза?“ Но нека му дадемъ и частни, тъй да кажа, факти. Напримѣръ . . . ну, кои да ви кажа? . . . Напримѣръ изследванията на консервативния списатель Шефле („Сжщностьта на социализма“, „Капитализмътъ и Социализмътъ“, „Строението и живота на общественното тѣло“ и пр.), на Ф. Ланге („Работнический въпросъ“), на Ф Лассаля („Приобрѣтеннитѣ права“, „Философията на Хараклита тъмний“ и др.), на цѣлата економическа школа на „младитѣ“ економисти въ Германия: на проф. Лексиса, Зомбарта, Лоша, Шмидта, Д-ра на философията Штилиха, Щамлера, Бюхера, на Шулце-Геверница, ученикътъ на Брентано. (гл. „Голѣмото производство“). Ну, напримѣръ самия проф. Брентано голѣмъ антимарксистъ, обаче, много отъ неговитѣ изследвания се намиратъ подъ прямото влияние на Марксовата „хипотеза“ (напр. „За отношенията на работната плата къмъ работното време и работно възнаграждение“). Още ли факти? Ну, напр., вземете ония на франц буржуазно свѣтило Лероа Больо, на Деканпа, на Десление, или изследванията на американеца Хенри Джорджа или на Гептона и пр. Или вземете по социологията изследванията на Летурно, Телона, Пешеля, М. Ковалевски, или на истиѣ Постъ („Преисхождение на правото“), Ерингъ („Цѣль въ вото) и т. н и т. н., които не сж марксисти, но които навѣрно сж али подъ влиянието на Марксовата „хипотеза“. Това влияние ще го намѣрите и въ такива писатели, като Вундта (гл. „Етиката). Шмолера („Къмъ ист. на нѣм. дребно занаятчийство“) и др. изследвания. А цѣлата социологическа школа, въ която влизатъ Гумпловичъ, Зимелъ, Рилъ и др. Още ли искате факти? Ами земете русскитѣ писатели. Напр.: Зиберъ, Иванюковъ, Туганъ-Барановски, Исаевъ, даже Чупровъ, Янжулъ, даже г. Карѣевъ — цѣлъ редъ стари и млади професори, — въ изследванията на всички е легнала „хипотезата“ на Маркса. Ами безбройното число изледвания по фабричното законодателство, по дѣтския и женския трудъ, по положението на работническата класса и т. н., които буквално всички сѫ предизвикани отъ Марксовата „хипотеза“? Даже нѣщо повече. Вземете художествената литература и тамъ вие ще видите влиянието на Марксовата „хипотеза“. Ну, напримѣръ, произведенията на Зола, напр. Жерминаль, Дебаклъ и пр. „Хипотезата“ на Маркса създаде едно небивало обществено движение, и ето подъ влиянието на това движение неговата „хипотеза“ се вмъква не само въ науката, но въ чисто художествената литература. Съвременния социаленъ романъ е плодъ именно на влиянието на идеитѣ, проистекающи отъ сѫщата „хипотеза“.

А г Пасманикъ ни привежда мнението на г. Опенхаймеръ, който казвалъ, че „Марксовата теория на стойностьта нѣма вече никакви послѣдователи въ науката“, че „марксовата статистика е опровергната“ и че „сега и марксовото описание на историята е счупено на парчета“. Че марксовата теория на стойностьта „оборватъ“ мнозина буржуазни економисти, тъкмо тъй, както я „оборва“ г. Опенхаймеръ и Бемъ Баверкъ напр., като просто викатъ само, че тя е „оборена“, — това е вѣрно. Но кой е опровергналъ „статистиката“, т. е. официалнитѣ статистически свѣдения, които привежда Марксъ, и „марксовото описание на историята?“ Очевидно г. Опенхаймеръ съ своето въображение. Защото, както ни увѣрява г. Пасманикъ, г. Опенхаймеръ се основавалъ върху даннитѣ, събрани отъ Инама-Щернегъ. На „даннитѣ“ на последния се основаватъ и други противници на Маркса. Но какво доказватъ тия негови „данни“? Събарятъ ли тѣ марксовата „хипотеза“, т. е. „счупватъ ли на парчета“ марксовото „описание на историята“ и „марксовата статистика?“ Инама-Щернегъ въ своитѣ исторически изследвания на нѣмското стопанство презъ периода на Каролингитѣ, който периодъ той избира като такъвъ, въ който най-ясно можало да се проследи неговия възгледъ, а именно за взаимодѣйствието между политиката и стопанството, което съставлявало „основна черта въ развитието на всички държави и народи“, говори съвсѣмъ друго. Идеята, която прокарва, която доказва Щернегъ въ своитѣ изследвания, е, че политическитѣ учреждения на единъ народъ „оказватъ решително влияние върху по-нататъшното развитие на неговитѣ сили, на склада и на социалнитѣ му учреждения“. Но въ такъвъ случай, какво „оборвание“ се заключава въ изследванията на Щернега?—Никакво положително! Марксовата „хипотеза“ именно това и доказва, но много по-ясно и точно. „Правовитѣ и политически отношения се образуватъ върху почвата на фактическитѣ отношения на хората въ обществения процесъ на производството. До едно време тия учреждения спомагатъ за по-нататъшното развитие на производителнитѣ сили въ народа, за процъвтяванието на економическия му животъ“. Какво тогава „описание на историята“ е ,счупилъ на парчета“ г. Опенхаймеръ, „като се основалъ на Инама Щернегъ?“ На такива „оборвачи“ на Марксовата „хипотеза“, като Опенхаймеровци, проф. Зомбартъ отговаря, въ недавна написаната отъ него статия: „Къмъ критиката на Марксовата система“, съ следующитѣ думи: „Нѣкои мои другари по специалность, именно ония, които принадлежатъ къмъ старото поколѣние, не ще могатъ да задържатъ смѣха при четението на тѣзи думи: може ли сериозно да се опитва человѣкъ да възкръсва отъ мъртвитѣ таквисъ „отдавна погребени учени“, като Карлъ Марксъ, и неговата десетки пѫти „опровергната“ система отново да я прави предметъ на критика и даже направо центръ на научнитѣ препирни. Ехъ, а ние младитѣ вечъ ще се постараемъ, щото тѣ да престанатъ да се смѣятъ. По наше мнѣние ние се намираме не на края, а именно въ началото на критиката на Маркса. И не можемъ напълно да се избавимъ отъ очудванието — какъ може въобще да се говори за „критика“, преди системата да е била свършена!“ Малко по-нагорѣ въ сѫщата статия професоръ Зомбартъ по поводъ на една „критика“ на Бемъ Баверка, забелѣзва му така: „Когато Бемъ Баверкъ, като резултатъ на своята критика на Маркса, пакъ истъква (гл. Handwörterbuch d. Staatswissenschaften, VI т. 68 стр.) това, че Марксовата теория на стойностьта „*отъ учения свѣтъ е окончателно призната за неудовлетворителна*“, то азъ не мога да се съгласся съ високочтимия ученъ. Утвърждението на Бема не е вѣрно вече по туй само, че, до колкото ми е извѣстно, Марксовата теория на стойностьта *въобще още никога не е била предметъ на обсѫждание*, а се явяваше за всички нейни критици нѣкакъвъ фантомъ. Ще ми достави особно чувство на удовлетворение, ако именно Бемъ подиръ прочитанието на този очеркъ измѣни своя горѣприведенъ възгледъ. Теорията на Маркса може би и да е *опровержима*, но тя не е *опровергната*“. Его какво казватъ не „политическитѣ кариеристи“, както нарича Зомбартъ всички, които се занимаватъ съ „опровержение“ на положителни теории, като Марксовата, а безпристрастнитѣ учени. Но на г. Пасманика вече не се харесва, че социалиститѣ се „носатъ като съ писано яйце“ съ Зомбарта, и кои социалисти?—не нѣмскитѣ, а ние българскитѣ! Той правѣлъ толкосъ поправки въ Марксовата „хипотеза“, че нищо не оставало отъ нея. Е-че? Толкосъ по-добрѣ, когато такъвъ ученъ казва горнитѣ думи за „опроверженията“ на Марксовата „хипотеза“. Въ *Ново Време* сѫщо се посвети цѣла статия на Зомбартовото произведение и тамъ е показано, какво и какъ мисли той за Марксовото учение. Но понеже г. Пасманикъ вече не струва хасъ отъ проф. Зомбартъ (ами на-ли неговия приятель Минцесъ щеше съ Зомбарта да съсипе насъ?), да приведемъ думитѣ на други учени. Въ горѣпомѣнатата статия проф. Исаевъ, като изчислява всички заслуги, принесени отъ социализма на науката, прибавя: „Ето въ малко думи заслугитѣ на първокласнитѣ мисли на социализма предъ теорията на политическата икономия. „Но макаръ това и да е тъй, обаче то се отнася къмъ миналото. Периодътъ на процвѣтяванието се свърши; захвана се периодътъ на упадъка“! Така ли е то? И не е ли това, което наричатъ периодъ на упадъка, само таквосъ време на развитие, което минава всѣки клонъ на знанието, когато зданието, издигнато отъ най-великитѣ творци на науката, оставя много недоработено и когато ученицитѣ, повикани да работятъ надъ него, макаръ тѣ и да сѫ людье съ високи дарби, не могатъ да се сравнятъ съ учителитѣ, които посочиха съвсѣмъ нови пѫтища?“ И по-нататъкъ: „Като встрѣтихъ въ лекцията на Шмоллера указанието, че системитѣ на социалното преобразование клонятъ къмъ упадъкъ и губятъ въ своето влияние, азъ неволно си припомнихъ факта, извѣстенъ всѣкому, който колко-годѣ е следилъ обществения животъ на Западна Европа. Това е необикновенното развитие на практическата и публицистическа дѣятелность, въ основанието на която лежатъ научнитѣ виводи, получени отъ тази теория.—Да наречемъ всички тѣзи системи демократически въ тѣсния смисълъ на думата. И какво ние виждаме? Въ първокласнитѣ по политическо могѫщество държави — Германия, Франция, Англия — и въ малкитѣ — Швейцария, Белгия, Холандия — тѣ правятъ необикновенни успѣхи. Съ каквото и да измѣрваме тѣзи успѣхи, тѣ се явяватъ и поразителни, и възрастающи всѣка година“. Азъ не искамъ да привеждамъ изброяванието на всички заслуги, които принася Марксовата теория и на икономическата наука, и на философската наука, изброени отъ проф. Исаевъ. Това би увеличило хрониката ми много. Прочее, мисля, че достатъчно факти дадохъ на г. Пасманика. Вѣрно ли е, г. Пасманикъ? Доволни ли сте или не?

Да дойдемъ сега на „теорията на Гизо“. Г-нъ Пасманикъ се много зарадва, отъ следующитѣ ми редове: „Марксиститѣ признаватъ, че теорията на Гизо не е материалистична, както марксиститѣ разбиратъ“. Тъй се зарадва той отъ тѣзи редове, че вика: „Браво, г. Senex! Та още колко пѫти ще подтвърждавате казаното отъ мене!“ Просто да се чудишъ и маешъ съ г. Пасманика! Не трѣбва човѣкъ да бѫде „гений“, за да види, че тѣзи редове нѣма какво да радватъ г. Пасманикъ. И наистина, смисълътъ на горнитѣ редове е ясенъ. Гизо не е, тъй да кажа, материалистъ-марксистъ, но той е материалистъ отъ французската школа на XVIII вѣкъ. Неговия материализмъ не е „икономически материализмъ“, а материализмъ французски отъ XVIII вѣкъ. Съ други думи, въ материализма на Гизо, както и на всички французски материалисти отъ XVIII вѣкъ, има единъ голѣмъ изянъ, голѣмъ недостатъкъ. Не щѫ да се впускамъ въ подробни обяснения. Но ясно е че Гизо е материалистъ, обаче неговия материализмъ се отличава отъ материализма на марксиститѣ. Материализмътъ като философско мировъзрѣние си има своя история, свое развитие. „Икономическия материализмъ“ е по-нататъшно развитие на историческия материализмъ изобщо отъ XVIII вѣкъ. Интересно е, какъ се е развивалъ отъ края на-

XVIII вѣкъ материалистическия възгледъ въ историята. Но че Гизо е материалистъ, можемъ да сѫдимъ отъ взглядоветѣ му изказани въ историческитѣ му изследвания. Напримѣръ, въ „Опитъ върху историята на Франция“, Гизо, като говори, че историцитѣ и публициститѣ сѫ обяснявали състоянията на обществото съ политическитѣ учреждения, прибавя: „Щѣше да бѫде по-благоразумно да се почне съ изучването на самото общество, за да се узнаятъ и разбиратъ неговитѣ политически учреждения. Преди да станатъ причина, учрежденията сѫ следствие; обществото ги създава преди да почне да се измѣня подъ тѣхното влияние; и намѣсто да се сѫди за състоянието на народа отъ формитѣ на неговото правителство, трѣбва преди всичко да се изслѣдва състоянието на народа, за да се сѫди какво трѣбва да бѫде, какво може да бѫде неговото правителство“. Гизо обяснява политическитѣ наредби съ „гражданското състояние на личноститѣ“, т. е. съ социалното положение на хората, съ отношенията на различнитѣ класси. Това „гражданско състояние“ се е намирало, споредъ Гизо въ свързска съ „поземелнитѣ отношения“. „За да се разберать политическитѣ учреждения, трѣбва да се изучатъ различнитѣ слоеве, отъ които се състои обществото, и тѣхнитѣ взаимни отношения. За да се разбератъ тия различни общественни слоеве, трѣбва да се знае природата на поземелнитѣ отношения“ (гл „Опитъ“ стр. 73—76). Гизо разгледва историята на Франция при първитѣ двѣ династии като борба на различнитѣ слоеве на тогавашното общество. Въ „История на английската революция“ политическитѣ и религиозни борби въ Англия ги нарича вече борби на различнитѣ класси за власть и влияние, борби на буржуазията съ аристокрацията. Отъ казаното е ясно, че историческитѣ взглядове на Гизо сѫ материалистически, но неговия материализмъ не отива по-нататъкъ, не може да обясни редъ въпроси. Отъ кадѣ се взиматъ тия или ония имущественни отношения? Преди да влияятъ тѣ на обществото, не трѣбва ли да бѫдатъ създадени? Какъ се създаватъ тѣ? На тѣзи и множество други въпроси „теорията на Гизо“ не можеше да даде удовлетворителенъ отговоръ. На тѣзи въпроси не можеше да отговори нито Гизо, нито цѣлата французска материалистическа школа. Въ своитѣ исторически изследвания, особенно по английската революция, Гизо доста здраво се държи о классовата борба. За това буржоазнитѣ историци и не харесваха неговитѣ взглядове. Но въпроса за происхода на имущественнитѣ отношения за Гизо не бѣше ясенъ въ главата му. За това въ въпроса за развитието формитѣ на собственностьта той прибѣгва до обяснението съ човѣшката природа и положително изгубва всѣкаква ясность. По сѫщата причина въ изследванията върху историята на цивилизацията той впада въ еклектизмъ. И не е чудно това. Въ негово време още нѣмаше онова економическо развитие, което даде нужния материалъ, за да се отговори на горѣспоменатитѣ въпроси. Отговорътъ го даде Марксовата „хипотеза“.

Добрѣ обяснява г. Пасманикъ, що е теория и що хипотеза. Но защо тогава той взглядоветѣ на Гизо нарича „теория“, когато тѣ не може да обясни много въпроси, когато тя не дава едно удовлетворително цѣлно мировъзрѣние? Той нарича Маркоовата „хипотеза" една „гениална идея", която „не се потвърди отъ дѣйствителностьта". Тука въпросътъ е за философско-историческата часть на Марксовата „хипотеза", както трѣбва да се разбира. Отъ кадѣ се види, че тя не се потвърди? Просто отъ туй, че Бернщайнъ се билъ обявилъ противъ марксизма; защото Марксъ билъ предсказалъ „радикална революция" въ Германия и не се сбѫднала; защото Енгелсъ предсказалъ, че въ 1898 г. социалиститѣ въ германския парламентъ щѣли да бѫдатъ болшинство и не станало; защото Ернестъ не се удовлетворилъ отъ съчинението на Меринга за Лесинга. Както виждате доказателства едно отъ друго по̀ съсипателни за Марксовата „хипотеза"! За Бернщайновото сочинение, за което казва г. Пасманикъ, читателитѣ на Ново Време вече знаятъ отъ обстоятелствената статия на нашия другарь Кр. Пастуховъ, помѣстена въ миналата книга. Отъ нея тѣ виждатъ, до колко Бернщайнъ е доказалъ нѣщо. Та и какво отъ туй, че Бернщайнъ си измѣнилъ мнѣнията? Може ли отъ тука да се заключава, че Марксовата „хипотеза" не се потвърди отъ дѣйствителностьта? Измѣнението на мнѣнията може да произлиза отъ чисто субективни причини, отъ способноститѣ на личностьта да схваща и обобщава и т. н. Карлъ Кауцки въ своето забелѣжито изследвание: „Земледѣлческий въпросъ", часть I, стр. 9, казва, по поводъ на тѣзи „измѣнения на мнѣниятта", следующето; „Причината на тѣзи съмнѣния, ми се струва, се крие повечето въ личностьта на съмнѣващитѣ се, отколкото въ самото учение, подложено на съмнѣния. Азъ заключавамъ тъй, не само по резултатитѣ, които се добиватъ слѣдъ една повѣрка на такива двоумѣния, но и по опита, който съмъ направилъ надъ самия себе. Моитѣ симпатии, въ началото на моитѣ занятия съ социализма, не принадлѣжаха на марксизма. Азъ се отнасяхъ къмъ него сѫщо тъй критически и пъленъ отъ съмнѣния, както и тѣзи господа, които днесъ презрително гледатъ отъ високо на моя догматиченъ фанатизмъ. Само съпротивлявайки се азъ станахъ марксистъ. Но тогива, както и по късно, щомъ по единъ основенъ въпросъ се възбуждаха у мене съмнѣния, азъ винаги съмъ намиралъ, че грѣшката е бивала у мене, а не у моитѣ учители, че едно вдълбочаване въ предмѣта ме е принуждавало да приема тѣхната гледна точка като по-правилна. Всѣка нова повѣрка, всѣки опитъ за ревизия се е свършвалъ по този начинъ у мене съ уголѣмена увѣреность, съ усилено признаванне вѣрностьта на учението, распространението и приложението на което е станало цѣль на моя животъ". За марксовото предсказание не е още минало време; Енгелсовото предсказание не бѣше безусловно и не сбѫдването му нищо положително не доказва. Не съмъ челъ Ернеста, но какво отъ туй, че за него Мерингъ не сполучливо испълнилъ своята задача? Ако азъ напримѣръ, като марксистъ не добрѣ схващамъ марксизма, следва ли отъ туй, че марксизма е „бошъ лафъ"? Само Пасманиковци могатъ така да разсѫждаватъ. Но като е въпросътъ за обяснението на историята, то ще кажа, че историческитѣ „факти" именно и потвърдяватъ „хипотезата“ на Маркса. Цѣлата стара история на Римъ и Гърция, е илюстрация на марксизма. Даже Фустелъ де Куланжъ въ сочин. „Старото общество“ дава ни потвърждение на марксизма съ описанието на классовата борба въ Римъ. Историята на Щернега е едно потвърждение на марксизма, както видѣхме. „Теорията на Гизо“ е сѫщо едно потвърждение на марксизма. Та изобщо безбройни сѫ историческитѣ „факти“, които потвърдяватъ Марксовата „хипотеза“. Единственъ периодъ, въ който оставаше да се потвърди марксизма, бѣше първобитния. Но Морганъ, съвършенно независимо отъ Маркса, отъ наблюденията надъ живота на първобитнитѣ американски племена, дойде до Марксовата „хипотеза“. Редъ нови изследвания върху първобитнитѣ общества потвърдиха сѫщото. Тогава кои сѫ тия „дѣйствителни исторически факти“, които не потвърдили Марксовата „хипотеза“? Покажете факти, а не кой какво рекалъ и кому какво не се харесало.

Преди да свърша ще кажа, чѐ Белфортъ Баксъ никакъ не се съмнява върху научностьта на Марксизма. За това може Пасманикъ да прочете въ брошюрката на своя приятель Минцеса: ‚Кризата въ научния социализмъ“. Жоресъ не е билъ марксистъ. та да се съмнѣва; той отъ сега нататъкъ ще става марксистъ. За закачкитѣ му съ другаритѣ ни Раковски и К. Ид. нѣма да говоря. Тѣ, навѣрно, ще съумѣятъ по-добрѣ отъ мене да му отговорятъ.

И тъй, г. Пасманикъ, хипотезата става теория, когато тя „удовлетворително обяснява многобройнитѣ факти въ историята“. Марксовата „хипотеза“ най-удовлетворително обяснява историческитѣ „факти“ или поне по-удовлетворително ги обяснява тя отъ „теорията на Гизо“. Значи Марксовата хипотеза става теория. Цѣлото минало на человѣчеството е едно огромно подтвърждение на тази хипотеза. Това го подтвърдяватъ и много по-умни отъ насъ личности. Ето що казва, напр., професоръ Исаевъ въ сѫщата статия за Марксовата „хипотеза“: „Цѣлностьта на миросъзерцанието, която служи за първъ и най-важнѣйший признакъ на философско мисление, отличаватъ тази система и помага да освѣтимъ множество явления, които, безъ обединяющий принципъ, оставатъ си само факти, разсѣяни по безграничното пространство на историческия животъ“.

Не-ли „подтвърдихъ“ казаното отъ васъ? Доволни ли сте, г. Пасманикъ? Ако не сте, то пакъ ще си поговоримъ.

Senex.

* * *

№ 803

АВГУСТЪ 1899 ГОД. III.

НОВО ВРЕМЕ

МѢСЕЧЕНЪ ПРЕГЛЕДЪ
на
УМСТВЕННИЯ И ОБЩЕСТВЕННИЯ ЖИВОТЪ.

№ 8

Съдържание:

1. **Македонскиятъ въпросъ.** Отъ. . , ... **К. Р.**

2. **Теорията и тактиката на Бернщайна.** Превелъ: С. Р. Отъ. . . . . **Д-ръ Вик. Адлеръ.**

3. **„Мозъкъ и мисъль“.** (Полемика). Отъ . . . . . **М. Генчевъ.**

4. **Новия Танхейзеръ** Прев. Н. Д-ва. Отъ. . . . . **А. Лундегардъ.**

5. **Старозагорския административенъ окржгъ въ ступанско отношение.** Отъ. . . . . **Ив. Маналовъ**

6. **Стига толкозъ мжки!** Стихотворение. Прев. Хр. Сил. Отъ . . . . **Клара Мюлеръ.**

7. **Струма.** Стихотворение Отъ. . . . . **Хр. Сил.**

8. **Стойко.** Изъ „Очерки и картинки“. Отъ . . . . **П. Ю. Тодоровъ.**

9. **Нови книги:**

Мойсей или Дарвинъ? (Единъ училищенъ въпросъ), отъ Арнолдъ Доделъ.. — Отъ Х.—**Юбилеенъ сборникъ** по случай 25 годишнината отъ учителствуванието на Андрей Игнатиевъ отъ село Медковецъ. Отъ В В. — **Нови времена!** Антология II отъ Ив. Димитровъ — **Първи въздишки**, стихотво-

(следва на отвъдната страница)

рения отъ Никола Василиевъ. Отъ Н. Г. Д-ч-въ — **Постѫпили нови книги.**

10. **Наученъ прегледъ**: Живи кристали. — Новъ елементъ. — Втвърденъ водородъ. Съобщава: . . . . **Н. В.**

11. **Изъ живота и литературата**: — Литературни дреболии. — Г. Пенчо Славейковъ въ българска литература — Искуството му да пише по различни въпроси. — Предпочитанията на г· Пенчо Славейковъ. — Фолкелтъ, Шопенхауеръ и Пенчо Славейковъ. —Фолкелтъ и „естетиката“ на г. Д-ръ Кръстевъ. — Пакъ нѣщо за „душата на художника“.. — Остроумията на г. Пенчо Славейковъ. — Литературни грабежи — „Хуанъ“ и „Радоилъ“. Отъ . . **Д. Д.**

12. **Социаленъ прегледъ**: — Революционитѣ движения въ Русия. — До 1 й мартъ 1881 година. — Причинитѣ за унищожението на партията „Народна Воля“. — Новото революционо движение. — Росiйская Социаль-Демократическая Рабочая Партiя -- Работническото движение и руското правителство. — Единъ интересенъ циркуаяръ. — Селскитѣ бунтове и руското правителство.. Отъ. . . . . **М-ко.**

13. **Хроника**: (Изъ нашата журналистика). - Въпросътъ за митингитѣ. — Поводътъ, по който той се яви. — „Либералната партия“ и митингитѣ. — Сопаджийски оправдания и опозиционниятъ печатъ. — Мнѣнията на в. „Прѣпорецъ“ и в. „Миръ“ по сѫщия въпросъ. — Мѫдруванията на сопаджиитѣ и отговорътъ на „демократитѣ“. — Какво ни казва препирнята на буржуазния печатъ по въпроса за митингитѣ? — Каравеловъ и тетевенскитѣ кривацu. — Демогогията на Каравеловъ.—Сопаджиитѣ и в. „Миръ“. — Системата на свѣщогасителитѣ и приложението ѝ днесъ. — Въпросътъ за отношенията на князя къмъ управлението на страната, — Сѫщностьта на въпроса. — Князь Фердинандъ и нашитѣ условия. — Какво да се прави? — Буржуазната опозиция и социалиститѣ. — Съединението на буржуазнитѣ партии и Работнич. Социалъ-демократич. Партия. Отъ . . . . **Senex**

14. **Обявления.**

* * *

АВГУСТЪ 1899 ГОД. III.

НОВО ВРЕМЕ

МѢСЕЧЕНЪ ПРЕГЛЕДЪ
на
УМСТВЕННИЯ И ОБЩЕСТВЕННИЯ ЖИВОТЪ.

№ 8

ПЛОВДИВЪ
Централна Печатница
1899.

СЪДЪРЖАНИЕ: Стр.

1. **Македонскиятъ въпросъ.** Отъ *К. Р.* 857
2. **Теорията и тактиката на Бернщайна.** Прев. *С. Р.* Отъ Д-ръ Викторъ Адлеръ. 865
3. **„Мозъкъ и мисъль“.** (Полемика). Отъ М. Генчевъ. 874
4. **Новия Танхейзеръ,** отъ А. Лундегардъ. Прев. *Н. Д-ва* 890
5. **Старозагорския административенъ окрѫгъ въ стопанско отношение.** Отъ Ив. Маналовъ. . . 901
6. **Стига толкозъ мѫки!** Стихотворение отъ Клара Мюлеръ. Прев. *Хр. Сил.* 911
7. **Струма.** Стихотворение отъ *Хр. Сил.* 913
8. **Стойко.** Изъ „Очерки и картини“. Отъ П. Ю. Тодоровъ. 913
9. **Нови книги:** Мойсей или Дарвинъ? (Единъ училищенъ въпросъ). Публична бесѣда отъ Д-ръ Арнолдъ Доде, ординаренъ професоръ по ботаника въ Цюрихския университетъ.—Юбилеенъ Сборникъ по случай 25 годишнината отъ учителствуването на Андрей Игнатиевъ отъ село Медковецъ.—Нови времена! Антология II, отъ Иванъ Димитровъ.—Първи въздишки, стихотворения отъ Никола Василиевъ. — **Нови книги, постѫпили въ редакцията:** 919
10. **Наученъ прегледъ:** Живи кристали. — Новъ елементъ. — Втвърденъ водородъ. Съобщава *Н. В.* 931
11. **Изъ живота и литературата:** — Литературни дреболии. — Г. Пенчо Славейковъ въ българската литература. — Искуството му да пише по различни въпроси. — Предпочитанията на г. Пенчо Славейковъ. — Фолкелтъ, Шопенхауеръ и Пенчо Славейковъ. — Фолкелтъ и „естетиката“ на г. Д-ръ Кръстевъ. — Пакъ нѣщо за „душата на художника“. — Остроумията на г. Пенчо Славейковъ. — Литературни грабежи. — „Хуанъ“ и „Радоилъ“. Отъ *Д. Д.* 932

Стр.

12. **Социаленъ прегледъ:** — Революционитѣ движения въ Русия. — До 1-й мартъ 1881 година. — Причинитѣ за унищожението на партията „Народна Воля“. — Новото революционо движение. — Россійская Социальдемократическая Рабочая Партія. Работническото движение и руското правителство.— Единъ интересенъ циркуляръ. — Селскитѣ бунтове и руското правителство. Отъ *М-ко*. . . . 939

13. **Хроника:** (Изъ нашата журналистика).— Въпросътъ за митингитѣ. — Поводътъ, по който той се яви. — „Либералната партия“ и митингитѣ. — Сопаджийски оправдания и опозициония печатъ. — Мнѣнията на в. „Прѣпорецъ“ и в. „Миръ“ по сѫщия въпросъ. — Мѫдруванията на сопаджиитѣ и отговорътъ на „демократитѣ“. — Какво ни казва препирнята на буржуазния печатъ по въпроса за митингитѣ? — Каравеловъ и тетевенскитѣ кривацы. — Демогогията на Каравеловъ. — Сопаджиитѣ и в. „Миръ“. — Системата на свѣщогасителитѣ и приложението ѝ днесъ. — Въпросътъ за отношенията на князя къмъ управлението на страната — Сѫщностьта на въпроса. — Князь Фердинандъ и нашитѣ условия. — Какво да се прави? — Буржуазната опозиция и социалиститѣ. — Съединението на буржуазнитѣ партии и Работническата Социалъ-Демократическа Партия. Отъ Senex 948

14. **Обявления.**

МАКЕДОНСКИЯТЪ ВЪПРОСЪ

Du choc des corps jaillit la lumière,
Du choc des faits jaillit la verité.

Отъ скоро време насамъ Македонския въпросъ стана предметъ на сериозни разисквания. Съ него се занимаваха специално 4--5 македонски органи и трѣбва да го признаемъ, че ако не въ всичкитѣ, то поне въ нѣкои отъ тѣхъ, както Реформи и Политическа свобода той бѣше поставенъ на една височина недостигана до сега отъ македонскитѣ имъ събратия. Старитѣ македонски органи се ограничаваха съ проклятие къмъ султана, съ горѣщи апелъ къмъ руския царь и съ македонската хроника. Тѣ бѣха неспособни да разгледатъ въпроса въ всичкитѣ му лица. Днесъ работитѣ се значително измѣниха. Всѣкой ще се съгласие, че представлява нѣщо ново и непознато до сега за българската публика, гдѣто рѫководящитѣ сили на македонското движение, както сѫ Реформи, органътъ на Върховния М. Комит., вззематъ едно поведение враждебно на руската дипломация и на калугерскитѣ елементи на „святата Екзархия“. Това е тъкмо противното на поведението на издавания преди 4—5 години официаленъ органъ „Право“. Причинитѣ на тази промѣна сѫ нѣколко. Както се вижда отъ полемикитѣ, които се водятъ между македонскитѣ органи новитѣ рѫководители на македонското движение сѫ „млади и неопитни сили“.

Подъ тѣзи оскърбителни думи ний трѣбва да разбираме нѣщо съвсѣмъ друго, а именно, че сегашнитѣ представители на македонското движение сѫ свободни отъ русофилскитѣ предрадсъдъци на умиращитѣ поколения. Нашитѣ предшественници, които до нѣкое време още ще сѫ и наши съвременници, помрачени отъ слѣпата си вѣра въ Русия, невежи по историята на дипломатическитѣ отношения, стоятъ индиферентни предъ всичкитѣ промѣни и продължаватъ да вѣрватъ до днесъ въ добритѣ намѣрения на своята покровителка, чрезъ волята и упоритостьта, на която загинаха 200,000 ермении. Историята не закача тѣзи господа, както воденичния камъкъ не залева нѣкои зърна, когато сѫ извънредно малки. Събитията на истокъ а послѣднитѣ 10 години минаха безъ всѣкакво поучение за тѣхъ. Единственното нѣщо, до което дойдоха тѣзи мѫдреци въ най-мѫдрия отъ тѣхнитѣ вѣстници бившето „Знаме“ то е, че Русия е една силна държава. Това бѣше поучението, което Каравеловия органъ успѣ да изнесе изъ страшната

арменска трагедия. Други, вижда се, извлекли нѣщо по-ново и нѣщо по-сжществено.

Македонския въпросъ интересува насъ не само отъ общечовѣшко, но и специално отъ наша българска точка зрѣние. Следъ въпроса за нашата собственна защита иде по важностьта си въпроса за освобождението на Македония. И колкото повече се оздравява нашего международно положение, толкова по-преобладающо значение ще придобива македонския въпросъ, защото сега за неговото разрѣшение ний можемъ да посветяваме повече сили. До тогава той ще тежи и ще спира нашето развитие. И наистина, не сж ли македонскитѣ отношения, съ които постоянно оправдаватъ усилванието на милитаризма у насъ? Когато искате реформи и съкращения въ военния бюджетъ, отговарятъ ви: „не бутайте армията“, като ни посочватъ съ прѫстъ на „братята оттатъкъ Рила“. Македония се явява като една рана отворена на хълбоцитѣ на България, предъ която истича нейната сила. Прочие, всѣка партия въ това число и нашата трѣба да донесе своята точна формула за най-правилното разрѣшение на въпроса. Но какво по-правилно рѣшение има отъ това, което ни се налага отъ самата логика на вжтрѣшнитѣ и вънкашни отношения на Македония?

За насъ социалиститѣ Македонския въпросъ не е национаенъ, а политически. Ако Турция бѣше една конституционна страна или пакъ способна да въведе и приложи сериозно една конституция въ този случай за насъ Македонския въпросъ не би сжществувалъ, както не сжществува и добруджанския въпросъ. Но тъй като Турция не е една конституционна страна, нито пакъ може да бжде такава, то на насъ се налага длъжностьта да търсимъ средствата за измѣняванието на турското владичество или за неговото довеждание до тази точка, отъ която нататъкъ то би било напълно безвредно.

Нека влеземъ сега въ сърдцето на въпроса.

Споредъ Вайганда всичкото население на Македония възлизало на 2.275 000 души. Отъ тѣхъ 1.200.000 славяни (отъ които само 800,000 подъ Екзархията); 220,000 гърци, 90,000 евреи, 70.000 куцовласи и 695.000 турци и албанци. При това трѣба да забелѣжимъ, че между 400,000 славяни, които не сж подъ екзархията около 100,000 сж помаци. Така щото общата сума на християнското славянско население въ Македония е **1,000,000**, а **1,175,000** сж другитѣ народности. Споредъ единъ другъ авторъ Deschamps, който издаде въ 1897 г. брошюрата La grèce actuelle, всичкото население на Македония възлиза на 1.964.520 души, а именно: 999,528 българи, 614,520 турци и цигани; Куцовласи 75.413; евреи 62,335 и гърци 212,764. Както вижда читателя, тѣзи цифри се приближаватъ до Вайгандовитѣ по сж по-точни що се касае до отдѣлнитѣ народности, а общата сума на македонското население е по-малка, защото Deschamps не смѣта окръзитѣ съ албанското население. Въ единъ отъ последнитѣ броеве на Прѣпорецъ ние срѣщнахме една статистика заета отъ руското списание „Живая Старина“ за населението на Битолския вилеятъ. На едно население отъ **805,000** има

291,000 славяни, 260,000 албанци, 108,000 гърци, 58,000 власи и 78,000, мюсюлмани и помаци. „Прѣпорецъ“ забелѣзва, че подъ административното управление на Битоля влизатъ и 2—3 околии, които би трѣбало да се отнесатъ къмъ Албания, а не Македония. Но това не бърка на общото впечатление отъ статистикитѣ, което е, че населението въ Македония е най разнородно. Азъ оставямъ на страна спора между сърби и българи за народностьта на славянското македонско население, а ще напра само на факта, че славянското население въ Македония е по-малко отъ половината—1.000,000 на 2,275,000 споредъ Вайганда, а 999.548 на 1.964, 528 споредъ Deschamps. Вайгандъ забелѣзва, че между 300,000 славяни, които не сѫ подъ вѣдомството на Екзархията има едно количество, които се сърбеятъ, Колко сѫ тѣ не ни е извѣстно, но това още по-вече прави картината пъстра.

При тѣзи условия какво би последвало при съединението на Македония къмъ България? България ще стане една друго народна държава една малка Австро-Унгария. Днесь 25 $/_0$ отъ населението въ България принадлежатъ на други народности[1]. Ако Македония се присъедини, пропорцията на чуждото население ще бѫде 1 : 3. Това относително надмощие на чуждитѣ елементи при днешнитѣ националистически вѣяния ще има за насъ най-печални резултати. На първо мѣсто ще следва още по голѣмото усилване на милитаризма. Ний ще имаме нужда отъ войски за да държимъ въ покорство тази голѣма другонародна маса. Истина е, че една голѣма часть отъ тази маса съставлява мохамеданския елементъ, който сега е резервата на всѣка правителствена партия, но да не си въображаваме, че постоянно той ще се оставя да бѫде третиранъ като едно покорено племе. Рано или късно подъ влиянието на други политически условия и у турцитѣ ще се пробуди политическото съзнание още повече, когато въ това ще намиратъ интересъ и гърцитѣ, които ще съставляватъ сѫщо едно значително меншенство отъ 280,000 души. Нашата страна ще стане театърътъ на националнитѣ борби, вътрѣшното ни спокойствие ще бѫде постоянно заплашвано, търговското ни и економическо развитие пренесено въ жертва на една расипническа националистическа политика; Сърбия и Гърция ще станатъ наши непримирими врагове, защото—въ това никой не се съмнява—тѣ не ще се съгласятъ доброволно съ намеренията на нашитѣ „патриоти“. Намѣсто въдворяването на единъ траенъ миръ на Балканския полуостровъ ще се отвори ерата на братоубийственитѣ войни и на вънкашната намѣса, отъ която ще имаме нужда ний, за да се боримъ противъ толкова вътрѣшни и чужди врагове.

Ний погледнахме на въпроса изхождайки отъ интереситѣ на княжеството, но ако се поставимъ на македонска точка зрѣние подобно едно рѣшение става просто чудовищно. Най-малко отъ половината на македонското население не е нито българско, нито славенско.

---

[1] Споредъ преброяванието на населението прѣзъ 1893 г. въ България отъ население 3,300,000 е имало само 1,505,326 българи а останалитѣ сѫ: турци 569,728; гърци 58518; евреи 27531, ромѫни 62628 и т. н.

При съединението при тѣзи условия е едно чисто завоевание, единъ насилственъ актъ. Ний нѣмаме никакво право да располагаме съ сѫдбата на цѣлъ милионъ чуждо население. А особно въ началото на XX столѣтие тази политика нѣма мѣсто. Въ такива случаи дѣятелностьта на българитѣ—македонци приема единъ противочовѣшки характеръ и далечъ да срещне съчуствието на европейското обществено мнѣние; всѣкой честенъ човѣкъ билъ той чужденецъ или българинъ съ право може да си издигне гласа противъ нея.

Азъ зная, че нашитѣ *държавни* хора не се спиратъ на тѣзи съображения. Тѣ уважаватъ правото, когато то говори въ тѣхния интересъ, а сѫ противъ него и противъ други подобни „сантименталности“, когато това е въ интереса на противницитѣ имъ. Азъ си спомнямъ особно едно заявление на Каравелова, което той правяше преди нѣколко години въ писмото си до разградскитѣ избиратели. Тогава той казваше, че България трѣба да расширочи своитѣ граници, не само до гдѣто достига българското племе, но до пределитѣ, *които ни е отрядила самата природа*. Но тѣзи господа, които искатъ да разигравать ролитѣ на малки Бисмарковци не само доказватъ, че ний още не сме се освободили отъ херойческитѣ инстинкти, които сме наследили отъ варварскитѣ времена, но и че политическата ограниченость е първото качество на българския държавенъ мѫжъ. Сега, когато началото на националната автономия на *меншествата* става всемогѫщо, когото подъ неговата сила се прегъватъ силни монархии, като Австро-Унгария, политиката на „природнитѣ граници“ е не само престѫпна, но глупава и съсипителна. Тази политика хвърли Германия, а съ нея заедно и цѣла Европа въ милитаристическата реакция, отъ ужаситѣ на която захващатъ да се плашатъ и самитѣ деспоти. А отъ наша страна поддържанието на такива начала е още по безумно, защото ний имаме нужда отъ съюза и подрѫжката на нашитѣ съсѣди, за да дадемъ отпоръ на вънкашното влияние на различнитѣ покровители и покровителки.

Погледнато отъ тази страна, единственното правилно расрешение на Македонския въпросъ е *автономията на Македония веднажъ за винаги*. Страна съ такова разноцвѣтно население неможе да има едно добро управление, освенъ подъ формата на една федерация отъ автономни околии. Господствующъ язикъ за всѣка околия да бѫде язика на мѣстното болшинство. За говорянието на общитѣ работи ще има една централна изборна организация За сега въ нейнитѣ отношения може да бѫде господствующъ турския язикъ, познатъ на всички, но за да се улесни значително изучванието му трѣба турската азбука да се латинизира както стана и съ Японската. Такава една реформа би оказала благотворно влияние и върху самото турско население, като го би извадило отъ неговата безгранична тѫпость и невежество. Инициативата за такава една реформа на турската писменность би можало и би трѣбало да вземе отдавна българското министерство на просвѣщението. Принципа на федеративната автономия сѫществува на практика, както е извѣстно въ Швейцария и Америка. Въ последнята той е извѣстенъ подъ името **джи-**

риминджиликъ. Този е единственнятъ пжть за толкова необходимото неутрализиране на Македония, за да престане да бжде тя ябълката на раздора между балканскитѣ народности. Азъ съмъ убѣденъ и долу ще дамъ доказателствата на това, че подобно едно решение Македония за македонцитѣ веднажъ за винаги, ще бжде приято и отъ другитѣ заинтерисовани държавици. Сжщо тъй то е единственното, което може спечели на страната на македонцитѣ симпатиитѣ на образования свѣтъ и на демократическитѣ партии въ Европа. Инакъ македонската агитация, която не би си поставила за цель Македония за македонцитѣ веднажъ за винаги, съ основание ще възбужда подозрѣнието на всички. Всѣкой би виделъ тогава, че задъ нейния гърбъ стои нѣкоя отъ малкитѣ балкански държавици.

Въ всѣкой случай това решение е единственното справедливо и достойно за единъ народъ, който знае да оцѣнява не само своето достоинство и независимость, но и това на меншествата. За нейното осжществление сж позволени всички чисти средства. Азъ нарочно подчъртахъ думата чисти, защото напоследъкъ се съгледва появяванието въ македонското движение на едно подозрително терористическо течение. Забелѣжителното е, че тѣзи нови терористи се упражняватъ не върху живота на нѣкои турски паши, деребеювци и разбойници, както правяха българскитѣ хайдути, а убиватъ „сърбомани“, грѣха на които е, че сж се полъгвали подиръ сръбската пропаганда, както много македонци сж се полъгвали подиръ българската и сж се обявявали за „бугари“, когато това имъ е диктувалъ материалния интересъ. Азъ не се съмнѣвамъ ни най-малко, че не толкова съзнанието на историческото и етнографическо родство съ българитѣ отъ Тракия и Мизия е карало македонцитѣ да обръщатъ симпатии и отъ къмъ насъ. Изобщо побужденията на хората сж по прозаични, отколкото тѣ ни се струватъ. Както растението черпи своята храна отъ най близкитѣ до него частици на земята и въздуха, тъй и човѣшката душа се образува подъ най-непосредственнитѣ впечатления. Защо тогава да ходимъ да търсимъ българофилството на македонцитѣ въ нѣкои тънки етнографически и исторически съображения, върху които двама учени нѣма съгласни, когато предъ насъ се издига голѣмъ, като планина, фактъ, който може да ни обясни всичко. То е, че България е страната, гдѣто сж се намѣстили излишнитѣ сили. Една трета отъ българското чиновничество, толкова стотини български офицери сж македонци; въ всѣкой градъ много отъ най-първитѣ богаташи сж македонци: всѣка година тукъ слизатъ около 100,000 д. работници македонци. Ето, това сж източницитѣ, на кадѣто македонцитѣ черпятъ несъзнателно своитѣ симпатии къмъ България. Навѣрно, работитѣ щѣха да бждатъ наопаки, ако нуждата отъ толкова много вънкашни сили имаше не България, а Сърбия. Може ли да бжде толкова голѣма разликата между сърби и македонци, когато тя е сравнително малка между самитѣ българи и сърби—„два народа, които могатъ да се разбиратъ безъ рѣчникъ“? Единъ съвмѣстенъ животъ отъ 20 години би изравнилъ до неузнавание сърбитѣ съ българитѣ и наопаки.

Следъ тѣзи скобки нека се повърнемъ на думата си. Тероризма на нѣкои македонски дѣятели се упражнява върху сърбоманитѣ. Азъ предполагамъ, че послѣднитѣ не несъзнателно, както това става съ българоманитѣ, а съзнателно и за пари минуватъ въ сръбския лагеръ. Така тѣхната постжпка става низка и малодушна, обаче отъ тукъ до избиванието имъ има голѣмо растояние, което не може попълни нищо даже и съмнителната чистота на тѣзи, които извършватъ убийството. Но тероризма се упражнява още и върху българскитѣ дѣятели, като Македонски, Наумовъ и върху безащитни жени, като г жа Наумова, която скоро щяла да бжде майка. Коя е била тѣхната вина? Кои тѣхни дѣйствия сж заслужили грозното имъ убивание и ранявание? Най-сетнѣ, кои сж тѣзи мистериозни сждии и сжщевременно испълнители на своеобразното свое правосждие? Падналитѣ мже да нѣматъ нашитѣ убеждения; азъ допущамъ нѣщо повече, че тѣ сж преследвали и македонскитѣ революционери, но това е само едно предположение, когато е фактъ, че македонскитѣ революционери намѣсто да излязватъ и се борятъ отворено чрезъ печата противъ своитѣ врагове, които по този начинъ би били направени безвредни, тѣ прибѣгватъ до аргумента на разбойницитѣ — камата и револвера. Кой ще ни увѣри, че тукъ не се касае работата до лични отмжщения подъ покрова на „свѣтото дѣло“? Тѣзи факти доказватъ кръвожадностьта на нашата българска природа. Черкезкитѣ ками оставаха рѣзки не само по българскитѣ вратове, но и въ въображението на българина и на години растояние той подражава на звѣрскитѣ маннери на своитѣ господари. Не! Не чрезъ кръвь и огънь ще убедимъ ний хората въ правотата на нашето дѣло, а чрезъ публичната проповедь, чрезъ отвореното слово.

Може би, ще се намѣрятъ нѣкои, които ще забелѣжатъ, че моята формула Македония за македонцитѣ е отдавна приета отъ самитѣ македонци, че автономията е единственното нѣщо, което тѣ искатъ сега. Но кой не знае, че това се счита само като едно преходно състояние и че крайната цель е присъединението на Македония къмъ България? Ако българскитѣ „родолюбци“ се убѣдяха, че Македония ще си остане за всѣкога самостоятелна, тѣ отдавна щеха да забравятъ „братята отатъкъ Рила, и щеха да спрътъ всѣкакви амбиции. Тѣ гледатъ на македонцитѣ не отъ общечовѣшка точка зрѣние, а като бждящъ предмѣтъ на експлоатация. Всичкитѣ тѣхни сегашни чувства имъ се диктуватъ отъ користолюбиви намерения. Днесъ трѣба да говоримъ Македония за македонцитѣ само за очи, за да залъгваме свѣта, а веднажъ постигнемъ ли това единъ втори 6 септемврий ще докара останалото. Даже такива свободомислящи органи, като Реформи и тѣ не приематъ да ги обвиняватъ въ „сепаратизмъ“ къмъ „общото българско отечество“, въ което една трета отъ населението не ще бждатъ българи. Защо следъ това да се чудимъ, ако другитѣ народи гледатъ съ страхъ на нашата завоевателна политика? На мѣстото на Гърция ний не би ли хранили най-голѣма умраза къмъ тѣзи държави, които би поискали да турятъ подъ своето иго 220,000 българи? На мѣстото на Сърбия ний не би ли се оплашили отъ надмощието, което взима единъ такъвзи претенциозенъ съсѣдъ, какъвто сме ний българитѣ? За исчезванието на всички тѣзи недовѣрия ний трѣбва да поставимъ искренно, безъ задни цѣли въпроса на една средня почва. Българското правителство, което би казало и доказало, че то нѣма завоевателни намерения къмъ Македония, скоро би достигнало едно съгласие между балканскитѣ държави. Доказателството на това азъ виждамъ въ общото настроение на гръцката и сръбска преса, което е много попримирително, отколкото това на различнитѣ наши шовинистически органи, които говорятъ за „паликарета“, „фустанели“, „свинари“, които преписватъ на сръбския народъ всичкитѣ долни качества. Истина е, че подобни шовинистически вѣстници има и въ Сърбия и Гърция, които исплащатъ съ сѫщитѣ остри думи по адреси на българския народъ, но тамъ по-често, отколкото у насъ се срѣщатъ и гласове за една примирителна политика. Самиятъ фактъ, че сърбитѣ отъ всички лагери търсятъ едно споразумение съ насъ, е убедителенъ. Отъ страна на радикалитѣ се исказа преди двѣ години бившия министръ на вънкашнитѣ дѣла Миловановичъ въ извѣстната брошюра „Сърби и българи“. Тази година ето какво четемъ ний въ „Мале новини“, органа на краль Милана: „необходимо нуждно е да се възстановятъ дружественнитѣ отношения между сърбитѣ и българитѣ, които сѫ се опълчили едни противъ други. Ако примирението се постигне отъ него, навѣрно, ще спечелятъ интереситѣ и на двѣтѣ народности. Сърбия всѣкога се е стремила да се тури край на борбата, която се води въ Македония между двата славянски елемента, защото само съгласието може да имъ служи за гаранция на културното имъ и национално развитие. Ако и въ България тѣзи стремежи сега се сподѣлятъ, успѣхътъ може да се счита за обезпеченъ и въ скоро време ще се тури край на распрята“ (Цитирано въ Борба брой 8).

Азъ бихъ можалъ да насоча още на брошурата на генерала Литовацъ, който се съгласява да се даде автономия на Македония, но ако се даде такава и на стара Сърбия.

Сърбитѣ чувствуватъ убийственитѣ следствия на борбата между балканскитѣ народи, а отъ друга страна тѣ се осѣщатъ, че ще бѫдатъ смазани, ако България вземе Македония и стане една държава три пѫти по-силна отъ Сърбия. Тѣ търсятъ исходъ отъ това положение въ едно разделение на Македония. Това ний не можемъ да приемемъ, защото то е нѣщо недостойно, то е едно насилие върху македонското население, което едничко има право да располага съ своята сѫдба. Освенъ това въ Македония половината население не е славянско и насилието ще бѫде двойно. Но едно българско правителство, което би заявило на сърбитѣ, че то би дало всичкитѣ гаранции, които допуща международното право, че нѣма завоевателни намерения спрямо Македония, ако българската преса единодушно подържи това заявление, ако самитѣ македонци—и тукъ е възела на въпроса — престанатъ да служатъ за орѫдие на българскитѣ правителства, на хищническитѣ стремежи на българската буржоазия и се турятъ на една средня, сепаратистическа почва, тогава една голѣма крачка ще бѫде извършена къмъ съглашението.

Сърбитѣ иматъ нужда отъ миръ за економическото развитие на страната си, на която по всичко се вижда тѣ обръщатъ много по-голѣмо внимание отъ насъ. Тѣ сключиха контрактъ съ едно английско дружество за направата на една новожелезнопѫтна мрѣжа отъ 500 километра, тѣ правятъ всички улеснения за своя износъ, като напр. безплатното пренасяние на овци, предназначени за износъ. Наистина тѣ се оплакватъ, че нѣматъ исходъ на морето, но и Швейцария е въ сѫщото положение, което не ѝ бърка да бѫде една отъ вторитѣ индустриални страни. И не толкова нуждата отъ море, колкото страха отъ българската хегемония е, което кара сърбитѣ да се борятъ противъ нашата пропаганда въ Македония.

Отъ друга страна, Сърбия има много повече набранъ политически опитъ отъ насъ. Съ това се обяснява обстоятелството, че тамъ идеята за единъ Балкански съюзъ има много горѣщи привърженници. Азъ ще посоча на преведената на български язикъ брошура на професора Каричъ „Сърбия и Балканския съюзъ“. Въ сѫщия духъ сѫ се исказвали много други сръбски писатели.

Сѫщо тъй политическия опитъ научи Гърция да търси съюза на балканскитѣ държави. Извѣстно е, че въ надвечерието на гръцко-турската война, Гърция се обърна съ формални предложения за съюзъ къмъ България и Сърбия. Последнитѣ по заповѣдь на Австрия и Русия останаха мирни и позволиха на Турция да смаже Гърция и да приготви тѣхното собствено смазвание. Още гърцитѣ съ пълно право се опълчватъ противъ нашитѣ претенции върху Македония, защото тамъ тѣ иматъ да защищаватъ интереситѣ на 220,000 тѣхни сънародници. Нѣкои тѣхни вѣстници както букурещкия Патрисъ, се исказватъ благоприятно за една автономия на Македония.

Печалното е, че ний още днесъ сме спазили голѣма вражда, което принадлежи на миналото, къмъ гърцитѣ. Азъ помня, каква мѫка трѣбаше да употребимъ ний българскитѣ студенти социалисти въ Монпелие, за да убедимъ нашитѣ български събратия отъ другитѣ мнения, за да се испрати една обща телеграма на съчуствие къмъ атинскитѣ студенти въ време на войната. Отъ Атина ни се отговори: „ако сме съединени, ний ще побѣдимъ“. Но това чуство не е раздѣлено отъ всички българи, защото много имаше такива, които въ своето късогледство се радваха на поражението на гърцитѣ.

Не иска съмнение, че моитѣ идеи на отстѫпчивость ще се сторятъ за еретически на всички тѣзи, които бълнуватъ да достигнемъ стѣнитѣ на Цариградъ, да вземемъ Солунъ и да направимъ отъ България „балкански Пиеонтъ“. Но това сѫ безумни мечти, въ основата на които лежи идеята на насилието и за испълнението на които освенъ това, ний не ще имаме физическата сила. Никой никога не ще позволи това, което бълнуватъ нашитѣ шовинисти. Но ако тази завоевателна политика не почива на никаква реална основа, тя се явява пагубна и престѫпна, защото сѣе раздоръ между Балканскитѣ народи и ни хвърля въ рѫцѣтѣ на Русия и Австрия. Наопаки, какви благотворни резултати би дала политиката на отстѫпчивостьта. Тя ще доведе скорошното освобождение на македонцитѣ, защото разрѣшението на македонския въпросъ ще стане въ най-кратко време, ако се съгласятъ балканскитѣ държави. Тогава то не ще зависи отъ Лондонъ, Виена и Петерсбургъ, а отъ София, Бѣлградъ и Атина. Съединени наедно, ний сме достатъчно силни да се расправимъ сами съ Турция и си наложимъ, каквито искаме реформи. До като днесъ нашата завоевателна политика има за резултатъ увѣковѣчаванието на турското иго — кой е този простъ да не разбере, че най-главно Турция е, която се ползува отъ нашитѣ разногласия — взаимното ни съгласие и отстѫпчивость, ще доведе тържеството на свободата. Съ това ще се премахне и главната пречка за балканския съюзъ, къмъ който трѣба да се стреми всеки разуменъ человѣкъ и въ който съюзъ тогава ще влезътъ Македония и Албания. Да, това нѣма да задоволи нашитѣ низки хищнически инстинкти за достигание на незная какви „природни граници“, но какво по-голѣмо нравствено удовлетворение отъ това, като знаемъ, че най-сетнѣ и нашитѣ македонски братя сѫ получили свободата да уреждатъ сами своята сѫдба! Само по този начинъ ще се испълнятъ думитѣ на единъ отъ честнитѣ македонски дѣйци Трайчо Китанчевъ:

„Ний трѣба да докажемъ, че не се боримъ за нѣщо нечестно, не се боримъ за нѣщо назадничаво, а искаме нѣщо справедливо, отъ която точка и да се разгледа че нашитѣ стремления не сѫ чисто и просто само патриотически, но и хуманни въ общечовѣшкия смисълъ, че въ борбата, която ще се отвори въ Македония — рано или късно — може да вземе участие всѣки честенъ човѣкъ, отъ която народность и партия да е той, съ гордость и безъ да се черви“.

Сега спирамъ тукъ. Днесъ азъ разгледахъ македонския въпросъ самъ по себе си и въ свърска съ интереситѣ на балканскитѣ държави. Въ идущата статия ще го разгледамъ въ международно отношение и отъ гледна точка на интереситѣ на социализма.

К. Р.

* * *

Теорията и тактиката на Бернщайна.

отъ

Д-ръ Викторъ Адлеръ,

Отъ щутгарския конгресъ на самъ спорътъ, подигнатъ отъ Бернщайна върху основнитѣ въпроси на социалната демокрация, се бѣше уталожилъ. Най сетнѣ той испъкна въ недавна появилата се книжка, (Ед. Бернщайнъ. Предположенията на социализма и задачитѣ на социалдемокрацията. Stutgart, 1899), и тъй много желано отъ насъ изложение на възглѣдитѣ си. Богатото съдържание на тази книга, очаквана съ голѣма натѣгнатость отъ приятелска и неприятелска страна, ни дава почти повече отколкото той ни обѣща и обхваща критика на теоретическитѣ основни положения на социалдемокрацията, на материалистическото схващание на историята, на учението за стойностьта; тъй сѫщо и критика на програмата и тактиката на партията. Да обхване всичко туй въ рамкитѣ на по-малко печатни коли — това бѣ почти една невъзможна задача; но той въ респективенъ размѣръ съумѣ да испълни това и мѫчно е да се намѣри въ партийната ни литература такава поощрителна книга, която подтиква човѣка къмъ борба. Това е голѣма заслуга за него и думитѣ на Каутцки въ штутгарския конгресъ: „Да му бѫдемъ благодарни“, ще ги повторимъ днесь съ по силенъ тонъ. Въ лицето на Бернщайна партията се подхвърля на самокритика и колкото по остро се води тя, толкова по благодѣтелно дѣйствува. Ако има да изложимъ и ние нѣщо въ това направление, то е само туй, че той оборва нѣкои важни мѣста твърдѣ неправилно, и по косвенъ пѫть; на много мѣста той не отваря атаката направо срѣщо фронта по недостатъкъ на мѣсто; но ние се чувсивуваме по нѣкой пѫть наранени отъ предпазливоститѣ, които той съблюдава. Социалиститѣ далечъ не сѫ тъй чувствителни, както ни приписватъ противницитѣ и както Бернщайнъ предполага въ случая. Съ мощна рѫка хварли той единъ камъкъ въ застоялитѣ понѣкогажъ теоретически партийни спорове; и силното противодѣйствие, което днесъ захваща, нека бѫде заслужената му награда. Азъ благодаря сърдечно и искренно на другаря Бернщайна, но въпреки това подържамъ, че неговиятъ трудъ съдържа, покрай многото неоспоримо вѣрни изяснения, голѣма часть отъ недоказани и фалшиви твърдения; практическитѣ крайни заключения, къмъ които той дохожда сѫ за мене точъ въ точь фалшиви.

Съ възраженията му противъ теорията азъ не мога и нѣма тукъ да се занимавамъ; това го оставямъ на по призвании и за това се е погрижилъ основателно Кауцки въ „Neue Zeit“. Ще забелѣжимъ, че това, което ни дава Бернщайнъ е повече пленително, но не и солидно. Ако доказва обстоятелственно, че историческиятъ материялизмъ не може да бѫде исторически автоматизмъ и въ края не е билъ схващанъ като такъвъ отъ Маркса и Енгелса, той съ това разбива отворени врата, просто и на тази си дѣятелность се предава съ найпламенна ревность въ всѣка глава. Но, ако той открива, че днесъ „етическитѣ фактори“ въ развието по-силно влияятъ, отколкото до сега; тукъ поставя вече основа за голѣмитѣ си тактически заблуждения; послѣднитѣ почиватъ върху странното откритие, че влиянието на „общия интересъ“ и на „Етиката“, на политическата и економическа роли на господствующитѣ класси ставатъ по-силни отколкото всѣкога. Ний нѣмаме никакъвъ поводъ да се страхуваме отъ критическитѣ нападки надъ отдѣлни части на теорията. Първо цѣлокупното схващание на социалната демокрация не е тъй трошливо, както една болонска стъкленица, която при едно малко надрасквание се распада на прахъ; то не е сѫщо градежъ отъ догми, който подържанъ отъ буквалното вѣрвание, веднага се расколебава, щомъ съмнѣнието обори отдѣлни предложения.

То е напротивъ методъ за познаванието на истината и една жива, органическа система отъ придобити познания, чиято сигурность се гаритира не като стане непокътната, а напротивъ, като се критикува постоянно. И второ, движението на пролетарията въ първа линия е независимо отъ теорията си; по-скоро обратното. И тукъ е не „съзнанието на хората, което опредѣля тѣхното битие“, но въ извѣстенъ смисълъ социалистическата теория е подстройката (Unterbau), което се преустройва съ напредъка въ развитието на пролетарията. За да разберемъ добрѣ и вътрѣшната история на пролетариятското движение, трѣбва да се поставимъ на чисто материялистическа почва. Безъ съмнѣние има тукъ взаимнодѣйствие, както и на всѣкѫдѣ, но изъ цѣло теорията, до колкото има влияние върху практиката може само да освѣтлява пѫтя на движението, но не и да предписва пѫтищата му. Вече на туй основание не могатъ твърдѣ да ни възбудятъ теоритическитѣ изслѣдвания сами за себе-си отъ найголѣма важность, които Бернщайнъ подига безъ да има претенциитѣ самъ да ги разрѣши. Много е отрадно, че напослѣдъкъ ревностно се развиватъ дискусии върху много по-общи нѣща, въпроси отъ метафизиката, отъ наши по-вещи другари въ нѣмскитѣ партийни листове. Думата ни е преди всичко за силнитѣ дебати, които се подигнаха върху отношението на историческия материялизмъ отъ теорията на познанието и за девизътъ: „Назадъ къмъ Канта!“ Много благоприятенъ знакъ за културната висота и духовната събуденость на нѣмскитѣ работници е и това, че такива въпроси въобще се възможни: тѣзи въпроси немогатъ да бѫдатъ разрѣшени на партийна почва, защото, ако може човѣкъ да се усъмни, че тѣ докосватъ транцеденталното и метафизическото — безспорно е обаче, че тѣ принадлѣжатъ на метаполитиката, че тѣ сѫ вънъ отъ всѣкаква политика. Ако ние, войници разгорѣщени отъ класовата борба, се ангажираме въ такива спорове, въ опастность сме да занесемъ съ себе-си войнишкитѣ си нрави — не само като Плеханова, но и Бернщайна — съ което ще се размъти значително ясностьта на философията ни. За туй ний нѣма да се спремъ върху бернщайновитѣ нападки противъ Хегеля и диалектиката му сѫщо така нѣма да се спремъ и върху енергията на Плехановата защита по случай възраждането на кантиянизма.

Иначе стои работата съ ония изложения на Бернщайна, съ които иска да повлияе на партийната тактика. По това се трактува въ главата. „Марксизмътъ и хегелевата диалектика“, гдѣто се критикува тактиката на политицитѣ Марксъ и Енгелсъ. За да се подложи социалната демокрация на една радикална трансформация, то трѣбва по-напредъ да се докаже, че тя се нуждае отъ това. Но Бернщайнъ на много мѣста увѣрява, че тактическитѣ грѣшки на партията иматъ своето начало въ миналото. Той иска значи да повдигне въпросъ за стари грѣшки.

Бернщайнъ води понѣкогажъ процесса противъ Маркса и Енгелса по такъвъ начинъ, че може да му завижда и единъ амбицийозенъ прокуроръ. Той иска да докаже, че тѣ сѫ се разбъркали безнадежно въ диалектиката на Хегеля, че не сѫ могли да се освободятъ отъ бланкизма, че тѣ не сѫ могли да се откъснатъ „отъ идеята за превземането на политическата власть съ помощьта на революцйонерни внезапни нападения“, даже повече, че „тѣ сѫ вѣрвали въ чудесната творителна мощь на насилието“ и „учението, което исхожда отъ положението, че економиката е основа на общественото развитие капитулира предъ теорията, която обогатява култа на насилието“. До колко се удостовѣрява това фактическо твърдѣние въ документитѣ изъ революцйонното време до 1850 год., ний нѣма да се растпространимъ, при всичко, че за онова време даже много по лесно може да се докаже тъкмо противното.

Но Бернщайнъ иска да докаже, че култа на насилието се е подържалъ до онзи голѣмъ прѣвратъ, който се ознаменува съ енгелсовия прѣдговоръ къмъ книгата „Классовитѣ борби“, издадена въ 1895 год. И какво ни разяснява по това? Ни по-вече ни по-малко, освѣнъ факта, че Енгелсъ въ 1885 год. при повторното отпечатвание Марксовитѣ „открития върху процесса на комуниститѣ въ Келнъ“ прибавилъ единъ документъ отъ 1850 год., единъ циркуляръ, който е билъ изработенъ отъ Максъ Енгелса отъ името на централния комитетъ на съюза на комуниститѣ. Въ него е била установена тактиката на комуниститѣ въ случай на едно възобновление на революцията и побѣдата на дребната буржоазия, която се е очаквала тогасъ. Мимоходомъ ще забелѣжимъ, че авторитѣ на онѣзи „изисквания“ видѣха нѣколко мѣсеца по-късно, че „за една дѣйствителна революция не можеше и дума да стане; това убѣждение го исказаха въ прегледа на Rheinische-Zeitunz“: Въ 1885 Енгелсъ не само напечата онзи циркуляръ, но въ въведението исказва мнѣние, че той „и днесъ е интересенъ, защото при първото политическо сътрѣсение, което наскоро ще стане случайно въ Германия — както той много погрѣшно предполагаше — непремѣнно трѣбва дребната буржуазия да доде на власть“. И той прибавя думитѣ, които съставляватъ доказателството на Бернщайна: „нѣкои работи казани тамъ иматъ значение значи и днесъ“. Сега, разбира се, може — и то много лесно — да се осмѣва фалшивото пророчествувание на Енгелса; може да се спори по-нататъкъ да-ли нѣмската буржуазия въ 1885 е сѫщата отъ 1850 и за туй може да се отрича, че стариятъ циркуляръ има „донейдѣ значение и днесъ още“. Но да се приписва, че Марксъ и Енгелсъ сѫ искали да препорѫчатъ на нѣмскитѣ работници въ 1850 г. съ тѣхнитѣ почти 800,000 гласа подобна една тактика „по принципъ добра“, която сѫ препорѫчвали въ 1850 год. на нѣколко стотини членове на комунистическия таенъ съюзъ, това значи вече да се отива много далечь. И пакъ тази хипотеза фактически е единственото доказателство, което Бернщайнъ привежда за да покаже, че Марксъ и Енгелсъ сѫ се забъркали въ Бланкизма. Защо е дадено и на най-интелигентнитѣ хора да говорятъ понѣкога най голѣмитѣ глупости?

Очакваше се Бернщайнъ да изложи подробно нападкитѣ си противъ теорията на катастрофитѣ. За жалость не може да се види, да е вложилъ нѣщо ново и сѫщественно, освѣнъ едно повторение и увеличение на твърдѣ съмнителнитѣ с[illegible]чески аргументи. Сгромолясванието на капиталистическ[illegible] производство му се вижда оттласнато въ една невидима далечина; защото едрото производство не печели тъй бърво надмощието, както теорията очаква и защото числото на капиталиститѣ не се намалявало, но се увеличавало. Що се касае до първата точка, Кауцки прекрасно отговори въ първата отъ 3-тѣхъ статии, които посвѣти въ „Vorwarts“ на Бернщайновата критика[1]). Може да прибавимъ къмъ това, че Бернщайновитѣ цифри, даже, ако биха доказали, че дребното производство относително дълго време се спазва, съвършенно нищо не показватъ и не могатъ да покажатъ, какъ се е измѣнило напълно качеството на производствата, даже тамъ, гдѣто твърдѣ малко се е измѣнило. Капитализмътъ — това знае много добрѣ Бернщайнъ — е измѣнилъ напълно природата и економическата функция на една голѣма часть отъ дребното производство. Цифритѣ на индустриалната статистика ни показватъ, че производството на шивача — собственникъ отъ 1882 год. се е обърнало въ производство на подмайсторъ, който работи за нѣкоя конфекцйонна фирма въ 1895; нѣкогашниятъ самостоятеленъ търговецъ е станалъ въ значителенъ размѣръ зависимъ агентъ на нѣколко или даже на една единствена голѣма фирма. Тѣ сѫ значителни измѣнения, които всѣки човѣкъ знай и сѫ решающи за цѣлокупния характеръ на економическото положения, за които обаче цифритѣ на статистикитѣ нищо не могатъ каза.

Но Бернщайнъ намира не само, че концентрацията на индустриалнитѣ предприятия върви твърдѣ бавно, но той излага подробно, че числото на капиталиститѣ се увеличава; когато пъкъ Марксъ говори за „постоянното намаление числото на капиталиститѣ“. Преди всичко може да се види, че не е голѣма изненада това, гдѣто съ развитието на капитализма се увеличаватъ капиталиститѣ и че вѣроятно се намиратъ въ най малкитѣ графства въ Англия по-вече хора отъ този интересенъ родъ, отколкото въ широката Галицийска земя. Този фактъ не е билъ и Марксу неизвѣстенъ, но Бернщайнъ полага, че той (Марксъ) не е далъ значителна важность на това. Щомъ Марксъ излага, че „нарастванието на функцйонирующитѣ капитали е кръстосано отъ образуванието на нови и распаданието на стари капитали“, щомъ той забелѣзва: че съ акумулацията на капитала расте, сравнително съ това по-малко или по-вече и числото на капиталиститѣ, то това е достатъчно ясно. Но Бернщайнъ порицава, че въ края на първия томъ думата е само „за постоянното намалявание числото на капиталъ-магнатитѣ. За насъ, това показва, че Марксъ е правѣлъ твърдѣ основателна разлика по-между ординернитѣ капиталисти, които сѫ храна на поповетѣ на концентрацията и капиталъ-магнатитѣ, победители въ борбата; Бернщайнъ не държи никаква смѣтка за тази разлика, което го докарва, макаръ и инакъ твърдѣ разуменъ човѣкъ до най-смѣшнитѣ аргументации. Той отбелѣзва за много важно изнамѣрванието, че акциитѣ на английското производство на канциса въ не по-малко отъ 12300 рѫцѣ, между тѣхъ 3000 сѫдържатели на основни акции съ по 1200 марки „срѣденъ капиталъ“. Какво казватъ тѣзи цифри, источника, на които впрочемъ не е показанъ? Бернщайнъ знае много добрѣ, както и ний, не твърдѣ е възможно, много вѣроятно даже, че отъ този основенъ капиталъ отъ акции, които струватъ 7 милиона, 5-тѣхъ (милйона) сж, въ ржцѣтѣ, да кажемъ, на десеть господа; когато пъкъ останалитѣ за звиждание 5990 „срѣдни капиталисти“ сж господари на една или двѣ основни акции на сумма отъ 200—400 марки. Субективното свойство на капитала да командува върху труда при тѣзи пигмеи капиталисти просто е унищожено и това е именно, което докарва до такива заключения. Но Бернщайнъ съвсѣмъ сериозно ни расправя, че цѣлокупния акуленъ капиталъ въ Англия на сума 22,290 милйона марки се намира въ ржцѣтѣ на по вече отъ единъ милйонъ акционери! това, разбира се, повидимому ни дава цѣла срѣдня капиталистическа класса, въ която влизатъ хора съ по 20,000 марки. Това ни напомня дѣйствително фамозното указание, споредъ което благоденствието на народа можело да се повдигне, ако се увеличатъ вносоветѣ въ спестовнитѣ касси.

---

[1] Вижъ **Vorwârts** отъ 16, 17, 18, мартъ т. г. Репликата на Бернщайна въ „**Vorwârts**“ отъ 26 мартъ ни най-малко обезсилва аргументитѣ на Кауцки.

Ний приведохме нѣколко примѣри за да покажемъ, до колко далечь е отишълъ Бернщайнъ въ ревностьта си да ни докаже, че всичко е тръгнало иначе. Разбира се, класcата на капиталиститѣ е доста многочисленна за да постави енергическа прѣчка противъ бързия напрѣдъкъ на социализма, и това ние осѣщаме на всѣка крачка. Но оптимизмътъ на Бернщайна — оптимизмъ въ смисълъ на дълговременното вирение на капиталистическия строй — се подкрепява отъ туй, че той съзнателно, а още по-вече безсъзнателно се влияе отъ възгледа, че не може и дума да стане за една голѣма криза въ близко време, или поне е съвсѣмъ невѣроятна. До колкото Бернщайновата книга е резултатъ на едно лично расположение — и тя дѣйствително изразява въ висока степень това — се вижда отъ туй, че тя е рефлексъ на една ера на индустриално благосъстояние съ всичкитѣ ѝ ступанственни и политически последствия, ера въ която живѣемъ и която отъ 25 години не въ еднаква трайность и въ еднаква степень се е развила. Бернщайнъ излага, както вече Енгелсъ е направилъ, основанията, които говоратъ противъ вѣроятностьта за една всеобща криза. Но не трѣбва да се забравя, че това благосъстояние се гради поне отчасти отъ такива причини, които едва-ли ще дѣйствуватъ трайно. Къмъ тѣхъ се отнася, нека споменемъ само една точка, въвеждането на електричеството въ техниката съ всичкитѣ му последствия. Може да се каже, че по настоящемъ се електризира голѣма часть отъ съвокупнитѣ машини апарати на свѣтската индустрия, работа, която въ близко време ще стане чувствителенъ факторъ. Настане ли една криза, въпрѣки енормното разширение на свѣтския пазаръ, на което сме ние свидѣтели, тогазъ ще е тя по-ужасна и по-опустошителна отколкото всѣкога; последствията ще бждатъ тогасъ почувствувани не само отъ работническата класса, но и отъ онѣзи срѣдни класси, на които числото и благоденствието ужъ се увеличава, на основание на което Бернщайну се показва всѣкаква катастрофа невъзможна.

Но ще-ли има криза, катастрофа, или не, сѫществува една точка, върху която всички сме съгласни, а и Бернщайнъ съ насъ, тя е: капиталистическиятъ строй трѣбра да направи мѣсто на социалистическия и ще направи. Бернщайнъ подържа, че това развитие е културна, но не економическа необходимость. Тукъ е точката, гдѣто той решително се отклонява отъ Марксовата теория, безъ самъ да си уясни важностьта на това отклонение. Забелѣжително е, че само едно единствено мѣсто се намира въ книгата, гдѣто мимоходомъ говори върху това си мнѣние, и статиитѣ на Кауцки въ „Vorwärts“ сѫ му дали поводъ да го искаже по-опредѣленно. Колкото и аргументи да ни привежда за туй, че економическото развитие къмъ социализма е много бавно, нѣма обаче ни следа отъ нѣкой аргументъ да ни покаже, че економическото развитие може да ни води къмъ другъ исходъ, а не къмъ края на капитализма. Но ако за минута оставимъ на страна, дали краятъ на капитализма и побѣдата на социализма сѫ неотклоними на чисти економически основания, което Бернщайнъ отрича, или че въвежданието на социализма е изискване на съзнанието на правдата, както Бернщайнъ твърди — едно културно изискване, въ всѣки случаи спорътъ съ него не е свършенъ. Напротивъ, тъкмо тукъ захваща неоспоримата заслуга, която е принесла неговата книга на социалната демокрация; сѫщо се явява необходимость да му се противоречи сериозно на сѫщественитѣ точки на неговия възгледъ. Въ книгата си Бернщайнъ старателно изучава поотдѣлно, и реалистично схваща задачитѣ на пролетариата при прехода къмъ социализма; което е продължение работата, начената въ статиитѣ му „Задачитѣ на социализма“, печатана въ „Neu Zeit“, върху които толкова много се спори. Той прослѣдва съ преувеличенъ страхъ и се гледа да е преследванъ отъ fix idée, че бѫдѫщето пролетариатско правителство ще оправи своитѣ работи колкото е възможно глупаво и че следъ едно дълго нощно засѣдание, напримѣръ, ще рѣши съ нѣкой декретъ да постави съвокупното капиталистическо ступанство на социалистически позѣ. Споредъ насъ, нищо не може да принуди човѣка да си представлява тъй наивно диктатурата на пролетарията. Че революцията не може да бѫде внезапна и да обхване всичкитѣ страни, става всѣкиму ясно, като помисли малко; ако даже още днесь въ капиталисинчески, основно революционизирани напреднали страни срѣщаме значителни остатъци отъ феодализма: то трѣба да констатираме, че капиталистически ступанствени елементи и форми на производство ще продължаватъ да сѫществуватъ, безъ съмнение, дълго въ социалистическата наредба. Ние сме благодарни на Бернщайна, за гдѣто ни представя всичкитѣ мѫчнотии на тази революция, като се старае да ни уясни до каква зрѣлость трѣбва да достигне работническата класса, за да изяви най високитѣ си изисквания и особенно, за гдѣто ни казва подробно, каква подготвителна работа може да се върши сега съ успѣхъ. Всѣкой ще извлече голѣма полза, като прочете главитѣ върху резултатитѣ на кооперативнитѣ дружества и синдикатитѣ, и върху комуналния социализмъ, при все че има много работи извѣстни, Но др. Бернщайнъ желае да се измѣни тактиката на партията и тукъ е мѣстото, гдѣто престава заслугата му и захваща неизвиняемата му погрѣшка. Преди всичко, манията му да разбива отворени врата, става тукъ общеврѣдителна. Съвсемъ е излишно, гдѣто чете цѣлъ курсъ на социалъ-демокрацията върху малката полза, която ще докара тактиката на насилието и върху неморалния характеръ на тази тактика. Той самъ знае това, понеже постоянно повтаря, че изданията на партията нѣматъ нищо общо съ некаква тактика, основана на насилието и той е длъженъ при това да знае още, че думитѣ ни сж далечь отъ всекакъвъ деклаиаторски апелъ къмъ насилието. Какво иска, прочее, Бернщайнъ? За една дума е всичката работа, — за думата: „революция“; той преследва тази дума и иска да я исхвърли отъ рѣчника на партията. Да ни извини др. Бернщайнъ, но той тукъ разсжждава просто по дѣтински. Той дефилира думата революция, като старитѣ прокурори, като „равнозначюща съ бунтъ, незаконно насилие“; и послѣ по единъ затруднителенъ начинъ измѣнява употрѣблението на тази тъй деликатно дефинирана дума. Да, той явно предполага, че това въздържание, което той проповѣдва е едно тайнствено средство отъ особенъ видъ, което крие въ себе си сила отъ много голѣмо значение. Ако социалдемокрацията престане да се именува революционна партия, а се рѣши да излѣзе само като „демократическо-социалистическа-реформаторска партия“, тогазъ скрититѣ съкровища на етиката у господствующитѣ класси ще излѣзвать на яве, тогазъ ще порастне влиянието па разумнитѣ и честнитѣ толкова много, че организацията на чисто демократически отправления ще бжде осигорена. Даже повече; на твърдѣ актуалния въпросъ: какъ да се отстрани классовата избирателна система и какъ да се извоюва демократизация на общинитѣ; какъ да се попрѣчи на планътъ, който се готви да уничтожи избирателното парламентарно право? Бернщайнъ не намира другъ отговоръ на този въпросъ, освенъ да се исхвърли думата революция. Такива дѣтинщини хруматъ въ главитѣ на разумнитѣ хора, само като сѣдятъ далечь отъ свѣта, при работната масса на единъ английски котажъ.

Но, дали ний всички сме разбрали криво Бернщайна, или то бѣше само единъ свѣтълъ моментъ, когато на стр. 183 е написалъ следующето: „щомъ една нация е постигнала извѣстно политическо положение, гдѣто правото на владѣющето меншенство е престанало да бжде сериозна прѣчка за социалния напредъкъ, гдѣто отрицателнитѣ задачи на политическата дѣятелность оставатъ на вторъ планъ въ полза на положителнитѣ, тамъ апелътъ къмъ една насилствена революция ста[illegible] [illegible]държателна фраза. Може да се събори едно пра[illegible] [illegible] привелг[illegible] [illegible]ншенство, но не единъ на[illegible] [illegible] а стра[illegible] [illegible]рнщайнъ германското госпо[illegible] [illegible]тво гд[illegible] [illegible]ла речьта въ полза на арес[illegible] [illegible] и гд[illegible] [illegible]присжди като лебтавската? [illegible], не [illegible] [illegible]лътъ къмъ насилствената ре[illegible] [illegible]ала о[illegible] [illegible] фраза? Не? Неще и дума, Бернщайнъ смѣта всичкитѣ тѣзи произшествия и аналогични тѣмъ инциденти въ Австрия, Унгария и Италия за „временни реакционни конвулзивни движения“, надъ който неможе да се гради никаква историческа теория. Нека бжде тъй; но тактиката на една партия не се гради върху възгледи ex specie aeternitatis, върху абстракции, които иматъ цѣли вѣкове на расположение, независимо отъ това, че тѣ сж основно фалшиви.

Бернщайнъ завършва съ старата приказка за дрѣхата на пжтника, вѣтъра и слънцето. Ний да примамимъ съ ласкания господствующитѣ да се откажатъ отъ привилегиитѣ си и съ сладки думи да ги накараме да ни отпущатъ демократически реформи! И този невѣроятенъ успѣхъ ще постигнемъ, като заблудимъ работницитѣ! Това е то, ни по-вече, ни по-малко, което ни предлага др. Бернщайнъ. Никой социалъ-демократъ не ще бжде тъй безуменъ да апелира къмъ силата, която ний нѣмаме; но и никой социалъ-демократъ, който живѣе срѣдъ работницитѣ не ще поиска, или нѣма да се отрече да имъ пропагандира, че ежедневната имъ политическа дѣятелность, организацията имъ въ синдикати, дѣятелностьта имъ навредъ, гдѣто ний се сдобиваме съ малки демократически реформи, иматъ дѣйствително революционно значение. Не въ полицейски смисълъ, както Бернщайнъ разбира, е дѣятелностьта на социалиста; а тя е съзнателна работа за революцията, за преобразуванието на обществото въ социалистически смисълъ. Да се подготвятъ работницитѣ за тази роля, която се признава не само като историческа необходимость, въ която сме непоколебимо убѣдени; но и отъ съзнанието на правдата и моралното искание, както Бернщайнъ се исказва, — това значи да дѣйствувашъ революционно; работницитѣ трѣба да знаятъ, че тази е тя революционната дѣятелность. Ако искаме ний да скриемъ това състояние на работитѣ, то съ това не само, че не бихме измамили противницитѣ си, както прѣдполага Бернщайнъ, но ний бихме заблудили работницитѣ; нѣщо повече, тѣ не бихж могли вече да ни разбиратъ. И това е най-ясното въ тази работа. За щастие, тази часть отъ изложението на Бернщайна нѣма да направи никакво впечатление на работницитѣ и ще бжде отхвърлена отъ массата на партията, като странно мнѣние. Напротивъ, много се лжже Бернщайнъ, ако мисли, че на нашето движение липсва разумна умѣреность. Ако му липсва нѣщо, то е взаимносхващающия поглѣдъ въ далечния хоризонтъ. Практическата дѣятелность е подхвърлена на опасность да стане рутина, въ пълния смисълъ на тази дума и да увѣхнатъ всичкитѣ живнени сили на мисъльта. И ако работата на Бернщайна има безспорна заслуга тамъ, гдѣто има право, то тя има два пжти по-голѣма заслуга въ този въпросъ, гдѣто хиляди пжти нѣма право. Тя означава една опасность за социалдемократическото движение и ще прѣдизвика една силна реакция не за, но противъ тактиката, която той ни прѣпоржчва.

С. Р.

„МОЗЪКЪ И МИСЪЛЬ“

(полемика) *).

Въ първата годишнина на сп. „Животъ“ се появи въ преводъ статията на г. Челпанова „мозъкъ и мисъль — критика на материализма“. По поводъ на тая статия ний направихме нѣкои бѣлѣжки, които се напечатаха въ VII и VIII кн. на сп. „Ново Време“. — год. II. Нашитѣ бѣлѣжки никакъ не се харесали на г. Гедикова, и той съ други едни бѣлѣжки ни отговори въ 13 и 14 кн. на „Животъ“. Тоя неговъ отговоръ бѣ тъй написанъ, че едно замълчавание отъ наша страна бѣ невъзможно: въ кн. II на „Ново Време“, ний обявихме, че ще напишемъ втора статия. Съ настоящата си статия азъ испълнявамъ именно това си обѣщание.

И тъй, да почнемъ. — Но предварително, за да бжде ясно на читателя, ний ще направимъ едно кратко повторение на всичко казано до сега.

Статията на г. Челпанова, макаръ и да се казваше, чѐ ще е критика на материализма, тя въ сжщность бѣ критика на физиологическото обяснение на психическитѣ явления. Двѣ главни мѣста имаше, които обърнаха вниманието ни. Първото бѣ следующето: въ всѣкой единъ психически, въ широка смисълъ на думата, процесъ ний различаваме главно три момента: 1) Центрострѣмителенъ, който почва съ раздразнението и по нервитѣ се принася въ главнитѣ центрове на нервната система; 2) — Съзнание на раздразнението или просто съзнание, сжщинска психика и 3) Центробѣженъ, който обикновенно носи названието волевъ актъ и има за свои проводници двигателнитѣ нерви. Ний пояснихме това и съ примѣръ. Сега всички, безъ разлика на школи, признаватъ първия и третия моменти, като процеси чисто физиологически или физически. Обаче не така стои работата съ втория моментъ: до като поменатитѣ два единодушно се признаватъ за движения, то тоя не може да бжде вече ни движение, ни нищо друго, а чисто и просто психика. Отъ дѣ на кждѣ такова заключение? — Ето отъ дѣ. Какво нѣщо сж първия и третия моменти? — Чисто материални процеси. Ами втория? — нима и психическитѣ явления трѣбва да смѣтаме за материални? Нима това не ще да е най-голѣмата глупость въ днешно време? — Ето защо втория моментъ, сжщинската психика не може да бжде движение. На това азъ възразихъ така: втория моментъ е сжщо тъй движение, както и първитѣ два, защото ако допустнемъ, че центрострѣмителното движение трѣбва да се прекжсне на извѣстно мѣсто, за да се появи психическото, а отъ това мѣсто безъ никакви причини да се поражда пакъ ново движение, то съ това ний би влѣзли въ решително противоречие съ всичкитѣ наши положителни знания и законътъ за съхранението на енергията окончателно би изгубилъ всич-

---

*) Тази статия е получена въ редакцията въ юлий мѣсецъ, но по редакционни причини се печата едвамъ сега. Б. Р.

кото свое значение. Центрострѣмителното движение може да изчезне и да се прекрати, само когато породи друго движение, както и центробѣжното движение не може да се породи и сѫществува, ако не е произлѣзло отъ друго движение. ¹)

Второто мѣсто, на което ний се спрѣхме въ статията на г. Челпанова бѣ пъкъ ето какво: Хубаво, казваше г. Челпановъ, да допуснемъ, че „мисъльта е движение, премѣстване на мозъчното вещество, че тя е движение на материята. но знаемъ ли ний какво нѣщо е материята? — „Външния миръ, когото ний познаваме съ помощьта на нашитѣ чувствителни органи, на основание априорния законъ на причинностьта, самъ по себе си се явява безкачественъ, и ако ний предаваме на материята извѣстни свойства, то постѫпваме така, по силата на нашата психофизическа организация“ . . . ²) Материалнитѣ тѣла, не само че не сѫ абсолютно дѣйствителни, както сѫ склонни да утвърждаватъ материалиститѣ, но тѣ въобще нѣматъ никаква абсолютна дѣйствителность“. ³) Както вижда читателя г. Челпановъ отричаше не само познанието — макаръ и относителното — на външния миръ, но и абсолютното негово сѫществувание — неговата реалность. Но нима, възразявахъ азъ, външния миръ е една фикция? Нима нищо не сѫществува, освѣнъ нашитѣ осѣщания? Нима всичкитѣ наши познания сѫ само едни свойства на нашата душа, безъ да ни говорятъ за нѣщо реално? — Не казвахме ний. Преди всичко, чисто логически съображения ни каратъ да признаемъ сѫществуванието на нѣщо реално, защото ако отрѣчемъ реалностьта на всичко друго, а признаемъ за такава само нашата психика, като познание непосрѣдственно, то би трѣбвало да се откажемъ отъ всѣко познание, и нашата сегашна полемика, напр. би била просто една глупость (виждъ „Н. Време“ стр. 661, 662). Но има и друго нѣщо, което ни кара да вѣрваме въ реалностьта на външния миръ. И това нѣщо е еволюционната теория въ биологията. Какво ни учи тя? — Че както ний, тъй и нашитѣ чувствителни органи сѫ биле подхвърлени на единъ бавенъ еволюционенъ процесъ. А какво нѣщо е еволюцията на органическитѣ форми? — Постоянно приспособление къмъ извѣстна срѣда. А това именно е необходимото доказателство за сѫществуванието на нѣщо реално, което се трансформира и получава различни форми. ⁴) Необоримо за това, защото ако отречемъ срѣдата, то съ това ний трѣбва да отречемъ и цѣлата еволюционна теория, а значи и всѣко научно познание въобще.

Такова бѣ въ общи черти възражението, което направихъ на статията на Г. Челпанова.

Но както казахме и по-напрѣдъ, това наше възражение никакъ не се харесваше на г. Гедикова. То никакъ не било съгласно съ учението за привикване на духоветѣ и тропанието на маситѣ. Г. Гедиковъ ни отговори.

---

¹) „Ново Време“ год. II кн. 7 и 8, стр. 656 и 657.
²) „Миръ Божій“ год. V кн. II, стр. 136.
³) Се тамъ, стр. 138 — 137.
⁴) „Ново Време“, год. II, кн. 7 и 8, стр. 662 и 663.

Но какво ни казва той: „съзнанието движение ли е, — пита на едно мѣсто г-нъ Гедиковъ. — Не, казва той, защото молекулярното движение, което поражда въ единъ живъ човѣкъ осѣщането топлина, може да бѫде прѣдадено и на единъ трупъ, на едно дърво, на единъ камъкъ, безъ обаче да прѣдизвика въ тѣхъ съзнанието топлина, което е прѣдизвикано въ живия човѣкъ, макаръ и въ двата случая то да става идентично. Субективното осѣщание топлина не е никакъ движение, както не е движение скръбьта, радостьта, стрададанието и др., а движение е онова молекулярно измѣнение, което прѣдизвиква въ насъ осѣщанието топлина“.[5] „Когато човѣкъ осѣща болка, то въ мозъка се извършва молекулярно движение и се образува топлина, но самата болка не е нито топлина, нито каквото и да е друго движение: тя е едно психическо състояние (ами какво нѣщо е това психическо състояние? М. Г.)[6] — Така щото съзнанието не е и не може да бѫде движение“.

Слѣдъ това г. Гедиковъ отговаря на доводитѣ ни за реалностьта на външния миръ. (Азъ моля четателя да се справи съ тия ни доводи въ миналата статия). Когато ний казвахме: „Ний положително вече знаемъ и въ това ни убѣждаватъ безбройното количество факти, че както цѣлия външенъ миръ, тъй и нашитѣ чувствителни органи сѫ били и сѫ подхвърлени, на единъ бавенъ еволюционенъ процесъ, че е било време, когато не е имало ни насъ, ни чувствителнитѣ ни органи и че е трѣбвало да настѫпятъ условия, за да се появимъ, както ний, тъй сѫщо и тѣ.... А тоя единственъ фактъ е достатъченъ да ни убѣди, че освѣнъ нашитѣ осѣщания сѫществува и трѣбва да сѫществува, още „нѣщо“. Г. Гедиковъ казваше: „прѣкрасно, но ний нѣмаме никаква възможность да се увѣримъ, че тоя еволюционенъ процесъ не е сѫщо тъй едно лѫжливо впечатление на нашитѣ чувства, както всичко останало, или пъкъ че той не зависи отъ вѫтрѣшната сѫщность на самото наше „азъ“[7]. Ако ний допущаме, продължава понататъкъ г. Гедиковъ, че материята сѫществува сама по себе си, като се развива по свои особени закони, защо не допущаме сѫщото нѣщо и за нашата психика? Защо не допуснемъ, че тя сѫществува редомъ съ материята, като се развива по свои особени закони, специално присѫщи ней? Кое ни бърка да не признаваме, че на нашето „азъ“ сѫ неприсѫщи извѣстни свойства?—Не, ний нѣмаме никаква възможность да се убѣдимъ въ достовѣрностьта на нашето опитно познание[8]. Така ни възразява г. Гедиковъ.

Значи ний тукъ главно има да отговоримъ на двѣ възражения: първо, че психическитѣ явления не сѫ и не могатъ да бѫдатъ движение и второ, че въ нашата „душа“ има вродени извѣстни познания, които се намиратъ въ нея до всѣкакъвъ опитъ и че тя е способна за априорно познание. Но преди да направимъ това, азъ ще помоля четателя да ми позволи да направя едно малко отстѫпление.

---

[5] „Животъ“ кн. 13 и 14 стр. 109.

[6] Се тамъ стр. 110.

[7] „Животъ“ кн. 13 и 14 стр. 111.

[8] Ний тукъ повече [illegible] г. Гедикова. М. Г.

Ний много съжеляваме, че имаме работа не съ единъ човѣкъ на науката, а просто съ единъ фокусникъ. Може би ний се лѫжемъ; може би г. Гедиковъ скѫпо да цѣни науката, но какво да правимъ, когато единъ кратъкъ прегледъ на списанието му ни убѣди, че нему му е много по-приятно да „играе по вѫже". Като казваме това, читателя може би ще помисли, че ний сме нѣкакъ враждебно настроенъ противъ г. Гедикова, та за това му приписваме такава една низка роль. Никакъ. Такова едно мнѣние за г. Гедикова у насъ, едвамъ напослѣдъкъ се сложи. Ето, четателю, нѣколко примѣра, които вѣрвамъ и тебе да убѣдятъ.

На едно мѣсто напр. Г. Гедиковъ казва: „за философския позитивизмъ най-важното нѣщо е въ изледванието на природата научното установление на извѣстенъ фактъ". („Животъ" 1898 стр. 99.) „Днесь не се пита, казва той на друго мѣсто, дали само по себе си едно учение прѣдставлява нѣщо огладено, хармонично...., а дали то отговаря на добрѣ провереннитѣ факти, дали почива на доказани истини" (сé тамъ стр. 306). „Ний искаме изследвания, проверки" (стр. 308), а когато вий му посочите на „изследвания", на „добрѣ проверени факти", на „научно установени истини", той ви отговаря: „отъ гдѣ вий знаете, че всички тия работи не сѫ само едни свойства на нашата душа, на нашето „азъ". На едно мѣсто Г. Гедиковъ защищава реалностьта на „чудесното" и казва: „ако ний защищаваме чудесното и имаме вѣра въ реалностьта му......" („Животъ" 1898 стр. 308), въ полемиката си съ Раковски, той материализира душата (стр. 304. Зеръ какъ е възможно да се фотографиратъ духоветѣ, което г. Гедиковъ толкова много вѣрва, когато душата не ще е материална) а въ препирнята си съ нази, той не ѝ признава никаква материалность. На едно мѣсто той иска да примири спиритизма и материализма, като отождествява душата съ една „невидима организована етерна материя наречена „дериспиритално тѣло" (304), на друго—той съвсѣмъ отрича каквато и да било материалность на „душата", и вижда се, недоволенъ отъ своето минало въ статията си, съ която ни отговаря, той бърза да прибави: ний се считаме за длъжни да обявимъ, че както въ настоящия случай, тъй и въ подобнитѣ до сега, исказанитѣ отъ нази мисли никакъ не сѫ изражение на нашитѣ възгледи, а като украшение на всичко това, той обявява, че „монадизма на Лайбница", най-добрѣ обяснявалъ явленията. И не стига това ами г. Гедиковъ рѣши да фалшифицира и нащето мнение. Когато ний явно вмѣнявахме въ грѣхъ на новитѣ материалисти, разглежданието на съзнанието, като „продуктъ" отъ движението на мозъчното вѣщество, г. Гедиковъ го вмѣни за намъ. (Вижъ кн. II отъ „Ново време" — „отвореното писмо". М. Г.). Ний не бихме направили такова едно обвинение на г Гедиковъ, ако той ни се не препорѫчваше за една твърдѣ „силна сила". За единъ начинающъ сѫ простими подобни работи и, вѣрвамъ, никой не ще иска да го обвинява въ фокусничество; но за човѣкъ, като г. Гедикова, който претендира да е единъ напълно „наученъ адептъ", такива работи сѫ непростими и всѣкой би се отнесълъ къмъ него тъй, както и ний сега. Но да оставимъ това.

Г-нъ Гедиковъ обвинява „Ново Време“, че си било поставило една много широка програма. Ама г. Гедиковъ, недѣйте да виждате сламката въ чуждото око, а да сте слѣпи за грѣдата въ Вашето. Въ Вашето списание има и поезия, и философия, и психология, и социология и прегледи—външни и вътрѣшни, книжовни, български, чужди а най-подирѣ и смѣхории. Нима „Ново Време“ има по-широка програма отъ Вашата? Ами знаете ли г. Гедиковъ, че една широка програма за „Н. Врѣме“ е наложителна? Знаете ли, че една широка програма за „Н. Време“, се налага отъ интереситѣ на партията, нѣщо което съвсѣмъ не може да бѫде съ вашето списание, широката програма на което се диктува съвсѣмъ отъ Вашитѣ лични интереси.... Защо поне тукъ не си мълчахте?

Като говори, г. Гедиковъ постоянно ни нарича материалисти, а физиологическото обяснение на психическитѣ явления — материалистическо.

Тъй като въ тоя случай г. Гедиковъ може твърдѣ криво да ни разбира, то ний ще дадемъ едно малко обяснение. „Материята, която може би е основа на явленията, е единъ трансцеденталенъ обектъ, когото ний никакъ не би разбрали и познали, даже и въ тоя случай, ако напр. додеше нѣкой и ни кажеше, като какво нѣщо е той“[9]). Така щото, туй е нашата материя г. Гедиковъ. Ето пъкъ и какво ще рѣче материалистически обяснение на психическитѣ явления: „Тие видове отъ непознаваемото, които ний наричаме движение, топлина, свѣтлина, химическо сродство и др. такива преминаватъ единъ въ другъ, като сѫщото правятъ и тия видове отъ непознаваемото наречени: осѣщания, емоции и мисли. Тия последнитѣ могатъ да бѫдатъ превърнати посрѣдственно или непосрѣдственно въ **първоначални форми**. Че никаква идея или чувство се не появяватъ, до като се не похарчи за тѣхъ извѣстна физическа сила, това е фактъ, който е станалъ едно общо мѣсто въ цѣлата наука“[10]). Когато разберемъ Спенсера само отъ това мѣсто и тъй както сега ни се показва на пръвъ погледъ, когато допуснемъ, че мировата енергия, която веднажъ се тракеформира въ дърво, другъ пѫть въ човѣкъ, а трети пѫть въ мисъль или чувство, — само тогава ще рече, че обясняваме психическитѣ явления материалистически. Но физиологическото обяснение е далечь отъ такова нѣщо. Но тъй като Херценъ не е можалъ да Ви обясни какво нѣщо е то, то слушайте, ний ще продължимъ по-нататъкъ: „Да вземемъ единъ най-простъ случай, когато напримѣръ сложеното осѣщание „роза“ за пръвъ пѫть се е появило заедно съ възбуждането на мозъчната кора. Къмъ това осѣщание се присъединява възнателната борба на мотивитѣ т. е. асоциацията, и най-подиръ въ мозъчната кора остава извѣстна слѣда отъ миналото мозъчно възбуждение“, което ний на обикновенъ езикъ наричаме память. „Това мозъчно възбуждение не исчезва съвършенно“, защото въ такъвъ случай ний нищо не би запомнили; „мозъчната кора не се възвръща съвършенно въ прѣжното си състояние, а остава нѣкое материално измѣнение, слѣда, — за която говори Платонъ. . . . Всичката тази работа става безсъзнателно, или както още казватъ скрито, и само тогава, когато отново видя розата, азъ узнавамъ, че тя е оставила въ мене скритъ образъ за нейното въспоменание". Но както казахме всичката тази работа става скрито и не е нищо друго освѣнь преостановка на сложнитѣ молекули на ганглиозната клѣтка — единъ видъ **предрасположение** „Сега само въ този случай, когато азъ повторно видя розата, или когато посрѣдствомъ асоциацията на идеитѣ въ моята фантазия се появи друго родствено представление, тия материални слѣди, тия предрасположения оживяватъ, вематъ психически характеръ и се наричатъ **представления**"[11]). Сега като съединимъ това що казва Херценъ, и тукъ — Цигенъ, ето това ще рече г. Гедиковъ физиологическо обяснение на психическия процесъ. Сега четателя да ни позволи да продължимъ по-нататъкъ отстѫплението си.

---

[9]) Ний тукъ изменяваме нѣкакъ текста. М. Г.

[10]) Спенсеръ: „Основнія Начала“ § 11.

Г-нъ Гедиковъ, като тропа следъ г. Челпанова, постоянно ни нарича метафизици. И защо това? — Защото сме се занимавали „съ изучванието сѫщностьта на нѣщата, а въ настоящия случай, съ изучванието сѫщностьта на душата", а съ това се занимавала само метафизиката. Но г. Гедиковъ, Вий много скоро забравяте. На стр. 108 на списанието си, Вие казвате, че Вундъ и Челпановъ били монисти, защото разглеждали „душевнитѣ и физическитѣ явления, като проявление на една непознаваема сѫщность" и искате да ни убѣдите, че Вий сте напълно съгласенъ съ това. Ами ако е тъй, г. Гедиковъ, защо тогава въ другъ случай Вий въ психическитѣ явления виждате една сѫщность. Защо въ единъ случай разглеждате „душата" като явление, а въ другъ — като сѫщность и ни обвинявате въ метафизика? Кой е последователенъ? Кои сѫ метафизици, ний ли или хората отъ категорията на Г. Челпанова, които искатъ да правятъ отъ „душата" една сѫщность, въ тайната на която не можало и не трѣбвало да се мѫчимъ да проникнеме, щомъ сме искали да си останемъ хора на науката? Да, да г. Гедиковъ, „душата" е явление и никакъ не сѫщность. За това, ако ний искаме да узнаемъ, като какво нѣщо е тя, то никакъ не ще рече, че сме метафизици. А ако ли за Васъ тя е сѫщность, то е само за това, защото вашата психология е до коститѣ „пропита съ метафизически духъ. Тя е преди всичко „наука за душата", а вътрѣшното самонаблюдение, анализа и умозаключението—нейнитѣ любими методи на изследването"; защото всичкия Ви девизъ е: „наблюдавай самъ себе си и умозаключавай", защото най-сетнѣ „изучаванието на психическитѣ явления Вий почвате не отъ най-нисшата форма на живота, а направо отъ човѣка. Вамъ Ви е страхъ отъ биологическитѣ науки, като всички тѣхни придобития, Вий разглеждате, като едни свойства на нашата душа, и ако ли по нѣкога заимствувате нѣщо отъ тѣхъ, то е подъ натиска на необходимостьта, като при това твърдѣ Ви е мѫчно, дѣто сте биле принудени на такава една неприятна работа. [12]) Повтаряли за насъ „душата" е явление, а не сѫщность, и нѣма нищо, което да ни кара да я разглеждаме като такава. За това ни най-малко можемъ да бѫдемъ обвинявани въ метафизика.

---

[11]) Цигенъ. „Физиологическа психология", стр. 106 и 108.

[12]) Рибо „Современная Германская психология" с. 4—5.

Преди да свършимъ отстѫплението си, ний ще кажемъ още нѣколко думи. Г-нъ Гедиковъ ни обвинява, че сме били една твърдѣ слаба сила и че съ едни твърдѣ недостатъчни познания, които личели още отъ първитѣ редове, сме се решили да излѣземъ предъ читателя и то по едни толкова трудни въпроси. Преди всичко обявяваме на г. Гедикова, че за насъ това сѫ повечето „философски спекулации“, отколкото трудни въпроси. Колкото пъкъ до туй, че сме били една слаба сила, то ний нѣмаме никакъ намѣрение да го отричаме. Но какво да правимъ, г. Гедиковъ, когато въ България „силнитѣ сили“ сѫ толкова малко, какво да правимъ, когато и Вие, които сте се нагърбили съ редактирането на списание, толкова малко притежавате качествата на една „силна сила“. Но тукъ сме си виновати сами ний. Ако бѣхме писали подъ псевдонимъ, на г. Гедикова и ни на умъ не би му дошло да ни прави такова едно обвинение. Даже ако постѫпѣхме тъй, както обикновенно се постѫпва: Найнапредъ да се явимъ подъ псевдонимъ, а следъ туй да се явимъ съ подписа си, тогава не само би избѣгнали отъ такива обвинения, ами и мнозина би ни признали и достолѣпие и ученость биле . . . Ний тука искаме да се спрѣмъ върху псевдонимитѣ въ печата, но тъй като мѣстото не ни позволява, пъкъ и не му е тукъ мѣстото, това оставяме може би за другъ пѫть, дѣто ще трѣбва.

Ний много съжаляваме, че сме принудени да пишемъ статията си, когато се намираме въ такова тежко душевно състояние, което ни отнѣма всѣка енергия къмъ работа и да излѣземъ предъ читателя почти съ сѫщитѣ познания по въпроса, съ каквито бѣхме и миналата година. Но нѣма що . . .

Ний свършихме отстѫплението и сега вече можемъ да минемъ на въпроса си.

Какво ни казваше г. Гедиковъ? — Нека го преведемъ още веднажъ: „Съзнанието движение ли е? — Не, отговаряше той, защото молекулярното движение, което поражда въ единъ живъ човѣкъ осѣщането топлина, може да бѫде предадено на единъ трупъ, на едно дърво, на единъ камъкъ, безъ обаче да предизвика въ тѣхъ съзнанието топлина, което е предизвикано въ живия човѣкъ, макаръ и въ двата случая то да остава идентично. Субективното осѣщание топлина не е никакъ движение, както не е движение скръбтьта, страданието и др., а движение е онова мулекулярно измѣнение, което предизвиква въ насъ осѣщането топлина“ (с. 109). „Когато човѣкъ осѣща болка, то въ мозъка се извършва молекулярно движение и се образува топлина, **но самата болка не е нито топлина, нито каквото и да е друго движение**: тя е едно психическо състояние.

Не мислите ли г. Гедиковъ, че Вий тукъ говорите просто едни абсурди. Вий види се никога не искате да държите смѣтка за това що говорите. Но, пардонъ, Вий може би сте заблудени отъ авторитета на г. Челпанова. Вий казвате, че **субективнитѣ осѣщания топ-**

лина, сладко, кисело, радость и др. такива не биле движение. Но забелѣжете, г. Гедиковъ, това не сѫ субективни осѣщания, а думи, понятия. Въ насъ постоянно се извършватъ извѣстни душевни процеси и съгласно това, какъ тѣ се отразяватъ на насъ, ний имъ даваме извѣстни названия, както даваме названия и на външнитѣ предмети. и това ний правимъ не за друга нѣкаква цель, а просто да се разбираме. Така щото скръбьта, радостьта, топлината не сѫ психически състояния, а думи, символи на **извѣстни психически състояния** и ако казваме, че скръбьта, радостьта и т. н. сѫ движение, то ний винаги трѣбва да разбираме, че сѫ движение самитѣ вѫтрѣшни процеси, а не самитѣ символи.

Ето тукъ вий правите една капитална грѣшка. И ний мислимъ, че нѣма да направите злѣ щомъ сте човѣка на фактитѣ, за когото системитѣ нищо не значятъ, както казвахте миналата годяна (разбира се, ако сме можле да ви повлияемъ нѣщо) ако се откажите отъ възражението, което ми направихте и да признаете, че сте грѣшили. Толкосъ повече, нали миналата година заявявахте, че стигало да се яви нѣкой и да ви покаже, че сте се лъгали и вий безъ всѣкакви колебания щели сте да оставите заблуждението що сте защищавали. Но азъ не вѣрвамъ, че ще имате куража за такава една май неприятна работи. За това по-хубаво ще е, да излѣзете съ друга една статия и да ни убѣдите, че сме се лъгали и, вѣрвайте г. Гедиковъ, тогава ний високо ще заявимъ, че сме се заблуждавали.

Вий казвате: „молекулярното движение, което поражда въ единъ човѣкъ съзнанието топлина, може да бѫде предадено на единъ трупъ, но че въ тоя случай то не било съзнание (стр. 109).

Кой твърди това? — Наистина ний казваме, че „съзнанието" е движение, но движение само на мозъчнитѣ центрове и че вънъ отъ тия мозъчни центрове, то не може да бѫде съзнание[13] Защо? — Ний не знаемъ. Какъ туй движение става съзнателно? — Ний пакъ не знаемъ. Туй, което знаемъ то е, че при извѣстни условия това движение на мозъчнитѣ центрове става съзнателно.

И туй е достатъчно, г. Гедиковъ. Наистина „това е малко — казва Херценъ — поповече нѣщо ний не сме достигнали даже относително най проститѣ физически явления. Защо водата се испарява при 100° и става твърда при 0°? — На този въпросъ ний не можемъ да отговоримъ. Ний само знаемъ, че работата става така, че главното условие, за да се получи вода въ твърдо, течно или парообразно състояние, е извѣстна температура: ниска, срѣдня или висока. Отъ физика не искатъ никакви по нататъшни обяснения; тогава съ какво право искатъ такива обяснения отъ психо-физиолога?[14]

Значи, отъ гдѣто потеглихме, отъ тамъ се и връщаме: съзнанието пакъ си остана движение. Наистина, въпреки всичката очевидность на фактитѣ, човѣкъ много мѫчно му се вижда да се съгласи съ такова едно заключение. Какъ така, казва си той, моята „душа“, въ която има толкова чудни работи, да бѫде тя функция на едно парче материя, каквато е мозъка?!... И колкото по-вече се вдълбочава въ себе си, колкото по-вече се самонаблюдава, толкова по-нелѣпо му се вижда такова едно заключение. Но защо на човѣка му е мѫчно да се съгласи съ тоя фактъ? — За това, защото въ него още и днесь се спазва една психологическа илюзия, която е останала отъ ония времена, когато той се е поставялъ вънъ отъ общия биологически животъ, като отдѣлно божие творение. Обаче, колкото по-дълбоко се проникваме отъ духа на еволюционното учение, толкова по-обикновенъ ни се вижда факта, че нашата душа е функция на мозъка.

---

[13] Подъ думата съзнание ний тукъ разбираме, не цѣлокупния психически процесъ, а само извѣстно мѣсто въ тоя процесъ. Това ще видимъ подиръ. М. Г.

[14] Херценъ. „Физиология на душата" стр. 164.

Сега на втория въпросъ.

Тъй като споредъ г. Гедикова, по тоя въпросъ сме били съ много недостатъчни познания, а логиката ни не струва ни лула тютюнъ, то ний тукъ надолу ще говоримъ по-вечето съ устата на авторитети, които макаръ вижда се, предъ силата на г. Гедикова да не представляватъ нѣщо особенно, но които съ своитѣ знания и таланти стоятъ на първо мѣсто по философскитѣ и научни въпроси.

Въ днешно време противницитѣ на опитната хипотеза, най-рѣшителни доводи намиратъ въ рационализма на Канта. Тѣ питатъ: ами какво нѣщо сѫ пространството, времето, тия необходими координати на всѣка психическа дѣятелность, въ що се състои реалността на първото, обективността на послѣдното? Какво нѣщо е причинната връзка между явленията? Не сѫ ли всичко това само едни свойства на нашата душа, които ний принасяме на външния миръ.[15]) „На нашитѣ очи е дадено извѣстно свѣтово осѣщание — извѣстна точка, която свѣти на небето. Животното испитва сѫщото свѣтово осѣщание, каквото и човѣкъ, но то не може да отиде по-нататъкъ, когато несѫщо е съ човѣка; той минава задъ предѣлитѣ на даденото осѣщание и почва да строи представлението за нѣкакво свѣтяще космическо тѣло, за нѣкаква планета напр. като Венера. Слѣдъ това той апенгендира това повторно осѣщание съ по-първото, като едно и сѫщо свѣтово осѣщание. По-нататъкъ съ силата на въображението, той съединява тая свѣтлина на това мѣсто и по-първата на другото въ едно и по такъвъ начинъ си създава представлението за движението на нѣщо свѣтящо въ пространството и времето. Най-послѣ, това свѣтение той взема за признакъ на единъ постояненъ прѣдметъ съ извѣстна форма, величина и движение“. — Защо не направи сѫщото нѣщо и животното. Не показва ли това, че тукъ имаме работа съ една самостоятелна дѣятелность на интелекта, разума, а не просто съ една пасивна въсприемчивость? — „Представляемия нашъ свѣтъ е построенъ отъ математицитѣ, астрономитѣ, физицитѣ и химицитѣ; на нашитѣ чувства той и до сега ни се представлява такъвъ и въ такава фóрма, както и прѣди двѣ хиляди години“,[16]) не показва ли това, че въ нашата „душа“ има извѣстно свойство — свойство до всѣкакъвъ опитъ, що синтезира нашата пасивна чувствителна възприемчивость?

---

[15]) Ний тукъ имаме предъ видъ хора като Канта, които никакъ нѣматъ намѣрение да отричатъ реалността на външния миръ, а само неговата познаваемость. М. Г.

— Тия сѫ въпроситѣ, на които ний сега трѣбва да отговоримъ; тия сѫ въпроситѣ, на които трѣбва да отговори опитната хипотеза, ако иска да покаже, че тя е единствената, която може да удовлетвори научнитѣ потрѣби на днешното време.

За да направимъ работата по-ясна, ний ще развиемъ тия въпроси още по-нататъкъ.

„Какво нѣщо сѫ пространството и времето? Нѣщо дѣйствително сѫществующе, или това сѫ само опредѣления, отношения на вѣщитѣ, които сѫ имъ свойствени и въ „себе“, когато тѣ даже се не явяватъ и никакъ обектъ на нашитѣ съзерцания? .... „За да отговоримъ на този въпросъ, ний по-напрѣдъ ще обяснимъ понятието пространство“.

Какво нѣщо е пространството? — „Това не е емпереческо понятие, абстракция на нѣкакъвъ външенъ опитъ .... То е необходимо представление à priori, което лѣжи въ основата на всички външни възприемания (съзерцания). Напълно е възможно да си помислимъ, че въ пространството не сѫществуватъ никакви прѣдмети, но че самото пространство не сѫществува, това ний никога не можемъ си помисли. За това на него ний сме принудени, да гледаме като на условие за възможностьта на явленията, а не като на нѣщо зависяще отъ тия явления. То е представление à priori, което по необходимость лѣжи въ основата на външнитѣ явления“. „То е форма, подъ която ний възприемаме всички явления на нашитѣ външни чувства“[17]).

Ами времето? — То сѫщо „не може да бѫде извлѣчено изъ опита. Въсприятията никога не би имали едновременность и послѣдователность, ако въ основата имъ не лѣжеше à priori представлението за времето. То е необходимо представление, което лѣжи въ основата на всички съзерцания. Изъ всички явления ний никога не можемъ исключи времето, когато отъ времето е напълно възможно исключванието на всички явления. И тъй времето ни е дадено à priori (до всѣкакъвъ опитъ)... То е само една форма на нашата вътрѣшна възприемчивость ... а тая форма трѣбва да търсимъ не въ прѣдметитѣ, а въ субекта който ги съзерцава“.[18]) Туй за пространството и времето.

Сега да отидемъ по нататъкъ. „Разнообразното въ представленията може да бѫде дадено въ нашето съзерцание (което е само чувственно т. е. такова, което не е нищо друго освенъ въсприятие). И формата на това съзерцание може à priori да се намира въ нашата душа, като при това не представлява нищо особенно, освенъ една нейна способность, да получава впечатленията отъ външната срѣда. Но съединението на разнообразието въ насъ никога не може да стане посрѣдствомъ външнитѣ чувства“. Това е особена наша априорна способность, която трѣбва да наречемъ разсѫдъкъ..... Ний никога не би могли да си представимъ нѣкакво съединение между обектитѣ, ако предварително не имахме нѣщо съединено въ самитѣ насъ. „Съединението лѣжи не въ предметитѣ; то не може да бѫде отвлечено отъ тѣхъ чрезъ въсприятието, а слѣдъ това да бѫде усвоено отъ разсѫдъка. То е чиста негова работа, който à priori е способенъ за нея, като разнообразното въ впечатленията подвежда подъ единството на аперцепциитѣ“.[19]

---

[16]) Паулсенъ: „Кантъ, негова животъ и учение“ стр. 163 и 164. Впрочемъ това не сѫ възгледи на Паулсена. М. Г.

[17]) Кантъ: „Критика чистаго разума“, стр. 52 и 55.

[18]) Се тамъ, стр. 58—63.

Почти сѫщото трѣбва да кажемъ и за понятието за причината.

Ако всичко това не бѣ тъй, то тогава какъ да се обясни високото умствѐнно развитие, до което достигатъ нѣкои глухонѣми, какъвто е напримѣръ случая съ извѣстния Люи[1] Бриджмена? Независимо отъ това физиологията ни дава хиляди примѣри, които ясно ни показватъ, че нашитѣ чувства не сѫ способни да ни предадатъ вѣрно действителностьта. Самия психофизически законъ на Фехнера е една прекрасна илюстрация на това.....

Ето такива сѫ горѣ-долу възраженията, които метафизиката прави на днешната положителна наука. Сега да имъ дадемъ едно кратко резюме. Цѣлото наше познание се върти въ границитѣ на възможния опитъ — въ областьта на явленията, „но то не цѣлото се заимствува изъ опита: както въ чиститѣ съзерцания, тъй и въ чиститѣ разсѫдъчни понятия, има елементъ на априорно познание“.[20]

Да видимъ сега пъкъ какъ днесь положителната наука отговаря на всички тия възражения.

До като Кантъ и неговитѣ последователи констатиратъ фактитѣ, на тѣхна страна има доста голѣма доза отъ правдина, обаче щомъ преминатъ къмъ тѣхното обяснение, тѣ тосъ часъ се погубватъ изъ кривитѣ пѫтеки на метафизиката. „Заблуждението на Канта, — казва Люисъ — както и на всички що дѣйствуватъ като него, се състои въ това, че тѣ смѣсватъ анатомията съ морфологията и логиката съ психологията. Като веематъ напълно развитата човѣшка душа, тѣ разглеждатъ нейнитѣ образувани, съставни форми, като първични условия. Тѣ казватъ: безъ тия форми, не би били възможни частнитѣ опити Тѣ се предполагатъ въ частнитѣ опити; ако това не би било тъй, тѣ нѣмало би отъ кѫдѣ да се извлѣкѫтъ“.

Обаче не по-право сѫ и старитѣ сенсуалисти, които сѫ разглеждали душата кото tabula rasa. „Да се придържаме о това недопустимо гледище — казва Спенсеръ — че до опита душата е гладка дъска, значи да не виждаме самата сѫщность на въпроса, за произхождението на способностьта за организирането на опита . . . Ако въ момента на раждането въ душата нѣма нищо друго, освѣнъ една пасивна въсприемчивость на впечатленията, то защо коня не може да получи сѫщото въспитание като и човѣка? Възразяватъ, че тукъ разликата се обяснявала съ способностьта за говорение. Но защо тогава кокошката и кучето подхвърлени подъ сѫщитѣ условия на домашния животъ, защо тѣ не достигнатъ сѫщата висота во умственно отношение? Опитната хипотеза, взета въ нейния обикновенъ смисълъ (тукъ Спенсеръ говори за старата опитна школа во главе Лока) предполага, че присътствието на нервна система по извѣстенъ начинъ организирана, било една второстепенна работа, — фактъ, за който не заслужавало и да се говори. Обаче именно този е факта, който има преимуществено значение . . . безъ него усвояването на опититѣ би било съвсѣмъ необяснимо“.[21])

---

[19] Кантъ „Критика чистаго разума“ стр. 108, 109 и 111.

[1] Който е билъ и слѣпъ.

[20] Се тамъ стр. 180.

За това ето какво казва Люисъ на друго мѣсто, като разглежда тия учения — априористическото и сенсуалистическото: „Школата що свежда всичко към осѣщанията, съ своето ненаучно разбиране на душата като tabula rasa, съвсѣмъ бѣ затъмила въпроса; душата съвсѣмъ не е огледало, що пасивно отражава предметитѣ. Но априористическата школа бѣ попаднѫла пъкъ въ противоположна грѣшка. Тя разглеждаше съзнанието като чиста самодѣятелность що заключава въ себе си предварително организирани закони, произлѣзли отъ свърхчувственъ източникъ“.[22])

Но щомъ като ни априористическото, ни сенсуалистическото учения могѫтъ да дадѫтъ единъ удовлетворителенъ отговоръ на зададенитѣ ни по-напредъ въпроси, то какво да правимъ ний въ такъвъ случай? Не ще ли е нужно и тукъ да поорѣжемъ малко краищата, както обикновенно се прави въ такива случаи и така да се оправи работата? Или пъкъ ще е нужно да прибѣгнемъ до нѣкоя нова хипотеза? — Ни едното, ни другото. Днесь науката, като се държи здраво у опита, подпомогната отъ еволюционната теория, ни дава, ако не прекрасно, то поне едно напълно удовлетворително обяснение на зададенитѣ ни въпроси.

Да видимъ.

„Познанието, казва Рибо, се явява като необходимо произведение отъ два фактора: първо, всичко това що се придобива съ духа — което ний по-напредъ нарекохме пасивна въсприемчивость на нашата чувствителность (М. Г.) и второ, отъ законитѣ, формитѣ на мисъльта, които свързватъ явленията, и внасятъ порядъкъ въ тѣхната тъмна и неустойчива маса“.

---

[21]. Спенсеръ: „Специалній синтезъ“ § 208 Цитирано по Рибо: Английская психология“.

[22]) Рибо. „Современая Англійская психология“ стр. 274.

И въ двата тия фактора, Кантъ и неговитѣ последователи, намиратъ априорни елементи. Въ първия факторъ, такива елементи сѫ пространството и времето и носятъ названието интуиции, а втория факторъ почти цѣлъ е априоренъ, като минава подъ общото название „закони, форми на мисъльтьта“. Сега всичката работа се състои въ туй, какъ да обяснимъ всичкитѣ тия априорни елементи отъ гледището на „опитната хипотеза“.

Тази ще бѫде и работата ни тукъ по-надолу.

Като какво разглѫждахме ний нашата душа? Като нѣкаква сѫщность? — Не. За насъ тя бѣ просто една нервна дѣятелность. Да, тя е нервна дѣятелность и нѣма ни единъ фактъ, който да говори противното. Но ако душата е нервна дѣятелность, то въ такъвъ случай по необходимость сме принудени да признаемъ, че нейната еволюция е еволюция на нервната система, но тъй като нервната система е подхвърлена подъ общитѣ закони на биологическото развитие, слѣдователно и подъ закона за наследственностьта, то и нашата душа съ цѣлото свое „априорно“ познание е подхвърлена подъ сѫщитѣ тия закони, следователно и подъ сѫщия тоя законъ на наследственностьта. Ето и нѣколко примѣра, които подтвърдяватъ това наше положение.

„Една жена имала страсть да играе на карти. Тя прикарвала въ тая игра по цѣли нощи. Тя умрѣла млада отъ грѫдна болѣсть. Голѣмия ѝ синъ, напълно приличенъ на нея, ималъ сѫщата страсть и умрѣлъ отъ сѫщата болѣсть въ сѫщата възрасть. Дъщеря му приличала на него, наследила сѫщата страсть и умрѣла сѫщо млада“.

— „Единъ баща, който ималъ неубоздана страсть къмъ вино и жени, ималъ синъ, който още юноша докаралъ до крайность и двата порока. Той похитилъ любовницата на баща си и отъ тамъ захваналъ занаята си. Сетнѣ продавалъ всичкитѣ си покѫщнини да плаща на развалenитѣ жени. Ожененъ, добилъ синъ, който сѫщо се прославилъ съ пороцитѣ на баща си и дѣда си“.

— „Въ тропическитѣ страни нѣкои народи, казва Хумболдъ, иматъ неудържимо желание да гълтатъ земя, желта глина съ силна миризма. Често се случвало дори да затворятъ въ кѫщи дѣцата, за да не отиватъ подиръ дъждъ да ядѫтъ земя“.

— „Единъ мономаниакъ се убилъ на 30-та си година; синъ му едвамъ достигналъ 30 години, падналъ въ мономания и два пѫти се опитвалъ да се убие; вториятъ синъ, въ цвѣтущата си възрасть, падналъ въ меланхолия и се удавилъ; синъ му, човѣкъ съвсѣмъ здравъ, богатъ, баща на двѣ дѣца, даровитъ, сѫщо се удавилъ на казаната възрасть“.

— „Гете ето що казва за себе си: отъ баща си съмъ наследилъ тѣлосложение и строгъ животъ, отъ майка си — веселъ характеръ и желание да съчинявамъ приказки. Дѣдо ми билъ поклонникъ на прекрасния полъ, което се отразило и въ мене; баба ми обичала блѣсъка и украшенията, къмъ което и азъ не съмъ равнодушенъ“.

Да приведемъ още единъ примѣръ и да спремъ. Дона и Мита сѫ били двѣ сестри отъ Леденикъ, които следъ време отиватъ въ с. Шемшево (Търновско). Баща имъ следъ като се е водилъ нѣколко време съ жена, отива въ Цариградъ, харесва му се турския животъ, потурча се, отново се оженва за една кадъна. Следъ като живѣлъ съ тая кадъна, по независящи отъ него причини, той отново се връща при жена си и му се добиватъ двѣ дѣца — горнитѣ двѣ Дона и Мария. Когато тѣ пораствать, показали силна наклонность къмъ турския животъ и най-подирь, една следъ друга избѣгватъ сами отъ родителитѣ си. Оженватъ се за турци и се потурчватъ. Дона толкова е обичала мѫжа си Махмудъ Пехливана, че най-подирь, когато следъ една раздѣла отново се събиратъ, и двамата ставатъ жертва на своята любовь.

Въ своето забелѣжително съчинение „Наследственность на душевнитѣ качества", Рибо е събралъ грамаденъ материалъ за душевната наследственность. Обаче, ний ще се ограничимъ съ приведеното до тукъ, толкосъ повече, че всѣки знае много такива примѣри по душевната наследственость.

Всичкитѣ тия факти показватъ, не само че е възможна психическата наслѣдственность, но още — и то по единъ най-несъмненъ начинъ — че всѣка душевна дѣятелность е дѣятелность физиологическа, защото инъкъ душевната наслѣдственность би било единъ чуденъ фактъ, за обяснението на който би трѣбвало да признаемъ и дѣлимость и материалность на нашата душа — значи да признаемъ двѣ най-голѣми нелѣпости; а ако ли това не ни задоволява, то да въздигнемъ въ нейни други нѣкои още по-голѣми нелѣпости.

Ето защо ученитѣ, като Люиса, Спенсера, Рибо и др. разглеждатъ „душата" съ всичкитѣ „мислителни форми" и „чисти непосрѣдственни съзерцания", като „еволюция, а не прѣдобразувание", а въ сѫщото време и като частенъ случай отъ общата биологическа наслѣдственность.

И наистина, како нѣщо сѫ тия априорни душевни способности? Какво нѣщо сѫ тия загадочни форми на мисъльта, пита Рибо. — Формитѣ на мисъльта, подобно формитѣ на живота, казва Люисъ, сѫ еволюции, а не предобразувания. „Като сѫ закони на опита, казва по-нататъкъ Рибо, тѣ въ сѫщото време сѫ и неговъ резултатъ, — но резултатъ не отъ опита на личностьта, а отъ опита на вида. Тѣ не сѫ нищо друго, освѣнъ продукти на наслѣдственностьта"[23]).

„Нашето съзнание на пространството (и времето М. Г.) произлизатъ отъ силата на натрупанитѣ въ насъ опити и то опити, които главно сме наследили отъ нашитѣ прадеди".[24]) — „Макаръ ний и да признаваме истинитѣ, казва на друго мѣсто Спенсеръ, които се заключаватъ въ учението за „предостановената хармония“ и въ това на рационалистическия априоризмъ[25]), ний пакъ имаме възможность да истълкуваме тия истини, като изводи изъ учението, че цѣлия нашъ умъ се е развалилъ изъ опита. За това намъ ни е нужно само да разширочимъ границитѣ на нашето учение: да включимъ въ понятието за опита не само личния опитъ на отдѣлния индивидуумъ, но и опита на всичкитѣ негови прадѣди; като считаме тия способности на ума априорни за индивидуума, но апостериорни за цѣлия редъ отъ индивидуума, редъ въ който всѣки индивидъ е послѣденъ членъ, ний ще избѣгнемъ затрудненето, свойственно на двѣтѣ тия хипотези въ тоя видъ, въ който обикновенно ги разбиратъ“[26]).

---

[23]) Рибо: „Наслѣдственность душевнихъ свойствъ" стр. 274.

[24]) Спенсеръ. „Основния Начала" § 47.

Да вникнемъ въ това по-хубаво. Да видимъ напримѣръ, какъ пояснява това Рибо, — човѣка на когото мисля е мжчно да се отрече нѣкаква компетентность по тия въпроси.

„Азъ слушамъ, казва той, звънтението на камбана. Този фактъ простъ на първъ погледъ, е твърдѣ сложенъ. . . . Безъ да се вдълбочаваме . . . . ний тукъ различаваме сила на гласа, колко е голѣма камбаната, далѣчь ли е или близо . . . . и най-подиръ различаваме колко дълго звъни. Тоя послѣдния фактъ **продължителностята** на осѣщанието е единъ отъ елементитѣ на групата осѣщания, но заедно съ това той е сжщественъ и основенъ елементъ, той е единъ видъ тъкань, на която се нареждатъ останалитѣ елементи. . . . Вземете всевъзможни факти, всичкитѣ мислими опити и вий вредъ ще намѣрите група осѣщания и въ тѣхното число тоя неизбѣженъ елементъ — **продължителность**, „време“.

„Отварямъ си очитѣ и предъ себе си виждамъ засѣяно поле“. Тоя фактъ е тъй сжщо група отъ осѣщания и мисли (форма, цвѣтъ, растояние и др.) и въ тая група има тъй сжщо елементъ, когото азъ считамъ за сжщественъ. А той е тъзи непрекъснатость, **непрерѝвность**, която съединява всичкитѣ безчисленни точки на полето,— това е неговото протѣжение. Това сжщото ни се налага и къмъ всички останали явления, и по тия именно причини азъ считамъ протѣжностьта, **пространството**, като едно основно свойство на всички явления, но само, че това е едно отвлѣчено, мислимо протѣжение.

Друго. Като се доближавамъ до огъня, осѣщамъ че той ме нагрѣва; поемамъ амониакъ — запахътъ му ме ударя въ носа. Гледамъ, че лѣти граната и разбива стѣната що ѝ се бѣ испрѣчила на срѣща. — Въ всичкитѣ тия случаи и въ безчисленно много други, подобно на тоя, всѣки съ горѣпомѣнатитѣ факти се съпровожда отъ другъ втори (к. н.). Това основно свойство, което се срѣща и въ много други чифтни (двойни) съпоставления, ний наричаме **причина**.

---

[25]) **Тукъ на мѣсто рационалистическия априоризмъ**, въ оригинала стои: „Интуиционни форми“, но ний ги замѣстихме съ „рационалистическия априоризмъ“ едно защото това е съгласно съ учението на Спенсера за априорностьта на нашето познание и друго да скратимъ работата си, тъй като инакъ би трѣбвало още да продължимъ. М. Г.

[26]) Спенсеръ: „Основанія психологіи“ § 332. — Всичко цитирано изъ Спенсера, правимъ отъ скратеното издание на Колинса. М. Г.

Сега, ако приемемъ, че случайнитѣ и непостоянни свойства на обектитѣ трѣбва да произвождатъ въ организма, а следователно и въ духа (к. н.), такива сѫщо случайни и непостоянни измѣнения, а отъ друга страна пъкъ, че на постояннитѣ и сѫществении свойства трѣбва да съотвѣтствуватъ и постоянни измѣнения: ако ний забелѣжваме, че качеството **продължителность** (време) лѣжи въ основата на всички групи; качеството **протѣжность** съставлява основата почти на всички групи, а **причинностьта** е основание на множество чифтни (двойни) съпоставления, че тия качества неизбѣжно се повтарятъ безконечно число пѫти прѣзъ живота на индивидуума и чрезъ това се запечатватъ въ организма, т. е. ставатъ органически (к. н.), ако ний — най-подирь — забелѣжваме, че тия измѣнения (запечатвания М. Г.) наследственно се предаватъ на новия индивидуумъ, що въсприема отъ своя страна сѫщитѣ тия измѣнения и постоянни впечатления, а отъ него тѣ преминаватъ на по-нататъшнитѣ поколѣния безъ край, — тогава намъ ще ни стане съвсѣмъ понятно, като каква именно роль играе наследственностьта при происхождението формитѣ на мисъльта“[27]. (Тукъ Рибо разбира цѣлото априорно Кантово познание).

Ето, така гледа днесъ науката, г. Гедиковъ, на априорнитѣ свойства на нашата душа. Имате ли нѣщо да кажете? — Много се интересуваме да ви чуемъ.

Колкото се отнася до даннитѣ на физиологията и психофизическия законъ на Фехнера, то тѣ показватъ само относителностьта на нашето познание и нищо друго. Върху това сега ний не можемъ да се спираме, тъй като и безъ това статията ни стана доста дълга. Ако ли потрѣбва и това ще сторимъ.

Наистина, г. Гедиковъ, празни сѫ хората, които казватъ, че вашата философия винаги си задавала въпроса, кѫдѣ ще отидемъ, каква е бѫдѫщата сѫдба на нашата душа, но която никога не се била запитвала отъ кѫдѣ тя произлиза.

Ний ще свършимъ пакъ съ хубавитѣ и силни думи на Рибо: Всѣко учение, казва той, което се опира на опита и аналогията и е въ съгласие съ общитѣ мирови закони, трѣбва да се счита за истинно, до като не бѫде доказано противното. Разбира се, това учение може и да е лъжливо, но при все туй на негова страна има извѣстна часть истина и нѣма никаква логическа необходимость (к. н.) за да бѫде опровергано отъ противоположнитѣ доктрини, до като тѣ се опиратъ само на едни **възможности и вѣроятности**.

Такова е положението на нашето учение предъ идеалистическото: **то се опира на опита и противъ него е безсилна априористическата теория**“.

И тъй, свършихъ... а, чакайте г-да! Ний смѣтах... ний смѣтахме, че смъртно ранихме г. Гедикова, а ето, гледайте го, той се надига и слушайте нà, какво казва: . . . „Но отъ гдѣ знаете вие, че всичкия тоя еволюционизмъ, на когото съградихте цѣлото си здание, не е едно отъ свойствата на нашата душа, която се развива по свои особенни закони, никакъ не извѣстни намъ“...

---

[27] Рибо: „Наслѣд. душевн. свойствъ“ с. 274—276.

И въ края сѫщия въпросъ, който и въ началото . . .

.... Тропайте, г. Гидиковъ, тропайте сè на едно и сѫщо мѣсто, да видимъ ще се помѣстите ли поне една крачка на страна. Ний ще ви оставимъ да тропате до Второто присшедствие, когато господъ ще слезе да събира душитѣ ви, да видимъ какво ще направите.

Не показва ли това още единъ излишенъ пѫть, че вие сте единъ непоправимъ метафизикъ? — Но, г. Гидиковъ, Православната черкова, като извършва обрѣдитѣ си не ще оглашенитѣ; науката сѫщо не ще метафизицитѣ, като вази — излезте си!

М. Генчевъ.

* * *

НОВИЯ ТАНХЕЙЗЕРЪ

Отъ А. Лундегардъ.

ЧАСТЬ ПЪРВА

I.

Der edle Tannhäuser, ein Ritter gut,
Wollt' Lieb' und Lust gewinnen,
Da zog er in den Wenusberg,
Blieb sieben Jahre drinnen.

H Heine.

Събранието на търсящитѣ работа се свърши. Отъ полусрутеното здание на театра, който следъ като почна да се разрушава, служеше като мѣсто за събирание, хората се разотидоха. Единъ отъ последнитѣ излезе Томасъ Галль. Той не бѣше простъ работникъ, по професия бѣше инжинеръ.

Следъ като преживя десеть години въ Америка, той бѣше отвикналъ отъ шведскитѣ обичаи, а сега се намираше въ родното си мѣсто безъ работа въ продължение на нѣколко седмици. Прѣзъ последнитѣ дни той гладуваше наздраво.

Това го накара да дойде и се присъедини къмъ работницитѣ, които като него търсяха работа; той се надѣваше, че при хора еднакви нему по положение ще намѣри, ако не помощь, то поне съвѣтъ или нравствена поддръжка. Догдѣто бѣше още на събранието нему му се поиска да каже нѣколко ободрителни думи на събравшитѣ се по нещастие негови другари. Той поиска думата и следъ като я получи, качи се на катедрата и произнесе една горѣща речь. Върху какво говори той, сега не би могълъ точно да обясни.

Разбира се, че той не можеше да имъ даде никакви практически съвѣти. Но самъ той бѣше гладенъ и съчувствуваше на събранитѣ се тукъ бѣдняци. Много му се искаше да ги ободри, и утѣши, — той знаеше по себе си, че въ дадения моментъ това е еднакво нуждно, както и парчето хлѣба.

И той почна да имъ говори всичко онова, що го поддържаше, заговори съ увлѣчения . . . Въ думитѣ му се отражаваше дълбока искренность и не фалшивъ ентусиазмъ, която постепенно се предаде и на слушателитѣ. Въ тълпата се почна едно движение. Чуха се високи одобрения. Едни рѫкоплѣскаха, други викаха „браво“, тропайки, като да се намираха на панаирски представления.

Томасъ Галль доволенъ отъ съчувствието на слушателитѣ си, искаше да каже още нѣщо, когато изведнъжъ поблѣдня и се залюля, и за да не падне отъ катедрата, трѣбваше да се хване у стола.

Прѣдсѣдателя на събранието — редактора на вѣстника „Работникъ“ и това на работническата партия въ Стокхолмъ, Густавъ Кеслеръ, бърже му протѣгна рѫката си за да го поддържи.

Но инженера Галль, като се изправи, рече бърже, че нѣма повече какво да каже, той слѣзе отъ катедрата, като се олюляваше.

О, да, той забелѣза испращающитѣ го съчувственни погледи. Личеше си, че искренностьта му се бѣше предала на всички, но и можеше ли нѣкой да се съмнѣва, че той самъ не е отъ гладующитѣ? Когато се олюля и едва не падна и като слѣзе отъ катедрата, него го съжалиха, както и той съжаляваше другитѣ, които го испратиха съ викове и рѫкоплѣскания. . . . .

Щомъ излѣзе на улицата Томасъ Галль тръгна съ небързия вървежъ на човѣкъ, комуто е безразлично на кѫдѣ отива. Той бѣше човѣкъ съ среденъ ръстъ възсухъ; движенията му бѣха свободни и принудителни. По вънкашностьта му бѣше трудно да се опредѣли званието му, въ изражението на лицето му имаше нѣщо особенно, свойственно на хора, които мислятъ много; а въ сѫщото време — нѣщо си рѣзко, жестоко, което съвсѣмъ не се помиряваше съ представлението на мечтателя и свойственно по-скоро на хора, които сѫ готови за трудъ и работа. Дрѣхитѣ му бѣха съвсѣмъ износени и никакъ не приличаха на отслабналото му тѣло. Най-послѣ, въ склада на лицето му се забелѣзваше смущение: то съвсѣмъ не изобразяваше скандинавския типъ, съ блѣдно-мраченъ цвѣтъ на кожата, много черни коси и съ металически отливъ очи. По лицето и дрѣхитѣ му можеше да го смѣта човѣкъ за простъ южанинъ и нито за мигъ би се съмнилъ, че е интелегентенъ човѣкъ. Той вървеше съ наведена глава — ентусиазма му бѣше преминалъ, който му остави само силно уморявание. Мислитѣ се въртѣха въ главата му, като уморенитѣ птици презъ есенно време, когато имъ е трудно да си намиратъ храна, а глада отъ студа става още по-уморителенъ. Отзадѣ му се чуха стѫпки. Томасъ Галль се обърна и видя исполинската фигура на редактора Кеслеръ, който го достигаше.

— Мисля, че по единъ пѫть ще вървимъ двама, — предложи редактора.

Галь не отговори нищо. Но великана вървѣше вече на редъ съ него и го поглеждаше съ любопитство.

Вий ни згорѣщихте тамъ съ речьта си, — почна той, като стѫпваше тѣжко и почукваше съ бастона си тротуарнитѣ камъне. — Чувствата ви бѣха искренни; за това и думитѣ ви отиваха право въ сърдцето на човѣка, макарь и да не казахте нищо ново, но . . . ний разбираме отъ искренность! На събранията ви постоянно се явяватъ едни фразйори; отъ тѣхъ не можешъ да се опазишъ . . .

Като ви слушахме ний като че се подмладихме. Вий отдавна ли сте въ Стокхолмъ? Всичко това бѣше исказано съ грубъ тонъ.

Кеслеръ говореше всѣкога тъй съ чуждитѣ хора, като че ли искаше да имъ даде да разбератъ, че той нѣма намѣрение да се лигави, даже и когато му се случваше да хвали.

— Има вече два месѣца — отговори съ слабъ гласъ инженера. — Азъ напустнахъ преди половинъ година мѣстото си въ западнитѣ щати.

— Защо го напустнахте?

— Майка ми умрѣ . . .

— Тя, разбира се, бѣше бѣдна?

— Тя живѣеше отъ това, което печелияхъ. Искаше ѝ се да се прости съ мене преди смъртьта си; тя не е мислила, че азъ ще бѫда тукъ безъ мѣсто. За щастие, тя не доживя до тоя день, когато нѣмаше да имаме парче хлѣбъ.

— Презъ всичкото време не печелихте ли?

— Почти тъй . . .

— Кѫдѣ живѣяхте?

Инженера Галль се засмѣ.

— Както се вижда, вий искате да ви исповѣдамъ миналото си?

— Право да си кажа — да! — избъбра Кеслеръ и въ гласа му се чу нѣщо си мило. — Ако желаете да ми раскажите за себе си нѣщо — раскажете. Това ме интересува и не само току тъй отъ праздно любопитство ви распитвамъ — намъ ни е необходимо да знаемъ, какви сѫ нашитѣ другари. Галль повървя нѣкое време мълчащецъ. Той съобразяваше дали трѣбва да се довѣри на този чуздъ човѣкъ или не. Послѣ, той се реши да говори безъ забикалки:

— Ний сме отъ Готенбургъ. Моя баща, като билъ младъ, служилъ въ окрѫжния сѫдъ, той се считалъ като добръ юристъ и споредъ както сѫ очаквали е трѣбвало да си състави една блѣстяща кариера.

Но изведнажъ той напустналъ сѫда и приелъ длъжностьта на простъ кметъ въ село.

Казватъ, че всичкитѣ считали постѫпката му за безумна. Но работата била тамъ, че той трѣбвало да служи въ сѫда още дълго време, безъ жалвание, а той искалъ да се жени и то за дъщерята на простъ селенинъ, която произлизала отъ циганско сѣмейство. Тъй щото, той намѣрилъ за най-добрѣ да се премѣсти на село. Азъ бѣхъ единственното имъ дѣте . . .

— Отъ дѣтскитѣ си години азъ нищо весело не помня. Бѣдността ни въ кѫщи бѣше голѣма . . . Баща ми пиеше. Той пропиваше всичко, каквото имахме и когато биваше пиянъ, биеше и майка ми и менъ. Послѣ, когато отрѣзвѣеше той се мѫчеше отъ гризение на съвѣстьта си и, случвало се е, че по-тѣжко биваше да гледа човѣкъ мѫкитѣ му, отколкото да пренася боя му. Най-послѣ, той влезе въ числото на „пробуденитѣ“ и се успокои съ убѣждението, че всичкого зло му се нанасяше отъ дяволската рѫка, а самъ той бѣше нещастенъ страдалецъ. „Не азъ ви бия — а дявола, той се ползува отъ пръчката и рѫцѣтѣ ми като орѫдия. Азъ ви съжалявамъ и обичамъ“. Той запи отново и умрѣ отъ бѣла трѣска, когато азъ встѫпихъ въ тринадесетата си година. До тогава азъ нищо не бѣхъ училъ. Подиръ смъртьта си баща ми ни остави само дългове. Но майка ми бѣше работна жена, отъ трудъ се не боеше, а освѣнъ това ни издѣйствуваха една малка помощь. Съ тия пари ний се прибрахме въ града. Тамъ азъ постѫпихъ въ професионалното училище, послѣ се подготвихъ и постѫпихъ въ технологическия институтъ.

Майка ми работеше, пакъ азъ давахъ уроци, ний преживѣхме тъй до гдѣто се учехъ. Но това не ни стигаше всѣкога, защото по нѣкога нѣмаше работа и уроци; а малко-по-малко почнаха да се трупатъ и дългове. Ний чакахме по-добро време, когато свърша курса за инженеръ.

Но нашитѣ очаквания не се оправдаха: азъ получихъ дипломъ, но не ми дадоха работа и като напредъ трѣбваше да бѫда доволенъ отъ немногото, което печелихъ отъ уроцитѣ; а презъ това време майка ми си загуби съвсѣмъ силитѣ и стана неспособна да се труди. Положението ни стана тъй тежко, че азъ решихъ да се премѣста въ Америка. Ний се зговорихме съ майка си, че тя ще се премѣсти, щомъ като си намѣря опредѣлена и сигурна заплата.

Тукъ, разбира се, за Америка иматъ много неистински понятия! Десеть години изгубихъ да търся сигурната печалба и за изплащание на дълговетѣ ни, които бѣха почнали да се намаляватъ. Азъ бѣхъ и кондукторъ на трамваитѣ, и водитель, и словослагатель, и раздавачъ на обявления, и простъ работникъ, най-послѣ машинистъ.

Впрочемъ, печалбата ми не бѣше лоша; не мога да се оплаквамъ, стигаше и за живота на майка ми, стигаше и за мене.

— Най-послѣ ни се поправи работата: азъ отъ машинистъ станахъ старши работникъ на голѣмата западна воденица, послѣ ме направиха десятникъ и най-послѣ, управитель на цѣлата фабрика. Азъ писахъ на майка си да дойде по-скоро при мене. Тя ми отговори, че е по-добрѣ да отида азъ, ако искамъ да я заваря въ живитѣ, защото днитѣ ѝ сѫ прочетени. Тя не скри отъ менъ, че много е тѫжила презъ тия години въ време на раздѣлата ни и че би се считала за щастлива да ме види преди смъртьта си......

Азъ поискахъ отпускъ и като не ми дадоха, азъ се отказахъ отъ мѣстото си и дойдохъ тукъ. Три месѣца престояхъ азъ до главата ѝ; послѣ тя умрѣ. Тя бѣше единственното сѫщество, къмъ което се бѣхъ привързалъ, — единственния ми близъкъ човѣкъ ...

Разбира се, че ми бѣше тѣжко да се лиша отъ нея... Хмъ!...

Обаче, не искамъ да ви отегчавамъ съ разсѫжденията си за чувствата ми. Ще кажа само, че скръбьта се отзова лоше върху ми. Азъ бѣхъ почти въ отчаяние и едва не подлудѣхъ. Азъ си изгубихъ даже вѣрата.

Азъ отъ младъ бѣхъ много набоженъ, както и цѣлото ни сѣмейство. Но сега когато въ скръбнитѣ си минути обръщахъ по навикъ погледа си къмъ небето, то ми се виждаше празно. Тамъ не сѫществуваше вече моя Богъ. Сърдцето ми се отказваше да допустне сѫществуването на Бога, защото трѣбваше иначе да си го представя жестокъ. Защо страдахъ азъ още отъ минутата на ражданието си и до сега? Защо умрѣ майка ми безъ да преживѣе поне една радость презъ живота си? Душата ми се възмущаваше. Азъ проклинахъ сега всичко, на което по-рано се покланяхъ и мразѣхъ всичко, което нѣкога обичахъ. Азъ изведнажъ преминахъ отъ една крайность въ друга: излизаше като да сѫ ме излъгали! . . .

И тъй, разбира се, че живота ми стана още по-мраченъ. Накѫдѣто и да погледнѣхъ наоколо си виждахъ само несправедливо зло, несправедливи мѫчения . . .

И азъ обикнахъ нещастнитѣ хора съ всичката сила на онова чувство, което отдавахъ преди на Твореца: Тъй, приблизително, чувствувахъ себе си, па и послѣ не всичко се измѣни . . .

Той замълча. Челото му горѣше, а лицето му бѣше блѣдно. Очитѣ му горѣха отъ злобенъ огънь. Кеслеръ го погледна почти добродушно.

— Не се тревожете, вий не сте си изгубили вѣрата. Вашето възмущение противъ Бога доказва, че вий още вѣрвате. Не може да сѐ мрази това, което не сѫществува.... Обяснете ми прочее, защо не се върнахте въ Америка?

— Не струваше! — възрази Галль, като пакъ впадаше въ апатичния си тонъ. — Нали менъ тамъ тутакси ме замѣниха съ другъ инженеръ. Въ Америка, както и на всѣкѫдѣ, за всѣко вакантно мѣсто се явява цѣла тълпа отъ желающи да го заематъ. Не се искаше много за да ме замѣнятъ. Но да почна пакъ отново не ми достигаха сили, па и нѣмаше защо. Когато остане самъ човѣкъ и кога трѣбва да се грижи самъ за себе си, живота му получава съвсѣмъ друга цѣна, отколкото когато съзнавашъ, че сѫществуването на любимата ти майка зависи отъ това, дали ще уцѣлѣешъ или ще загинешъ въ борбата за парчето хлѣбъ. Азъ живѣяхъ и работѣхъ за тази бѣдна селенка, която ме е родила и ми е предала всичкия жаръ на безискуственната си душа. Послѣ, когато сложихъ убитото ѝ отъ тѣжъкъ трудъ тѣло въ черния дъсченъ ковчегъ и когато заровиха тоя ковчегъ въ земата, почнахъ да чувствувамъ, че нѣма вече защо да живѣя.

За работа азъ даже изведнажъ и не помислихъ. Труда, както и храната загубиха въ менъ всѣкакъвъ ищахъ. Но времето си вървѣше, спестенитѣ ми пари се свършиха и когато почна да ме застрашава глада, азъ неволно се сепнахъ. Азъ се прибрахъ тукъ да търся нѣкаква работа. Струваше ми се, че човѣкъ съ нѣкакви познания и съ порядъчна опитность въ различни трудове, не ще остане съвсѣмъ безъ печалба; поне въ Америка това го нѣма. Азъ бѣхъ съгласенъ да работя каквото и да е: било като простъ работникъ, или като метачъ. Обаче, оказа се, че такъвъ трудъ не се пада на всѣкого. Всичко е заето, всичко е прѣпълнено и обсадено отъ гладующитѣ..... Да..... Два мѣсеца отъ какъ се скитамъ да търся работа; а за това всѣкой день ми напомня хазайката ми, която отдавна вече престана да ми дава храна....,

И още нищо нѣма.....

Той млъкна отново. Той си спомни, че отиде много далечъ въ откровенностьта си и че този чуздъ човѣкъ може да си изтълкува думитѣ му съвсѣмъ инъкъ. При това, може да вземе изповѣдьта му за прикрита съ разни измислици прозба за милостиня!

При тази си мисъль, той се изчърви и намръщи. А Густавъ Кеслеръ вървеше до него мълчаливо и безъ да го гледа..... Това мълчание растрои съвсѣмъ Галля. Той почувствува настоятелна необходимость да прѣкъсне изведнажъ това тѣжко мълчание и тъй щото оня да разбере, че предъ него не стои просякъ.

Той си напрегна способноститѣ, като почна да мисли да намѣри нѣщо си шеговито или весело. Но той не намираше нищо и това го дразнѣше. Обаче, трѣбваше да се каже нѣщо — по-добрѣ глупость, отколкото нищо. И той продума съ принуденъ смѣхъ:

— Глупава история — нали? Глупава до смѣшно!

Да, да, живота е траги-комедия....

Кеслеръ вървѣше както преди — сериозенъ и замислено. На послѣднитѣ думи на инженера той даже не обърна внимание. Той, както се виждаше, обмисляше нѣщо си и Томасъ Галль се опита да отгане мислитѣ му.

„Навѣрно той сега си мисли: да даде или не нѣкоя и друга пара на този бѣднякъ — мислеше той. — Навѣрно той тамъ въ залата си е представилъ, че главата ми се завъртя отъ гладъ и сега следъ признанията ми, ще намѣри за право да ми даде колкото може за хлѣбъ“....

Вѣждитѣ му се помръднаха, лицето му прие сурово изражение на недостѫпность. Редактора го изгледа още веднажъ и заговори съ загриженъ тонъ:

— Значи вий сте добрѣ запознатъ съ положението и живота на работницитѣ въ Америка? Нали самъ сте минали прѣзъ всичкитѣ степени? Намъ не само любопитно, но и полезно би било да узнаемъ разни подробности.... Кѫдѣ живѣете?

— Въ южната страна, въ евтенитѣ кѫщи.

Той нарѣче улицата и номера на кѫщата.

— Не можете ли да се заловите и ни напишете нѣколко статии за положението на тамошнитѣ работници? Ний не разполагаме съ такива срѣдства за да плащаме голѣми хонорари, каквито плащатъ голѣмитѣ вѣстници, но това, което можемъ, ний го плащаме исправно....

Тази измислица се показа на Галля доста забавна. Той виждаше, че всичкия въпросъ бѣше само предлогъ, за да му даде нѣкоя и друга пара, като за смѣтка на хоноръръ! Но не ще му се удаде! И той отговори злорадно:

— Азъ прѣзъ цѣлия си животъ не съмъ писалъ нито единъ редъ. Това искуство не ми е познато.

— Вѣтъръ! загълча Опасния, такова бѣше уличното прозвище на Густавъ Кеслеръ. — Азъ мисля, че сте писали писма, прѣзъ живота си?

Напримѣръ, на майка си?

— Разбира се, но.....

— Тогава какво ви тревожи?

— Въобразете си, че вий описвате на майка си всичко, което се е случило съ васъ и каквото сте наблюдавали. Повече и не се иска...... Най послѣ и ний ще помогнемъ нѣщо — за това сме и въ редакцията. Нима вий си мислите, че трѣбватъ таланти за работата въ нашитѣ вѣстници? Въ цѣлата тълпа на вѣстникарскитѣ сътрудници въ столицата едва ли ще се наиѣрятъ и десеть талантливи писатели. А тъй само като публицисти струватъ.....

Елате утрѣ въ редакцията и донесете първата си статия, т. е. писмо. А сега до виждане. Томасъ Галль не успя даже да му отговори. Той стисна машинално протегнатата му огромна рѫка, взе картичката и слѣдъ една минута стоеше самъ при ѫгъла на улицата, по която замина Кеслеръ.

II

Той постоя нѣкое време така замисленъ и като се оглеждаше, забелѣза повърхностно, че се намира въ съвсѣмъ неизвѣстна нему часть на града, но остана равнодушенъ къмъ това и тръгна напредъ. Той тръгна да върви изъ нѣкакви си тѣсни и тъмни улици съ голѣми кѫщи по двѣтѣ страни. Послѣ той неочаквано излѣзе на единъ широкъ булеваръ съ хубави дюгени, гдѣто сѫ намираха тълпи отъ пѣшеходи по тротуаритѣ и множество отъ екипажи, които сновѣха назадъ и напредъ.

Той вървѣше между тълпата, както и прѣзъ празднитѣ улици и най-послѣ се озова на нѣкакъвъ си голѣмъ площадъ, гдѣто бѣше пакъ тихо и безлюдно. Почваше да се стъмнѣва; ставаше студено. Галль безъ да ще се свиваше въ лекото си палто, когато подухваше вѣтъра. Наоколо почнаха да палятъ фенеритѣ изъ улицата......

Значи и този день се измина, а за напредъ пакъ нощь.... Нощь и зима! Сега и мечката въ гората се е погрижила за дупката си за прѣзъ зимата; лѣгнала е вече и спи и ще ѝ бѫде топло . . . колкото повече има снѣгъ, толково повече ней е топло....

Томасъ Галль чувствуваше мжчителнитѣ пристжпи на глада и треперѣше отъ студъ.

Той си мислеше, че мечката е много по-щастлива отъ него. Хубаво ще е и той да лѣгне и прѣзъ цѣлата зима да се топли въ шубата си и безгрижно да спи съ спокойна увѣреность, че когато се събуди, ще е вече пролѣть. Колко щѣше да бжде добрѣ да преспи човѣкъ въ гроба до гдѣто настанатъ по добри времена, до пролѣтьта на трудящето се човѣчество! . . . .

Той измина площада и тръгна по крайбрѣжната улица. Мислитѣ му както и напредъ се въртѣха бърже и безъ редъ въ главата му. Той се забраваше на времени. Стори му се, че се намира на единъ хубавъ мостъ. . . . Трѣбваше само да се облѣгне на оградата и да си опрѣ ржката на позлатената корона. . . . Той стои и разсѣяно поглежда отъ оградата въ водата. . . .

Столицата се веселѣше съ играние прѣзъ лѣтото. Бѣше недѣленъ день и безъ да гледатъ на студа, на островчето срѣщо двореца се веселяха — това бѣше последното веселие отъ тая година. Пандери и пъстри украшения красяха опустошенията отъ късната есень. Прѣзъ цѣлата дължина на крайбрѣжната улица между пожелтелитѣ листове блѣщукаха стотина разноцвѣтни фенерчета; между тѣзи фенерчета, покачени на редове, се рисуваше фантастическия храмъ на веселието, въ което гърмѣше музиката; веселие, празднични облѣкла, гласоветѣ се разнасяха живо по водата, която привличаше расхождающитѣ се. Инжинера Галль стоеше и мрачно поглеждаше кждѣ островчето. Отъ глада осѣщаше като че ли горѣха всичкитѣ му вжтрѣшности, а кожата му настръхваше отъ студъ. Като зла насмѣшка се отразяваха върху му веселитѣ звукове на музиката, всичката тълпа и храма на увеселението съ разноцвѣтнитѣ огньеве.

И както често биваше това съ него въ минутитѣ на силни вълнения, почваше да му се струва, че той чува нѣкждѣ си вжтрѣ въ сѣби си чудна и стройна музика и на която чиститѣ звукове се покриваха отъ шума на островчето. „Нека бжде тъй, нека се веселятъ ония, които трѣбва да измислюватъ всѣкакви хитрости за да се въсползуватъ отъ излишацитѣ си“. . . .
Той виждаше отпрѣдѣ си поблѣднѣлитѣ лица на слушателитѣ си въ събранието.

Бѣха му скжпи и мили и тия макаръ и забравени въ унижение лица срѣдъ пороцитѣ и разнитѣ престжпления — тѣзи естественни плодове на нищетата. Искаше му се да ги притисне къмъ гърдитѣ си, да ги оплаче, да ги утѣши тъй, както майката утѣшава дѣтето си, да влѣе въ сърдцата имъ довѣрие къмъ себѣ си, — смѣлость и гордость. Страстното чувство се повдигна въ него и тъй задаша гърдитѣ му, щото пакъ тъй, както и въ залата, — му се завъртя главата, нѣщо си червено замъгли очитѣ му и той се залюля като почувствува, че моста се задвижи подъ него. Той треперящецъ се улови за оградата, наблѣгна си цѣлото отслабнало тѣло и се опря съ подгъвающи колѣна на гранитното основание на оградата. Подиръ една минута прѣмина припадъка му: той се успокои и силитѣ му се възвърнаха.

Сега само една мисъль остана въ уморения му мозъкъ: „най-умно ще бѫде да си отида въ кѫщи!“ — си каза той; внимателно стѫпи на краката си: нищо, още може да се върви... И като се полюляваше, той хвана пѫтя прѣзъ моста обратно. Той пакъ вървѣше по безкрайната крайбрѣжна улица. Подъ него въ водата блѣщукаха отразенитѣ огньове. Въ водата се виждаше голѣмото движение. По вълнитѣ се мѣркаха черни предмѣти, виждаше се, че бѣха лодки, защото следъ тѣхъ оставаха широки следи. Но всичкото това движение не оживяваше залива, защото тъмнината бѣше по-силна отъ всичкитѣ отражаващи се въ нея огньове и тъмнината предаваше на водата нѣщо си пустинно. Тъй е въ цѣлата вселенна: тъмнината е основния тонъ; пустотата и смъртьта сѫ основнитѣ принципи. Какво значатъ отдѣлнитѣ свѣтли искрици въ цѣлата грамада мракъ? Какво значи нищожния животъ тукъ-тамѣ на повърхностьта на небеснитѣ тѣла, въ сравнение съ цѣлата огромна пустиня? Па и въ самия животъ нима радоститѣ не сѫ жалки искрици на безсилни протести на свѣтлината противъ печалния мракъ, като основа?... По-дълбоко и по-дълбоко се вкореняваше въ въображението му размишлението за мрака и мрака проникна скоро въ цѣлия складъ на мислитѣ му.

Той вече не можеше нищо да мисли и вървѣше безъ да узнава улицитѣ, безъ да знае кѫдѣ отиваше, като се подчиняваше на нѣкакъвъ си чистъ животински инстинктъ. Тъй той стигна до кѫщата, въ която живѣеше, влѣзе въ стаята и се усѣти съблѣченъ въ постелката си. Това го очуди: но страшното уморявание си наложи печата и скоро той заспа.

III

Когато се събуди бѣше се съмнало вече. Сънътъ го подкрѣпи и успокои; настроението му съвсѣмъ не приличаше на вчерашното.

Както вчера го душеше мрака, тъй сега го оживяваше и успокояваше силната свѣтлина. Бѣше му приятно да слуша чуроликанието на врабчетата, които бѣха накацали надъ прозорцитѣ му подъ стрѣхата. Той се чувствуваше добрѣ и догдѣто лежеше безъ да се движи, не осѣщаше глада. Той пролежа дълго време тъй, като мислѣше върху отвлечени предмѣти съ безпечностьта на човѣкъ, който нѣма за какво да се тревожи. Послѣ, той изведнажъ си спомни предложението на Кеслера и съвсѣмъ спокойно се запита: „не може ли, наистина, да напиши за „Работника“ нѣколко откъслеци отъ всичко, което бѣше видѣлъ въ Америка и което самъ бѣше преживѣлъ въ суровата борба за сѫществувание?“ Той почна да обмисля „материала“ си, нареди си главнитѣ въспоминания и имъ състави въ ума си общъ прегледъ. Излѣзе, че той, дѣйствително, имаше какво да расказва и че въ сѫщность това не бѣше толкова трудна работа... Той си взе записната книжка, въорѫжи се съ моливъ и почна да пише лѣжащецъ въ постелката си. Той последва съвѣта на Кеслера и съвсѣмъ сериозно написа дълго и обстоятелственно писмо къмъ покойната си майка. Когато го свърши, той стана и погледна прѣзъ прозореца: часътъ удари два и половина . . . При първото си движение той усѣти такава слабость, щото главата му се завъртя, колѣнѣтѣ затрепераха и цѣлото негово тѣло му се стори като да бѣше една огромна тяжесть. Но той преодоля болезненото си състояние, облѣче се, старателно си очисти дрѣхитѣ и даже извади отъ долапа износения си, но годенъ за употребление цилиндъръ, който остана още да му служи, благодарение на това, че въ народната касса се отказаха да го вздематъ, понеже вече бѣше доста износенъ и истърканъ. Послѣ, той откъсна отъ записната си книжка исписанитѣ листове, тури ги въ джеба си и съ бавни стѫпки за да не предизвика пакъ главовъртението си отиде въ редакцията на „Работникъ“.

Подиръ полвинъ часъ той стоеше въ стаята за чакание въ редакцията и си мислише да ли не ще бѫде по-добрѣ да си отиде, отколкото да се засрами напраздно. Сърдцето му биеше силно. Колко го бѣше пречупилъ живота, но той пакъ не можеше да се освободи отъ срамежливостьта си, която парализираше постоянно дѣятелностьта му; сега тукъ тази му постѫпка да предлага въ качеството на „статия“ жалкия опитъ, който току що бѣше свършилъ, му се видя почти като безочливъ, . . . Нѣколко пѫти си протѣгаше рѫката къмъ вратата и пакъ я спускаше. Отзаде му се чуха стѫпки. . . . Тѣ разрѣшиха съмнѣнията му. Той почука на вратата и влѣзе. Въ доста широка, но възтъмна стая лошо наредена, седяха до масата двама души. И двамата пушѣха. Единия гледаше съ напрѣгнато внимание единъ листъ книга, на която се чернѣяха редове отъ начената работа и нѣщо си обмисляше; другия прѣглеждаше вѣстници, като не испускаше отъ рѫцѣтѣ си едни голѣми ножици. Една млада блѣдна жена сѣдѣше на отдѣлна маса и вписваше нѣщо си въ канторската книга. — Мога ли да видя господина редоктора? — попита инженера, като се обърна къмъ всичкитѣ. Господина, който мислѣше, си повдигна глава и мълчишката му показа съ перото си вратата срѣщо прозореца. Томасъ Галль се отправи къмъ тази врата и почука; чу се дрезгавия гласъ на Кеслера, който го покани да влезе.

Послѣдния се занимаваше. Той си повдигна главата. Днесь той бѣше по-раздразненъ отъ вчера. Голѣмия му ръстъ предъ малката писалищна маса представляваше пълна противоположность съ послѣднята, която се люлѣеше подъ натиска на това огромно тѣло. Лицето му бѣше червено, а вѣждитѣ му гнѣвно збрани. Видно бѣше, че нѣщо си го вълнуваше . . . той изведнажъ позна влѣзлия и му махна съ глава.

— Сѣднѣте, моля ви! — каза на бързо той. — Азъ ще доискарамъ нѣколко редове.

Той пакъ се наведе надъ масата и перото му бърже завървя по книгата, на която поглеждаше сурово, като че ли виждаше предъ себе си противницитѣ, които съсипваше.

Томасъ Галль сѣдна.

Доста дълго време се чуваше лекия шумъ на редакторовото перо, а отъ другата стая — шумътъ отъ ножицитѣ на сътрудника.

Но ето че Кеслеръ свърши статията си.

Той се облѣгна, събра расхвърленитѣ парчета книги, стана, расходи се замислено изъ стаята, послѣ, като поотвори вратата, подаде книгитѣ на сътрудника си, който се приближи и ги взе.

Когато се върна и сѣдна отново, на лицето му не остана и сѣнка отъ суровото му изражение.

Той даже се позасмя.

— Написахте ли ни нѣщо? — попита той инженера. Галль му подаде листенцата.

— Азъ направихъ, както ме посъвѣтвахте, но зная, че нищо не струватъ.

— Сега ще видимъ.

Той се намѣсти въ креслото си и почна да чете. Томасъ Галль не си махваше очитѣ отъ лицето му, като се стараеше да улови изражението му, за да се приготви за мъмранието, което очакваше.

Но главата на великана се поклащаше одобрително, въ лицето му се забелѣзваше нѣщо, което позволяваше да се надѣва на добро....

Най-послѣ той свърши и като се въоржжи отново съ перото си, той сложи листенцата на масата и почна да поправя статията, като надписваше нѣщо изъ между редоветѣ, безъ да се напряга, почти машинално.....

— Какво да ви кажа? — почна той безъ да си прѣкъсва работата. — Всичко е доста интересно. Изведнажъ се забелѣзва, че не е лъжливо, — правдивъ расказъ на човѣкъ, който е прѣживялъ всичко това. Съвсемъ друга, съвсемъ друга цѣна струватъ правдивитѣ думи предъ очитѣ на читателя.... А не тѣзи витийски глаголствувания на специалнитѣ корреспонденти, които нито за минута не забравятъ, че ще получатъ по десеть стотинки на редъ и.... нанизватъ фраза по фраза. При това лъжатъ безбожно, по нѣкога просто за украшение на слога.... Да, тази статия е написана лошо много лошо, но за насъ е добра. Намъ сж нуждни факти, истини, а не.... не красиви фрази. Читателитѣ ни не обръщатъ внимание на хубави фрази.... Значи, това е всичко!

Той свърши да поправя и сложи перото.

— Това ще се напечата въ утрѣшния номеръ.

Като разгърна листата отъ предѣ си, той ги изгледа съ любопитство и каза:

— Ще излѣзатъ, мисля, около двѣста реда.

Десеть лева можете да получите още сега. Потрудете се да напишете още сега квитанцията.

Галль написа послушно на туреното отпредѣ му листче книга онова, което му диктуваха. Кеслеръ надписа разрѣшителенъ надписъ.

— Паритѣ си ще получите въ оная стая при госпожицата. Елате тая вечерь у дома; ще се споразумѣемъ и за другитѣ ви статии.

А сега до виждане!

Инженера се поклони и излѣзе. Той подаде квитанцията на блѣдната госпожица и получи отъ нея кредитенъ билетъ отъ десетѣхъ лева. Послѣ, той излѣзе бавно отъ редакцията и се спря на тротуара.

Нимà всичко това е истина? Нимà е истина, че той спечели цѣли десеть лева, като написа статия, която утрѣ ще се напечата въ вѣстника? Но изведнажъ той почувствува познатата нему болка, която извѣстяваше пристѫпитѣ на глада. Тоя пѫть той не се уплаши. Погледна паритѣ, които още държеше въ рѫка, засмя се и бърже се отправи кѫдѣ близката гостилница.

(Следва).

* * *

СТАРОЗАГОРСКИЯ АДМИНИСТРАТИВЕНЪ ОКРѪГЪ

въ ступанско отношение*).

I.

Природни условия.

Материалитѣ и силитѣ на външната природа, ако и да дѣйствуватъ слѣпо, удрятъ дълбоко своя печатъ особно връзъ едно слабо развито човѣшко общество. До като човѣкъ не завладѣе напълно природнитѣ сили, до като ги не покори и приложи за свои цѣли, до тогасъ той е тѣхенъ робъ. Тѣ си играятъ съ него, налагатъ му се и се отразяватъ не само въ занятието му, поминака му, опредѣлятъ не само производителностьта на неговия трудъ, но дори до извѣстна степень могатъ да обяснятъ неговата психика, религията му, обичаитѣ му, общия му свѣтогледъ. Отъ влиянието на природнитѣ условия — мѣстоположение, климатъ, валежъ, съставъ и форма на земната кора и др. т. — не може да се освободи напълно и най-напреднала цивилизация, а камоли, дѣто речено, вчера заживѣлъ историченъ животъ народъ. Ето защо, преди да пристѫпя къмъ главната си цель — ступанскитѣ отношения — азъ смѣтамъ за оправдано да се хвърли поне бѣгълъ погледъ върху природнитѣ условия въ окрѫга, съ който искамъ да ви занимая, тъй като този факторъ важи у насъ още въ пълна сила.

---

*) Този рефератъ, съ твърдѣ малки измѣнения, е четенъ презъ Априлъ, 1899 г. въ невооснования при Висшето училище семинаръ за политико-економически студии, който, между другото, си е поставилъ за цель да изучи социално економичния батъ на нашия народъ. Изработенъ е възъ основа на последното преброяване на населението въ княжество България, изложението на г-на Ст.-Загорския окрѫженъ управитель за 1894/95 год. и лични наблюдения и распитвания.

Разположена въ подножието на Балкана, по двата хълбока на сърнена гора, въспѣтата отъ поетитѣ и прославена въ историята областьта „загория“ представлява почти всички природни удобства за процъвтѣвание на висока култура. Още въ древни времена този край е дразнилъ завоевателнитѣ стремежи на разни полудиви орди, поради природнитѣ си красоти и плодородността си. Грабителскитѣ апетити тукъ сѫ намирали своето пълно удовлетворение, за това не веднажъ Загория е бивала театъръ на ужасни разорения и кървави сцени, щомъ истичало разблудното време, населението за свою се е окопитвало на ново, загубитѣ бивали новаксани бързо, а за това е съдѣйствувала най-вече щедрадата природа.

Днешния Старозагорски административенъ окрѫгъ е ограниченъ тъй: западното снишение на Карадка-дачъ образува Чирпанското възвишение, което заедно съ нѣколко разединени бърда огражда Старозагорското поле; Калоферската сѣдловина отдѣля Карловското поле отъ Тунджанската долина, а Меджеликъ Планина служи за источенъ неинъ предѣлъ. Въ окрѫга влизатъ околиитѣ Старозагорска, Казанлѫшка, Чирпанска, Новозагорска и Сейменска. Той се досѣга до окрѫзитѣ Пловдивски, Севлиевски, Търновски, Сливенски и Хасковски, а се съобщава съ тѣхъ посредствомъ шосето Казанлѫкъ — Пловдивъ, проходитѣ Шипченски, Хаински Твърдишки и желѣзнитѣ пѫтища Нова-Загора — Бургасъ, Чирпанъ — Пловдивъ и Сейменъ-Харманлий.

Облагоприятелствуванъ отъ климатически условия, изложенъ донѣгдѣ на долняка, запазенъ чрезъ билото на Балкана отъ Сев.-источнитѣ студени вѣтрове, този окрѫгъ дава възможность за вирѣние на богата флора и фауна. Испъстренъ съ полета, вишини, долини, оросяванъ съ буйни потоци и тихи рѣки, той принадлежи къмъ най-плодороднитѣ въ страната ни мѣста. Тунджанската пъкъ долина представлява такава приятна гледка за окото, на която нѣма равна, — не даромъ я наричатъ „земенъ рай“. Старозагорското хумозно поле е отечество на извѣстната въ цѣла Турция „Загърка“, Казанлѫшката котловина се кичи съ бѣла и червена роза, по пѣсъчливитѣ сипеи и политѣ на хълмоветѣ зрѣе мискетъ, маврутъ, виненка, бѣло, червено и черно грозде, течението на потоцитѣ пои зеленчукови и овощни градини, рѫжьта заема клисавитѣ пространства на полетата, а въ залѣсенитѣ мѣста се крие дивечъ. Тукъ расте букъ, дѫбъ, липа и разни други горски дървета за горене и градежъ Съ изключение на Кюстендилския, надали има въ България окрѫгъ, който да съперничи на Старозагорския по овощнитѣ си градини: орѣшаци, сливаци, круши, ябълки, дюли, вишни, череши. праскови се сѣятъ навредъ, а въ закрилянитѣ мѣста дозрѣва дори бадема, смокинята и нара. Отъ житнитѣ растения тукъ се сѣе най-вече загорка, червенка, казълджа, рѫжъ, ечеменъ, просо, овесъ, фий и мисирь; разнитѣ бобови и коренoплодни даватъ сѫщо добри резултати; става сѫщо и луцерната, рапица, сусамъ, анасонь, тютюнъ, памукъ, ленъ, конoплъ и смрадлика, но се работятъ въ слабъ размѣръ. Отъ питомнитѣ животни тукъ се въди рогатъ добитъкъ, кози, овце, коне, магарета, курни птици и пр.

Що се касае до минералнитѣ богатства на окрѫга, трѣбва да спомѣнемъ 5-тѣхъ топли минерални бани (3 въ Казанлѫшка, 1 въ Ст.-Загорска и 1 въ Ново Загорска околии) и горчивия Меричлерски изворъ въ Чирпанска околия, който по мнѣнието на компитентни хора се равни съ другоземнитѣ води, употрѣбявани като смилателно и противъ стомашно разстройство. Каменни въглища се копаятъ въ малъкъ размѣръ въ с. Нова-Махла, казанлѫшко, а открити сѫ сѫщо при Меричлери и Кокарджа. Такива би могли да се доставятъ и отъ богатия кариеръ въ Трѣвненския балканъ, дѣто се разработва широкъ дамарь отъ доброкачественни въглища. Гипсъ и варовникъ се намира на нѣколко мѣста, бѣлъ мраморъ се копае въ Шипченския балканъ, а въ Сълтъшката рѣка, при Казанлѫкъ се плавятъ златни зърна.

II

Поземлени отношения.

Старозагорский окрѫгъ, въ гореозначенитѣ предѣли, располага съ 2,305,392 декара културна земя и съ около 2,618,200 д. гористо пространство. Тъй като нѣма точни данни за величината на пасбищата, меритѣ и несгоднитѣ за работа земи, то не може да се опредѣли съ точность цѣлата площь на окрѫга.

Като се сравни пространството на работната земя за презъ 1884 г. съ това за презъ 1895 г. намира се една разлика отъ по 816 д. и 240 □ м. за всѣка община, или всичко разлика 166,512 д. въ смисъль на увеличение. Тъзи разлика може да се обясни съ явното и тайно заграбвание на необработенитѣ общински земи и експлоатиранието имъ отъ частни лица. Притиснато отъ икономически нужди, нашето селско население ще разруши скоро тѣзи последни остатки отъ нѣкогашния комуналенъ битъ, когато земята е била ступанисвена общо, безъ да има личенъ господарь; всѣка година селенина пуща своето рало нѣколко раскрача по на вънъ и по на вънъ отъ границата на своята нива. Тъзи, въ сѫщность лесно обяснима и оправдаема, лакомия за общинска земя, това ограбвание отъ инъкъ доста „набожното“ население, е фактъ общоизвѣстенъ въ селата и общораспространенъ. Често пѫти обуздаванието на тази лакомия съставя главния пунктъ отъ програмата на кандидатитѣ за кметския столъ, но когато достигналото властьта лице се залови за работа, указва се, че заграбването е вършено отъ бивши общински съвѣтници, отъ тѣхни роднини, съсѣди и тъкуречи отъ всички членове на общината. Захващатъ се распри и крамоли и обикновенно работата се завърши съ завеждание опропастителни процеси противъ лично ненавистнитѣ на кмета лица.

Такива дѣла се водятъ по-често между съсѣдни общини: за кмета това е нѣкакъ си по-легко — избѣгва се скаразаванието съ роднини и съсѣди — а и по-износно, тъй като все капнува по нѣщичко въ личната кесия. Г-нъ Окр. Управитель констатира само за 1895 год. до 20 подобни спорове за пасбища и мери между съсѣдни общини, които пълнятъ съ левове кесиитѣ на кметове и адвокати, а оголватъ общинскитѣ каси. Но всичко е напраздно; това заграбвание не ще се прекрати, до като се не разложатъ и последнитѣ останки отъ общинното владѣние на земята и едно по-интенсивно обработвание на земята не позволи отхранението на добитъка не въ полето, а въ дамища и въ хлѣвове.

Въ сравнение съ количеството на населението работната земя е най-широка въ Сейменска околия; послѣ вече идатъ околиитѣ Ново-Загорска, Старо-Загорска, Чирпанска и най-сетнѣ Казанлѫшка.

Притежатели на земята въ окрѫга е държавата, общинитѣ и отдѣлнитѣ домакинства.

1) *Държавни владѣния.* Държавата притежава 43450 пасбища, които тя дава подъ наемъ и взема средне годишно 4070 приходъ и 638,760 л. гори, прихода отъ който ми е неизвѣстенъ.

2) *Общинни владѣния.* Общинитѣ притежаватъ около 1,856,600 д. гори; тѣ даватъ най-голѣмата часть отъ пасбищата си подъ наемъ на каракачани и суватчии, а останалата часть служи за общо ползвание. Тукъ пасе селската чърда, закарвана и докарвана отъ наеменъ говедарь, както и стадата на овчари и козари, които, край своитѣ, носятъ и чужди овци и кози. Общинскитѣ гори служатъ сѫщо за общо ползвание, само че всѣки, който се ползва отъ тѣхъ, плаща по извѣстна такса за въ полза на общинската каса. Работна общинска земя, каквато иматъ голѣма часть отъ общинитѣ, сѫ тъй нареченитѣ черковно-училищни имоти. Това сѫ завѣщавани още въ турско време имоти отъ страна на частни лица за обществени цѣли, най-вече за училищни нужди. Когато завѣщателя е искалъ да подари нѣщо и на черковата, това се е казвало въ завѣщанието изрично; при това подаръцитѣ за черковата сѫ се правили най-вече въ парични сумми. Приходитѣ отъ тѣзи имоти сѫ се харчили за постройки на училищни сгради, за плащание учителски плати и т. н. Черквата по тѣзи мѣста е била отдавна закрепнала, за да се не нуждае твърдѣ отъ подобни помощи, но тъй като черковенъ епитропъ и училищенъ настоятель въ онова време бѣха синоними, то не е чудно, гдѣто голѣма часть отъ завѣщаванитѣ имоти били записани въ името на черковата. Днесъ, поради непростителното нехайство на училищнитѣ власти и алчнитѣ апетити на старозагорский митрополитъ, нѣколкогодишната дѣятелность на когото явно сочи стремлението за економическо усилване на черковата, като срѣдство и духовно владение на сърдцата като цель, по-вечето общинска работна земя е вписано като черковенъ имотъ въ туй е, когато селенитѣ се чудятъ, какъ да исплатятъ на своитѣ

учители, какъ да задържатъ своето основно училище, което имъ е мило да закриятъ.

3) Лична имотнина. Останалата часть отъ горитѣ и почти всичка орна земя принадлежи на отдѣлни домакинства и частни лица. Малко сѫ въ окрѫга домакинствата, които да не сѫ баремъ по име господари на кѫсъ земя, било нива, лозе, градина или гюль. По-вечето отъ сѫществующитѣ въ турско време чифлици, които въ предвечерието на войната сѫ се наброявали 400—500 и се обемала отъ по 500—4000 и по-вече декара работна земя днесъ сѫ распокѫсани и се работатъ отъ самостоятелни дребни ступани. Запазили сѫ се и днесъ десетина голѣми чифлици, които сѫ останали незачекнати и се експлоатиратъ отъ самитѣ си ступани, но имъ не върви, не покриватъ, отпадатъ, а по тази причина ступанитѣ ги продаватъ или напущатъ Този фактъ—пропаданието на чифлицитѣ—заслужва да спре надъ себе си нашето внимание, за да подиримъ неговото обяснение, още по-вече, като се вземе предъ видъ, че този въпросъ почти не е зачекванъ въ нашата економична литература. Тъй като ни липсватъ положителни и точни данни за появяванието, развитието и уредбата на чифлицитѣ въ миналитѣ времена, тъй като сме длъжни да ослонимъ нашитѣ разсѫждения на расказа отъ страна на старци и на догадки, то не е чудно, ако испаднемъ въ грѣшки; но въпреки това, надѣемъ се, че ще се хвърли по въпроса каква-годѣ свѣтлина. Веднажъ въпроса подигнатъ, той ще бѫде проясненъ отъ почитаемитѣ членове на семинара и все ще получи удовлетворително разрешение.

На вѣрно, чифлицитѣ не датуватъ отъ много отколѣшна епоха; происхождението имъ е свързано съ развитието на тъй нареченото „спахийство“ или „спахилъкъ“, унищоженъ отъ султанъ Махмудъ II (1808—1839) *).

Следъ завоеванието на страната, турцитѣ организираха една военна аристокрация, която се прехранвала отъ населението и служила въ войската като конница. Това сѫ спахиитѣ, които сѫ имали на расположение цѣли села, отъ които земали десятъка въ натура,— разнитѣ други данъци се прибирали за царската хазна. Отъ друга страна, споредъ турскитѣ понятия за имотнина, изразени въ корана, сѫщински ступанинъ на земята е върховната власть. Спахиитѣ могли да продаватъ вече работена и напусната земя, но да продадатъ цѣлнина за своя смѣтка не имъ е било позволено. Когато нуждитѣ на турската империя продиктуваха унищожението на спахилъка, за да се увеличи прихода на държавната хазна, тогава спахиитѣ, като губѣха безвъзвратно десятъка, гледаха да се одържатъ поне като господари на широки пространства земя, на която да станатъ лични притежатели. Тъй се е турило начало на чифликчийството въ Кюстендилския окрѫгъ, гдѣто малкитѣ селца, ако и да сѫ водили

---

*) Гл. Държавенъ вѣстникъ год. 1880 „Рапортътъ на комисията, испратена въ Кюстендилския окрѫгъ да изучи положението на безземленитѣ селени“. Това изучвание е направено отъ Д ръ К Иречекъ и М. К. Сарафовъ и ни дава много цѣнни материали за историята на нашитѣ поземелни отношения.

при благоприятни времена процеси, не сѫ могли да дадатъ отпоръ на това варварско заграбвание на частната и общинска земя. Разбира се, по-сетнѣшното разширение на чифлика е ставало по по-други и околни пѫтища, като задлъжняване напр., но насъ сегани интересува първоначалното потекло на чифлика.

Чифлицитѣ въ Кюстендилско се обработвали отъ „исполджии“ или „ортакчии“, които край това имали и свое парче земя, отъ „момци“, които отговарятъ на „аргатитѣ“ въ Старозагорско и отъ „кесимджии“, — които по нищо не се отличаватъ отъ закрепостенитѣ руси или средневѣковитѣ, съвършенно подчинени на феодала селачи въ Западна Европа. Спахиитѣ сѫ олеснявали заселването на преселци въ своитѣ имоти, за да експлоатиратъ после тѣхния трудъ. Ний не знаемъ, до колко чифликчийството въ Старозагорско има сѫщото потекло, но едно е съвсѣмъ достовѣрно, че много отъ чифлицитѣ по тѣзи мѣста сѫ се заченали по по-другъ пѫть. Именно, знае се, че турскитѣ султани сѫ облагодѣтелствували засуджилитѣ на властьта лица, както и многобройнитѣ си незаконни дѣца, съ раздавание на най-доброкачественни земни пространства отъ общинскитѣ имоти, каквито изобилватъ въ Старозагорския окрѫгъ. Ето защо притежатели на чифлици въ Старозагорско сѫ били беюви, султани, понѣкога и българи, „турски уши“, които сѫ служили за посредници между населението и властьта. Отъ последнитѣ е треперело мало и голѣмо; къмъ тѣхъ се е отнасяло съ респектъ дори и трудящето се турско население. Чифлишкитѣ стопани сѫ служили за ходатайци на населението и това не е минавало току тъй: тѣ сѫ получавали рушвета въ натура и пари, получавали сѫ пакъ отъ населението безплатенъ трудъ, или мълкомъ сѫ засвоявали турено на око парче земя, срѣщу което никой не смѣялъ да протестира. Много пѫти чифликчията покровителствувалъ околното население отъ върлующитѣ въ онова време разбойнически чети, но още по-често самъ бея е билъ ятакъ на тѣзи чети, като такъвъ лесно е въспиралъ тѣхнитѣ дѣйствия и отъ после населението едва ли е можало нѣкога да му се наплати за тази мнима услуга. Въ единъ чифликъ при с. Рѫжина, Казанлѫшко и до днесъ се пилѣятъ остатъцитѣ на една постройка, която силно напомва средневѣковнитѣ феодални кули.

Чифликчията е ограденъ съ харамийска свита. Изобщо чифлишката форма истъква въ въображението ни средневѣковитѣ поземлени отношения, когато организаторъ на земленото производство бѣ феодала, който имаше почти сѫщитѣ отношения къмъ пролетаризиранитѣ свободни римски граждани, полусвободнитѣ роби и нахлулитѣ въ Европа скитнически родове, каквито бѣха и отношенията между нашия чифликчия и околното селско население.

Наеменъ трудъ въ днешна смисъль на думата тукъ не сѫществува. Чифлишкитѣ земи се работятъ отъ ратаи и полузависими
. Чифликчията е можалъ да снема отъ бесило, да раскъса
ри, да троши тумруци, а въ замѣна на това е получавалъ без-
а работна сила на синоветѣ и дъщеритѣ. Не рѣдко селенитѣ

сѫ влизали въ подобни задължения къмъ бея и въ случай на неурожай, когато е нѣмало съ какво да засѣятъ изиокреното си отъ потъ и сълзи парче земя. Въ такива случаи тѣ прибѣгвали пакъ къмъ бея и въ замѣна на това го снабдявали съ аргати и слуги. Положението на тѣзи ратаи не е било тъй несносно, както на пръвъ погледъ би могли да помислимъ. Прехраната и живота имъ у бея били усигорени, понеже работили чужда земя, тѣ сѫ се напъвали по слабо, отколкото своитѣ майки и бащи, а задружния животъ е ободрявалъ духа имъ и правялъ бремето лесно поносимо.

Много по-тежала за населението тъй наречената ангария, която по подражение на царщината била практикувана отъ беювитѣ и агитѣ. Собствено тази ангария се е отличавала отъ държавната, защото все се плащало за труда по нѣщо, но при все това тя пакъ си остава ангария, защото инакъ селенина не би работилъ въ праздникъ, не би работилъ срѣщу 20—30 стотинки, не би оставилъ своята работа и да върши чужда, както се е практикувало при чифлишкитѣ отношения. Съ ангария се е извършвало такъвъ родъ работа, която поради особния характеръ на селското стопанство не търпи отлагание. Въ сезона на засѣвание, жътви, сливоберъ, гроздоберъ, развалянне на мисири, бостани и др. т. часть отъ околното население било длъжно да остави своята работа и срѣщу нищожно възнаграждение да работи по бейскитѣ полета. Въ тѣзи отъ народнитѣ пѣсни, дѣто се въспѣва робския този периодъ, не рѣдко могатъ да се срѣщнатъ моми, момци, булки да отиватъ на тумби къмъ чифлишкитѣ земи и често въ отплата за исхарченитѣ сили да бѫдатъ псувани и безчестени отъ бейскитѣ лакеи. Знае се, че въ предвечерието на освобождението ангарийнитѣ отношения се смегчаватъ, а ратаитѣ вече служатъ срѣщу опредѣлено парично и натурално възнаграждение. Вече нѣкои чифлици сѫ минали въ рѫцѣтѣ на българи, а въ такъвъ случай населението може да покаже нѣкакъ си по-свободенъ опоръ, да се съпротивя.

Повечето отъ нужднитѣ земледѣлски инструменти притежавалъ и самия чифликъ, но при ангарията всѣки си е носилъ нуждния инструментъ.

Въ чифлика се произвежда почти всичко нуждно за едно самоудовлетворяющо се домакинство, що земята може да даде. Той си има своитѣ ниви, пасбища и гори, своитѣ градини, лозя, гюлове, бостани. Нужднитѣ постройки, като жилища, хамбари, пещи, воденици, покриви за сушене ошавъ и пистиль, за варение на ракия и т. н. сѫ въ самата ограда на чифлика. Въ такъвъ случай едва ли може да стане нужда за размѣна. Наистина бея правилъ нѣкои дребни покупки, като кафе, захарь, тютюнъ и др., но нужднитѣ срѣдства могатъ се доби отъ рушвети и др. т. При голѣмо изобилие, чифликчията прахосвалъ излишното си въ устройството на буйни пиршества, гюреши и т. н., което привлича и магьосва тълпата. По-после, когато даждията взеха да се събиратъ въ пари и когато турското правителство, намѣрено на тѣсно, почна да се не церемони и съ чифликчиитѣ, тѣзи последнитѣ, благодарение на своята економична — а следователно и политична — сила заставяха хлѣбаритѣ въ градищата да купуватъ на сравнително висока цѣна тѣхнитѣ жита, като изравняваха загубитѣ на хлѣбаритѣ съ високитѣ „наркове“, които сполучваха да прокаратъ въ градскитѣ общини. По този начинъ чифликчийството се закрепи до освободителната война.

Отъ начало чифлицитѣ служели за постоянна, а после вече само за лѣтна резиденция на своя притежатель, гдѣто той каченъ на кула или чардакъ, е пилъ своето кафе и клокочилъ наргелето си съ кехлибарово меме, като си е гладилъ брадата и се е доволствувалъ на гледката отъ необятни, зелени пространства земя. Тукъ той се упоявалъ подъ шумнитѣ звуци на дзурни, тъпани, даарета и чампари, наслаждавалъ се съ кълченето и гебецитѣ на фараоновитѣ дъщери и, подъ милувкитѣ и ариитѣ на феитѣ изъ харема, се пренасялъ въ седмото небе. Окрѫженъ отъ лакеи и лали, накачени съ паласки, пищови и патронташи, бея прекарвалъ времето си въ ловъ, пиршества и развратъ. Не го безпокои бѫдѫщето: едно пляскан.е на камшика ето ти поле, покрито съ трудящи се човѣкоподобни сѫщества. Това е картината на чифликчийството, както тя ни се рисува, преди да настѫпятъ важни промѣни въ живота, преди турската държава да се сблъска съ европейската култура. Вече и преди освобождението, когато турската държава се раздруса изъ дъно, когато въ нея взеха да се произвеждатъ не само потрѣбителни стойности, но и *стоки*, когато паричнитѣ нужди се увеличиха, когато засилилитѣ се еснафи почнаха да диктуватъ и да искатъ миръ въ градоветѣ и селата, вече и тогазъ чифлишкитѣ отношения взеха да се омегкотяватъ. Нѣкои отъ чифлицитѣ бѣха намалени въ пространствено отношение, поради нуждата отъ пари за развратния животъ на бея, поради дѣлба по наследство, а други едва изтърпѣваха наложената отъ развитието необходимость — да произвеждатъ вече стока. Но още по-непоносими за чифлицитѣ станаха тѣзи условия, които новия животъ следъ освободителната война ни донесе. Тѣзи нови економични и политични условия бѣха стрела въ сърдцето за този остарѣлъ начинъ на ступанство. Притежателитѣ на чифлици-турци взеха да ги продаватъ изъ цѣло или на части и да се изселватъ, а какво направиха тѣхнитѣ ступани-българи? Тѣ намѣриха за изпосно да ги раздробятъ и дадатъ подъ наемъ на исполица (ярия), или третини (ючурджумъ), или пъкъ да ги обърнатъ въ паричень капиталъ, да си отворятъ въ града какво-годѣ дюкянче и подъ фирмата на „почтенъ търговецъ“ заживѣха спокойно, облегнати на лихвитѣ на този капиталъ, безъ да се излагатъ на риска, съ който се съпровожда едно модерно селско ступанство.

Като прося прошка, за гдѣто се распространяхъ повече, отколкото мисляхъ, за чифлишкитѣ поземелни отношения, азъ ще резюмирамъ причинитѣ за упадъка на тази ступанска фирма:

Щомъ се тури край на обработката поефтенъ, почти неплащанъ начинъ, щомъ ступанството изгуби натуралния си и прие стоковъ характръ, чифликчийството тръгна назадъ и назадъ. Днесъ то едва се влачи. По-рано чифлика бѣ самоудовлетворяюща се единица — днесъ нуждата отъ пари, тежкитѣ поземелни налози, тикна ступанина къмъ широкия мѣстенъ и свѣтски пазаръ, гдѣто той е конкуриранъ отъ произведенитѣ по-модеренъ, ефтенъ начинъ земни продукти.

Чифликчията напуща чифлика и бѣга въ Турция или въ града. Смѣтката, която той прави, за сега се оправдава. Но ще ли иде туй до край? Самия животъ не ще ли вмъкни въ главата на бившия чифликчия нова мисъль — ето въпроса, на който искамъ да отговоря макаръ съ малко думи.

Паричнитѣ нужди на младата българска държава отъ день на день се увеличаватъ. При това тя вече сѣща, че главния изворъ за удовлетворение на тѣзи нужди, поземелнитѣ налози, почва да пресъхва. Селското население бѣднѣе, едва понася размѣра на данъцитѣ. Ето защо ний виждаме, какъ държавата гледа да намали тѣзи данъци, гледа да увеличи своитѣ приходи по косвенъ пѫть, чрезъ мита, данъци върху занятията и пр. Може би, скоро тя ще бѫде заставена да наложи данъци само върху приходитѣ, дори подоходно-прогресивния налогъ, само и само дано да покрива огромнитѣ си за една такава малка страна расходи. Тогава ще се растрепери почвата подъ краката на наплодилитѣ се у насъ лихвари, които не ще намиратъ вече възможнина да се препъхватъ лесно презъ слабата мрѣжа на закона, още по-вече ако една регулация на кредита пресуши извора имъ за лесно обогатяване. Тогазъ „почтенния търговецъ“ ще намѣри смѣтка въ ступанисването на голѣми пространства земя, ще се расправи на бързо съ своята клиентела, ще си прибере земята и ще почне разработката на напуснатия по-рано чифликъ. Това обаче нѣма да бѫде ступанисване на остарѣлата чифлишка форма, а ступанисване модерно; това нѣма да бѫде експлоатиране на робски, ратайски и ангарийни сили, а експлоатиране силитѣ на свободенъ, „като птица“, наеменъ трудъ: старото рало и сърпъ ще бѫдѫтъ осѫдени на рѫждясване — ще ги замѣсти плуга, жътварката, вършачката.

Такава е общата тенденция, която бие въ очи, когато човѣкъ се вгледа внимателно въ развитието на поземелнитѣ отношения въ цѣлата наша страна изобщо и въ Старозагорския окрѫгъ частно: отъ една страна рушение на чифлицитѣ, дробешъ на земята, а отъ друга — събирането ѝ въ едри кѫсове, пригодни за рационална обработка. Но, колкото живо и да ни интересуваше въпроса, пакъ не можахъ да намѣря цифри, които да илюстриратъ и затвърдятъ тази тенденция. Ако имаме цифри за движението на поземелната имотнина на окрѫга поне за периодъ отъ 10 години, казаното съ общи думи би станало ясно като день.

Днесъ за днесъ селскитѣ ступани изъ окрѫга могатъ да се класиратъ по имотнина тъй: а) богати, които обработватъ 500, 700 до 2000 и 3000 d. земя; б) заможни, или, както казватъ, срѣдня рѫка — съ по 100—500 d. и с) бѣдни, които работятъ 5—10 d. своя земя и въ добавъкъ наематъ чужди. Наема на земитѣ обикновенно се плаща въ натура, т. е. този, който работи чужда земя, плаща на притежателя половината или третината отъ получената храна. Въ пари се исплаща само наема на бахчинитѣ, а лозята и гюловетѣ не се даватъ подъ наемъ. Продажната цѣна на земитѣ бѣше спаднала въ първитѣ години следъ освобождението, поради голѣмото предлагание, а малкия спросъ, но днесъ тя отъ ново почва да се качи. Въ последнитѣ години тя се колебае тъй: 20—80 л. за декаръ първокачественна нива, 70—300 за лозе, 20—100 за ливада, 150—200 за гюль и 80—200 за бахча — все отъ първо качество.

III.

Наследството на земленатa имотнина.

Въ нѣкои непокжтнати мѣста изъ Старозагорско, сѫществуватъ обичайни дѣлби, които не хармониратъ съ сега дѣйствующитѣ постановления на закона за наследството на земята, но, отъ друга страна, се съгласяватъ съ изискванията на земледѣлието. Именно, като наследници на недвижимитѣ бащини имоти, се явяватъ само синоветѣ. Нѣщо по-вече; бащата гледа да обучи нѣкой отъ синоветѣ на занаятъ, да имъ направи кжща и имъ отвори работилници, за да нѣматъ претенции при дѣлежа на земитѣ, които се оставятъ едному. Колкото за дъщеритѣ, тѣ се задоволяватъ съ дароветѣ при омжжванието и следъ смъртьта на бащата получаватъ само часть отъ движимата, най-вече отъ паричната имотнина, ако такава се окаже. Не може ли да се достигне това, то поне се гледа да се даде на сестрата по-малко, отъ колкото на брата земя, а останалата се раздѣля братски, т. е. по равно на всѣки братъ. Съ народното понятие за наследство, това е справедливо: дъщерята напуща отъ рано бащиния домъ и отива въ чуждо семейство, дѣто намира горѣ-долу равно съ бащиното си богатство; тя се отчуждава рано отъ бащинитѣ ниви и свиква съ тѣзи на своя мжжъ и свекъръ. Напротивъ; сина остава при баща си прѣзъ цѣлия си почти животъ, често пжти вече съ побѣлялата коса, той търпи опекунството на бащата. Ако припечели нѣщо отъ вънъ, внася го въ кжщи или го влага въ бащинитѣ имоти. Ето защо, ако сестрата вземе равенъ съ брата дѣлъ, мисли се отъ народа, че тя подяда своя братъ. Тъй сж ставали дѣлбитѣ, на всѣкадѣ въ окржга въ по-рани времена, тъй ставатъ и днесъ въ незасегнатитѣ отъ новитѣ условия мѣста. Но, съ нахлуванието на индивидуалнитѣ стремежи въ днешния животъ, сестрата почва да заявява еднакви съ брата претенции, и нашия законодатель, безъ да е чакалъ назрѣванието на тѣзи стремежи, е санкциониралъ правото на сестрата за равно наследство. Че автора на закона за наследството е подранилъ, преварилъ развитието въ живота, се вижда отъ факта, дѣто архивитѣ на сждилищата сж пълни съ дѣла за наследство между братя и сестри, когато, сравнително споровете братя съ братя и сестри съ сестри сж много по рѣдки. Връщанието назадъ обаче вече е кжсно, подобно би означавало регресъ, още по-вече, като се вземе предъ видъ, че изъ много села вече сж свикнали съ постановленията на закона, които позволяватъ равни между братя и сестри дѣлове. Тукъ му е мѣстото да забелѣжимъ, че до негдѣ на това се длъжи крайното раздробление на земнитѣ кѫсове. Слабото раздѣление на труда позволява на всѣко почти домакинство да държи парче земя, къмъ което като се прибави улеснението, което закона за наследството дава, ето ви извънмѣренъ дробежъ на отдѣлнитѣ кѫсове земя, ниви, ливади или градини, което е много важна прѣчка за една рационална разработка на земята. Вмѣсто да работи 2—3 голѣми ниви, отъ което и мѣсто за предѣли (синори) се печели, и трудъ се пести, нашия селянинъ е длъженъ да пръска енергията си по всички краища на околностьта, да трепи добитъкъ по пръснатитѣ 20—30 малки дѣлове, да принася инструменти, да губи сума скъпо време. Всѣки синъ, всѣка дъщеря гледа да вземе по малко отъ всѣка нива, отъ всѣко лозе, отъ всѣка градина, безъ да си дирятъ ясна смѣтка за загубитѣ отъ това, най-повече като знаятъ, че не очакватъ единственно отъ земята. Ний не можемъ установи съ цифри, до колко сѫ станали дребни работнитѣ кѫсове земя въ Старозагорско, но можемъ смѣло да утвърдимъ, че сума земя остава не разработена, само и само защото не си плаща труда да се раскарва добитъкъ за такива малки кѫсчета и да се домчатъ сѣчива. Противъ този извънмѣренъ дробежъ на земята, нѣкои предлагатъ вмѣсването на държавата, която по насилственъ начинъ да уреголира работната земя, но тази мѣрка едва ли е осѫществима. Това обаче, което не може да направи държавата, ще го направи съ течение на времето економическата необходимость,—независимо, разбира се, отъ резонитѣ на земл. наука, а за сега ще бѫде доста, ако въ закона за наследството се посочи предѣлъ на величината земно пространство, което не бива да се дроби по нататъкъ. Такова едно вмѣсване на държавата би било и резултатно и усѫществимо.

(следва). **Ив. Маноловъ.**

* * *

Стига толкозъ мѫки!

Клара Мюлеръ*).

Заедно съсъ тебе, о народъ поробенъ,
Адътъ на теглата азн провървѣхъ;
Чухъ ти стоноветѣ за животъ свободенъ,
Чухъ ги . . . и съсъ трепетъ имъ се отзовахъ.

---

*) Clara Müller. „Mit rothen Kressen“. Verlag von Baumert & Ronge. Grossenhain 1899.

Ние се считаме щастливи, дѣто ни се удава случая да поднесемъ на нашитѣ читатели въ български преводъ едно отъ най-хубавитѣ стихотворения на младата, пълна съ свѣжесть и жаръ, поетеса Клара Мюлеръ Родена въ единъ отдалеченъ отъ голѣмитѣ центрове кѫтъ на Германия, принудена да прекара единъ истински „пролетариатски“ животъ, нещастна въ любовьта, съ велико благородно сърдце, съ силно отзивчива душа. — тя не можа да не се проникне отъ мощния духъ на социалистическото учение, отъ светата идея на класовата борба, и тя стана една отъ най-въторженитѣ, най-горѣщитѣ, много обѣщающа наша другарка въ борбата противъ игото на капитала, противъ

Въ твоитѣ бѣдни хижи с'тебе азъ съмъ спѣла—
Тихичко луната не прониква въ тѣхъ . . .
Всички твои мѫки азъ съмъ преживѣла,
Всички твои сълзи и азъ ги пролѣхъ!

И азъ въ домоветѣ тъмни и зловрѣдни
Маянинтѣ слушахъ заедно съсъ тебъ,
И за хлѣбъ корица съ твойтѣ щерки бѣдни
Умъ и честь продавахъ въ свѣтския вертепъ!
Злоба, ядъ безсиленъ ревна ми въ душата!...—
Но . . . преклонихъ чело предъ сѫдбата зла,
И те чухъ, какъ ядно стенеше въ борбата —
Тогазъ въ едно „стига!“ гнѣвътъ се изля.

Стига толкозъ робство, о народъ поробенъ!
Стига толкозъ мѫки!.. Съ ужасъ по свѣтътъ
Твоя Богъ на гнѣва тръгна вечъ озлобенъ,
И ако тревожно заехти часътъ, —
Горко о, тогава, горко на тиранътъ,
Що предѣлътъ тъпчи съ твойта потъ пропитъ:
Твоитѣ ядни сълзи на порой ще станатъ,
И ще сдавятъ въ него идолътъ разбитъ!

И тогазъ ще падне въ твойта нощь гробовна
Огънътъ, що нѣвга грабна Прометей,
И той на светата избава свѣтовна
Пламъцитѣ ярки всѫду ще разлѣй! —
Тогазъ, озарена съсъ лѫчи небесни,
В' мѣдния имъ блѣсъкъ ще ликувамъ азъ;
И ако богува въ менъ дарътъ за пѣсни —
На твойта свобода дай да бѫда гласъ!

Ц-адъ. 13-VIII 99 г.

Хр. Сил.

тъмната шайка на реакционеритѣ. Нейната лира не е както обикновенитѣ; струнитѣ на тая лира не издаватъ истърканитѣ жизнерадостни или безсмисленитѣ отчаяни звукове, — нейната лира е народътъ, страждущия, експлуатирания работенъ народъ, нейнитѣ струни сѫ великата народна душа; великитѣ пъкъ идеали на тая душа — свѣтлия идеалъ на „светата избава свѣтовна“, великанскитѣ общенародни, общечовѣшки идеали: „свобода, равенство, братство!“ — намиратъ достоенъ откликъ въ мощния акордъ, който се издига отъ тъй умѣло зачекнатитѣ отъ нея струни на тая лира. Такива сѫ напр. нейнитѣ стихотворения: „**Der Zukunft Krone**“ (вѣнецътъ на бѫдѫщето), „**Dem Kampf entgegen**“ (срѣщу борбата), „**Tempel der Wahrheit**“ (храмътъ на истината), цикълътъ „**Ostara**“ и пр. До преди малко тя не бѣ извѣстна още, освѣнъ на единъ малъкъ крѫгъ отъ близки приятели. Сега тя излѣзе предъ свѣта съ своята дивна сбирка: „**Mit rothen Kressen**“ (съ червени латинки. Сбирката излѣзе презъ м. януари т. г.) и надѣваме се, че въ скоро време ще последватъ други още по дивни. Искренно желаемъ, щото тая малка сбирка да се распространи и у насъ, а нашитѣ млади поети — да направя достѫпни на нашата читающа публика прелѣстнитѣ ѝ стихотворения — като реакция на глупавия и скотски „новъ девизъ“ на Кириловската муза: „Моми и вино, вино и моми“!

Бел. на Ред.

Струма.

Буря яростна завѣя,
Падна нощь надъ родний край,
Тиха Струма — бѣсъ обзе я:
Като звѣръ пищи, ридай. . . . .
Между бурени, трѣвици
Се провира катъ змия
И съсъ кървави водици
Пои робската земя.

Млади Стаменъ отъ гората
Снощи слѣзваше засмянъ
И . . . . въ гѫрди му край рѣката
Впи се турски ятаганъ . . . .
Бистра Струма, щомъ смутено
Трупътъ кървави съзря,
Въвъ лѣглото си студено,
Като майка го прибра.

Разпѣнена, въ плачъ задавенъ
Струма яростно бучи
И съсъ трупътъ разкървавенъ
Къмъ морето тя търчи. . . .
А далече — тамъ въ трѣвога
Будна майка нощь сѣди,
Съ петь сираци моли Бога
Да ѝ Стамена прати . . . .
. . . .

Вънъ нощьта гробовна слива
Вопли, робски стонове, —
Струма гнѣвно се разбива
О пустинни брѣгове.
На порой сълзи кристални;
Мѣсецъ грѣй надъ планини
И заритѣ си печални
Кѫпи въ шумни ѝ вълни.

Хр. Сил.

СТОЙКО.

Изъ „Очерки и картинки“.

— Какво се е разгѫлчала оттатъкъ стрина Петковица, бабо Гано?

— Абе, даскале.... и нейното не е лѣсно,—промълви едвамъ чуто баба Гана, наведе очи и се захласна.

Въ това време оттатъкъ презъ сливака наново се зачуха клѣтвитѣ на баба Петковица: „...Да опустейте, да ви порази Господь —

презъ сълзи нареждаше тя, — по-хубаво майка ви камъкъ да е родила, вий да не сте се раждали, гдѣто ми уморихте чадото.... Таквази ли ви я дадохъ?..... Кой ви е викалъ да се втиквате да ми искате дѫщеря, — сега да не я погледвате....

И сълзитѣ отново я задавяха.

Баба Гана, както стоеше тъй при мене изведнъжъ се връцна изъ вратата, слѣзе на двора и отиде да я раздумва.

Азъ излѣзохъ отвънъ на чардака, поогледахъ се наоколъ — всичко тихо. Мѫчителна, зловѣща тишина обгърнала цѣло село. Оттатъкъ, подъ клюмналата стрѣха на баба Петковица, въ прозорцитѣ мъждука слаба свѣтлина на кандило и като залутана свѣтулка се губи въ нависналитѣ гѫсти листье на дърветата. Менъ ме зачевърка. Слѣзохъ долу. Баба Гана бѣше пакъ присѣднала край огнището, гдѣто къкрѣше гърне съ бобъ. Тя ту се навождаше да подклажда госбата, ту пакъ се исправи, завърти вретеното и засучи отъ каделята тънка нишка.

— Какво има у стринини Петковичини, — подхванахъ направо азъ — бабо Гано?

— И азъ не знамъ, що да ти кажа, даскале, — въздъхна издълбоко тя. Баба Гана замлъкна, наведе глава, а азъ още повече наострихъ уши.

— Сѣдни, — подхвана тя пакъ, — ей ти столче; да ти расправя, ти по си ходилъ по свѣта, познавашъ повечко хора, може да разберешъ, а то ний... — и като че ли друга мисъль я пресѣче, та тя изново поде: — Знаешъ, даскале, Петковица е вдовица. Отколѣ умрѣ мѫжъ ѝ. Той, като бѣше живъ иди-доди, не бѣха тъй... Ама тѣ и сега не сѫ злѣ. Какви, какви по-сиромаси зная отъ тѣхъ азъ и какъ много по честито и добрѣ прекарватъ.... Той я остави съ три дѣца: малки бѣха, ама тя, каквато си е чевръстичка, не ги остави. Работи, тѣ ѝ помагаха — отрастоха. Най голѣмата, Неда, гдѣто е сега болна, се извлѣче мома... Пакъ бѣше и хубава. Ехъ Божке, като я гледамъ сега — сърдце ми се къса. Какво е туй човѣкъ! Като го налѣгне болѣсть или ядъ спълдушѝня се — на нищо не прилича...

И Неда, — хубава, ама каква?—сѣкашъ сѫ я исписали. Онезъ черни като въглень очи; оная копринена коса, — спуснала се, завила кръстьта ѝ. Изгора!.... Като се стъкне, като се натъкми, та като грабни котлитѣ, до катъ стигне кладенеца пощуряваха момцитѣ подире ѝ....

И Петковица радва ли се, радва, че ѝ ти отгледала чадо. На хоро, по седѣнки, на изворъ — единъ презъ други тичатъ подире ѝ момцитѣ. Още отъ мъничка, що се промомила — се казва — почнаха да хлопатъ Петковичинитѣ порти. Тозъ, онзи — и добри момчета.

— Малка е, не ми е за даване, — отвръща Петковица, па понѣкога пъкъ се замисли, дойде при мене, та сѣднемъ тъй съ нея, както сме сѣднали сега и почне тя да ме пита: — Какво ще кажишь, како Гано, зерь азъ съмъ ѝ кака, сега пъкъ отъ Димови проводили да ме питатъ: Димо казалъ, иска тукъ да си задоми Петра, та да се прибере момчето му; да си отвори дюгень. То хубаво испекло занаята веки. Най-башъ калфа било при Тодора терзията. То му въртяло всичката работа.

— Хубаво, хубаво, Петковице, хайде тогава да е на добъръ часъ. — Кажа азъ.

— Какво ти „на добъръ часъ“ — викашъ, како Гано, тя не дава да ѝ прохуртуватъ. Какво е туй момиче — не знамъ.

— Срамува се . . .

— Гдѣ ти ще се срамува! Отъ мене ли? . . . Ама не иска; пъкъ хубаво мѣстото, — ще го испустнемъ. Каква работна жена е Димовица? Та и Димо е прибранъ, и добри сѫ . . . Пъкъ и иматъ си отъ що-що, гдѣто се рекло.

Приказваме си ний съ Петковица, а Неда не дава да и́ продумашъ . . . Та тъй отказаха тукъ, отказаха тамѣ; взеха да пущатъ на Неда приказки. Едни викатъ Змей я любялъ, други се подсмихватъ: ще се калугери . . . Хорски приказки, като нѣма какво да правятъ, съ хората се гаврятъ. Мина се, що се мина, Недени дружки се настаниха, измениха, а тя пакъ мома . . . По едно време туку се чу изъ село, че Маруляковото момче, Стойко, тръгнало подире и́. Всички се смѣятъ. Никой не вѣрва. Зерь то на человѣкъ не мязаше още — ни мустакъ, ни брада. Младо, по́-младо съ години отъ нея. Ний си мислимъ: дѣтинска работа, белкимъ ще му уйдиса на ума Неда. То какви — какви момци не ги огрея, та него ли? . . . Кога не се мина дестина дена чухме — Неда му дала китка отъ чело. Подиръ нѣкой день пъкъ стовни си дала да ги напие . . . Чудимъ се. Не вѣрваме. Туку единъ день дойде Петковица у дома замислена, усрамена. „Кой-знай — помислихъ си — какво ще да е“.

— Сѣдни, Петковице, какво си тъй посърнала?

— Охъ, како Гано, и азъ не знамъ, какво е това чудо, — поде тя — знаешъ ли Маруляковн проводили баба Анна сватята. Азъ се чудя и мая, що да имъ хортувамъ, пъкъ Неда като рекла: — „Да проводятъ сгодежници, азъ него си искамъ . . .“ и то пъкъ лудей за нея. Че Неда, да вземе да омий, да прибере чехлитѣ на сватята, завило ми се е и замаяло съ туй момиче . . .

И азъ зачудена тоя пѫть забравихъ да и́ кажа: „на добъръ часъ“. — Какви — помислихъ си — какви момчета я искаха, че не ги взе, та на туй лудо-младо на ума уйдисало . . .

— То, пакъ, Стойко, како Гано, лудей подире ѝ. „Я да ми я дадатъ сдобромъ, казвало изъ онези дни на Савовица Касѫрката, я ще я открадна. Тя ме обича и азъ я обичамъ, уживели сме си на сърдца“. И не зная, какво да правя, сестро; иска го, плачи. Той, та той . . . . .

Па помисли, помисли — ехъ, като да я гледамъ и сега! — та подхвана: — Пъкъ страхъ ме е да я дамъ въ чузди, не познати рѫцѣ . . . Зеръ виждала ли съмъ ти азъ Маруляковн . . . — въздъхна тя и се прекръсти.

Подиръ нѣкой и други день стана мѣната.

Ехъ, така ѝ било писано! Сгоди се и се любуватъ, като гѫлѫбчета.

Мина се не, се мина мѣсецъ, па се вѣнчаха. И стори мира Стойко — задоми се Неда.

Баба Гана, като да ѝ задави нѣщо гласа. Тя замлъкна. Сви още по-вече набръчкано чело; следъ малко подхвана:

— . . . Ехъ пъкъ и той да би зналъ, белки не би я оставилъ, ама гдѣ-де? Отиде-ще ти кажа — Стойко на градина въ Влашко. Остави млада булка на мѣсецъ ли, на два ли при майка си, при баща си . . . .

Като замина той, тя си дохождa еднъжъ, дважъ у майчини си първомъ омислена, повѣхнала — да не можешъ да я познаешъ . . . .

.... Мѫчено ѝ за Стойка, за майка ѝ; ненавикнала на чуздо мѣсто още . . . Тъй сме били и ний. — Мисля си азъ, като я виждамъ. Кога една вечерь гледамъ Петковица иде, та чакъ сълзи ѝ приливатъ очитѣ.

— Изгорѣхме, — казва — отдѣ се взе тозъ Стойко? . . .

— Защо мари, какво мари, Петковице? — питамъ втрѣщена азъ.

— Охъ, како Гано, маруляцитѣ — ревна тя — кой ги е зналъ? . . . запалиха ни, уморихa ми чадото . . . Дошла си и не иска,— казва — вече прагъ имъ да престѫпи . . . Свекъръ ѝ се напилъ, та да земе да я бие. . . .

Тогази както и да е притаврихме я да си иде. Ама подиръ мѣсецъ ли, подиръ два ли си дойде . . . Помѣтнала, даскале, били я, кара ли я да вдига не знамъ що си по нивята — помѣтна . . .

И отъ тогава, като се разчама, — бре при доктори, бре при бабички, бре при каджни, — гдѣ не ходиха! — нищо не помага. Стойко си дойде предъ Димитровъ-день отъ Влашко. Колкото парици бѣ спитърхало, пропилѣ ги—ти казвамъ — дано ѝ помогне. Отъ нищо помощь не вижда, горката . . . Линѣе, отъ день на день все по-отслабва.

Та тъй изгуби се и лицето ѝ, и хубостьта ѝ, та като и Стойко да ѝ се насити. Зерь колко пари потроши момчето подире ѝ? — Умръзна ли му, що стана? — Като я испи тъй болѣстьта и той си отве отъ нея . . .

Баба Гана се навѣде къмъ огнището, подигна двѣтѣ гѫвни подъ гърнето и почна да духа. Облакъ отъ димъ просълзи очитѣ ѝ.

— Е, че защо гѫлчи сега баба Петковица? — запитахъ я азъ.

— Абе какъ да не гѫлчи? — Стойко си дошалъ днесъ,— той нали се е главилъ за ратай въ село, — ходилъ си у бащини си, пакъ не престѫпилъ да види жена си. . . Зерь кой знай? — Не му се гледа да се кахари и той горкия. . . .

Тя се обърна пакъ къмъ огнището, отхлупи капака на гърнето и викна: — Тю-ю-ю изврѣлъ боба! . . .

А менъ като да нахлу всичката кръвъ въ главата. И азъ побързахъ да излѣзя.

Подиръ два дена Неда умрѣ. Цѣло село зажали съ нейната смърть. Но като че всички бѣха въ нѣкакво недоумение. Само баба Петковица не преставаше да кълне Стойка до девета рода. . .

А Стойко? . . .

Той се скъса да плачи подиръ носилото..... Личеше, че го боли; злѣ го боли за нѣщо. . . .

Никому дума не продума. Търпеливо пренасѣше клѣтвитѣ на баба Петковица и като че ли отъ тѣхъ да му ставаше полѣгко. . . .

* * *

Близо двѣ години, откакто бѣхъ напусналъ Пърчево. Едно лѣто случи ми се да минавамъ презъ Габрово за Шипка.

Отидохъ да диря кола. Гледамъ между кираджиитѣ едно плѣщясто, ниско, но сухо момче съ сбръчкано чело, почерняло лице безъ брада, безъ мустаки — кьосерлакъ; пъкъ облѣчено ни по градски, ни по селски — нѣкакъ пъстро. Повзрѣхъ се въ него и хѫ-хѫ да го позная.

— Бай Василе, — цикна като се ухили на срѣща ми — ти ли си? не можешъ да ме познаешъ.

— Стойко — го изгледахъ азъ — че ти кираджия ли си бе? — Гдѣ да те позная? . . .

— Хайде, азъ ще да те карамъ, бай Василе; хубаво ща те закарамъ; нали ме знаешъ — подкачи той.

— Добрѣ-добрѣ, колко ще вземешъ?

— Ехъ, какво-що. . . колкото дадешъ. . . хаде да впрѣгамъ ли?

— Че късно бе, — погледнахъ часовника азъ — часа петъ. Сега не можемъ мина балканътъ ми. . . .

— Както кажешъ, ама хайде до Червенъ Брѣгъ. Тамъ е хубаво, бай Василе, срѣдъ балкана добрѣ се спи. Щомъ пренощуваме тамъ, на утрѣ по хладина ще прескочимъ на Шипка. . . .

И азъ безъ да му мисля много-много сѣднахъ въ писаната му нова каруца; шибна конетѣ той и хайде на Червения Брѣгъ.

Четири-петъ кѫщи, сврѣни всрѣдъ една живописна диола въ самитѣ поли на балкана, покрай които бъбли една бистра балканска рѣка — ето Червенъ Брѣгъ. . . .

— Сто-ой—извика протѣгнато Стойко, като оптѣгна дизгинитѣ на конетѣ. Азъ скочихъ отъ каруцата и една жена, припасана съ вълняна престилка ме покани на чердака. Стойко възви конетѣ подъ сълкъмитѣ, които се зеленеяха срѣщу хана.

Последнитѣ слънчеви лѫчи пъпляха по върховетѣ на Старопланинскитѣ вишини. Нощна прохлада задуха изъ гърлото на балкана. Зачу се звънтение примѣсено съ тропотъ и блѣние на стадата, които се спущаха къмъ колибитѣ. Начна да се зрача. . . Азъ сѣднахъ, похапнахъ надъ клокотливата рѣка и се стъмни.

Изведнъжъ една сърдчена вита пѣсень се зачу отъ къмъ двора. Излѣзохъ и гледамъ: Стойко сѣдналъ турски подъ единъ салкъмъ, отпредѣ му о алѫкъ съ вино и надува ли—надува сладкопойната свирка. като отъ време на време хвърля по единъ погледъ къмъ посталитѣ си коне, които лакомо хрупатъ зобьта си. Когато се приближихъ къмъ него, той прокъсна, погледна ме, па искриви уста, като да се усмихне и нищо не рече. После се обърна, нале си чаша вино, глътна я и като си избърса устнитѣ съ нечистата си рѫка, помѣри да каже нѣщо, ала азъ го пресѣкохъ: — Защо се не приберешъ въ Пърчево, бе Стойко?

— Въ Пърчево ли? — Ехъ, та нѣма да отида живъ да се заровя тамъ я?.... Тъй ми е по-лѣгко. Днесъ тука — утрѣ тамъ... Губя се, ... И минаватъ се неусѣтно и дни и мѣсеци...

Мене ми се поиска да го поразпитамъ за неговия животъ съ жена му и всичко онова, което бѣхъ чулъ и видялъ тогава, та издалекъ-издалекъ подехъ: — Ами ти не се ли ожени, бе Стойко?

— Гдѣ ти женидба, бай Василе, — нали съмъ вдовецъ — па се позамисли и като машинално да повтори: Вдовецъ....—па, като да се посъвзе и начна: — не помнишъ ли смъртьта на моята булка?— Много сж умирали, нь тя не умрѣ, както всички.... Ехъ, бай Василе, — въздъхна той — тѣжи ми на душа, право тѣжи...

— Че ти нали я обичаше?

— Обичахъ я, — рече тжжовно той — обичахъ я още отъ дѣте, гдѣто се е казало. И какъ я обичахъ? — Лудъ бѣхъ за нея!.... Та и тя ме обичаше.. Богъ да я прости, гдѣто е легнала. Ти баримъ знаешъ, зеръ тя стоеше у бабини Гашини — съсѣди бѣхте: колко свѣтъ върна тя, че мене взе.... Хей, Боже, като си помисля що бѣше. Че бѣхъ ти заказатъ, вѣнчахме се и тръгнахъ за Влашко. Пакъ нея, гдѣ да я оставя? — Като всички хора, оставихъ я при баща си и при майка си, ала моитѣ майка и баща не били както всички хора.... Да я биятъ, да я каратъ да кладе купенъ. Та... нали знаешъ: разчама се и отъ тогава не видѣ бѣлъ день...

Той се смълча, сви си вежцитѣ, като да правѣше нѣкакво усилие надъ себе си и продължи: Като болѣдува така, стопи се, изсъхна, на човѣкъ не мязаше.... Че най-подирѣ — тукъ той понижи нерѣшително гласа си — да ти кажа правото и азъ взехъ да се заглеждамъ въ други жени, зерь истина ми сърдце отъ нея.. Тя си отиде у майчини си да лѣжи, а азъ останахъ вдовецъ при жива жена... Ала най ми е криво, пакъ като се смисля, като ми се притѣгне душата — не мога мѣсто да си намѣря: че не отидохъ да я видя, кога умираше.... Дойдохъ си въ Пърчево, а не отидохъ... И тя се научила.... — Стойко навѣде глава, замисли се и повтори: научила се.... И какво ли ѝ е било?...

Па отъ тогава купихъ тая каруца....

Хе, Арапъ! — прекъсна си приказката Стойко, скокна и отиде да смирява конетѣ, които се ригаха — Сто-ой!....

П. Ю. Тодоровъ.

* * *

НОВИ КНИГИ.

Мойсей или Дарвинъ? (Единъ училищенъ въпросъ) **публична бесѣда** отъ Д-ръ Арнолдъ Додель, редовенъ професоръ по ботаника въ Цюрихския университетъ. Превелъ отъ нѣмски П. Цоневъ. Цѣна 80 ст. Варна 1900 год.

Тази бесѣда, споредъ предговора на българското издание, държана отъ учения професоръ преди десеть години, има вече нѣколко издания на нѣмски езикъ и е преведена на английски, френски, шведски и холандски.

Арнолдъ Доде, давайки съгласието си на младия нашъ студентъ, Петко Цоневъ въ Цюрихъ, исказва благородната цель на своята бесѣда: „всички, всички трѣбва да бждатъ въспитани въ истината и само за истината“.

Учението на Мойсея, което заедно съ християнството влезе въ основа на въспитанието на всички християнски дѣца, съдържа такива противоречия съ истината, щото подиръ курса на религията, трѣбва съ чукъ да се избиватъ изъ главитѣ на въспитаницитѣ нелепоститѣ на старий завѣтъ за сътворението на свѣта, за небеснитѣ тѣла, за небето и земята, че да могатъ ученицитѣ да научатъ тия елементарни истини, които науката е установила. Тукъ се извършва сизифова работа. Но ако бѣше само старий завѣтъ съ оння поетически картини за сърдития Иехова, който се раскаялъ, че направилъ човѣка и го потопява, то може още да се примири разума съ антропоморфизма, макаръ и грубъ и безхарактеренъ да е тоя богъ.

„Може ли да се намѣри между насъ човѣцитѣ единъ гениаленъ художникъ или нѣкакъвъ строитель, който единъ день може да се кае за това, което е направилъ? Единъ истински човѣкъ не се кае за нищо!“ Народното творчество у всички народи уподобява божеството въ всичко на човѣка. И еврейския богъ има сжщитѣ слабости: гнѣвъ и милость, любовь, щедрость и ненависть, отмъстителенъ и строгъ е тѣхния Иехова. Той преследва човѣка за грѣхътъ му. Наследственностьта за грѣхопадането поражда искуплението. Тука е връзката между християнството и учението на еврейския законоучитель — Мойсея. Не може на Мойсея да се отдадатъ всички нелепости за сътворението на свѣта и за първия човѣкъ. Тоя освободитель на поробения народъ по образованието си стои много по-горѣ отъ мировъзрѣнието, което излага петокнижието. Противоречията въ петокнижието явно доказватъ, че това съчинение не е излѣзло отъ една ржка, отъ Мойсея, както искатъ да кажатъ неговитѣ последователи.

Ний всички сме учили за Адама и Ева, знаемъ, че тѣхния синъ, Каинъ, уби брата си вследствие на наследствения грѣхъ. Той бѣга отъ своето престжпление и срѣщна жена отъ друго племе, която стана майка на Каиновитѣ дѣца. Тукъ става явно, че освенъ първия човѣкъ, имаме и още други, преди него, които имали синове и дъщери.

Siehe 10 Seiten

Това е съгласно съ науката. Последователното развитие на организма въ природата не признава никакъвъ първи, или втори човѣкъ.

Но защо трѣбватъ тогава тия басни за рая между Тигъръ и Ефратъ, за змията, и още множество такива небивалици да се изучватъ въ училищата? Защо еврейската, а не гръцката или римската митология да се изучва, ако е работата до поетическитѣ картини, създадени отъ старитѣ народи въ незрѣлата възрасть на своето умствено развитие? — Очевидно, че насъ християнитѣ привлича повече Мойсей, като единородецъ на Назаретянина.

Но у Мойсея нѣма онова презрѣние къмъ човѣшкия разумъ, което испъква у апостолитѣ на християнството. „Понеже тѣ сѫ се считали за мѫдри, то тѣ сѫ станали глупци“ (рим. 1 22) или „Азъ ще унищожа мѫдростьта на мѫдритѣ и разума на разумнитѣ“. На основание презрѣнието къмъ човѣшкия разумъ, къмъ природнитѣ красоти и къмъ науката християнскитѣ учители сѫ станали непримирими врагове на свѣтлината, на истината. Тѣзи врагове на истината сѫ унищожили съ огънь хиляди свѣтъ, много жреци на науката сѫ станали мѫченици. Д-ръ Арнолдъ Додель изброява всички жертви, паднали отъ невѣжеството на християнскитѣ фанатици съ изгарянието на Александрийската библиотека до Коперника; всички спънки, които духовенството е турѣло и туря до днесъ противъ истината.

Най-силния ударъ противъ Мойсеевото учение нанесе книгата на Дарвина: „За происхождението на видоветѣ посредствомъ естественъ подборъ или съхранението на пригоденитѣ раси въ борбата за сѫществувание“. Тази идея се зароди още при старитѣ гръцки философи. Въ 1809 г. тя бѣ изново изровена отъ Ламарка и постоянно вълнуваше умоветѣ, дордѣ въ 1859 г. Дарвинъ изложи и доказа съ неопровержими данни истинностьта на тая идея.

Ни геологията, ни астрономията не можаха тъй да срутятъ Мойсеовото учение за сътворението на свѣта, както неопровержимитѣ истини на Дарвиновата теория за происхождението на видоветѣ, следователно и на човѣка.

Тая теория за постепенното развитие на видоветѣ отъ нисшитѣ къмъ висшитѣ влиза въ най елементарнитѣ учебници и наредъ съ Мойсеовитѣ басни за чудесното сътворение на човѣка изучватъ се отъ малкитѣ дѣца. Надали ще се намѣри днесъ учитель въ образования свѣтъ, освѣнъ у насъ[1], който да се усъмни въ истинностьта на Дарвиновото учение, което замѣстя чудесното съ неуклоннитѣ природни закони.

Ето вече четиредесетъ години, какъ теолозитѣ се мѫчатъ да нагодятъ пакъ на първитѣ позиции чудесното на чело съ Мойсея, намѣсто научнитѣ истини на Дарвина и сума орѫжия се претрошиха въ тая борба, маса блѣдни мечтатели за бѫдѫщия животъ паднаха браното нареждание на заетия материалъ. Сѫщината на тѣхното писание е може би такава: да се откъсва живата връзка между мислитѣ на единъ оригиналенъ — оставете сега другитѣ му достоинства — по мислението си професоръ, да се зематъ тия мисли отдѣлно една отъ друга и да се слѣпяватъ и кърпятъ чисто механически, та да излѣзе нѣщо като лекция за предъ студента или статия за „Мисълъ“.

---

[1] Преди три години единъ български учитель ме попита: „нели Дарвиновото учение падна?“ Ний не бихме тукъ помѣнали за това, ако учителя не се считаше за образованъ човѣкъ и нему бѣ довѣрена цѣла гимназия. Какво невѣжество!

Нали ви казахъ, че отъ сблъскванието съ Фолкелта и г. П. Славейковъ у мене се породиха мисли? Его поредъ тия, които ме най много интересуватъ,

Първа. Хубаво ще бѫде да предупредите сътрудницитѣ на „Н. Вр“, преди да полемизиратъ съ хората около „Мисълъ“, да потърсятъ найнапредъ извора, отъ дѣто тия заематъ своята свѣтлина и, ако този изворъ е нѣкой уважаванъ професоръ въ нѣкой европейски университетъ, хубавичко да помислятъ преди да се решатъ да оспорватъ предъ българския читатель неговитѣ възгледи; а като се решатъ, то да взематъ неговитѣ възгледи въ тѣхния чистъ видъ, както той самъ ги е изложилъ, а не така измѫчени и „оскудели“ отъ жизненость, както се явяватъ тѣ следъ филтруването презъ мозъцитѣ на българскитѣ писатели.

Втора. Може да се препорѫча на всички, които нѣкакъ се „допитватъ“ до Фолкелта или до други писатели, да превеждатъ това, което имъ се вижда хубаво или пъкъ да популяризиратъ любимитѣ си автори и да се оставятъ отъ писанието на оригинални произведения, оригиналността на които въ сѫщность е композиция върху частитѣ на едно по-рано разкъсано произведение. За просвѣтителното дѣло въ България много неизмѣримо по-голѣмо значение иматъ добритѣ преводачи и популяризатори, които слѣпо следватъ популяризирания авторъ, нежели такива „оригинални“ мислители, които слѣпяватъ и кърпятъ, само за да минаватъ за самостойни мислители, „заедно Петко съ мѫжетѣ“. Просто преведено шестѣ беседи изъ Aesth. Zeitfragen — „Die gegenwärtige Aufgabe der Aesthetik“ би принесла хиляда пѫти по-голѣма полза и на студентитѣ на г-на Кръстева и на българския читатель. Но интересуватъ ли се г. г. Кръстевъ и Славейковъ отъ просвѣтителното дѣло въ България?

Третя. Тия, които въ литературата съзнателно прокарватъ единъ възгледъ, сами не го следватъ. Азъ напримѣръ бѣхъ казалъ негдѣ, че ние не трѣбва да се мѫчимъ да откриваме самостойно това, което напредналитѣ народи отдавна владѣятъ: нека заемемъ всичко придобито отъ тѣхъ и после рамо до рамо заедно съ тѣхъ да тръгнемъ по-нататъкъ. И въпрѣки туй, азъ още — далечъ отъ мене да се гордѣя съ това—не бѣхъ погледналъ въвъ Фолкелта. А г. П. Слав. съ всичката си енергия прогласи този възгледъ за безмислица и при все това слѣпо го следва; разбира се, че слѣпото следване ще бѫде и следвание малко наопъки. Така вие виждате, какъ г. П. Слав. постоянно смѣта за нужно да се „допитва“ до Фолкелта, не възсъздава самъ, както изисква неговия възгледъ, а се бои твърдѣ много отъ „своя собственъ умъ; ще да сте забелѣжили още и това колко важно, самоувѣрено говори той, какъ приема вида на ученъ, когато задъ него или, по-добрѣ, предъ него е Фолкелта. А каква безсмислица изказва той тамъ, дѣто нито Фолкелтъ, нито Шопенхауеръ могатъ въ нѣщо да му помогнатъ! Тамъ той изглежда да постѫпва изключително споредъ чувствата си. Той, вѣроятно, има нѣколко предмета, при вида на които или при спомена за които се подига вълъ „божественъ бѣсъ" у него, който го кара да не вижда много отъ това хубаво, което съдържатъ тѣ. Господинъ А. Т. Страшимировъ, а заедно съ него сп. „Прагъ" нѣматъ нищо добро, което г. П. Слав. може да забелѣжи; сбирката сонети на г. К Величковъ нищо не струва, види се, защото автора имъ като политическо лице справедливо възмущава „душата на художника"; г-нъ В. Шумаковъ, когото до едно време твърдѣ скѫпѣха въ „Мисъль" и когото отъ едно време нѣкакъ сѫ престанали да обичатъ, е споредъ г. П. Слав. „хлапешки скудоуменъ", „доморасълъ драскачъ". „литературенъ нехранимайко", авторъ на „гнусни" произведения. Г. П Слав. мисли, че всичко се е свършило, като напсува по файтонджийски — пакъ ме простете за изражението, — както мисли, че вече е авторитетъ, ако се опира върху благодатната закрила на Фолкелта и така здраво се опира, че не може да се разбере лесно, отъ дѣ се почва Фолкелтъ и дѣ се свършва г. П Слав. — Но не само спроти Фолкелта е г. П. Слав. такъвъ. Когато г. П. Даскаловъ, въ кн. IV, г. I (1893 — 94) отъ сп. „Български прѣгледъ". показва едно подобно отнасяние на г П Слав. къмъ нѣкой си Английски поетъ Валтеръ Проктеръ и къмъ неговото драматическо произведение „Хуанъ", което се обърнало чрезъ старанията на Фолкелтовия поклонникъ въ българска поема „Радоилъ", то г. П. Слав. въ кн. VI, с. г. на сѫщото списание не намѣри другояче да се спаси, освѣнъ освѣнъ пакъ съ нѣщо като духовитость: той и не мислилъ даже да крие, „нѣмалъ такъвъ навикъ", и г-нъ П. Даскаловъ е само невиненъ човѣчецъ", който въ наивностьта си мисли, че „открилъ Америка". Азъ не зная, дали г. П. Слав. е отговорилъ нѣщо на подробнитѣ посочвания, съ които подиръ това редакцията, въ книга VI, г. I, установи за несъмнѣнни твърденията на г. П. Даскаловъ и още по-вече ги усили, но и тази циничность, съ която той се обърна къмъ последния, стига, за да ни даде представление за единъ литературенъ „сопаджия". — Да, г. П. Слав. е противъ това да заемаме ние отъ напредналитѣ народи, до като достигнемъ тѣхното развитие! Г. П. Слав. е привърженикъ на оргиналната българска „мисъль и гений"! Г. П. Слав. е противъ това, да се влиза въ такива отношения съ Фолкелтовци и Проктеровци.

За другитѣ си мисли, за пораждането на които азъ все пакъ държи отговоренъ г. П. Слав., азъ не намирамъ за нуждно да расправямъ тука.

Ако ме попитате, какво да се прави съ г. П. Слав., азъ, право да си кажа, бихъ се затруднилъ да отговаря. Разбира се, до като има въ България „тонковци", неговото име ще се вижда въ „Мисъль". Азъ не се надѣвамъ, че той ще започне да пише по готварството съ тая самоувѣренность, съ която започна да пише по историческия материализмъ, и не вѣрвамъ, че като г-нъ Кръстевъ той ще разпилѣе ума си и гения си по най-различни теми; напротивъ, азъ се надѣвамъ, че той ще се прибере върху единъ опредѣленъ родъ работа и ще избѣгне оная гибелъ, която сполѣтѣ г. Кръстева, като последица отъ неговото желание по всичко да мисли и по всичко да се изказва. Въпросътъ, и важния въпросъ сега е тамъ, коя область ще си избере г. П. Слав.? Ако се прибере въ областьта на псувнитѣ само, то той скоро ще стане побѣдитель, ще вземе вѣнеца, но пъкъ ще остане самичъкъ: нѣма да се намѣрятъ писачи или писатели въ България, които да се надпреварватъ — работа невъзможна! —въ псуване съ единъ файтонджия. Да почне да превежда или популизира, да речемъ Фолкелта или нѣкой другъ — сигурно ще се намѣри по-интересенъ—европейски ученъ или професоръ, това г. П Слав. не вѣрвамъ да приеме: какъ ще слѣзе отъ височината, на която го е подигнало „дружеството за взаимно хваление“? Нима е възможно за г-на Вазова напр., следъ като пропадна той за винаги за българската беллетристика, да започне да превежда и пише книжки за дѣцата? Нѣкогашно свѣтило предпочита да изразходва малката останала свѣтлина за да подържа фалшивъ блѣсъкъ, а нѣма да я употрѣби за истинска просвѣта, макарь въ една мъничка, незначителна область... Азъ се съмнѣвамъ, че г. П. Слав. ще прокопса, ако изпълни съвѣта, който г. Senex му дава въ кн. IV и V, отъ н. г. на „Ново Време“, а да продължава да се допитва у Фолкелта, както до сега, не вѣрвамъ и най-злия неговъ врагъ да му посъвѣтва.... Неоспоримо е обаче това, че г. П. Слав. ще трѣбва въ една область да се събере, а то единъ день ще четемъ и неговитѣ пѫтешествия за Парижъ съ цель „да се обнови духа“.

Въвъ всѣки случай, добрѣ би било всѣки пѫть да се изследва основателно, какъ хората около „Мисъль“ се допитватъ до европейскитѣ авторитети.

Д. Д.

СОЦИАЛЕНЪ ПРЕГЛЕДЪ.

Революционитѣ движения въ Русия. — До 1 мартъ 1881 година. — Причинитѣ за унищожението на партията „Народна Воля“. — Новото революционо движение. — Россійская социаль-демократическая Рабочая Партія. — Работническото движение и руското правителство. — Единъ интересенъ цирkуляръ. — Селскитѣ бунтове и руското правителство. —

Какво представлява Русия въ външно отношение — това е добрѣ извѣстно. Обаче, какво тя представлява днесъ въ вѫтрѣшно отношение, съвсѣмъ малко се знае. Руския абсолютизмъ, расклатенъ отъ революционото движение презъ края на 70-тѣ и въ началото на 80-тѣ години, употрѣби и употрѣблява всички срѣдства, за да се закрѣпи отъ вѫтрѣ и отъ вънъ. Следъ убийството на

Александра II-й настжпи царуването на Александра III-й,—епохата на черната реакция, която напомняше оная при неговия дѣда и продължение на която представлява реакцията, която господствува днесъ. Отъ убийството на Александра II-й се изминаха осъмнадесетъ години. Презъ туй време борбата съ абсолютизма, революционното движение, което бѣше расклатило основитѣ на последния, не се чуваше. Изглеждаше, като че то заглъхна, като че то бѣ окончателно смазано отъ абсолютизма и за винаги. Обаче, въ дѣйствителность, работата стои съвсѣмъ другояче. Истина е, че абсолютизмътъ успѣ да убие оная група отъ смѣли революционери, които въ началото на 80-тѣ години расклатиха основитѣ му, че той успѣ да убие даже оная революционна борба, която въ теоретическо и практическо отношения се считаше до 1-й мартъ 1881 година за найцелесъобразна. Но да убие революционото движение въ Русия, да убие революционата борба изобщо и революционния духъ въ руския народъ, руския абсолютизмъ не можа и не може.

Руското революционо движение противъ руския абсолютизмъ, почнато преди единъ вѣкъ, никога не е заглъхвало. Рускиятъ абсолютизмъ е прибѣгвалъ до най-варварскитѣ срѣдства въ борбата си противъ революционеритѣ, за да убие революционото движение, но никога не е успѣвалъ да достигне последното; революционото движение само временно е спирало, като е измѣнявало само начина на проявленията си. Забелѣжителна е историята на руското революционо движение отъ първата четвърть на този вѣкъ до днесъ, но не му е мѣстото тука да я расправяме. Следъ убийството на Александра II-й и следъ излавянието отъ царската полиция и избѣсванието на групата революционери, които съставляваха ядрото или „Испълнителния Комитетъ“ на революционата партия, извѣстна подъ името „Партия Народной Воли“, революционото движение не спрѣ. Рускиятъ абсолютизмъ можа да убие само една фракция отъ социалистическата революциона партия, само фракцията „Народна Воля“, но революционата партия не можа да убие. Унищожението на партията „Народна Воля“ отъ царския абсолютизмъ само даде ново направление на революционата партия въ Русия, направление много по-могжщо и по-опасно за него.

Впрочемъ, като е думата за унищожението на революционата партия Народна Воля, трѣбва да забелѣжимъ, че тя бѣ унищожена въ сжщность не отъ царския абсолютизмъ, а отъ самитѣ условия на руския животъ. Партията Народна Воля съставляваше само часть отъ голѣмата социално-революциона партия, както тя се наричаше въ 70-тѣ години. Тя се отцѣпи отъ последнята въ отдѣлна терористическа партия. Извънредно жестокитѣ преследвания на социално-революционата партия отъ царската полиция на Александра II-й докара най-смѣлитѣ и най-енергичнитѣ ѝ членове до мисъльта за отмъщение на царската власть. На царския тероръ, тѣ противопоставиха революциония тероръ. Първо време терористическата дѣятелность на рускитѣ революционери имаше за цель да отмъсти на орждията на царската власть, които се явяваха най-жестоки въ преследванията на социално-революционата партия, и по тозъ начинъ да накаратъ царската власть да спрѣ жестокоститѣ и изтезянията, на които подхвърляше нейнитѣ членове. Но редъ сполучливи терористически акта, смѣлитѣ удари, нанесени на царската власть съ тѣхъ, и смущението, което внесоха тѣ въ редоветѣ на царскитѣ орѫдия, приведоха най-енергичната часть отъ социално-революционата партия къмъ идеята — чрезъ систематически тероръ да подготвятъ почвата за социална революция и да я провъзгласятъ. Тогава тя се организира въ отдѣлна партия „Народна Воля“. Най-голѣмата часть отъ социално-революционата партия никакъ не сподѣляше новитѣ революциони взглядове. Повечето отъ членоветѣ ѝ стояха на предишното гледище; тѣ поддържаха, че социална революция въ Русия може да се организира чрезъ пропаганда срѣдъ селската маса идеята за възстание върху почвата на назрѣлитѣ въ нея искания. Напротивъ, терориститѣ поддържаха, че до социалната революция може да се дойде само чрезъ систематически тероръ. Расцѣплението стана неизбѣжно. Въ началото на 80-тѣ години се явиха двѣ рѣзко различни революциони фракции: землеволци и народоволци. Въ теоретическо отношение и двѣтѣ еднакво грѣшиха. Но забелѣжително смѣлата и енергична борба на „Народна Воля“ съ руския абсолютизмъ привлече въ редоветѣ ѝ най-смѣлитѣ революциони борци и затули съвсѣмъ другата революциона фракция. Последната предъ гигантската борба на партията „Народна Воля“ съ абсолютизма окончателно се стушова; вниманието на всичко живо въ Русия бѣше погълнато отъ неравната борба между вѣковния абсолютизмъ и една шепа революционери.

Съ убиванието на Александра II-й борбата на партията „Народна Воля“ достигна своя край. Подиръ това тя неизбѣжно трѣбваше да слѣзне отъ историческата сцена. Партията „Народна Воля“ не можеше вече да сѫществува и не за туй, се руския абсолютизмъ излѣзе по-силенъ, а по причини съвсѣмъ други. Последвалитѣ следъ убийството на 1-й мартъ 1881 год. събития доказаха, че чрезъ тероръ не може да се създаде социалната революция, когато за нея нѣма социалнитѣ условия, че съ убиванието на царя не се сбѫднаха надѣждитѣ на революционеритѣ и на руското общество за едно измѣнение въ системата на управлението. Но сѫщитѣ събития доказаха тѫй сѫщо, че съ свършванието периода на терористическата революциона борба революционото движение не може да се повърне на стария пѫть, на пѫтя, по който вървѣше до периода на терористическата дѣятелность и че социална революция въ Русия не може да се очаква отъ едно чисто селско възстание. Следъ 1-й мартъ 188. год. настѫпи срѣди рускитѣ революционери пълна принципиална криза. Старитѣ революционерни пѫтища положително не удовлетворяваха никого. Почна се жестока критика на миналата революциона дѣятелность. И ето тази именно криза и докара до унищожението на революционата партия „Народна Воля“, а не царската сила. Изгубванието на вѣрата въ старитѣ революциони пѫтища — ето кое унищожи революционата партия „Народна Воля“. Но руското революционо движение продължаваше да сѫществува; то се спрѣ на време, за да подири естественния си пѫть и да се яви въ оная могѫща форма, която въ близко бѫдѫще ще тури край на руския абсолютизмъ. На този пѫть то днесъ се намира.

Кой е този естественъ пѫть на революционното движение?

До 1 мартъ 1881 год. рускитѣ революционери бѣха далечъ отъ истината, че за революция сѫ необходими революционни класи, че социална революция може да се очаква отъ една революционерна класа. Такава класа може да бѫде или буржуазната или работническата класа, пролетариатътъ. Обаче рускитѣ революционери не тамъ търсѣха условията на социалната революция. Едни отъ тѣхъ търсиха революционната класа въ селската маса, когато тя нѣма никаква революциона инициатива, особено въ Руссия, гдѣто селата сѫ расхвърлени едно отъ друго на голѣми пространства и гдѣто умственното и въобще културното състояние на селенитѣ е крайне ниско. Други, — като не вѣрваха въ революционостьта на селската маса, замѣстваха революционата класа съ организиранието на тайно дружество отъ смѣли революционери, което се стреми да грабне властьта и, подпомогнато отъ либералнитѣ и радикалнитѣ елементи на буржуазията, да провъзгласи революцията. Този крѫгъ мисли у рускитѣ революционери бѣха естественъ плодъ отъ условията въ Русия преди 20 години. Руската буржуазия още слаба, и нуждающа се въ единъ силенъ съюзникъ, не представляваше революциона класа. Работническата класа въ онова време въ сравнение съ селската не се явяваше за революционеритѣ сила, на която да расчитватъ. Рускитѣ революционери въ това отношение правѣха една важна принципиална грѣшка, която произтичаше отъ неразвититѣ економически условия на тѣхната страна и отъ политическитѣ условия, които не даваха на руския интелигентинъ умъ да гледа по-широко на общественитѣ задачи. Рускитѣ революционери, отъ една страна, не съзнаваха истината, че безъ едно пролетариатско организирано революционо движение не е възможна въ Русия никаква революциона инициатива отъ нѣкоя друга класа, още по-малко тя е възможна отъ страна на руската селска маса. Отъ друга — тѣ отричаха, че Русия има условия за едно фабрично развитие и следствие на туй тѣ не придаваха сериозно значение на едно пролетариатско революционо движение. Събитията, обаче, скоро дойдоха да имъ покажатъ, че тѣ бѣха далечъ отъ истината.

Колкото и чудно да се вижда на пръвъ погледъ, но е съвършено вѣрно, че Русия следъ 1881 год., въ царуванието на Александра III-й, бърже тръгна по пѫтя на капиталистическото разви-

---

руванието на последното се отличава отъ предшествующитѣ

игание на „руския националенъ духъ“, т. е. на шовинизма

ата буржуазия и съ стремлението да се потъпчатъ, да се обрусятъ другитѣ националности въ руската империя. Тази вътрѣшна политика на руското правителство при Александра III, продължение на която се явява днешната политика на правителството на неговия синъ, не е нищо друго, освѣнъ едно грубо идеологическо облѣкло на економическитѣ искания на капиталистическата руска буржуазия. Подъ идеологическата формула — „повдигание на руския националенъ духъ“ — се разбира практическото искание на руската буржуазия за чрезмѣрното повдигание на митнишкитѣ тарифи, за безгранично покровителство на рускиятъ капиталъ отъ чуждата конкуренция, за разширение на пазарищата на рускитѣ стоки и защитата имъ отъ конкуренцията на чуждитѣ стоки. И дѣйствително, благодарение на тази политика, която следва отъ 1881 год. насамъ, Русия бърже закрачи по пѫтя на капиталистическото развитие, въ което отдавна бѣше встѫпила, но бавно вървѣше напредъ. Естествено е, че съ развитието на капитализма увеличаваше се и фабричния пролетариатъ въ Русия, и не само се увеличаваше той числено, но станаха неизбѣжни и сблъскванията между него и капиталистическата класа, неизбѣжно стана и появлението на работническото движение. Ясно е, че отъ тука именно трѣбваше да се очаква и революциона инициатива. организиранието на едно дѣйствително революционо движение. Така е и въ дѣйствителность.

Пропагандата между фабричнитѣ работници въ Русия никога не е преставала; отъ самото начало на революционото движение въ 70-тѣ години и до 1-й мартъ 1881 тя не прекѫснато се продължаваше. Въ 1877-78 години пропагандата създаде даже единъ работнически съюзъ, извѣстенъ подъ името „Сѣверно-руский работнически съюзъ“, който взѣ живо участие въ политическитѣ демонстрации прѣзъ онова време въ Петербургъ. Но пропагандата между фабричнитѣ работници по онова време се водѣше съ тѣсно специални революциони цели, а не съ цель да се създаде едно работническо самостоятелно революционо движение, една революциона пролетариатска партия. Обаче съ каквито цели и да се водѣше тогива пропагандата между фабричнитѣ работници, но тя внасяше извѣстно класово съзнание срѣдъ тѣхъ. Следъ 1-й мартъ 1881 г., следъ изгубванието на вѣрата въ старитѣ революциони пѫтища, умътъ на рускитѣ революционери съвършенно естествено трѣбваше да съзнае, че пропагандата на социалистическитѣ идеи срѣди фабричнитѣ работници ще създаде оная революциона сила, която едничка може да се яви опасна за руския абсолютизмъ, която ще поведе революционата борба къмъ побѣда надъ абсолютизма. Пѫтьтъ бѣше начертанъ. Въ 1884 год. въ Петербургъ се основа, отъ бивши „землеволци“, първата социалъ-демократическа група, която си тури за главна цель пропагандата между фабричнитѣ работници, събужданието на класовото имъ съзнание и организиранието имъ въ самостоятелна политическа партия. Групата почна една широка пропаганда между петербургскитѣ фабрични работници, отъ една страна, и между интелигенцията отъ друга. Въ най-главнитѣ фабрични центрове основа общеобразователни библиотеки. Въ началото на 1885 год. издаде първия номеръ на първия социалъ-демократически листъ „Рабочій“. Нѣма съмнѣние, че това първо социалъ-димократическо движение бѣше още не съвсѣмъ ясно. Въ всѣки случай то се намираше повече подъ влиянието на взглядоветѣ на Ласаля, отколкото на *социалъ-демократизма*. При всичко' туй, то първо подигна въ Русия социалъ-демократическото знаме и главно между руския фабриченъ пролетариатъ. Въ 1885 г., обаче, петербургската група постигна катастрофа. По-главнитѣ ѝ инициатори бѣха арестовани, печатницата имъ конфискувана отъ полицията. Но почнатото вече движение никаква сила не можеше да го спрѣ. Настѫпалото развитие на капитализма и увеличението на фабричния пролетариатъ даваха нови жизнени сили на движението. И ето днесъ това движение се явява въ една такава могѫща революциона форма, която заплашва руския абсолютизмъ съ близка смърть.

Не се изминаха и десеть години, отъ като се почна систематическата социалъ-демократическа пропаганда между фабричнитѣ работници, и вече работническото движение буйно испъкна по всичкитѣ крайща на широката империя. То се исказа въ редъ стачки, които все повече се увеличаваха, додѣто въ последнитѣ години тѣ станаха общо явление въ Русия. Въ Западния Край, главно въ градоветѣ Варшава, Домброво, Вилна и други още презъ 1893-94 год. фабричнитѣ работници въ тия стачки добиватъ съкращение на работния день и увеличение на работната плата. На Уралъ, на металургическитѣ фабрики, работническото движение се почва още въ 1890 год., което сѫщо се изрази въ редъ стачки презъ сѫщитѣ години. Но работническото движение въ видъ на економическа борба на работницитѣ съ капиталиститѣ особенно се усилва въ последнитѣ три години. Въ 1895—1896 год. се почватъ редъ стачки въ Ярославъ и около него, въ Прибилтийския край, въ градоветѣ Либава, Митава, Дерптъ и Рига, които се повтарятъ въ по-широки размѣри въ 1897 и 1898 год. Въ 1898 год. презъ декемврий се почнаха общитѣ стачки на работницитѣ отъ Петербурскитѣ фабрики и презъ Томината Недѣля въ московския фабриченъ районъ Въ сѫщото време станаха редъ стачки въ Екатеринославскитѣ фабрики. Отъ началото на тази година стачкитѣ въ Русия взѣха такива широки размѣри, че се явяваватъ повсемѣстни, въ всички фабрични градове и окрѫзи. Въ гр. Рига въ началото на май мѣсецъ работническото движение се обърна въ откритъ бунтъ.

Испървенъ работническото движение се ограничаваше въ економическата борба на работницитѣ съ господаритѣ, въ бора за подобрение на положението имъ, за увеличение на работната плата и намаление на работния день. Но тази борба лесно се обърна въ политическа, въ класова борба. Първо време, додѣто работническото движение бѣше слабо, не повсемѣстно, стачкитѣ често пѫти се свършваха безъ шумъ, безъ намѣса на властьта. Обаче, когато работническото движение се усили и стачкитѣ станаха повсемѣстни, работницитѣ вече се срѣщнаха и съ властьта, съ полицията и царската войска. Намѣсто удовлетворение на законитѣ имъ искания, почва се най-варварско истребление на работницитѣ отъ жандармитѣ и казацитѣ, за това само, че работницитѣ напущатъ фабрикитѣ, за да изтръгнатъ отъ своитѣ господари по-човѣшки отношения и по-добро възнаграждение на труда. Това ясно показва на руската работническа класа, че най-голѣмъ тѣхенъ врагъ днесъ е руския абсолютизмъ и че безъ политически правдини тя не може да достигне економическо подобрение. Естественно е, че рускитѣ работници къмъ економическитѣ искания заявяватъ и политически, като *свобода на стачкитѣ, свобода на събранията и словото, публиченъ съдъ на стачницитѣ и унищожение на административно-полицейскитѣ заточения безъ съдъ*. Такива политически искания работницитѣ заявляватъ вече при обявяванието на стачкитѣ, както при стачкитѣ на петербурскитѣ фабрики на Максвеля и Паля, на Екатеринославскитѣ фабрики и т. н.

Че работническото движение въ Русия днесъ е класово политическо, показва ни празднуванието на 1-й Май тази година. Тази година 1-й Май (19 априлий) въ Русия се отпразднува на много фабрични мѣста открито, съ улични манифестации. Въ Варшава и Домброво този день работницитѣ въ 15 хиляди души, обиколени отъ казаци, съ червено знаме и революциони пѣсни манифестирали по улицитѣ и предъ паметника на Мицкевичъ. Въ Вилна сѫщия день е имало грамадна работническа манифестация по главната улица, съ червено знаме и при виковетѣ: „Долу самодържавието!“ „Да живѣе политическата свобода!“ Но най-забелѣжително е билъ отпразднуванъ 1-й Май въ Либава. Тука работницитѣ напустнали работата въ всичкитѣ фабрики и открито празднували Праздника на Труда. Въ другитѣ градове, както въ Одеса, Киевъ, Москва, Петербургъ и т. н., работницитѣ празднували 1-й Май въ редъ частни събрания и съ издаванието на редъ майски прокламации. Нѣма съмнѣние, че безъ сблъсквания съ полицията и войската не се е минало. Множество събрания биле насилствено разтурени и множество работници сѫ биле арестувани. Само въ Киевъ наброяватъ до 500 обиска и 150 арестувания къмъ 1-й Май, а въ Одеса 200 арестувания!

Руското правителство съвършено е изгубило умъ предъ грандиозното работническо движение. То напълно съзнава голѣмата опасность отъ него за руския абсолютизмъ. Колко ясно съзнава то тази опасность, може да се види отъ „Тайния докладъ“ на И. Д. Московски Полицiймейстеръ отъ 8 й априлий 1898 год. За съжалѣние не мога да приведа цѣлия този интересенъ докладъ, — много е дълъгъ. Но за да види читательтъ, какъ ясно руското правителство разбира опасностьта отъ работническото движение, ще приведа нѣкои мѣста отъ него. „Историята на революционото движение, — четемъ тамъ, — показа, че силитѣ само на интелигенцията за борба съ правителството сѫ недостатъчни, даже и въ такъвъ случай, когато тѣ сѫ въоржжатъ съ варивчати вещества. Като помнатъ това, всички опозициони групи ржкоплескать сега на социалъ-демократическото движение съ такава смѣтка, че като присъединятъ работницитѣ къмъ противоправителственитѣ предприятия тѣ ще иматъ въ свое расположение такава масова сила, предъ която правителството ще трѣбва сериозно да се замисли“. И по-нататъкъ: „Русkитѣ революционсри бърже напуснаха старитѣ знамена, за да се присъединатъ или да се присламчатъ къмъ новото движение. Практиката ги докара до непрекжснатата агитация срѣдъ работницитѣ върху почвата на сжществующитѣ дребни нужди и искания. При казаната система революционеритѣ не губятъ сили за преубеждаване и подбуждание на работницитѣ, тъй като всичко потрѣбно се дава отъ самия моментъ, избранъ за агитация: на подбудителя остава само да приведе въ извѣстность нуждитѣ на недоволнитѣ, да ги изложи систематически и да формулира съотвѣтнитѣ искания.... Таза тактика даде превъсходни резултати на практика: явиха се масови стачки, които дадоха въ обща сума достатъчно удовлетворение на своитѣ съучастници“. Главното е, че стачкитѣ водятъ къмъ опасни политически резултати. „Между това, — казва докладътъ, — успѣхитѣ, достигнати чрезъ стачкитѣ, иматъ опасно и вредно държавно значение, като се явяватъ първоначално училище за политическото въспитание на работницитѣ“. Докладътъ по-нататъкъ признава, че „сегашния моментъ е до толкова тревоженъ, дѣятелностьта на революционеритѣ до толкова интенсивна, щото за борба съ злото се изисква задружна, съвмѣстна работа на всички съпричастни къмъ движението вѣдомства“. Той предлага на московския генералъ-губернаторъ, на царския замѣстникъ, на негово императорско височество, усилвание на полицейския надзоръ надъ фабрикитѣ и работницитѣ. Инъкъ, споредъ Оберъ — Полиціймейстера, при „бойния лозунгъ на революционеритѣ: съединение, сливание и солидарность („работници отъ всички страни, съединявайте се!“) по никой начинъ не може да се гарантира безусловна и скора побѣда надъ социалната демокрация“. —

Ето какъ ясно руското правителство схваща опасностьта отъ растящето работническо движение за руския абсолютизмъ. Всички мѣрки, които предлага московския оберъ-полициймейстеръ нищо не помагатъ, разбира се, на руското правителство, за да побѣди социалната демокрация. Тя расте гигантски. Подъ влиянието на социалистическата пропаганда работническото движение става все по-съзнателно. Но най-важното е, че отъ съзнателната часть на работницитѣ се организира едно могжщо бойно ядро, Российска Социалъ-демократическа Работническа Партия, въ борбата съ която руското правителство се оказва съвсѣмъ безсилно. Массовитѣ арести на работници и интелигенция къмъ никакви резултати не докараха. Работническата партия е неулозима сила, защото нейнитѣ корени се намиратъ въ многомилионата масса работници. Руското правителство употрѣбява всички средства, за да спрѣ революционата вълна, по напраздно. Въ ноемврий мѣсецъ 1893 год. министрътъ на вжтр, работи, Горемыкинъ издаде новъ

„секретний циркуляръ", съ който отъ началото на тази година за усиление на полицейския надзоръ въ индустриалнитѣ окрѫжия учреждава нови полицейски длъжности, а именно 60 полицейски надзиратели и 2,320 стражари. Споредъ циркулярътъ, тѣзи полицейски чиновници не трѣбва да бѫдатъ „отвличани отъ своята длъжность" за изпълнение на каквито и да било други порѫчки; тѣ трѣбва да иматъ „характеръ на подвижна сила", т. е. такава сила, която да може лесно да се испраща отъ една фабкика въ друга въ случай на стачка, на работническо вълнение. До колко всички тѣзи полицейски мѣрки помагатъ на руския абсолютизмъ, показватъ тазъ годишнитѣ повсемѣстни стачки, работнически вълнения и най-вече майскитѣ манифестации. Но колко е безсиленъ руския абсолютизмъ въ борбата си съ руската социална демокрация, показва и този фактъ, че вѫтрѣ въ Русия, подъ носа на царската жандармерия се издаватъ нѣколко работнически вѣстници: „Рабочая Мысль", вѣстникъ на петербурскитѣ работници, издава Комитетътъ на Росийската Социалдемократическа Работническа Партия; „Впередъ", органъ на Киевския Комитетъ на Россійск. Социалдемократич. Работнич. Партия; „Бѣлостокский Работникъ", издание на Бѣлостокския Комитетъ на Всеобщия Евр. Раб. Съюзъ въ Русия и Полша; „Рабочее знамя", органъ на Русската Социалдемкр. партия. Освѣнъ тѣхъ, на полски и латишски езикъ се издаватъ нѣколко социалистически вѣстници. Най-сетнѣ, социалдемократическото движение въ Русия тъй широко се распространи, че социалистическитѣ идеи се распространяватъ открито и отъ легалния печатъ. Не отдавна се издаваше повече отъ двѣ години сп. „Новое Слово". Подиръ неговото спиране отъ цензурата, отъ началото на тази година почна да излиза сп. „Начало". Цензурата, разбира се, и него спрѣ; но пропагандата на социалист. идеи чрезъ легалния печатъ все продължава; тя намира други легални органи, чрезъ които си пробива пѫть.

Колкото повече се усилва социалъ-демократическото движение въ руската империя, толкова по-жестокъ и по-нетърпимъ става руския абсолютизмъ. Съ това той самъ подклажда революционния огънь. Въ ясното съзнание на близкия край и предъ страха на близката смърть, руския абсолютизмъ предизвиква не само работнич. класа на революция, но той предизвиква и самата буржуазия. Въ горѣприведенитѣ циркуляри, руското правителство все повече се вмѣсва въ отношенията между господаритѣ и работницитѣ. Министърътъ на вѫтр. работи налага на фабрикантитѣ задължението да съдържатъ на свои разноски при фабрикитѣ си казашки роти и специални шпиони (единъ шпионъ на 200 человѣка, 2 шпиона при 200—500 работника и т. н.), на които сѫ длъжни, освѣнъ опредѣлена плата, да имъ даватъ и безплатна квартира. Всички тѣзи мѣрки, натрапвани отъ правителството на фабрикантитѣ иматъ предъ видъ исключително интереситѣ на абсолютизма. Руската буржуазия не може да бѫде особено доволна отъ тѣхъ и не е далечъ времето, когато тя ще поиска да махне това натрапване на руския абсолютизмъ и да вземе грижитѣ за своитѣ интереси въ собственитѣ си рѫцѣ. Ето защо „всички опозициони групи“ не само „рѫкоплескатъ на социалъ-демократ. движение“, но и „опозиционитѣ групи“, подъ които се разбира либералната и радикалната часть отъ руската буржуазия, се увеличаватъ. Отъ друга страна, подъ влиянието на хроническия гладъ, който търпи селската маса и подъ влиянието на социалъ демократ. движение въ градоветѣ, бунтоветѣ въ селата напоследъкъ ставатъ все по-часто. Това се подтвърдява отъ „секретното циркулярно“ на министра на вѫтр. дѣла до губернаторитѣ, отъ 17 юний 1898 год. подъ № 4894, въ което министрътъ предлага особени най-строги мѣрки противъ селскитѣ бунтове и агитациитѣ въ селата. Обаче, колкото по-строги сѫ мѣркитѣ, толкова по-опредѣленъ и по-широкъ революционенъ характеръ приематъ „селскитѣ бунтове“.

И тъй, благодарение на новото революционо движение, на социалъ-демократическото, абсолютизмътъ въ Русия е окончателно расклатенъ, и близъкъ е деньтъ, въ който той окончателно ще бѫде погребенъ. А деньтъ, въ който той ще бѫде погребенъ, ще бѫде великъ день за международната социална демокрация. Съ унищожението на руския абсолютизмъ, нейния пѫть къмъ пълното възтържествувание ще бѫде съвършено исчистенъ. За това дѣлото на нашитѣ руски другари има велико международно значение. Международна социална демокрация напълно оцѣнява юначната борба на руската социална демокрация съ абсолютизма и ѝ испраща найгорѣщитѣ си симпатии и насърдчения. Да присъединимъ и нашитѣ слаби, но горѣщи благопожелания къмъ нашитѣ руски другари! Нека пожелаемъ, щото деньтъ на тѣхната побѣда надъ руския абсолютизмъ да дойде часъ по-скоро!

М-ко.

ХРОНИКА.

(Изъ нашата журналистика).

Въпросътъ за митингитѣ. — Поводътъ, по който той се яви. — „Либералната партия“ и митингитѣ. — Сопаджийски оправдания и опозиционния печатъ. — Мнѣнията на в. „Прѣпорецъ“ и в. „Миръ“ по сѫщия въпросъ. — Мѫдруванията на сопаджиитѣ и отговорътъ на „демократитѣ“. — Кѫкво ни казва препирнята на буржуазния печатъ по въпроса за митингитѣ? — Каравеловъ и тетевенскитѣ кривацы. — Демогогията на Каравеловъ. — Сопаджиитѣ и в. „Миръ“. — Системата на свѣщогасителитѣ и приложението ѝ днесъ. — Въпросътъ за отношенията на князя къмъ управлението на страната. — Сѫщностьта на въпроса. — Князь Фердинандъ и нашитѣ условия. — Какво да се прави? — Буржуазната опозиция и социалиститѣ. — Съединението на буржуазнитѣ партии и Работнич. Социалъ-демократич. Партия.

Обѣщахъ въ миналата си хроника да поговоря по два въпроса, върху които доста писаха нашитѣ вѣстници. Единия отъ тѣхъ е въпросътъ за митингитѣ. Този въпросъ изникна по следующия случай. Следъ произволното и беззаконо касиране на 16 души депутати отъ опозицията въ миналата извънредна сесия и следъ издаванието на извѣстния манифестъ къмъ българския народъ отъ страна на опозиционитѣ депутати (касирани и некасирани), по число 61 последнитѣ съ едно възвание къмъ софийскитѣ граждани свикваха на 6-й юний митингъ за протестиране противъ поведението на правителството въ Народното Събрание и най-вече противъ договоритѣ, които се внасяха за гласувание отъ него. Правителството, а главно сопаджийската „либерална партия“, чрезъ централното бюро въ София, съ цель да попречи на опозициония митингъ, покани своитѣ партизани на митингъ въ сѫщия день, 6-й юний, на сѫщото мѣсто и сѫщия часъ. Тази покана биде напечатана въ 58-й брой на органа на сопаджиитѣ „Народни Права“ и придружена съ една статия, въ която шайкаджийската „либерална партия“ канѣше своитѣ шайки да отидатъ на митинга и да покажатъ на опозиционитѣ депутати, че „народътъ“ ги презиралъ. Съ други думи, шайкаджийската „либерална партия“ канѣше „народа“ да отиде съ сопи на площадь „Славейковъ“ и да не даде да стане свиканиня отъ депутатитѣ митингъ. Предъ видъ на това, последнитѣ съ втора покана извѣстиха на гражданитѣ, че митинга се отлага за друго време. Сѫщото направи и „либералното бюро“ въ София. Отъ друга страна, архисопаджията и шайкаджията министръ Радославовъ съ една окрѫжна телеграма до окрѫжнитѣ управители отъ 5-й юний предложи имъ да свикатъ неговитѣ шайки и по сѫщия начинъ, както въ София, да не даватъ на опозицията да прави митинги и отъ своя страна да пращатъ до него телеграми съ съдържание, че осуетили митингитѣ на опозицията и исказватъ пълно довѣрие на правителството.

Опозициониятъ печатъ осѫди това поведение на „либералната партия“, като противокоституционо, като такова, което е насочено да потѫпчи конституционитѣ правдини на народа. И дѣйствително, „либералното бюро“ въ София покани своитѣ шайки да отидатъ да нападнатъ на гражданитѣ, които би се явили на опозициония митингъ, а министрътъ на полицията съ окрѫжна телеграма, като обявява гражданитѣ, които свикватъ и се събиратъ на опозиционни митинги за „размирници“, кани полицията да покровителствува шайкитѣ и да бие и арестува гражданитѣ, събрани на митинга. По такъвъ начинъ „либералната партия“ искаше да попрѣчи на гражданитѣ да се събиратъ на митинги и да обсѫждатъ дѣлата ѝ, съ което тя посѣгна върху едно отъ правата, освѣтени отъ 82 чл. на конституцията. На тѣзи справедливи изобличения на поведението на „либералната партия“ отъ опозициония печатъ, отговори „Народни Права“ съ редъ статии, подъ заглавие „Митингитѣ“. Въ тѣзи статии органътъ на Радославовитѣ шайки оправдава поведението имъ чисто по-сопаджийски. Сопаджийтѣ около „Народни Права“ намиратъ, че поведението на „либералната партия“ и на правителството не съдържало нищо противоконституционо и престѫпно по отношение на митингитѣ, тъй като на тѣхъ се свиквали всички граждани, безъ разлика на партии, и тъй като гражданитѣ иматъ различни мнѣния, то спрѣчкванията имъ биле неизбѣжни, следователно и намѣсата на полицията се явявала неизбѣжна. Споредъ тѣхъ, въ всички конституциони страни тъй е било и така е. На тѣзи безчестни сопаджийски мѫдрувания отговори в. „Прѣпорецъ“ съ двѣ статии, въ които изобличава сопаджиитѣ отъ „Народни Права“ въ изопачавание на фактитѣ и дѣйствителностьта. Подиръ него в. „Миръ“ въ една статия доказва престѫпностьта въ поведението на Радославова, като министръ, и на основание чл. 82 отъ Конституцията и 180 чл. отъ Наказателния Законъ подканва депутатитѣ да поискатъ отъ Народното Събрание даванието подъ сѫдъ на министра на полицията.

Изобличенията на в. „Прѣпорецъ“ и „Миръ“ сѫ съвършено справедливи, но не сѫ убѣдителни. Нѣма съмнѣние, че всички правителства не обичатъ събранията на митинги за критикувание дѣлата имъ. Правителствата и въ други конституциони страни прибѣгватъ до сѫщитѣ престѫпни срѣдства за разтуряние на митингитѣ, до които прибѣгватъ тѣ и у насъ. Сопаджийтѣ около „Народни Права“ именно съ туй искатъ да оправдаятъ поведението на „либералната“ и на нейния достоенъ шефъ Радославовъ. Тѣ казватъ, че и въ Ромѫния, и въ Сърбия, и въ Маджарско, даже и въ Англия ставало съ митингитѣ сѫщото, каквото ставало и у насъ. В. „Прѣпорецъ“, къмъ мнѣнието на който се присъединява и „Миръ“, имъ възражава, че въ Англия е ставало едно време, а колкото до Ромѫния, Сърбия и други страни, тамъ ставатъ такива работи за това, защото ромѫнитѣ биле „мамалигари“, сърбитѣ „некадърници“ и т. н. Така отговарятъ „демократитѣ“ на „либералитѣ“! Нищо умно въ такъвъ отговоръ не се съдържа, разбира се. Отсѫтствието на организирани обществени сили, което зависи отъ неразвититѣ обществени условия, и изобщо отъ низкия културенъ уровенъ на народитѣ, тази е причината, дѣто въ страни съ конституционо управление сѫ възможни полицейския произволъ и правителствения шайкаджилъкъ. Въ такива страни на чело на управлението стоятъ обикновено малки партии, т. е. котерии или шайки отъ службогонци и всѣкакви обществени паразити, които дохождатъ на власть по милость на върховнитѣ глави и се държатъ съ насилия и потѫпкване законитѣ, а не като представители на една организирана обществена сила, на една социална класа. Така е у насъ, така е въ Сърбия, така е въ Гърция, така е и въ всички страни съ слабо развити социални класи.

Препирнята между споменатитѣ вѣстници е много интересна отъ друга страна. Сопаджиитѣ около „Народни Права“, за да оправдаятъ безчестното управление на своя шефъ Радославовъ, посочватъ на редъ факти отъ управлението на Каравелова, отъ които се вижда, че последния сѫщо тъй се отнасяше къмъ въпроса за митингитѣ, както и днешнитѣ сопаджии. Каравеловиятъ органъ тогава, в. „Търновска Конституция“, както днесъ в. „Народни Права“, е насъсквалъ „демократитѣ“ отъ своята партия да нападатъ на опозиционитѣ митинги съ **тетевенски криваци**, т. е. съ сопи. Каравеловъ днесъ въ бр. 25 и 26 отъ в. „Прѣпорецъ“ се оправдава предъ тия факти съ туй, че не той билъ кривъ за сопаджийскитѣ проповѣди на неговия тогава органъ „Търн. Конст.“, а биле криви днешнитѣ редактори на „Народни Права“, които тогава биле негови партизани. Така че, Каравеловъ днесъ умива себе си, както Пилатъ рѫцѣтѣ си, като сваля отговорностьта за неговото шайкаджийско управление на другитѣ Обаче, това не е въ състояние да го умие. Каравеловъ не само не е „дърпалъ ушитѣ“ на своитѣ сопаджии за дивитѣ имъ проповѣди, а самъ ги е насърдчавалъ въ тѣхъ. Припомняме си неговото окрѫжно, което той издаде по поводъ на вратчанския митингъ тогава и което е образецъ на „демократически“ дивотии по конституционото управление. Припомняме си и въведения отъ него полицейски произволъ тогава за седмодневното арестуване на гражданитѣ отъ полицията безъ сѫдъ. Тука нѣма да припомнямъ неговото арогантно поведение въ Народното Събрание тогава, съ което той показваше пълно незачитание къмъ конституционализма и парламентаризма. Тъй че, Каравеловъ самъ е билъ носитель и проповѣдникъ на сопаджийскитѣ начини на управление. Въ всѣкой случай неговото управление приличаше на една демагогия. Ще ли то да бѫде друго, ако единъ день Каравеловъ поеме браздитѣ на управлението? Азъ се съмнѣвамъ много. Днесъ той се явява шефъ на една „партия“, която носи хубавото име „демократическа“. Отъ всичко се вижда, че въ тази „партия“ всичко се решава по едноличната воля на Каравеловъ; той е всичко въ нея, и „партията“ нищо. „Партията“ — това е Каравеловъ. А една „партия“, която се олицетворява въ единъ човѣкъ, и то човѣкъ демагогъ, какъвто е Каравеловъ, не представлява никаква гаранция за възтържествуването на „демократически начала“.

Отъ друга страна, сопаджиитѣ отъ „Народни Права“, като отговарятъ на свѣщогасителитѣ около в. „Миръ“ припомнятъ имъ Добричския митингъ. „Мирянитѣ“ отговарятъ, че нападението отъ полицията на Добричския митингъ било законо, защото гражданитѣ не искали да държатъ митинга въ опредѣленото отъ полицията мѣсто за тази цель. Обаче, тѣ забравятъ това, което цитиратъ отъ конституцията въ сѫщата статия. Гражданитѣ, споредъ конституцията, иматъ право да правятъ своитѣ събрания, безъ да искатъ разрешение отъ полицията или опредѣление мѣстото отъ нея, на която само се съобщава за мѣстото и времето. Гражданитѣ свикватъ митинги въ площади, най удобни за цельта. Но „мирянитѣ“, съ цель да пречатъ на митингитѣ, дадоха тази власть на полицията, щото тя именно да опредѣля на гражданитѣ мѣстото, гдѣ да ставатъ митингитѣ. И обикновено полицията опредѣля такива мѣста, които представляватъ всички несгодности. Изобщо, свѣщогасителитѣ около „Миръ“ сѫ хората, които създадоха цѣла полицейска система отъ мошенически начини за пречение на гражданитѣ да упражнятъ своитѣ конституциони права. Днешнитѣ сопаджии въ много отношения буквално прилагатъ тази мошеническа система на управление, която въведоха предшественицитѣ имъ. Разликата е само въ туй, че днешнитѣ сопаджии иматъ и свои специални начини за потжпкване на законитѣ и правдинитѣ.

Въ резултатъ отъ препирнята се получава, че нашитѣ буржуазни „партии" едни други струватъ. И тѣ ще бждатъ такива до тогава, додѣто не се явятъ у насъ общественни организирани сили; управлението на всички тѣхъ ще си прилича по сжщность, до дѣто нѣма да има сили, които да ги каратъ да не смѣятъ да тжпчатъ законитѣ и свободитѣ ни. До тогава всички обѣщания на „либерали" и „демократи" ще бждатъ само срѣдство, за да се качатъ на власть и да повтарятъ въ по-друга форма едно и сжщо управление.

* * *

Другия въпросъ, къмъ който постоянно се повръщатъ нашитѣ буржуазни партии, е въпросътъ за отношенията на князя къмъ управлението на страната. Нашитѣ буржуазни партии обвиняватъ князя за това, че той повѣрява управлението на страната въ ржцѣтѣ на хора, „взети отъ улицата" и че не обръща внимание, какъ тѣ управляватъ и какви сж желанията на народа. Съ тѣзи обвинения искатъ да кажатъ, че князьтъ при назначаването на министритѣ не се придържа о никакви конституциони форми, че той назначава за министри хора, каквито му се харесватъ, безъ да гледа, да-ли тѣ сж способни и да-ли се ползуватъ съ довѣрието на болшинството отъ народа. Отъ тука нашитѣ буржуазни партии за лошото управление на страната укривяватъ князя. Вследствие на това напоследъкъ противъ князя се появиха въ буржуазнитѣ вѣстници много рѣзки статии.

Че князь Фердинандъ постжпва тъкмо тъй, както казватъ нашитѣ буржуазни вѣстници, то е вѣрно. Обаче, да-ли само той е кривъ за злото у насъ? Азъ мисля, че князь Фердинандъ постжпва тъй, както постжпва всѣки върховенъ глава, който се намира въ сжщитѣ условия, при които князува той. Да поразгледаме въпроса по-отблизу. Най-първо ще забелѣжа, че нашата конституция е крива, дѣто тя дава право на князя да назначава и уволнява министритѣ, безъ да дава други гаранции за защита на конституционитѣ правдини. Не му е мѣстото тука да излагамъ всички недостатъци на конституцията. Но постановлението, че князя назначава и уволнява министритѣ, е едно право, което винаги може да бжде обърнато противъ самоуправлението на народа. Князь Фердинандъ, разбира се, на широко се ползува отъ това право, което му дава конституцията, и упражнява това си право, както му диктуватъ неговитѣ желания и планове. Сетнѣ, нашитѣ буржуазни партии искатъ да кажатъ, че князьтъ трѣбва да повѣрява управлението на хора, които иматъ довѣрието на народа. Но кои сж тия хора? Въ конституционенъ смисълъ въпросътъ се решава лесно: трѣбва да се повѣрява управлението на страната въ ржцѣтѣ на ония хора, които представляватъ една голѣма часть отъ народа, една силна партия. Но тамъ е работата, че у насъ нѣма нито една силна партия, която да може да поеме управлението самостоятелно. У насъ нѣма даже партии въ истински конституционенъ смисълъ. Въ такъвъ случай, на коя партия трѣбва князь Фердинандъ да повѣри управлението? Нито една отъ нашитѣ буржуазни „партии“ не е толкосъ силна въ народа, щото да може да управлява сама; всѣка отъ тѣхъ очаква да дойде на власть, за да се усили чрезъ властьта, съ насилия, съ произволи и потѫпкване на законитѣ. И ето князь Фердинандъ, като вижда предъ себе си само котерии отъ хора, които наричатъ себе си „партии“, игнорира ги и намира за по-удобно за себе си да повѣрява управлението на приятнитѣ за себе си хора, или да повиква ту еднитѣ, ту другитѣ, споредъ обстоятелствата и личнитѣ си съображения. Пита се: кривъ ли е той, че умѣе да се ползува отъ обстоятелствата? че той вижда предъ себе си не истински партии, а пародия на партии? че коя и да повика все сѫщото ще се получи? Другояче щѣше да стои работата, ако у насъ имаше една силна буржуазна партия, силата на която да се основава на една развита класса, заинтересувана въ конституционото управление. Ще ми кажатъ, че князьтъ е длъженъ, щомъ види, че хората, които управляватъ, тѫпчатъ законитѣ и насилватъ, да ги махне и да повика други, които ще управляватъ конституционо. Това е негова конституционна длъжность, ще ми кажатъ. Да, така би трѣбвало да бѫде. Но много наивно ще бѫде да се мисли, че има по свѣта върховни глави, които доброволно да испълняватъ конституционитѣ задължения. Въ природата имъ е тѣ да бѫдѫтъ противъ конституционното управление винаги, когато и гдѣто могатъ. Князь Фердинандъ не представлява исключение и не може да бъде исключение. Царетѣ ставатъ конституциони само по принуждение. Това не трѣбва да се забравя, когато се обвинява князь Фердинандъ. Вината преди всичко трѣбва да се дири въ нашитѣ буржуазни партии, които нищо не сѫ направили до сега, за да се яви у насъ оная обществена сила, която може да тури князя Фердинанда въ рамкитѣ на коституционитѣ задължения.

⁂

Въ свръзка съ горния въпросъ напоследъкъ се подигна въ буржуазнитѣ вѣстници и въпросътъ: какво да се направи, за да се установи въ България едно конституционо управление? Нѣкои отъ тѣхъ отговориха, че трѣбва да се съединятъ всички опозициони партии за обща борба противъ дворцовитѣ режими. Ний социалиститѣ нищо, разбира се, не можемъ да имаме противъ таквосъ едно съединение на буржуазнитѣ партии. Напротивъ, ний ще имъ рѫкоплескаме. Но, не щешъ ли, намѣриха се буржуазни вѣстници, които като прѣчка за казаното съединение намиратъ Работническата Социалъ-Демократическа Партия и за това исипьха по адреса на социалиститѣ купъ обвинения. Въ туй отношение особенно се отличи вѣстникътъ на г. Ризовъ „Христо Ботйовъ". Поводъ за тѣзи обвинения послужиха белѣжкитѣ на „Работнич. вѣстникъ". По поводъ на тѣзи белѣжки г. Ризовъ намѣрилъ за нужно да напомни, че въ Франция имало криза въ социалистическата партия, защото Жоресъ и Милеранъ биле за общитѣ дѣйствия на партията съ буржуазнитѣ партии противъ реакционеритѣ и враговетѣ на републиката, а „дервишитѣ марксисти" биле противъ такива дѣйствия. За по-голѣма доказателность той превежда въ подлистникъ и нѣколко статии отъ Жореса, Пресансие и др. Насъ българскитѣ социалисти, като ни причислява къмъ „дервишитѣ" на марксизма, ни искарва, че не сме разбирали задачитѣ на социализма. Като се надѣвамъ, че въ „Ново Време" ще се явятъ обстоятелствени статии по работитѣ на французската социалистическа партия, азъ нѣма да се спирамъ тука върху този въпросъ. Но ще забелѣжа, че г. Ризовъ говори съ свойствения нему апломбъ за нѣща, отъ които той нѣма буквално нито понятие. Колкото до отношенията на Работн. Соц. Демократич. Партия къмъ въпроса за съединението на опозиционитѣ партии за обща борба противъ дворцовитѣ режими, тѣ сѫ ясни. Тя се е борила и ще се бори противъ потъпкванията на правдинитѣ и безаконията на всѣко правителство. Съ това тя помага и на всѣка друга партия, която се бори противъ сѫщото. Така че, Работнич. Социалъ-Демократическа Партия не може да прѣчи на съединението на буржуазната опозиция. Камъ я да се съедини и да почне борбата! А Работнич. Партия е на поста си и по неволя ще се срѣщне съ буржуазната опозиция въ борбата! Но бѣдата е тамъ, че буржуазната опозиция сама е неспособна да се съедини; жаждата за власть я дѣли и заслѣпява до тамъ, че тя е некадърна за нищо, а такива плескала като Ризовъ искатъ да я оправдаатъ съ обвинение противъ насъ. Мигаръ ний да отидемъ да я съединимъ! Уви! Колко сѫ жалки нашитѣ противници!

Senex.

* * *

ОБЯВЛЕНИЯ

Открыта подписка на 1899 год. (5-й г. Изданія)

НА ЕЖЕМѢСЯЧНЫЙ ЖУРНАЛЪ

„НАУЧНОЕ ОБОЗРѢНІЕ“.

Изданіе П. П. Сойкина подъ редакціею д-ра философіи М. М. Филиппова.

Въ „НАУЧНОМЪ ОБОЗРѢНІИ“ принимаютъ участіе слѣдующіе авторы: д-ръ филос. Викторъ Анри, проф. Д. Анучинъ, проф. П. Бахметьевъ, акад. Н. Н. Бекетовъ, доц. С. Н. Булгаковъ, проф. В. А. Вагнеръ, проф. Н. Н. Гезехусъ. проф. А. А. Герценъ, проф. С. П. Глазенапъ, проф. Х. Я. Гоби, доц. М. Ю. Гольдштейнъ, проф. де-Греефъ (ректоръ Новаго Брюссельскаго унив.) доцентъ В. Денъ, В. Дингельштедтъ, А. Егоровъ, П. В. Засодимскій, А. Изгоевъ, проф. А. А. Исаевъ, доцентъ А. Н. Карножицкій, проф. П. Казанскій, А. Кирсановъ, Максимъ Ковалевскій, доцентъ А. Красновъ, доц. Куриловъ, д-ръ Литинскій, Б. Львовъ, доцентъ В. Львовъ, А. Лосицкій, П. П. Масловъ, проф. И. Оршанскій, И. Палибинъ, проф. Э. Реклю (по всеобщей географіи). А. Санинъ. проф. В. И. Сергѣевичъ, Е. А. Соловьевъ, проф. В. Стекловъ, П. Б. Струве, д-ръ С. Сухановъ, д-ръ соціальныхъ наукъ Б. Тотоміанцъ, проф. А. С. Трачевскій, М. И. Туганъ-Барановскій. В. А. Тюринъ, В. Ульрихъ, д-ръ философіи М. Филипповъ, проф. Н. А. Холодковскій, П. Ю. Шмидтъ, М. Энгельгардтъ и мн. др.

Въ 1899 году „НАУЧНОЕ ОБОЗРѢНІЕ“ будетъ издаваться подъ прежнею редакціею, съ присоединеніемъ, къ прежнему составу, **новыхъ сотрудниковъ.**

ВЪ ПРИЛОЖЕНІИ къ журналу „НАУЧНОЕ ОБОЗРѢНІЕ“ въ 1899 году будутъ напечатаны съ особой нумераціей страницъ слѣдующія сочиненія:

Людвигъ Берне. Полное собраніе сочиненій. Новый переводъ, подъ ред. М. Филиппова и Е Соловьева.

Максимъ Ковалевскій. Экономическій строй Россіи.

Вольфъ, проф. Сорбонны. Космогоническія гипотезы. Съ добавленіями русск. перев.. о гипотезахъ Фэя, Бредихина, Ярковскаго и др.

Геллъвальдъ. „Исторія новой культуры“. Большой томъ съ многочисленными табл. рисунк. Пер. Фридолина и др. подъ ред. М. М. Филиппова.

ПОДПИСНАЯ ЦѢНА: на годъ безъ доставки въ Спб. и Москвѣ (у Н. Печковской) 6 р 50 к., съ доставкою въ Спб и Москвѣ и пересылкою во всѣ города и мѣстности Россійской Имперіи 7 р , на полгода 4 р , на четверть года 2 руб.

Народнымъ учителямъ и учительницамъ, фельдшерамъ и фельдшерицамъ уступка — **пять** руб. въ годъ (при подпискѣ необходимо прилагать удостовѣреніе званія, безъ чего уступка не будетъ сдѣлана), причемъ допускается разсрочка по одному рублю впередъ за мѣсяцъ, считая первый взносъ въ Декабрѣ за Январь, въ Январѣ за Февраль и т. д. до уплаты всей подписной суммы. За границу 10 руб.

Подписка на 1898 годъ продолжается. Всѣ вновь подписавшіеся получатъ немедленно всѣ вышедшіе №№ журнала.

Подписка принимается въ Главной Конторѣ журнала „НАУЧНОЕ ОБОЗРѢНІЕ“: С-Петербургъ, Стремянная, 12, собств. домъ.

ОБЯВЛЕНИЯ.

ПРАВО ДѢЛО

МѢСЕЧНО

ОБЩЕСТВЕННО-ПЕДАГОГИЧЕСКО СПИСАНИЕ.

(Излива въ началото на всѣки мѣсецъ, освѣнъ прѣзъ юлий и августъ, въ размѣръ най-малко отъ 4 печатни коли).

Цѣната му е: за България 6 лева. За странство — 8 лева.

Абонамента му е годишенъ и предплатенъ. Всичко що се отнася до списанието се адресира:

Габрово, Редакция на сп. Право Дѣло.

* * *

Излѣзе отъ печатъ:

КАРЛЪ КАУЦКИ

ЗЕМЛЕДѢЛЧЕСКИЙ ВЪПРОСЪ

Погледъ върху тенденциитѣ на модерното земледѣлие.

АВТОРИЗИРАНЪ ПРЕВОДЪ
НА
Янко Сакѫзовъ

ЧАСТЬ ВТОРА

Цѣна **2 лева.** Двѣтѣ части заедно струватъ: **4 лева.**

Всички порѫчки се отнасятъ до преводача въ София.

Излѣзе отъ печатъ портретътъ на

АЛЕКО КОНСТАНТИНОВЪ

Форматъ $^{38}/_{54}$ см., цѣна 1.25 л.

Порѫчкитѣ до *Г. Данчовъ*, Пловдивъ.

* * *

вадъ стѣнитѣ на Ерихонъ. „Стѣнитѣ на Новия Ерихонъ“ не се поклатиха отъ тръбитѣ на иудеитѣ. Дарвинъ държи позицитѣ съ силата на истината и Мойсей почна да се сдава. Много отъ Мойсеовитѣ привърженици минаха на страната на Дарвина. Критика теологъ — Давидъ Фр. Щраусъ издаде своето съчинение „Стара и нова вѣра“, въ което напълно призна Дарвиновото учение за произхождението и нареди своята „нова вѣра“ връзъ основа на учението за развитието.

Мжченичеството на Щрауса не обезсърдчи и другитѣ последователи на Мойсея, които се още колебаяха да минатъ къмъ истината. Теолозитѣ признаха Дарвина за великъ човѣкъ. Английската церкова отдаде най голѣми почести при погребението на тогози, който ясно бѣ написалъ: „азъ не вѣрвамъ въ никакво откровение“. Това Дарвинъ не скриваше и не чакаше отъ своитѣ противници никакво погребение. Но тѣ се осрамиха сами, и за да не се покажатъ невѣжи, проповѣдваха отъ катедритѣ на своитѣ церкови, че съ смъртьта на Дарвина человѣчеството заедно съ Англия претърпѣва голѣма загуба. Съ тия царственни почести, които духовенството на англиканската церкова отдаде на единъ невѣрующъ, мнозина отъ най силнитѣ противници на неговото учение додоха да признаятъ истината. Духовенството постепенно отстжпва отъ Мойсея, защото не може да се противи на Дарвина.

Какво ще стане съ религията, съ етиката, ако самитѣ защитници на Мойсеовитѣ 10 заповѣди отстжпятъ предъ истината? питатъ се въ недоумѣние закъснелитѣ моралисти.

За това сж изработени 10 други положения, които трѣбва да станатъ достояние на всѣки школникъ и на всѣки просвѣтенъ човѣкъ. Тѣ сж споредъ Д-ръ Додель:

1) „Най-високото. което ний почитаме, е истината.

2) Като отдѣлни сжщества всички ний сме единъ отъ други и отъ окржжающата ни природа зависящи. Човѣкъ е продуктъ на природата на своето въспитание. По силата на това убѣждение ний смѣтаме подобнитѣ си като природни създания, които само тогава ще ни се противятъ, когато ний работимъ противъ законитѣ на природата.

3) Отъ кждѣ идемъ ние? Както всѣки растителенъ и животински видъ въ течение на милиони години отъ историята на нашата земя се е развивалъ постепенно отъ невидими нисши почетаци, вследствие естественния подборъ въ борбата за сжществувание въ направление къмъ по висше усъвършенствувание, сжщо така и човѣкъ се е развилъ постепенно въ течение на стотини хиляди години отъ животински прѣдшественници въ „човѣкъ“. Никога не е имало единъ прървъ нѣмецъ, французинъ или прървъ испанецъ. Всичко, което е, това е станало, произлѣзло, отъ друго въ естественно постжпенно развитие.

4) По нататъшното развитие и усъвършенствувание е общо явление въ цѣлата жива природа. То е било въ миналото, е днесъ и ще бжде за напредъ. То е изражението на единъ природенъ законъ, на който приведенитѣ изключения само подтвържаватъ закона. На-

прѣдъкътъ къмъ по-доброто, къмъ по усъвършенствуваното се извършва съ природна необходимость. Който грѣши противъ този законъ, той умира; остава ли нѣщо въ застой, то пропада, както е извѣстно. Неговото изчезвание е само единъ въпросъ на времето.

5) Ний познаваме не единъ наслѣдственъ грѣхъ, обаче не въ Мойсеовъ смисълъ, а отъ гледна точка на природното познание: то е наклонностьта на отдѣлнитѣ сѫщества да се завръщатъ на степеньта на по-низко развититѣ прѣдшественници. Въ всѣки човѣкъ се крие още малко или много животинско, което ни е дошло отъ прѣдшественницитѣ. Този „наслѣдственъ грѣхъ“, който никой естествоизпитатель не ще оспорява, може да се постави на мѣстото на таинствения грѣхъ отъ райскитѣ дни; той трѣбваше да се окаже—като естественна доказана истина — сгоденъ да стане изходна точка на единъ моралъ и етика.

6) Има една по-висока справедливость отъ тази, която сегашното человѣчество упражнява, една „Немезида“ на природнитѣ закони. Който убие единъ човѣкъ, той се е завърналъ къмъ далечъ задъ насъ лежащата степень на развитието на нашитѣ прѣдшественници; той се е завърналъ къмъ звѣрството. Естественнитѣ науки наричатъ такъвъ случай възвръщание или атавизмъ. Навсѣкадѣ растителния и животински свѣтъ показва, че повръщанието назадъ, това проявление на „наслѣдствения грѣхъ“ се наказва съ смърть. Природата наказва растителнитѣ и животински индивидууми. Ний, милостивитѣ човѣци захванахме вече не съ смърть да наказваме такива грѣшници, а чрѣзъ затварене на „станалия животно човѣкъ“, за да го направимъ безвреденъ. Който прави човѣкъ робъ, той постѫпва противъ природния законъ, защото „човѣкъ е създаденъ свободенъ и е свободенъ, ако ще и въ окови роденъ“ (Шиллеръ).

7) Всички *човѣшки добродѣтели сѫ се развили постепенно* въ общия ходъ на развитието на човѣшкия родъ. Тѣ сѫ единъ естественъ продуктъ и не могатъ да се изгубятъ. Отъ социални инстикти сѫ се развили човѣшкитѣ добродѣтели (най-висшата е любовьта къмъ ближнитѣ) при едно продължително старание, посредствомъ едно морално въспитание най-послѣ така закрѣпватъ, щото ставатъ наслѣдствени.

8) *Нашата надѣжда* е въ по нататашното развитие на цѣлия човѣшки родъ; както ний, човѣцитѣ на настоящето, сме все така по-добри отъ нашитѣ нисшии животински прѣдшественници, така сѫщо слѣднитѣ поколѣния на човѣшкия родъ, напредващи съ естественна необходимость ще бѫдатъ по-добри, отъ колкото сме ний днесъ.

9) Понеже всичкото наше знание е несъвършено, откъслечно, но пъкъ всѣки откъслекъ на дѣйствителното познание притежава силата на единъ развиващъ се зародишъ, то това ни освобождава отъ всѣкакво горделиво поглеждание на долу къмъ другитѣ, но това никакъ не ни освобождава отъ длъжностьта сдружени съ другитѣ да съдѣйствуваме за разширение на знанието на всички.

10) *Всѣко истинско познание трѣбва да ни прави толерантни.* Религията на всѣкого е негова частна

собственность, въ която нѣма право да се мѣси никаква власть или държава, още по-малко папата, който сѫщо е единъ погрѣшимъ човѣкъ. — Който чувствува метафизическа потрѣба отъ вѣрванието въ това, че ще бѫде блаженъ въ единъ другъ свѣтъ, то той може да се моли по тази си потрѣба било на Хоривъ или на Синай, въ Мека или въ Римъ, въ пустинята или въ раскошенъ островъ, стига той съ това да не пречи на другитѣ. Който, напротивъ, не иска да знае за живота на оня свѣтъ, защото той за такъвъ и не може да знае нищо, не трѣбва да го смущаватъ въ стремежитѣ му тукъ, въ това време, съединенъ съ всички други, да твори небето и да преобърне земята въ Едемъ за неговото блаженство и блаженството на другитѣ. Така ще бѫдемъ ний човѣци. Блаженството на едного може да бѫде само тогава съвършенно, когато стои не въ разрѣзъ, а въ пълно съгласие съ благото на другитѣ. Отъ това излиза единъ моралъ, съобразенъ съ природата на човѣка и една етика, която ще блѣщи високо надъ всички догматични изрѣчения въ най-далечното бѫдѫще на човѣшкия родъ".

„Това е новото евангелие на Дарвина. Не е ли много по-добрѣ да се усвояватъ научнитѣ истини отъ дѣцата въ училището, безъ учението на Мойсея за чудесното? Нравственното възпитавие, което почива връзъ истината много е по-трайно, отъ лицемерната нравственность, която се основава на свръхестественната.

Напразно лицемѣрно-набожнитѣ наши възпитатели искатъ въ училищата на сила да пресаждатъ своята набожность у дѣцата. Това е голѣмо нещастие за тия малки сѫщества, които лъжатъ безбожно въ името на Бога. Нели имаме за цель на възпитанието да направиме щастливи своитѣ възпитаници. Ами кога възпитаника порастне и узнае, че него сѫ го лъгали, че нѣма нищо чудесно на свѣта, а всичко се върши по неизмѣннитѣ природни закони, какво разочарование за него?

Не е ли много по-нравственно, възпитателя искренно да каже на младия човѣкъ истината, която рано или късно той ще узнае и ще презира тогова, който се е мѫчилъ да го заблуждава съ Мойсеовитѣ чудеса.

Справедливитѣ, искренни постѫпки на възпитателя много по-добрѣ влиятъ отъ лицемерната набожность, искуственно поддържана въ училищата.

Его защо Мойсеовото учение, заедно съ всички вѣроучения трѣбва да се исхвърлятъ отъ училищата. За религията има единъ особенъ институтъ, който посрѣща човѣка, щомъ се появи на свѣта и го испраща въ гроба му; нека той се грижи за религиознитѣ догми. А училището трѣбва да служи само за разсадникъ на истината и да възпитава не религиозни фанатици, а хора и само хора разумни, честни, правдиви и свободни, каквито ги е създала природата.

На много мѣста въ Швейцария и сѣвернитѣ американски щати, дѣто училищата сѫ освободени отъ противорѣчията на чудесното съ научнитѣ истини, Мойсей е затворенъ въ черковитѣ, а Дарвинъ самъ въ училищата, такъ въ всѣко отношение въспитанието върви много по-успѣшно

Къмъ това се стремятъ всички искрени въспитатели у образования свѣтъ, когато у насъ се забелѣзва тъкмо обратното: насила ученицитѣ сѫ каратъ да ходятъ на черкова, учителитѣ се молятъ, ако не се приструватъ лицемерно набожни предъ ученицитѣ, ако тѣ не лъжатъ Пита се: защо сѫ тия усилия, да се въскреси мъртвото, кога сутра въспитаницитѣ ще разбератъ истината и ще презиратъ, тия, които сѫ искали да ги заблудяватъ? Не е ли много по-разумно религиозното въспитание да се предостави на черковата и на семейството, а колкото до нравственното въспитание на младитѣ училището да се ограничи съ това: да внуши у тѣхъ любовь къмъ истината, която е основа на нравственнитѣ начала?

На тия въпроси Д-ръ А. Доделъ посвѣтява последнитѣ страници на своята бесѣда, много интересна за родители и учители.

Превода е сполучливъ и твърдѣ на времето си. защото се забелѣзва на последне време у насъ една силна реакция въ училищата къмъ средневѣковното религиозно учение. X.

Юбилеенъ сборникъ по случай 25 годишнината отъ учителствуванието на Андрей Игнатиевъ отъ село Медковецъ. Ломъ. 1899 год.

Сборничето съдържа освѣнъ биографически белѣжки за юбиляра, Андрея Игнатова, но и двѣ кратки скици отъ Василъ Кънчевъ и Ст. Заимовъ. Крайнитѣ страници на сборничето съдържатъ поздравления и отзиви за юбилея на единъ скроменъ селски учитель. Най-интересенъ между последнитѣ е адреса на Министерството на Народното Просвѣщение, което хвали 25 годишния трудъ на учителя Игнатовъ на едно мѣсто, защото министерството забравило да го размѣсти, което винаги прави съ най-преданитѣ на работата си учители. Даже за първа свещенна длъжность всѣкой новъ министръ на просвѣщението счита растършуванне, разнебитение и замѣстение на училищния персоналъ съ свои съпартизани. Не е ли тоя адресъ една ирония надъ самото министерство?

Но за да не почваме отъ края на опашката, нека обърнемъ внимание на биографическитѣ белѣжки отъ най-предания приятель на Игнатова г. Г. М Бошняковъ. Той, види се, повече се радва отъ самия юбиляторъ на тържеството, което е сполучилъ да нареди за истинския труженикъ по народната просвѣта между селската маса. Отъ предговора и биографическитѣ белѣжки се види, че стария селски учитель билъ учитель по призвание, обичалъ своето занятие, на което се посвѣтилъ още твърдѣ младъ, 13 год. Самоучка, той се издигналъ до степень на единъ добъръ преподаватель и се ползувалъ отъ такъвъ авторитетъ между своитѣ ученици, какъвто могатъ да иматъ само учители, които обичатъ дѣцата и дѣцата тѣхъ обичатъ.

Въспоминанията отъ сѫщия Г. М. Бошняковъ и преводната статия отъ С. Н. Т. „за учителя е необходимо да го обичатъ“ не сѫ друго, освѣнъ доказателства на това, що казахме за Игнатова.

Най-интересно въ това сборниче е приказката отъ извѣстния нашъ писатель В. Кънчева. Въ нея се представлява патриотизма у насъ за изгнаникъ. Той нигдѣ не намира приемъ въ българското княжество, него испъждатъ въ Македония. Това е толкова вѣрно, колкото и горчиво за насъ съвременницитѣ, щото нѣма какво да се каже освѣнъ, че прикаската е художествено написана.

Заимовата скица мѫчно може да се причисли къмъ извѣстенъ родъ произведения. Нада ли и самия писатель се е помѫчилъ да опредѣли, какво пише и какво иска да каже? Той впрочемъ има претенции на историкъ и психологъ на „кутийки“, че едното и другото турилъ по малко, та излѣзло нищо.

На пѫтя за Хасково е повторение, което разказва бай Заимовъ въ нѣколко тома отъ „Миналото“.

Въ всѣкой случай юбилейния сборникъ има цѣна за учителитѣ. Самия юбилей представляваше колкото отрадно, толкова и поучително явление за нашия учитель. Отрадното е, че и той скроменъ труженикъ се удостоява съ внимание. Поучителното, че ако иска той да се закрепи на едно мѣсто, трѣбва да се скрие отъ очитѣ на началството, да го забравятъ, както сѫ забравили Игнатова въ едно затънтено село, за да му не бъркатъ на работата му. И самичакъ учителя пакъ трѣбва да се погрижи за себе си, нѣма отъ дѣ да чака неговия трудъ да се оцѣни, ако не пълзи предъ началството. **В. Б.**

Нови времена! Антология II отъ Иванъ Димитровъ. Видинъ, 1898 г., цѣна 35 ст.

Първи въздишки, стихотворения отъ Никола Василиевъ. Кюстендилъ, 1899 г., цѣна 50 ст.

Следъ като поминистерува бай Величковъ, и побърника изъ хазната и побърника между учителитѣ—побърникалъ е у дома си, намерилъ е прегърбената си лира и я задрънка. И издрънка „Цариградски сонети“. И бай Вазовъ —е, нали сѫ стари аркадаши — сподири го. Дали дрънканицата на тѣзи байовци струва нѣщо, кой знае, но тѣ раздрънкаха и нашитѣ „салепчии“. — Почнаха и тѣ да издаватъ своитѣ „Първи въздишки“, „Нови времена!“

Нашиятъ читатель изобщо не чете и добритѣ ни сегашни поети; обвиняватъ го едни, че нѣмало вече у него сърдце, че билъ — не знамъ какъвъ. Дипъ биля има той сърдце, ами работата е, че не може да ви търпи, господа. Омръзнахте ни да ни расправяте, какъ сте се любили съ италианкитѣ и нѣмкинитѣ, какъ било хубаво еди-кѫдѣ-си. Дайте ни нѣщо ново! Стига за тази обайна Венеция, за това кристално Женевско езеро, за Бернъ, за неаполитанкитѣ, за Помпей! Умръзана ни! Дайте ни и нѣщо, което по-добрѣ да го разберемъ — изъ нашето, за нашето! Имаме и ния все нѣщо хубаво — за въспѣване. После, чувствителни хора сте, препорѫчвате се на всѣки редъ въ вашитѣ книги, кѫдѣ сѫ се опдѣли тогава нервитѣ ви, когато край васъ се вършатъ такива башибозуклуци. Чудно ни е, какъ не можете да видите тѣзи работи, пъкъ виждате напр. отъ г. Елена морето и океана и ги възпѣвате*). Но както и да е, у васъ баримъ има смисъль написаното. А за „салепчиитѣ", за тѣзи, които сж най-много, какво да кажемъ за тѣхъ? Разбира се, че нито ги поглежда нашия четецъ.

Тогава, защо се явяватъ постоянно все нови и нови салепчийски сбирки стихове? Явяватъ се тѣ, да удовлетворятъ само авторитѣ си. Ето какво прави нашия „салепчия": прати си той стиховетѣ въ една редакция и чака (и не праща по малко, а по цѣли тетрадки); като му ги повърнатъ, носи ги въ друга, после и въ третя и въ четвърта и, като обиколи всичкитѣ, като вижда, че нѣма да го огрѣе, и като вижда, че другитѣ издаватъ или се напъне самъ да ги издава, или земи ги подъ мишница и — у нѣкой книжарь. Ама ги неще книжарьтъ. — Безъ пари му ги дава. Пакъ ги неще. Ама и отъ горѣ самъ ще откупи екземпляри за такава сума, каквато ще похарчи книжара по издаването. Нейсе, съгласява се той — издава стиховетѣ. Сигурно тъй сж се явили на свѣта и „Нови времена", и „Първи въздишки". И двамата автори Димитровъ и Василиевъ сж „салепчии".

Да почнемъ съ първия. Отворете „Нови времена" на стр. 15. Ето какво казва:

Да, товъ съмъ азъ, пѣвеца на „тълпата";
Поета — вождъ! срѣдъ испитни роденъ,
Слѣдъ хиляди въпроси на душата,
За да възвѣсти свѣтлий бжденъ день, —

По надолу — че той, „пѣвеца на тълпата", изгрѣва като „на въстокъ зарята" „и съ златни си лучи" облива „полета и балкани и моря". И се провиква, щомъ вече той изгрѣва, родината му да вѣрва въ „свѣтлозарнитѣ си блѣнове". Стихотв. се свършва:

Напрѣдъ! — Съ глави, сърдца, ржцѣ, стжпала,
За да постигнемъ Ханаанъ, цѣльта!

Пропуснахме съвсемъ безсмисленитѣ редове за да разберемъ донейдѣ смисленитѣ. —Обърнете сега листа и прочетете на другата страница, какво казва „пѣвеца на тълпата" „поета вождъ", който кани за борба —Вижда той борци подъ червени знамена да преминаватъ снѣжна планина: тичатъ „на помощь бърза тамъ". И ... какво мислите — надува приятельтъ гайдата, колкото може, плаче, та се кжса. Но самъ не знае защо плаче. — „И азъ плакахъ, плакахъ! ..... Защо? — Не знамъ". — Борцитѣ му казватъ „Con noi, con noi — per la libertà"! ... „Поета вождъ" сега пъкъ унѣмява и се вцѣпенява и остава борцитѣ сами да си свършатъ работата... Ее, ами бива ли тъй бе, „пѣвецъ на тълпата" си, „поетъ вождъ" си, канишъ за борба, пъкъ като видѣ сега борцитѣ изъ единъ пжть.....

Въ сбриката има още два-три „кжса" — да се изразимъ на езика на нашитѣ филолози — въ които се срѣщатъ: „плачъ", „олелия", „вѣнецъ мѫченишки", „днесь плача азъ и моя духъ ридай", „Хайде! — Да се расплачимъ тогава съ единъ страшенъ общъ — гърмовенъ викъ" и пр. Останалитѣ сѫ отъ жанра на „вино и моми": — Какъ, че нали се провъзгласяваше той ужъ пѣвецъ само на онеправданитѣ? Нейсе, младъ човѣкъ е, нека да си полудува, да полюби. Добрѣ, да видимъ тогава какъ люби, какво ни казва за любовьта си. Обърнете стр. 8!

---

*) „Българ. Сбирка" год. VI кн. VI.

Изгоро! днесь те срѣщнахъ азъ и въ твойтѣ
Очи-се, ахъ . . . . влюбихъ, влюбихъ, влюбихъ!
Пръвъ пѫть те, душо, срѣщамъ днесь и мойтѣ
Гѫрди прониза твоя погледъ тихъ. . . .
Па си отидохъ у дома, сълзитѣ —
Оставихъ ги на воля да текатъ. . . .

Хайдее . . . пакъ на плачъ го удари! А по-надолу, казва, че както „цвѣтенцето съхне безъ росица", тъй и той щѣлъ да умрѣ „безъ звѣздица, безъ дружба, слънце и пролѣтенъ лѫчъ". И свършва:

О, утренъ зракъ! О, нѣжна гълѫбице! —
Вечъ въ тебе се влюбихъ, влюбихъ влюбихъ! . . .
О, луно въ тъмна нощь! О, вечернице! —
Отъ твоя сладъкъ взоръ се азъ опихъ! . . .

Намѣсто да ни каже приятельтъ мотивитѣ на тази своя любовь, та да му повѣрваме, той ни повтаря три пѫти, че се влюбилъ; намѣсто да ни съобщи и мотивитѣ на своята скрѫбь — че не може да има взаимность между тѣхъ напр., или друго — та да му симпатизираме той ни изтърсва единъ лиенъ сълзи. Колко е грозно после, самъ да се сравнява съ цвѣтенце, което съхне безъ росица! Стиховетѣ при туй изобилствуватъ съ технически неправилности — трѣба да се произнася рàнено, вечернѝце и пр.

А каква фантазия има г. Димитровъ! Да видите само! Азъ друга такава у нашъ поетъ не зная. Заповѣдайте:

Катъ нѣкой олимпийски полубогъ! —
За тебъ, дѣвице, нови небеса
Желая да създамъ и ти до менъ,
Царь и царица! — да царувашъ тамъ —
Богъ и богиня! . . . . (стр. 13).

Хай да му се не видѣше макаръ! Хубаво е наистина — царь и царица! Богъ и богиня! . . . . — Фантазия! Но и друго има въ туй стихотворение. Слушайте:

По всичкитѣ ми жили жаръ шурти
Главата ми се въвъ огънь върти —
И тъй обгръщатъ цѣлата вселенна!
А за това виновница си ти!

Дали е тя виновница — не знаемъ, но навѣрно главата ти се върти. . . .

Г. Ив. Дим. е ходилъ много изъ Европа, та подъ стих. му стоятъ Бернъ, Женева, София, Венеция и пр. А, като билъ въ Венеция, не намѣрилъ какво друго да въспѣе нашия „пѣвецъ на тълпата", ами — една кокона, която му казва „buona sera"; една вечерь

„въ улицата шумна“, „взима го подъ рѫка“, завежда го въ една механа, наливватъ се хубавичко, извършватъ цѣлъ редъ маскарлъци и

Кога бѣ кѫсно, тя: „да идемъ!“ ... рече —
„Да идемъ тая нощь да спимъ дома;
„Срѣдъ нощь е, азъ живѣя не далече —
„~~И~~ нѣмамъ никой сама — сѫмъ сама...“
~~Не~~ казахъ нищо, само се покорихъ,
Катъ вѣренъ и послушенъ ней слуга,
Като пиянъ очитѣ си затворихъ
И да ме водятъ оставихъ сега. — (29 — 30 ст).

Какъ не е ви срамъ!

Този „пѣвецъ“ римува „свобода“ съ „времена“, „пѣсни“ съ „младени“! На едно мѣсто той се нарича „крѣхко цвѣтенце“, на друго—„задрѣмалъ левъ“! Обажда ни, че любовницата му измѣнила: влюбила се въ нѣкой „честить юнакъ“. Баримъ да бѣше казалъ отъ софийскитѣ ли, пловдивскитѣ ли или осоговскитѣ юнаци е тоя „честитъ юнакъ“. Други пѫть се обръща къмъ любовницата си съ думитѣ: „о, нуло“. Но стига толкова.

Да земемъ Никола Василиевъ. Тоя постоянно плаче, сърди се, криво му е всичко, но безъ да знае защо. По едно време се позамисля малко и догажда: криво му е, защото на земята има зло, защото това зло е неизличимо, а неизличимо е, защото тъй е предопредѣлено отъ сѫдбата,

Но туй тълпата не разбира; тя мечтай,
Че въ мигъ едничъкъ може да прекѫсне злото.
И тъй навѣки да си прояснн челото, —
За мигъ, тя нека само да го пожелай.
Въ тълпата бѣхъ и азъ. Уви сега
Не мога съ нейний взоръ да гледамъ.
(35 стр. отъ „Първи въздишки“).

Този не е пѣвецъ на тълпата. Колчемъ се замисли, той все става философчà. Примѣръ:

Да човѣкътъ е великъ — и пò-великъ е даже
Отъ планинитѣ, що на трона Божи нивга
Не даватъ да се мѣтне въ нѣкоя провала.
Да човѣкътъ е великъ — и по-великъ е даже
Отъ самий Богъ, защото товъ го е направилъ
Да има кой да хвали неговата благость. (37 стр.)

Е, кажете, любезни читатели, чели ли сте, слушали ли сте други пѫть такава философия. Ния нѣма да коментираме. Ще запитаме само: като е по великъ обикновения човѣкъ отъ планинитѣ, а поета, като е по-великъ отъ обикновения човѣкъ, той трѣба да е по-великъ отъ океанитѣ, нали г. Василиевъ? — Това е наше скромно мнение.

Г. Василиевъ хемъ не е отъ проститѣ философи — кара, кара, па по едно време като захване, че за небето, че за земята, че за слънцето, ей богу не можешъ да го разберешъ.... глава, глава иска тамъ вече.

Нѣкадѣ пъкъ той е привърженикъ на „искуство за искуството“. Да земемъ напр. „Гранитъ“ (26 стр.) или „Облакъ“ (23 стр.). Но „Облакъ“ да земемъ. Ето го цѣлъ:

Отъ горда планина,
Облѣнъ въ руменина
Испраща облакъ слънце морно.
И трепка нѣжно той;
Природата въ застой
Внимава — кротко, непритворно
По слънцето бѣга
И облакътъ съ тѫга
Тѫга си търси да прикаже.
И всѣка стѫпка той —
Съ раскава горъкъ свой —
Въ сълзи безбройни я навлажи.

Ехъ, картина! художество! Като го четешъ, хемъ кефъ ти става, хемъ жално за тѫгата на облака. Но най ти става кефъ, като гледашъ 2 кѫси реда, 1 дългъ — естетика! Ама ний, г. Василиевъ, простете, пакъ ще ви попитаме—кой е „облѣнъ въ руменина“? После — облака ли испраща слънцето, или слънцето — облака?

Научилъ се приятеля, че е добрѣ да се пишатъ разнитѣ стихотворения въ разни размѣри, но не проумѣлъ, че амфибрахий е пригоденъ повече за балади, елегии, оди; — хорей и ямбъ за леки лирически пѣснички; когато се размѣсватъ единъ размѣръ съ другъ, че трѣба пакъ да се гледа хармонията. У г. Вас. това е карламаданъ.

Г. Вас. пише: „пурпуръ безметежни“ (40 стр.). „потока прѣсенъ“ (44 стр.), „съ мислитѣ си черни придруженъ“ (53 стр.), „сърдцето става по-бездомн'“ (56 стр), „к'ъвто“ (7 стр.), „облѣченъ въ небо — хилядентъ алмазъ“ (15 стр.), „щастливицо благий съ зла орисия“ (20 стр).

Мисля, процитираното отъ „Първи въздишки“, ако и безъ много коментарии, ясно показва, че г. Василиевъ, не само нѣма никаква поетическа дарбица, ами нѣма и за петь пари мисли въ главата. Чудно ни е, какъ си е позволилъ той да си играе съ името на г. Андрейчинъ. Пакъ и посвѣщението е погрѣшно: „Господину Ивану Ст. Андрейчинъ“.

Ния не бихме се занимавали нито съ единия, нито съ другия отъ тѣзи господиновци, защото е грѣхъ да отнимаме времето на читателитѣ съ цитиране глупости, ако да не знаехме, че г. Димитровъ е свършилъ въ странство по литература, по философия и не помнимъ по що още, а г. Василиевъ е билъ учитель нѣколко години и сега е студентъ въ София. — Насъ всѣкога ни е страхъ повече отъ недоученитѣ учени предъ глупавитѣ неуци, защото първитѣ правятъ по-голѣми глупости. И отъ нашитѣ господа единиятъ вече се е явилъ съ голѣми дипломи и още по-голѣми претенции, а другиятъ утрѣ ще го последи. И това сѫ хора интелигентни, водители на обществото! Тежко му на това общество!... Безсмислено сте си само прахосали вий времето и сте станали за нищо не годни! Пишемъ ний тѣзи редове, да ви помолимъ да не издавате II-тѣ, III-тѣ, и IV-тѣ части отъ своитѣ сбирки стихотвор. и своитѣ преводи отъ В. Скота, за които обявявате. Молимъ ви се, не мърсете литературата ни.

Единъ съвѣтъ къмъ нашитѣ младежи, които обичатъ да пишатъ стихове: повечко четете, по малко пишете (ния знаемъ ученици, на които не остава време нито да четатъ уроцитѣ си, нито други книги да похванатъ отъ писане стихове), и никакъ не печатайте, а сегисъ-тогисъ поправяйте написаното. Инакъ и вия ще си прахосате не само времето си — ще станете хора не способни за друга литер. работа.

Н. Г. Д-ч-въ.

* * *

Постѫпиха въ редакцията нови книги:

Учебникъ по френски езикъ (съ коментаръ) удобренъ отъ министерството на Народното Просвѣщение съ писмо подъ № 1022 отъ 3 й февруарий 1899 год. Съставилъ Ж. И. Таджеръ, учитель при Пловдивската Мѫжка Гимназия „Александръ I“. Издава Ив. Г. Игнатовъ — Плавдивъ 1899 г. Цѣна 1 л.

Учебникъ по български езикъ (читанка и граматика) за първи класъ на срѣдни училища. Съставили: В. Симовъ и Хр. Матеевъ (учители въ Плов. Мѫж. Гимназия „Александръ I“), одобренъ отъ Министерството на Народ. Просвѣщение въ рѫкописъ. Издава Ив. Г. Игнатовъ. Цѣна 1.10 л. Пловдивъ 1899 г.

„Смутно време“. романъ въ три части отъ живота ни следъ преврата въ 1896 г. отъ А. Т. Страшимировъ. Цѣна 3 л. Издава Ив. Г. Игнатовъ, Пловдивъ. 1899 год.

Рѣчи отъ Г. Коссовски (студентъ). Плѣвенъ 1899 г. Цѣна 35 стот.

Годишенъ отчетъ на държавната мѫжка Априловска гимназия въ Габрово, за учебната 1898—99 год.

Антисемитизмъ и социализмъ отъ Бернардъ Лазаръ. Превелъ отъ френски Б. Н. Сливенъ. 1899 год. Цѣна 15 стот.

* * *

НАУЧЕНЪ ПРЕГЛЕДЪ.

Живи кристали.

Напоследъкъ неаполитанския проф. на патологическата анатомия Фонъ-Шренъ е направилъ едно откритие, което принадлежи къмъ числото на най важнитѣ открития въ областьта на физиологията, направени кога да е отъ представителитѣ на медицинската наука. Това сѫ живитѣ кристали, които представляватъ преходна степень отъ живитѣ сѫщества къмъ неодушевенитѣ тѣла, понеже се подчиняватъ на строго математически форми и едновременно притежаватъ всички свойства и качества на живи сѫщества.

Съ други думи, тѣ сѫ жива материя, която състои главно отъ бѣлтъкъ, способенъ да приема кристалическа форма и до толкось съвършенно се подчиняватъ на законитѣ, на които се подчиняватъ и неодушевенитѣ кристали, че въ това отношение никакъ не се различаватъ напр. отъ бесцѣнния камъкъ или кристализирания кварцъ.

Многогодишнитѣ наблюдения на Фонъ-Шрена надъ законитѣ на кристализацията на солитѣ още отъ отдавна сѫ го довели до заключението, че въ основата на удивително сложния и загадоченъ процесъ на кристализацията на солитѣ, които, при отдѣлянието си изъ растворитѣ, приематъ съ математическа точность една и сѫща форма, обязателно има пръстъ жизненна сила. Въ продължение на своята повече отъ 30 годишна дѣятелность съ микроскопъ въ рѫка проф. Ф. Шренъ събралъ до 40,000 препарата, които нагледно подтвърдяватъ сега мисъльта на този знаменитъ микроскопистъ.

Най-напредъ сѫ били получени кристалитѣ на азиатската холера въ видъ на иглисти призми; следъ туй продълговати ромбоедрически кристали на Bacillus subtilis; по-после характерни призми отъ Bacillus taentae formis, квадратни ромбоедри на туберколозния бацилъ, продълговатитѣ кристали на чумния бацилъ и др. под. Тѣзи кристали сѫ до толкосъ правилни, че по тѣхъ лесно е да се узнае тѣхното происхождение. Всички тѣзи кристалически тѣлца, несъмненно притежаватъ животъ, движение, способность да се размножаватъ; както живота имъ тъй и смъртьта имъ сѫ еднакво явни; следъ смъртьта си, която настѫпва при пълно изразходвание на жизненната си материя, тѣзи тѣлца се обръщатъ въ обикновенни, минерални кристали. Продължителносьта на тѣхния животъ е крайно нееднакъвъ и се намира въ пълна зависимость отъ температурата и условията на развитието.

⁂

Новъ елементъ.

Неодавна В. Круксъ е представилъ предъ Royal Sosiety въ Англия фотографичоскитѣ снимки на спектроскопическитѣ линии въ ултравиолетовата частъ, които характеризиратъ единъ новъ елементъ. Атомното тегло на този елементъ е приблизително 117. Дали му сѫ името Viotorium.

⁂

Втвърденъ водородъ.

Английския проф. Dewar въ Лондонъ съобщава напоследъкъ за новитѣ си опити относително втегняванието и втвърдяванието на водорода. При помощьта на течния въздухе той е получилъ теченъ водородъ и съ испарението на последния той е могълъ да достигне за пръвъ пѫть до такава една ниска температура, близка до абсолютната нула (273°) щото да втвърди и водорода. При тѣзи си опити той достигналъ температура 267° подъ нулата. Значи, остава още 6—7°, догдѣ се достигне и абсолютната нула, т. е. температурата, която се предполага да владѣе въ междупланетното пространство. Тѣзи опити ни даватъ пълна надѣжда, че въ едно близко бѫдяще ще можемъ да достигнемъ и абсолютната нула. Проф. Dewar прибавя, че твърдия водородъ представлява безцвѣтна и прозрачна маса, която се топи на 16° надъ абсолютната нула. Въпреки предположенията, които сѫ правили, че той ако се втвърди ще дава металически звукъ, това свойство не притежава.

Съобщ.: **Н. В.**

ИЗЪ ЖИВОТА И ЛИТЕРАТУРАТА.

Литературни дреболии. — Г. Пенчо Славейковъ въ българска литература. — Искуството му да пише по различни въпроси. — Предпочитанията на г Пенчо Славейковъ. — Фолкелтъ, Шопенхауеръ и Пенчо Славейковъ. —Фолкелтъ и „естетиката“ на г. Д-ръ Кръстевъ. — Пакъ нѣщо за „душата на художника“. — Остроумията на г. Пенчо Славейковъ. — Литературни грабежи. — „Хуанъ“ и „Радоилъ“. —

Не мога да се съглася съ нѣкои отъ сътрудницитѣ на сп. „Ново Време“, че г. Пенчо Славейковъ е съвсѣмъ безполезно нѣщо въ българската литература. Тугакси ще ви се обясня, защо казвамъ „нѣщо“, а не „писатель“ или поне „човѣкъ“. Той е способенъ да не мисли, и благотворното влияние на тази негова способность усѣтихъ тъкмо азъ, та и отъ тамъ така енергически бихъ се заловилъ азъ да я доказвамъ, както г. П. Слав. се е заловилъ да увѣрява българския читающъ свѣтъ, че той владѣе искуството да пише по най-различни въпроси — като започнемъ отъ въпроса за времето, кога се е появила първата драма на Ибсена, минемъ презъ въпроса за душата на художника и свършимъ съ въпроса за историческия материализмъ — и при това по вѣкога да не изказва нищо, а по вѣкога да дава най-авторитетни присѫди. Не изказва нищо г. П. Слав., когато „божествения бѣсъ“ неговъ го подтиква да предпочете да каже една енергична псувня (извинете ме за некрасивата, но единичко умѣстна дума), да порази ненадѣйно читателя съ едно остроумие, съ рѣзъкъ или духовитъ изразъ, нежели да просвѣти тоя читатель макаръ съ оная слаба свѣтлина, която той носи въ главата си. Мисля, че не сте вие, на които ще трѣбва да доказвамъ, какво овладенитѣ отъ „божеественния бѣсъ“ твърдѣ малко се грижатъ за грѣшната земя, прогласяватъ нейнитѣ обитатели за непросвѣтена тълпа, надъ която тѣ стоятъ негдѣ високо-високо, твърдѣ високо, подъ крилото на нѣкой херувимъ-министеръ. Наистина „божественния бѣсъ“ е пакъ съ тѣхъ, когато тѣ отиватъ съ тетрадки подъ мишница предъ нѣкой „простакъ“ издатель, членъ отъ „тълпата“ или когато сѫ принудени да получатъ нѣкоя субсидия, по незабелѣзанъ начинъ преминала отъ „долнята тълпа“ въ разположението на покровителитѣ на искуството. Но този „божественъ бѣсъ“ тогава се свива подъ влиянието на „божественъ звънъ“ въ нѣкой затъntенъ жгълъ на необикновенната „душа на художника“, за да избухне пакъ отново, когато се прекрати общението съ земята. Във височинитѣ, дѣто живѣятъ тѣ презъ времето до следньото слизание на земята, тѣ се чувствуватъ свободни и съ нищо незадължени предъ долния свѣтъ. Така, мисля азъ, би могло да се обясни това, дѣто г. П. Слав. предпочита за свое удоволствие да реди енергични изражения, духовити фрази, а често лжти и грубости, нежели да обясни на читателитѣ по нѣщо отъ това, което той наистина и основателно знае. Нѣщо г-нъ П. Слав. все трѣбва да знае, но, види се, той предпочита да пише тъкмо за онова, което никакъ не знае или съвсѣмъ малко знае, напримѣръ за историческия материализмъ. Това трѣбва пакъ да произтича отъ „божественното желание“ на единъ горенъ човѣкъ да си играе съсъ свещеннитѣ работи — чрезъ непростенъ на обикновеннитѣ хора начинъ — и то трѣбва да служи за основа на втората особность на г-на П. Слав., която се състои въ изказванието на авторитетни сжждения по непроучени въпроси.

Да не забравя, за какво бѣше думата. Азъ казахъ, че г-нъ П. Слав. навожда на мисли и че азъ вече усѣтихъ на себе си тая негова способность Да ви разкажа историята. Въ III кн. г. IX на сп. „Мисъль“ срѣщнахъ следнята забелѣжка за себе си, написана отъ г-на П. Славейковъ. „Мой(и)тѣ бележки за разказитѣ на г. Стр. (г. А. Страшимировъ) сѫ ядосали критика на „Ново Време“ и той намѣрилъ сгода да ме гади, че азъ за литературнитѣ си мнѣния съмъ се допитвалъ у Фолкелта и Шопенхауера. Когато ми трѣбва и гдѣто му е мѣсто азъ и занапредъ ще се допитвамъ, разбира се, не у г. Димитровъ, който още незнай (не знае?) даже да ми пише правилно името, и който не може да научи нѣщо ни у Фолкелта, ни у Шопенхауера, тъй като той — досущъ като Гоголевия Петруша — до всего своимъ собственныхъ умомъ дошелъ“. Духовитостьта на тая забелѣжка ми се понрави и впечатлението ми отъ нея не се развали никакъ отъ това, че азъ именно съмъ нейнъ предмѣтъ. Хубавото нѣщо се прави незаинтересовано, казвалъ е още Кантъ. Следъ това у мене не се породи желание да се уча на великото искуство, какъ се пише името на г-на П. Славейковъ, както вѣрвамъ у него нѣма да се породи желание да се учи отъ мене на българска граматика, ако му обявя, че азъ съмъ твърдо убѣденъ, какво трѣбва да се пише

„не знае", а не „незнай". Но едно нѣщо се породи у мене: това бѣше идеята да провѣря, наистина ли азъ не съмъ способенъ нищо да науча отъ Фолкелта и Шопенхауера.

За Шопенхауера азъ и по-рано бѣхъ слушалъ нѣщо, но Фолкелта наистина, искренно ви се исповѣдвамъ, съвсѣмъ не знаехъ. Сега зная вече, че той нѣкога е билъ приватъ-доцентъ въ Иена, че сега е профессоръ по философията въ Лайпцигъ, че е написалъ нѣколко съчинения, между които едно за Кантовата теория на познанието и друго носяще заглавие „Aesthetische Zeitfragen". Това е сборникъ отъ шесть бесѣди; шестото носи заглавие „Сегашната задача на естетиката". Когато преглеждахъ съдържанието на тая глава, азъ бѣхъ поразенъ, и първата мисъль — да се произнася наистина безосновна мисъль, — която се породи у мене, бѣше следнята: този толкова авторитетъ професоръ, когото г. П. Слав. предпочита предъ мене, е просто ограбилъ единъ старъ познатъ на сп. „Н. В." — уважаемия господинъ д-ръ К. Кръстевъ. Погледнахъ на корицитѣ — книгата на Фолкелта е излѣзла презъ 1895 година. а г-нъ д-ръ Кръстевъ е челъ лекции за „естетиката като наука" презъ първата половина на 1896. Това обрѫщание неприятно ме порази и отъ тука започнаха у мене да възникватъ редъ мисли, отъ мисъль да се ражда мисъль. И за всичко това бѣше виновникъ г. Славейковъ. обаче не въ качеството си на писатель: съ името на Фолкелта биха могли да ме сблъскатъ хиляди случайности и биха станали начало на сѫщия редъ мисли. За мислитѣ си именно азъ искамъ да ви расправя, но по-напредъ нека свѣря текстоветѣ.

Въ статията на г-на докторъ К. Кръстевъ „Естетиката като наука", печатана въ сборника „Литературни и философски студии", не се намира нито една по-сѫществена мисъль, която да не е изказана въ споменатата шеста бесѣда или въ другитѣ части на „Aesthetische Zeitfragen". Идеята за описателната и нормативната естетика, за едностранчивостьта на всѣко отдѣлно, както и идеята за естетическитѣ антиномии се срѣщатъ напълно и много по-ясно изразени въ съчинението на лайпцигския профессоръ. Г-нъ Кръстевъ не крие, че „принципътъ за естетическитѣ антономии е формуliранъ за пръвъ пѫть отъ Фолкелтъ". Обаче въ забелѣжката къмъ страница 28 сѫщия казва. „Сравни съ туй нашитѣ бележки върху естетическитѣ антиномии". Споредъ тази забелѣжка излиза, че г-нъ Кръстевъ е отъ едната страна. а „антиномиитѣ" отъ друга и взаимнитѣ оношения между първия и последния сѫ такива: г-нъ Кръстевъ прави забелѣжки върху антиномиитѣ. а последнитѣ търпятъ тази операция надъ себе си. Пъкъ работата въ сѫщность не е такава. Страницитѣ 29, 30 и 31 отъ сборника на г-на Кръстевъ сѫ изцѣло заети изъ Фолкелта, дори и примѣритѣ, съ които той „пояснява" „своитѣ" забелѣжки (при анологически случаи се споменуватъ имената на Рафаела, Тициана, Моцарта, Вагнера, Рембранта). Само разликата е въ това, че всичко у г. Кръстева е скратено, поразмѣстено, осакатено. Но ако по въпроса за „антиномиитѣ" г. Кръстевъ прави само „бележки", то по въпроса за нормативния и анормативния характеръ на естетиката говори по-вечето отъ свое име и само веднажъ (на стр. 26 и 27) отъ приличие дава думата на Фолкелта. А пъкъ и по този въпросъ той говори изключително въ рамкитѣ на Фолкелта, не казва нѣщо по-вече отъ последния; нѣщо по-вече: той казва много по-малко, защото ако каже толкова, то той би трѣбвало да направи просто преводъ на бесѣдата „Die gegenwärtige Aufgabe der Aesthetik“. Недостойностьта на натуралистичната естетика, релативностьта на естетическитѣ форми — даже това е заето отъ Фолкелта. Негдѣ, тукъ тамъ само, г. Кръстевъ е вмѣстилъ нѣщичко отъ Тена или Groos'а, а нѣкои мисли, сега азъ съмъ наклоненъ да призная чисто негови, ако сѫдя по това, че нищо въ тѣхъ не може да се разбере. Напримѣръ тая мисъль: „Всѣки пѫть една крайна теория, която се е изживѣла — а въ Естетиката всѣка теория, щомъ остарѣе, се е вече изживѣла — поражда, като свое прѣко слѣдствие, противоположната крайность: такъвъ е законътъ на човѣшкия прогрессъ. Но тия крайности винаги еднакво се отдалечаватъ отъ истината, понеже виждатъ само една нейна страна“. Може би, тая бъркотия ще се поясни съ следния примѣръ: Историческия материализмъ се изживя; отъ това се роди противоположната крайность — Велиновъ и Деборовъ. съ опашка П. Славейковъ: г-нъ докторъ Кръстевъ ще застане въ близко бѫдаще по средата, прогласена отъ всички истински философи като блаженна. Такъвъ е закона на човѣшкия прогресъ и мислитѣ отъ този родъ азъ смѣтамъ, че е възможно да се припишатъ на г-на Кръстева. За всичко останало (като исключимъ изброяванието на литературата по естетиката) можете да се отправите до Фолкелта и ще го намѣрите тамъ. — Разбира се, може да възникне въпросъ: не е ли било по-изгодно да се съедини аудиторията на г-на Кръстева чрезъ телефонна жица съ профессора Фолкелта или пъкъ да се преведатъ бесѣдитѣ на последния и после единъ добъръ лекторъ да ги прочете на студентитѣ въ тая аудитория? Но мене тоя въпросъ не ме занимава.

Азъ се усѣтихъ много неловко, като си спомнихъ, че миналата година азъ съмъ се осмѣлилъ да споря съ . . . многоуважаемия лайпцигски професоръ по философията, Johannes Volkelt! Когато писахъ статия за „Литературнитѣ и философски студии“ на г-на Кръстева, азъ мислѣхъ, че правя възражения именно на последния. А той, ако, разбира се, е забелѣжилъ сѫществуванието на моята статия, сигурно се е посмѣлъ отъ всичко сърдце на моята самоувѣреность и рѣшителность; и така си е, задъ гърба на лайпцигския професоръ всѣки ще се осѣти тържествуващъ въ такъвъ случай и всѣки ще се настрои весело. Това чувство на неловкость премина въ състрадание, когато азъ забелѣжихъ, че важни мѣста въ статията на г П Славейковъ за „душата на художника“ се намиратъ пакъ въ . . . Фолкелта. Предмѣтъ на това ново чувство бѣше многоуважаемия сътрудникъ на „Ново Време“, г. Т. М-овъ, който бѣше написалъ критика за споменатата статия на г. П. Славейковъ: и той е изпадналъ въ сѫщото неловко положение спрѣмо лайпцигския профессоръ, въ каквото азъ съмъ билъ поставенъ преди една година. Нѣщо по-вече има г-нъ Т.

М-овъ срѣщу себе си, а именно Шопенхауера. Смѣтамъ за излишно понататъкъ да говоря за чувствата си. Работата бѣше тамъ, че въ статията на г-на П. Славейковъ — „Душата на художника“ се срѣщатъ важни мѣста заети у Фолкелта. Наистина, цѣлата статия е съградена върху нѣколко, тъй да кажа, малки идеи, но колкото малки да сж тѣ, г. П. Славейковъ не е можалъ да дойде до тѣхъ „своимъ собственнымъ умомъ“, а е трѣбвало да ги заеме. Напримѣръ идеята за особностьта въ схващанието на свѣта отъ художника; идеята за това, че душата на художника се разпорежда твърдѣ искусно съ представленията, като изхвърля едни, улавя други, като ги комбинира всѣкакъ; идеята за това, че въ художественното произведение се въплъщава индивидуалностьта на художника и т. н. Тия идейки и приведенитѣ за тѣхно обяснение примѣри, съ които ние сме се срѣщали въ учебницитѣ по словесностьта, се отнасятъ — ако е решено, че г. Кръстевъ е по-значителна литературна величина — къмъ „важнитѣ“ по последицитѣ си идеи за естетическитѣ антиномии и за нормитѣ на естетиката тъй, както г. Пенчо Славейковъ се отнася къмъ г на Кръстева. Обаче писанията на двамата показватъ следитѣ на общия источникъ. И нека ми позволятъ тѣ поне веднъжъ и азъ да цитирамъ Шопенхауера, да имъ отправя негови нѣколко думи: „... тѣ, казва Шопенхауеръ, подражаватъ открито или тайно на това, което въ бележититѣ съчинения се харесва и прави впечатление ... Тѣ смучатъ, като паразитнитѣ растения, своята храна отъ чужди произведения, и носятъ, като полипитѣ, боята на храната си“.

Азъ не искамъ да кажа, че г. г. Кръстевъ и Славейковъ просто сж ограбили чуждо произведение и сж го приписали на себе си, макарь, че г-нъ П. Славейковъ е заелъ и пасажи отъ Фолкелта, безъ да каже това въ забелѣжка. Напримѣръ следнята фраза е почти преведена отъ нѣмски: „Вѣрвамъ, (слушайте: не е Фолкелтъ, който вѣрва, а г-нъ П. Сливейковъ б. а.) всѣкой би се считалъ честитъ, ако би му се паднало случай да преживѣе нѣколко момента въ общение съ нѣкой великъ човѣкъ; а не е ли сжщото и съ художественнитѣ произведения? Чрезъ тѣхъ велики хора говорятъ съ насъ и ни освѣтяватъ въ интимнитѣ движения на своята душа Тия произведения сж за насъ откровения на темперамента, идеалитѣ, мирогледа на човѣка, който ги е създалъ“. Ето по възможность и буквалния преводъ: „азъ смѣтамъ за най тържественни и най плодотворни часове ония, когато ние, като сме се вдълбочили въ произведенията на бележитнитѣ хора ... ставаме интимни съ мира на тѣхнитѣ чувства, вѣрвания и мисли ... И художественнитѣ произведения принадлежатъ къмъ ония предмѣти, чрезъ които бележититѣ хора даватъ да се загледне въ тѣхната духовна индивидуалность. Едно художественно творение, освѣнъ дѣто ни представя една частица отъ свѣта, ни говори още за възгледа върху живота (Lebensanschauung), темперамента и идеала на бележития духъ, който го е сътворилъ“.

Та, казвамъ, въпрѣки такова пропущание на кавичкитѣ, не може да се каже, г. г. П. Славейковъ и Кръстевъ просто ограбватъ и нищо свое не даватъ. Това, което тѣмъ принадлежи — това е своео-

СЕПТЕМВРИЙ и ОКТОМВРИЙ 1899 ГОД. III.

НОВО ВРЕМЕ

МѢСЕЧЕНЪ ПРЕГЛЕДЪ
на
УМСТВЕННИЯ И ОБЩЕСТВЕННИЯ ЖИВОТЪ.

Съдържание:

1. Престѫплението на либералната партия. Отъ . . Р-нъ
2. Отъ Парижъ за Бернъ. Прев. отъ нѣмски И. Ф. Отъ . . . Фр. Енгелсъ
3. Старозагорскиятъ административенъ окрѫгъ въ ступанско отношение. (Продължение и край). Отъ . . Ив. Мандевъ
4. Новиятъ Танхейзеръ (Продължение отъ VIII кн.) Пр. Д-ва. Отъ . . . . А. Лундегардъ
5. Нашето дребно земледѣлие. Отговоръ на сп. „Садово“. Отъ . . . . I. Доколѣковъ
6. Обикновена История (Лариновъ, разказъ отъ Г. Стаматовъ). Отъ . . . . Д. Д.
7. Спомени. Очеркъ. Отъ . . . . Н. Г. Д-въ
8. Работническия въпросъ въ България. Къмъ оборванията на социализма у насъ). Отъ . . . . . . Д. Благоевъ
9. Стихотворения: I. Предачката. II. Пѣсень на Работничката. III. Следъ работата. IV. На праздника. V. Пробуждание. Отъ . . . Ив. Кириловъ
10. Нови книги:
   Първобитното общество, изслѣдване върху прогреса на человѣчеството отъ дивачеството прѣзъ варварството и до цивилизацията. Отъ Д-ръ А. Х.

(следва на отвъдната страница)

ПЛОВДИВЪ
Централна Печатница
1899.

СЪДЪРЖАНИЕ.

Стр.

1. **Престжплението на Либералната партия**. Отъ *Р-нъ* 955

2. **Отъ Парижъ за Бернъ**. Отъ *Фр. Енгелсъ*. Превелъ отъ нѣмски **И. Ф.** 967

3. **Старозагорскиятъ Административенъ Окржгъ въ ступанско отношение**. Отп *Ив. Маналовъ* . . 989

4. **Новиятъ Танхейзеръ**. Отъ А. Лундегардъ. (Продължение отъ VIII кн.) Прев. *А. Д-ва* . . 1003

5. **Нашето дребно земледѣлие**. (Отговоръ на „Садово“). Отъ *Г. Долънковъ* 1037

6. **Обикновенна история**. (Лариновъ разказъ отъ В. Стаматовъ). Отъ *Д. Д.* 1052

7. **Спомени**. Очеркъ отъ *Н. Г. Д-въ* 1059

8. **Работническиятъ въпросъ въ България**. (Към оборванието на социализма у насъ). Отъ *Д. Благоевъ* 1072

Стихотворения. I. Предачката. II. Пѣсень на Работничката. III. Следъ работа. IV. На праздника. V. Пробуждание. Отъ *Ив. Кириловъ* . . 1080

10. **Нови книги:**

Първобитното общество. Изслѣдвание върху прогреса на човѣчеството отъ дивачеството прѣзъ варварството и до цивилизацията, отъ Д-ръ Л. Х. Морганъ. Прѣвелъ отъ нѣмски Т. Тжпанковъ. — **Попрището на нихилиста**; романъ отъ С. Степнякъ (С. М. Кравчински), съ предговоръ отъ Георги Брандесъ. Превелъ отъ руски Гавр. Георгиевъ. — **Европейската дипломация и Македонскиятъ въпросъ**, отъ П. Милюковъ. Превелъ отъ руски *Л. Вишинъ*. — 1083

Нови книги постжпили въ редакцията . . . 1093

11. **Наученъ прегледъ:** — Юлианскиятъ и Григорианскиятъ календари. Отъ *Ир-овъ* 1094

12. **Изъ живота и литературата:** — Критикътъ въ три лица. — Пакъ г. Велиновъ — Деборовъ — Пасманикъ. — Неговата философско-историческа патардия. — Белфортъ Баксъ и шарлатанията на г. Пасманикъ. — К. Каутски и отговорътъ му на Бакса. — Извъртанията на г. Велиновъ и него-

вата ахмащина или приструвки. — Марксизмътъ и критицитѣ му. Отъ Novus. 1097

13. **Социаленъ прегледъ:** — Англо-африканската война.—Републикитѣ Трансваалъ и Оранжъ.—Происхождението и устройството имъ.—Борбата имъ съ Английското владичество въ Южна Африка.—Причинитѣ на днешната война. — Поводътъ за почнуванието ѝ. — Ултиматумътъ на Трансваалъ и английското правителство.— Военитѣ дѣйствия. — Отношенията на великитѣ сили къмъ войната.— Краятъ ѝ и последствията отъ нея. Отъ *М-ко* . 1106

14. **Хроника.** (Изъ нашата журналистика): — Хвалбитѣ на в. „Прѣпорецъ“. — Порасналa ли е демократическата партия? — Буржуазния печатъ и успѣхитѣ на последнята. — Новиятъ „демократически“ листъ „Народна Дума“. — Демократическото учение споредъ него. — Статията на г. Ляпчева въ „Списание на Бълг. Икономич. Дружество“. — Нѣщо по инициативата на депутатитѣ по финансовитѣ въпроси. — Какъ го рѣшава г. Ляпчевъ? — Каравеловъ, „интелигентнитѣ“ депутати и селенитѣ депутати.—Кръчмарски демократизмъ. — Статията на сѫщия г. Ляпчевъ въ VIII и IX кн. на „Мисъль“. — Умразата на „демократитѣ“ къмъ г. Ив. Ев. Гешовъ.—Причинитѣ ѝ.—Историческата школа и г. Ляпчевъ.—Мъглата на последния за комбинирането на практическата съ теоретическа политическа економия. — Кой „типъ“ и кои „отношения“ сѫ идеалътъ на демократитѣ? — Едно обяснение съ читателя. Отъ Senex. 1115

15. **Обявления** . . . .

* * *

ПРЕСТѪПЛЕНИЕТО
на
Либералната партия

Нѣма нито година, откакъ либералната партия е на власть, а въ туй кѫсо време тя успѣ да извърши купъ престѫпления. Никоя отъ българскитѣ партии не е извършвала въ такъвъ кѫсъ срокъ отъ идването ѝ на власть толкова престѫпления, колкото либералната. Нѣщо повече: никоя отъ българскитѣ партии не е била тъй безчестна въ думитѣ и дѣлата си, както Радославовата либерална партия. Тази партия въ продължение на 13 години увѣряваше на дѣсно и на лѣво, че се борила за принципи, за народенъ суверенитетъ, за потѫпкани народни права. Но въ единъ срокъ по-кѫсъ отъ година тя направи всичко, за да увѣри българитѣ, че въ продължение на 13 години най-безсъвѣстно ги е лъгала и че тя се домогвала до властьта, за да унищожи чрезъ нея всичко онова, въ името на което и за възтържествуването на което ужъ се бореше, т. е. за да убие народния суверенитетъ и да потѫпчи народнитѣ правдини. Въ кн. VII на това мѣсто видѣхме, какъ тя безъ всѣкакъвъ срамъ касира истинскитѣ народни представители, а утвърди натрапенитѣ чрезъ полицейски насилия, какъ безчестно тя посѣгна па мѣстното самоуправление и унищожи единъ отъ важнитѣ му органи, постояннитѣ комисии. Едно престѫпление води подиръ себе си друго. Жалката сопаджийска партия вървѣше отъ престѫпление къмъ престѫпление. Тука ще говоря за новото й престѫпление. Думата ми ще бѫде за допълнителнитѣ избори на 19 септем. т. г.

Многочисленитѣ касирания на изборитѣ, които дадоха опозициони кандидати, показваше, че либералната партия е решена съ насилия да прокара на допълнителнитѣ избори свои кандидати. Но никой не можеше да предвиди това, което тя извърши на 19-й септемврий. Всички български партии сѫ изнасилвали народната воля, вършили сѫ престѫпления. Но престѫплението на либералната партия нѣма положително никакво сравнение. Либералната партия на допълнителнитѣ избори извърши едно предумишлено престѫпление, да се израза по юридически, едно злодѣяние, скроено, обмисленно предварително въ всичкитѣ му подробности и извършено по единъ общъ планъ и съ всичката жестокость на закоравѣли злодѣи-рецидивисти. За подтвърждение на казаното служи фактътъ, че изнасилването волята на българския избиратель на допълнителнитѣ избори е извършено на всички мѣста по единъ и сѫщъ начинъ. Планътъ на жалкитѣ сопаджии въ общи черти бѣше:

преди изборитѣ да наплашатъ избирателитѣ чрезъ побои и насилия, вършени отъ шайки, подъ защитата на полицията; да не допуснатъ агитации, особено по селата, за която цель на селскитѣ общински власти бѣше дадена заповѣдь, съ помощьта на полицията да не допуснатъ въ селата опозициони агитатори и да ги пѫдатъ или арестуватъ, ако се явятъ; въ деньтъ на избора да блокиратъ избористѣ мѣста съ многобройна полицейска сила, събрана въ тѣзи мѣста отъ по нѣколко околийски центра; да употрѣбятъ всички мошеничества и беззакония, а ако и тѣ не помогнатъ, тогава съ шайки, покровителствувани отъ полицията, да развалятъ изборитѣ. И тоя злодѣйски планъ го даде лично шефътъ на полицията, жалкиятъ сопаджия министръ на вѫтрѣшнитѣ работи Радославовъ, който за тази цель обиколи самолично всички мѣста, гдѣто имаше да станатъ допълнителни избори. За да видятъ читателитѣ на „Ново Време“, по какъвъ начинъ либералната сопаджийска партия извърши своето престѫпление, азъ ще имъ разкажа за допълнителнитѣ избори въ Ямболско. Това, което стана въ Ямболската околия, стана съгласно общия сопаджийски планъ, съ тази само разлика, че тамъ полицията не можа да го испълни въ цѣлость, а въ другитѣ мѣста тя можа да го приложи въ всичкитѣ му подробности.

Въ Ямболската околия се избираха сѫщитѣ кандидати, които бѣха избрани въ първитѣ избори и касирани положително безъ всекакви основания, а именно Д. Благоевъ и Я. Сакѫзовъ. Сопаджийската партия нѣма въ Ямболско партизани, освѣнъ трима-четирма въ града. Ако при всичко това нейнитѣ кандидати получиха въ допълнителнитѣ избори толкова гласове, то се обяснява много лесно. Смѣтката на сопаджиитѣ бѣше много проста: като наплашатъ избиратенитѣ, да накаратъ общинскитѣ съвѣти да искаратъ поне по 20—30 души избиратели, които да гласуватъ за правителственитѣ кандидати. А единъ общински съвѣтъ, състоящъ се отъ правителствени хора, винаги може да набере такова количество правителствени гласоподаватели отъ служащитѣ при него селени, отъ роднини и приятели, особено пъкъ при полицейския натискъ. Въ Ямболско, напр., има 50 села, по 30 души отъ всѣко село такива избиратели, тѣ правятъ 1500 души. Правителственнитѣ кандидати въ Ямболско сѫ избрани съ 1800 гласа и при туй, както ще видимъ, съ мошеничества при избора. Така че, споредъ сопаджийския планъ, всички усилия на полицията трѣбваше да бѫдатъ насочени къмъ това, щото съ терор̌ъ да наплашатъ избирателитѣ, та да не се явятъ на избора, а главно да наплашатъ избирателитѣ отъ ония села, които бѣха извѣстни като явно опозициони.

Работническата социалъ-демократическа партия въ Ямболско е силна въ града. Съ влиянието на града върху селата се обяснява и успѣхътъ ѝ въ тѣхъ. За това пъкъ сопаджийската полицейска сила бѣше насочена къмъ туй, щото да наплашатъ гражданитѣ и да парализиратъ дѣятелностьта на мѣстната социалъ-демократическа организация. Още при първитѣ избори почна да върлува една правителствена шайка, организирана отъ стамболовиста Чакмаковъ, тогава правителственъ кандидатъ за народенъ представитель, и дѣйствующа подъ покровителството на полицията. Но систематическото шайкаджийство въ Ямболъ се огранизира следъ първитѣ избори. Шефътъ на полицията Радославовъ остана извънредно недоволенъ отъ бившия презъ първитѣ избори околийски началникъ въ Ямболъ, едно защото той не можа да направи на Радославовъ „отъ калъ радослависти", а главно защото той твърдѣ много е помагалъ на кандидатитѣ на неговитѣ мили тогава съюзници стамболовиститѣ. Като се въсползува отъ едно оплакване на ямболскитѣ граждани противъ околийския началникъ, Радославовъ побърза да го премѣсти отъ Ямболъ на друго мѣсто. Намѣсто него архишайкаджията министръ Радославовъ испрати въ Ямболъ своя приятель Джангозовъ, единъ фалиралъ търговецъ, който и до сега не плаща на кредиторитѣ си ограбеното му отъ тѣхъ и който до тогава бѣше софийски полицейски приставъ. Отъ отиването въ Ямболъ на този достоенъ за либералната партия полицай се захваща четиримѣсечното царство на шайкитѣ въ гр. Ямболъ. Джангозовъ, навѣрно, първи е получилъ отъ своя шефъ планътъ за изнасилване народната воля и фалшифициране на народния суверенитетъ въ допълнителнитѣ избори. Защото той презъ всичкото време се е сношавалъ направо съ своя шефъ, а не чрезъ прямото си началство, окрѫжния управитель, и защото той първъ е почналъ да прилага сопаджийския планъ, четири мѣсеци преди изборитѣ. Какво е било положението на ямболскитѣ граждани презъ четиримѣсечното царствувание на шайкаджийството, можемъ да сѫдимъ отъ следующитѣ факти, които извличамъ отъ брошюрата **„Народна Борба**. *Отворено писмо до избирателитѣ на Ямболската околия отъ Ямболския мѣстенъ комитетъ на Работническата Социалъ-демократическа партия*". Вижте, какви сѫ тѣзи факти:

„На априлий 22 т. г. Василъ Джинковъ, който отиваше да носи отговора на Янко Сакѫзовъ за обявения му дуелъ отъ героя-пенсионеръ Панайотовъ, въ центра на града до кафене „Сливенъ" биде нападнатъ отъ 13 души шайкаджии и битъ. Дадено е заявление до прокурора и до сега не му е дадено ходъ.

„Сѫщата вечерь, сѫщитѣ шайкаджии нападнаха и биха гражданина Киркоръ Тилкиянъ, комуто напукаха главата. Сѫщата вечерь направиха сѫщото и съ Ахмедъ касапина, и никакво распореждание отъ страна на властьта нѣма до сега, и, разбира се, че не ще и да имя.

„На 4-й юлий шайкаджията Митю С. Кючюменовъ строши съ сопа всичкитѣ джамове (съ черчеветата заедно) на „Работническото читалище" въ частьта Карту а, предъ очитѣ на полицията. Заведено е дѣло и до сега нѣма никакво распореждание

„На 22-й с. м. гражданинътъ Георги Стоенчовъ, като се връщалъ отъ лозята вечерьта, го нападнаха шайкаджиитѣ: Колю С. Болсоранъ, и др. и благодарение на приятеля му Георги А. Лъковъ, който е викалъ за помощь, биде спасенъ. Сѫщата вечерь и сѫщата шайка би Константинъ Хлѣбаровъ и Петраки Панковъ.

„На 29-й сѫщия мѣсецъ на гражданина Панайотъ Влаевъ рѫката му е насѣчена на три мѣста отъ Кр. Х. Йоргачевъ.

„На 4-й августъ шайкаджията Пани Чапъровъ настоява да влезе въ „Работническото читалище", и, като го не пуснаха, се впусна върху единъ селенинъ отъ с. Малъкъ Мънастирь, който спѣше на колата си, го би съ дръжката на револвера си и го нарани на нѣколко мѣста въ лицето. Селенинътъ е далъ заявление на началника, но не последва никакво распореждане.

„На 12-й августъ шайката нощно време повърти вратата на „Работническото читалище“ въ мах Каргуна съ цель да биятъ библиотекаря, но понеже него го нѣмало вземали 10 - 11 топа хартия и ги хвърлили въ единъ дворъ, откраднали три портрета и лукуми (една ока). Заявено е на полицията; съставенъ е и актъ, но до сега шайката не е дадена подъ сѫдъ.

„На 13-й августъ шайкаджиитѣ М. Кючюменовъ, Петръ Карапанчевъ и Ат. Ил. Халважия по пладне биха гражданина Георги Смоковъ.

„Сѫщата вечерь въ 8 часа шайкаджията Кръстю Х Йоргачевъ нападна гражданина Ивана Г. Ямболиевъ, съ кама го рани въ гърба, и ако другаря на Ив. Ямболиевъ, Г. Арнаудовъ не стрѣля за помощь, то, може би, на мѣстото щеше да го убие.

„На 15-й с. м. полицията незаконно арестува 10 души граждани, които се отърваха едвамъ, съ по хиляда лева гаранция.

„Сѫщия день при изследванието на Георги Смоковъ, пѣшия старши стражарь отъ I-я отдѣлъ би го съ желѣзо парче отъ счупенъ бастунъ. Отъ тогава до сега Смоковъ е боленъ и какъ прекарва, той си знае.

„На 4-й септемврий селянинътъ Колю Хр. Вършоловъ отъ с. Ясѫ-Тепе, Провадийска околия, вечерьта въ Гърдева хотелъ, съ гола шашка е насѣченъ отъ стражаря № 35.

„На 8-й с. м. работникътъ Алекси Великовъ, като си отивалъ въ коневавода (който е отъ вънъ града) пресрѣщнатъ отъ шайкитѣ Миндо Панковъ, Колю Болсарановъ и др. и главата му е пукната Важното е, че полицейския приставъ е присѫтствувалъ на бияю и не обърналъ внимание.

„Сѫщата вечерь и на сѫщого мѣсто е битъ Маринъ Стояновъ кундураджия отъ К.-Агачъ отъ сѫщитѣ шайкаджии. Съ бититѣ шайката не се задоволила, а като минувалъ гражданина Василъ Джинковъ, отупала е и него.

„На 3-й с. м. презъ нощьта шайката нападна на кѫщата на Василъ Джинковъ и испочупи прозорцитѣ ѝ“.

Както виждате, Ямболскитѣ граждани въ продължение на четири мѣсеца сѫ били изложени на най-гнѫсенъ терорь. „Ето ви, — четемъ въ сѫщата брошюра, — верига отъ произволи и злодѣйства, вършени въ нашия градъ отъ четири мѣсеца насамъ отъ полицията и шайката ѝ. Колкото по се приближава деньтъ на изборитѣ, толкосъ повече бѣснѣе полицията и шайката. Всѣка вечерь шайката, пазена отъ пѣши и конни стражари бие мирни граждани и селени, безъ всѣкакви поводи. Градътъ всѣка вечерь приема видъ, като че е завоюванъ отъ неприятель. Дойде ли шесть часа вечерьта, всѣкой бърза да затвори дюкеня си и да се прибере въ кѫщи, додѣго е видѣло“.

Шайката е била огранизирана чисто по хайдушки и такъвъ животъ е водила. Тя обикновенно отъ седемь часа вечерьта е почвала да обикаля града, или по-вѣрно, кръчмитѣ и публичнитѣ домове, и въ пиянъ видъ е буйствувала до съмване. Когото срѣщала е биела, и колкото повече е приближалъ деня на избора, толкосъ по-дързостна е ставала. Отъ началото на септемврий мѣсецъ нейния съставъ се увеличи до 20 души съ повикани отъ Хасково и други мѣста пияници. Тази шайка нощно време се раздѣляла на нѣколко групи, всѣка отъ които е била съпровождана отпредѣ отъ конни стражари, а отзадъ отъ пѣши на извѣстно растояние. Шайкаджиитѣ си имали и свои сигнали, по които узнавали, свои ли минаватъ или се приближаватъ, или други. Сигнальтъ имъ е билъ звукътъ

— стъ! или чупение съ рѫцѣтѣ орѣхи. Ако срѣшнатитѣ не сѫ отговаряли съ тоя сигналъ, веднага бивали сѫ нападани съ сопи и ками. Когато срѣщнатитѣ сѫ бивали повече отъ шайката, тогава коннитѣ стражари извѣстявали я за това съ особенъ знакъ. Въ такъвъ случай шайката или е избѣгвала, или е срѣщала минувачитѣ граждани отъ засада съ стрѣление и ками. Стражаритѣ тогава сѫ се вмѣшвали, и, ако нападнатитѣ сѫ бивали добрѣ набивани отъ шайката, давали ѝ знакъ да престанатъ и да се махнатъ, ако ли нападнатитѣ се защищавали, тогава стражаритѣ отивали на помощь на шайката. Това следъ шесть часа вечерь, а въ 2 часа подиръ обѣдъ шайката се е събирала въ една отъ бахчиитѣ край Каргуна, гдѣто опредѣлени хора приготвяли казанъ ястие, ракия и вино, и почвала хайдушки гуляй. Тѣжко и горко на онѣзи отъ гражданитѣ, които сѫ отъ опозицията! Тѣ трѣбваше да ядатъ бой, или да се спасяватъ съ бѣгство.

Отъ началото на септемврий шайката длъжна била всѣка вечерь къмъ петь часа, когато пристигва трена, да отива на станцията, на помощь на полицията, която сѫщо всѣки день къмъ сѫщото време е очаквала на станцията. Планътъ е билъ да не бѫдатъ пуснати да влѣзнатъ въ Ямболъ кандидатитѣ на нашата партия. Шайката къмъ 4 часа подиръ обѣдъ, въоржжена съ сопи, ками и револвери и съ бинликъ ракия се располагала близо до станцията. Полицията, види се, е била увѣрена, че кандидатитѣ ще слѣзатъ право въ Ямболъ, а на станцията ще бѫдатъ посрѣщнати, ако е въ праздникъ отъ цѣлия градъ, а ако е въ дѣлникъ, отъ цѣлата мѣстна организация. За да можеше полицията да върне кандидатитѣ, трѣбваше да си създаде добъръ, поне на гледъ, поводъ за това. За тая цель шайката трѣбваше да нападне на гражданитѣ посрѣщачи, да произведе смутъ, а полицията да вземе отъ това поводъ и да извърши своето. Обаче, последнята не можа да испълни своя разбойнически планъ. Кандидатитѣ Д. Благоевъ и Я. Сакѫзовъ въ споразумѣние съ мѣстната организация, намѣсто въ Ямболъ, слѣзоха на 5-й септемврий на станцията Керменлий, отгдѣто съ нѣколко души членове на ямболската организация заминаха за селата и почнаха избирателната борба. Въ сѫщность тя бѣше не избирателна борба, а цѣла война съ глупави кметове, съ полицията и шайката. Ето какъ е описана въ горѣпомѣнатата брошюра „избирателната борба“ на социалистическата партия въ ямболската околия:

„Отъ Керменлий веднага потеглихме за близкото село Мусукоджалий. Макаръ и да бѣхме увѣрени, че Ямболската полиция, щомъ узнае за нашето ходение по селата, ще се впустне по диритѣ ни, като повика на помощь и шайки, но не очаквахме никакъ това, що ни посрѣщна въ с. Мусукоджалий. Щомъ се появихме на края на селото, ето че се испрѣчи отпредѣ ни единъ полицейски стражарь съ викове: не може да влѣзите въ село, не е позволено, има карантина! Излѣзе, че въ с. Мусукоджалий имало въ двѣ кѫщи скарлатина (лошото гърло). Да-ли, наистина, е имало скарлатина, кой знае, но излѣзе, че стражарьтъ е ималъ заповѣдь да не пуска главно насъ социалиститѣ въ село и да ни побърка да направимъ събрание. Мусукоджалийци, обаче, не се оплашиха отъ зайчитѣ тупурдии на стражарина и на насъскания отъ него кметъ. Тѣ ги накараха да млъкнатъ и да не бъркатъ на събранието, Но какви глупаци и какви злодѣйци сѫ ямболскитѣ полицейски власти, показва това, дѣто тѣ обявиха въ карантина едно село и то само заради насъ, когато ний въ Мусукоджалий намѣрихме нѣколко търговци отъ Ямболъ свободно да ходятъ по селото, когато предъ очитѣ ни единия свободно замина за Ямболъ, когато селенитѣ отъ други села и самитѣ Мусукоджалийци свободно си ходятъ едни у други и въ града. Ний главното е, че нито писмена заповѣдь, нито приказъ отъ кметството имаше за карантина. Ямболската разбойническа полиция искаше да ни попрѣчи да не ходимъ по селата, да не чуятъ селенитѣ за подлитѣ и гнусни работи на нейния шефъ, на глупеця, на закоренелия сопаджия и на неговата партия отъ всѣкакви прѣстѫпници и безчестници, но не успѣ.

Като не успѣха въ Мусукоджалий, ямболскитѣ полицейски злодѣйци пръснаха стражари по селата, съ устна заповѣдь до селскитѣ кметове, да не ни пускатъ въ селата, защото ужъ сме носѣли „лоша болѣсть“, ужъ били сме нощували въ заразена отъ „лоша болѣсть“ кѫща въ Мусукоджалий и щѣли сме да занесемъ и по другитѣ села тази болѣсть, а пъкъ то ний нощувахме въ дюкеня, дѣто нощуваха и търговцитѣ и самия стражаръ. На другия день заминахме за Кукумджи-Гидикъ, гдѣто при стечението на всички селени отъ селото държахме своитѣ агитационни речи. Въ с. Бояджикъ намѣрихме конния старши стражаръ нѣкой си Никола Митевъ. Този стражаръ е отъ ония полицейски злодѣи, които могатъ да вирѣятъ само при сопаджийски правителства. Той въ с. Бояджикъ насилваше кмета предъ очитѣ ни и предъ събранитѣ селени да ни испъди отъ селото и да не ни дава да правимъ събрание. Освѣнъ туй той опои селския говедаринъ, единъ извѣстенъ въ селото пияница, нѣкой си Пенчо Доневъ, когото казания старши стражаръ го насъскваше да ни убие. Пие говедарьтъ въ селската канцелария предъ самия селски съвѣтъ, предъ насъ и други селени, даже въ присѫтствието на старшия и на повикания отъ Ямболъ за сѫщата цѣль конни стражаръ, извѣстенъ подъ името „Ряпата“, се заканваше да ни убива. Че този говедарь е билъ насъскванъ отъ старшията, личеше и отъ това, дѣто той нито се помръдна, нито заповѣда на стражаря, нито покани кмета да се арестува или отстрани говедаря. Въ селата Имирлий, Хамаоренъ, Гюлемяново, ямболскитѣ полицейски разбойници дадоха сѫщитѣ распореждания до кметоветѣ, но селското население на всѣкадѣ имъ показа своето презрѣние. Нийдѣ тѣхния мръсенъ планъ не намѣри испълнители.

Поразени на всѣкадѣ по селата, ямболскитѣ полицейски злодѣйци обърнаха очитѣ си къмъ едно друго село, кѫдѣто трѣбваше да бѫдемъ на осмий този мѣсецъ. Този день въ с. Чомлекьой (Ботево) имаше сборъ, гдѣто кандидатитѣ на нашата работническа партия трѣбваше да дадатъ смѣтка за осемнадесеть дневното имъ стоение въ Нар. Събрание, за касирането на избора ни и за сегашното положение на страната. Тука въ с. Чомлекьой полицията насочи всички сили, за да не ни пуснатъ да говоримъ на селянитѣ. Освѣнъ сѫщия старши и нѣколко конни стражари, пратиха и шайката, която върлува въ града отъ 4 мѣсеца насамъ, въорѫжена съ пушки, револвере и ками. Когато на осмий приближихме селото Чомлекьой, една стража отъ трима души селени ни спрѣ и ни каза, че по заповѣдь на кмета нѣма да влизате въ селото. Но тука се случи едно нѣщо, което най-ясно показва на ямболската правителствена шайка, че нѣматъ работа съ добитъци, а съ единъ народъ буденъ, който я презира отъ душа. Щомъ селенитѣ узнали на збора, че не ни пускатъ въ село, една грамада отъ хиляди съ ура тръгна за къмъ края на селото. Полицията се опита да спрѣ развълнувания народъ, но напраздно. Вече бѣхме въ селото, когато на помощь на полицията дойде шайката. Единъ отъ нея, като се подмъкна кралишкомъ отзадъ на нашитѣ кандидати, стрѣля съ револвера си къмъ тѣхъ и удари да бѣга, за да се скрие въ една близка кѫща. Народътъ се разяри и се впустна подирѣ му, за да го улови и обезорѫжи, но шайкаджията измъкна камата, та наранява едного въ лицето, до ухото, посяга на другиго, когото рѫгва несполучливо. Тогава народа го погна съ камъне и коли. Напраздно бѣха нашитѣ съвѣти да престанатъ да го гонятъ и биятъ. Възмутения народъ прилича на неудържима хала, и додѣто шайкаджията не испустна камата и не го предадоха въ канцелярията избитъ, нищо не можеше го спрѣ. Най-сетнѣ съ голѣми мѫки можахме да успокоимъ народа и да намъкнемъ избития шайкаджия отъ рѫцѣтѣ му и да го приберѫтъ въ канцелярията. Другитѣ шайкаджии испокриха се въ миши дупки, а единъ босъ избѣгалъ въ Ямболъ. До кадѣ щѣше да отиде работата, ако нашитѣ агитатори бѣха казали само една насърдчителна дума на разядосания народъ, всѣкой може лесно да си прѣдстави. Но ний знаехме разбойническия планъ на ямболскитѣ злодѣйци, облечени въ власть. Тѣхната мръсна цѣль е да прѣдизвикатъ скандалъ, убийства, побои и сетнѣ да ловятъ и испозатворятъ невиннитѣ, за да сплашатъ българскитѣ избирателиʺ.

Може ли горѣописаната война да се нарече избирателна борба. Тя е била война, за да се отстои правото да се доближишъ до избирателитѣ, което право полицията на всѣка крачка искаше по единъ най-подълъ начинъ да ти го грабне. Тя не е борба на словото, на убѣждението, на свободна избирателна агитация, а война съ грубата, нахалната полицейска сила.

Случката въ с. Ботево на 9-й септемврий даде на ямболската полиция нужния поводъ, за да пристѫпи къмъ по-нататъшното испълнение на злодѣйски планъ на либералната партия. Старшиятъ стражарь поискалъ полицейска сила, която трѣбвало да пресрѣщне и арестува нашитѣ другари. Отъ Ямболъ, гдѣто въ това време вече била събрана полицията още отъ двѣ околии, а именно отъ сливенската и казълъ-агаческата, плюсъ хасковски жители, преоблечени въ полицейска форма безъ нумери, пратиха единъ взводъ конни стражари да пресрѣщнатъ на пѫтя нашитѣ другари. Но и тука полицията не сполучи. Последнитѣ се върнаха въ града сѫщия день въ 5 часа подиръ обѣдъ презъ другъ пѫть. Ямболската полиция биде поразена отъ изненадата, когато нашитѣ другари живи и здрави се върнаха въ града, срѣщнати на края почти отъ цѣлия градъ. Тя се опита да попречи да не се говори на събрания народъ, но като видѣ настроението му, което ясно ѝ казваше, че, ако не стои мирна, ще бѫде хвърлена въ рѣката, спокойно изслуша нѣколкото остри думи на др. Я. Сакѫзовъ по поводъ на нейнитѣ башибозушки подвизи. Следъ това множеството граждане испроводи своитѣ кандидати до „Работническия клубъʺ, отгдѣто и се разотиде. Така че, Радославовата партия въ Ямболъ претърпѣ пълно фиаско.

На 8-й септемврий, следъ като нашитѣ другари държаха своитѣ речи предъ многохилядния народъ, събранъ въ с. Ботево, бързаха да се върнатъ въ града, съ цель да се срѣщнатъ съ вдъхновителя на шайкаджийството, съ министра Радославовъ. Той бѣше дошелъ въ Ямболъ на 7-й по агитация и за да мири двата и половина свои партизани, които бѣха скарани за депутатството. Последнитѣ увѣряваха, че той щелъ да стои въ Ямболъ до 9-й. Кандидатитѣ искаха да се срѣщнатъ съ него. Обаче, щомъ той се научилъ, че на 8 й ще се държи митингъ, въ който трѣбваше да говорятъ Д. Благоевъ и Я. Сакѫзовъ, сутриньта побързалъ да избѣга отъ Ямболъ. Обаче, интересна е „агитациятаʺ, която е развилъ шефътъ на шайкаджийската либерална партия. Неговата агитация е една най-голѣма либералска шарлатания. На Каргунци той е обѣщавалъ да поправи воденичнитѣ бентове, които при наводнение заливатъ частьта Каргунъ, но които, за да се поправятъ, изискватъ нѣколко десетки милиони, каквито архисопаджията и десетѣ години да сѣди на власть не може да ги намѣри, когато той обѣщаваше да ги направи скоро, едва ли не на другия день следъ изборитѣ. На цѣлия градъ изобщо обѣщаваше да направи, и то на 21-й септемврий, сир. два дни следъ изборитѣ, едно нечувано добро на Ямболъ. Какво „нечувано добро“ щелъ да направи, той не каза. Прочее, тази „агитация“ не бѣше нищо друго, освѣнъ безсрамна сопаджийска лъжа.

Отъ 9-й до самия день на изборитѣ всичкото време се измина въ нова война съ полицейскитѣ произволи и злодѣяния въ града. Следъ претърпѣното фиаско отъ несполуката да грабне кандидатитѣ по хайдушки, ямболскиятъ околиски началникъ потърси другъ начинъ, за да попречи на агитацията. Той нѣколко пѫти свиквалъ лѣкаритѣ живущи въ града Ямболъ и имъ искалъ да съставятъ протоколъ, че кандидатитѣ Д. Благоевъ и Я. Сакъзовъ биле разнасяли зараза отъ скарлатина по града и селата и да постановили, щото тѣ да бѫдѫтъ арестувани въ кѫщата, гдѣто сѫ слѣзли. Докторитѣ му се изсмѣли, съ изключение, обаче, на многоумния ескулапъ Балсамовъ, който е готовъ да подпише и 100 такива протоколи. Подиръ и тази несполука ямболскиятъ околийски началникъ окончателно подлудѣлъ. Почнаха масовитѣ беззаконни арестувания на избирателитѣ. Отъ 9-й септемврий почти до самия день на изборитѣ полицията, като черкезска шайка въ завоювана страна, тичаше по града и селата да арестува по-буднитѣ избиратели, подъ предлогъ, че тѣ били шайкаджията въ с. Ботево, когато той бѣ битъ отъ едно множество отъ нѣколко хиляди народъ. Отъ 9-й до 13-й септемврий бѣха арестувани двайсетъ души селени, отъ които четирма тъй безмилостно бѣха бити въ полицията, че ги заравяли въ сламата. Отъ тѣхъ 14 души подъ конвой бидоха испратени въ Сливенъ ужъ за изследване, а въ сѫщность за да ги растакатъ, додѣ минатъ изборитѣ. На 13 сѫщия мѣсецъ бѣха арестувани беззаконно най енергичнитѣ наши другари: Георги Арнаудовъ, Пею Вирановъ, Петръ Чолаковъ, Петръ Попъ Кировъ и Ив. Георгиевъ Ямболиевъ, които на 14-й така сѫщо подъ конвой бидоха откарани въ Сливенъ. Сѫщия день вечерьта бидоха арестувани и другаритѣ ни Василъ Джинковъ и Панайотъ Карапаневъ подъ предлогъ, че тѣ ужъ устроявали комплотъ противъ скѫпоцѣнния животъ на фалита Джангозовъ. Петъ деня предъ изборитѣ полицията е имала намѣрение да арестува до 200 души градски и селски избиратели отъ нашата партия, обаче полицията не можа да испълни намѣрението си. Едни до деня на избора не можа да ги намѣри, други не се дадоха. Отъ друга страна, благодарение на енергичнитѣ и неednократни телеграфически протести на кандидатитѣ до прокурора въ Сливенъ и до прокурора на апелацията въ Пловдивъ, на 16-й септемврий всички арестувани наши другари изъ града и селата бѣха освободени. Това обстоятелство окуражи ямболскитѣ наши другари и смути побѣснѣлия ямболски околийски началникъ. Въ такива тревоги дойде и деньтъ на избора.

Злодѣйскиятъ планъ на сопаджиитѣ бѣше, както казахъ, да наплашатъ гражданитѣ, та да не отидатъ на избори. Въ много мѣста тѣ сѫ успѣли въ своето злодѣйско престѫпление: въ нѣколко околии гражданитѣ се отказаха да вауматъ участие въ изборитѣ, както въ Бѣла-Слатина, София, Кюстендилъ и другадѣ. Въ Ямболска околия успѣха да наплашатъ избирателитѣ, и нѣколко села съвсѣмъ не отидоха на избора. Така селата отъ II-а секция: Куюмджи-Гидикъ, Имирлий, Мансарлий и други, които сега не мога да си спомня, съвсѣмъ не се явиха. Отъ другитѣ села се явиха само най-смѣлитѣ селски избиратели. Въ село Куюмджи-Гидикъ въ недѣля сутриньта на 19-й отишелъ бирникътъ нарочно, за да задържи селото, ужъ по служебни работи, а пъкъ цельта му е била да го задържи, за да не отиде на избора. Полицията и шайката настойчиво пръскаха между избирателитѣ заплашванието: „който отиде на избори и гласува за социалиститѣ, нека знае, че кръвь ще се лѣе въ деня на избора“. Селскитѣ избиратели, и тъй наплашени отъ произволитѣ и беззаконията на полицията и шайкитѣ ѝ, не можеха да не повѣрватъ, че „кръвь ще се лѣе“ и мнозина останаха въ селата си. Гдѣто сопаджиитѣ виждаха, че избирателитѣ не се плашатъ, тамъ въ деньтъ на изборитѣ планътъ имъ бѣше да развалятъ избора, щомъ видятъ, че сполучва опозицията. Пишущиятъ тѣзи редове, въ деня на изборитѣ бѣше въ II-а секция, въ с. Ханово. Въ тая секция, освѣнъ множество стражари, всички безъ номера, подъ командата на единъ сливенски приставъ, тамъ се намираше и една часть отъ ямболската шайка, предводителствувана отъ ямболския пияница Обрѣтенъ Георгиевъ и отъ брата на правителствения кандидатъ Ив. Г. Поповъ, горски стражарь въ Варненско, ако се не лъжа, но който взелъ отпускъ съ цель да помага за избиранието на брата си. Тази шайка заедно съ полицията, щомъ се почна преброяванието на бюлетинитѣ, приготвили се да нападнатъ на бюрото и да развалятъ избора, щомъ излѣзе, че тѣхната листа губи. Благодарение, че правителствената листа спечели съ 8 гласа, та не стана нищо. Въ града правителственитѣ сѫщо така се готвили да нападнатъ на бюрото, особенно следъ като видѣха, че другиятъ имъ планъ пропадна. Ямболскитѣ сопаджии, подъ командата на околийския началникъ, мислиха да се въсползуватъ отъ голѣмитѣ удобства за разни мошеничества и насилия на мѣстото, гдѣто ставаха изборитѣ. Изборътъ стана въ едно отъ градскитѣ училища, което се намира до градското управление, дворътъ на което се съединява чрезъ една тѣснауличка съ двора, гдѣто се намира градското училище. Тѣзи два двора сѫ окрѫжени съ много високи стѣни отъ всички страни. Избирателитѣ, преди да достигнатъ до бюрото, трѣбваше да влѣзнатъ въ двора на общинското управление и отъ тамъ да минатъ по край стаитѣ на градскитѣ служащи и чрезъ тѣсната уличка въ училищния дворъ. Планътъ на сопаджиитѣ бѣше такъвъ: отъ улицата избирателитѣ единъ по единъ да се пускатъ въ двора на общинското управление, да се вмѫкватъ въ статиитѣ на последното и тамъ добрѣ да се претърсватъ, да имъ се взиматъ бюлетинитѣ, и като имъ се дадатъ правителствени, да се предаватъ на стражаритѣ, турени на тѣсната уличка. Сутриньта въ деня на изборитѣ градскитѣ стаи биле заети отъ шайката, отъ стражари безъ номера и служащи въ общ. управление, а околийския началникъ въ пълно въорѫжение даваше команда. Но благодарение на настоянията на Я. Сакѫзовъ и на коректностьта на председателя на бюрото, сопаджиитѣ не сполучиха въ плана си. Председательтъ изгони околийския началникъ отъ изборното мѣсто, като обяви за такова двора на общ. управление и заповѣда да се пуснатъ гражданитѣ въ него. По такъвъ начинъ, шайкаджиитѣ не можаха да упражнятъ своя тероръ надъ избирателитѣ, додѣто тѣ се явяваха вкупомъ по много да гласуватъ. До обѣдъ тѣ положително не можаха да упражнятъ своитѣ мошеничества, обаче, следъ обѣдъ, когато избирателитѣ почнали по единъ, по двама да капятъ въ изборното мѣсто, сопаджиитѣ успѣли да се загнѣздятъ въ общинскитѣ стаи, и мнозина отъ тѣзи избиратели биле обискирвани и имъ отнемали нашитѣ бюлетини. По такъвъ начинъ правителственнитѣ кандидати откраднаха много гласове, които инъкъ безъ друго би принадлежали на социал. кандидати. За всички тѣзи мошеничества е заявено на председателя на народното събрание. При всички мошеничества, обаче, сопаджиитѣ изгубиха въ градската секция съ 210 гласа. Сопаджиитѣ искали вечерьта да нападнатъ на бюрото и да развалятъ избора. Но по настоянието на др. Я. Сакѫзовъ бюрото се съгласи да се тури то подъ защитата на войската, та благодарение на туй планътъ на сопаджиитѣ съвсѣмъ удари на камъкъ. Но главната надежда на ямболскитѣ шайкаджии бѣше въ III секция, въ с. Ели-Махле. Въ тази секция ние сме по-слаби; нѣкои села се водятъ подиръ стамболиститѣ, една часть отъ които, особено общинскитѣ съвѣти, станали правителствени; председательтъ тѣхенъ сопаджия; найсетнѣ, и застѫпникътъ ни неопитенъ. Въ тази секция правителственитѣ получиха повече гласове. Обаче, въ нея сѫ станали, както подирѣ ни увѣряваха нѣкои членове отъ бюрото, много фалшификации и мошеничества. Освѣнъ дѣто мнозина едни и сѫщи избиратели сѫ гласували по нѣколко пѫти за правителствената листа, но при преброяванието на бюлетинитѣ председательтъ и преброителитѣ (сопаджии), фалшифицирали бюлетинитѣ: социалистически бюлетини сѫ ги броили за правителствени. Председательтъ не е позволявалъ на нашия застѫпникъ да гледа бюлетинитѣ. Предъ видъ на тѣзи мошеничества въ тази секция избирателитѣ сѫ дали едно заявление до народното събрание, съ което го молятъ да се преброятъ бюлетинитѣ отъ нея секция. Какво ще направи народното събрание, ще видимъ. Когато касираха първия ямболски изборъ, единъ отъ ораторитѣ на либералното болшинство каза, че избранитѣ тогава Д. Благоевъ и Я. Сакѫзовъ надминали само съ 90 гласа другитѣ кандидати, та трѣбвало да се опита още еднажъ народната воля. Въ допълнителнитѣ избори, подиръ всички горѣописани насилия, беззакония и мошеничества, правителственитѣ кандидати сѫ прогласени за избрани само съ 30 гласа повече отъ касиранитѣ въ извънредната сесия народни избраници. Интересно е да чуемъ сега сѫщия ораторъ, какво ще каже за изражението на „народната воля“. Кога тя по правилно и по-пълно се изрази? Да ли въ допълнителнитѣ избори или въ първитѣ? Прочее, напразно ще си губимъ думитѣ, — извѣстно е, какво отговарятъ сопаджиитѣ на всички обвинения: изборитѣ станали „при пълна свобода и тишина“!

Такъвъ бѣше общиятъ злодѣйски планъ на сопаджийската либерална партия, съ който тя на 19-й септемврий извърши гнѫсното престѫпление, — изнасилването на изборитѣ, потѫпкването на най-светото право на гражданина, изборното му, фалшифицирането на народната воля и осмиванието на народния суверенитетъ. Въ ямболската околия, както видѣхме, сопаджиитѣ не можаха на пълно да го приложатъ, но въ другитѣ околии тѣ го приложиха съ всичкитѣ му подробности. Престѫплението на сопаджийската либерална партия прие особено гнѫсенъ характеръ въ ония околии, гдѣто тѣ можиха да подигнатъ турскиятъ фанатизмъ срѣщу „гяуритѣ“. Въ Перущица, вторият избирателенъ пунктъ въ Пловдивската околия, избирателитѣ били посрѣщнати съ сопи, били бити и пропѫдени отъ турцитѣ на с. Юстина, подъ командата на полицията и шайка отъ българи; въ Силистренско сѫщо тълпа отъ въорѫжени турци, подъ защита на полицията, нападна на избирателитѣ на едната секция и развали избора. Въ Царибродъ българскитѣ избиратели бидоха обявени за „сърбски дезертйори“ и испѫдени отъ тамъ и околията!

Сопаджиитѣ на два пѫти писаха въ своя глупейши органъ „Народни Права“ подиръ изборитѣ, че ние сме проповѣдвали анархия и бунтъ въ Ямболско. Жалки сопаджии! Ако нашата цель бѣше да сѣемъ анархия и да дигаме бунтъ, то за насъ нѣмаше нищо по-лесно. Анархия въ България достатъчно е посѣта отъ сопаджиитѣ, и народътъ има достатъчно основания, пъкъ и пълно право, да грабне кобилицитѣ и климиитѣ и да избие сопаджиитѣ и всички прилични на тѣхъ. Ако работата ни бѣше да дигаме бунтъ, стигаха нѣколко само насърдчителни думи къмъ народа въ с. Ботево, за да не останеше кокалъ нито отъ полиция, нито отъ стражари, нито отъ шайки, стигаше единъ само викъ отъ страна на кандидатитѣ къмъ Ямболци, за да обърнатъ въ прахъ цѣлия полицейски смѣтъ въ града. Полицията съ шайкитѣ къмъ това ни провокираха, ни предизвикваха. Но нашата цель не е тази. Нашата цель е да будимъ работното население, да му кажемъ спасителното за него слово, да му посочимъ източника на неговото лошо положение и да му покажемъ начина, по който то ще бѫде избавено отъ него. За тая цель именно нашата, работническата социалъ-демократическа партия взима участие въ изборитѣ, а не просто за да печели депутатски мѣста. Ако работническата партия имаше простата цель да печели депутатски кресла, то тя сигуръ можеше до сега да има до 10—15. Но тя не иска да ги има, както ги получаватъ всички други буржуазни партии, безъ съзнателно, безъ прочувствувано отношение на избирателитѣ къмъ нейнитѣ стремления и задачи. Най-сетнѣ, ако бѣше цельта ни просто да печелимъ депутатски мандати, тогава ние не щѣхме да бѫдемъ тъй скруполйозни, тъй придирчиви къмъ срѣдствата на борбата, и тогава сигуръ ние най-лесно щѣхме на полицейскитѣ провокаторства да противопоставимъ анархическитѣ начини на дѣйствия и главно бунта. Жалки сопаджии! Ние нѣмаме нужда отъ такива крайни средства за борба. Ние имаме по-силни отъ тѣхъ средства, и на 19-й ви показахме, че ние винаги ще ви биемъ позорно съ тѣхъ. При всичкитѣ ви злодѣяния, можахте да провозгласите за избрани двама сопаджии само съ 30 бюлетини вишегласие и то съ откраднати, фалшифицирани и изнасилени. Жалки сопаджии сте, жалка ви и побѣдата. Честь и слава на избирателитѣ отъ ямболската околия, който не се оплашиха отъ вашитѣ злодѣяния и не трѣпнаха отъ вашитѣ кръвнишки заканвания, а смѣло отидоха, гласуваха и съ това показаха предъ свѣта, каква мизерна побѣда сте спечелили и колко високо недосѣгаемо е дѣлото, за което ние се боримъ! Честь и слава на нашитѣ ямболски другари, които подъ вандализма на полиция и шайки, неуморно работятъ за общото велико дѣло!

Р-нъ.

* * *

ОТЪ ПАРИЖЪ ЗА БЕРНЪ.*)

Недовършени пѫтни бележки отъ ФРИДРИХЪ ЕНГЕЛСЪ.

Предварителна забелѣжка. Между изоставенитѣ рѫкописи на Фр. Енгелса се намираше и следното парче описание на едно пѫтешествие, направено отъ него въ есеньта на 1848 г. отъ Парижъ за Швейцария. Написано, вѣроятно, подъ непосрѣдственото влияние на въсприетитѣ впечатления—мастилото на нѣкои мѣста е съвсѣмъ побледнѣло — то за жалость остана откѫслекъ. Пристигналъ веднажъ въ Бернъ, Енгелсъ наскоро се отправи въ Германия, и въ току-що последващитѣ борби, той не намѣри нито настроение, нито пъкъ сгоденъ случай за такъво весело-наблюдателно (fröhlich-beschaulicher) описание, каквото то си остава, независимо отъ дълбокото, изострено отъ исторически и други познания критическо разбиране на хората и нѣщата.

Но при все и да е откѫслекъ, тоя пѫтнически очеркъ ни дава, може би, единъ по-окрѫгленъ образъ на автора му, нежели кой да е другъ неговъ трудъ. Той ни свидѣтелствува, както за неговата грамадна наблюдателска дарба, за неговия наученъ духъ и ясенъ погледъ, отправенъ всѣкога къмъ схващането на характеристичнитѣ свойства, така сѫщо той ни раскрива веселия рейнецъ, взимащъ живота отъ веселата му страна, какъвто и си остана Енгелсъ до края на живота си. И ако вниманието, обърнато въ очерка на климатическитѣ и пр. преимущества на Франция, се усилва отъ онова въодушевление за отечеството на великитѣ революции, което безъ исключение бѣ присѫщо на социалиститѣ отъ четирдесетътѣхъ години, то изреченията пъкъ върху французския селенинъ показватъ, колко дълбоко е познавалъ Енгелсъ социалнополитическото положение и настроение на най-важното и най-численото население на тогавашна Франция; и тѣзи му възгледи го подигатъ много по-високо отъ масата на съвременнитѣ социалисти. Десетия декемврий 1848 г. потвърди всичко, каквото той въ октомврий сѫщата година пишеше върху селенитѣ.

Какво е накарало Енгелса да отиде на есеньта 1848 г. въ Франция, е извѣстно. Той самъ го изложи, между друго, и въ предговора къмъ „Schlesische Milliarde“. Следъ Келнския барикаденъ бой на 25 септемврий 1848 г., обсадното положение биде обявено надъ главния рейнски градъ, „Neue Rheinische Zeitung“ привременно спренъ и редакторитѣ му, които сѫ взели или се мислило, че сѫ взели участие въ онова възстание, бидоха преследвани. Енгелсъ предпочете да очаква резултата на това преследване въ странство. Презъ Белгия той отиде въ Франция, за да се върне чрезъ заобиколки презъ южна Германия въ отечеството си.

За пѫтя, преминатъ отъ Енгелса отъ онова мѣсто, дѣто се прекѫсва рѫкописа му, даватъ сведѣния нѣкои картографически скици, които сж приложени къмъ ржкописа, и отчасти сж тъй добрѣ изработени, че пжтешественика, който днесь би се осмѣлилъ да предприеме такъво нѣщо по пжтя, би влѣзълъ въ фатално съприкосновение съ шпионския законъ. Споредъ тия скици пжтя е отивалъ по напредъ презъ Авалонъ и Солйе (Котъ д'оръ) за Шалонъ на р. Сона. Нѣщо кждѣ средата на пжтя между последнитѣ двѣ мѣстности (може би, тамъ, дѣто сж сега голѣмитѣ Шнайдерови рудници) въ скицата е отбелѣзана една вжглена рудница и малко по нататъкъ е написано: „дѣто отидохъ на пощата". Отъ Шалонъ пжтя отива презъ Луанъ въ департамента на Юра и сетнѣ презъ Сентъ Клодъ, Жексъ и Феней, сетнѣ на севѣръ къмъ Ивердонъ и нататъкъ презъ хубавата Траверска долина къмъ високолѣжащия Локлъ. Тукъ се прекжсватъ картографическитѣ сведѣния за пжтешествието. При Ферней, нѣкогашното пребивалище на Волтера, има единъ удивителенъ знакъ, и изведнажъ задъ горѣспоменатата вжглена рудница изрично е отбелѣзано „механа" и два пжти „хубава долина съ вино", което нѣщо ясно показва, колко Енгелсъ е обичалъ „червеното".

---

*) Помѣстено въ №№ 1 и 2 на „Neue Zeit“, XVII г 1898.

Лондонъ, 8 септемврий н. с. 1898 г.

Едуардъ Бернщайнъ.

ОТЪ ПАРИЖЪ ЗА БЕРНЪ.

I. Сена и Луара.

La belle France! И наистина, французитѣ иматъ хубава страна и тѣ иматъ право да се гордѣятъ съ нея.

Коя ли страна въ Европа може да се мѣри съ Франция по богатство, по разнообразие на заведенията и произведенията, по универсалность.

Испания? Но двѣ трети отъ повърхностьта ѝ по небрѣжность или по природа сж топли каменни пустини, а атлантическата ѝ часть, Португалия, не принадлежи ней.

Италия? Но отъ като всемирния търговски пжть минава прѣзъ океана, откато параходи кръстосватъ средиземното море, Италия е забравена.

Англия? Но Англия отъ осъмнадесеть години насамъ се е превърнала въ търговия и промишленость, вжгленъ, димъ и скотовъдство, и Англия има страшно оловено небо, пъкъ вино нѣма.

А Германия? На сѣверъ плоска страна, отдѣлена отъ европейския югъ чрезъ гранитната стѣна на алпитѣ, безъ вино, страна на бирата, ракията и ечмичния хлѣбъ, на опесъченитѣ рѣки и революции!

Но пъкъ Франция! Разположена около три морета, прорѣзана отъ петь голѣми рѣки въ три направления, на сѣверъ почти германски и белгийски, на югъ почти италянски климатъ; на сѣверъ житото, на югъ царевицата и ориза; на сѣверъ рапицата (колзата), на югъ маслината; на сѣверъ ленътъ, на югъ коприната, и почти навсѣкадѣ виното.

И то какво вино! Какво различие отъ бордото до бургундското, отъ бургундското до тежкия сенъ-жоржъ, люнелъ и южния фронтинянъ*), и отъ последния до пѣнестето шампанско! Какво разнообразие на бѣлото и червеното вино, отъ пти макона или шабли до шанбертенъ, до шато ларозъ, до сотернъ, до русилйонъ, до аи-мусе*)! И като земемъ предъ видъ, че всѣко отъ тия вина дава различно пиянство, че съ нѣколко шишета можемъ прекара всичкитѣ стъпени отъ музардовия кадрилъ до марсейезата, отъ лудото удоволствие на канкана до бѣсния жаръ на революционската трѣска, и на края съ едно шишенце шампанско да се пренесемъ пакъ въ най-веселото карнавалско настроение на свѣта!

И само Франция има единъ Парижъ, единъ градъ, въ който европейската цивилизация се развива до пълното си разцъвтяване, въ който се съединяватъ всичкитѣ нервни нишки на европейската история, и отъ който излизатъ въ опредѣлени промеждутки електрическитѣ удари, подъ които се растреперва цѣлъ единъ свѣтъ; единъ градъ, чието население като никой другъ народъ съединява страстьта на удоволствието съ страстьта на историческото дѣйствие, чийто жители знаятъ да живѣятъ както най-истънчения атински епикуреецъ и да мратъ, както най-безстрашния спартанецъ, Алкивиадъ и Леонида съединени въ едно; единъ градъ, който наистина е, както казва Луи Бланъ, сърдцето и мозъкътъ на свѣта.

Ако погледнемъ отъ нѣкоя висока точка на града, отъ Монмартръ или отъ терасата на Сенъ Клу върху Парижъ и околностьта му, струва ни се, че Франция знае, колко ѝ струва Парижъ, че Франция е исхарчила най добритѣ си сили, за да съхрани и отгледа своя Парижъ. Като нѣкоя одалиска върху бронзово-блѣстящия диванъ, лѣжи гордия градъ на горѣщитѣ лозни бърда на виещата се долина. Гдѣ ли по свѣта се срѣща такъвъ изгледъ, както отъ двѣтѣ версайски желѣзници надъ зелената долина съ безчисленитѣ ѝ села и градовца, и гдѣ ли има такива плѣнително разположени, тъй чисто и хубаво построени, тъй съ вкусъ издигнати села и градовца, както Сюренъ, Сенъ Клу, Севръ, Монморанси, Ангйенъ и още толкова други? Излѣзте на която щете бариера, заловете който и да е пѫть и на всѣкадѣ ще срѣщнете сѫщата хубава околность, сѫщия вкусъ въ оползотворяването на мѣстностьта, сѫщата елегантность и чистота. И сé пакъ самата царица на градоветѣ си е създала това чудесно положение.

Но разбира се, че трѣбва и една Франция, за да се създаде единъ Парижъ, и само следъ като се запознаемъ съ изобилното богатство на тая чаровна страна, можемъ разбра, какъ се е образувалъ тоя смѣящъ, прелѣстенъ, несравнимъ Парижъ. Наистина не можемъ разбра това, ако идемъ отъ сѣверъ, преминавайки съ желѣзницата равнинитѣ на Фландрия и Артуа, гор822 горИститѣ и безлозни пикардийски бърда. Тукъ не виждаме нищо друго, освѣнъ ниви и поляни, еднообразието на които се прекъсва само отъ блатисти рѣчни долини, отъ далечни, покрити съ гѫсталаци хълмове; и чакъ когато при Понтуазъ престѫпимъ крѫгътъ на парижската атмосфера, забелѣзваме нѣщичко отъ „хубавата Франция“. Малко по-вече разбираме Парижъ, когато потеглимъ презъ плодороднитѣ Лотарингски долини, презъ увѣнчанитѣ съ лозя шампански хълмове, по дължината на Марнската долина къмъ столицата; а още по-вече го разбираме, когато пѫтуваме презъ Нормандия и ту преследваме, ту кръстосваме отъ Руенъ за Парижъ лакатушкитѣ на р. Сена. Рѣката Сена като че ли издишва до своето устие парижския въздухъ, селата, градоветѣ, бърдата, всичко ни напомнюва парижската околность, само че всичко става по-хубаво, по-прелѣстно, по-вкусно, колкото по се приближаваме до центра на Франция. Ала само тогава едвамъ разбрахъ напълно Парижъ, когато повървѣхъ по дължината на р. Луара и отъ тамъ презъ планината се отправихъ къмъ бургундскитѣ лозя.

---

*) Французски вина.

Азъ бѣхъ видѣлъ Парижъ въ последнитѣ двѣ години на монархията, когато буржуазията развратничаше въ пълното наслаждение на своето господство, когато търговията и промишленостьта бѣха износни, когато едрата и дребната буржуазна младежь имаше още пари за удоволствия и прахосвания, и когато даже една часть отъ работницитѣ бѣше още въ доста добро състояние, за да може да вземе участие въ всеобщата веселость и безгрижие. Азъ повторно видѣхъ Парижъ въ кратковременото упоение на републиканскитѣ мѣдни мѣсеци, въ мартъ и априлъ, когато работницитѣ, многоочакващи глупци, съ най-безгрижна необмисленость „доставиха тримѣсечна мизерия“ на републиката, когато тѣ презъ деня ядѣха сухъ хлѣбъ и картофи и на вечерьта посадваха дървета на свободата по булварда, горѣха фишеци и пѣеха марсейезата, и когато буржуата, скрити цѣлия день въ кѫщитѣ си, се мѫчеха да уталожатъ народния гнѣвъ съ пъстри лампички. Въ октомврий азъ пакъ дойдохъ — право да си кажа съвсѣмъ недоброволно! Между тогавашния Парижъ и сегашния лѣжеше петнайсетия май и двадесеть и четия юний, лѣжеше най-ужасната отъ борбитѣ, които свѣта до сега е виждалъ, лѣжеше едно море отъ кръви, лѣжеха петнайсеть хиляди трупа. Гранатитѣ на Кавеняка пръснаха въ въздуха ненадвиваемата парижска веселость; марсейезата и шанъ дю депаръ бѣха замлъкнали, само буржуата още бръмчеха презъ зѫби своя Mourir pour la patrie, работницитѣ, останали безъ хлѣбъ и безъ орѫжие, свиваха юмрукъ въ сдържана умраза; въ училището на обсадното положение распустнатата република много бърже бѣ станала почтена, смирена, учтива и умѣрена. Но Парижъ бѣ мъртавъ, той вече не бѣше Парижъ. По булварднтѣ — нищо друго, освѣнъ буржуа и полицейски шпиони; баловетѣ и театритѣ опустѣли; гаменитѣ изгубени въ мобилно-гвардейска униформа, продадени на почтената република по за трийсеть су на день, и колкото по-глупави ставаха, толкова по-вече и се прославяха отъ буржуазията — на кѫсо, това си бѣше пакъ Парижъ отъ 1847 г., но безъ тоя духъ, безъ тоя животъ, безъ тоя огънь, безъ тоя ферментъ, който тогава работницитѣ навсѣкадѣ бѣха вкарали. Парижъ бѣ мъртавъ, и тоя хубавъ трупъ бѣ толкова по-ужасенъ, колкото и по-хубавъ.

Не ми се стоеше по-дълго време въ тоя мъртавъ Парижъ. Трѣбваше да се махна оттукъ, че накадѣто и да е. Рѣшихъ да тръгна преди всичко за Швейцария. Пари нѣмахъ много, та тръгнахъ пѣша. Па нѣмаше и за какво да бързамъ; мѫчно се раздѣля човѣкъ отъ Франция.

И тъй една прекрасна сутринь азъ потеглихъ отъ Парижъ и се отправихъ къмъ югъ. Като излѣзохъ изъ градската околность, азъ отначало се изгубихъ между селата, додѣто най-сетнѣ се намѣрихъ на голѣмия пѫть за Лионъ. Преследвахъ я извѣстно време, като се катерахъ по баиритѣ. Отъ върха имъ се раскриватъ предъ очитѣ на пѫтника великолѣпни картини, по горното и долното течение на р. Сена, къмъ Парижъ и къмъ Фонтенебло: рѣката до безкрайность лакутушаща по широката долина, отъ двѣтѣ страни лозя по баиритѣ, по-нататъкъ въ хоризонта синитѣ планини, задъ които тече р. Марнъ.

Но азъ не искахъ да отида направо въ Бургундия; искахъ да посѣтя по напредъ р. Луара. За това на другия день напустнахъ голѣмия пѫть и се отправихъ презъ планинитѣ за Орлеанъ. Разбира се, азъ пакъ се изгубихъ между селата, понеже освѣнъ слънцето и селенитѣ, които бѣха пресекли всѣко отношение съ свѣта и не заеха даже що е лѣво, що е дѣсно, нѣмахъ други пѫтеводители. Азъ пренощувахъ въ едно село, името на което по никакъвъ начинъ не можахъ да разбера изъ селското нарѣчие; то се намира петнайсеть фр. мили далечъ отъ Парижъ, на водораздѣла между р. Сена и р. Луара.

Този водораздѣлъ е образуванъ отъ единъ широкъ планински гърбъ, който се протака отъ юго-истокъ къмъ северо-западъ. Отъ двѣтѣ страни многочисленитѣ долински врѣзи сѫ напоени отъ малки валички и рѣчици. Горѣ на шеметния върхъ вирѣятъ само житни растения, гречка, детелина и зеленчукъ; но навсѣкадѣ по край долинитѣ расте грозде. Обърнатитѣ къмъ истокъ краища на долинитѣ сѫ покритѣ почти всички съ голѣми маси отъ ония варовити скали, които английскитѣ геолози наричатъ bolder-tones и които често се срѣщатъ въ вторични и третични хълмисти страни. Мощнитѣ тия сини плочи, между които никнатъ зеленъ хръсталакъ и млади дървета, никакъ не стоятъ въ контрастъ съ моравитѣ на долината и лозята на срѣщната стръмнина.

Полека-лека слѣзохъ въ една отъ тия рѣчни долини и вървѣхъ по нея до нѣкое време. Най-сетнѣ намѣрихъ една селска пѫтека, срѣщнахъ и нѣкои хора, отъ които можахъ да узная, гдѣ се намирамъ. Азъ бѣхъ близо до Малербъ, наполъ пѫть между Орлеанъ и Парижъ. Орлеанъ ме оставаше много назадъ; и азъ предпочетохъ да отида въ Неверъ, и за туй се опѫтихъ по най-близката планина право къмъ югъ. На върхътъ на планината ми се раскри много хубава гледка: между гориститѣ планини—хубавия градецъ Молербъ, по ребрата многочислени села, а тамъ горѣ на върха замъкътъ Шатобрйанъ. Но което най-много ми се хареса: тамъ отсрѣща, отъ другата страна на тѣсния проходъ, бѣхъ съгледалъ единъ окрѫженъ пѫть, който се протакаше право къмъ югъ.

Въ Франция има три вида пѫтища: държавни пѫтища, наречени по-напредъ царски, а сега национални пѫтища, хубави широки шосета, които свързватъ най важнитѣ градове. Националнитѣ пѫтища, които въ околностьта на Парижъ сѫ не само искустни, но и истинско раскошни, великолѣпни пѫтища, широки до шейсетъ и по-вечко крака, въ срѣдата постлани съ камани, по краищата посадени брѣстови, ставатъ се́ по-лоши, по-тѣсни, безъ дървеса, колкото пò се отдалечаваме отъ Парижъ и колкото по малко значение има пѫтьтъ. Тогава тѣ на нѣкои мѣста сѫ тъй лоши, че следъ двучасенъ умѣренъ дъждъ ставатъ непроходими за пѣшака. Втората класа пѫтища сѫ окрѫжнитѣ пѫтища, съединящи градове отъ вторъ редъ, построени отъ окрѫжни срѣдства, по-тѣсни и по-прости отъ националнитѣ. Третата класа пѫтища, най-сетнѣ, съставляватъ голѣмитѣ междуселски пѫтища (chemins de grande communication), построени на околийски разноски, тѣсни скромни пѫтища, но на нѣкои мѣста въ по-добро състояние отъ по-голѣмитѣ шосета.

Азъ се отправихъ презъ полето право къмъ окрѫжния пѫть и за моя радость намѣрихъ, че той отиваше праволинейно къмъ югъ. Села и гостилници бѣха много рѣдки; следъ нѣколко часа ходение срѣщнахъ най-сетнѣ единъ малъкъ чифликъ, гдѣто съ голѣма готовность ми дадоха нѣкои расхладителности; за отплата пъкъ азъ начертахъ за дѣцата върху една книга нѣколко карикатури и имъ обяснихъ твърдѣ важно, този е генералъ Кавенякъ, този Луи Напалеонъ, този Арманъ Марастъ, Ледру Роленъ и т. н. Селенитѣ съ голѣмо страхопочитание се втренчиха въ испититѣ лица на чертежътъ, поблагодриха ми много зарадвани и залѣпиха портретитѣ изведнажъ на стѣната. Отъ тия добри краища се научихъ, че се намирамъ на пѫтя отъ Малербъ за Шатонефъ на Луара, до кадѣто съмъ ималъ още 12 фр. мили.

Азъ вървѣхъ презъ Пюизо и друго едно малко градче, чието име забравихъ, и късно вечерьта пристигнахъ въ Белгардъ, хубава и доста голѣма мѣстность, гдѣто и пренощувахъ. Пѫтя презъ платото бѣше твърдѣ еднообразенъ*).

Отъ Шатонефъ презъ ле Бордъ за Даппйеръ почти никакъ се не вижда „романтичната“ Луара. Пѫтя води по височинитѣ, на 2-3 фр. мили надалечъ отъ рѣката, която само тукъ-тамѣ блѣсва подъ слънчевитѣ лѫчи. Мѣстностьта е богата съ вино, житни растения и овощия, близо до рѣката има богати ливади; но изгледа на тая долина, лишена отъ лѣсове и заобиколена само съ вълнисти бърда, е много еднообразенъ.

---

*) Тукъ испускаме нѣколко реда отъ оригинала, понеже се отнасятъ специално за германцитѣ. Пр.

Въ срѣдата на пѫтя, близо до нѣколко селски кѫщя, срѣщнахъ единъ карванъ отъ четери мѫже, три жени и нѣколко дѣца, които водѣха съ себе си три тежко натоварени магарешки кола, и по срѣдъ пѫтя си готвѣха на единъ голѣмъ огънь обѣда. Поспрѣхъ се за минутка: не бѣхъ се излъгалъ, тѣ говорѣха по нѣмски, но най-грубия горнонѣмски диялектъ. Приближихъ се до тѣхъ и имъ заговорихъ по нѣмски; тѣ бѣха въсхитени да чуватъ въ срѣдата на Франция матерния си язикъ. Излезе, че тѣ били елзасци, отъ околностьта на Страсбургъ, и всѣка година се впускали по тоя начинъ въ вѫтрѣшностьта на Франция и се прехранвали съ плѣтение на кошници На въпроса ми, дали имъ стигаше това за живѣние, тѣ отговориха: „Малко мѫчничко, ако би дотрѣбвало да си накупимъ всичко; по-вечето си го попросваме“. Между това още единъ много старъ човѣкъ бѣше се доплазилъ до насъ изъ една отъ колитѣ, дѣто си имаше готово легло. Цѣлата дружина имаше нѣщо циганско въ своитѣ испопросени дрѣхи, отъ които нито едно парче не уйдисваше на друго. При все това, обаче, изглеждаха доста приятни и ми разказаха надълго и широко за странствуванията си; всрѣдъ най-веселия си разговоръ майката и дъщерята, кротко синеоко момиче, така се спрѣчкаха, че насмалко щѣха да се заловятъ за рошавитѣ си коси. Трѣбваше да се удивлявамъ, съ каква мощь германската радушность и сърдечность си пробиватъ пѫть и даже презъ циганския начинъ на живѣние, казахъ имъ сбогомъ и си продължихъ пѫтя; придружи ме за малко време и единъ отъ циганитѣ, който предъ едение си позволи удоволствието да направи една расходка на кокалестия гърбъ на мършавото си магаре.

Вечерьта пристигнахъ въ Данпйеръ, едно малко селце, недалечъ отъ направата на единъ насипъ противъ наводнението. То бѣха работници отъ всѣкакъвъ видъ, златокопи, месари, обущари, дърводѣлци, дори до събирачи на парцали по парижкитѣ булварди. Около двайсетина отъ тѣхъ намѣрихъ въ гостилницата, гдѣто останахъ да пренощувамъ. Единъ червендалестъ месарь, достигналъ вече до длъжностьта на нагледникъ, говорѣше съ въсхищение за предприятието: можело да се спечели трийсеть до сто су на день, споредъ работата, четирсеть до шейсеть су можело лесно да се спечелятъ, стига да си малко нѣщо способенъ. Той още на часа искаше да ме присъедини къмъ своята чета; щѣлъ съмъ скоро да се приуча, и сигуръ още отъ втората седмица да печеля петдесеть су на день, щѣлъ съмъ да си направа късмета, и имало още за шесть мѣсеца работа. Право да си кажа и менъ ми се искаше да замѣня за единъ-два мѣсеца писалката съ мотиката; ала нѣмахъ паспортъ и други потрѣбни книжа, та злѣ можехъ да си испатя.

Тѣзи парижки работници бѣха спазили съвсѣмъ старата си веселость. Тѣ караха своята работа посрѣдъ смѣхории и шеги, презъ свободнитѣ си часове се веселеха съ глупости и вечерьта се забавляваха съ „девиезиране“ (излъгвание) селскитѣ моми. Но инъкъ, бидейки затворени въ едно малко селце, тѣ съвсѣмъ се бѣха деморализирали. За занимавание съ интереситѣ на своята класа, съ тъй близкитѣ до работницитѣ дневни политически въпроси, нѣмаше ни поменъ. Тѣ и вѣстници не четѣха. Всичката политика се ограничаваше у тѣхъ съ раздаване на прекори; единъ едъръ, якъ хлапакъ се наричаше Консидйеръ, другия назоваваха Гизо и т. н. Мѫчната работа, сравнително доброто жизнено положение, и преди всичко отдѣлението отъ Парижъ и живѣнието имъ въ едно затворено, тихо кѫтче на Франция бѣха значително ограничили тѣхното гледище. Тѣ бѣха започнали вече да се поселенчаватъ, макаръ и едва отъ два мѣсеца се намираха тукъ.

На другия день стигнахъ въ Жйенъ, и съ това най-сетнѣ въ самата луарска долина. Жйенъ е едно малко затънтено градче съ хубавъ кей (моло) и мостъ надъ р. Луара, която тукъ по широчина едва се равнява на р. Майнъ при Франкфуртъ. Тя изобщо е много плитка и пѣсъчлива.

Отъ Жйенъ за Бриаръ пѫтя отива презъ долината, нѣщо около четвъртъ часъ надалечъ отъ р. Луара. Посоката му е къмъ югоистокъ, и околностьта взима постъпенно юженъ характеръ. Улми, ясени, акации и кестенови дървета образуватъ алеята; богато обрасли поляни и плодоносни ниви, помежду пожънатитѣ сламки на които е изникнала нова тлъста детелина, посадени съ цѣли редове трепетлики, образуватъ подножието на долината; оттатъкъ Луара, на мъгляво растояние, се виждатъ цѣлъ редъ отъ хълмове; отсамъ Луара, близо до пѫтя, има втора верига отъ бърда, всецѣло покрити съ лозя. Долината на р. Луара никакъ не е тъй необикновенно хубава и романтична, както обичатъ да казватъ, но тя прави до нѣмай-кадѣ приятно впечатление; отъ цѣлата богата растителность се вижда умѣрения климатъ, на който и тя благодари своето вирение. И въ най-плодоносната даже мѣстность на Германия азъ не срѣщнахъ такава богата растителность, каквато я има на пѫтя отъ Жйенъ за Брйаръ.

Преди да напустна р. Луара, нека кажа нѣколко думи и за жителитѣ на изминатата мѣстность и за тѣхния начинъ на живѣние.

Селата до четири-петь часа надалечъ отъ Парижъ не могатъ послужи като мѣрило за останалитѣ села на Франция. Тѣхното расположение, начина за устройството на кѫщята, нравитѣ на жителитѣ силно сѫ проникнати отъ духа на голѣмата метрополия, отъ която и се препитаватъ. Едва 10 фр. мили отъ Парижъ, на отдалеченитѣ височини започва истинската страна и се виждатъ истински селски кѫщя. Характеристично е за цѣлата мѣстность до р. Луара и дори вѫтрѣ до Бургундия, че селенина по възможность скрива входътъ на своята кѫща. На вишинитѣ всѣка селска кѫща е оградена съ стѣна; презъ една врата се влиза въ двора и тамъ още трѣбва да се търси кѫщната врата, лѣжаща обикновено на задната страна. Въ ония мѣста, дѣто селенитѣ си държатъ коне и крави, селскитѣ кѫщя биватъ доста голѣми, по р. Луара пъкъ напротивъ, гдѣто се занимаватъ съ градинарство и гдѣто най-богатитѣ селени даже не притѣжаватъ никакъ или само малко скотове, а скотовъдството се изоставя като особенъ промишленъ клонъ на землевладѣлцитѣ или наемателитѣ, селскитѣ кѫщя биватъ много малки, често пѫти толкозъ малки, че просто не може да се разбере, какъ едно селско семейство съ всичката си покѫщнина може се вмѣсти въ нея. Впрочемъ, и тукъ входа се намира на противоположна на пѫтя страна, и въ селата само кърчмитѣ и дюкянитѣ иматъ врати откъмъ пѫтя.

Селенитѣ на тия мѣстности при всичката си бѣдность водятъ добъръ животъ. Виното, по-вечето собственъ продуктъ, е, поне въ долинитѣ, добро и евтино (тазъ година два до три су шишето), хлѣбътъ на всѣкадѣ é, съ исключение на най-високитѣ върхове, добъръ пшениченъ хлѣбъ, и къмъ него още хубаво сирене и прекрасни овощия, които, както е знайно, се ядатъ въ Франция заедно съ хлѣба. Както всички селски жители, тѣ не харчатъ много месо, напротивъ пакъ много млѣко, растителни супи и изобщо растителна храна отъ превъзходно качество. Сѣверно-германския селенинъ, билъ той и значително по-имотенъ, пакъ не живѣе даже и една трета часть тъй добрѣ както французския селенинъ между р. Сена и Луара.

Тѣзи селени сѫ добродушни, гостоприемни, весели хорица, готови по всѣкакъвъ начинъ да угодятъ и услужатъ на чужденеца, и въ най-лошо нарѣчие тѣ още сѫ си истински, учтиви французи. При всичкото си висша стъпень развито чувство на собственость за завладѣнитѣ отъ бащитѣ имъ дворянски и църковни земи, тѣ се пакъ сѫ носители на нѣкои патриархални добродѣтели, а особено въ селата, отдалечени отъ голѣмитѣ пѫтища.

Но селенина си остава селенинъ, и жизненитѣ условия на селенитѣ не преставатъ никога да изливатъ своето влияние. При всичкитѣ частни добродѣтели на французския селенинъ, при всичкото му развито жизнено положение въ сравнение съ источнорейнския селенинъ, селенина въ Франция, както и въ Германия, е варваринъ средъ цивилизацията. Изолирането на селенина въ едно затънтено селце съ малобройно, само съ генерации измѣняюще се население; усилената, еднообразна работа, която по-вече отъ всѣко друго робство го привързва къмъ земята, и си остава сé сѫщата отъ баща на синъ; устойчивостьта и еднообразието на всичкитѣ жизнени условия; ограничението, въ което семейството става за него най-важното, решително обществено отношение — всичко туй до нѣмай-кадѣ стѣснява умствения хоризонтъ на селенина, до колкото туй изобщо е възможно въ днешното общество. Великитѣ движения на историята минаватъ покрай него, завличатъ го отъ време на време, но безъ той да има нѣкакво понятие за естеството на движаща сила, за нейното произхождение и цель.

Въ срѣднитѣ вѣкове, въ седемнадесетото и осъмнадесетото столѣтие, успоредно съ движението на гражданитѣ въ градоветѣ, имаше и едно селско движение, но което всѣкога поставяше реакционни изисквания, и безъ да докара на самитѣ селени голѣми резултати, то поддържа само градоветѣ въ освободителнитѣ имъ войни. Въ първата франц. революция селенитѣ само до тогава се явяваха революционери, до когато това го изискваше най-близкия имъ и най-чувствителенъ частенъ интересъ: до тогазъ, до когато имъ бѣха осигурени правото на собственость върху тѣхнитѣ, до сега въ феодални условия обработени земи, и отстраненението на чуждитѣ войски отъ околностьта имъ. Когато това бѣ достигнато, тѣ съ всичкия бѣсъ на слѣпата алчность се обърнаха срѣщу неразбраното движение на голѣмитѣ градове, а именно срѣщу Парижското движение. Безчислени прокламации на Комитета за обществената безопасность, безчислени декрети на Конвента, преди всичко тия върху максимума и акаперитѣ (прекупвачи), подвижнитѣ колони и амбулантнитѣ гилотини, трѣбваше да се изпратятъ срѣщу селенитѣ. И се́ пакъ терористическото господство, което пропѫди чуждитѣ войски и удуши гражданската война, на никоя класа не докара толкова полза, както на селенитѣ.

Когато Наполеонъ свали буржуазното господство на директорията, възстанови мира, уздрави новитѣ имуществени отношения и ги санкционира съ своя Code civil. и пропѫди чуждитѣ войски още по-надалеко отъ границитѣ, селянитѣ съ въодушевение се привързаха и станаха негова главна подпора. Защото фран. селенинъ е националенъ до фанатизмъ; la France има за него високо значение, отъ като наследствено притѣжава едно парче отъ нея; чужденцитѣ той познава само като опустошителни нашествени войски, които му принасятъ най-голѣма вреда. Отъ тука и безграничното национално чувство на франц. селенинъ, отъ тука и неговата сѫщо тъй безгранична умраза къмъ l' étranger. Отъ тука и стра́стьта, съ която той потегли на война въ 1814 и 1815 год.

Когато въ 1815 г. Бурбонитѣ пакъ се бѣха върнали, когато изпъдената аристокрация пакъ дигна претенции за изгубеното презъ революцията земевладѣние, селенитѣ видѣха застрашено цѣлото свое революционерно завоевание Отъ тукъ и тѣхната умраза къмъ владичеството на бурбонитѣ, тѣхното ликувание, когато юлската революция имъ възвърна сигурностьта върху имуществата и трицвѣтното знаме.

Но отъ юлската революция насамъ селенитѣ пакъ престанаха да взематъ участие въ всеобщитѣ интереси на страната. Желанията имъ бѣха изпълнени, землевладѣнието имъ не бѣ вече застрашавано, на кметството се вѣеше сѫщото знаме, подъ което тѣ и тѣхнитѣ бащи сѫ господствували цѣлъ четвъртъ вѣкъ.

Ала, както всѣкога, тѣ малко вкусиха отъ плодоветѣ на своята побѣда. Буржуата изведнажъ започнаха съ всичка сила да експлоатиратъ своитѣ селски съюзници. Плодоветѣ отъ раздробяванието и дѣлимостьта на почвата, осиромашаванието на селенитѣ и залаганието на тѣхнитѣ земи, още подъ реставрацията бѣха започнали да зрѣятъ; следъ 1830 г., тѣ изпъкнаха въ сѐ по-общъ, сѐ по-застрашающъ начинъ. Но налаганието, упражнено отъ едрия капиталъ върху селенина, остана за него само като просто частно отношение между него и взаимодавеца му; той не видѣ и не можеше да види, че тия сѐ по-общи, сѐ по-вече преминаващи въ правило частни отношения, се развиваха по-лека-лека въ класово отношение между класата на едритѣ капиталисти и тая на дребнитѣ землевладѣлци. Не бѣше вече сѫщия случай, както съ феодалнитѣ тегоби, произхождението на които бѣ отдавна забравено, смисъла имъ отдавна изгубенъ, тегоби, които вече не служеха за възнаграждение срѣщу извършени услуги и отдавна бѣха станали прости, само едната часть притесняющи тегоби. Тукъ при ипотекарния дългъ, селенина или поне баща му е получавалъ сумата въ сухи петолевки; записътъ и заложната книга му напомватъ, когато дотрѣбва, произхождението на тегобата; лихвата, която той трѣбва да заплати, даже и постоянно подновяющитѣ се, притеснителни покрайни възнаграждения за лихварина сѫ модерни, буржуазни данъци; притеснението става въ съвсѣмъ модеренъ, съвремененъ видъ и селенина се съблича и опропастява точно по сѫщитѣ правови принципи, подъ които само му е осигурено владѣнието. Собствения му Code civil, модерната му библия, става за него наказателенъ бичъ. Селенина не може да види въ заложното лихварство нѣкакво класово отношение, той не може да иска неговото премахване, безъ въ сѫщото време да застраши и своето собствено притѣжание. Натискътъ на лихваря, намѣсто да го хвърли въ движението, съвсѣмъ го забърква. Само въ намалението на данъцитѣ той може да вижда облегчение.

Когато въ мѣсецъ февруарий тазъ година за първи пѫть бѣ дигната революция, въ която пролетариата излезе съ самостоятелни изисквания, селенитѣ ни буква не разбраха отъ това. Ако изобщо републиката имаше смисълъ за тѣхъ, то бѣ само за туй: намаление на данъцитѣ и тукъ тамъ може би и малко народна честь, завоевателна война и рейнски граници. Но когато въ Парижъ на другия день следъ свалянието на Луи Филипа избухна война между пролетарията и буржуазията, когато застоя въ търговията и промишленостьта въздѣйствува върху селата, когато произведенията на селенина, въ плодоносна година тъй и тъй обезцѣнени, изгубиха още по-вече отъ цѣнитѣ си и не можаха да се продадатъ, когато найсетнѣ юлската рѣзня разнесе страхъ и трепетъ дори до най-далечнитѣ кѫтове на Франция, тогази между селенитѣ се издигна единъ всеобщъ викъ на най фанатически бѣсъ противъ революцията, противъ Парижъ и всѣкога недоволнитѣ Парижани. Твърдѣ естествено! Че и какво му отбираше твърдоглавия, ограничения селенинъ отъ пролетариатъ и буржуазия отъ демократическо-социална република, отъ организация на труда, отъ нѣща, чиито основни условия и причини никога не би могли да се проявятъ въ тѣсното му селце! И когато той отъ време на време получаваше по мръснитѣ канали на буржуазнитѣ вѣстници смътни извѣстия за туй, що се вършеше въ Парижъ, когато буржуата му подхвърлиха голѣмата фраза противъ парижкитѣ работници: ce sont les partageurs, че това сѫ хора, които искатъ да дѣлятъ цѣлата собственость, цѣлата земя и почва, тогава се удвои гнѣвния викъ, тогава негодуванието на селенитѣ не знаеше граници. Азъ говорихъ съ стотини селени въ разни мѣстности на Франция и у всичкитѣ владѣеше тоя фанатизмъ противъ Парижъ, а особено противъ парижкитѣ работници. „Ахъ, дано утрѣ се пръсне въ въздуха тоя проклетъ Парижъ!“ — това бѣ още най-смегчената благословия. Отъ само себе си се разбира, че старото презрѣние на селенитѣ къмъ гражданитѣ още по-вече се усили и оправда отъ произшествията на тая година. Селенитѣ, селата трѣбва да освободятъ Франция; селото произвежда всичко, градоветѣ живѣятъ отъ нашитѣ жита, обличатъ се отъ нашия ленъ и нашата вълна, ние трѣбва да възстановимъ истинския редъ, ние селенитѣ трѣбва да вземемъ дѣлото въ рѫцѣтѣ; това бѣше вѣчния рефренъ, който по-вече или по-малко ясенъ, по-вече или по-малко съзнатъ, звучеше презъ цѣлата разбъркана дърдория на селенитѣ.

И какъ искатъ тѣ да освободятъ Франция, какъ искатъ да в座ематъ дѣлото въ рѫцѣтѣ? Като избер態 Луй Наполеонъ Бонапарта за предсѣдатель на републиката, едно голѣмо име носено отъ единъ нищоженъ, пустъ, забърканъ глупакъ! У всичкитѣ селени, съ които съмъ говорилъ, ентусиазма за Луй Наполеона бѣше сѫщо тъй голѣмъ, както и умразата имъ къмъ Парижъ. Върху тия двѣ страсти и върху най-безсмисленото животинско възхищение отъ цѣлото европейско сътрѣсение се ограничава цѣлата политика на франц. селенинъ. И селенитѣ иматъ по-вече отъ шестъ милиона гласове, по-вече отъ двѣ трети отъ всичкитѣ гласове при изборитѣ въ Франция.

Наистина привременото правителство не съумя да привърже интереситѣ на селенитѣ къмъ революцията; то въ припадъка си отъ 45 ст. върху поземелния данъкъ, който главно докосна селенитѣ, направи една непростима, никога непоправима грѣшка. Но и да бѣ спечелило то за нѣколко мѣсеца селенитѣ за революцията, тѣ (селенитѣ) на лѣтото пакъ щѣха да се отдѣлятъ. Сегашното положение на селенитѣ спрѣмо революцията отъ 1848 г. не е следствие отъ нѣкакви случайни спречквания и грѣшки; то е естествено, то е основано на жизненото състояние, върху общественното положение на дребното землевладѣние. Франц. пролетариятъ ще има по напредъ да спре една всеобща селска война, една война, която даже и при премахванието на всички заложни дългове, може само да се отложи за кратко време

Човѣкъ трѣбва да се е срѣщалъ въ продължение на четиринайсеть дни само съ селени отъ разни мѣстности, трѣбва да е ималъ случай да срѣщне на всѣкадѣ сѫщата тѣсна ограниченость, сѫщото абсолютно незнание на всичкитѣ градски, промишлени и търговски отношения, сѫщата слѣпота, сѫщата неопредѣленность за всичко, що лѣжи оттатъкъ селото, сѫщото примѣнение масщаба на селскитѣ отношения къмъ мощнитѣ отношения на историята, трѣбва, съ една дума, да е познавалъ франц. селенинъ тъкмо отъ 1848 г., за да чувствува цѣлото онова жалко впечатление отъ тая разбъркана глупость.

II. Бургундия.

Брйаръ е старовремско градче при устието на канала, който съединява р. Луара и р. Сена. Тукъ се справихъ за пѫтя и предпочетохъ да отида намѣсто презъ Неверъ, презъ Оксеръ за Швейцария. И тъй азъ напустнахъ р. Луара и се отправихъ презъ планинитѣ за Бургундия.

Плодоносния характеръ на Луарската долина постъпенно се изгубва. Човѣкъ незабелѣзано со въскачва и едва следъ 5—6 фр. мили отъ Брйаръ, при Сенъ-Саверъ и Сенъ Фарго, стигва до гористата, скотовъдска планинска мѣстность. Планинския гърбъ между Иона и Луара е вече по-високъ и цѣлата тази западна страна на Ионския департаментъ е изобщо планиниста.

Въ околностьта на Труси, шесть фр. мили отъ Оксеръ, чухъ най-напредъ особения наивно-широкъ бургундски диалектъ, едно наречие, което тукъ и въ цѣлата сѫщинска Бургундия има още любезенъ, приятенъ характеръ, когато напротивъ въ по-горнитѣ мѣстности на Франшъ Конте то взима тежъкъ, дебелашки, почти докторaленъ тонъ. То е както наивния австрийски диалектъ, който постъпено се превръща въ грубия горнобаварски. Въ бургундското наречие ударението по единъ чуденъ, не французски начинъ пада върху слогътъ, предшествуващъ аксентувания слогъ въ чистия французски езикъ; то превръща ямбическия французски езикъ въ хорейски, и по тоя начинъ нѣкакъ си особно изопачава тънкия акцентъ, който образования французинъ дава на езика си. Но както се каза вечъ, въ сѫщинска Бургундия то звучи още доста приятно, и въ устата на хубава мома даже и прелѣстно: „Mais, mà foi, monsieur. je vous demande ûn peu. . . .“

Ако можемъ изобщо направи едно сравнение, то бургундеца е французския австриецъ. Наивни, добродушни, довѣрчиви до висша стъпень, съ много непринуденъ юморъ въ рамкитѣ на обикновения жизненъ крѫгъ, пълни съ наивни комически представления за всичко, що сен амира извънъ тоя крѫгъ, несрѫчни до смѣшность въ необикновени за тѣхъ условия, почти всѣкога неисчерпаемо весели, — такива си сѫ тия добри хорица. Човѣкъ на драго сърдце е готовъ да прощава на любезния добросърдеченъ бургундски селенинъ даже и неговата пълна политическа нищожность и неговото мечтание за Луи Напалеона.

Между прочемъ бургундцитѣ иматъ неоспоримо по-силенъ примѣсъ отъ германската кръвь, нежели по-назападъ живущитѣ французи; коситѣ и кожата сѫ по-свѣтли, тѣлото по-едро, особено у женитѣ, острия критически умъ, грубата шега сѫ значително ограничени и замѣстени съ по-честенъ юморъ и често съ слабъ оттѣнъкъ отъ радушность. Но французската веселость господствува още значително и по безгрижното си лековѣрие бургундецътъ нѣма равенъ на себе си.

Западната планиниста мѣстность на Ионския департаментъ живѣе главно отъ скотовъдсто. Ала французина навсѣкадѣ си е лошъ скотовъдъ, и тия бургундски добитъци излизатъ много слаби и дребни. Но по край скотовъдството тѣ обработватъ още и житни растения и навсѣкадѣ ядатъ добъръ пшениченъ хлѣбъ.

Тукъ и селскитѣ кѫщя взиматъ вече по германски характеръ; тѣ пакъ ставатъ голѣми и съединяватъ кѫщи, житници и обори подъ една стрѣха; обаче и тукъ вратата се намира още обикновено на срѣщулѣжащата на пѫтя страна и совсѣмъ е скрита отъ него.

По дългата стръмнина, която води за Оксеръ, азъ видѣхъ първитѣ бургундски лозя, по-вечето обременени съ нечуваното много грозде отъ 1884 г. На нѣкои лози не се виждаха вече никакви листа отъ многото грозде.

Оксеръ е едно малко, неравно, отвѫтрѣ недотамъ приятно градче, съ хубавъ кей на р. Иона и нѣколко дървета по булварда, безъ които не е възможно да сѫществува единъ французски департаменски главенъ градъ. Въ обикновено време тукъ трѣбва да е много тихо и мъртво, и задължителнитѣ балове и госби, които градоначалника на Иона при Луи Филипа бѣ принуденъ да дава на мѣстнитѣ нотабли, трѣбва да не му сѫ костували много. Но сега Оксеръ бѣше оживленъ, както само веднажъ въ годината бива това. Ако гражданина Данжуа, народенъ представитель, който въ Националното Събрание бѣ дигналъ скандалъ, за дѣто при демократически-социалния банкотъ въ Тулуза цѣлата зала била декорирана съ червено, ако този почтенъ гражданинъ Данжуа бѣ дошалъ заедно се мене въ Оксеръ, него отъ ужасъ тръпки биха го побили. Тукъ не една зала, ами цѣлия градъ бѣ декориранъ съ червено. И то какво червено! Съ най-съмнително, най-явно кървно червено бѣха вапсани стѣнитѣ и стѫпалата на кѫщитѣ, блузитѣ и ризитѣ на хората; тъмночервени потоци течеха по улицитѣ и цапаха калдъръма, тъмни хора носѣха по улицитѣ въ голѣми каци червеникава, пеняста течность. Изглеждаше като че ли червената република да владѣе съ всичкитѣ си ужасии, сѣкашъ че гилотината, парната гилотина да се намира въ неприкѫсната работа, buveurs de sang'итѣ, за които Journal des Debats знае да съобщава настрахателни басни, навѣрно отпразднуваха тукъ канибалскитѣ си оргии. Но червената република на бургундския гроздоберъ и кръвопийцитѣ, които съ такъво сладострастие унищожаватъ най-благородния продуктъ на тая червена република, не сѫ никой други, освѣнъ самитѣ тия господа честни републиканци, едритѣ и дребни буржуа отъ Парижъ. И достопочтения гражданинъ Данжуа при все туй си има въ това отношение и той своитѣ червени прищевки.

Ахъ да си имаше човѣкъ джобоветѣ пълни съ пари въ тази червена република! Гроздобера отъ 1848 г. бѣше той необикновено богатъ, че не може да се намѣрятъ достатъчно бъчви за всичкото вино. И то отъ какво качество — по-добро и отъ 46-то; па може би и по-добро отъ 34-то! Отъ всѣкадѣ се притичаха селенитѣ, за да откупятъ останалото 47-мо вино съ неимовѣрно евтени цѣли — по два лева бъчвата отъ 120 литри добро вино; презъ всичкитѣ врата влизаха кола следъ кола съ праздни бъчви, и пакъ не стигнаха бъчви. Азъ самъ видѣхъ, какъ единъ винопродавецъ въ

Оксеръ истури на улицата нѣколко бъчви много добро 47-о вино, само за да намѣри мѣсто за новото вино, което впрочемъ му даваше добри надѣжди за спекулацията. Увѣряваха ме, че сѫщия винопродавецъ изсипалъ на улицата по тоя начинъ въ нѣколко седмици до четирсеть голѣми бъчви (fûts).

Следъ като испихъ нѣколко чаши отъ старото, както и отъ новото вино, азъ потеглихъ презъ р. Иона къмто планинитѣ на дѣсния брѣгъ. Шосето върви по дльжината на долината; но азъ хванахъ стария, по-кѫсъ пѫть презъ планинитѣ. Небето бѣ заоблачено, времето неприятно, и азъ самъ уморенъ, та останахъ да пренощувамъ въ първото село, нѣколко километра надалечъ отъ Оксеръ.

На другата заранъ слънцето грѣеше по-прелѣстно отъ всѣки други пѫть и азъ рано-рано си потеглихъ. Пѫтя водѣше само презъ лозя по единъ доста високъ планински гърбъ. Но мѫката на възкачванието ми се възнагради на върха съ една чудно-величествена гледка. Предъ мене се растилаше до брѣговетѣ на р. Иона хълмисто наклонения ширъ, сетнѣ зелената, пълна съ ливади, съ трепетлика посадена Ионската долина съ своитѣ многобройни села, а задъ нея гранитно сивия Оксеръ, опрѣнъ на оттатъшния рѫбъ на планината; навсѣкадѣ, додѣто видятъ очи, лозя и само лозя, а ослѣпително блѣстящитѣ лѫчи на огненото слънце, което само въ далечината се смекчаваше отъ тънкия есененъ дѫхъ, излѣти надъ тоя голѣмъ казанъ, дѣто августскитѣ пекове варѣха едно отъ най-благороднитѣ вина.

Не зная, кое е туй нѣщо, което дава на франц. мѣстности, никакъ неотличающи се съ необикновени очертания, тѣхния чудесенъ характеръ. Въ всѣки случай не е тази или онази подробность, а цѣлостьта, съвокупностьта е, която имъ дава печата на преситостьта, която рѣдко се намира другадѣ. Рѣкитѣ Рейнъ и Мозелъ иматъ по-хубави скалисти групи, Швейцария има по-голѣми контрасти, Италия — по-пъленъ колоритъ, но никоя страна изцѣло взета съ своитѣ мѣстности не е тъй хармонична, както Франция. Съ необикновено самодоволство блуждае погледътъ отъ широкитѣ, богато обрасли ливади до най-високия върхъ на потъналитѣ въ лозя планини и по ширината къмъ безчисленитѣ села и градове, които се издигатъ измежду листата на овощнитѣ дървеса. Никадѣ нѣма голо парче, никадѣ негодно за обработванье мѣсто, никадѣ дива скала, стѣнитѣ на която да сѫ недостѫпни за растенията. Навсѣкадѣ богата растителность, богата сита зеленина, която преминава въ есенно бронзовъ оттѣнъкъ, усиленъ отъ блѣсъка на едно слънце, което още достатъчно печеше въ средата на октомври, за да не остава нито зърно неузрѣло на лозето. Азъ отидохъ още понататъкъ и втора една величествена картина се разкри предъ мене. Тамъ долу, въ тѣсното корито на една долина лѣжеше Сенъ-Бри, малко градче, занимающе се тоже само съ винарство. Сѫщитѣ детаи както и по-преди, само че по-сгрупирани. Поляни, градини въ долината около градеца, лозя по краищата на долътъ, само на сѣверната страна изорени или съ зелена детелина покрити ниви и морава. Долу, въ улицитѣ на Сенъ-Бри, сжщото движение, както въ Оксеръ; на всѣкадѣ бъчви и вински преси, а жителитѣ запретнали се посредъ смѣхове и глуми да изтискатъ мъстьта, да я турятъ въ бъчви или да я носятъ по улицитѣ въ голѣми каци. Въ сжщото време имаше и панаиръ; по голѣмитѣ пжтища се спираха селски коля съ зеленчукъ, жита и други полски произведения; селенитѣ съ своитѣ малки шапчета, селенкитѣ съ своитѣ индийски кърпи на главата, разговаряйки се, съ викове и смѣхове се притисваха между лозаритѣ; и малкия Сенъ-Бри бѣ тъй оживенъ, щото човѣкъ би казалъ, че се намира въ нѣкой голѣмъ градъ.

Оттатъкъ Сенъ-Бри пжтя пакъ се възкачваше по една доста проточена планина. Право да си кажа, на тая планина се изкачвахъ съ особено удоволствие. Тукъ всички бѣха заняти съ гроздоберъ, и единъ бургундски гроздоберъ е много по-веселъ даже и отъ рейнския. На всѣка крачка намирахъ най-весела дружина, най-сладко грозде и най-хубави моми; защото тукъ, дѣто на всѣки три часа се срѣща едно градче, дѣто жителитѣ по причина винената си търговия иматъ взиманье-даванье съ останалия свѣтъ, тукъ сжществува вече извѣстна цивилизация и никой не възприима тази цивилизация по-бърже, отколкото женитѣ, понеже тѣ иматъ най-близки и най-очевидни ползи отъ нея. На никоя франц. гражданка не ще ѝ скимне да запѣе:

Да бѣхъ си азъ хубавица,
Красна — катъ селска дѣвица,
Сламна бихъ взела капела
И йощъ червена кордела.

Напротивъ, тя много хубаво знае, че за всички свои чарове тя има да благодари на града, на не тъй грубата работа, на цивилизацията и на стотинитѣ нейни очистителни срѣдства и туалетни искуства; тя знае, че „селската дѣвица“, даже и да не е наследила отъ родителитѣ си оная, тъй страшна за Французитѣ, груба, ширококостна снага, която съставлява гордостьта на германската раса, сѐ пъкъ, отъ мжчната полска работа въ най-голѣмия пекъ, както и въ дъжда, отъ мжчнотиитѣ за чистота, отъ липсата на всички средства за тѣлесното развитие, отъ своя инъкъ доста приличенъ, но при това непрактиченъ и безвкусенъ костюмъ — тя ще заприлича на дебелашко, въ комични и груби цвѣтове облѣчено плашилище. Вкусоветѣ сж различни, нашитѣ германски съотечественици по-предпочитатъ „селската дѣвица“, и тѣ може би иматъ право: всѣка почеть предъ войнишкия ходъ на една здрава скотовъдка, особено предъ нейнитѣ юмруци; честь и слава на трѣвно-зелената дрѣха, изпъстрена съ огнено-червени квадратчета, която увива мощната ѝ снага; всѣко уважение предъ съвършенството на равнината, която се протака отъ врата ѝ до нейнитѣ пети и отъ заде ѝ дава изгледа на една дъска увита въ пъстра басма! Но вкусоветѣ сж различни, и нека ония отъ моитѣ съотечественици, които се различаватъ отъ мене по вкусъ, ми простятъ ако чиститѣ, гладко изчесани, високи бургундки ми направила по приятно впечатление, отколкото ония по природа нечисти, космати молоски биволчета между Сена и Луара, които се зазяпватъ въ човѣка, когато си завърти цигарата и съ викъ избѣгватъ, ако на чистъ франц. езикъ ги попитва за правия пѫть.

И тъй ще ми повѣрватъ, мисля, ако кажа, че азъ, ядейки грозде и пиейки вино, въ разговоръ и смѣхове съ лозаритѣ и лозаркитѣ по-вечето лѣжехъ въ трѣвата, нежели се възкачвахъ по планината и че въ сѫщото това време азъ бихъ се изкачилъ на Бюксберга и даже на Юнгфрау. Толкозъ по-вече, че човѣкъ и шейсеть пѫти въ деня може се ная съ грозде и значи той на всѣко лозе си има и причина да влезе въ сношение съ тия вѣчносмѣещи се и услужливи хорица отъ двата пола. Но всѣко нѣщо си има своя край, та и тази планина. Бѣше вече следъ пладне, когато слизахъ по другата страна въ дивната долина на Кюръ, малко приточе на р. Йона, къмъ градеца Вермантонъ, който е още по-хубаво разположенъ отъ Сенъ-Бри.

Но на скоро следъ Вермантонъ престава вече хубавата мѣстность. Постъпенно се приближаваме до високия гърбъ на Фокийонъ, който раздѣля рѣчната система на р. Сена, Рона и Луара. Отъ Вермантонъ човѣкъ се възкачва още нѣколко часа, преминава презъ едно дълго неплодоносно плато, на което ечмика, овеса и гречката измѣстватъ по-вече или по-малко пшеницата.

(Тукъ рѫкописа се прекъсва).

И. Ф.

СТАРОЗАГОРСКИЯТЪ АДМИНИСТРАТИВЕНЪ ОКРѪГЪ ВЪ СТУПАНСКО ОТНОШЕНИЕ.

(Продължение отъ № 8).

IV

Работни сили.

Както по всички мѣста на нашата татковина, тъй и въ старозагорския окрѫгъ, ступанскитѣ блага се добиватъ съ прилагание на човѣшки и добичи трудъ. Ний още не умѣемъ да се ползваме съ природнитѣ сили поне въ онзи размѣръ, въ който тѣ сѫ оползотворени въ западна Европа.

Споредъ последнето преброенке на населението въ княжеството Ст.-Загорскиятъ окрѫгъ се населява съ 108,312 мѫжки и съ 107,171 женски човѣшки индивиди, или всичко съ 215,483 души мѫже и жени. Женитѣ надвишаватъ мѫжетѣ съ една малка цифра само въ Чирпанска околия 169,383 д., или 21.38% отъ цѣлото население живѣятъ въ градоветѣ, а останалитѣ въ селата, когато исчисленията на братия Шкорпилъ за единъ по-ранъ периодъ отъ време процента на градското население въ България изобщо е билъ 15%. Като сравнимъ резултатитѣ отъ преброяванието на населението въ 1885 г. съ тѣзи за 1893 год., намираме, че населението на окрѫга изобщо е нарасло съ 10·82‰ за година, безъ да се смѣта изселванието на турското население. Отъ друга страна пъкъ исчисляваме съ цифри заети отъ географията на бр. Шкорпилъ, че града Стара-Загора за единъ периодъ отъ три години (1885 — 1888) е нарасалъ съ 964 д. или съ 21‰ годишно, т. е. расълъ е два пѫти по-бързо отъ окрѫга изобщо. Сп. цифри отъ географията Христовъ, Казанлѫкъ въ единъ периодъ отъ 5 години (1888—1893) е нарасълъ съ 1200 д., т. е. съ по 25·26‰ годишно. Нашето селско население продава своята земя, напуща я волно или неволно и отива да търси прехрана въ града. Този фактъ се срѣща и въ историята на западноевропейското економично развитие въ епохата на мануфактурния и машиния периодъ, когато се тури основата на производство чрезъ наеменъ трудъ. Наистина цифритѣ не подтвърждаватъ тъзи мисъль за останалитѣ околийски центрове въ окрѫга, но това може да се обясни съ туй, дѣто сами последнитѣ още иматъ селски характеръ.

Като се сравнятъ цифритѣ за ражданията, свадбитѣ и смъртнитѣ случаи презъ 1884 и 1895 г., намира се долната разлика: намаляване на ражданията и свадбитѣ съ 0·57% и съ 3·43% и увеличаване на смъртностьта съ 1·27%. Това говори съ точностьта на цифритѣ, за че нашата народна маса лѣга и става съ „печени кокошки“ и съ „руйно вино“, за да не стои праздна, тя се залавя на стари години да изучава учението на Малтуса и да го прилага на практика! Колкото за изселванието на турското население, което съставлява 8·1% отъ цѣлото въ окрѫга население и което само въ една година се е изселило въ брой 1095 д., можемъ да дадемъ следното обяснение. Причинитѣ на това изселвание сѫ расови и економични. Турчина е по характеръ затворенъ, неподвиженъ, консервативенъ, навикналъ да се задоволява съ малко и да получава това малко съ плѣчкосване или съ нищоженъ трудъ, той едвали е въ състояние да създаде съ работата си излишъкъ, който да бѫде употрѣбенъ за разширение на производството, или за издръжка на държавата и общината. А расклонилий се следъ освобождението животъ изисква отъ него това. Освѣнъ туй, знае се, че когато единъ слабокултуренъ народъ се досѣгне до по-висока култура, този народъ или трѣбва да се приспособи къмъ нея, или да загине. Примѣри за това изобилватъ. Дѣто европейската цивилизация се е коснала до неразвити страни, тя е погълнала малко по малко неприготвенитѣ да я въсприематъ племена, които или сѫ измѣняли своя начинъ на животъ, или сѫ изчезвали, макаръ и бавно, отъ лицето на земята. Това се е случило на много мѣста изъ Америка, Африка и Азия. Сѫщо тъй и съ турското население:

неспособно да въсприеме европейската култура, нахлула отъ всички страни въ нашата държава, некадърно да поведе новата борба за животъ, която гарантира побѣда не вече на физическата сила, а на съобразителния и гъвкавъ умъ, то намѣри исходъ въ изселванието. Турското население предпочете да се пресели въ страна, дѣто се надѣва, че нѣма да настъпатъ бързи промѣни. По този начинъ се спаси, но до колко смѣткитѣ му сѫ вѣрни, това е въпросъ. До скоро турцитѣ се изселваха на голѣми чети, но тѣзи, които останаха тукъ, взеха вече да се помиряватъ съ новитѣ условия, да се закаляватъ въ новата борба, тъй щото следъ време не ще е въ състояние никакъвъ фанатизмъ да ги накара да напуснатъ нашата страна.

Като второстепенни причини за изселване на турцитѣ, могатъ да се преведятъ и посоченитѣ отъ г-на Ст. Загор. Окр. Управитель, именно 1) като се изсеси една часть отъ селото, останалата вече не могла да издържа учитель за дѣцата си и ходжа за религиознитѣ си трѣби, 2) по богатитѣ се изселватъ, защото не могатъ да намѣрятъ подходящи за оженванието на дѣцата си партии, и съ примѣра си заразяватъ по-бѣднитѣ и, най-сетнѣ, 3) турското население край политѣ на Балкана и срѣдня гора, следъ като распродало имотитѣ си, взело да се занимава исключително съ експлоатирание на горитѣ, който поминъкъ бѣ имъ отнетъ съ прилаганието въ дѣйствие строгитѣ мѣрки, предписани отъ закона за горитѣ.

По работоспособность населението въ Старозагорско може да се групира тъй: 1) способни за работа $44._{76}$ %, полоработни $10._{11}$ % и неспособни за работа $45._{3}$ %. Къмъ работното население въ окрѫга трѣбва да се прибавятъ и значителното число работни сили, които идатъ изъ други окрѫзи и Македония. Такива сѫ зидаритѣ, жетваритѣ и др. По беридба на гюля идатъ „загорки“, — момичета и булки отъ Търновски и Севлиевски окрѫгъ. Тѣ получаватъ 60—80 ст. дневно и храна. Работния день е обикновенно 15 ч., но кога цъвтѣнието на гюля достигне своя максимумъ, той се въскача и до 20 ч. Отъ сѫщитѣ окрѫзи дохаждатъ и жетвари съ жетварки, организирани въ чети подъ водителството на „драгоманинъ“. Работната плата съ храната се колебае отъ 1—1·50 л. за женитѣ и 2—3 л. за мѫжетѣ вързачи. Често пѫти тѣ се уславятъ на декаръ и безъ храната; въ такъвъ случай мѫжетѣ могатъ да си докаратъ до 4—5 л. дневно. но истощението на силитѣ е крайно. Често пѫти половината отъ тъй условенитѣ работници се разболяватъ отъ треска и губятъ двойно и тройно. Зидаритѣ сѫ изъ Македония и Търновския окрѫгъ. Получаватъ 1.50 л. — 3 50 л. дневно, но отъ година на година се въвежда обичая да се строи по предприемачески начинъ.

Къмъ човѣшкитѣ работни сили трѣбва да се прибава и работната сила на добитъка. Следующата таблица ни дава представление за броя на способния за работа добитъкъ, съ който е располагалъ окрѫга прѣзъ 1895 год.

ОКОЛИИ	биволи	волове	коне	кобили	магарета	ВСИЧКО
Ст.-Загорска	891	8911	1003	1376	2499	14680
Н.-Загорска	791	9985	1270	1532	3860	14438
Казанлѫшка	464	9698	1032	1400	1982	13876
Чирпанска	1205	7071	267	1805	2783	13071
Сейменска	421	6167	356	.1002	1870	9816
ВСИЧКО	3772	41832	3888	7115	12994	68881

На всѣки способенъ за работа човѣшки индивидъ отговаря 0·71% способенъ за работа добитъкъ.

Работнитѣ сили въ окрѫга се групиратъ за ступански цели по-вечето по произходъ и сравнително много по рѣдко пѫти по интересъ. Въ цѣлия окрѫгъ има 39464 семейства или челеди, колкото сѫ и домакинствата по произходъ. Тѣзи челеди броятъ по 1 до по 10 и по-вече членове, въ което число влизатъ, освѣнъ способнитѣ за работа, още старцитѣ и дѣцата. Долната таблица ни показва броя на домакинствата въ % по отношение числото на членоветѣ имъ.

ОКОЛИИ	съ по 1 членъ	1 — 5 члена	5 — 10 члена	10 и по-вече	всичко домакинства
Казанлѫшка	2·42	41·72	53·30	2·42	11419
Н.-Загорска	1·48	29·89	62·62	6	6765
Сейменска	1·07	25·52	64·47	8·92	3834
Ст.-Загорска	2·83	38·13	54·08	5·44	9776
Чирпанска	1·17	31·66	57·54	8·31	7665
ЗА ОКРѪГА	1·81	35·30	57·58	5·66	39464

Колкото една страна стои по-високо по култура, толкозъ семейството намалява по броя на членоветѣ си. Това се подтвърдява и отъ горнята таблица, отъ която виждаме че малобройнитѣ челеди изобилватъ въ Казанлѫшка и Старозагорска околии, които сѫ най-напредналитѣ въ окрѫга по образование и култура; останалитѣ пъкъ околии ни даватъ най-голѣмъ процентъ на голѣми челеди. Общо въ окрѫга е най-голѣмъ процента на фамилии съ по 5 — 4 члена—57·58%. Но, ако имахме цифри за единъ по-ранъ периодъ отъ време, ний бихме видѣли, че тогазъ челедитѣ съ по по-вече отъ 10 члена сѫ съставяли много по-голѣмъ отъ сега процентъ. Индивидуалнитѣ стремления, които се усилватъ съ развитието на производството, рушатъ едновременнитѣ ягки, чилични връзки между членоветѣ на семейството. Тѣ отдѣлятъ бащата отъ сина, майката отъ дъщерята и ги тласкатъ да се грижатъ сами за своята сѫдба. Здравата кръвна връзка, обаче, не остава съ нищо незамѣнена. Економичния интересъ заема постепенно нейното мѣсто и испълня нейната роль съ не по-малъкъ успѣхъ. Минаха времената, когато роднинството бѣше всичко; днесъ приятелитѣ, колегитѣ, съсѣдитѣ, господаря значатъ често нѣщо по вече отъ бащата, майката, сестрата, брата. Челеди, дѣто съ бѣли бради старци, сѣднали при бъклицата въ кѫта на семейното огнище, обиколени отъ синове, снахи, внуци и правнуци, пушатъ своята лула и расправятъ съ самодоволство за минала слава и старовремски герои, днесъ се четатъ на пръсти. Нашата задруга продължава да се руши предъ нашитѣ очи. Новитѣ нужди на живота, кудятъ личностьта да печели пари, а не да се задоволява съ натурално производство, туриха край на самоудовлетворяющитѣ се ступански единици, предизвикаха нетъкмешъ между бащата и сина, свекървата и снахата, брата и сестрата и напущание семейното огнище. Младитѣ бѣгатъ въ града и влизатъ въ домакинства по интересъ. Ето защо градоветѣ растятъ несъразмѣрно съ селата. Домакинствата за производство по кръвенъ происходъ не харосватъ, а напредватъ тѣзи по интересъ; тѣзи се увеличаватъ, както по число, тъй и по броя на своитѣ членове.

V.

Занятия и поминъкъ.

Занятията на населението въ Старозагорско сѫ доста разнообразни; тукъ то се занимава съ всички почти отрасли. Едно макаръ смътно понятие за распредѣлението на труда по занятие може да ни даде следнята таблица, която показва по колко и отъ какъвъ родъ сѫ самостоятелнитѣ за производство на ступански блага ступанства, които отговарятъ на всѣки 100 челеди на отдѣлнитѣ околии въ частность и окрѫга въобще.

ОКОЛИИ	Казанлѫкска	Н.-Загорска	Сейменска	Ст.-Загорска	Чирпанска	Окрѫга
Селско ступанство	63	80	89	62	70	70
Индустрия и занаяти	25	13	8	28	22	21
Търговия и сношение	4	4	4	9	6	5
Надничарство и слуги	3	3	6	5	3	4
Свободни професии	6	5	4	8	5	6

Взети сѫ крѫгли числа. Казвамъ нарочно, че тъзи таблица ни дава само смътно понятие, защото имамъ силно основание за това. Тукъ сѫ рѣдко не само лицата, които се занимаватъ съ едно опредѣлено занятие, но се срѣщатъ и хора, които би се затруднили, ако ги запитате, кой отъ тѣхнитѣ занаяти имъ е главния източникъ за прехрана. Това важи не само за занаятчийското градско население, което край занаята си работи и късъ земя, но и за жителитѣ отъ селата, които често се занимаватъ съ работи, що нѣматъ нищо общо съ ораньта на земята и отглежданието на добитъка. Тази мисъль ще стане още по ясна, като наведя нѣколко живи примѣри изъ поминъка на нѣколко лично менъ познати челеди отъ окрѫга.

1) Състоятелно селско семейство, състояще отъ баща, майка, двама възрастни сина и три дъщери. Бащата презъ лѣтото рѫководи обработката на земята, презъ зимата работи съ помощьта на едного отъ синоветѣ орѣхово масло и въ свободнитѣ промеждулъци дѣла коля за своя нужда, или за продань. Другия синъ отива презъ зимата въ гръцкитѣ села изъ Каваклийско да шие аби, или продава дърва, които сѣче отъ общинската гора, или върти кръчма, като коли отъ време на време и добитъкъ за проданъ на дребно. Въ последнитѣ двѣ работи той може да бѫде замѣстенъ и отъ баща си, или отъ брата си. Въ случай на неурожай това домакинство може да замѣсти загубитѣ чрезъ търговия съ добитъкъ, като волове, свине, овце и т. н.

2) Бѣдно селско семейство, състояще отъ мѫжъ, жена и нѣколко дребни дѣца. Мѫжа разорава и засѣва; останалата полска работа довърше жената съ дѣцата. Тя задѣва кърмачето си на гръбъ, забожда хурката на коланъ и отива да копае лозето или гюля, да пои градината, да бере зеленчука. Тя вари прѫщинитѣ, дои добитъка, бие млѣко, кърпи, готви, възпитава дѣца, а въ туй време мѫжа прави кираджелъкъ, гори и продава кюмюрь, дѣла дървенъ материалъ, наема се ратай, или върши друго подобно нѣщо.

3) Градско семейство, състояще отъ мѫжъ, жена и дѣца. Тукъ работата на жената и дѣцата е опредѣлена: първата е кѫщовница, вторитѣ сѫ ученици. Затова ще изброимъ само нѣколкото занаята на мѫжа. Той работи съ помощьта на чираци нѣкакъвъ занаятъ, да кажемъ обущарство. Единъ входъ съединява работилницата му съ дюкянъ за разни бакалии, при това нищо не му бърка да бѫде едновременно съ това и притежатель на нѣколко кѫса земя, наематель на нѣкое дребно градско предприятие, нищо не му бърка да прави сегисъ-тогисъ сарафлъкъ, да подавва пари съ лихва и т. н

Отъ това се вижда, че специализацията на труда у насъ е още рѣдко явление. Днесъ за днесъ нито земледѣлеца е земледѣлецъ, нито занаятчията — занаятчия, нито чиновника — чиновникъ: писателя е и учитель, учителя — и селски ступанинъ, свѣщенника — лихварь, търговеца — предприемачъ и т. н. Разбира се, това не ще отиде за дълго, но за сега то е тъй. Заедно съ културно-икономичното развитие на страната ще се тури край на това разбъркване на понятията, този хаосъ ще изчезне за винаги и днешната вавилония ще бѫде замѣстена отъ пълна специализация на труда.

Закона за данъка върху занятията и този за еснафитѣ ще спомогнатъ за по-скорошната диференциация на занаятитѣ. Който се е интересувалъ отъ поминъка на нашето селско и градско работно население, не може да не е забелѣзалъ, че мнозина се распрощаватъ съ нѣкой отъ страничнитѣ си занятия, за да плащатъ данъка само на едно. Миналото лѣто лично бѣхъ свидѣтель, когато съ десятки майстори и калфи отъ терзийския и коларския занаятъ въ едно крайбалканско село рѣшиха да напустнатъ тѣзи посторонни занаяти, за да избѣгнатъ внасянието по 10 л. въ каситѣ на нѣколко еснафа, безъ което не имъ се позволявало свободна практика на нѣколкото имъ занаяти.

Нека минемъ сега къмъ поминъцитѣ на населението въ частность, като се спремъ най-вече при селското стопанство, което и въ Старозагорско, както и другадѣ, е главенъ источникъ за прехрана.

1) Селско стопанство. Както видѣхме, това занятие прехранва около 70% отъ челядитѣ на окржга изобщо. Долнята таблица ни показва разпредѣлението на земя въ декари по култура.

КАКВА Е ЗЕМЯТА	Ст.-Загорска околия	Н.-Загорска	Казанлжшка	Чирпанска	Сейменска	ВСИЧКО
Ниви	569081	565200	116016	420316	401245	2071858
Ливади	11407	8317	14458	4650	4235	43067
Лозя	39964	17725	17004	32762	5720	141175
Градини	2892	7909	3044	651	800	15296
Розови градини	1436	800	9478	1033	—	12747
ВСИЧКО	624780	599200	210000	459412	412000	2201113

И въ този окржгъ земята се работи по извѣстния традиционенъ начинъ, ако и да се забелѣзватъ тукъ-тамѣ проблѣски отъ стремление за нововведения. Потика на властитѣ за промѣни въ това отношение едвали е далъ нѣкакъвъ резултатъ, а условията за подобрения по частна инициатива се нараждатъ едва въ последне време. Почти половината ниви се оставятъ всѣка година не засѣти въ видъ на угъри и келеми. Когато е владалъ задружния животъ, тѣзи угъри и цѣлини сж се оставяли все на една страна и този участъкъ е служилъ за общо пасбище. Днесъ това правило се нарушава все по-често и по-често за общо угорчение на старцитѣ отъ миналото поколѣние, които, навикнали да гледатъ на една страна на селото жита, на друга папуря, на третя ливади, на четвърта угари, се възмущаватъ отъ днешната безредица и въздишатъ за доброто старо време. Ягки ниви се сѣятъ по нѣколко години наредъ съ единъ и сжщъ артиклъ, нъ нѣкои по интелигентни земледѣлци вече водятъ плодосмѣнно стопанство, или поне нѣщо подобно.

Споменахъ по-горѣ за потика на властитѣ къмъ рационална обработка на земята. Още въ 1884 год. постоянната окржжна комисия купила и раздала на почекъ на нѣкои по състоятелни ступани 38 машини-жетварки, една косачка и нѣколко плуга. Резултата билъ никакъвъ. Станало ясно, че за въвеждането на жетварката се искатъ редъ условия: предварителна обработка на земитѣ съ други машини, ягкъ добитъкъ, майсторъ, който да поправя повреденитѣ части и т. н. Прави впечатление това, дѣто връзачитѣ и жетваритѣ се отказали да събиратъ и вършатъ ожънатия класъ, защото, както казва г. Управителя, „мислятъ, че машинитѣ-жетварки ще имъ отнематъ хлѣбъ“. И работницитѣ тъкачи въ западна Европа въ началото на машинното производство сж чупили нарочно парнитѣ механически станове, а еснафскитѣ корпорации и градскитѣ съвѣти сж преследвали жестоко изобретателитѣ на машини пакъ по сжщитѣ съображения. Дѣ е Аристотель да погледне на тъзи сцена и да види, колко се е мамилъ, когато е мислилъ, че щомъ се изобретятъ машини, отъ всѣкадѣ ще бликне медъ и масло, земята ще се превърне въ небесенъ рай! Благодарение на днешния редъ на нѣщата машината — тъзи благодѣтелка на човѣчеството — се извръща въ орждие противъ работящия класъ, въ чудовище, що измъква последния залагъ изъ раскървавенитѣ уста. Но да минемъ по нататъкъ. Разочарованието въ машинитѣ се длъжи най вече на спаданието цѣнитѣ на житата. Ето защо всички мѣрки на властьта за въвеждание на машината въ земледѣлието ще отидатъ напусто и, ако тя не се погрижи едновременно съ това да намѣри и по износни пазари за суровитѣ земни продукти. Влаганието въ земята на такива огромни капитали, каквито изисква модерното земледѣлско ступанство, е убийствено, доръ се не докаратъ работитѣ до тамъ, щото употрѣбенитѣ за машини суми да даватъ еднакъвъ, ако не по голѣмъ, процентъ съ лихварския у насъ капиталъ. Безъ мѣрки, които да понижатъ процента на лихвиния капиталъ напраздно би се очаквало едно машинно селско ступанство. Не липсва у насъ инициатива, както натякватъ мнозина, а липсватъ условия. Следния конкретенъ фактъ ще да ни увѣри, колко криво мислимъ ний човѣцитѣ, когато претендираме, че ний сме, които ржководимъ нѣщата посрѣдствомъ мисъльта, когато въ сжщность става противното: не ний, а нѣщата ржководятъ мисъльта, като се истъкватъ въ мозъка често пжти противъ волята и наклонностьта. Това ще се види отъ долното. Миналата година по вършитба добитъка въ край балканскитѣ мѣста на Казанл. околия страдаше отъ шапъ. И знаете ли какво? — на мнозина селени хрумва идеята да купятъ съ общи средства машина-вършачка. Указа се, че, за да се приложи тази мисъль, ще е потрѣбна помощьта на цѣлата община и че машината не може се настани още въ сжщото време, не може почна работа. Сжщата година идеята се не осжществи, но явно личеше, че една малко по-енергична агитация на нѣкое компетентно и авторитетно лице и тази за сега мечта би се превърнала въ гола дѣйствителность. И наистина, въвеждането на машина-вършачка за много мѣста въ нашата страна е възможно още днесъ. Тя би се движила въ крайбалканскитѣ мѣста отъ вода, а за нагледването ѝ би билъ достатъченъ единъ садовски възпитанникъ съ нѣколко помощника прости селени. По този начинъ крайбалканското население по вършидба би се занимавало съ страничнитѣ си поминъци. Тукъ не се явява като необходимость предварителна рационална разработка на земята. Купена съ общински средства, тази машина би се амортизирала за кѫсо време и би почнала да доставя дори редовенъ годишенъ доходъ за общинската каса отъ малкитѣ такси, които ще плаща всѣки, който се ползва отъ нея. На частнитѣ пъкъ ступани тя би поденгурила сумма блага. Въпроса не е толкозъ маловаженъ и бихъ желалъ да чуя по него мнѣнието на почитаемитѣ участници въ днешната наша бесѣда.

Като свършимъ съ земледѣлието въ тѣсенъ смисълъ, би трѣбвало да кажа сега нѣщо за производството на гюля, розата, което доставя поминъкъ на голѣма часть отъ населението на Каз. околия, както и на останалитѣ, съ исключение на Сейменска. Сега да кажемъ, че само казанлѫшка околия прави износъ за около 1 милиона л. сухи пари, за да се увѣримъ, до колко розовото производство заслужва да спре вниманието на политико-економа. Но тъй като това производство ще бѫде предмѣтъ на отдѣлна моя студия, тъй като за него има много да се каже, то предпочитамъ сега да го отмина, да не казвамъ нищо за него.

Лозарство. Туй, което за Казанл. околия е розата, за останалитѣ околии, съ исключение на Сейменската, е винената лоза. Само въ Ст.-Загорска и Чирпанска околия се набира 3 — 4500 кораба грозде, което по 60 — 120 л. кораба струва 3 — 5 милиона лева. Отъ гроздето се приготовлява петмесъ, вино, ракия и конякъ. Опита за рационално винарство се правятъ въ Ст.-Загора и Чирпанъ. Частната инициатива тукъ едвали се нуждае отъ подстрекателството на властьта. Винения конякъ на Старозагорскитѣ фабриканти си е пробилъ пѫть въ странство и е конкуриралъ на много мѣста тамшнитѣ напивки, както по качество, тъй и по цѣна. Лозарството въ окрѫга съ прокарванието на ефтени съобщения ще напредне.

Градинарството е важенъ артиклъ въ Ст.-Загора и Казанлѫкъ. Зеленчука се износя въ балканскитѣ мѣста на сѣв. България, а следъ време навѣрно ще си пробие пѫть и по-далечъ.

Въ отношение на овощарството първо мѣсто държи Старозагорска околия; казанлѫшката я превишава само съ своитѣ сливи, кестени и дрѣнки. Отъ сливитѣ се приготовлява ракия, ошавъ, рупъ и пестилъ; голѣма часть отъ последнитѣ три артикула се износя въ Турция. Градинарството изглежда да отпада. поради изселванието на турското население което най-много се е занимавало съ него.

Тѣсно свързано съ земледѣлието е скотовъдството. Както едрия, тъй и дребния добитъкъ тукъ е отъ слаба мѣстна порода. Забелѣзва се стремление за подобрение само на конската раса, но нека се не мисли, че това се дължи на устроявашитѣ конкурси въ Чирпанъ и Стара-Загора. Много се лъжатъ тѣзи, които гледатъ на конкурситѣ като на бодъ, който ще подкани населението къмъ подобрение на скотовъдството. Търсението, пазаря е, който управлява качеството и количеството на всѣко производство. Нашитѣ правителства, които често забравятъ прекитѣ свои задачи и отиватъ да се бъркатъ въ работи, които подлежатъ на инициативата на частни лица, общини, или окрѫзи, се самолъжатъ. като харчатъ една почтена сума за подигание на скотовъдството чрезъ устройство на конкурси. Какво да прави скотовъдеца подобрения рогатъ добитъкъ, добрѣ отхраненитѣ овце, огоенитѣ свини? Ний констатирахме, че се забелѣзватъ извѣстни подобрения въ коневъдството. И мислите, че това се дължи на конкурситѣ? Ни най-малко. То се дължи на обстоятелството, че хубавитѣ коне се купуватъ за нуждитѣ на нашата войска, или за тѣзи на турската, която праща купувачи за коне напр. отъ Добричския панаиръ. Нуждитѣ на нашето земледѣлие още не отговарятъ за подобренъ, а следователно скѫпъ, работенъ добитъкъ, какъвто би изискало едно рационално обработване на земята. Въ такъвъ случай немислимо е подобрението на добичата порода безъ промѣни въ земледѣлската техника, нуждитѣ на която да разширатъ пазаря на скотовъдеца. Не конкурси, а благоприятни търговски договори — ето съ какво правителство на България би испълнило своето задлъжение къмъ нашето скотовъдство. А какво виждаме ний днесъ — Сърбитѣ плащатъ на Австрийската граница като мито 4 фиоринта за волъ, 3 за крава, $1^1/_2$ за теле и $1^1/_2$ за свиня, когато сп. многопрехваления търговски договоръ ний плащаме 15 ф. за волъ, 8 за свиня*). — Ето болното мѣсто, дѣто едно върховно правителство би трѣбвало да насочи своето внимание, като остава конкурситѣ на друга по-дребна инициатива.

2) Рѫчната кѫщна индустрия и занаятитѣ. Тукъ не ще се спирамъ на дълго, тъй като въ досегашнитѣ наши бесѣди се е говорило доста по тази материя. При все това пакъ трѣбва да се кажатъ поне нѣколко думи. — Новитѣ политични и икономични условия, които настѫпаха въ живота отъ освобождението нанасамъ, условията, които расклатиха изъ дъно нашия стариненъ битъ, нанесоха последенъ ударъ и на слѣющитѣ още отъ по-рано рѫчни занаяти. Новитѣ вѣяния ускориха затварянието на тѣзи оживени въ турско време работилници, произведенията на които се бѣха прочули чакъ отъ Босна до Анадолъ. Тѣзи условия исхвърлиха на пѣсъка ситаритѣ майстори, калфи и чираци, опропастиха онова сравнително интелигентно население, което скрепено въ здрави еснафски съюзи, споено съ якитѣ връзки на общия интересъ, изнесе на свои плещи бремето на освободителното дѣло. Ритмическитѣ удари на голѣмитѣ казанджийски чукове сѫ оглушавали нѣкога си чаршиитѣ на Ст.-Загора и Казанлѫкъ — днесъ бакърenитѣ издѣлия сѫ замѣнени съ европейски желѣзни кофи, тасове, тигани, съ фарфурени и порцеланови чинии; чарковетѣ за гайтанъ по Тунджа не бръмчатъ, коемджиитѣ нѣма кому да продаватъ своитѣ пръстени, чапрази и интишии, обущаритѣ едва кретатъ, абаджилъка се замѣни съ френкъ-терзийство, но и по-

---

*) Тѣзи цифри земаме отъ Доклада на секретаря на Софийската търговска камара.

следнето едва ли е въ състояние да истърпи натиска отъ наплива на външни, не по-малко красиви и трайни готови дрѣхи. Не стои по добрѣ и кѫщното рѫчно производство. Мѫжетѣ взеха да носятъ панталони, вмѣсто потури, женитѣ басмени рокли, вмѣсто сукмани, дѣцата кундури, вмѣсто царвули. И всичко това може да се намѣри готово на пазаръ, па и да се купи по на смѣтка. Съ една речь пѣсеньта на старитѣ занаяти е почти испѣта, а и оцѣлѣлитѣ едва се влачатъ. Онѣзи мирни труженици, които на времето изиграха своята исторична роль, като революционизираха заспалия народенъ духъ и вдѫхнаха бодрость въ сърдцата за борба противъ непоносимото иго, тѣзи, които ни пригодиха да прегърнемъ свободата, днесъ сѫ въ безисходно положение, на кръстопѫть. Тѣ жалятъ и въздишатъ за онова, противъ което сѫ се борили. Принудени да оставятъ иглата, да спратъ чарка, да захвърлятъ чука, тѣ мислятъ, че свободата, за която дадоха толковъ жъртви, е виновницата, която ги остави съ голи рѫцѣ. Собственно нѣмаме основания да жалимъ; еремиевъ плачъ за осѫденото да загине е излишенъ, той не помага нищо — още повече, като знаемъ, че този упадъкъ на старитѣ занаяти не означава нищо друго, освѣнъ тихъ превратъ, замѣщание на старото съ ново, свето, отстѫпване мѣсто на по-високи производителни форми, при които малко трудъ дава много резултати, но все таки тази гледка не може да ни не навѣе чувство, подобно на това, което испитваме, когато нѣкой ураганъ предъ очитѣ ни ломи и кърти изъ коренъ вѣковенъ дѫбъ! Тѫгата обаче, която ни обзема, кога си помислимъ за положението на занаятитѣ, не състои въ това, дѣто новитѣ условия на живота чупятъ гранитния характеръ на стария майсторъ и го нудятъ да наведе вратъ и простре рѫка чрезъ държавната трапеза, да жъртвува самостоятелностьта си срѣщу нищожна стражарска или разсилна плата, жалното ни е това, дѣто този гордъ и авторитетенъ нѣкога си самостоятеленъ ступанинъ днесъ отива да продава, да дава подъ наемъ своитѣ мускулни и нервни сили, а скръбното е туй, гдѣто нѣкогашния заможенъ занаятчия, който е свирѣлъ и таниникалъ надъ иглата и чука, днесь нѣма кому да прѣдложи оголѣлитѣ си рѫцѣ!

3) Нашата фабрична машинна индустрия, която би могла да погълни труда на освободилитѣ се отъ средства за производство човѣшки индивиди, се заражда чакъ сега; тя е въ своя зачатъкъ, развива се бавно и за дълго не ще може да прибере подъ своя покривъ обездомѣлитѣ лица. Наистина, появиха се, вмѣсто старитѣ, нови нѣкои занаяти, като столарство, зидарство, френкъ терзийство, но и тѣ едва ли сѫ въ състояние да дадатъ поминъкъ на по-голѣма часть пролотаризирано градско население.

Че индустрията ни се намира още въ зачатъкъ се вижда и отъ прегледа на окрѫга, който въ този часъ ни занимава. Ст.-Загорский окрѫгъ днесъ — днесъ разполага съ долоизложенитѣ индустриални заведения, отъ които само малка часть се ползва съ модерни приспособления. Именно, има 450 мелници, карани на вода и съ коне, всѣка отъ които мели съ по 1—7 камъка. Нѣкои отъ воденицитѣ, работятъ само презъ водния сезонъ за мѣстни нужди, а останалитѣ освѣнъ гдѣто работятъ на своята клиентела, но още искарватъ тъй нареченитѣ „хасъ“ брашна, които се харчатъ и въ Турция. Модерни парни мелници има само 2; тѣ искарватъ хасове, главно за Турция. Тепавици съ първобитна направа има до 60; тамъ се валятъ мѣстни черги, шаеци и ковеци, а съ модерна тепавица располага само шаечната фабрика въ Казанлѫкъ. 24-тѣхъ ехни (фабрики за растителни масла) въ г. Ст, Загора и Казанлѫшка околия искарватъ хубавъ орѣховъ, сусамовъ и бизиревъ шарланъ, който се харчи въ България и Турция. Като се вземе предъ видъ, че само Казанл. околия е харчила въ Одринско до 30000 к. дър. шарланъ годишно, могло би да се заключи, че тази индустрия ще има бляскаво бѫдѫще, щомъ съобщенията се подобрятъ и се употрѣби енергия за разширение на пазаря. Дараци за влачение вълна има 18, солидни фабрики за шаекъ, спиртъ и бира по една, печатници 3. При това всѣки по-заможенъ винарь или ступанинъ на сливови дръвчета располага съ казани за дистилиране на ракия, които обикновенно се полагатъ подъ сѫщия покривъ, дѣто по-рано се е дистилирало розово масло.

Фабрики за спиртъ и коняци има въ Стара-Загора нѣколко, но точното имъ число ми е неизвѣстно.

Ако се не явятъ нѣкой важни пречки, малката индустрия ще заеме и у насъ мѣстото на пропадающитѣ занаяти, на които едвали ще помогне нѣщо даже пълното, придружено съ жъртви, прилагание на закона за еснафитѣ, който като че се стреми да ни повърни въ средневѣковнитѣ цехови наредби, безъ, разбира се, да може да достигне това. Нѣкои отъ днешнитѣ занаяти ще истраятъ безъ съмнѣние въ борбата съ производството на едро, обаче това нѣма да мине, безъ тѣ да претърпятъ важна промѣна въ своята основа. Сегашнитѣ малки дюкенчета почватъ да се замѣщатъ съ широки и свѣтли работилници, до гдѣто крайното раздѣление на труда въ самата работилница не ще позволи въвеждането на машини. Тази непрекѫсната еволюция въ производсвото се забелѣзва ясно и отъ върховното наше законодателство, което, ако и да прави нѣкои палиативни постѫпки за спасение на умирающето, но върши това колкото за утѣшение на съвѣстьта, напротивъ, то не щади никакви средства, за да стори пѫть на новороденото, жизненното, свѣтлото, което милва и гали. Вече и слѣпия може да види, че центъръ на тяжестьта, галено дѣте на нашата економична политика, което и правителство да доде на власть, не сѫ занаятитѣ, ами младата индустрия, фабричната индустрия, — къмъ нея сѫ обърнати очитѣ на всички. Тази политика често се замъглява съ думитѣ, но тя проглежда ясно въ дѣлата. Малко по-вече искренность, по-вече откровенность и този начинъ на поведение би билъ напълно оправданъ. Защото това поведение се диктува отъ добрѣ разбиранитѣ общи интереси на страната, ако може за такива да се говори. Истинско благодѣяние обаче на страната ще направи туй правителство, което отвори пѫть за широкото нахлуване на чужди капитали, което направи решителни постѫпки за спадание процентитѣ на лихварския капиталъ. Само по такъвъ начинъ ще се истласкатъ изъ своитѣ релси апатичнитѣ днесъ притежатели на голѣми парични богатства и ще вложатъ своитѣ средства въ производителни, въ фабрично-индустриални предприятия. Днесъ практикуемитѣ средства за подигание на мѣстната индустрия не постигатъ друго, а само развращаватъ младитѣ наши индустриалци. За да завърши своето дѣло, такова едно правителство не трѣбва да се бои отъ проливанието на свѣтлина, колкото се може по на широко и по на дълбоко; тò трѣбва да разшири средствата за народно образование, защото по такъвъ начинъ ще се народятъ елементитѣ за индустриално производство, понеже широкото образование поражда широки нужди, за задоволяванието на които се иска широко производство; при това образованието пригодява нужния персоналъ отъ човѣшки сили, повишава средната работна плата и създава способенъ консоматоръ. Най-после, за да тури вѣнецъ на тази своя работа, такова едно правителство не бива да забравя и онѣзи скромни труженици, които безъ шумъ и претенции се явяватъ истински ратници за подигание на индустрията, които крепятъ на своитѣ мускули и нерви прогреса и културата на наше време: едно работническо законодателство трѣбва да обюздае колко-годѣ експлоатиранието на труда отъ капитала. Кога ще се появи у насъ такова правителство, съ пълна яснота на възгляда, е въпросъ на времето; при все това преплетенитѣ и все още замътени интереси на отдѣлнитѣ слоеве изъ нашето общество ни даватъ слаба надѣжда да го очакваме въ близко бѫдѫще.

4) За да свърша съ занятията и поминъка въ Ст. Загорски окрѫгъ, трѣбва да кажа двѣ думи и за свободнитѣ професии. Отъ таблицата за занятиятитѣ се вижда, че тѣзи професии заематъ трето мѣсто следъ селското ступанство и занаятитѣ. Семейстата, които се прехранватъ съ свободни професии надвишаватъ търговскитѣ семейства. Обаче едно нѣщо бие въ очи; то е, че всѣки 13 семейства въ Ст.-Загор. околия, 20 въ Чирпанска, 16 въ Казанлѫшка, 20 въ Новозагорска и 25 въ Сейменска отговарятъ на едно чиновническо, свещеническо, учителско, адвокатско или друго съ свободна професия семейство. Значи на 16 семейства едно се занимава съ непроизводителенъ трудъ, а това е твърдѣ много.

VI

Кредитъ.

Кредитни учреждения въ Ст.-Загорския окрѫгъ сѫ земледѣлскитѣ каси, банковитѣ клонове, частни банки и акционернитѣ и спестителни дружества. Съ кредиторство се занимаватъ и частни лица — лихвари, които ги има въ всѣко село, но тѣхнитѣ операции сѫ мѫчно уловими, защото лихваритѣ като че се срамятъ за своето занятие и го прекриватъ. За банковитѣ клонове и земледѣлскитѣ каси нѣма какво да кажа. Ще спомена само, че и при новото устройство на земл. каси тѣ сѫ все пакъ мѫчно достъпни за населението, за което сѫ предназначени. Често пѫти отъ тѣхъ истегля голѣма сума селския лихварь, за да я раздаде съ по-голѣмъ процентъ. Слушалъ съмъ мнозина селени изъ Казанлѫшко да исказватъ долнето мнѣние за преустройството на тѣзи каси: да се повѣрятъ сумитѣ имъ на общинскитѣ съвѣти споредъ вноската на всѣка община при образуванието на основния капиталъ и по този начинъ касовитѣ капитали щѣли да се раздаватъ по-лесно и по-справедливо. Околийскиятъ касиеръ да се занимавалъ само съ контролъ. До колко тъзи мисъль е осѫществима, не мога се произнесе. Особно интересни кредитни учреждения въ Сгарозагорско сѫ тъй нареченитѣ акционерно-спестовни дружества, основани по часгна инициатива. Такива се наброяватъ 15—20; въ всѣко по-голѣмо село има по едно. Тѣ располагатъ съ около 300000 л. капиталъ, събиранъ отъ недѣлни и мѣсечни вноски отъ по 20 ст.—1 л. за акция. Цельта на тѣзи дружества е борба съ частнитѣ лихвари и спестявание по незабелѣзанъ начинъ по нѣщо на своитѣ акционери. Тѣ даватъ съ лихва 12 % и ликвидиратъ смѣткитѣ си всѣки 5 години, следъ което могатъ да се възобновятъ. За забелѣзвание е, че тѣзи дружества постигатъ до нѣгдѣ своята цель. Казанлѫшкитѣ лихвари едва ли могатъ вече да намѣрятъ лица, на които да дадатъ съ лихва по-вече отъ 15—20 %, както е ставало по-рано. Види се на това намаление на лихварския процентъ да се длъжи обстоятелството, гдѣто казанлѫшкитѣ възможни слоеве почнаха да влагатъ капиталитѣ си въ индустриални предприятия; часть отъ капиталитѣ на тѣзи хора вече сѫ вложени въ модерни фабрики за шаекъ, спиртъ, тухли, пиво и т. н.

Отъ всичко казано се вижда, че Ст. Загорскиятъ окрѫгъ превишава въ ступанско отношение много други окрѫзи. Той располага съ богати условия и ако единъ день къмъ тѣхъ се прибавятъ искуствени улеснения, като желѣзни пѫтища, професионално подготвени работници и т. н,, окрѫга ще може да достигне до пъленъ разцѣтъ. Днесъ за днесъ благосъстоянието на населението въ окрѫга, ако и да е твърдѣ долньо, все таки е по-добро отъ това въ много други окрѫзи. Това сѫждение, разбира се, е априорно, защото нѣмаме нужнитѣ данни, на които да се облегнемъ. При това произнасяние за благосъстоянието на окрѫга ний би се улеснили, ако имаше отъ гдѣ да исчерпемъ за консомацията въ окрѫга. За сега ний знаемъ само количеството на исклания добитъкъ, отъ гдѣто може да се исчисли консомацията на месото. Въ 1894 год. въ окрѫга е искланъ 6439 глави едъръ и 69082 глави дребенъ добитъкъ. Навѣрно, най-голѣма часть отъ исклания добитъкъ сѫ агнета и ярета. Въ тѣзи цифри надали влизатъ свинитѣ, които мѣстнитѣ челеди си колятъ по коледа, а не се знае и количеството на искланитѣ птици. Като допуснемъ, че месото на крава, волъ, теле тежи срѣдньо 150 k. gr., още по-вече като се знае, че у насъ се коли негодния вече за друго добитъкъ и като допуснемъ, че заклана коза, овца, агне, яре тежатъ срѣдньо по 20 k. gr., излиза, че нея година въ окрѫга се е консомирало 2,467,490 k. gr. месо, ако не се вземе подъ внимание, че голѣма часть отъ това месо отива въ другитѣ окрѫзи въ видъ на суджуци и пастарма. Отъ нашата смѣтка излиза, че всѣки житель на окрѫга консомира срѣдньо годишно **11.44** k. gr. месо или дневно около **3 грама**. Ако даже къмъ това се прибави 2—3 грама свинско и птиче месо за всѣки день, то пакъ ефекта нѣма да се повреди. Между това Парижанина е консомиралъ още въ 1820 год. 79.81 к. гр. месо годишно, гражданитѣ отъ другитѣ френски градове 58·87 к. гр., френския селенинъ **28.89** к. гр.*).

Съ това завършвамъ моя прегледъ и прося извинение, ако, безъ да желая това, нѣкого съмъ отегчилъ.

Ив. Маналовъ.

* * *

НОВИЯТЪ ТАНХЕЙЗЕРЪ

Отъ А. Лундегардъ.

(Продължение отъ VIII кн.)

IV.

— Е, мое мече! — весело посрѣщна Силна Кеслеръ мѫжа си. — много ли направи днесь за човѣчеството? Тя бѣше стѫпала надъ хамбаря и весело се полюляваше на малкитѣ си и съвсѣмъ дѣтски крачка. Тя тъй посрѣщаше по нѣкога мѫжа си — великана, която по ръстътъ си му идеше едва до гѫрдитѣ му. „Омръзна ми вече да те гледамъ отдолѣ — му каза тя; оттукъ сега азъ мога гордо да те гледамъ отгорѣ на долу“. Разбира се, че тя се шегуваше. Въ очитѣ ѝ той бѣше такъвъ великанъ, както по душа, тъй и по тѣло. Когато го залюби, нея най вече я бѣше плѣнило това, че той при необикновенната си физическа и нравственна сила въ много отношения бѣше безпомощенъ, като дѣте. Човѣкъ на науката и грозенъ общественъ дѣятель, въ частния си животъ бѣше добъръ и лекъ по сърдце и съвсѣмъ несъстоятеленъ въ обикновенния животъ. Но за това пъкъ, жена му макарь и да бѣше малка по ръстъ, много добрѣ го замѣстваше въ всичко, което не му достигаше. Тя бѣше добра и умна жена, която знаеше да се устройва щастливо, като не забравяше и другитѣ, а главно бѣше практична.

Мѫжъ ѝ, този „опасенъ“ демагогъ въ очитѣ на другитѣ хора, се криеше въ сърдцето на малката си жена, като нѣжно дѣте.

Тя бѣше дъщеря на богатъ фабрикантъ отъ севѣрната провинция. Като бѣше дошла тукъ да слуша лекциитѣ въ университета, тя се запозна съ приватъ-доцента Кеслеръ, който четеше тогава специалния курсъ по народното стопанство. Още тогава се забелѣзваше, че съ идеитѣ, които имаше, ще трѣбва да промѣни катедрата и да стане водитель на крайната народна партия. Но това не я уплаши, напротивъ това хармонираше съ убѣжденията ѝ и съдѣйствуваше въ полза на влечението, което почувствува къмъ него.

---

*) Гледай новопреведената на български книга на К. Каутски — „Земледѣлческия въпросъ“, ч. I.

По нататъкъ, всичко тръгна както обикновенно: баща ѝ не искаше даже да чуе за „демогога“, но тя бѣше вече пълнолѣтна и можеше самостоятелно да располага съ неголѣмото състояние, което ѝ остана отъ майка ѝ, за което си и присвои правото да се располага съ сждбата си, както иска. Тя въпреки заплашванията на баща си, че ще се откаже отъ нея, ако се ожени за Кеслера, се пресели въ столицата. Тамъ, на срѣдствата на жена си, Кеслеръ си уреди редакция и почна да си издава вѣстникъ. Сега този вѣстникъ бѣше главенъ органъ на работническата партия и се считаше за много влиятеленъ; но въ материално отношение, вследствие на това, че се продаваше съвсѣмъ евтено, се поддържаше като напредъ само благодарение разноскитѣ на Кеслера. Въ кжщата на този буренъ дѣятель царуваше миръ и тихо щастие. Силна — така се казваше жена му — освѣнъ дѣто му бѣше жена, но му бѣше и добъръ другарь, тя всѣкога го разбираше и съчувствуваше на стремленията му. Той имаше голѣми познания и трезвенъ умъ, но му липсваше въображение. Той, тъй да се каже, бѣше много тѣжъкъ, за да се повдигне надъ цифритѣ и доказателствата за необходимитѣ обобщения. Тукъ именно като помощница се явяваше жена му. Тя, благодарение нему, бѣше успѣла да придобие извѣстни познания; при това тя имаше силно въображение, което ѝ спомагаше да схваща съвокупностьта на явленията. Благодарение потрѣбностьта да украшава всѣка работа съ чувство, тя съумя да построи отъ икономическитѣ идеи на мжжа си цѣло, тъй да се каже, религиозно учение, което се явило като настояще откритие за влиянието на хората, които сж способни да се увличатъ само отъ разсжденията на ума.

Тя сподѣляше всичко съ мжжа си, като му помагаше въ дѣятелностьта му. Той намираше още въ нея трезвенъ и всѣкога доброжелателенъ критикъ на постжпкитѣ си. Тя по-нѣкога биваше много строга въ сжденията си; но понеже той знаеше, безграничната ѝ привързанность къмъ себѣ си, то всѣкога се прислушваше къмъ отзивитѣ ѝ и почти всѣкога намираше, че тя има право. За това той привикна да обръща внимание на мнѣнията ѝ и за всичко се съвѣтваше въ нея. А тя поласкана отъ довѣрчивостьта му, си бѣше усвоила навика да изслушва разсжденията му съ изражение на нѣкакво си превъсходство надъ него, даже и съ ирония. Но това не оскърбяваше самолюбието му — той знаеше добрѣ, че въ нея срѣща поклонница, която се въсхищаваше отъ дѣятелностьта му, безъ да се гледа за всичкитѣ ѝ шеги.

Нѣкой си даже се бѣше изразилъ веднъжъ така, че ако общественния дѣятель бива непопуляренъ, безъ да се гледа на това, че полезната му дѣятелность не се успорва отъ никого, то за това често пжти е виновато семейството му. Въ всѣкой случай, Густавъ Кеслеръ бѣше увѣренъ, че за популярностьта си той длъжи по-вече на жена си, защото благодарение ней, той намираше въ речитѣ и статиитѣ си отражение на трогвающитѣ се сърдца. Иначе той щѣше да бжде много далечъ отъ тълпата и нѣмаше да го разбератъ. А сегаго разбираха всички и отдаваха справедливость на ума му, а противницитѣ му се отзоваваха съ уважение.

— Та, какво направи, мое мече? — повтори тя въпроса си.

— Написахъ една статия върху причинитѣ на безработицата, — отговори той, като се приближи къмъ нея.

— Надѣвамъ се, че не ще се засрамимъ съ тази статия.

Той се засмя.

— Ти ще я прочетешъ, когато донесатъ корректурата.

— Ще видишъ. Още какво се случи днесь?

— Днесь ме посѣти въ редакцията инженеръ Галль.

— И какво?

— Той ни приготвилъ една статийка, която ще ти покажа днесь. Доста умно написана. . . Ахъ, щѣхъ да забравя, азъ го молихъ да намини тая вечерь у дома. Иска ми се да зная, какво ще кажешъ за него.

— Искашъ ли да го направишъ постояненъ сътрудникъ.

— Да, азъ подозирамъ, че той гладува на здраво. . . .

— Ахъ ти, мое мече! . . .

Въ съсѣдната стая се чуха леки стѫпки и тутакси влѣзе едно седемгодишно момиченце съ хубави сини очи и руси кѫдрави коси. Тя цѣлуна майка си и после се хвърли на баща си. Подиръ една минута тя бѣше вече въ рѫцѣтѣ му, но като не се задоволяваше съ това, тя се покачи на рамото му. Тя се настани по добрѣ, улови го съ рѫката си за главата и почна да барабани съ крачетата си по гърдитѣ му. Това му доставяваше много голѣмо удоволствие. Той се усмихваше щастливо и я гледаше отдолу на горѣ съ очи пълни съ любовь.

— Татенце, обѣда е вече готовъ! — тя изведнъжъ си спомни, че я бѣха пратили да го вика.

— Тъй ли, хайде да вървимъ.

Той шеговито подаде рѫка на жена си. Тони остана на рамото му и тѣ отидаха въ софражерията. Подиръ обѣда Кеслеръ се оттегли въ кабинета си да работи. За тая цель, му бѣха отдѣлили една малка стаичка, на която стѣнитѣ бѣха пълни съ цѣли лавици книги, въ които царуваше пуританския вкусъ на домакина. Накита ѝ се състоеше отъ една писалищна маса и три прости стола. Той се чувствуваше добрѣ въ тази обстановка, но не препятствуваше на жена си да уреди другитѣ стаи и по нейния си вкусъ.

Вечерьта дойде Томасъ Галль.

— Азъ се радвамъ много, за гдѣто се запознахме, — каза Силва, но въ сѫщность азъ бѣхъ чувала за васъ по-рано отъ баща си.

Той ѝ се поклони не безъ стѣснение и се смути още по-вече.

— Много ли е това! — избърбори Галль.

— Доста е въ всѣкой случай, за да възбуди любопитството ми.

— Такова е нещастието ми, госпожо.

Тя го погледна съ недоумѣние.

— Какво искате да кажите съ това?

— Азъ искамъ да кажа, че когато човѣкъ възбужда любопитство, то отъ него очакватъ нѣщо си особенно. После, обикновенно, следва разочарование . . . По-голѣмата часть отъ хората сѫ интересни само отдалече, и що се касае до менъ . . .

— За това, позволете ми да имамъ свое мнѣние, — го прекъсна тя, като се смѣеше. — За сега азъ, въ всѣкой случай, ще считамъ това ни познанство за интересно! Първо, както казватъ, вчера, вий сте съумѣли да повдигнете съ речьта си духътъ на цѣла тълпа гладни хора. Каквото щете кажете, но това е все пакъ нѣщо на общественното поприще. Второ, утрѣ ще се появи въ „Работника“ първата ви статия . . . Нали всичко това е интересно, още повече, — отъ кадѣ видимъ — може би, най-после да станите нашъ най-силенъ сътрудникъ. Тя говореше приятелски, като съ старъ познайникъ, това го ободри. Кеслеръ се залови въ кабинета съ книгитѣ си; но инженера не се стѣсняваше вече.

— Вий се интересувате само тъка, но азъ твърдѣ добрѣ разбирамъ, че вий се шегувате, да това е истина, — каза той като се усмихваше. Моята роля ще бѫде всѣкога незначителна.

— Кой знае. Мнозина изъ между тия, които се считатъ сега за могѫщественни дѣятели, сѫ почнали като сѫ били по-скромни отъ васъ. Умѣнието да се влияе на народната маса, — това е сила! И трѣбва да е опияняюще и въ сѫщото време възвишающе въ съзнанието способноститѣ да предизвиквашъ чувството въ цѣла тълпа. Но казватъ, че популярностьта е като морфина: като я испиташъ веднажъ, не можешъ вече безъ нея и, сѫщо като морфина, тя най-напредъ въодушевлява, но после разслаблява, понеже дѣйствува на тщеславието му. Спомнете си, какви сѫ всичкитѣ стари актёри, старитѣ кокетки, старитѣ знаменитости, въобще всички, които сѫ преживѣли славата си! Азъ се надѣвамъ, че вашия успѣхъ не ще ви послужи тъй.

— Въ всѣкой случай, опасностьта не е близка! — възрази той смѣящецъ се, като я погледна довѣрчиво право въ очитѣ. Въ разговора имъ се намѣси влѣзлия презъ това време Кеслеръ и неговия басъ се раздаде въ въздуха високо и гръмогласно.

— Азъ мисля, че статията ви ще трогне тукашнитѣ работници, — заговори той. — Нашитѣ читатели обичатъ отъ всичко най вече обяснението съ примѣри. Тъй щото, ако за сега нѣмате друга подобра работа, заловете се съ нашия вѣстникъ. Азъ съ удоволствие ще ви приемамъ статиитѣ, както първата; вий трѣбва да имате богатъ материалъ. Продължавайте да си мислите, че пишете писма за добрия си приятель — нали е така и въ дѣйствителность, ако бѣдния човѣкъ ви е приятель — то вий не се бойте да говорите всичко, което ви подскаже сърдцето. Тогава ще излѣзе, това, което трѣбва. Главно спомняйте си дреболиитѣ и всичко, което ви е поражавало и вълнувало тогава. Вий сте си испитвали силитѣ на толкова поприща, значи всѣкой пѫтъ сте добивали нови наблюдения. Можете напр. да почнете съ описанието на служението ви на трамваитѣ. Расправете, колко ви плащаха, какъ живѣяхте, какъ се отнасяха съ васъ и пр., това много ще заинтересува тукашнитѣ многобройни служащи на трамваитѣ. После, тъй пакъ обстоятелственно расправете за работението си въ типографията — съ това ще заинтересувате словослагателитѣ. Тъй сжщо напишете и една статия за служението ви като слуга. Вий казвате, че сте испълнявали длъжностьта и на метачъ? Върху това можете и трѣбва да напишете една добра статийка, именно за това, защото този трудъ тукъ е безсмисленно пренебрегнатъ. Тя ще направи всѣкой да се замисли, защото въ нея расправя човѣкъ, който не се е отвращавалъ да я испълнява и после расправя съвсѣмъ безпристрастно, като нѣщо си обично. Въ заключение ще река, че ще имаме и цѣлъ редъ отъ статии за фабриката, въ която сте работили и после управлявали. Тукъ фабрикитѣ, гдѣто рѣжатъ дърва, сж тъй много на брой, а наредбитѣ сж тъй лоши, щото този въпросъ за сега е на дневенъ редъ въ Швеция. Лично азъ се интересувамъ отъ тая фабрика още за това, защото сестрата на жена ми притѣжава въ Норботенъ такава една голѣма фабрика и искренно желае да я уреди, колкото се може по-разумно и по-справедливо . . !

И тъй, ако се заловите за тоя редъ статии, това ще ви осигори парчето хлѣба, до гдѣто си намѣрите мѣсто, а намъ ще окажите голѣма услуга, като заинтересувате мнозина съ вѣстника ни. Азъ мисля, че самъ трѣбва да се увличате отъ възможностьта да сподѣлите опита си съ множеството бѣдняци, които не знаятъ да подобрятъ положението си, защото не сж чували да се говори, че може да се подобри.

Галль се поддаваше на ентусиазма.

Очитѣ му пламнаха и той цѣлъ се оживи.

— Вие сериозно ли си мислите, че азъ съ тѣзи статии ще принеса полза? — заговори бърже. Вий допущате ли, че макарь и не добрѣ изложени тѣ ще бждатъ полезни? За менъ това е въпросъ на съвѣстьта ми. Азъ самъ съмъ бивалъ въ числото на тия, които гладуватъ въ награда за всичкитѣ си трудове . . . при първо тѣхно нещастие. Азъ зная тия страдания не отъ книгитѣ, а отъ живота; самъ съмъ билъ работникъ, живѣлъ съмъ въ нищета, изъ тѣсни дупки, безъ свѣтлина и въздухъ . . . Но азъ съмъ недостатъчно образованъ; азъ зная добрѣ само специалностьта си! Мога ли да бжда увѣренъ, че съ статиитѣ си ще принеса полза, а не врѣда? Това сж такива сложни въпроси, при това, азъ никога не съмъ мечталъ да стана журналисть, азъ даже често пжти съмъ се ужасавалъ отъ мисъльта да взема отгорѣ си такава отговорность какватовзе матъ отгорѣ си пишащитѣ, учени и развити. Вие, впрочемъ, знаете, кое е врѣдно и кое полезно. Да си го призная, когато ми предложихте да напиша статията, азъ си помислихъ, че вие искате просто да ми помогните . . . . парично. Менъ ме трогна добрината ви неисказано, макарь и да не приемахъ милостини . . . Ако можите да ме направите полезенъ за дѣлото, това е нѣщо цовече отъ честно парче хлѣбъ, това е цѣла задача, която отново може да даде цѣлъ животъ.

Повѣрвайте ме, работата не е само въ труда. . .

Кеслеръ си протегна рѫката и привѣтливо се усмихна.

Силна го поглеждаше и тоже се усмихваше.

Тя вече си бѣше съставила опредѣлено мнѣние за него и той ѝ се нравеше.

Сега тя си спомняше отъ думитѣ на мѫжа си речьта и фантастическото му утвърждение, че глада ще докара доброто, защото облагородява хората. . . .

Да, този младъ човѣкъ имаше въ себѣ си всичко, което бѣше нуждно, за да бѫде човѣкъ фанатикъ! И физическитѣ лишения му дѣйствуваха по единъ възвишающъ начинъ.

Е, какъ ти се показа? — попита съ любопитство Кеслеръ жена си, когато си отиде инженера.

Лицето ѝ прие замислено изражение.

— Той ми се нрави — каза тя — Въ дълбочинитѣ на душата трѣбва да се намиратъ много възвишени чувства. . . .

Но — той е мечтатель! Азъ не бихъ се удивила на това, ако той, следъ като се научи да пише, би станалъ поетъ! Подъ твоето рѫководство той ще ви бѫде полезенъ. Съ жени навѣрно малко се е срѣщалъ въ живота си; азъ изведнъжъ забелѣжихъ това по стѣснението му, съ което ми говореше отъ начало.

Но азъ сѫмъ увѣрена, че въ сърдцето му има много горѣщъ материалъ и когато се срѣщне съ жената, която ще залюби, пожара ще бѫде много силенъ.

Разбира се, че пламъка не ще трае много — азъ въобще се съмнѣвамъ, дали притѣжава той силна устойчивость, както въ доброто, тъй и въ злото.—Неговата енергия, както се вижда, не произлиза отъ високо достоинство — цѣла противоположность на твоята, мило ми мече. Ти можеше съ години да вървишъ по едно и сѫщо направление съ еднакви сили, както въ първия, тъй и въ последния день; а той, навѣрно, е способенъ на най изумителни скокове, но на следующия день ще отслабне и ще се свали като клонче. Споредъ менъ, азъ мисля, че въ него се крие мечтатель и поетъ.

— Химъ! Благодаря за такъвъ! — загърмя Кеслеръ. — Ако не излѣзе нищо добро отъ него, то не трѣбва и да се залавя човѣкъ съ него. Поетъ! Кажете ми моля ви! Поети — които нищо не струватъ, имаме по-вече, отколкото трѣбватъ . . . Азъ съ удоволствие бихъ далъ една дузина такива поети за единъ дѣятель!

— И азъ сѫщо, мое мече! — се съгласи тя, като се смѣеше. — Колко такива поети трѣбватъ, за да натѣжатъ това, което тѣжишъ ти! Но не трѣбва да търсимъ само едно съвършенство.

V.

Статиитѣ на Томасъ Галль за положението на работницитѣ въ Америка, обърнаха общото внимание, както въ печата, тъй и срѣдъ читателитѣ. Безискуственното изражение бѣше майсторско изложение на това, което се намираше въ тѣхъ: всѣка дума произвеждаше впечатление на дълбоко прочувствувано и дѣйствително преживяно. При това, всичко бѣше украсено отъ горѣщия ентусиазмъ, съ който говорение автора за бѫдащето на труженницитѣ, макаръ то и да бѣше еднакво далечъ, както въ Новия, тъй и въ Стария Свѣтъ. Той не скриваше недостатъцитѣ въ Америка и най-после идеше до заключението, че труженницитѣ въ Америка прекарватъ една по-сурова школа, отколкото ония въ Стария Свѣтъ, вследствие на което ставатъ по-способни да противостоятъ и да работятъ за бѫдащето си; при все това, подобрението условията на труда, по неговото мнѣние, можеше по-скоро да се очаква въ Европа, отколкото въ Америка. Такива бѣха въ общи черти идеитѣ му расхвърляни средъ любопитнитѣ фактически съобщения. Тѣзи статии продължаваха да се явяватъ около половинъ година въ „Работника", еднакво горѣщи, еднакво любопитни и съдържателни. Галль опроверга успѣшно предположението на Силна за недостатъка му да противостои и въ скоро време стана популяренъ между шведскитѣ работници главно — столичнитѣ.

Отношенията му съ Кеслера бѣха много добри. Не единъ пѫть му се е случвало да искаже привързанностьта и благодарностьта си къмъ тоя дѣецъ. При всякой удобенъ случай, той обясняваше на членоветѣ отъ работническата партия, какъвъ човѣкъ иматъ за глава и каква невъзнаградима загуба щѣше да бѫде за партията намалението на авторитета му. Самъ той му се подчиняваше като на партиенъ предводитель, съ което служеше като добръ примѣръ за дисциплината. Разбира се, че това не значи още, че се е отличавалъ съ наклонность къмъ подчинение, макаръ това и да е за общи цели.

Всичко това произвеждаше впечетление, защото обикновенно другитѣ не постѫпваха така. Новия внезапно появившийся дѣецъ много пѫти почваше съ това, че се ползваше съ популярностьта си, за да погуби авторитета на главатаритѣ, въ които виждаше свои съперници на по-нататъшното си възвишение.

Общностьта на работата и задачитѣ имъ ги зближи и здружи. За зближението имъ много сѫдѣйствуваше и сърдечностьта на Галля, който не можеше да се отдава наполовина на хората, за това той още отъ първия день на запознаванието си съ Кеслерови се отнасяше като съ стари приятели. Тѣ навсѣкадѣ почнаха да се явяватъ заедно: въ редакцията работяха на една маса; а на събранията сѣдаха единъ до другъ. Галль стана любимия ораторъ на тия събрания, той можеше по-добрѣ да говори съ тълпата отъ Кеслера и можеше да спечелва нуждпитѣ впечатления. Кеслеръ не всѣкога можеше да се постави на гледната точка на хората отъ ниско съсловие.

Галль стана постояненъ гостъ у Кеслерови, комуто винаги се радваха. Познанствата имъ бѣха обширни, но чисто оффициални. Прежнитѣ имъ приятели и родственници избѣгваха близостьта съ опаснитѣ предводители на работницитѣ. За това Силна не можеше да си избира за другарки жени, които се отнасяха лошо съ нея. Всичко послужи за това, че Кеслерови почнаха да живѣятъ съвсѣмъ сами. Само Галль и нѣколко приятели на Кеслера, които не бѣха успѣли още да си съставятъ обществено положение, което би могло да пострада отъ сношенията съ демогога, идяха у тѣхъ. Госпожа

Кеслеръ както си бѣше естествено весела и общителна, прекарваше съ тѣхъ времето въ другарски и весели разговори. Тя се шегуваше съ тѣхъ, биваше много остроумна и можеше да раздвижи духа на всѣкиго. Добрата страна на бесѣдитѣ съ нея се заключаваше въ това, че безъ да се гледа на уважението, което внушаваше тя на всички къмъ себе си, всички се чувствуваха добрѣ съ нея и се обрѫщаха непринудително съ нея. Галль стана неинъ любимецъ. Той допълваше „мечката“ въ всичко, което се касаеше до поезията, а въ сѫщность никой не се съмнѣваше въ това, че той бѣше честенъ, непоколебимъ и човѣколюбивъ. После, той, както и Кеслеръ, не умѣеше да се грижи за себе си и много се нуждаеше отъ майчинитѣ ѝ наставления, а това много обичатъ женитѣ.

— Вий сте истински дивакъ! — му се присмиваше тя, когато обѣдва за пръвъ пѫть у тѣхъ.

— Вий не знаете да ядете на европейска маса! ето тъй трѣбва да държите ножа, а тъй вилицата . . . . А чашата . . . не дръжте я по просто, ето тъй . . .

Той добросъвѣстно испълняваше съвѣтитѣ ѝ, ислушваше поученията ѝ сериозно, като нѣкоя научна новость, и ролята на „възпитанникъ“ не го отегчаваше никакъ. За това пакъ и успѣхитѣ му бѣха такива, че тя много се въсхищаваше отъ тѣхъ.

— Добрѣ, отлично! — го хвалеше тя — Скоро ще станите истински свѣтски кавалеръ.

Тя го пращаше по нѣкога да се стриже.

— Коситѣ ми съвсѣмъ не сѫ дълги! — безъ да се приструва протестираше той за пръвъ пѫть.

Тя се смѣеше.

— Че скоро ще станатъ за косоплѣтки! — обясняваше тя. Погледнете се на огледалото. Коситѣ ви достигатъ до яката на дрѣхата ви . . . Ами брадата ви! Такава влакнеста брада прилича само на пророцитѣ.

Той възразяваше не безъ основание, че Кеслеръ винаги не помалко влакнестъ, но все пакъ послушваше и отиваше да се стриже.

Тя го застави да си наеме по-добра стая и да си порѫча дрѣхи при по-добъръ шивачъ.

— Приличенъ ли съмъ сега? — попита я той, когато влѣзе за пръвъ пѫть съ новитѣ си дрѣхи.

— Да, сега сте облѣченъ много прилично.

— Държа ли се както трѣбва?

— Не още, не съвсѣмъ добрѣ . . .

Той работеше много. Освѣнъ статиитѣ си, той взе отгорѣ си още многото дребна редакционна работа и всичко испълняваше не само усърдно, но и съ съсредочено увлечение, като младъ свещенникъ, комуто се пада за пръвъ пѫть да испълнява свещеннитѣ за него обязанности.

Той бѣше цѣлъ проникнатъ отъ величието на задачата, която преследваше вѣстника и не можеше да си представи по-добра цель освѣнъ успѣшното сѫдѣйствие на вѣстника.

Въ сжщность, той живѣеше съ мечтанията си, съ помощьта на които незабелѣзано за себе си допълваше събитията на окржжающата го дѣйствителность. За това, най-дребнитѣ събития получаваха въ очитѣ му сериозно значение и такава бѣше силата на искренностьта му, че той безъ да иска, заразяваше съ увлечението си окржжающитѣ го, както и самъ той почна да живѣе въ постоянно възбуждение, съ новъ запасъ отъ енергия и съ удвоени сили.

VI

Тъй се изминяха зимата и пролѣтьта.

Настжпи лѣтото и Кеслерови отидоха на село. Той идѣше въ редкцията си само два пжти презъ недѣлята; но презъ другитѣ дни всичкитѣ му задължения по редактирането на „Работника“, се испълняваха отъ Галля. Това довѣрие ласкаеше самолюбието му и той почна да работи съ още по-голѣмо увлѣчение отъ другъ пжть. Благодарение нему, вѣстника положително процъвтѣваше, а това найвече го радваше. Когато остана безъ Кеслерови, струваше му се, че града запустя. Той привикна да прекарва свободнитѣ си часове у тѣхъ; а сега му бѣше много мжчно, като не знаеше кадѣ да се дѣне.

Той нѣмаше други близки хора и не напраздно казваше всѣкога, че тѣ бѣха замѣнили майка му. Като свършваше дневния трудъ, душата му бѣше жедна за топлина, и безъ другари той никдѣ не срѣщаше тая топлина. Той мжчно се здружаваше съ хората и то благодарение на щастливитѣ случайности. Тъй бѣше и съ Кеслерови. Другитѣ хора, които срѣщаше, му бѣха чузди и не го интересуваха. За това само работата му остана сега като работа и развлечение. Тъй се отнасяше той съ нея.

Минаха се недѣли. Въ запустѣлата столица бѣше тихо и душно. Въ юлския въздухъ имаше нѣщо си такова, което съвсѣмъ обезсили Галля и той падна духомъ.

Веднажъ Густавъ Кеслеръ го придума да си отпочине и го завѣде съ себѣ си на село.

— Вий какво пакъ отслабнахте и изглеждате да сте нездравъ, — каза Силна, като го видя.

— Отъ какво тъй?

Той се исчерви.

— Навѣрно. отъ грижи за васъ, — отговори той съ обичната си правота. Той съпровождаше тия си думи съ погледъ, като изгледа не само нея, но и Кеслера. Силна се замисли и мълча презъ цѣлия день.

Въ недѣля вечерьта, когато замина той, Кеслеръ и жена му сѣдѣха още на балкона.

Всичко бѣше тихо. Последнитѣ слънчеви лжчи се отражаваха много красиво въ водата на пролива, тъй че на мѣста водата се чинеше като да се искри.

Въ очитѣ на госпожа Кеслеръ горѣше огънецъ.

— Знаешъ ли, че не е твърдѣ добрѣ да се задържи Галль на черната работа при вѣстника! — каза тѣ неочаквано. Той се труди като негръ, а самъ знаешъ, че на това поприще за него нѣма никаква бѫдащность.

— Това му доставя по единъ честенъ начинъ парче хлѣбъ! Азъ тукъ не виждамъ нищо не добро! — възрази Кеслеръ. — Това въ всѣкой случай е по-добро, отколкото да гладува.

— Разбира се, но това се продължи много, като че ли за винаги. . . . Нима той не предполага да се върне въ Америка или тукъ къмъ специалностьта си?

— Не той се увлѣче отъ общото ни дѣло, и, както знаешъ, той намира тази почва въ Стария Свѣтъ по удобна, а вѣстника — като срѣдство.

Пъкъ, да си го призная и азъ не бихъ се отказалъ съ готовность отъ такъвъ сътрудникъ, особенно когато самъ, както и всичкитѣ ни читатели привикнаха къмъ работата му.

— Обаче, мое мече, трѣбва да се опитаме да погледнемъ на работа по безкористно! — забелѣза тя, като се усмихваше.

— Съгласи се, че би било по добрѣ за бѫдащностьта му, ако си би намѣрилъ работа по специалностьта си като инженеръ.

Густавъ Кеслеръ се замисли и безъ да иска поклати два пѫти косматa си глава.

— Съмнѣвашъ се, щото той да желае това, каза той бавно.— И какъ би могълъ той да се сприятели съ притѣжателитѣ на нѣкоя фабрика?

Той е умѣренъ, но въ това, което счита за справедливо и възможно, той не прави отстѫпка. Най после, той тъй се е привързалъ къмъ насъ. . . .

Лицето на жена му прие странно изражение: устнитѣ ѝ се раздвижиха отъ принудителна усмивка, а очитѣ ѝ останаха сериозни; въ това време, по цѣлото ѝ лице се изрази нѣщо си ироническо, не печално, въпрѣки това, че тя поглеждаше мѫжа си съ по-голѣма любовь, отколкото другъ пѫть.

Може би, мислише тя: „славна ми и глупава мечко, да не виждашъ и разбирашъ нищо отъ катадневния животъ, колко си наивенъ, безъ да се гледа на ума и ученостьта, ти и какъ си ми милъ именно такъвъ недодѣланъ. недосѣтливъ и славенъ“. Но тя не изказа това, а той даже и не забелѣза изражението на лицето ѝ.

— Е, та ти казвашъ, че си успѣлъ да забелѣжишъ неговата привързанность къмъ насъ? — каза тя на присмѣхъ. Да, да . . . той наистина е привързанъ къмъ насъ . . . . даже толкова, щото скоро ще стане неудобно!

Поне за менъ!

— Какво искашъ да кажешъ съ това? -- попита замислено Густавъ Кеслеръ.

— Азъ искамъ да каже, че имамъ голѣмо сърдце, но то цѣлото е заето отъ обемистата ти личность и азъ не мога да прибера и него въ това сърдце!

— Нима ти мислишъ? . . . . избърбори той разсѣяно. — Нима ти мислишъ, че този момъкъ . . . .

Тя стана и като се приближи къмъ него, почна любовно да го гледа.

— Върху такива нѣща не мислятъ! — каза тя тихо. Такива нѣща или се знаятъ или не. Той, разбира се, не знае още нищо.

Той прилича на човѣкъ, когото сѫ турили на стъклена скамейка и го наелектризирватъ, безъ да знае това. Би трѣбвало да си протѣгна само пръста, за да се посипятъ искри отъ него. Ясно е, че това трѣбва да се отстрани, за да се прекрати! . . . .

— Не заради менъ, разбира се, прибави тя на присмѣхъ, а заради него. Разбирашъ ли сега? Да, сега Кеслеръ поразбра кое що!

Но подобни размишления му бѣха толкова необикновенни, щото той не можеше да ги свързва и замислено си почесваше затилъка, като не знаеше, какво да каже.

— Но Галль не иска да се раздѣли съ насъ, — каза той най-после.

— Разбира се, че не иска, но азъ искамъ, щото той да си отиде. За щастие, не е нуждна голѣма хитрина, за да го придума човѣкъ на каквото и да било и всичко ще се устрои най-успѣшно.

— Ти мислишъ ли?

— Да, навѣрно. Азъ до сега не съмъ мислила върху това, защото и сама не знаяхъ, колко е сериозно това. Но сега . . .

Тя се замисли и двамата помълчаха.

— Но трѣбва да се решимъ на нѣщо! — каза тя изведнажъ, като прекъсна размишленията си. Знаешъ какво? Иска ми се да напиша на сестра си Хедвига. Азъ ще ѝ расправя миналото на инженера и ще се постарая да ѝ го опиша най-романически. Нали я знаешъ, каква е мечтателница! Ако ми се удаде да я заинтересувамъ, тя ще поговори и убѣди мѫжа си и не ще съмнѣние, че Галль ще си намѣри мѣсто на голѣмитѣ ѝ фабрики.

Кеслеръ си поклати съмнително главата.

— Нима ти мислишъ, че Карлъ ще се съгласи да приеме на фабриката си човѣкъ съ такива възгледове, каквито сѫ възгледоветѣ на инженера Галля? — каза той недовѣрчиво.

— Непременно ще се съгласи, особенно ако Хедвига почне да настоява. Тя нали се гордѣе съ трайностьта на добритѣ си отношения спрямо работницитѣ и за да докаже това, тя би прибрала и анархистъ, само и само да не поколебае довѣрието на работницитѣ спрямо себе си. А Томасъ Галль е примѣренъ човѣкъ, съ когото той даже скоро ще се разбере. Той, наистина, е по справедливъ отъ мнозина.

— Ехъ, опитай се! — каза замислено Кеслеръ. Ако ти се удаде да устроишъ това нѣщо, тогава азъ самъ ще се опитамъ да убѣдя Галля да вземе мѣстото.

— Не, предостави това на мене! — възрази тя, като се смѣеше. Право да си кажа, азъ не предвиждамъ трудности. Вий мѫжетѣ се гордѣйте много съ твърдостьта си да противостоите, а въ сѫщность всѣкой единъ отъ васъ може да се завие на пръсть, като спираленъ телъ — стига да иска човѣкъ.

VII.

Презъ септемврий Кеслерови се върнаха въ градската си квартира. Галль поднови посѣщенията си.

Той се явяваше обикновенно надвечерь и по доволното изражение на лицето му, което се появяваше едва, когато се отпуснеше въ креслото, за да си почине, се забелѣзваше, че той намираше наслаждение да вдиша квартирния въздухъ. Той можеше да остава самъ въ креслото си по цѣли часове, когато домакинитѣ биваха заети и все пакъ мижеше отъ удоволствие и се чувствуваше като да се намираше предъ палена соба.

Въ единъ есененъ день надъ книгата предъ кржглата маса, се бѣха навѣли двѣ глави — една съ тъмни, — а другата съ свѣтли коси. Тѣ бѣха: Силна и дъщеря ѝ. Влѣзе Томасъ Галль. При появяванието на гостенина тѣ станаха. Малката Тони му подаде стола си.

— Сега чичо Томъ ще ни помогне — каза тя весело.

— Густавъ не е ли тукъ? — попита той госпожа Кеслеръ.

— Той излѣзе; но скоро ще се върне. Сѣднете и ни помогнете. Азъ се заловихъ да преведа за Тони: „The Paradise und the Peri“ отъ Томасъ Муръ. Нали доставлява голѣмо наслаждение въ видъ на отдихъ отъ печалната дѣйствителность да се потопи човѣкъ въ такъвъ лазуръ на идеализма. Но азъ не мога да преведа твърдѣ добрѣ нѣкои изражения. Вий владѣйте по-добрѣ английския езикъ: поправяйте ме, когато се забъркамъ.

Той сѣдна и почна да слуша.

Отъ време на време той си спомняше поржчаното задължение и правеше забелѣжки, но той по-вече мълчеше и съ любовь поглеждаше майката и дъщерята.

Най-после, четението се свърши.

Тони цѣлуна майка си, прости се съ Галля и излѣзе.

— Азъ трѣбва да ви поговоря за една работа — каза Силна, когато останаха сами.

— Охо! Явно е, че за нѣщо много сериозно, — забелѣжи той, заключавамъ по енергическото ви изражение, съ което изрекохте това.

— Виждате ли, азъ днесъ получихъ писмо отъ сестра си и въ това писмо има нѣщо, което се касае до бждащностьта ви.

— До моята бждащность ли?

Той произнесе тия думи съ удивление, като си повдигна полека рамената. Въобще не му бѣше свойственно по натура да се замисля за утрѣшния день сериозно; а сега, той съвсѣмъ не желаеше да мисли за бждащето си, понеже много трепераше надъ настоящето си. После, той намираше тъй естественно, че трѣбва да остане при дѣлото, въ което се оказа полезенъ и се чувствуваше щастливъ, тъй че и на умъ даже не му идеше да залови нѣщо ново заради бждащностьта си.

Госпожа Кеслеръ го погледна внимателно и се позасмя.

Да — каза тя, — понеже вий твърдѣ много се грижите за човѣчеството и неговото бѫдаще, като забравяте собственното си, то по неволя другаритѣ ви трѣбва да помислятъ за васъ. Сега ме изслушайте, какво сме намислили. Сестра ми ни съобщи, че имъ е нуженъ за фабриката технически подготвенъ човѣкъ и добрѣ запознатъ съ пиленето и рѣзанието на дървата, който да бди надъ работницитѣ. Фабриката е въ Берне. Тамъ дѣлатъ дъски, освѣнъ това има дърводѣленъ отдѣлъ, въ който се изработватъ валяци, макари и други прецмѣти. Ще се съгласите ли да приемните тая длъжность?

Лицето на Галля потъмня; измина се доста време преди да отговори.

— Азъ съмъ много благодаренъ за грижитѣ ви, но ако ми се предостави свободенъ изборъ, азъ мога да кажа само: не.

Тя си поклати главата привѣтливо. Отговора бѣше именно такъвъ, какъвто очакваше тя и за това продължи сериозно: по-добрѣ ще бѫде да обмислите това предложение. При сегашната работа видътъ на бѫдѫщето ви е много лошъ. Положението ви при вѣстника нѣма основание; цѣлото дѣло е несигурно. До сега вѣстника се е поддържалъ въ економическо отношение — разбира се — само благодарение на мѫжъ ми; но може да настане день, когато и той самъ не ще има какво да дава, защото нашето състояние скоро ще се истощи. Ний не сме богати. И безъ това ни става тѣжко, като помислимъ, че едва ли ще можемъ да оставимъ нѣщо на бѣдната Тони.... Подиръ десеть години тя ще бѫде вече възрастна, и до тогава — съгласете се — не ще ви се отдаде да преустроите хората до толкова, щото тя да не пострада отъ бѣдностьта. Имаме ли право да испохарчимъ и нейния малъкъ пай. Не трѣбва доброволно да се отпускаме до нищета; това е тъй глупаво, както да се хвърлишъ презъ прозореца, защото и за дѣлото ще е по полезно, ако рѫководителитѣ ѝ сѫ материално независими.

Той не възрази нищо и се стараеше да не срѣщне погледа ѝ. Тя изведнъжъ се въорѫжи съ такива доводи, като въпроса за личнитѣ срѣдства за Кеслеровото семейство; той почувствува, че тя се е решила да го застави да приемне това мѣсто и че трудно ще му бѫде да се съпротивлява. Такава мисъль да промѣни сѫдбата си му бѣше ненавистна; той въобще не обичаше промѣнитѣ, може би, за това именно, защото сѫдбата го бѣше хвърляля много пѫти отъ мѣсто на мѣсто, а сега още по-малко желаеше да се мѣсти. Но той не намираше нито единъ подходящъ аргументъ за възражение: той бѣше се забъркалъ и бѣше отекченъ отъ думитѣ ѝ за тѣхното близко, може би, разорение. Госпожа Кеслеръ заговори отново.

Тя доказваше, колко много може той да направи добри и практически работи за фабриката; тя му напомняше красноречивия примѣръ за възложностьта да се съставятъ интереситѣ на стопанитѣ съ интереситѣ на работницитѣ и че това съгласие може да направи не по малко отъ най-блѣстящитѣ разсѫждения на печата.... Но колкото по убѣдителни ставаха думитѣ ѝ, толкова той ставаше по мрачен и печално поглеждаше вратата, като очакваше Кеслера. Той чакаше отъ него помощь и защита! Но Кеслеръ не се явяваше....

Силна почна да му расправя за мѣстата, гдѣто се намираха фабрикитѣ на сестра ѝ: — Знайте ли, че азъ съмъ се родила тамъ на сѣверъ. Колкото и да се промѣняшъ съ години, все пакъ мжчно може да се разлюби онова парче земя, на което сж се минали дѣтскитѣ години. И азъ, признавамъ го, всѣкога си припомнямъ тѣзи мѣста съ чувство. Менъ ми сж мили и скжпи нашитѣ огромни сѣверни гори, макаръ презъ тритѣ четвърти отъ годината да сж покрити отъ студената и мрачна зима. Често пжти ме тегли нѣщо за тамъ, особенно когато нѣщо си ми припомни за баналноститѣ на тукашния столиченъ животъ и когато почнатъ да достигатъ до ушитѣ ми, безъ да щж, тукашнитѣ дребнавости .... Не тъй бѣше на сѣверъ! Всичкитѣ ми дѣтски въспоминания сж освѣтлени отъ една своеобразна свѣтлина. Лѣтнитѣ тамшни нощи не сж като тукашнитѣ; тѣ сж свѣтли, както въ надвечерието, но свѣтлината е, нѣкакъ си, странна и таинственна ... А презъ зимата нощитѣ сж тъй дълги и тѣжки, тѣ обхващатъ денонощието толкова, че деньтъ се явява като драсната дъска на черната аспидна дъска .... Вий не можите да сипре дставите, каква дива страна е тя! Безъ да се гледа на студа, тая страна е страна на дълбоки чувства, страна на въображението и мечтанията.

Тя говореше горѣщо, но погледа ѝ не се срѣщаше съ нейния. Галль само се искашляше сегись-тогисъ.

— Но, разбира се, — продължаваше тя, — всичко това нѣма никакво значение за васъ.

Азъ даже не отричамъ това, че, може би, пристратието ми украшава роднитѣ ми мѣста съ особенности, които другъ не ще види. Много време се измина, откакъ напустнахъ родния си край.

Но все пакъ азъ съмъ увѣрена, че въ бждаще севѣрнитѣ ни провинции ще играятъ важна роля. Тамъ по лесно отъ тукъ се устройва всичко на ново, защото то тамъ е по нуждно, отколкото при по благоприятния климатъ, гдѣто успѣхитѣ на културата сж по бързи. Да и тѣзи мѣста почнаха да се заселватъ въ последно време съ нови хора, безъ закоренѣли мѣстни традиции. Тамъ скоро се размножаватъ фабрикитѣ....

Тамъ ще бжде центра на фабричната дѣятелность отъ Швеция и то ще бжде въ най скоро време! Човѣка, който служи за установяванието на добритѣ отношения между работницитѣ и работодавателитѣ, тамъ има кадѣ да приложи силитѣ си!

Съ тѣзи си думи тя задѣна чувствителнитѣ му струни и той изведнъжъ се оживи.

— Ей, наистина, тамъ всичко едва се зарежда! — каза той, като не избѣгваше вече погледа ѝ. — Азъ и не мислихъ за това... това наистина е важно!....

Може би, тамъ ще може да се основе огнището на разумнитѣ отношения, и справедливостьта отъ тамъ ще отиде да се распространи по всичкитѣ страни.... даже ще дойде тукъ и по-нататъкъ.

Той издума тия слова замислено; въ него почна вече да работи наивния мечтатель. Но този бързъ преходъ бѣше твърдѣ неочаквано природно испитвание на природната веселость на Силна и тя не можа да се сдържи. Тя се разсмя високо и проговори съ прекъсванъ отъ смѣхъ гласъ.

— Обаче, вий имате много смѣли надежди! Право да си кажа, вий надминавате даже и Рудбека, когато дадете воля на творчеството си.

Смѣхътъ ѝ бѣше за него като ведро студена вода, съ която го поляха и той пакъ се намуси.

Скоро подиръ това дойде Кеслеръ и обсѫждението на въпроса се почна отново, но тоя пѫть вече сериозно, трезвенно и логично. Кеслеръ изреди всичкитѣ доводи на Галля, заради които трѣбваше да приемне мѣстото, отъ начало—отъ точка зрѣние на личнитѣ интереси на инжинера до партийнитѣ.

Бѣше ясно, като бѣлъ день, че нѣмаше защо да се отказва.

— Азъ виждамъ, че ти както и да е искашъ да се отървешъ отъ мене! — каза Галль съ отпадналъ гласъ.

— Глупости. . . . вѣтъръ! — загърмя Кеслеръ.

– Ти знаешъ самъ, какъ ще ми бѫде тѣжко безъ тебе. При положението, въ което съмъ поставенъ, азъ трѣбва да имамъ при себѣ си такъвъ другарь, на когото мога да се довѣрявамъ. Отдавна ли се запознахме? — а азъ не зная вече, какво ще правя безъ тебе и ти много пѫти положително си ме избавялъ. - . , Е, тогава можешъ ли да говоришъ глупости! . . .

Намъ ще ни бѫде мѫчно безъ тебе. . .

Но понеже работата се касае до бѫдѫщето ти и въобще. . . . Питай жена ми, колко ми бѣше мѫчно да побѣдя егоистическитѣ си чувства и да се откажа отъ помощьта ти въ вѣстника ми. Но трѣбваше да се съглася, защото би било не простително отъ моя страна да те задържамъ. Виждашъ ли, какъ е. . .

И той отново почна да разглежда всестранно въпроса, говорѣше умно, безстрастно и методично, като че ли четеше лекция.

Излѣзе, че съ голѣма увѣренность можеше да се убѣди Галль въ скорошното повишение на длъжностьта му и спечелване влиянието на цѣлия окрѫгъ съ постоянно развивающата се фабрична дѣятелность. Въ интереса на партията не можеше да се пренебрегне и да се отстѫпятъ шансоветѣ на противницитѣ. Макаръ Галль и да не чувствуваше никаква нужда да се раздѣля съ столицата, но той бѣше вече оборенъ отъ всѣка страна съ такива неопровержими доказателства, щото му оставаше само единъ исходъ; да се съгласи и да замини.

Само два пѫти презъ живота му — когато замина за Америка и десетъ години по-кѫсно, когато се прости съ умирающата си майка—му бѣше тъй тежко на душата, както сега. Но той не се оплакваше и не възразяваше той вѣрваше, — че се подчинява на тѣжката необходимость.

VIII

Когато се прости съ другаритѣ си и си отиде въ кѫщи, той бѣше печаленъ и блѣденъ. Той тутакси се съблѣче и си лѣгна, но той не се опита даже да заспи, а почна да размишлява за станалото.

И тъй него го отдѣляха! Разбира се, че съ добри намѣрения, но все пакъ го отдѣляха и изоставяха! Какво съставляваше това за него? Това значеше да се раздѣли съ Густавъ Кеслеръ, който стана за него това, което става славния рицарь за младия орѫженосецъ —учитель, приятель и олицетворение на всичко, къмъ което се стремеше той. Това значеше да се раздѣли съ Силна! Може би, за винаги! Това значеше да не види никога по вече голѣмата дѣтска главица на Тони, която въ време на отсѫтствието му ще отрастне и ще го забрави. Това значеше да се лиши отъ собственното си семейство и пакъ да почне да живѣе живота на пустинникъ между студенитѣ и чузди хора! Като притурка ощъ, да излѣзе отъ боя, гдѣто вече удържа толкова побѣди, гдѣто живота за него спечели толкова прелести, гдѣто труда му се чинеше наслаждение и гдѣто кипящата дѣятелность го ободряваше! Да излѣзе тъкмо предъ главното сражение, предъ изборитѣ! Да промѣни всичко това за живота, който щѣше да прекарва въ отдалечената провинция, гдѣто и сѣнка поне не ще има отъ тукашния му животъ и борба, гдѣто още щѣше да се наслаждава отъ просвѣтителнитѣ приготовления.

Всичко това го тъй огорчи, щото той само замижи като отъ нѣкаква физическа болка.

Но силното му въображение, което ярко му представи картината на всичко, отъ което се лишаваше и го доведе до тъмно отчаяние, не се спря на това. То продължаваше да работи и сега му рисуваше картинитѣ на бѫдащето му. Той се виждаше вече въ тайнственна и своеобразна страна на далечния сѣверъ, въ оная страна, която госпожа Кеслеръ наричаше своя скѫпа и мила родина. Все по ясно и по ясно се рисуваха предъ него горитѣ, завити съ задрѣмали дѫбове и бурни потоци, надъ които скоро се размножаваха фабрикитѣ, новитѣ населения и енергичнитѣ предприемачи, които не се бояха отъ нововвежданията и поискаха да построяватъ щастието си не на нуждата, а на благоденствието на зависящитѣ отъ тѣхъ хора. Той тъй сѫщо мечтаеше нѣкога си и за Америка, когато стоеше на кувертата въ парахода, съ който преплава океана. Но той скоро се разочарова въ прелеститѣ на Америка. А сега работата е съвсѣмъ друга . . . .

Той вече не чувствуваше огорчението.

Той съ любопитство се вглеждаше въ това, което му рисуваше въображението му, тъй като да бѣше на явѣ. И той си представляваше удивителната страна населена съ съвсѣмъ други хора, а не такива, каквито ги има въ другитѣ страни. Тѣзи хора за него бѣха хора на „дълбокитѣ чувста, въображението и мечтанията“, тъй казваше госпожа Кеслеръ. Значи тѣ бѣха негови блиски хора, негови братя!... Едва мина тази мисъль презъ ума му и изведнъжъ въ душата му се раздвижи нѣщо си горѣщо, като че ли чу звуковетѣ на народната си пѣсень тамъ нѣйдѣ си далече на чужбина.

Сърдцето му почна да тупа по силно и по скоро; дишанието му се ускори и му стана горѣщо. Той стана, отвори прозореца и се подпрѣ.

Нощния студенъ въздухъ го порасхлади. Той гълташе съ наслаждение прѣсния въздухъ, безъ да осѣща студа. Прѣзъ него се откриваше панорамата на заспалия градъ. Тукъ-тамѣ, като златни звѣзди на черно сукно, се желтѣеха неизгасенитѣ улични фенери. Наоколо бѣше съвсѣмъ тихо.

— Тамъ ще бѫде още по тихо! — си помисли той. Изведнъжъ той осѣти, че мечтателното му настроение угасна. Изгуби се и предишния огънь, който го задушаше. Той стана спокоенъ и студенъ, като да се проникна цѣлъ отъ спокойствието на студената нощь.

Той си затвори прозореца, лѣгна си и тутакси заспа много дълбоко. Но както винаги ставаше това съ него следъ силни вълнения, той осѣти като че ли бълнува и следъ това го завладѣха разни съновидѣния.

Той сънуваше, че хвърка и стига въ една позната нему страна, макаръ той и да виждаше предъ себѣ си неясни и пълни пятна, посредъ които блѣщукаха неясни и свѣтли точки. Той знаеше, че ей-сега ще падне и сърдцето му се свиваше отъ страхъ....

И ето той пада вече.... Все по бърже и по бърже, като камъкъ, хвърленъ отъ нѣкоя гора. Наоколо му свири въздуха, като въ време на вѣелица. Той осѣща, че се замразява и колкото повече пада, толкова по студено става... Той се събуди, но пакъ заспа.

Сега той бѣше вече на земята. Той бѣше самъ; по него висяха нѣкакви си парцалаци, които като се върдаляха изъ снѣга, който стигаше до колѣнѣтѣ му, се мотаяха корави изъ краката му. Бѣше нощно време; но нито една звѣзда се не виждаше на небето. Пѫтя му минаваше презъ една снѣжна поляна направо къмъ тъмнитѣ далечини на гората. Всичко представляваше само една пустиня! Но изведнъжъ, когато се приближи до гората, той чу звуковетѣ на музика... Той влѣзе въ гората.

Тамъ намѣри една кула, която блѣщеше въ тъмнината съ многото си освѣтени прозорци. Музикалнитѣ звукове идяха отъ кулата; виждаше се, че тамъ празднуваха. А той стоеше предъ вратата на кулата и треперѣше отъ студъ въ парцалацитѣ си. Много му се искаше да влѣзе и да се нагрѣе въ топлитѣ и освѣтени стаи; той даже угаждаше, че тамъ го чакаха и го биха приели съ голѣма радость. Но моста за искачвание бѣше дигнатъ, а хендека по край кулата бѣше пъленъ съ незамръзнала вода. Тогава той се реши да преплава хендека.

И ето подиръ една минута той вече плаваше въ студената и мѫтна вода, после се въскачи на равнището предъ кулата, отиде задѣ близкия прозорецъ, залѣпи си лицето на стъклото и почна да гледа въ стаята.

Да, въ кулата имаше блѣстящъ праздникъ.

На позлатенъ тронъ сѣдѣше една ослѣпително красива жена — виждаше се, че бѣше царица — чертитѣ на лицето ѝ му напомняха едно познато нему лице, но кого именно, не можеше да си припомни и това го много огорчаваше. Тя бѣше блѣдна и замислена. Въ коситѣ ѝ и около прекрасната ѝ шия блѣщяха драгоцѣнни камъни; накита ѝ бѣше ослѣпително хубавъ; но това не я радващ

Музиката свирѣше нѣкакъвъ си бавенъ танцъ.

Добрѣ обкичени дами и кавалери, танцуваха въ залитѣ. Предъ царицата стояха на колѣни рицари, облѣчени въ коприна и кадифе... Тѣ я моляха да подаде на едного отъ тѣхъ странното цвѣте, което държеше въ рѫцѣтѣ си. Цвѣтето бѣше нѣжно и хубаво, но съ дълги и остри шипове, които стърчаха подъ нѣжнитѣ тичинки, като тънки ножчета.

Той разбра, че ще бѫде голѣмо щастие за тогова, който получи това цвѣте и той заиска да бѫде този щастливецъ. Но той се погледна и като се видя въ тия парцалаци си помисли, че не може да влѣзе тъй въ кулата, защото ония, които бѣха предъ краката на царицата, бѣха накичени и смѣли . . .

Но ето, че стана изведнъжъ, обърна се къмъ прозореца и го повика съ рѫка. Тогава той скоро съ единъ махъ строши рамката на прозореца и се хвърли предъ краката ѝ . . . Той се поглежда и вижда, че цвѣтето се намира на гѫрдитѣ му! Той си простира рѫцѣтѣ, и кралицата се отпуща въ обятията му. Той осѣща топлото ѝ тѣло на гѫрдитѣ си и е неизказано щастливъ, тъй щастливъ, щото не осѣща даже болката, която по рано го безпокоеше въ крака му: а шиповетѣ на смазаното цвѣте се бѣха забили въ сърдцето му и го убиваха; но той все пакъ се радва и замира отъ блаженство.

Той се събуди на половина, опита се да си припомни нѣщо и да разбере, но неусѣтно заспа пакъ.

Сега вече нѣмаше нито кулата, нито царицата. Той бѣше самъ на една висока гора. Всичко, което виждаше отъ тамъ, му се струваше дребнаво и нищожно: рѣкитѣ му се струваха като бѣли сплѣтени конци; езерата — като не голѣми паднали отъ срѣбриститѣ тополи листове; а най-голѣмитѣ згради — като да бѣха картонни кѫщички. Всичкитѣ живи сѫщества на земята му се струваха като дребни бръмбари и той не може да различи хората отъ животнитѣ. Пъкъ и нищо не го интересуваше. Голѣма важностъ ли представлява това, че такива бръмбари мръзнатъ и загиватъ? Всичко това е нищо въ природата и нищо не ще се промѣни, ако измратъ нѣколко по-голѣми числа отъ обикновеннитѣ. Въ всѣкой случай, той нѣма да жали за тѣхъ, па и не може: сърцето му е станало студено и тѣжко като камъкъ.

Той си седи самъ на гората и равнодушно поглежда на около си. Нему е студено, но той и къмъ това е равнодушенъ.

Но ето, че къмъ него се приближава грижливо сухо малко и русо момиченце. Тя го гледа съ веселитѣ си и дѣтски очички и изведнъжъ отъ погледитѣ ѝ замръзналото му сърдце почва да се згрѣва и размръзва. Спокойствието му почва да исчезва; и вече не му е безразлична самотията. Момиченцето му протѣгна рѫката си и то бърже улови тази топла и мяка рѫчица. Тя го поведе надолу къмъ земята.

И сега всичко, което му се струваше нищожно, се повдигна прѣзъ очитѣ му и спечели значение, всичко, което отдалече бѣше сурово и еднообразно, сега получи съвсѣмъ другъ видъ: по езерата си играятъ малки ладийки отъ вѣтера; горскитѣ потоци се пѣнятъ и шумятъ; високитѣ горски ели като че ли му сочатъ синето небе. Живитѣ сѫщества му се показвагъ не като бръмбари и не си приличатъ вече. Ето тамъ една лѣсица, тукъ една мечка, а това ... това, нали сѫ хора, такива сѫщо хора като него и сѫщо единъ съ другъ не си приличатъ! По голѣмата часть отъ тѣхъ сѫ блѣдни, нещастни и съ искривени отъ страда̀ния лица! Той ги гледа право въ очитѣ; той имъ съчувствува и ги обича отъ всичко най-вече въ свѣта. Но той чакъ сега се осѣща, че самъ си той е най нещастенъ отъ всичкитѣ тѣхъ. Съ какво да ги утѣши?

Но ето че наоколо му се стъмни ... Дали пъкъ той не умира и не вижда повече нищо? Той не чувствува вече въ рѫката си олая на момиченцето. Той остава пакъ самъ. Той се задушава. Той улови главата си и осѣги. че коситѣ му сѫ покрити съ крежъ. Колко му е студено .... студено! ...

Той се събужда и потреперва съ цѣлото си тѣло.

А ето кадѣ била работа! Той не билъ затворилъ добрѣ прозореца, който се отворилъ после отъ вѣтера. Въ стаята му, наистина, бѣше станало много студено! ...

IX

Кадѣ края на октомврий замина за сѣверъ — къмъ мѣстото. Той преплава морето съ последния „работническия параходъ“.

Телеграмитѣ отъ метереологическитѣ станции бѣха извѣстили, че въ сѣвернитѣ части на Швеция се бѣха почнали силнитѣ мразове и че на нѣкои мѣста Ботническия заливъ се бѣше покрилъ съ ледъ. Между немногочисленнитѣ пасажерски параходи царуваше тревога. Дали щѣха да достигнатъ Норботенъ и дали парахода нѣмаше да се запрѣ нѣкадѣ отъ ледоветѣ? Това щѣше да бѫде цѣла катастрофа, защото трѣбваше да престоятъ тамъ цѣли недѣли между скалитѣ, при това и гладни — запаси отъ храна имаше малко въ парахода.

Първото денонощие се измина благополучно. Деня бѣше мраченъ; времето бѣше студено и влажно, но тихо. Можеше да се пѫтува съ обикновенепъ вървежъ. На другия день заваля гъстъ снѣгъ. Парахода тръгна полека.

Корабния звънецъ биеше непрестанно. Сегисъ-тогисъ се раздаваше продължителното изсвирване за предпазване отъ възможнитѣ срѣщи и спирания. Нищо не се виждаше отъ задъ пелената на валившия на парцалаци снѣгъ и трѣбваше да пѫтуватъ като съ свързани очи.

Томасъ Галль се расхождаше по кувертата назадъ и напредъ. Той бѣше завитъ съ дебелата си мантия и студа не го смущаваше.

Сега той бѣше цѣлъ обхванатъ отъ свойственната почти на всѣкой сѣверенъ човѣкъ страсть да пѫтува. Той не мислише друго. Нравѣше му се опасностьта отъ това пѫтуване презъ дълбоката есень, подъ снѣга, средъ морето, което бѣше почнало да замръзва по край брѣговетѣ. Именно тъй, презъ тайнственния облакъ на снѣга, би трѣбвало да се пѫтува за тайнственната страна на снѣга и къмъ неизвѣстното бѫдѫще!

Пѫтешествието се продължи три дена. Най-после се изясни времето; въздуха бѣше чистъ и прозраченъ; на небото блѣщукаха звѣздитѣ . . . Но пакъ мразътъ се усили, а при това като нѣмаше вѣтеръ това не обѣщаваше още нищо. Отъ време на време се раздаваше оглушително скриптение: това бѣше желѣзния корпусъ на парахода, който прорѣзваше образувалия се на повърхностьта на морето тънъкъ слой отъ леда.

На сутриньта, на четвъртия день, когато Галль излѣзе на кувертата, видя, че морето се растилаше гладко по цѣлата околность като огледало.

Но това огледало бѣше ледено . . . Парахода бѣше неузнаваемъ: той цѣлия бѣше покритъ отъ димящия се скрежъ. а корабнитѣ платна и вѫжа изглеждаха като направени отъ бѣло кадифе. На западъ се виждаше брѣга. Галль стѫпи на капитанското мостче и като почна да гледа съ голѣмия морски бинокль, той видя една доста гориста мѣстность. Далечъ на хоризонта се бѣлѣеха върховетѣ на планинскитѣ вериги покрити съ снѣгъ; а на близо се виждаха всичкитѣ наклонности на планинитѣ, които бѣха покрити съ гѫсти гори, а въ всѣка долина се виждаше рѣка или горския потокъ, които блѣстѣха на слънце.

Сега парахода трѣбваше непрестанно да си пробива пѫть презъ леда. Слънцето бѣше залѣзло още веднъжъ. но цельта още не бѣше достигната, макаръ да не бѣше далеко. Презъ нощьта Галль съвсѣмъ не можа да спи. Близостьта на страната. въ която се преселяваше, отново го вълнуваше. Подъ оглушителния трѣсъкъ на леда, който се трошеше подъ парахода, той пакъ се стараеше да си представи всичко, което го очакваше въ новитѣ мѣста. Само кадѣ сутриньта можа той да заспи и когато се събуди, парахода навлизаше вече тихо въ устието на рѣката, надъ която се распространяваше единъ градецъ. Тукъ нѣмаше ледъ вследствие бързото течение на рѣката и скоро парахода почна да въввива къмъ пристанището. Този щастливъ край на пѫтешествието разочарова даже малко Галля; той искаше да има приключение. Той бѣше близко до цельта си: до фабрикитѣ на които му предстоеше да служи, имаше още не повечѐ отъ седемь мили, които щѣше да извърви на конь.

Още когато вървѣше по крайбрѣжието, той безъ трудъ намѣри единъ селенинъ, който се нае да го завѣде съ шейната си до фабриката. Шейната се тѣглѣше отъ двѣ малки кончета. Той трѣбваше да си лѣгне и се простре въ шейната, защото тя бѣше тѣсна и много дълга; той се покри съ покривка отъ вълча кожа.

Каруцаря шибна камшика и конетѣ тръгнаха съ бързъ и равенъ бѣгъ.

Времето бѣше ясно и слънцето блѣстеше. Мѣстностьта отвънъ града бѣше доста пуста, понеже голѣмитѣ горски площади бѣха съвсѣмъ изсѣчени и цѣлата мѣстность имаше изгледъ на печална пустиня. Татъкъ въ дълбочинитѣ на запада блѣщукаха на слънце снѣжнитѣ гори. По-късно, когато залѣзе слънцето и почне да се стъмнѣва виждаше се само свѣтлината отъ звѣздитѣ и бѣлезината на снѣга, които не даваха на мрака да се сгъсти толкова, щото да не се вижда пътя. Но въ еловата гора, гдѣто тъмнитѣ дървета бѣха наредени като стѣна, нѣмаше и тази свѣтлина. Нощьта бѣше тамъ съвсѣмъ черна и Галль, като се вгледаше въ тъмнината, почувствува едно вълнение, като че ли именно въ тѣзи гори трѣбваше да стане съ него едно неминуемо приключение и нѣщо си необекновенно. Да, да! Въ такива дрѣмящи гори, безъ да щешъ, почвашъ да вѣрвашъ въ вълшебствата и разни дяволии!

Нѣкакви си тайнственни и чудни звукове идяха до ушитѣ ми: ту се чуваше трѣсъкъ и тихичко почукване; ту пъкъ се разнасяше такъвъ шумъ, отъ който потреперваше цѣлата гора. Една голѣма птица, която се исплаши, навѣрно, отъ звънцитѣ на конетѣ прехвръкна тихо презъ пътя.

— Още ли ще вървимъ? — попита инженерътъ каруцаря.

— Споредъ вървежа! забелѣза добродушно селенина подъ повдигнатата си до ушитѣ яка на кожуха си.

— Въ колко часа ще стигнемъ на фабриката?

— Трѣбва да стигнемъ въ седемъ часа.

Сега тѣ излѣзоха отъ гората.

Пътя представляваше ливада, по която бѣше сравнително свѣтло. Пакъ се виждаше рѣката. Водата се струваше да бѣше съвсѣмъ черна; тукъ-тамъ плуваха изъ тъмнината бѣлѣвшиитѣ се ледове.

Отзадъ хълма се чуваше шумъ.

— Какво е това, дѣто шуми тъй? — попита инженера.

— Водопадъ! . . . Какво ще е друго? — се отзова каруцаря който се удивляваше на това, че не знае даже и тия прости нѣща.

Галль се усмихна. Май не бѣше тъй приятно да се разговаря човѣкъ съ този кожухъ, който не се обращаше даже къмъ него. Но нему се искаше да пораспита за тукашнитѣ мѣста и той продължи въпроситѣ си.

— Ти оттукашнитѣ ли си? попита той.—Отъ фабричнитѣ ли?

— Да, отъ фабричнитѣ. . .

— Ами добрѣ ли си живѣятъ работницитѣ по между си?

— Работницитѣ? Вѣтренници сѫ тѣ, всичкитѣ тия работници, ето какво! Ний сме селени, ний оремъ земята. Ний не искаме да ги знаемъ, ето какво!

Гласътъ, съ който се отвърна този неочакванъ отговоръ, трепереше отъ горчевина.

Виждаше се, че този въпросъ бѣше деликатенъ. Инженера се досѣти, че между мѣстнитѣ селени и дошлитѣ фабрични работници царува непримирима вражда. . , .

Това го направи да се замисли. Той даже се запита, къмъ коя партия е по наклоненъ да се причисли. Но излизаше, че въпроса не бѣше тъй лесенъ за разрешение, макаръ и да му бѣше ясно това, че иначе не можеше да бѫде — неразбранъ, какъ не предвиде той това обстоятелство?

Да продължи разговора върху тоя въпросъ съ каруцаря си нѣмаше си мѣсто и за това той замълча.

Шумътъ отъ водопада почна да се чува по силно. Но ето че се чуха добрѣ познатитѣ звуковве отъ пилението на дървата и скоро се виждаше и цѣлата фабрика. Голѣмитѣ ѝ здания съ много прозорци, електрически овсѣтенитѣ работилници бѣха построени въ дълбочината на долината отъ другата страна на рѣката. Двѣ голѣми правожгълни кѫщи, които бѣха, навѣрно, дръвосѣчната и дърводѣлната фабрики, съставляваха центъра; наоколо бѣха расположени второстепеннитѣ фабрични постройки и жилищата на работницитѣ; по нататъкъ се простираха безкрайнитѣ шатри за хриндосанитѣ вече дъски. Взето всичко заедно представляваше единъ цѣлъ и добрѣ освѣтенъ градецъ, комуто крайбрѣжната долина на рѣката предаваше много хубавъ изгледъ.

— Ами кадѣ е кѫщата на господаритѣ? — попита каруцаря заинтересувания Галль.

Каруцаря му я показа съ камшика си.

— Ей я тамъ въ гората, — каза той. — Оттукъ не се вижда твърдѣ. А ето тази кѫща е на главния инжинеръ . . .

Той показа една двоетажна кѫща, която се намираше надъ самия брѣгъ.

Подиръ една минута шейната се спустнаха по широкия мостъ и скоро вече се лъзнаха весело по очистената отъ снѣгъ фабрична пѫтека.

Въ фабриката вече знаяха за пристиганието на Галля. Навѣрно, имъ бѣха съобщили отъ градската кантора по телефона. Едва се спря шейната предъ входа на двоетажната кѫща, когато отъ двора се приближи единъ човѣкъ облѣченъ въ едно просто и малко кожухче и съ кожена фуражка на главата. Той си каза името. Той бѣше бившия работнически началникъ инжинера Вибель и сѫщия, когото Тамасъ Гилль трѣбваше да замѣсти.

— Позволете ми да ви покана тукъ, инженеръ Галль! — му каза той любезно. — Моля ви влѣзте въ стаитѣ. За сега ще се задоволите отъ двѣтѣ близки до кантората стаички. . . . Понеже азъ ще си излѣза чакъ подиръ единъ мѣсецъ. После, ще ви предамъ моята квартира, която е много удобна за живѣение. Ний направихме за васъ, всичко, което можахме.

— Благодаря ви! — Менъ макаръ и за винаги ми сѫ нужни само двѣ стаи. Азъ съмъ ергенъ.

— Е, вече това, при тукашния уединенъ животъ е лошо! Азъ съмъ жененъ. Женицата ми е майсторка да приготовлява вкусни нѣща! Впрочемъ, вий самъ ще се произнесете върху искуството ѝ, ако не се откажите да вечеряте съ насъ. Моля ви, заповѣдайте.... Не, тукъ не може човѣкъ да бѫде ергенъ! Не, не. . . . Не може да живѣе въ тукашнитѣ хралупи безъ семейно огнище . . . . хо, хо! Какво ли ще е! Ще си пийнемъ по една чашка тодди, нали, вий сте уморенъ? . . . Заповѣдайте! Вѣрвамъ, че масата е сложена вече.

Тѣ възлѣзоха и се отправиха въ квартирата на Вебеля.

X

На сутриньта Галль се расхождаше въ гостоприемната стая на егермайстора Хегреусъ — мжжа на господарката на фабриката — той го чакаше да излѣзе отъ кабинета си, за да му се представи. Сърдцето му туптѣше; мжчеше го срамежливостьта му.

Всичко въ тая кжща свидѣтелствуваше за богатството и утънчения вкусъ на хората, отъ които щеше да зависи.

Кой знае защо, но той не очакваше това. За това не бѣха му говорили, а самъ той си въобрази, че въ такова затънтено мѣсто, даже и богатитѣ фабриканти живѣятъ просто, както въ Америка. Въ него почна да говори враждебното чувство противъ тия „богаташи". Той се чувствуваше даже униженъ, като че ли неочаквано се преобърна въ бѣденъ молящъ, който искаше милостиня отъ богатия.

Той се спря предъ единъ отъ прозорцитѣ, които бѣха обърнати срѣщу парка. Направо отъ кржглата площадка, която се намираше предъ входа на кжщата, се виждаше алеята, която водѣше на фабриката. На дѣсно и на лѣво се растилаха голѣми и красиви градини. Отъ едната страна се виждаше горската верига; а отъ другата се откриваше широкия изгледъ на долината, която се намираше край рѣката.

Томасъ Галль гледаше всичкитѣ тия хубости разсѣяно. Той си припомняше всичко, което бѣше чувалъ отъ Кеслерова за роднинитѣ имъ, особенно за егермайстора.

Карлъ Хегреусъ — тъй го казваха — бѣше синъ на единъ бѣденъ майоръ въ отставка. Самъ той преди имаше длъжность въ придворното вѣдомство и бѣше сжщо бѣденъ, както баща си. Преди десеть години той попадна случайно въ Берне, гдѣто го бѣха прикомандировали по служебни работи. Бащата на Силна бѣше тогава още живъ. Той бѣше много суровъ човѣкъ, който никога не можеше да се помири съ мисъльта, че по голѣмата му дъщеря се омжжи противъ неговата воля. Той не произнесе нито една дума за нея, нито за мжжа ѝ, до последната си минута, при това той много се боеше да не би да се случи сжщото и съ по-младата му дъщеря Хедвига, която вардѣше като затворница и никога не я испущаше изъ предъ-видъ. Тя бѣше вече на двайсеть и двѣ години и не бѣше видяла нищо отъ свѣта, освѣнъ онова парче гориста мѣстность, гдѣто се намираше фабриката. Тя се въспитаваше отъ учителки, които се мѣняваха всѣка пролѣть заедно съ птицитѣ. Тя се боеше отъ баща си, не помнеше майка си. Единственния и другарь бѣше леля ѝ Виви, братовчедката на баща ѝ, която управляваше домакинската часть въ кжщи.

Младия чиновникъ отъ придворната контора трѣбваше да следи за испълнението на казйоннитѣ поржчки въ фабриката и за това трѣбваше да остане въ Берне нѣколко месѣца. Презъ това време се реши участьта на бѣдната Хедвига. Той успя да спечели расположението на баща ѝ — за нейното расположение не искаше и да знае — и това бѣше достатъчно. Преди да тръгне той направи предложение на баща ѝ и, следъ като получи съгласието му, се отнесе и до Хедвига, която и не помисли даже да се съпротивлява.

Какъ стана всичко, тя сама твърдѣ не разбра. Тя написа на сестра си, съ която никога не преставаше да си пиши и ѝ поиска съвѣта, когато вече бѣше всичко свършено. Тя не знаеше даже, дали ѝ се нравеше годеника ѝ . . . Тя едва се познаваше съ него.

Но тя се признаваше, че съ удоволствие мисли за брака. Ней просто се искаше да се освободи отъ бащината си кѫща, която бѣше за нея цѣла тюрма. Дали годеника ѝ бѣше добръ или лошъ, тя не знаеше. Тя знаеше само това, че той имаше намѣрение да пѫтува съ нея, бѣше ѝ обѣщалъ, че ще я обича и бѣше, споредъ думитѣ на баща ѝ, добръ човѣкъ. Веднъжъ той, като негова годеница я прегърна и цѣлуна, а тя не осѣти нищо друго, освѣнъ това, че ѝ стана неисказано тѣжко на душата . . .

Цѣлото ѝ писмо до сестра ѝ съдържаше страхътъ на дѣте, което се е видяло изведнъжъ въ тъмнината и което чувствува подъ краката си колебающата се почва, а то съ недоумѣние пита възрастнитѣ, дали дѣйствително е страшно, или то безпричинно се плаши?

Силна я съвѣтваше да обмисли добрѣ чувствата си. По добрѣ е, казваше тя, да се развали годежа, отколкото да стане жена на нелюбимъ човѣкъ, за да не намрази после живота. Но това нейно предпазване не помогна нищо. Хедвига не се реши да отиде противъ решението на баща си, свадбата стана и младитѣ заминаха да пѫтуватъ. После, тѣ се върнаха въ Берне и се поселиха заедно съ баща си. Явно бѣше, че Хедвига много се бѣше излъгала въ очакванията си и бѣше ли щастлива или не, това не знаеше никой. Младата жена въ писмата си съ нищо не даваше поводъ да се предположи, че е нещастна. Но и нищо не говореше за щастието си.

Обаче, за господинъ Хегреусъ никой нищо лошо не можеше да каже. Той бѣше много работенъ и порядъченъ човѣкъ. Следъ смъртьта на тестя си, той пое въ рѫцѣтѣ си управлението на работитѣ и голѣмото безъ това състояние почна да се увеличава по бърже отъ преди, макаръ платата на работницитѣ да стана двойна, а пъкъ за мѣстното население се направи толкова много нѣщо, щото незабравимия въ придворното вѣдомство Хегреусъ бѣше награденъ съ званието егермайсторъ.

Въ това време, догдѣто Галль разсѫждаваше върху всичко това, отзадѣ му се чу звукътъ на отваряната врата. Той се обърна бърже и видя отпредѣ си единъ трийсетъ и петь годишенъ човѣкъ, който се държеше като воененъ, право и самоувѣрено.

Лицето му не бѣше енергично, имаше блѣденъ цвѣтъ на лицето си, а очитѣ му бѣха безцвѣтни. Той бѣше възсухъ и изглеждаше по-младъ, отколкото бѣше по години. Въ вънкашностьта си имаше нѣщо си достойно и открито, което внушаваше уважение и заставляваше всѣкого да се отнася довѣрчиво къмъ него.

Вънкашностьта му произведе добро впечатление на инженера.

Хегреусъ пригласи Галля да сѣдне и заговори съ невисокъ, но отчетливъ гласъ.

— Ний нѣмаме собственно, за какво да говоримъ, до като не поработимъ заедно, — почна той. — Впрочемъ, трѣбва да спомѣна, че това, което ни съобщиха отъ американската дърводѣлна фабрика, ви прави голѣма честь. Но тукъ условията се различаватъ много отъ ония въ Америка, тукашнитѣ сж много своеобразни, въ което незабавно ще се увѣрите самъ. Относително убѣжденията ви, азъ мога да кажа, че за менъ важатъ само нравственнитѣ достоинства на човѣка, а не тия или ония убѣждения. Азъ зная, че вий имате напредничави убѣждения . . . но азъ не виждамъ нищо, което би служило като поводъ, за да ни раздѣли и въ всякой случай нѣмамъ намѣрение да стѣснявамъ съвѣстьта ви.

Азъ ще бжда доволенъ отъ испълнението добрѣ на взетитѣ отъ васъ задължения и отъ старанията, щото и работницитѣ да правятъ сжщото. Азъ се грижа за тѣхъ толкова, колкото зная и тѣ тукъ сж обезпечени въ случай на старость или болѣсть. Азъ предполагамъ, че запазването на тия преимущества, свързано съ трайностьта на работата ни, трѣбва да имъ бжде желателно.

Галль искаше да възрази нѣщо си, но домакинътъ продължи, като не му даде време да направи това.

— Относително обязанноститѣ си, поговорете съ инженера Вибеля. Той ще остане още единъ мѣсецъ, за да ви даде време да усвоите работата. Значи, азъ нѣмамъ по-вече нищо да ви кажа за работитѣ. Жена ми иска да се запознае съ васъ и ми поржча да ви пригласям днесь въ седемъ и половина часа на обѣдъ. Поканени сж сжщо госпожа и господинъ Вибель.

Като каза това, егермайстора стана и си подаде ржката на инженера. Ауденцията се свърши.

„Ислушахъ една истинска проповѣдь!“ си помисли Галль, като се отправи по горската пжтека обратно за фабриката. „И азъ ислушахъ всичко това безъ да възразя!“

Той се презираше за почтителното си безмълвие, съ което сѣдѣше предъ оратора-домакинъ. Нима всичко, което наговори той, бѣше тъй безспорно и принуждаваше човѣка да го слуша съ почтително мълчание? Не! Личеше си, че силата на господина Хегреуса се заключаваше въ самоувѣренностьта му и въ това, че той принадлѣжеше къмъ особенъ типъ хора, съ които Галль не бѣше ималъ случая да се срѣща.

„Обѣда ще бжде въ седемъ часа и половина!“ — измърмора той, като се усмихваше.

— „Може би, господинъ егермайстора искаше да каже „вечеря“ но се збърка!“

При всичко това, той, като не искаше да оскърби домакинята и като не се довѣряваше на първитѣ си външни впечатления, се реши да отиде на обѣда.

Той се облѣче въ седемъ часа. Облѣче новия си черенъ сюртукъ и си тури най хубавата си копринена съ червени точици вратовръска, въ която забоди една бронзова съ искуственъ камъкъ топлийка.

Той се огледа внимателно въ огледалото и си помисли самодоволно, че даже и строгата Силна щеше да бѫде доволна отъ него тоя пѫть. Но следъ една минута той трѣбваше да се разочарова. Влѣзлия да го търси Вибель извика съ нетърпѣние:

— Какъ, нима̀ още не сте облѣченъ? Време е вече да се върви! . . . .

— Разбира се, азъ съмъ вече облѣченъ! — като се червеше, недоволенъ възрази Галль. — Азъ даже си въобразявахъ, че съмъ облѣченъ като сѫщински господарь! — прибави той по меко и като се присмиваше на себе си.

— Нѣма какво да се шегувате! — забърза Вибель. — Сега ще пратятъ шейната и жена ми ще слѣзе долѣ. Скоро си облѣчете фрака!

Чакъ сега забелѣза Галль, че той имаше фракъ и бѣла вратовръска.

Не можеше да се възмути човѣкъ противъ тая дивотия! Такава придирчивость и то тука подъ полюса!

По малко удивително щѣше да е това, ако биха казали, че може да се яви въ работническата си блуза.

— Нима̀ ще има и други гости?—попита той въ недоумѣние.

— Не, но тамъ трѣбва да се явява човѣкъ всѣкога съ фракъ. Даже и когато сѫ сами егермайстора, съпругата му и леля Биви по между имъ, тѣ всѣкога се обличатъ като за вечеринка: той съ фракъ, а госпожитѣ въ коприна. . . . Иначе, предполагамъ, тѣ не биха могли даже да ядатъ!

Въ главата на Галля се загнѣздиха лоши мисли. Егермайстора, жена му — сестрата на Силна — му бѣха просто противни. И както обикновенно когато биваше сърдитъ и недоволенъ, той не възрази.

Той мълчаливо извади отъ дъното на куфара си двата фрака, ошити по настояванието на госпожа Кеслеръ, които не бѣха обличани по вече отъ два пѫти презъ всичкото време. Съ сѫщото зловѣщо мълчание се преоблѣче, излѣзе вънъ, исчисти се и влѣзе въ другата стая при Вибеля.

— Е, достатъчно ли съмъ хубавъ за вашия егермайсторъ?—попита иронично той.

— Не, не, и Богъ вижда, че не! — се разсмя Вибель. — Забравили сте да си промѣните вратовръската.

Томасъ Галль се исчерви, като ракъ, отъ негодование, но все пакъ се подчини на изискването и отиде да си промѣня вратовръската. Когато се върна подиръ една минута съ бѣла вратовръска, устнитѣ му треперѣха отъ гнѣвъ.

— Въ този си видъ станахъ ли по-добъръ или по-честенъ — попита той Вибеля.

Този пакъ се разсмя.

— Ехъ, какъвъ сте пъкъ: — му отговори той весело.

— Защо всичко това? — вече меко забелѣза незлобивия инженеръ.

— Обичай — нищо не можешъ да направишъ противъ тѣхъ! Вчера напр., азъ забелѣзахъ, че вий ядете съ ножъ и вилица, а не съ ржцѣ. . . . .

— Какво общо иматъ тукъ ножа и вилицата?

— Това е общото, че и това не е въ обичаитѣ на всички. Дивака би казалъ сигурно тъй: „Защо имъ сж тия хитрости? Когато съ ржцѣ се яде много по естествено“.

— Това сравнение е неумѣстно. Да се яде съ ржцѣ е не добро отъ гледна точка зрѣние за чистотата, а при дадения случай съ облѣклата е само едно самолюбие.

— Ехъ, любезний приятелао, — понятията за културата, пъкъ и за самата чистота сж тъй различни? Дивака нѣма нищо противъ това, да яде съ ржцѣ; и пъкъ има хора, които не обичатъ да употрѣбяватъ желѣзнитѣ ви вилици. Най после, има и такива, които сж привикнали да се кжпятъ предъ обѣдъ, после, да се преоблѣкатъ отъ краката до главата, а всичко това имъ е влѣзло въ понатията за чистотата и е станало за тѣхъ като естественно и необходимо. Всичко, както виждате, е относително.

Галль замълча. Той бѣше оскърбенъ въ демократическитѣ си идеали и почувствува неудоволствие даже и противъ Вибеля, който преди му бѣше симпатиченъ. Явно му бѣше, че Вибель не уважаваше достатъчно народа, макаръ и да бѣше самъ отъ народа, при това бѣше способенъ и на компромиси! . . . .

XI

Най после тръгнаха. По пжтя бѣха всички мълчаливи. Галль сѣдѣше до госпожа Вибель, която бѣше едра и здрава жена и която се оживяваше само тогава, когато ставаше дума за нейното примѣрно домакинство.

Следъ като стигнаха, мжжетѣ помогнаха на госпожа Вибель да слѣзе отъ дълбокитѣ шейни и после се покачиха по стълбитѣ.

Въ пруста се съблѣкоха съ помощьта на добрѣ исконтения лакей, който после отвори вратата на гостната стая и се скри.

Послѣденъ влѣзе Галль. Подиръ електрически освѣтения прустъ, гостната стая му се показа почти тъмна, защото той трудно различаваше предметитѣ въ стаята. Той видя само, че госпожа Вибель се ржкува съ двѣ дами и чакаше редътъ си.

— Позволи ми да ти представя инженера Галль! — се раздаде нѣкадѣ си гласа на егермайстора.

Галль направи двѣ стжпки напредъ и се поклони. Напредѣ му се намираше една женска фигура, но лицето, на която не бѣше видялъ още добрѣ. Той си протѣгна ржката машинално и осѣти, че къмъ ржката му се протѣгна друга, топла и малка ржчичка. Това бѣше първото му впечатление отъ първата му срѣща съ госпожа Хедвига.

Подиръ една минута той сѣдѣше до нея въ едно кресло. Сега вече той виждаше лицето ѝ и забелѣзваше, че тя се усмихваше. Нему се стори, че тя се усмихваше надъ недодѣлания му видъ и надъ смачкания му фракъ; той се исчерви отъ тази догадка. Нейния гласъ звучеше меко и приятно.

— Азъ много се радвамъ, за гдѣто се запознахме, инженеръ Галль, — говореше тя. — Силна ми съобщи много интересни работи за васъ....

Тя свърши, а той не намѣри нищо да ѝ отговори.

Най после му се удаде случай, за да може да ѝ отвърне нѣколко вѣжливи думи, които бѣха като отговоръ на една тактично въспитана жена и предупредена отъ сестра си за срамежливостьта му. Тя почна отново да говори и нарочно раздължаваше, за да му даде време да се освободи. И той дѣйствително се освободи; даже му се удаде тъй да се настрои, щото да отговаря на всеобщото настроение на събравшитѣ се. Той се здоби съ такава побѣда, щото да не може да служи за посмѣшище на тия богаташи. Но пъкъ въ сърдцето му кипеше скръбь и въ душата си се смѣеше надъ себе си, защото се уподобяваше на дресирана мечка, която играеше, за да весели хората, които съ удоволствие би раскъсалъ.

Лакея отвори вратата на софражерията. Тамъ се мѣрнаха бѣлитѣ ленени покривки на маситѣ. Кристала и срѣброто отражаваха свѣтлина, като самоцвѣтни камъни. Галль забелѣза това повърхностно, защото въ това време една ржка се хлъзна подъ неговата и той трѣбваше да поведе домакинята. Подиръ тѣхъ егермайстора водеше госпожа Вибель, а инженера Вибель съ лелята Виви свършваха шествието.

Въ време на обѣда обществото се развесели. Галль, безъ да се гледа на убѣжденията му, намираше удоволствие въ това, да гледа тѣзи раскоши и утънчености въ красотата и изящностьта на предмѣтитѣ, които украсяваха масата, па даже се радваше и на грижливото обличание на обѣдвающитѣ. Нали едното трѣбваше да се съгласява съ другото. И незабелѣзано за него негодованието му, отслабваше. Него като че ли ласкаеше и приспиваше нѣщо си; взето всичко заедно, — вкусната храна, виното и раскоша и самата атмосфера надъ всичко това, всичко това го опияняваше. И най-после, той се отдаде на приятнитѣ минутни осѣщания, като отложи размишленията си за по-удобенъ случай. До него сѣдѣше домакинята. Сега той не чувствуваше къмъ нея никаква вражда. Той вече успя да я разгледа и видя, че тя бѣше хубава и по лицето си много приличаше на по-голѣмата си сестра; липсваше ѝ само това, което живота бѣше наложилъ на лицето на Силна. Сеститѣ имѣха такова сходство, каквото иматъ двѣ растения отъ една и сжща порода, но отъ които едното отдавна сж пресадили въ градината, а другото продължаваше да се развива въ зимната градина на топло. И това расло на топло цвѣте бѣше хубаво: но другото, което бѣше расло на въздуха, бѣше по силно и по-самостоятелно. Лицето на Хедвига не изразяваше смѣлость и енергия; но то бѣше по-красиво отъ онова на Силна: то бѣше по-нѣжно и по-женственно. Само че то бѣше много спокойно! Такова невъзмутимо спокойствие се срѣща въ лицето само на тия жени, които никога не сж любили. Тя имаше вече трийсетъ години, но красотата ѝ бѣше въ пълното си расцъвтѣвание.

Томасъ Галль почна все по-вече и по-вече да се вглежда въ нея. Него особенно го поразяваще нѣжностьта на цвѣта на лицето ѝ. Да, бѣше много приятна, кога я гледаше човѣкъ! Но това не значеше още, че той бѣше обезоржженъ. Не! Красотата на тази галена госпожа, съвсѣмъ не го примиряваше съ нищо. Па даже и обратно: тази красота, както и раскошната обстановка въ кжщата, му напомняше най-вече пропастьта, която сжществуваше по между тѣхъ, плебеитѣ, и тѣзи градински представители на човѣчеството. Него горадваше това, че безъ да се гледа на удоволствията, които испитваше, въ дълбочината на душата му се усилваше враждата към тѣзи „богаташи". Значи, той съ удоволствие и съ спокойна съвѣсть можеше да се наслаждава отъ тѣхъ — това не можеше да поколебае убѣжденията му.

Понѣкога му идеше тая мисъль въ главата, че би било по-добрѣ, ако махнеше мисъльта за смъртьта отъ главата си и всичкитѣ други страдания въ това общество отъ безгрижни хора, които знаяха само да се наслаждаватъ отъ живота и които не искаха и да знаятъ за нещастията на хилядитѣ си ближни.

Нѣмаше да бжде лошо напр., ако обадеше на тази красива и богато облѣчена госпожа, която тъй мило му расправяше разни глупости, че, може би, тя утрѣ ще бжде нещастна или на смъртния одъръ и че тогава въ нея ще се пробудятъ други мисли!

И той щеще да се радва, когато тя щеше да страда, защото му сж ненавистни тя и всичкитѣ ней подобни! Тя му е ненавистна именно, защото го очарова съ хубостьта си и показа прелестьта на утънчения богатъ луксъ....

При всичко това, тя продължаваше да расправя нѣщо си спокойно и съ доволенъ видъ.

Бесѣдата си течеше непринудително. Госпожа Вибель расправяше съ гордость на егермайстора за измислени отъ нея пудингъ, а егермайстора, безъ да се преструва, изслушваше съ голѣмо внимание всичкитѣ подробности за приготовлението на пудинга. Петръ Вибель занимаваше леля Виви съ расказитѣ за опустошенията въ гората, причинени отъ последния ураганъ. А домакинята занимаваше, мило и непринудително новия гость съ разни съобщения върху особеноститѣ на сѣверната природа. Само Галль бѣше мълчаливъ и вдържанъ. Той отговаряше вѣжливо на въпроситѣ на домакината; сегисъ-тогисъ поддържаше бесѣдата въ сжщия духъ, въ какъвто разговаряха всички.

Но всичко, както забелѣзваше самъ отъ своя страна, бѣше присторено и незанимателно.

Но ето, че госпожа Хедвига почна да го распитва за сестра си. Тогава той внезапно се оживи. Изведнажъ го обхвана едно злорадно чувство при мисъльта, че той ще може да искаже пренебрежието си къмъ раскоша и утънченитѣ нрави, като раскаже, до каква степень е щастливъ и съдържателенъ живота въ кжщата на Кеслерови. Да, да, тѣ сж щастливи, извънредно щастливи! Тѣ намиратъ съ нищо несравнимото нравственно удовлетворение въ човѣколюбивата си дѣятелность, въ великодушието, съ което отдаватъ за ближнитѣ си средствата, знанията и силитѣ си! Тѣ сж щастливи, защото живота имъ е пъленъ и не търси никакви искуственни украшения, както и въ природата сж не нуждни, всѣкакви декорации. Тѣ не могатъ да не бждатъ щастливи, защото всичко въ живота имъ почива на здрави основания: взаимната имъ любовь е основана на нравственната имъ близость. Той се разгорѣщи и стана красноречивъ, какъвто биваше и на събранията. Той забелѣжи, че всичкитѣ млъкнаха и почнаха да го слушатъ. Лицето на егермайстора изрази сега скърбь; а очитѣ на Хедвига се запалиха отъ единъ буенъ пламъкъ. Тогава той още по вече се оживи. Струваше му се, че като говореше за Кеслерови, говореше и за себе си и изведнажъ се осѣти, че е по-добръ и стои много по високо отъ всичкитѣ тия богаташи. Всичкитѣ дребнави чувства го напустнаха: той почувствува даже нѣщо си, което приличаше на снисходително състрадание къмъ домакинитѣ. Тържеството му дойде до апогеята си, когато заговори за Тони. Той наистина обичаше това момиченце; и сега когато се намираше въ бездѣтната кжща на тия богаташи, тя му се представи въ особененъ привлекателенъ видъ и той описа милото, дѣтенце много майсторски, съ много красиви и прочувственни изражения.

Сега той четеше въ лицата на домакинитѣ, че тѣ предъ видъ всичкитѣ си богатства и съкровища се почувствуваха жалки бѣдняци, много по-бѣдни отъ него, облѣченъ съ смачканъ и отъ евтино сукно фракъ. Той замълча, като се опиваше отъ тържеството си, напълно удовлетворенъ и отмъстенъ. Той не чувствуваше ни най-малко стѣснение. Въ сжщото време му се струваше, като да се оправда предъ самъ-себе си и предъ другитѣ за отстжпкитѣ, които направи днесь, отчасти по неволя, отчасти за гдѣто не намираше материалъ. Следъ като съзна одържаната побѣда, той поиска даже да бжде и великодушенъ: като се въсползва отъ първия благоприятенъ случай, той дигна чашата и поиска позволение да произнесе тостъ за гостоприемнитѣ домакини.

Сега му оставаше още една побѣда: да докаже на тѣзи богаташи, че благоденствуватъ само вследствие недостатъцитѣ на днешния строй, че благодѣянията имъ сж само нищожни отстжпки на справедливостьта и че не е далеко бждащето, когато нѣма по-вече да сѫществуватъ капризнитѣ благотворители. Нека само просвѣщението дойде до тамъ, щото всички да разполагатъ съ еднакво умственно развитие — това, разбира се, не е далечъ — и тогава нѣма да сѫ нужни инициатори подъ видътъ на предприимчивитѣ богаташи . . . Следъ обѣдъ той си отиде пѣша, самъ, прѣзъ гората. Нощьта бѣше звѣздна и мразовита. Отдалечъ гърмѣше водопада. Чуваха се само дрънчението на звънчетата: това бѣха инженера Вибель съ жена си, които си отиваха.

Галль вървѣше замислено. Той размишляваше за Хедвига и за егермайстора и още по силно отъ напредъ заговори въ него ненавистьта му къмъ богатитѣ хора. До колкото се помнѣше, той никога не е билъ доволенъ отъ сѫществующитѣ отношения на хората. Той намираше винаги за нуждно, че цѣлия общественъ строй трѣбваше да се измѣни отново. Но по слабостьта на характера му недоволството му не биваше всѣкога еднакво и се изостряше повече, само когато се падаше да страда самъ отъ стълкновението му съ общия строй.

Такъвъ потикъ испита той сега, въ кѫщата на новия си господарь. И той се спря срѣдъ гората. Всичката му злъчка се приля въ сърдцето му. Той си стисна юмруцитѣ и скръцна зѫбитѣ си отъ ненависть.

Какво е това? Защо му се стори, че той гледа предъ себе си една красива женска главица? Кого си припомни той?

Ахъ, да, тя, царицата на полунощнитѣ страни, която му се бѣше присънила веднъжъ! . . . Наистина, такова нѣщо може да се запечати въ паметьта на човѣка . . . .

XII

Инженера Галль замоли оффициално главния надзиратель, дали би ималь нѣщо противъ това, щото работницитѣ да се събиратъ понѣкога на събрания, въ които ще могатъ да обсѫждатъ пѫтищата, по които биха се стремили да подобрятъ положението си. Егермайстора отговорилъ, че не само не препятствува, но даже съчувствува на всичко, което води по законенъ начинъ къмъ толкова желаната цель.

Тогава Галль почна да дѣйствува съ спокойна съвѣсть и въ близката недѣля събра първото събрание.

Всичкитѣ работници, колкото имаше на фабриката, се бѣха събрали и младия инженеръ произнесе една блѣстяща речь.

Той знаеше, че отъ първото впечатление зависеше успѣшностьта на по-нататъшната му дѣятелность въ тѣзи мѣста и за тая цель пустна въ ходъ всичката си искренность, съ помощьта на която толкова пѫти въспламеняваше сърдцата на столичнитѣ работници. Той имъ говори за здружаванията, за необходимостьта да расчитатъ само на себе си, за преимуществата отъ пълната независимость отъ господаря и за образуванието на взаимнопомощни касси основани на дружественни начала. Такава речь въ столицата всѣка минута се би прекъсвала отъ рѫкоплесканията и виковетѣ на работницитѣ. Но тукашната тълпа си остана безучастна и нито съ единъ знакъ поне на одобрение не възнагради оратора. Може би, че причината на това бѣше въ първитѣ редове, защото тамъ се бѣха наредили владѣтелитѣ на фабриката? Въ всѣкой случай, тѣ бѣха дошли да слушатъ и госпожа Хедвига слушаше речьта му съ естественно въсхищение.

— Вий говорите много добрѣ, — каза егермайстора на инженера, когато работницитѣ се разотидоха — жена ми е въ пъленъ въсторгъ отъ вашата речь.

Въ тонътъ на фабриканта се изразяваше непоносимото за самолюбието на Галля съзнание на превъсходство и той се исчерви отъ досада, като изслуша това снисходително одобрѣние.

Но, може би, госпожа Хедвига да мислеше за него съвсѣмъ инъкъ?

Галль приписа тази си несполука на това, че той искаше да распали ентусиазма въ слушателитѣ си, и той не взе предъ-видъ, че като се обращаше къмъ тѣзи студени сѣверяне, трѣбваше да дѣйствува само на разсѫдъка имъ. Подиръ една недѣля той пакъ ги събра и тоя пѫть се стараеше да говори само по работата имъ, т. е. стараеше се да изложи само сѫщностьта на въпроса за взаимнопомощнитѣ каси. Но тоя пѫть той още повече не сполучи отъ първия. По сконфузения видъ, съ какъвто си разотиваха работницитѣ следъ събранието, той можеше да разбере, че тѣ намираха речьта му за праздна, а може би, почнаха да го подозиратъ и въ нѣкакви лоши намѣрения. Понеже той имъ предлагаше да промѣнятъ пенсиитѣ, които се издаваха отъ господаритѣ на работницитѣ, когато ставаха неспособни за работа, за нѣкакви си взаимнопомощни грошове, които трѣбваше да даватъ отъ това, което едва спечелваха! Споредъ тѣхнитѣ понятия, тука се криеше нѣщо си нечисто....

Като съобрази това, той цѣлъ се проникна отъ презрение къмъ тѣзи робски натури и отъ единъ пѫть истина къмъ мѣстнитѣ работници. Неговитѣ искренни усилия да имъ помогне, да ги изведе отъ пѫтя на случайнитѣ благодѣяния и ги опѫти въ истинския пѫть на независимостьта и самопомаганието, тѣ посрѣщнаха подозрително и враждебно! Тъй да е! Той нѣма да си губи повече силитѣ за тия роби. Той ще ги запази за по добри хора!

Когато замина Вибель, Томасъ Галль пое управлението на работницитѣ съ твърда и студена рѫка. Той се отчужди отъ тѣхъ; освѣнъ служебнитѣ задължения не искаше да има повече работа съ тѣхъ. Грижливо си испълняваше задълженията, като изискваше и отъ подчиненитѣ си сѫщото. Никога не отстѫпваше на каквито и да било молби и стана много строгь, даже по строгъ и отъ инженера Вибель.

Работницитѣ си въздъхнаха, но се помириха много по леко съ това, отколкото съ взискателностьта си да си самопомагатъ. Сега, поне, нѣмаше нищо необяснимо за тѣхъ въ начина му за дѣйствувание. Обаче, скришомъ него все пакъ го мѫчаха съмнѣнията. Виж-, че дѣятелностьта му бѣше въ противорѣчие съ убѣжденията му. На това го принуждаваха обстоятелствата и простата добросъвѣстность — той не можеше да напустне длъжностьта по рано отъ свършека на годината.

Но времето си течеше и съмнѣнията почнаха повече и повече да напущатъ Галля. Той се утѣшаваше съ мисъльта, че не си струва да мисли за работата, която не можеше да измѣни до изтичането на срока отъ контракта. Въ сѫщность, всичкитѣ му мисли бѣха отвлечени въ съвсѣмъ друго направление. Нови, неочаквани чувства го бѣха испълнили и бѣха затъмнили всичко, за което живѣеше до сега.

Бѣше настанала истинската полярна зима. Живака замръзваше въ градусницитѣ. Но мразътъ не плашеше никого въ тия страни и си личеше, че оказваше върху дѣятелностьта на хората сѫщото онова влияние, каквото топлината въ другитѣ страни.

Навсѣкадѣ се появи животъ и движение. Въ горитѣ изсичаха и кастриха дърветата; навсѣкадѣ изъ пѫтищата се движаха коля, натоварени съ дървета, които продаваха на фабрикитѣ.

Върху замръзналитѣ езера и блата бѣха прекарали много зимни пѫтници, по които постоянно се движиха хора и коля. Днитѣ бѣха много малки. Прѣзъ нощитѣ почна често да се явява блѣстящето, му бѣло, ту зеленовато, ту съвсѣмъ червено сѣверно сияние. Напластения снѣгъ тъй лъщеше, като че ли цѣлата му повърхность бѣше обсипана съ алмази и рубини. Дърветата изглеждаха като да бѣха изваяни отъ бѣлъ мраморъ и сѫщо обсипани съ брилянти. На впечатлителния Галль всичко това дѣйствуваше тъй, като че ли присътствуваше при испълнението на нѣкаква си вълшебна сцена, струваше му се, че цѣлия му животъ се бѣше преобърналъ въ приказка, плюсъ странната свѣтлина на сѣверното сияние, тъй че съ него можаха да се случатъ най неистински нѣща еднакво просто и естественно, както се преобразяваше и блѣстѣше цѣлата тая удивителна страна.

Въ кантората му, както и на всѣкадѣ изъ фабриката горѣха денонощно електрически лампи. Съ помощьта на свѣтлината имъ той можеше да работи и денемъ. Той си испълняваше много добрѣ длъжностьта, но безъ всѣкакъвъ интересъ, почти машинално, както се испълнява една заучена пиеса на пианото, безъ да увлича испълнителя ѝ.

Той не трѣбваше да се бори вече за сѫществуванието си; а пъкъ да се бори за идеята си, не сполучваше, защото не се представляваше такъвъ случай. Дѣйствителностьта на окрѫжающия го животъ бѣше мъртва сега предъ очитѣ му, а въ замѣна на това природната му мечтателность почна да се развива повече при тия благоприятни условия. Страннитѣ картини на сѣверната природа и хората отъ тия мѣста биха подѣйствували и на единъ по малко мечтателенъ човѣкъ; при това задълженията му не изискваха нито най малкото умствено напряжение, а бездѣйствието на ума способствуваше за работата на въображението.

Прѣзъ до сегашния си животъ Галль не бѣше ималъ случая да се бори съ страститѣ си. Въ ранната си възрасть всичкитѣ му чувства бѣха погълнати отъ любовьта къмъ майка му, а всичката му енергия се бѣше изляла въ борбата за сѫществувание. Отпосле душевнитѣ му сили се изливаха въ борбата за идеята му и като напредъ нѣмаше време, па и не му се представляваше случай, за да се отдаде на другитѣ си чувства.

Но сега натрупана отъ години енергия на чувственнитѣ потрѣбности си заяви правата. Тукъ въ страната на полунощията, кръвьта му тъй почна да кипи, както не е кипѣла никога въ по топлитѣ страни. Това нѣщо спомогна на мечтитѣ му да вземать съвсѣмъ друго направление. Тукъ се намираше оная жена, която единственно би могла да завладѣе въображението му и която, въпрѣки враждебното му предупреждение, го порази съ красотата си. При това тая жена му напомняше оная, която той считаше за найдобра въ свѣта и за която влечението му не можа да се преобърне въ страстно чувство, благодарение само на о време взетитѣ мѣрки. Той обичаше да мечтае за тази жена, като се въобразяваше, че я мрази и че ненавижда и цѣлото ѝ съсловие, но си позволяваше да се любува на красотата ѝ. Той си я представляваше като свръхестественно дивно, прекрасно, но губително сѫщество, нѣщо си като оная царица на нощьта, която му се бѣше присънила и която сега си спомняше постоянно. Той въ мечтанията си за тая загадъчна царица придаде чертитѣ на сестра ѝ Хедвига и обичаше да си я представлява озарена отъ сѣверното сияние срѣдъ искрящитѣ се снѣгове. По нѣкога му се струваше, че тя си простираше рѫцѣтѣ къмъ него, само че въ рѫцѣтѣ ѝ не се намираше нѣкогашното червено цвѣте, както му се бѣше присънило, и — сѣверното сияние. . .

Тя бѣше жена на другиго. Че какво отъ това?

Тукъ въ тая легендарна страна това не значеше абсолютно нищо. Всичкитѣ житейски препятствия би трѣбвало да се растопятъ въ рѫцѣтѣ на царицата, като снѣжнитѣ форми . . .

Томасъ Галль живѣеше въ мира на приказкитѣ и очакваше щастието си. По какъвъ начинъ щеше да го достигне, не знаеше, пъкъ и не искаше да знае. Той съвсѣмъ даже не се грижеше, дали ще ѝ се понрави или да я запознае съ мечтитѣ си. Това бѣше излишно. Той вѣрваше твърдо, че сѫдбата му тъй или инакъ е здраво свързана вече за винаги съ нейната и че само по тоя случай бѣше испадналъ той тукъ; той допущаше, че ще загине, следъ като познае щастието отъ любовьта ѝ — за това бѣше тя и е враждебното за човѣчеството свръхестественно сѫщество; но той не можеше нито да ускори, нито да измѣни предопредѣленитѣ му събития, понеже това не бѣше въ властьта му. Тѣзи мѣчти като че ли постепенно се преобърнаха въ него въ пунктуално умопобъркване, съ които се не раздѣляше, кога биваше самъ. При срѣщанието си съ госпожа Хегреусъ иллюзията му се разсѣйваше за малко време, за-
той съ душевна болка се убѣждаваше всѣкой пѫть, че мечти-
че се оправдаваха съ нищо. Той забѫлѣзваше въ нея даже
друго, което го оскърбяваше дълбоко: тя всѣкой пѫть ста-

ваше по хладна къмъ него . . . Бѣше ли това отъ високомѣрие или отъ пренебрѣжение къмъ човѣка, който не оправдаваше очакванията ѝ? Въ всѣкой случай, той не получаваше отъ нея очакваната срѣща и доброволно си оставаше въ магесническия миръ на мечтитѣ си. Поне, тамъ той бѣше всесиленъ властитель както надъ нея, тъй и надъ останалитѣ.

(Следва)

Нашето дребно земледѣлие.

(Отговоръ на сп. „Садово")

Ний сме принудени изново да се явимъ предъ читателитѣ на „Ново Време". Нашитѣ белѣжки по направлението и задачитѣ на „Садово" сѫ предизвикали отговръ отъ единъ отъ редакторитѣ му, г. Ст. Дѣловъ*). Обвинява ни той въ изопачавание писаното отъ тѣхъ, при това виждаме, че сме криво разбрани и че на ново отъ г. Дѣлевъ се исказватъ нѣща, невѣрни споредъ насъ. Всичко това ни заставлява да дадемъ ний обѣсненията си по спорнитѣ по между ни въпроси.

Обвинява ни г. Дѣлевъ въ изопачавание, но не посочва, като гдѣ и какво сме изопачили. Изглежда, че този нашъ грѣхъ е сталъ съ статията „Едно мнение по подобрение нашето земледѣлие", помѣстена въ I и II кн. отъ 1 год. на „Садово". Обаче ний не сме цитирали невѣрно, за да заслужимъ такова обвинение. Отъ казаната статия ний само виждаме, като въ що се състои цѣрътъ, който се препорѫчва отъ редакторитѣ на „Садово" противъ лошото положение на нашето земледѣлие. Този цѣръ, споредъ тѣхъ, се състои въ подобрение нашето дребно земледѣлие съ давание примѣръ на нашитѣ дребни селски ступани, като се уредатъ дребни образцови ступанства, отъ което нашитѣ ступани ще се насърдчатъ. А такъвъ единъ цѣръ се препорѫчва, защото редакцията е твърдо убедена, че само дребното земледѣлие може да вирѣе у насъ; въ появававието на модерното земледѣлие у насъ тя не вѣрва, защото „достатъчно е да погледеднемъ на нашитѣ образцови чифлици и да се увѣримъ въ това. Тѣ сѫ снабдени съ всички модерни машини, съ най добъръ добитъкъ и пр., но околното земледѣлческо население обработва земята пакъ тъй, както и по напрѣдъ".[1] Такива резултати, т. е. никакви, сѫ дали образцовитѣ чифлици въ Садово, Руссе и другадѣ. Така, че съдържанието на казаната статия ний съвсѣмъ не сме изопачили, разбрали сме туй, което е казала и редакцията, защото тя не е и двусмислена. Тогава въ що се състои изопачаванието?

---

*) Гл. сп. „Садово". год. II. кн. 3. Предизвиканъ отговоръ.

[1] „Садово", год. I, стр. 4.

А ний съ право ще обвинимъ г. Дѣлевъ въ недобросъвѣстность. Той е изопачилъ писаното отъ насъ, не си е далъ повече трудъ, за да го разбере. Така, г. Дѣлевъ казва, че ний сме подържали, какво нашия селенинъ не билъ невежа, а просвѣтенъ и не може да се начуди, какъ тъй да се намери у насъ човѣкъ, „който да отказва, че нашия селенинъ е много назадъ въ образователно отношение и познавание занаята си и че науката води къмъ прогресъ“[1], и това да се твърди въ едно социалистическо списание! При всичко, че ний знаехме, що сме писали въ рецензията си, но твърдението на г. Дѣлевъ ни застави изново да прегледаме писаното отъ насъ, за да видимъ, гдѣ ний сме твърдели, че нашитѣ селяни не сѫ невежи, а просвѣтени и че науката не води къмъ прогресъ и, разбира се, нигдѣ не намѣрихме подобно нѣщо. Ний, като признаваме невежеството на нашитѣ селяни, опитахме се да обяснимъ, че то не е причина, а следствие на състоянието на производителнитѣ сили у насъ. Че е тъй се вижда отъ следующия цитатъ изъ рецензията ни: „Отъ изложенитѣ до тукъ разсъждения е ясно, че невежеството на българския селски ступанинъ, далечъ отъ да бѫде причина на лошото положение на нашето земледѣлие, се явява като следствие, като резултатъ именно на състоянието на производителнитѣ сили“. Ясно е следъ това, че твърдението на г. Дѣлевъ не почива на дѣйствителностьта и че то се явява или недобросъвѣстно отнасяние съ противника си, или просто неразбиране туй, което е челъ.

Следъ тѣзи поправки, ний на кратко ще разгледаме зачекнатитѣ отъ г. Дѣлевъ въпроси.

Споредъ редакцията на „Садово“ и споредъ г. Дѣлевъ, нашето земледѣлие се намира въ най лошо положение, т. е. то пропада. Пита се: какъ редакцията си обяснява това? Кои сѫ, споредъ тѣхъ, па и споредъ г. Дѣлевъ, причинитѣ за пропаданието на нашето земледѣлие? На този въпросъ редакцията на „Садово“ е дала два отговора, които право си противоречатъ, които се изключватъ единъ други. Но за отговоръ на този въпросъ нека послужи следния цитатъ изъ „Садово“.

„Особенното положение на Америка, обширнитѣ полета, които тя притежава, ускуството да си служи човѣкъ съ парата и др. машини въ земледѣлието, позволиха, щото производството да се увеличи до неимовѣрность. По тази причина цѣнитѣ на повечето земледѣлчески продукти спаднаха подъ производителната имъ стойность, а особенно тѣзи на зърненитѣ храни“.

„Днесь Америка исхвърля произведения въ 8 –15 деня на европейскитѣ брѣгове на Атлантическия океанъ и по този начинъ владѣе тържищата“.

„Ако днесъ страни като Германия, Франция, Австрия и др. се спасяватъ отъ сериозна земледѣлческа криза вследствие спадание цѣнитѣ на житата и търсятъ срѣдства за стабилното имъ уреголирвание, то ний, които работимъ дѣдо-адамовски, на какво сме дередже? Всѣки, мисля, съзнава, че обработването на житнитѣ растения става невъзможно при подобни цѣни, че продължавание земледѣлието по сѫщий начинъ, както до сега, е не възможно“[1]).

---

[1] „Садово“, год. II, стр. 117.

Ето кои сѫ причинитѣ на лошото положение на нашето земледѣлие. Ясно като 2+2=4. Ний сме съгласни въ това съ редакцията. Нашето земледѣлие е некадърно да конкурира, недадърно е да удовлетворява нараснал итѣ обществени нужди. Много добрѣ. Но какво да се прави? — се пита редакцията. Какъ да помогнемъ на нашето земледѣлие, щото да не пропада, ами да цъвти? На този въпросъ нашитѣ правителства, особно напоследъкъ, даватъ единъ отговоръ, а редакцията на „Садово“ сега дава другъ отговоръ, тъкмо противоположенъ.

На този въпросъ нашитѣ правителства, особно отъ нѣколко години насамъ, отговарятъ съ създаване на земледѣлчески училища, съ създавание на образцови чифлици, напоследъкъ и нисши земледѣлчески училища, съ конкурси за замледѣлчески орѫдия и машини и пр. Смисъла на тази дѣятелность е този: като сѫ признавали и признаватъ, че причината за пропаданието на нашето земледѣлие е горѣпосочената, логически сѫ дошли до убеждението, че само по-рационалното, модерното земледѣлие, което си служи съ парата и др. машини, може да ни избави отъ пропадание. Силата на нашата страна тѣ сѫ виждали и виждатъ въ появяванието у насъ на едрото производство, на модерното земледѣлие, на голѣмитѣ чифлици, които ще сѫ въ състояние да издържатъ държавата. Дребнитѣ селски ступани, освѣнъ че тѣ сами гладуватъ, но и данъцитѣ не могатъ да плащатъ. Ето защо нашитѣ правителства до сега, ако не на думи, то на дѣла сѫ били и сѫ работили за съсипванието на дребното производство, защото тѣ нищо не сѫ направили за последното, а всичката имъ дѣятелность е била насочена въ създаванието на едрото производство и въ защитяванието на сѫществующето вече; ето защо то е създало образцови чифлиц, основани на модерни начала; по сѫщитѣ причини то е предприело много други реформи, които иматъ сѫщата цель. Значи, тѣ признаватъ, че спасението на нашата страна е въ едрото производство, въ едвата промишленность и модерното земледѣлие, като сѫ признавали въ сѫщото време и друго едно нѣщо, именно: невъзможностьта за закрепвание на дребното производство, абсурдностьта на таквази една мисъль.

Обаче въ тази си дѣятелность нашитѣ правителства претърпяха несполука. Тѣ останаха само съ образцовитѣ ступанства, безъ съ това да насърдчатъ населението. Този неуспѣхъ на новитѣ доброжелатели на нашия селянинъ около „Садово“ да излѣзатъ сега съ нови проекти за повдигание и подобрение нашето земледѣлие. Тѣ, безъ да изследватъ причинитѣ на този неуспѣхъ, съ въвежданието на модернитѣ ступанства, явяватъ се и ни казватъ, че модерното земледѣлие е невъзможно у насъ. Защо така? Опитътъ нашата дѣйствителность го доказвало. Дѣйствително, дѣятелностьта на нашитѣ правителства въ това отношение е била безплодна, но логично ли е, следъ всичко горѣказано, да ни казва редакцията на „Садово" следующето: „И така, малкитѣ стопанства сѫ, къмъ което трѣбва да се обърнемъ за да постигнемъ цельта си най скоро, защото тѣ сѫ най близо економически до нашия земледѣлецъ"[1]). Казва ни се, че вмѣсто да си бъхтимъ главата по въвеждането на модерното земледѣлие, то по добрѣ е да подобримъ нашето дребно земледѣлие, като създадемъ малки образцови стопанства, да дадемъ живъ примѣръ на нашитѣ селяни земледѣлци. Каква е тогава тази логика на „Садово"? Следъ като се призна, че не само нашето земледѣлие, но и това на Германия, Франция, Австрия, и пр., които въ земледѣлческо население стоятъ много по високо отъ насъ, въ които страни земледѣлието почива на модерни начала, — че земледѣлието на тѣзи страни испитва криза отъ конкуренцията на американскитѣ жита, то пита се: какъвъ смисъль има предлаганата отъ редакцията на „Садово" реформа? Може ли здравата логика да ни докара до положението, щото срѣщу грамадно по производителния и съвършения способъ въ земледѣлието да противопоставимъ нашето дребно земледѣлие, макаръ и подобрено, защото то все пакъ ще си е дребно, да противопоставимъ на слона едно мъниче? Мислимо ли е, нашето дребно земледѣлие да конкурира, когато и едрото въ Западна Европа е расклатено до основитѣ си? Ето каква е логиката на редакцията на „Садово".

---

[1]) „Садово“, год. I, стр. 3.

Но да отидемъ по нататъкъ и да видимъ, какво още ще ни роди тая забѣлѣжителна логика.

Следъ като много вѣрно ни обяснява причинитѣ за пропадането на нашето земледѣлие, редакцията на „Садово" никакъ и не е помислила, че влиза въ пълно противоречие съ казаното по рано, като твърди следующето: „Редакцията на настоящия вѣстникъ (на Садово), твърдо убедена въ това, че главната причина на това незавидно състояние на българското селско стопанство лежи въ невежеството и мракътъ (к. н.), които сѫ заробили и пр. . . ." *) Ами, че нали главната причина за пропадането на нашето земледѣлие е конкуренцията на американскитѣ жита? Че какъ тъй толкозъ скоро се забрави туй и се пише тъкмо противното? Ясно е отъ това, че редакцията на „Садово" никакъ не е последователна; че тя нѣма ясно представление за причинитѣ на измѣненията, които ставатъ въ нашия стопанственъ битъ и че, това неминуемо, и посоченитѣ отъ тѣхъ мѣрки сѫ несъстоятелни.

Ний още въ рецензията си твърдѣхме, че преди да се говори за подобрение на дребното земледѣлие, трѣбва да се реши въпроса за неговото бѫдѫще. На това редакцията на „Садово" отговаря въ смисъль, че то нѣма бѫдѫще, защото е заплашено сериозно отъ задокенната кункуренция. Не може то да се бори съ такъвъ противникъ. Но въпреки това, г. Дѣлевъ ни отговаря така: „Колкото до страхътъ на автора, че дребното земледѣлие било осждено да пропадне и че всѣкадѣ, гдѣто се появи капитала, земята се групирала въ по малко ржцѣ има да кажемъ, че този му страхъ е още не доказанъ“* Преди всичко ний нигдѣ не сме дали да се разбере, че се страхуваме за пропаданието на дребното земледѣлие То е неспособно да удовлетворява нарасналитѣ обществени нужди и като такова то нѣма право за сжществувание. То трѣбва да стори мѣсто на модерното, на туй, което да отговаря на новитѣ потрѣбности. И ний никакъ не скриваме желанието си, щото тази смѣна на гнилото съ новото да стане по възможность по скоро. Колкото по скоро стане туй, толкозъ по скоро ще се създадатъ ония условия, които правятъ възможно решаванието на великия социаленъ въпросъ, който днесъ вълнува всички цивилизовани държави. За да можемъ да прогресираме и да сжществуваме като държава, трѣбва да развиемъ и използоваме природнитѣ си богатства, а това ще стане, когато захвърлимъ старитѣ начини за произвеждание. Иначе банкрутство ни очаква.

---

[1]) „Садово", год. I, стр. 8.

*) Садово, год. I, стр. 2, програмата на списанието.

Извѣстно е, колко мизеренъ е живота ни нашитѣ дребни селски собственници. Тѣ истощаватъ силитѣ си неимовѣрно, безъ да могатъ да живѣятъ и два деня както трѣбва. Хлѣбъ и лукъ и непосиленъ трудъ — ето положението на дребнитѣ собственници. А да се иска запазванието на дребната собственность, не значи ли да се иска закрепванието на мизерния животъ на дребнитѣ собственници, не значи ли да се осждатъ на вѣчни мжки? Отъ това се вижда че г. Дѣлевъ и по убеждения и по желания се явява реакционеръ, който се обявява противъ прогреса на нашата страна, защото той иска застоя, защищава дребната собственность, при която е немислимъ никакъвъ прогресъ.

Г-нъ Дѣлевъ казва, че не е доказано, дали дребното земледѣлие ще пропадне. За подкрепление на туй ний не приведохме статистически данни; ний и сега нѣма да направимъ това, а само ще кажемъ на г. Дѣлевъ, че дѣйствително има такива данни. Относително България тия данни сж събрани и систематезирани отъ г. Благоевъ въ статиитѣ му: „Нѣколко бѣлѣжки върху земледѣлческий въпросъ у насъ“ — помѣстена въ Ново Време, год I, кн. I, и „Нѣколко статистически данни по консентрацията на собственностьта у насъ“ — Ново Време, год. I, кн. VIII. Нека г Дѣлевъ ги прочете и види, какво говорятъ приведенитѣ тамъ факти. Тамъ г. Дѣлевъ ще види, че дѣйствително у насъ става туй, което той отрича, т. е. концентрацията на земята; а става ли този процесъ, то значи, че дребната собственность постепенно се измѣства. Колкото за другитѣ страни, ний мислимъ че нѣма защо и да се спори Въ Англия господствува едрото земледѣлие, а въ другитѣ страни истикванието на дребното става все по бързо. Статистически данни по туй има приведени въ статиитѣ на г. Благоевъ озаглавени:

**) Садово, год. II, стр. 118.

„Работническия въпросъ въ България", помѣстени въ 7, 8 и 11 кн. на Ново Време, год. II. На Англия ний посочваме като на пр., гдѣто обезземяването на дребнитѣ земледѣлци е пълно. А г. Дѣлевъ ни казва, че не било умѣстно сравнението на България съ Англия. Англия за насъ е страна, въ която като въ огледало се вижда процеса, който е докаралъ господството на едрата собственость. Англия е била по рано дребно-ступанственна страна, днесъ е едро капиталистическа. България е дребно ступанственна страна, въ която се извършватъ ония процеси, които въ Англия сѫ докарали господството на едрото земледѣлие. Като е тъй, защо на основание този дѣйствителенъ примѣръ да не заключаваме за бѫдѫщето на нашата страна? Защо едни и сѫщи процеси да не дадѫтъ едни и сѫщи резултати? Разликата се състои само въ това, че въ Англия се е извършило това, което у насъ сега започва. Ето какво искахме да кажемъ съ посочването на Англия за примѣръ.

„Намъ нигдѣ не сѫ извѣстни случай, гдѣто селенитѣ да си продаватъ земята на нѣкой капиталистъ, а тѣ да му работятъ послѣ" — казва г. Дѣлевъ. Ето ти аргументация! Защото на г. Дѣлевъ не биле извѣстни такива случай, та отъ това излизало, че нѣма концентрация! А това е смѣшно. Че кой ви е кривъ, г. Дѣлевъ, ако не знаете това? Че този въпросъ не се решава така, г. Дѣлевъ! Че какъ и отъ гдѣ ще ви сѫ извѣстни такива случаи? По обявленията на приставитѣ ли? Но вий трѣбва, г. Дѣлебъ; да знаете, че този въпросъ го решава само статистиката, къмъ която и трѣбваше да се обърните. При това нѣма нужда, щото непременно земята да се купува отъ нѣкой тежекъ капиталистъ. Такива сѫ обикновенно лихваритѣ и кръчмаритѣ, които все пакъ сѫ капиталисти, които по всевъзможни начини оплитатъ земледѣлцитѣ, взиматъ имъ земята на ничтожна цѣна и тъй ставатъ по тежки капиталисти. Твърдѣ често тѣ обратно я продаватъ на селенитѣ. При високитѣ лихви тѣ много повече печелятъ, като селенитѣ постоянно има да имъ даватъ, като рисковетѣ и загубитѣ отъ земледѣлието оставатъ за смѣтка на последнитѣ. Но нека лихвитѣ спаднатъ до толкозъ, че земледѣлието да се яви по ползовито отъ лихварството, то и тѣ ще оставятъ да продаватъ земята, а ще огранизиратъ ступанствата на модерни начала.

По нататъкъ г. Дѣлевъ казва: „Ако възгляда на г. Д. бѣше вѣренъ, то земята трѣбваше да има висока цѣна и да не се продава пакъ на селянитѣ, а да се купува отъ капиталиститѣ". Това е новъ аргументъ за, че дѣйствително не става концентрация на земята. Пита се: кога земята има висока цѣна? Безъ съмнение, когато тя най много се търси. А споредъ насъ, тя не може да има висока цѣна, защото при туй масово пропадание на земледѣлцитѣ, земята, която се предлага за проданъ, е много, а пъкъ купувачитѣ се явяватъ малко. При такива условия земята не може да има висока цѣна. А понеже продаванията обикновенно ставатъ за дългове, то цѣната още повече пада. А ний пакъ ще повторимъ, че на въпроса: концентрира ли се земята, или не? — отговаря статистиката и нека г. Дѣлевъ съ нея си послужи.

По нататъкъ г. Дѣлевъ каза тъй: „Освѣнъ това, извѣстно е, че дребни ступанства сѫществуватъ и въ напрѣдналитѣ въ земледѣлческо отношение страни и паралелно съ голѣмитѣ чифлици, водятъ борба съ днешната криза и даже по успѣшно я издържатъ“. Безъ съмнение, дребни ступанства има и въ напредналитѣ въ земледѣлческо отношение страни и то именно въ тия, въ които процеса на пролетаризиране селското население не е довършенъ. Такива страни сѫ на пр. Германия, Франция, Австрия и всички останали европейски континентални страни. Обаче съ какво г. Дѣлевъ доказва, че дребнитѣ ступанства водятъ по успѣшно борбата съ днешната криза? — Съ нищо, това е голо твърдение, при всичко че то най лесно се исказва. Ний твърдимъ, че въ тѣзи страни, както и въ всички, въ които се развива едното капиталистическо производство, се извършва процеса, който постепенно и бързо истиква дребната собственость, като на нейно мѣсто се появява едрата капиталистическа. Статистически данни, които доказватъ това, сѫ приведеня въ горѣ-посоченитѣ статии на г. Благоевъ, както за западно-европейскитѣ, така и за България. Вънъ отъ това и друго едно обстоятелство показва, че празни лакърдии сѫ думитѣ на г. Дѣлевъ, че дребното земледѣлие води по успѣшно отъ едрото борбата съ днешната криза. Ний питаме: какви преимущества има дребното земледѣлие предъ едрото, та последното се е показало несъстоятелно прдеъ първото? На чия страна сѫ преимуществата? Да видимъ.

По този въпросъ ний ще се ползваме отъ забелѣжителната книга на К. Кауцки „Земледѣлчески въпросъ“, гдѣто въ глава V, озаглавена „Едрото и дребното производство“ се изброяватъ преимуществата на едрото земледѣлие предъ дребното. Най напредъ се изброяватъ преимуществата на едрото земледѣлие въ техническо отношение, за това и ний отъ тамъ и ще започнемъ.

„Нигдѣ не сѫществува земледѣлческо ступанство безъ принадлежащо къмъ него домакинство“. Домакинството има въ едритѣ, така също и въ дребнитѣ ступанства. Домакинството е нераздѣлно отъ ступанството, защото тѣ не могатъ да се ползватъ отъ наеменъ трудъ, или пъкъ го употрѣбяватъ въ недостатъченъ размѣръ. Грамадни сѫ преимуществата на едрото ступанство въ домакинство отношение. За да илюстрира ясно мисъльта си, Кауцки сравнява едно едро ступанство, което има толкова земя, колкото 50 дребни. Въ този случай въ едрото ступанство „ще намѣримъ една кухня съ едно огнище, а въ дребнитѣ 50 кухни съ 50 огнища. Тукъ, може би, стоплюватъ зимѣ само 5 стаи и горятъ 5 лампи, а тамъ 50. Тукъ се купува соль, масло, газъ на едро, а тамъ на дребно и пр. . . .“ (стр. 158). Като преминемъ отъ кѫщата къмъ двора, ний намираме въ едрото ступанство единъ хлѣвъ за 50—100 крави, когато пъкъ дребнитѣ ступанства иматъ 50 хлѣва за по 1—2 крави. Ний намираме единъ хамбаръ, единъ плѣвникъ и пр., на мѣсто 50“. (стр. 158). Едрото ступанство има и туй грамадно преимущество, което се състои въ по малката загуба на мѣсто въ синури, понеже извѣстно е, че колкото нивата е по малка, толкозъ границитѣ ѝ сѫ по дълги.

Пресмѣтнато е, че нива отъ 10 хектара губи въ синури, като се смѣта синура 20 см. широкъ, 5.5 ара, а за синури на 50 ниви отъ по 50 ара всѣка една, отиватъ 18 ара. Голѣмата загуба на земя въ синури при дребнитѣ ступанства влече подирѣ си и голѣма загуба на сѣме, което при рѫчното сѣение пада извънъ границитѣ.

За 50 дребни ступанства сѫ потрѣбни 50 плуга, 50 брани, 50 кола и пр. когато едно едро ступанство ще свърши работата си съ много по малко инвентарь Краиеръ казва: „Обработванието на земята съ плугъ, екстирпаторъ, браня, влакъ и пр. и засѣванието ѝ съ машина изисква за еднаква повърхность толкова повече разноски, колкото по малъкъ е кѫсътъ земя. Това уголѣмяване на разноскитѣ за малкитѣ кѫсове земя произлиза отъ голѣмата загуба на време, необходимо за обработванието на такива кѫсове земя, при обръщание плуга по крайщата, при тѣснитѣ ивици и т. н. и т. н. (По Кауцки, стр. 159). Земледѣлческитѣ машини най пълно се исползоватъ, когато служатъ повече, а това е възможно само въ едритѣ ступанства. Така пресмѣтнато е, че най пълно исползование на земледѣлческитѣ машини става, когато сѫ употрѣбени:

Единъ впрегат. плугъ на . . . . 30 хек. земя
Една сѣячка, жътварка, конска вършач. на 70 хек земя.
Една парна вършач. на — 250 хек. земя.
Единъ паренъ плугъ на — 1000 хек. земя.

„На всѣкѫдѣ въ приложението на машинитѣ едрото производство върви напрѣдъ. Сь исключение на вършачката, приложението на машинитѣ въ дребното производство едва се забелѣзва“ (стр. 162).

Дребното ступанство стои по долу и въ туй отношение, че то харчи повече и за животински и човѣчески сили и при това не може на пълно да ги исползва. „50 тѣ плуга и 50 тѣ кола на дребното ступанство се нуждаятъ въ нашия примѣръ и отъ 50 водачи, до като 5 тѣ плуга и кола на едрото производство изискватъ само 5 запрежа и 5 водачи“. (стр. 162). „Ала най-голѣаото прѣимущество, което едрото стопанство извлича отъ своето голѣмо число работници, то е разцѣлението на труда между тъй наречений физически и умственъ трудъ“ (стр. 165) Само такова ступанство, което е основало на научни начала, може да поведе производството по единъ планомѣренъ начинъ, при който се избѣгва распилѣванието на трудътъ. Ступанство, което е турено па научи начала, се ползова отъ най-доброто сѣидбообращение и употрѣбява на пр. торътъ, машинитѣ, расата добитъкъ, храната и пр. така, както това ще бѫде най износно за ступанството. Обаче само едрото ступанство може да издържа учени земледѣлци за рѫководители, защото има срѣдства, а пъкъ дребното, поради невъзможностьта да издържа такива учени земледѣлци, свършили нѣкое висше землед. училище, се лишава отъ благата на земледѣлческата наука. „Къмъ всички тѣзи прѣимущества на едрото ступанство въ областьта на производството се присъединяватъ и много други прѣимущиства въ областа на кредита и търговията“ (стр. 170). Отъ всички до тукъ изложено е ясно, че въ техотношение преимуществата сѫ напълно къмъ едрото производство въ земледѣлието. И много още сѫ преимущества на последното. Това най добрѣ читателя ще види, ако прочете горѣозначената глава изъ капиталното съчинение на Кауцки.

Пита се: какво има да противопостави дребното земледѣлие на тѣзи преимущества на едрото? Само извънмѣрния трудъ и извънмѣрната пестеливость. Безъ съмнение, когато трудътъ не е насменъ, а протукта постѫпва въ полза на работящия, то обикновенно работата бива по доброкачественна. Друга е работата на собственника, билъ той земледѣлецъ или занаятчия, друга е тази на наемния работникъ. Така сѫщо има значение и пестението. Обаче днесъ дребното земледѣлие е поставенно въ такива неблагоприятни условия, конкуренцията го е тъй пригиснала, че за да запазятъ самостоятелностьта си дребнитѣ собственици, то тѣхното трудолюбие и пестение отъ преимущества ставатъ тъкмо противното. „Тѣ се измѫчватъ отъ день на день, отъ година на година; тѣ сѫ най търпеливитѣ, най неуморнитѣ и най трайнитѣ отъ всички товарни животни“ — казва Дж. Сг. Милъ за селенитѣ въ Пфалцъ“ (стр. 179). Това е то преимуществото на дребното земледѣлие, то обрѫща самостоятелнитѣ собственници въ „най-търпеливитѣ товарни животни“ (к. н.). Като не може срещу техническитѣ превъсходства на едрото стопанство да противопостави нѣкакви технически подобрения и нововъведения, дребното стопанство противопоставя извънмѣрното трудолюбие. Всички членове на семейството работятъ до последни сили и при това храната е отъ долно качество и то въ недостатъчно количество. Родителитѣ най немилостиво експлоатиратъ дѣтския трудъ. Тѣмъ дѣцата сѫ нужни още отъ най малката възрасть. Ето защо селенитѣ сами сѫ противъ дългото задължително обучение. „Колкото повече земледѣлието става наука, колкото повече се усилва конкуренцията между рационалното и дребно-селското старовремско стопанство, толкова повече послѣдното се вижда принудено да експлоатира дѣтската работна сила, толкова повече то се явява противникъ на дѣтското обучение“ (стр. 182). Туй притиснато положение на дребното стопанство го кара постоянно да намалява расходитѣ си, да употрѣбява лоша храна и то въ недостатъчно количество. Живота имъ неимовѣрно се влошава. Живота на наемния работникъ остава много по добъръ. Ето напр. единъ английски наблюдатель какъ описва живота на французскитѣ селяни отъ 80-тѣхъ години: „Въ кѫщата нѣмаше прозорецъ, само надъ вратата имаше двѣ отверстия, отъ които не можеше да влезе нито въздухъ нито свѣтлина, ако вратата не стояла отворена. Вѫтрѣ нѣмаше ни пейка, ни маса, ни долапъ. На земята се търкаляха лукъ, мръсни дрѣхи, хлѣбъ, чували и неописуемъ смѣтъ. Почти винаги нощѣ мъжетѣ, женитѣ, дѣцата и добигакътъ лежатъ, гдѣто завърнатъ. И това отсѫтствие на удобства не винаги произтича отъ бѣдность; тѣзи хора сѫ изгубили всѣко понятие за приличие и не мислятъ за нищо друго, а само да спестятъ малко топливо“ (стр. 183—184). „Скъперничеството имъ отива до голѣма долнйость; тѣ сѣкашъ сѫ изгубили и способностьта да усѣщатъ удоволствия и винаги, когато иматъ възможность да спестятъ нѣкоя пара, тѣ сѫ равнодушни към всѣко удоволствие и приятность на живота. Нигдѣ не можеше да се види нѣкоя книга или вѣстникъ, нѣкоя картина или гравюра по стѣнитѣ, нѣщо отъ порцеланъ, нѣкакво украшение, нѣкоя добра мобела, нѣкой стѣненъ часовникъ, гордостьта на английския арендаторъ, невъзможно е да си прѣдстави човѣкъ такъвъ единъ животъ, на който тъй всецѣло да липсва какъвъ да е напрѣдъкъ, каква да е приятность. Всѣка пара, която се исхарчи за най-потрѣбнитѣ нѣща, причинява имъ страдания. Въ резултатъ се явява единъ скъпернически, мизеренъ и отвратителенъ животъ, който не признава по други идеали, освѣнъ колкото може повече франкове да бждатъ натъпкани въ стария чурапъ" (стр. 184). Наемниятъ работникъ въ едрото стопанство е въ много по добри условия поставенъ. Той не се подава лесно на извънмѣрната експлоатация, иска да му плащатъ повече и да го хранятъ по добрѣ. Семейството на дребния собственикъ само се експлоатира и изтезава, защото то нѣма друго орѫжие въ конкуренцията. За да свършимъ съ въпроса за преимуществата на едрото земледѣлие, даваме следующето изъ единъ рапортъ за Ваймарската область: „Ако въпреки всички тѣзи крайно неблагоприятни за стопанството условия у насъ се не срѣщатъ толкова често продажби на селскитѣ имоти, то причината на това трѣбва да се дири въ обстоятелството, че нашия дребенъ селенинъ, за да задържи своята самостоятелность, е въ състояние да понесе невѣроятна масса лишения. Има цѣли класи селяни, за които прѣсното масло е лакомство, а прѣсно месо не виждатъ други пѫть, освѣнъ по-голѣмитѣ праздници, до като ратайтѣ въ господарския имотъ иматъ такова всѣка недѣля. До когато при едно малко поземлено владѣние селянинътъ самъ не се заема съ обработванието му, а ходи по чужда работа, положението му е сравнително добро; осжднинтъ животъ се начева, щомъ той започне да работи своята земя" (стр. 187).

При тия грамадни преимущества на едрото земледѣлие предъ дребното, цѣла нелепость е твърдението, че дребнитѣ стопанства водятъ борбата съ днешната криза по успѣшно отъ едритѣ. Най вѣроятното е, че г. Дѣлевъ нѣма и хаберъ отъ тия нѣща. Че е тъй, се види отъ следующето, което той е писалъ на стр. 118 на „Садово", год. II: „Можете ли ни посочи единъ едничъкъ чифликчия въ България, който да успѣва по добрѣ отъ дребнитѣ и срѣднитѣ земледѣлци при тази криза, г-не Д? Ний сме увѣрени, че не можете. И твърдѣ обяснимо. Когато чифликчията трѣбва да извърши всички работи съ наемни работници, то малкий и срѣдний земледѣлецъ ще си извършатъ сами работитѣ, или съ малко работници, които ще бждатъ добрѣ контролирани. А пъкъ знае се, че собственний трудъ е и по евтенъ и по производителенъ въ такъвъ случай". Отъ този цитатъ ние се убедихме, че г. Дѣлевъ нѣма и хаберъ даже отъ следующето:

1) Той не знае, че употрѣбяванието на наемни работници никакъ не е недостатъкъ, а напротивъ, едно преимущество; таквозъ нѣщо може да твърди само човѣкъ, който е слабо запознатъ съ политическата економия, който не знае, отъ гдѣ и какъ се взима по-

чалбата въ каквото и да било предприятие съ капиталистически характеръ и какъ се създаватъ капиталитѣ. За единъ внимателенъ наблюдатель не сѫ нужни даже и никакви науки, за да види, че само отъ неплатения наемнически трудъ се трупатъ капиталитѣ.

2) Той не знае, че подъ давлението на конкуренцията собственниятъ трудъ на дребния самостоятеленъ собственникъ не е никакъ по производителенъ, а евтенията му произлиза отъ свинския животъ и потрѣбности на дребния собственникъ. Кадѣ остава толкова прехвалената самостоятелность на такъвъ собственникъ при този извънмѣренъ трудъ и низски потрѣбности, нека ни каже г. Дѣлевъ.

3). Г-нъ Дѣлевъ много леко решава въпроса за неуспѣха на нашитѣ чифлици. Ний мислиме, че тѣ неуспѣватъ съвсѣмъ не отъ туй, че издържатъ наемни работници. Преди всичко, грамадна е разликата между тѣзи чифлици и едно модерно ступанство. Тѣзи чифлици, които по рано сѫ били турски, а сега български, никакъ не сѫ поставени на научни начала; тѣхнитѣ рѫководители сѫ стари хора, които минаватъ ужъ за опитни; не се употрѣбяватъ въ тѣхъ никакви машини и орѫдия, а се оре съ орала „дѣдо адамовски“; никакво планомѣрно распредѣление на работитѣ; не се употрѣбяватъ много култури; сѣидбообрѫщенията сѫ несъвършенни и пр.. . . Вънъ отъ това тѣ не сѫ продуктъ на конкуренцията, която съсипва дребнитѣ, а създава тѣхъ, едритѣ, а сѫ остатъци отъ една минала епоха, въ която земледѣлието е почивало на срѣдневѣковни основи и начала, които основи и начала тѣ сега не сѫ промѣнили съ модерни и именно това обстоятелства ги прави неспособни, да устоятъ на конкуренцията. А нека г. Дѣлевъ не забравя, че намъ думата, а неговата особно, е за модернитѣ ступанства, турени на научни начала, които споредъ него се оказали несъстоятелни предъ срѣдневековнитѣ дребни. А чифлицитѣ, за които е дума, никакъ не сѫ модерни. Ний съ това не искаме да решаваме въпроса за тѣзи чифлици, а само обрѫщаме вниманието на г. Дѣкевъ, че причинитѣ за неуспѣха имъ трѣбва пълно и всестранно да се иследватъ и изучатъ, па тогазъ да се решава, а не тъй на бързо и необмислено.

Г-нъ Дѣлевъ не е съгласенъ и съ нашето материалистическо гледище. Той казва, че то „не е въ съгласие съ дѣйствителностьта, че науката се е развалила по-рано, или едновременно съ економическото напрѣдване на народитѣ, като е дала най важнитѣ осъвършенствувания въ производството“ — а не както ний твърдиме, че безъ благоприятни материални условия е невъзможно никакво напредване, че ако не бѣше порастнала производителностьта на трудътъ, хората и до днесъ щѣха да сѫ на първобитнитѣ времена. Обаче туко що казаното отъ г. Дѣлевъ напълно събаря казаното 30 реда по-горѣ отъ него, именно, че исказаната мисъль, т. е. нашето гледище, „е въ основитѣ си вѣрна“ (к. н.). Противоречието е пълно и напразно г. Дѣлевъ твърди, че ний безосновно ги обвиняваме въ непоследователность. Явно е, че той никакъ не е мислилъ, когато е мадѣлъ горнитѣ редове на бѣла книга. Той самъ се събаря и то жестоко. Но защо една мисъль, която въ основитѣ си е вѣрна, да му е абсолютно не нужна при решавание на въпроси, тѣсно свързани и зависящи отъ нея? Нека г. Дѣлевъ ни отговори.

Ний казваме, че щомъ като производителността на трудътъ е слаба, то всичкитѣ усилия на хората сѫ насочени за добивание храна, а отъ туй умственния напредъкъ е невъзможенъ. Че това е тъй, се потвърждава и отъ факта, гдѣто днесъ най бѣднитѣ класи сѫ и най невежи. Тѣхнитѣ денонощни усилия не сѫ достатъчни само за храна, а за просвѣщение и дума не може да става. А за повдигание производителността на трудътъ у насъ, казва г. Дѣлевъ, условията благоприятствуватъ, само че нѣма кой да премахне невежеството на нашитѣ селени. Той ни пита: „кои сѫ тѣзи производителни сили, които у насъ отсътствуватъ и правятъ невъзможно порастванието производителността на трудътъ“ — и следъ това тъй продължава: „производителни сили сѫ, както е извѣстно; природата, трудътъ и орѫдията (капитала). Но кои отъ тѣхъ отсѫствуватъ у насъ? Природата е доста щедра, трудътъ на нашия селенинъ, вѣрвамъ, сѫщо ще го задоволи (кого г. Дѣлевъ?), а капиталъ сѫщо може да се намѣри, макаръ и съ по трудни условия, отколкото другадѣ. Като е тъй, то защо пакъ пропада економически наший земледѣлецъ?“ Следъ като самъ се пита и самъ си отговаря, г. Дѣлевъ е теглилъ следующето заключение, което е отговоръ на насъ: „ний мислимъ г. Д., че и интелигентността и познавание занаята основно иматъ рѣшающо значение за производителността на трудътъ“. Самитѣ тѣзи питания, отговаряния и заключения на г. Дѣлевъ показватъ, че той има слаби познания по политическата економия и че той оперира съ понятия, които не сѫ ясни за самия него. Както ще видимъ по долѣ, не сѫ само тия условията, отъ които зависи производителността на трудътъ, и сѫ много повече и разнообразни, и че г. Дѣлевъ не знае, че тѣ у насъ отсѫтствуватъ. Той не знае, що е капиталъ, че той се дѣли на постояненъ и промѣнливъ, а казва, че само орѫдията сѫ капиталъ, а трудътъ, работническата сила — промѣнливия капиталъ, той отдѣля като нѣщо съвсѣмъ друго. Така, споредъ г. Дѣлевъ, условията за производителността на трудътъ сѫ четири: природата трудътъ, орѫдията (капитала) и „познавание занаята основно“, т. е. интелигентността. Споредъ него отсѫтствува „само четвъртото условие“. Но тъй ли е това?

Условията, отъ които зависи производителността на трудътъ, сѫ много и разнообразни, а не четири. Нѣкой отъ тия условия се намиратъ въ самия организъмъ на работника; такива сѫ искуството, сръчността, навикътъ. Тия свойства сѫ главно резултатъ отъ обучението. Тука нѣма нужда да се спираме върху тѣхъ.

„Другитѣ условия за производителността на трудътъ се намиратъ вънъ отъ работника. Тука трѣбва да се отнесатъ: 1). Условията на външната природа. Отъ тѣхъ зависи най-много производителността на трудътъ въ земледѣлието и въ рударството, но сѫщо така, макаръ по-малко, и въ другитѣ клонове на промишленостьта. 2). Степеньта на усъвършенствуванието въ орѫдията на трудътъ и състоянието на техническитѣ знания. 3), Общественната организация на производството: сътрудничеството, раздѣлението на трудътъ и пр...."[1]) Ето кои сж условията за производителностьта на трудътъ.

По-горѣ ний видѣхме, че едритѣ ступанства въ всѣко отношение превъсходствуватъ дребнитѣ, т. е. трудътъ е много по-производителенъ въ едритѣ ступанства, защото се извършва съ осъвършенств. машини. Сега, като говоримъ за условията, които у насъ отсжствуватъ и правятъ невъзможно порастванието производителностьта на трудътъ въ земледѣлието, то това значи, че ний говоримъ за условията, които отсжствуватъ и правятъ невъзможно появяванието на модерното земледѣлие у насъ.

Условията на външната природа у насъ сж благоприятни. Сетнѣ, потрѣбни сж орждия, т. е. капиталъ. Г-нъ Дѣлевъ казва, че капиталъ ще се намѣри, макаръ съ по-трудни условия. Но именно тѣзи по-трудни условия сж една грамадна пречка за пораст. производит. на трудътъ, т. е. за пораждането на модерното земледѣлие. Щомъ като се намира при по-трудни условия, това показва, че капитала го нѣма въ изобилие. У насъ капитали се намиратъ съ голѣми лихви. Суровитѣ продукти на нашето земледѣлие, за да могатъ да конкуиратъ съ тѣзи на западно-европейскитѣ и американскитѣ, трѣбва да сж по-евтени; но високитѣ лихви това не позволяватъ. Когато другадѣ лихвитѣ сж отъ 2—4 на сто, у насъ сж отъ 8% на горѣ. Не е ли това една грамадна пречка? При такива лихви да заложишъ капиталъ въ земледѣлието, значи сигорно да изгубишъ; а всѣко предприятие най-напредъ гледа печалбата да е износна.

Но да речемъ, капиталъ се намери, „макаръ при по-трудни условия", машини ще се купятъ. За да може този капиталъ въ орждия да даде най-голѣма печалба, той трѣбва най-пълно да се използова, а ний видѣхме, че това е възможно само въ голѣмитѣ ступанства, които разполагатъ съ достатъчно земя. Но тъй като у насъ земята е раздробена, отсжствуватъ голѣмитѣ ступанства, земята не е концентрирана, значи, че това е друга, сжщо тъй грамадна, пречка за пораждането на модернитѣ ступанства, т. е. за порастъ. производит. на трудътъ. Земята трѣбва да се концентрира; обаче това ще повлече подирѣ си съсипването на дребното земледѣлие. Съсипването на дребното земледѣлие е, значи, условие за концентрацията на земята, а отъ тукъ и условия за появяванието на модерното земледѣлие.

За да се турятъ въ движение машинитѣ и орждията на едрото ступанство, потрѣбни сж за това работници. Но щомъ като господствува дребното земледѣлие, то значи, че всички сж дребни собственници, че всѣки си работи своя земя, а отъ туй едрото ступанство нѣма отъ гдѣ да намѣри работници. Разлагането на дребното земледѣлие и пролетаризирането на дребнитѣ собственници се явява необходимо, за да се освободятъ хора за наемници въ едрото ступанство.

---

[1]). Полит. економия на Богдановъ, стр. 8—9.

Необходимо е още едно условие, именно бързитѣ и евтени съобщения и искарвание продуктитѣ на всемирното пазарище. Превоза на стокитѣ трѣбва да бѫде бързъ и евтенъ. Затова страната трѣбва да бѫде кръстосана съ много желѣзници.

Щомъ като сѫ дадени всички тѣзи условия, т. е. лесното намирание на евтени капитали, концентрацията на земята, пролетаризиранието на населението, бързитѣ и евтени превозни средства, то тогава става възможно появяванието на модерното земледѣлие, т. е. порастване производителностьта на трудътъ въ земледѣлието. Тѣзи условия у насъ отсѫствуватъ. Отсѫствува най-важното, именно евтенитѣ капитали. После желѣзнопѫтната мрежа у насъ е недосвършена. Обаче, г. Дѣлевъ това не знае. Споредъ него, всички тѣзи условия ги има у насъ, само, че нѣма кой да се заеме съ пръскание „невежеството и мракътъ“ на нашитѣ селени, защото споредъ тѣхъ, то е най-голѣмата пречка за подобрение на нашето земледѣлие. Но колко е интересно положението на такива проповѣдници, когато благоприятни за тѣхната проповѣдь условия отсѫствуватъ! Ний питаме г. Дѣлевъ, какъ неговата борба съ „невежеството и мрака“ ще даде за резултатъ падание процента, който е една отъ главнитѣ спънки за модерното земледѣлие? Какъ ще се приготвятъ ония материални условия, които сѫ необходими за появяванието на модерното земледѣлие? Да се бори човѣкъ съ невежеството и мрака е и полезно и благородно; но отъ такава една дѣятелность да се очакватъ такива високо културни следствия е просто абсурдъ. Ето защо ний казваме, че тѣзи условия трѣбва да се сложатъ, т. е. да се явятъ готови, на лице и чакъ тогава ще бѫде възможно появяванието на модерното земледѣлие. Но, може би, г. Дѣлевъ ще ни попита: подъ влиянието на кои фактори ще се сложатъ казанитѣ условия? — Сѫщитѣ ония фактори, които даватъ за следствие разлаганието на дребното земледѣлие. На извѣстно стѫпало отъ развитието си хората удовлетворяватъ нуждитѣ си по извѣстни начини. Отъ постоянното растение на населението нуждитѣ на обществото постоянно се увеличаватъ. При извѣстенъ моментъ, сѫществующитѣ начини на производството се явяватъ неспособни да удовлетворяватъ нарасналитѣ обществении нужди и хората биватъ принудени да прибѣгнатъ до нови начини. Всѣки човѣкъ по отдѣлно въ своята общественна и частна дѣятелность има предъ видъ само своитѣ нужди, какъ по-лесно и по-добрѣ да ги удовлетвори. Променени единъ пѫть начинитѣ на производството, става съотвественно размѣстване и на общественнитѣ класи, хората влизатъ въ нови отношения. У насъ сега е преходния периодъ, когато старитѣ начини въ индустрията и земледѣлието се оказватъ несъстоятелни и подъ влиянието на нараствающитѣ нужди, хората ще бѫдатъ принудени да прибѣгнатъ къмъ нови, по-съвършенни начини въ производството. Иначе не може. Смъртъ на всичко неспособно да устои въ борбата за сѫществувание!

Сега се явява следний важенъ въпросъ: какви задачи се налагатъ на интелигентния общественъ дѣецъ, при такива едни неразвити условия, при такъвъ единъ преходенъ периодъ, какъвто сега прекарва нашата индустрия и земледѣлие? Преди всичко, интелегентния общественъ дѣецъ трѣбва да разбере тенденцията на развитието, да разбере сжщностьта на извършвающия се процесъ. Той трѣбва да разбере прогресивнитѣ елементи въ този процесъ, да разбере, кое е остатъкъ отъ миналата епоха, което е осждено на изчезвание и кое сега се зарежда, кое има бждаще. Следъ като разбере всичко това, интелигентния общественъ дѣецъ, трѣбва съ всички средства да съдѣйствува за по-скорошното и сигурно извършвание на започнатия процесъ, съ подържанието на прогресивнитѣ елементи въ общественното развитие. Едно здраво разбиране тенденциитѣ на развитието никога нѣма да ни доведе до препоржчванието и подържанието на такива приеми, които въ процеса на развитието се оказватъ несъстоятелни и сж остатъци отъ една минала епоха. Тъкмо тъй стои работата съ г. Дѣлевъ. Извършвающия се у насъ процесъ въ начинитѣ на производството ни показва, че дребното земледѣлие не отговаря на нуждитѣ, че то трѣбва да стори мѣсто на модерното, на чиято страна сж всички преимущества, а въпреки туй г. Дѣлевъ ни проповѣдва туй, което общественното развитие съсипва и компрометира. Въ такъвъ случай г. Дѣлевъ съзнателно или безсъзнателно се противопоставя на прогреса; той подържа приеми на една минала епоха. Излишно е да казваме, че поради това г. Дѣлевъ е поставенъ въ крайно комично положение, че неговата дѣятелность е реакционна. Той не е въ състояние да оживи туй, което е мъртво. Просвѣтителната дѣятелность на г. Дѣлевъ е безсмисленна и нѣма да даде никакви други резултати, освѣнъ, че ще бжде още едно доказателство за туй, че всички опълчвания противъ прогреса сж комични. Вий, г. Дѣлевъ, трѣбва да се радвате и съдѣйствувате за появяванието на модерното земедѣлие, да искате да се подпомага туй отъ държавата, която въ дѣйствителность прави туй. Вий трѣбва да иследвате въпроса: защо примѣритѣ съ образцовитѣ ступанства у насъ сж безплодни, а не да ни препоржчвате подобрението на ония ступанства, които сж неспособни за никакви подобрения, защото сж съвсѣмъ съсипани и омаломощени.

При това вий съвсѣмъ заобиколихте твърдението ми, че въ сжщность вий и вашето списание работите за едрото земледѣлие, безъ да знаете това. Какви сж тия дребни ступанства, които ще иматъ орждия и машини и „по 4 крави, които да даватъ по 1400 литри млѣко годишно“, ако не едри въ сравнение съ господствующитѣ дребни у насъ? Ний искаме отъ васъ логика и ясность, а не въртения жумишката.

Безъ съмнение, вашата дѣятелность е просвѣтителна. Обаче тази ви просвѣтителна дѣятелность ще има значение само тогава, когато тя е въ съгласие съ нашето економическо развитие, когато тя се състои отъ препоржчвание и подържание на мѣроприятия, които се подсказватъ отъ самото развитие, което развитие имъ дава сила и животъ. За такава една просвѣтителна дѣятелность, ний казваме че има значение. Обаче, мислимъ ясно е, че такава просвѣтител дѣятелность, съвсѣмъ не твори развитието, прогреса, а е само надстройка на него, сама е създадена отъ него.

Г. Доколенковъ.

ОБИКНОВЕННА ИСТОРИЯ

(**Лариновъ**, разсказъ отъ Г. Стаматовъ. Сп. „Мисъль“, год. IX, кн. III, Мартъ 1899).

Посвещава се на А. Анковъ.

Следъ като сп. „Прагъ“ престана да излиза, у насъ заглъхнаха всички въпроси за „беллетристиката“ и за отношение къмъ живота. Въпроситѣ за литературата, като че ли, следъ едно кратко пребивание на сцената, се замѣстиха съ въпроси отъ съвсѣмъ другъ родъ. Като се замисли човѣкъ по-съсрѣдоточено върху това, неволно му се показва, че онова възбуждение въ литературата, което придружаше сѫществуванието на списанието „Прагъ“ е предизвикано само отъ дръзкото поведение на единъ беллетристъ по едно чудо превърнатъ на критикъ; че само г. А. Страшимировъ е билъ въ състояние да раздвижи „отзивчивитѣ“ и да имъ даде смѫтни надѣжди за времена, които отъ сега ще настѫпатъ и които ще се характеризиратъ съ това, че на мѣстото на въпроситѣ за социалнитѣ злини ще стѫпятъ въпроситѣ за подиганието на отдѣлнитѣ личности, че общественнитѣ въпроси ще отстѫпятъ мѣстото си на въпроситѣ за украсяванието — въ най-широкъ смисълъ на думата — на личния животъ. Това забелѣжително пречупвание въ нашия общъ духовенъ животъ трѣбваше да се ознаменува съ двѣ събития. Първо, трѣбваше да се появи и укрѣпне една беллетристика, която въ редъ величественни картини да даде изразъ на онова смѫтно кипѣние, отъ което ще се роди новото направление „въ общественния духъ у насъ“. Второ, трѣбваше да се появи единъ критикъ, който, като се ползува отъ тия картини, да употрѣби силата на своето перо и това смѫтно кипѣние да преобърне въ общественно движение съ ясно съзнавани идеали. Съ една дума, трѣбваше да се появятъ велики хора въ беллетристиката и литературната критика. Никакви обаче предзнаменувания не могатъ да се посочватъ въ това отношение. Наопъки, това изличавание на литературнитѣ въпроси изъ реда на въпроситѣ, които интересуватъ нашия читатель, като да свѣдочи за съвсѣмъ друга посока на „общественния духъ у насъ“.

Нуждата отъ велики хора въ тия двѣ области отъ духовния животъ на нашата страна може да е несъмнѣнно, но не бива да се чава, че това стига, за да се появятъ наистина такива велики Надлежащата нужда не е единичкото условие за появата на веч човѣкъ. За великия човѣкъ трѣбва вѣра, въ най-благородния на думата, трѣбва ентусиазмъ, за да изгори той своето сѫщество и така да внесе свѣтлина въ една преди него тъмна область. А вѣрата и ентусиазма у великия човѣкъ непрѣменно трѣбва да се свързватъ съ убѣждението, че жизненния подвигъ неговъ е потрѣбенъ на цѣлата човѣщина или на цѣлия неговъ народъ, че този подвигъ наистина ще послужи за отварянието на нови пѫтища, по които ще преуспѣва къмъ по-добъръ животъ голѣмата маса на человѣцитѣ.

Могатъ ли условията на лошата беллетристика и литературна критика да изхранятъ такава вѣра и да огледатъ такъвъ ентусиазмъ? Може ли да се крѣпи у единъ не посрѣдственъ човѣкъ убѣждението, че работата въ тия двѣ области е сѫщественната работа на великия човѣкъ, посрѣдствомъ която той ще плати своята данъ предъ олтаря на общечовѣшкото благо? — Опита на напреднали нации стои предъ насъ. Този опитъ ни показва, че надѣждитѣ възлагани върху беллетристиката и литературната критика като върху срѣдства, които, съвършенствувайки личностьта, ще докаратъ единъ по-щастливъ животъ на цѣлото человѣчество, не се оправдаватъ. До когато тия надѣжди бѣха пълни и вѣрата възъ вѣрностьта на избрания пѫть бѣше дълбока, тази насока въ общественния духъ имаше своитѣ велики хора. Днесъ тази вѣра е разклатена, при напредналитѣ нации се народиха нови въпроси, които вече сѫ едничкитѣ, що могатъ да привлекатъ силнитѣ личности, защото всѣка жизнена задача на тия личности трѣбва да бѫде облечена въ блѣсъкъ на общечовѣшкото щастие, за да бѫде достойна за тѣхъ.

Но ако нашитѣ условия за литературата не сѫ благоприятни за появяванието на силни централни личности, то нуждата на която посочиха Страшимировъ, Маринополски и др. като нужда на цѣлокупния български народъ и която несъмнѣнно сѫществува, макаръ въ другъ видъ — тази нужда не може да остане неудовлетворена. Ако липсува централна личность, която да олицетвори съсъ себе си едно общественно движение, то работата на такава личность се подема отъ мнозина работници, които наистина нѣматъ скѫпия даръ и дълбоката вѣра на великия човѣкъ, но все пакъ сѫ въ състояние да удовлетворятъ до каква да е степень предлежащата нужда. Ако художественитѣ произведения и литературната критика сѫ нужни за нашето време, а нѣмаме велики или поне по-високи надъ срѣдньото художници и критици, то съотвѣтното общественно течение ще си послужи и трѣбва да си послужи съ творения, които, макарь посрѣдственни, все пакъ даватъ идеаленъ изразъ на това течение.

Тия мисли азъ предпоставямъ на разглежданието на разсказа „Лариновъ“ отъ Г. Стаматовъ, печатанъ въ третята книга отъ текущата годишнина на сп. „Мисъль“. Дѣйствително това е единъ посрѣдственъ въ художественно отношение разсказъ. Името на автора читателитѣ често сѫ срѣщали на страницитѣ на списанията „Мисъль“, „Животъ“ и „Съврѣмененъ Прѣгледъ“. Трѣбва да признаемъ, обаче, че той е единъ измежду малцината наши разсказвачи, които добросъвѣстно се отнасятъ къмъ работата си. Неговитѣ работи, макаръ слаби по художественость, сѫ пълни съ „житейска правда“ и изобилватъ съ старателно излагание на характерни подробности, остроумни сравнения и сполучливи оцѣнки.

Въ реда на „общитѣ културни въпроси“, на въпроситѣ за просвѣщението и подиганието на „единичната личность“, безпорно се поставя почти отъ всички, а и отъ Страшимирова сѫщо, облагородявание на отношенията между половетѣ било въ брака, било извънъ брака, въ младежкитѣ лудувания. Ето и автора на „Лариновъ“, съ едно напълно безпретенциозно перо ви предлага една картина на семейния животъ у нашето офицерство, която, колкото грубо и да е нарисувана, все пакъ заслужва вниманието не само на теоретицитѣ на новата насока въ „обществения духъ у насъ“, но и на всѣки интеллигентенъ човѣкъ, който има какво да е допирание съ тази срѣда, търси я понѣкога да си отпочине въ нея и да почерпи въ нея извѣстна сума идеални усѣщания.

Историята сама по себе е много проста и обикновенна. Радка се върнала отъ Европа. Родителитѣ ѝ по случая даватъ вечеринка. На вечеринката е и поручикъ Лариновъ. Младитѣ на тая вечеринка се харесватъ и подозрително си стискатъ рѫцѣтѣ на прощавание. Не се минава много време отъ тази едничка срѣща на младитѣ и Лариновъ иска „рѫката и сърдцето“ на Рада въ една бесѣда съ майката на Рада. Трѣбва да се иска съгласието на дѣвойката. Тя е съгласна, свадбата се извършва, поручика произвеждатъ капитанъ, по основателни съображения той се мѣсти отъ столицата въ провинцията и младата чета заживѣва обикновенния растителенъ животъ. Ако обичате, съ това се и свършва разсказа; защото не зная, дали ще смѣтнете достойно за внимание следньото съвсѣмъ маловажно събитие. Въ сѫщия полкъ, дѣто служи Лариновъ е назначенъ за докторъ единъ французинъ, Dunoyer, който не знае български и който за Рада е единъ живъ паметникъ за културния животъ, въ атмосферата на който тя е била честита да подиша, макаръ за кратко. За доктора Рада е пъкъ едничко сѫщество, което може да го разбере въ далечния затънтенъ край. Просташката и груба подозрителность на Ларинова вижда въ това невинно влечение на двѣ души, самотни въ грубата срѣда, измѣна на съпрѫжеската вѣрность. Раздразненъ до полуда, той грубо оскърбява своята жена, на която най-после дава плесница. Рада мисли за винаги да напусне дома на „отвратилния“ вече капитанъ. Но, поставена въ безисходность, въ нея заглъхва чувството на оскърбената личность, за последенъ пѫть заговорило. Тя остава при мѫжа си и, безъ да ще, мисли за това, колко добъръ, предупредителенъ, вѣжливъ е доктора. „Такъвъ мѫжъ да имамъ“ мисли си тя. Капитана тържествува, че е вече вразумилъ жена си, безъ да разбира, безъ да има нужда да разбере, че въ тази побѣда най-малко е спечелилъ той. Автора свършва разсказа на това мѣсто. Но че подиръ това се продължава пакъ старото растително сѫществувание — вие лесно се досѣщате.

Както виждате и завръзката и развръзката на разказа сѫ съвсѣмъ обикновенни и прозаични. И азъ мисля, че е честь за автора, гдѣто е нарисувалъ просто тая срѣда, която г. А. Страшимировъ въ новия свой романъ е покрилъ съ безцвѣтна романтична мантия. Всичко въ разсказа на „Ларинова“ е предадено безъ всѣка идеализация.

Азъ никога не съмъ ималъ щастието да видя нашенския beau monde съ неговата интимность, но всички по слухове поне знаемъ, че нѣма нищо по-дотѣгливо отъ неговитѣ „семейни вечеринки“, или просто „вечеринки“. Така го рисуватъ и всички, които въ литературата сѫ предали по нѣщо за него (Висковски, К. Христовъ и др.). Така се рисува той и въ разсказа на Стаматова. На вечеринката, която се дава въ честь на Радкиното връщание отъ Европа, васъ ви поразява тази чудовищна каша отъ външенъ видъ на културность и вѫтрѣшна глупость, грубость, нищожество и пустота. Общъ разговоръ само единъ „политиканъ“ се опитва да завърже по поводъ оставката на единъ министръ, но не сполучва даже той. Момитѣ впиватъ очи въ офицерчетата, офицерчетата пращатъ имъ въ отговоръ воинствени погледи, първитѣ сегизъ-тогизъ казватъ по нѣкоя глупость, която трѣбва да мине за острота, а вторитѣ се присъединяватъ къмъ старцитѣ, които играятъ въ карти и говорятъ грубости и младитѣ трѣбва да слушатъ. Една тема може да оживи тая пъстра тълпа. Разговоритѣ за женидби и годявки, водени съ неподражаема циничность. Гледайте само:

— Ехъ пътпадъци, пътпадъци, проговори едно старче, като се обърна къмъ госпожицитѣ. Не дѣйте ги слуша тѣяи — посочи той на офицеритѣ. Шегуватъ се, лъжатъ. Днесь пиленце, ангелче, а като се ожени — по цѣлъ день въ кафенето ще кисне, като насъ, па като се върне нѣкоя вечерь чакъръ-кефлия, вий ще плачите — той ще крѣщи, па и лобутецъ може ще има . . .

Ето още излиянията на другъ единъ старецъ, дѣдо Иванъ.

— . . . На какво ми мязатъ тѣяи ваши клубове, балове, вечеринки. Какво е туй? . . . Смѣешъ ли тамъ да речешъ нѣщо на жена си? Твоя ли е тя тамъ? Ти сѣдишъ въ буфета, а тя се хили горѣ. И погледнешъ — нѣкое кѣосе се овива около нея, като котка за риба. Какъ хубаво танцувате, госпожо, каква рокля имате, какви пръстени, какви рѫчички, а сетнѣ хе, хе, хе . . . . или туй е нищо, че ѝ заглежда въ пазвата? Не бѣше тъй едно врѣме — чуждо куче до плета не смѣеше да пристѫпи.

На стари хора, израсnали при съвсѣмъ други условия, и прилича така да говорятъ. Но никой измежду младитѣ не се счита задълженъ съ вѣжливо изказана забелѣжка да изглади впечатлението, което би трѣбвало да произведатъ върху младитѣ дѣвойки подобни разговори, никому не е съвѣстно за червенината, която би трѣбвало да се предположи върху бузитѣ на тия дѣвойки. Напротивъ Лариновъ, който по всичко изглежда да е по-горѣ отъ срѣдньото, съ чувство на голѣмо уважение къмъ себе си декламира:

— Колкото за мене, азъ не се боя. Пази боже да ми измѣни жената, азъ . . . Този часъ ще се намѣри на пѫтя.

Въ такъвъ видъ се общува изъ нашитѣ офицерски и висши чиновнишки крѫгове; а трѣбва да забелѣжимъ, че задъ тѣхъ има голѣма часть, която никога не се вѣстява на такива вечеринки, а живѣе въ пълна затвореность и строго следва възрѣнията на споменатия по-горѣ дѣдо Иванъ. И така живѣятъ именно тия крѫгове, охолностьта на които имъ позволява да украсятъ своето ежедневно сѫществувание съ всички срѣдства, които културата дава, въ интимнитѣ свои събрания и вечеринки да търсятъ не само груби развлечения, да раздѣлятъ мисли и чувства да оставятъ лека-полека своята мечешка неодѣланость, да се въспитатъ въ чувства на хуманность и напредничавость, да се научатъ да замѣстятъ грубостьта съ тънка духовность, да заживѣятъ, съ една дума, като културни хора. Неотдавна една дама, иностранка, ни разказваше съ насмѣшливъ тонъ за тѣзи интимни вечеринки, които се устрояватъ изъ нашитѣ „високи крѫгове“. Мѫжете сѣдатъ въ единъ полукрѫгъ отъ една страна, женитѣ въ другъ отъ друга. Мѫжете говорятъ за политика, за вино и за коне, а женитѣ клюкарствуватъ и говорятъ за рокли. И това правило никога не се нарушава — то е правило на приличие. Това е сѫщество отъ двѣ половини, между които нѣма общи духовни интереси. Любители на силнитѣ усѣщания, членоветѣ на такива „общества“, често се раздѣлятъ едва следъ като сѫ успѣли да изгубятъ власть на езицитѣ и гласнитѣ си органи, та често ще чуете работи, които единъ възпитанъ човѣкъ не може да слуша, безъ да се черви. — А на кого най-много, ако не на тая срѣда, се надѣватъ Страшимировъ, Маринополски и други да издигне тя и на плѣщитѣ си да изнесе въпроса за „украсяването“ на личния животъ?

Но това сѫ само цвѣтове. Сѫщинскитѣ плодове сѫ по-нататъкъ. Ако се вгледате въ отношенията между младитѣ дѣвойки и тѣхнитѣ бѫдящи мѫже, вие ще бѫдете още повече поразени отъ грубостьта, невѣжеството, пустотата и долньокачественостьта на тая срѣда. Тукъ младитѣ дѣвойки сѫ приспособени едничко за брачень животъ и всичко у тѣхъ се затъмнява отъ качествата, които тѣ иматъ като женски твари. Всички тѣхни помисли сѫ въ женитбата. Всички тѣхни разговори недвусмислено сѫ насочени тамъ. Тѣ не избиратъ сами онова сѫщество, предъ което има да разгръщатъ всички свои хубости. Тѣ сѫ пасивни сѫщества и оставятъ да ги избиратъ. Тѣ тръгватъ съ пълна покорность подиръ тогова, който ги е избралъ, като че у тѣхъ нѣма даже онова чувство на женското животно, което кара последньото да отдава предпочитание на едно мѫжко предъ друго. Това, разбираме ние, е резултатъ отъ зависимото положение на жената, за която нѣма спасение извънъ законния бракъ. Но ние тукъ напраздно бихме търсили да видимъ поне единъ протестъ на човѣшката личность, една драма поне, едно стремление на човѣшкото сѫщество да се провъкне презъ прѣчкитѣ на днешнитѣ наредби, за да си извоюва поне правото да люби. Рада е ходила въ Европа, но въ това отношение тя си е останала чиста българка. Тя веднѫжъ само се е виждала съ Ларинова и при втората срѣща, когато той иска рѫката ѝ, когато иска отъ нея отговоръ, „да или не“, тя не знае другъ отговоръ освѣнъ „да“. Цѣлия животъ е поставенъ да зависи отъ една случайность. Сѫщо така се „влюбватъ“ и геронитѣ на Страшимирова. Така и Стефка се влюбва въ героя на „Смутно време“: Срѣщу нейния прозорецъ живѣятъ двама офицери. И двамата млади и хубавци. Вие напраздно ще се мѫчите да разберете защо тя предпочита единия: нито съ едного дума не е размѣнила.

Нѣколко мѣсеца следъ женидбата се прекарватъ безгрижно и не обръщатъ върху себе си вниманието на младоженцитѣ. Обаче, както всѣки пѫть става у хора, които живѣятъ само съ удоволствията на простата, неидеализирана съ никакви приправки полова любовь, тази история започва да омръзва. Мжжътъ повече прекарва по кафенетата, а жената при домакинството. Днитѣ, които въ медения мѣсецъ съпрузитѣ не забелѣзватъ, ставатъ сега тѣхни най-голѣми врагове. Какъ да се убиватъ тѣ въ своето еднообразно, дотѣгливо и безкрайно течение? А младоженцитѣ сж охолни хора. Тѣжкия и черенъ трудъ, който на работящия свѣтъ не остава време да мисли много за днитѣ като дни, тѣ не познаватъ. Охолно си живѣятъ. Умствени интереси нѣматъ, жажда къмъ идеални усѣщания никаква, интересъ къмъ борбитѣ на нашето време и къмъ тѣхнитѣ резултати у тѣхъ се не вижда. Тѣхната сждба е вѣчната скука. Празното мѣсто трѣбва да се запълни и тѣ сж готови да го запълнятъ и съсъ слама. Тѣ не намиратъ друго спасение освѣнъ въ картитѣ, клюкитѣ, огледалото и вѣчното човъркание на най-грубата чувственность. Тѣ се деградиратъ, тѣ още повече грубеятъ. Живота въ по-широкъ кржгъ, службата, кафенетата и пр. правятъ живота на мжжа по-разнообразенъ. Но живота на жената е нетърпимъ. Най-голѣмо удоволствие за нея сж вечеринкитѣ и баловетѣ. Но отъ тѣхъ тя лесно си спечелва и ревностьта на своя мжжъ. Ако престжпна мисълъ по напредъ не се е зараждала въ главата ѝ, ревностьта на мжжа ѝ ще я тласне въ тоя пжть. Жената се деградира още повече: следвайки неодолимитѣ и твърдѣ естествени побуди на своята природа тя не вижда въ това своето право, а своето престжпление. Подиръ това идатъ по-силни подозрѣния, домашни сцени, сълзи и рокли. Виждате ли вие човѣка въ този адъ?

Такъвъ е живота и на Рада. Нѣма нито музика, нито литература, нито културни интереси, които да дадатъ смисълъ на нейното дотѣгливо сжществувание. За малкото свое удоволствие да прекара по нѣкоя минута съ доктора французинъ, който стои по-горѣ отъ нейната груба срѣда, тя бива най-жестоко оскърбена отъ своя мжжъ. У нея тогава за пръвъ пжть заговори чувството на човѣкъ и пакъ замлъква, но за винаги. Тя не е хероина. Тя не може да се бори съ презрѣнието на всички. Тя не може да остави кжщата, дѣто така грубо сж я унижили. Ней ѝ остава пжтя на безропотното подчинение, при което нейното човѣшко сжщество ще заговоря сегисъ-тогисъ съ мечтитѣ за едно по-добро сжществувание, съ милувки и нѣжности като на оня французинъ . . . Ней ѝ остава още едно нѣщо: престжплението, лжжата и лицемѣрието. Кой пжть ще избере Рада — безразлично е: човѣкъ у нея за винаги е убитъ; останало е растението.

Това е то семейството, което всички защитници на реда грижливо пазятъ отъ разрушителното дѣйствие на социалиститѣ. Любезни господа! Това е единъ адъ, едно „вонѣщо блато“. И ако у васъ нѣкога се пробудеше човѣка, вие бѣхте благодарили отъ все сърдце на една магическа ржка, която би била въ състояние да ви освободи отъ него. Нима вие имате истински радости тамъ!

Не е думата да проповѣдваме моралъ и хуманность на тия груби хора. Това не е наша работа. Ние знаемъ твърдѣ добрѣ, че само една нова обществена наредба, като освободи жената отъ икономическа зависимость, ще направи и радоститѣ на съвмѣстния животъ на мѫжа и жената истински радости. Ние само се подаваме на отвращението предъ нѣщо грозно. Днесь мѫжа спечелва жената веднажъ за винаги и следъ като я е спечелилъ, позволява си всичко спроти нея, всѣкакъ може да я оскърбява, защото знае, че тя безъ неговата подрѫжка нигдѣ не може да отиде. Когато жената нѣма да бѫде въ зависимо положение, нейния другарь мѫжъ ще трѣбва всѣка минута да я спечелва и всѣка минута ще трѣбва да се покаже достоенъ за нейното внимание, както това тя ще прави спроти него. Тогава такива чувства ще придружаватъ съвмѣстното живѣние на мѫжа и жената, за каквито ние днесь и представление не можемъ да имаме.

Но нима срѣщу такива идеални полови отношения могатъ да сѫществуватъ само тия на Рада и Ларинова? Не, Рада и Ларинovъ могатъ да се възпитатъ въ това, да уважаватъ единъ въ другия човѣкъ, могатъ да се проникнатъ отъ относителността на днешнитѣ наредби и да не оставатъ по чувство робове на тия наредби. Нима зависимостьта на Рада може само по единъ начинъ да се отрази на Ларинова — да я държи той подъ стъкленъ калпакъ да ѝ отнеме удоволствията, които има въ обществото и да я бие, ако тя, оставайки подъ стъкления калпакъ, си позволи нѣкое подозрително движение? Нима единъ възпитанъ мѫжъ не би желалъ да има поне илюзията, че всички радости и наслади, що черпи отъ жена си, му се даватъ свободно, по свободно предпочитание? Нима той би се задоволилъ да има само тѣлото на жена си, необрѫщайки внимание на това, че тя сь лъжа и лицемѣрие покрива дълбоката умраза къмъ него или деградираното човѣшко сѫщество? Нима той не би се стремилъ да премахне сѣнката и отражението на нѣкога милото лице не чрезъ своята власть като мѫжъ, а чрезъ своето внимание като човѣкъ?

Древнитѣ римляни имаха право да убиватъ своитѣ робове. И тѣ наистина ги убиваха въ по-стари времена и даже съ тѣхното месо по нѣкога хранѣха изкуственно развъжданитѣ риби. Но къмъ края на републиката и презъ време на империята нравитѣ вече запрещаваха това, което законитѣ позволяваха. Робитѣ пъкъ бѣха роби, но къмъ тѣхъ се отнасяха хуманно. — И въ нашето общество жената ще заеме достойно мѣсто, само когато бѫде съвсѣмъ независима отъ мѫжа. Но сѫществуващата зависимость не трѣбва да води подиръ себе непрѣменно плесници и груби оскърбления. Изтънчения господарь по егоистични побуди може да даде по добро положение на своята робиня; той може да се погрижи за това, щото тя да не усѣща своето положение като положение на робиня. Тука има дума културата ...ността.

...то, г-да представители на новата посока въ обществения духъ ... за васъ работа, ако вие смѣтате, че социалистическото дѣло ...тойно за васъ. Заловете се да правите Лариновци, тѣхнитѣ ...тери и синове културни хора. Тѣ сѫ много чувствителни ...та. А вие ще имъ кажете, че не е на мода вече този грубъ ...ѣ обичатъ да минаватъ за аристократи и вие ще имъ докажете, че неизбѣжни атрибути на единъ аристократъ сж литературата, музиката, литературната критика, интереса къмъ културни въпроси. Така тѣ ще украсятъ своето праздно сжществувание и ще станатъ по-развити и по достойни хора. Тѣ обичатъ да се показватъ джентлмени и вие ще ги научите, че единъ джентлменъ не се отнася варварски къмъ женитѣ. Така тѣ ще облагородятъ своитѣ полови отношения. Тѣ обичатъ да се зоватъ цвѣте на обществото и вие ще имъ посочите, съ какво тѣ могатъ да направятъ интересни своитѣ събрания, съ какво могатъ да замѣнятъ своитѣ клюки и праздни разговори, за да заслужатъ такова име. Така тѣхното общество ще стане занимателно. Тѣ сж много чувствителни къмъ модата, вие това знаете. Докажете имъ, че тѣ живѣятъ старомодно. Тѣ ще прегърнатъ новото. А вие знаете ли, каква е сждбата на всѣка мода?— Да се разпространява отъ „висшитѣ“ кржгове надолу къмъ „низшитѣ“. Последнитѣ — нали знаете? -- всѣкога гонятъ първитѣ и искатъ да присадятъ у себе си всички блага, на които тѣ се радватъ. Ето работа за васъ и не се оплаквайте, че социалиститѣ не се предаватъ на нея. Тѣ иматъ много, твърдѣ много своя работа. Имате ли вие вѣра, усѣщате ли сили? — Работете. Но преди всичко погледнете на живота на това „общество“, което вие въ сжщность ще просвѣщавате, съ простъ погледъ, вижте, какво е неговото мѣсто въ сжщинското общество и не се мжчете да го скривате въ блаженна романтическа мжгла. Вие наистина имате културна мисия. Колкото потрѣзво я схванете — толкова по добрѣ.

Д. Д.

СПОМЕНИ.

Очеркъ отъ **Н. Г. Д-въ.**

> Вечерній звонъ, вечерній звонъ!
> Какъ много думъ наводитъ онъ
> О юныхъ дняхъ въ краю родномъ,
> Гдѣ я любилъ, гдѣ отчій домъ,
> И какъ я, съ нимъ навѣкъ простясь,
> Тамъ слушалъ звонъ въ послѣдній разъ!..
> . . . .
> И сколько нѣтъ теперь въ живыхъ
> Тогда веселыхъ, молодыхъ!
> И крѣпокъ ихъ могильный сонъ;
> Не слышенъ имъ вечерній звонъ.
>
> **И. И. Козловъ.**

По пжтя, що лжкатуши изъ Срѣдня Гора, губи се въ нѣкои долища и се бѣлва пакъ по насрѣщнитѣ хълми — бързо се носеше единъ файтонъ. Возеха го три кокалести коня съ рунтави гриви, надъ които файтонджиятъ — турчинъ съ смачканъ и безъ пискюлъ фесъ — сегисъ тогисъ поисплйоскваше камшикъ да ги поободри.

Юнското слънце бѣше се високо покачило на небето, чисто помѣтено и отъ най-малкитѣ облачета, но въ този балкански кжтъ вѣеше тънакъ вѣтрецъ, лъхтѣше хладовина. Какъ чаровна бѣше Срѣдня Гора! Нейнитѣ хълми, облѣкли праздннчни дрѣхи, срамежливо се кипреха, като млади моми... Тишина, тишина.... Ржмолятъ едва насрѣщнитѣ тополи.... А, дочуватъ се и химнитѣ на рояци мушици и орди комари, които кръстосватъ распиленитѣ трънаци.

Въ файтона сѣдѣха Калчовъ, инжинера и госпожата му. Отиваха да прекаратъ лѣтнитѣ горещини въ едно селце съ минерални бани.

И двама, облѣгнати назадъ, тананикаха пѣсеньта, която наскоро Сашка — госпожата — бѣше аранжирала. По едно време, когато файтона пролиташе по една раекошна възвишина, Калчовъ се изправи и задекламира Вазовото „Отечество“.

— Браво, браво — каза засмѣна Сашка, а подъ кораловитѣ ѝ устни се показваше вѣнецъ бисери, и въ бузитѣ ѝ хлътваха двѣ трапчинки — плювалници за богове, би казалъ Хайне, — распали се поетическия огънь въ мускулната ти торбичка.

— Нима може човѣкъ да пжтува презъ такава мѣстность съ тебе и да не се почувствува въ поетическо настроение? А, моя руса яребичко?....

— По ти-хо.... — посочи плахо тя къмъ файтонджиятъ.

— Нито бъкалъ не разбира български — и си поправи pince-nez-то и се исплѣзи задъ гжрба на турчина.

Засмѣха се и двама.

Файтонътъ влѣзе въ тунелъ отъ брестови дървеса: отъ двѣтѣ страни гжсто се редѣха тѣ, а клонетѣ имъ се преплитаха отгорѣ. Тукъ слънчевитѣ лжчи едва се промушкаха. Въ сплъстенитѣ клоне цвърчаха стотини врабци.

Сашка попита: — Напомня ли ти, Димчо, този тунелъ нѣщо?...

— Въ Вазовия романъ. . . . —

— Ехъ, този твой Вазовъ! . . . Съвсѣмъ, съвсѣмъ друго!....

Димчо поиздигна вѣжди и посви устни.

— Преди четири години.... Бернъ....—подсѣти го тя.

— Хж-хж-хж.... помнишъ ли, помнишъ ли?....

— Помня, че ме измори хубавичко: цѣли два часа нагорѣ и безъ да спремъ.....

— Нарочно!

— Защооо? . . . провлече тя.

— За да те видя заморена, зарумена.... Искаше ли се тъй...

— И тази добра: за удоволствието си, да ме измжчишъ!....

— Ако не бѣше това, ния нѣмаше сега да пжтуваме заедно.

— Ха! Защо?

— Тогава те харесахъ!

— Тогава ме хареса? И се влюби въ мене?

— И се влюбихъ въ тебе!

— Хайде да не е тъй! — изви тя малката си рѫка — ти тогава припкаше подиръ друга, ами кажи си го бари! Азъ ти зная и тѣзи истории — не си криви душата! — съ закачлива усмивка завърши Сашка.....

— Мислишъ, че знаешъ — нищо не знаешъ. Още отъ предната година бѣхъ всичко зарезалъ за испититѣ и отъ какъ се запознахъ съ тебе — почнаха се работитѣ. Сега, за първитѣ ми години, признавамъ си го — имаше малко.... ѫѫѫ.... — „такова“.

— Ами рускинята Маша? — попита Сашка.

— Ами „приятниятъ ти хазяинъ“.... какъ му бѣше иметооо.... — смънка Димчо.

— Оскаръ? . . .

— Оскаръ! а, отговори!

— Ха-ха-ха — разсме се Сашка. — Азъ не мòжахъ да отказвамъ на поканата му, когато и ти тъй рѣдко дохождаше да ме извождашь.

— А азъ, макаръ да ми бѣше времето много скѫпо, и почти прездень да дохождахъ у васъ, не можахъ да откажа на молбитѣ на това бѣдно момиче, изоставено самò — насмѣшливо довърши Димчо.

— Така, така, ами помнишъ ли, когато съчини за мене едно стихотворение?... А?....

— Е, какво искашъ да кажешъ съ това? — попита малко ядно Димчо.

— Че бѣше до некадѣ поетъ — наричаше ме въ стихотворението си „фея“.... Ха-ха ха.

— Ами ти, като го аранжира и ми го свиреше на пиано?

— За да ти угодя . . .

— Ами твоето второ писмо, което извади изъ пазвата си и ми го подаде; ами вързопчето коса, което бѣше само зейтинъ; ами когато единъ пѫть ми написа: „Азъ нѣмамъ спокойствие и нощемъ: ти се явявашъ предъ мене като сѫщи ангелъ, съ вѣнецъ отъ рози“, ами „азъ съмъ ти робиня, която никога нищо нѣма да ти откаже, о мой бéзподобний, скѫпоцѣнний“, а, помнишъ ли ги тѣзи? — завърши съ тонъ на побѣдителъ Димчо и погледна нѣкакъ си гордо своята Сашка.

Изъ задъ близката тумба бързо искочи насрѣща имъ другъ файтонъ. И този коларь бѣше турчинъ. Возеше едно чалмалия ефенди съ ханъмката му. Тази, щомъ зърна предъ себе мѫже, побърза да се закрие съ яшмака, който бѣше отпустнала, но всички видѣха и писанитѣ ѝ вѣжди, и червенитѣ ѝ бузи, и тънкитѣ ѝ устни.

Файтонджиитѣ излѣзоха познати; поздравиха се. Ефендито само намръщено и строго изгледа Димчо.

Когато се разминаха, Димчо се обърна къмъ госпожата си и въпросно я погледни.

— Какво? съ право те укорява човѣка — каза тя присторено строго, като се мѫчеше да намръщи хубавото си лице, по което не можеше да се образува бръчка.

— Защо?

— Защото се взирашъ, като щуравъ въ ханъмката му.

— Защо имамъ очи?

— Имашъ и уста; защо ѝ не каза нѣкоя сладка-медена.

— Тебе нѣмаше да стане добрѣ, а после и ефендето щѣше да има право да ти каже нѣкоя шербетлия.

— А ти не си съгласенъ за второто, нали?

— Разбира се — явява се неправда.

— Неправда?....

— Азъ не те давамъ за десеть такива негови ханъмки.

— Дяволо! . . . — каза доволна Сашка и кокетно, облегната назадъ, протѣгна малката си рѫка, на която блѣстеше сребърна съ свѣтливи камачета гривна, та го перна по бузата съ пухестия край на вѣтрилото си . . . .

И двама громко се засмѣха . . . .

* * *

Пайтонджиятъ се обърна назадъ и посочи съ камшика едно малко ханче въ долчинката.

— Бурда ураджаисъ биръ парче, сорада доору — рече той.

— А а . . . гюзелъ — отговори Димчо, като не можа да намисли друга по подходна турска дума.

— Какво? — запита госпожата.

— На това ханче ще запремъ малко да починемъ и похапнемъ, че после — направо — и погледна часовникътъ си. — Часътъ аслѫ наближава дванайсетъ.

— Чаровна мѣстность! Вижъ какви скали! Ахъ! Каква височина! — въсклица Сашка. — Виждашъ ли водопада? Тоя ханджия ще е нѣкой поетъ . . . . Ний ще останемъ по-длъжко тукъ. Нѣма що да бързаме; има време сума до довечера.

Димчо не отговори, защото вече файтонътъ спре. Предъ ханчето излѣзоха шишкава селянка и двѣ сополанчета, по ризки и боси, исцапани като свинчета. Купъ перясти кокошки и патки жълтокраки се събраха.

Леко слѣзоха пѫтницитѣ, поздравиха се съ ханджийката. Димчо снѣ отъ файтона голѣмата си чапта и двама, съ Сашка, се качиха на одъра предъ ханчето, надъ който правѣха сѣнка клонетѣ на вѣковенъ дѫбъ.

Излезе и ханджиятъ, поздрави пѫтницитѣ, па запомага за расprѣганeто на файтона. А едното сополанче носѣше вече стиска сѣно; сложи я предъ прухтѣщитѣ коне.

Г-жа Сашка се не забави да въсклицаа тамъ: — Ахъ, вижъ! Каква бащиния имаме ний! . . .

Истина, гледката бѣше обайна. Ханчето се гушеше встрана отъ одъра между два по-млади брѣста, до самата пола на единъ хълмъ, навтъканъ съ хвойни. Хълмътъ изеднъжъ се въсправяше нагорѣ и подпираше гаче небето. Вапцано бѣше ханчето съ синкава боя и на фронтона бѣше исписанъ левъ, върэанъ за шията съ дебела верига. Той като, че се усмихваше привѣтно на пѫтницитѣ. Отъ едната страна на горния край на вратата висѣше снопъ мамули, а отъ другата — вързопъ червени пеперки. Прѣдъ ханчето се простираше не голѣма ливада оградена отвредъ съ баири. Буйна, гѫста трѣва растѣше тукъ и потокъ, намѣстѣ затуленъ въ трѣвата, събранъ отъ водата, що горѣ на рѫтлината плющѣше и се пенѣше, я препорваше. Нѣколко орѣха горделиво, съ нѣкаква гигантска мощь се расхождаха по ливадата. — Отстрана до ханчето двора му пъленъ съ цѣлъ народъ кокошки, патки, фитки, гълъби, свини, зайци. Но всички безъ закони и полиция живѣятъ въ миръ. — Предъ вратата голѣмо рунтаво куче лѣжеше съ протѣгнати крака, а едно мѫниче си играеше съ опашката му, което не можеше нито да обърне, а туку се препъваше и премѣташе.

Този день, види се, ступанката бѣ прала, та по плѣта съхнѣха намѣтани бѣли дрѣхи, по които често гълъбитѣ кацаха, а на мѣстѣ бѣха оставили и знаци, сѣкашъ нарочно, за да я ядосватъ.

Особна една миризма владаше тукъ: смѣсица отъ дъхъ на сѣно, торъ, на смола отъ дърветата, на ливадата и на балканската свѣжина. На Сашка тази миризма бѣше твърдѣ приятна.

И всичко туй обвито въ глухота; особна една глухота, която правѣше картината още по прекрасна.

Сашка бѣше въ възторгъ. Тя туку възклицаваше, но Димчо не я слушаше — вадеше изъ голѣмата чанта хлѣбъ, наботки, ножове, луканки, консервирани раци и други провизии.

* * *

И двама съ особна охота унищожаваха сложенитѣ на масата сухоежбини.

— Какъ въ такава мѣстность човѣкъ се не наижда — рече по едно време г-жа Сашка.

— Хѫ-хѫ — бѣше отговора на Димчо.

По-после тя пакъ: — Азъ ще изямъ сега двойно повече, отколкото обикновено.

— Хѫ-хѫ . . .

— Да има сега малко вода! Кажи да донесатъ!

— Ето носатъ и вино, и салата.

Тя се извърна и видѣ ханджиятъ, който се качуваше по тѣсната скърцаща стълба.

— Сега ще донеса и яйцата — продума тоя съ високъ, ясенъ, натъртенъ гласъ и остави саханчето и шишетата.

Сашка, щомъ чу гласътъ му, заинтересувано повдигна синитѣ си очи и го погледна въ лице. И се взрѣ-взрѣ въ него и се очуди. Полуотвори уста, вторичи се тя, измѣри го цѣлъ. Още повече се удиви . . . .

Обагри се бѣлото ѝ лице, завълнѣха се гѫрдитѣ ѝ, запѫха се...

Ханджиятъ нѣмаше повече отъ двадесеть и шесть години. Въскъсичакъ, шишкавъ. Гѫста, нестригана морочерна коса. Лице пълно, бръснато и остро засукани дълги мустаци. Облѣченъ въ шаечени дрѣхи и съ бѣла пристилка презъ кръстъ.

Когато той заслиза, тя се обърна къмъ него съ сѫщата взрѣность. После остави вилицата на масата и спрѣ погледъ нѣгдѣ въ храсталацитѣ. Лицето ѝ ту изблѣдняваше, ту пакъ червенина го заливаше.

— Ежъ, бе — сѣпна я Димчо.

Несъзнателно тя пое наботката и, все тъй захласната, хапна още нѣколко залъка. Предната ѝ охота бѣше пресѣкната. Не ѝ се пиеше и вода вече. Сложи пакъ наботката и се облѣгна на стола.

Не следъ дълго ханджиятъ донесе яйцата. Сашка го посрѣщна и испрати съ сѫщата втренченость. Повече се развълнува . . . Тя натопи и отъ яйцата нѣколко залъка и пакъ остави — не ѝ се ядѣше вече никакъ . . . .

* * *

Димчо бѣше се наялъ и слѣзалъ долу, а Сашка — прибрала останалото отъ сухоежбинитѣ въ чантата. Тя сама, съ скръстени па гѫрди рѫцѣ, облѣгната назадъ, продължаваше да се вдава въ мисли.

Край одъра безспиръ се ширѣха кокошки и петли, за непрогледнитѣ клони на грамадния дѫбъ гугукаха гугушки, чуеше се плѣсъка на водопада; но нито това, нито байната гледка отвличаха Сашка отъ вдаването въ себе. Тя като че бѣше заковала погледа на широко раскрититѣ си очи татъкъ въ нѣкоя точка и нито го помръдваше. Отъ минута на минута промѣнитѣ на лицето ѝ ставаха все по-ясни и по-ясни.

Въздишаше съ болежка.

По-голѣмото момченце на ханджиятъ дойде подъ чардака и каза на Сашка, че „господаря“ я викалъ да ловятъ риба.

Тя изгледа това шопарче, облечено само въ една до надъ колѣнѣтѣ ризка, изгледа го и продума:

— Кажи му, че не ща.

То припна.

— Чакай! — спрѣ го тя — дѣ е мама ти?

— Вѫтрѣ, тамъ — посочи.

— Кажи ѝ да дойде за малко!

— Арно, ша кажа.

Едва момченцето влезе въ ханчето и майка му се зададе.

— Викамъ те, ама не те питамъ, свободна ли си — посрѣщна я Сашка.

— Какъ свободна? — не разбра ханджийката.

— Санкимъ, имашъ ли си работа — обясни — качи се тука!

Ханджийката сѣдна предъ одъра, до дънера на дѫба и каза:

— Тука ми е по-сгода. А работа далъ Господъ, но далъ и време. Имахъ тука малко — свършихъ си я: опрахъ си, а за копань е кѫсно.

— За каква копань?

— На лозето искамъ да кажа. Далечъ е то, та е кѫсно.

— А, ходишъ да копаешъ лозе е... Ваше ли?

— Наше, наше, булка.

— Ами и и.... знаешъ ли какво — много ми харѐсва мѣстностьта. Тамамъ за отмора на пѫтници. Подъ наемъ ли държите ханчето, или е вашо?

— Ханчето ли—нашо си е, кащяло да не е нашо! То е чиизъ отъ мене на човѣка ми.

— А, отъ тебе чиизъ....

— И двѣ лозета още чиизъ.

— Тъй ли? И тука си живѣете, нали?

— Лѣтось, а есенесь се прибираме въ село. Тамъ братъ имамъ азъ; заедно прекарваме.

— А, при това роднини — не при мѫжови ти.

— Той си нѣма.

— Какъ? Нѣма? — високо, удивено запита Сашка.

— Нѣма си тука... Чичо ималъ, по тамъ, далече, край Дунавско — едвамъ каза ханджийката и продължи — въ село и училище за дѣцата.

— Така, ами двѣ дѣчица си имашъ, нали?

— Двѣ, ама това лѣто дà ще ни Богъ още едно. А ти колко си имашъ?

— Едно само.

Сашка излъга — нѣмаше дѣца.

— Да ти е живичко.

Сашка искаше да каже — благодаря, но се въздържа и се само неприятно усмихна.

— Оставила си го въ града, а?

— Оставихъ го.

— И сега сте изляли на расходка, добрѣ, добрѣ правите. Трѣба!

— Омръзна ни града.

— Ехъ, булка, и намъ ни е омръзнало тука. сами вездень, като кукувици, ама що да чинимъ. Пъкъ и работа тежка: човѣкътъ ми не може да остави дюкяна, а азъ сама ката день на лозята—като гущеръ се припичамъ на слънце. Знайшъ, голѣмки сѫ, искатъ гледане, а нѣма помощникъ. Днеска съмъ остала тукъ да поопера. Тежки, тежки дни влачимъ ния, булка, — не могатъ се тѣ исприказва.... Когато отрастнатъ дѣцата, да ги оженемъ, тогава малко ще видимъ рахатъ — ще има повече рѫцѣ да баратъ....

Сашка слушаше и гледаше тази жена съ искренно съжалене. Гледаше нейното отъ мѫка сбърчено и съ хлътнали бузи лице; съ загорѣла отъ слънцето кожа. Чумбера криеше косата ѝ, но личѣше, че тя бѣше кѫса, повечето окапала. Киткитѣ на рѫцѣтѣ ѝ голѣми— всѣка колкото двѣ Сашкини, напукани и отдолу съ дебелъ слинъ. Говорѣше твърдо, грубо. На Сашка се стори, че тази жена бѣше съ нѣколко години по-стара отъ мѫжа си.

Гледаше я Сашка, па нажалено каза: — Ехъ, всички съ надежда живѣемъ. . . .Нека Богъ ни само помага! . . . На колко години ти сѫ дѣчицата?

— По-голѣмото е на петь, малкото — на три и половина. Имахъ си и трето — подиръ тѣхъ, но презъ изминалата зима се помина. — И като поклюмна глава, додаде: — можеше да оздрави, булка, но трѣбаше да го носимъ на градъ, да викаме хекиминъ; пъкъ знаешъ, не ’зиматъ малко, а дѣ пари . . . .

— Да ти сѫ живи и здрави тѣзичка. . . .

— Чуй Боже. . . .

Кратка пауза.

— Че трѣба да имате доста пѫтници; наблизо нѣма друго ханче, пъкъ и мѣстностьта е хубава. А най вече сега лѣтось за банитѣ? — попита пакъ Сашка.

Ханджийката отговори: — Ехъ, какво да ти кажа?.... Нѣмаме, нѣмаме дипъ. . . . Има и други пѫть за банитѣ — онзи повече работи. . . . Пъкъ и да имаме пѫтници, каква файда отъ ханджалъка. . . Всѣки си носи, каквото ще си еде. Ние тукъ едно винце, една ракийка. Що полза отъ това. Едвамъ за давнина постига. Ехъ. . . Но що. . . що друго да чинимъ безъ петь пари. . . ,

Г-жа Сашка я гледаше умилена. . . . Искаше да ѝ каже нѣщо за утѣха, но не знаеше що. . . . Напоконъ продума:

— Тъй е то всѣкога: злото сподиря. сподиря човѣка, па доди единъ день, та се преобърнатъ работитѣ. Нѣма за всѣкога тъй да остане то.

— Кой знае . . . . — отговори ханджийката.

Ахъ! какъ да попита Сашка за мѫжа ѝ! . . . Той е . . . . Бездруго той е. . . .

Пауза.

За нѣщо ханджиятъ излѣзе на двора. Сашка си даде куражъ.

— Мѫжътъ ти изглежда да е гражданинъ, а? — запита я.

— Билъ е, но го поселенчихме. Той не го глежъ тъй — училъ е книга седемь гòдинъ ми дума, но зла го урисня сподиря. Билъ е той на зàможни родители единъ: тейко му билъ бакалинъ, ортакъ съ другъ нѣкой. Живѣли си добрѣ тѣ, въ доволство. Но ортакътъ му го изигралъ по тефтери, та му зелъ паритѣ. Сѫдили се, правили се — всичко на вѣтера. . . . Отишелъ имъ имотица. . . . До като всичко имали, остали си голи. . . . Кахѫри налѣгнали човѣка тѣжки. . . . И умрѣлъ си отъ кахѫри, той окраденъ. . . . Прибрала се и майка му на човѣка ми и той си останалъ самъ-саминъ. . . . Оставилъ учението, та приятели го настанили чиракъ у бакалинъ. . . . Но тежко си пропатилъ. . . . —

Въ това време по-малкото момченце бѣше хванало една гѫска за шията и я теглѣше. Гѫската махаше крилѣ, а нейнитѣ другарки съ проточени напредъ шии съскаха и се спускаха, та хапѣха немирника по голитѣ крака. Той викаше за помощь, но не пущаше и плячката. Ханджийката, щомъ зърна сина си, прекѫсна си, стана.

— Ууу, ще удуши гѫската — издума тя и се спусна да я брани.

После се улиса нѣщо вѫтрѣ — не излѣзе.

Сега Сашка бѣше повече развълнувана отъ напредъ. Тя дълбоко, нервно поимаше, навела напредъ глава. . . . Нѣколко време тъй, па бързо, сѣпнато се дигна, изгледа околностьта. После спрѣ взоръ върху ханчето и дълго го не помѣсти. Тъй като се взираше видѣ ханджиятъ; изнесе той котелъ съ храна за свинетѣ и я исипа въ коритото. Бързо-бързо надъ него се надвѣсиха тритѣ четиногърби и почнаха да грухтятъ и глочатъ.

Г-жа Калчева втренчено гледаше ханджиятъ и не го остави, до като той не влѣзе вжтрѣ.

После се пъкъ обърна на другата страна и пъкъ се замисли.... И дълго продължи.

За какво? Какви бѣха тѣзи тревожни мисли, които я не оставиха да си дояде, които направиха да ослѣпѣе за природнитѣ лѣпоти, да оглушѣе за дивната балканска хармония? Този ханджия, какъвъ бѣше той, та едната само негова поява, стори такъвъ преломъ въ Сашкината душа, породи тѣзи мисли у нея?...

* * *

Файтонджиятъ опна и тръсна юздитѣ; файтонътъ се понесе.

Сашка се обърна и пакъ изгледа малкото ханче, което се ґушеше предъ величавата грамада и четворицата души до него. Повторно имъ се поклони.

Когато файтонътъ закриви и ханчето зе затули, Димчо се обърна къмъ госпожата си все шаговито:—Де, сега да чуемъ болката ти!

А тя съ съвсѣмъ другъ тонъ въздъхна: — Какъвъ е живота човѣшки! Какъ сждбата располага съ него по прищевкитѣ си: наймалки или никакъ неочаквани случки, му даватъ най-различни посоки. А какъ повечето ний сме съвсемъ безсилни противъ тѣхъ. Ний днесь кроимъ едно, блѣнуваме за него, трудимъ се всѣкакъ да го постигнемъ, дори мислимъ, че сме го постигнали, а утрѣ... утрѣ се събуждаме и го виждаме, че то е далече отъ насъ, насмива ни се отъ тамъ и ни шепне: „Колко сте наивни" — Димчо, ще ти раскажа нѣщо бездруго много интересно за тебе.

— Хайде-де, хайде де!

— То е една история; една история съ мене; първата ми любовна история...

— Охо-о-о... първата — произнесе той натъртено — следъ която дохождатъ цѣлъ редъ други, разбира се...

Сашка нищо не отвърна.

— Де, де да чуемъ! Какъ да ме не интересува!... Вижъ, а азъ до днесь нищо да не зная!... Сигурно на това мѣсто ще е била дадена първата цалувка.... Ха-ха-ха... Но защо бѣше предговора противъ сждбата?...

— Само не ме прекжсвай, докатъ се не искажа!

— Заклѣвамъ се!

— Знаешъ, преди години, въ моето дѣтинство, ние живѣехме въ Пловдивъ. Кжщата ни бѣ въ една маламодна улица, съсѣдитѣ ни — всички ерменци — та ни бѣше много мжчно. Но дойде едно българско семейство, на срѣща ни. То бѣха хора срѣдна ржка, скромни и добри. Подружихме се много съ тѣхъ. Кажи презъ день, или тѣ у насъ, или ний у тѣхъ. Ний имахме дебела сѣнка и гжста трѣва подъ старитѣ черници; тѣ имаха широкъ чардакъ, засѣненъ цѣлъ отъ лоза. Често обѣдвахме и вечеряхме заедно. Азъ най обичахъ лѣтнитѣ вечери, които правехме у тѣхъ на чардака, наредени около кржглата маса, при фенера, покаченъ на гредата. Ний, дѣцата — азъ тогава едва имахъ десетина години — се нареждахме едно до друго на една страна и туку се кискахме на тате, който все си окапваше брадата. Нашитѣ съсѣди бѣха троица; мжжъ, жена и едно дѣте си имаха — момченце.

Димчо се малко усмихна, но си спомни обѣщанието и нищо не каза.

Сашка продължи: — Тѣ извънредно обичаха своя Гочо. . . . . Мислѣха да го изучатъ тукъ, да го пратятъ въ странство да свърши докторъ по медицината и туку чакаха да порасне, да дойде това време. А умно и хубаво дѣте бѣше Гочо. Носѣше въздлъжка коса, рубашка препасана съ коланъ, чизми надъ които широкитѣ му панталони се подгъваха. Веселъ бѣше Гочо и приятенъ. Азъ и сестритѣ ми тъй свикнахме съ него, че го имахме, като братъ. . . Той ни приказваше приказки, рисуваше ни фигури, картини, учеше ни на нови игри, пѣеше ни. Какъвъ хубавъ гласъ имаше: високъ, гладъкъ, ясенъ; нѣкакъ си гордъ.Не се минуваше день да не бждемъ заедно. Той, речи го, сѣвга дохождаше у дома да отиваме ведно на училище. Азъ бѣхъ въ трето отдѣление, сестричето ми въ второ, а той — въ втори класъ Нашето училище бѣше срѣщу гимназията. А помня като днеска, и какъ играехме изъ широкия ни дворъ, около голѣмитѣ дървета. Колко весело прекарвахме . . . — Веднъжъ предъ великденскитѣ заговѣзни, така, сжщата година, въ която напустнахме Пловдивъ, по инициативата на Гочо, тайно отъ всички се маскирахме: азъ той и по-малката ми сестра. Гочо бѣше нахлупилъ голѣмъ единъ калпакъ на баща си, турилъ и неговитѣ очила, които му падаха чакъ долу на носа; залѣпилъ си бѣше дълга брада и мустаци отъ вълна; надѣналъ бащиното пардесю и съ бастуна му въ ржка. Мене, той ме китѝ, ме уваля въ пудра, като мишка въ брашно, и ми облече на кака роклята и блузата; голѣмъ турнелъ си направихъ — по онова време се носеха тѣ; турихъ си капелата на мама и растворихъ ѝ омбрелата. А Ленчето, по-малката, облѣкохме въ едно обърнато кюрче и ѝ привързахме на лицето маска, представяща кучешка муцуна. Родителитѣ ни заговѣваха заедно. Не мога ти описа, какво бѣше, когато се показахме, предъ тѣхъ господинъ и госпожа и когато Ленчето почна да лае . . . — Но, като ти разказвамъ за малкия миренъ Гочо, помисли ли си, че той не билъ съвсемъ дѣте, че неговото сърдце било пронизано вече отъ . . . любовьта . . .

Димчо се пъкъ усмихна.

Сашка го видѣ: — Пази си дадената дума!

езъ никакво нарушение. . . !

едно време, въ първитѣ пролѣтни дни, не. . . . не . . . .
великденскитѣ праздници, защото скоро следъ туй ни
да, тогава ми бѣха ошили и ново фустанче — малка-
при мене въ стаята и едва, на ухо ме вика да налеза
е. Тя ми подава едно писмо, което Гочо ѝ врлчилъ

съ порѫка, да ми го предаде най-скришно — никой да не види. Взимамъ го, отварямъ го. Какво? Любовно писмо отъ Гочо и картинка!.. Пиши ми, колко съмъ била хубава, колко ме обичалъ, и какъ въ училището, когато учителитѣ расказвали, той мислилъ само за мене; моли ме и азъ да го обичамъ!.... Двѣ страници! Картинката представяше на едно клонче кацнали двѣ малки врабченца. Да знаешъ само що почувствувахъ, какъвъ страхъ ме обзе тази минута. Азъ се чудѣхъ, що да правя, дѣ да се дена съ това писмо, което, като държехъ въ рѫцѣ — струваше ми се, вършехъ страшно престѫпване.... Да се научи мама, тате за него . . . да го видятъ! . . . — То бѣше ужасъ . . . И скоро отърчахъ въ готварницата, дѣто, за щастие, нѣмаше никой, и хвърлихъ писмото въ огъня. Щомъ изгоря то и стана на пепель, олекна ми.... Подиръ това мене ме бѣше страхъ да погледна мама, тате.... — Съ Гочо този день се не видѣхме.... Да, на другия вечерьта азъ отидохъ у тѣхъ, да ми видятъ новата роклица. Ахъ, какъ отидохъ.... Нѣколко пѫти дохождахъ до тѣхнитѣ врата и се връщахъ. И кой знае, щехъ ли да влѣза, ако въ това време не се прибираше Гочовий баща, та ме въведе. Щомъ ме видѣ Гочо, пламна и наведе очи.... Азъ едва се одържавахъ на крака отъ вълнение.... Срѣщнахме се сами после вънъ, попитахъ го нѣщо, но какво и какъ — съвсѣмъ не помня.... Зная само — цѣла треперѣхъ. И съ развълнуванъ гласъ му обадихъ, че съмъ изгорила писмото и го помолихъ да ми не пиши вече, защото, ако ни усѣтятъ, ще ни се каратъ.... Той не удържа — заплака отъ срамъ.... Каза ми — сбъркахъ, вече нѣма да ми пиши, искà ми прошка. — Сашка въздъхна. — Какво дѣте бѣше.... Азъ не мога да ти представя, каква червенина течеше по лицето му, какъ ми се молеше расплаканъ.... — Но подиръ това ний скоро забравихме всичко и продължихме пакъ предната си дружба. По нѣкога само той се взираше въ мене съ голѣмитѣ си очи и тогава забелѣзвахъ, имаше особенъ изразъ . . . Мене почна да ми става приятенъ неговия поглед.... Азъ дори го търсехъ.... Но дълбоко чувствахъ, че той съдържа нѣщо запретено въ себе. И всѣкога, колчемъ Гочо ме тъй погледнеше, азъ или навеждахъ очи, или се обръщахъ въ страна.... Колко ясно ми е всичко туй въ памятьта.... И отъ толкова години.... — Тукъ Сашка се поспре, доближи рѫка до пламнали коралови устни, като да си спомни нѣщо, и продължи. — Азъ, като съзнавахъ своето влияние надъ него, почнахъ да го товарямъ съ разни работи: да ми носи книгитѣ до училището, да ми купува нѣкои нѣща... А какъвъ услужливъ бѣше той! — Стараеше се, какъ-и-какъ да ми угоди.... Той, секашъ, искаше да го задължавамъ.... Еднажъ, презъ лѣтото, тогава имахме распусъ, го помолихъ да се качи и ми откъсне една ябълка, която бѣше почти на самия връхъ на дървото и много ме съблазняваше . . . Той, сѣкашъ това чакаше: намѣри се веднага на него. Но ябълката бѣше висока, а клонетѣ къмъ тази часть — тънки. Много се мѫчи Гочо, но все не сполучваше. Най после, съ голѣмъ трудъ, улови този клонъ. И го преви, та откѫсна ябълката. Но тутакси клонътъ се исплесна и тъй го удари по бузата, че за мигъ цѣлата тя се облѣ въ кръвь . . . . Азъ изпискахъ отъ все гърло, щомъ го видѣхъ . . . Клѣтниятъ . . .— „Нищо, нищо“, рече ми той и слѣзе. Подаде ми ябълката, па отърча у тѣхъ. Боже мой . . . Сега . . . Азъ не знаехъ, що да чина . . . . Страхъ ме бѣше да държа тази ябълка — скрихъ я. И не я изядохъ после. Какво ще правя азъ . . . За една ябълка . . . . Защо го накарахъ! . . . . Плачехъ отъ страхъ . . . Но какво? Гочо скрилъ, че азъ съмъ го накарала . . . Още вечерьта дойде да ме утѣшава съ прѣвързана глава, че само въ вѣждата се ударилъ и то кожата се разцѣпила и малко се закачила костьта. Какво дѣте бѣше! . . . Гочо ходи превързанъ не дълго, после поноси и едно малко рогче и най-сетнѣ му замина. Но белѣгътъ си остана на вѣждата му. — Следъ два, не три . . . три или четири мѣсеца, баща ми, като чиновникъ, премѣстиха въ София. Бѣше презъ есеньта. Азъ бѣхъ минала въ четвърто отдѣление, Гочо въ третий класъ. Ния всички трѣбваше преди зимата да се пренесемъ тамъ. Щомъ се за това научи Гочо, стана съвсемъ другъ; остарѣ, мислишъ, на нѣколко години. Почна да прѣкарва повечето отъ свободното си време у дома. Ния скоро трѣбваше да бѫдемъ раздѣлени . . . Истина, и мене ми бѣше жално . . . Единъ день Гочо ми каза: „Е, ти Сашке. вече ще станешъ софиянка. Тамъ колко ли е по-хубаво отъ тука! Азъ ще остана самъ . . . . Ти като свършишъ гимназията, ще идишь ли да се учишъ въ Парижъ, азъ ще ида да се уча за докторъ“. О, какъ, какъ си припомнямъ тѣзи думи . . . Тѣ ме много нажалиха . . . — Но, дойде деньтъ да тръгнемъ. Това бѣше праздникъ за мене и сестригѣ ми. Ний за нищо друго тогава не мислихме, освѣнъ за пѫтуването. Не можахме да се нарадваме, че ще отидимъ въ други градъ, въ София, за която ни бѣха толкова расказвали . . . — Всичко бѣше вече наредено: дрѣхитѣ ни изпратени, бѣхме си зели сбогомъ и съ познати—чакахме само часътъ. Щеше да дойде да ни изпрати до гарата и Гочо съ майка си и баща си. Чакаха за насъ и тѣхъ три файтона . . . Но . . . какво мислишъ? . . . Можешъ ли да си представишъ — Гочо го нѣмаше . . . . Нѣмаше го . . . Търсиха го всѣкадѣ — по приятели, по познати, въ училището — нѣмаше го никадѣ . . . И родителитѣ му, и всички ний искаме много да дойде и той, но . . . — Нѣмаше го . . . Часътъ да тръгнемъ наближи и ний трѣбваше да вървимъ. Не можеше да се чака повече . . . Качихме се на файтонитѣ и потѣглихме . . . Мислѣхме, че ще го видимъ на гарата. И вѣрвахме всички. Но . . . . излъгани останахме — тука имаше и други изпращачи, но не и Гочо . . . . — Сашка се спрѣ и се замисли малко. И поправи руситѣ си кѫдрици, развѣни отъ вѣтреца. Продължи: — Но пакъ ния още вѣрвахме, че той ето-ето ще се зададе запъхтѣнъ . . . . Напраздно . . . . Вториятъ звънецъ удари. Всички се накачихме въ вагона . . . Ето и третиятъ. Трена потегля . . . Последно „сбогомъ“ предъ прозореца, но не . . . и съ Гочо . . . —

Кратка междина и въздишка.

— Азъ останахъ права до прозореца и гледахъ навънъ . . . . Безредица бѣше въ моята душа . . . Радвахъ се, че отивяме въ София, но чувствахъ и раздѣлата съ Гочо . . . Вдадохъ се за минутка къ себе и сѣтихъ, че болката нарастна надъ радостьта.... Една по-една изминвахме всичкитѣ сгради на гарата. Излѣзохме на голото поле. Азъ изглеждахъ за диренъ пѫть накацалитѣ по скалиститѣ хълмове пѫстри кѫщици. Видѣхъ черковата въ нашата махала, камбанарията ѝ, на която се бѣхъ качувала. Много познати мене кѫщи видѣхъ, видѣхъ и високата пожарна кула... Колко спомени се събудиха у мене... Мили скъпи спомени... Ахъ, никакъ не ми бѣше вече драго, че отивамъ въ София.... Напротивъ, жално жално ми стана... Раздѣлямъ се съ Пловдивъ... Нашата кѫща, въ която сме живѣли толкова години, е вече праздна... Хубавата градинка, що азъ копаехъ и поливахъ, ще запустѣе... Кой ще полива цвѣтята... Боже, тѣ ще стоятъ жедни... И жаби ще се навъдятъ въ двора и гущери... Ще трѣвяса, ще се завъдятъ и змии... А гълѫбчето, което не можахме да уловимъ, какво ли ще прави само, като се върни... Нѣма вече да играе съ приятелкитѣ си изъ градската градина... Учителката... Съученичкитѣ... Тѣ сѫ тамъ сега... Изъ тѣзи кѫщици... Тамъ е и Гочо... Ахъ, какво ли прави той... Съ кого ще играе... Какъ ще прекарваме ния безъ него въ София... Ето отминаваме и най-високий, най-отстраненний отъ града, скалистъ и голъ хълмъ „Джамбазъ-тепе.... И какво?.... Вѣрвашъ ли, че изеднъжъ виждамъ Гочо на нѣколко само крачки отъ релситѣ... Маха къмъ мене съ шапка... „Мамо“, глухо викнахъ азъ, но мигно се сдържахъ. Страхъ ме обзе, да не осѣтятъ отъ тази Гогова постѫпка нѣщо. Гочо почна да припка съ трена и, като все махаше шапка, повтаряше: „сбогомъ, сбогомъ“... Азъ не се одържахъ — обадихъ. Всички хрипнаха и дойдоха до прозореца.... Гочо продължаваше да припка, но и да остава все по-назадъ и по-назадъ... „Сбогомъ, сбогомъ, Гочо!“ викахме всички... „Какъвъ хитрецъ: той последенъ да ни изпрати“, рече тате...

Сашка пакъ замълча. После додаде:

— Това бѣше раздѣла, следъ която никакъ се вече не видѣхме.... Баща ми и баща му си писаха наскоро по еднажъ — и това. Отподиръ ний се и не чухме. Азъ бѣхъ забравила съвсемъ за тѣхъ, съвсемъ.... Толкова години вече истичатъ отъ това време.... Дванайсеть цѣли години!... Сегисъ-тогисъ подиръ раздѣлата, азъ още си спомвахъ за тѣхъ, но отсѣтне, откакъ се простихъ съ гимназията, докатъ бѣхъ въ странство — никакъ, никакъ....

— А по каква случка сега си спомни всичко туй? — запита жадно Димчо.

— Този сѫщия ханджия е нѣкогашния Гочо...

— Гочо! А! Какъ тъй!? Може ли да бѫде? Увѣрена ли си?

— Увѣрена съмъ!

— А! Разясни! Вижъ!...

— ... Когато ханджиятъ се качи при насъ, на одъра и произнесе първитѣ още думи, веднага ми направи впечатление неговия гласъ — такъвъ женственъ, високъ, гордъ. Познатъ като че, отдавна познатъ, но гдѣ, кога, чий... — мъгла... Обръщамъ се и изглеждамъ ханджиятъ — чърти на лице познато, но кое е то, гдѣ съмъ го виждала — не се сѣщамъ . . . Ето, забелѣзвамъ белѣгъ на лѣвата вѣжда; поглеждамъ брадата — на върхътъ ѝ дълбока трапчинка . . . „Гочо“, викна нѣщо въ моята памѣть . . . Бързо си припомнямъ портрета Гочовъ, сравнявамъ го — сѫщиятъ. Сѫщитѣ черти на минута познахъ, само, че загвърдѣли . . .

— А какъ тъй, отъ докторъ по медицина, се е отзовалъ тука ханджия? . . .

— Не дълго подиръ нашето заминаване отъ Пловдивъ, споредъ думитѣ на жена му, до седемь годинъ се училъ — каза като на себе Сашка и високо продължи: — споредъ думитѣ на жена му, Гочовий баща слетѣло страшно нещастие. Той бѣше бакалинъ, съдружникъ съ другъ единъ. Този вторія, въсползуванъ, види се, отъ добротата му, изиграва го нѣкакъ, по тефтери, и, при раздѣла ли, при що, не знамъ — взима всичко. . . . Отъ скръбь умира той . . . И майката Гочова, свършва не следъ дълго . . . Гочо останалъ самъ. Нѣмало кой да го поддържа въ училище и бащини му приятели го настанили чиракъ у бакалинъ, докатъ най-после се оженилъ и взелъ това ханче и нѣкакви си още лозя зестра. . . . .

Сашка мълкна . . . .

Нищо не притури и Димчо. И за дълго тѣ останаха смълчани, вдълбени въ себе . . . . Не играеше вече по лицата имъ предняга безгрижна усмивка . . . . Никакви весели спомени имъ не идѣха на умъ, макарь файтонътъ да пролиташе презъ по-чаровна арка отъ дървеса . . . . Скоро той се измъкна навънъ и възлѣзе по единъ хълмъ. Раскри се пакъ надлъжъ и ширъ Срѣдня-Гора. Тя все си бѣше сѫщата: хубава, весела, празднуваща, нехаяща къмъ човѣшкитѣ злощастия . . . .

РАБОТНИЧЕСКИЯТЪ ВЪПРОСЪ ВЪ БЪЛГАРИЯ.

(Къмъ оборванията на социализма у насъ).

отъ Д. Благоевъ.

(Продължение отъ № 2).

Бѣхме се обѣщали по-скоро да свършимъ статията си. Обаче, редакционни, както и други причини ни накараха едвамъ днесъ да се заловимъ за свършека.

По-горѣ, въ миналата часть на статията, видѣхме, че дребното производство е необходимо условие за развитието на капиталистическото. При господството на дребното производство земята и другитѣ орѫдия на труда биватъ раздробени, и всѣки работникъ е свободенъ владѣтель на орѫдията, които той самъ употрѣбява: земледѣлецътъ е собственикъ на земята, която обработва, занаятчията е собственикъ на инструмента, съ който работи. Следъ освобождението България стана страна исключително на дребното производство: въ градоветѣ занаятитѣ се освободиха отъ еснафската наредба; въ селата почна разрушението на семейно-задружното и на чифлишкото ступанство, а земята се раздроби между множеството селски дребни производители. По такъвъ начинъ България веднага следъ освобождението се намѣри при необходимото условие за развитието на капиталистическо производство.

Ако България не испитваше други влияния, щѣше, може би, да се измине дълго време, преди тя да напустне дребниятъ начинъ на производство и щѣхме да бѫдемъ свидѣтели на едно процъвтяване на дребното занаатчийство, по-голѣмо отъ онова преди освобождението. Но България веднага следъ освобождението и изведнажъ се намѣри подъ всички ония силни влияния, за които говорихме въ миналата часть на статията. Най-първо, подобрението на пѫтнитѣ съобщения, изникналитѣ нови потрѣби, образуванието на непроизводителни съсловия, поддържани на гърба на работното население, разшириха размѣната, търговията. А разширението на последнята докара измѣнението на условията въ цѣлото производство. Преди всичко ступанството изгубва предишния си характеръ; то се преобръща отъ натурално въ парично. Производството става стокопроизводство, и работникътъ отъ производитель на предмети, нужни за удовлетворение на собственитѣ потрѣби, става стокопроизодитель. Обаче, при дребния начинъ на производство, распокѫсанитѣ стокопроизводители не могатъ да удовлетворятъ развититѣ отъ търговията потрѣбности, не могатъ да задоволятъ изискванията на разширения пазаръ. Отъ туй у насъ още отъ първитѣ години следъ освобождението разширения вѫтрѣшенъ пазаръ се удовлетворява главно отъ външни стоки. Естественно е, че нахлуванието на последнитѣ, като предизвика по голѣмо разширение на размѣната, съсипа нашитѣ дребни стокопроизводители, но въ сѫщото време то натрупа извѣстенъ, доста голѣмъ капиталъ въ рѫцѣтѣ на търговцитѣ. Съ туй вече настѫпи моментътъ за пропаданието на дребно-занаятчиския начинъ на производство и за замѣстванието му отъ капиталистическия.

Че у насъ голѣма часть отъ занаятитѣ е пропаднала, а другитѣ пропадатъ, въ това днесъ не може да има никаква съмнѣние. Издирвания, направени отъ правителственни учреждения, най-ясно потвърдяватъ това. Ето нѣколко статистически данни:

Градове	**имало** **1876**	**занаятчийски заведения**	**останали** **1896**
София	50—60	чехларски	4—5
„	40—50	кожухарски	10—12
Пирдопъ	700—800	чекрѫка	20—30
„	11	обущарски	7
„	20—22	астарджийски (за авлии и др.).	2—3[1]

---

[1] Гл. Докладъ на Софийската Търговско-Индустриална Камара. София 1898 год.

Казанлжкъ	25	ножарски	3
Карлово	40	дюкмеджийски (лѣярски)	6
Калоферъ	10	чекрѫчийски	5
Панагюрище	100	мутафчийски (за чулове, дисаги и др.)	5—6
Т.-Пазарджикъ	14	даракчийски (за правяние дараци)	3
Сопотъ	120	басмаджийски	1
„	60—70	астарджийски	20—25[2])

Тия цифри се отнасятъ, както виждаме, само до осъмь града и нѣколко занаята отъ два района на търговскитѣ камари. За другитѣ градове и занаяти такива сравнителни цифри не се намиратъ въ докладитѣ. Обаче, отъ тѣхъ се вижда ясно, отъ една страна, какъ бърже пропадатъ занаятитѣ въ България и, отъ друга —, по тѣхъ можемъ да сждимъ за положението на занаятитѣ и въ другитѣ градове. „Тогасъ когато липсватъ индустриални центрове,—четемъ въ доклада на Варненската Търговска Камара, — въ района има нѣколко града като Шуменъ, Е. Джумая, Провадия, Добричъ, Айтосъ, Ямболъ и пр., които нѣкога сж били важни занаятчийски центрове. Тѣхното днешно положение е отъ най-незавиднитѣ. *Отъ цѣли еснафски черкшии днесъ сж останали по дзама-трима прѣдставители, които криво лѣво си боджтъ очитѣ за прѣхрана. Нѣщо твърдѣ обикновено е да се срѣщне бившъ прѣди 20—25 години състоятеленъ занаятчия, днесъ простъ наемникъ*".[3]) Подчертанитѣ отъ насъ думи не оставатъ никакво съмнѣние, че и въ другитѣ два района на търговсктѣ камари се извършва сжщия процесъ, който ни описватъ горѣприведенитѣ сравнителни цифри.

Въ горѣпомѣнатитѣ занаяти и градове сж работили до освобождението 3462 работници—занаятчии, а презъ 1896—97 год. сж останали само 334 Значи 3128 души занаятчии въ казанитѣ само градове сж напустнили занаята и сж се отдѣлили отъ орждията на труда! Въ всѣкой случай тѣзи 3128 души сж изгубили своята самостоятелность, като производители, и една голѣма часть отъ тѣхъ сж увеличили наемническата класа. Други статистически издирвания потвърждаватъ сжщото. Въ 1888 год. въ България е имало самостоятелни занаятчии 80,622 души, а въ 1893 год., т. е. следъ *петь* години, тѣ сж спаднали на 74,704, т. е. намалило имъ се числото въ петь години съ 6,643.[4]) Значи, въ единъ периодъ само отъ петь години сж пропаднали 6,643 господари занаятчии, които сж се пребоърнали въ наемни работници („помощници и слуги"). Че това е тъй, ни убѣждава и голѣмото увеличение на числото на последнитѣ. Въ четиритѣ главни занаята: шиваческия, обущарския, столарския и желѣзарския (метална индустрия) на 198,228 производители се падатъ само 42,107 „самостоятелни“, господари; т. е. 156,121 производители отъ тѣхъ сѫ наемни работници.[5] Споредъ докладътъ на Варненската Търговска Камара отношението между числото на господаритѣ и на „слугитѣ и помощницитѣ“ въ района ѝ е било следующето:

---

[2]) Гл. Докладъ на Пловдивската Търговско Индустриална Камара. Пловдивъ 1897 год.

[3]) Докладъ на Варненската Търговско-Индустриална Камара, гл. IV, стр 82. Варна 1897 год.

[4]) Ср „Свѣдения по економическо състояние на Княжеството Издава Министерството на финанситѣ София 1888" и „Общи резултати отъ преброяванне на населението въ Княжество България на 1-й Януарий 1893 година". Сжщо вижъ и год. I, кн. VIII на сп. „Ново Време", стат. „Нѣколко статистически данни по концентрацията на собствеността у насъ", стр. 891.

		господари	слуги и пом.
Варненскиятъ окрѫгъ е ималъ	въ 1881 год.	37,749	43 208
	въ 1893 „	44,109	74,153
		+ 6,360	+ 30,945 *)
Шуменския „ „	въ 1881 год.	40,794	47,710
	въ 1893 „	34,188	60,734
		— 6,616	+ 13,024

	господари	слуги и пом.
Бургаскиятъ окрѫгъ е ималъ въ 1893 год. на	26,159	39848
Сливенскиятъ „ „ „ „ „ „	21,277	38968

Така че, въ Варненскиятъ окрѫгъ, въ периодъ отъ 12 години, числото на господаритѣ е порастнало само съ 6,360 души, когато онова на „слугитѣ и помощницитѣ“ — съ 30,945 души! Въ Шуменския, въ сѫщия периодъ, числото на господаритѣ се намалява съ 6,616 души, а онова на „слугитѣ и помощницитѣ“ пораства съ 13,024. Въ двата други окрѫга на 100 души господари се падатъ 152—153 „слуги и помощници“. Какво увеличение на едната категория и какво намаление на другата сѫ станали презъ сѫщия периодъ въ двата последни окрѫга, за това нѣма данни. Но отъ процентното отношение отъ двѣтѣ категории въ двата първи окрѫга можемъ да сѫдимъ приблизително и за цѣлия районъ на Варненската Търговска Камара. „Че законътъ е билъ общъ за цѣлия районъ се види,—казва докладътъ, — отъ това обстоятелство, гдѣто процентнитѣ числа за цѣлия районъ прѣзъ 1893 год. съвпадатъ съ тѣзи на двѣтѣ окрѫжия. Тъй господаритѣ въ района прѣзъ 1893 год. съставляватъ 20.2%, а слугитѣ 34.5%. Много справедливо ще бѫде значи да се допустне сѫщо, че прѣзъ 1881 год. господаритѣ сѫ съставлявали 22.7%, а слугитѣ 26.2%, и да се извади заключението, че когато числото на господаритѣ се е намалило съ 2—3% отъ общото число на населението, числото на слугитѣ се е увеличило съ 7—8%. А това значи че въ единъ периодъ отъ 12 години населението е осиромашавало съ около 10% отъ своитѣ членове[6]“. Да, наистина „населението е осиромашавало“ и осиромашава, т. е. занаятчиитѣ пропадатъ и отъ самостоятелни производители се преобръщатъ въ наемни работници. Това ни говорятъ приведенитѣ официални цифри.

Впрочемъ, тия цифри изразяватъ истината не съвсѣмъ точно.

---

[5] Гл. „Общи резултати“ и пр. и стр. 896 на сп. „Ново Време“, кн. VIII. год. I.

*) Съ (+) означаваме увеличението, и съ(—) намалението.

[6] Докладъ и пр., стр. 32-33.

Официалнитѣ статистики отнасятъ къмъ категорията „господари“ и такива производители, които никакъ вече не сѫ господари, а напълно зависятъ отъ господаритѣ, и трѣбва да бѫдатъ отнесени къмъ категорията на наемнитѣ работници. Най-голѣмата часть отъ нашитѣ „самостоятелни“ занаятчии работятъ чужда стока — „ишлеме“, работятъ стоки за търговцитѣ, отъ които на пълно зависятъ. Нѣколко примѣра, които заемаме отъ доклада на Пловдивската Търговска Камара, ще подтвърдятъ казаното.

Ножарство. „Положението на производителитѣ е твърдѣ тежко. Понеже тѣ сѫ повечето далеко отъ купувачитѣ на тѣхната стока, посрѣдническата търговия е придобила въ тѣхната индустрия рѣшающе значение; и *понеже сами сѫ бѣдни, тѣ сѫ подпаднѫли подъ абсолютното влияние на нѣколко търговци, които ги експлоатиратъ ужасно.* Търговцитѣ се явяватъ или като прѣдприемачи, които раздаватъ на ножаритѣ отъ габровскитѣ колиби всичкитѣ сурови материали, за да ги изработятъ на ножове и да имъ ги повърнятъ срѣщу извѣстна нищожна заплата за труда и масторлѫка; или сѫ самостоятелни търговци, които купуватъ отъ ножаритѣ стоката имъ, изработена съ тѣхенъ суравъ материалъ. Но и въ двата случая прѣзъ тѣхната рѫка ще мине всичката ножарска стока“ [7]).

Като говори за производството на ножоветѣ въ с. Шипка, докладътъ прибавя: „Тъй като търговията на тѣзи ножчета е въ рѫцѣтѣ пакъ на габровскитѣ ножари, излиза, че тъзи търговия е подчинена на тѣхнитѣ условия. Бѣдностьта на производителя, отъ друга страна, го хвърля въ рѫцѣтѣ на търговеца. *Така щото нѣма ножаръ, който да не е овързанъ съ търговеца съ вересия на стока, или съ пари съ заемъ.* При продаванието на ножчетата, той не е свободенъ да ги продаде на тогова, който му дава най износни цѣни, но на тогова, който му дава суровия материалъ на вересия или пари въ заемъ. Нѣма съмнѣние, че такъвъ пазарлъкъ между кредиторъ и длъжникъ не може да бѫде въ полза на послѣдния. При исплащанието стойностьта на ножоветѣ става още една спекулация въ полза на търговеца: послѣдния слѣдъ като прихване на купената стока дългътъ на ножаря, нѣма да брои на послѣдния напълно остатъка отъ стойностьта, но ще го задължи да му направи алъшъверишъ на бакалницата, като си вземе отъ него всичко, каквото му е нужно за кѫщата — газъ, масло, сапунъ, оризъ, солъ и пр. Така щото слѣдъ като прѣхване масрафътъ, ще му брои едвамъ нѣколко гроша. Разбира се, че доставката на новъ суровъ материалъ — желѣзо, стомана, рогове, тенекия, телъ — ще бѫде пакъ на вересия и при расплащанието си той — ножаря — пакъ ще си отиде безъ пари. Шипченския ножаръ едвамъ може да си докара единъ левъ надница, като остава вѣчно длъжникъ на търговеца“. [8])

Мѣдникарство. „Положението на майсторитѣ и особенно онова на работницитѣ е за окайвание. По причина на намалението на работа, *много самостоятелни майстори сж били принудени да си затворятъ дюкенитѣ, за да станжтъ работници съ надница при силнитѣ майстори или да приематъ да работятъ чужда стока, ишлеме за една най-долня цѣна*". [9]

---

[7]) Докладъ на Пловдивската Търг. Камара, стр. 11.

[8]) Тамъ же, стр. 12.

Дюкмеджийство (лѣярство). „Днесь сж останжли само 6 дюкеня съ по двама работника; *тѣ работятъ пръстени само за пловдивскитѣ търговци, които ги распращатъ на всѣкждѣ въ южна България.* Това ограничение на пазарьтъ и *тѣзи зависимость отъ двама-трима само търговци* на пръстенчета и дивити не може да не бжде въ най-висока степень съсипателна за самия занаятъ". [10]

Розова култура (гюлътъ). „Самото работно и производително население е бѣдно и *заробено отъ търговцитѣ съ нескончаеми и неисплатими дългове; то работи, не за да спечели, но за да се исплати, безъ обаче да може да направи това*". [11]

Гайтанджийство. „Въ Карлово, Калоферъ и Сопотъ *спотини сѣмейства се прѣхранватъ отъ работа, която имъ даватъ гайтанджиитѣ-търговци.* Но каква разлика отъ прѣхраната прѣди 10 години и отъ сегашната! Прѣди закриванието на външнитѣ пазари и прѣди въвежданието на фабрична прежда за гайтанъ, ржкодѣлното прѣдачество е било доходно занятие; една жена която е купувала вълната по 17 до 18 гроша оката, продавала я е изработена на прежда по 45 гроша оката". Така че, работницата тогава е получавала 4—5 гроша на день. Днесъ, обаче, тя получава само 4 гроша за три дни работа. „Съ една дума, — прибавя докладътъ, — *положението на прѣдачкитѣ е мизерно*; нѣма освѣнъ да ги посѣтятъ ония, които не вѣрватъ, за да се убѣдятъ въ това. Сжщо незавидно е положението и на оня, който наблюдава чарковетѣ. *Обикновенно чарковетѣ принадлежжтъ на частни лица, които работятъ „ишлеме" на търговцитѣ.* Послѣднитѣ имъ даватъ прежда на ока и имъ плащатъ по 60 пари (25 ст.) за изработванието на една ока гайтанъ". [12]

Вълнена индустрия. „Какви размѣри има *раздаванието на жени по кжщитѣ да тъкжтъ, съ фабрична прежда и срѣщу възнаграждение*, платове, се вижда отъ слѣдующитѣ числа: Габровскитѣ фабрики даватъ работа на 250 жени, Сливенскитѣ на 500 жени, Карлово на 60 жени, Казанлжшката фабрика на 40 жени, Трѣвненскитѣ — на 100 жени; — всичко 950 до 1000 жени, които очакватъ работа отъ фабрикитѣ". [13]

„*Нѣколкото търговци* (*на брой петь по главни*) *прѣдлагатъ много низки цѣни за шаецитѣ*, по причина че сами тѣ не могжтъ да ги продаватъ по скжпо; тѣ купуватъ най-хубавитѣ шаеци, изработени съ мека Старо-Загорска вълна по 4, 4½ до 5 гроша аршина (отъ 5 гроша лева). Но този аршинъ е по-голѣмъ отъ оня, съ който тѣ продаватъ; Калоферския аршинъ се нарича алибия и има 8 рупа и 1 грѣхъ; така щото търговеца има повече по единъ грѣхъ повече на аршина печалба; споредъ увѣрението на тъкачитѣ, нѣкои отъ търговцитѣ не се задоволяватъ отъ тая мѣрка, но *сами* измѣрватъ шаекътъ съ *своя* алибия и успѣвали да искаратъ шаекътъ съ 1 до 2 алибии по малко; женитѣ указватъ даже на имената на нѣкои отъ тѣзи търговци, които правятъ такава нечестна експлоатация на труда"[14])

---

[9] Тамъ же, стр. 16.

[10] Тамъ же, стр. 20; 11) стр. 55; 12) стр. 75.

[13] Ibid, стр. 99.

Приведенитѣ примѣри ни показватъ следующитѣ три нѣща, 1) че грамадната часть отъ нашитѣ дребни занаятчии, които още сѫществуватъ, по никой начинъ не може да се отнесе къмъ категорията на самостоятелнитѣ господари, и трѣбва да се отнесе къмъ категорията на наемнитѣ работници, съ тази разлика, че положението ѝ е много по-мизерно, отколкото онова на работницитѣ, които работятъ въ фабрикитѣ; 2) че и у насъ, както и въ всички други страни, търговецътъ е, който се явява начело на модерното производство и неговъ организаторъ, и 3) че капиталистическитѣ форми на производството и у насъ се сълровождатъ съ сѫщитѣ явления, както и въ другитѣ страни, т. е. тѣ и у насъ създаватъ *домашния трудъ*, *ново дребно производство*, което се явява за капитала средство за безконтролна и най-безчестна експлуатация на труда.

И тъй, ясно е, че нашитѣ занаяти пропадатъ, че занаятчиитѣ се пролетаризиратъ и че, изобщо, дребно-занаятчийската класа се преобръща въ наемническа класа.

Обаче, пита се: намѣсто дребното производство явява ли се ново, т. е. замѣства ли се то отъ капиталистическото? Ако наистина последното измѣства първото, тогава трѣбва да се развива фабричното производство, а съ него заедно да се увеличава и числото на фабричнитѣ работници. Да видимъ, какво ни говоратъ фактитѣ.

Споредъ отчета по индустрията въ България до края на 1897 г., издаденъ отъ Министерството на Търговията и Земледѣлието, въ България е имало:

	фабрики и работилници	работници	вложенъ капиталъ	производство
въ 1894 год.	501	5,732	34,201,757 лева	30,562,142
въ 1897 год.	566	6,732	37,201,757 „	неизвѣстно
въ 3 години	+ 65	+ 1,000	+ 3,000,000	неизвѣстно

Значи, въ единъ периодъ отъ три години числото на фабрикитѣ и индустриалнитѣ работилници се е увеличило на 65, работницитѣ съ 1000 души, вложения капиталъ съ 3,000,000 лева. Тоя последния е вложенъ само въ постройки и машини, когато въ 34,201,757 лева, вложенъ въ 501 фабрики и работилници, влиза и обрѫщателния капиталъ. Но освѣнъ горнитѣ индустриални заведения отъ началото на 1895 до края на 1898 год. сѫ дадени концесии, съгласно закона за насърдчение на мѣстната индустрия, за 16 нови фабрики, а именно: *една* за циментъ и хидравлическа варь; *двѣ* за захаръ; *двѣ* за памучни прежди; *една* за хартия; *три* за стъкла и за стъклени издѣлия; *двѣ* за мукави; *три* за стеаринъ, стеаринови свѣщи и маргаринъ; *двѣ* за кибритъ—фосфоренъ и безфосфоренъ. Стойностьта на постройкитѣ и инсталациитѣ, за построяване на фабрикитѣ, съгласно условията на концесиитѣ, струватъ около 7,000,000 лева. По сѫщия законъ, безъ право на районъ, министерството е дало позволение за построяване и на следующитѣ фабрики: за рафиниране на петролеумъ въ Варна и Бургасъ; за коля, вагони, топове и други; за желѣзни изделия; за кожи и екстракти за кожи; за една дъскорѣзница[15]).

---

[14] Ibid., стр. 101.

Както виждаме, фабричното производство бърже се увеличава и особенно бърже се развива то отъ 1894 год. насамъ, т. е. тъкмо въ периода, когато се съзна, че дребното занаятчийско производство пропада. Въ сѫщото време увеличава се, естественно, и числото на фабричнитѣ работници. Обаче, въ числото на последнитѣ, показано отъ отчета, не влиза числото на работницитѣ, заето съ домашенъ трудъ, но сѫществуването на които, както видѣхме, напълно зависи отъ фабрикитѣ и които сѫ сѫщо такива фабрични наемници, както и ония, които работятъ въ фабрикитѣ, особенно въ текстилнитѣ фабрики. Подирѣ, въ числото на индустриалнитѣ заведения не влизатъ минитѣ и рудницитѣ, въ които работи едно солидно число работници. Но най-важно е да се забелѣжи, че посочената отъ отчета на министерството цифра за фабричнитѣ работници у насъ е съвършенно не съотвѣтна съ дѣйствителностьта. Споредъ едно изследвание, печатано въ сп. „День“ още прѣзъ 1892 год., въ фабрикитѣ въ Габрово, Трѣвна, Казанлѫкъ, Карлово, Сливенъ и Самоковъ числото на работницитѣ, експлоатирани отъ тѣхъ, възлиза на повече отъ 6,000 души.[16] Очевидно е, че сведенията на министерството за числото на работницитѣ, заети въ нашитѣ фабрики и индустриални работилници, сѫ невѣрни и че числото имъ е много по голѣмо, може би, три и четири пѫти по-голѣмо, отъ посоченото въ отчета за нашата индустрия. Най-сетнѣ, въ посоченото отъ министерсвото число не влизатъ работницитѣ, които сѫ заети въ открититѣ вече нови фабрики следъ 1897 година, както въ захарната, кибритената, памучната и др. Както и да е, но ясно е, като день, че дребното производство се измѣства отъ едрото, отъ фабричното, че въ *обрадотвателната индустрия* въ България господствующа система става фабричната, че се концентриратъ капиталитѣ, собственностьта и орѫдията на производството въ по-малко рѫцѣ, че занаятчийската класа се пролетаризира и че фабричния пролетариатъ се увеличава.

Истина е, че старото дребно занаятчийство, макаръ и въ крайно мизерно положение, сѫществува още, особено въ вѫтрѣшнитѣ градове, и че фабричната система и у насъ създава ново дребно занаятчийство, *нова домашна индустрия*. Но, първо, тука е важна *тенденцията* въ економическото развитие; важното е, че фабричната система става господствующа. Второ, съ разширението на пѫтнитѣ съобщения, т. е. съ прокарването на желѣзнопѫтната мрѣжа господството на фабричната система се усилва. А еднажъ станала господствующа, тя окончателно съсипва старото дребно занаятчийство. Новата домашна индустрия, която нагледъ иди да замѣсти старата домашна и дребна занаятчийска индустрия, тя е предварително необходимо основание за усилването на фабричната система. Навредъ, гдѣто капиталистическия начинъ на производство се развива, той създава новата дребна индустрия, като предварителна необходима форма на експлуатацията на труда въ интереса на капитала, необходима за ръста му. Голѣмата врява, която се дига около въпроса за развитието на занаятитѣ и дребно-занаятчийската индустрия отъ нашитѣ буржуазни економисти, не е нищо друго, освѣнъ най-добъръ признакъ, че капиталистическия начинъ на производство въ България намѣри своитѣ основания, почувствува подъ себе си здрава почва и е въ пѫтя на своето естественно развитие.

---

[15]) Гл. Списание на Българското Икономическо Дружество, год. II, кн. 6 – 7, стр. 324.

[16]) Гл. „День“, год. II, кн. III и IV, стр. 208.

И тъй, въпрѣки безсилнитѣ твърдѣния на Минцесовци, Деборовци и concortes и за тѣхно най-голѣмо огорчение, „Марксовата теория за еволуцията“ напълно се потвърдява и на економическото развитие въ България. Въ нашата обработвателна индустрия, т. е. въ нашето занаятчийство става цѣлия оня процесъ, за който ни говори Марксъ. Да видимъ още, въ какво положение се намира нашата *добивателна индустрия*, т. е. земледѣлческата.

(следва)

◆

I.

Предачката.

До здрѫстени облаци дъжделиви
Исплувалъ бѣ сънливий луненъ ликъ. —
А стринка ми съ рѫцѣ треперливи
Доприда̀ше на бледия свѣтликъ.

Посѣднала подъ схлупената стрѣха,
Съ хурката си на порутений прагъ,
Тя мисляше, и сълзитѣ течаха
Безутѣшно по образа ѝ благъ.

Съсъ втренчени очи къмъ небесата
На бдѣние отдала бѣ се тя
И гледа̀ше унило на луната
И слуша̀ше въ нощната самота:

Тъжовното вретенено бръмчение,
Сълзитѣ ѝ какъ глухо румолятъ,

На ближний лѣсъ тайното шумоленье
На чучура водитѣ катъ чуртятъ . . . .

И слуша ги, а мислитѣ ѝ волни
Не спираха: — тѣ бродѣха далекъ;
Подигаха въ гѫрди ѝ слаби, болни
Безотрадни въздишки, хленчевъ екъ.

И сълзливи очи къмъ небесата
Подига пакъ: — луната въвъ заслонъ
На облака потъна . . . И ней въ душата
Се нова скръбь подига, кървавъ стонъ.

Пѣсень на Работничката.

I.

Чудни сили, моминско въжделенье
Вълнува менъ сега: —
Не мѫчи ме ни болка, ни тревленье
На черната тѫга.

И гледамъ азъ съ услада на лѫчитѣ
Слънчеви вѣздень,
И вслушвамъ се съсъ трепетъ въвъ пѣснитѣ
На славея плѣненъ.

Но до кога! — Не бѣдна ли съмъ ази! . . .
Свещенния полетъ
На мойто *азъ* зла участь ще погази,
Ще клюхне той злочестъ.

Силитѣ ми юнашки, великански
Не ще ли нищета
Да ги испий и моя духъ гигантски
Заглъхне подъ скръбьта!

Тѣзъ чернитѣ очи въгленови
Отъ сълзи ще запрàтъ
И нуждитѣ съ чиличени окови
Сърдце ще задушàтъ . . . . .

Ахъ, хубава и мощнокръвна младость,
Прибери ме следъ тебъ: —
Не искамъ азъ да стигна хила старость,
Не искамъ просенъ хлѣбъ.

II

Следъ работа.

Следъ тежкий трудъ азъ сѣщамъ се убита
Съ изсъхналъ сломенъ духъ;
Снагата ми се чини съ смрадъ напита —
Свѣта ми й грозенъ глухъ.

Природата бледнава й предъ очи ми
Катъ призракъ е за менъ,
Повѣхнуватъ мечтитѣ ми любими,
Исчезва всѣки блѣнъ.

Готова съмъ да плача, като дѣте,
Съсъ кървави сълзи;
Но никога прошка — на враговетѣ,
На нашитѣ врази.

На тѣзи, що смучатъ плътьта ни млада
И гаврятъ се съсъ насъ,
Отъ тѣзи, що работника днесь страда —
На тозъ всемиренъ бясъ.

III

На праздника.

Загаснуватъ на слънцето лѫчитѣ
И трепкатъ тѣ безъ спиръ: —
Ахъ, какъ леко поематъ ми гѫрдитѣ
Свободниятъ ефиръ.

Таинствени мълвежи околъ мене
Долавямъ съ трепетъ азъ
И сѣщамъ пакъ сладкото въжделенье —
Момински захласъ.

На любовьта навѣя ме обайва
Сърдце ми пакъ лудей;
Небето ме здрависва и плѣнява
И Косътъ радо пѣй....

Но утрѣ!... Пакъ незгоди и мѫченье,
Пакъ душенъ въздухъ, смрадъ;
Пакъ, боже мой, оскѫдности, лишенiе
И пакъ съ хумотъ на вратъ.

III

Пробуждание.

Начесто азъ, народе мой, страдаленъ,
Оплаквамъ те, скърбя въ едно съ тебъ —
По часове въ тжгитѣ си забравенъ,
Прекарвамъ азъ: разбитъ, просълзенъ, бледъ.

Но що отъ туй ! Моята тжга болна
Смегчава ли несносния ти гнетъ ;
Можахъ ли азъ минута свѣтла, волна
Да отдамъ тебъ, народе мой злочестъ ! . . . .

О, не!!... Съзнахъ!—Разбрахъ, че не съ въздишки
И не съ сълзи надвива се въ тозъ свѣтъ : —
А съ усилия и жъртви мжченишки
Се туря край на человѣшкий гнетъ.

Ив. Кириловъ.

* * *

НОВИ КНИГИ.

Д-ръ Л. Х. Морганъ. — Първобитното общество, *изслѣдване върху прогресса на человѣчеството отъ дивачеството прѣзъ варварството и до цивилизацията.* — Прѣвелъ отъ нѣмски Т. Тжпанковъ. Тутраканъ, издание на Н. Мавродиновъ, 1899. Стр. VIII + 578, Ц. 4·70 л.

Насъ много ни зачуди това, дѣто единъ новъ издатель и въ такова време, когато всички книжари и книгоиздатели се оплакватъ отъ недобрия вървежъ на книжната търговия, се е решилъ да издаде на български такъвъ голѣмъ томъ, какъвто представя отъ себе си книгата на Моргана. И все пъкъ за похваляване е постжпката на този издатель, ако той се е ржководилъ отъ желанието да пуска въ свѣтъ дѣйствително полезни книги и ако се е решилъ да жертвува сигурнитѣ печалби, които докарва издаването на безцвѣтни книги за срѣдни читатели, само за да излѣзе на български такава цѣнна книга, като „Първобитното общество“. И като оставимъ настрана съображенията за това, че тази книга не може широко и бърже да се распространи, та така ще докара загуби на своя издатель, ний все пъкъ би трѣбвало да отбелѣжимъ като събитие въ нашата литература появяванието на книгата на Моргана. Ние би трѣбвало да смѣтаме като дългъ на всѣки интелигентенъ човѣкъ да спомогне колко може за разпространяванието на книги като тая. Но колкото голѣма трѣбва да бѫде за насъ радостьта, че свѣстна книга излиза на български, толкова по-вече трѣбва да скърбимъ за това, че на тази книга е даденъ единъ невъзможенъ и нетърпимъ преводъ. Често започнаха напоследъкъ да се чуватъ у насъ оплаквания, че ние нѣмаме сѫщи специалисти, че никой дѣятель, било въ обществения, било въ литературния животъ, не се е предалъ строго на една опредѣлена работа, та съсъ съвършенство да я извършва. Може би да има нѣщо въ дѣйствителностьта, което да отговаря на това, но за всичко сѫ виновни пъкъ тия, които се оплакватъ. Малко искате, любезни господа, за това малко ви лаватъ. Малко интелигенция трѣбва вамъ и вашитѣ служители малко интелигенция туратъ въ работитѣ си. „Много му разбиратъ у насъ, въ България“, казватъ и винаги предпочитатъ да направятъ нѣщо посрѣдственно само по-малко трудъ да употрѣбяватъ. И наистина „малко му разбиратъ у насъ въ България“! Ако единъ политически дѣятель не е явенъ разбойникъ — това имъ стига; ако единъ чиновникъ не е злоупотрѣбилъ държавни пари — за по-нататъшнитѣ му достоинства не питатъ; ако на едни избори нѣма пролѣна кръвь и нѣма счупени кости — хвалятъ се, че това сѫ избори безъ насилия и образцови избори; ако единъ писатель не е преписалъ буква по буква отъ чуждестранни автори — той е достоуважаемъ писатель; ако единъ преводачъ знае отгорѣ — отгорѣ граматика, умѣе да поставя точки и запитаи, така е наредилъ думитѣ, че „поне тукъ-тамъ да се разбира“ — отъ него сѫ доволни и пр. и пр.

Съ тази нехайность у нашитѣ читатели къмъ най-жизненитѣ интереси на българската литература се обяснява вирѣнието на всичко посрѣдствено въ нея, отъ това малко задирване къмъ достоинствата на всѣка литературна работа зависи обстоятелството, че и тѣзи, които сѫ способни да направятъ нѣщо добро, не полагатъ достатъчно трудъ. Въ преводаческата литература това може би има най-вече мѣсто. Колко добри книги сѫ се явили на български въ безобразни преводи, такива преводи, които не даватъ възможность дори мислитѣ на авторитѣ да се разбиратъ. Помислитѣ си за преводитѣ на Москова, на Саламонова и др. А какво множество сѫ ония преводачи, които се съблазняватъ отъ евтиния печатъ у насъ и, имайки малки сумици пари, ставатъ сами издатели на свои преводи? При това тукъ азъ говора само за преводитѣ на по-хубавитѣ книги, които сѫ се появили въ нашата литература.

Такъвъ нетърпимъ преводъ бѣше даденъ на Енгелсовата книга „Происхождение на фамилията и пр.“, отъ която читателя вече добрѣ познава съчинението на Моргана, та нѣмаме ние нужда да говоримъ за достоинството на самото съчинение. Ние ще обърнемъ внимание само на безобразния преводъ.

Ние нѣмаме време и търпение да свѣряваме цѣлия текстъ на превода съ нѣмския текстъ. За това ние ще се задоволимъ да посочимъ на това, което само тукъ-тамъ успѣхме да забелѣжимъ. Ние ще посочимъ на най-яркитѣ черти, а четателя нека сѫди самъ за онова, що остава подиръ тѣхъ, за онѣзи грѣшки и неясности, подробното посочване на които би изисквало да се напише доста обемистъ томъ.

Преводача има твърдѣ повръхностно понятие за това, какво ще каже добросъвѣстно отнасяние къмъ такава книга и къмъ такъвъ авторъ. Най-безцеремонно той си е позволилъ да изпуска мѣста въ текста и въ забелѣжкитѣ особно. Ако не можемъ да направимъ смѣшното предположение, че преводача е намиралъ излишни нѣкои пассажи и забелѣжки, та се е погрижилъ да корегира автора, то остава да мислимъ, че преводача е изпускалъ това, което не е могълъ да преведе. Напримѣръ, пропуснати сѫ забелѣжкитѣ, които се намиратъ на следнитѣ страници отъ нѣмския текстъ: 12, 13, 14, 17, 19, 21, 25, 26, 27, 28, 29, 33, 35, 37, 38, 43, 46, 49, 55, 59, 67, 70, 71, 75, 80, 83, 85, 96, 105, 113, 122, 187, 200, 207, 211, 213, 239, 257, 280. — Въ началото на книгата е пропуснато мотото изъ Хорация; пропуснато мѣсто има въ текста на стр. 4 (споредъ нѣмския), на стр. 201 и пр. — Може би преводача смѣта това за маловажно нѣщо, а и читателя да е съгласенъ съ него. Намъ се случи веднажъ да преглеждаме единъ твърдѣ лошъ преводъ, па и самия преводачъ го държеше за такъвъ, та бѣше счелъ за нуждно въ едно предисловие да съобщи следньото на читателя: „може наистина превода ми да е твърдѣ лошъ, но отъ книжката, която прѣдлагамъ, читателя все ще разбере, че не е направенъ отъ каль“. (Книгата, за която става дума, съдържаше естественно-научни обяснения за произхода на човѣка). Наистина, толкова можеше да се разбере отъ превода на тая книжка, но нищо по-вече. Г-нъ Тѫпанковъ ще се утѣшава ли сѫщо така отъ мисъльта, че и безъ тия забелѣжки и изпуснати мѣста „читателя все ще разбере“, че човѣчеството е вървѣло отъ диващината презъ варварството до цивилизацията, а модерната фамилия е произлѣзла чрезъ преходни стъпени отъ кръвнородственната?

По-нататъкъ г. Тѫпанковъ, като не е зналъ точното значение на нѣкои думи, или не се е пригледалъ, е превелъ на много мѣста по една дума криво, та отъ това цѣлия смисълъ на предложението се измѣнява. — Напримѣръ думата Einheit, която означава единство или пъкъ единица, той превежда почти на всѣкадѣ съ „Ядка“. Понеже тая дума се срѣща на всѣкадѣ по цѣлата книга, то и навсѣкадѣ думата „ядка“ е въ врѣда на смисъла. Прочетете на стр. 5: „Родътъ е ядката на тая организация (на общината, societas, б. р.)“. Ще помислите, че родътъ е ядка на общината, около която се прилѣпя останалата часть отъ тѣлото на последната. А автора просто иска да каже, че рода е една единица въ общината, която се съставя отъ много подобни единици. На сѫщата страница думата „Keim“, която означава зародишъ, енбрионъ е пакъ преведена съ „ядка“, а думата „Erfahrung“, която означава опитъ или опитность, е преведена съ „знание“, та така се е получило следньото: идеята за собственностьта „появила се още въ дивашкия периодъ, се нуждаеше отъ всичкото знание на тоя периодъ и слѣдующия за да развие ядката си (идеята има ядка, б. р.) и да приготви човѣшкия родъ къмъ възприемание на ограничающето ѝ дѣйствие“. Преводача, види се не е знаялъ, че roh значи не само суровъ, но и грубъ, и че прекрасно би било ausdrucksformen да преведе съ „изразни форми“. Четете на стр. 4: „Изглежда, че човѣшката рѣчь се е развила отъ най-суровитѣ и прости форми на изражението“. На стр. 2 вие срѣщате „сурова направа на цѣлото человѣчество“ („rohe Beschaffenheit der gesammten Menscheit“), което би трѣбвало да се преведе „грубо състояние на цѣлото человѣчество“. Азъ съмъ увѣренъ, че г. Тѫпанковъ нѣма да намѣри нито единъ словарь, който да се съгласи съ него, че Beschaffenheit означава „направа“. Думитѣ zum Theil означаватъ отчасти, а г-нъ Тѫпанковъ ги превежда съ „по голѣмата часть“. Вижте какво излиза (стр. 3): „По-голѣмата часть на тия доказателства се състои въ откритията и изнамѣрванията, които се протакатъ по цѣлия пѫть на човѣшкия прогресъ, но главно отъ фамилнитѣ форми (въ текста е Familienordnungen—фамилни наредби, б. р), които свидѣтелствуватъ за развитието на извѣстни идеи и стрѣмления“. Смисъла на противопоставянието се изгубва съ неточния преводъ. Автора противопоставя „отчасти“ на „главно“, а у преводача по формата на предложението се противопоставя „по голѣмата часть на доказателствата“ срѣщу „главната“ часть отъ тѣхъ. — На стр. 3 Keime (зародиши, зачатъци, наченки) е преведено съ „сѣмена“, та е излѣзло следньото: „Днешнитѣ фамилни форми се коренятъ във варварския периодъ , гдѣто тѣхнитѣ сѣмена сѫ преминали отъ предшедствующия периодъ на дивачеството“. Familienordnungen тукъ пакъ е преведено съ „фамилни форми“ ,макарь че думата „днешни“ е трѣбвало да напомни на преводача, че автора говори за крайния резултатъ въ развитието на фамилията, а този краень резултатъ не е „фамилни форми“, ами една единичка „фамилна форма“ и че тука Familienordnungen не може да се превежда съ „фамилни форми“. На стр. 4 думата „Stadien“ (стадии) е преведена „стѫпала“. На сѫщата страница вие срѣщате да се говори за „нарастванието на религиознитѣ представления“ и твърдѣ много ще се чудите на този новъ процессъ въ природата, измисленъ отъ г. Тѫпанкова, представленията да нарастватъ. А атвора просто говори за развитието на религиознитѣ представи. Неизвѣстно ми е, какъ г-ъ Тѫпанковъ, въпрѣки всички рѣчници, които превеждатъ думата Herd съ „домашно огнище, огнище“ и пр., се е решилъ да преведе на български съ думата стадо. Вижте на стр. 219 какво излиза: „Основата на цѣлото (на фатрията или на рода, б. р.) бѣше домътъ (кѫщата), стадото или фамилията“. Излиза, че гръцкия родъ се е състоялъ отъ стадо, основна единица негова е било стадото. Превода трѣбваше да бѫде такъвъ: „основата на цѣлото бѣше домътъ, домашното огнище или фамилията“. За да не помислите, че грѣшката е на словослагателя. прочетете на стр. 225: „Противъ неговото твърдѣние, че „къ- тадото (чети; домашно огнище, б. р.) или фамилията“

е била основата на гръцката общественна система“ и пр.—На стр. 6 вие срѣщате думитѣ „мозаическа космогония“. Вие дълго време бихте си били главата да разберете, какво може да бѫде тази „мозаическа космогония“. Какво общо има между „мозаика“ и „космогония“? Само нѣмскиятъ текстъ може да ви разреши загадката. Тамъ стои (стр. 7): „Mosaische Kosmogonie“ и думата е за „Мойсеевата Космогония“, т. е. за учението на Мойсея върху произхода на свѣта. Това неволно ни наумява за единъ нашински преводачъ, който руското „нѣтъ мочи, моченьки нѣтъ“ (нѣма сила, силица нѣма) бѣше превелъ така: „нѣма пикочь“.

Преводача се е наелъ съ такъвъ тѣжъкъ трудъ, да преведе едно такова важно съчинение, безъ да познава поне най-повърхно литературата на предмета, безъ да знае дори обикновенни работи изъ римската и гръцката история, та, неразбирайки самъ смисъла, направилъ е и читателя нищо да не разбира. Напримѣръ той превежда термина „Фратрия“ съ „братство“. Макаръ етимологичния преводъ на думата да е сѫща, но термина „Фратрия“ е установенъ вече въ науката за означаване на организация отъ извѣстенъ видъ. — Напримѣръ следъ това, г-нъ Тѫпанковъ не е знаялъ следньото: Кѫсно въ историческо време различнитѣ законодатели въ Римъ и Атина извършватъ едно дѣление на държавата (civitas) на нѣщо като административни единици; тѣзи административни единици получаватъ въ Атина име деми, а въ Римъ центурии. Тѣзи дѣления не вземаха подъ внимание родството на гражданитѣ, имаха за принципъ единъ видъ атомизирвание на нацията и застѫпваха мѣстото на старитѣ дѣления на града по родство (фратрѝи и фили, курии и триби). На чело на всѣка дема се постави по единъ демархъ, както по-напрѣдъ на чело на всѣка фратрия имаше фратриархъ. Въ нѣмския текстъ стои „Demos“ и г-нъ Тѫпанковъ превелъ това съ „Демосъ“. Г-нъ Тѫпанковъ не е знаялъ, вѣроятно, че това не е собственно име; демархъ и архонтъ сѫ пакъ нарицателни имена, но преводача винаги ги оставя съсъ заглавна буква. Следъ това, думата демосъ, както я е оставилъ преводача, отъ всѣки читатель ще бѫде разбрана въ смисълъ на „народъ“. Вижте какво излиза: гърцитѣ бѣха почнали да чувствуватъ нуждата отъ политическо общество; „и за да постигнатъ напълно тоя резултатъ, нуждно бѣше да изнамѣрятъ единъ демосъ или ограниченъ градски окрѫгъ, да му дадатъ име и пр. (стр. 215). Ще рече гърцитѣ трѣбваше да изнамѣрятъ единъ народъ, да му дадатъ име и пр., а не както е споредъ автора на книгата — да изнамѣрятъ дѣлението на деми, което дѣление дава последенъ ударъ на родовата наредба и е основа на по-висшата гражданска или политическа наредба. И такива неестественни изнамѣрвания трѣбва да правятъ бѣднитѣ гърци само поради незнанието на нашия преводачъ! Пакъ на стр. 215 има следнята безсмислица: „гражданина се вписваше въ демоса на своето мѣстожителство“. Или по-долу: „Отношенията на отдѣлна личность къмъ нейния родъ, които бѣха лични, трѣбваше да се пренесатъ върху градската територия и да станатъ териториални, при което Демарха на градската територия стжпи въ извѣстна смисълъ на мѣстото на родътъ". Понеже рода е организация отъ извѣстенъ видъ, то тя може да бжде замѣстена само чрезъ нѣкаква организация (макарь отъ другъ видъ). Следователно, най-естественно е да помисли читателя че „деммархъ" означава нѣкаква организация, а пъкъ това просто е нарицателното име на главатаря на демата. Ето какъ трѣбваше точно отъ нѣмския текстъ да се преведе това мѣсто: . . „ при което демарха на градската часть трѣбваше въ извѣстенъ смисълъ да заеме мѣстото на родоначалника (началника на рода)". Сега е вече ясно: едно длъжностно лице се замѣстя отъ друго длъжностно лице. И това сж само случайно забелѣзани погрѣшки. Като не знае преводача толкова елементарни нѣща, сигурно той не ще знае много не толкова елементарни нѣща; а пъкъ като превежда такава специална книга, неразбирайки я въ частноститѣ, то тия частности ще бждатъ за читателя още по-тъмни, нежели за преводача.

На много мѣста отъ неприглеждание, или кой знае отъ какво, преводача е предалъ съвсѣмъ превратно смисъла, разбира се тъкмо противното на онова, което е искалъ автора да каже. Например, на стр. 7 вие четете: „За нашата цѣль изключенията не сж необходими". Тази фраза изпълнява длъжностьта на преводъ отъ следнята нѣмска фраза: „Für den vorliegenden zweck ist es aber gar nicht nothwendig, dass Ausnahmen nicht sollten existiren dürfen". Ето вѣрния преводъ: „За предстоящата цель, обаче, не е необходимо, щото изключения да не сжществуватъ". Сравнете този преводъ съ горния и вижте, колко точно нашия преводачъ е предалъ мисълъта на автора. — На стр. 7 срѣщаме: „Навсѣкждѣ въ различнитѣ континенти, гдѣто може да се намѣри свързка между нѣкое сегашно учреждение и единъ общъ зачатъкъ, за происхождението на даденитѣ народи можемъ да сждимъ по общото първоначално основно плѣме. (Ueberall wo auf verschiedenen Kontinenten ein Zusammenhang zwischen einer gegenwärtigen Institution und einen gemeinsamer Keim sich auffinden lässt, kann man auf die Herkunft der betreffenden Völker selbst von einem gemeinsamen ursprünglichen Grundstamm schliessen). Ето вѣрния преводъ: „Всжду, гдѣто по различни континенти може да се открие нѣкаква връзка между една съвременна институция и единъ общъ зачатъкъ, ние можемъ да заключаваме за происхода на самитѣ народи отъ едно общо първоначално основно племе".

Неясни предложения, слѣпо следвание на нѣмската фраза и начинъ на изразяване въ врѣда на точностьта и ясностьта—цѣлия преводъ изобилва съ такива отрицателни достоинства. Ние ще посочимъ само на 2—3 примѣра:

На стр. 5: „Критическото изслѣдвание постъпенното развитие на идеята за собственностьта въ нѣкое отношение би заключавало въ себе си и най-важната часть на историята на човѣшкото развитие".

На стр. 4: „тѣхното схващание (на кръвнородственитѣ системи и на обичаитѣ досежно брака) ни позволява да прослѣдимъ ясно различнитѣ слѣдвавши една слѣдъ друга форми на фамилията“. На немски тая фраз: „diese zusammengefasst machen es möglich die Familie durch verschiedene auf einander folgende Formen deutlich zu verfolgen“. Ясния преводъ: „тия (системитѣ и обичаитѣ) схванати заедно, правятъ възможно да проследимъ ясно фамилиита въ различнитѣ ѝ форми, които следватъ една подиръ друга“.

На стр. 4: развитието на архитектурата „би могло да се изслѣдва по колибата на дивака, заедно съ всички слѣдвавши едни слѣдъ други връзки, чрѣзъ които се свръзва единъ краенъ члѣнъ съ другъ“.

На стр. 3: „Фактитѣ ни показватъ постъпенното прогресивно образувание на произтекаящето отъ това развитие на идеитѣ, стрѣмленията и побужденията“.

Ако вие бихте поискали да обърнете внимание на правописанието, на синтаксиса на преводача, вие бихте имали обиленъ материалъ отъ безграмотности. Но предъ другитѣ грѣшки и недостатъци на превода, неговата безграмотность като да е само една невинна погрѣшка. И наистина, ние сме се научили да прощаваме граматическитѣ грѣшки, стига преводача да не осакатява смисъла на превеждената книга. За превода на „Първобитното общество“, нѣмаме възможность да покажемъ тая обикновенна наша снисходителность. Когато се е намиралъ предъ едно такова предприятие, като издаванието на тая книга, дѣто се влага толкова трудъ и рискъ, 'преводача би трѣбвало хубавичко да премисли за отговорностьта, която взема върху себе си. Ето сега на български вече не може да се направи ново издание на „Първобитното общество“, а този преводъ съ толкова много важни страни отъ предмета абсолютно не могатъ по него да се сханатъ. Преводача трѣбваше да знае своитѣ сили и да се съобрази съ тѣхъ. Да даде такъвъ безобразенъ преводъ на такава цѣнна книга — това е незачитание на издателя, па ако щете — и на българската литература. Ако е трѣбвало нѣщо — какво да е — да бѣше избралъ той такава книга, дѣто неговитѣ грѣшки и незнание не биха била решаващи за разбиранието на книгата.

Добрѣ е рецензентитѣ въ нашитѣ списания да обърнатъ по-голѣмо внимание върху преводи отъ този родъ и съ общи сили да преследватъ такива ревносни прѣводачи, които нанасятъ голѣми вреди съ това, че обезобразяватъ хубави книги.

Д. Д.

Попрището на нихилиста, романъ отъ С. Степнякъ (С. М. Кравчински), съ предговоръ отъ Георги Брандесъ. Превелъ отъ руски **Гавр. Георгиевъ**. Библиотека **„Свободни часове“** № 2. Издание на Стефанъ Георгиевъ и С-е. Варна, 1899. Цѣна 3 лева.

Степнякъ е вече извѣстенъ на българската читающа публика отъ преводната наша литература, дори и дѣцата четатъ увлекателнитѣ приказки на руския писатель—Степнякъ въ „библиотека за юношеството“. Неговия прѣкрасенъ стилъ, живи образи, и вѣрний психический анализъ, приковаватъ читателя къмъ произведенията на тоя талантливъ писатель. „Попрището на нихилиста“ е видно произведение на Степнякъ. Въ него по думитѣ на единъ близки приятель на писателя, Брандесъ, описани сѫ събития, въ които самъ автора е земалъ активно участие презъ 78 г., когато революционната дѣятелность на рускитѣ нихилисти въ Руссия, насочена противъ абсолютизма, потърси не само руското общество, но и европейскитѣ държави обърнаха внимание на кървавий тероръ. За тая своя дѣятелность Степнякъ свърши живота си въ Англия, дѣто работеше като писатель до 1895 г.

Главния герой на романа, Андрей, е сѫщия Степнякъ революционеръ. Тукъ ний можемъ да се убѣдимъ въ истинностьта на това правило, че само това произведение може да бѫде живо и правдиво, което писателя е преживѣлъ. Андрея ний видимъ въ Женева, който се готви да замине за Руссия. Той е доброволенъ русски изгнанникъ и за да влезе въ отечеството си, дѣто иска да служи за освобождението му въ редоветѣ на своитѣ единомишленици революционери, той трѣбва да се изложи на много опасности. Всички тия опасности сѫ играчка за распаления революционеръ, той отива насрѣща имъ безъ да мигне. Андрей се озовава въ Петербургъ между своитѣ приятели, които го запознаватъ съ нови групи революционери. Дѣятелностьта на тия групи, състоящи отъ интелигентни млади хора, състои въ това, че тѣ пропагандиратъ между работницитѣ и младежьта революция, помагатъ на своитѣ приятели въ тъмницата, пренасятъ и распространяватъ безцензурни книги, сами печататъ и пишатъ такива книги. За тая цѣль се поддържатъ тайни типографии и консперативни квартири, дѣто живѣятъ нелегални революционери, които полицията и шпионитѣ преследватъ на всѣка стѫпка, като диви звѣрове. Не е чудно, че тия добри, честни хора, които даватъ живота си за своитѣ ближни, до толкова се ожесточаватъ, щото излизатъ на кървава расправа съ насилието Тия страшни за тиранията терористи не знаятъ лично щастие. Андрей въ Петербургъ се срѣща съ Таня, дъщеря на единъ богатъ адвокатъ, която остава и баща, отказва се отъ радоститѣ на живота и влиза между революционеритѣ. У нея билъ влюбенъ Андрѣева приятель Жоржъ и Андрей му завидѣлъ на щастието; но безъ да покаже на Таня съ нищо своитѣ чувства къмъ нея, Андрей заминава съ друга една героиня-Зина за Дубровникъ, дѣто полицейскитѣ насилия надъ политическитѣ затворници бѣха дошли до върха на безобразието. Въ Дубровникъ между другитѣ политически затворници се държеше и Зинина мѫжъ Борисъ. Зина предава своята работа на новата революционерка-Таня и отива въ Дубровникъ да рѫководи конспирацията. Тази жена съ желѣзна воля се види, че не се рѫководи отъ лични чуства при едно толкова опасно предприятие, каквото било въ Дубровникъ. Тя съ помощьта на мѣстната революционна група и двама свои сподвижници отъ Петербургъ сполучва да направи подкопъ, за да избѣгатъ политическитѣ престжпници отъ тжмницата. Подкопътъ билъ откритъ, тогава се предприема отчаено нападения на конвоя, който води политическитѣ престжпници въ сжда. Андрей напада срѣдъ улицата въ единъ голѣмъ градъ връзъ конвоя, а негова, другарь Василий откарва политическитѣ бѣжанци съ своя пайтонъ. Василий, не по-малко смѣлъ и отваженъ отъ Андрея играе ролята на неговъ слуга-пайтонджия. При това нападение на конвоя сполучватъ да избѣгатъ само двама политически затворници, а Борисъ остава въ ржцѣтѣ на властитѣ. За това трѣбватъ нови жертви и между участвующитѣ мжже и жени въ тая консперация, възниква препирня, кой отъ тѣхъ да се изложи на нови опасности. Всички, участвующи въ тия групи и консперации, до единъ сж прѣкрасни личности, високо нравствени, даже отъ гледна точка на най-строгия моралисть. Степнякъ ни рисува въ лицето на Зина жена съ желѣзна воля, която ржководи и най-опаснитѣ предприятия на революционната група въ Дубровникъ, като опитенъ генералъ. Нѣжна майка и съпруга, тя може да заглуши своитѣ лични чувства, за общото дѣло. Нея слушатъ и се подчиняватъ на нейнитѣ заповѣди, такива герои революционери, като Василиевъ и Андрей, защото тя знае да ги подчини. Другитѣ съподвижници на Зина, сжщо като нея жертвуваха и състояние и лично щастие за великото дѣло на освобождението на Русия отъ царизма.

Между тия млади моми и дами, които бѣха посвѣтили живота си на революцията, Таня, избраницата на Андрея, трѣбваше да пренесе най-голѣмата жертва — сърдцето си. Нейната любовь къмъ Андрея е описана масторски. У този на видъ суровъ човѣкъ се показва най нѣжно сърдце. Интересно е неговото признание прѣдъ Таня. Той я мжчи, и самъ се мжчи отъ ревность, но най-сетнѣ всрѣдъ постояннитѣ разногласия помежду имъ, той се признава, че тя е завладѣла сърдцето му. Таня отговаря, че е свободна, че поклонението на Жоржа е платоническо и ревностьта на Андрея неумѣстна. Андрей е честитъ, колкото може да бжде единъ честитъ човѣкъ на нашата планета, но това не му бърка той да тича изново на най-опаснитѣ предприятия. Неговата жена се мжчи. Най-добрѣ е описана тѣхната раздѣла, когато Андрей се рѣшава на цареубийство. Въ това време той не мисли толкова за своята смърть, макаръ както всѣки смъртенъ никакъ не му се ще да умира. Смъртьта не е толкова страшна за тоя безстрашливъ човѣкъ, колкото мисъльта, че това ще причини голѣми мжки на Таня. При все това той се опитва да стрѣля връзъ царя, билъ заловѣнъ и наказанъ съ смърть, а Таня и неговитѣ другари оставатъ да продължаватъ дѣлото на освобождението отечеството и просвѣщение на работническия народъ.

Всѣка страница на тоя исторически романъ диша отъ такава правдивость, щото читателя не може да се откъсне отъ книгата. Навѣрно тя ще има широко распространение между нашата читающа публика.

В. А.

Европейската дипломация и Македонскиятъ въпросъ, отъ П. Милюковъ. Прѣвелъ отъ руски Л. Вишинъ. София 1899. **Цѣна 1 л.**

Почитаемиятъ професоръ Милюковъ миналата година два пѫти посѣти Македония и съ своитѣ безпристрасни мнѣния, които даде за Македонцитѣ, както и съ научнитѣ свои изследвания обърна вниманието на русското общество връзъ тая злополучна турска область. Въ това време именно се говорѣше за възстание въ Македония и Милюковъ казва, че то е сериозно дѣло, на което трѣбва да се обърне внимание, за да се не повторятъ Баташкитѣ, или още по злѣ ерменскитѣ клания. А за да се предвари такова зло професорътъ счита за нужно да се даде автономия на Македония. Въпросътъ е, дали европейскага дипломация или една революция ще даде автономия на Македония, каквато имаше Източна Румелия?

Г-нъ Милюковъ, като е проследилъ дѣйствията на европейската дипломация отъ 76 г. на цариградската конференция и прѣзъ 80 г. проекта за реформи на румелийската Комисия, както и постѫпкитѣ на българското правителство прѣдъ портата, прави съвършенно вѣрни заключения, че всички тия проекти на европейската дипломация не сѫ нито на йота облегчили положението на македонцитѣ. Отъ двайсетъ години насамъ положението на тая турска область се е влошило, защо интелигенцията на македонцитѣ е принудена да бѣга отъ отечеството си, прислѣдвана отъ турскитѣ власти. Икономически населението съсипано, страната разорена отъ тирания; само една надежда остава на македонцитѣ, за да подобрятъ своето положение — революцията. Тази надѣжда поддържа по голѣмата часть отъ интелигенцията и подготвя населението къмъ кървава расправа съ угетителитѣ, безъ да се зематъ прѣдъ-видъ жертвитѣ, У македонцитѣ упорно се държи още една надежда за избавление — Росия. И г. Милюковъ твърдѣ добрѣ характеризира македонцитѣ въ това отношение. „Именно на такава намѣса отъ страна на Росия безсъзнателно или съзнателно се надѣва македонскката маса, само съ предвардвания не можемъ я застави да исхвърли изъ главата си тази idée fixe, толкозъ повече, че самитѣ предвардвания тя винаги е готова да истълкува по своему. Ако я предупреждаватъ — значи за нея бащински се грижатъ; ако я заплашватъ, че ще я оставятъ на произвола на сѫдбата, — значи за нея ще се застѫпятъ въ случай на нужда“.

Русия именно съ своето влияние може да накара Турция на реформи, само никога не бива да се предоставя на турското правителство въвеждането на реформи. Комисията отъ турски чиновници, каквато недавна бѣ назначена въ скопския вилаетъ още веднажъ доде да потвърди, че турското правителство никога нѣма да испълни многопътѣ обѣщаванитѣ реформи.

Такива реформи въ Македония могатъ да предотварятъ една кървава революция и да се осѫществятъ само съ гаранция на европейскитѣ сили. „Гаранцитѣ, които Европа се опитва да иска, се свеждатъ на слѣдующитѣ:

а) назначаване висши чиновници съ съгласието на държавитѣ.

в) Устроиство на европейска контролна комисия.

с) Назначение европейски чиновници и офицери, за да въвеждатъ проектиранитѣ реформи.

d) Жандармерията да се състави отъ войската на една неутрална държава.

е) Временна окупация.

г. Милюковъ прави заключение, че ако отъ Македония стане нова независима областъ на Балканския Полуостровъ, това ще бѫде въ интереса на Русия и тя „трѣбва да окаже своето давление на европейскитѣ везни“, за да стане Македония независима.

В. Б.

* * *

Постѫпиха въ редакцията нови книги:

Първобитното общество. Изслѣдване върху прогреса на човѣчеството отъ дивачеството прѣзъ варварството до цивилизацията. Отъ **Д-ръ Л. Х. Морганъ.** Прѣвелъ отъ нѣмски Т. Тѫпанковъ. Издание на Н. Мавродиновъ. Тутраканъ, 1899 год, **Цѣна 4·70 лева.**

Естетическитѣ отношения на искуството къмъ дѣйствителностьта. Отъ **Н. Г. Чернишевски.** Прѣвелъ Г. Бакаловъ. Издава книжарницата на Боянъ Блъсковъ, Варна 1900 г. **Цѣна 1.20 л.**

Чарлзъ Дарвинъ и неговата теория, съ биография и прѣгледъ на неговитѣ съчинения. Отъ **М. А. Антоновичъ.** Прѣвелъ Г. Бакаловъ. Популярно — научна Библиотека № 10. Издание на Стефанъ Георгиевъ и С-іе. Варна, 1899 г. **Цѣна 2.30 л.**

Къмъ правия пѫть, (осемь политически бесѣди). Отъ Страхилчу. Сиромашка библиотека № 1. Сливенъ, Дружествена печатница „Трудъ“, 1899 г. **Цѣна 50 ст.**

Европейската дипломация и Македонскиятъ въпросъ. Отъ **П. Милюновъ.** Прѣвелъ отъ руски Л. Вишинъ. Издава редакцията на в. „Реформи“. София, 1899 г. **Цѣна 50 ст.**

Прѣдъ мѫченическия образъ на Злочеста Македония. Написалъ **А. Раздоловъ.** Кюстендилъ 1899 год.

Нѣколко минути въ рая. (Изъ дневника на единъ мой другарь), отъ **Александръ Йосифовъ.** Часть I. София, 1899 год. **Цѣна 1.30 лева**

Годишенъ отчетъ на Обществото за устрояване безплатни ученически трапезарии за учебната 1898—1899 година, (1 ноемврий 1898 до 26 юлий 1899). София 1899.

Отчети на Сливенската Държавна Мѫжка Гимназия, за учебната 1897—98 и за 1898—99 години. Сливенъ 1899 год.

Отчетъ на Разградската Окр. М. Гимназия за учебната 1898—99 година. Третя година. Русе, 1899 година.

Двамата желѣзари, драма въ V дѣйствия, отъ **Феликсъ Пиа.** Прѣводъ отъ френски. Ефтена драм. библиот. на театрално-музикалната книж. **„Наука“**. Серия втора; Драми—трагедии № 1. Казанлъкъ 1899 год. **Цѣна I левъ.**

Невинната жертва, разказъ отъ **Александръ Йосифовъ**. София 1898 год. **Цѣна 50 ст.**

Идеалитѣ на Стамбуловщината Отговоръ на брошуритѣ: **„Едно мнѣние по случай конгреса на социалиститѣ, свиканъ въ Габрово на 11 Юлий 1899 год.“** и **„Защо му е трѣбвало“**. Севлиево 1899 год. **Цѣна 15 ст.**

Вжтрѣшенъ врагъ. Новела отъ **Иванъ Димитровъ** Кюстендилъ 1899 год. **Цѣна 35 стот.**

Уставъ на Работнический Словослагателски Синдикатъ въ Пловдивъ. Пловдивъ 1899. **Цѣна 10 ст.**

Уставъ на Работническото Печатарско Дружество „Гутембергъ“ въ гр. Русе. Русе 1899 год.

Рабочее дѣло въ Россiи. Изданiе Союза рускихъ соцiальдемократовъ. Женева 1899 год. **Цѣна 80 ст.**

Изложение за състоянието на лозята прѣзъ 1898 год. отъ отдѣлението за земледѣлието при Министерството на Търговията и Земледѣлието. София 1899 год.

Антисемитизъмъ и Социализъмъ, брошура № 1, отъ **Р.** Русе 1899 г. **Цѣна 5 ст.**

* * *

НАУЧЕНЪ ПРЕГЛЕДЪ.

Юлианскиятъ и Григорианскиятъ календари.

Всички почти знаемъ, че има два календаря. Юлиянски и Григориянски, два стила, новъ и старъ; но малцина сж тѣзи, струва ми се, които да знаятъ, защо сж два календаря. Защо, напр. ний, българитѣ, които броимъ времето споредъ стария стилъ, имаме 1-й Мартъ, а германцитѣ, които броятъ — споредъ новия стилъ да иматъ 13 й Мартъ? Защо ний да имаме 19 й Декемврий 1899 год. а тѣ да иматъ 1-й Януарий 1900 год.? Дали тази разлика е причинена отъ извѣстни прищевки, отъ желанието на европейцитѣ да ни заминатъ и въ времето, както ни сж заминали въ всичко, защото и тѣ по прѣди сж броили споредъ нашия стилъ; или пъкъ тая разлика не е резултатъ на прищевки. а на извѣстни природни закони, които европейцитѣ сж взели предъ-видъ и сж исправили грѣшкитѣ на стария стилъ, а ний не сме? Отговора на този въпросъ ще ни обѣсни ясно повдиганието на въпросътъ за замѣняванието на нашия стилъ съ новия, отъ миналитѣ години. Върху този въпросъ ний ще кажемъ нѣколко думи.

Извѣстно е, че земята въ едно и сжщо време се върти около своята ось и около слънцето. Времето за обръщанието на земята около остьта си ний наричаме денонощие, а времето за обръщанието на земята около слънцето година. Ний дѣлимъ годината на денопощия. Но обикалянието на земята около слънцето не става за тъкмо число денонощия, т. е. когато центра на земята доде въ сѫщата точка, отъ гдѣто се е почнало въртението, то точката отъ повърхностьта на земята, която по преди е била най-близко, сега веч не е най-близко, а е направила приблизително $^1/_4$ завъртение около остьта на земята. Пресметнато е, че земята прави обръщанието си около слънцето за 365 денонощия, 5 часа, 48 минути и 50 секунди, или земята прави обръщания около осьта 365 и четвърть приблизително. Но отъ такова число ний въ живота не можемъ да се ползоваме, защото годината ще трѣбва да почва въ различни часове презъ деня. Така напр., ако 1898 год. се е свършила въ 12 ч. презъ нощьта срещу 1-й Януарий следующата година, то 1899 год. ще се свърши 5 ч. 48 м. и 50 секунди сутриньта, а 1900 год. — въ 11 ч. 37 м. и 40 сек. сутриньта и отъ тогасъ ще започне и новата година и т. н. Ако отхвърлимъ частьта отъ денонощието и смѣтаме всѣка година по 365 денонощия, то всѣка следующа година ще захваща 5 ч. 48 м. и 50 сек. преди да е истекла старата. Така напр. втората година ще почне по рано отъ първата 5 ч. 48 м. 50 м, а третата отъ първата 11 ч. 37 м. 40 с., четвъртата пъкъ отъ първата — 17 ч. 26 м. 30 с., петата — 23 ч. 15 м. и 20 с. и т. н. Вижда се ясно, че следъ всѣки 4 години петата ще почва по рано на 23 ч. 15' и 20", т. е. приблизително едно денонощие. Сь други думи, въ четири години на земята остава да измине още 23 ч. 5' и 20" пѫть, до като доде въ тая точка, дѣто е била земята, когато се е почнала първата година. Въ 4 години, следователно, земята не е направила 4 пълни кръга около слънцето, а 4 кръга безъ една часть отъ кръга, която се изминава за едно денонощие приблизително отъ земята. Въ края на осмата година земята не е направила 8 кръга около слънцето, а 8 кръга безъ часть отъ кръга, изминуема отъ земята за 2 денонощия приблизително и т. н. Въ 365 четирегодишния, земята нѣма да направи 365×4=1460 пълни кръга, а 1460 кръга безъ тази часть отъ кръга, която земята изминава за 365 денонощия, а за толкова време тя изминаваа цѣлъ кръгъ. Следоватнлно следъ 365 четири години ний ще смѣтаме, като отхвърлихме по 5 ч. 48' 50" отъ всѣка година, че земята е изминала 1460 кръга, когато тя е изминала единъ по малко, т. е. 1459, съ други думи, като смѣтаме всѣка година отъ по 365 денонощия. Намѣсто да смѣтаме въ дадено време, че имаме 1-й Януарий 1459 год. ще имаме 1-й Януарий 1460 год. За да не впадаме въ подобни грѣшки, които происхождатъ отъ туй, че земята обикаля около слънцето за 365 денонощия 5 ч. 48' и 50", трѣбва отъ време на време да исправяме погрѣшкитѣ.

Въ 45 год. пр. Р. Христово, Юлий Цезаръ по съвѣта на Александрийския астрономъ Созигена, заповѣдалъ да се смѣта годината отъ 365 денонощия, но къмъ всѣка четвърта година да прибавяме по едно денонощие. Така че три години да съдържатъ по 365 деня, наречени прости, а четвъртата 366 денонощия — високосна. Едното денонощие да се прибавя къмъ м. Февруарий, които въ проститѣ години има по 28 деня, а въ високосната да има 29. Тъй кагодината, отъ която ний броимъ нашето лѣточисление, т. е. годината въ края на която 25 Декемврий се е родилъ Иесусъ Христосъ, е била високосна, то въобще всички години, които безъ остатъкъ се дѣлатъ на 4 сж високосни.

Това лѣточисление, наречено Юлианско, смѣта годината равна на 365 денонощия и 6 часа, когато въ сжщность е равна на 365 деня, 5 ч. 48' и 50''. или Юлианската година е по голѣма отъ истинската на 11' и 10''. Т. е когато споредъ Юлианския календаръ се смѣта, че годината се е току що свършила, въ дѣйствителность сж се изминали 11' и 10'' отъ новата година. Т. е. споредъ него земята е неправила единъ крѫгъ, а въ сжщность тя е направила единъ кръгъ и е взела отъ втория кръгъ пжть 11' и 10''. въ края на четвъртата година не е направила само 4 кръга, а 4 кръга и часть отъ петия кръгъ, която се изминава за 4 · 11' 10''=44' 40'', т. е. когато ний смѣтаме, че сж се изминали тъкмо 4 години въ сжщность сж се изминили 4 цѣли години и отъ петата сж се изминали 44' 40''. Когато сж се изминали 128 години, въ сжщность сж се минали 128 цѣли години и единъ день отъ новата 129 година. На Никейския съборъ въ 325 г. Юлианския календаръ е билъ приетъ отъ християнската църква и била исправена грѣшката до това време, но не била отстранена причината ѝ. Въ 1582 г. или 1257 год. следъ Никейския съборъ, грѣшката достигнала 10 деня. Затова папа Григорий XIII заповѣдалъ на всичкитѣ католици да прибавятъ тѣзи 10 деня къмъ новата година и да смѣтатъ следъ 4 октомврий не 5-о а 15-о число; заедно съ туй за да се отстрани погрѣшката за въ бждаще, били приети сжщо високоснитѣ години, както и въ Юлианския календаръ, съ тая само разлика, че въ Юлианския календаръ всичкитѣ години на столѣтията, като дѣлими на 4, понеже свършени съ двѣ нули, напр. 1500, 1600, 1700, 1800 и т. н. сж високосни години, а въ Григорианския календаръ само тѣзи отъ тѣхъ сж високосни, у които и първитѣ двѣ цифри се дѣлятъ на 4. Затова разликата до края на 16 столѣтие била 10 деня, т. е. по Юлианския календаръ е билъ 1 Януарий, а по Григорианския 11-й. Въ цѣлото 17 столѣтие разликата си останала сжщата, защото 1600 година била високосна и у двата календаря; но 1700 год. по Григорианския календаръ не била високосна, затова разликата станала 11 деня, 1800 година сжщо не била високосна,— разликата станала 12 деня. Така че сега по Юлианския календаръ имаме 1-й Януарий, а по Григорианския 13 й. 1900 год. споредъ Юлианския календаръ е високосна, а споредъ Григорианския—проста, разликата между двѣтѣ системи ще стане 13 деня Въ 2100 год. разликата ще е 14 денонощия и т. н. Съ течението на времето разликата ще става единъ мѣсецъ, два, половинъ година, година и т. н. Ще доде време, когато ний, ако се водимъ все по Юлианския календаръ ще имаме 29 й Юний т. е първия день, а европейцитѣ ще иматъ 29 й Декемврий, т. е. ний ще празднуваме нашия Св. Петръ не въ горѣщени, както е сега, а въ дебелитѣ снѣгове на сегашния католишки 29 Декемврий. Ивановъ день нѣма да празднуваме въ най-голѣмитѣ горѣщени, ще го празднуваме съ течението на времето, и презъ сегашния намъ Юний, Юлий и Августъ и т. н. Новата година сжщо ще празднуваме презъ различнитѣ дни на пролѣтьта, лѣтото, есеньта и зимата, а народитѣ, които се водѣли споредъ новия стиль, Григорианския календаръ, ще празднуватъ забелѣжителнитѣ си дни, които се падали се въ едно число на мѣсеца въ едно време: всѣкога въ туй време приблизително, когато сж го празднували и по преднитѣ години, т. е. когато замята доде въ тая точка приблизително, въ която е била, когато сж го празнали въ по преднитѣ години.

Една истинска година, както видѣхме, съдържа 365 денонощия 5 ч. 48' 50'' или изразено въ десетична дробъ 365·2422 денонощия 400 год. по Григорианския календаръ съдържатъ 303 год. по 365 деня плюсъ 97 год по 366 деня или всичко 303.365+97.336=145·097 деня, а една година има срѣдно $^{146097}/_{400}$ = 365·2425 или средната Григорианска година е по голѣма отъ истинската съ 0·0003 денонощия, което прави едно денонощие въ 3300 год. Следователно, въ всѣки периодъ отъ 3300 год. трѣбва една високосна година да се смѣта за проста.

Ясно е, мисля, защо Григорианския календаръ е приетъ отъ европейцитѣ. Юлианския е въ употрѣбленияо ще само въ Русия, България, Сърбия и Гърция.

Преди да свърша, ще забелѣжа, че най точно лѣточисление е предложено отъ астронома **Медлера**, което се състои въ това, че отъ всѣки 128 год. една отъ високоснитѣ години да се смѣта проста. По тая система годината се различава отъ истинската година по съ малко отъ 2'' и грѣшката възраства на едно денонощие въ 50000 год.

Ир-овъ.

ИЗЪ ЖИВОТА И ЛИТЕРАТУРАТА.

Критикътъ въ три лица. — Пакъ г. Велиновъ — Деборовъ — Пасманикъ. — Неговата философско-историческа патардия. — Белфортъ Баксъ и шарлатанията на Пасманикъ. — К. Каутски и отговорътъ му на Бакса. — Извъртанията на г. Велиновъ и неговата ахмащина или пристртвки. Марксизмътъ и критицитѣ му.

Въ тазъ годишната юнска книжка на сп. „Мисъль“ намираме статията на троеличния критикъ на марксизма — П. Велинова, иначе Деборовъ, Пасманикъ — „Социализъмъ и демократизъмъ“. Този претенциозенъ ратникъ на „безпретенциозностьта“, „обективностьта“ и „научностьта“, види се, въ този си „трудъ“ е намислилъ окончателно да „изживѣе“ и свърши съ „догматичното учение“ и неговитѣ „фанатични защитници“. Това се вижда: първо, отъ обширностьта на темата на г-нъ Велинова: споредъ неговото признание, той мисли най-напредъ да „изживѣе“ историко-философскитѣ, следъ туй „политико-икономическитѣ (принадената стойность)“, „социологическитѣ (класовата борба)“, теоретически възгледи на Маркса, „които свързватъ теорията съ практиката“ и чакъ тогазъ, той ще пристѫпи къмъ разглеждането на практически „въпроси“, като напр., практическата осѫществимость на социалдемокрацията, и като вѣнецъ на всичко туй, той най на края ще се занимае съ българската социалдемокрация. Както виждате, г-нъ Велиновъ се е много засилилъ. Но ний, едно, като скептици (макаръ и споредъ васъ „фанатици“ — г. Велиновъ!) и друго, като добрѣ запознати съ раждивия „умственъ арсеналъ“ на г. Велинова, още сега ще кажемъ, че надали „мишката ще роди планина!“ На туй г. Велиновъ, може би, ще ни отговори съ друга една руска пословица — „за пакость и тоягата гръмва!“ — Твърдѣ е възможно, г. Велиновъ, но ние знаемъ, че чудесата следъ Исуса Христа сѫ чиста проба шарлатания!

Второ, туй се познава по „тежката и легка кавалерия“, съ която г. Велиновъ се е снабдилъ и която той вече е пусналъ въ ходъ, като почнешъ отъ самитѣ Маркса, Енгелса, „марксиститѣ“, минешъ „социалиститѣ“ и разнитѣ „сериозни“ и „обективни учени“ и свършешъ съ разнитѣ „марксята“, както казватъруситѣ. Ний, може би, нѣкога въ бѫдаще, при други условия и настроение, по подробно ще разгледаме цѣлата „философско-историческа патардия“ на г. Велинова (Деборова, Пасманика), която той, подъ горнитѣ три „фирми“, по собственно признание, вдига въ продължение отъ 4 години насамъ, и за която той, „непретенциозния и скроменъ популяризаторъ“ има „претенциозностьта“, нахалната нескромность и смѣшната дързость да иска „благодарность“, защото съ нея (патардията си), той давалъ материалъ на много мислители! „Но трѣбва да забелѣжимъ, че „докторътъ“ сбъркалъ пусулата. Кой на кого дава материалъ? Марксиститѣ ли на „философа-критикъ въ три лица“, или той на марксиститѣ? Споредъ смѣтката на г. Пасманика излиза, че не болния*) дава материалъ и работа на доктора, а обратно!? Ами, че не марксизмътъ ли дава работа и материалъ на „толкова много“ признати и непризнати „мислители“ и „кригикари“, които упражняватъ и испитватъ мислителнитѣ си способности на него, едни безъ „гешефти“, (като васъ г. Пасманикъ. Блазѣ ви, че сте толкова безкористни въ отношенията си къмъ марксизма!), други за „гешефти“, за да получатъ нѣкаква си учена степень или пъкъ катедра въ „храма на науката?“ Ами, че я погледнѣте руската, германската, австрийската и пр. „академически“ литератури, не сѫ ли препълнени съ разни „уборвания“, „изживявания“, „критики“, и осѫждения въ реакционность, консерватизмъ и пр. благоглупости, на марксизма? Та че и нашия, какъ да го наречемъ, доморасълъ ли, или отъ вънъ прилѣтелъ, социологъ г. Велиновъ. Що върше той, ако не, по единъ най-еднообразенъ и наскучливо-креслинъ маниеръ пѣе старата пѣсень за „двата фактора“—за „външния“ и „вътрѣшния“. за „материалния“ и „духовния“ (или „моралния“, „психологическия“), за „социалния“ и „индивидуалния“, за „екоонмическия“ „идеалоисгическия“, за и пр. и пр....? Да бѣше бари стара пѣсеньта, а новъ напѣвътъ — тогава иди-дойди, ами то! И пѣсеньта му стара, а пъкъ мотивътъ.... мотивътъ още по старъ? И тази пѣсень съ апломбъ и фатовство се преподнася на българската наивна публика, като последна дума на западноевропейскитѣ „сериозни, обективни учени“ и на науката, говоряща чрезъ г. Велинова, който съ особенно задоволство и съзнание на собственното достоинство, превъсходство и величие, като гоголевия Амиосъ Өеодоровичъ Ляпкинъ-Тяпкинъ, заявяваха, че много работи и „мудрости“ „собственнымъ умомъ“ достигналъ. Както казахме, ний мислимъ подробно и отдѣлно да разгледаме теориитѣ за разнитѣ „фактори“, и сега искаме да кажемъ само нѣколко думи за г. Велинова и за неговата статия въ „Мисъль“, при туй повтаряме, безъ, обаче, да имаме цель да я разглеждаме по сѫщество.

---

*) А споредъ него марксизмътъ е боленъ човѣкъ, даже нѣщо по-вече изживялъ“ (времето си, що ли, г. Велиновъ?) човѣкъ. Тогава ний бихме питали г. Пасманика, защо се занимава той съ „изживѣли хора?!“ Вий бваше и можехте да оставите „на мъртвитѣ да ровать мъртвѣцитѣ!“ Поіайте съвѣтътъ ни г. Велиновъ, оставете се отъ таяи неблагодарна работа й ще бѫдете спокойни!

Въ тази статия г. Велиновъ между многото други цитави, (затѫ и статията му почти само цитати съдържа), резюлира съ цѣлъ редъ цитати и спорътъ между английския социалистъ, (а не „Марксистъ, г. Велиновъ!), Белфортъ Баксъ и К. Каутски. Баксъ напечаталъ въ нѣмското списание „Die Zeit“ № 93 статията: „Die materialistische Geschichtsauffassung“ (материалистическото разбиране на историята). К. Каутски му отговорилъ въ немското социалдемократическо списиние. „Neue Zeit, XIV Iahrg № 47“. По този начинъ между Белфорта Бакса и Каутски се завързалъ споръ. Сѫщностьта на спора между Бакса и Каутски читательтъ ще узнае отъ приведената статия на Каутски 1). Какъ ний гледаме на този споръ, ще съобщимъ по подробно при първи възможенъ случай, сега само ще кажемъ, че Баксъ е побѣденъ. Това признава и самъ г. Велиновъ, който на 590 стр. пише следующитѣ доста интересни редовце, които се явяватъ и собственна негота присѫда: „Отъ голѣмия отговоръ на Каутски 2), който прониква въ въпросътъ много по дълбоко, отъ колкото Баксъ и *за това достатъчно искустно разбива слабата аргументация на послѣдния* (кн.), безъ обаче да рѣшава въпросътъ“ . . . и т. н. Съ тѣзи думи Велиновъ самъ си написа плесница, „достатъчно искустно“, макаръ, може би, и безсъзнателно, се самооборва и дава горѣ-долу справедлива оцѣнка—повърхностенъ „философъ“, който не прониква „много на дълбоко“ въ сѫщностьта на предмета, а само се плъзга по неговата повърхнина.

---

[1] Прѣводътъ на тази статия ще прочетатъ читателитѣ въ една отъ следующитѣ книги на „Ново Време“.

2) K. Kautsky: Was will und vann die materialistische Geschichtsauffassung leisten. Neue Zeit Iahrg XV Band I.

И дѣйствително, съ що се отличаватъ обвиненията, възраженията и тѣхната аргументация, на г. Велинова, отъ обвиненията, възраженията и тяхната аргументация. които Белфортъ Баксъ прави на Марксизма и които Каутски „достатъчно искустно, само макаръ, споредъ васъ, г. Велиновъ, безъ разрешение на въпроса), разбива“? Не ли г. Велиновъ точъ въ точъ повтаря Бакса! При това, Баксъ има туй преимущество предъ Велинова, че неговитѣ възражения и положения иматъ по философска форма, по добрѣ сж изразени и формулирани и за това отъ формална страна изглеждатъ по дълбоки, по сериозни, а не тъй банални, шаблонни, распокъсани, несвързани и почти безъ всяка система скърпени отъ цитати, каквито сж възраженията на Велинова. И наистина, и Велиновъ поддържа теорията на „двата равноправни, едновременно или поочередно дѣйствующи фактора и названията на които ний по-горѣ изредихме, и той намира слабоститѣ и недостатъцитѣ на марксизма тамъ и въ туй, гдѣто и въ което ги намира и Баксъ. Даже указва се, че Белфортъ Баксъ“ обръща голѣмо внимание върху единъ фактъ *„отбѣлѣзанъ преди всичко отъ насъ“* [3]) т. е. отъ г. Велинова. (Кой е този, откритъ преди всичко отъ г. Велинова фактъ и какво е значението му споредъ него, читательтъ може да узнае на стр. 588-9 на горѣспоменатата книжка на „Мисъль“; ний пъкъ относително този фактъ ще поговоримъ други пжть). И г. Велиновъ, заедно съ Жореса, Бакса, Бернщейна и др. поддържа теорията за „равноправностьта“ на „духа и материята“, за двата „успоредно дѣйствующи елемента, материалниятъ или економическиятъ и идеологическиятъ или психологическиятъ“. Ето всичката „мждрость“, всичкия „критически арсеналъ“ на г. Велинова, исказани на кратко отъ самия него.... „Има и трети исходъ, [1]) защищаванъ отъ Бакса, Жореса, Бернщейна — тоя именно, *който и азъ поддържамъ* (кн.). Нито материализма, нито идеологията, като едностранчиви, не сж вѣрни. *Духътъ е нито господаръ, нито слуга на економическитѣ условия* — отъ съединението на тези два фактора се получава единъ паралелограмъ на обществении сили, които опредѣлятъ общественното развитие. *Външния (економическитѣ условия) и вътрешния факторъ (духътъ) се комбиниратъ, като равноправни сили*“ (к. н. стр. 851—52). Както виждате и г. Велиновъ оперира само съ „външния“ и „вътрешния“ фактори; съ тяхната „комбинация“ се исчерпва всичката му философско-историческа мждрость. Е, ами че нали туй сжщото, нали този сжщи „исходъ“ препоржчва и защищава много по добрѣ и много по философски отъ васъ, г. Велиновъ, и Белфортъ Баксъ? Нали него *„достатъчно искустно разбива“* и К. Каутски. „Ама, казва г. Велиновъ, Каутски не решавалъ въпроса“. Решава, не решава, ама нали „искустно разбива“ аргументацията на едно рѣшение на сжщия въпросъ, което поддържате и при туй съ сжщата аргументация и вий, г. Велиновъ? И при туй,

---

урс. е нашъ.

рвия исходъ е този на „едностранчивитѣ материалисти, втория на идеолови“.

какво решение давате вий, г. Велиновъ? Нима вашето рѣшение може се нарече философско решение? — Въ човѣшката история дѣйствува ту единъ, ту тругъ факторъ, ту „материята“ (да се изразимъ шаблонно), ту „духътъ“. Съ хиляди примѣри, казва г. Велиновъ, може да се докаже, че въ историята на човѣчеството сѫществуватъ епохи, въ които „духътъ“ е господствувалъ надъ „материята“. За доказателство на това, той привежда цитати отъ разни изследователи. Така напр. той цитира Полъ Ернеста (стр. 592) — „има многобройни случаи въ историята, гдѣто „чисто духовни моменти сѫ причинявали економическото развитие“. „Въ човѣшката история дѣйствуватъ успоредно два елемента: материалниятъ или економическиятъ и идеологическиятъ или психологическиятъ, *само че въ едни епохи дѣйствува повече единътъ, а въ други повече другиятъ елементъ*“ (к. н. стр. 588) И повече нищо, г. Велиновъ? За васъ въпросътъ е исчерпанъ и решенъ? Да, решенъ за плоскитѣ философи безъ философско мисление, за „дилетантитѣ“ на социлогията. Ами че въ единъ „философски умъ“ не може ли да се появи и въпросътъ за механизмътъ, за вътрѣшнитѣ закони на това повдигание и падание, на това взаимно смѣнение, на това взаимно дѣйствие (а споредъ г. Велинова главна категория на историята е „взаимодѣйствие“), на това комбиниране на „духътъ“ и „материята“. Нима въ единъ умъ, стремящъ се да вникне въ сѫщностьта на историческия процессъ, да открие неговитѣ пружини не може да се яви въпросътъ, на който Марксъ дава следующата конкретна форма — защо въ античния свѣтъ преобладающа роля е играла политиката, а въ срѣднитѣ вѣкове — католицизмътъ? Или вий се задоволявате само съ констатирането на факта? Или, може би, за васъ, г. Велиновъ, „духътъ“ и „материята“ сѫ марионетки, които танцуватъ на историческата сцена подъ управлението на вълшебния жезълъ, на капризния fatum на старитѣ гърци?

Чудни, удивителни „философски тенденции“ проявява г. Велиновъ въ своитѣ решения на философско историческитѣ въпроси. Но той притежава и други „тенденции“, които, щомъ узнаете, драгий читателю, не можете се стърпѣ да не извикате — аферимъ, бе пищовъ! Една отъ тѣзи „тенденции“ е и тази, че г. Велиновъ може искустно да се преструва на ахмакъ и че ужъ не разбира, какво вий искате да кажете, и следъ туй на смѣтка на ахмащината си да се погордѣе и попери, като извѣстната перната гадина, предъ читателитѣ съ своитѣ геологически, биологически и пр. познания*). Четете и се пукайте отъ ядъ по гърба. Карлъ Каутски, като възражава на Бакса, пише; „би било очевидна безсмислица да се мисли, че желанията и мислението на хората единствено и исключително се опредѣлятъ отъ външни физически причини“, както ужъ мислятъ, споредъ Бакса, представителитѣ на „крайното направление на материалистическото разбирание на историята“. Отъ само себе си се разбира, че въ изработването на идеитѣ човѣшкия организъмъ тъй сжщо играе роль, както и външния свѣтъ. Но измѣнилъ ли се е човѣшкия организъмъ, *мислителнитѣ способности на човѣка, художественно-творческата му способность* и т. н. (к. н.) колко годѣ въ продължение на историческата епоха? Разбира се, — не. *Мислителната способность на Аристотеля едва ли е надмината; тъй сжщо не е надмината и художествената способность на древнитѣ* (к. н.). Отъ друга страна, що именно се измѣнило въ външния свѣтъ? Природата? Сжщо не. Надъ Гърция сега блѣщи синьо небе, както и въ епохата на Перикла. Но за то пъкъ *обществото* се е измѣнило — измѣнили сж се, въ последния смѣтка, *економическитѣ отношения*; и до колкото сж се измѣнили хората и външната природа, туй е станало подъ влиянието на економическитѣ отношения. „Значи, економическитѣ отношения — не сж единствения „факторъ“, отъ които се опредѣлятъ „човѣшкитѣ дѣла“, „цѣлия човѣшки животъ“; но срѣдъ факторитѣ, които иматъ опредѣляюще влияние върху вървежа на човѣшкитѣ дѣла економическитѣ отношения представляватъ отъ себе си единствения изменчивъ елементъ. Другитѣ фактори се отличаватъ съ постоянство, никакъ не се измѣнятъ или пъкъ се измѣнятъ само подъ влиянието на измѣнчивиятъ елементъ; тѣ следователно, не се явяватъ движущи *историческото развитие* сили, макаръ и да представляватъ отъ себе си необходими за *човѣшкия животъ* елементи“. И ето следъ тѣзи много ясно исказани и съ примѣри илюстрирани мисли, явява се г. Велиновъ и искарва К. Каутски невѣжа по геологията и биологията, и съ задорлива надутость и пренебрежителность ви заявява, че „колкото се касае до природата, то всѣки разбира, че нито спаданието на брѣговитѣ на Скандинавския полуостровъ, нито различнитѣ измѣнения въ температурата на земното кълбо, нито новопоявившитѣ се коралови острови зависятъ отъ нѣкакви економически причини. А колкото се касае до човѣка, то било би едно отричание на еволюционната теория да се допустне, че той не се измѣня: той се измѣня не само количественно, но и качественно, не само умственно но и морално*), „авторитетно“, побѣдоносно завършва г. Велиновъ. (стр. 589). — „Экъ куда хватили! Еще умный человѣкъ“ сте ужъ, але боже, г. Велиновъ! Споредъ васъ излиза, че когато К. Каутски говори за измѣнение на природата подъ влиянието на економическитѣ отношения, той има предъ видъ брѣговетѣ на Скандинавия, атмосферната температура или Кораловитѣ острови?! Тежко ви, ако вашето разбиране не се простира по надалечъ!*) Ами когато К Каутски говори, че „мислителнитѣ способности на човѣка“, неговата „художественно-творческа способность“ не сж се, или съвсѣмъ незначително, измѣнили, значи ли туй, че К. Каутски отрича еволюционната теория относително човѣка? Не ли е очевидно, че тука К. Каутски нѣма предъ видъ анатомо-физическата конструкция на човѣшкия организмъ. Даже неговитѣ думи, че до колкото човѣкъ се е измѣнилъ въ анатомо-физиологическо отношение, то туй е станало главно подъ влиянието на външнитѣ—економически условия. Това положение никой съвременно-образованъ човѣкъ не отрича; толкова повече вий, г. докторе, можете да отричате това. На всѣкиго е извѣстно е какъ съвременнитѣ условия на труда „и производството влияятъ и се отразяватъ върху организма на работното население и на работническитѣ поколения. Извѣстно е, какви свойства, чувства и способности развиватъ у човѣка съвременнитѣ условия и начини на размѣната и търговията. Извѣстно е, тъй сѫщо какъ съвременнитѣ форми на собственостьта се отразяватъ върху психофизическата организация на имущественнитѣ класси. И много друго би трѣбвало да бѫде извѣстно на г. Велинова, ако самъ той не се преструваше на ахмакъ. Така напр., когато К Каутски говори, че психическитѣ способности на човѣка не сѫ се измѣнили, то той говори не за фактическото съдържание на съзнанието, а за неговитѣ основни елементи, за неговитѣ „сили“ да се изразимъ съ езикътъ на старата психология Той има въ предъ видъ, изражавайки се съ думитѣ на Канта трансценденталното или универсалното съзнание. А пъкъ г. Велиновъ трѣбва да знае, че туй, що Кантъ разбира подъ трансцендентално съзнание, е неизмѣнно. Не е ли знаялъ това г. Велиновъ или се е съзнателно преструвалъ на ахмакъ? — Ний му правимъ честь, и мислимъ че той съзнателно се преструва, че не разбира, какво иска да каже Каутски. Но трѣбва да знаете, г. Велиновъ, че съ таквисъ съзнателни и искусни втелявания, вий не можете обори, още по-вече „изживѣ“ марксизма! За „изживяването“ на марксизма се изискватъ други атрибути, които вий, за ваше нещастие, не притежавате. Марксизмътъ може да се „изживѣе“, т. е. да изгуби своето значение само тогасъ, когато получи обективно осѫществление и въплощение въ дѣйствителния животъ на хората, т. е. когато стане фактъ на обективно-реалната дѣйствителность. А за постигането на това Велиновскитѣ начини и средства за „изживяване“ нѣматъ абсолютно никакво значение и цѣнность.

---

*) Ний считаме за нужно да напомнимъ на г. Велинова съвѣтътъ, който другаря К. Раковски даде на наивното младо българско анарх. поколение — „О, пернати гадини, колко хубаво щѣше да бѫде да сте по скромни въ опашката си и по умни въ главата.

---

*) Това не е ли едно най „фриволно“ тълкувание и разбиране на чуждитѣ думи и мисли, г. Пасманикъ? Защо тогава, „фриволно човѣче“, вдигате толкова врява въ „Българска Сбирка“ №№ IX и X и XI—XII 99 г. противъ „фриволностьта“ на „нововременцитѣ“??

Не можемъ да не укажемъ и на друга една тенденция на г. Велинова и неговото самохвалство. Следъ думитѣ на К. Каутски, че обществото представлява единъ своеобразенъ организмъ, който се управлява отъ свои собственни закони, има свой собственъ животъ, Велиновъ самодоволно заявява: и „ний сме съгласни съ това опредѣление и сме го защищавали въ нашата литература, *въпреки нападкитѣ на нашитѣ социалисти*“. (стр. 590-91). Желателно би било, поне въ забелѣжка, да се укажеше, гдѣ, кога и кои отъ „нашитѣ социалисти“ сѫ твърдѣли противното на Каутски и противъ кого отъ тяхъ г. Велиновъ е защищавалъ горното опредѣление — че обществото е своеобразенъ организмъ, което има свои собственни закони, съ изследването и установлението на които се занимава социологията? Или вий, г. Велиновъ, и това казвате, за да покажите, че вий и сега „собственнымъ умомъ“ сте дошле до туй, до що е дошелъ и Каутски, и пакъ българскитѣ социалисти сж само едни копирачи, и то не добри? Впрочемъ, горнето опредѣление отдавна е станато достояние на обществената наука, тъй че собственния умъ на г. Велинова „здѣсь ни при чемъ“.

Г-нъ Велиновъ въ забелѣжка на стр. 586 указва на този фактъ, че въ последне време изъ средата на самитѣ „марксисти“ почнали да излизатъ критици на марксизма. За доказателство на това той привежда цитати изъ Каутски. Но преди всичко, трѣбва да забелѣжимъ, че въ цитатата изъ преведената отъ насъ статия на Каутски, когато той говори за „тѣзи господиновци, които превъзнасятъ Маркса и Енгелса, превъзнасятъ по нѣкога даже съ извънредно усърдие, но които въ сжщото време намиратъ за несъвмѣстимо съ достоинството на свободния мислитель безъ отклонения да следватъ учението на авторитѣ на материалистическото разбиране на историята“ и т. н. той има предъ-видъ не дѣйствителнитѣ марксисти, а тѣзи, които по нѣкакво си страшно и смѣхотворно недоразумение наричатъ себе си „истински“ марксисти, вѣрни истълкуватели и защитници, но само не догматични, на марксовото учение. Било какъ било, но главното е туй, че г. Велиновъ съзира въ този фактъ симптоми на „изживяване“ на марксизма и ликува по този поводъ. Защо и отъ гдѣ на кадѣ? Нима кога едно учение се подлага на самокритика, исправление и заякчение въ слабитѣ си страни отъ своитѣ привърженци, нима кога тѣ провѣряватъ неговитѣ основни положения, обективно-критически и анализиратъ и даватъ философско обосноване и точна, ясна и опредѣлена формулировка, нима това е признакъ, симптомъ на израждание, на „изживяване“?! — Не, и хиляди пжти не! Това е признакъ, това показва, че туй учение е жизнено, че то не се бои отъ острия и строгия критически анализъ, че то иска само да получи една по висша, но формално-логически по съвършенна, по твърда и строго установена форма и изражение.

Ужъ сте еволюционистъ, г. Велиновъ, а пъкъ не знаете и най простата истина, че „теориитѣ сж подчинени назаконитѣ на еволюцията, че и тѣ еволиратъ заедно и паралелно съ еволюцията на живота, на дѣйствителностьта; тъй като, що прдставляватъ отъ себе си разнитѣ теории, ако не отражение на живота, на дѣйствителностьта, които тѣ привеждатъ въ порядъкъ, въ системность? Та и Марксизмътъ, като теория, отражающа и систематизираща, внасяща порядъкъ въ социално-економическото развитие на човѣшкия животъ, и тя се подчинява на законитѣ на обществената еволюция, и тя еволира. И това е много естествено, просто и се намира въ пълна хармония съ принципитѣ на Марксизма. Марксъ е разработвалъ и развивалъ своята теория въ една епоха, въ която макаръ извѣстни елементи, извѣстни страни на социално-економическия и политически животъ да бѣха получили ясно и рѣзко изражение, доста опредѣлени форми, тъй че можаха да дадатъ потикъ и материалъ на дълбокия и гениаленъ мислитель Маркса да създаде и развие своята теория, която се яви като теоретическо освѣтление и истълкувание на окржжающата го дѣйствителность; но все пакъ други пъкъ страни на тави дѣйствителность въ тази епоха, въ която Марксъ конструираше теорията си, не бѣха се достатъчно развили, не бѣха приели тъй рѣзки и завършени форми, испъкнали на обществено економическата сцена, четвърти пъкъ тогава се намираха въ ембрионално-зародишно-състояние, тъй че, всички тѣзи страни на окржжающата дѣйствителность Марксъ не е можалъ толкова ясно да схване, да забелѣжи и да опредѣли отдѣлното тегло и значение на всяка една Ето защо, днесь, когато нѣкои отъ тѣзи факти и сили вече сж испжкнали, сж се появили на обществено-економическата сцена; когато недоразвивши тѣ се въ Марксово време страни на живота се доразвиха, получиха опредѣлени форми, кристализираха се въ опредѣлени обществено-економически кристали; когато някои тенденции на социало-економическото развитие рѣзко се обозначиха на жизнения фонъ на съвременното общество и т. н.—днесь, именно, марксиститѣ пристжпатъ къмъ обективно критическото провѣряване на основнитѣ положения, къмъ исхвърлението на невѣрнитѣ изводи и заключения и къмъ допълнението на тѣзи пробѣли въ Марксовата теория, които на времето си сж се явили естествено и необходимо следствие, огледално отражение на пробелитѣ въ обществено економическия животъ, който даде обективно-фактическия материалъ за построението на Марксовата теория. Това е ясно, като бѣлъ день. Още по ясно то трѣбваше да бжде за единъ социологъ-еволюционистъ, за какъвто препоръчва себе си г. Велиновъ.

Да, г. Велиновъ, марксизмътъ въ последне време мина подъ знаменательтъ на критиката, но тази критика е много далечъ отъ вашата и на васъ подобнитѣ „жалки звънари на трионъ по жалката ви наука“. Тази критика се състои не въ оборването, не въ „изживѣването“, (като вази г. Велиновъ) на Марксъ-Енгелсовитѣ основни принципи и идеи, а въ тѣхното по-нататашно систематическо и обективно-логическо изяснение, развитие, формулиране и философско-критическо обосноваие, исхождай и изъ постепенната еволюция на обществения животъ. Марксизмътъ днесъ страдае въ формално-логическо, но вѣренъ е въ гносеологическо-отношение. Въ това направление въ последне време се насочватъ и силитѣ на марксиститѣ теоретици. Къмъ това критическо направление на марксизма принадлежимъ и ний лично; тази критика и популяризация на Марксизма ще съставлява теоретическата ни задача, като теоретици на марксизма. Принадлежността ни пъкъ къмъ българския народъ ни налага и друга една задача, заключающа се въ изследването, изучаването и освѣтлението на развитието на българския народно-ступанственъ и обществено-политически животъ, при помощьта на принципитѣ на марксизма. Убѣдени сме, че този вѣренъ и дѣйствителенъ ключъ за разбиране историята и живота на западно-европейскитѣ народи, ще се укаже толкова вѣренъ и дѣйствителенъ и при разбиранието на нашия животъ и история. Остава само да се явяватъ дѣятелни, енергични и неуморими изследователи, (а тѣ вече се явяватъ и ще се явяватъ), които, като се въоржжатъ съ принципитѣ на марксизма, да пръснатъ животворяща свѣтлина върху живота на нашия народъ и да му покажатъ пжтя, по който ще върви бждащето му развитие, и така да направятъ принципитѣ на марксизма спасителния ржководящъ маякъ за нашия народъ по пжтя на развитието му къмъ щастието, прогресса и пълната свобода!

Nvous

СОЦИАЛЕНЪ ПРЕГЛЕДЪ.

Англо-африканската война. — Републикитѣ Трансваалъ и Оранжъ. — Происхождението имъ и устройството имъ. — Борбата имъ съ английското владичество въ Южна Африка. — Причинитѣ на днешната война. — Поводътъ за почването й. — Ултиматумътъ на Трансваалъ и английското правителство. — Военнитѣ дѣйствия. — Отношенията на великитѣ държави къмъ войната. — Краятъ й и последствията отъ нея.

Единъ мѣсецъ вече се изминава, откато далечъ отъ насъ, въ Южна Африка, се води не равна борба, въ която на една страна стоятъ двѣ малки държавици — Трансваалъ и Оранжъ, а на другата — една първокласна държава и първостепенна морска сила — Велика Британия. На едната страна е правото, а на другата — егоизмътъ и грубата сила. Единъ мѣсецъ вече цивилизования свѣтъ, особенно оная негова часть, която тъй неотдавна провъзгласяше, че настжпило времето на международния миръ и на третейскитѣ сждилища, е равнодушенъ свидѣтель на една война, въ която егоизмътъ и грубата сила се нахвърлятъ съ всичката си грозна енергия върху правото.

Войната, която се води отъ единъ мѣсецъ насамъ между южноафриканскитѣ двѣ републики и Англия, не е нова; тя датира отдавна. Може би, тя е последния актъ отъ едновѣковната борба между една шепа личности, които сж подирили далечъ отъ отечеството си почеститъ и независимъ животъ, и една държава, която вижда величието на своя народъ въ унищожението на тая шепа горди и смѣли личности. Днешната англо-африканска война е, навѣрно, последния актъ на историческата драма, която се разиграва въ Южна Африка отъ единъ вѣкъ насамъ. Каква е, наистина, историята на борбата?

Нѣколко мили далечъ отъ океана, заобиколени отъ всички почти страни съ английски колонии, се намиратъ двѣтѣ малки южноафрикански републики — Трансваалъ и Оранжъ. Основатели на тѣзи двѣ държавици сж холандски преселенци, които се наричатъ бури böeri), т. е. селени. Историята за преселването на последнитѣ въ Южна Африка е давнишна. Въ началото отъ втората половина на 17 вѣкъ, почва се преселването на холандци и французи (хугеноти) въ Южна Африка, а именно въ Капландия. Тъкмо презъ това време Холандия, която до 17 вѣкъ бѣше първа въ търговско и индустриално отношение, почва да губи своята хегемония, да отстжпва предъ конкуренцията на Англия, която презъ сжщото столѣтие бърже се развива въ економическо отношение. Упадъкътъ на холандската индустрия и търговия е продизвикала емиграцията на една часть холандци въ Южна Африка. Подиръ тѣхъ сж последвали преследванитѣ хугеноти въ Франция и заедно съ холандцитѣ се заселиха въ Капландия. Въ сжщото време, съ упадъка на Холандия, Англия, останала безъ съперници, силна по море, почна да простира на далечъ своето владичество, да основава колонии, съ цель да разшири пазарището за стокитѣ на своето бърже растящо фабрично производство. Тази нужда тя всѣкога е чувствувала, но тя е станала особно чуствителна следъ отпаданието на Сѣверна Америка отъ нея въ XVIII вѣкъ. Кадѣ края на това столѣтие тя почва да дири пазари въ основанието на колонии въ Африка, Капландия, населена съ едно европейско население, за Англия се яви готова колония и твърдѣ сгодна за целитѣ й. До това време холандцитѣ и французитѣ, следъ опорита борба съ туземнитѣ черни племена, продължаваха да сжществуватъ независими. Въ 1793 год. Англия се явява въ Капландия и обявява я за свое владѣние, а преселенцитѣ съ туземцитѣ — за свои подданници. Обаче, холандцитѣ възстанали противъ натрапеното владичество. Англия, въсползувана отъ туй, съ сила и окончателно присъедини Капъ къмъ своитѣ владѣния. До 1817 година холандцитѣ търпѣли английското владичество Но то все повече ставало непоносимо за тѣхъ. Най сетнѣ презъ 1817 год. най голѣмата часть отъ тѣхъ напускатъ Капската колония и се преселватъ задъ рѣката Оранжъ. Тука тѣ въ 1824 год. основаватъ републиката подъ името Оранжъ.

Оранжската република, обаче, не дълго е сжществувала независимо. Следъ като съ упорита борба покориха дивитѣ племена оттатъкъ рѣката Оранжъ, буритѣ обявили въ 1842 год. своята нова държавица за независима република. Англия до това време не ги е преследвала и имала смѣтка да не прави това. Тя, еднажъ намѣри готови колонии, безъ да изгуби нито единъ човѣкъ и безъ да изхарчи нито единъ патронъ, присъедини съ чужди усилия дивитѣ племена въ Капската колония къмъ своитѣ владѣния. Сжщото тя направи съ Оранжъ. Тя остави оранжскитѣ бури, наричани бургери, да покорятъ туземнитѣ диви племена и да устроятъ колония, а подирѣ тя постжпва както и въ Капландия. Англия, подъ предлогъ, че буритѣ, заселени оттатъкъ рѣката Оранжъ, сж нейни подданници, праща войска и обявява оранжската република за свое владѣние. По такъвъ начинъ съ труда и жертвитѣ на буритѣ въ борбата имъ съ африканскитѣ чернокожи Англия увеличава своитѣ колонии. По нататъкъ ний виждаме, че сжщата грабителска колониална политика употрѣблява Англия за увеличение своитѣ владѣния въ Южна Африка.

Подиръ насилственното присъединение на оранжската република къмъ владѣнията на Англия една голѣма часть отъ оранжскитѣ бури напуснали новото си отечество, и съ желание да се избавятъ отъ английското владичество и да живѣятъ свободно, преминаватъ презъ рѣката Ваалъ, притокъ на рѣката Оранжъ и, следъ като покорили трансваалскитѣ мѣста, основали извѣстната днесъ подъ името *трансваалска република*, т. е. *презваалската* държавица, на която е било писано да играе важна роля въ сѫдбата на Южна Африка. Англия и тука се опита да приложи сѫщата политика и къмъ новообразуваната държавица. Следъ като трансвалскитѣ бури покориха туземцитѣ и почнаха да живѣятъ независимо, Англия поиска подчинението имъ подъ нейната власть. Но трансваалцитѣ въ споразумѣние съ оранжцитѣ отказали да се подчинятъ на английската власть. Въ 1848 год. трансваалцитѣ гласуватъ своята конституция, избиратъ за предсѣдатель на своята република отличившия се по своята храбрость и опитность гражданинъ Преториусъ. Англия изпрати войска подъ предводителството на губернатора на Капската колония да подчини на английската власть смѣлитѣ трансваалци. Обаче последнитѣ заедно съ оранжцитѣ обявили война на Англия, която се протакала до 1852 година. Трансваалцитѣ подъ предводителството на своя предсѣдатель Преториусъ нанесоха редъ поражения надъ английскитѣ войски. Тѣзи поражения принудиха най-сетнѣ Англия да признае независимостьта на Трансваалъ въ 1852 год., а въ 1854 год. призна и независимостьта на Оранжъ.

По-нататъшнитѣ събития ни показватъ, че Англия, като бѣ принудена да признае независимостьта на Трансваалъ и Оранжъ, не се отказа отъ мисъльта при благоприятни условия да ги подчини отново подъ своята власть. Научена отъ опита, че буритѣ и бургеритѣ не лесно се подчиняватъ и научена съ чужди жертви и усилия да завладява африканскитѣ колонии, Англия измѣни политиката си спрямо Трансваалъ и Оранжъ. Намѣсто политиката на откритата борба, тя се залови за политиката на подкупитѣ и бунтуванията на околнитѣ и вѫтрѣшнитѣ трансваалски и оранжски туземци и политиката на чисто разбойническитѣ нападения дебнишкомъ. Политиката на Англия отъ 1852 и 1854 година се е състояла въ бунтувания съ подкупъ на чернокожитѣ племена въ Оранжъ и Трансваалъ и околнитѣ мѣста противъ двѣтѣ републики и, ползувайки се отъ предизвиканитѣ по тоя начинъ размирици, тя е пращала деблишкомъ войски, за да завладѣе непокорнитѣ бури и бургери. Така въ 1872 година Англия, възползувана отъ такива размирици въ оранжската република, присъедини една часть отъ територията ѝ, заедно съ гр. Кимберлей, къмъ своитѣ владѣния. Въ 1871 година, Въ Грикаландъ, мѣстность между Ваалъ и Оранжъ, населена отъ бури и хотентоти, смѣсени чрезъ бракове въ ново племе, подъ името грикаси, се откриха богати рудници за злато и диаманти. Англия пусна въ ходъ всички средства, за да заграби тая богата мѣстность, и по горния начинъ тя въ 1872 год. я отне отъ Оранжъ. Въ 1877 година Англия по сѫщия начинъ се опита да присъедини къмъ своитѣ африкански владѣния и Трансваалъ. Въ 1876 година избухна война между трансваалската република и Кафритѣ, поддържани отъ Англия Възползувана отъ тази война, Англия праща едно отдѣление войска отъ 32 конника подъ предводителството на Сѫръ Сепстонъ въ Претория, столицата на Трансваалъ, наречена тъй въ честь на първия предсѣдатель на републиката Преториуса, съ цель да присъедини Трансваалъ къмъ своитѣ владѣния. Трансваалцитѣ не сѫ очаквали подобно нѣщо и силно възнегодували, обаче преди да се заловятъ за оржжието, опитали сж предварително мирно да вразумятъ своя врагъ; тѣ протестирали предъ лондонското правителство и пратиха делегати въ Лондонъ, а именно днешния предс. Павелъ Крюгеръ и Жубертъ. Разбира се, английското правителство никакво внимание не обърна на протеститѣ и на желанията имъ. Три години се изминаха въ преговори, додѣто въ 1880 год. английското правителство на чело на многохваления „великъ старецъ“ Гладстона официално отнѣ независимостьта на трансваалската република. Тогава, въ 1880 год, буритѣ, възмутени отъ това, грабнали пушкитѣ и подъ предводителството на Крюгера и Жуберта испъдили англичанитѣ изъ Претория и обявили война на Англия. Английскитѣ войски следъ нѣколко поражения, най-сетнѣ, били окончателно погубени отъ Жуберта въ планината Мажуба. Англия биде принудена да иска миръ и въ 1881, по сключената за това конвенция, призна независимостьта на трансваалската република, но съ следующитѣ права на Англия:

1) да контролира външната политика на републиката;
2) да прекарва свободно презъ Трансваалъ свои войски;
3) да одобрява вжтрѣшни закони или да ги отхвърля.

Отъ такава независимость трансваалцитѣ не можаха да бждатъ доволни; но обиколени отъ всѣка страна съ враждебни племена и английски владѣния, недостатъчно още приготвени, за да продължаватъ войната, и главно обезпокоявани на сѣверъ отъ бешуанитѣ, покровителствувани отъ англичанитѣ, буритѣ приеха предложения имъ отъ Гладстона миръ и независимость, обаче съ намѣрение при първия сгоденъ случай да добиятъ пълна независимость отъ Англия. И дѣйствително, подиръ три години трансваалцитѣ принуждаватъ Англия да признае пълната независимость на трансваалската република. Следъ свършванието на войната, буритѣ избраха за предсѣдатель енергичния и неустрашимия Крюгеръ, или Чичо Крюгеръ, както сега го наричатъ фамилиарно трансваалцитѣ. Три години подиръ това въ 1884 година Крюгеръ обявилъ война на бешуанитѣ и не прекратилъ войната, додѣто не накаралъ Англия да се откаже отъ конвенцията, сключена въ 1881 година и да признае пълната независимость на трансвалската република. На 27-й февруарий сжщата година Англия прие да сключи нова конвенция сь буритѣ, съ която се унищожи първата конвенция и се призна пълната независимость на Трансваалъ, а републиката се нарече Южно-Африканска.

Такава е историята на дългогодишната борба на трансваалскитѣ бури и оранжкитѣ бургери съ Англия въ Южна Африка! Обаче, Англия и следъ това не се отказа отъ желанието си да подчини тѣзи смѣли южно-африкански републиканци. Наистина, опититѣ ѝ, направени въ това направление, до тука не ѝ обѣщаваха да испълни желанието си. Но това желание се поддържаше отъ жаднитѣ английски капиталисти. Жадностьта на последнитѣ се възбуждаше сѐ повече отъ самитѣ републики, които се оказаха владѣтелки на най-богати рудници за злато и диаманти. До сега сж открити двайсетъ рудници за злато, отъ които единадесетъ се разработватъ.

Какво грамадно богатство представляватъ тѣ, може да се сжди отъ туй, че само „Златното поле“ около гр. Йоханесбургъ дава годишно отъ 37,505 до 41,087 килограма злато! Всички разработени до сега рудници само отъ 1-й януарий до 1-й августъ т. г., т. е. само за седемъ мѣсеца, сж дали злато за 311.435,000 лева! Тѣзи именно грамадни богатства сж привлекли въ Трансваалъ множество европейци, но най много англичане. Отъ 120,000 европейци, наричани тамъ уйтлендери, 40,000 сж англичане, между които мнозина голѣми капиталисти. При всичко че много отъ рудницитѣ се експлоатиратъ отъ английски капиталисти и най-голѣмитѣ предприятия въ Трансваалъ сж въ ржцѣтѣ на английски компании и отдѣлни предприемачи, отъ които извличатъ голѣми печалби, обаче тѣ не сж доволни отъ това си положение. Тѣ искатъ да сж и пълни господари въ управлението на републиката. Следъ побѣдитѣ на буритѣ въ 1884 г. недоволството на англичанитѣ въ Трансваалъ естественно порастна. Въсползувана отъ това недоволство на своитѣ поданници въ Трансваалъ, Англия се опита въ 1895 година чрезъ комплотъ да свали Крюгера и правителството и да завладѣе републиката. Тази година единъ английски майоръ съ едно отдѣление английска войска и нѣколко топа отъ Капската колония се яви тайкомъ въ Йоханесбургъ, най-голѣмия градъ въ Трансваалъ, за да поддържи въстанието на англичанитѣ въ този градъ. Обаче, бързитѣ и енергични мѣрки на трансваалското правителство не дадоха на англичанитѣ да осжществятъ своя комплотъ. Комплотажиитѣ бидоха изловени, а протестътъ на Германия, изказанъ чрезъ извѣстната поздравителна телеграма до Крюгера отъ германския императоръ, протеститѣ на възмутеното обществено мнѣние въ Европа, накараха Англия да обяви, че тя не е пращала войска въ Иоханесбургъ и даже да даде за очи подъ сждъ майора. Въ всѣкой случай, опитътъ ѝ да завладѣе южно-африканската република по такъвъ хайдушки начинъ и тоя пжть удари на камъкъ.

Този опитъ на Англия приведе къмъ важни последствия и за двѣтѣ страни. Отъ една страна, той стрѣсна буритѣ и имъ показа, че Англия не се е отказала отъ намѣрението си да ги покори подъ своята власть, да унищожи тѣхната независимость и че тѣ трѣбва да турятъ край на английскитѣ интриги въ тѣхната страна. Отъ друга страна, той окончателно научи Англия, че съ интриги и хайдушки планове не ще може да постигне нищо друго, освѣнъ позоръ. На Англия следъ този опитъ не оставаше нищо друго, освѣнъ съ открита война да покори гордитѣ и смѣли бури. Но подъ какъвъ претекстъ, по какъвъ поводъ да открие такава война? За нея този въпросъ не бѣше мжчно да го реши; тя сама чрезъ своитѣ поданници въ Трансваалъ създаде повода. Споредъ конституцията ѝ, трансваалската република се управлява отъ двѣ камари: първи волксраадъ т. е. първо народно събрание и втори волксраадъ. И двѣтѣ камари се съставляватъ отъ по 24 члена, които се избиратъ съ пряко всеобщо гласоподаване. Но правото да бждатъ набрани за депутати въ първия волксраадъ притежаватъ само ония граждани, които сѫ родени въ страната, или сѫ преселени въ нея преди 29 май 1876 и сѫ имали постоянно мѣстожителство въ продължение на 14 години, когато за да бѫдатъ избирани за втория волксраадъ се иска само двѣ години мѣстожителство въ републиката. Най сѫществении постановления на конституцията сѫ ония по първия волксраадъ. Той избира предсѣдателя на републиката, който е и главнокомандующи на войската. Въ тѣзи именно конституциони постановления буритѣ виждатъ гаранция за своята независимость. Съ тѣхъ тѣ винаги иматъ върховното управление на републиката въ своитѣ рѫцѣ. То не може никакъ да попадне въ рѫцѣтѣ на уйтлендеритѣ, т. е. на преселенитѣ тамъ европейци, особенно на англичанитѣ, понеже най голѣмата часть отъ тѣхъ сѫ преселени въ Трансваалъ следъ 1877 година, т. е. следъ откриването на рудницитѣ. Отъ тѣзи конституциони гаранции за буритѣ много сѫ недоволни уйтлендеритѣ, а най-вече англичанитѣ. Следъ казания опитъ, щото съ помощьта на английска войска да подчинятъ Трансваалъ, англичанитѣ сѫ почнали открита агитация за измѣнението на конституцията въ смисълъ желателенъ за тѣхъ. Това неудоволствие на уйтлендеритѣ отъ трансвалската конституция и агитацията имъ за измѣнението ѝ се подклаждаха и поддържаха и отъ английското правителство, на което най-сетнѣ му послужиха за претекстъ, за поводъ да се вмѣши въ вѫтрѣшнитѣ работи на трансваалската република и даже да я заплашва съ война, като натрупа по границитѣ ѝ войска. Следъ като испрати всичката си африканска войска отъ Капската колония на границитѣ на Трансваалъ, Англия чрезъ своя дипломатически агентъ въ Претория поиска отъ трансваалското правителство измѣнение на конституцията въ смисълъ да се дадѫтъ на уйтлендеритѣ равни права съ буритѣ, като имъ признае правото за пълно гражданство само следъ петь годишно проживяване въ републиката, като се допусне една четвърть отъ числото на депутатитѣ въ камарата да бѫдатъ уйтлендери и при избирането на предсѣдателя на републиката да гласоподаватъ като избиратели. Съ тѣзи измѣнения сѫщественно се измѣняше конституцията на трансваалската република, съ които въ едно много близко бѫдаще уйтлендеритѣ, а главно англичанитѣ би взели властьта въ рѫцѣтѣ си, би избрали свой предсѣдатель на републиката и би имали военнитѣ сили на Трансваалъ въ свое распореждание. По такъвъ начинъ Англия мислѣше да достигне това, което не можа да го достигне съ предишната си политика. Буритѣ се възмутиха отъ това безочливо вмѣсване на Англия въ вѫтрѣшнитѣ ѝ работи и на исканията ѝ за измѣнение на конституцията. Намѣсто удовлетворение, Крюгеръ даде на Англия единъ ултиматумъ, съ който ѝ предложи или въ 48 часа вѫтрѣ да оттегли отъ границитѣ на републиката войскитѣ си, или той ще ги испъди. Английското правителство никакъ не е очаквало такъвъ афронтъ отъ една такава малка държавица, като Трансваалъ, и надмѣната английска буржуазия се почувствува страшно уязвена отъ гордия отговоръ на юначнитѣ бури. Английското правителство не отговори въ опредѣления срокъ на Крюгеровия ултиматумъ, вследствие на което буритѣ веднага следъ истичането на 48-тѣ часа нападнаха на английскитѣ войски и войната се почна. Такъвъ е поводътъ за войната между Трансваалъ, къмъ който се присъедини и Оранжъ, съ Англия. Обаче, както е ясно, това е само поводъ, но не и причини за войната. Кои сѫ причинитѣ?

Лордъ Салисбури въ речьта си, произнесена на банкета, даденъ отъ Лордъ Мера на Лондонъ, казва, че причината за войната не били рудницитѣ на Трансваалъ. Това е вѣрно въ туй отношение, че рудницитѣ могатъ да обогатятъ нѣколко английски капиталисти, че Трансваалъ може да бѫде и една богата английска колония. Но не е тамъ въпроса. Съвсѣмъ друго безпокои Англия. Въпросътъ е за бѫдещето на Англия, като първостепенна капиталистическа държава. Рудницитѣ правятъ богата трансваалската република, даватъ ѝ срѣдства да стане силна. Въпросътъ е, че Трансваалъ се явява опасенъ конкурентъ за Англия въ Южна Африка, която заплашва постепенно да изгика отъ тамъ английската власть, да урони престижа ѝ въ африканскитѣ колонии, да унищожи обаянието ѝ върху туземнитѣ племена, което тя е създала съ грубата си сила и съ златото си. Съ други думи, Трансваалъ постепенно намалява колониитѣ на Англия въ Африка, заплашва я съ унищожението имъ. А пъкъ Англия, както е извѣстно, гради своето бѫдеще на колониитѣ си. Трансваалъ, благодарение на своитѣ богатства и на своето демократическо управление, влѣзла като клинъ между английскитѣ колонии, не може да не влияе върху жителитѣ на тѣзи колонии най-злѣ отъ гледна точка на колониалнитѣ интереси на Англия. Една подиръ друга тѣзи колонии се стараятъ да се сдобиятъ съ независимость отъ английското владичество по примѣра на Трансваалъ и Оранжъ, които винаги сѫ на тѣхна страна и противъ Англия. Независимо отъ това Трансваалъ прѣчи на Англия и отъ тази страна, че отвлича силитѣ и вниманието ѝ и не ѝ дава свободно да се расправя въ Африка съ другитѣ ѝ конкуренти, които напоследъкъ сѐ повече я заплашватъ и стѣсняватъ. Отъ една страна Германия, отъ друга Франция, отъ трети Суданцитѣ и даже Абисинцитѣ заплашватъ английското владичество въ Африка. Трансваалъ, загнѣзденъ въ пъпа на английскитѣ колонии, богатѣющъ, ръстящъ и усилвающъ се, насърдчава конкурентитѣ на Англия въ Африка, и тя е заплашена въ едно близко бѫдѫще да изгуби Африка съ своитѣ колонии и да бѫде замѣстена отъ съюза на младитѣ и жизнени републики, сърдцето на които се явява трансваалската република. Изгубването на африканскитѣ си владѣния за Англия означава смърть, падание до второстъпенна държава, въ положението на Холандия. Ако, най-сетнѣ, земемъ предъ видъ, че на всесвѣтския пазаръ, на който до последно време господствуваше Англия, се явятъ двама силни въ политическо отношение и бърже развивающи се въ капиталистическо, като Германия и Рус-
ı, които все повече я заплашватъ да я изтикатъ отъ всесвѣтския
ръ, тогава лесно ще разберемъ, защо Англия съ всички простени
простени срѣдства се е домогвала до унищожението на такава
държавица, като Трансваалъ и какви сѫ истинскитѣ причини

на английското провокаторство, което принуди южно-африканскитѣ републики да се уловятъ за оржжието. Такива сж истинскитѣ причини на днешната англо-трансваалска война.

И тъй, истинскитѣ причини на войната въ Южна Африка, както и въ неодавна свършената американо-испанска, трѣбва да ги диримъ въ междунароенитѣ отношения, които създава капиталистическия режимъ, въ съвременната колониална политика на голѣмитѣ държави, която политика се явява последния якоръ на буржуазната наредба, но която води къмъ неизбѣжния сблъсъкъ на сжщитѣ голѣми държави и къмъ стремлението имъ да погълнатъ всички слаби народи. Ясно е, като день, че желанието на Англия е да унищожи трансваалската република. Но ще ли успѣе?

Войската на Трансваалъ въ военно време достига до 35.000 души. Къмъ тѣхъ трѣбва да прибавимъ и 7000 помощь отъ Оранжъ, та всички военни сили на Трансваалъ достигатъ 42.000 души, когато Англия располага съ една армия отъ 70000 души. Цѣлата войска на Трансваалъ се състои отъ кавалерия, която при нужда се обръща въ пехота. Буритѣ слизатъ отъ конетѣ, които ги оставатъ надирѣ и които така чудесно сж дресирани, че и подъ дъжда на куршумитѣ не се помръдватъ отъ мѣстата си. Буритѣ сж забелѣжителни стрѣлци и ездачи и извънредно смѣли. Тѣ сж въоръжени съ най нова система пушки и топове, когато английската войска е въоржжена съ стара система оржжия. Но най важното е, че буритѣ толкова високо цѣнятъ своята независимость, че за запазването ѝ тѣ умиратъ съ забелѣжита готовность. Дългогодишната борба на буритѣ за своята независимость направи отъ тѣхъ твърди, калени борци и опитни войници, предводителствувани отъ такива забелѣжителни военачалници като характери, каквито сж Чичо Крюгеръ и генералъ Жубертъ, побѣдительтъ на англичанитѣ въ 1880 година. Къмъ това трѣбва да прибавимъ мѣстнитѣ благоприятни за буритѣ и неблагоприятни за англичанитѣ условия. Мжчно проходимитѣ планини и планински тѣснини, къмъ които буритѣ приспособяватъ своитѣ сили, правятъ невъзможно за англичанитѣ да пренасятъ лесно своята артилерия. Недостатъкътъ въ коне и мулета, нужни за тази цель, още повече затрудняватъ военнитѣ дѣйствия на англичанитѣ. Така че, макаръ Англия и да располага съ двойно по-голѣмо число военни сили, обаче въ качествено отношение трансваалската войска много превъсходствува английската. При това последната се състои отъ наемници, които естествено не могатъ да иматъ нито готовностьта да се жертвуватъ, нито въодушевлението на буритѣ. Предъ видъ на тѣзи условия можемъ да се надѣваме, че буритѣ и този пжть ще излѣзатъ побѣдители. До сега войната се води на английска територия, и Англия вече претърпѣ едно голѣмо поражение. Още едно таквосъ поражение и тя ще бжде принудена да иска миръ. Ако трансваалцитѣ успѣятъ да осжществятъ своя воененъ планъ, преди да пристигне войската на генерала Булера, англичанитѣ въ близко бжджще ще бждатъ принудени да сложатъ оржжието. Планътъ на генерала Жуберта е да окржжи генерала Уайта, командующия сега английскитѣ войски и да го плѣни. Този планъ е почти осжщественъ. Споредъ последнитѣ извѣстия генералъ Уайтъ е затворенъ въ гр. Ледисмитъ, превземането на който отъ день въ день се очаква. Тогава буритѣ насочватъ всичкитѣ си сили срѣщу генерала Булера, когото не ще допуснатъ да извади нито единъ войникъ на суша. При всичко че телеграфическитѣ извѣстия, които получаваме, минаватъ презъ английски ржцѣ, които естествено криятъ истинското положение на работитѣ, но въ минутата, когато пишемъ тѣзи редове, може би, Ледисмитъ вече е взетъ и буритѣ вече сж близко до пълна побѣда. Въ всѣкой случай, Англия за сега освѣнъ поражения, нищо друго не е спечелила.

Забелѣжително е, че цѣлъ мѣсецъ се пролива човѣшка кръвь, се погубватъ хиляди човѣшки сжщества по вината на една голѣма държава, съ явната цель да извърши тѣжкото престжпление — да убие единъ малъкъ народъ за това, че обича независимостьта, а буржуазнитѣ мироносици, които преди нѣколко мѣсеци произнасяха толкова гръмки фрази за мира и третейскитѣ сждилища, равнодушно четатъ извѣстията отъ бойното поле и протеститѣ на трансваалцитѣ! Гдѣ сж авторитѣ на дипломатическата конференция за мира да си издигнатъ гласа противъ тази война? Гдѣ сж членоветѣ на интерпарламентската лига на международния миръ и третейскитѣ сждилищѣ, които преди нѣколко мѣсеци увѣряваха, че идеята за международния миръ тържествувала, да протестиратъ противъ насилието, което днесъ се върши отъ силния надъ слабия? Мълчатъ тѣ! Въ това време авторитѣ на дипломатическата конференция бързатъ да се възползуватъ отъ обстоятелствата и като развързватъ ржцетѣ на Англия и я оставятъ свободна да извърши убийството надъ по-слабия, бързатъ да получатъ за престжплението си нуждното възнаграждение. Германия вече получи остр. Самоа, Русия се готви да смачка Персия и подига въпросъ за откриване на проливитѣ дарданелски. Франция бърза да вземе възнаграждението си въ Китай. Остава, Англия срѣщу тѣзи възнаграждения да добие своето, — унищожението на Трансваалъ и присъединението му къмъ своитѣ владѣния! Такова е поучението отъ англо-трансваалската война! Тя дойде още единъ пжть да потвърди, колко сж били фалшиви авторитѣ на конференцията за мира и увѣренията на всички буржуазни мироносци, че идеята на международния миръ и третейскитѣ сждилища тържествува! Нека се не лъжемъ, читатели! Въ основата на буржуазната наредба лежи войната, и додѣто тя сжществува не е възможенъ мирътъ. Не е буржуазията, която ще даде миръ, идеалътъ на човѣшката личность и на човѣшкото общество. Тя е кърмачката на грубия егоизъмъ и насилието, на които днешната война въ Южна Африка е едно отъ проявленията имъ. Дано само възмутенитѣ човѣшки чувства намѣрятъ удовлетворение въ побѣдата на правия.

М-ко

ХРОНИКА.

(Изъ нашата журналистика).

Хвалбитѣ на в. „Прѣпорецъ“.—Порастнала ли е демократическата партия? -- Буржуазния печатъ и успѣхитѣ на последнята. — Новия „демократически“ листъ, „Народна Дума“. — „Демократическото учение“ споредъ него. — Статията на г. Ляпчева въ „Списание на Бълг. Иконом. дружество“. — Нѣщо по инициативата на депутатитѣ по финансовитѣ въпроси. — Какъ го решава г. Ляпчевъ? — Каравеловъ, „интелигентнитѣ“ депутати и селенитѣ депутати. — Кръчмарския демократизмъ. — Статията на сѫщия г Ляпчевъ въ VIII и IX кн на „Мисъль“. — Умразата на „демократитѣ“ къмъ г. Ив. Ев. Гешовъ. — Причинитѣ ѝ. — Историческата школа и г Ляпчевъ. — Мъглата на последния за комбинирането на практическата и теоретическа политическа економия. — Кой „типъ“ и кои „отношения“ сѫ идеала на демократитѣ. — Едно обяснение съ читателя.

Напоследъкъ в. „Прѣпорецъ“ начесто се хвали, че демократическата партия бърже растѣла, и, ако слушаме него, то излиза, че не е далечъ вече „деньтъ, въ който ще възстържествува народния суверенитетъ“, както казватъ демократитѣ около Видинския в. „Народенъ Листъ“. Не може да се отрича, че Каравеловата партия — защото тя е демократическата партия и въ него тя за сега се олицетворява—се посъживи. Въ последнитѣ депутатски избори тя спечели десетина депутатски мѣста. Бюрата ѝ се поувеличиха. Притуй и вѣстницитѣ ѝ станаха четири. Последното обстоятелство не може, разбира се, да служи за доказателство за увеличението на последователитѣ на една партия. Стига една партия — говоря за българскитѣ партии — да има нѣколко души адвокати, които да искатъ да харчатъ пари и да издаватъ вѣстници, за да ги има стотина вѣстници. Отъ таквосъ порастванне числото на вѣстницитѣ на една партия не може да се заключава и за числото на партизанитѣ ѝ. Но ако числото на вѣстницитѣ не говори за порастването на „демократическата партия“, то бюрата и спечеленитѣ депутатски мѣста показватъ, че тя дѣйствително се усили. Че „демократическата партия“ е порастнала не е чудно. Въ България има множина адвокати, испъдени чиновници, селски кръчмари и лихвари, които горятъ отъ желание да поживѣятъ на гърба на „милия народъ“, да се поиздигнатъ и да увеличатъ приходитѣ си, да поправятъ смѣткитѣ си, но които по тази или оназй причина не сѫ си намѣрили мѣсто между другитѣ наши партии и сѫ останали вънъ отъ държавната трапеза, а пъкъ се намира още сума простъ народъ, който се лъже подирѣ имъ и подиръ обѣщанията имъ. Та, казвамъ, нѣма нищо чудно, че Каравеловата партия се съживява, е порастнала.

Когато една партия расте, а пъкъ при туй и носи такова хубаво име, като демократическа, тогава тя естествено обръща на себе си внимание, и на журналиста е длъжность повече да се занимава съ нея. Откакто органътъ на Каравеловата партия в. „Прѣпорецъ“ взе често да се хвали за своитѣ успѣхи, буржуазния печатъ подигна цѣлъ походъ противъ шефътъ ѝ, на когото всички кирливи ризи старателно искарва на пазаря. Нѣма съмнѣние, че буржуазнитѣ противници подигатъ походъ противъ шефътъ на „демократическата партия“ не отъ добри побуждения, а просто отъ страхъ да не би единъ день да дигне той държавната тояга и да заеме държавната трапеза, около която тѣ много добрѣ се минаваха и се готвятъ да сѣднатъ пакъ, или сѣдатъ около нея. Тѣ въ лицето на Каравелова виждатъ единъ конкурентъ на властьта и за това всичкитѣ си стрѣли противъ „демократическата партия“ насочватъ не на нейнитѣ начала, които и тѣ сами ги нѣматъ, а на нейния шефъ. За насъ социалиститѣ не е важенъ толкосъ шефътъ ѝ, колкото самата партия, при всичко че, както казахъ по-рано, Каравеловъ е „демократическата партия“ и че съмъ увѣренъ, ако той утрѣ, да не даватъ прочее боговетѣ, да умрѣ, нищо нѣма да остане отъ „демократическата партия. За насъ е важно да знаемъ, какво представлява тази партия, какви идеи тя представлява, какво иска тя и какъ тя разбира нѣщата. Колкото повече тя се усилва, толкова повече ние длъжни да се занимаваме съ нея и съ онуй, което тя проповѣдва.

Който следи органътъ на Каравеловата партия, в. „Прѣпорецъ“, т. е. главниятъ органъ на демократическата партия, той знае, че този вѣстникъ никога не говори за принципитѣ на демократизма ѝ. Стига да знаемъ, че той се ржководи отъ Каравеловъ, за да разберемъ, защо не обича да говори за идеитѣ и принципитѣ на демократизма. Така че, отъ главния органъ на „демократическата партия“ ние не можемъ да разберемъ нищо за демократизма ѝ. Не така, обаче, стои работата съ провинциалнитѣ ѝ органи. Тѣ, ако не всѣкога то поне, сегизъ-тогизъ ни казватъ по нѣщо. Какви сж споредъ тѣзи вѣстници, принципитѣ на нашата демократическа партия?

Ако читательтъ помни статията въ X кн. отъ миналата година въ отдѣла „Изъ живота и литературата“, ще знае, че видинскитѣ „демократи“ искатъ една България безъ работнически въпросъ, т. е. една България съ опия културни условия, каквито сжществуваха преди 15 години, каквито и до сега въ голѣма степень сжществуватъ, т. е. съ онѣзи културни условия, които съставляватъ най добра почва за абсолютизмъ, монархизмъ и други такива управления. Този е основния идеалъ на нашитѣ „демократи“, той лежи въ основанието на тѣхното свѣтовъзрение. Това свѣтовъзрѣние е реакционно и, естественно, демократизмътъ, въ който лежи такова свѣтовъзрение е единъ реакционенъ демократизмъ, или другояче казано, той се свежда къмъ демагогство. Въ сжщность всичкиятъ демократизмъ на нашитѣ демократи се състои въ общитѣ фрази за демократически принципи, за борба за демократизмъ, за възтържествувание на народния суверенитетъ и народната воля. Но какво се разбира подъ тѣзи фрази? Нашитѣ „демократи“ до сега не сж отговаряли на този въпросъ. Когато чете човѣкъ общитѣ имъ фрази, може да си помисли, че въпросътъ е наистина за тържеството на демократизма въ смисълъ на опростотворение управлението на страната, съ едно такова корено измѣнение на политическия строй, което да даде инициативата на народа въ управлението, да въведе едно републиканско управление, както напр. въ Швейцария. Такъвъ демократизмъ би приличалъ на демократизмъ, и мнозина отъ читателитѣ на „демократическитѣ“ вѣстници, навѣрно, тъй разбиратъ демократизма имъ. Обаче, нашитѣ „демократи“ не за такъвъ демократизмъ приказватъ; тѣхния демократизмъ, се оказва, и като политическа система, не представлява никакъвъ демократизмъ. Сега ще ви дамъ автентично едно доказателство.

Недавна почна да излиза въ Русе новъ демократически листъ, който има добрата воля да се залови да ни обясни, какъ да разбираме „демократическото учение“ (както виждате, общитѣ фрази за демократизмъ сѫ издигнати на учение) на българската „демократическа партия“, какви сѫ принципитѣ ѝ. Говоря за русенския демократически листъ „Народна Дума“. Въ два броя, въ 3 и 4, този листъ посветява по една статия върху занимающия ни въпросъ. Авторътъ на статиитѣ обѣщава да продължи разсѫжденията си по нататъкъ, когато нѣма да бѫде отвличано вниманието му отъ дѣлата на народното събрание. Но въ двѣтѣ статии, които той написа, се съдържа отговора на въпроса. Като опровергава „клѣветитѣ“ и „палавритѣ“, които хвърляли по адресъ на „демократическата партия“ всички „политически групи“, въ тѣхното число и нѣкаква група отъ „независими“ (има си хасъ подъ тия „независими“ да разбира и насъ социалиститѣ! много ще ни е драго, ако насъ разбира), — като възражава на тѣхъ, казва:

> „Ние си позволяваме да мислимъ, че проповѣдницитѣ на горнитѣ тенденциозни измислици по адресъ на Демократическата партия или умишленно прѣправятъ истината за постигание на тѣсногрѫди партизански цѣли, или пъкъ просто не разбиратъ значението и смисъльта на демократическото учение. Ето защо, като искрени поклонници на това учение, ние се смѣтаме за длъжни — отъ една страна да оборимъ, до колкото можемъ, „напраслинитѣ“ и палавритѣ, които се хвърлятъ срѣщу принципитѣ на Демократическата партия отъ гламави, а често недобросъвѣстни нейни противници, — а отъ друга да разяснимъ, до колкото това е възможно въ колонитѣ на единъ политически вѣстникъ, основнитѣ начала на демократизма и практическитѣ срѣдства къмъ които трѣбва да се прибѣгне, за въвеждането на тия начала въ система на българското държавно управление“.

Кои сѫ „значението и смисъльта на демократическото учение“, и кои сѫ „основнитѣ начала“ на това „учение“, споредъ искренитѣ му поклонници? Ето каква била работата: „Нека забелѣжимъ, — четемъ по-нататъкъ, — прѣди всичко, че Демократическата партия е единствената партия у насъ, на знамето на която е написано священото начало на народовластието, на народоуправлението, отъ което начало тя е рѣшена да не отстѫпва за никакви облаги, а толкова по-малко за облагитѣ на властьта“. По-нататъкъ следватъ разсѫждения за злинитѣ, които постигатъ държавата и народа въ финансово и политическо отношение отъ анти-народовластието. Въ следующия брой, въ 4 ия, „демократътъ“ отъ „Народна Дума“ опредѣля началата на народовластието съ следующитѣ характерни думи: „Отъ казаното въ миналия ни брой — макаръ и, по неволя, на кратко — става явно, че основнитѣ начала на народовластието не само нѣматъ нищо общо съ революции, размирици, бунтове и други противу държавни течения, но, напротивъ, се явяватъ главни тѣхни отрицатели“. Съ тѣзи безсмислени фрази нашия „демократъ“ иска да каже, че, щомъ еднажъ е осигурено народовластието, тогава нѣма да има размирици и бунтове. Е, разбира се, щомъ е остановено, тогава нѣма защо да се размирява нѣкой. Въпросътъ е, какъ да се установи, когато го нѣма и когато го не даватъ? Но нашия „демократъ“ всичко това го приказва, за да увѣри „клѣветницитѣ“ на „демократическата партия“, че не сѫ антидинастици и че тѣ желаятъ доброто на „короната“ (грижатъ се горкитѣ наши „демократи“ за спокойствието на короната!)

„Ние глѣдаме, — разсѫждава той по-надолѣ, — на носителя на българската корона като на най-високопоставения български народенъ служитель и смѣтаме, че неговитѣ интереси не могатъ и не трѣбва да бѫдѫтъ различни отъ оння на народа. Ето защо смѣтаме, че, като се посвѣщаваме на служение на олтария на народнитѣ правдини и свобода, ние сѫщеврѣменно се явяваме и защитници на прерогативитѣ на короната, които, както вече имахме случай да обяснимъ въ единъ миналъ брой, трѣбва да се упражняватъ възъ основание на конституцията и да не засѣгатъ личностьта на княза нито съ прѣкалено блюдолизничество отъ една страна, нито съ гнусни нападения и хули отъ друга“. Споредъ „дълбокото убѣждение“ на нашия „демократъ“, за да зацаруватъ у насъ редъ и спокойствие, трѣбвало, щото „всички наши усилия съ религиозно внимание да бѫдатъ насочени къмъ избѣгване на всѣкаква борба между княза и народа“. За да допълнимъ картината на българския „демократизмъ“, ще приведа и слѣдующата „демократическа“ идилия: „Ние сме убѣдени, впрочемъ, че когато ерата на народовластието единъ день настѫпи и у насъ, когато българския народъ се почувствува пъленъ господарь на своитѣ сѫдбини, когато всѣки и всичко се покори на неговата върховна воля, — тогава именно ще се прѣкратятъ у насъ всѣкакви династически и антидинастически борби, тогава и княза и народа ще си подадѫтъ мощна братска рѫка и съ задружни сили ще вкаратъ отечеството въ пѫтя на неговото нормално политическо и духовно развитие . . .“

Както виждаме отъ цитираното, „демократическото учение“ на нашитѣ „демократи“ не е нищо друго, освѣнъ едно най-плоско либералско-буржуазно мѫдруване на тема за „народния“ суверенитетъ и за „братската“ любовь, или „братското“ съгласие между короната и „народната“ воля, за конституционно управление и т. н. Въ всички тѣзи ужь демократически разсѫждения нѣма нито сѣнка отъ демократизмъ. Така че, „демократизмътъ“ на нашитѣ „демократи“ въ економическо отношение се заключава въ една България безъ работнически въпросъ, безъ една по-висока култура, въ политическо — едно управление съгласно конституцията съ всичкото ѝ антидемократическо съдържание и съ суверенитета на селскитѣ лихвари, кръчмари и разни селени демагози отъ рода на Лазаръ Дуковъ, Козлички и други подобни, плюсъ на адвокатитѣ и всички жаждущи и алчущи да гостуватъ на държавната трапеза „демократи“. Въ крайна смѣтка излиза единъ „демократизмъ“, който не е нищо друго, освѣнъ подновено каравеловско демагогство. Азъ не желая на България да испита още единъ пѫть този „демократизмъ“.

* * *

Трѣбва да признаемъ, че нашитѣ „демократи“ енергично се заловили да прокарватъ своя „демократизмъ“. Както казахъ, иматъ вече четири вѣстника. Но освѣнъ туй тѣ проповѣдватъ своя „демократизмъ“ и чрезъ други органи. Така напр. въ последнята книга (8—9 за Юлий-Августъ-Септемврий) на „Списание на Българското Икономическо Дружество“ срѣщамъ една статия отъ А. Ляпчевъ подъ названието „Народнитѣ Прѣдставители и Държавната парà“, която представлява една верига отъ противоречия, но която е написана специално за да хвали шефътъ на нашата „демократическа партия“, Каравелова. Статията не е още свършена, но въ печатаната ѝ часть се съдържатъ нѣща, отъ които можемъ да заключаваме, какъвъ е „демократизмътъ“ на Каравелиститѣ. Въ нея се зачеква въпроса за инициативата на депутатитѣ въ финансовитѣ въпроси, т. е. да ли тѣ да иматъ правото да увеличаватъ или намаляватъ приходитѣ и разходитѣ на държавния бюджетъ, или не. Споредъ г. Ляпчева, депутатитѣ не трѣбвало да иматъ такава иниацитива, и че тя трѣбвало да се предостави на министритѣ. „Прѣката намѣса на народнитѣ Прѣдставители въ управлението —пише г. Ляпчевъ—е **особно опасна**, когато тя се докоснува до финансови въпроси. При подобна практика държавата не може да има уравновѣсени бюджети, а още по-малко добри финанси. Тази намѣса особно е опасна въ днешно време, когато социалнитѣ задачи на държавата добиватъ вече по-голѣмъ и по-голѣмъ просторъ, даже при най-голѣма добросъвѣстность отъ страна на Народнитѣ Прѣдставители. А какво може да стане при неопитни и недобросъвѣстни депутати, които само по име прѣдставляватъ народа, нѣма нужда отъ много обяснения: за разточителитѣ-управници нищо по-сгодно отъ едно прѣдставителство съ намѣса въ финансовитѣ въпроси“. Отъ цитираното излиза, че „прѣката намѣса“ на народнитѣ прѣдставители въ управлението е опасна, а „**особно е опасна**“ по финансовитѣ въпроси. Значи, споредъ нашия „демократъ“ А. Ляпчевъ, народнитѣ представители не трѣбва да се намисатъ въ управлението на страната отъ министритѣ и особено въ финансовото управление. Както се изказва той, излиза единъ голѣмъ абсурдъ. Той иска да каже, види се, че трѣбва да се отнеме инициативата на народнитѣ представители по финансовитѣ въпроси, и решава въпроса много лесно, когато пъкъ биватъ случаи, при които отнеманието на тази прерогатива на народното представителство е много по-опасно. Нашиятъ „демократъ“ смѣсва прерогативитѣ на народното представителство съ факта, че буржуазнитѣ депутати, безъ разлика на партии, сѫ лоши, злосторни депутати, които у насъ сѫ такива още и за туй, че се натрапватъ отъ злосторни правителства. И намѣсто да говори, какъ да не ни управляватъ натрапени и лоши депутати, той се залови да проповѣдва ограничение правата на народното представителство. Инициативата на последното е опасно само тамъ, гдѣто въ парламентитѣ засѣдаватъ само представители на господствующата класа, или натрапеници, както у насъ, а не народни представители. Прочее, да почакаме да видимъ, кадѣ ще искара г. Ляпчевъ своитѣ разсѫждения и тогава пакъ ще поговоримъ, ако има нужда. Но приведенитѣ разсѫждения той пише, за да изкара г. Каравелова за авторитетенъ, строгъ, пестеливъ министръ. Обаче, отъ неговата статия излиза, че и при управлението на финанситѣ отъ Каравелова държавната парà се е отпускала за пенсии и разни помощи доста щедро за онова време. Но, въ това не билъ кривъ Каравеловъ, а неговитѣ другари, т. е. неговото болшинство, съ което ужъ той се е борилъ. Споредъ г. Ляпчева, „инициативата за увеличение разходитѣ обикновено е произлизала отъ така нарѣченитѣ „интелигентни“, и особно „патриоти“ Народни Прѣдставители. И колкото състава на Народното Прѣдставителство е ставалъ „по-интелигентенъ“ и „по-патриотически“, толкова парламентарната инициатива повече и повече е увеличавала държавнитѣ разходи“. Така че, криви сѫ били „интелигентнитѣ“ и „патриоти“ депутати. Тука думата не е само за лошитѣ „интелигенти“ и „патриоти“ депутати. Не, г. Ляпчевъ говори за всички интелигентни депутати изобщо. На 398 стр. той пише: „Авторитетния Министръ Прѣдсѣдатель, строгия и пестеливъ Финансовъ Министръ, г. Каравеловъ, видѣлъ се е изоставенъ отъ всички „интелигентни“ и „патриоти“ народни прѣдставители, а до край поддържанъ отъ депутатитѣ селени, които по тоя случай, както и по много други важни държавни въпроси, били сѫ, не само много по-добросъвѣстни, но и много по-полезни за държавата“. Заключението отъ тия разсѫждения, очевидно, трѣбва да бѫде, че български идеаленъ парламентъ ще се получи, когато болшинството му се състои отъ селени депутати, които обикновенно биватъ селскитѣ кръчмари и лихвари,—тѣзи селски демогози. Да ли тѣ могатъ да бѫдѫтъ полезни на държавата, много е съмнително, но че тѣ иматъ прѣдъ видъ само собствената си полза, това е сигурно. Ето защо горѣприведенитѣ разсѫждения на г. Ляпчева не сѫ нищо друго, освѣнъ едни демогогически проповѣди. Идеалътъ на нашитѣ „демократи“, а особено на шефъ имъ, е да иматъ единъ парламентъ съ болшинство отъ селени депутати, т. е. отъ селски кръчмари и лихвари. Ако ви се харесва, читатели, този кръчмарски и лихварски демократизмъ, борете се за въстържествуването му, идете въ редоветѣ на „демократическата партия“. Азъ си оставамъ при дълбокото убѣждение, че този „демократизмъ“ не заслужва нито една капка отъ силитѣ ви. Още нѣколко думи

Историята, която ви разказва г. Ляпчевъ за изоставянието на г. Каравелова отъ „интелигентнитѣ“ и „патриоти“ депутати, е поучителна и въ друго отношение. Тя потвърдява истината, че въ една партия може да има единъ, или двама, или нѣколцина души съ добри желания и искрени побуждения, но тѣ не сѫ гаранция, че тя, партията, ще се води отъ тѣхнитѣ желания и побуждения. Тя излиза такава, каквото е множеството, което я съставлява. Ако то има лоши, себелюбиви желания и побуждения. такава бива и цѣлата партия. По-горѣ казахъ, какви хора влизатъ и ще влизатъ въ Каравеловата „демократическа“ партия. Ако преди 15 години съ такива хора тя нищо друго не правѣше, освѣнъ да увеличава разходитѣ на държавата, да посяга на правдинитѣ конституциони и т. н., то днесъ, когато и „интелигентни“ и селени кръчмари и лихвари сж по-развратени, — да се изразя съ тази обична на „демократитѣ“ дума, — нищо по-друго не може да направи отъ онова, което е правила по-преди, а днесъ правятъ другитѣ партии.

* * *

Въ свързка съ казаното до тукъ, азъ сега ще се косна до друга една статия отъ сжщия авторъ, т. е. отъ г. Ляпчева. Въ книга VIII и IX на сп. „Мисъль“ той побликува една статия подъ названието „Самозащита на г. Ив. Ев. Гешовъ“, която разгледва „Думи и Дѣла“ на последния. Тази статия е сжщо характерна за нашитѣ „демократи“. Надали има въ България човѣкъ, който толкова да подига жлъчката на нашитѣ „демократи“, колкото г. Ив Ев. Гешовъ. Следъ излизанието му отъ Стоиловия кабинетъ органътъ на „демократическата партия“ бѣше се нахвърлилъ върху г. Гешова и въ редъ ститии се мжчеше да го искара за единъ невѣжа финансистъ, който, особено предъ „авторитетния, строгъ и пестеливъ финансистъ, г. Каравеловъ“, нищо не струвалъ. Сжщото сега се мжчи да направи и „демократътъ“ Ляпчевъ въ казаната статия. Не е никакъ чудно това нахвърляние на нашитѣ „демократи“ върху г. Ив. Ев. Гешова. Последниятъ се явява представитель на едно течение, което е смъртъ за демагогствата на „демократитѣ“; той е представитель на една буржуазна економическа политика, която е право противоположна на оная на българския „демократизмъ“.

Читателитѣ на „Ново Време“ знаятъ мнѣнието му за „Думи и Дѣла“ на г. Ив. Ев. Гешовъ (гл. „Изъ живота и литературата“ въ кн. 6, т. г.). Въ неговитѣ „думи и дѣла“ има много недостатъци, има много, какво да се критикува. Обаче, справедливостьта го изисква да кажемъ, че при всичкитѣ недостатъци на „думитѣ и дѣлата“ му, г Ив. Ев. Гешовъ е единственния отъ всички ниши хвалени и прехвалени буржуазни дѣятели, който се яви съ една определена ступанственно економическа система, или съ една економичесла политика, въ основата на която лежи идеята да се издигне България на една по-висока културна степень. Въ всѣкой случай, азъ виждамъ по-голѣмъ смисълъ въ неговитѣ „думи и дѣла“, отколкото въ „думитѣ и дѣлата“ на всички буржуазни дѣйци отъ освобождението и до днесъ, взети вкупомъ.

Обаче, „демократътъ“ г. Лапчевъ не е способенъ да види именно този смисълъ въ „дѣлата“ на г. Ив. Ев. Гешовъ. Пристрастието му къмъ последния е толкосъ голѣмо, че едва ли не „държавенъ социализмъ“ вижда въ „дѣлата“ му. Сетнѣ, г. Ляпчевъ, като говори по закона за насърдчение на индустрията, намира най-голѣмъ недостатъкъ въ това „дѣло“ на г. Ив. Ев. Гешова туй, че той нищо не съдържалъ за дребнитѣ занаятчии, когато законътъ за еснафската наредба е дѣло на г. Гешова, който въ мотивитѣ си изрично казва, че цельта му е била да подобри занаятитѣ и положението на дребно занаятчийската класа. Нашия „демократъ“ г.

Ляпчевъ замълчава всичко това и то се разбира защо. Но най-интересенъ е г. Ляпчевъ въ разсѫжденията си за историческата школа въ политическата економия. Азъ се отказвамъ да разбера смисълътъ на цитатитѣ, които той ни привежда отъ Шмолера. Но отъ неговитѣ мъгляви обяснения можахъ да разбера само това, че българския економистъ не трѣбвало да се води отъ историческия опитъ, който ни дава развитието на другитѣ народи, а „сполучливо да комбинира всички тия понятия, типове и отношения съ общата теория, т. е. съ принципитѣ на Политическата икономия". Съ това г. Ляпчевъ иска да каже, че не всички понятия, типове (ступанственни, види се) и отношения (обществени, навѣрно) сѫ еднакво пригодни за всички народи. Да-ли сѫ пригодни или не, за това трѣбва да питаме „Практическата Политическа икономия". Всичко това е просто една галиматья. Просто казано, г. Ляпчевъ иска да каже, че не всѣки народъ се развива по единъ общъ типъ. Трѣбва да се гледа, за какъвъ народъ е въпроса и при какви условия този народъ се намира. Тѣзи сѫ едни плоски мѫдрувания на всѣки „демократъ". България, споредъ тѣхъ, е страна, която представлява особенъ отъ другитѣ европейски страни „типъ"; тя се развива по свои особенни закони. Ако въ Германия, Руссия, Румания се покровителствува индустрията, фабричното производство, т. е. се „насърдчава" капитализма, това ставало, защото тѣ представляватъ „типове" тъкмо сгодни за такова развитие, а за България тоя „типъ" не билъ съгласенъ съ „общитѣ принципи на Политическата икономия", т. е., че въ България не може да се въвежда единъ законъ за насърдчение на индустрията, какъвто е Руманския. Защо? Да се отговаря съ фразата, че България е особенъ „типъ", значи нищо да не се обясни. Щомъ е въпросътъ за „насърдчение на индустрията", то значи, че въпросътъ е за създаването на по-високъ ступанственъ типъ, на по-други общественни отношения. Днесъ за закѫснѣлитѣ народи тоя по-високъ „типъ" се явява капиталистическия. Да насърдчавашъ индустрия, ще рече да помагашъ за създаванието именно тоя „типъ", именно тѣзи общественни отношения. А помаганието е ставало на всѣкадѣ по единъ образецъ почти. Въ Германия, Австро-Унгария, Русия, Румания и т. н. се е помагало и се помага чрезъ аналогични закони „за насърдчение на индустрията". Защо въ такъвъ случай тѣзи закони да сѫ пригодни за цельта въ толкосъ различни страни, а за България не. Ето кое би било интересно да ни обясни „демократътъ" г. Ляпчевъ. Цѣлата работа е тамъ, че за „демократитѣ" идеаленъ „типъ" и идеални общественни отношения сѫ нашитѣ първобитни. Тѣ не могатъ и не искатъ да разбератъ, че благодарение на този „типъ", България днесъ представлява жалка страна въ всѣко отношение. Тѣ, най сетнѣ, не сѫ въ състояние да разбератъ, прогрессивния смисълъ на индустриалния „типъ". За тѣхъ този „типъ" е смъртенъ врагъ, защото той разрушава идеалния имъ „демократически" типъ. Тази е истинската причина, дѣто г. Ив. Ев. Гешовъ за тѣхъ е най-умразния дѣятель отъ всички други наши буржуазни дѣятели, даже по умразенъ отъ Т. Теодорова, нареченъ ,,рижия" и ,,дезертйоръ". До колко е умразенъ той на „демократитѣ", можемъ да сѫдимъ отъ следующата злъчна фраза, съ която свършва г. Ляпчевъ своята статия. „Така загинватъ великитѣ хора! И навѣрно, за най-дързостнитѣ реформатори на бѫдѫщето г. Гешовъ ще бѫде най-голѣмата обида". Нѣма съмнѣние, че Гешовъ ще бѫде толкова обида за реформаторитѣ, колкото се смѣта за обида днесъ най-дързостния реформаторъ въ свѣта въ аналочния случай, Колберъ.

Читателю! Може би, ще ти е чудно, че въ една распра между буржуазнитѣ дѣйци, азъ зимамъ страната на най-голѣмия въ България буржуазенъ дѣецъ. Не се чудете! Въпросътъ не е за г. Гешова. Време е да се разбере, че най-необходимото нѣщо за България е, да отива колкото е възможно по-бърже къмъ по-високитѣ „типове" и „отношения". Въ това се заключава нейния прогресъ. Но на пѫтя на този прогресъ искатъ да турятъ пречки хора, които нѣматъ понятие за него и при това въ тази реакциона роля тѣ се явяватъ въ привлекателното було на „демократизма". Такива сѫ демократитѣ отъ типа на нашитѣ. Време е добрѣ да вникваме въ съдържанието на това, което ни се проповѣдва, и не да се увличаме само отъ праздни ,,палаври", да се изразя съ термина на ,,демократа" отъ ,,Народна Дума".

Senex.

* * *

ОТКРИТА Е ПОДПИСКАТА

за

IV год. „НОВО ВРЕМЕ" 1900 год.

Мѣсеченъ прегледъ на умствения и обществения животъ.

Излиза всѣки мѣсецъ отъ 5 до 8 печатни коли.

Цѣната на списанието:

За година	10	лева	—	ст.
,, половинъ година . . .	5	,,	—	,,
,, три мѣсеца	2	,,	50	,,
,, странство	12	,,	—	,,

Адресъ: Редакция на сп. ,,Ново Време" Пловдивъ.

☛ Записването на абонати става САМО направо въ редакцията и чрезъ пощенскитѣ станции въ княжеството.

Отъ Редакцията.

кн. IX и X 1899 „Ново Время"

СЪ 1-го НОЯБРЯ 1899 Г.

въ С.-Петербургѣ будетъ выходить

Большая ежедневная, политическая и литературная газета

безъ предварительной цензуры

„СѢВЕРНЫЙ КУРЬЕРЪ".

ПОДПИСНАЯ ЦѢНА съ доставкой и пересылкой:		за годъ.	на 6 мѣс.	на 1 м.
	) въ Россіи....	10 руб.	5 руб.	1 руб.
	) за границу..	14 „	7 „	2 „

Годовымъ подписчикамъ допускается разсрочка на четыре срока — по 2 р. 50 к. Лица, подписавшіяся на весь 1900 г., получаютъ газету безплатно въ текущемъ году. Подписка принимается во всѣхъ главныхъ книжныхъ магазинахъ и въ конторѣ редакціи:

С.-Петербургъ, Бол. Морская ул., 5 (отъ 12 до 4 час. дня).

Въ основу своего міросозерцанія „Сѣверный Курьеръ" полагаетъ идею единства европейской цивилизаціи, не исключающей началъ національной самобытности, и ставитъ своей цѣлью добросовѣстное и безпристрастное изученіе русской жизни и освѣщенія ея въ духѣ справедливости и развитія гражданственности. Въ этомъ смыслѣ „Сѣверный Курьеръ" направитъ всѣ усилія, чтобы быть вѣрнымъ выразителемъ прогрессивныхъ стремленій наиболѣе отзывчивой части русскаго общества. Придавая огромное значеніе совершающейся въ Россіи экономической эволюціи въ области земледѣлія и промышленности, „Сѣверный Курьеръ" будетъ внимательно слѣдить какъ за самымъ процессомъ эволюціи, такъ и за всѣми происходящими на этой основѣ измѣненіями въ духовной жизни народа, всюду выдвигая надъ узко-эгоистическими личными и групповыми интересами благо и интересы трудящихся массъ безъ различія сферы приложенія ихъ труда. Серьезное вниманіе будетъ удѣлено выясненію и установленію правильныхъ отношеній между центромъ и окраинами на основѣ полнаго признанія и уваженія правъ личности, національности и началъ вѣротерпимости. „Сѣверный Курьеръ" вѣритъ въ необходимость органическаго роста областнаго начала, желательность дальнѣйшаго расширенія сферы общественной самодѣятельности и потому отведетъ подобающее мѣсто вопросамъ земскаго и городского самоуправленія, областнымъ интересамъ и нуждамъ. Не меньшее значеніе придаетъ газета успѣхамъ русской школы и просвѣщенія и въ этой области поставитъ своей задачей сплоченіе и объединеніе усилій разрозненныхъ дѣятелей на просвѣтительномъ поприщѣ. Серьезное вниманіе будетъ удѣлено интересамъ науки, искусства и литературы.

Издатель **Кн. В. В. Барятинскій.**

Редактори:) **Кн В. В. Барятинскій.**
) **К. И. Арабажинъ.**

кн. IX и X 1899 „Ново Време“

Излѣзоха отъ печатъ

Следующитѣ нови книги, издания на *Стефанъ Георгиевъ и С-ие*;

Осемъ часа работа,

отъ Жюлъ Гедъ

Прѣвелъ отъ френски **Г. Б.**

Библиотека **„Народно Четиво“ № 7**

Цѣна 10 ст.

ПЧЕЛИТѢ

отъ Д. И. Писиревъ

Привелъ **Г. Б.**

Библиотека **„Народно Четиво“, № 9.**

Цѣна 20 ст.

Противъ военщината.

отъ Г. Б.

Библиотека **„Народно Четиво“, № 6.**

Цѣна 15 ст.

ЧЕРВЕНЪ
НАРОДЕНЪ КАЛЕНДАРЬ

за

ВИСОКОСНАТА 1900 ГОДИНА

(ГОДИНА ЧЕТВЪРТА)

Илюстрированъ

Цѣна 20 стот.

Порѫчки се правятъ до касиеръ-секретаря на партията: **Константинъ Бозвелиевъ** въ Казанлѫкъ, **ВЪ БРОЙ.**

НОЕМВРИЙ, ДЕКЕМВРИЙ 1899 ГОД. III.

НОВО ВРЕМЕ

МѢСЕЧЕНЪ ПРЕГЛЕДЪ
на
УМСТВЕННИЯ И ОБЩЕСТВЕННИЯ ЖИВОТЪ.

№ № 11 и 12

Съдържание:

1. **Положението на либералната партия.** Отъ . . . **Р-нъ**
2. **Стихотворения въ проза** отъ Ив. С. Тургеневъ: **I. Прагъ,** Прев. Ив. Жековъ. **II. Груборжкъ и нѣжноржкъ.** Диалогъ. Прев. Л. Панайотовъ. **III Доволенъ человѣкъ. IV Житейско правило.** Прев П. Б.
3. **Животъ и борба,** стихотворение отъ . . . . . **Хр. Сил.**
4. **Изъ Безсънни нощи.** стихотворение отъ . . . **М. Теофеловъ**
5. **Материалистическото разбиране на историята и „психологическия факторъ“** Прев. отъ нѣмски: **Д. И. Я.** Отъ . . . . **К. Кауцки**
6. **Новиятъ Танхейзеръ** (продължение отъ №№ 9 и 10) Прев. **Н. Д-ва.** Отъ . . . . **А. Лундегардъ**
7. **Русия въ Сърбия.** Отъ . . . . **К. Р.**
8 **Социалниятъ музей въ Парижъ** Прев. **А. А. Отъ Е. Смирновъ**
9. **Комита.** Поема. Отъ . . . . **Церковски**
10. **Работническия въпросъ въ България.** (Къмъ оборванията на социализма у насъ). Отъ . . . . **Д. Благоевъ**
11. **Петъръ Сцйегении.** Отъ . . . . **Б. Игнатовичъ**
12. **Пѣтелъ и свиня.** (Басня). Диалогъ. Отъ . . . . **Ст. Максимовъ**
13. **Изъ сбирката: „Пѣснитѣ на Неволника“** I. **На Чуж-**

(следва на отвъдната страница)

бина. (Изъ Ирландскитѣ поеми на О' Коннера). II. Прости. Прев . . . . **Ив. Радославовъ**

14 **Нови книги:**
Прѣди десеть години (изъ историята на работническото движение). Отъ **Г. Плехановъ.** Прев. Г. Б. — **Противъ военщината,** отъ Г. Б. **Пчелитѣ.** Отъ **Д. И. Писаревъ.** Прев. Г. Б. — **Осемъ часа работа.** Отъ **Жюль Гедъ.** Прев. Г. Б. — **Бирникътъ дошелъ!** (Изъ запискитѣ на ловеца), отъ **Falco Perigrinus.** — **История на французската революция** (съ илюстрации и картини). Отъ **Н. Станевъ.** — **Умственнитѣ способности на жената** Отъ **Кн. Е. Кудашева** Превела отъ руски **М. Лунгова.**

15. **Наученъ прегледъ.** Робертъ Вилхелмъ Бунзенъ (1811 — 1899 год.). Съобщава . . . . **Н. В.**

16. **Изъ живота и литературата:** — Нашиятъ театръ. — Държавната театрална трупа и нѣйната дѣятелность. — Субсидиитѣ на трупата и министритѣ на просвѣщението. — Субсидиитѣ и директоритѣ на трупата. — Репертуарътъ на трупата до сега. — Реформитѣ въ трупата. Отъ . . . . **Д. Зарафовъ**

17. **Социаленъ прегледъ.** — Кризата въ социалистическата партия въ Франция. — Причинитѣ ѝ и поводътъ на избухването ѝ. — Манифестътъ на тритѣ социалистически организаци къмъ Работническа и Соц. Франция. — Неговото съдържание и значение. — Свикването на генералния конгресъ и въпросътъ за дневния му редъ. — Международна социалистическа консултация. — Решенията на Парижкия Конгресъ. Отъ . . . . **М-ко**

18. **Хроника** (изъ нашата журналистика): — Пакъ за „демократическата“ партия. — Варненскитѣ адвокати отъ в. „Потикъ“. — Истината боде право по очитѣ. — Програмата съ удивителна на края или удивителната програма на варненскитѣ „демократи“. — „Демократическото учение“ споредъ варненскитѣ адвокати. — Кой е по-правъ? — „Демократически“ баламочъ. — „Наша милость“ и „тѣхна милость“. — Прекръстването на нашитѣ буржуазни партии. — Прекръстването на стамболовиститѣ. — Измѣнението на вѣрата, безъ измѣнение на натурата. — Намѣриха си „главата“. — Конгресътъ на старолибералитѣ. — Прогресивно-либералната партия. — Нейнитѣ принципи и програма. — Критика. — Подмладяването ѝ. — Въ какво се състои то. — Отношенията на другитѣ буржуазни партии къмъ нея. — Величковци и Велчовци на сцената. . . **Senex**

19. **Обявления.**

НОЕМВРИЙ и ДЕКЕМВРИЙ 1899 ГОД. III.

НОВО ВРЕМЕ

МѢСЕЧЕНЪ ПРЕГЛЕДЪ
на
УМСТВЕННИЯ И ОБЩЕСТВЕННИЯ ЖИВОТЪ.

№ № 11 и 12

ПЛОВДИВЪ
Централна Печатница
1899.

СЪДЪРЖАНИЕ.

Стр.

1. **Положението на Либералната партия.** Отъ *Р-нъ.* . 1131
2. **Стихотворения въ проза,** отъ *Ив. С. Тургеневъ*: **I. Прагъ** Прев. *Ив. Жековъ* **II. Груборжкъ инѣжноржкъ.** Диалогъ, Прев. *Д. Панайотовъ.* **III. Доволенъ человѣкъ IV. Житейско правило,** Прев. *П. Б.* 1140
3. **Животъ и борба,** стихотворение отъ *Хр. Сил.*. . 1142
4. **Изъ Безсънни нощи,** стихотвор., отъ *М. Теофеловъ* 1143
5. **Материалистическото разбиране на историята и „психологическиятъ факторъ“.** Отъ *К. Кауцки.* Прев. **Д. И. Я.** 1145
6. **Новиятъ Танхейзеръ.** Отъ *А. Лундегардъ.* (Продължение отъ № № 9 и 10). Прев. *Н. Д-ва.* . 1154
7. **Русия въ Сърбия.** Отъ *К. Р.* . , ... 1190
8. **Социалниятъ музей въ Парижъ.** Отъ *Е. Смирновъ.* Прев. *А. А.* 1210
9. **Комита.** Поема отъ *Церковски.* 1225
10. **Работническиятъ въпросъ въ България.** (Къмъ oборванията на социализма у насъ). Отъ *Д. Благоевъ.* 1238
11. **Петъръ Сцйегени.** Отъ *Б. Игнатовичъ.* . . . 1267
12. **Пѣтелъ и свиня.** (Басня). Диалогъ. Отъ *Ст. Максимовъ* 1273
13. **Изъ сбирката:** „*Пѣснитѣ на неволника*“. I. *На чужбина* (изъ Ирландскитѣ поеми на О' Коннера). II. Прости! Прев. *Ив. Радославовъ* 1274
14. **Нови книги:**
   Преди десеть години (изъ историята на работническото движение), отъ *Г. Плехановъ.* Прев. *Г. Б.* — **Противъ военщината,** отъ *Г. Б.* — **Пчелитѣ,** отъ *Д. И. Писаревъ.* Прев. *Г. Б.* — **Осемъ часа работа,** отъ *Жюлъ Гедъ.* Прев. *Г. Б.* — **Бирникътъ дошелъ!** (Изъ запискитѣ на ловеца), отъ Falco Perigrinus.— **Историята на французската революция** (съ илюстрации и картини), отъ *С. Станевъ.* — **Умственнитѣ способности на жената,** отъ *Кн. Е. Кудашева*, Прев. отъ руски *М. Лунгова.*— **Нови книги постжпили въ редакцията** 1280

Стр.

15. **Наученъ прегледъ.** — Робертъ Вилхелмъ Бунзенъ (1811 — 1899 год.). Съобщава *Н. В.* . . . 1290

16. **Изъ живота и литературата:** Нашиятъ театръ. — Държавната театрална трупа и нейната дѣятелность. — Субсидиитѣ на трупата и министритѣ на просвѣщението. — Субсидиитѣ на директоритѣ на трупата. — Репертуарътъ на трупата до сега. — Реформитѣ въ театра. Отъ *Д. Зарафовъ* . . . 1297

17. **Социаленъ прегледъ:** — Кризата въ социалистическата партия въ Франция. — Причинитѣ ѝ и поводътъ за избухването ѝ. — Манифестътъ на тритѣ социалистически организации къмъ работническа и социалистическа Франция. — Неговото съдържание и значение. — Свикването на генералния конгресъ въ Парижъ и въпросътъ за дневния му редъ. — Международна социалистическа консултация. — Решенията на Парижкия конгресъ. Отъ *М-ко* . . 2301

18. **Хроника** (изъ нашата журналистика). Пакъ за „демократическата“ партия. — Варненскитѣ адвокати отъ в. „Потикъ“. — Истината боде право по очитѣ. — Програмата съ удивителна на края или удивителната програма на варненскитѣ „демократи“. — „Демократическото учение“ споредъ варненскитѣ адвокати. — Кой е по-правъ? — „Демократически“ баламочъ. — „Наша милость“ и „тѣхна милость“. — Прекръстването на нашитѣ буржуазни партии. — Прекръстването на стамболовиститѣ. — Измѣнението на вѣрата, безъ измѣнение на натура. — Намѣриха си „главата“. — Конгресътъ на старо-либералитѣ. — Прогресивно-либералната партия. — Нейнитѣ принципи и програма. — Критика. — Подмладяването ѝ. — Въ какво се състои то. — Отношенията на другитѣ буржуазни партии къмъ нея. — Величковци и Велчовци на сцената, отъ Senex. . . . 2310

19. **Обявления.** . . . . —

* * *

Положението на Либералната партия.

Въ миналата статия видѣхме, какви нечувани насилия употрѣби „либералната партия“ въ допълнителнитѣ избори. Безбройни бѣха оплакванията на гражданитѣ противъ насилията на правителственитѣ шайки и на полицията, отчаяни бѣха виковетѣ за ограничение на насилията. Но нѣмаше кой да ги чува. Потъпкването на народнитѣ правдини и изнасилването волята на избирателитѣ бѣше скроенъ, обмисленъ планъ на правителството; то само насърдчаваше разбойничеството на шайкитѣ и полицията. Правителственитѣ вѣстници сѫщо насърдчаваха последнитѣ. И главното е, че най-нахално, най-безочливо отричаха насилията и говорѣха за свободни избори. Обаче, събитията скоро дойдоха да изобличатъ сопаджиитѣ по единъ неочакванъ начинъ.

Въ предвечерието на изборитѣ се носеше упоритъ слухъ, че Грековъ далъ оставката на кабинета. Но намѣсто отставка българскитѣ граждани прочетоха телеграмата, която опровергаваше слуха за оставка и несъгласие между министритѣ. Сьюзницитѣ на сопаджиитѣ, стамболовиститѣ упорито пръскаха слуха за оставка предъ изборитѣ и за отлагането на последнитѣ за друго време. Тѣ го желаяха и толкось бѣха увѣрени въ своитѣ желания, че съставили списъка за министритѣ и за распредѣлението на службитѣ Но смѣткитѣ имъ излѣзоха невѣрни. Волята на княза се оказала друга, и шефътъ на стамболовиститѣ трѣбваше да си остане на мѣстото поне до свършването на изборитѣ. Последнитѣ, обаче, оказаха се такива за стамболиститѣ, че тѣ вече изгубиха всичкото си търпѣние. Тѣ видѣха, че сѫ и тоя пѫть вѣроломно излъгани отъ своитѣ любезни съюзници. Тука тѣ поставиха на своя шефъ дилемата: или оставката на кабинета, или тѣ се обявяватъ противъ него Тѣ бѣха увѣрени, че, ако Грековъ подаде оставката на министерството, князьтъ ще повика пакъ него и стамболовиститѣ ще вземать властьта. На 27-й Септемврий Грековъ поднесе оставката на министерството, но надѣждитѣ на стамболовиститѣ и тука не се оправдаха. Извѣстно е, кой зное мѣстото на Грекова. Но интересна е мотивираната оставка на последния. Привеждамъ я тъй, както е печатана въ „Новъ Вѣкъ.“ Ето какво ни говори Грековъ една недѣля следъ допълнителнитѣ избори:

„*Ваше Царско Височество*,

Подиръ съставянието на настоящето правителство на *Ваше Царско Височество*, Министерский Съвѣтъ, въ едно отъ първитѣ си засѣдания, прие и обнародва една програма, въ която бѣха изложени въ общи черти, началата, съобразно съ които трѣбваше да се управлява държавата. По отношение на вѫтрѣшното управление на страната, въ тая программа министерството обѣщаваше да назначава за държавни служители само лица съ доказана честность, вѣщина и опитность и да прилага законитѣ еднакво къмъ всички български граждани, каквито и да сѫ тѣхнитѣ политически убѣждения.

При всичко, че всѣки министръ, съ прилаганието подписа си подъ тая программа, бѣше се задължилъ да се рѫководи отъ прокаранитѣ въ нея начала, съ съжаление трѣбва да констатирамъ, че г. Радославовъ, колегътъ ми отъ вѫтрѣшнитѣ дѣла, наруши тържественно даденото обѣщание, както по отношение назначението на чиновницитѣ по администрацията, така и въ приспособление на законитѣ.

Въ избора на чиновницитѣ си, г. Радославовъ е билъ особенно злополученъ, понеже голѣма часть отъ тѣхъ не само не се радватъ съ добро име между съгражданитѣ си, не само не притѣжаватъ потрѣбнитѣ познания и качества, за да отговарятъ на назначението си, но и нѣкои отъ тѣхъ сѫ били осѫждани или сѫ дадени подъ сѫдъ за разни закононарушения и даже прѣстѫпления.

Законитѣ сѫ били често нарушавани и всѣкога прилагани, било отъ самото министерство на вѫтрѣшнитѣ дѣла, било отъ подвѣдомственнитѣ му органи крайно пристрастно. Многобройнитѣ и чести растуряния на общинскитѣ съвѣти, насилията упражнявани отъ самата администрация въ изборитѣ за тѣхъ, незаконнитѣ прѣслѣдвания на частни лица въ материалнитѣ имъ интереси, упражнявани пакъ отъ административнитѣ чиновници, всичко това констатирано въ постояннитѣ оплаквания, които сѫ били отправени както до *Ваше Царско Височество* така и до мене, и на които въ много случаи основателностьта съмъ провѣрилъ, ми даватъ право да твърдя, че крайната цѣль, която е гонилъ г. Радославовъ, не е била да даде едно управление справедливо, редовно и гарантирующе правата на гражданитѣ, а съ вселявание страхъ въ населението, се е добивалъ да увеличи числото на своитѣ партизани.

Послѣднитѣ допълнителни избори за народни прѣдставители се извършиха на всѣкаадѣ съ неставало до сега ограничение на избирателното право на гражданитѣ и съ насилия упражнени отъ административнитѣ органи, които на нѣколко мѣста прѣдизвикаха кървави сблъсквания съ избирателитѣ. Случкитѣ въ Казанлъкъ, Драганово, Свогье, Видинъ и особенно Силистра, излагатъ на заслужено порицание както административнитѣ органи, натоварени съ пазението редътъ въ тия избори, така и цѣлото правителство.

Крайната цѣль на всѣко едно управление трѣбва да бѫде обеспечението на личната безопасность и правата на гражданитѣ, а заедно съ това, чрѣзъ строгото и еднакво прилагание на законитѣ, морализирането на обществото, повдиганието престижътъ на закона и вдъхванието довѣрие въ населението къмъ органитѣ на властьта, натоварени съ прилаганието на тия закони; а съ незачитанието на законитѣ, пристрастното имъ прилагание и насилията упражнявани надъ гражданитѣ, обществото се развращава, губи довѣрие въ закони и власть, и се води въ пжтя на анархията.

Къмъ послѣднитѣ тия печални послѣдствия може да ни доведе една система на управление, каквато е оная на г. Радославовъ. И отъ всичко това се вижда, че между моитѣ възгледи върху управлението, изложени въ обнародваната програма на министерството и системата на управлението прилагано отъ г. Радославова, има явно несъгласие. И понеже отъ една страна не желая да нося солидарната отговорность за закононарушенията и насилията, извършени отъ министра на вжтрѣшнитѣ дѣла, особно за крайнитѣ насилия при последнитѣ допълнителни избори, а отъ друга страна, въ съставътъ на Народното Събрание, особно при новия му контингентъ, тъй противозаконно и противъ волята на избирателитѣ вкаранъ въ него, не намирамъ опора за да приложа въ вжтрѣшното управление началата отъ които азъ се ржковода, честь имамъ да поднеса на Ваше Царско Височество оставката на кабинета.

Гр. София 27 Септемврий 1899.

Съмъ, на Ваше Царско Височество, най-покоренъ и вѣренъ подданикъ и служитель,

Министръ-Прѣдсѣдатель и Министръ на Вжншнитѣ Дѣла и Исповѣданията: **Д. Грековъ**".

Такива сж мотивитѣ, съ които Грековъ подаде оставката на министерството. Да разгледаме по-отблизу тия мотиви. Общо казано, Грековъ подаде оставката, защото той и Радославовъ не могли да се съгласятъ по въпроса за назначението на чиновницитѣ по администрацията и за прилаганието на законитѣ. Радославовъ нарушилъ тържественно даденото обещание, чрезъ извѣстната, подписана отъ всички министри, „държавна програма", да назначава за държавни служители „само лица съ доказана честность, вѣщина и опитность и да прилага законитѣ еднакво къмъ всички български граждани, каквито и да сж тѣхнитѣ политически убѣждения". Радославовъ назначаваше по администрацията главно свои партизани, повечето отъ които носятъ, ако не по нѣколко, то поне по една присжда на гърба, извѣстни крадци, фалшификатори, злоупотрѣбители на държавни пари, деморализирани и способни за всички престжпления и безчестия. Отъ друга страна, Радославовъ прилага законитѣ явно партизански, или по-добрѣ, стжпчи върху всички закони и върху всички правдини на гражданитѣ. Тъй че, изложеното въ мотивитѣ на отставката потвърдява всичко онова, което извърши „либералната партия" отъ деня на идванието ѝ на власть до деня на оставката на Грековъ. Съвършенно вѣрно е изложено цѣлото либерално-сопаджийско управление. Но вѣрно ли е, че Грековъ именно за туй подаде оставката на министерството? Вѣрно ли е, че Грековъ подаде оставката за туй, че го е заболѣло, дѣто Радославовъ не назначавалъ „честни и опитни" чиновници и че не прилагалъ законитѣ еднакво къмъ всички български граждани, и дѣто сопаджиитѣ вършиха насилия и беззакония по изборитѣ? Азъ твърдя, че това не е вѣрно, че мотивитѣ, които привежда Грековъ не сѫ истинскитѣ. Грековъ, Свирчо, стамболисти и плачъ за законно управление, — може ли да бѫде вѣрно! Никога!

Преди всичко ще обърна вниманието върху единъ пасажъ на мотивировката. Въ края на нея авторътъ ѝ казва между другото: „а отъ друга страна, въ съставътъ на Народното Събрание, особенно при новия му контингентъ, тъй противозаконно и противъ волята на избирателитѣ вкаранъ въ него, не намирамъ опора, за да приложа въ вѫтрѣшното управление началата, отъ които азъ се рѫководя". Азъ мисля, че въ тоя именно пасажъ се съдържа една часть отъ истинскитѣ мотиви за оставката. И наистина, при новиятъ съставъ на Народното Събрание, който наистина „тъй противозаконно и противъ волята на избирателитѣ вкаранъ въ него" отъ Радославова съ шайкитѣ и полицейскитѣ насилия, както ни е извѣстно, Грековъ не можеше вече да бѫде министръ и трѣбваше да си даде оставката. Ако не направеше това, той щеше да бѫде бламиранъ още въ първото засѣдание на Народното Събрание. Не можеше Грековъ да не знае, че неговитѣ съюзници горѣха отъ желание да го изхвърлятъ изъ министерството, а мѣстото му да завземе Радославовъ. Още въ извънредната сесия въртоглавиятъ „либералъ" Божилъ Райновъ предложи на Народното Събрание да се бламира Грековъ. Сопаджийското болшинство не испущаше случай, да изкаже своето презрение къмъ шефа на министерството. Ако при всичко туй той не биде исхвърленъ по-рано, причината бѣше, че сопаджиитѣ не съставляваха още болшинство безъ стамболовиститѣ. Но следъ допълнителнитѣ избори, съ което Радославовъ вкара по извѣстния сопаджийски начинъ свое болшинство въ Народното Събрание, Грековъ вече не можеше да стои министръ. Ето кой е истинскиятъ мотивъ, който накара г. Грекова да побърза подиръ допълнителнитѣ избори да подаде оставката на кабинета, а не че го е заболѣло отъ беззаконията и насилията на Радославова, отъ не еднаквото прилагание на законитѣ къмъ всички български граждани.

Че нееднаквото прилагание на законитѣ отъ сопаджиитѣ не е билъ мотива на г. Грекова и на неговитѣ наемници за оставката, е ясно. Какво ни говори г. Грековъ за беззакония, насилия и не еднакво прилагание на законитѣ, когато той и неговитѣ наемници въ извънредната сесия на Народното Събрание рѫкоплескаха на явно произволното касиране на опозиционитѣ депутати и утвърждение на беззаконно и насилнически избраното правителствено болшинство? Мигаръ тѣзи факти показватъ на еднакво прилагание на законитѣ къмъ всички български граждани, „каквито и да сѫ тѣхнитѣ убѣждения"? Въ извънредната сесия, при разглеждането на изборитѣ, се констатираха по единъ най-несъмненъ начинъ че въ много мѣста изборитѣ на 25-й Априлий станаха при насилия, а особенно въ ония мѣста, гдѣто се избираха хората отъ неговата шайка, обаче, защо той тогава не протестира въ Народното Събрание? Не, очевидно е, че г. Грековъ не казва истината, когато за мотивъ на оставката привежда нееднаквото прилагание на законитѣ и незаконното управление отъ сопаджиитѣ. Той сваля съ туй всичката отговорность за беззаконията, въ които и той е взималъ участие, на „либералната партия", и си мисли, че по такъвъ начинъ се оправдава. Напраздно!

Сѫщо така не е вѣрно, че единъ отъ мотивитѣ за оставката билъ този, дѣто Радославовъ е назначавалъ неспособни и безчестни чиновници. Ясно е, че г. Грекова и неговата шайка не това боли, дѣто се назначаватъ такива чиновници. Истината е тамъ, че сопаджиитѣ заловиха всички по-тлъсти служби, а на Грековитѣ поддържници оставиха пусталитѣ, или никакъ не ги допуснаха до тѣхъ. Въ сѫщность, съглашението на двѣтѣ „либерални" шайки съставлява единъ безсраменъ пазарлѫкъ за кокала, за равноправно дѣление на народната черга. Карбатà имъ произлиза не отъ друго, а отъ невъзможностьта да раздѣлятъ по между си службитѣ. Като сѫщи гладни вълци тѣ се скараха за *кокала*, кой по-напредъ и повече да го глозга. Следъ приемането на оставката, Грековия органъ в. „Новъ Вѣкъ", въ брой 91 излѣзе съ единъ цинизмъ, свойственъ само на хора, каквито сѫ нашитѣ „либерали", да ни раскрие, че истинската причина за раздѣлението на „либералитѣ" е била неустойката на сопаджиитѣ въ пазарлѫка. Ето каква била работата:

„Независимо отъ това, — пише „Новъ Вѣкъ" — Радославовъ почнà да назначава въ управлението само свои приятели и едни неизвѣстни личности, а игнорираше всички други. Централното Бюро на партията се представи при г. Грекова и му заяви, че ако правителството не мисли да допустне и партизанитѣ на Народната Либерална партия, да взематъ участие въ управлението, а ще ги третира като опозиция, тогава да имъ се обяви това и партията ще продължава да води опозиционно направление. Два-три дена слѣдъ това въ домътъ на г. Грекова стана едно събрание отъ двѣтѣ Централни Бюра въ присѫтствието на всички министри, освѣнъ г. г. Начевичъ и Паприковъ. Въ туй събрание, слѣдъ дълги припирни, изработи се извѣстното окрѫжно писмо, подписано отъ г-на Д. Петковъ и Д-ръ С. Иванчевъ, въ което се обявяваше сливанието на двѣтѣ партии и се заплашваха партизанитѣ, че който е противъ това сливание, ще бѫде веднага исключенъ отъ съединената либерална партия. При подписванието на това окрѫжно г. Петковъ заяви, че то нѣма да има никакво реално значение и нѣма да даде никакъвъ резултатъ, ако не се назначатъ на длъжности и лица отъ Народната Либерална партия. Г-нъ Радославовъ обѣща, че ще направи това и поиска единъ списъкъ на лица, които могѫтъ да завзематъ извѣстни длъжности. Списъка му бѣше даденъ; назначени бѣха шесть души окрѫжни управители и 3 — 4 околийски началници, и тамъ се спрѣ.

Догдѣ г. Радославовъ обѣщаваше, че всичко ще върви задружно и въ съгласие и г. Грековъ вѣрваше, — Вачевъ, отъ друга страна, съ одобрѣнието на Радославова, даваше инструкции на новоназначенитѣ околийски началници да съставляватъ „дружинки" и вербуватъ партизани, и да употрѣбятъ всички усилия, за да подбиятъ партизанитѣ на Народ. Либералната Партия, сиречъ съмишленниците на г. Грекова“.

Отъ цитираното ясно става, че Грековъ подъ думитѣ — лица съ доказана „честность, вѣщина и опитность“ разбира неговитѣ партизани на чело съ най-честнитѣ и опитни въ кражбитѣ и подкупитѣ Свирчовци, Халачовци, Генадиевци и подобни тѣмъ стамболови останки.

Приеманието оставката на Грекова произведе най-различно дѣйствие въ двата „либерални“ лагера. Грековитѣ партизани тържествуваха, когато сопаджиитѣ потънаха въ отчаяние. И двата лагера бѣха увѣрени, че князъ Фердинандъ ще натовари пакъ г. Грековъ съ съставянието на министерство. За това единия очакваше указа за тази цель, а другиятъ, както изглеждаше, се готвѣше да не испуска властьта. Съ тази цель единъ отъ Радославовитѣ вѣстници, а именно „Новъ Отзивъ“ заплашваше княза съ търкаляние на коронованни глави по улицитѣ и съ свикване на „либералитѣ“ въ София за осѫществление на цельта. Въ сѫщото време предсѣдательтъ на „Либералното бюро“ и на Народното Събрание, Д-ръ Вачевъ, извѣстенъ сега и подъ името „Д-ръ Скамейка,“ съ окрѫжно до „дружинкитѣ“ ги канеше да свикатъ митинги и да протестиратъ въ случай, че князьтъ поиска да ги исхвърли отъ властьта. Както е извѣстно, князьтъ разрѣши кризата по единъ неочакванъ отъ никого начинъ. Споредъ „Новъ вѣкъ,“ г. Грековъ отивалъ съ надежда да състави новъ кабинетъ съ всички други министри, които влизаха до тогава въ министерсто, съ исключение на Радославова и Пешева. Но Тодоръ Иванчовъ измѣнилъ на Грекова, отказалъ да се раздѣли съ Радославовъ, а заедно съ него отказали и другитѣ. Тъй че, Грековъ не можалъ да състави кабинетъ. Тогава князь Фердинандъ натоварилъ Иванчова и министерската криза се разреши. Това разрешение на кризата повидимому благоприятно за „либералитѣ“ въ сѫщность съставлява една тѣжка плѣсница за „либералната партия“. Споредъ парламентарнитѣ правила въ цѣлия свѣтъ, съ съставянието на министерство се натоварва обикновенно шефътъ на партия, а не второстепенни и третостепенни членове. Шефъ на „либералната партия“ е билъ и се счита Радославовъ, когато Тодоръ Иванчовъ е просто единъ дворцовъ лакей, който може да влиза въ всѣка партия, която му посочатъ. Той даже напоследъкъ надали е билъ нѣщо въ „либералната партия“. Обаче, князьтъ на мѣсто да натовари шефътъ на партията да състави кабинетъ, избра него за тази цель. Една партия съ каквито и да било принципи и честни стремления при такива обстоятелства непремѣнно веднага би напустнала властьта. Но нашата „либерална партия“, единственния принципъ на която е да се „нахрани“ та гърба на народа, предпочете да бѫде погребена съ всичкия салтанатъ на позора, на безчестието, отколкото да напустне властьта. Тя прие натрапеното ѝ шефство на Тодора Иванчовъ, което и ще я погребе окончателно опозорена. Колкото и да се преструватъ „либералитѣ“, че сѫ доволни отъ разрешението на министерската криза, но тѣ не могатъ да не чувотвуватъ, че съ натрапеното шефство на

Иванчовъ е нанесена голѣма обида на „либералната партия“ и на нейния шефъ Радославовъ. Най-добрѣ ни показва, какви сѫ чувствата на „либералитѣ“ подиръ разрешението на кризата, следующитѣ редове отъ една статия на „Новъ Отзивъ“:

„Една демонска сила, — четемъ тамъ, — тайно разгаря борбитѣ и разбърква у насъ понятията, смѣсва язицитѣ и иска да прѣдстави прѣдъ европейский свѣтъ България за една страна дива, груба, невъзпитана, която има нужда отъ дългогодишната опека на нѣкое синйокръвно вѣличие. Тази сила на Ада окарикатури конституционализма у насъ, тя осмѣ и освирка парламентаризма; тя орезили нашитѣ държавни мѫже и ги направи безсилни прѣдъ народа. Сега ний нѣмаме вождове, нѣмаме държавни мѫже, а държавни кукли, които ту се истърсватъ отъ праха и показватъ за залъгалка, ту се хвърлятъ изново въ прахътъ съ сѫщото прѣзрѣние, съ което сѫ изтупани отъ него.

„България е една арена, въ която се подвизава само единъ тореадоръ. Партиитѣ сѫ седмоглавъ бикъ, на когото на главата е закачено червено платно; а народа — това сѫ безучастни зрители.

„България е станала за смѣхъ. Нашитѣ държавни мѫже сѫ хора безъ инициатива, безъ воля, а нашитѣ партии — не сѫ канари, а каша, тѣсто, отъ което можатъ да се правятъ разни фигурки. Липсватъ ни партии на принципи, защото нѣма почва за принципитѣ. Всичко честно, идеално, всѣки поклонникъ на принципиална борба се гони, прѣслѣдва и оничтожава.

„Отъ гдѣ иде тая заповѣдь? Кой движи тази магическа пръчка, съ която прави отъ невъзможното възможно? Не е ли сѫщата сила, която се опитва да прави *„Народни Съюзъ“* противъ Стоилова? Не е ли сѫщата сила, която отпущаше 300 наполеона въ Шуменъ за борба противъ Стамболова?“

Въ тѣзи редове сѫ излѣти всички ядни чувства на „либералната партия“, които предизвика разрешението на министерската криза. Всѣкой разбира, кой е този „тореадоръ, който се подвива“, тази „сила на Ада“, която „окарикатури конституционализма у насъ“ и която „разбърква понятията — смѣсва язицитѣ“. И е несъмнѣнно, че съ натрапването на Иванчова за шефъ на „либералната партия“ у нея веднага се почна разбъркването на понятията и смѣшението на езицитѣ. Едно разстройство, една дезорганизация, едно расцѣпление разяжда отъ тогава „либералната партия“. Тя сега явно се распада на Иванчовисти и Радослависти, и ако още тя се държи склеена, то причината е, че „магическата пръчка“ още не е приведена въ движение. Но „силата на Ада“ може всѣка минута да махне съ нея, и да обезличи окончателно „младоидеалната либерална партия“.

Раскапването на тази партия се почна веднага съ отварянието на редовната сесия. Какви размѣри то прие, показа въпросътъ за избора на председатель за Народното Събрание. Иванчовъ имаше свой кандидатъ, Радославовъ свой, и борбата между двѣтѣ фракции е била една отъ най-отчаянитѣ. Тая борба вътрѣ, въ нѣдрата на самата партия, която борба се водѣше явно и потайно, преобърна Народното Събрание въ една жалка карикатура, въ арена на най-низкитѣ страсти. Само съ раскапването на „либералната партия“ може да се обясни фактътъ, че на председателското мѣсто попадна най-младиятъ отъ сопаджийското болшинство, бившиятъ социалистъ Жечо Бакаловъ, т. е. единъ ренегатъ. Достоенъ председатель за една такава камара, каквато е сопаджийската! Поведението, което той държа презъ всичкото време до сега въ Камарата, като депутатъ и като председатель, напълно оправда довѣрието, което му показаха сопаджиитѣ. Оставката на най-добрата сила въ сопаджийската партия, на А. Краевъ отъ подпредседателското мѣсто и опозицията му на сопаджийското болшинство, сѫщо така е плодъ на раскапването на „либералната.“ Явното течение противъ Вачева, министра на просвѣщението, което се образува срѣди болшинството и което при разгледването на проекто-закона по просвѣщението, се прояви въ най груба форма и въ сѫщински бламъ на министра, подтвърждава сѫщото раскапване на партията.

При такова положение, „либералната партия“ естественно не можеше нищо свѣстно да измисли и да прокара. Вѫтрѣшното раскапване парализира я окончателно. Тя, природно глупава, състояща се отъ Д-ри на глупостьта и отъ титуловани и не титуловани безчестници и престѫпници, предъ печалната сѫдба на раскапването си, изгуби и последнята капка отъ свясть, мѣстото на която завзематъ разюзданитѣ низки страсти. Повече отъ два мѣсеца засѣдаваше Народното Събрание и най голѣмата часть отъ това време „либералната партия“ прокара, като парализована, въ бездѣятелность. Тя се намѣри въ пълно расположение на министри, чужди за нея, но които отъ нейно име и съ нейна помощь прокарватъ всичко, каквото имъ скимне. Загрижена главно съ своята неминуема сѫдба, тя за нищо друго не му мисли. Вѫтрѣшното управление на страната предостави на пълния произволъ на своитѣ партизани, на полицията. Вследствие на това, насилията и произволитѣ продължаватъ и се увеличаватъ следъ допълнителнитѣ избори. Отъ всички крайща на България се носятъ оплаквания отъ полицейски насилия и произволи, отъ преследвания и побоища. Въ сѫщото време най дързостни обири и убийства се вършатъ, а авторитѣ имъ оставатъ не открити. Съ малко думи, „либералната партия,“ следъ като потѫпка правдинитѣ на гражданитѣ и изнасили волята имъ, не е способна сега да тури редъ и да гарантира живота и имота на българския данъкоплатецъ.

Въ економическо и финансово отношения дѣятелностьта на „либералната партия“ се отличава съ сѫщия разрушителенъ характеръ. Тази ѝ дѣятелность ще състави предметъ на една отъ следующитѣ ми статии. Тукъ ще се ограничa да кажа само това, че „либералната партия“ като че ли нарочно си е задала за цель да разруши всичко, да съсипе економически и финансово страната и положително нищо да не създаде. Всичко, каквото тя успѣ да прокара, всичко положително е насочено къмъ съсипване економическо и финансово. Рѫководима отъ желанието да стои колкото е възможно по-дълго.

време на власть и да се ухрани на гърба на народа, при туй е толкова несъстоятелна умствено, че тя е готова да прибѣгне до всѣка мѣрка, която ѝ обѣщава да донесе срѣдства за ухранвание. Отъ никаква друга гледна точка тя неможе да цѣни своята финансова и економическа дѣятелность. И, рѫководима отъ такива желания, тя прокара най-чудовищни финансови и економически мѣрки.

Въ външно отношение „либералната партия" испадна още въ по-глупаво положение. Съ своитѣ чудовищно-глупави финансови мѣрки и договори тя дискретира себе си и страната предъ финансовия свѣтъ. За политическия свѣтъ тя нѣма никакво значение. Ромѫния отказва да приеме нейния дипломатически агентъ. Сърбия завзема заплашително положение спрямо България, Турция коли и бѣси отвъдъ Рила. „Либералната партия", подъ шефството на дворцовия любимецъ Тодора Иванчовъ, даже и не знае, какво става въ външната политика на България. Нея никой не пита по въпроситѣ на външната политика.

Такова е днесъ положението на „Либералната партия". Дискретирана вѫтрѣ и вънъ, раскапана, като партия, не способна за никакава положителна творческа работа, поддържана само отъ желанието да намѣри источници, отъ гдѣ да се ухрани по-добрѣ, — това е то днесъ „Либералната партия". Нейното стоение на власть не само не е нужно за България, но то е положително вредно. Ако тази партия продължава да властвува, това показва само едно, а именно, че господарь на България не е българскиятъ народъ, а другъ. „Либералната партия", както, впрочемъ, и всички наши буржуазни партии, които до сега сѫ идвали на власть, безъ исключение, направи всичко, за да унижи тоя народъ. Съ това тя не само ископа своя гробъ, но най-голѣмото зло, което тя направи, е туй, че тя приготви почвата, за да я замѣстятъ сѫщо такива гробокопатели на България и шарлатанствующи съ „суверенитета на народа" шайки, подъ името на „либерални", „народно-либерални", „народни", „демократически" партии, като нея.

Р-нъ

* * *

Стихотворения въ проза.

Отъ Ив. С. Тургеневъ

I. Прагъ

Виждамъ едно грамадно здание. На лицето е отворена тѣсна врата; задъ вратата тъмна мъгла.

Предъ високия прагъ стои една мома . . . рускиня.

Мразъ се чуствува отъ тъмната мъгла, и ведно съ леденитѣ струи се разнася изъ дълбочинитѣ на зданието подземенъ гласъ.

„О ти, която искашъ да пристѫпишъ този прагъ, знаешъ ли какво те очаква?“

— Зная, отговаря момата.

„Студъ, гладъ, ненависть, подигравки, презрѣние, оскърбление, затворъ, болѣсть, самата смърть?“

— Зная.

„Отстранение, пълна самотия?“

— Зная . . . . Азъ съмъ готова. Ще понеса всички тѣгла, всички удари.

„Не само отъ враговетѣ, но и отъ роднинитѣ си, отъ приятелитѣ си?“

— Да . . . и отъ тѣхъ.

„Добрѣ. Готова ли си на жертва?“

— Да.

„На безимена жертва? Ти ще загинешъ, — и никой , . . никой даже не ще знае, чия памѣть да почита“.

— Не ми трѣбватъ нито благодарности, нито съжаление.

Азъ не искамъ име.

„Готова ли си на престѫпления?“

Момата наведи глава.

— И на престѫпления съмъ готова . . .

Гласътъ не повтори веднага своитѣ въпроси.

„Знаешъ ли ти, започна той, най-подиръ, че ще се разочаровашъ въ това, което вѣрвашъ сега, ще разберешъ, че си била излъгана и напразно си погубила своя младъ животъ?“

— Зная и това. Но все пакъ искамъ да влезна.

„Влезъ!“

Момата прекрачи прагътъ — и тѣжката завѣса се спусна задъ нея.

„Глупава!“ изръмжа нѣкой си отподиръ.

„Света!“ се чу отъ некадѣ си въ отговоръ.

Прев. Ив. Жековъ.

II. Груборѫкъ и нѣжнорѫкъ.

Диалогъ

Груборѫкий. — Защо си дошелъ при насъ? Какво те носи тукъ? Ти не си отъ нашата пасмина човѣкъ . . . . Хай махкай се!

Нѣжнорѫкий. — Не, братко, отъ вашитѣ съмъ!

Грубор. — Какъ щѣло да не е тъй? Когичкомъ пъкъ го измисли? Я погледни моитѣ рѫцѣ: виждашъ ли какви сѫ черни, груби, калии? И на пръсть миришатъ, и на катранъ . . . . . а пъкъ твоитѣ какви сѫ бѣли! . . . . Миришатъ ли, на нѣщо таквосъ? . . . .

Нѣжнор. — (Като си подава рѫцѣтѣ): Нà, помириши.

Грубор. — (Като ги помирисва): Аха, що за притча? Гаче ли миришатъ на желѣзо!

Нѣжнор. — Вѣрно — на желѣзо. Цѣли шесть години тѣ бѣха уковани въ вериги.

Грубор. — Че защо?

Нѣжнор. — Защото се грижихъ за вашето добро; и като искахъ да освободя васъ, угнетенитѣ, почернелитѣ отъ работа хора, въставахъ противъ вашитѣ притеснители — бунтувахъ се . . . . за това ме хвърлиха въ тъмницата!

Грубор. — Мигаръ те запрѣха? Ами че бива ли тъй открито да се боришъ!

Следъ двѣ години.

Първий груборѫкъ. — (на другъ единъ) Слушай, Петре! . . . Помнишъ ли оня хеее, съ бѣлитѣ рѫцѣ, съ когото ти по-ланишното лѣто бесѣдува?

Вторий груборѫкъ. — Помня . . . . е, че какво?

Първий грубор. — Осѫдили го на бѣсилка и днесъ ще го бѣсятъ.

Вторий грубор. — Да не се е бунтувалъ пакъ?

Първий грубор. — Ами — пакъ се бунтувалъ.

Вторий грубор. — А бе, я чувай, Митьо! не можемъ ли ние разкѫса туй вѫже, на което ще го бѣсятъ? Казватъ, че човѣкъ му провървявало, като направи таквосъ добро.

Първий грубор. — Право казвашъ, Петре! Трѣбва да се опитаме.

Прев. отъ руски **Д. Панайотовъ.**

III. Доволенъ човѣкъ

Въ столицата, по улицата върви, като подбѣгва, още младъ човѣкъ. — Движенията му сѫ весели, разпалени; очитѣ свѣтятъ, устнитѣ се упиватъ, приятно червенѣе умилното лице. . . Цѣлото му тѣло показва доволетво и радость.

Какво ли се е случило съ него? Да не е станалъ наследникъ? Да не сѫ го повишили? Да не бърза за любовна срѣща? Или просто хубаво се е наялъ, — и чувство на здраве, чувство на сита сила се изказва въ всичкитѣ му членове? Не сѫ ли му закачили на шията твоя красивъ осмоѫгъленъ кръстъ, о, полский крале Станиславе!

Не. Той е наклеветилъ единъ свой познатъ, разпръсналъ усърдно клеветата, чулъ я, сѫщата тази клевета, отъ устата на другъ познатъ и самъ ѝ повѣрвалъ.

О, какъ е доволенъ, какъ даже е добъръ въ тази минута този милъ, многообѣщающъ младъ човѣкъ. —

Прев. **П. Б.**

* * *

IV. Житейско правило

— Ако искате хубаво да насолите и даже да напакостите на противника си, — ми казваше единъ старъ скитникъ: — то укорявайте го за сѫщия недостатъкъ или порокъ, който сами имате. — Негодувайте. . . и укорявайте!

Първо — това ще накара другитѣ да мислятъ, че вий нѣмате такъвъ порокъ.

Второ — негодуването ви може да бѫде даже искрено. . . Може да се въсползувате отъ укоритѣ на вашата съвѣсть.

Ако, напр., сте ренегатъ—укорявайте противника си, че нѣма убѣждения!

Ако сте лакей въ душата си — укорявайте го, че е лакей, лакей на цивилизацията, на Европа, на социализма!

— Може даже да се каже: лакей на безлакейството! — забелѣзахъ азъ.

— И то може, — каза той.

Прев. **П. Б.**

* * *

Животъ и борба.

Вихъръ буреносенъ висне вечъ надъ мене,
Облаци закриха моя небосводъ,
Катъ море бурливо, яровито стене,
И в' бо́рба зове ме страшния животъ.

Ненаситенъ, жаденъ, вихромъ той повлича
Кулитѣ вълшебни с' мътни си вълни;
Всѣки новъ день—нови жертви му предрича—
И.... мечтитѣ смѫтни рухватъ в' съсипни.

И моитѣ надзвѣздни храмове рухнаха
Щомъ живота срѣщнахъ..... с'сведено чело,
Обезокриленъ паднахъ, като птичка плаха,
Що хвърчи надъ бездна с' строшено крило.

Паднахъ... околъ менъ хаосъ безисходенъ,
Дѣ се боратъ, тънатъ жертвитѣ безъ четъ,
А надъ менъ навъсенъ небосводътъ роденъ,
Яростно притиска изгнаникътъ клетъ.

Тогава захвърлилъ лирата разбита,
И лѣтѣха днитѣ въ пагубенъ застой;
Но вълна врѣзъ мене ревна яровита —
Понесе и мене бѣсния порой.

Подъ небе беззьѣздно, залупенъ във мрака,
Търсѣхъ лѫчъ надежденъ—и срѣдъ мойта нощь
Канара съзрахъ азъ непристѫпна, яка,
И къмъ нея плувнахъ съсъ... последня мощь...

. . . .

О, борба стихийна, всемогѫща, света,
На моя пѫть зеленъ, о, висока цель, —
Отъ звѣздитѣ небесни ти свали поета,
Ти сроди с'тълпата гордиятъ орелъ!

Сега пакъ е свѣтло... Надъ олтарътъ сринатъ
Химнъ звучи хвалебенъ и тамянъ се лѣй;
Подълъ страхъ, съмнѣние—предъ борбата гинатъ,
И за правда, братство пакъ пѣвецътъ пѣй.

Моя члунъ не плаши гърмътъ смъртоносенъ....
Некъ трѣщи надъ мене бурния небосводъ!—
Азъ безъ ропотъ нося своя кръсть несносенъ,
И не ще ме смажи тозъ гигантъ — животъ!

Ц·дъ IX—13—99 Хр. Сил.

ИЗЪ БЕЗСЪННИ НОЩИ.

Отъ М. Теоѳиловъ.

Надѣжда нѣма...

Глава бѣ тъжно отпусналъ моряка....
Въ морето буря грозна се изви,
Реватъ сърдито пѣнясти вълни....
    А тамъ, далечъ, жена го чака.

Измъчена, убита тя поглежда
Отъ морский брѣгъ; огасналия взоръ
Не вижда нищо въ мрачний кръгозоръ....
    —Изгубилъ е!.... Охъ, нѣма веч'надѣжда!

Дѣчица двѣ о нея се преплитатъ
И плахо гледатъ бурното море:
Вълна пѣнлива нѣгдѣ се съзрѣ —
    —Не е ли той?—презъ сълзи тѣ я питатъ.

Но тя не чуй. Незнаенъ страхъ обзема
Душата ѝ и, съ сълзи на очи,
Кипежа гледа, грозно що бучи
    И шъпне сàмо — веч'надѣжда нѣма!....

Разходка.

Въ полето, дѣ бѣгливо взоръ лѣтеше
И трѣпкаше въ трѣвата и цвѣтята —
Излѣзохъ. Скръбъ гърдитѣ ми ядеше,
А въ стаята се стѣгаше душата....
За новъ животъ, за упоение жъднеѝ
Сърдцето, що въздиша и купнеѝ.

И мълкомъ крача, въ мисли зли унесенъ.
Не видя нищо; глухо е полето
И мраченъ е пространий сводъ небесенъ,
Въ ужасенъ хаосъ всичко тукъ е слѣто....
Следъ дълго не, всрѣдъ падналия мракъ
Назадъ се връщамъ съ трѣска нова пакъ.

Материалистическото разбиране на историята и „психологическиятъ факторъ“.

К. КАУЦКИ.

Намъ, правърженицитѣ на материалистическото разбиране на историята, наистина не ни върви. Насъ ни нападатъ съвсѣмъ не само явнитѣ противници на Марксъ-Енгелса, — това както и да е; но има и такива господа, които превъзнасятъ Маркса и Енгелса, понѣкога даже съ извънмѣрно усърдие, които, обаче, въ сѫщото време намиратъ, че да се следва неотклонно учението на творцитѣ на материалистическия възгледъ върху историята е несъвмѣстимо съ достоинството на свободния мислитель. Остротата на Маркса, който нѣкакъ си казалъ, че самъ той не е марксистъ, тѣзи ужъ истински ученици на нашитѣ учители приематъ за сериозна и много имъ се иска да убѣдятъ всички и всѣкиго, че своитѣ последователи, които се стараели строго да издържатъ неговото гледище, Марксъ считалъ за нѣкакви идиоти, съвършенно неспособни за самостоятелно мислене; тѣ заявяватъ. че всички маркисти, единъ до единъ, сѫ неспособни да разбератъ Маркса, а тѣ, не марксиститѣ, сѫ повикани да защитятъ учението на Маркса, отъ догматическия фанатизмъ на марксиститѣ.

По-голѣмата часть отъ тѣзи странни персони се задоволяватъ да искрескатъ нѣкои такива фрази, които, бидейки подправени съ приличната доза морално негодувание, могатъ напълно да разчитатъ на успѣхъ въ обществото на свободомислещитѣ хора. Малко по-сериозенъ опитъ въ това направление прави английскиятъ социалистъ Белфортъ Баксъ въ статията си „Материалистическото разбиране на историята“, помѣстена въ една отъ последнитѣ книжки на Виенския всѣкидневенъ вѣстникъ „Die Zeit“ за 1896 *).

Въ началото на статията си Баксъ характеризира материалистическото разбиране на историята така: „И така, този (материалистическиятъ) възгледъ (върху историческото развитие), изразенъ въ най-остра форма предполага, че нравитѣ, религията, искуството не се намиратъ просто подъ влиянието на економическитѣ отношения, а сѫ *всецѣло и изключително резултатъ отъ идеологическото отношение на економическитѣ условия въ общественното съзнание*. Съ една дума, споредъ мнѣнието на материалиститѣ, сѫществена основа на *всичко, което става*, сѫ материалнитѣ блага, тѣхното производство и размѣна, а пъкъ религията, моралътъ, искуството — всички тѣзи не сѫ нищо друго, освѣнъ *случайни форми за проявяване* на поменатата сѫщность, които направо или косвено, могатъ да бѫдатъ обяснени съ економически причини“.

А въ забелѣжка Баксъ каза: „На хората, добрѣ запознати (Kenner) съ учението на Маркса нѣма нужда да напомнямъ, че самъ

---

*) Belfort Bax: „Die materialistische gechichtsauffassung“, — „Die Zeit“ 96.

Марксъ въ своята формулировка на материалистическия възгледъ върху историята никакъ не е стоялъ на такава крайна гледна точка. „Moi-même, je ne suis pas marxiste“ („самъ азъ не съмъ марксистъ“), — писалъ веднажъ Марксъ и, безъ съмнѣние, би повторилъ тѣзи си думи, ако бѣше доживѣлъ до нашитѣ дни и бѣше прочелъ съчиненията на „марксиститѣ“ въ родѣ Меринга и Кауцки“.

Тази забелѣжка е наистина великолѣпна. Най-новитѣ произведения на материалиститѣ не се харесали на Бакса. Но той се страхува, че ще произведе твърдѣ слабо впечатление на читателитѣ, ако изрази само своето лично неудоволствие къмъ насъ. И ето, Баксъ веднага призовава духътъ на Маркса и го кара тържествено да се отрече отъ своитѣ неправомислещи ученици.

Разбира се, че намъ е много, твърдѣ много печално, ако Марксъ чрезъ медиума Баксъ се отказва отъ нашитѣ най-нови произведения. Но, въ сѫщность, Баксъ не е ималъ ни най-малко нужда да напряга тъй силно теософическитѣ си способности. Нели материалистическото разбиране на историята е дѣло не само на Маркса, но заедно съ него и на Енгелса, а този последния е челъ „най-новитѣ произведения на марксиститѣ“. Защо Баксъ премълчава Енгелса?

Но съ това още не се изчерпватъ хубоститѣ на горѣприведената забелѣжка. Въ нея Баксъ си туря за цель да засрами само тѣзи писатели, които той има предъ видъ. Обаче, това никакъ не помага за разяснение на работата. Тъкмо наопаки. Въ текста Б. говори само за материалистическото разбиране на историята; забелѣжката пъкъ заявява, че излагания въ текста възгледъ не е Марксовъ. Но той се предпазва да каже, кому собствено принадлежи този възгледъ. Може би, Баксъ иска да каже, че изложения отъ него възгледъ върху историята е на Меринга, Кауцки и др.? Въ такъвъ случай. азъ съмъ длъженъ решително да протестирамъ противъ заявлението на Бакса — не само отъ мое име, но и отъ това на всички марксисти въобще. Никому отъ извѣстнитѣ въ литературата марксисти и на умъ не е идвало да говори за нравитѣ, религията, морала и изкуството, че сѫ „идеологически отражения на економическитѣ условия въ общественото съзнание“. Какво иска да каже съ това Баксъ? Ний никога и не сме и помислювали даже да търсимъ „сѫществената основа на *всичко, което става*“ въ „материалнитѣ блага“, „сѫществената основа“ на *всички човѣшки дѣйствия*. А пъкъ за да знаешъ, че никой отъ марксиститѣ не разглежда религията, морала, изкуството като „случайни форми за проявяване“ на економическата сѫщность, „вече никакъ не трѣбва да бѫдешъ именно познавачъ (Kenner) на литературата по историческия материализмъ.

Па и вънъ отъ поменатитѣ отъ Б. писатели азъ не зная нито единъ материалистъ, който би изказалъ подобна нелѣпость. Следователно, това „материалестическо разбиране на историята“, противъ което се въорѫжава Б., не е нито материалистическото разбиране на историята на Маркса, нито това на марксиститѣ, които ужъ отстѫпвали отъ Маркса.

Обаче, Баксъ не се ограничава съ критика и отрицание, — той иска да създаде и нѣщо положително, — както прилича на единъ критикъ философъ. Б. си туря за цель да поправи материалистическото разбиране на историята.

Материалестическия възгледъ върху историческото развитие се чини на Б. твърдѣ едностранчивъ. „Хората, които се стремятъ да сведатъ *цѣлия човѣшки животъ* само къмъ единъ елементъ, цѣлата история да обяснятъ само съ економиката, — казва той, — изпущатъ изъ предъ видъ, че всѣка конкретна реалность трѣбва да има двѣ страни — материална и формална, следователно, най-малко два основни елементи .... Мене ми се струва, че разглежданата теория има нужда отъ поправка ето въ какъвъ смисълъ. Спекулативнитѣ, етическитѣ, художественитѣ способности на человѣка сѫществуватъ, като такива въ човѣшкото общество още отъ край време, макаръ и въ неразвитъ видъ, и представляватъ не просто само продуктъ отъ материалнитѣ фактори на човѣшкото сѫществувание, макаръ тѣхнитѣ проявления презъ всичкото време до сега да сѫ се видоизмѣнявали подъ влиянието на тия фактори, твърдѣ често въ значителна стъпень. Развитието на обществото въ неговото цѣло въ несравнено по-голѣма стъпень се е видоизмѣнявало подъ влиянието на неговитѣ материални основи (на общ.), отколкото подъ това на която и да е спекулативна, художествена или етическа причина. Но това още не значи, че всѣка „идеологическа“ причина отъ този родъ може да се сведе къмъ нѣкакво чисто материално условие .... Азъ съмъ напълно съгласенъ, че всѣка форма на движението, — бѫде ли тя интелектуална, етическа или художествена, — се опредѣля отъ материалнитѣ отношения на обществото, въ което тя възниква и се развива; но тя се опредѣля сѫщо тъй и отъ основнитѣ психологически тенденции, които сѫ я създали. *Мислителнитѣ способности*, — напр., способностьта да обобщаваме, да си представяме събитията като причина и следствие, — не могатъ, разбира се, да бѫдатъ сведени къмъ „отражение на економическитѣ отношения въ психологическата сфера“ .... Да резюмираме възгледитѣ, които азъ тукъ противопоставихъ на крайното направление въ материалестическото разбиране на историята. За материалиста човѣшкитѣ дѣла се опредѣлятъ единствено и изключително отъ външни, физически причини; за човѣка, които стои на противоположната гледна точка, тѣ се опредѣлятъ всецѣло и изключително отъ вѫтрѣшни, психологически или идеалистически причини. Както едина, тъй и другия възгледи азъ считамъ за едностранчиви“.

Сѫщностьта на цѣлото това дълбокомислено философско разсѫждение се свежда ето къмъ що: Баксъ иска да каже, че правитѣ, религията, искуството, науката се създаватъ не само отъ еконоическитѣ отношения, трѣбва да се има предъ видъ и това, че тѣзи економически отношения въздѣйствуватъ на хора съ извѣстни етически, спекулативни и пр. способности. Само като продуктъ отъ взаимнодействието на едина и другъ фактори се явява общественото, художествено, етическо и т. н. движения.

Кой не ще се съгласи, че Б. е съвършено правъ и, че, следователно, материалистическото разбирание на историята е окончателно посрамено отъ Б.? Но, въ сѫщность, посрамено е не марксовото и марксистско разбирание на историята, — а това, измислено отъ Б., въ силата на което „нравитѣ, религията и пр.“ сѫ „отражение на економическитѣ отношения“ въ „общественото съзнание“, „материалнитѣ блага“ сѫ основа на всичко, което сѫществува, и „мислителната способность“ трѣбва да бѫде сведена къмъ „отражение на економическитѣ условия въ психологическата сфера“.

Марксовото материалистическо разбирание на историята се отличава, за жалость, съ крайна тѣснота и едностранчивость, — и като такова, то не може да изявява претенции, че обяснява *„мислителната способность“* (може би, „мислителната способность“ и на молюскитѣ“?) или *„всичко, което е станало и става“*. То иска да бѫде *само* материалистическо разбирание на историята, — методъ за изследвание пружинитѣ, които движатъ *общественото развитие*.

Би било нелѣпо, разбира се, да се твърди, че едно произведение на изкуството или една философска система, разглеждани сами по себе, сѫ просто само продуктъ на общественитѣ, въ последня смѣтка — економическитѣ отношения. Ами че въ задачата на историческото разбирание никакъ не влиза обяснението художественого или философско творчество. То трѣба да обясни само ония *измѣнения*, на които се подвърга това творчество въ разнитѣ епохи. Безъ мислителна способность нѣма и идеи, — то се разбира. Но, пита се, това дълболо откритие потиква ли ме поне крачка напрѣдъ въ изследванието въпроса, защо, напр., идеитѣ на XIX в. не приличатъ на идеитѣ на XVIII, а идеитѣ на XVIII се отличаватъ отъ тия на античния свѣтъ? Би било очевидно безсмислица да се твърди, че желанията и мислението на хората „единствено и изключително се опредѣлятъ отъ вънкашни, физически причини“, както ужъ мислѣли, споредъ увѣрението на Бакса, представителитѣ на крайното направление въ материалистическото разбирание на историята“. Отъ само себе се разбира, че при изработванието на идеитѣ човѣшкия организмъ сѫщо тъй играе роля, както и външния свѣтъ. Но човѣшкия организмъ, мислителнитѣ способности на човѣка, способностьта му за художествено творчество и пр. измѣнили ли сѫ се поне отъ малко-малко въ течение на историческата епоха? — Разбира се, не. Мислителната способность на Аристотеля надали е надмината, надали е надмината и художествената способность на древнитѣ. Отъ друга страна, що именно въ външния свѣтъ се е измѣнило? Природата ли? — Сѫщо не. Надъ Гърция сине сега сѫщото синьо небе, което е сияло и въ време на Перикла. Но затова пъкъ *обществото* се е измѣнило, — измѣнили сѫ се, въ послѣдня смѣтка, *економическитѣ отношения;* а доколкото сѫ се измѣнили хората и външната природа, — измѣнили сѫ се подъ влияние на економическитѣ отношения.

Значи, економическитѣ отношения не сж единствення „факторъ", който опредѣля „човѣшкитѣ дѣла", „цѣлия човѣшки животь въ неговата съвъкупность"; но, между факторитѣ, които иматъ опредѣляюще влияние върху хода на човѣшкитѣ работи, економическитѣ отношения сж единствения *промѣнливъ* елементъ. Другитѣ фактори се отличаватъ съ постоянство, не се промѣнятъ никакъ или пъкъ се измѣнятъ, но подъ влияние на измѣненията въ економическитѣ отношения—промѣнливия елементъ. Тѣ (другитѣ фактори) не сж, следователно, движещи сили на *историческото развитие*, макаръ и да сж необходими елементи на *човѣшкия животъ*.

Историкътъ отъ материалистическата школа съвсѣмъ не „изпуща изъ предъ видъ" и „психологическия факторъ" и никакъ не намалява значението на тоя факторъ въ историята. Той твърди само, че този „психологически факторъ" далечъ отъ да бжде движеща сила на историческото развитие, излиза, напротивъ, елементъ по сжщество *консервативенъ*. На всѣки историкъ е извѣстно, каква огромна историческа роль има *традицията*. Тогава, когато економическитѣ отношения се измѣнятъ непрестано, човѣшкото съзнание има тенденцията да запазва веднажъ придобититѣ форми на мисление; то не върви непосрѣдствено следъ економическото развитие, а замръзва и се придържа о старитѣ форми дълго още следъ изчезването на економическитѣ и обществени отношения, които сж ги (стар. форми) създали. Така, споредъ изражението на поета „Vernunft wird Unsinn, Wohlthat Plage" („Разумното става безумно, благодѣянието — мжчение"). Това явление се забелѣзва не само тамъ, гдѣто съ запазването на старитѣ форми на мисление се свързватъ материалнитѣ интереси на тѣзи или онѣзи обществени елементи. Да напомнимъ напр. факта, че роднинскитѣ названия сж много по-консервативни, отколкото формитѣ на семейството*) или да посочимъ още нашитѣ праздници, които продължаватъ да сжществуватъ, безъ да се гледа на всички обществени преврати, макаръ условията, които сж ги породили, отдавна да сж изчезнали. Поради туй формитѣ на мисление отъ нѣкоя по-послешна епоха съдържатъ твърдѣ често много важни данни за изучване общественитѣ отношения въ по-рания периодъ.

Економическото развитие трѣбва много да напредне, неговитѣ потрѣбности и съотвѣтственитѣ му нови обществени отношения трѣба да дойдатъ въ рѣзко противоречие съ старитѣ форми на правото, нравитѣ, съ всички наследени форми на чувствувание и мисление и съ старата обществена организация, преди даже и изключителнитѣ, особно дълбоки и смѣли умове да започнатъ подъ влиянието на всички тия промѣни, ползувайки се отъ сѫществующитѣ срѣдства на науката и искуството, да изработватъ и енергически защищаватъ нови възледи, нови нравствени, правови и обществени идеали, — идеали, които винаги длъжатъ възникванието си на новитѣ потрѣбности и отношения на обществото, и чието историческо значение, т. е. въздѣйствие за измѣнение съзнанието и преобразувание обществения строй, зависи отъ стъпеньта, въ която съотвѣтствуватъ на изискванията на економическото развитие.

---

*) „Семейството, — казва Морганъ, — представя отъ себе си елементъ активенъ; то никога не се намира въ неподвижно състояние, а постоянно преминава отъ по-низка къмъ по-висока форма, — въ зависимость отъ подигането на обществото отъ по-низка стъпень на развитие къмъ по-висока. Системитѣ на родство пъкъ представятъ, наопаки, елементъ пасивенъ; само следъ дълги междини време се отразяватъ въ тѣхъ успѣхитѣ, направени отъ семейството съ течение на времето и само тогава претърпятъ радикално измѣнение, когато корено се измѣни семейството". „Сжщото, — добавя Марксъ, — трѣба да се каже и относително политическитѣ, юридическитѣ, религиознитѣ и философскитѣ системи изобщо". (Fr. Engels „Der Ursprung der Familie, des Privateigenthums und des Staates", IV нѣм. изд., стр. 11).

Човѣшката мисъль, обаче, е толкова консервативна, че даже и революционитѣ умове, — отначало, когато превратътъ въ областьта на идеитѣ току що се започва, — не могатъ да минатъ, безъ да наливатъ ново вино въ старитѣ мѣхове и безъ да разглеждатъ новитѣ си идеи не като превратъ, а — само като допълнение и поправка на старитѣ форми на мисление.

Благодарение на тази-то инертность на човѣшкото съзнание, на повърхностния наблюдатель се струва, че обществения прогресъ е продуктъ отъ развитието на идеитѣ, които „падатъ отъ небето“ на отдѣлни, изключителни личности и въ полза на които първитѣ борци на прогреса скланятъ по-после масата. Работата добива такъвъ изгледъ, като че идеитѣ именно служатъ за движеща пружина на общественото развитие. До нѣмай кадѣ е наивенъ упрекътъ, който се прави на материалиститѣ отъ представителитѣ на историческия идеализмъ, утвърждавайки, какво материалититѣ съвършено игнориратъ тази роль на идеитѣ въ историята. Нима това е възможно? Ами че горѣописаниятъ процесъ се хвърля въ очи всѣкиму, който започва да изучва историята! Не, материалиститѣ никога не „изпущатъ изъ предъ видъ“ този процесъ,—само че тѣ не се ограничаватъ подобно на обикновенитѣ историци съ просто констатирание относящитѣ се тукъ факти, т. е. не се спиратъ само на повърхностьта на явленията. Материалиститѣ изследватъ работата по-дълбоко—и намиратъ, че последователното смѣняване на едни идеи съ други не е случайно и произволно явление, — а законосъобразно; че на всѣка опредѣлена епоха отъ економическото развитие, преживявана отъ человѣчеството, съотвѣтствуватъ и опредѣлени форми на религията, правото, нравитѣ, които въ еднаквитѣ исторически моменти се срѣщатъ въ всички климати, въ всички човѣшки раси и, че всѣкадѣ, гдѣто само може да се проследятъ съотвѣтственитѣ измѣнения, превратитѣ въ економическитѣ отношения ставатъ много по-рано, отколкото промѣнитѣ въ възгледитѣ на хората, че, следователно, последнитѣ се обясняватъ съ първитѣ, а не наопаки.

Такова е истинското „материалистическо рабзиране на историята“, — не това, за което говори Б. Б., а онова, което намираме въ съчиненията на Маркса и Енгелса (ср. между другото предговора на „Zur Kritik der Politischen Oekonomie“ и „Ludwig

Feuerbach“), сѫщо и на тѣхнитѣ ученици. Че критиката на Б. е насочена не противъ истинското „материалистическо разбиране на историята“ и че Баксъ „поправя“ нѣкакъвъ мнимъ „исторически материализмъ“, — е очевидно.

Цѣлата Баксова критика, насочена противъ материалистическото разбиране на историята, се основава на едно грубо недоразумѣние: Баксъ смѣсва историческото развитие съ „човѣшкия животъ въ неговата съвкупность“ („das Ganze des menschlichen Lebens); споредъ неговото мнѣние, да се обясни първото значи напълно да се обясни и последньото.

Но той не се спира само на това смѣшение, а отива понататъкъ.

Следъ като е открилъ, че „человѣшкитѣ дѣла“ се опредѣлятъ отъ вънкашни и вътрѣшни причини, Баксъ тосъ часъ прилага на дѣло блѣскавото си откритие. Той заявява, че въ историческото развитие преобладающе значение добива ту единъ факторъ — „основнитѣ психологически тенденции“ („die fundamentalen psychologischen Tendenzen“), ту другъ — економическитѣ отношения.

„Ний дохождаме, — казва Баксъ, — къмъ важния въпросъ, въ какво отношение единъ спрѣмо другъ се намиратъ двата елемента въ различнитѣ исторически периоди. Че едина отъ тѣхъ може да преобладава надъ другия и че такова преобладающе значение въ течението на цѣлата човѣшка история е ималъ имено материалниятъ елементъ, — е несъмнѣно. Но сѫщо така е несъмнѣно, че въ човѣшката история се срѣщатъ такива моменти, когато преобладающа роль играе „идеологическиятъ“ елементъ. То сѫ тѣзи епохи, когато спекулативната вѣра има за поборницитѣ си значение на такава висока истина, че тя истиква на заденъ планъ *материалистическитѣ интереси* на живота“.

Какви ограничени хора сѫ тѣзи материалиститѣ! ще си помислишъ. Намъ сѫ чужди, намъ сѫ непонятни всички по-тънки движения на човѣшката душа, които стоятъ по-високо отъ грубата страсть къмъ полза, по-горѣ отъ голата егоистическа смѣтка! Рицарскитѣ чувства, вѣрностьта къмъ дълга, самостоятелностьта, — всичко това е за материалиста непонятна работа, всички тѣзи прекрасни нѣща могатъ да ги разбератъ само избранитѣ идеалисти, къмъ които, очевидно причислява себе си и Белфортъ Баксъ!

И колко, наистина, сме невѣжи ний, грѣшнитѣ! — ще си помислишъ. Добрѣ, тогава нека Баксъ не обвинява въ такова грубо незнание само „крайнитѣ марксисти“: и самъ Марксъ, отъ негово гледище, трѣбва да се признае за сѫщо такъвъ невѣжа. Както е извѣстно, въ 1850 въ предговора си къмъ „Zur Kritik etc.“ той изложи своитѣ възгледи върху историческото развитие. И ето, че единъ американски критикъ още тогава излѣзе съ сѫщото откритие, което днесь прави английскиятъ критикъ. Марксъ въ поменатия предговоръ казва, че „отъ начина на производството материалния животъ се опредѣля социалниятъ, политическиятъ и духовенъ животъ изобщо; американскиятъ критикъ пъкъ възразява, че всичко това е вѣрно относително съвременния свѣтъ, въ който преобладаватъ материалнитѣ интереси, но никакъ не е приложимо къмъ срѣднитѣ вѣкове, когато господствуваше политиката". Въ първия томъ на „Капиталътъ“ Марксъ забелѣзва по поводъ на това възражение: „Преди всичко съвършено странно е да се предполага, че тѣзи изтъркани, *на цѣлъ свѣтъ извѣстни фрази* относително срѣднитѣ вѣкове и стария свѣтъ сѫ непознати нѣкому. Сѫщо така е ясно, че срѣднитѣ вѣкове сѫ могли да минатъ безъ католицизмъ и античния свѣтъ безъ политика. Напротивъ, именно съ способа, по който сѫ добивали срѣдствата си за сѫществувание, се обяснява, защо преобладающа роль въ едина случай е играла политиката, а въ другия — католицизмътъ („Kapital“, т. 1, гл. I, заб. 33.

По този начинъ, най-новитѣ открития на Бакса Марксъ още преди тридесятъ години ги е обявилъ за изтъркани, на цѣлъ свѣтъ извѣстни фрази, но на тия фрази, както се вижда е писано да си останатъ безсмъртни, — и затова ний искаме още веднажъ да се вгледаме въ тѣхъ по- отблизу.

Баксъ казва, че въ обществениятъ животъ играятъ преобладающа роль понѣкога материалнитѣ условия, а понѣкога — „психическиятъ, идеалистически факторъ“.

Отъ само себе си се разбира, че азъ никога не ще и помисля да отричамъ всичко това. Но, позволѣте ми, да ви попитамъ, гдѣ сѫ утвърждавали историцитѣ отъ материалистическата школа, че хората въ своитѣ дѣйствия сѫ били рѫководѣли единствено и изключително отъ „материални интереси“, т. е. егоистични смѣтки? Баксъ пада тукъ въ една чудовищна грѣшка: той смѣсва *материалнитѣ интереси*, като съзнателни мотиви за дѣятелностьта на отдѣлни личности, съ *материалнитѣ условия* на живота, които лежатъ въ основата на опредѣленъ строй въ общественитѣ отношения и упражняватъ опредѣляюще влияние върху мислението и чувствуванието на членоветѣ на дадено общество!

Въ тѣсна връзка съ това се намира и друго едно смѣсване на понятия. Като приравнява матераилнитѣ интереси на отдѣлнитѣ лица съ материалнитѣ основи на обществото, Баксъ обръща първитѣ въ нѣкакъвъ външенъ факторъ, който излиза противоположенъ на вътрѣшния, психологически „фактори“, както и рицарскитѣ добродѣтели, самоотверженостьта и пр. Значи, ако Баксъ открива, че хората въ едни случаи се водятъ отъ своекористие, а въ други — отъ мотиви отъ другъ родъ, — съ това той доказва съвсѣмъ не туй, което му се ще да докаже, именно, че въ обществото преобладаватъ понѣкога материамнитѣ, а понѣкога — идеологическитѣ условия, но само това, че „психическиятъ факторъ“ при различни форми на общественитѣ отношения приема малко или много нееднакъвъ видъ. Факта, въ който Баксъ, благодарение на цѣлъ редъ qui pro quo, съзира решението на загадката, именно е самата загадка, която трѣбва да се разреши. Историкътъ отъ материалистическата школа изследва измѣненията, които ставатъ въ икономическата структура на обществото, а заедно съ това и въ политическитѣ и юридически отношения и намира, че съ тѣзи измѣнения удовлетворително се обясняватъ промѣнитѣ въ „психологическия факторъ“. Ще си позволя да посоча тукъ, че азъ още въ 1885 се опитахъ да дамъ материалистическо обяснание на занимающия ни сега редъ явления. Това изследвание бѣше придружено съ голѣми трудности. Работата на Бакса е несравнено по-лесно. Безъ да мисли много, той просто на просто провъзгласи измѣненията на „психологическия факторъ“ за следствие отъ психологическия факторъ, който подобно на Мюнхаузена самъ се изтегля за косата изъ блатото и самъ си дава друго направление.

Впрочемъ историческия законъ, изтъкнатъ отъ Бакса има и по-дълбоко значение. Този законъ, ако и да не може да потикне напредъ изследванието общественитѣ отношения на миналото, то поне ни дава ключъ за разбирание историософията на нашия английски критикъ.

Като познавачъ на литературата по историческия материализмъ, Белфортъ Баксъ не само въ съчиненията на Маркса, но и въ тъй презрително третиранитѣ отъ него произведения на „крайнитѣ материалисти“ намѣрилъ не малко нѣщо, което му се струва твърдѣ цѣнно и което той не оставилъ, безъ да се възползува отъ него. Това е „материалистическиятъ“, „външниятъ“ „факторъ“ на неговата историософия. Но Баксъ не се задоволява съ това. Нему трѣба още да приведе въ дѣйствие „своитѣ мислителни способности“, своя „психологически факторъ“, — и ето, на сцената изпъква „вжтрѣшния“, идеалния елементъ, противоположенъ на материалния. Висшъ синтезъ на единя и другия представляватъ произведенията на Белфорта Бакса. Да приведемъ единъ примѣръ.

Въ неодавна излѣзлото си съчинение „Socialism, its growth and outcome“ (1894) Баксъ обяснява възникванието и развитието на пуританския духъ въ Англия съвършено така, както го обясняватъ и материалиститѣ, именно чрезъ економическото развитие, чрезъ прехода отъ натуралното стопанство къмъ капиталистическото. Той описва вървежа на пролетаризиранието селското население въ Англия и следъ туй продължава: „По този начинъ, Англия изкупи развитието на своята промишленость и търговия ни по-малко, ни по-много — тъкмо съ загубата на тази безискуствена веселость, това изобилие и благосъстояние, това чувство на собствено достоинство въ масата на народа, които нѣкога сж възбуждали очудвание у чужденцитѣ, които сж страдали отъ феодалната система и свързанитѣ съ нея злоупотрѣбления по-вече, отколкото англичанитѣ“ (стр. 92). Следъ нѣколко страници нашия авторъ пише вече съвсѣмъ друго: „протенстанскиятъ пуританизмъ . . . е въ висша степень забелѣжително и единствено по рода си явление, анологично на което не срѣщаме въ историята на другитѣ страни. По всѣка вѣроятность, той представя отъ себе си резултатъ на нѣкои особни, специфически качества, свойствени на английския народъ, а историческитѣ условия отъ тази епоха само сж спомагали за неговото развитие.

Трѣбва да съзнаемъ, че происхождението на този (т. е. пуританския) духъ е толкова тъмно, колкото е мрачно и неговото сѫществувание" (стр. 97).

И тъй, „материалистическиятъ факторъ", който е подбуждалъ Бакса да търси причинитѣ за възникването и ръста на пуританизма въ своеобразното капиталистическо развитие на Англия, е ималъ доста слабо влияние върху хода на изследванията на нашия историкъ. На стр. 92 той обяснява происхождението на пуританизма сѐ въ материалистически духъ, а следъ 5 страници вече съвсѣмъ забравя това, — тукъ вече стѫпя въ правата си „психологическиятъ факторъ" и материалистическото обяснение се покрива съ непроницаема „психологическа" мъгла. И ето ти, нашиятъ историкъ едвамъ успѣлъ да изобрази съ свѣтли бои безгрижния животъ на „Merry old England" (на „стара весела Англия") и у него се явява непреодолимо желание да потърси причинитѣ, породили пуританското движение, въ таинственото предразположение на английския народъ къмъ меланхолия . . .

Както вижда читательтъ, такава една историософия по никой начинъ не може да се обвини въ едностранчивость и тѣснота. Не стига, дѣто едни явления обяснява въ материалистически, а други — въ идеалистически духъ, — ами и на едно и сѫщо явление изведнажъ дава въ единъ случай материалестическо, а въ другъ — идеалистическо обяснение, споредъ това, подъ дѣйствието на кой именно „психологически факторъ" се намира въ дадения моментъ „мислителната способность" на историка.

До такъвъ „синтезъ" ний, едностранчивитѣ, крайнитѣ, тѣснитѣ материалисти, въ никой случай вече не можемъ дò.

Прев.: **Д. И. Я.**

* * *

НОВИЯТЪ ТАНХЕЙЗЕРЪ

Отъ **А. Лундегардъ.**

(Продължение отъ №№ 9 и 10)

По високо отъ фабриката се намираше единъ водопадъ, който тъй силно се пенѣше, щото оживяваше цѣлата околность. По нататъкъ една многоводна рѣка тѣчеше, като буренъ потокъ, между тѣснинитѣ на отвѣснитѣ скали. Посрѣдъ се възвишаваше една скала, която раздѣляше рѣката на два рѫкава, а следъ скалата отъ течението се бѣше образувалъ отвѣсенъ фиородъ, вследствие на това водата падаше отвѣсно и образуваше водопадъ отъ височина сто фута. Бѣха нарекли скалата мечешка ето защо. Расправяха, че веднъжъ една голѣма мечка се опитала да преплава рѣката, която се е намирала надъ водопада. но, като не можала да устои на течението, водата я завлѣкла. Обаче, надъ фиорда тя успяла да се залови съ могѫщитѣ си лапи за скалата и благодарение на страшната си сила се е покатерила на островчето. Тамъ, на върха, тя се застояла и страшно поглеждала гърмящия водопадъ: тя ту се втрѣпчавала въ пѣнливата вода, ту поглеждала далечнитѣ брѣгове и най-после тъй заревала, щото съ гласа си заглушила шума на водопада и ревътъ ѝ се разнесълъ далече по селцето. На този ѝ ревъ се събрали множество дѣца, които най-напредъ се доближили до скалата съ голѣмъ страхъ. Мѣчката съ налѣти отъ кръвь очи ги гледала все повече и повече безпомощно. Като видѣли, че мечката не ще може да слѣзе отъ скалата, дѣцата престанали да се страхуватъ и почнали да я замѣрватъ съ камъни. Тогава тя си събрала силитѣ и отчаяно се хвърлила къмъ дѣцата. Тя паднала въ водата, но благодарение на силата, съ която се хвърлила, тя попаднала до прибрѣжната скала и можала да се хване. Обаче, тя не можла да се удържи за гладката повърхность на скалата: се свалила и отново, като се завъртяла, паднала въ потока и като чепка би завлѣчена кадѣ водопада. Трупа ѝ исплавалъ въ селцето до фабриката. За това скалата и цѣлото околно мѣсто се казваше Берне, т. е. „мечешки островъ“.

Тъй гласѣше преданието. Но расказвачитѣ обикновенно прибавяха, като си снишаваха гласа, че „той“, т. е. че горския духъ нѣмаше да прости това.

Извѣстно е, че мечката е любимия му звѣръ и че тия дѣца, които бѣха тъй жестоки да замѣрватъ погибающата мечка, „го“ бѣха оскърбили.

За наказание, наследника на това дѣте, което първо хвърли камъкъ, щеше да стане до нѣкога владѣтель на цѣлата тая мѣстность и на фабриката, но когато щастливия животъ му стане особенно скѫпъ, той ще загине на сѫщото онова мѣсто въ водопада, гдѣто загина и мечката.

Кое бѣше това момче и кои му бѣха наследницитѣ, никой вече не знаеше, защото всичко това се бѣше случило много отдавно. Но преданието сѫществуваше още между народа и често пѫти между селенитѣ ставаше предметъ за разговоръ, когато заговаряха за нѣщо свърхестественно. Тѣ всичкитѣ вѣрваха въ предсказванията. Всѣкой пѫть, когато въ Берне се промѣняваше владѣлеца, въ колибитѣ се чуваха догадкитѣ: не ще ли е тоя, който ще искупи постѫпката на прадѣда си.

Веднъжъ презъ февруарий следъ обѣдъ Томасъ Галль сѣдѣше въ контората си и провѣряваше смѣткитѣ на работницитѣ, когато изведнъжъ се чуха на двора викове. Той погледна отъ прозореца и видя горския пазачъ, който се впустна въ фабричния дворъ блѣденъ и гологлавъ, като държеше въ рѫцѣтѣ канкитѣ си.

— Помогнете, помогнете! — викаше той съ прекъсналъ гласъ, но тъй пронизително, щото проникваше презъ двойнитѣ рамки на прозорцитѣ. — Помогнете, домакина падна въ рѣката! . . .

Въ следующата минута Галль излѣзе и се смѣси въ тълпата — работници, които държаха исплашения и трепераще горски пазачъ. Като се посъвзе, той имъ расправи случката.

— Ний се връщахме съ егермайстора отъ ловъ. . . . съ канки... минахме презъ гората. Искахме да минимъ презъ рѣката по високо отъ водопада, кадѣто има ледъ. Егермайстора вървеше напредъ...

Вижда се, че се излъга въ мѣстото и се спустна отъ гората не тамъ, кадѣто трѣбваше, а после не можа да се удържи. Азъ го видяхъ, какъ се мѣрна на мечешкия островъ... той се крѣпеше съ всичкитѣ си сили, като се подпираше съ бастона си, но той тъй бърже полетя, че тоягата се строши... Азъ го видяхъ още веднъжъ върху ледения брѣгъ... той се хвърли по очи и се държеше о леда съ рѫцѣ и крака, но нѣщо си го тикаше напредъ.... Азъ го чувахъ, какъ викаше за помощь... О, Господи, Боже мой!...

Той си свърши расказа, като въздъхна дълбоко. Събранитѣ около му хора го гледаха мълчаливо и съ исплашени очи.

Томасъ Галль се свѣсти първи. Той тутакси ги събра и поведе да търсятъ тѣлото на загиналия; за спасение не можеше и да се мисли.

Следъ нѣколко часова безплодна работа, видѣха исплавалото тѣло на сѫщото мѣсто по долѣ отъ водопада, гдѣто нѣкога си бѣха намѣрили и тѣлото на мечката. Галль и нѣколко работници се върнаха съ тѣлото въ една лодка...

Една жена бѣше успѣла вече да съобщи нещастието въ господарската кѫща. Когато приближи лодката до пристанището, на моста стоеше госпожа Хедвига, завита въ шубата си, която леля ѝ Виви бѣше успѣла да ѝ мѣтне, но гологлава. Тя бѣше блѣдна, като снѣга, който я окрѫжаваше; тъмнитѣ ѝ и расхвърляни отъ вѣтера коси, падаха върху челото и съвсемъ безпорядъчно. Тя не заплака даже и когато се наведе надъ мѫжовото си тѣло. Но тя трепереше и се полюляваше, като че щѣше да падне. Работницитѣ турихa тѣлото на егермайстора на носилки и се опѫтиха за въ кѫщата му, а жена му, полюлявийки се, ги следваше. Тѣ вървѣха направо покрай широката горска аллея; отъ двѣтѣ страни имаше стари елхови дървета, които бѣха затрупани съ снѣгъ...

Внесоха тѣлото презъ парадния входъ. Новината се бѣше распространила вече. Двора имъ се бѣше напълнилъ съ хора. Старитѣ жени си поклащаха многозначително главата и шепнишкомъ казваха:

— Значи „той“ бѣше!... оня, който бѣше предназначенъ да отплати за мечката. Не напраздно казваха, че дѣдо му билъ тукашенъ....

Следъ три дена дълга процессия придружаваше за последенъ пѫть егермайстора. Печалната колесница тръгна по горитѣ и снѣговетѣ. Подирѣ ѝ се протачаше цѣлъ редъ отъ десятки шейни, които бѣха обвити съ черно сукно. Въ първата шейна сѣдѣше жена му до престарѣлия си дѣдо. Трѣбваше да върватъ два часа, догдѣ стигнатъ до гробищата. Но ето церквата, а до нея и гробищата..... Изъ цѣлата мрачна и студена околность се раздадоха печалнитѣ звукове на камбанитѣ, когато спущаха ковчега въ гроба. Кѫсия зименъ день се свършва почти. И когато свещенника провъзгласи за последенъ пѫть вѣчная память, бѣше се стъмнило съвсѣмъ. Затрупаха гроба и почнаха да се разотиватъ. Госпожа Хедвига и леля ѝ Виви, придружавани отъ Галля, се опѫтиха за въ кѫщи. По пѫтя тѣ не произнесоха нито една дума. За него това бѣше една щастлива случайность! Тъй си мислѣше той. Можеше да се радва на случая безъ никакви угризения на съвѣстьта си, защото той не бѣше виноватъ въ тоя случай! Той бѣше сега благосклоненъ къмъ паметьта на покойника; и му отдаваше пълна справедливость на добритѣ качества, които притѣжаваше. Както и да е, но покойника бѣше добръ и справедливъ човѣкъ. Сѫдбата го отби отъ пѫтя му!.... Не, не! За това не трѣбваше да се мисли, Трѣбваше само въ дълбочината на душата си да се радва тихичко и да се отдава довѣрчиво на сѫдбата си, съ която обстоятелствата се свързватъ тъй странно.....

Но сега би трѣбвало да се отдава най малко на въображението си и да мисли за любовь! Ще я има ли до нѣкога си — да мисли сега върху това би било ниско. Тя въ всѣкой случай стои предъ нещастието и скръбьта ѝ трѣбва да внуши уважение....

Когато се спря шейната предъ господарската кѫща, той помогна на дамитѣ да излѣзатъ. Хедвига не го погледна даже и, безъ да поблагодари, мълчаливо се отправи въ стаята си. Той си помисКогче може би ще потрѣбва за нѣщо и тръгна следъ тѣхъ. Той при свѣтлината можа да види лицето ѝ. Тя бѣше блѣдна и печална; очитѣ ѝ се закрѫгляваха отъ тъмни крѫгове; погледа ѝ бѣше безжизненъ. Нѣмаше въ движенията ѝ предишната грация; тя бѣше изморена и убита. Догдѣто лакея ѝ помагаше да се освободи отъ коженитѣ дрѣхи, Галль се бѣше оттеглилъ на страна. Той не можеше да си вдигне очитѣ отъ нея и му бѣше неизразимо мѫчно. Съ пълния си съ нѣжность погледъ му се искаше да я утѣши.

Тя го погледна и запита:

— Какъ, нимà сте тукъ? — попита тя уплашено.

Той се смути, защото му се стори, че го уличиха въ неблагоприятна постѫпка.

— Азъ бихъ искалъ само да ви попитамъ, дали бихъ могълъ да ви бѫда съ нѣщо полезенъ? — каза той съ развълнуванъ гласъ.

— Не зная..... азъ нищо не разбирамъ сега! — каза тя и се опѫти къмъ вратата за въ залата.

Лакея ѝ раствори вратитѣ, но тя се отдръпна ужасена.

— Тамъ е тъмно! Защо е тъмно тамъ?—извика тя, като потрепери. —Освѣтѣте я поскоро! Запалѣте лампитѣ въ всичкитѣ стаи.

Лакея зави бърже регулятора и гостната стая се освѣти.

— Лельо, не си отивайте! — каза тя на леля си Виви, като я забелѣза, че искаше да си отиде. — Останете малко съ мене! Да знаехте какъ ми е мѫчно, особенно на самѣ.....

Изведнъжъ тя си хвана главата и заплака.

Освѣтена, както бѣше стѫпала на прага, тя бѣше като изрисувана и въ такъвъ видъ..... се запечати въ душата му.

Прощавайте! — измърмора тя и, безъ да се обръща, излѣзе

Презъ цѣлата вечеръ я виждаше напредѣ си, чуваше хълцанията ѝ и нейното „прощавайте“, казано съ плачевенъ гласъ и съ сълзи на очи. Той не можеше да намѣри нийдѣ успокоение: той се чувствуваше за виновенъ въ нѣщо си. Стараеше се да обсѫжда безпристрастно дѣйствията си и предъ сѫда на разума се намираше дѣйствително безупреченъ, но въпреки това чувството на неудоволствие не го напущаше и го безпокоеше. Като нарочно и работа нѣмаше. Госпожа Хедвига се распореди, да се спратъ работитѣ на фабриката, за да иматъ работницитѣ възможность да съпроводятъ тѣлото на покойния имъ господарь до гроба, а после, за да го спомѣнаватъ, му правиха тритини, устроени за нейна смѣтка въ всѣка колиба. Галль не знаеше, съ какво да се разсѣе и ходѣше по селото, като сѣнка. По всичкитѣ прозорци свѣтѣше. На всѣкадѣ се виждаха работницитѣ, заобиколени отъ семейството си. Навсѣкадѣ се рисуваха спокойнитѣ и сериозни лица на огриженитѣ домочадци. Само неговата душа бѣше мрачна и тъмна, само той се скиташе, безъ да може да си намѣри мѣсто, съ изкривено отъ вътрѣшни страдания лице.

Тя каза : прощавайте ! Да, да: прощавай, Томасъ Галль! Прощавайте, вий радости и мечти! Унизиха се желанията ти предъ нея. Нимà не прочете тя по пѫтя въ очитѣ ти плътската ти любовь и радость, когато се връщаше отъ гробищата? Нима ти не мечтаеше да я имашъ, още когато мѫжъ ѝ бѣше още живъ и не мислѣше ли сѫщото, когато го спущаха и въ гроба ? Ти като мислѣше тъй, постѫпи низко и не ще се примиришъ сега нито съ нея, нито съ съвѣстьта си.

Тя може би искаше да каже : прощавайте! Нашитѣ пѫтища се раздѣлятъ сега за винаги. Вий осквернихте чувството си съ низкитѣ си пожелавания, а това ще ме оскърбява винаги.

Тъй се измѫчваше той, като размишляваше за себе си. Но на времени го обхващаха и неегоистически чувства.

Той си припомни, че тя страдаше и че страда толкова по-силно, колкото по-малко обичаше мѫжа си. Може би, тя и сега се мѫчеше отъ укоритѣ на съвѣстьта си ? При тая мисъль бликнаха сълзи отъ очитѣ му. Той забрави да мисли за себе си; искаше му се да я успокои и утѣши. И пакъ почваше смирено да мисли за възможностьта да пожертвува за нея цѣлия си животъ, намѣренията си и да може отдалечъ, поне, да ѝ служи, Нека тя и да не подозира даже, че тя е за него. Нека го тъпчи съ краката си, както той тъпчѣше снѣга. Той благоговѣйно щѣше да запази тия стѫпки до оня день, въ който щѣше да настане пролѣть за нея, а той ще изчезне отъ земята, както изчезва и снѣга !

Той се скиташе, безъ да можеше да си обясни, кадѣ се е скиталъ по рано. Кѫсно презъ нощьта се видя, че е предъ прозорцитѣ ѝ. Пълната луна освѣщаваше мѣстностьта.

Острата и физическа болка, която чувстваше въ гѫрдитѣ си, го измѫчваше много силно.

Но ето че той се мъчеше да усили волята си и да пропѫди отъ себе си настроението, което го угнетяваше и тутакси му поотлекна: гѫрдитѣ му престанаха да се свиватъ и мислитѣ му почнаха да се изясватъ. Огъ гдѣ на кадѣ почна той да се мѫчи толкова само за това, защото не можеше при никакви условия да престане да я люби? Кадѣ е престѫплението? Това не зависѣше отъ него, а той не бѣше направилъ нито една стѫпка, за да прояви чувствата си! И защо да се отчайва, когато даже и отдалече да я люби — пакъ можеше да се счита за щастливъ? Тя нѣмаше цѣлъ вѣкъ да скърби за мѫжа си, при това, когото не е обичала никога. Живота ще поиска животъ и безъ да иска, назависимо отъ волята ѝ ще премахне отъ съзнанието ѝ студения гробъ на мѫжа ѝ.

Сега почнаха да го вълнуватъ съвсѣмъ нови мисли. Той си представляваше Хедвига излѣкувана отъ удара, пакъ спокойна и радостна отъ живота. Ето милото ѝ лице пакъ освѣтѣно отъ веселата ѝ усмивка. Пакъ блѣщи не парливия ѝ погледъ презъ дългитѣ ѝ рѣсници и отъ който погледъ кръвьта му загаряше, като отъ огънь.

Най после, успокоенъ и доволенъ отъ това, че бѣше пропъдилъ преувеличенитѣ си съмнѣния, той направи нѣколко стѫпки напредъ, като желаеше да разгледа по добрѣ прозореца ѝ. Но изведнажъ замръзна на мѣстото си, после, като вцѣпенъ отъ ужасъ, се полюля назадъ.... На страни той видя нѣщо невъзможно: единъ гигански скелетъ, който се полюляваше при лунната свѣтлина и си показваше неравнитѣ зѫби. Като се видя отново подъ дърветата, той се спря. Краката му се подкосиха отъ ужасъ, а мислитѣ му се въртяха въ главата.... Но той, се завладя и следъ една минута се засрами отъ страха си. Явно бѣше, че той си престори нѣщо! Обаче, трѣбваше да се усили добрѣ, за да се реши да погледне оная страна, гдѣто сега нѣмаше нищо.... Той пакъ се опѫти къмъ кѫщата ѝ, като дълго се озъртваше на около си. Скоро той можа да си обясни видѣнието: пакъ на сѫщата страна се мѣрна онова, което му се стори за скелетъ; това бѣше едно искривено дърво, на което изъ между оголенитѣ клони се бѣше налѣпилъ снѣгъ.

Следъ испитаното потресение, той чувствуваше крайно уморяване. Мечтателното му настроение исчезна. Той съзна, че бѣше напраздно това, гдѣто мръзнѣше цѣлата нощь по снѣга и че въ постѫпкитѣ му нѣмаше капка отъ смисъль. Той се зави въ шубата си добрѣ, отдѣли се равнодушно отъ кѫщата и съ бавни стѫпки си отиде.

XIV.

Настѫпи онова време, когато трѣбваше да се работи усилено, тъй щото Галлъ нѣмаше вече време да се занимава съ мечтания и той пакъ стана прежния човѣкъ. Следъ смъртьта на егермайстора, вдовицата му предаде управлението на фабриката, а освѣнъ това, той трѣбваше да води и предишната си работа до идването на новия управитель. Това не бѣше леко, мислитѣ му бѣха заети съ сложна работа, която не можеше да пренебрѣгне благодарение природната си честность.

Той виждаше Хедвига много рѣдко. Тя съвсѣмъ го повѣрва и му предаде всичкитѣ работи, безъ да се намѣсва въ нѣщо, а въ частния си животъ почна да живѣе уединено съ леля си Виви. Поминалия се егермайсторъ нѣмаше роднини, а сестра ѝ Силна въ това време трѣбваше да остане въ столицата, защото я задържаше скорошно раждание. За това нѣмаше кой да дойде въ тия глухи мѣста, за да утѣшава вдовицата и тя бѣше като отрѣзана отъ цѣлия свѣтъ.

Когато Галль считаше за нуждно да се обърне къмъ нея за нѣкоя важна работа, тя всѣкога му отговаряше: „Вий разбирате по-добрѣ отъ менъ тия работи. Постѫпвайте, както намѣрите за добрѣ“. Той намираше това довѣрие не само като похвално за себе си, но и напълно разумно.

За да оправдае довѣрието на притѣжателката на фабрикитѣ, той работеше неуморно и наистина подкара работитѣ много добрѣ. Отъ день на день днитѣ почнаха да се увеличаватъ и слънцето почна да грѣе по силно. Леденитѣ буци почнаха да се рутятъ една следъ друга и падаха въ водопада, като се разтрошаваха на други по малки, минаваха покрай отворената преграда на фабриката. Дойде, най-после, оня день, когато на пристанището се разнесе продължителното изсвирване и парахода се спря, за да вземе пѫтницитѣ за първо опѫтуване. Бѣха съобщили телеграфически, че морето се бѣше очистило отъ ледоветѣ. Съ тоя параходъ трѣбваше да замине и Хедвига да пѫтува, защото това ѝ бѣше препорѫчалъ доктора, който я лѣкуваше.

Галль знаеше отдавна за предполагаемото пѫтуване на госпожата и намираше това за много естественно. Но сега, когато наближи заминаванието ѝ, той отпадна духомъ и пакъ се събудиха предишнитѣ му съмнѣния. Като подкрѣпа се яви още и това, че когато се яви да се прости съ нея, тя му отблагодари студено за трудоветѣ и грижитѣ му, съ които си гледаше работата. Тази ѝ студенина го оскърби, като незаслужена обида. Нима съ преданностьта си къмъ нея той не заслужи поне една привѣтлива дума? Тя растачаше простото „благодаря“ всѣкиму, който ѝ услужеше. Значи, той не бѣше нѣщо по вече за нея отъ всѣкой другъ?....

Той я придружи до парахода съ опечалена душа и тая му скръбь се усили още повече, когато си протегна стегнатата съ рѫкавица рѫка, за да си вземе збогомъ. Рѫката ѝ бѣше като безжизненна и нито едно движение не показваше, че подъ черната рѫкавица имаше плъть и кръвь.

Когато почна парахода да се отдѣля отъ пристанището, тя сѣдѣше на кувертата до леля си Виви. Тѣ и двѣтѣ бѣха въ трауръ; Хедвига си бѣше отбулила лицето. Лицето ѝ като че ли бѣше повѣхнало; странитѣ ѝ бѣха отпаднали; а погледа ѝ — уморенъ и равнодушенъ. Тъй се запечати тя за дълго време въ съзнанието на Галля. Скръбь безкрайна го бѣше налѣгнала.

Работитѣ на фабриката вървяха презъ тоя день много благополучно, тъй щото работницитѣ не можаха да се оплакватъ отъ надзора. Управляющия не се показваше. Само новодошлия инжинеръ Вестлингъ питаше за задълженията си.

Томасъ Галль лѣжа цѣлия день въ гората подъ елховитѣ дървета и чакаше, щото скръбьта да се притжпи до толкова, колкото да може да завладѣе съзнанието и разсждъка си. Сега той трѣбваше да се помири съ мисълта, че жената, която той обичаше, бѣше равнодушна къмъ него.

Впрочемъ, на какво градеше той въздушнитѣ си кули, когато си въобразяваше, че можеше да очаква любовьта ѝ? На нищо! Той бѣше за нея едно нищожество. Тя виждаше въ него вѣренъ слуга, комуто бѣше довѣрила ключоветѣ отъ кжщата си, когато замина; тя го упълномощи да ѝ управлява работитѣ само за това, защото трѣбваше да се упълномощи нѣкой, а неговата честность се признаваше отъ всички.... Може би, тя бѣше забелѣжила даже чувствата му къмъ нея и бѣше доволна, както бива доволна домакинята отъ привърженностьта на лакея си или отъ домашното си куче...

Той негодуваше и вследствие на това кръвьта му се преливаше въ слѣпитѣ очи. Обаче, той олаваше по нѣкога ония нейни погледи, които изражаваха нѣщо си друго, по-дълбоко, по-топло, отколкото простата благосклонность къмъ добрия слуга! Да, да, това се случваше, ако само това не му се чинеше...

Просто, тя не посмѣи да се отдаде на зараждающето се чувство. Дребнава, както всичкитѣ жени, безсилна и нерешителна въ доброто и злото, робиня на външнитѣ условия, тя поиска да задуши чувството си, за да не се унижи.

Той се наслаждаваше, когато мислеше за недостатъцитѣ ѝ, сжщо тъй, както дивака, който, като се хвърли идола въ кальта, тичаше, като бѣсенъ, да го тъпчи, само за това, защото молитвитѣ му останаха нечути.

Той по натура бѣше горещъ поклонникъ на женитѣ. За любовьта имаше много преувеличени представления, тъй че правеше отъ нея цѣлъ културъ.

Ето защо всичкитѣ проявления на чувствата му приемаха такива болѣзнени форми и чувството му по нѣкога го отнисаше задъ облацитѣ, далечъ отъ дѣйствителния миръ, че пъкъ го сваляше въ кальта.

Отъ тоя день той си въобрази, че стана ненавистникъ на женитѣ. Той почна съ наслаждение да чете нѣкои нови писатели, за които говореше по рано съ прѣзрение и които виждаха въ жената едно низко сжщество, като олицетворение на всичкитѣ лоши човѣшки истинкти, Цирцея, която прелъстваше човѣка, за да го обърне после на звѣрь.

Галль се отдаде съ увлечение на новото си настроение. Ненавистьта му къмъ жената увеличи ненавистьта му къмъ висшитѣ съсловия и той се ухитри даже да се убѣди въ сжщность, че това сж едно и сжщо нѣщо. Отъ мечтателностьта му не остана и сѣнка. Той сериозно се зарадва, когато прочете, че единъ естествоизпитатель билъ намѣрилъ зародиша на човѣшката опашка и че той билъ присѫщъ само на женитѣ; въ мѫжетѣ не открилъ такъвъ зародишъ. Тая „женска опашка“ внасяше комическата страна въ разсѫжденията му за женитѣ и предизвика въ него чувството злорадство. Когато почваше скръбьта да го гризе, той се ободряваше, като си припомняше опашката. Той се убѣждаваше, че е много глупаво и неестественно, щото мѫжа, като сѫщество на висшия порядъкъ — да се убива и скърби.

Следъ като се увѣри въ това, че се излѣкува съвършенно отъ болѣзненото си увлечение, той почна да мисли и върху това, че бѣше прѣдставитель на работническата партия и че като такъвъ бѣше захвърлилъ дѣятелностьта си и тутакси се пробуди предишната му енергия. Сега той бѣше упълномощенъ и можеше да прави въ фабриката, каквото намѣрѣше за нуждно. Сега той можеше да покаже на хората, че интереситѣ на фабриката трѣбва да бѫдатъ съвмѣстни съ интереситѣ на работницитѣ и по такъвъ начинъ ще покаже примѣръ за благополучие. Обаче, когато почна да обмисля сериозно, съ какво трѣбваше да почне, работата му се показа много сложна. При това той се боѣше да злоупотрѣби съ довѣрието на Хедвига. И всичкитѣ му теории се оказаха несъстоятелни само за това, защото трѣбваше да ги обсѫжда отъ двѣ глелни точки. Той отложи преобразованията за едно неопредѣлено време и почна да се занимава усърдно съ четение на подходящи книги, които намѣри въ библиотеката на покойния егермайсторъ, а въ фабриката всичко вървѣше, както по рано. Той въведе само редъ въ исплащанията, пенсиитѣ и пособията на работницитѣ. Тия поправки бѣха много износни за работницитѣ, а като такива и желателни. Но сега тия измѣнения бѣха посрѣщнати много студено и просто, защото той не бѣше популяренъ, тъй че, каквото и да предприемеше тѣ го посрѣщаха подозрително.

Това го огорчи и отново го отстуди отъ дѣлото. Въ сѫщность, той предпочиташе да размишлява за работницитѣ, като за цѣло съсловие, като за отвлѣчено понятие; когато му се случваше да има работа съ тълпата, него всѣкога го отстудяваха присѫщитѣ имъ недостатъци и той почваше да мисли, че има работа съ исключения, съ особенни представители на съсловието. Сега го раздразняваше и необяснимата за него несправедливость отъ страна на работницитѣ, които още отъ първия день почнаха да се отнасятъ недовѣрчиво съ него, а оттогава, когато поде работитѣ, като управитель, тѣ почнаха да исказватъ явна ненасисть.

Младия инженеръ, който бѣше препорѫчанъ отъ Кеслера и пригласенъ отъ Галля, щомъ пристигна и завладя сърдцата на работницитѣ. Той бѣше отъ тѣхната партия и постѫпваше отначало напълно тъй, както постѫпи Галль: той събираше работницитѣ, четеше имъ популярни лекции по работническия въпросъ и имъ предлагаше сѫщитѣ ония мѣрки за самопомагание, каквито имъ бѣше предлагалъ веднъжъ Томасъ Галль, безъ да успѣе да ги убѣди. Тѣ слушаха Вестлинга охотно и се съгласяваха съ предложенията му, даже ги приемаха съ въсторгъ. Това се обясняваше много лесно: тѣ обичаха покойния егермайсторъ за справедливостьта му и го уважаваха, като богатъ собстсенникъ; но сега, когато на чело на работата стоеше човѣкъ, като наеменъ управляющъ, безъ авторитета на домакинъ, па още и не популяренъ, работницитѣ намираха за много естественно това да не му се довѣряватъ, а за това и приемаха предложенията на Вестлинга. Инженера Вестлингъ не се понрави на Галля още отъ първий день, а следъ като се запознаха, то антипатията имъ се усили повече. Въ такова затънтено мѣсто двама хора съ еднаква специалность и отъ една партия би трѣбвало да иматъ много общи точки за сближавание. Но това не съществуваше и тѣ само временно се въздържаха отъ да не искажатъ взаимното си недружелюбие. Вестлингъ имаше много голѣмо мнѣние за способноститѣ си и като предполагаше, че положението на непоплярния управляющъ е нездраво, се надѣваше да го измѣсти и да заеми мѣстото му. А Галль, отъ своя страна, се замисляше за уволнението на новия си помощникъ. Тѣ и двамата съзнаваха това и стояха на щрекъ. Когато пристигна жената на Вестлинга, той имъ отстъпа квартирата си, а той се премѣсти въ господарската къща, дѣто се и настани. Вънъ отъ службата, тѣ не се срѣщаха.

Лѣтото бѣше тъй странно, както и зимата, въобще както всичко бѣше странно въ тоя поляренъ край. Зимата представляваше мрачна нощь озарявана съ тъмни привечери заедно съ деня; а сега лѣтото— непрекъснатъ день и съ такива малки надвечерия заедно съ нощьта. Любопитно бѣше да се наблюдава баснословната сила на растителностьта. Растенията, като се ползваха денонощно отъ слънчевата свѣтлина, проявяваха една изумителна енергия: въ растояние на нѣколко недѣли израстваха и узрѣваха ечемиченитѣ посѣви; трѣвитѣ и клонитѣ растяха по единъ вълшебенъ начинъ; всичко въ цѣлата природа ставаше тукъ съ една трѣскава бързина.

Но Томасъ Галль успя още презъ зимата да види полярното лѣто и дѣйствителностьта отстъпи на мечтитѣ, които му рисуваха всичко съ най ярки бои.

При това, въ време на сѣверното лѣто не се чувствуваше никога отпустнатото и леко настроение, нито пъкъ умиротворяющата красота. Хората, както и природата вършеха всичко съ трѣскава дѣятелность, много бързо и съ най голѣмо напряжение на силитѣ си, когато ги гледаше човѣкъ можеше да си мисли, че се намира въ нѣкакъвъ си голѣмъ гридъ, дѣто всичко бърза и се движи. Както презъ лѣтото, тъй и презъ зимата Галль трѣбваше да работи усилено, за да успѣе да уреди всичко, като трѣбваше да следи всѣка дреболия, защото не можеше да се изостави на недоволнитѣ си подчинени. Цѣли грамади отъ фабричнитѣ издѣлия и цѣли кораби отъ сѣчени дърва трѣбваше да се испращатъ по морето, догдѣто не бѣше замръзнало; трѣбваше всичко да се измѣри, пресмѣтни, притѣгли, запечата, трѣбваше да се запиши и уреди. При това и инженера Вестлинга се бъркаше въ работитѣ му, распитваше го върху работитѣ и повече му прѣчеше, отколкото — помагаше.

Измъчения отъ работа Галль не можа да забелѣжи прелеститѣ при тая вѣчна слънчева свѣтлина, които го тревожаха само презъ нѣколко часовата му почивка. Когато мечтаеше, всичко му се показваше много по поетично. Тъй напримѣръ, въ мечтитѣ му нѣмаше комари и мушици, а въ дѣйствителностьта отъ тѣхъ нѣмаше кадѣ да се скрие човѣкъ. И той почваше да съжалява за зимата, за по спокойното работение, за прѣснитѣ ѝ мразове и надвечерията ѝ. Галль си пишеше много на рѣдко съ Густава Кеслера. Въ началото на лѣтото той описа подробно отношенията си спрямо работницитѣ и Вестлинга. Отговора се получи презъ августъ. Кеслеръ не се впущаше въ сериозно обсѫждение на работата: той шеговито оплакваше печалното положение на Галля, когото сѫдбата, ужъ, бѣше заставила да защищава капиталиститѣ и после преминаваше къмъ семейнитѣ си работи. Той му расправяше разни подробности за малкия си синъ, който много плачелъ, който „ако се сѫди по сегашнитѣ му наклонности, ще испълнява добрѣ дѣятелностьта на буренъ ораторъ“ и когото бѣха нарекли въ честь на бащата тоже Густавъ. Той му съобщаваше, че Силна сега е още по здрава и по дѣятелна отъ преди. За вѣстника не споменаваше нищо. Той му съобщаваше отчасти, че Хедвига и леля ѝ Виви сѫ още на югъ и, че може би, ще останатъ за граница презъ цѣлата зима. Галль остана отъ това писмо недоволенъ, а съобщението за Хедвига събуди въ него ония горчиви чувства, които бѣха заспали въ продължение на цѣлото лѣто отъ кипящата дѣятелность. Сега бързитѣ работи бѣха свършени и заедно съ свободнитѣ часове се яви и мѫчителната скръбь. Той и сега се стараеше да се излѣкува съ испитаното отъ него срѣдство, което бѣше намѣрилъ презъ пролѣтьта въ озлобяванието си противъ всичкитѣ жени. Но порива се бѣше миналъ; и озлобяванието липсваше; а скорошнитѣ подобни разсѫждения му се струваха като неизразимо подли. Колкото и да се мѫчеше да се убѣди, че любовьта не сѫществува въ природата съ високото си значение и че това, което сѫществува въ дѣйствителность, е само чувственъ инстинктъ, — но това не му дѣйствуваше вече и цѣлото му сѫщество възставаше противъ такъвъ възгледъ. Въ дълбочинитѣ на душата си той усѣщаше нѣщо си възвишено и свято и при всѣко помисляване за Хедвига, той не осѣщаше нѣкаква си страсть, а нѣщо друго, което приличаше на молитвенно увлечение, както му се е случвало презъ дѣтинскитѣ години, че осѣщаше скръбь подиръ молитвата си. Той си спомняше хладовината на прощаванието ѝ съ него при заминаванието си, гордостьта му страдаше както напредъ, но нѣмаше вече сили да мисли съ ожесточение за нея.

XV

Бѣше се миналъ октомврий м-цъ и половината отъ ноемврий, а морето още не бѣше замръзнало и параходството продължаваше още. И тъй, Берне бѣше още въ съобщение съ другия миръ, следователно имаше надѣжда . . . .

Галль чакаше съ трѣскава напрѣгнатость.

Той не искаше да повѣрва, че госпожа Хедвига нѣма да се върне тая година.

Въ сжщность, той нѣмаше основания да се надѣва за връщането ѝ; надѣждата му бѣше неоснователна, както всичко, което вършеше, когато се отдадеше на мечтитѣ и чувствата си. Той самъ съзнаваше това. Но той си бѣше напълнилъ душата съ тази надѣжда, бѣше като лудъ за нея и за това не искаше и да знае за нѣкакви си разумни основания.

Колкото безплодно и да бѣше това очакване, че госпожа Хедвига и старата ѝ леля ще предприематъ опасното пжтешествие по море въ такова време отъ годината, колкото и да пречаха извѣстията да се надява, той все пакъ продължаваше да ги очаква, до гдѣто се свърши плаването. Вѣроятно е, че той би продължавалъ да чака, макаръ и да замръзнеше морето, но то като нарочно не замръзваше и никой не можеше да си спомни друга по продължителна и по топла есень въ тия сѣверни ширини. Но кадѣ края на ноемврий се получи телеграма: госпожа Хедвига му извѣстяваше възвръщането си и го молѣше да се распореди съ уреждането на кжщата ѝ. Но такъвъ начинъ се оправда една отъ най-безразсжднитѣ му надѣжди. Той даже не се очуди: той знаеше, че тя ще се върни!

Получи се втора телеграма съ извѣстие, че госпожа Хедвига бѣше излѣзла отъ столицата. Тя отпжтувала съ последния параходъ.

Но преди да достигнатъ Норландъ, ето че настжпила зимата: земята се покрила съ дебелъ снѣгъ и мразоветѣ настжпили.

Галль като прочете това, се растревожи много и побърза да замине за крайморския градецъ да посрѣщне парахода. Той посѣти тия мѣста за вторий пжть Но сега тия мѣстности бѣха обвити съ снѣгъ. Десеть години се бѣха изминали оттогава: и колко много се бѣше промѣнилъ той, особенно презъ тая година.

Следъ като стигна въ града, той заржча да го завѣдатъ въ параходната контора.

— Кога чакате парахода? — попита той неспокойно.

Не можаха да му кажатъ нищо, защото плаването при тия мразове, бѣше много трудно.... Не можаха да му кажатъ сигурно даже, че парахода ще пристигне....

— По край брѣговетѣ, му казаха, — че морето почнало да замръзва!

Той отиде въ гостилницата. Той ѣде съ трѣскава бързина. Той не искаше да мисли за това, че парахода нѣмаше да дойде; той се опасяваше само, че парахода щеше да дойде, догдѣто обѣдваше и че щеше да закъснѣе, за да иди на пристанището и посрѣщне госпожа Хедвига. Следъ обѣда, той отиде край брѣга. Тамъ бѣше всичко тихо. До колкото можаха да изгледатъ очитѣ, той видя, че цѣлия заливъ бѣше покритъ съ една кора отъ ледъ и лъщѣше като огледало.

Нищо, парахода ще си пробие пжть!

Той се расхождаше по крайбрѣжната улица. Изминаха се цѣли часове. Изведнажъ живото му въображение почна да работи въ ново направление.

Той вѣрваше слѣпо, че парахода щеше да си пробие пѫть, а може би щеше и да се строши.

Той си представляваше вече парахода строшенъ и закритъ отъ ледоветѣ и госпожа Хедвига въ най-голѣма опастность. Въ въображението му се рисуваха такива ужаси, че коситѣ му настръхваха.

Той постоя още малко на брѣга и си влѣпи очитѣ далечъ, като се стараеше да забелѣжи на хоризонта пушека, който щеше да извѣсти появяванието на парахода, после се обърна и тръгна бавно кадѣ гостилницата.

Почна да се мръква и съ последнитѣ дневни часове исчезнаха и последнитѣ му надѣжди.

Безъ да се съблича, той се тръшна на леглото; не му се искаше да се успокои, а — да поразмисли и да съобрази какво трѣбваше да прави. Той се осѣщаше тъй, като че ли щеше да го втрѣсе: слѣпитѣ му очи бияха силно, сърдцето му туптѣше, не му се лѣжеше. Той стана и се приближи до прозореца. Дълбока тъмнина покриваше малкия градецъ. Нѣмаше още деветь часа вечерьта, а по улицитѣ не се забелѣзваше нито най малко движение, всичко спѣше.

Струваше му се, че се чуватъ викове за помощь. Изведнажъ се раздадоха звуковетѣ на единъ звънецъ. . . . Той щѣлъ потрепера отъ тия звукове. Това бѣше звънеца отъ градския часовникъ.

Безъ да знае, какво прави, той се облѣче, излѣзе на улицата и тръгна къмъ морето.

Улицитѣ бѣха пусти. Още по пуста бѣше крайбрѣжната улица. Тишина царуваше навсѣкадѣ. Но надалече нѣкадѣ си не чу продълговатото и сипкаво изсвирване, тъй че можеше да се земе за вика на единъ измѫченъ човѣкъ, който вика за помощь. Той се окопити и забърза къмъ брѣга, откадѣто се чуваха звуковетѣ: това бѣше парахода!

Най после той се спря и видя по леда нѣкакви си сѣнки. Чуваха се подсвирвания, викове и трошение на леда.

— Иди ли парахода? — викна той на хората, които работяха на леда.

Никой не му отговори. Той погледна на лѣво и видя, че се междѣяха фенерчета, огъня бѣше различно освѣтенъ. Личеше си, че бѣха параходнитѣ фенери.

Той осѣти, че гърдитѣ му се испълниха съ радость.

Не осѣщаше по-вече тревогитѣ, тъй сѫщо не чувствуваше никаква нужда отъ отдихъ. Постоя малко и после като лудъ се спустна по леда кадѣ работницитѣ.

— Колко време трѣбва, догдѣ се расчупи леда до парахода? — попита той

— Не по-рано отъ утрѣ до обѣдъ, — му отговориха.

Галль се опѫти мълчаливо по леда къмъ парахода.

— Пазете се, господине,— му викна единъ отъ работницитѣ.— Но нататъкъ има пукнатини и можите да паднете.

Той не се обърна даже.

— Е, е! Вижда се, че тоя има годеница въ парахода! — чу той шеговитата забелѣжка на единъ отъ работницитѣ. Другитѣ се засмѣха.

Бавно и безъ да се спира вървѣше Галль направо къмъ зеления огънецъ. Той вървѣше безъ една опредѣлена цель: той чувстваше просто една непреодолима потрѣбность да бѫде по близо до парахода. Ето вече огъня блѣсти близко, ето и фенера се вижда вече. До парахода имаше още малко да върви. Галль се спря и се огледа назадъ. Той видя само мрака, който като стѣна го отдѣли отъ града. Не се виждаха нито пристанището, нито работницитѣ, не се виждаше даже пѫтя откадѣто бѣше дошелъ, тъй че, ако би поискалъ да се върне, едва ли би могълъ да намѣри сѫщия пѫть, по който щастливо бѣше вървѣлъ до сега. Но той не искаше да се върне. Той съзнаваше много добрѣ опастностьта, която го застрашаваше. Въображението му рисуваше, какъ щеще да се удави, прѣди да може да съобрази нѣщо. При тая мисъль той осѣщаше, че мрави почваха да пъплятъ по гърба му. Но той не можеше да не върви напредъ! Колкото и да го застрашаваше смъртьта, пѫтя му все пакъ бѣше къмъ фенера.

Той продължаваше да пристѫпва внимателно по тънкия ледъ, който лекичко прѫщѣше подъ краката му. Сега той почваше да забелѣзва на хоризонта тъмния корпусъ на парахода. Почна да се чува и шумътъ отъ борбата на черното чудовище съ леда. Зачуваше се вията на машината, която почваше да работи; и ето че парахода съ грѫмъ и трѣсъкъ почваше да пори ледоветѣ, като си пробиваше пѫтя съ гърдитѣ си. Но ето, че всичко утихваше; парахода се спъваше о ледоветѣ и спираха машината, за да могатъ постепенно да го спратъ на назадъ. Галль се спря пакъ. Парахода бѣше далече отъ него само двѣста или триста крачки. Той чуваше, какъ прѫщѣше леда около парахода; личеше си, че пукнатинитѣ се распръсваха по всичкитѣ страни.

Изведнъжъ го обхвана единъ леденъ ужасъ. Парахода сѫщо като чудовище, се стремѣше направо къмъ него и неизбѣжнио трѣбваше да го смаже. Той се опита да се отстрани, но подиръ една минута той безсъзнателно се намираше пакъ на пѫтя срѣщу чудовището, което се приближаваше вече. Ето, че леда запрѫщя подъ краката му. Наоколо се распръсна шумъ, подобенъ на изгърмяване: леда се пукна и рѣзката се отбелѣза тъкмо подъ краката му. Тогасъ Галль отскочи и искаше да избѣга. Но следъ минута той се сrѣсна. Все едно, не може да се избѣгне сѫдбата! Да, сега му оставаше едно: да достигне парахода — друго спасение нѣмаше.

И отново съ решителни стѫпки се опѫти пакъ къмъ парахода. Той бѣше крайно впечатлителенъ и нервенъ, но не бѣше страхливецъ. Сега, когато опастностьта го заставяше да се подчинява на разсѫдъка си, той стана хладнокръвенъ и се завладя. Той се почувствува даже самоотверженъ: ако опасностьта е голѣма — толкова подобрѣ! — Толкова по енергично ще се достигне цельта!

Цельта? Но каква бѣше цельта му? Да си достави това удоволствие, че съ нѣколко часа по рано щеше да стѫпи на кувертата, подъ която, тя разбира се, си спѣши тихо въ камарата си? Не! стори му се, че това не е тъй. Нѣмаше време да се мисли по какъвъ начинъ, но той чувствуваше ясно, че щастието за презъ цѣлия му животъ зависяше единствено отъ това, дали щеше да достигне парахода, или не.

Той почна бавно да се приближава до парахода. Парахода се бѣше спрялъ и той толкова се приближи, щото видя цѣлъ редъ отъ освѣтенитѣ му проворци. Почти цѣлъ четвъртъ отъ часа тича, прескача отъ пукнатинитѣ на здравия ледъ. Най после, безъ да забелѣжи какъ, се намѣри близо до парахода именно въ оная минута, когато отново се бѣше задрѫстилъ средъ ледоветѣ и бѣха спрѣли машината.

— Хвърлете ми едно вѫже! — извика той.

Тѣ го чуха и се разбързаха. Скоро близо до него испищя нѣщо и вѫжето падна предъ краката му. Той се хвана и изведнъжъ осѣти, че го тѣглиха отгорѣ заедно съ вѫжето. Най-после, следъ като прескача още леденитѣ грамади, се осѣти на кувертата.

— Откадѣ ни испрати Богъ тоя пѫтникъ? — попита, въ недоумѣние капитанина.

— Азъ ида отъ брѣга. — Кажете ми, дали госпожа Хегреусъ е тукъ?

— Да, — чу се гласа на капитанина отъ мостчето.

Той си подигна главата. На сѫщото мостче уловена за преградката и съ наведена глава стоеше Хедвига. Свѣтлината отъ мачтовия фенеръ я освѣтляваше и се виждаше добрѣ, какъ се силѣше тя да различи въ тъмнината; но на куверта мърчеше и тя не можеше да види нищо.

Първото подбуждение, което го бѣше хипнотизирало, тъй да се каже, бѣше, че той искаше да се хвърли къмъ нея и я притисне яко въ гърдитѣ си. Но за щастие, той се спъна, а въ идущата минута се бѣше опомнилъ и съвзелъ вече.

Той здържано се покачи по стълбицата и се приближи до нея.

Но тя не може да се съвземе. Тя го позна едва, когато той се бѣше приближилъ до мостчето при свѣтлината на фенера Следъ като го видя, тя се тъй оплаши, като че видя нѣкакво привидѣние; тя потрепера, залюля се и отстѫпи до преградката на парахода, която граничеше съ морето. Тамъ тя се спря и съ едната си рѫка се олови о преградката, а съ другата си стискаше гѫрдитѣ.

— Вий? Вий . . . тукъ? . . . Какъ можахте да дойдете? — го попита тя съ трудъ, като премина малко вълнението ѝ.

Но това вълнение, което си оставаше още, предаде на гласа ѝ единъ страненъ тембръ и който Галль взе за предишния ѝ хладенъ гласъ.

— Азъ дойдохъ по леда, — каза той, като ѝ се поклони съ една студена вѣжливость. — Азъ дойдохъ въ града, за да ви посрѣщва . . . .

Тя, като чу спокойния му гласъ се съвзе. Напрегнатото изражение изчезна отъ лицето ѝ и тя му протѣгна другарски ржката си, Тя не намираше никакви причини, които ѝ биха прѣчили да не искаже радостьта, която ѝ достави появяванието на Галля.

Тѣ слѣзоха. Тамъ свѣтеше малко: само една лампа гореше. Въ пополовинъ освѣтено мѣсто, когато човѣкъ не се бои за всѣко движение на лицето и погледа си, хората биватъ, кога се разговарятъ, по спокойни и довѣрчиви; ето защо сж тъй пълни съ вълшебна сила душевнитѣ бесѣди презъ лѣтнитѣ нощи, освѣтявани само отъ мѣсечината, или въ станца, освѣтена наполовинъ, или само отъ вжглищата, които догарятъ.

Парахода пакъ се спря отъ ледоветѣ. Чуваше се само изсвирванието и движението на машината, а капитанина току извикваше: „напредъ“ или „скоро назадъ“.

Хедвига и Галль се разговаряха, безъ да забелѣзватъ, какъ лѣтеше времето. Тѣ не бѣха произнесли нито една такава дума, която не би могла да се произнесе предъ хората, но тѣ и двамата чувствоваха, че тѣ като бесѣдваха и разговаряха за второстепенни работи, се отдаваха единъ на другъ за всѣкога и красноречиво си обясняваха чувствата. Въ душитѣ на двамата имаше една многозначуща тишина; и двамата бѣха съвсѣмъ спокойни; тѣ съзнаваха, че и за двамата стана нѣщо си неизгладимо, но тѣ чувствуваха, че най малкото проявление на нѣкакво си вълнение, би могло да затъмни нѣмото обяснение, за това и двамата се въздържаха.

Той ѝ расправяше за всичко, което се бѣше случило въ Берне презъ нейното отсжтствие. Той обсипа съобщенията върху фабричнитѣ работи съ впечатленията си отъ сѣверното лѣто, расправи ѝ и за расходкитѣ си по горитѣ. Тя му расправи за сестра си, за Густавъ Кеслеръ, за малката Тони, която, както напредъ продължава да люби чичо Тома, за сина имъ, който почваше да пълзи. Като говореше за щастливия имъ семѣенъ животъ, тя си снишаваше гласа, който лекичко потреперваше.

После, тя му расправи за всичко, което бѣше видяла за граница, за чуждитѣ страни, градове, за слънцето, цвѣтята — за всичко, което бѣше любопитно за обитателката на студения Норландъ. Но споредъ думитѣ ѝ, той разбра, че не винаги бѣха радостни впечатленията ѝ.

— Когато бѣхъ на скалата на Тиберия, азъ се искачихъ, за да се полюбувамъ на морето, — това море, което всѣкога е ярко синьо, тогава бѣше сиво, като крушумъ. Деня бѣше мраченъ, а въздуха тѣжъкъ. Това навѣрно ме настрои печално и азъ почнахъ да плача.... Това бѣше презъ октомврий. Азъ прекарахъ цѣлото лѣто подъ ослѣпителната слънчева свѣтлина и посрѣдъ ярки и пъстри природни цвѣтя. Когато бѣхъ на скалата, азъ изведнажъ се почувствувахъ, че съмъ уморена, и отъ свѣтлината, и отъ топлината, и отъ цвѣтята. Сивия цвѣтъ ми напомни нашето море. И нѣщо си потегли назадъ, на сѣверъ и тъй силно почувствувахъ нуждата да се върна, щото се решихъ, както и да е, макаръ и съ шейна да се върна.... И колко съмъ щастлива, че испълнихъ намѣрението си. Вий видяхте, че азъ сѣдя на кувертата и нощя: азъ не мога да се налюбувамъ на нашитѣ ледове и небеса! Презъв сичкото време на плаванието азъ си останахъ облѣчена съ сѫщото тънко палто, макарь и да казватъ, че има двайсеть-градуса студъ, менъ ми се нрави да осѣщамъ мраза и да поглъщамъ тоя хладенъ въздухъ.

— По добрѣ би било да се пазите, — забелѣза Галль тревожно. Следъ южнитѣ горѣщини, можете лесно да настините и пострадате.

Тя протестираше високомѣрно.

— О не! Азъ си познавамъ силитѣ! И освѣнъ това, — каза тя, като си притисна рѫката о гърдитѣ, — азъ чувствувамъ въ себе си достатъчно сили, за да се боря съ мразоветѣ.

Той я погледна възторжено и въ очитѣ му блѣсна силенъ огънецъ. И въ него сѫщо имаше толкова жаръ и излишни сили, щото той едва се задържаше. Изведнажъ сърдцето му затупа, главата му се замая и въздържанието му изчезна, като димъ. Той улови рѫката на Хедвига. После, когато се срѣщнаха пълнитѣ имъ съ жаръ погледи, той обви съ рѫката си талията ѝ и я привлѣче къмъ себе си.

Въ това време се чуха стѫпки и се чу гласа на леля ѝ Виви.

— Хедвига! — викаше я тя. — Кадѣ си? Нимà стана вече?

Галль отскочи и се отстрани. Но изведнъжъ се засрами отъ оплашванието си и я погледна, като желаеше да прочете още единъ пѫть щастието си въ погледа ѝ. Тя не го погледна и се смути, като че я уличиха въ нѣщо си лошо.....

Той изведнъжъ стана хладенъ, осѣти, че нѣкаква си студена рѫка му стисна гърлото....

О, той знаеше, какво означаваше това! Това бѣше рѫката на свѣта и свѣтовнитѣ условия, които ги разединиха пакъ! Тя се боеше отъ сѫда на хората; тя считаше за по важна памятьта на мъртвия си мѫжъ, когото никога не е обичала, отколкото щастието си и онова на човѣка, когото обичаше и комуто ей сега се отдаваше съ възторгъ..... Минутитѣ на очарованието се изминаха тъй незабелѣзано, както и тая нощь. На истокъ почваше да се зазорява.....

На прага, като олицетворение на катадневния животъ съ условноститѣ му, стоеше леля Виви, завита съ кожана шуба и обута съ топли обуща.

— Добро утро, Хедвига! Какъ сте, господинъ Галль?

Тя го поздрави любезно. Тя знаеше навѣрно за появяванието му на парахода, понеже не исказа никакво очудвание, като че ли бѣше много естественно това, гдѣто дойде той да ги посрѣщне, или като че ли намираше за неумѣстно да разсѫждава за необикновенното му появяване.

Хедвига изведнъжъ се настрои, „както приличаше“. Тя поздрави бабичката тъй ласкаво, както и последната нея. И дума, даже, не можеше да се каже, че лелята се бѣше появила не о време.

Кадѣ се дѣна очарователния ѝ погледъ?

Преди малко лицето ѝ изразяваше едно могжщо чувство. А сега и сѣнка даже не остана отъ това чувство. Обикновенна и съвсѣмъ безцвѣтна усмивка и условна любезность, замѣниха чувството и всичко бѣше тъй сухо, както зимното утро. Дълбока скръбь раскъсваше сърдцето на Галля и той намрази бабичката. Искаше му се да я испъди и да затвори вратата пдирѣ ѝ. Вмѣсто да направи това, той трѣбваше да я поздрави и да си искриви устата отъ любезната усмивка и да стои на тъмно мѣсто, за да не забелѣжи тя изражението на очитѣ му.

Бабичката, треперяйки, се завиваше съ шубата си и се оплакваше отъ студа. Отъ яката ѝ не можеше да се види лицето ѝ; само умнитѣ и очи се мѣркаха.

— Та, значи, вий рано рано и за работа се заловихте!—каза тя, като се обърна къмъ двамата.

Можешъ ли да си представишъ, Хедвига, колко се зачудихъ, когато се събудихъ и видяхъ, че те нѣма въ каютата! Даже и сега е много рано..... Ти отдавна ли стана?

— Да, не може да се спи при такъвъ шумъ, — отговори Хедвига.

— Азъ пъкъ се наспахъ много добрѣ!

Бабичката попита инженера:—Кажете ми, кога ще достигнемъ?

— Казватъ, кадѣ обѣдъ.

— Е, това не е кой знай колко....

Тѣ млъкнаха. Бабичката, като че искаше да говори за нѣщо си важно съ Хедвига, но като не знаеше, дали ще е удобно това предъ гостенина замълча.

Тя попита:

— Не е ли време да пиемъ кафе? — предложи тя и въ очитѣ ѝ блѣсна огънецъ, — тъй ѝ се искаше да пийне кафе въ тая студена сутрина.

XVI

Отъ когато се появи леля Виви, Галль не можа да остане нито една минута на самѣ съ Хедвига. Бабичката всѣкога стърчеше по между имъ, любезна, засмѣна, доброжелателна, но неотстранима. Въ Берне тя тутакси взе управлението въ господарската кжща въ ржцѣтѣ си и бѣше много заета. Но въпрѣки това, кадѣто и да шавнеше Галль, все трѣбваше да я срѣщне. Ако се опжтѣше да иди при Хедвига, то щеше да срѣщне леля Виви на стълбитѣ и тя имаше видъ да е цѣла погълната отъ домакинската си работа; но щомъ влѣзе той въ гостната стая, тя вече сѣдѣше тамъ засмяна и любезна, като пренесена по единъ вълшебенъ начинъ отъ стълбитѣ на канапето. Тя денонощно биваше съ Хедвига, която окржжаваше съ най голѣми грижи и която въ сжщность следѣше, като стражаръ.

Томасъ Галль намрази скоро тази малка и любезна бабичка тъй силно, както никога не бѣше мразилъ враговетѣ си и почна даже открито да ѝ изказва чувствата си.

Но това нито най малко не поколеба ролята ѝ, и тя стана още по-любезна.

Презъ първитѣ дни следъ пристиганието имъ въ Берне, той много се мѫчеше: той бѣше постоянно близо до Хедвига, а пъкъ не можеше да остане на самѣ съ нея поне за една минута. Това го вълнуваше тъй силно, щото той не можеше да се занимава съ работитѣ си или пъкъ да мисли за нѣщо друго. По нѣкога той се чувствуваше, като боленъ, тъй го раздразняваше леля Виви.

Но после острото чувство почна да се притѫпява и той стана по разсѫдителенъ. Трѣбваше ли да се раздразнява и мѫчи за такива дреболии? Той трѣбваше да почне отношенията си съ Хедвига открито, безъ да обръща внимание на бабата, защото чувствата ѝ му бѣха извѣстни. Но излѣзе, че той самия бѣше успѣлъ да загуби една часть отъ енергията си и като че той самъ се зарази отъ страха на Хедвига, който тя проявяваше предъ чуждитѣ. Отъ день на день отлагаше той обяснението си съ нея, а отъ това ставаше още по нерешителенъ. После, почна да се съмнява: може би, и сама Хедвига, за да избѣгне обяснението, поощряваше бабата. Най сетнѣ, не трѣбваше, може би да се бърза съ обяснението, което можеше да докара по голѣми скърби.....

Веднъжъ, като си размишляваше въ стаята си, той дойде до това заключение, че е несправедливъ спрямо бабичката и че тя съвсѣмъ не бѣше тукъ виновата.

Смѣшно бѣше да се стоварва вѝната на бѣдната и зависима бабичка. Само Хедвига и никой другъ бѣше виновата въ лицемѣрното си недостойно отношение спрямо него!

Въ него стана минутенъ превратъ: любовьта му се унизи се замѣни отъ презрѣние къмъ госпожа Хедвига.

Какъ можеше той да се заблуждава до такава степень? Налѝ, отъ като се бѣха завърнали въ Берне, Хедвига нито съ едно движение, поне, или съ погледа си, не бѣше му дала да разбере, че помни случката въ парахода. За преструванието, което бѣше само по себе си отвратително, това бѣше вече доста много! Пъкъ той се въоружи противъ леля Виви.....

Благодарение простодушието си, той не можа да разбере толкова време, че бабата испълняваше просто онова, което ѝ бѣше заповѣдано. Хедвига си остана сѫщата, както напредъ. Тя си позволи да се подаде само за една минута на чувството си въ тишината на уединения параходенъ животъ; но, разбира се, че тя се разкая тутакси и сега се стараеше да заглади грѣшката си. А че тя постѫпа нечестно спрямо човѣка, който я бѣше залюбилъ истински и че постѫпкитѣ ѝ бѣха лицемѣрни, това, навѣрно не я занимаваше..... Но това не ще ѝ остане тъй! Може би, тя щеше да се убѣди въ бѫдѫще, че не е тъй лесно да се подиграе съ чувствата на единъ порядоченъ човѣкъ..... и че можеше и да се опари отъ тая игра!

Сега той искаше вече да поприказва съ нея и то непремѣнно! Подиръ обѣдъ тя обичаше да сѣди въ малкото салонче..... Тамъ щеше той да я намѣри и се разговори.

Той виждаше вече себе си предъ нея. Неговото лице не изражаваше преструвания, по погледа му можеше да се прочете всичко, което искаше да ѝ кажи. Тя го поглежда тревожно; старата мълчи и се е навѣла по вече, отколкото трѣбва надъ шева си.... Но, когато достига гласа му до ушитѣ ѝ, тя истървава шева си, а той безъ да се смути продължава съ здържанъ и спокоенъ гласъ:

„Хедвига, азъ искамъ да поговора съ тебъ на самѣ!“

Да, тъй именно ще ѝ заговори!

Той скочи бърже отъ стола си, тичайки се искачи по стълбата и влѣзе въ малкото салонче.

Той завари госпожа Хедвига на стола, която се грѣеше много спокойно предъ собата и четеше.

Леля Виви сѣдѣше гърбомъ къмъ вратата. Види се, че дѣйствително имаше нѣщо си особенно въ очитѣ на Галля, защото следъ като го видя Хедвига потрепера и книгата падна отъ рѫцѣтѣ ѝ.

Тя впери въ Галля пълнитѣ си съ страхъ и тревога очи....

Изведнъжъ гнѣва му утихна. Всичкото му природно великодушие, всичко, което бѣше въ него нѣжно, безкористно и възвишено се повдигна за защита на женитѣ. Унинието замѣни въ него гнѣвния му поривъ, и не да наказва заиска, а да се моли за прошка.... Но тукъ бѣше леля Виви, която бѣше успѣла да се обърне и го гледаше съ очудвание....

Той изгледа смутено стаята, като искаше да намѣри предлогъ, който да оправдае ненадѣйното му идвание.

— Извинете, — избъбра той. — Струва ми се, че тая сутрина си забравихъ тукъ ѫгломѣра....

Бърже леля Виви скочи и почна грижливо да му помага да търсятъ ѫгломѣра, който не се показваше никакъ. Тя ако и да не повѣрва причината за ѫгломѣра, все пакъ си разигра ролята много добрѣ: поглеждаше, търсѣше и се вълнуваше много естественно. Хедвига не се мръдна отъ мѣстото си. Той разбра по лицето ѝ, че се бѣше сѣтила, защо бѣше дошелъ той, за това, той прекъсна търсението и излѣзе тъй бърже, както бѣше дошелъ.

Щомъ остана отново самъ, гнѣва пакъ влѣзе въ правата си. Той лѣжа цѣлата нощь безъ да мръдне, или да заспи: въ него имаше такава буря, щото той бѣше като вдървенъ и не проявяваше никакви външни движения. Любовьта му се късаше на части, като нѣкоя беззащитна жертва. отъ студенитѣ чувства; великодушието му бѣше станало жалко посмѣшище, и оскърбената му гордость жаждѣние за отмъщение.....

Сега му бѣше всичко ненавистно, даже и онова, на което по рано се кланяше.

Преди половина година, когато преживяваше сѫщата душевна буря следъ нейното заминавание. той намѣри злородно утѣшение въ фиктивното си убѣждение, че мрази женитѣ; — а сега нѣмаше сили да си спомни даже това нѣщо.

Сега той не можеше и да отрича, че продължава да обича тая жена, безъ да се гледа на гнѣва и презрѣнието, безъ да се гледа на мѫкитѣ и жаждата да отмъщава, независимо отъ нищо!

Най после, напрегнатото му състояние се замѣни отъ крайно отпадание; огъня, който го распалваше, огасна; а мозъка тъй натѣжа, като че ми бѣше едно измокрено дърво.

Нѣмаше сили и да страда.

Той продължаваше да лѣжи, безъ да може да мисли, като чувствуваше противно равнодушие къмъ себе си и [illegible] всичко, което го окржжаваше.

Той се дигна отъ лѣглото си и способностьта му да разсжждава се възобнови: но чувството му като че изчезна. Той винаги виждаше въ себе си едно малодушно дѣте предъ сжда на разсждака си, а сега още то добрѣ съзнаваше и виждаше това. Нищо въ свѣта се не получава току тъй, колкото и да се мжчишъ, па и заслуженото да получишъ не е лесно.....

Трѣбва или съ сила да вземешъ това, което ти принадлѣжи, или пъкъ да отстжпишъ!

Сега той стана жестокъ. Никога до сега не бивалъ такъвъ. Даже и побѣдата му надъ Хедвига не би го удовлетворила: той искаше сега да я унижи. Въпрѣки това, той продължаваше да мисли, че я люби; но мислеше студено, сжщо както при една неправилно изгубена игра, която можеше пакъ да се възобнови и пакъ да се спечели, ако се почнеше живо да се играе. Той разсжди, че трѣбваше да почне да се отнася съ Хедвига равнодушно; това е най разумно отъ всичко, па и най добрѣ съотвѣтствува на сегашнитѣ му чувства.

После? Ще видимъ!

Тъй и почна да прави. Вмѣсто да търси, както напредъ, случай да я види, или отдалече да я моли за щастието си, той почна да я избѣгва. Когато се случваше да се срѣща съ нея, той се обръщаше студено, като се ограничаваше само съ обясненията върху работитѣ ѝ. Отъ най напредъ това не я докачаше никакъ; напротивъ. тя даже се зарадва отъ вдържаностьта му и почна да се отнася съ него по-весело. Но щомъ забелѣза въ отчуждяването му нѣщо си особенно, което не приличаше нито на задържаность, нито на преструвка, тя захвана да се вълнува и въ погледа ѝ почна все по често и по често да се явява едно мжчително недоумѣние. Той забелѣза това много добрѣ, но не почувствува никакво състрадание; даже мжченията ѝ му доставиха удоволствие. Скоро разбра той, че тя нѣма повече сили да се бори съ съмнѣнията и че сега тя сама е готова да направи първата стжпка. Но той не намираше за нуждно да бърза, защото не искаше да развали отъ ново всичко. Откадѣ да знае? Може би, тя пакъ щеше да се поддаде на минутното си чувство, а пъкъ после пакъ щеше да се уплаши. Сега тя почна да го приема на самѣ и той не веднъжъ срѣщаше погледитѣ ѝ, които търсяха обяснение.

По нѣкога той усѣщаше силнитѣ пориви на любовьта, които го подбуждаваха да отхвърли смѣткитѣ и да я притисни силно въ обятията си, но нѣщо си го задържаше, когато оставаше на самѣ съ нея, той преодоляваше чувството си и си излизаше; както преди, студенъ и недостжпенъ. Тя го испращаше съ единъ дългъ и нечаленъ погледъ, съ който имаше толкова недоумѣние, колкото и скръбь. Наближи коледната недѣля.

Оставаше още малко до свършека на годишния трауръ по егермайстора. Галль подозираше, че щомъ изчезне траура и препятствията му ще се махнатъ за брака му съ Хедвига. Но това не го утѣши. Той намразяваше всичко, което бѣше по важно предъ очитѣ ѝ отъ чувствата ѝ; а памятьта за егермайстора, отъ която той пострада най вече, му бѣше особенно ненавистна.

Не, той нѣмаше да позволи на свѣтовнитѣ условности да располагатъ съ сѫдбата му и да му показватъ времето, когато ще му се разреши правото да вземе щастието си! Това не ще допустне унижената му гордость. Той самъ ще назначи времето, когато ще я вземе, или съвсѣмъ нѣма да я вземе, колкото и да се надяваше тя.

Жестокото му настроение не го напущаше, и всѣкой, комуто се случваше да има работа съ него, испитваше това на себе си.

Той стана сухъ въ обращенията си съ хората и бѣше още по-придирчивъ отъ напредъ.

А недоволството на подчиненитѣ му се усили.

Работницитѣ се бунтуваха и негодуваха.

Но той не обръщаше внимание на това. Въ главата му не можеше да има повече отъ една идея, тъй че, работническитѣ претенции му се виждаха чудни и необясними. Какво имаха тѣ спрямо чувствата му? Тѣ бѣха длъжни да си испълняватъ точно работата, както той испълняваше своята, по вече нѣмаше какво да дѣлятъ.

Въ замѣна на това, популярностьта на инженера Вестлинга растеше все повече и повече и до ушитѣ на Галля почнаха да идатъ подобни слухове, че Вестлингъ надумвалъ открито работницитѣ да искатъ уволнението на придирчивия началникъ. Томасъ Галль остана съвсѣмъ равнодушенъ къмъ това; той, за да имъ покаже, че не се бои отъ заплашванията имъ, почна да се обръща съ тѣхъ съвсѣмъ строго.

Най после, настана оня день, въ който негодуванието взе върхъ и стана открито. Вестлингъ, като предполагаше, че работницитѣ бѣха доста подготвени и като търсеше предлогъ за скарвание, введе самоволно нови распорежнания въ распредѣлението на работитѣ, а когато Галль се обяви противъ това и поиска възтановяванието на предишния редъ, то Вестлингъ се обяви противъ това.

Работата взе лошъ край. Тѣ се бѣха исправили единъ срѣщу другъ, еднакво неотстѫпчиви и еднакво озлобени, очитѣ имъ горяха, а юмруцитѣ имъ стиснати...... Галль се съвзе първий.

— Като завладя себе си, той каза, — азъ виждамъ, че ний не можемъ да служимъ заедно. Азъ ви уволнявамъ.

— Споредъ контракта, вий се задължавате да ме уволните като ме предупредите три мѣсеца по рано, — каза Вестлингъ, като се успокои.

— Ще си получите напълно заплатата и заминавайте още сега.

— Благодаря ви! Азъ предпочитамъ да си престоя тритѣ мѣсеци. И ще се погрижа, щото да пожалейте за това, което направихте.

Вестлингъ бѣше поблѣднялъ, а въ очитѣ му имаше нѣщо страшно. Но Галль се отнесе равнодушно къмъ заплашванията и продължаваше да се държи хладнокръвно и спокойно. Вѫтрѣшно той не бѣше спокоенъ: той знаеше добрѣ, че работницитѣ тъй или инакъ ще се застѫпятъ за любимеца си, но не намираше за нуждно да показва това на неприятеля си.

Трѣбваше да се вземать по скоро предупредителни мѣрки. Имаше и удобенъ случай: въ града имаше единъ младъ инженеръ, който се познаваше съ Галль и който съ готовность би взелъ длъжностьта на началникъ на работницитѣ. Най добрѣ ще е, ако утрѣ отиде въ града и го заведе съ себе си.

Като на зло, на другия день бѣше предвечерието на Рождество Христово. Въ господарската кѫща се готвяха да направятъ елхово дърво и при нейното освѣтление да раздадатъ подаръци на всичкитѣ служащи. ...

Тогава тѣ трѣбваше да се помирятъ......

При тая мисъль Галль се опечали. Нима не ще може той, поне, презъ нея вечерь да отложи враждата и злобата.

Не можеше ли поне единъ пѫть въ годината да се скрие нейдѣ отъ тая непрекъсната борба? Той въ сѫщность бѣше уединенъ и никой не му желаеше доброто. За това и тая вѣчна борба съ всичкитѣ...

Хедвига? Не, той и съ нея се борѣше.

Скръбьта му се увеличи още повече, когато си помисли, какво щастие можеше да му се достави отъ тазъ годишното Рождество . . . А сега му предстоеше само приструвание . . .

Отъ нейна страна сѫщото: лъжа, хитрость и приструвки! Отъ негова страна, любовь отъ негодование и жажда за отмъщение . . . .

Нека бѫде тъй! Той ще отиде въ града—тъй ще бѫде най-добрѣ. Ще се избѣгнатъ приструвкитѣ . . . И кой знае? тя ще се опечали, може би, че той не ще бѫде презъ тая вечерь при нея . . . но това, може би, ще ги оправи къмъ проститѣ човѣшки отношения.

Тая мисъль подкрѣпи решението му.

Сѫщата вечерь се яви при домакинята и ѝ съобщи, че трѣбва да замине на сутриньта. Той ѝ съобщи това много спокойно, даже небрѣжно, като нѣщо безъ значение. Той не искаше да я посвѣти въ опасяванията си по отношение настроението на работницитѣ; що се касаеше до инженера Вестлингъ, тя отдавна знаеше недоволството му отъ Галля и му предостави това право да постѫпва, както намѣри за добрѣ.

— И презъ праздницитѣ, ще останете ли въ града? — попита тя печално.

Той нѣмаше такова намѣрение. Но, като видя печалното изражение на лицето ѝ, той не можа да устои противъ съблазнението да усили това ѝ чувство и каза:

— Да, ще остана, навѣрно! — каза той загрижено.

— Неотложими ли сѫ работитѣ, които ви каратъ да отпѫтувате?

Тя го питаше съ треперящъ гласъ. Дантелитѣ, които украшаваха дрѣхата по гърдитѣ ѝ, се издигаха и спущаха неравномѣрно; устнитѣ ѝ потрепераха.

— Азъ отстранихъ инженера Вестлингъ отъ длъжность — безъ да промѣня тона си, почна да обяснява той. Сега трѣбва по-скоро да намѣра нѣкой другъ да го замѣсти, за да се предвари безпорядъка. Па и да си го призная, азъ заминавамъ съ радость, защото време е вече да подишамъ другъ въздухъ . . .

— Нима тукашния въздухъ ви вреди? — го попита леля Виви.

Той се обърна къмъ нея и, като се усмихна, каза ѝ:

— Както се вижда, тъй е! Усѣщамъ се много неспокоенъ.

— Пъкъ ний се надѣвахме, че ще прекарваме праздницитѣ заедно! — забелѣза Хедвига. — Ний сме съвсѣмъ сами . . .

— Наистина, ний сме съвсѣмъ уединени!—се намѣси бабата, като че ли сега за пръвъ пѫть узна това. Да речемъ . . . ний си имаме слуги, разбира се . . . Но все пакъ, какво значи това, ако ни се случи нѣщо?

— Ще се надѣваме на това, че нищо нѣма да се случи! — възрази той иронически. А, добрѣ се сѣтихъ, не искате ли, щото инжинера Вестлингъ да заеме стаитѣ ми презъ отсѫтствието ми. Той тъй желае да ме измѣсти и да ме замѣни, щото ще се съгласи, навѣрно, съ радость.

— Че той нали е жененъ! — безъ да помисли, възрази бабата. Азъ искахъ да кажа, че не ще му бѫдатъ достатъчни вашитѣ двѣ станчки, защото има жена, дѣте и много домашни принадлежности?....

— Да, азъ предполагамъ, че той нѣма да направи това. — Но той би се примирилъ доброволно съ малкитѣ времени неудобства, съ надѣжда да покаже на госпожа Хегреусъ, колко той е по-способенъ отъ мене и какъ може да завоюва мѣстото ми въ Берне. И имайте предъ-видъ, че той върши всичко на основание. Работницитѣ се биха въсхитили най-вече отъ това — той е тѣхенъ любимецъ—и когато нѣма да има съ кого да се кара, той ще подеме работата не по-лошо отъ другиго . . .

Женитѣ мълкнаха, и Галлъ излѣзе.

Подиръ обѣдъ той мислеше да се залови съ прибиранис на нѣщата си, когато се почука на вратата му. Вратата се отвори полека и на прага се показа Хедвига.

Той направи една стѫпка къмъ нея, после се спря и не намираше, какво да ѝ каже, толкова го смая появяването ѝ. Тя изражаваше едно стѣснение и скръбь. Правия погледъ, който му отправи, бѣше погледа на човѣкъ, който ще моли. Очитѣ ѝ бѣха влажни.

Тя дишаше неравномѣрно и си личеше, че бѣше много смутена отъ постѫпката си, но все пакъ влезе и затвори вратата.

— Вий . . . наистина ли . . . . заминавате? — го попита тя съ треперящъ гласъ.

— Да.

— Ами . . . ако ви помоляхъ . . . да останите?

Той се поколѣба. Той прочете въ влажнитѣ ѝ очи несъмненна любовь; постѫпката ѝ тоже бѣше несъмненно искренна. Кръвьта му бѣше готова да нахлуе въ сърдцето му и да изкине изведнъжъ всичкитѣ му нови чувства, на които се подчиняваше той въ последно време. Но това бѣше вече! И следъ опита това водеше подирѣ си само нови страдания и унижения!

Той си остана студено-твърдъ къмъ нея и даже си сви вѣждитѣ.

— Въ такъвъ случай, азъ можа само да съжалявамъ, че не мога да испълня вашитѣ капризи! — каза той сухо.

— Вий наричате каприции онова, което има за мене такова значение! — извика тя като ужилена. — Защо не искате да ме разберете?

— Защото азъ съмъ човѣкъ и въ мене има човѣшко достоинство! — каза той остро.

Той си помисли, че не трѣбваше да каже това. Тия му думи ѝ подѣйствуваха, като незаслужено оскърбление. Тя се исправи, въ очитѣ ѝ изчезна предишното ѝ страхливо изражение, а цѣлата ѝ фугура прие изражение на непристѫпна гордость.

— Ний, женитѣ, тъй сѫщо си имаме достоинство! — каза тя и се обърна да си върви.

Той я последва и като не знаеше, какво да ѝ кажи, продума нерешително:

— Имате ли друго да ми кажите?

Тя се обърна.

— Разбира се .... азъ дойдохъ за работа! — каза тя. — Искахъ да ви повѣря нѣщо.

— Какво?

— Женското си достоинство, което пренебрѣгнахте?

Като каза това, тя излѣзе бърже, безъ да го погледне.

Той остана срѣдъ стаята и дълго гледа затворената следъ нея врата.

Тъй! Сега всичко бѣше свършено. Той самъ съ рѫцетѣ си разруши всичко, което бѣше градилъ до сега! Той можеше да я удържи само съ една любезна дума, но не я удържа: и съ едно искрено движение можеше да я има, но той не направи това Сега той самъ унищожи за по нататъкъ възможностьта да се сближатъ ...

Той съжаляваше и нея и себе си, но не се разкайваше. Напротивъ, струваше му се, че едва сега е заелъ онова положение, въ което можеше да мисли за Хедвига, безъ да се унижава и безъ да пада въ противоречие. А ако това ги разединяваше, то съюза имъ би билъ невъзможенъ — туй е то всичко. Единственното това, че той можеше да мисли за нея, както отъ най напредъ, безъ да се дразни и безъ да се озлобява, показваше, че той постѫпи тъй, както трѣбваше.

Той се опечали много. Но скръбьта му не бѣше горчива, както напредъ. Тя му бѣше даже скѫпа.

Единичкото нѣщо, което усѣщаше най силно, бѣше нуждата да замини и то непремѣнно .... за сега временно ... Какво ще стане после, той ще обмисли!

XVII

На сутриньта Галль замина за въ града. Десетѣхъ дена, които прѣкара тамъ, му се сториха като цѣла година, а самъ се осѣщаше като да бѣше затворенъ. Следъ като се срѣщна съ инженера и го испрати въ Берне, съ това той свърши работата си въ града. Той имаше познати, но не му се искаше да ги посѣщава; а за развлѣчения и на умъ даже не му идеше. Той лѣжеше по цѣли дни въ стаята си, като мислѣше за Хедвига, но мислитѣ му отъ день на день ставаха все по печални.

Следъ като се изминаха десетѣхъ дена и се върна въ Берне, той се опечали още повече. Тамъ го приеха много вѣжливо и церемонно, като че ли бѣше единъ новодошелъ човѣкъ. Па и той не можеше да постжпва, както преди. Всичко се бѣше измѣнило. Леля Виви бѣше неузнаваема по отношение предишната ѝ любезность. Но отъ всички най вече се бѣше измѣнила Хедвига: тя бѣше отслабнала, бѣше изчезнала прѣдишната ѝ живость, но тя се мжчеше да бжде любезна и внимателна, както бѣше презъ първитѣ дни на запознаванието имъ.....

Неописуема бѣше налѣгналата го скърбь.

Значи всичко бѣше изгубено? Гордостьта му струваше ли щастието на двама хора?

Па и кадѣ се дѣна сега тая гордость, когато заради нея се изгуби всичко? Сега той бѣше тъй настроенъ, щото и не искаше да помисли даже за собственното си достоинство! Но не може да се върне любовьта съ молба и смирение! Значи, нѣмаше нужда да моли. Той си спомняше скорошното време, когато се сърдеше на старата леля Виви и се мжчеше отъ съмнѣнията си: до тогавашното време бѣше завидно въ сравнение съ сегашното!

Тогава за Хедвига бѣха нуждни грижитѣ на леля ѝ, а сега тя нѣмаше нужда отъ това.....

Свърши се траура, но това не бѣше въ полза на Галля, защото тя стана още по студена къмъ него. Презъ деня отъ годишната смърть на мжжа си, тя се затвори въ стаята си и оттогава стана още по недостжпна и вѣжлива спрямо него. Впрочемъ Галль вече не се мжчеше, както преди и не падаше въ отчаяние отъ нѣкое ново доказателство на нещастието му. Болѣстьта се обръща въ хроническа, когато човѣшкото сжщество тъй се свикни съ нея, щото престава да се бори съ нея; сжщото нѣщо става и съ нравственнитѣ страдания, когато душата изгуби всѣка сила, за да се бори съ тѣхъ. Скръбьта му не го напущаше, но само че тя загуби предишната си острота и той се свикна съ нерадостнитѣ си мисли. Това вече не му пречеше въ нищо и малко се проявяваше, сжщо както и хроническата болѣжка.

Всичкитѣ намираха, че той се е успокоилъ и е станалъ по добръ въ обращенията су съ хората.

Заминаванието на Вестлинга бѣше назначено за въ близкия понедѣлникъ. Галль знаеше, че Вестлингъ събираше по влиятелни водители отъ работницитѣ и приготовляваше нѣщо си като за испращание.

Въ сѫбота новия началникъ му съобщи, че между работницитѣ се забелѣзвало силно движение и че кой знае откадѣ имъ се е доставило голѣмо количество ракия. Можеше да се случатъ вълнения и намираха, че по добрѣ би било, ако Галль не се явѣше презъ вечерьта въ контората, когато трѣбваше да се раздаватъ работническитѣ заплати.

Галль не послуша тоя съвѣтъ и се яви въ обикновенното време въ контората.

Той видя отъ прозореца, че макаръ и да получавиха заплатитѣ си отъ новия инженеръ, тѣ оставаха на вратата, безъ да си отиватъ, както напредъ.

Когато излѣзе Галль отъ контората, тълпата, която се бѣше събрала на двора, му загради пѫтя. Но той, безъ да се смути, препрѣчи и си тръгна съ спокойни стѫпки, хората отстѫпиха.

Половинъ часъ следъ това той чу отъ стаята си единъ шумъ, който идеше отъ голѣмата алея: работницитѣ се приближаваха къмъ господарската кѫща. Той излѣзе да посрѣщче тълпата и се спря на стълбитѣ.

— Какво искате? — попита той, когато се приближи тълпата.

— Искаме да говоримъ съ госпожата! — се чуха отдѣлни гласове.

— Добрѣ, но госпожа Хегреусъ ще ви говори чрезъ менъ.

— Ний искаме нея, а не тебе! — викна единъ отъ първитѣ въ тълпата.

Галль изгледа тълпата. Той видя, че стотинитѣ очи, които го гледаха, бѣха пълни съ злоба и ядъ.

Какво най после, ще имъ поговори малко! Много пѫти му се бѣше случвало да укротява тълпата и сега той ще може съ сѫщитѣ срѣдства да успокои и тази.

Той си повдигна гласа и строго, но спокойно каза:

— Азъ ви заповѣдамъ да се разотидите!

Чувате ли?

Но изведнъжъ го прекъснаха съ викове отъ негодование и злоба.

— Какво се е изправилъ тукъ да ни лъже? — извика единъ, който се виждаше, че бѣше предводителя имъ.

— Ний не искаме да говоримъ съ тебъ, а съ госпожата! — викна другъ.

Галль се разсърди.

Той слѣзе бърже по стълбитѣ и като се приближи до предводителя, хвана го за гѫрдитѣ и му извика:

— Скоро да се махнешъ отъ тукъ!

— Нѣма да се махна. . . .

Предводителя имъ бѣше много едъръ човѣкъ, тъй щото Галль стигаше само до рамото му.

— Азъ ви съмъ началникъ нали? — викаше Галль. — Тогава трѣбва да се обръщате къмъ менъ за всичко, а сега се махайте!

Но ето, че отъ тълпата излезе другъ, който искаше да го удари. Той се изправи предъ Галля и си вдигна ржката да го удари по лицето. Но въ сжщото време той видя госпожа Хегреусъ и си свали ржката.

Хедвига стоеше презъ всичкото време отъ вжтрѣ, но тѣ не я бѣха забелѣзали.

Сега тя се спустна бърже по стълбитѣ. Като я видяха работницитѣ, се смушкаха и ѝ направиха мѣсто, а мнозина си снѣха шапкитѣ.

— Госпожа, ний ви молимъ да оставите инжинера Вестлингъ! — се обърна къмъ ней предводителя, като си сне почтително шапката.

Хедвила го погледна спокойно. Вълнението ѝ можеше да се забелѣжи само по неравномѣрното движение на гжрдитѣ ѝ; но по гласа ѝ не личеше никакъ, че тя се вълнуваше.

— Това не е моя работа, — отговори тя равнодушно. — Инженера Галль ви е началникъ.

Вий трѣбва да молите него за това и нему трѣбва да се подчинявате.

Предводителя погледна разсѣяно наоколо си, после, съвсѣмъ отпадналъ духомъ, махна съ ржка и се отстрани.

Двора се изпразни, работницитѣ се разотидоха.

Томасъ Галль стоя дълго време, като испращаше работницитѣ съ скръбно лице и си мислѣше, че той не би можалъ да побѣди тая буря безъ сѫдѣйствието на жената!

Когато се обърна той, тя си бѣше отишла вече.

Тя му направи една голѣма услуга, спаси му живота. . . . Но какво добро имаше въ това? Тя пакъ се яви въоржжена отъ богаството си и видното си обществено положение и това именно ги разединяваше. Той бѣше бѣденъ, невъзпитанъ и незначителенъ човѣкъ! Тя нѣмаше никога да забрави низкото му происхождение, а той — нѣмаше да се примири съ богатството ѝ! Това, гдѣто ѝ отдаваше любовьта си, бѣше много глупаво: тя е сжщество отъ високия свѣтъ.

Както и да е, но все пакъ я имà той въ обятията си. . . .

Какво, това щеше да си остани въ въспоминанията му, като добъръ споменъ и хубава мечта! Бѣше ли това въ дѣйствителность? Не бѣше ли си въобразилъ само всичко отъ началото и до сега? Сега той бѣше толкова уморенъ, щото не можеше да мисли опредѣлено. Душата му, която имаше нужда отъ страстни пориви, искаше сега почивка и то въ време, като надвечерията, посредъ които всичко е мжгливо, неясно и безразлично.

Той не можа да благодари на Хедвига, за гдѣто му бѣше спасила живота, а работницитѣ избави отъ лошитѣ последствия.

Не струваше да благодари!......

Най после въ назначения понедѣлникъ Вестлингъ напустна Берне.

Работницитѣ се укротиха; всичко тръгна въ фабриката, както и преди.

Галль забелѣза само това, че работницитѣ не искаха да го срѣщатъ, а когато го срѣщаха, тѣ не го поглеждаха. Това го мжчеше много. Той се сърдѣше на тия хора, защото бѣха несправедливи спрямо него, но не можеше да се примири съ презрѣнието имъ, защото всичкитѣ му чувства и наклонности бѣха на тѣхна страна.

На сила милъ не можешъ да бждешъ! А да живѣе съ всичкитѣ постоянно въ борба — не бѣше по силитѣ му! Значи, оставаше му, за да се успокои, само едно: да се махне отъ тукъ.

Той търсеше само спокойствие сега; той бѣше разбитъ и измжченъ..... Той не е потрѣбенъ никому тукъ, нито на работницитѣ, нито на домакинята...... Па и щеше да настане оня день, въ който Хедвига щеше да отдаде други му чувствата си, които той не можа да възбуди. За това, най добрѣ ще е за него да бжде далече.

И за да не постжпи необмислено, той почака една недѣля. Намѣрението му се усили още повече и той почна да дѣйствува: преди всичко той трѣбваше да заяви на госпожа Хегреусъ.

Като се искачваше, за да иде при нея, той почувствува силно сърдцебиение. Разбира се, иначе не можеше да бжде.....

Обикновенно той не се явяваше въ това време при госпожа Хегреусъ. А сега той нарочно бѣше избралъ такова време, за да ѝ покаже, че се явява по лична работа. Той даже звъни, макаръ и да бѣше затворена вратата и прати лакея да ѝ извѣсти. Последния го погледна съмнително.

— Питайте госпожата, дали може да ме приеме, — му каза инженера.

Лакея отиде и подиръ една минута се върна и му съобщи, че госпожата може да го приеме.

Галль се опжти бавно за въ гостната стая.

Хедвига бѣше при масата и пишеше нѣщо.

Като видя инженера, тя сложи перото и се обърна къмъ него съ развсмѣно лице.

— Вий ме посѣщавате? — каза тя шеговито. — Тъкмо пиша на сестра си..... Да я поздравя ли отъ васъ?

Той я гледаше мълчаливо. Тоя день тя бѣше особенно хубава: лицето ѝ изразяваше прѣснота; и очитѣ ѝ бѣха много живи. Тя бѣше радостна и весела.

Може би, че и ней бѣше омръзнала борбата противъ собственнитѣ ѝ чувства и това само за да угоди на хората? Въ всѣкой случай, тя се отнесе къмъ Галля не тъй, както се отнасяше преди; тя бѣше искренна и тъй го поглеждаше, като че ли искаше да каже: доста се мжчихме!

Не може ли да се махне съ ржка на всичко и да се отдаде човѣкъ напълно на щастието?

Какво щеше да ѝ каже той? Че ще замине!

Че ще се раздѣли! Не, не! Той трѣбваше да помисли още..... той не се решава да ѝ каже.....

Тя, като продължаваше да се смѣе — каза:

— До колко си спомнямъ, вий независимо отъ работата си, ме посѣщавате за пръвъ пжть!

— Какъ тъй? — я попита той, като не разбираше, какво искаше да каже тя.

— Разбира се, че идвахте само по работа и когато ви повиквахъ.... Но нито единъ пжть не помня да сте дошли по желание при менъ безъ всѣкакви предлози. Па и сега, може би, идите по работа.... Съгласявате ли се?

Той я погледна много нежно; сърдцето му се сви отъ страдания, които тайно го мжчаха.

Но тласканъ отъ друга сила, той каза тъкмо онова, което преди малко искаше да ѝ не казва.

— Не..... азъ и сега дойдохъ по работа..... която не може да се отложи! — почна той.

— И сега? Е, нѣма какво да се прави!

— Кажете, каква е тая работа? го попита тя весело.

Веселото ѝ настроение го мжчеше. Той едва се държеше на крака, главата му се маеше отъ скърбь.

— Азъ дойдохъ да се откажа отъ мѣстото си! — избърбори той низко.

Тя поблѣдня и за да разбере, тя се насили и си намръщи челото.

— Да се откажите? . . . Какво искате да кажите съ това? — попита тя въ недоумѣние.

— Азъ не можахъ да се разбера съ тукашнитѣ работници. И като мислихъ доста върху това, азъ дойдохъ до заключение, че трѣбва да си замина. Въобще, азъ не можахъ да се поставя, както трѣбваше, за това и напокостихъ доста . . . разбира се, че безъ да искамъ, но все пакъ е зло . . . при това въ много отношения . . .

Тя искренно се силеше да разбере, каквото ѝ говореше той, но не разбираше нито дума.

Но тя изведнъжъ скочи и си хвана края на дрѣхата тъй, като че ли я стискаше и го попита съ прекъсванъ гласъ:

— Вий . . . вий искате да кажите, че ме ритвате . . . напущате работата . . . и всичко?

— Азъ се убѣдихъ, че това е необходимо. А колкото за намѣстникъ, ще си намѣрите много лесно.

— Кога . . . предполагате да заминете?

— Когато ми се удаде, но предполагамъ, че колкото по скоро, толкова по добрѣ. Разбира се, че нѣма да замина, догдѣ не дойде намѣстника ми . . . Ако обичате, можите да напишите на инжинера Вибеля, когото познавате добрѣ?

Той не можа да забелѣжи по изражението на лицето ѝ, да ли го чу тя. Тѣ млъкнаха. Струваше му се, че въздуха ставаше горѣщъ и че той се задушаше. Главата му се маяше, както и преди и не можеше да мисли.

— „Сега трѣбва да си замина“! „Сега трѣбва да се върви“! — си твърдѣше той.

Той ѝ се поклони и като на сънъ се опѫти къмъ вратата.

Като стигна до коридора, той се спря, за да си събере мислитѣ и си отдъхна.

Той още се чувствуваше задушенъ и това му правеше такова впечатление, като да бѣше збъркалъ или забравилъ нѣщо . . . стори му се, че не трѣбва да се спира и да подслушва. Ако сега би влѣзалъ нѣкой, той се би смутилъ, като злодѣеца, когото сѫ уловили на мѣстото на престѫплението.

Но нѣмаше какво да подслушва, въ приемната стая царуваше мъртва тишина; само отъ софражерията се чуваше тракането на чениитѣ и сѫдоветѣ; тамъ приготовляваха закуската. Той продължаваше да се услушва.

Изведнъжъ той чу нѣщо, което приличаше на задушенъ плачъ. И тутакси, безъ да съзнава, какво прави, той отвори вратата, която бѣше затворилъ следъ себе си и се върна пакъ въ гостоприемната стая, гдѣто преди малко стоеше предъ Хедвига и разсѣяно се оглеждаше наоколо си. Всичко бѣше тихо и искаше пакъ да се върне, когато чу отъ съсѣдната стая сѫщитѣ звукове, които го бѣха довели тукъ. Това бѣха звуковетѣ отъ дългъ и задушителенъ плачъ, които се изтъргватъ отъ човѣка, когато се бори съ всичкитѣ си сили съ стенанията и се превива отъ душевни болки . . .

Зѣницитѣ му се раствориха, сърдцето му почна да бие рѣдко, но ударитѣ бѣха силни.

И отъ единъ пѫть осѣти, че въ гърдитѣ му се вдигна едно горѣщо и силно чувство, което кито приливъ изми всичко, което го оскърбяваше преди; гордостьта, недовѣрието, нерешителностьта и умственния му страхъ изчезнаха. Това могѫщо чувство му възвърна силитѣ и енергията. Сега той не бѣше предишния мечтатель: той бѣше сега силенъ човѣкъ, който знаеше, какво трѣбва да се прави, когато работата се касае до щастието на двама хора.

За това, той съ твърди и бързи крачки се опѫти за въ гостоприемната стая, подиръ той влѣзе въ будуара ѝ, гдѣто тя се бѣше излѣгнала на малкото канапе, като си бѣше скрила лицето въ възглавницата и цѣла се гърчеше отъ мѫчителни болки. Той се наведе къмъ нея, обви рѫцетѣ си около кръста ѝ и падна на колѣната си отпредѣ ѝ.

— Хедвига!

Тя се обърна, но не можеше да говори.

Сълзи се роняха отъ очитѣ ѝ и замъгляваха погледа ѝ! Нимà не видя той, какъ се бори тя съ чувството си, какъ устоя то въ борбата и какъ тя нѣмаше сили да съжалява даже за поражението, което претърпя.

— Ти?..... Ти? Ти се върна? — се изтръгна отъ нея и тя почна още по-силно да плаче.

Той я притискаше къмъ гърдитѣ си, но не я утѣшаваше: той чаше, че тия сълзи бѣха радостни и че излизаха отъ преърдце. Тя заливаше всичко, което бѣше тѣжко и мѫчивамата, както и за да не остане въ нея нито една съ, което наставаше.

Той я цѣлуваше и галѣше. Той осѣщаше, какъ се свиваше тя отъ хълцанията си и въ замѣна на това, я притискаше още по-силно къмъ гѫрдитѣ си.

Но ето, че тя се наплака и си дигна главата. Сълзитѣ още си капяха отъ очитѣ ѝ, но тя се усмихна.

— Прости ми плача! — това е радостенъ плачъ! — избърбори тя.

И пакъ си скри главата въ гѫрдитѣ му.

Той ѝ гладѣше коситѣ.

— Царицата ми! Мойта царица на мечтитѣ ми! Царицата на полунощнитѣ страни!

Тя пакъ си повдигна главата.

— Истина ли е всичко? Или сънъ? — го попита тя.

Той ѝ отговаряше само съ цѣлувки.

Тя нѣмаше желание да слуша думи.

XVIII

Тъй като презъ сутриньта времето бѣше малко студено, леля Виви си бѣше обула кечени обувки, за това не се чуваше, кога вървеше. Тя се приближи до вратата на спалнята стая и се вледени. Тя видя Хедвига въ обятията на инженера Галль, тѣ бѣха въ таквосъ упоено състояние, щото не я забелѣзаха.

Бабата въ оплашванието си остана нѣколко минути, но щомъ се свѣсти, тя се обърна и избѣга тъй безшумно, както бѣше дошла.

Но ето, че щастливцитѣ слѣзоха отъ облацитѣ.

Тѣ бѣха нѣми въ задоблачнитѣ височини. Можаха ли да се намѣрятъ думи, които да искажатъ въсторженото имъ упоение? Какво може да се говори, когато се мѣркатъ предъ очитѣ облѣнитѣ отъ слънчева свѣтлина миражи и когато мисъльта бездѣйствува? Но сега тѣ се спуснаха отъ тази омайна височина, макаръ че не съвсѣмъ, но до толкова, че можаха да приказватъ за щастието си.

Тѣ стояха много време прегърнати. Тѣ съ удивление поглеждаха на това, което се бѣше минало, и което имъ се струваше много отдавно, когато тѣ и двамата се мѫчаха отъ противоречивитѣ чувства. Сега всичко това се бѣше минало! Сега тѣ можаха съ усмивка на уста да си спомнятъ недоразуменията на трънливия пѫть, който, обаче. имъ докара щастие!

И какъ можаха тѣ да се лъжатъ взаимно толкова дълго, да измислятъ нѣкакви си съмнѣния, враждебни чувства и ненависть, когато истината бѣше тъй очевидна, проста и прекрасна!

Да, тѣ бѣха глупави. Тѣ приличаха на дѣца, които при първата си срѣща не искатъ да се видятъ, макарь и да имъ се иска много да си поиграятъ.

— Признай, че ти бѣше причината на всичко досегашно! — забелѣза шеговито той.

— Мълчи, мълчи!..... Да не говоримъ по вече за това.

Тя стана сериозна и полека потрепери.

— Защо да не говоримъ? — попита той. — Това нали се е минало вече и е тъй назадъ.....

— Вижъ какъ е работата, ти не разбирашь най главното.... Но сега да не говоримъ за това.

Ще намѣримъ време да поговоримъ.....

— Какво не разбвахъ азъ?

Тя помълча. Щастливото изражение на лицето ѝ се помрачи.

— Въ менъ живѣяха много лоши предчувствия, — каза тя тихо. Тѣ съвсѣмъ ме бѣха напустнали..... Ти не трѣбваше да ме предрасполагашъ да мисля пакъ за тѣхъ! Знаешъ ли, какъ бѣше работата, азъ не искахъ да те обичамъ! О, колко се борихъ съ това си чувство!..... Съвѣстьта ми бѣше нечиста.

Азъ се бояхъ, че не ще бѫдемъ щастливи, защото любовьта ни се почна съ грѣхъ. Тя се почна много рано. После, смъртьта на мѫжа ми.... Азъ искахъ, както и да е, да задуша чувството си: за това и заминахъ. Но нѣщо си ме повлѣче пакъ назадъ...... това бѣше независимо отъ волята ми. Азъ не можахъ да противостоя — азъ те обичамъ..... обичамъ!

Той я пристисна силно о гѫрдитѣ си.

— Азъ те разбирамъ! — ѝ каза той като я милваше. — И азъ чувствувамъ сѫщото: мене ме мѫчеше мисъльта, че азъ те залюбихъ преди ти да бѫдешъ свободна и че нашето щастие се основаваше върху нещастието на покойника. Но налѝ човѣкъ е отговоренъ само за постѫпкитѣ си; ний не можемъ да владѣемъ чувствата си. Догдѣ живѣя, азъ не ще мога да удържамъ биението на сърдцето си..... а чувството е сѫщото нѣщо. Па най после, ако е нуждно това, че азъ трѣбва да искупя щастието си съ мѫчение, азъ съмъ готовъ да се мѫча.

Нека това да поиска жертва, която би ми струвала живота, азъ все пакъ ще тържествувамъ: азъ те обичамъ.

Тя го слушаше съ затворени очи; тъй слушатъ дѣцата гласа, който ги успокоява, когато ги е страхъ. Догдѣто ѝ расправяше, въ душата и се разля отново слънчевата свѣтлина, която огря душата ѝ и при последнитѣ му думи тя си отвори очитѣ: тѣ не бѣха вече мрачни.

— Прости ми! — каза тя.

— Какво да ти простя?

— Всичкитѣ ми недостатъци. Азъ бихъ желала да бѫда по добра, по благородна, по чиста и по красива, отъ колкото сега. Азъ бихъ искала да бѫда достойна за тебе!

Той се засмя.

— Не, — каза той. — Азъ бихъ желалъ, щото ти по душа и тѣло да бѫдешъ по малко прекрасна, отколкото си сега! Това би вмъкнало малко равновѣсие по между ни. Помисли си само, какво съмъ азъ — единъ бѣднякъ, който никога презъ живота си не е испиталъ нито радости, нито доволства. . . . . Ти си ми първата радость! Какво ще ти дамъ азъ, като приемамъ тъй много?

— Какво?

— И ти питашъ още? — продължи тя, като се увлече. — Ти казвашъ, че си билъ бѣднякъ! Ами какво бѣхъ азъ, като не те хъ? Азъ бѣхъ гладна просѣкиня, облѣчена въ коприна и обкичена съ драгоцѣнности! Азъ имахъ всичко, освѣнъ насѫщния: живота. Ти ме обогати! Ако останалото ти е много противно, азъ съмъ готова да го унищожа Дай да ти благодаря за благодѣянието ти!

Тя се навѣде и му цѣлуна рѫката. После, тя си повдигна главата и като се засмя каза:

— Чакай! Азъ още не съмъ ти отговорила на това, за което бѣше дошелъ да ме питашъ! — каза тя. — Ти нали дойде да ми заявишъ, че напущашъ мѣстото си и заминавашъ?

— Това е вѣрно, — отговори той, като се усмихваше, — но сега, право да ти кажа, бихъ предпочелъ да остана. . . .

— Не, не! Ти се отказа и свършено! . . . . Азъ те освобождавамъ отъ всичкитѣ ти задължения и ти можешъ да тръгнешъ, когато искашъ. Само те предупреждавамъ, че и азъ ще тръгна съ тебе!

Заповѣдай! Каквото кажешъ, тъй и ще стане.

Свадбата бѣше назначена за презъ есеньта, когато се размразиха рѣкитѣ. Опредѣления день беше ясенъ; слънцето грѣеше, а небето — прозрачно и синьо. Дърветата бѣха почнали да се обличатъ въ зелената си обвивка, а по полетата трѣвата бѣше почнала да расте. Свадбената процессия тръгна отъ господарската кѫща и мина презъ построената отъ работницитѣ триумфална арка и се опѫти къмъ пристанището. Всичкото население отъ Берне бѣше дошло тукъ да испрати щастливата двойка.

Когато почна парахода да се отдѣля отъ брѣга, радостни викове огласиха мѣстностьта.

Работницитѣ си хвърляха шапкитѣ; женитѣ махаха кърпитѣ си; а отъ горитѣ се чуваха пушечни изгърмявания.

Томасъ и жена му се бѣха исправили на кувертата. Никога той не е бивалъ предметъ на такива народни овации, както днесь. И сега го поздравяваха сѫщитѣ ония хора, които до скоро го мразяха! Тѣ се радваха най-вече за това, че той бѣше пригласилъ за свой намѣстникъ предишния инженеръ Вибель, сѫщия Вибель, който видя въ постѫпката на Галля да организира работническитѣ самопомагания, само едни опасни блянове.

— Да живѣятъ новобрачнитѣ!

Ура! Ура! Ура! — се чуваше отъ брѣга.

Галль отговаряше на поздравитѣ студено и вдържано.

— Ти какво тъй, милий ми, се тъй опечали? — каза Хедвига, като хвана мѫжа си подъ рѫка. — Въ очитѣ ти виждамъ тѫга. . .

Той се усмихна.

— Ако въ очитѣ ми се не вижда дълбокото щастие, което осѣщамъ, — каза той нѣжно, — то тѣ изражаватъ невѣрно настроението ми.

Тя го загледа внимателно.

— Да имашъ право! — каза тя. — Сега чета дълбокото щастие. Но въпрѣки това, скръбьта хвърля слаби сѣнки, за да го затъмни. . . . .

Откадѣ се взема тая скръбь, кажи ми?

— Откадѣ ли! Погледни тамъ далече. Виждашъ ли леката и възсиня мъгла, тамъ, въ подножието на горитѣ? — каза той, като показваше съ рѫка. Значи, че, безъ да се гледа на топлата и ликующа свѣтлина, въ въздуха може да има и мъгла.

Тя безъ даже да погледне тамъ, кадѣто показваше Галль, като продължаваше да го гледа въ очитѣ, каза:

— Какво искашъ да кажешъ съ това? — Откадѣ тая мъгла въ щастието ти?

— По добрѣ е да не ме питашъ сега; азъ не ще мога нищо да ти разясня. . . . .

Той си поглади челото, като че искаше да разсѣе мислитѣ си.

— Азъ днесь съмъ много впечатлителенъ, — прибави той, като се усмихваше. — Навѣрно, защото съмъ извънмѣрно щастливъ.

— Но ако ми е позволено да дѣля щастието съ тебъ, защо не искашъ да дѣля съ тебъ и останалото? — го попита тя.

Той пакъ се усмихна.

— Съ удоволствие. Азъ се боя само отъ това, че не ще мога да изразя настроението си съ думи. Това ме затруднява.

Той помълча, като обмисляше съ какво да почне и продължи сериозно:

— Не мога да не мисля за тия работници и за отношенията имъ къмъ менъ до и подиръ брака ми съ тебъ. Да знаяше само, колко съмъ имъ желалъ доброто, особенно, когато дойдохъ тукъ!

Азъ горѣхъ отъ нетърпѣние да направя за тѣхъ всичко, каквото мѫжахъ и за нищо друго не мѫжахъ да мисля тогава. . . . . Менъ, каквато и да е работа, ме обхваща цѣлъ цѣленичъкъ. . . . .

И наистина, азъ бихъ могълъ тогава да направя много: напр. въ областьта на просвѣщението, за повдиганието на нравственностьта. . . . . Въ увлечението ми имаше много сила! Помнишъ ли, какво имъ говорихъ на първото събрание?

— Помня ли! — каза тя мечтателно. — Азъ се въсхищавахъ отъ тебе, азъ дълго време чувахъ още гласа ти, когато останахъ сама и ти цѣлъ се мѣркаше предъ очитѣ ми могѫщъ, смѣлъ и прекрасенъ въ прекрасното си увлѣчение. Много мислихъ и върху всичко, което говори ти. . . . . Може би, че тогава именно ти говори ни сърдцето ми. . . . .

— Но не забравяй и това, че тогава азъ претърпяхъ поражения...

— Ний, женитѣ, не цѣнимъ твърдѣ такива побѣди. Оня, който остава смѣлъ при поражението, ни се чини всѣкога побѣдитель....

— Да, но увлѣчението ми се изгуби! — каза той, като въздъхна. Тѣ се отнѣсоха къмъ менъ недовѣрчиво, а това ме обезкуражи.

После, тѣ бѣха несправедливи спрямо мене и ме отчуждиха отъ себе си.....

Ти ме питашъ, откадѣ тая скръбь въ менъ? Азъ скърбя за предишното си увлѣчение; азъ оплаквамъ предишнитѣ си богове, които отритнахъ и смачкахъ въ кальта. Азъ, наистина, съмъ мечтатель! Но азъ съмъ силенъ въ време на увлѣчението си. Сега азъ не бихъ могълъ да направя нищо за тѣхъ; нѣма вече оная сила, за да се увлѣка..... Какъ да не скърбя? Азъ се измѣнихъ не къмъ доброто и въ сръдцето си подиръ добритѣ стрѣмления осѣщамъ само една празднина. Но разбери и това, Хедвига, че скръбьта за предишнитѣ ми чувства е само за това тъй силна, защото намѣрихъ личното си щастие. Когато човѣкъ се осѣща на върха на щастието, нему се иска да види и другитѣ щастливи. Па и много е тежко това, да се признава, че безъ да се гледа на загубенитѣ человѣколюбиви стремления, азъ съмъ щастливъ..... Ето, до колкото можахъ да се изразя, настроението ми.

Догдѣто говореше той, лицето на Хедвига бѣше се помрачило и най после тя се обърна на страна. Тя искаше да скрие двѣтѣ сълзи, които се търкаляха полека подъ воала ѝ, въ който тѣ се спрѣха и заблѣстѣха на слънцето, както росата на паяжината.

Съ какво я бѣше огорчилъ той?

Той забелѣза блѣстящинѣ сълзи и му домѫчня, защо бѣше ѝ говорилъ излишни работи. Той я улови презъ кръста и искаше да я приближи, за да я погледне въ очитѣ.

Но тя се отвращаше отъ него.

— Хедвига! — каза той тихо. — Хедвига, погледни ме.

Тя се обърна най после, като срѣщна отново любящия му погледъ, изведнъжъ се развесели.

— Знаешъ ли, какво, Томъ? — каза тя, като му стисна яко рѫката. — Обѣщай ми нѣщо тържественно.

— Всичко, всичко, което е въ моята власть!

— Обѣщай ми, че ще исхвърлишъ отъ главата си всичкитѣ си предишни идеи и всичко, на което по рано е билъ посвѣтенъ живота ти и отъ което сѫ ти останали само едни оскърбления.

Той се усмихна на сила.

— Ще направя това, което мога! — каза той.

— Ти ме разбирашъ, налѝ, Томъ? — продължи тя горѣшо. Инъкъ това ще се исправи по между ни, а азъ не искамъ да ни раздѣля нищо. Азъ съмъ въ състояние да тѣ ревнувамъ отъ идеята, предмѣта, отъ каквото и да е.... Азъ тѣ ревнувамъ и отъ миналитѣ ти увлѣчения..... но не и отъ хората, но отъ всичко останало, да, и то само за това, защото азъ не мога да раздѣля това съ тебъ. Азъ искамъ да дѣля съ тебъ мечтитѣ и мислитѣ ти. Нека отъ днесь занапредъ живота ти почне отново заедно съ любовьта ти къмъ менъ, като забравишъ миналото. Скърби, трудъ, лишения — налѝ си наситенъ на това? Нека живота ни се преобърне на единъ хубавъ сънь. Ний ще заживѣемъ единъ за другъ и за нашето взаимно щастие! О, главата ми се замайва отъ щастие, когато си помисля, колко е хубавъ живота.

Тя се хвърли въ обятияга му. Тѣ бѣха сами на кувертата. Парахода плаваше бърже по рѣката, за да навлѣзе въ морето.

Тѣ се слѣха съ тържественната цѣлувка, която като че ли закрѣпи договора имъ.

Край на първата часть.

Русия въ Сърбия.

> Telle fut la protection de St. Petersbourg, protection egoiste qui mesure la liberté aux peuples, qu' elle protége, afin que condamnès à rester dans un état precaire, ils ne puisseut espérer que du tzar la conservation du rayon d'independence qu'ils doivent à sa générositè.
>
> Henri Thiers
>
> La Serbie, son passè et son avenir. Paris 1862 p. 112

Отъ написването на моята книга до сега нищо такова не се случи, което би измѣнило общитѣ заключения, прокарани въ нея*). Руската на гледъ хуманитарна политика въ последния периодъ на критскитѣ работи показа само още еднъжъ искуството на руската дипломация да привързва народитѣ къмъ себе си, даже следъ като тя употрѣби всичко, за да ги съсипи. Тя посребрява веригитѣ, въ които вкова̀ва независимостьта на балканскитѣ народи. И после въ критския въпрось Руссия имаше и други интереси да спасява: а именно династията на краля Георгя. Следъ като маневритѣ на последния доведоха Гърция до съсипване, следъ като неговото предателство стана до толкова явно, щото вѣстницитѣ посочиха на факта, какво краль Георги въ надвечерието на войната купувалъ турски държавни книжа, защото билъ увѣренъ въ турската побѣда, — положението на династията му се виждаше крайно расклатено. Тукъ трѣбваше да се намѣси руския царь, за да спаси трона на своя вуйка, като тури едного отъ синоветѣ му за управитель въ Критъ. Останалото направи дошлия на време, като нѣкоя божия благодать *несполучливия* атентатъ — обикновенно тѣзи атентати все ставатъ несполучливи — противъ живота на краль Георгя.

Не отъ пò-чисто свойство е и миролюбието на Русия, проявено съ такъвзи шумъ въ прочутия циркуляръ на Муравйова, съ който въ името на царя се свикваще конференцията на мира. Забелѣжително е въ този случай, че руската дипломация прояви миролюбивитѣ наклоности на Русия тогазъ, когато противъ нея, поради завоевателната ѝ политика въ Китай, се уреждаше силната коалиция на Англия, Съединенитѣ Щати и Япония.

До като Руссия имаше да се расправя съ слаби съсѣди, да разрешава споровете съ тяжестьта на своитѣ грамади, — сега когато може би трѣбваше да примѣри силитѣ си съ единъ силенъ, опитенъ противникъ, тя внезапно се прѣвърна въ превърженница на мира. Това миролюбие, което ний, въпрѣки нечистото му происхождение, приемаме на драго сърдце, изявявано при такива обстоятелства, става много подозрително; то прилича повечето на единъ мжчно прикриванъ страхъ.

---

*) Тази статия е написана за предговоръ къмъ сръбския преводъ на книгата: „Русия на Истокъ“.

Бел. ред.

Отъ друга страна, по самия русски проектъ, конференцията не отстранява за всѣкога възможностьта отъ едно кърваво стълкновение, а само го прави по̀-мжчно. Това дава време на противника само да се приготви по добрѣ. До тогава Руссия ще се мжчи да добива по дипломатически пжть това, което до вчера постигаше чрезъ оржжието. Грамаднитѣ успѣхи, които ѝ даде тази политика въ Китай, могатъ само да я насърдчаватъ.

Русия и за напредъ ще бжде за насъ тъй опасна, както и въ миналитѣ времена. Тя само чрезъ своитѣ традиции и свръзки на Балканския полуостровъ е достатъчно силна, за да упражни върху живота на неговитѣ народи едно решително влияние. До като нейния мораленъ авторитетъ се крѣпи, до тогава ще бжде необходима и една систематическа борба противъ нея.

А при това примѣра съ Финляндия не е ли тукъ да ви посочи още еднъжъ, каква страшна неприятелка на малкитѣ народи е Русия? Какво правѣха Финляндцитѣ на Русия, та имъ отнѣма днесъ всрѣдъ протеститѣ на възмутената съвѣсть на цѣла Европа и последнитѣ жалки останки на една слаба автономия? Ний балканскитѣ народи се намираме на пжтя на Русия къмъ Цариградъ, ний населѣваме брѣговетѣ на едно море, което та нарича *свое* и има понѣ едно вънкашно оправдание, когато се покосява на нашата независимость. Но по отношение къмъ Финляндцитѣ липсоваше ѝ този предлогъ. Финляндцитѣ безропотно понасѣха своята участь и загубени всрѣдъ канаритѣ на своето отечество, тѣ отдавна се бѣха примирали съ сждбата си, да бждятъ руска провинция съ нѣкои нищожни привилегии. Но Русия не иска да имъ остави и тѣхъ. И защо това?

Да знаете, читателю, колко съжалѣвамъ азъ, че нѣма всѣкой отъ васъ възможность да чете рускитѣ вѣстници „Новое Время“, „Свѣтъ“ и други защитници на грабителската политика на Русия. Тѣхното четение би ви отвърнало отъ това правителство много по̀-скоро, отколкото четението на сто мои статии. Вий бихте видѣли всичката диващина и безобразность на тази политика. Правителственитѣ руски вѣстници немогатъ да търпятъ, щото Финляндцитѣ да харчатъ за войската си само една пета отъ своя бюджетъ, когато руситѣ биле харчили една третя. Тѣ не искатъ да допуснатъ да бжде Финляндия по̀-добрѣ материално отъ Русия. Ако милитиризмътъ доведе Русия до ссъсипвание, трѣбва да бжде съсипана и Филяндия, за да нѣматъ вече рускитѣ шовинисти причини да бждятъ завистливи. Руското правителство царува върху развалини и трупа около себе си само развалини.

Прочее, заключенията по моята книга оставатъ непокътнати. Новитѣ събития дойдоха, та ги само подтвърдиха. Това бѣше необходимо да се каже, преди да пристжпя къмъ сжщностьта на своя предметъ.

Не безъ извѣстно стѣснение сѣдамъ азъ да излагамъ предъ сръбския читатель руската политика спрѣмо Сърбия. Естественно е, че азъ не зная много нѣща отъ историята на единъ другъ народъ и затова въ моето изложение ще има голѣми праздинини. И ако въпрѣки това неблагоприятно за мене обстоятелство, азъ се съгласихъ на настоятелната покана на сръбския преводачъ, моя другарь Ивановича, то е, защото отъ изследванията по руската политика въ България, азъ можахъ да видя, колко сѫдбата на насъ — всичкитѣ малки балкански народи — е обща. Азъ оставямъ тука на страна тѣзи неджзи, които ни сѫ общи съ всичкитѣ европейски народи и премахването на които ще стане само чрезъ съединенитѣ усилия на цѣлото цивилизовано човѣчество. Думата ми е пò-специално за тѣзи нѣщастни вънкашни политически условия, гнета на които теглиме, особенно ний — балканскитѣ народи и имаме особенъ интересъ въ тѣхното премахване. Поканата да напиша единъ нароченъ предговоръ за сръбското издание бѣше за мене удобенъ случай да поговоря за общитѣ наши задачи.

Партизанитѣ на руското надмощие на балканския полуостровъ привеждатъ въ своя полза помощьта, която е давала Русия на балканскитѣ народи. Освобождението на последнитѣ отъ турското иго било съставлявало историческата мисия на Русия. Но ако относително България още може да се настоява съ видимо основание, сѫщото не е вѣрно за Сърбия, която се освободи чрезъ своитѣ собствени въстания. Забележително е това, че систематическитѣ войни на Русия противъ Турция захванаха още отъ Петра Великий въ началото на XVIII столѣтие, а движението на сърбитѣ за освобождението се захвана тъкмо подиръ едно столѣтие — въ началото на XIX. Около едно столѣтие Русия е водила война съ Турция, безъ да мисли даже, че има источни християни да се освобождаватъ. Тѣзи войни се водиха за защитата на опредѣлени териториални интереси: излизането на Черно-море, завземането на Азовъ и разширението на рускитѣ граници на югъ къмъ Днепъръ и Днестъръ.

Когато Русия получи това, което искаше въ тѣзи области, тя си постави за цель да излезе на Дунава. Немислимо бѣше за Русия да упражнява едно извѣстно влияние върху славянскитѣ народи, ако тя сама нѣмаше пристанище върху Дунавъ, който е и главната търговска артерия на источна Европа, това, което бѣше единъ мотивъ повече за Русия, да отваря война на Турция. Първа Екатерина Велика заговори високо за християнитѣ и то — за гърцитѣ.

Тя мечтаеше да възстанови византийската империя, за престола на която възпитаваше своя внукъ — Константина Павловича. Въ сѫщность това щеше да бѫде една друга руска империя, зависима отъ Петербургъ. Тукъ за независимостьта на Сърбия, България и дума не става. Напротивъ, сърбитѣ служиха като бакшишъ, който Русия даваше на Австрия за нейната дружба, а българитѣ влѣзѣха въ състава на новата Московско-Византийска империя.

Прочее, самия фактъ, че Русия дълго време е водила война безъ да мисли или да говори за нашето освобождение, показва, че съ своитѣ войни тя е преследвала свои лични цели. По късно, когато при Екатерина стана нужда да се търсятъ нови предлози, за да се отваря война на Турция, тукъ именно Русия захваща да проявява една необикновена нежность къмъ християнитѣ.

Ний наричаме тази нежность необикновенна, защото цивилизования свѣтъ бѣше се свикналъ да вижда въ лицето на Русия, до Петра Великий, една съюзница на Турция. Въ продължение на двѣ столѣтия, XVI и XVII, християнския западъ правеше отчаяни усилия, да изгони турцитѣ изъ Европа —руситѣ немърдаха. Тѣ не проводиха нито единъ человѣкъ въ тѣзи славни битки въ водитѣ на Лепанто, подъ стѣнитѣ на Виена и въ поленитѣ на Унгария, гдѣто знаменититѣ пълководци Донъ Жуанъ Австрийски, Янъ Собески, Монтекукули, Евгений Савойский нанесоха първитѣ и решителнитѣ удари на турското могжщество. Когато западнитѣ папи и крале пращаха мисии въ Москва, да молятъ царетѣ да участвуватъ въ свещената война противъ Исляма за освобождението на роднитѣ братя, рускитѣ царе отхвърлиха съ негодование тѣзи предложения противъ тѣхнитѣ „приятели“, турцитѣ. Подобни мисии сж биле испратени до Ивана III-ий, до Ивана IV-ий грозний, до Теодоръ Ивановича, до Борисъ Годунова. Руситѣ не се задоволяваха само да отхвърлятъ тѣзи предложения, но тѣ се хваляха предъ Султанския дворъ съ своята вѣрность въ приятелството на турцитѣ. Царь Тодоръ Ивановичъ пише на султана, а Борисъ Годуновъ на великия везиръ едно писмо (1592), въ което между другото четемъ следующето: „Ний не искаме да слушаме императора, испанския и литовски крале, папата и шаха, които ни убеждаваха да истеглимъ меча си заедно съ тѣхъ противъ главата на мусюлманството“.¹)

Както вижда читателя, Русия тукъ е далечъ отъ своята освободителна мисия. Тя се заваля за последнята само, когато видѣ, че левската часть отъ турската плячка ще бжде нейна. Както ще види читателя въ проектитѣ за раздѣлението на Турция, по-голѣмата часть на последнята включително и Цариградъ, който самъ струва цѣла империя, трѣбваше да остане на Русия.

Разбира се, че за Русия бѣше *износно* и *даже наложително* да скрива своитѣ истински намѣрения. Инакъ тя намѣсто да срѣщне съюзници всрѣдъ бълканскитѣ народи, щѣше да срѣщне — противници, а сжщо и съпротивлението на другитѣ европейски държави щѣше да стане много по силно. Руската политика немедлено прие единъ двумисленъ характеръ. А при това руската дипломация на всѣкждѣ е употрѣбявала сжщитѣ способи на дѣйствие. Тя се ползува не само отъ борбата на бълканскитѣ народи противъ Турция. Тя се ползва още отъ антигонизма на сжщитѣ тѣзи бълкански народи, както и отъ партийнитѣ вътрѣшни борби на всѣки единъ отдѣлно. Споредъ обстоятелствата, тя взема страната на тази или онази класа и пакъ послѣдователно на едната и другата. Въ Романия тя се мжчи да си създаде една партия между селенитѣ. Ки-

---

¹) Исторія Государства Россійскаго, Карамзина, Т. X. ста. 35.

селевъ създава органическия уставъ, съ който се уреждаха донегдѣ отношенията между селенитѣ и чокоитѣ. Истина е, че романскитѣ чокои знаяха много добрѣ да заобикалятъ този уставъ и да казватъ, че предвиденитѣ въ него 48 деня тлъка се равняватъ на 365 деня годишно, но Русия всѣкога може да каже, че първия законъ, съставенъ за покровителството на селенитѣ въ Романия, е дѣло на нейната администрация. Като спечели селенитѣ на своя страна, Киселевъ смѣташе да постигне чрезъ това, „щото руското влияние въ Дунавскитѣ княжества да достигне до пълното имъ присъединяване къмъ Русия“.[1] Русия толкова по лесно се решаваше да ограничава правата на романскитѣ чокои, защото отъ това тя и нейнитѣ собствени чокои нищо не губяха: тя правеше съ чужда пита майенъ поменъ. Сѫщия способъ на дѣйствие Русия сега прилага въ Финландия. За да хвърли прахъ въ очитѣ на Финладското селско население и да разпокѫса единството, което сѫществува между различнитѣ класи на Финландското население: за защитата на Финландската конституция, руския царь заповѣдва да се отдѣлѫтъ 2 милиона рубли въ Финландския бюджетъ, за да се набави земя на безземленитѣ селени, които въ Финландия съставляватъ 30 $_0/^0$ отъ цѣлото население. Едва ли тѣзи хитрости ще иматъ успѣхъ между Финландското население което по просвѣщението си е едно отъ първитѣ въ Европа. Но забелѣжителенъ е тука демогогическия духъ на руската политика. Той се е проявявалъ и въ всичкитѣ други нейни намѣси.

Въ Полша Русия подържаше плутократическата република съ своето liberum veto, което правеше, щото волята на цѣла една страна да се разбива отъ упорството на една личность. Сто години следъ това русmember официозни кръгове, следъ като опитаха безъ успѣхъ да управляватъ въ България чрезъ княза, захванаха да проповѣдватъ, че най-подходящата форма на управление у насъ е републиканската.[2] Чрезъ таза си политика, Русия се надяваше да спечели на своя страна крайнитѣ партии. Това водеше къмъ дезограниэирането на централната власть, къмъ анархия и междуособици. Тъй като въ този случай идването на крайнитѣ партии на власть ставаше не чрезъ естествения тѣхенъ ръсть, а съ помощьта на външна подпорка, то и противницитѣ имъ, за да се закрѣпятъ търсеха сѫщо външната намѣса. По този начинъ нашитѣ балкански държавици живѣеха и работеха не за себе си, а за Русия или Австрия. Примѣръ по това може да ни служи историята на Сърбия. Русия не изгубваше нито единъ случай да си създаде вътрѣ въ страната една силна партия. За такава тя смѣташе сръбската селска аристокрация, *великошитѣ*, които съ зависть гледаха излѣзлитѣ отъ тѣхната собствена срѣда князе: Георги Черний и по после Милошъ, че получаваха една неограничена власть. Стремлението на великошитѣ да ограничатъ княжеската власть чрезъ издаването на една конституция — на единъ *уставъ*, срѣщна пълното руско съчувствие. Партията на великошитѣ получи името партията на *уставо-бранителитѣ*. Руситѣ имаха и други основания да помагатъ на враговетѣ на Милоша. Последния прояви една необикновена енергия въ борбата си съ Турция, както на бойното, така и на дипломатическото поле. Всеизвѣстенъ фактъ е, че реформитѣ, които бѣше издѣйствувала Русия въ полза на Сърбия на Акерманската конференция, останаха мъртва буква. Сръбската делегация, която отишла въ Цариградъ да иска осѫществението на султанския ферманъ, не можала да свърши голѣма работа. Русия, която тогава бѣше всецѣло предадена на свещения съюзъ и водеше легитимистическа политика, съвсемъ не подържаше искането на сърбитѣ. Сръбския делегатъ Давидовичъ, бѫдѫщий Милошовъ министеръ — се оплаква на Милоша, че Рибопиеръ, тогавашния руски посланикъ въ Цариградъ, билъ твърдѣ злѣ разположенъ къмъ Сърбитѣ. [1] По съвѣтитѣ на Бѣлградския Хюсеинъ Паша, Милошъ прибѣгналъ до подкупи, и това, което не сполучилъ чрезъ оръжието и убеждението, получава *сега чрезъ златото*.

---

[1] Руская политика въ восточномъ вопросѣ. Сергѣй Жигаревъ, Москва 1896 г. Т. I стр. 180.

[2] „Но ако липсвахѫ въ България условията да се създаде една достойна монархия, то намѣсто нейното лъжливо и жалко подобие съ преписана конституция, не бѣше ли по-целесъобразно да се установи въ нея една — нека кажемъ le gros mot — чиста, откровена, правдива република съ единъ управитель на чело, отговоренъ предъ страната, предъ Европа и предъ Русия, която е особено заинтересувана въ благото на народа, възкръсенъ съ нейната кръвь.“ Михаилъ Катковъ. Московскія Вѣдомости 1883 год. № 299.

Тази Милошова побѣда никъкъ не се понравила на руската дипломация, която съ удивление гледа, че сърбитѣ могатъ да свършватъ работитѣ си безъ нейното посрѣдничество. Затова тя протестира противъ тази точка на султанския ферманъ, гдѣто Милошъ билъ признатъ за *наследственъ* князъ на Сърбия. [2]

Естествено, че влизаше въ системата на руската политика да нѣма Сърбия една постоянно въстановена власть. Това даваше на Русия предлогъ за постоянни вмѣсвания въ сръбскитѣ вътрѣшни работи, а особено, когато трѣбваше да се избира нова глава на страната. Ето защо Русия се противи още отъ началото на установяванието на Милошовата династия въ Сърбия. Когато тя чува, че Милошъ се старае да добие отъ портата наследството за своитѣ дѣца, тя употрѣбява своето влияние върху него, за да го отклони отъ решението му. Руския посланикъ въ Цариградъ, баронъ Строгановъ, пише на Милоша писмо на 1/13 Декемврий 1819 год., гдѣто го осѫжда за неговитѣ постѫпки предъ портата и му забелѣзва на свършване: „трѣба най-напредъ да уредите общитѣ работи, а после да бѣгате подиръ своитѣ обществени успѣхи: безъ това ще се натъкните само на несполуки и кѫсно разкаяние.“ [3]

---

[1] Жигаревъ т. I стр. 409.

[2]. Ibid

[3]. Внѣшняя политика Николая I. С. С. Татищевъ С. П. 1887. стр. 312.

Когато десеть години по късно Милошъ даде наследственото право, Русия не призна тази точка на султанскияферманъ. Ето какъ баронъ Бруновъ, руския посланикъ, обяснява това: „не бѣше въ нашитѣ интереси да се дава твърдѣ голѣмо развитие на властьта на началника на страната, нередовната администрация на който бѣше вече предизвикала много оплаквания отъ страна на сърбитѣ. Обявеното Милошу неудоволствие на царя му внуши страхъ, който го тикна въ кривъ пѫть и го накара да търси въ чуждитѣ държави опори противъ Русия“ [1])

Тукъ Бруновъ прави намекъ на обстоятелството, че въ 1835 година Англия основа въ Бѣлградъ свое агенство подъ рѫководството на консула Хаджесъ. Както ще видимъ Хаджесъ ще помогне на сърбитѣ въ тѣхнитѣ преговори съ Портата.

Фактитѣ, че Русия се противеше да стане Милошовата династия наследствена още въ началото на нейното царувание, (писмото на Сгруганова е още отъ 1819 год.), когато още тя не бѣше успяла да умръзне на сръбския народъ, показва, че побужденията на Русия сѫ по други, отъ колкото желанието да не утвърдява една непопулярна династия. Милошъ бѣше разбралъ истинскитѣ стремления на Русия. Той самъ видѣ на дѣло, колко малко се интересува Русия за сърбитѣ, кога тѣ не ѝ бѣха нужни и колко лесно тя жертваше тѣхнитѣ интереси, когато това отговаряше на смѣтката ѝ. Въ единъ рапортъ английския консулъ Хаджесъ съобщава на своето правителство следующето: „азъ имамъ причини да вѣрвамъ, че князь Милошъ твърдѣ силно подозира, какво князь Метернихъ и графъ Неселродъ напълно се съгласяватъ въ своята политика спрямо Сърбия и се бои, че Русия въ случай на война ще отстъпи Сърбия и Босна на Австрия, само тази последнята да затвори очитѣ си спрямо онова, което Русия би правила на друга страна.“ [2])

Подъ влиянието на този страхъ, както признава и самъ Бруновъ въ горѣпреведената негова записка, Милошъ се старае да намѣри една опора вънъ отъ Австрия и Русия. Тукъ се крие истинската причина на подрължката, която Русия даваше на уставобранителитѣ въ борбата имъ противъ Милоша.

Милошъ отстѫпа и опълномощи своя съвѣтникъ Давидовичъ да състави една конституция. Тази конституция издадена въ 1832 год. излѣзе по демократическа, отколкото очакваше Русия. Чрезъ разширението правата на Скупщината се привличаше къмъ дѣлото на управлението селската маса, благоприятно разположена къмъ Милоша и върху която последния се надѣеше да се опира въ борбата си съ великоситѣ. Демократическия характеръ на тази конституция не бѣше по угодата и на Австрия. Последнята не искаше да допусне до своитѣ собствени области една свободна и независима Сръбска държава, която би била единъ заразителенъ примѣръ за нейнитѣ поданици. Още повече, че между последнитѣ имаше много сърби и славяни. Австрия протестирала предъ Портата, Сърбия и Русия за либералния характеръ на устава. Отъ него не била доволна и Русия, която сѫщо го намираше пропитъ отъ идеитѣ на френската революция, голѣмъ поклоникъ на която бѣше Давидовичъ. Прилаганието на устава било спрѣно. За да състави единъ по-умѣренъ уставъ, Русия испраща въ Сърбия своя генераленъ консулъ въ Румания — тогава Русия нѣмаше постояненъ консулъ въ Сърбия — баронъ Рикмана, който и по рано е билъ натоваренъ да следи за работитѣ въ Сърбия. Баронъ Рикманъ е билъ въ постояни сношения съ уставо-бранителитѣ, които посрѣщнали съ радость неговото идване. Съ самото си идване въ Сърбия той взема единъ надмененъ и повелителенъ тонъ и заявява своето неудоволствие за издадената на 3 февруарий 1835 г. въ Крагуевацъ конституция. Ето какъ единъ авторъ, добъръ познавачъ на сръбско-рускитѣ отношения описва свиждането, което ималъ Рикманъ съ старейшинитѣ великоши и съ Милоша. „Той захвана съ упрека, че сърбитѣ, които сѫ поданици на Портата и сѫ получили съ помощьта на Русия нѣколко права, сѫ се одързостили да злоупотрѣбятъ съ тѣхъ, и съчинявали за себе си конституции, като за единъ свободенъ народъ. Тѣхната конституция заключавала много революциони начала, противъ които Русия и Австрая сѫ се борили всѣкога и които даже ни една отъ великитѣ държави не се е решила да присвои въ своитѣ дѣйствия[1].

---

[1]). Рѫкописна записка на барона Бруновъ. Тат. 315.

[2]) Единъ консулски рапортъ за Сърбия отъ 1887 г. Памятникъ на Сръбската кралевска академия на науките. XVII стр. 58 (цитирано отъ Киричъ въ Сърбия и Балканския съюзъ, стр. 5.

Въ личнитѣ разговори съ Милоша Рикманъ не се стѣснявалъ даже да се вмѣсва въ чисто семейнитѣ му дѣла. Отъ друга страна той осѫжда и старейшинитѣ, които, за да получатъ по скоро устава, подигнаха бунтъ противъ Милоша презъ Януарий 1835 г. Но когато изсушалъ тѣхнитѣ обяснения, той имъ заявилъ: „Че тѣ могатъ да се надеятъ на покровителството на царя, до като оставатъ вѣрни на своитѣ длъжности къмъ Портата и Русия, въ противенъ случай царя не само ще ги напустне, но и ще се съедини съ Турция, за да накара непокорнитѣ на послушание“[2]. Тѣзи заплашвания съ изтрѣбвания напълно отговаряха на насилническата политика на Николая I-ий. Читателя ще види по нататъкъ, какъвъ е билъ духътъ на неговото царувание.

Забелѣжително е, съ каква безцеремоность се е отнасялъ Рикманъ съ Милоша. Въ своята речь до старейшинитѣ той даже не поменува, че тѣ иматъ извѣстни длъжности и къмъ централната власть.

Милошъ поискалъ отъ Рикмана да му даде той проектъ на устава, какъвто би билъ най угоденъ на Русия. Но едвамъ следъ двѣ години, въ края на 1836 г. Рикманъ, който се билъ пакъ завърналъ въ Румъния, испраща на Милоша единъ „базисъ за сръбски уставъ“, написанъ на едно парче книга „безъ дата, безъ подписъ, безъ печатъ“. Цельта на този „базисъ“ билъ да ограничи Сърбия отъ „всѣкакви и произволни нововъведения“ и се постигала съ следующитѣ истинско „произволни“ реакциони мѣрки: просвѣщението, наедно съ сегашното дѣло, минува подъ властьта на духовенството; народната скупщина се унищожава, а остава държавния съвѣтъ, състоящъ се отъ великоши[1]). Русия даваше властьта въ рѫцѣтѣ на селската аристокрация; ограничаваше тази на краля; а народа съвсемъ отстраняваше отъ управлението на страната.

---

[1] Поповъ: Россія и Сербія. II стр. 339.

[2] idem. 345.

Намѣсата на Рикманъ съвсемъ охлади Милоша къмъруситѣ. Той отхвърли проекта на Русия и захвана да търси средства да излезе изъ конституционата криза. Тукъ на него се яви на помощь Англия.

Русиитѣ дѣйствия отдавна бѣха обърнали вниманието на Англия, която има да защитява важни интереси на истокъ. До тогава англичанитѣ смѣтаха, че най-добрата политика е подържанието на турската цѣлокупность. Но тѣ виждаха колко, при постоянното разпаданье на турската империя, е ялова. Затова и тѣ не веднъжъ сѫ прибѣгвали до друго срѣдство: подържанието самостоятелностьта на балканскитѣ държавици, за да създадатъ отъ тѣхъ една бариера срѣщу Русия. Особено въ времето на Дибичовия походъ (1828), тази политика е имала голѣми партизани всрѣдъ англичанскитѣ държавни мѫже. Раковски разправя въ Горския Пѫтникъ, че презъ Котелъ минувалъ единъ „ученъ англичанинъ“ сѫщия Давидъ Уркрайтъ, който е бивалъ въ Сърбия и се обръщалъ съ следующитѣ думи къмъ котленци и сливненци: „Българи, възползувайте се отъ сегашната война да се освободите отъ Турция. Европа желае да се организирате въ самостоятелна независима държава само и само да се издигне едно *междустение*, което да отдѣля Русия отъ Цариградъ“. Въ сѫщиятъ духъ е била водена и английската политика въ Сърбия; консула Хаджесъ се възползува отъ безцеремоното поведение на Рикмана да се яви посредникъ по уреждането на конституционня въпросъ. Той предлага на Милоша да влезе направо въ споразумение съ Портата, съ която да изработи наедно устава за Сърбия. Това би полъскало чувството на Турция, като сюзеренка, а отъ друга страна Сърбитѣ би получили всичко, което желаятъ, тъй като фактически тѣ бѣха независими.

Английския посланикъ въ Цариградъ улеснилъ работата на Милоша. Портата се съгласила и въ Априлия 1838 г. отива въ Цариградъ сръбската делегация за изработванието на устава. Това всичко ставало въ отсѫтствието на руския дипломатъ Бутнеевъ. Всѣкой може да си представи, какво впечатление е произвело на руската дипломация новото опитване на Милоша да се освободи отъ нека-

---

ска [1]) idem. p. 362.
Сърб.

неното руско опекунство и да урежда независимо сръбскитѣ работи. Бутнеевъ съ завръщанието си въ Цариградъ, отстранява сръбската делегация и се заема за изработванието на единъ крайно реакционенъ уставъ. За да покаже по нагледно своето недоволство къмъ князь Милоша, той не се стеснява най-малко предъ пожертвуванието на жизненитѣ интереси на Сърбия. Той поисква на Партата и последнята, разбира се, съгласява се на драго сърдце да издаде хати-шерифа, който съдържаше новия уставъ не на името на бѣлградския паша[1]). Това значеше пълното унижение на Сърбия и непризнаванието на нейната спечелена съ хилядитѣ жъртви на сръбския народъ независимость.

Още преди отиванието на Бутнеева въ Цариградъ царь Николай I испраща въ Бѣлградъ князь В. А. Долгорукий, като специаленъ комисаръ съ особена мисия да унищожи английското влияние. Забелѣжително съвпадение: половина столѣтие по-късно единъ князь, носящъ сѫщото име, щеше да дойде и въ България следъ сваляннето на князь Батемберга, като специаленъ руски комисаръ.

Тази заповѣдъ бѣше отмѣнена и намѣсто князь Долгоруки царь Алексанръ III проводи генералъ Каулбарса. Последния вършеше въ България това, което Долгоруки вършеше въ Сърбия. Годинитѣ минуватъ, царствующитѣ глави се мѣняватъ, поспособитѣ на дѣйствията на руската дипломация оставатъ сѫщитѣ. Ако тя престана да изпраща нарочни комисари въ нашитѣ страни, може би, за това, защото нашитѣ собствени министри ѝ станаха такива, тя продължава да върши това въ Корея, Китай и ще продължава да върши това до неопредѣлено време.

Князь Долгоруки се обръщалъ съ Милоша, както съ своитѣ крепостници въ Русия. По думитѣ на английския консулъ Ходжеса, Долгоруки заплашвалъ Милоша, че ще го изпрати въ Сибиръ, ако не приема рускитѣ предложения и не прекъсне всѣкакви сношения съ Англия[2]). Исканията на Русия, които тя успѣ да прокара при съставянието на устава въ Цариградъ, се състояха въ създанието единъ държавенъ съвѣтъ отъ богати великоши и въ рѫцетѣ на които трѣба да премине фактически държавната власть. Устава унищожаваше народната скупщина, следствие на което Сърбия се обръщаше въ една плутократическа държава въ рѫцетѣ на 17 души старейшини, пращани по единъ отъ всѣки окрѫгъ и несмѣняеми безъ съгласието на Портата. Милошъ не можеше да се бори съ деспотическата власть на великошитѣ и на 1 Юлий 1839 г. се отказа отъ престола въ полза на сина си Милана. Единъ мѣсецъ следъ въцаряванието, Миланъ се помина и на негово мѣсто сѣдна на престола втория Милошовъ синъ князь Михаилъ Обреновичъ.

Съ сръбскитѣ уставо-бранители се случи сѫщото вътрѣшно пречупване, както и съ всичкитѣ други партии, къмъ момощьта на които се обръщаше Русия. Тѣ усещаха твърдѣ добрѣ тяжестьта на нейното покровителство и се ползуваха отъ него само до достиганието на цельта, следъ което сѫ били готови при първия случай да се освободятъ отъ него. Великошитѣ сѫщо, както по напредъ Милошъ, поискаха да разправятъ своитѣ работи съ Портата самички, безъ посрѣдници.

---

[1]) Жагаревъ. т. I стр. 423 (Ранке Исторія Сербія стр. 440 - 442).

[2]) Каричъ: Сърбия и Балканския съюзъ стр. 101.

Русия захваща да подържа умразната ней до тогава династия на Обреновичитѣ; още повече, че князь Михаилъ въ противоположность на баща си се подаваше лесно на руското влияние. Подъ впечатлението на тѣзи интереси и всрѣдъ неудоволството, което бѣше предизвикалъ реакционния уставъ, въ Сърбия въ 1842 год. избухна въстание, подъ водителството на либералитѣ Вучичъ, Петронивичъ и Симичъ. Династията на Обреновичитѣ биде замѣстена съ тази на Кара-Гьоргевича отъ свиканата народна скупщина въ Бѣлградъ на 2/14 Септемврий. Портата за да избѣгне всѣкакви заплитания — тя се боеше отъ въстание въ другитѣ сръбски области, а сѫщо и въ България — припозна извършелия се актъ. Не такова бѣше обаче мнението на Русия. Можеше ли да се намѣри по-прекрасенъ случай за нея да излѣзе въ любимата си роля на защитница на реда и законостьта. Не ще съмнение, че ако този бунтъ бѣше направенъ по нейното искание и въ нейна полза, то той щеше да бѫде най-светото дѣло, но тъй-като той бѣше извършенъ безъ нейната воля, тя взема отгорѣ си да го потуши и възстанови *легитимностьта*. Въ единъ министерски цилкуляръ руския канцлеръ пиши до своя посланникъ въ Цариградъ: „князь Михаилъ не можеше да бѫде смѣненъ по легаленъ пѫть, освенъ съ силата на авторитета на самия султанъ. . . . Сръбския народъ (съ свалянието му) си приписва едно право, което не му принадлежи. . . . Като свали въ лицето на князь Михаила законната власть, назначена отъ самия султанъ и когато само негово величество единственъ има право да лиши отъ престола, тя е нанесла оскърбление на авторитета на султана.“ [1]) Ний припознаваме отново, че самия султанъ съ всичкия своя „авторитетъ“ призна извършената промяна въ Сърбия. Русия не се задоволи само съ туркофилски цилкуляри, гдѣто тя се показва по-султанска отъ самия султанъ, но дѣятелно се приготвяше за едно дѣйствително нахлуване въ Сърбия. Царь Николай поиска позволението на Австрия да вкара презъ нейната територия една двайсеть-хилядна войска въ Сърбия. Австрия отговорила уклончиво, като посочвала на факта, че руситѣ трѣбва да минатъ презъ злѣ разположенитѣ къмъ тѣхъ унгарски области и съвѣтвала Русия да прекара войскитѣ си презъ Влашко и отъ тамъ по Дунава. Австрийцитѣ се бояха да не би руситѣ да останатъ въ Сърбия, което би било единъ силенъ ударъ за австрийското влияние върху балканскитѣ народи. Предъ силнитѣ заплашвания на Николая сърбитѣ отстѫпиха на рускитѣ искания, Карагеоргевичъ се отказа отъ престола; главатаритѣ на възстанието бѣха изгонени изъ предѣлитѣ на Сърбия; Бѣлградския паша бѣше промѣненъ, защото не взелъ мѣрки противъ възстанието и най-сетнѣ свика се нова скупщина, която, за голѣмо неудоволствие на Русия, избра пакъ Кара-Георгевича. Русия възвърна симпатиитѣ си къмъ Милоша и му помогна да се възстанови отъ ново на престола въ 1859 г. Обреновичитѣ се ползуваха съ нейната подръжка до берлинския конгресъ. Сега тя подържа Кара-Георгевичитѣ, като се ползува отъ справедливото недоволство, което предизвикаха въ сръбския народъ безумнитѣ и съсипателни Миланови дѣйствия. По-рано Русия подържаше великошитѣ, днесь нейнитѣ симпатии сѫ на страната на радикалитѣ. Въ сборника на документитѣ, които Якобсонъ извлече изъ тайната архива на руското консулство въ Русчукъ, се споменува за паричната подръжка, която Русия е оказвала на нѣкои сръбски държавни мѫже, а между другото и на митрополита Михаила. Сега Русия протестира противъ произволитѣ на сръбската полиция по случай на предполагаемия атентатъ противъ ексъ-краль Милана, защото това ѝ дава прекрасенъ случай да се намѣси въ вътрѣшнитѣ работи на Сърбия.

---

[1]) Матетріалы для характеристики политики Россіи въ восточномъ вопросѣ Отечественныя записки за 1878 г. № 11.

Отъ горѣприведенитѣ факти се вижда, какво вредително влияние е упражнявала Русия въ вътрѣшнитѣ работи на Сърбия. Нейнитѣ претенции да заповѣдва на Сърбитѣ сѫ още по-малко основателни, отъ колкото сѫщитѣ претенции къмъ българитѣ Руското участие въ освобождението на Сърбия е твърдѣ слабо, когато нейнитѣ дѣйствия да намали значението на Сърбия вътрѣшно и вънкашно преобладаватъ.

Духътъ на независимостьта всрѣдъ сърбитѣ не изчезваше по двѣ главни причини: голѣмата часть на сръбското население се занимаваше съ скотовъдството, занятие което прави човѣка по-подвиженъ и свободолюбивъ, отколкото земледѣлието, което го прикрепява къмъ земята; отъ друга страна Сърбия бѣше дълго време театра на постояннитѣ стълкновения между западнитѣ държави и Турция. Когато се случи първото възтание подъ водителство на Кара-Георгевичъ, Русия се отказа решително да помогне на сърбитѣ. Опитванието на митрополита Стратимировича да привлече Русия на страна на сърбитѣ остана безплодно. На 26 Октомврий 1804 г. пристигна въ Петербургъ делегацията отъ сръбскитѣ пратеници: Матея Ненадовичъ, Петъръ Чардаклия и Иванъ Протичъ, да молятъ покровителството на Александра I-й. Отговорено имъ било, „че руското правителство не намира за възможно да наруши своитѣ мирни сношения съ Портата и тъй като това би било равносилно съ произволното нарушавание на трактатитѣ“ [1]. Сърбитѣ трѣбваше да се облягатъ само на своитѣ сили. Русия сега нѣмаше нужда отъ сърбитѣ и затова ги оставяше да се пекатъ въ собствения си огънь. Скоро обстоятелствата се промѣниха. Наполеонъ, който искаше да съсипе Русия, внуши на Турция да лиши

---

1). Поповъ: Россія и Сербія ч. I (1869 г.) стр. 86.

руситѣ отъ правата, съ които тѣ се ползуваха да прекарватъ свободно военитѣ параходи презъ Босфора и Дарданелитѣ. Това даде поводъ за конфликта между Русия и Турция. И когато войната стана неизбѣжна, Русия проводи три хиляди солдати на чело съ генералъ Михелсона, да спомогнатъ на сърбитѣ, които вече бѣха спечелили много побѣди.

Войната между Русия и Турция се проточи цѣли шесть години, отъ 1806 до 1812 г. Преговоритѣ за миръ бѣха подхващани нѣколко пѫти и пакъ спирани. Александръ I-й бѣше се твърдо решилъ да задържи за себе си дунавскитѣ княжества Влашко и Молдава. Портата отказа да ги даде и продължи войната. Русия се ограничи по кѫсно да иска присъединението само на Молдава, а по-после, когато Напалеонъ ѝ обяви война, тя прибърза да сключи миръ съ Портата въ Букурещъ въ (1812), като се задоволи да присъедини само една романска область: Бесарабия. Букурешкия договоръ бѣше за сърбитѣ единъ *неочакванъ ударъ*. Споредъ него, тѣ трѣбваше да се повърнатъ на първото си положение. Въ скоро време следъ подновяването на договора въ Нишъ, се яви Турския делегатъ Челеби ефенди, който, на основание на § 8 отъ Букурешкия договоръ, поиска отъ сърбитѣ: 1) да разрушатъ всичкитѣ новопостроени укрѣпления, а топоветѣ да предадатъ на Турция, която ще ги постави въ старитѣ крепости; сръбския народъ трѣба да предаде на турцитѣ не само своето орѫжие, но и конетѣ, наедно съ сѣдлата си; 2) турцитѣ отново добиватъ право да се заселятъ въ сръбскитѣ градове и села, като влизатъ въ владѣнието на всичкитѣ имущества; 3) сърбитѣ ставатъ поданици на Султана, а въ Сърбия отново се въвежда турско управление. Който сърбинъ не иска да се подчини на тѣзи условия, свободенъ е да се изсели.[1])

Ето какви унизителни условия наложи Русия на Сърбия. Последнята толкова повече имаше право да роптае противъ предполагаемата си покровителка, защото самитѣ турци една година преди сключването на Букурешкия миръ предлагаха чрезъ Шуршидъ паша да дадатъ на Сърбия и нейния князъ сѫщитѣ права, съ които се ползуваха Влашко и Молдава. Сърбитѣ съобщаватъ за тѣзи предложения въ руската главна квартира, а на Шуршидъ паша отговарятъ да се обърне за преговори къмъ Русия.[2]) И тъй, следъ една осемъ-годишна кървава борба, сърбитѣ трѣбваше да захванатъ пакъ отъ края. Тѣ прекъснаха преговоритѣ съ Челеби-ефенди и се заловиха отново за орѫжието. Изтощени отъ дългитѣ войни, този пѫть тѣ бѣха побѣдени. Въ 1815 година избухна ново възстание. Въ него време засѣдаваше Виенския конгресъ. Изпратения сръбски делегатъ, свещеника Ненадовичъ, да иска помощьта на Европа и главно на Русия се връща назадъ безъ успѣхъ. За щастието на сърбитѣ това, което неможаха тѣхнитѣ дипломати, напълно сполучиха пушкитѣ имъ. Турция припозна Милоша и се реши да влѣзе въ преговори съ него. Ний видѣхме по-горѣ, какъ Милошъ сполучи да добие отъ портата изпълнението на тѣзи точки отъ Букурешкия договоръ и Акерманската конференция, които бѣха благоприятни за Сърбия. Презъ 30-тѣ години, които обхващатъ царуването на Николая I, руската политика къмъ Сърбия се виждаше добрѣ, отъ нейното поведение въ конституционата криза. За това ний говорихме подробно по-горѣ. Но ако искаме да резюмираме въ двѣ думи това поведение, ще кажа: цельта на Русия е била да държи презъ цѣлия този периодъ Сърбия въ зависимость отъ Турция, а въ сжщото време да й прѣчи на всѣко териториално нарасвание. Една независима и силна Сърбия въ скоро време би се освободила отъ настоинството на Русия или Австрия. Русия не би имала вече, съ какво да прикове сърбитѣ къмъ себе си, затова и тя водеше една хомеопатическа политика. Тя даваше свободата въ малки дози и презъ дълги срокове. Често отнѣмаше това, което даваше, тъй щото сърбитѣ трѣбваше да иматъ постояна нужда отъ нейната помощь. Това се исповѣдва и отъ самитѣ руси. Въ горѣ приведената бележка на лондонския посланикъ Бруновъ има нѣколко реда, които ний нарочно оставихме да привидемъ тука: „Трѣбва да се признаемъ, че изобщо Русия получава малко доказателства на признателность за благодѣянията, които тя е направила на народитѣ, що е извадила изъ подъ деспотизма на турцитѣ. Отъ това още следва, че ний трѣбва да съжаляваме за принесенитѣ имъ отъ насъ благодѣяния; но това трѣбва *да ни учи да не отиваме по-нататъкъ и да не освобождаваме напълно области, които даже въ сегашното състояние на тѣхната административна независимость не признаватъ ржката, която имъ е подарила това благодѣяние.*" [1]) Тази тенденция на руската политика да оставя нѣщо недоправено въ зданието, за да има постояно предлогъ да се намѣся, е вѣрно отбелѣзано и отъ единъ френски авторъ, думитѣ на когото цитирахме като мото на настоящия предговоръ: „Такова бѣше покровителството на С. Петербургъ, пише Тиеръ, покровителство егоистическо, което мѣри свободата на народитѣ, що покровителствува, така щото да останатъ осждени въ едно преходно състояние, та да не могатъ да се надѣватъ, освѣнъ на царя за спазването лжча на независимостьта, който тѣ длъжатъ на неговото великодушие." Русия не искаше да даде преднина на Сърбия отъ страхъ да не би Сърбия да обсеби Босна и Херцеговина, да присъедини къмъ себе си еднoплемена България и да стане по този начинъ достатъчно силна сама да решава, за което сега трѣбваше подръжката на Русия. Затова и ний трѣбва да сме постояно безсилни, да се боримъ и изтрѣбваме взаимно, за да се въздига върху нашитѣ раздори влиянието на Русия и Австрия.

---

[1]). Поповъ Т. I стр. 99.

[2]) Дутковскій: „Сто лѣтъ австрійской политики въ восточномъ вопросѣ," С. П. В. 1868 г. I стр. 161.

Сжщото подбуждение лежи и въ днешната руска, — а сжщо

---

1). Рукописна записка на барона Брунова. Татищ. стр. 315.

и австрийска—политика. Русия подържаше българскитѣ интереси въ Македония, до като тя смѣташе, че Македония, наедно съ България, ще принадлежатъ на нея. Но отъ 1885 година насамъ, следъ като българската политика направи едно смѣло обръщание къмъ ново, самостоятелно направление и първиятъ актъ на което бѣше именно съединението на севѣрна България съ южна, отъ тогава насамъ тя подържа сръбската пропаганда. Това сѫ само миражи, които тя изважда предъ очитѣ на различнитѣ балкански шовинисти, като лъжи и тѣзи, които сѫ въ България, и тѣзи, които сѫ въ Сърбия. Русия по-скоро ще се съгласи да даде Македония на Австрия, срѣщу едно прилично възнаграждение, разбира се, отколкото да я даде на Сърбия или България. Не даде ли Росия на Австрия двѣ чисто сръбски провинции — Босна и Херцеговина? —

Тази политика на приличното възнаграждение за смѣтка на други не датира отъ вчера. Читателя ще види въ главата „Рускитѣ предложения за раздѣлението на Турция“, на какво безжалостно живосѣчение Русия обрича бълканскитѣ народи. Азъ тука ще спомена само за предложението, което направи Русия на Австрия въ 1807, *когато тя бѣше сключила съ сърбитѣ формаленъ съюзъ*, при отварянието на войната съ Турция, да отстѫпи на Австрия Сърбия, Босна и Херцеговина, а Русия ще задържи за себе си дунавскитѣ княжества. При това Австрия трѣбваше да поможе на Русия въ войната ѝ противъ Турция. 1) Но това, което не се случи тогава следъ 70 години стана фактъ. Въ главата „Русия и бълканскитѣ държави“ читателя ще види, какъ Русия отстѫпва на Австрия, Босна и Херцеговина въ силата на едно предварително споразумение. Тамъ азъ привождамъ признанието на лично участвующия въ преговоритѣ Татищевъ. Азъ бихъ можалъ да посоча още на много други автори, Скальковски, Жигаревъ и пр., които говорятъ сѫщото. Неодавна генералъ графъ Игнатиевъ, руския цариградски посланикъ въ време на войната, отговори на единъ въпросъ на Шарапова, редакторъ на списанието „Руский трудъ“ следующето: „Бѣхме уговорили, че ако сръбската граница доде до Черна-Гора, а ний влѣземъ въ Цариградъ, то Австрия да окупира Босна мисията на Сумарокова — Елстона). Азъ отидохъ въ Виена и заявихъ, че нѣма основание за окупиранието на Босна и Херцоговина. Австрия бѣше готова да се съгласи съ това. Обаче азъ не съмъ виноватъ, ако не ме подържаха. Не ми остана друго, освѣнъ да се отѣгля, което и направихъ.“ Предъ всичкитѣ тѣзи заявления става ясно едно: че той, генералъ Игнатиевъ, не е виноватъ за окупацията, но че руското правителство — *да*. Нѣщо повече: ако руското правителство бѣше настоявало, окупацията нѣмаше да стане, защото „Австрия бѣше готова да се съгласи съ това.“ Такива факти отъ миналото не ли ни даватъ право да считаме за възможно съглашението между Русия и Австрия, което бѣше обнародвано онази година отъ Francf. Zeitung? Историята на руско-сръбскитѣ

ловьевы Императоръ Александръ I-й стр. 144 — 145 отношения е пълна съ факти отъ най черна измѣна. За да не се повтарямъ, азъ тука въ предословието не отбелѣзвамъ тѣзи факти, които съмъ привелъ по нататъкъ въ течението на разсказа. Русия най безцеремоно е жъртвала интереситѣ на бълканскитѣ народи, когато това е било износно за нейната политика, тя ги обричала на чуждо робство, най безрамно се смѣсвала въ тѣхнитѣ вътрѣшни работи. Колкото за помощьта, която отъ време на време тя е давала за тѣхното освобождение, помощь, която тя си е вземала назадъ съ лихвитѣ, това е *най-малкото нѣщо*, което Русия можеше и трѣбваше да направи въ полза на юго источнитѣ славяни. Какъ би обявила Русия на Турция последнята война, ако тя не вземаше отгорѣ си ролята на освободителка? Цѣлокупностьта на Турция бѣше турена подъ общото покровителство на европейскитѣ държави. Щѣше ли Европа да допусне на Русия да води една чисто завоевателна война? — Никога. Въ това читателя ще се убѣди отъ официалнитѣ преписки, размѣнени между европейскитѣ кабинети въ надвечерието на войната и следъ нея. И пакъ, въпрѣки „освободителната“ си цель, Русия спечели отъ тази война всичко, което може да се спечели въ една съвремена завоевателна война. Изобщо днесь побѣдителитѣ се задоволяватъ съ пó-малко, отъ колкото напрѣдъ. Минаха тѣзи времена, когато една държава завладяваше друга. Побѣдителя днесь е доволенъ да откжсне малко парче земя и много пари, а пъкъ често той е принуденъ да се задоволи съ моралнитѣ резултати на своята побѣда. А Русия получи повече отъ колкото нравствената побѣда. Тя взе отъ ново Бесарабия и излѣзе на Дунава, печела, която сама струва една война. Тя доби грамадни територии въ Мала Азия, освободи се свършено отъ стѣснителнитѣ предписания на Парижския договоръ и придоби предишното си значение на истокъ, изгубено следъ Кримската война. Освобождението на славянитѣ се явяваше само едно вторично и третично следствие отъ общата източна политика на Русия. До колко Русия искрено е мислела да освобождава славянитѣ, показва още факта на руско-австрийското споразумение отъ 1877 год. за раздѣлата на Балканский полуостровъ. При това последнята руско-турска война бѣше най явната освободителна война, която води Русия до сега. Руската дипломация, която въобще не се отличава съ своята скромность, не е прибавила къмъ пó-предишнитѣ войни опредѣлението „освободителни.“ Войнитѣ на Петра и тритѣ царици: Елисавета, Ана и Екатерина бѣха насочени за покоряванието на Кримъ и Малорусия. Александръ I-й званично заявяваше, че отваря война на турцитѣ (1806 — 1812) за завладяванието на дунавскитѣ княжества (Влашко и Молдава[1]). Прѣзъ цѣлия периодъ на царуванието на Николая I-й руската политика на Балканския полуостровъ се състоеше въ запазванието на тогавашното положение на работитѣ. А следъ като морскитѣ държави: Франция и Англия спомогнаха на Гърция да си добие независимостьта, рускитѣ дѣйствия срѣщу

---

1). Екатерина т. 816.

нитѣ маси на балканския полуостровъ. Тѣ съкратяватъ още и до день днешенъ извѣстни симпатии къмъ Русия. Ако тѣзи симпатии се отнасяха само до руския народъ, тѣ ще намѣрятъ пълното наше съчувствие, но работата е, че тѣ се отнасятъ и до рускитѣ управляющи класси, до руското правителство. Причинитѣ на това сѫ много, но всичкитѣ еднакво свидѣтелствуватъ за умственната незрѣлость на балканскитѣ народи.

Добринитѣ, които имъ е направила Русия сѫ видими: тя имъ е спомогнала въ борбитѣ имъ съ Турция. Това сѫ факти осезаеми. Но нейнитѣ истински намѣрения оставатъ скрити отъ очитѣ на народа. Нейнитѣ лошави дѣла се криятъ въ дипломатическитѣ канцеларии, гдѣто се губтъ следитѣ на нейнитѣ интриги. Народитѣ не познаватъ тѣзи интриги, защото, за злощастие, тѣ, както вѣрно забелѣзва „Московскія Вѣдомости,“ сѫ лишени отъ „надлежащитѣ органи за обширно и тънко изследвание.“ Колко сърби сѫ, които знаятъ истинскитѣ виновници на минуванието на Босна и Херцеговина подъ австрийска власть? Колко българи сѫ, които познаватъ тайнитѣ преговори на Русия за раздѣлата на тѣхното отечество?

Отъ друга страна, постоянната намѣса на Русия въ вѫтрѣшнитѣ ни работи не е срѣщала въ народа силно противодѣйствие. Причината е тамъ, че той е лишенъ отъ пълно съзнание на своето достойнство. Балканскитѣ народи прекараха дълги вѣкове турско робство, което вкорени у тѣхъ робскитѣ инстинкти, тѣ твърдѣ често сѫ бивали лъгани отъ различнитѣ собствени партии и притѣснявани отъ собствени „чорбаджии“ и „великаши“. Това ни обяснява тѣхната мекошавость предъ чуждата намѣса. Тѣ сѫ привикнали да се прикланятъ предъ силния, да цълуватъ рѫката, която ги бие и експлоатира. За това и когато Русия имъ прави даже явни злини, когато тя покрива тѣхнитѣ страни съ огънь и пепель и после се отдръпва и ги остава незащитни предъ отмъстителностьта на турцитѣ, както напр. бѣше следъ войната въ 1828, и тогава народа е съхранявалъ благгоовѣнието си къмъ Русия, както той спазва благоволението си къмъ Бога, въпрѣки всичкитѣ злощастия, които той му праща.

Но това се обяснява съ невѣжеството на народа. Обаче, възмутително е поведението на неговата интелигенция, която намѣсто да разсѣва мрака, експлоатира неговитѣ примитивни чувства — за постиганието на своитѣ властолюбиви намѣрения. Още днесъ въ всичкитѣ балкански страни безразсѫдни политикани проповѣдватъ нуждата отъ руското правителство и съ престѫпна вѣтреност, повтарятъ следъ *„Московскія Вѣдомости,“* че Русия трѣбва да бѫде нашия „вождъ“. У насъ — въ България преди четири години водительтъ на русофилитѣ, Драганъ Цанковъ, който справедливо носи произвището „безумия старецъ,“ издаде едно възвание, гдѣто заявяваше, че България трѣбва да се намира къмъ Русия въ сѫщитѣ отношения, въ каквито се намира Египетъ къмъ Англия и Мадагаскаръ къмъ Франция. Съвсѣмъ напоследъкъ групата, която прдеставлева сѫщия човѣкъ, водѣше агитация въ смисълъ, че ний трѣбва да искаме помощьта на Русия, за да уредимъ нашитѣ вътрѣшни финанси.

Въпросътъ е, какъ ний трѣбва да противодѣйствуваме на тази унизителна политика, която се исказва за руското надмощие на Балканския полуостровъ. Единъ человѣкъ, който искренно обича своята страна, който мисли за нейното бѫдѫще, не може да се съгласи съ тази политика, която прави неговата страна безгласна робиня, която трѣбва да върви, като единъ трофей следъ колесницата на руския царь. Въ сегашно време, когато демократическия духъ проникна въ всичкитѣ държави и народната инициатива влиза въ основата на държавното управление, всѣкой има право да се разпорежда самъ съ сѫдбинитѣ си. Но по какъвъ начинъ ний слабитѣ славянски народи, тъй щедро надарени съ силни неканени покровители и съюзи, можемъ осигури за себе си основното право да бѫдемъ самостоятелни въ всичкитѣ наши работи? Отговорътъ е единъ: чрезъ нашето съединение. Балканския съюзъ е решението, което се налага отъ общия интересъ на всичкитѣ балкански народи.

Като предлагамъ това решение, следъ много други които сѫ го вече предлагали, азъ ни най малко не крия предъ себе си голѣмитѣ трудности, които се испрѣчватъ предъ неговото осѫществление. Тѫпото съпротивление на враждебно настроенитѣ единъ срѣщу други балкански народи, експлоатирани отъ шовиниститѣ политикани, които не мислятъ за утрѣшния день, злата воля на монарситѣ, индивидуалната воля на които ще трѣбва да се подчини на всеобщата воля на съюзнитѣ правителства, най сетнѣ, голѣмитѣ интриги на великитѣ сили, а особенно на Русия и Австрия които съвсѣмъ не искатъ да видятъ една нова сила на Балканския полуостровъ — това сѫ всичко силни препятствия, които ний нито най-малко мислимъ да прикриваме. Но всичко това само осложнява нашата работа, безъ да я премахва.

Друга една причина на раздоръ е Македония. Но Македония не може да бѫде нито българска, нито сръбска, но простата причина, че въ нея не преобладава нито единъ опредѣленъ елементъ. На такава една страна съотвѣтствува едно автономно федеративно управление, въ което основата единица да бѫде кантонъ, въ духътъ на швейцарскитѣ кантони. Македония ще трѣбва да влезе като независимъ членъ въ Балканския Съюзъ. Отъ друга страна, премахванието на митническитѣ граници между народитѣ на Балканския Съюзъ ще отворятъ на Сърбия широкъ достѫпъ къмъ морето.

Азъ тукъ говоря, разбира се, за *теоретическото* разрешение на македонския въпросъ, защото фактически днесъ Македония принадлежи на Турция. Толкова повече при днешното положение на работитѣ братоубийственната война между сърбитѣ и българитѣ е крайно съсипателна, защото се отражава най-злѣ върху самото македонско население. Отварянието на училища е само по себѣ си едно добро, и до като пропагандата се води чрезъ просвѣщение и съ средства честни и лоялни, противъ нея нѣма никой нѣкога да възстава. Но най-голѣмъ виновникъ въ македонскитѣ недоразумѣния азъ виждамъ въ самата македонска интелигенция, която подъ предлогъ на различни пропаганди си създава добро положение въ София и Бѣлградъ, на мѣсто да започне въ самата Македония едно движение независимо отъ всѣкакво чуждо влияние — българско, сръбско или гръцко.

Азъ считамъ македонския въпросъ единъ отъ тѣзи, който ще се реши самъ по себе си, щомъ като дойдемъ до това убеждение което повече и повече ще ни се наложи отъ обстоятелствата, а именно, че *демократическа* България нѣма интереси противни на демократическа Сърбия, и обратното.

К. Р.

Социалниятъ музей въ Парижъ

отъ Е. Смирновъ

Отдѣлянието на работническото законодателство въ Франция е фактъ несъмненъ. Това отдѣляние се показва съ още по-голѣма сила, ако земемъ въ внимание обстоятелството, че даже и сѫществующитѣ закони, имеющи за цель защитата на работницитѣ, се прилагатъ доста слабо. Въ господствующата едра буржуазия и нейнитѣ представители въ науката се е изработило двояко отношение къмъ „вмешателството на държавата“ въ економическитѣ отношения. Буржуата-практици дѣйствуватъ въ дадения случай на пълно последователно. Като опредѣлятъ сами волята на държавата, тѣ въздигатъ своитѣ класови интереси въ степень на интереситѣ на „цѣлото отечество“ — и тогава вече преспокойно заставляватъ държавата да се „мѣси“ въ тѣхна полза. Тъй, представителитѣ почти на всички отрасли на едрата промишленость, транспорта и финансинтѣ, като се поддържатъ единъ другъ, распредѣлятъ по между си „покровителството“ на държавата. Когато пъкъ стана дума за интереситѣ на работническата класа, тѣ заявяватъ че вмѣшателството на държавата ще бѫде поддържка на една класа въ ущърбъ на друга, а това е „несправедливо“ и „противно на духътъ на великата француска революция“, — а нуждно е да се предостави право на „великия законъ за търсенето и предлагането“ да се проявява съ пълна свобода.

Колкото до теоритицитѣ на френската бурзуазия, тѣ никакъ не могатъ се похвали съ такава откровенна последователность. Като сѫ, съ твърдѣ малки исключения, по-вече или по-малко открити манчестерци, тѣ като че ли незабелѣзватъ вмѣшателството на държавата въ полза на буржуазията или, въ краенъ случай, позволяватъ си „почтително“ да останатъ „на своето мнение“, но за това пъкъ съ „негодувание протестиратъ“ и се нахвърлятъ съ всичката сила на своитѣ теоретически аргументации връхъ всѣко опитване на правителството, предиквикано въ силата на обстоятелствата, за малкото поне смекчаване последствията отъ неограничената експлоатация на представителитѣ на труда.

Но колкото по-вече тѣзи господа теоретици въставатъ противъ всѣко опитвание за държавна регламентация на труда, толкова повече тѣ се стараятъ съ всички сили да докажатъ на цѣлия свѣтъ, че интереситѣ на „униженитѣ и лишенитѣ отъ наследство (des humbles et des déshérités) представляватъ почти единственъ предметъ на тѣхнитѣ неуморни грижи. Работата, видите ли, е само въ това, че поменатитѣ господа, като сж страстни привърженици на свободата, желаятъ, щото тѣзи грижи да не исхождатъ отъ държавата, задачата на която въ това отношение се състои само въ туй, да пази страната отъ външни нападения и да ѝ обезпечава въпросния материаленъ порядъкъ и спокойствие, — а отъ частна инициатива. И за да докаратъ мисъльта си до край, — на тѣхъ много би имъ се искало още, щото тази инициатива да проявяватъ не огранизиранитѣ работнически сили, не работническитѣ асоциации, а само господаритѣ, при което, тѣзи господари, като се грижатъ за „своитѣ“ работници, не трѣбва да мислятъ, пази Боже!, че работницитѣ иматъ право да искатъ нѣщо по-вече отъ това, което имъ дава „свободното дѣйствие на закона за търсението и предлаганието“ (нали работника сключва доброволенъ договоръ, а заради това той има право само на туй, което той доброволно си е опредѣлилъ!). Не, свѣко проявление на подобна грижа отъ страна на предприемателя, трѣбва да се разглежда, като доброволенъ актъ, като проявление на лична добрина и мекосърдечие, за което работницитѣ сж длъжни да бждатъ признателни. Свободната, въ нищо неограничена конкуренция отъ представителитѣ на труда и добритѣ и благотворителни господари — ето идеала на теоретицитѣ на французската буржуазия. Единствено исключение тѣ правятъ въ полза на малолѣтнитѣ работници: необходимостьта отъ държавна регламентация на дѣтския трудъ и отъ тѣхъ даже се признава.

Всичко това, като че ли отъ само себе си се нахвърли подъ перото ми, когато вдехъ последното въ ржка да пиша за „Социалния музей“ въ Парижъ. Не че това учреждение не се ползува съ моитѣ симпатии. Усърденъ посѣтитель на музея, азъ хубаво зная всичкитѣ положителни негови страни и, даже, главно за тѣхъ мисля да говоря, но това не ми бърка да се отнеса критически къмъ тѣзи планове, съ които е свързана основата на това учреждение и къмъ нѣкои страни отъ дѣятелноститѣ на тѣзи хора, въ ржцѣтѣ на които то се намира. Който въ настояще стжпва на пжтя на практическата обществена дѣятелность, той, при всичкото свое желание, не може да остане вънъ отъ партия. „Социалниятъ музей“, както ей сега ще видимъ, си поставя нѣколко практически задачи. Да видимъ какви сж тѣ.

Ако вий, читателю, сте следили за нѣколкото международни конгреса по въпроса за „подобрение материалното положение и живота на работницитѣ“ и, ако вий сте се вгледвали въ докладитѣ на официалнитѣ делегати на тѣзи конгреси, то вий. вѣроятно, както и азъ, сте забелѣзали този куриозъ, че именно страни най-закъснѣли въ това отношение излизатъ най-напреднали изъ тѣзи доклади. Метода за достиганието на подобни резултати е съвършенно простъ: въ докладитѣ внимателно се отбелѣзватъ всички различни учреждения, създадени по частна инициатива на благотворителнитѣ господари. Тукъ господаря застрахува своитѣ работници отъ нещастни случки, тамъ е устроена мѣстна каса за инвалидитѣ на труда, на друго мѣсто взаимно спомагателна каса, още по надруго — даватъ се субсидии въ случай на заболѣвания и пр. и пр. — гледашъ, найсетнѣ се получава една съблазнителна картина отъ най разнообразни учреждения, устроени отъ разни господари „съобразно съ мѣстнитѣ условия, характера на производството и нравитѣ на мѣстното население,“ стремящи се съ различни средства къмъ една и сжща цель — подобрение положението на работницитѣ. Разбира се, това е само фикция, оптическа измама, понеже г. г. докладчицитѣ мимо туй, че тѣ обикновенно рисуватъ цитируемитѣ отъ тѣхъ учреждения съвсѣмъ съ розови краски — забравятъ да направатъ едно малко пресмѣтание, а именно, да изброятъ числото на въсхваляванитѣ учреждения и да покажатъ отношението между облагодѣтелствуванитѣ работници отъ благотворителнитѣ господари къмъ общото число на работническото население въ страната. Но тъй като членоветѣ на подобни конгреси сж твърдѣ вежливи и непроявяватъ излишно любопитство, то нашитѣ официални делегати излизатъ отъ конгреса сжщински побѣдители.

Начина е тъй простъ и съблазнителенъ, че поклонницитѣ на частната инициатива, естествено, сж пожелали да се въсползуватъ отъ него въ най-широки размѣри. На тази, именно, почва е изникнала и мисъльта за създаванието на всемирни изложения на особеннитѣ секции по „социална економия.“ Азъ полюбопитствувахъ да разгледамъ относящитѣ се къмъ тази секция на парижкото всемирно изложение въ 1889 г. дебѣли томове работа на докладчицитѣ по разнитѣ групи изложители въ нея секция. Азъ съмъ напълно съгласенъ съ покойния главенъ докладчикъ на този отдѣлъ, Леонъ Сей, че трѣбвало би да се получи доста силно впечатление. „Публиката обикновенно мисли, говори покойния економистъ въ своя докладъ, че за подобрение положението на работницитѣ се прави твърдѣ малко. Его защо, устроената отъ насъ секция, съ нейнитѣ богати колекции отъ всѣкакви планове, модели, рисунки, фотографически снимки, устави и пр. бѣше за нея сжщинско откровение. Публиката видѣ нашата прекрасна изложба, раздѣлена на групи, изъ които въ първата е събрано всичко, що се отнася къмъ социалнитѣ усилия за увеличение частьта на работницитѣ отъ чиститѣ и нечисти продукти на разнитѣ производства;“ въ втората — що се отнася къмъ „социалнитѣ усилия за увеличение благосъстоянието на работницитѣ“, посредствомъ предосмотрителность; въ третата — къмъ социалнитѣ усилия за подобрение положението на работницитѣ както посредствомъ понижение стойностьта на живота, сжщо посредствомъ намаляванието издрѫжкитѣ на дребното производство; въ четвъртата — къмъ „господарскитѣ уреждания;“ въ петата — къмъ държавний социализмъ и личната инициатива, — публиката е видѣла всичко това и съ очитѣ си се е убѣдила, че съвременното общество съвсѣмъ не е тъй несправедливо, че неоснователно клевѣтятъ господаритѣ. Видѣла е, какъ последнитѣ проявяватъ къмъ своитѣ работници истинска бащинска грижа, че вмѣшателството на държавата може само да побърка за установяванието на тази пълна хармония между интереситѣ на труда и капитала, която само е въ състояние да направи человѣчеството щастливо.

Изложението се свърши и добритѣ господари, които наслаждаваха погледитѣ и сърдцата на милиони посѣтители, получиха своитѣ награди въ видъ на дипломи, медали и ордени. Нима заедно съ изложението ще изчезнатъ и всичкитѣ изложени секции по социалната економия и лекомислената публика пакъ ще начене да твърди за социални несправедливости и тѣмъ подобни глупави нѣща? Господа Леонъ Сей, Жюлъ Симонъ, Шейсонъ и други устроители на секцитѣ намираха, че това би било въ висша степень неблагоразумно и заради това тѣ се събраха на 17 февруари 1890 г. и решиха да основатъ постояненъ „Музей по социалната економия“ (Musée d' économie sociale). Но уви! — не сѫ се предвидели милиони посѣтители, а сѫщо медали и ордени и заради туй работата съ музея остана въ твърдѣ печално положение. Подиръ нѣколко години, въ течение на които изящнитѣ планове и рисунки гниеха въ избата на градско или държавно здание, нашитѣ ненавистници на държавата бѣха принудени да се обърнатъ пакъ къмъ тази последната, която взе уцѣлелитѣ експонати въ своитѣ рѫцѣ и ги помѣсти въ едно отъ помѣщенията на „Conservatoir des Arts et Métiers“.

Планината родила мишка, — грандиозния планъ на устроителитѣ на „Музея по социалната економия“ заприлича въ края си на нѣщо съвсѣмъ мизерно. Но мисъльта за подобно учреждение, както се казва, се носѣше изъ въздуха. Да хване тази мисъль, да я приведе въ испълнение се е удала на графъ Шамбренъ (comete de Chambrum).

Бързамъ да се поясна. Азъ, несъмнено, отдѣлямъ Шамбренъ изъ срѣдата на висшитѣ устроители на секцията по социалната економия въ всемирното Парижско изложение въ 1889: той е билъ по искренния отъ тѣхъ; той не е професионаленъ политикъ, макаръ и да е засѣдаватъ повече отъ 20 години въ палатата на депутатитѣ и въ сената. Той е дѣйствувалъ въ случая не като съзнателенъ защитникъ само на интереситѣ на капитала, макаръ и да е билъ до края на живота си (той е умрѣлъ презъ януари текущата година) единъ отъ най-едритѣ французски фабриканти. Въ неговото въображение се е носилъ планъ за учреждение, което дѣйствително да служи като орѫдие за подобрение положението на трудящитѣ се класи. И на този планъ и неговото реализиране той посветилъ последнитѣ години на своя животъ; вложилъ е въ това дѣло всичката своя душа и е далъ за него значителна часть отъ своето огромно състояние. Не е негова вина, ако грандиозния му планъ по самия свой характеръ е билъ не испълнимъ. Той е създалъ въ всѣкой случай учреждение, което въ едно отношение е въ висша степенъ полезно. Единствено заради туй вече той заслужва нашитѣ благодарности.

Учреждението, създадено отъ Шамбрена, се казва „Социаленъ музей“ (Musée social). Той се помѣщава въ пожертвуваното отъ основателя му великолепно здание, което има единъ само, впрочемъ, твърдѣ голѣмъ недостатъкъ: би трѣбвало да се намира не въ така нареченото Сенъ-Жерменско предмѣстие, жителитѣ на което съвсѣмъ не се интересуватъ отъ подобни учреждения, а — въ латинския кварталъ, близо до университета и учения свѣтъ. Бѫдащето на музея въ материално отношение е напълно обеспечено: Шамбренъ, както говорятъ, му е оставилъ духовно завѣщание около 10 милиона франка, т. е. около 300 хиляди франка годишенъ доходъ.

Прекрасната медалъ на музея, работа на Роти ни рисува отъ една страна примамливия Шамбреновъ планъ. На едната страна на медала, на която сѫ гравирани думитѣ: „на своитѣ работници — признателната Франция“. (Този медалъ, както ще видимъ е предназначенъ за работническитѣ задачи) е изобразенъ промишления работникъ, готовъ да прескочи прага на храма, т. е. на социалния музей. Направо следъ него следватъ селско-хозайственитѣ работници; двама отъ тѣхъ, видимо, идатъ въ музея, за да искатъ отъ тамъ отговоръ на интересующитѣ ги социални въпроси, да се запознаятъ съ положението на своитѣ братя въ другитѣ страни. На другата страна на медала е гравиранъ хубавия надписъ: „Non solum librorum per lectione sed rerum contemplatione verum reperitur. (Истината се добива не само отъ четение на книги, но и отъ наблюдение на факти). Въ видъ на илюстрация къмъ тѣзи думи е изобразена обширна библиотека, а въ нея съ книга въ рѫка жена, представляюща науката. Тя е прекратила четението и е устремила погледъ, презъ широкъ прозорецъ, на раскриваюющия се промишленъ центръ, усѣянъ съ фабрики и високи тръби: тя провѣрява прочетеното съ наблюдение на дѣйствителния животъ.

Такова е художественото изображение на Шамбрейновия планъ отъ едната страна. За нея ще се заемемъ ей сега, а за другата ще поговоримъ после.

Социалниятъ музей, както гласи първиятъ пунктъ отъ неговия уставъ (Le Musée social, status-organisation-services, 1898), има за цель „да достави на безвъзмездно расположение на публиката, освѣнъ разни сведения и консултации, документи, модели, планове, устави и пр. на социални музеи и учреждения, които сѫ си поставили за цель материалното и моралното подобрение положението на работницитѣ“. За реализиранието на тѣзи цели, музеятъ функционира по образното изражение на единъ отъ неговитѣ вицепрезиденти, Емилъ Шейсонъ, като всмукателна и нагнетателна машина; той „събира всевъзможни сведения, класифицира ги, а подиръ ги канализира и распредѣля“. Съобразно съ туй, той е организиралъ свои различни отдѣления.

Неговата дѣятелность се распада на осемь отдѣления: 1) консултации (по въпроси относящи се до промишленостьта и промишленитѣ работници, и пр.); 2) вътрѣшна и външна кореспонденция; 3) изследвания и мисли; 4) библиотека; 5) реферати и 6) постоянна изложба по социалната економия.

Споредъ мнението на основателя на музея, първо мѣсто по своята важность трѣбва да заеме отдѣлението по консултацията. Съставителитѣ на официалното издание на музея (ежегодно издаваемата отъ музея справочна книжка, подъ название „La Musée social“) мислятъ, че тъй то трѣбва да бѫде и въ дѣйствителность. Ний ще видимъ по-надолу, че, ако това отдѣление и да се развива, то, въ всѣкой случай, не въ такова направление, въ което сѫ мечтали неговитѣ инициатори — „хармонисти“. Това отдѣление си поставя, дѣйствително, обширна и блѣстяща задача: да служи за справочно бюро на хора отъ всички „съсловия и положения“, интересующи се отъ социалнитѣ въпроси, както отъ теоритическа, така и — особенно—отъ практическа гледна точка. Желаятъ ли работници, слуги, земледѣлци да образуватъ синдикатъ, кооперативно дружество, взаимоспомагателно дружество, желае ли нѣкой господарь да введе въ своята фабрика участието на работницитѣ въ печалбата, да устрои каса за престарелитѣ или застрахователна каса; желаятъ ли лица, интерусующи се отъ положението на работническата класа да основатъ дружество за ефтини и хигиенически работнически жилища, или да се заематъ за организиране на кредитни народни учреждѐния — всички тѣзи могатъ да се обърнатъ къмъ социалния музея лично или писменно — и последния ще имъ даде всевъзможни юридически и практически указания, ще ги запознае съ най-вече сполучливитѣ типове на организации, както въ Франция, така и въ другитѣ страни. Ако въпроса се касае до обикновенни явления въ текущата критика, то секретарията незабавно ще отговори на него. Ако ли пъкъ той излиза изъ крѫга на обикновеннитѣ явления, то ще го предадатъ за разглеждание на най-вече компетентната секция въ музея. Последната ще го изучи, ще назначи докладчикъ, на когото тѣжи обязаность да събере необходимия материалъ и да състави докладъ. И подиръ това вече, когато въпроса по такъвъ начинъ е обстоятелствено разработенъ, музея му отговаря.

Въпроси, на които дирекцията трѣбва почти ежедневно да отговаря, писменно или устно, сѫ следующитѣ: устройство на ефтини жилища; кооперативни производителни и потребителни дружества; взаимоспомагателни дружества; застрахувание отъ болѣсть, нещастни случаи; участие на работницитѣ въ печалбата отъ предприятията, спестовни каси; професионални организации; благотворителни учреждения; училища; професионални библиотеки и пр.

За такава обширна и нелека работа трѣбватъ хора компетентни, при това, специално на нея да посветатъ времето си. И музея, дѣйствително, трѣбва да си обезпечи сътрудничеството на такива хора. За тази цель при директора има двама помощници, отъ които единъ, г. Леонъ де Селякъ, завежда отдѣла на промишленостьта и работницитѣ, и другия, графъ де-Рокини се занимава съ селскохазайственния отдѣлъ.

Промишлениятъ и работническиятъ отдѣли отговарятъ спепециално на въпроси за бурсата на труда (bourses de travail) и разни работнически асоциации. Неговата обязаность е да влѣзе въ поддържание на сношения съ господарскитѣ и работническитѣ синдикати, да размѣнява съ тѣхъ всѣкакви сведения, да устройва реферати между работницитѣ, да извѣстява за изследванията на главнитѣ занаяти въ странитѣ и кризиситѣ, происходящи въ тѣзи занаяти, да следи за корпоративнитѣ вѣстници и журнали, да съставлява така нареченитѣ dossiers (папки) относително всичко, което се касае до социалната еволюция и, най-после, да присѫтствува на всичкитѣ национални и интернационални конгреси по горѣказанитѣ въпроси и да съставлява отчети за тѣзи конгреси, които да публикува после въ циркуляра на „Социалния Музей.“ Какво широко и блѣстяще поле на дѣятелность за хора, които биха искали да останатъ вънъ отъ партии, т. е. да бѫдѫтъ безпристрастни!

Селско-ступанствениятъ отдѣлъ преследва аналогични задачи въ живота на селскоступанственитѣ организации и синдикати. Но какъ различна е тѣхната роль, какъ се отличаватъ методитѣ на дѣятелностьта на тѣзи два отдѣла! Впрочемъ, ний ще видимъ нататъкъ, защо това е било неизбѣжно.

Като не се задоволява съ сведенията на временнитѣ и специални делегати, които испълняватъ разни мисии, музеятъ има постоянни кореспонденти задъ граница. Тѣзи последнитѣ указватъ на музея най-разнообразни услуги: тѣ му даватъ сведения за специалнитѣ движения въ представляемитѣ отъ тѣхъ страни, за създаваемитѣ се тамъ нови учреждения, за нови законодателни мѣроприятия и пр. По особено важни въпроси тѣ съставляватъ специални подробни доклади, които музеятъ публикува въ своитѣ циркуляри. Нѣкои отъ тѣхъ съставляватъ заедно съ други документи особенни bossiers, които се предаватъ на музейната библиотека въ расположение на желающитѣ. Тѣзи кореспонденции указватъ на библиотеката на музея нови книги, излизащи въ тѣхнитѣ страни. Музеятъ има въ настояще време кореспонденти въ всичкитѣ европейски страни, въ Сѣв. Американскитѣ Съединени Щати и въ Япония.

Но кореспондентитѣ не могатъ да отдѣлятъ много време за музея, а заради това, последния, въ подобни случаи, испраща специални делегати, които изучватъ на мѣсто интереснитѣ страни и учреждения. Когато възникнатъ, напр., голѣми стачки, тѣ отиватъ на мѣстото на събитието и изследватъ причинитѣ на възникванията, тѣхното значение и последствие и съставляватъ за това докладъ. Така, въ библиотеката на музея има най-потрѣбнитѣ данни за стачката на конфекционнитѣ работници въ Берлинъ, Хамбургскитѣ докови работници, Швейцарската желѣзопѫтна стачка, за Лондонската механическа стачка, за стачката въ Кармо, Grand Combe, за стачката на строителнитѣ работници въ Парижъ и пр. и пр.

Освѣнъ това, благодарение щедроститѣ на Шамбрена, испращатъ мисии отъ време на време отъ нѣколко человѣка въ разни страни, за изучване тѣхъ или други интересни учреждения. Така, въ 1895 г. била е испратена такава миссия, подъ рѫководството на г. де-Рузе, която всестранно е изучила професионалнитѣ синдикати въ Англия. Плодъ на това запознавание се е явила общата работа на членоветѣ на мисията подъ заглавие „Le Trade Unionisme en Angleterre“ (има руски преводъ подъ редакцията на П. Б. Струве). Въ тази година друга миссия е исходила цѣла Германия за изучване аграрния въпросъ и положението на селскохазайственото население въ тази страна. Тази миссия, работяща подъ рѫководството на г. Блонделя, пустнала така сѫщо доста цѣнна по събрания материалъ работа „Etudes sur populations rulales de l'Allemagne.“ Въ 1896 г. богатия подаракъ отъ основателя на музея далъ възможность да се испратятъ нѣколко нови мисии. Една отъ тѣхъ, подъ рѫководството на помѣнатия вече г. де Рузе, изследвала работническитѣ организации въ Сѣв. Амер. Съед. Щати. Тази мисия е приготвила четире интересни работи: 1) „Кураторитѣ въ Съед. Щати отъ Л. де-Рузе (излѣзла вече); 2) „Концентрация на труда въ Сѣверна Америка“ отъ Л. Вигуру; 3) „Рицари на труда“ отъ П. Клодио Жанне и 4) „Желѣзнопѫтнитѣ работници въ Съед. Щати“ отъ Ф. де-Карбонеля. Тази година друга мисия посѣтила сѣверна и централна Италия, за да се запознае на мѣсто съ организациитѣ и дѣятелностьта на тъй прославенитѣ италиянски селскохазайствени асоциации — кооперативни и кредитни и сѫщо пустнала следъ завръщането си обща работа, подъ название „Prévoyance sociale en Italie.“ Едновременно съ тази мисия г. Ед. Фюстеръ е изучвалъ положението на промишленостьта и работническото население въ Вестфалия. Въ следующата година г. Блондель, съпровожданъ отъ двама другари, на ново е посѣтилъ Германия по порѫчка отъ Музея, после което той пустналъ нова работа за Германия, подъ заглавие: L' Essor economique et industriel du peuple allemand“, а въ 1898 г. Вигуру и Лемононъ изследвали положението на труда въ Трансвалъ и Австралия. Какви суми музея харчи за подобни мисии, се вижда отъ това, че мисията въ Австралия излѣзла на по̀ вече отъ 60 хиляди франка.

Документитѣ, събрани по всички указани начини, се намиратъ въ библиотеката на музея, гдѣто всѣкой желающъ може да се ползува отъ тѣхъ. На устройството на последната музея обръща особено внимание. Тя не е особенно богата, — въ нея сега се наброяватъ 13,000 произведения, — но е съставена съ знание на работата. Особенно внимание заслужава систематическия каталогъ, по който е израсходванъ много трудъ, въ който по много въпроси може да се намѣри пълна библиография; по нѣкои отъ тѣхъ е събрано всичко, що е издадено до сега, въ това число и библиографически рѣдкости, които вий нѣма да намѣрите ни въ една друга библиотека, даже и въ Bibliothèque Nationale. Ето нѣколко въпроса, по които библиотеката е особенно богата: Трудъ (ученичество, професионални школи, вътрѣшна наредба на работницитѣ, регламентация на труда, стачки, третейски сѫдилища). Собственность (нейната организация и регламентация на кредита: поземелни, селскохозайски, народни банки). Работна заплата. Живота на работническитѣ семейства (хранение, потрѣбителни дружества, ефтини жилища, мобели и дрѣхи, общества и клубове). Критически моменти въ живота на работническитѣ семейства (безработица, бюро за търсение работа, бурси на труда, болѣсти, взаимноспомагателни дружества, нещастни случаи, преждевременна смърть, алкохолизмъ). Социализмъ (комунизмъ, колективизмъ, държавенъ социализмъ). Ще забелѣжа мимоходомъ, че до колкото ми е извѣстно, тази е единствената библиотека, въ която има пълна колекция документи, относящи се до работническото движение въ Франция, документи, за които, благодарение на систематическия каталогъ, не трѣбва даже да се претърсва. Селскохозайствени асоциации.

Библиотеката, освѣнъ това, получава маса пò-добри журнали и вѣстници по социално-економическитѣ въпроси, въ това число 137 французски (отъ които 41 корпоративни издания), 23 германски (пò-вечето отъ изданията се намиратъ въ пълна колекция отъ самото основавание), 7 австрийски, 21 американски, 25 английски, 15 белгийски, 5 швейцарски, 2 испански, 4 италиански, 1 датски. Отъ рускитѣ издания има „Труды Имп. Вольно-экономическаго Общества“ (отъ 1897 г.)

Азъ говорихъ вече за така нареченитѣ dossiers, въ които сѫ събрани всички документи, касающи се до разни економически и социално-политически въпроси въ текущия животъ, парламентски дебати, предложения, доклади, както французки, така и иностранни. Нѣма да влизамъ въ разборъ на тѣхъ, ще забелѣжа, че такива dossiers сѫ събрани вече много стотини.

Много интересенъ клонъ отъ дѣятелностьта на музея съставлява устройванитѣ реферати, които се четатъ, главно отъ членове и делогати на музея. Франция, гдѣто въ видъ на реферати се поднасятъ маса, обикновенно, повърхностни агитационни речи, такива събрания въ висша степень сѫ полезни, толковъ пò-вече, че референтитѣ, при свършванието на четението охотно отговарятъ на всичкитѣ зададени отъ слушателитѣ въпроси. Ето списака на нѣколко интересни въпроси, по които сѫ говорили въ разно време въ твърдѣ удобната зала на музея, гдѣто се събира доволно шарена публика, като се начене отъ студенти и литератори и свършите съ работници: „Английскитѣ традъ-юниони и причинитѣ на тѣхнитѣ успѣхи“, „Вестфалскитѣ въглекопачи, опитъ за тѣхна организация и вмѣшателството на държавата“, „Народнитѣ банки въ Италия“, „Работническия въпросъ въ Сѣв. Американскитѣ Съед. Щати“, „Социалната роль на едрата индустрия въ Германия“, „Съюзътъ на механицитѣ въ Англия“, „Работническитѣ синдикати въ Германия“, „Социалната еволюция въ съвременна Германия“ и пр. и пр. Музеятъ се е опиталъ да пустне тѣзи реферати въ брошюри, но французската маса не е привикнала да купува брошюри и музеятъ, за съжаление, е трѣбвало да се остави отъ опита си.

Не пò-малко интересни сѫ и така нареченитѣ циркуляри на музея

Референтитѣ могатъ да се обръщатъ само къмъ ограничена публика. Циркуляритѣ даватъ на широката публика резултатитѣ отъ работата на музея, неговитѣ делегати и мисии. Циркуляритѣ се печататъ въ 6,000 ек. и се распръскатъ безвъзмездно между работническитѣ асоциации (синдикати, кооперативни дружества, бурси на труда и пр.) и учени специалисти. Тѣзи циркуляри се дѣлятъ на двѣ серии: серия А, която се обръща къмъ широката публика и серия В, имеюща предъ видъ, главно, читателя — специалистъ. Въ най-последно време тѣзи циркуляри сѫ завзели нова рубрика, въ която се отбелѣзва най-вече интереснитѣ явления изъ социално-икономическия животъ въ минало време и се дава библиография на появившитѣ се по тѣзи въпроси работи. Обикновенно всѣкой циркуляръ е посветенъ на разработка на нѣкакъвъ отдѣленъ въпросъ. Ето списака на нѣколко въпроси, разглеждани въ тѣзи циркуляри: „Синдикати на строителитѣ работници въ Англия“, „Застраховавие отъ принудена безработица въ Швейцария“, „Нѣмската социална демокрация и аграрния въпросъ на бреславския конгресъ“, „Професионалнитѣ съюзи въ Белгия“, „Едрата промишленость въ централна Русия (този циркуляръ е съставенъ отъ германския кореспондентъ на музея Шулце-Геверницъ), „Синдикалното движение въ Франция и конгреса въ Туръ, (това е кѫсъ, необстоятелственъ и небезпристрастенъ очеркъ на работническото движение въ Франция), „Анкета за законодателство по въпроса за право на коалиция“ (другия циркуляръ съдържа отговоритѣ на професионалнитѣ синдикати на въпросния листъ на музея, относящи се къмъ тази анкета), „Английския Settlement“ (обстоятелственъ дневникъ за дѣятелностьта на „Toynbee Hale“), „Французската федерация на типографскитѣ работници“ и пр.

Да споходимъ, за да не удължимъ писмото си, постоянната „изложба по социална економия“ (тя не се отличава съ особенъ интересъ) и да кажемъ, въ заключение, нѣколко думи за конкурситѣ на музея. До днесъ музея е устроилъ три конкурса (Графъ Шамбренъ е пожертвувалъ по 25,000 фр. за премии по тѣзи състезания) на следующитѣ теми: „Участието на работницитѣ въ печалбата“ (музея е издалъ четире пò-добри работи на свои разноски), „Работнически и господарски асоциации“ и „застрахованието на работницитѣ“.

Такива разнообразни отрасли отъ дѣятелностьта на музея, дѣятелность, която и въ своя настоящъ видъ несъмнено принася огромна полза, но която би могла да бѫде неизмѣримо повече полезна и блѣстяща, ако музея действително билъ безпристрастенъ, то той би билъ учреждение, дѣйствително, безпартийно. За съжаление, дѣйствттелностьта съвсѣмъ не е такава. Азъ казахъ по-горѣ, че това е било неизбѣжно. И въ сѫщность, какъ сѫ гледали на „Социалния музей“ въ самото начало неговитѣ рѫководители? „Нашето учреждение е демократически институтъ (un institut democratique) въ най възвишения смисълъ на тази дума“, — е казалъ въ една речь предсѣдателя на обществото „Социаленъ музей“, сенаторъ Зигфридъ. „Неговия основатель и сътрудницитѣ на поселдния мислятъ, че нищо не може да бъде пò-опасно за величието и бъдещето на Франция, както класовия антагонизмъ. Напротивъ, да сближимъ тѣзи класи, да ги съединимъ въ името на труда, въ името на общото стремление къмъ свободата и взаимно уважение,—ето цельта, която ний сме си поставили. Ний мислимъ, че вѣрното разбиране интереситѣ на работницитѣ е да се обединатъ въ една желѣзна асоциация двѣтѣ велики социални сили, капитала и труда, която само асоциация може да обезпечи на работницитѣ независимость“ *).

Нѣма да влизамъ въ оцѣнка на това, възможна ли е въобще такава „асоциация“ и такова „сливание“ въ капиталистическото общество, до като не видя, че борбата на общественитѣ сили въ Франция е отишла тъй далеко, че последователитѣ на такива програми, по силата на нѣщата сѫ принудени да стоятъ било съвсѣмъ на страна отъ обществения животъ, било пъкъ съзнателно или безсъзнателно, — пò-скоро съзнателно, отколкото безсъзнателно — да се присъединатъ къмъ една отъ тѣзи борящи се сили и, следователно, да се хвърлятъ противъ другата или другитѣ. И въ сѫщность, неотдавна само се провали министерството на Мелина. Що правеше това министерство въ течение на своето двугодишно управление на страната? То не е преставало да вика своитѣ поддържници, т. е. едрата градска буржуазия и земелната аристокрация, въ борба съ дребната буржуазия и работницитѣ. Всичкитѣ класи и тѣхнитѣ политически представители, — съ изключение на дребната буржуазия, която — бѣдната — ту се е влачила като опашка подиръ националиститѣ, ту е заигравала съ работницитѣ, ту най-после е потжвала въ крупната градска буржуазия, — всичкитѣ класи, казвамъ, непрестанно твърдатъ за борбата и, дѣйствително, борятъ се една съ друга. При тѣзи условия на живота, неизбѣжно е трѣбвало да се внесе силенъ коррективъ въ програмата на „Социалния музей“, — и той действително, го е внесалъ, като е насочилъ неговата дѣятелность не къмъ тази страна, за която, струва ми се, наивно мечталъ неговия основатель.

Его факти. Първоначално музея е мислилъ да дѣйствува, главно, между промишленитѣ работници. Но съ такива програми, съ каквито се е снабдявалъ отъ дошлитѣ къмъ музея, — къмъ него сѫ дошли вече други (главно, така нареченитѣ християнски социалисти) — неизмѣнно сѫ търпели фиаско. Работата е въ туй, че — основателно или неосновательно — работницитѣ мислятъ, че подобни смѣсени асоциации, щомъ като защищаватъ интереситѣ на предприемачитѣ, не сѫ възможни, и колкото и да е слабо организирана работническата партия въ Франция, каквито натѣгнати отношения да сѫществуватъ между економическитѣ и политическитѣ организации на работницитѣ, въ ума на последнитѣ отдавна и дълбоко се е вкоренило убеждение въ необходимостьта отъ сѫществуванието на отдѣлна и самостоятелна работническа партия. Музея съ програмата си тукъ

---

*) Musée soial. „Tête du travail“ (aimanch 3 mai 1890) p. 10, 11.

нищо не е направилъ. И ето, неговитѣ сътрудници постепенно захващатъ да се възползуватъ отъ казанитѣ натегнати отношения, за да насочватъ работницитѣ противъ „политицитѣ“ и тѣхнитѣ политичечки водитети *).

Твърдѣ плачевенъ резултатъ се получава отъ тозка зрѣние на първоначалната програма на музея: той не само не постига обединение на представителитѣ на труда и капитала въ съвмѣстни асоциации, но вниса още, съ своитѣ издания, раздоръ въ вече съществующитѣ работнически организации.

Но ако „обединителнитѣ“ опити още въ начало сѫ осѫдени на пълна несполука въ областа на промишления тудъ, то тѣ, по увѣряванието на аграринтѣ, се ползуватъ съ голѣмъ успѣхъ между селскохозайственото население. Наистина, въ дѣйствителность и селско-хазайственитѣ синдикати обединяватъ едвамъ само собственици, но въобще распространено е мнение, че тѣ се явяватъ идеални типове на „смѣсенитѣ“ синдикати, „обединяющи“ и „примиряющи“ интереситѣ на капитала и труда. Като претърпѣлъ фиаско въ „града,“ музея съ радость се хваща за „селото,“ защото, въ противенъ случай, той би трѣбвало окончателно да се откаже отъ своята програма. Отъ време на време, наистина, основателя на музея, като че ли забелѣзва, че и въ селата работата не върви съвсѣмъ хубаво. „Поставете, пише той на единъ отъ главнитѣ водачи на селско-хазайскитѣ синдикати, — поставете предъ бакалскитѣ лавки моралната страна на дѣятелностьта“. Но ако и „бакалкитѣ лавки“ да продължаватъ да заематъ първо мѣсто, илюзията сѫщо си остава, и Шамбренъ говори въ друго писмо до сѫщия този кореспондентъ: „Той (аграрния въпросъ) въ време на нашитѣ първи бесѣди се носѣше въ въздуха, — сега той занимава всичкитѣ наши мисли.“

---

*) Такъвъ именно характеръ носи последната книга на г. де-Селякъ „Les congrés ouvriers en France“ Г. де-Селякъ може да даде твърдѣ интересна и цѣнна работа. Той е намислилъ да събере въ единъ томъ протоколитѣ и резолюцинитѣ на всичкитѣ работнически конгресси, имеющи мѣсто въ Франция отъ основаванието на третята републлика. Мисъль достойна за всѣка похвала. Но, като се рѫководи отъ казанатѣ програма на музея, неговия сътрудникъ съвършенно произволно построява всичкото движение на несѫществующия антагонизмъ между економическитѣ работнически организации и политическата работническа партия. Съ тази цель той съ особенно удоволствие се спира върху историята на караницитѣ, произлезли между посибилиститѣ и гедиститѣ въ началото на 80-тѣхъ години, не испуска нито едно ругателство и не се старае да направи даже обяснение на тѣзи расколи. Но това още не е бѣда. Което е твърдѣ пò-малко простително за съвременния писатель, — това е туй, че той старателно преписва изъ съвременнитѣ буржуазни вѣстници расказы за комичнитѣ страни на конгреса, такива дреболии даже, че нѣкой си работникъ неправилно е употрѣбявалъ всичкитѣ „subjontif“ и „conditionel“, като отбелѣзва тѣзи погрѣшки съ изразителнитѣ „sic“ и т. н. и т. н. Въ тази книга има много нѣща, които сѫ неприлични за въ работата на сътрудника на музея, който си поставя за цель да просвѣщава масата. . . . . . .

Такъвъ пристрастенъ макаръ и твърдѣ пò-приличенъ характѐръ носи работата на другия съструдникъ на музея, г. Ж. Будро, подъ название „Le mouvement syndical en France et le congrés de Tours (циркуляръ на музея № 15, серия А.).

Вижте, какво се е получило въ резултатъ. Въ това време, когато музея не съединява и не може непосрѣдственно да съедини съ своята дѣятелность представителитѣ на работническитѣ организации — заради туй, че тѣ не сподѣлятъ неговата програма, — и въ повечето случаи играе къмъ последнитѣ роль на благотворитель, — въ това сѫщото време, представителитѣ на селско-хазайственитѣ синдикати се явяватъ като главни дѣятели въ неговата администрация. И нека г. де-Селякъ не обяснява това тъй, че работницитѣ се занимавали съ „политика,“ — само недобросъвѣстнитѣ хора сѫ чужди на „политиката.“ Та погледнѣте любия официаленъ тѣхенъ органъ „La Dèmocratie rulale“ — и вий ще видите, че г. Кергаллъ хвали, че „il a eu l' honneur de mettre sur la gorge“ депутатъ съ твърдѣ опредѣлена политическа и економическа програма.

Както виждате, работата е, просто на просто въ това, че политиката на работническитѣ синдикати се отличава отъ политиката на селско-хазайственитѣ синдикати: политиката на първитѣ се разбира сама по себе, а политиката на вторитѣ се характеризира съ това, че тѣ се явяватъ най силна опора на реакцията въ Франция.

Забелѣжете, музея сѫществува всичко нѣколко години, а неизбѣжнитѣ последствия отъ неговата „примирителна“ програма сѫ се показали вече съ такава сила. Не подлежи на никакво съмнѣние, че съ течение на времето тѣ ще се проявяватъ още съ пò-голѣма рѣзкость, и музея все пò-вече и пò-вече ще се превръща въ орѫдие на селско-хазайственитѣ синдикати, т. е. въ орѫдие на реакцията.

Мисля, че нито основателя на музея, нито неговитѣ сътрудници сѫ желаяли това и не желаятъ. Но опита показва, че за това има само едно срѣдство: да се откаже отъ „примирителната“ програма заради туй, че да „помирява“, при настоящитѣ условия, значи съзнателно или безсъзнателно да подържа пò-силния. На музея остава широко поле за твърдѣ почтителна работа: да добива материали по всичкитѣ горѣ указани способи по економическитѣ и социални въпроси и да ги оставя на разположение на тѣзи, които се интересуватъ отъ тѣзи въпроси. Въ Франция, гдѣто тѣзи въроси до послѣдно време сѫ били забулени, такава дѣятелность може да принесе голѣма полза. Като се ограничава съ тѣхъ, музея, струва ми се, дѣйствително ще съдѣйствува за окончателното „примирение“ — наистина, но по другъ пѫть.

Ще свърша писмото си съ отчетъ за два „праздници“, които имаха мѣсто въ музея. Тѣ, сами по себе си, твърдѣ интересни и, освѣнъ това, прибавятъ що-годѣ къмъ характеристиката на музея.

Тѣзи „праздници“, отъ които едина стана презъ май 1896 г. а другия презъ октомври 1898 г., бѣха устроени съ цель да се възнаградятъ старитѣ и заслужили промишлени и селскохозайствени работници. На първия бѣха раздадени 26 пожизнени пенси по 200 фр. въ годината, а на втория — 36 сѫщо такива пенси. Мисъль, безъ съмнение, заслужаваща похвала.

Сѫщо и тукъ се показа различие въ отношенията на музея къмъ работническитѣ и селскохозяйственитѣ синдикати. Въ това време, когато списака на заслужителитѣ промишлени работници е билъ представенъ отъ предприемачитѣ или по тѣхното указание, списака на селскохозяйственитѣ работници, по заповѣдь отъ музея, е билъ съставенъ отъ селскохозяйственитѣ синдикати. Защо такова различие, ако не заради това, че селскохозяйственитѣ синдикати се състоятъ само отъ едни собственици и, че музея, следователно, се отнася различно вмъ собственицитѣ и несобственицитѣ. Въ такъвъ случай, кадѣ се е дѣнала „примирителната“ тенденция на музея.

Нѣщо по-вече, въ съставянието на списака сѫ имали право да участвуватъ само селскохозяйственитѣ синдикати (подобно на туй, както само тѣ сѫ имали право да учатвуватъ въ нея за дълго устройванитѣ конкурси между селскохозяйственитѣ синдикати), които сѫ принадлежали къмъ областнитѣ или централния съювъ на тѣзи синдикати, съ което се е имало предъ видъ да се ускори обединението на всичкитѣ селскохозяйствени синдикати. Защо пъкъ музея никакъ не е сѫдѣйствувалъ за обединението на промишленитѣ работнически синдикати? А между туй, да сѫдѣйствува за обединението на селскохозяйственитѣ синдикати, значи да сѫдѣйствува за централизувание и усилвание на аграрната партия, т. е. на реакцията, която съ всички сили се бори противъ промишленитѣ работнически синдикати. Не бѣхъ ли правъ, когато говорихъ, че музея неволно може да стане орѫдие на реакцията?

Но да оставимъ и това. Повтарямъ, праздницитѣ, за които говоря, само по себе, сѫ въ висша степень характерни и поучителни. Впрочемъ, сѫдете сами. Ний сме въ елегантно наредената зала на музея. На естрадата сѫ президента на републиката, министри, учени, фабриканти. Произнеса се блѣстяща речь, чете се специално за този случай написано отъ Сюлли Прюдомъ стихотворение, съ което се въсхвалява труда и неговитѣ представители. Съ една дума—сѫщински апотеозъ на труда. А ето и удостоилитѣ се съ награда неговитѣ представители. Ето излиза старъ работникъ изъ кристалната работилница, принадлежаща на сѣдящия на естрадата въ праздничното настроение основатель на музея, графъ Шамбренъ. Докладчика чете заслугитѣ на награждаваемия: родилъ се е въ 1830 г. постѫпилъ въ фабриката въ 1840 г., т. е. 10 годишенъ, работникъ, добъръ домакинъ, настанилъ е дѣцата си въ качество на работници— и въ 66-та си година трѣбва още да работи, за да може да подържа съществуванието си. Ето единъ и още единъ работникъ — все отъ сѫщата работилница—и сѫщата тази история: 50—60 годишенъ непрѣкъснатъ трудъ, а въ резултатъ, като погледаме па пестеливостьта и трезвеностьта на този животъ отъ день въ день, работника утрѣ има съ що да си купи хлѣбъ, като го гътне нѣкоя болѣсть. Старцитѣ, между това, дефилиратъ, а докладчика, „маститня економистъ“, чете тѣхнитѣ служебни списаци. Блестящата аудитория награждава всѣкой отъ тѣхъ съ аплодисменти самъ президента на републиката поема тѣхнитѣ рѫцѣ и имъ врѫчва медали и книжки, които имъ даватъ право на пожизнена пенсия. Всичкитѣ тѣзи биографии приличатъ една на друга, като двѣ капки вода. Вниманието се притѫпява. Но ето, то пакъ като че ли се оживява и до насъ достигатъ думитѣ: „Пенканонъ (име на работникъ) служи въ сенъ-габенската фабрика за огледала и химически продукти. Постѫпилъ е въ фабриката на 12 г. и е работилъ въ нея 61 година. Сега е на 73 г. и продължава да работи. Надаренъ е съ прекрасно здраве и съ голѣма професионална ловкость; той се употрѣбява преимуществено за трудни работи, за които трѣбва сила, пъргавина и смѣлость и може да се каже, че той е далъ най голѣма сума трудъ, каквато може да се иска отъ работника“. Залата гърми отъ аплодисменти, старика съ дълбокъ поклонъ приема медала и книжката и отива на страна. Нему още малко остава да живѣе; ще се мине година-двѣ, а на неговия гробъ „мастития економистъ“ ще напише съ златни букви: „може да се каже, че той е далъ най голѣма сума трудъ, каквато можи да се иска отъ работника. И това е всичкото, което ще остане отъ живота на човѣка.

Залата продължава да ехти отъ аплодисменти. А азъ си спомнямъ думитѣ отъ речьта на Жюлъ Симонъ, която той произнесе въ деня на откриването на „Социалния Музей“: „въ Парижъ има три велики учреждения. На фронтона на едното отъ тѣхъ — „Националната Библиотека“ — може да се напише: „тукъ се обучаватъ;“ на фронтота на другото — Лувра: „тукъ се наслаждаватъ“; а на фронтона на „Социалния музей“ ний ще напишемъ: „тукъ се любятъ“. Страшна е тази любовь, а, впрочемъ, може би и не страшна.

Минаха се двѣ години. Този пѫть награждаватъ селскохозяйственитѣ работници, но безъ помпи и старцитѣ много не тревожими. Събрали се само представителитѣ на селскохозяйственитѣ синдикати, т. е. едритѣ чокои, учени и министри. Пакъ сѫ чели послужнитѣ списъци: „Диаръ (име на работникъ), на 7 год. е постѫпилъ въ Haut Bousson; сега той е на 71. и е все на това мѣсто. Господаритѣ сѫ се смѣнявали три пѫти: следъ бащата дошелъ синъ, после зеть, после внукъ; дохаждали сѫ и хубави и лоши времена; културата се е мѣнявала нѣколко пѫти. — Диаръ вѣрно оставалъ на своя постъ и неговата заплата никога не се е повишавала отъ 350 л. годишно“. „Лейлиранъ има 66 години отъ какъ се е родилъ, по-вече отъ 55 години е работилъ въ сѫщата тази ферма. Работната му заплата се е състояла отъ 70 ст. на день въ пари, право на живение въ малка кѫщица, едно малко количество картофи и хлѣбъ, които господаря му е давалъ отъ добрина, като е гледалъ на плодородието.... Има 12 дѣца“. Твърдѣ се е очудилъ, когато сѫ му казали, че е представенъ за награда. Дълбоко вѣрующъ католикъ, той не е мислилъ, че е достоенъ за награда на този свѣтъ, заради това, че не е испълнилъ своя дългъ, всичкия свой дългъ. Неговото право за награда може да се формулира въ двѣ думи: бѣденъ, дългъ, честенъ животъ, пъленъ съ трудъ, бѣдно, многочислено и честно потомство.

Дълго е челъ още докладчика, единъ отъ главатаритѣ на селскохозяйственитѣ синдикати. Но ний по-нататъкъ нѣма да отиваме—

намъ ни е достатачно и това. Не струва ли ви се, читателю, че такава премия е ни пò-вече ни пò-малко, като премия на крепостничеството?

Прев.: **А. А.**

КОМИТА.

Поема отъ **Церковски.**

Блѣсти луната отъ въстокъ,
Пилѣе блѣди си лѫчи
По тюрмения зидъ широкъ —
Циментна скала, що стърчи
По срѣдъ чутовний рухналъ градъ,
Сама до стръвний Янтринъ брѣгъ.
Високъ, извитъ е горѣ той,
Край него бавно часовой —
Като барсъ на кърви настървенъ, —
Бди, ходи всѫдѣ нощь и день,
Катъ привиденье или лудъ,
Лови той тайно всѣкой звукъ
И всѣкой шопотъ го смущава,
Наврѣдъ той ходи, назидава,
И злото време да убий
По нѣвга тихо се отбий
До малкий пенжаръ, обкованъ
Съ желѣзни прѫчки, и залянъ
Съ калай въвъ камъкъ, здравъ гранитъ —
И тамъ потуленъ, таенъ, скритъ,
Подслушва тихо разговора
На тия, що се въвъ затвора.

Катъ риби въ рибница дълбока,
Въ тъмница мрачна и широка,
Лѣжатъ затворницитѣ сбити
Единъ у други до стѣнитѣ!
Студени, мрачни сѫ они,
По тѣхъ се капчици набиратъ,
Следятъ ги нѣкои съ очи
Какъ бързо, бързо тѣ извиратъ,
Растатъ, натѣгатъ и тогасъ
Се спущатъ бързо тѣ надолу
И се разбиватъ съ шуменъ гласъ
На нѣкой вратъ иль мѣсто голо.

Ще да ме хване и измъкне
Навънка, посредъ дива сганъ,
По средъ безброенъ народъ сбранъ, —
Ще бѫдѫ, братя, азъ убесенъ
Като разбойникъ зълъ, нечестенъ! . .
Катъ чуха тѫжнитѣ слова
Затворницитѣ удивени —
Склониха всичкитѣ глава
И още крѫга си стѣсниха
Край мѫченика изнуренъ,
Край този момъкъ буенъ, младъ,
Предъ малко чуждъ, а сега братъ
На всички въ тѣсния затворъ: —
Тѣ впиха въ него остаръ взоръ
И всѣкъ пожали да ознай:
Отъ гдѣ е той, отъ кой е край?
Съ коя се й чета подвизавалъ,
Въ колко битки се й сражавалъ
И колко врага е заклалъ,
Дордѣ е падналъ и предалъ.

Тогава младия юнôшъ
Моминско лице си исправи,
Въ него грѣе сила, мощь —
Блѣстятъ пречиститѣ му нрави,
Душа открита и спокойна,
Пречиста, за любовь достойна,
И идеалътъ му свещенъ
Е явно тамъ изобразенъ.
И почна тихо: „Вий желайте
Отъ гдѣ съмъ мене да ознайте! . .
Навѣрно въ тозъ подземенъ свѣтъ
Заведенъ вечъ е този редъ,
И, може би, презъ всѣка нощь
Слушате все пò-новъ разсказъ
И азъ покоренъ тукъ на васъ,
На ваш'та воля подчиненъ —
Започвамъ, слушайте и менъ:

Отъ прости хора съмъ роденъ.
Въ едно село подбалканско
Порастохъ. Игото душманско
Отъ рано йоще проумѣхъ;
Веднъждъ, не зная какъ, се сбрахъ
Съ апостолъ нѣкакъвъ народенъ
И той ми вдъхна духъ свободенъ,
И жажда зарадъ другъ животъ,
Умраза къмто злий хумотъ
На варварина. Отъ тогасъ

Наста за мене свѣтълъ часъ!
Свободно време азъ намирахъ,
Съ другари вѣрни се сьбирахъ
Въ зимници хладни и студени,
И съ тѣхъ по всѣко нощно време
Игра съ пушки ний учихме
И сабли остри да въртимъ —
И, кога всички изучихме
За боя нужния тахлимъ —
Аберъ пратѝхме за войвода
И бунтъ дигнàхме за Свобода!
О бунтъ! . . . не искамъ да расправямъ
Подробно всичко за товъ день,
Вий знайте, не се азъ съмнявамъ,
Че сте комити като менъ;
И оня трѣпетъ на сърдцето,
И оня пламъкъ на лицето,
И сълзитѣ по бузи блѣдни —
Извѣстни ви се въ тѣзъ последни
Минути скрѫбни на раздѣла,
Кога се родъ съсъ родъ прощава,
Кога душата въскипяла
Прелита, свѣта обладава,
И е готова да презрѣ
Всичко, спокойно да умрѣ
Въ балкански диви висотий.
О, знайте всичко това вий! —
И азъ съмъ склоненъ да го мина,
Или пъкъ скратя на полвина,
И пò-нататакъ, за Балкана
Разказа тѫженъ да подхвана.

О, за Балкана! . . Въ него азъ
Почувствахъ, що е болѣсть, страсть,
Любовь, надѣжда, мѫка, страхъ,
Пакѫла, рая, правди, грѣхъ,
Горчиво, сладко, — най подиръ:
Въвъ него бѣше цѣлий миръ
Събранъ за мене. Въ трийсетъ дни
Азъ прѣживѣхъ го, и сега
Спокоенъ, миренъ, въ младини
Преситенъ, даже безъ тѫга —
Къмъ смърть ще ида безъ боязънъ,
Не щѫ да мигна отъ съблазънъ —
Вѫжето тихо ще прегърна! . .
Но нека малко се повърна
Назадъ, къмъ тѫжния конецъ

На нашта чета, що хитрецъ *)
Единъ измами и остави
Въвъ мънастирскитѣ дъбрави.

За манастиря зная азъ,
Че всѣкой вече тукъ отъ васъ
Е чувалъ нѣщо, но всѣ пакъ
Той бѣ до дъно разоренъ.
Нощъ първий день го обкрѫжиха
Дивитѣ орди на пашата;
Бѣ всѣкой читакъ обрѫженъ.
А тамо горѣ надъ стѣната
Безброй черкези се явиха.
Тѣ първи огънь ни откриха, —
Баши-бозуци задъ тѣхъ скрити,
Очакватъ края на борбата,
За да се спустнатъ отъ стѣнитѣ
За тлѫсти плячки и обиръ
На клѣтий рухналъ мънастиръ.
Ний вѫтрѣ. Дупки въ стѣнитѣ
За пушкитѣ сме си открили,
Гърмимъ. Куршуми къмъ скалитѣ
Лѣтатъ, но нѣма нови сили
На помощь нази да престигнатъ,
Духътъ ни падналъ да повдигнатъ,
И съ нови сили ударъ смѣлъ
На врагътъ мощенъ да дадемъ,
И къмто завѣтната целъ
Да идемъ, да се отървемъ.

О нѣма! . . . Цѣли деветь дни
Крѣпихме силитѣ си малки
И най подиръ станахме малки
Мравки, оставени едни
Съсъ левъ грамаденъ да се борятъ,
Султанский яремъ да съборятъ! . . .
Да, малко бѣхме. Въ осмий день
Войвода бѣше услѣпѣнъ
Отъ взривъ барутенъ, но безъ пира . . .
Борбата никакъ не прѣстана —
Викнахме бързо Бачо-Кира,
Войвода той на нази стана.
Той бѣше здравъ и плѣщестъ мѫжъ,
Съ вѣра силна и голѣма

---

*) Ст. Стамболовъ, единъ отъ първитѣ организатори на Бѣло-Черковската чета, въ време на излизанието ѝ хитро се престори за изгубенъ, и по тоя начинъ остана живъ и далеченъ зрителъ на геройската деветодневна борба на четата съ безбройнитѣ Фазлж-пашови полчища въ Дрѣновския мънастиръ.

И въ самий огънь не веднѫжъ
Духътъ ни падналъ убодрява
Съсъ пѣсенъ, иль съсъ сладка речъ,
И ний цельта си не далечъ
Чрезъ душитѣ му сме виждàли,
И нашитѣ свѣтли идеали
Стояха сбѫднати у насъ!
Настанеше ли сгоденъ часъ
Въ бой съсъ пушка или мечъ —
Той спущаше се и далечъ
Врагътъ подъ скалитѣ потиря,
И пакъ се връща въ мънастиря.

Кога пашата забелѣза
Усилията си безплодни —
Испрати човѣкъ, той ни каза:
Признавамъ, хора сте народни,
Но ваш'та силица е малка,
На тѣзи орди сте игралка,
Кои пашата днесъ привѣжда;
Той има силна въ тѣхъ надѣжда
И днесъ, иль утрѣ изподиря.
Ще плавне въ огънь мънастиря;
За то, за вази да й добрѣ
И мънастиря да се спази —
Ще бѫде много пò-добрѣ
Да послушате сега нази:
Спокойно да се предадете,
Ни косъмъ отъ вазъ ще да сгѣти!“

Тогава гордия войвода по стѣнитѣ
Въ скалитѣ погледи си стрѣлна
Извика; смърть или свобода!
Набръчка кожата си челна
И на момцитѣ свои млади
Да се приготвятъ знакъ подади,
За нова кървава борба
Съсъ пашовата зла орда.
Момцитѣ вече отмалели,
Но при товъ сладъкъ гласъ трѣпнàха
Събраха сѣтни сили смѣли
И боятъ първи тѣ почнаха.
Крушумитѣ имъ залѣтяха
Отъ срѣща. Викове, тогавъ
Зачу се зълъ гръмовенъ гласъ,
Като че скала се събаря, —
Облада синца ни ужасъ.
„Топъ иматъ!“ — всѣки изговаря
И полетата

На мънастиря, заплющѣха;
И свѣтна нѣщо въ мрачинитѣ
Лица ни блѣди озарѣва,
Обръщами се, мънастиря
Гори, запаленъ исподиря,
И синца викаме тогазъ:
Наста за нази сѣтний часъ!.
Простихме се. Не бѣше вечъ
Възможно битка да следимъ,
Отъ черковата не далечъ
Събрани вкупъ сме и мълчимъ, —
Врагътъ край нази наближава,
Неволно плѣнъ ни застрашава,
А сила нѣма за борба —
И свири нашата трѫба
На бой ни кани, вси юнаци
Исчезватъ въ ближнитѣ гастаци.....

Тогава дивитѣ черкези,
Катъ вълци гладни се спустнаха
Презъ мънастирскитѣ пролѣзи
И сѣчь, и обири почнàха:
На одаитѣ калугерски,
На олтаритѣ мънастирски;
Трошатъ кандила и икони,
Ругаятъ нашитѣ закони,
Въртятъ очитѣ на светцитѣ,
Що сѫ писани по стѣнитѣ; —
И, ако черенъ калугерь
Случайно негдѣ имъ се пречне,
Хващатъ го, мѫки безпримеръ,
Злодейства страшни, не човѣчни,
Надъ него вършаше спокойно
Туй племе мрачно, недостойно.
Следъ сѣчь и огънь-най подирь,
Тамъ, гдѣто бѣше мънастиръ,
Следъ четири деня се превърна
На пепелище. Самъ стѣнитѣ,
Стърчаха скрѫбно подъ стѣнитѣ,
И гробенъ пустошъ ги обгърна.....

Това за тѫжния конецъ
На нашта чета въ мънастиря,
Сега съсъ мене, чужденецъ,
Що стана, чуйте най подиръ.

Бѣгàхъ въвъ тази сѫща нощь —
Зарѣзахъ клѣтва, що да сторя?.....
Барутъ се свърши, нѣма ножъ,

Съ рѫцѣ не мога да се боря
Срѣщу пълчище разярено,
На кръвь, на мѫки настървено,
А менъ — да кажа не е грѣхъ —
Отъ мѫки страшно бѣ ме страхъ,
А не отъ смъртьта. Нея азъ
Очаквахъ почти всѣкой часъ.
И искахъ съ крушумъ или ножъ
Да умра минутно, изведнъжъ,
Спокойно, даже и засмѣно. . . . .
Но не било е тъй решено:
На пукъ на моето желанье
Връхъ тѣлото ми изнурено
Нечути звѣрства си вършиха
Нечути чувствувахъ страданья,
Кога въ гора ме уловиха. . . .

Задрѣмахъ бѣхъ надъ рѣчний брѣгъ —
Не бѣ възможно да не дрѣмя —
Недѣля цѣла моя зракъ
Не бѣ почивалъ. Презъ туй време
Врагътъ се тихо приближилъ,
Отъ врѣдъ добрѣ ме окрѫжилъ
И азъ се будихъ, кога вечъ
Надъ мене бѣше дигналъ мечъ
И врагъ съсъ погледъ ме следеше
Рѫка ми гърлото душеше,
И клупъ превитъ отъ ремакъ ягкъ
Премѣтъатъ бѣ на моя вратъ
Азъ скочихъ, но, уви! миналъ
Часътъ на моето спасенье.
И тука що съмъ истрадалъ,
Какво бѣ моето смущенье? —
Да ви исказвамъ ще е блѣнъ,
Недѣйте иска туй отъ менъ.

Върза̀ха ми плѣщитѣ здраво,
Назадъ рѫцѣтѣ ми извиха,
Съсъ нѣщо яко и кораво,
Дестина пѫти ги обвиха,
И после съ викове гръмливи,
Катъ звѣръ ме дръпнаха и напредъ
Тръгнахъ и азъ на своя редъ
Предъ враговетѣ си щастливи.
Триумфъ, навѣрно, бѣ това
За тѣхъ. И моята глава
Догаждахъ нѣкакъ, че е скѫпа
За враговетѣ безсърдечни;
По пѣснитѣ имъ безконечни

Догаждахъ азъ, до колкото мога,
Че те ме взеха за войвода.
И стжпвахъ бавно. Въ тоя часъ
На срамъ, на подло унизенье —
Не чувств'ахъ никакъ огризенье
На съвѣстьта си. Даже азъ
Се виждахъ гордъ, съ веселъ ликъ,
Съсъ честолюбье повишено
И — нека ми е позволено
Да кажа: — даже и великъ!
Това не първий пжть испитахъ:
Следъ бѣди, или следъ мжченье
Настава равновѣсе у мене,
Когато подлий страхъ стжпвахъ,
Или пъкъ въ своитѣ очи
Порастваxъ бърже. И сега —
Макаръ врагътъ ми да гълчи,
Макаръ въ тѣжка бѣхъ бѣда —
Пакъ не изгубихъ смѣлостьта
И царь се чувствовахъ на свѣта.

На равнинка изведоха менъ,
Не бѣхъ до толкозъ изнуренъ,
Но жажда страшна ме горѣше,
Въ уста язикъ ми се лѣпеше;
Но нѣма вода и не бѣ
Възможно отъ тѣхъ да попрося,
Защото твърдѣ близо бѣ
До умътъ: ножъ да си испрося!
Напредъ! И моитѣ джелати —
Следъ кратакъ съвѣтъ по между си, —
Решиха съ двама непознати
Тозлушки, или баши-бозуси —
Да ме испратятъ надъ скалата
И ме представятъ на Пашата.
И тѣзи двама въ този часъ
Дръпнаха мойта връвъ на горѣ
Но чуха вика нѣкой гласъ:
Задъ тѣхъ по турски имъ говори
Единъ бабанко, що се грѣй
На огънь буенъ, що накладенъ —
Какъвъ бѣ той! — паша иль бей? —
Не зная, но личеше явно
По своитѣ златни скжпи дрѣхи,
Че е извѣстно лице главно.
Той каза нѣщо, тѣ ме спрѣха
О, господи, отъ този часъ
Се мойтѣ мжки започнаха!

И даже опитенъ едва
Би можалъ каза, че въ това
Тѣло душата обитава —
До толкосъ вцѣпенъ бѣхъ тогава!

Но вѣра нѣма въвъ агата,
Минава време, той изново
Се вдигна, стѫпва по трѣвата,
Мръщи си челото сурово,
И пакъ до менъ се приближава
Пакъ гледа, дебне, наблюдава :
Не щѫ ли мрѫдна нѣкакъ азъ,
Не щѫ ли око да открия? —
Та съ нови мѫки той самия
Да ме обсипи въ тоя часъ.
Лѣжа, не мърдамъ вцѣпененъ,
Съсъ ножъ агата е надъ менъ,
Ще ме завърши ! — мисля азъ
Ще ме убие ! . . . . Въ тоя часъ
Изново той си ножъ заби,
Изново. . . но се усъмни,
И грабна огънь загори
Краката ми, но нѣма пакъ
Отъ менъ въздишка, нето знакъ.

Тогава дръпна се агата
На пиръ, край огань, съ другари;
Отъ табакера съ позлата,
Вие цигари следъ цигари.
И псува бѣсно той раята,
Че му разваля рахатлѫка:
— О нѣма, нѣма агалѫка! .
Той вика гнѣвно и къмъ менъ
Поглежда страшно разяренъ
Глава си клати, рѫцѣ пери,
Брада се друса и трѣпери,
А азъ тръпна кървавъ, блѣдъ,
По тѣло трѫпки, като ледъ —
Минаватъ, нижатъ ми сърдцето
И шепна, помощь отъ небето
Неволно искахъ. И смъртьта
Очаквахъ, чакахъ си часа.
По-после стихна шумъ и пѣсень.
Агата млъкна, азъ несвѣсенъ
Око отварямъ и завчасъ
Го склопихъ. Видѣхъ тамъ тогасъ
Агата почти че задрѣмва,
А пъкъ до него йощъ отдавна
Заспали другитѣ двамина:

Във мене лъчъ надѣжденъ плавна!..

Лѣжахъ тъй още почти часъ
И тукъ не мога ви исказа,
Какво съмъ чувствувалъ тогасъ,
Каква безмѣрна, зла умраза
Въ гърди ми страдни се бореше
И като вулканъ тамъ кипѣше
Мщенье. Уви! таквазъ жажда
За кръвъ душманска, никога
Не съмъ тъй чувствалъ катъ сега.
Предъ два-дни макарь да се бихъ,
Но тамъ врагътъ си азъ щадихъ;
Той, струва ми се, бѣ невиненъ,
Макаръ че бѣше тъй безчиненъ
И тъй злораденъ. Но повтарямъ:
Не смѣтахъ мои врагове
Султановитѣ родове,
А самий Султанъ. Въ този часъ
Да имахъ сила или власть —
Безъ капка милость, или жалъ,
Навѣрно всички бихъ исклалъ.
О, силно бѣше туй презренье,
Наравно съ моето мъченье,
Но не, то горѣ, горѣ бѣше!
То мене мъчеше, горѣше,
Четворно колкото по снага ми
Отъ ножа кървавитѣ рани.

Азъ шавнахъ и то първи пѫть,
Отъ какъ вразитѣ ме пребиха;
Отворихъ очи, видяхъ спатъ
Агитѣ мои. И тогива
Помѫчихъ се да стана азъ,
Не мога, кръвьта ми истѣкла,
Съсирила се и запекла...
О, туй е моя сѣтенъ часъ!
Азъ близо вечъ си виждамъ края,
Но уви, колко ще страдая
И ще се мѫча — туй не зная.
И въ тѣзъ минути иступленъ,
Съ тази горѣстна тѫга —
Какъ много ми се щѣше менъ
Да сграбча нѣкоя снага
На ближенъ нѣкой мои братъ,
Или далеченъ, непознатъ,
И тъй душа си да излѣя,
Па после некъ ме завладѣе

Смъртьта, и моитѣ душмани
Да се посмѣятъ надъ трупа ми.
Но нѣма никой. Тишина
Владѣй наоколо гробовна,
Салъ хѫркатъ тамо отстрана
Вразитѣ мои, до тѣхъ стовна
Съ вода. Но могѫ ли, и какъ
Да вдигна рѫка или кракъ,
Да идѫ и да утоля
Жадъть си, та кощѣ се мрѣ,
Да се умира моментално.

О, колко бѣше това малко
За менъ въвъ оня сѣтенъ часъ;
Колко се мѫчихъ клѣтий азъ
За капка вода. По̀-подиръ
Азъ не останахъ тъй на миръ:
Изново почнахъ съсъ краката
Да шавамъ, дигамъ си рѫката
И виждамъ, че тя се раздвижи,
Но нѣщо въ кръста злѣ ме нижи;
Той гаче ли е вкамененъ:
До камъкъ чини ми се менъ
Упрѣнъ и върванъ е въ вѫже
Да мрѫ тъй, както си лѣжа.
Отъ туй напрасно се бояхъ,
Следъ малко впълно проумѣхъ,
Че е измама на умътъ;
Тогава азъ за сѣтенъ пѫть
Шавнахъ усилно и завчасъ
На нозетѣ се укрепихъ
И съ бавни стѫпки се тогазъ
До врага спящий приближихъ.

И тукъ разказа ще скратя;
Ще трѣбва време доръ искажа
Оная скръбь, тревога, грижа —
Коя сърдце ми налѣте
Въвъ тазъ решителна минута.
Азъ стѫпвамъ, сърдцето ми тупа,
Крака се люшкатъ, тъмнѣй зракъ,
Като въвъ нѣкой нощенъ мракъ —
Но пакъ до врага се допрѣхъ,
Изтеглихъ ножа на агата,
И сѣтни сили катъ събрахъ,
Рѣзнахъ го мѫжки по главата!
Тогава бърже и онѣзъ,
Що звѣрски мѫчиха ме днесъ —
Прободохъ, ножа завъртѣхъ

Въвъ тѣхни рани, и безъ страхъ
До стовната се приближихъ,
Дигнàхъ я, мѫжки вода пихъ!....
До колко пилъ съмъ азъ не зная,
Но бързо сѣтихъ, че страдая,
И силитѣ ме изоставятъ,
И сълзитѣ ме злѣ задавятъ,
И после мракъ! . . . Въ този часъ
Паднàлъ съмъ азè въ несвясъ . . .

(*следва края*).

РАБОТНИЧЕСКИЯТЪ ВЪПРОСЪ ВЪ БЪЛГАРИЯ.

(Къмъ оборванията на социализма у насъ).

отъ **Д. Благоевъ.**

(Край).

Следъ освобождението почнува се въ България едно коренно измѣнение въ общественитѣ отношения, вследствие революцията въ начинитѣ на производството. Въ миналата часть на статията видѣхме, какви отношения се създаватъ въ областьта на обработвателната индустрия. Тука ще се занимаемъ съ общественитѣ отношения, които изникватъ въ земледѣлческото стопанство. Като пристѫпяме къмъ този въпросъ, бързаме да се признаемъ въ една голѣма мѫчнотия, която ни се испрѣчва при изследването на економическитѣ явления въ България. Мѫчнотията се състои въ туй, че нѣма у насъ сгрупирани статистически сведения. Както знаемъ, последнитѣ сѫ не само оскѫдни и непълни, но и расхвърлени, и изследовательтъ трѣбва да ги събира и групира самъ. Тази работа не е лесна, особено въ земледѣлческия въпросъ, който е много по-сложенъ и явленията по сплетени, отколкото въпроса за обработвателната индустрия. Ако статистическитѣ сведения за последната сѫ оскѫдни, то, се разбира, тѣ сѫ още по-оскѫдни въ земледѣлческия въпросъ. Впрочемъ, трѣбва да се има предъ видъ, че нашата цель не е да пишемъ подробенъ очеркъ на земледѣлческия въпросъ у насъ, а е, като покажемъ несъстоятелностьта на оборванията, които се правятъ на социализма у насъ, да установимъ посоката на економическото развитие на нашата страна. А за тая цель статистическитѣ сведения, които разполагаме и които ще приведеме, сѫ достатъчни.

Въ земледѣлческото производство у насъ следъ освобождението стана сѫщинска революция. Преди освобождението въ него господствуваше семейно-задружната и чифлишката система. При нея земята е била въ рѫцѣтѣ или на чифликчитѣ, които обикновенно сѫ биле турцитѣ, или е била владѣние на семейнитѣ дружини, които сѫ я обработвали и сѫ се ползували отъ продуктитѣ колективно. Чифлишкитѣ стопанства въ турско време се основаваха на едни отношения, които сѫ близки до ония на крепостничеството. Къмъ едни отъ тѣхъ сѫ бивали прикрепени, привързани по нѣколко села, които биле длъжни да обработватъ чифлишкитѣ земи на беюветѣ и пашитѣ „ангария“. Други чифликчии сѫ раздавали земята на селското работно население да я обработва на исполица, но обикновенно на „кесимъ“, при което „кесимджията“ се овързвалъ съ всевъзможни задължения спрямо землевладѣлеца[1]). Семейно-задружното селско стопанство представляваше едро земледѣлческо, основано на колективния трудъ и на колективното владѣние орѫдията на труда и на колективното ползувание отъ продуктитѣ. Изобщо, до освобождението въ земледѣлческото производство господствуваше системата на натуралното стопанство, при което размѣната е имала второстенно значение, а паричната размѣна съвсѣмъ нищожно. Семейно-задружното стопанство представляваше една колективна единица, която сама е удолетворявала почти всички свои нужди. Чифлишкитѣ стопанства, обработвани съ примитивни начини, служиха сѫщо главно за удовлетворение нуждитѣ на владѣлцитѣ имъ, на тѣхнитѣ свити и хареми. Естественно е, че при тѣзи форми на землевладѣнието и на производството паричната размѣна не може да сѫществува и да се развива.

Следъ освобождението, обаче, нищо почти не остана отъ старитѣ форми на владение и начини на производство. Най-първо пропада чифлишкото стопанство. Едни отъ чифлишкитѣ земи бидоха още при самото освобождение завладѣни отъ селенитѣ и градскитѣ жители, други, останали безъ стопани, вследствие избѣгването на беюветѣ и пашитѣ, бидоха обявени държавна собственость, трети държавата откупи отъ чифликчиитѣ и ги продаде на селското население, както напримѣръ въ Кюстендилско[2]). Отъ друга страна, още отъ първитѣ години на освобождението почнува се разлагането на семейно-задружното стопанство. Разлагането на последното е вървѣло отъ освобождението насамъ тъй crescendo, че днесь то е на окончателно изчезване[3]). Споредъ сведенията, събрани отъ комисията, избрана отъ IV конгресъ на Работническата Социалъ-демократическа Партия, за изучване земледѣлческия въпросъ въ България, 64 села, отъ най-различни мѣста на България, изъ които сѫ дадени сведения, въ 43 села семейно-задружното стопанство съвсѣмъ е изчезнало, въ 19 е на изчезвание, като се срѣща на 100 — 150 кѫщи отъ 2—5 стопанства и само въ двѣ села се срѣща въ повече стопанства, но и въ тѣхъ то явно отива къмъ разложение[4]). Тѣ въ сѫщность и не сѫ такива семейно-задружни ступанства, каквито бѣха до освобождението; тѣ сѫ селски домакинства, които се състоятъ отъ баща и синове и едни отъ които се распадатъ веднага следъ смъртьта на бащата, а други даже при живота на последния. Изобщо семейно-задружното ступанство днесъ бърже се разлага, което се признава и отъ буржуазнитѣ изследователи[5]). Ако тукъ-тамъ още се срѣща, това потвърдява само онази истина, че дълго време следъ разложението на старитѣ форми на владѣние и начини на производство остатъци отъ тѣхъ продължаватъ да сѫществуватъ въ мѣстности затѫнтени, отдалечени отъ пѫтнитѣ съобщения и вследствие на това бавно засѣгвани отъ новитѣ растящи влияния. Но и тѣзи остатъци веднага изчезватъ, щомъ се вмъкнатъ въ мрѣжата на пѫтнитѣ съобщения и особенно на желѣзопѫтнитѣ. Нашата страна е малка, селата сѫ на близки разстояния едно отъ друго и отъ градскитѣ центрове, та за туй влиянията на новитѣ економически явления лесно се предаватъ, особено съ разширението на желѣзопѫтнитѣ линии. Съ разширението на последнитѣ неизбѣжно изчезватъ и последнитѣ остатъци отъ старата семейно-задружна система.

---

[1]) Гл. Маковъ, Виды крѣпостничества въ Болгаріи въ турецкое время. Москва 1878 год. Вижъ и К. Иречекъ, Исторія Болгаръ. Одесса 1877 год.

[2]) Гл. Докладъ на Комисията по изследвание на въпроса за чифлишкитѣ земи въ Кюстендилско „Държавенъ вѣстникъ“ за 1880 год.

[3]) Гл. моитѣ статии „Литературни бѣлѣжки.“ сп. „День“, год. II кн. III и IV.

[4]) За жалость Анкетната Комисия на Работническата Социалъ-демократическа Партия не можа да довърши своитѣ издирвания, поради голѣмитѣ мѫчнотии, които представляваше такъвъ изучване. Главното е, че партията нѣма навсѣкадѣ по селата свои организации и, главно, лица, достатъчно подготвени и опитни за събирането на нужнитѣ сведения. Поради това, по-

Съ унищожението на чифлишкото и семейно-задружното ступанства България стана страна чисто дребно-земледѣлческа. Земята се освободи отъ старитѣ връзки и стана свободно владѣние на дребнитѣ производители. Голѣмитѣ и колективни ступанства се разпаднаха на множество дребни. Економическата еволюция не се спрѣ, обаче, на туй. Както видѣхме по-горѣ, дребното производство е необходимо предварително условие за развитието на капиталистическото. То, дребното производство, само носи въ себе си елементитѣ на собственното си разрушение и при извѣстна степень на развитието се унищожава. Ние по-горѣ видѣхме, какви голѣми слабости съдържа въ себе си дребното производство, които сѫ причина на неговото разрушение. Безъ да повтаряме казаното вече, тука ще споменемъ, че у насъ следъ пропаданието на старитѣ форми въ земледѣлческото производство земята се раздроби на много малки ступанства. Най-важното е, че при дребния начинъ на производство въ земледѣлието земята все повече и повече се раздробява на микроскопически парчета, даже не сгрупирани, а расхвърляни на далечни растояния. По тази причина селскитѣ дребни ступанства все повече отслабватъ. Отслабванието на дребнитѣ селски ступанства ги прави вече неспособни да удовлетворяватъ собственнитѣ си нужди и нуждитѣ на ступанитѣ съ собствени срѣдства, а ги кара все повече да прибѣгватъ до размѣната и главно до паричната размѣна. При тази степень на развитие паритѣ ставатъ необходими за дребнитѣ селски ступани,

---

лученитѣ сведения сѫ непълни, на много въпроси лицата, до които комисията е испратила въпросника, не сѫ отговорили и, както казано, излѣзе, че по такъвъ начинъ е невъзможно да се направи една анкета по земледѣлческия въпросъ у насъ толкосъ удовлетворителна, щото да има смисълъ продължението й. При всичко това, нѣкои отъ полученитѣ сведения сѫ интересни и тука ще се въсползуваме отъ тѣхъ.

[5]) гл. „Думи и Дѣла“ отъ Ив. Ев. Гешовъ, статията за „Земледѣлческитѣ задруги въ България.“

паричнитѣ срѣдства играятъ вече главна роля въ селското стопанство. Но селскиятъ ступанинъ може да добие пари само чрезъ размѣна на своитѣ продукти за тѣхъ. По такъвъ съвършенно естественъ начинъ дребното земледѣлческо ступанство у насъ отъ натурално се преобърна въ размѣнно, т. е. въ стоково, при което дребниятъ производитель произвожда не за непосрѣдственното удовлетворение на своитѣ нужди, а за размѣна. При раздробяването на селскитѣ ступанства, което е неизбѣжно при дребния начинъ на производство, тѣ вече не могатъ да изработватъ всички необходими за селскитѣ домакинства предмети; повечето отъ тѣхъ трѣбва неизбѣжно да ги добиватъ чрезъ размѣна, като продаватъ една часть отъ земледѣлческитѣ си продукти, която часть толкова по-голѣма става, колкото повече ослабватъ ступанствата. Съ други думи, систематическото ослабване на селскитѣ ступанства, неизбѣжно при дребния начинъ на производство, все повече ги преобръща въ производители на стоки. Но отъ този моментъ се почва пропадането му. Економическата еволюция отново революционизира производството.

Описаната еволюция би била много по-бавна, ако не влияха други силни фактори върху хода ѝ. Но както видѣхме, единъ отъ тѣзи силни фактори се явява държавата. У насъ последнята още отъ самото си основание се явява едно размѣнно ступанство, за което паричнитѣ срѣдства сѫ най-важни отъ всичко. Най-голѣмата часть отъ тѣхъ тя ги взема отъ земледѣлческото население. Нашата държава взима данъкъ върху земята и сградитѣ повече отъ 20,000,000 лева. Раздѣлени тѣзи 20,000,000 лева на 400.000 самостоятелни ступанства, колкото днесъ сѫ останали, то се получава, че всѣко ступанство трѣбва да плаща по 50 лева на година данъкъ само върху земята и сградитѣ. А за да се искаратъ 50 лева потрѣбни сѫ 10 — 12 уврата земя. Но у насъ, вследствие раздробването на земята, селскитѣ ступанства не могатъ да иматъ повече отъ това количество земя. Ясно е, че тѣзи ступанства сѫ принудени отъ нашата държава да продаватъ продуктитѣ си за удовлетворение на исканията ѝ. По такъвъ начинъ нашата държава, съ всички свои учреждения, се явява оня силенъ факторъ, който кара нашето селско ступанство да се преобръща въ размѣнно, въ стоково. Къмъ него се прибавятъ и други силни фактори. Ние вече видѣхме, какво е влиянието на желѣзницитѣ и на фабричното предилно-тъкачно производство върху дребното земледѣлческо производство. Но еднажъ станало стоково, дребното земледѣлческо производство захваща да пропада.

Не се изминаха нито десетъ години отъ освобождението и вече, поради казанитѣ причини, у насъ се почна пропадането на земледѣлческитѣ ступанства, пролетаризирането на земледѣлческото население и концетрирането на земята въ по-малко рѫцѣ и въ поедри ступанства. И наистина, споредъ изследванията на Леона Ламушъ, основани на официални български сведения, комбинирани съ ония на „Резултати отъ преброяването“ въ 1893 год., въ България е имало самостоятелни ступани собственници:

въ 1888 год.	529,779 души
„ 1893 „	416.199 „
	— 113,580 „ [6]

Така че, въ единъ периодъ само отъ петь години числото на собственицитѣ ступани се е намалило съ 113,580, т. е. съ 21.5%. Очевидно е, че най-голѣмата часть отъ тѣхъ сѫ се преобърнали въ несобственници, сѫ увеличили числото на ратаитѣ, на наемническата класа. Това се потвърдява и отъ факта, че за двѣ години числото на „слугитѣ и помощницитѣ“ въ земледѣлието се е увеличило на 26.2%. И наистина, „слуги и помощници“ е имало:

въ 1891 год.	715,368 души [7]
„ 1893 „	955,285 „ [8]
	+ 239,917 „

Това, отъ една страна, намаление числото на самостоятелнитѣ ступани, а отъ друга — увеличение числото на несамостоятелнитѣ, на „слугитѣ и помощницитѣ“, ясно свидѣтелствуватъ, че земята се концентрира въ по-малко рѫцѣ, че пропадатъ дребнитѣ ступанства и се образуватъ по-голѣми, въ които числото на „слугитѣ и помощницитѣ“ расте. Съ други думи, като сравняваме горѣприведенитѣ цифри, по косвенъ начинъ се убеждаваме, че голѣма часть отъ селското население бърже се обезземява и се пролетаризира, а селската собственность се концентрира. Но има данни, които ни говорятъ и направо за сѫщитѣ явления.

Въ Ломския окрѫгъ презъ 1894—95 е имало:

беземелни	2625	сем. или	12%
съ 1—10 декаря земя . . .	2445	„ „	11.2%
всичко . . .	5070	„ „	23,2% [9]

Въ Шуменския окрѫгъ презъ 1895—96 е имало:

беземелни	19%
отъ 1—5 декаря	24%
„ 5—10 декаря	27,8%
„ 10—20 „	22,5%
всичко	93,3%

Въ семейства, тѣ съставляватъ следующето распредѣление:

първата категория	6450
тритѣ други	25085
всичко	31535 [10]

---

[6] гл. La Bulgarie dans le passé et le present, p. 307.

[7] гл. Ламушъ, цитираното мѣсто. [8] „Статистически изслѣдвания върху земледѣлческитѣ и скотовъдскитѣ богатства въ България и главнитѣ земледѣлчески страни въ свѣта възъ основа на официални документи“, отъ П. Германовъ. София 1897.

[9] гл. „Изложение за състоянието на Ломския окрѫгъ презъ 1894—95“, и моята статия: „Нѣколко бѣлѣжки върху земледѣлческия въпросъ у насъ,“ въ „Ново Време“, год. I, кн I.

[10] Изложение за състоянието на Шуменския окрѫгъ за 1895—96 и сѫщата статия въ сѫщата кн. на „Ново Време“.

По-горѣ видѣхме, че едно селско ступанство, за за заплати само данъка върху земята и сградитѣ, трѣбва да обработва 13 уврата земя. Едно селско семейство, което обработва 80 уврата земя съ 5 работника, не може да искара нито единъ левъ на день за цѣло семейство.10) Споредъ изчисленията на Ломския окрѫженъ управитель, селски ступанинъ, който обработва 100 декара земя, гладува.11) Отъ тѣзи данни ни става ясно, че освѣнъ 12% съвсѣмъ обезземелени семейства въ Ломско и 19% въ Шуменско, има 11,2% семейства, които владѣятъ само по 1—10 декара земя въ Ломско и 74,3% семейства, които владѣятъ само по 1—20 декара въ Шуменско. Ако селски семейства съ 100 декаря зема гладуватъ, то семейства съ по 1 — 20 декара очевидно сѫ пропаднали ступанства. Нѣмаме данни за последнитѣ години, но можемъ сигуръ да кажемъ че тѣ вече сѫ обезземелени. Така че, съ пълно право можемъ да смѣтаме, че въ Ломско обезземеленитѣ семейства сѫ 23,2%, а въ Шуменско 93,3% отъ земледѣлческитѣ семейства.

Въ Ловчанския окрѫгъ населението на селата: Владаня, Смочинъ, Зълково, Продимчецъ, Умаревци, Скобелево, Иоглавъ „и други още нѣкои“ е „изцѣло“ и „окончателно“ обезземелено отъ лихваритѣ. 12)

Въ Видинския окрѫгъ населението на с. Гънзово цѣло е обезземелено отъ нѣколко души лихвари. Сѫщата участь е очаквала и другитѣ села. 13) „Прѣзъ отчетната година кассата е станѫла владѣтелка на движими и недвижими имоти за сумата 7452 л. 06 ст. Това явление е много неприятно, толкосъ повече, ако кассата започне по-енергически да прѣслѣдва своитѣ длъжници и усвоява имотитѣ имъ за вземанията си. има се опастность да се прѣвърне отъ кредитно учреждение въ голѣмъ собственикъ на недвижими имоти“. 14)

Въ Т. Пазарджийския окрѫгъ. „Отъ лихваритѣ най-главенъ, най кой е испъкналъ на лице още отъ време, той е Михалаки Пожарчето. Дѣятелностьта на този господинъ заслужва да се опише. Така, въ с. Сарая той продалъ около 30 кѫщи и около 300 декари лозя и ниви; въ с. Хаджилий — 30 кѫщи; въ с. Динката—20 кѫщи и около 400 декари лозя и ниви. Сѫщото е и въ селата: Згарлий, Черногорово, Балдвовъ, Кавакъ-дере. . . . Димитъръ Димовъ, бакалинъ, лихварь, почти на цѣлото Пищигово нивитѣ, лозята и кѫщитѣ е отнелъ. Хаджи Мито, бакалинъ и лихварь, той пъкъ е завързалъ с. Конарето . . . И много други лихвари има, които сѫ заловиле отодвъднитѣ — Маричнитѣ села . . . . Подиръ горѣказаното *не оставя друго на селянитѣ освѣнъ да бѣгатъ по градоветѣ, да търсятъ тамъ прехрана. Преселването на селянитѣ въ градоветѣ е*

---

10) „Думи и Дѣла“, отъ Ив. Ев. Гешовъ, стр. 191.

11) гл. Цитираното изложение и статия „Нѣколко бѣлѣжки върху земледѣлческия въпросъ у насъ“, стр. 64

12) гл. Изложение за състоянието на Ловчанското окрѫжие прѣзъ 1896 — 97 год., стр. 76.

13) Изложение за състоянието на Видинското окрѫжие 1895—96.

14) Изложение за състоянието на Видинското окрѫжие прѣзъ 1896—97, стр. 47.

голѣмо, особенно отъ преди двѣ години постоянно се втичатъ отъ околнитѣ села селяни въ градътъ за работа. Отъ Хаджилий, Ерелий, Кепелий, отъ Лесичево цѣняватъ се слуги. Отъ Ихтиманско—сжщо". [15]

Въ Хасковския окржгъ. Отъ село Мюселимъ, Борисовградска околия, като говорятъ за причинитѣ на задължаването на населението, пишатъ: „Но какъ мислите, тия пари готови ли ги имали селенитѣ? — Не, тѣ сж ги вземали съ лихва отъ Ст. П. Поповъ отъ Борисовградъ и отъ Пловдивъ, Станимака и Чирпанъ. Лихвата е била 36%, 48% и 72%. И при такава лихва, мислите ли, че селенитѣ сж се исплатили? — Не. Зарадъ тия пари, отъ 8700 декара ниви, които притежава селото, 12% сж продадени по секвестръ отъ горѣспоменатитѣ лихвари и сж присвоени. Обаче, длъжницитѣ пакъ не исплатени. Тогава 38% отъ тия длъжници сж ипотекирали имотитѣ, отъ което число само $^1/_4$ сж се исплатили напълно, $^3/_4$ отъ тѣхъ си оставатъ недоплатили. А лихвитѣ продължаватъ да се трупатъ. Вслѣдствие на това постоянно ставатъ секвестри, които отчуждаватъ земитѣ отъ селенитѣ и отиватъ въ ржцетѣ на Ст. П. Поповъ и С-іе. И сега около 15 семейства сж беземелни съвършенно; отъ тѣхъ 6 сж преселени въ разни села да се препитаватъ: едни сж ратаи-наемници при чифлика на Хр. Златаревъ отъ Хасково, другитѣ сж ратаи било въ селото си, било въ други села". [16] Въ сжщото положение се намирали и селата отъ сжщата околия: Юртчий, Дюнсюзь-гьоль, Козъ-Бунарь и т. н.

Въ Варненския Окржгъ. Лихварството нигдѣ въ България не е тъй распространено, както въ Варненския Окржгъ. Лихвата въ този окржгъ е достигала до 300% и 400% [17]. „Широко распространеното лихварство въ Добрическата, Балчишката и др. околии отъ Района всѣкога прѣзъ послѣднитѣ 40 години е било прѣдметъ на особно внимание отъ страна на властитѣ. Всички мѣрки за неговото искореняванне сж останжли пусти." [18] Давнишното безбожно лихварство отдавна е пролетаризирало земледѣлческото население и е концентрирало земята въ ржцѣтѣ на малцина. Варненския Окржгъ днесь е окржгъ на едрото землевладѣние. Въ с. Сердименъ, Владимировска община, Добричшка околия, само единъ земледѣлецъ притежава 1421·7 декара ниви [19]. Въ Балчишка околия земята е още повече концентрирана въ голѣми владѣния отъ 1000 до 5000 декари. [20] Сжщото се потвърдява и отъ числото на „прехвърленията" недвижими имоти въ Варненския окржгъ прѣзъ 1894 — 96 год.

---

[15] гл. „Кореспонденция отъ Т. Пазарджикъ" въ „Ново Време", год. II. кн. IV. стр. 422.

[16] Изъ материалитѣ на Анкетата на Работническата Соц.-дем. Партия.

[17] гл. Земледѣлческий въпросъ отъ П. Габе. 1892 год.

[18] Докладъ на Варненската Търговско-Индустриана Камара прѣзъ 1896. стр. 50.

[19] Изъ материалитѣ на Анкетата на Работнич. Соц. демокр. Партия. Вижъ за сжщото и Докладъ на Варненската Търг.-Инд. Камара, прѣзъ 1896 год., стр. 50.

[20] Изъ материалитѣ на Анкетата на Работнич. Соц.-Дем. Партия;

въ 1894 сѫ биле прехвърлени . . . . 66568 декари[21])
„ 1896 „ „ „ . . . . 197537 „

Като имаме предъ видъ, че обикновено се продаватъ имотитѣ на селското население отъ лихвари, земледѣлческитѣ каси и банкитѣ, то тѣзи „прѣхвърляния“ на недвижимитѣ имоти въ най-голѣмата си часть сѫ просто продажба на селскитѣ ниви и лозя.

Въ Бургазския окрѫгъ. Въ село Гирдилий, Карнобатска околия, двама земевладѣлци притежаватъ 8 до 10 хиляди декара ниви. [22])

Въ Плѣвенския окрѫгъ. „**Крушвица** — село отъ 230 кѫщи и 1565 жители. Дългъ къмъ касата около 40,000 лева, къмъ дружества — 50,000 л, и къмъ частни лица (лихвари) — 90,000 л.; всичко дългъ 180,000 л. Работна земя 10,547 декара съ срѣдня приставска продажна цѣна 2—3 лева. Въ това село почти половината отъ имотитѣ сѫ подъ запоръ, а други продадени отъ лихвари.

„**Долни Джбникъ** — село съ 350 кѫщи и 2040 жители. Работна земя 26,140 декара. Дългъ къмъ касата 36,715 лева, къмъ частни дружества — 7000 и къмъ частни лица — 150,000 лева, или всичко дългъ — 193,715. Приставска продажна цѣна 5-8 лева.

„**Блъсничево** — село отъ 250 кѫщи и 1800 жители. Работна земя 8300 декара. А срѣщу този имотъ единъ дългъ отъ 200,000 лева. Приставска продажна цѣна 3 лева.“

„Въ сѫщото положение, споредъ свѣденията на в. „Земледѣлчески Защита,“ се намирали почти всичкитѣ сега въ Плѣвенската околая.“ [23])

Въ Свищовския окрѫгъ имаме работа съ сѫщитѣ явления. „Забѣлѣзва се, че продажбитѣ на земи, по доброволно съгласие, се разрѣдява, когато пъкъ продажбитѣ по сѫдебенъ редъ за исплащание на дългове все повече и повече се усилватъ. Този начинъ на дѣйствие ще докара слѣдъ врѣме, ако по законодателенъ рѣдъ не се спрѣ, едно промѣнение въ земледѣлческия животъ. *Малкитѣ (дребнитѣ) земледѣлци по селата, както е вече почнато ще останатъ безъ собственна земя и ще почнатъ да обработватъ подъ наемъ земитѣ на разни търговци и кръчмари, които по единъ доста легкъ начинъ ще завладѣятъ голѣми количества земи.*“ [24]) При всичко че „изложението“ въ подчеркнатитѣ отъ насъ думи говори предпазливо и условно, обаче въ него се признава, че е „почнато“ обезземелванието на селското население въ Свищовско и концентрацията на земята. Това се вижда и отъ факта, че въ Свищовско има вече 7 едри землевладѣния или чифлици. [25])

---

[21]) Докладъ на Варн. Т. Ин Камара, стр. 45.;

[22]) Изъ материалитѣ на Анкетата на Работн. Соц-демократич. Партия.

[23]) Изъ в. „Земледѣлческа Защита,“ издаванъ въ Плѣвенъ; цитирано е отъ в „Работнически вѣстникъ,“ год. III, брой 7.

[24]) Изложение за състоянието на Свищовското окрѫжие прѣзъ 1897—98 год., стр. 16; [24]) idem. стр. 15. [25]) idem. стр. 15.

Споредъ смѣтанията на бившия министръ и управляющи Министерството на Земледѣлието и Търговията Ив. Ев. Гешовъ, земледѣлческото на-

Горѣприведенитѣ данни, които се отнасятъ до най-различни крайща и окрѫжия на България, ясно ни показватъ, че въ цѣлата страна се извърши единъ общъ процессъ, а именно: дребнитѣ земледѣлчески ступанства пропадатъ, земледѣлческото население се обезземелва и пролетаризира и че земята се концентрира въ по-малко рѫцѣ. Но пита се: като се концентрира земята въ по-малко рѫцѣ, концентрира ли се, или по-вѣрно, капитализира ли се земледѣлческото производство у насъ, т. е. на мѣстото на дребното земледѣлие явява ли се ново, едро? Да видимъ какво ни казватъ фактитѣ.

Споредъ „Резултати отъ преброяванието на населението,“ въ България е имало въ 1893 година **48 чифлика** Отъ 1893 год. насамъ чифлицитѣ се увеличиха. Въ сѫщата статистика е показано, че въ 1893 год. въ Свищовския Окрѫгъ е имало единъ чифликъ, когато споредъ „изложението“ за състоянието на тоя Окрѫгъ въ 1897-98 год. има 6 чифлика въ Свищовската околия и 1 чифликъ въ Никополската.[24] Значи, въ Свищовския окрѫгъ се увеличиха чифлицитѣ въ петь години отъ 1 до 7, т. е. съ 6 чифлика. Въ статистиката за населението не е показано нито единъ чифликъ въ Добричшката околия, Варненски окрѫгъ, когато докладътъ на Варненската Търговско-Индустриална Камара ни говори за „голѣми имения“ въ тази околия, които си набавятъ разни земледѣлчески машини. Споредъ сѫщата статистика, въ Старо-Загорско въ 1893 год. е нѣмало чифлици, когато ние знаемъ, че тамъ ги има нѣколко и че въ 1898 год. единъ извѣстенъ Старо Загорски фабрикантъ на коняци е придобилъ чрезъ продажба единъ голѣмъ чифликъ. Сѫщо въ Т. Пазарджишко статистиката не отбелѣзва никакви чифлици, когато тамъ до града Пазарджикъ има единъ извѣстенъ чифликъ. Изобщо, числото на чифлицитѣ е порастнало много отъ 1893 год. насамъ.

Така че, България отъ дребно-земледѣлческа страна въ началото на освобожнението, днесъ става страна на чифлишкото ступанство, и не само на простото старомодно чифлишко ступанство, а на модерното, на капиталистическото земедѣлие. Че у насъ на мѣстото на съсипваното дребно земедѣлие се издига новото, едрото, капиталистическото земледѣлие се потвърдява и отъ тоя фактъ, дѣто въ последнитѣ години се увеличава числото на земледѣлческитѣ машини и осъвършенствувани сѣчива. Така презъ последнитѣ три години въ България вносътъ на земледѣлческитѣ машини и сѣчива се увеличава отъ година на година:

	машини	сѣчива
въ 1896 год.	за 281,160 лева	155,583 лева
„ 1897 „	„ 505,860 „	332,720 „
„ 1898 „	„ 686,998 „	486,614 „ [25]

селение въ България дължи само на лихвари 91 милионъ лева. Разделенъ този дългъ на 400 хиляди ступанства, ще се получи, че всѣко ступанство дължи по 225 лева само на лихвари Но както се вижда отъ горнитѣ примѣри и както е извѣстно добрѣ, земледѣлцитѣ дължатъ и на каситѣ, на частнитѣ дружества и банкитѣ (гл. „Думи и Дѣла,“ отъ Ив. Ев. Гешовъ, стр. 209).

[25] Гл. „Думи и Дѣла“ отъ И Ев. Гешовъ. стр. VIII.

Както се вижда отъ тѣзи цифри, вносътъ на земледѣлческитѣ машини е по-голѣмъ отъ оня на земледѣлческитѣ сѣчива и въ 1898 год. е билъ 3 пѫти по-голѣмъ отъ вносътъ въ 1896 год. Сѫщото голѣмо увеличение виждаме и въ вносътъ на сѣчивата, но за насъ е важенъ първия. Машини могатъ да употрѣбяватъ едритѣ земледѣния. Увеличението вноса на машинитѣ показва, че едрото земледѣние у насъ става модерно, ново земледѣлие и че то става господствующа система, която налага печатъ на цѣлото земледѣлческо производство въ нашата страна.

И тъй изучванието на економическитѣ явления и въ областьта на земледѣлието у насъ потвърдява „Марксовата еволюциона теория“. Изобщо, въ нашия економически животъ ние виждаме съ собственитѣ си очи потвърждението на тази теория. Фактитѣ сѫ тъй очебиющи, че ние на всѣка крачка срѣщаме и у насъ потвърждение на „Марксовата еволюциона теория“. Потвърдява се тя въ подробноститѣ даже. Отъ подчартанитѣ отъ насъ думи изъ кореспонденцията отъ Т. Пазарджикъ ясно личи, че имаме работа съ бѣгство изъ селата въ градоветѣ, които се увеличаватъ, особенно крайбрѣжнитѣ и центроветѣ на индустрията и търговията. Това подтвърдяватъ и статистическитѣ изследвания на г. Германовъ. „Обаче, — казва последниятъ, — ний тука трѣбва да забѣлѣжимъ и другъ единъ недостатъкъ на нашето земледѣлие; работната рѫка отъ день на день избѣгва отъ селото, а тази, която остава, поради отсѫтсвието на всѣкакво техническо образование е, може да се каже, безполезна маса въ много отношения и за самото земледелие“[26]). Подирѣ, ний видѣхме, че една отъ причинитѣ, които спомогнаха за съсипванието на селскитѣ дребни ступанства и за пролетаризиранието на масата се яви разграбванието отъ буржуазията на общинскитѣ мери и гори. Сѫщото явление имаме и у насъ. Разграбванието на общинскитѣ мери и гори, а сѫщо и на държавнитѣ имоти у насъ, се почва отъ началото на освобождението, става общо явление презъ периода отъ 1886 до 1894 год., продължава се и подиръ тоя периодъ до днесъ и ще продължава въ бѫдѫще. Значи оная „икономическа политика“, за която ни говори Марксовото учение и която едни отъ нашитѣ противници смѣтатъ за невъзможно да се „присади“ у насъ, намира и въ обработвателната и въ добивателната индустрии въ България сѫщото приложение, както и въ другитѣ страни. Това означава още, че Марксовото учение, т. е. социализмътъ не е „предвзета идея“, както казватъ други отъ нашитѣ противници, а учение „изсмуквано“ и изъ нашитѣ български условия, т. е. е учение, което намира своитѣ основания въ самото економическо развитие на нашата страна. Най-главното основание на социализма е преобръщанието на идивидуалнитѣ и раздробени срѣдства за производство въ обществено концентирани, т. е. експроприацията на земята, срѣдствата за сѫществувание и орѫдията на труда у голѣмата народна маса. А туй именно въ България и става.

---

[26]) „Статистически изслѣдвания“ и пр., стр. 7.

Както видѣхме въ по преднитѣ части на статията ни, необходимо условие за развитието на капиталистическото производство е експроприирането на земята и съ това пролетаризирането на земледѣлческитѣ маси. Въ България виждаме сжщия процесъ, но той не се вижда тъй ясенъ по причина, че „търговцитѣ и кръчмаритѣ“, т. е. народнитѣ експроприатори не обработватъ сами експроприираната земя, а я даватъ за обработване отъ сжщитѣ експроприирани съ „хюжретъ“, т. е. на исполицаи съ опредѣленъ наемъ. Отъ подчертанитѣ отъ насъ думи изъ изложението за състоянието на Свищовското окржжие това се вижда ясно. И другитѣ факти сжщото подтвърждаватъ. Както видѣхме по горѣ, въ с. Гирдилий, Карнобатска околия, Бургазски окржгъ, двама земледѣлци притежаватъ отъ 8 — 10000 декара земя. Обаче тѣ не я обработватъ сами, а я раздробяватъ на малки части и я даватъ на частни лица подъ наемъ по 50 — 60 декара и по 5 — 300 декара. Сжщото е въ Добричшка околия. Напримѣръ въ с. Сердименъ, Владимировска община, единъ землевладѣлецъ притѣжава 1421·7 декара ниви и отъ тѣхъ 173 9 декара ги дава на 2 души по 30 — 130 декара съ наемъ. Въ сжщото село нѣкой си Киро Мѣдникаровъ отъ Добричъ притежавалъ 1208 декара ниви и отъ тѣхъ раздава подъ наемъ 280 декара на 11 души по 10 — 50 декара. Въ Чамурлий, сжща околия, единъ притежатель на 400 декара ниви раздава подъ наемъ 250 декара на 7 души по 5 — 70 декара, и т н.[27]). Отъ тѣзи дани личи, че концентрацията на земята е много по-голѣма, отколкото това показва числото на чифлицитѣ. Но съ концетрацията на търговския и предприемаческия капитали, която се извършва у насъ,[28]) съ развитието на фабричната система и съ прокарването на желѣзопжтната мрѣжа днешнитѣ землевладѣния, които се експлоатиратъ на дребни части, ставатъ капиталистически земледѣлчески експлоатации. И отъ тоя моментъ именно настжпва сжщинскиятъ Exodus ruralis, „селскиятъ исходъ“, т. е. масовото бѣгство на селенитѣ, на младо и старо, отъ селата въ градоветѣ.

Като говоримъ за концентрацията на земята, ние, разбира се, не казваме, че тя ще се концентрира въ нѣколко „латифундии.“ Това, може би. нѣма да се случи. И то не е никакъ важно. Важното е, че у насъ, както и въ другитѣ страни, на мѣстото на дребното стопанство се явява капиталистическото земледѣлие, на законитѣ на което се подчинява цѣлото земледѣлческо производство. Ако днесъ въ Европа старитѣ майорати и домени, старитѣ голѣми землевладѣния се распадатъ на по-малки землевладѣния, но все доста голѣми, то това означава само, че капиталътъ тамъ завладява вече цѣлото земледѣлческо производство, и старитѣ землевладѣния се преобръщатъ въ капиталистически ферми и арендаторски ступанства. Това явление никакъ, разбира се, не противоречи на Марксовото учение, а напротивъ го подтвърждава. Марксовото учение говори за законитѣ на капиталистическото производство и то е много ясно. То ни говори, че само машинното производство окончателно революционира земледѣлието и коренно пролетаризира селскитѣ маси. И дѣйствително, тъкмо тогава, когато въ капиталистическитѣ страни старитѣ землевладѣния се преобръщатъ въ капиталистически стопанства, тъкмо тогава се почва масовото бѣгство на селенитѣ въ градоветѣ и тъкмо тогава се почва сѫщинската концентрация на срѣдствата за производство, на капитала и на самитѣ производства, както това вече видѣхме за Англия, Германия, Русия, Франция и т. н. У насъ, въ България, гдѣто никакви майорати и домени, никакви стари голѣми землевладѣния не сѫществуватъ, процесътъ е много по ясенъ. Като страна на дребното землевладѣние — това необходимо условие за развитието на капиталистическото производство — тя направо минава въ капиталистическото земледѣлие. А еднажъ имаме работа съ капиталистическо производство, тогава ние имаме работа съ Марксовото учение, което еднакво се потвърдява и отъ економическитѣ явления въ обработвателната и отъ ония на добивателната индустрии. Съ други думи, еднажъ земледѣлческото производство станало капиталистическо и се подчинило на капиталистическитѣ закони, тогава то не може по никой начинъ да съставлява исключение отъ Марксовото учение. Тъй щото аграрниятъ въпросъ по никой начинъ не се явява „ахилесова пета“, болно мѣсто за социализма и къмъ него напълно е приложимо Марксовото учение.

---

[27]) Изъ материалитѣ на Анкетата на Работнич. Соц.-дем. Партия.

[28]) „Държавенъ вѣстникъ.“

Да дойдемъ сега на въпроса: има ли въ България работнически въпросъ? Най напредъ, какво е въ сѫщность работнически въпросъ. Очевидно е, че работническиятъ въпросъ е въпросъ за положението на работническата класа, за експлоатацията на нейния трудъ, за нейната борба, за нейното движение и, ако щете, за нейната голѣмина. Нашитѣ противници казватъ, че у насъ нѣмало работническа класа, нѣма работници, нѣма пролетариятъ. Обаче, изследването на нашия економически животъ ни показва, че това твърдение на нашитѣ противници е голословно, на нищо не основано. Отъ изложеното до тука ние виждаме не само, че работници, че пролетариятъ сѫществува, но че работническата класа у насъ, вследствие пролетаризирането на земледѣлцитѣ и занаятчиитѣ, се увеличава. Ония, които казватъ, че у насъ нѣма работници, поканваме ги да дойдатъ въ Пловдивъ, въ което време презъ годината искатъ, и да видятъ, какво множество сѫщи пролетарии чака всѣка сутринь на пиацата, дано отиде нѣкой да ги наеме на работа; канимъ ги да отидатъ на пиацата и на другитѣ по-голѣми градове въ България, въ търговскитѣ и индустриалнитѣ наши центрове, за да видятъ сѫщото. Че у насъ не само има пролетариятъ, но че той въ последното десетилѣтие се е увеличилъ въ голѣма степень, ни показва и въпросътъ за така наречения „чиновнишки пролетариатъ“. Тоя пролетариатъ е оня сѫщиятъ, който се исхвърля отъ земледѣлческото и занаятчийско производства, вследствие концентрацията на земята, на срѣдствата за производство и изобщо на капитала, и който, по причини, за които по-долѣ ще споменемъ, не се поглъща цѣлия отъ производството, а дири прехрана въ чиновничеството, въ полицейската и воена служби, въ общинскитѣ и окржжнитѣ управления. Този е сжщиятъ пролетариатъ, съ който нашитѣ буржуазни партии си служатъ, въ видъ на шайки, за да печелятъ изборитѣ и да се домогватъ до властьта. Ако. не дай боже, България спрѣ по-нататъкъ да се развива економически, не отиде по-нататъкъ въ почнатото вече развитие на индустрията, земледѣлческа и занаятчийска, както това искатъ нѣкой наши противници, особенно така нареченитѣ у насъ „демократи“, тогава нашата страна ще се озове въ положението на Римъ при цезаритѣ, ще се преобърне на страна на паразитния пролетариатъ, а съ това заедно ще остане арена на онова политическо шарлатанство, на което и днесь сме свидѣтели. Само този единъ фактъ е достатъченъ, за да ни покаже, че ние имаме работа въ България съ работнически въпросъ въ най-острата му форма, въ най опасния му видъ за бждящето на страната и разрешението на който ни се налага.

Но вънъ отъ туй едно най общо изчисление ни показва, че въ България работническата класа, която се експлоатира въ производството, съставлява 22$^0/_0$ отъ цѣлото население което се занимава съ земледѣлие (1,251,481) и 67 5$^0/_0$ отъ земепритежателитѣ (400,373). Ето споредъ най-общъ погледъ въ официалнитѣ статистики какво е числото на работницитѣ:

въ фабрикитѣ, индустриалнитѣ работилници и печатници. .	20,250
„ шиваческитѣ, кундураджийскитѣ, столарскитѣ и желѣзарскитѣ работилници	156,121
слуги (въ магазинитѣ, хотелитѣ и т. н.)	89,044
работници въ чифлицитѣ.	11.272
Всичко	275,687

Въ това число не влизатъ работницитѣ отъ другитѣ занаятчийници, работницитѣ които работятъ при самостоятелни земепритежатели, т. е. ратайтѣ, освѣнъ туй чифлишкитѣ работници не сж всички, понеже чифлицитѣ сж много повече, отколкото ги намираме въ официалната статистика. Най-сетнѣ, въ това число не влиза и числото на работницитѣ, заети въ рудницитѣ, отъ които само въ държавната мина „Перникъ“ сж 4535 души, а презъ януарий тази година достигнаха до 11 хил.*), по желѣзницитѣ, арсеналитѣ и други клонове на производството. Така, че при едно подробно статистическо изследвание числото на работницитѣ ще излѣзе много по голѣмо, отколкото намираме при общия погледъ въ статистиката.

Какво е положението на нашата работническа класа? Най-напредъ ще напомнимъ онзи фактъ, че у насъ съ развитието на индустрията и распространението на фабричната система все повече се распространява системата на парче и на распокжсаната експлоатация на работническитѣ сили. Нашитѣ фабриканти и различнитѣ идустриални предприемачи намѣсто да разширяватъ заведениата си и да плащатъ опрѣдѣлена надница, раздаватъ работа вънъ отъ заведениата си и на парче. По такъвъ начинъ тѣ, безъ да увеличаватъ постояния си капиталъ и съ нищожно увеличение на промѣнливия, чрезъ распокѫсаната система на експлоатация на труда и чрезъ системата на парче измукватъ изъ работницитѣ една много по-голѣма печалба, отколкото при концентрираното производство и при опредѣлена надница. Благодарение на неразбирането на нашитѣ работници, а главно притискани отъ нуждата, въ която никаква защита не срѣщатъ отъ нашата държава, системата на распокѫсана експлоатация труда и системата на парче широко се распространяватъ. Вследствие на това, работническата заплата пада до невъзможно низка степень и хигиеническитѣ условия на труда сѫ най-възмутителни. Само оня, който е заглеждалъ въ ханищата на по-голѣмитѣ наши градове и е виждалъ поне веднажъ мръснитѣ дупки, въ които работятъ нашитѣ работници, и само оня, който поне веднъжъ е бивалъ въ нашитѣ фабрики, текстилни, тютюневи и т. н.,—само той може да си представи, колко е гнусна експлоатацията на труда у насъ. Какви форми приема експлоатацията на труда и въ какво безправно и беззащитно положение се намира работническата класа въ България, можемъ да сѫдимъ отъ онова многобройно число факти, които, ето трета година, ни дава „Работнически вѣстникъ.“ Но нека приведемъ нѣколко отъ тѣхъ, за да видятъ онѣзи, които не вѣрватъ.

---

*) гл. Държ. вѣстникъ за 1898 год.

1. **Обущарство.** „Юрданъ Бобевъ, така се нарича единъ отъ Русенскитѣ обущари-майстори, който обичалъ да плаща на работницитѣ си, само когато има „кефъ.“ Работникътъ Янко Дончевъ, слѣдъ като работилъ и чакалъ да доди кефа на Бобева да му заплати, за да не умре отъ гладъ принудилъ се да отиде да дири другадѣ работа, обаче и слѣдъ това кефа на почтенния майсторъ не дошълъ. Той не билъ дошълъ и до сега, когато слѣдъ напущанието се изминуватъ цѣли два мѣсеца и не се знаяло, кога ще дойде. . .“ [30]

„Плѣвенския господарь-обущарь Т. Н. Бояджиевъ не се задоволявалъ само съ това, дѣто работницитѣ му работяли непрекѫснато отъ рани сутрини до кѫсна вечеря, но ги заставлявалъ и въ праздничнн дни да му сѣкатъ дърва и вършатъ други домашни, непредвидени въ условията и когато тѣ не извършвали това бивали бити и изпъждани. Тъй направилъ той съ работницитѣ си Н. Христевъ и П. Трифоновъ. По миналата недѣля, слѣдъ като истривали до обѣдъ обуща въ дюкяна му, той имъ заповѣдалъ да идатъ въ дома му да му рѣжатъ пъкъ дърва и понеже тѣ не отишле, на суприньта той ги псувалъ, билъ и испѫдилъ изъ работилницата, безъ да имъ плати. Когато подиръ нѣколко деня работницитѣ отишле да си искатъ халатитѣ (орѫдията) и смѣтката, той не само, че не имъ ги далъ, но съ псувни ги испѫдилъ. . .“ [31]

„ Въ обущарската работилница на Ст. Корабовъ въ г. Русе, въ която работятъ около 20 работници, се вършатъ най-възмутителни работи. Тъй, за отопление на работилницата господарьтъ отпуска само три килогр. каменни въглища на день, вслѣдствие на което, за да се що-годѣ стоплятъ, работницитѣ сѫ принудени да горятъ даже боклука на работилницата. Тази модерна мѣрка на Ст. Корабовъ става причина, щото единъ отъ работницитѣ да заболѣе отъ тифозна трѣска. Когато болниятъ биде пренесенъ въ болницата, лѣкарьтъ се произнесе, че въ горнята работилница по никой начинъ не трѣбва да се работи, тъй като тя е само вредна за здравието. За жалость, нѣма кой да чуе думитѣ на лѣкаря. Работилницата на Ст. Корабовъ и до днесъ продължава да сѫществува и да трови здравието и живота на работницитѣ. Като какъвъ човѣкъ е господарьтъ на тая модерна работилница, показва слѣдующия фактъ. Когато лѣкарьтъ поискалъ дрѣхитѣ на болния работникъ, за да ги дезинфекциратъ, Корабовъ намѣрилъ за нуждно да си поиска предварително 6 гроша, които болниятъ работникъ му дължалъ и додѣто единъ отъ другаритѣ на послѣдния не му внесалъ паритѣ, не позволилъ да се изнасатъ заразенитѣ дрѣхи. Корабовъ е голѣмъ богаташъ и не — малъкъ християнинъ.“ [32])

---

[30] „Работнич. вѣстникъ,“ год. II, брой 40.

[31] брой 14.

2. **Шивачество.** „Отъ в. „Освобождение“ заемаме слѣдующитѣ факти изъ живота на Търновскитѣ работници: „На 3 того тукашнитѣ панталонджии. Братя Николови, пратили за обѣдъ на работницитѣ си — 8 души — вкиснатъ бобъ, остатъкъ отъ преди 3 дни. Работницитѣ, възмутени отъ тая небрѣжность на господаритѣ си, която не е за пръвъ пѫть, предлагатъ имъ да доставятъ друга храна, но сититѣ „Братия“ спокойно имъ отговорили: „който иска да яде вкиснатъ бобъ, да сѣди при насъ, а който не ще, да си отиде.“ Указало се, че никой отъ работницитѣ не искалъ да работи непрестанно отъ сутринъ до вечерь и въ замѣна на туй да получава една нищожна заплата и вкиснатъ бобъ, и напустнали работата. Независимо отъ това тия Братия рѣдко се рѣшавали да плащатъ на работницитѣ си по доброволенъ начинъ и съ това ставатъ причина да губятъ работницитѣ време и по сѫдилищата. Когато единъ отъ напустналитѣ работници миналъ по край дюкеня на Бр. Николови, тия послѣднитѣ го повикватъ въ дюкеня, натисватъ го, изуватъ обущата отъ краката му и го исхвърлятъ на пѫтя. Както виждате, чисто по господарски! — Малко имъ се видѣло това, че държатъ 8 души за 620 лева годишно, хранятъ ги съ лоша и недостатъчна храна, та изуватъ и обущата отъ краката на работницитѣ си . . .“ [33])

„При русенскитѣ шивачи-майстори Никола Сѫботичъ и Лазаръ Василевъ работилъ работникътъ Ив. Т. Куюмджиевъ, който билъ условенъ за 320 лева за година или нѣщо по 90 стотинки на деньтъ. Колкото тая сума и да е малка и да не е стигала на работника да се нахрани добрѣ, обаче той е бивалъ принуденъ често пѫти и съвсѣмъ гладенъ да прекарва, понеже господаритѣ му плащали съвсѣмъ нередовно, като се утѣшавалъ само съ надѣжди, че на края на годината ще има повече спестени пари. Обаче кол-

---

[32]) брой 20.

№ 43, год. I,

ко той билъ разочерованъ, когато и слѣдъ истичанието на годината господаритѣ му отказали да му платятъ. Като си поискалъ смѣтката, било му казано, че ще му се заплати, само ако намѣри на свое мѣсто другъ работникъ или ако остане да работи и за въ бѫдаще. Той не можалъ да намѣри другъ работникъ, и когато слѣдъ едномѣсечно работение пакъ отказали да му заплатятъ, Куюмджиевъ напусналъ работата, защото гладно се не работи, и билъ принуденъ да се обърне къмъ сѫда за искътъ си. На 12 того било насрочено дѣлото и работникътъ колко останалъ очуденъ, когато чулъ, че вмѣсто 52 лева, които ималъ да взема, господаритѣ му признавали само 32. И на толкова работникътъ се съгласилъ, но и тѣхъ останало да му изплащатъ слѣдъ 15 дена, или всичко работникътъ чакалъ за заплатата си цѣли 4 мѣсеца....."[34])

3. **Дърводѣлство.** „Между другитѣ работници, въ работилницата на столаря **Георги Фитовски** — нека се запомни това име отъ работницитѣ — работалъ и 18—19 годишниятъ работникъ Велико Митевъ. По много причини, стоението на В. Митева при тоя му господарь станало невъзможно и той трѣбвало да си дири другадѣ мѣсто, обаче Фитовски не искалъ да испустне току-тъй жъртвата си. На 18 истеклия мѣсецъ, когато трѣбвало да си излѣзе, господарътъ му Фитовски го пипва и слѣдъ като счупилъ единъ бастунъ у него отъ бой, вързалъ го презъ гърдитѣ и краката за единъ дерекъ въ работилницата си назадъ съ рѫцѣтѣ и за по-голѣмо свое удоволствие, свалилъ му панталонитѣ и долнитѣ гащи и така голъ го държалъ повече отъ 1/2 часъ, до като набралото се на викътъ и плачоветѣ на работника множество заставило господаря му да го отвърже. Митевъ и до сега лѣжалъ болѣнъ у дома си отъ боя и моралнитѣ мѫки, които притеглилъ, до като стоялъ вързанъ за дирека, господарьтъ му Фитовски щѣлъ да бѫде повиканъ да отговаря за това си безобразие предъ сѫда . . . ."[35]).

„Положението на работницитѣ въ столарската фабрика на Ив. Киселовъ край ст. Кричимъ било едно отъ най-мизернитѣ. При всичко, че на работницитѣ при условването имъ биле обѣщавани безплатни жилища, обаче това оставало само на думи, защото и до скоро работницитѣ сѫ живѣяли или по полето, или въ набързострупанитѣ бараки, които сѫ служили и за покривъ на дъски. Благодарение само на тая лъжа и недобросъвѣстность отъ страна на фабрикантина-капиталистъ е можало да се случи долоизложеното нещастие, съобщено намъ отъ единъ очевидецъ.

„На 13 юли вечерьта времето бѣше бурно и предвѣщаваше още по-бурна нощь. Кѫдѣ 10 часътъ отъ юго-истокъ задуха страшна буря, която трая до 12 часътъ. Въ това време, повечето отъ работницитѣ, между които мнозина болни, се намираха на подслонъ подъ баракитѣ. Тъкмо въ 12 часътъ една отъ голѣмитѣ бараки, подъ която се покояха 8 — 9 работника, съ силно прѫщение се сгромоляса върху тѣхъ, и когато бурята утихна, не се чуваше нищо друго, освѣнъ отчаяннитѣ викове на затиснатитѣ, които искаха помощь. . . . . .

---

[34]). Брой 50, год. II.
[35] брой 44, год. II.

„Но фабрикантинътъ Киселовъ се отличавалъ не само въ туй отношение (въ жадностьта бързо да се убоготява и съ човѣшки жертви). Той билъ отъ тия хора, за които поговорката казва, че съ „памукъ душа вадятъ“. Отначало работницитѣ сѫ работили въ фабриката му по 10 часа, но отъ скоро, той уголѣмилъ работно време съ още половинъ часъ, при всичко, че заплащанията не били толкова редовни. Ако нѣкой отъ работницитѣ проявяватъ нѣкакво незадоволство, относително заплатата или друго нѣщо, нему се отговаряло: „ако не си благодаренъ, иди си“. За да не похарчи пари, той принуждавалъ работницитѣ презъ свободното си време сами да си правятъ врата и прозорци за стаитѣ на новостроящето се здание. А какво удобство за живѣяние ще представлява това послѣдното, може всѣки да се представи като знае, че то на дължина е 50 метра, а е распредѣлено на 18 стаи и 5 кухни за фамилиярнитѣ работници, или всичко всѣка стая ще има около 2 и половина метра широчина“ [36]).

„За да се увѣрятъ читателитѣ, до колко лошо се отнасятъ господаритѣ съ работницитѣ, нека послужи и тази случка. На 11 т. м. тукашниятъ (Видинъ) майсторъ коларъ Мойсей Лазаровъ набилъ хубаво и попържалъ работницитѣ си на майка, за гдѣто единия отъ тѣхъ искалъ 2 лева, а господарьтъ му не само че му отказалъ, но и, слѣдъ като се напилъ хубаво, надъ вечерь кѫдѣ $11^1/_2$ ч. дошелъ въ дюкяна, гдѣто спятъ работницитѣ, захваналъ да ги бие и да ги попържа на майка, слѣдъ туй истласкалъ ги навънъ и тѣ биле принудени да прекаратъ нощьта въ безсъние и скитание по улицитѣ . . . [37])

„Пострадалъ. Подъ това заглавие въ послѣдния срой на в. „Пловдивъ“ четемъ:

„Преди повече отъ мѣсецъ, работникътъ отъ фабриката за дъски на Сребърникова въ с. Долня Баня, Самоковско — Никола Ангеловъ, човѣкъ бѣденъ, билъ закаченъ ненадѣйно отъ бичкията, която прерѣзала пръститѣ отъ едната му рѫка. *Три отъ пръститѣ паднали на мѣстото, а другитѣ увиснали.* Тъй като у насъ нѣма специаленъ законъ за покровителствуване на така пострадали работници, а господаритѣ отъ своя воля не помислюватъ нищо за такивато, при всичко, че тѣхната човѣшка длъжность изисква това отъ тѣхъ, пострадалиятъ ще прѣкара съ мѫчнотии своето бѫдѫще. Даже и лѣкуванието на пострадалия е щѣло да бѫде невъзможно, ако кметството не му се е било протекло на помощь съ едно свидѣтелство за бѣдность, съ което той може да отиде въ нѣкоя болница“. [38])

4. Желѣзарство. „При Плѣвенскиятъ масторъ-желѣзарь Христо попъ Михаловъ работялъ работникътъ Коста Пенчовъ, условенъ за година за 400 лева. Слѣдъ като работилъ обаче работникътъ единъ мѣсецъ, господарьтъ му, подъ предлогъ, че нѣма работа, му казалъ да си дири другадѣ мѣсто. Работникътъ нѣмало какво да прави, но преди да напустне, поискалъ да му се заплати за ислуженото време. Господарьтъ му обѣщалъ да му заплати въ наближающата сѫбота. Работникътъ се съгласилъ, отишелъ въ опредѣлената сѫбота, но му било казано да отиде въ другата сѫбота и когато пакъ се явилъ предъ господарьтъ си, послѣдниятъ съ псувни и ругания го испъдилъ, безъ да му даде, разбира се, дължимото, като отгорѣ на това го и заплашилъ съ побой, ако си не отиде. Тъй Хр. п. Михаловъ се наплатилъ на работника си Коста Пенчовъ, тъй се наплащатъ на работницитѣ си и другитѣ господари. Ако мълчи работникътъ, чака го гладъ, а ако не мълчи — бой и псувни.“ [38]

---

[36]) брой 48, год. II; [37]) брой 46, год. II,
[38]) брой 1, год. III;

„Орѣховскиятъ майсторъ-тенекеджия Ив. Деновъ, като заминавалъ преди коледа за родния си г. Плѣвенъ, повѣрилъ работилницата си на работника Ив. Паковъ, като му предоставилъ и правото, да дава пари на другитѣ работници, щомъ като му поискатъ. Слѣдъ завръщанието си отъ Плѣвенъ, обаче, Деновъ още преди да прегледа смѣткитѣ на Пакова, обвинилъ послѣдния въ злоупотрѣбление на една сума отъ 1000 лева. Намѣсили се въ смѣтката имъ вънкашни хора и се указало, че у Пакова има само 85 стотинки господарски пари. Разсърденъ отъ това, за гдѣто обвинемието му не можло да улови дикишъ, Деновъ повторно обвинилъ работника си въ кражба, а именно на 2 стола, 1 ножици и 1 чукъ, които наистина работника билъ зелъ да си послужи, но съ съгласието на домашнитѣ на господаря си. Сега двѣтѣ спорящи се страни се биле обърнали къмъ сѫда, за да се произнесе той, кой е виновенъ и кой не. Тоя фактъ е достатъченъ да покаже колко голѣмъ е господарския апетитъ за работническия трудъ.“ [39]

„Работницитѣ отъ Софийскиятъ артилерийски арсеналъ до скоро не сѫ биле получили заплатата си за м. януаръ, та кой знае още и сега да ли сѫ получили, при всичко че сме вече въ началото на м. мартъ. Като се знае, че заплатата на тия работници и безъ това не е твърдѣ голѣма, още повече че за неработнитѣ дни нищо не имъ се плаща, всѣкой може да разбере, че положението и на тия работници, макаръ и на държавна работа, не е отъ цвѣтущитѣ. Управлението на арсенала, обаче, вмѣсто да се погрижи за редовното исплащание на работницитѣ и съ това да облегчи това имъ положение, подъ предлогъ на благодѣяние, отпущало имъ марки, които никадѣ неструватъ двѣ пари освѣнъ въ „лавката“ при арсенала, тъй щото работницитѣ волею и неволею трѣбва да се задоволяватъ съ това, което „лавката“ имъ дава, при всичко, че то е отъ съмнително качество. Отъ тоя начинъ на расплащание особенно страдали семейнитѣ работници. Като нѣматъ възможность да предплатятъ наема на квартира, а тъй сѫщо и на хлѣбари, тѣхнитѣ семейства, освѣнъ разнитѣ неприятности, теглятъ често и гладъ. Такова е положението на тия държавни работници. Различнитѣ началства получаватъ тлъститѣ си заплати още на първо число на мѣсеца, а работницитѣ слѣдъ мѣсецъ — два“ . . .[40])

---

[38] брой 1, год. III; [39] брой 25, год. II.

„Началникътъ на артилерийския арсеналъ въ София, майоръ Найденовъ, напослѣдъкъ е изработилъ и въвелъ единъ новъ вѫтрѣшенъ правилникъ за арсеналитѣ, съ който, независимо отъ разнитѣ произволни наказания, които се допущатъ, по единъ най-бруталенъ начинъ иде да се посегне и на най-свещеннитѣ права, които работникътъ, като български данъкоплатецъ, има. И дѣйствително, каква по-друга смисъль иматъ долнитѣ членове отъ въпросния правилникъ, ако не да правятъ отъ работницитѣ безправни роби.

„Никой отъ работящитѣ въ арсенала неможе да бѫде членъ въ (на?) какво и да е дружество безъ разрѣшението на началника на арсенала; който се отклони отъ изпълнението на това правило (?) ще бива исключенъ отъ арсенала безъ никакво предупреждение“. (чл. 35).

„Работницитѣ въ (отъ ?) арсенала нѣматъ право да участвуватъ въ каквито и да е сборове, засѣдания, процеси или демонстрации съ политически характеръ, кѫдѣто и да биле тѣ . . . Несъблюдающитѣ настоящето правило (?) се исключва отъ арсенала безъ никакво предупреждение“. (чл. 36).

И тъй, майоръ Найденовъ съ едно драскване на перото отнема на работницитѣ най-свещеннитѣ права, които основния законъ на страната — конституцията имъ дава. Който иска да се ползува отъ тия си права, той ще бѫде изхвърленъ на улицата! Ето единъ фактъ, който най-очевидно показва, че положението на работницитѣ отъ държавнитѣ работилници, ни най-малко не е по-добро отъ това на работницитѣ въ частнитѣ работилници“.[41])

5. **Печатарство и книговѣзство.** „**Работници-словослагатели.** При бившия учитель при софийската гимназия, Вълковъ, а сега печатарь, работялъ словослагательтъ А. М. по 15 лева на седмица. Когато презъ срѣдата на миналия мѣсецъ А. М. се явилъ предъ Ат. Вълкова да си поиска заплатата, която му се давала съвсѣмъ нередовно, на заявлението му, че ще напустне, ако не му се плати и тоя пѫть, Вълковъ въ присѫтствието на всички работници, съ цѣль вижда се да ги сплаши, му отговорилъ, че сѫщата минута би го застрѣлилъ, ако ималъ револверъ у себе си. А. М. далъ подъ сѫдъ Вълкова и чрезъ сѫдилището си зелъ паритѣ.

Като е дума за тоя печатарь, не безинтересно е да се знае, че той обикновенно бивалъ твърдѣ любезенъ съ работницитѣ до като тѣ кротуватъ и неискатъ пари. Щомъ, обаче, нѣкой отъ тѣхъ почне да заявява своитѣ права, Вълковъ си показвалъ зѫбитѣ, заплашвалъ го съ убивание и го испъждалъ.

Той заставлявалъ работницитѣ да му работятъ и презъ праздничнни и недѣлни дни, презъ които, споредъ новата распоредба за праздницитѣ, би трѣбвало да се празднува. Ако нѣкой отъ работницитѣ не се подчинявалъ на туй негово распореждание, бивалъ глобяванъ и испъжданъ.

---

[40]) брой 26, год. II.

[41]) Работн. вѣстникъ, брой 27.

Не по келепиръ отъ Вълкова билъ и Янко С. Ковачевъ, който бѣше едно време фалиралъ и който неизвѣстно подъ какви условия на ново е започналъ да работи. Нередовното плащание и въ неговата печатница била сѫщо тъка обикновенно явление. На работницитѣ, споредъ условието, трѣбвало да се плаща въ края на мѣсеца. Но въ края на декември тѣ едва получили паритѣ си за ноември, а въ послѣднитѣ числа на януари, тѣ не биле още получили за декември. Какъ стои сега работата за заплатата имъ презъ януари, не е извѣстно.“ [42])

„На 17 того, единъ отъ господаритѣ на печатницата „Грандъръ и Екартъ“, а именно Екартъ, безъ никакви причини е нанесълъ силенъ побой на ученика Александръ Ивановъ, у когото ѐ строшилъ една дъска, тъй, че ако не биле се намѣсили другитѣ работници, Ивановъ е щелъ да падне убитъ. То е 14—15 годишно момче, което получавало по 15 лева на мѣсецъ. Вслѣдствие нанесениятъ побой работникътъ не можалъ да ходи на работа. За удовлетворение той се е отнесълъ къмъ сѫда, гдѣто е представилъ и медицинско свидѣтелство за своето състояние. Тоя случай не билъ първи, гдѣто г. Екартъ си служилъ съ боя. Нѣма момче прѣминало презъ печатницата му, което да не е опитало силата на неговитѣ мусколи. Това е вежливостьта съ която господаритѣ се отнасятъ къмъ работницитѣ. Чисто по господарски, нали? [43])

„**Испѫдени!** Отъ Русе ни пишатъ, че работникътъ въртачъ Андрея и ученикътъ Димитръ при литографията на „Грандлъ и Екартъ“ биле испѫдени отъ дирекцията на послѣдната, защото не искали да работятъ на праздницитѣ 6 и 7 того. Тукъ може да се зададе питанието: — кой разрушава вѣрата, ония ли които раскриватъ гешефтитѣ съ вѣрата, или ония, като Грандлъ и Екартъ, които каратъ работницитѣ си да работятъ въ днитѣ, когато добритѣ християни трѣбва да почиватъ?

Испѫдени сѫ тъй сѫщо и работницитѣ отъ печатницата „Надѣжда“, защото се отказали да работятъ кѫсно вечерь, като заявили, че дневната работа и тъй исчерпва всичкитѣ имъ сили. Обаче господарьтъ на печатницата Г. Малджиевъ, който между другото казано е „примѣренъ християнинъ“, намѣрилъ това за не вѣрно и далъ пѫтя на работницитѣ си.

Всички тия грозни факти идатъ да ни увѣрятъ, че безчеловѣчието на господаритѣ печатари почва да преминува всѣка граница, но тъй сѫщо и че работницитѣ печатари вече трѣбва да си отворятъ очитѣ и да подирятъ срѣдства за отбивание ударитѣ на господаритѣ. Вмѣсто растакавания, длъжность на работницитѣ печатари въ Русе, както и вредъ въ страната, трѣбва да бѫде да се сдружатъ, защото безъ сдружване нѣма успѣхъ. Само сдружението ще превие врата на господаритѣ“. [44])

---

[42]) брой 24, год. II.
[43]) брой 25, год. II.
[44]) брой 21, год. II.

„Въ книговѣзницата на Драгиевъ въ София има 30 души работници, отъ които само 9 души сѫ по стари отъ 20 години, шесть сѫ по млади отъ 15 години, а 15 души на възрастя отъ 17—20 години. По-напрѣдъ е имало въ работилницата расписание на праздницитѣ въ които не се работи, а сега това е снето и се иска отъ работницитѣ да работятъ въ праздникъ до обѣдъ. На този, който не се яви, одържа му се за цѣлъ день. Малкитѣ работници и работнички, които стоятъ въ качество на ученици и ученички. се принуждаватъ да вършатъ тѣжка хамалска работа и надъ тѣхъ се упражняватъ тѣлесни наказания съ камшикъ. (Ролята на екзекуторъ изпълнявалъ единъ отъ съдружницитѣ — нѣкой си Августъ Хартманъ). Освѣнъ това малкитѣ момчета сѫ принудени да слушатъ неприлични думи и псувни, отправени по тѣхенъ адресъ".[45]

Отъ приведенитѣ факти, които не съставляватъ нито хилядна часть отъ срѣщанитѣ въ „Работнически вѣстникъ“ и въ живота, ясно се вижда, какви възмутителни форми приема у насъ експлоатацията на труда, какво безправно и беззащитно е положението на работническата класа у насъ и колко груби, дивашки, гнѫсни сѫ отношенията на господаритѣ къмъ работницитѣ. Отъ сѫщитѣ факти ние виждаме, че у насъ се води една ежедневна, ожесточена, неравна борба между беззащитнитѣ работници и силнитѣ и необузданитѣ съ нищо въ произволитѣ експлоататори. И при тия факти, може ли да се говори, че у насъ не сѫществува работнически въпросъ? Ами положението на слугитѣ, на работницитѣ въ рудницитѣ и на работницитѣ въ строителнитѣ предприятия,—въ пристанищата, въ желѣзнопѫтнитѣ предприятия, и т. н. Ето нѣколко факти за положението на слугитѣ въ градоветѣ и селата:

„**Изъ живота на слугитѣ**. Ако положението на наемнитѣ работници е лошево, то двашъ по-лошево е това на слугитѣ и слугинитѣ. И еднитѣ, и другитѣ, находящи се постоянно подъ зоркото око на господаря и господарката, освѣнъ че сѫ изложени на всевъзможни оскърбления, гдѣто господарската воля, по-вечето каприза, е и законъ и всичко; освѣнъ че незнаятъ, що е почивка и редовенъ животъ, но въ по-вечето случаи тѣмъ и не имъ се заплаща за изслуженото време. Долнитѣ нѣколко факти сѫ достатъчни да потвърдятъ това, което казваме.

Презъ миналиятъ мѣсецъ, лихваринътъ Минко Ив. Мочовъ изъ с. Дълбоки-долъ, Троянско, слѣдъ като нагрубилъ ратаятъ си Н. Хайдудовъ, испѫдилъ го, безъ да му даде нито стотинка за изслуженото време. Независимо отъ това, той обвинилъ слугата си, че му билъ испилъ една бъчва съ ракия, която искалъ да му заплати.

Почти сѫщо тъй постѫпилъ съ слугата си и Орханлийския, (Бургазско), бакалинъ богаташъ Г. Ивановъ. Следъ като слугата му Маринъ му служилъ по-вече отъ 6 мѣсеца, той го натирилъ, безъ да му заплати и на туй отгорѣ го набѣдилъ, че му билъ открадналъ нѣкаква книга, срѣщу която му искалъ сумата 5 лева, когато самата книга струвала само 60 стотинки.

---

[45] брой 25 год. II.

„Не по-друго яче се отплатилъ на слугата си и русенскиятъ бакалинъ-кръчмаринъ Ил. Хранковъ. Извѣстенъ, че слугата му Бончо Василевъ ималъ внесени пари въ спестовната т. п. каса, той почналъ да го преслѣдва и за голѣмо чудо на всички, въ туй врѣме една сутрина Хранковъ стрѣсналъ съсѣдитѣ си съ извѣстието, че чекмеджето отъ кръчмата му било строшено и задигната отъ тамъ една сума отъ около 400 лева. Хранковъ хвърлилъ подозрѣние върху слугата си, който билъ и арестуванъ. Обаче послѣ какво излѣзло? При изслѣдването се доказало, че Бончо Василевъ не само че нѣмалъ вложени 2 пари, но напротивъ билъ такъвъ голтакъ, каквито сѫ по-вечето отъ слугитѣ. А когато и сѫдътъ, по нѣмание доказателства въ виновностьта на слугата, прекратилъ дѣлото, Ил. Хранковъ, вмѣсто да се засрами отъ своитѣ дѣйствия, отказалъ да заплати на слугата си дължимото за двѣ годишното му слугуване и по тоя начинъ добилъ нуждното удовлетворение.

„Ето на кѫсо какво е положението на слугата. Най-лошъ животъ отъ една страна, подслажданъ съ всички горчила, каквито може да измисли една развалена господарска съвѣсть, постояненъ страхъ, отъ друга, да не изгуби хлѣбътъ си и като вѣнецъ надъ всичко туй—да бѫде натиренъ, безъ да му се заплати. Читательтъ вижда, че въ такова мизерно положение не сѫ испадали дори и старитѣ роби. И сѣднали сѣдъ това нѣкои да говорятъ, че днесь робство у насъ нѣмало. Има ли по-голѣма глупость отъ тая?

„**Слуги и господари.** Положението на слугитѣ у насъ е твърдѣ несносно, но най-вече е то такова за ония отъ тѣхъ, които слугуватъ въ кръчмитѣ, кафенетата, гостилницитѣ и ханищата. За една никаква заплата отъ 10 — 15 лева мѣсечно, тѣ сѫ принудени да работятъ денемъ и нощемъ, въ дѣлникъ и праздникъ, винаги изложени на опастностьта да бѫдатъ натирени безъ петь пари. Слѣдующиятъ случай ще покаже това най-нагледно. Съдържательтъ на гостилницата при станцията въ г. Русе, Иосифъ Шаваровъ си условилъ за слуга Аврамъ Михаиловъ, по 15 лева на мѣсецъ. Като му слугувалъ тоя послѣдниятъ цѣли четире мѣсеца, единъ день поискалъ да си излѣзи; това обаче не се харесало на господаря и ето, за да му напакости, той почналъ да го върти, додѣто единъ день, когато слугата си поискалъ това, що ималъ да земе (38 лева) го нагрубилъ и го изблъскалъ изъ гостилницата си, като му казалъ, че нѣма нищо да му дава, понеже билъ му открадналъ нѣщо си. Слугата далъ господаря си въ сѫдъ и на 24 м. м. се разгледва дѣлото. Господарьтъ призналъ, че му длъжи само осемь лева, а за останалитѣ исказалъ готовность да се закълнѣ, че не билъ ги длъжелъ, тъй щото слугата, който не располагалъ съ три лева, за да плати на попа за клетвата, билъ принуденъ да се задоволи само съ осемтѣхъ лева. За кражбата господарьтъ не се рѣшилъ да помене нищо въ сѫда. Той останалъ твърдѣ доволенъ, че сполучилъ да отяде отъ хака на единъ сиромахъ, който му робувалъ цѣли четире мѣсеца“.[46]

---

[46] „Работнически вѣстникъ,“ бр. 30, 41, год. II

Положението на работницитѣ въ рудницитѣ е такова сѫщо безправно и тѣжко, както и въ арсеналитѣ. Следниятъ фактъ, подобни на които има безброй, е достатъченъ, за да видимъ, какво е то:

„При държавната мина „Бѣловрѫхъ“, Трѣвненско, между другитѣ работници работилъ и Пеню Пръчевъ отъ с. Станчевъ-Ханъ, сѫщата околия. На 22-й Ноември, когато помѣнатиятъ работялъ въ една отъ галериитѣ, послѣдната се засипва, затисва го и направя го на пестилъ. П. Пръчевъ работилъ 15 год. въ въпросната мина и вижда се смъртьта ще бѫде награда за дългото му служение на държавата и гладътъ на осмочленото му семейството, което остава слѣдъ него. Ако бѣше станало подобно нѣщо съ нѣкой чиновникъ, то безъ съмнение щѣше да се отпустне пенсия на семейството му, като на пострадалъ при испълнение служебната си работа, обаче туй е недосѣгаемо за работницитѣ, които държатъ на плѣщитѣ си цѣлата държавна машина“[47].

Колкото до положението на работницитѣ по строителнитѣ предприятия, то произволитѣ на предприемачитѣ сѫ такива гнясни, че въ 1898 год., следъ многократното писание и протестирание на „Работнически вѣстникъ“ и следъ многократнитѣ протести на самитѣ работници отъ постройкитѣ, Министерството на Общитѣ Сгради, биде принудено, на 2-й май, да издаде на български и френски езици и налѣпи по улицитѣ на градоветѣ особенни правила подъ названието „**Обнасяние съ работницитѣ, които работятъ по желѣзницитѣ Сарамбей-Пловдивъ-Нова-Загора, Русе-Търново, Гебедже-Девня и Радомиръ-Кюстендилъ и по Видинското пристанище**“. Обявяванието на тия правила, макаръ направено и кѫсно, е равносилно на признанието безобразната експлоатация на предприемачитѣ и то, въ всѣкой случай, е официално признание за сѫществуванието на работническия въпросъ. Впрочемъ, относително експлоатацията на предприемачитѣ ето какво пишеше в. „Поминъкъ“, редактиранъ отъ единъ приятель на фабрикантитѣ и предприемачитѣ:

„Особено за предприемачитѣ на една вече построена линия ние притежаваме грозни факти спрямо нещастнитѣ работници, отъ гърба на които се искало увеличението на печалбитѣ. Ако не споменяме имена, то е, защото гнѣсъ ни е отъ неокачествимата постѫпка, а не че се страхуваме отъ закона за печата. Нещастниятъ работникъ тукъ билъ безсъвѣстно излаганъ по (на) експлоатация отъ своя господарь, който наполовинъ е плащалъ надницата, укривалъ гюндулюцитѣ, немилостиво е експлоатиралъ и пр. и пр.“[48].

При това положение на работническата класа, ежедневната борба на работницитѣ естествено се обръща въ обща, организирана класова борба между експлоатиранитѣ и експлоататоритѣ. Преди двѣ години избухна обща стачка на работницитѣ отъ Сливенскитѣ текстилни фабрики. Отъ тогава насамъ се повтарятъ се по-често стачкитѣ на словослогателитѣ. На 3 й февруарий тая година избухна стачка по линията Русе-Търново; преди нея — стачка на работницитѣ по канализацията въ Вратца и т. н. Всички стачки сѫ предизвикани отъ грубитѣ обноски на господаритѣ, отъ неплащание работническитѣ плати и отъ необузданитѣ произволи на експлоататоритѣ. Исканията на работницитѣ сѫ общи: редовно изплащание на платитѣ, ограничение на господарския произволъ и опредѣление взаимнитѣ задължения. Интересни сѫ исканията на софийскитѣ работници—печатари, т. е. на словослагателитѣ, които предявяватъ на господаритѣ си и къмъ които сѫ присъедини и синдикатътъ на Пловдивскитѣ работници — печатари. Тѣ съставляватъ 14 точки, приети на общото събрание отъ 216 души работници, и които съдържатъ всички искания, способни да защитятъ работницитѣ отъ произвола на господаритѣ. Отъ друга страна, последнитѣ сѫщо водятъ обща класова борба противъ работницитѣ; на тѣхна страна, т. е. на страната на господаритѣ е цѣлата днешна държава. Последната, освенъ дѣто ги насърдчава съ специаленъ законъ „за насърдчение индустрията", но тя съ ,,законътъ за еснафската наредба" ги ,,насърдчава" да се организиратъ за обща класова борба противъ работницитѣ, за по-добро експлоатиране на труда имъ*). Ето единъ два факта, които ще потвърдятъ казаното:

---

[47] брой 19.

[48] Цитирано изъ „Работнически вѣстникъ“ брой 9, год. II.

,,Борбата между печатаритѣ работници въ София и тѣхнитѣ господари зема се по-остръ и по-остръ характеръ. Жаднитѣ за бързо убогатявание господари, недоволни отъ досегашнитѣ си печалби, подъ предлогъ на организирание еснафа, на каквото ги задължаваше току що провалилиятъ си законъ за еснафитѣ, сѫ изработили единъ уставъ, който отнема и послѣднитѣ права, на които се радваха рабтницитѣ въ печатницитѣ. Споредъ единъ членъ на тоя уставъ, работника се прави отговоренъ за поведението на господаря си спроти другитѣ господари, а споредъ другъ, работницитѣ се задължаватъ не само да работятъ извънработнитѣ часове, за каквито ограничение нѣма, а да работятъ и въ праздпични дни, когато господаря поиска.

„Още по възмутителенъ е ,,правилника за вѫтрѣшния редъ", който господаритѣ—печатари, възъ основа на горния уставъ, сѫ из-

---

*) Една година подиръ приемането на закона за еснафската уредба единъ отъ народнитѣ представители на Стоиловото болшинство, а именно Панагюрскиятъ народенъ представитель, каза въ Народното Събрание следующитѣ откровени думи: „Напротивъ, народното представителство и правителството се грижатъ твърдѣ много за занаятчиитѣ. Ето въ каква смисълъ Погрижи се, че като се гласува миналата година създаването закона за еснафитѣ, народното представителство и правителство, дадохме на занаятчиитѣ да иматъ лесно работници евтини и да не могатъ да се намиратъ безъ работници при лошата храна и при лошото плащане, които имъ се даватъ. Ние извършихме единъ актъ на тирания надъ тия дѣца, които ще отидатъ да учатъ у тия майстори". (Цитирано по „Работнич. вѣстн." брой 12, год. II; гл. сѫщо въ „Ново Време", год II, кн. 10 и 11 за сѫщия законъ).

на женския трудъ вънъ отъ фабрикитѣ имъ. Извѣстно е, че фабрикантитѣ предпочитатъ женския и дѣтския трудъ предъ мѫжския. Дѣтскиятъ и женскиятъ трудъ се плаща много по-евтино отъ мѫжския и при туй дѣцата и женитѣ много по-лесно се управляватъ, т. е. експлоатацията на труда може да бѫде по-безгранична, тъй като отъ дѣца и жени много по-мѫчно може да се очаква протестъ противъ нея. Въ какви размѣри се употрѣбява у насъ женския и дѣтския трудъ, какво е положението на дѣцата и женитѣ въ нашитѣ фабрики, можемъ да сѫдимъ отъ следующитѣ факти, които ги вземаме първи отъ попадналитѣ ни се предъ очи многобройни факти, и относящи се до фабрики по-малко извѣстни:

„**Пашкулената фабрика въ Станимака.** Въ фабриката работятъ 120 момичета-работнички, по-вечето непълнолѣтни, распредѣлени споредъ работата, която извършватъ, на 8 категории, както слѣдва: 1) *Въ манджалъка*, 60 работнички, които получаватъ отъ 20 до 65 стотинки, по-вечето обаче по 20 ст. и една — 75 ст.; 2) *Въ батожа* — 30 работнички, които получаватъ отъ 22 до 35 ст.; 3) *Едекъ манджалъкъ* — 6 работнички, съ заплата отъ 35 до 50 ст.; 4) *Едекъ батожъ* — 5 работнички, съ заплата отъ 20 до 25 ст. и една 35 ст. 5) *Въ беджеклика*, — 6 чистачки на пашкули, съ заплата отъ 40 до 50 ст. и една 1 левъ; 6) *Фризони* — 4 работника, които получаватъ отъ 60 до 70 ст.; 7) *Биджеци* — 3 работнички съ заплата 40 до 50 ст. и единъ работникъ съ 2 лева и 8) *Масторки* и *надзирателки* — 5 работнички моми и жени, които получаватъ отъ 40 ст. до 1 левъ и една 2 лева. Освѣнъ тия има единъ огнаръ, който служи и за машинистъ, съ заплата 50 л. мѣсечно, и единъ слуга — разсиленъ съ 40 л. мѣсечно. Срѣщу тия 20 — 30 стот., често нередовно плащани, работничкитѣ сѫ принудени да работятъ по 13 — 14 часа при една постоянна влага, съ рѫцѣ постоянно натопени въ водата и съ предница вѣчно мокра, вслѣдствие на което трѣската и другитѣ болѣсти подкопаватъ и най-здравитѣ организми“. [51])

„**Бояджийска фабрика въ Русе.** Въ тая модерна фабрика работятъ 10 — 12 момичета на възрасть отъ 12 до 18 години, и 8 — 9 възрастни работници, първитѣ съ заплата отъ 6 до 15 лева на мѣсецъ, а вторитѣ отъ 2 до 2 $^1/_2$ лева на день. Работниятъ день продължава отъ 5 часа сутринь до 7 вечерьта, а по нѣкога и до 11 — 12 презъ нощьта. Почивка на работницитѣ се дава само два пѫти: еднажь въ 8 часа и другъ пѫть на пладня и то не повече отъ 20 — 30 минути. Глобитѣ въ тая фабрика сѫ добили вече право на гражданственность: работницитѣ биватъ глобявани и за най-малки грѣшки и закъснявания. Но тука има и нѣщо ново, което прочемъ почна да се практикува и въ другитѣ фабрики, а то е, че на работницитѣ имъ се плаща само за работнитѣ дни, а не и за праздницитѣ, като обаче мѣсеца се смѣта пакъ 30 дни. Тъй щото тези 30 дни понѣкога се изработватъ едва въ 2 обикновенни мѣсеци. Фабрикантътъ въсползуванъ отъ това обстоятелство, щомъ се привърше работата, распуща работницитѣ и работничкитѣ и ги сбира чакъ тогава, кога му дотрѣбватъ. Ако нѣкой отъ тѣхъ не се яви, той бива испъжданъ или най-малко глобяванъ.

---

[51]) Брой 14.

Такова е положението на работницитѣ въ тая фабрика. Както вижда читателя, то е по-вече отъ плачевно. Волята на фабрикантина е и законъ, и всичко. Нека се незабравя, че и тя се ползува съ ония привилегии, съ които държавата тъй щедро награждава разнитѣ експлоатaтори.“ 52)

„**По катастрофата край Бургасъ.** Въ миналия брой на вѣстника си ние съобщихме за нещастието, станало край г. Бургасъ въ барутнитѣ бараки на Бр. Иванови. Въ свръзка съ тая случка ни съобщаватъ още слѣдующето, което не е безинтересно за читателитѣ. Въ тия бараки сж работяли около 120 души работници, повечето жени и дѣца, на първитѣ отъ които се е плащало отъ 1·20 до 1·60 л., на дѣцата отъ 0·60 до 1 л. и на мжжетѣ по 2 л. и то за работенъ день отъ 12 до 15 часа. Огначало броятъ на възрастнитѣ работници билъ по-голѣмъ, обаче малко по-малко тѣ биле замѣнени съ жени и дѣца отъ околнитѣ села, които по всичко по-изнасяли на Бр. Иванови. Гомѣмата продължителность на работния день отъ една страна, опасностьта на работата отъ друга и неопитностьта и неумѣнието на дѣцата работници да се пазжтъ отъ третя — сж създали катастрофа на 17 м. мѣсецъ, на която сж станали жъртва 4 едва 12 — 13 годишни дѣца, едно отъ които — Анка Георгева — вече се е поминало, а другитѣ сж на лѣчение“.53)

„**Сиромашкитѣ дѣца.** Въ литографията и печатницата на Грандель и Екартъ въ г. Русе до скоро работиха двама братя, единиятъ съ 12, а другиятъ съ 20 лева мѣсечна заплата. Вслѣдствие на нищожната тая плата и лошитѣ обноски тѣ напустнаха работата, господаритѣ обаче намѣриха за добрѣ да имъ не платятъ за изработеното време—цѣлъ мѣсецъ безъ нѣколко дни—подъ предлогъ, че не биле работили до края на мѣсеца. Нѣколко пжти вече както момчетата ходятъ да си искатъ паритѣ и не могатъ да си ги получатъ. Ходи тъй сжщо и баща имъ, но и него сполѣтѣ сжщата участь. Тъй господаритѣ изѣдоха надницата на двѣ сиромашки момчета, които сж принудени да се грижатъ за прехраната си въ едно време, когато тѣхнитѣ едновъзрастници отъ богатата класа още се истѣгатъ по училищнитѣ чинове.

Но не сж само това благодѣянията, които господата Грандель и Екертъ вършатъ. Най-голѣмото е това, че тѣ, набрали по-вечето млади момчета, искатъ отъ тѣхъ работа като отъ възрастни и въ случай на грѣшка и пр. постжпватъ съ тѣхъ като съ добитъкъ. Много отъ тия дѣца, вслѣдствие на бой и лоши обноски, сж избѣгвали отъ работа, като оставили и надница, и всичко.

---

52) брой, 25.
53) брой 44.

Оттукъ, мислимъ, можемъ много добрѣ да сѫдимъ за положението на работницитѣ въ тая печатница. Не по добро е то и въ другитѣ. Експлоатацията съ дѣтинския трудъ се практикува въ тѣхъ въ най-голѣми размѣри и обноскитѣ сѫ най-звѣрски". [54])

Отъ тия факти можемъ да сѫдимъ, въ какви размѣри се употрѣблява въ нашитѣ индустриални заведения дѣтския и женския трудъ и каква наистина „звѣрска" експлоатация се упражнява въ тѣхъ. Отъ цѣлото число работници, експлоатирани въ нашитѣ индустриални заведения, най-голѣмата часть сѫ дѣца отъ двата пола и жени. Всичко това означава, че и у насъ натрупването на капиталитѣ и „насърдчението на индустрията" става съ „Иродиадово избиение на младенцитѣ". Но тука именно и се явява работническиятъ въпросъ у насъ въ пълната си форма, която съ нищо не може да се прикрие, и да не се подига той, да не се говори за него могатъ да искатъ само заинтересованитѣ фабриканти и всички ония идеолози, които сѫ на служба у тѣхъ, или които за нищо сериозно не му мислятъ.

Ние по горѣ спомѣнахме, че нашата страна заплашва една социална опасность — да се обърне въ страна на паразитния пролетариятъ, който се стреми да живѣе на гърба на държавата, или по-просто казано, на гърба на производителната класа. Причината на това е не само економическата неразвитость на нашата страна, но и оня последня мода начинъ на експлоатация труда, къмъ който капиталиститѣ винаги и на всѣкадѣ се стремятъ. Причината е въ постоянното испъждание на мѫжкия трудъ изъ производството и замѣстването му съ дѣтски и женски сили. И колкото повече се „насърдчава индустрията" у насъ, толкова повече се уголѣмява употрѣблението на дѣтския и женския трудъ. Но съ туй се изсмукватъ най-крѣхкитѣ, животворнитѣ сокове на нашия народъ и се приготовлява изродяванието му, ако не се взиматъ о време мѣрки. Наистина, съ такова „насърдчение на индустрията", каквото се дава у насъ, индустриалцитѣ трупатъ капитали. Но трупанието на капитала не означава и развитие на производителнитѣ сили на страната, не означава прогресъ въ производството. Съ такова безгранично „насърдчение на индустрията" може въ крайна смѣтка да се оголи нацията, като натрупа богатствата въ рѫцѣтѣ на една шепа магнати, но и да истощи националнитѣ производителни сили въ самия имъ източникъ.

Ние сме убедени, че нашата страна може да прогресира само по оня сѫщи начинъ, по който сѫ прогресирали и другитѣ днесъ културни страни, т. е. тя ще прогресира, като минава отъ примитивнитѣ начини на производство къмъ усъвършенствуванитѣ, къмъ общественитѣ, основани на научния прогресъ. Главната, или по-вѣрно, единствената задача на държавнитѣ и обществени дѣятели се състои да помагатъ, да облекчаватъ развитието на новитѣ форми. Но какво се разбира подъ думитѣ — да помагаме, да облекчаваме почналото се развитие на една страна? У насъ подъ тѣхъ разбиратъ „насърдчение на индустрията“. Но въ сжщото време мислятъ, че „насърдчение на индустрията“ се постига, като само се създава, направо отъ хазната, на гърба на работния народъ, класа отъ индустриалци, отъ фабриканти и предприемачи и като се „насърдчава“ тя въ безграничната експлоатация на труда. Въ сжщность отъ такова „насърдчение“ се получава не развитие на индустрията, не облекчение на нашата страна въ мжчния ѝ пжть на прогреса, а тъкмо обратното,—едно развитие съпровождано съ най-тѣжки мжки, увеличение на страданията, убиване на работническитѣ сили и распилявание изобщо на производителнитѣ срѣдства. Дѣйствително облекчение може да се получи само чрезъ покровителственно работническо законодателство. Въ миналитѣ части на статията си приведохме думитѣ на фабричнитѣ инспектори въ Англия и Германия за влиянието на работническото законодателство върху усъвършенствуванието начинитѣ на производство, върху развитието на производителнитѣ сили; тамъ ние приведохме и факти, отъ които ясно се вижда, че само благодарение на работническото законодателство сж били принуждавани капиталиститѣ да напустнатъ примитивнитѣ начини на производство и да въведатъ усъвършенствуванитѣ. Опитътъ, отъ друга страна, показва, че въвеждането на 8 часовия работенъ день не намалява даже печалбитѣ на експлоататоритѣ, което лесно се обяснява: работническитѣ сили при 8 часовъ работенъ день не се исгощаватъ тъй, както при по-голѣмъ работенъ день и тѣ биватъ по-производителни. Изобщо единствения пжть, който облекчава и спомага за по-бързото развитие на една страна, е покровителството на труда, и колкото то е по широко, толкова е по-голѣмо, по-бързо прогресирането на страната. Когато Марксъ въ предговора къмъ I т. на своето безсмъртно произведение „Капиталътъ“, като посочва на Германия английското фабрично законодателство, ѝ казваше: „De te fabula naratur“ (за тебе е приказката), съ туй той и посочваше срѣдството, съ което тя можеше да спомогне и облекчи своето економическо развитие. За развитието на индустрията сж необходими здрави, културни работнически сили, а тѣ не сж съвмѣстими съ безграничната експлоатация на труда. Така че, и у насъ единственния дѣйствителенъ начинъ, по който може да се постигне едно по-високо индустриално развитие и културно състояние, не се състои въ „насърдчението“ на експлоататорската класа и въ дразнението на вълчитѣ ѝ апетити, а въ едно широко покровителство на труда. Само по такъвъ начинъ можемъ до облекчимъ мжкитѣ на нашата страна, които испитва при преминаванието ѝ отъ примитивното състояние, въ по-високо, въ по-културно. Ето какво високо значение има подиганието и решаванието на работническия въпросъ у насъ. Той е въпросъ за културното развитие на нашата страна, и, като такъвъ, той ни се налага. Да, то е съвършенно вѣрно, че той е въпросъ неприятенъ за експлоататорската класа, че подиганието му и исканието на работническо законодателство е противъ тѣхнитѣ интереси, но подиганието му и стремлението да се разреши е необходимо за прогреса на нашата страна. Ние прекрасно знаемъ, че никоя отъ нашитѣ буржуазни партии, които сѫ олицетворение на експлоаторскитѣ стремления, нѣма да се съгласи доброволно да обърне внимание на работническия въпросъ у насъ, на необходимостьта отъ едно широко работническо законодателство. Но въ такъвъ случай пъкъ Работническата Социалъ-демократическата Партия е въ правото си да иска покровителство на труда, да се бори за защита интереситѣ на работническата класа и, като подига работническия въпросъ, тя подига знамето, съ което не само посочва на нашата работническа класа пѫтя на разрешението му, но посочва и на нашата страна условията на нейния напредъкъ. Мѫчно е на нашитѣ противници да признаятъ това, но то е така.

---

[54]) брой, 46.

И тъй, да резюмираме на кѫсо статията:

1) „Марксовата еволюционна теория“ се потвърдява отъ цѣлото економическо развитие на културнитѣ страни;

2) Тя е напълно приложима и къмъ аграрния въпросъ.

3) Марксовото учение се подтвърдява и съ економическото развитие на нашата страна;

4) Въ България не само има работнически въпросъ, но борбата въ името на неговото разрешение е необходимо условие за прогресирането ѝ.

5) Социализмътъ у насъ се „изсмуква“ тъкмо изъ условията на нашата страна и е теоретическо изражение на работническото движение у насъ, което се усилва съ развитието на индустрията, и научно формулиране на борбата и на исканията на работническата класа.

Петъръ Сцйегенни

(Piotr Sciegienny)

Въ брой 1-й 1898 г. на полското соц.-демократическото списание „Sviatlo“ срѣщаме биографията на най-стария ратникъ за свободата на полския пролетарий.

Священника Петъръ Сцйегенни се родилъ въ 1800 г. въ Сандомирская окрѫгъ, като синъ на селянинъ.

Колко тежъкъ трудъ и горчиви унижения е трѣбвало да понася Спйегенни до като да достигне относително въ по-кѫсна възрасть до свещенически санъ — това не знаемъ, но лесно можемъ да го разберемъ. Около 1830 г. Сцйегенни свършилъ семинарията въ Ополе. Въ туй училище той бѣ и учитель и то до самото затваряние на училището. Въ въстанието презъ 1831 г. виждаме Сцйегенни военень священникъ. Въстанието пада, а Сцйегенни отива въ селова да работи като свѣщенникъ за въ полза на този народъ, отъ който бѣ произлѣзалъ. Спйегенни става священникъ въ Ходро (Люблинска губерния).

Тежки времена бѣха налегнали полския селянинъ по онова време. Подъ ярема на крепостничеството, полския селянинъ трѣбваше да се овива подъ господарствения камшикъ. За това, що се вършило вънъ отъ селото, полския селянинъ нищо не знаелъ; мракъ непроницаемъ царувалъ въ тогавашното полско селце.

Вънъ отъ прикования като волъ до земята селски животъ, въ срѣдата на своитѣ бѣдняци съселяни, полския селянинъ не познавалъ и не виждалъ други лица освѣнъ господарьтъ на селото, надзирательтъ (економътъ) и попътъ. Селскиятъ господарь бѣ за селянина въплотения натискъ и експлоатация. Всичкитѣ неправди и дотягвания, които търпѣли селянитѣ, взимали началото си въ чифлика на господарьтъ. Економътъ бѣ орѫдие въ рѫцѣтѣ на господаря. Затуй пъкъ всичко добро, което селянина виждалъ идело — колкото и малко да бѣ то — отъ свещенника. Кой да са моли предъ господарьтъ за сѫдбата на селянитѣ — попа. Кой да каже добра утешителна дума — свещенника. Свещенника бѣ единствения утешитель на селянина въ всекидневния му животъ и на смъртното легло. Свещенника му обѣщавалъ по добра сѫдба, ако не тука на тая сълзева долина, то поне на небето.

Тогавашния полски селянинъ бѣ още много невежъ, за да търси цѣръ на злото въ собственитѣ си сили, въ силата на милионитѣ работенъ народъ. И не е чудно, че при такива условия селянина се е привързвалъ съ цѣлото си измѫчено сърдце къмъ свещенника, а всичката ненависть и злоба, изникнала презъ вѣкове отъ робството и носяща се отъ поколение на поколение, е насочвалъ срѣщу селския господарь.

Полския селянинъ не виждалъ, че руското хайдушко правителство бѣ най-добрата подпорка и помощь на господаритѣ. Нарѣдко въ това време се повдигалъ той за борба съ натискътъ, за да разбере, че има страшни врагове и то не само въ двореца на селския владѣтель. При все това вече селянина почна да се срѣща съ царското правителство: военния наборъ взималъ кръвенъ данъкъ отъ селскитѣ семейства и полскитѣ новобранци подкарвали въ окови за собствената погибель на Русия.

При такива обстоятелства Сцйегенни започна своята работа. А че се бѣ добрѣ заелъ съ нея, за това най-добро доказателство е ненавистьта, която въ скоро време питаела къмъ него околната шляхта. Разказвали си, че Сцйегенни искалъ да избие цѣлата шляхта. За това всрѣдъ селянитѣ въ Киелско и Лубелско до днесь още не е изчезнала паметьта за селянина свещенникъ, който имъ помага въ нужди и който отъ амвона понѣкога ядно бичувалъ господарскитѣ произволи. Но Сцйегенни не се е ограничавалъ само съ едно бащинско опекунство надъ поробенитѣ. Той знаелъ, че народа най-добрѣ би могълъ да опекунствува надъ себе си, ако да разбереше своето положение и своитѣ сили. Помѫчи се той да събуди въ селянина това разбиране и правеше това не само отъ амвона, но и въ всекидневнитѣ си срѣщи съ него. Разказватъ, какъ той понѣкога на полето е взималъ шепа избита пшеница и казвалъ: „зърната — това сте вие, селяни. Господари — това е плявата!“ И като духвалъ въ шепата си показвалъ, че оставатъ само зърната.

Самото вече дѣтинство подъ селската стрѣха отворило очитѣ на Сцйегенни върху бѣдата на работния народъ, а когато пъкъ застана посрѣдъ събратята си селяни, изведнажъ почна да имъ обяснява причинитѣ на тѣхнитѣ бѣди. Самъ той бавно се свѣстявалъ по въпросътъ какъ да се искорени злото. Той идвалъ до това заключение чрезъ собственнитѣ си разсѫждения, когато си почивалъ въ черковния дворъ и никаква помощь не сѫ могли да бѫдятъ за него нѣколко книги, които ималъ и които прилежно прочиталъ. На неговитѣ убеждения най-много отговаряли „Народнитѣ книги“ на французския свѣщенникъ социалистъ Lamennais (Ламенне). Сѫщата книга е упражнила голѣмо влияние върху най-великия полски поетъ Мицкйевича.

И тъй съ помощьта на собственни разсѫждения и съ четение книги Сцйегенни дошелъ до следующитѣ идеи. Частната собственность надъ земята и владетелскитѣ разлики между хората сѫ главната основа на деспотическитѣ правителства и на робството. За да се премахне робството и да се осигури благосъстоянието на всички граждани, трѣбва да се премахне частната собственность надъ земята и да се въведе вмѣсто туй общинната собственность. Всѣка община си избира свещенникъ, който пази редътъ въ общинското стопанство. Съвѣтътъ, който се състои отъ такива свещенници, съставлява правителството.

Сцйегенни бѣ вече добрѣ разбралъ, че до като земята принадлежи на единици, до тогава нѣма да има редъ въ обществото и ще сѫществува сиромашия. Но той искалъ да предаде земята на неограниченото расположение на всѣка една единична община. Така можеше да се мисли въ неговитѣ времена, когато селянина почти и не поглеждалъ извънъ селото си и живѣялъ само съ това, което самъ събиралъ отъ кѫра. Сега, когато селянина трѣбва толкова нѣща да си купува въ градътъ, когато даже руския селянинъ е билъ длъженъ въ врѐме на гладъ да се прехранва съ жито отъ Индия, виждаме, че стопанството на цѣлия народъ или даже на цѣлото цивилизовнно человѣчество сѫ свързани по-между си съ неразривни възели. Който иска да въведе редъ въ стопанството, не трѣбва да дѣли народа на общини. Всѣка община трѣбва наистина да бѫде по извѣстни въпроси самостоятелна, но главното управление, т. е. главното владение на всичкитѣ срѣдства за работа било на земята, на рудницитѣ или на фабрикитѣ, трѣбва да зависятъ отъ цѣлото человѣчество.

Не ще съмнѣние, че Сцйегени не можалъ да мисли за общата собственность на фабрикитѣ, защото фабрикитѣ тогава въ Полша биле съвсѣмъ малко.

Но най-интересното въ идеитѣ на Сцйегенни е, че властьта на общината и на цѣлата държава да бѫде въ рѫцетѣ на свѣщенницитѣ. Сцйегенни е искалъ, щото работния народъ да дойде до съзнанието на своитѣ нужди и сили. Тука, обаче виждаме, че Сцйегенни самъ не е вѣрвалъ въ туй, щото народа самъ себе си да може да владѣе. Сцйегенни търси опекуни, а кадѣ да ги търси, ако не въ духовенството? Той сѫдилъ за другитѣ свещенници по себе си и знаялъ, че селянина вижда въ лицето на свещенницитѣ своитѣ приятели. Днешния полски селянинъ, който е видѣлъ предателствата на Стояловски и др., не ще съмнение, не би направилъ тая грѣшка. Но на Сцйегенни нема защо да се чудимъ. Отъ това време сѫ се изминали 60 години. На полскитѣ земи се появи градския пролетарятъ, работницитѣ сами се опомниха за своитѣ права и съ това доказаха, че могатъ сами да владѣятъ себе си. Подъ влиянието на движенията въ .градоветѣ се събуди и селянина. Но на времето на Сцейгенни условията бѣха съвсѣмъ други.

Сцйегенни разбиралъ, че за постигание на неговия съюзъ отъ свободни общини и обща поземлена собственность, трѣбва да се води борба противъ рускитѣ разбойнически напади и противъ руското деспотическо правителство. Отъ друга страна, той е искалъ, щото народа да знае, какво да върши, следъ като си разчисти смѣткитѣ съ царизма. И тъй, той започна посредъ собственното си семейство (Сцйегенни е ималъ двама братия, селски стопани), а по-после въ единъ по тѣсенъ крѫгъ селяни изъ родното му село да сѣе възгледитѣ си еднакво, както върху царско-държавния натискъ, така и върху средствата за борба противъ него. Захваща той да организира тайни селски-революционни кружоци. Изъ своето село, той принася своята агитация въ по-далечни области и самъ почва да пѫтува, а после си служи съ апостоли.

Движението порастна. Селянитѣ охотно слушали новото евангелие на справедливостьта, братството и борбата съ натиска. Началото на движението виждаме въ 1835 год., а съзаклятието се продължава още 10 години, чакъ до 1844 год. Това е достатъчно да ни докаже, какво въодушевление и вѣра бѣ обхванало селянитѣ. Въ продължение на 10 години хиляди селяни били членове на тая селско-революционна организация. Агитацията и пропагандата ставала въ малки селца предъ очитѣ на самитѣ селски господари, надзиратели и на царскитѣ чиновници. Всичко това е ставало въ една околия. И при всичко туй презъ 10 год. царското правителство за нищо не бѣ се научило!

При все това и тази доблестна черта на Сцйегенниевата организация изведнажъ ни довежда до причинитѣ на нейната слабость. Всѣко днешно движение на съзнателния пролетариятъ е не само пропаганда на начала за по-добрия строй на обществото, не само приготовляване и въоржжаване къмъ една бѫдѫща борба, но е и борба сама по себе си. Въ тая катадневна борба съ правителството и експлоататоритѣ за всѣкидневнитѣ неправди и нужди, полския пролетариятъ се упражнява, учи се, и се кали. За това и смъртьта, затворитѣ или даже предателствата надъ първитѣ водители на днешното работническо движение нѣматъ значение за самото дѣло, но за това пъкъ полския пролетариятъ трѣбва въ катадневната борба да принася жертви, а въ борбата съ дивия руски царизмъ, тия жертви трѣбва да сѫ тежки.

Въ програмата на Сцйегенни бѣ другояче. Че въодушевлението на неговитѣ хора бѣ голѣмо, това видѣхме, но за туй пакъ не знаемъ, до колко хората му разбирали неговитѣ планове. Но както и да е, истина е, че неприготвени за самостоятелна борба, тогавашнитѣ полски селяни бѣха възложили всичката си надѣжда на единственния си водитель — Сцйегенни. Слушали сж го, както дѣцата своя учитель. Така, че съ взимането имъ на Сцйегенни — върнали сж се назадъ подъ ярема, съ отчаяние въ сърдцето и безъ всѣка надѣжда за по-нататъшна борба. Това време бѣ годината 1844, Презъ зимата 1843—44 год, Сцйегенни въ разширяющата се своя дѣятелность, се срѣща съ варшавската революционна младежь, която е искала освобождението на Полша. И Сцйегенни е гонилъ сжщата цель. Варшавскитѣ революционери дѣйствително не разбирали плановетѣ на Сцйегенни и не чувствували така, както него, нещастията на работния народъ, но общата умраза къмъ царизма ги свърва. Тоя съюзъ на Сцйегенни съ варшавскитѣ патриоти ускори унищожението на Сцйегенниевата дѣятелность. Сцйегенни искалъ независимостьта на Полша за работния народъ и извоюввнието на това чрезъ самия този народъ, искалъ е още дълги години да просвѣщава народа и по този начинъ все по нататъкъ да приготовлява своята дѣятелность. Патриотитѣ искали едно бързо въстание. Дали Сцйегенни би сполучилъ, споредъ първитѣ си кроежи, да прикрива още дълго време революционната си работа, това не ни е извѣстно; а бързото избухвание на въстанието, на което, по влиянието на патриотитѣ, Сцйегенни се съгласи, докара края на цѣлата негова 10 годишна работа.

Въ януарий 1844 год., Сцйегенни произнесалъ слово въ черквата на планината Св. Кръстъ, което призовавало народа къмъ сгрупирванието му подъ знамето на Божата Матерь. Народа разбра тоя девизъ и почна въ цѣлата околия да се въоржжава. Въстанието трѣбвало да избухне въ Кйелецко. Предъ близката борба (въстанието), Сцйегенни забрави предишната си предпазливость. На 24 октомврия той се появи — за сетенъ пжть — въ горитѣ на селото крайно до Кйелцъ, разпалвалъ селенитѣ къмъ борба и ги съвѣтвалъ съ собствени сили да спечелятъ това, за което жаждуватъ. Но въ въстанието имало предатель. Нѣколко дни следъ това стотина хора запълнили Киелския затворъ и Варшавската цитадела. Сцйегенни се крилъ въ единъ бернардински монастирь до Кйелцъ и отъ тамъ даже продължавалъ да агитира. Но скоро го намѣрили.

Стана воененъ сждъ въ Кйелцъ. Братята на Сцйегенни: Карлъ и Доминикъ биле бити и испратени на тежка каторжна работа въ рудницитѣ. Селянитѣ: Валтазаръ Сусло и Теофилъ Стуйковски — така сжщо бити и испратени за дълбокитѣ рудници. Сума селяни, мжже и жени, били бити и испратени въ Сибиръ. Сцйегени билъ осжденъ на смъртъ, турнали му били вече и примката на шията, но въ това време подъ бѣсилото била прочетена заповѣдьта, съ която се замѣнява смъртното му наказание съ доживотна работа въ Нерчинскитѣ рудници.

Сцйегенни не падна духомъ. Въ затвора даже той смѣло исказвалъ възгледитѣ си предъ губернатора. Въ Нерчинскъ той по-нататъкъ размисливалъ върху теорията си и я разпространявалъ между съзаточенницитѣ си. Въ рудницитѣ той е билъ държанъ до 1857 год.; после го пратили въ Сибиръ, а въ 1864 год. го превели въ югоисточна Русия. Презъ всичкото това време Сцйегенни съ еднакво въодушевление водилъ пропагандата, ползувайки се собственно отъ голѣмия напливъ на заточенници, следъ потушаванието на въстанието презъ 1863 год. Отъ тѣзи заточенници Сцйегенни основалъ единъ видъ община съ обща собственность. Той изложилъ писменно теорията си, но поради жандармскитѣ ревизии, които му били правени, билъ принуденъ да я изгори. Полицията, както виждаме е имала причини да се занимае съ 64-годишния старецъ. Испратили го, проче отъ Перма пакъ на югъ. Единственнитѣ книги, които Сцйегенни е ималъ презъ 25-годишното си заточение, сѫ биле: библията и собственно-рѫчно преписанъ екземпляръ „Панъ Тадеушъ“!

Въ 1869 год. на Сцйегенни било разрешено да се върне въ Полша, като е билъ заселенъ въ Люблинъ и то подъ надзора на полицията. Дълго време като подозренъ человѣкъ не е можалъ да получи никаква служба и не е ималъ средства да живѣе. Най-после въ 1883 год. биде настаненъ за свещенникъ при бонифратренската болница въ Люблинъ и на това положение свърши живота си на 30 ноемврий 1890 г.

Такъвъ бѣ трънливия 90-годишенъ вървежъ на живота на първия въ Полша апостолъ на социализма! Въ горния расказъ посочихме па разнитѣ Сцйегенниеви грѣшки, но тѣзи грѣшки въ тогавашнитѣ времена не се е можало да се избѣгнатъ. Когато Сцйегенни започна своята революционна деятелность, а даже и тогава, когато следъ 10 години на тази дѣятелность му пресече пѫтя руското правителство, даже въ страни много по-добрѣ развити общественно и много по-щастливи отъ Полша въ политическо отношение — не е имало по-далекогледи хора отъ Сцйегенни и отъ другаритѣ му. Теориитѣ на Сцйегенни не стоятъ по-долу отъ онези на съвременнитѣ французски социалисти, а практическата му дѣятелность стои по-високо. Когато тѣзи последнитѣ се занимавали съ построяванието на разни остроумни планове, той изведнажъ влиза въ редоветѣ на работния народъ и го повежда къмъ борба еднакво, както съ политическото и народно робство, така и съ експлоатацията и измѫчванието на народа отъ страна на шляхтата.

Въ историята на человѣчеството срѣщаме по нѣкога хора, които съ цѣло поколение сѫ испреварвали своята срѣда и своето време; тѣ се силятъ да поведатъ обществото по пѫтища, които то още не предчувствува. Такива хора гниятъ въ затворитѣ или се измѫчватъ другояче. Работата имъ отива на пръвъ погледъ напраздно. Но всѣ пакъ тѣ си оставатъ свѣтилници, освѣтляющи пѫтя на по-нататъшнитѣ поколения. Имената имъ, паметьта за тѣхнитѣ дѣлата и мѫченичества згрѣва цѣли редове наследници въ борбата имъ за щастието и свободата на человѣчеството.

Днесь всички полски съзнателни работници знаятъ името на

Спйегенни и въ кого ли отъ тѣхъ не е то подпалвало свещенния огънъ на ненавистьта къмъ тъмнитѣ сили на натиска? Наистина ни една капка кръвь, пролѣна въ борбата за напредъка не е отишла напразно; нито едно стенание на заточеника, страдающъ за свободата на събратията си, не е останало безъ отзивъ въ пространството!*).

Б. Игнатовичъ.

* * *

Пѣтелъ и свиня.

(Басня)

Диалогъ.

Свинята.

Мръснико, сладкий ми сънь пропъди!
Какъ смѣешъ тука да кукуригашъ?
Махай се, пѣй дѣто и да бѫди,
Само до менъ залисъ да не вдигашъ.

Пѣтелътъ.

Будя азъ всѣки, съ трудъ що живѣе.
Вижъ, зора се вечъ пука, свѣтлѣе,
Ти? . - . . , . , . . .

Свинята.

Хмж . . . та туй какво ми струва?
За менъ—хо! кой да се труди — има:
На коритото ми грижно да слугува;
Туй днесь свѣтътъ за законъ приима.

Пѣтелътъ.

Знамъ! но чужди трудъ който пилѣе,
Не ще ли безследно . . . притлѣе?
Я ти, въ каква каль, воня грухтишъ,
За висши идеали не ли ламтишъ?

Свинята.

Охо! . . . чуй, спри философията твоя. . . .
Висшъ идеалъ азъ имамъ: **да се гоя.**
Азъ любя мрака и кальта вонеща;
На повече глухъ съмъ, друго нѣща. —

Качествата ето на нашата порода:
Знакъ тѣ сѫ на сѣки отъ знатна природа

---

*). Полското соц.-демократическо списание „Swjatlo“ излиза въ Лондонъ. Адрессътъ на редакцията е Józef Kaniorski 119 Stepney Green Drellings, Stepney, London. E.

— И главата в'кальта си увря—свинята
И пакъ за дни честити начена да сията.

Пѣтелътъ.

Колко сж тѣ тѣзъ *благородни свини*!
Охолни, тжпи прѣдъ свѣтскитѣ билини[1], —
Отъ свѣтлината бѣгатъ, мразятъ труда,
А хулятъ ме злъчно, щомъ съвѣстьта буда.

Ст. Максимовъ.

Изъ сбирката: „Пѣснитѣ на неволника“.

На чужбина.

(Изъ Ирландскитѣ поеми на О'Коннера).

Преводътъ се посвѣщава на страдална **Армения**

Изъ родний край далеченъ пристигатъ лоши вѣсти
За черни дни нависли надъ милата странà;
На сънь или на яве зове ни съ ликъ не кървавъ
На бой за отмжщенье Ирландия светà!
И сърдце викъ раздира: „Приятели народни,
Защо стоите още? и смазаний илотъ
Ще още ли да чака?
Минуватъ дни, години. . . .
О Боже, кой ще спаси забравений народъ?
Дъждлива хладна пролѣть. . . Въ първий мжхъ облеченъ
Едва въ мъглата ранна дрѣмливий лѣсъ личи. . .
Пустошъ въ долътъ, полята. . . Орачьтъ нѣмъ и мраченъ
Заспалъ е салтъ недвижимъ съ сълзи на очù.
И вижда тамъ далеко прогнилата колиба.
Дѣца, жена, гдѣ гинатъ въ борба съ жестоки гладъ;
И знае той: день всѣкой му нови мжки носи:
Обида кръвна, дива, сълзи—убийственъ ядъ.
Нещастний, брате мой, не плачи.—Не съ молитва
Ще можешъ да отмахнешъ непоносимий гнѣтъ;
Не вѣрвай, че вампирътъ ще хранишъ съ кръвьта си
Ще самъ да ти испустне изсъхналий скелетъ!
Изъ тия хищни лàпи тебъ Римъ ли ще спаси?
Надѣждата въ небето е само димъ, мечта. . .
Или се самъ спасявай, или катъ робъ умри!
Та по ли ти й добрѣ сега? Отъ чаша пълна

---

[1] Билини—въ смисълъ на живенни произшедствия.

И на устата съ смѣхъ ти можешъ ли да пийшъ?
Ирландецо, стани! дойде часътъ желанни,
Оковитѣ рѫждиви съ тръсъкъ да разбиешъ!
Стани, удари часътъ! бойовенъ пламъ священни
Палнѝ въ сърдцата ледни на всички гробове,
Всели безуменъ ужасъ въ спокойнитѣ чертози. . . .
Тогазъ, тогазъ позвани изъ свойтѣ гробове,
Забравенитѣ ний и живи мъртавци.
Отдавна вечь лишени отъ мѫжество и сили
За смъртенъ бой готови ще се явимъ борци!
И ако давний сокъ изсъхналъ е отъ страданье,
И сили ний тогазъ въ насъ си не соберемъ,
То сѣтня капка кръвъ, последньо си диханье,
О, родний край, за тебъ съ възторгъ ще отдадемъ!

II

Прости!

Арменйо, прости! Земя на кръвъ и сълзи
И на безкрайни тѣгла,
Вий родни планини, долини благодатни,
Що стеле вечерна мѫгла.

Печални останки отъ дива съсипия,
Що те покри съ огънь, гробове,
Лѣтиме днесъ далечь къмъ краищата чужди
Ний — твойтѣ клѣти синове!

И мълкомъ, като отчакваме, о родино злочеста,
Твойта жестока сѫдба.
Въ гърдитѣ ни се гнѣзди мъсть вѣчна за врагътъ ти
И безпредѣлна тѫга!

Прости! Отъ твойтѣ кървави брѣжища
Отнисатъ ни немирни вълни,
Жестока участь, зло и дълго заточенье
Ни готвятъ незнайни страни!

Последенъ пѫть тѣзъ върхове познати
Обгръща намъ мѫтния взоръ,
Тебъ сѣтенъ поздравъ, Араратъ, и тебъ Араксъ пѣнливи
Обтѫнали въ слава и позоръ.

Далечь, далечь отнисатъ ни вълнитѣ
И губятъ се любими брѣгове,
Изъ родната страна следятъ ни още изъ мрака
Проклятия, вопли, плачове!

Прости, до день, въ който отъ своитѣ вериги
И тѣгла кинжалъ си исковешъ,

Та насъ, — твойтѣ синове, — на бой за волность света,
Арменйо, отново призовешъ!

Ив Радославовъ.

Нови книги.

Библиотека „Народно четиво“, издание на Ст. Георгиевъ, Варна.

№ 4 **Прѣди десеть години**, (изъ историята на работническото движение) отъ Г. Плехановъ, пр. Г. Б., цѣна 20 ст.

№ 5. **Противъ военщината**, отъ Г. Б. цѣна 15 ст.

№ 6. **Пчелитѣ**, отъ Д. И. Писаревъ, пр. Г. Б. цѣна 20 ст.

№ 7. **Осемь часа работа**, отъ Жулъ Гедъ пр. Г. Б. цѣна 10 ст.

Предъ насъ сѫ излезлитѣ подъ горнитѣ заглавия четире номера отъ библиотека „Народно четиво“. Съ голѣма радость ний посрѣщнахме тѣхното появявание. По всичко се вижда, че нашитѣ другари около „библиотека“-та ще употрѣбятъ всичкитѣ зависящи отъ тѣхъ срѣдства да подигнатъ умствения уровенъ на широката работна масса, да ѝ дадатъ да разбере, гдѣ лежи корена на злото, на ония вьпиющи житейски неправди, подъ които пѫшка самата тази работна масса, благодарение на нейното невежество, на нейната простотия, тъй старателно подържана отъ заинтересуванитѣ нейни притеснители и експлоататори. А нуждата отъ такава една библиотека — редъ отъ книжки, въ които на простъ езикъ да се излагатъ ония научни истини, посрѣдствомъ които притесненото работничество ще си извоюва едно много по-добро бѫдѫще, тази нужда, всрѣдъ всеобщата индиферентность на всичкитѣ буржуазни партии къмъ лошето положение на работния народъ, отдавна се чувствуваше, и нашитѣ другари, които сѫ се нагърбили съ тази толкова тѣжка задача, испълняватъ една голѣма празднина въ пропагандирането на социалистическитѣ идеи между простата масса. Съ това. разбира се, задачата на отдѣлнитѣ пропагандатори значително се улеснява.

Но да разгледаме самитѣ брошурки.

Въ „Прѣди десеть години“, Плехановъ ни описва първото празднувание на 1 май — всесвѣтския праздникъ на труда. Както е извѣстно, прѣзъ юли 1889 година въ Парижъ бѣше се събралъ първия работнически интернационаленъ социалистически конгресъ. Делегати отъ стария и новия свѣтъ, испратени отъ многобройни работнически организации, бѣха се събрали да решаватъ въпроси, да търсятъ срѣдства, орѫжия за предстоящитѣ неминуеми борби на труда съ капитала, на угнетения, постоянно увеличающъ се работнически класъ съ неговитѣ угнетители. Въпросътъ за въвеждането по законодателенъ редъ осмочасовъ работенъ день бѣше поставенъ на дневенъ редъ и приетъ единодушно отъ конгресиститѣ. Че не можеше иначе. Ползата отъ такова едно законодателство бѣше грамадна и очевидна. Човѣкъ трѣбваше да не гледа, да не чува, да бѫде ограниченъ умствено, за да не съзрѣ това. Не само работничеството печелеше отъ туй. Въвеждането на такъвъ законъ щеше да принесе голѣма полза и на обществото. Много благотворителни домове щеха да станатъ излишни, много праздни рѫцѣ щеха да си намѣрятъ работа, но кой искаше да чуе?! . . . Вдадени въ своитѣ безбожни експлоатации надъ окования въ веригитѣ на капитала робъ, тѣ — крепителитѣ на днешния кървавъ редъ на нѣщата — малко искаха да чуятъ за това справедливо искание. Конгреса взема резолюция, щото на следующата година (1890) на 1 май работницитѣ отъ всички страни да манифестиратъ въ полза на осмочасовия работенъ день. Наближи деньтъ. Почнаха се приготовления. Европа вземаше все по-вече и по-вече войственъ видъ. Двѣ класи, ясно разграничени съ една дълбока пропасть, испъкваха на сцената: потиснатиятъ подъ непосилния трудъ работнически класъ отъ една страна, който въ името на човѣщината се бореше за извоюване на едно негово законно право, отъ друга — буржуазията, която въ нищо не искаше да отстѫпи. До колко голѣмо е било остървенението на буржуазията, можемъ да видимъ изъ следующия цитатъ, който Плехановъ прави отъ виенската „Neue Freie Presse:“

„Войницитѣ чакатъ готови; вратитѣ на домоветѣ сѫ затворени; въ квартиритѣ сѫ приготвени припаси, като че ли се очаква обсада; работитѣ спрѣха и т. н.

Или пъкъ французския консервативенъ в. „Gaulois“, който въ предвечерието на манифестацията пише:

„Най-малкитѣ сборища завчасъ ще се разпѫждатъ. Всички стражари, всички агенти на тайната полиция и полицията на нравитѣ ще се употрѣбятъ на работа, както и коницата, и пѣхотата на парижската гвардия Войскитѣ ще бѫдатъ събрани въ казармитѣ. Ще дойдатъ подкрѣпления отъ Венсенъ, Версайлъ и други съсѣдни градове. Войската ще бѫде готова да искочи при пръвъ сигналъ. за да разгонва манифестантитѣ, да ги атакува, ако потрѣбва . . . . Арестуванитѣ веднага ще се испращатъ въ депото на полицейската префектура. За тази цель въ полицейския участъкъ на всѣкой кварталъ ще се приготовляватъ затворнически кола“.

Съ такива приготовления се готвеше буржуазията да посрѣщне праздника на мирнитѣ работници, и кой знай какво би станало, ако работницитѣ бѣха толкова глупави и неразбраны, както и буржуазията. Но благодарение на тактичностьта и умѣлостьта на работническитѣ водители и работницитѣ, смущенията на много мѣста бѣха избѣгнати и само тамъ, гдѣто властитѣ искаха да се покажатъ прекалено ревностни, безъ смущения се не мина.

Праздникътъ се свърши и, както се очакваше, съ тържество на работницитѣ. Въ Франция, Германия, Англия, Италия, Испания, въ цѣла Европа, гдѣто имаше зачатъкъ отъ работническо движение, на 1 Май работницитѣ отъ двата пола наредени подъ червеното знаме на освободителния социализъмъ мирно манифестираха. На другия день, слѣдъ праздника, буржуазнитѣ вѣстници побързаха да оповѣстятъ за мнимото поражение на работницитѣ. Каква наивность! Защото работницитѣ не произведоха бунтъ, затова да се считатъ за побѣдени!? А бунтъ буржуазията непременно очакваше. Това се вижда отъ исплашването ѝ, което издаваше нейното толкова низко морално падание и величието и съзнанието на работническия класъ.

Такова е съдържанието на № 4 отъ библиотека „Народно четиво“.

„Противъ военщината“, сж нѣколко вѣрни макаръ и непълни статийки противъ милитаризма, това обществено зло, което отнѣма толкова млади сили, пълни съ животъ и енергия, което поглъща толкова милиона грѣшни народни пари тогава, когато този, който подържа на плѣщитѣ си всичкия този непосиленъ товаръ, често мрѣ отъ гладъ.

Най напредъ Г. Б. разглежда какво нѣщо е военщината, после кого пази войската — оголѣния народъ ли, който нѣма, защо да се пази, защото е голъ, или царетѣ и богаташитѣ, чийто вълчи апетити и груби интереси ги каратъ да воюватъ помежду си, въ което, разбира се, пострадва пакъ работния народъ. Следва, че войската пази княза, министритѣ и чорбаджиитѣ. Ами народа? — Тя го държи въ покорство, и го избива, когато той издигне справедливия си гласъ“.

По натататъкъ се говори за военната дисциплина за пословичнитѣ „жалби и претенции“, за деветата разкладка, за умопобърканитѣ войници, които за съжаление, се срѣщатъ въ всѣкой полкъ по нѣколко и сж предметъ на постоянни подигравки отъ страна на неговии другаръ — простия войникъ, че дори и на неговия началникъ. Жално наистина! Вмѣсто да се пратятъ въ домоветѣ на умопобърканитѣ, тѣ се държатъ въ казармата и още повече се побъркватъ. Ако положението на простия войникъ е тежко, то колко по е тѣжко положението на вѣстовоя — офицерския робъ. Испратени ужъ да служатъ на народа, тѣ се даватъ за слуги на офицеритѣ. И тука тѣ трѣбва да се приучватъ на разни работи; да метатъ, да готвятъ, даператъ пелени на малкитѣ офицерски дѣца. Всичко. Сжщи слуги. Тука униженията пъкъ сж по-голѣми, отколкото въ казармата. Ако пъкъ г-жа офицерката е нѣкоя каприциозна.....

Въ последната глава се разглежда, кой ще премахне войната. Войната ще бжде премахната отъ тия, на които тя не изнася, и то ще я премахнатъ тогава, когато тѣ станатъ достатъчно силни, за да направятъ това. Въпросътъ за унищожението на войната се свежда къмъ другъ единъ въпросъ: „кому изнася и кому не изнася войската“. А нима войната ползва отъ малко малко работния народъ? Напротивъ, врѣдата, която тя му принася е голѣма и очевидна. За кефа на едни коронозани глави и жадни за богатства авантюристи народитѣ се нахвърлятъ единъ върху други, като диви звѣрове! Спечелятъ ли се богатства отъ превзетата страна, тѣ отиватъ въ джобоветѣ на царетѣ и богаташитѣ. А работницитѣ? — „Тѣхната кръвь се лѣе, тѣхното семейство остава сирашко, то гладува, то жадува, то зъзне. Ако ще би и цѣлия свѣтъ да завоюватъ, тѣхния халъ по-лошъ ще стане, по-добъръ не. Работницитѣ не само не сж за войната, но тѣ не могатъ да останатъ хладнокръвни към нея, тѣ сж противъ“.

Миналата година по предложението на русския автократъ въ Хага засѣдаваше конференция, състояща отъ представители на всичкитѣ цивилизовани страни, която да реши въпроса за единъ всеобщъ миръ, за реорганизирането на армиитѣ. Всички видѣхме, какви бѣха резултатитѣ отъ „плодотворната“ ѝ дѣятелность. Конференцията засѣдаваше, а русския автократъ, чрезъ своя министръ на войната даваше заповѣди за увеличение на военитѣ кораби. Така постжпваха и другитѣ правителства. Не се мина нито година даже и Англия почна война съ Боеритѣ. И макаръ Салисбури на банкета даденъ отъ Лоръ Мера. да увѣряваше, че не трансвалскитѣ златни рудници били причина за войната, но все пакъ че тази е единствената причина ясно личи. Буржуазията, тя е некадърна да въведе миръ на земята, да премахне и оничтожи войната. Нейното сжществувание е войската. Но работницитѣ, съзнателнитѣ работници ще премахнавъ това, което буржуазията въ своето безсилие не може да направи.

„Пчелитѣ“ на Писаревъ, е едно прекрасно описание живота и наредбитѣ на тѣзи насѣкоми. Автора ни е далъ не само едно просто описание на този животъ, който и така е доста интересенъ по своята оригиналность, но го е описалъ паралелно съ живота на хората и тъй майсторски, щото човѣкъ, като чете, мисли, че това се отнася не за пчелитѣ, ами за насъ човѣцитѣ и неволно си казва: „та това сжщо става и у хората“. И у пчелитѣ, както и у хората намираме сжщитѣ кастови дѣления. И тукъ има огромно число вѣчнотрудящи се работници, които не знаятъ друго житейско положение освѣнъ черния трудъ. На своитѣ плѣщи, тѣ отхранватъ опредѣленитѣ бждящи царици. За тѣхъ отдѣлятъ най-вкусния медъ съ когото ги хранятъ. Търтеитѣ, тѣ на готово ядатъ храната, която работницитѣ — пчели събиратъ. Търтеитѣ не знаятъ, какво нѣщо е работа. Тѣ ядатъ на готово и служатъ само да оплодотворяватъ царицата, която само се ползува съ такива волности. А „работната пчела съ трогателна, но съвършена нелѣпа самоотверженность помага за поддържанието на тоя ненормаленъ редъ на нѣщата, който и отнема възможностьта да се ползува отъ живота и да искарва потомство. Тя сама храни двѣ цѣли стотини личинки и отхранва добрѣ десетина други, за да излѣвятъ отъ първитѣ скопени работнички, а отъ вторитѣ — пълни женски, царици . . . Работнитѣ пчели сж пролетарии, смазани отъ сжществующия редъ на нѣщата, свързани въ безисходно робство, завъртени на едно мѣсто и изгубили всѣко съзнание за по-добро положение“. Но този редъ въ обществения животъ у пчелитѣ върви така, до гдѣто въ кошера е тъмно. (Пчелитѣ старателно измазватъ всички дупки на кошера, като оставятъ само една, за да не прониква вжтрѣ дневната свѣтлина). „Тъмнината е съвършено необходима за подържанието на сжществующия редъ. Вънъ отъ кошера пчелата е свободенъ, старателенъ работникъ, а въ кѫщи е притиснатата принесена, въ жертва на вънкашната стройность на държавното тѣло; — и за това, за да се покорява на такива условия, за да търпи безропотно лишенията и трудоветѣ, безъ да се ползува отъ своя пай на наслаждения, ней е необходимо да игнорира, да не знае истинското положение на работитѣ, да не вижда и не разбира, какъ си прекарватъ времето царицата и търтеитѣ. Първата лѫча отъ свѣтлина плаши работничката, като освѣтява кальта и бѣдностьта на нейния всекидневенъ животъ; ней става тежко и страшно; тя преписва своето неприятно усѣщание не на зрѣлището, което е освѣтила вмъкналата се лѫча, а именно на самата лѫча; тя се старае да е премахне, както ний хората се стараемъ понѣкога да премахнемъ породеното съмнение; ако нѣкой любопитенъ натуралистъ тури на кошера едно стъклено, прозорче, ще го замажатъ; ако той за своитѣ наблюдения извади замазаното стъкло то при първитѣ лѫчи отъ свѣтлината въ кошера се захваща вълнение; търтеитѣ на тълпи бѣгатъ къмъ отвора и се мѫчатъ да го закриятъ съ своитѣ тѣла; работницитѣ се завтичатъ за лѣпило и почватъ да лѣпятъ; вѫтрѣ въ кошера се чува бръмчение и работитѣ дохаждатъ въ предишното си положение, само когато се въдвори прѣдишната тъмнота" Боже мой! Та това сѫщо не става ли и у хората? Не сѫ ли и при тѣхъ тъмнината и несъзнанието главнитѣ причини, гдѣто и тамъ сѫществува такъвъ несправедливъ общественъ редъ?! О да, тъмнината е, тъй старателно подържана отъ неговитѣ търтеи, благодарение на която вѣчно трудящия се човѣкъ работникъ живеѣ въ такива едни лоши условия. Но пробуждающиятъ лѫчъ на божествената свѣтлина прониква и при него. Не чувате ли бръмченнето и движението, което става въ неговия кошеръ?! Той съзнава истинското положение на работитѣ, ясно вижда, „какъ си прекарватъ живота царицата и „търтеитѣ“ и строшава такива едни несправедливи наредби. А този часъ, този великъ, отдавна очакванъ часъ е толкова близо, толкова, близо . . . .

Въ № 7 отъ „Народното четиво“ се разгледва доста обстоятелствено въпроса за въвеждането въ фабрикитѣ, работилницитѣ и рудницитѣ, били тѣ частни, или общински, или държавни, осмочасовъ работенъ день и се привеждатъ всички аргументи въ полза на едно такова справедливо законодателсто.

Безспорно е, че положението на работническия класъ по всѣкѫдѣ почти е лошо, разбира се, въ различни степени. Подтиснати подъ неумолимата нужда за сѫществувание, при това не имѣющи никакви срѣдства за производство, освѣнъ едни голи, но силни работнически рѫцѣ, тѣ отиватъ при тия, които располагатъ съ такива срѣдства за производство и срѣщу едно ничтожно възнаграждение продаватъ своята работническа сила. Но праздни работни рѫцѣ много Експроприранитѣ дребни занаятчии и селени, които до преди малко сѫ били самостоятелни собственици, отиватъ като наемници у фабрикантитѣ. А развитието на машинизма, което въ последното столѣтие съ такива гигантски крачки върви напредъ, истиква все повече и по-вече такива праздни рѫцѣ. Господаря избира. Безъ всѣко стѣснение на съвѣстьта, той намалява до неимовѣрность работническата заплата. Дава на работника, колкото едвамъ да проживѣе. Но и при такава ниска заплата той намира работни рѫцѣ. Увеличава работния день на 12, 13, 14, че дори и 16 часа. Това е възмутително, но това е фактъ. Жаднитѣ за богатство фабриканти не се спиратъ предъ нищо. Въсползувани отъ несъзнанието на работницитѣ тѣ изсмукватъ най-последнитѣ имъ сили. А и работницитѣ, подтиснати отъ глада, се съгласяватъ на всичко. Но .... малко по-малко съзнанието почва да прониква между тѣхъ. Тѣ виждатъ, че сдружени ще могатъ да се противопоставятъ на фабрикантскитѣ ненаситни страсти и се сдружаватъ. Сдружени, тѣ поискватъ подобрение на своето положение съ намаление на работния день минимумъ до 8 часа, увеличение заплатата, унищожение на дѣтския трудъ въ фабрикитѣ и много други справедливи искания.

А нима трѣбва да се говори за ползата отъ осмочасовия работенъ день? — Тя е толкова очибиюща.... и работницитѣ отдавна, чувстующи всичката тяжесть на толкова дългия работенъ день, сѫ разбирали това. И „въ Франция, щомъ революцията на 24 февр. 1848 г. имъ даде за единъ моментъ сѣнка отъ власть тѣ изтръгнаха отъ най-привременната отъ всичкитѣ ребулики закона, който уви! — и до днесь се прилага, — закона за 12 часовия трудъ“. Презъ 1895 година автора на настоящата брошурка — Жуль Гедъ и неговитѣ другари въ парламента подадоха предложение за въвеждането на осмочасовия работенъ день, което разбира се, остана безъ последствие.

Въвеждането на осмочасовъ работенъ день ще докара голѣмо подобрѣние, както на работническия халъ, а тъй сѫщо и на цѣлото общество. Намаляването на работния день до 8 часа, ще предизвика увеличение числото на работницитѣ въ производството. Туй значи много праздни работнически рѫцѣ да си намѣрятъ работа—хлѣбъ. Значи, много гладни семейства да си усигорятъ една що годѣ прехрана. Това донекадѣ ще намали престѫпнитѣ случаи, защото кому не е извѣстно, че всички престѫпления иматъ въ основата си нуждата, нуждата за насущния хлѣбъ. Друго. Нещастнитѣ случаи въ фабрикитѣ чрезъ това значително ще се намалятъ, защото, не е ли изпурителната дълга работа, която е причина за това? Ще остане значително достатъчно време за умственото развитие на работницитѣ, което при това имъ положение, едва ли е възможно. Съ това, не ще съмнѣние, че социалистическото дѣло печели много. Обществото ще има тази печалба, че много отъ неговитѣ членове—работници значително ще подобрятъ положението си, че много благотворителни домове ще да станатъ излишни. Разбира се, че осмочасовъ работенъ день далечь не е идеала на социалъ-демократитѣ. При четире... но и тѣ сѫ много, при половинъ часъ даже работа, распрѣделена справедливо между всичкитѣ членове на обществото, ще може да се произвежда много повече, отколкото сѫ потребноститѣ на това общество. Въвеждането на осмочасовъ работенъ день трѣбва да стане по законодателенъ редъ. Би било голѣма наивность да се очаква отъ отдѣлнитѣ капиталисти да направятъ това. Само сдруженитѣ работници, чрезъ своитѣ депутати въ парламента ще могатъ да положатъ на правителството единъ такъвъ законъ. Както се вижда, въ съзнанието и сдружението на работницитѣ е тѣхното освобождение. Осмочасовъ работенъ день не е цель, но той е срѣдство къмъ крайната наша цель — постепеното трансформиране на днешния несправедливъ общественъ строй.

Още малко, преди да свършимъ.

Изобщо библиотеката ни прави доста добро впечатление по въпроситѣ, които се подигатъ въ отдѣлнитѣ брошурки. Едно нѣщо има, което другаритѣ около „библиотека“ трѣбва да поправятъ. То е, че брошюркитѣ май не се пишатъ на простичекъ езикъ. Не толкнова происхожда това отъ чуздитѣ думи, колкото отъ дългитѣ периоди. Отваряме за примѣръ „Осемь часа работа“ на стр. 19. И както въ кржга на този природенъ максимумъ работния день подъ влиянието на предлаганието и търсението се измѣнява споредъ занятията между 9 и 13 или 14 часа, — сжщо така въ кржга на законния или обществения максимумъ отъ осемъ часа, който трѣбва да се въведе, простата игра на предлаганието и търсението ще ни даде работенъ день споредъ професиитѣ споредъ тѣхнитѣ предимства или рискове, отъ 7 до 6 и даже по-малко часове“. Съгласете се, че единъ такъвъ дългъ периодъ отъ не толкова развитъ умъ, за когото сж предназначени тѣзи брошурки, мжчно се схваща. И такива дълги периоди изобилствуватъ. Вѣрвамъ, това ще се вземе подъ внимание. Впрочемъ, нашитѣ сърдечни поздравления на нашитѣ другари въ трудната имъ задача.

Йончевъ.

Бирникътъ дошелъ! (Изъ запискитѣ на ловеца) книжка за народа отъ Falco Peregrinus. София 1899 г. цѣна 50 ст.

И въ нашата литература почнаха да се появяватъ произведения отъ народния животъ, не идилии, не фантастически картини, а цѣлата дѣйствителность, каквато си е, безъ украшения. Между многото преводни и оригинални произведения, подражателни и съ претенции на оригиналность, малко сж тия искрици на истинско творчестве, но тѣ сж вече голѣмъ приносъ въ нашата книжнина. Такъвъ драгоцѣненъ приносъ е малката книжка на Falco Peregrinus. Ако не бѣше едно живо възпроизведение отъ нашата прекрасна Шопландия съ отличителнитѣ черти на шопа, съ неговата хитрость и простотия, съ неговитѣ чисто национални черти, то можеше да се помисли, че автора, който се крие подъ псевдонима Peregrinus е подражавалъ на руския писатель Г. Успѣнски, до толкова той е искренъ и правдивъ, колкото и свободолюбивъ и оригиналенъ по своята манера да изобразява народния животъ.

Къмъ кой родъ произведения читателя ще отнесе запискитѣ на ловеца, то е негова работа, ний ще забелѣжимъ само, че въспроизведението на чиновника бирникъ, както на селенина Петка сѫ типове, които сѫ срѣщатъ на всѣка стѫпка у насъ. Чиновникътъ грубъ и невѣжъ стои по-ниско отъ природно умния селенинъ, който разбира, че тоя чиновникъ върши безакония, съмнѣва се въ неговитѣ назидания и казва си истината безъ забикалки. Такъвъ е случая съ Петка въ кръчмата, дѣто нашия бирникъ се черпи съ селенитѣ за новата гайда на стражаря. Подъ влиянието на жибровицата развързва се езика на бирника, той почва да проповѣдва нравственность на проститѣ бѣдни селени: говори имъ за вѣра, законъ и социализъмъ. Неговитѣ филипики противъ социалиститѣ, които не пазятъ вѣрата, прекъсва вкусния обѣдъ, изтъкменъ отъ несъстоятелнитѣ данъкоплатци. Следъ като се наелъ и напилъ за смѣтка на бѣднитѣ покрусели селени, той заповѣдва да затворятъ Петка въ избата, защото Петко забелѣзва твърдѣ справедливо, че вѣра и пости сѫ само за сиромашьта, но не и за тия, които ги проповѣдватъ. Петко философски пренася наказанието. Неговитѣ другари се застѫпватъ за Петка, но и тѣхъ псува важния чиновникъ, съжалява за снисхождението, що ималъ къмъ тѣхъ да ги допусни при себе си, псува той и конституция, и човѣщина, и всичко на свѣта. Бѣднитѣ селени се вѣрятъ и божатъ, че нѣматъ конституция, че не сѫ виждали такова нѣщо, нито тѣ, нето бащитѣ имъ и дѣдитѣ имъ.

Юмора, както въ тая сцена, тъй и въ сцената съ говедаря, е лекъ, но закача неволно най-тънкитѣ струни на душата.

Живо е предадена и сцената съ кравата на вдовицата и нейнитѣ сирачета. Тъй леко и живо е изобразена безисходната тѫга, житейскитѣ радости и скърби на това семейство, щото по неволя читателя се пита: има ли поне капка човѣщина у тоя бирникъ? Отговора е такъвъ: не, тоя звѣроподобенъ човѣкъ е само чиновникъ отъ главата до петитѣ, въ него нѣма нищо човѣшко, той служи на властьта съ всички средства; по всѣки начинъ иска да угоди на княза, даже не забравя да направи илюминация по случай на възшествието на престола въ сѫщата вечерь, когато отъ вредъ се чуватъ проклѣтии, сдържанъ ропотъ, готовъ да избухне въ явно възмущение противъ една насилническа, груба власть, толкова безаконна, колкото и хищническа. Най-острата ирония въ тая сцена е телеграмата до княза, че народа ликува по случай на възшествието на престола.

Трѣбва да се отдаде заслужената похвала на автора, че той е схваналъ много битови черти на народа. Безъ фарсъ, безъ жаловни думи и натруфени патетически фрази, той изразява такава симпатия къмъ народа, такава тѫга по неговитѣ страдания и такъвъ просвѣтенъ взглядъ прогледва въ страницитѣ на запискитѣ отъ тоя ловецъ, щото всѣки ще пожелае да види всичкитѣ негови записки напечатани, ако има много такива.

Въ заключение ще кажемъ, че въ запискитѣ на ловеца не липсва художественъ талантъ и стилъ. Нашия Peregrinus не за пръвъ пѫть се явява предъ българската публика, само на рѣдко, види се, че обича да обработва своитѣ трудове. Тазя е много важна черта за единъ писатель. **В. А.**

История на францускaта революция (съ илюстрации и картини) отъ Н. Станевъ. София 1890 г. цѣна 3 л.

Първото издание на тая книжка прави добро впечатление съ хубавата си външность и сполучливи илюстрации. Като се иматъ предъ видъ нашитѣ илюстровани журнали и книги съ размазани картини, то не може читателя да земе тая скопосна книга безъ удоволствие.

По съдържанието си, трудътъ на Н. Станевъ сѫщо прави приятно впечатление. Освенъ, че самъ по себе си тоя периодъ отъ францускaта история е много интересенъ, защото францускaта революция нанесе ударъ надъ средвѣковитѣ общественни наредби и тури на нови начала държавното управление въ съвременното общество, но и автора не пожалилъ трудътъ си надъ единъ толкова сериозенъ предметъ.

Книгата е съставена по Рамбо, Мине, Бланкъ, Карѣевъ и др. най-добри съчинения на френ. и русски по тоя въпросъ. Съставителя ни казва въ своето кратко предисловие, че за да бѫде ясенъ, той си е позволявалъ нѣкои отстѫпления. Туй, по нашето мнѣние, не е добрѣ. „Хронологическия редъ и точность“, които г. Станевъ пожертвувалъ заради ясность, много осакащатъ негова трудъ. Отъ тукъ произлиза главния недостатъкъ — нѣма единство, събитията не произлизатъ както следствие на извѣстни причини, а сѫ нанизани искуственно, по произвола на автора. Ако поне съставителя имаше единъ опредѣленъ възглядъ на събитията, то негова субективизъмъ щѣше да даде единъ извѣстенъ колоритъ на историческитѣ събития. Обяснението и групировката на фактитѣ най-често зависятъ отъ убѣжденията на автора.

Но такива именно, убѣждения сир., хичъ ги нѣма у насъ: отъ дѣ у единъ българинъ ще се взематъ извѣстни възглядове на францускaта революция? А пакъ безъ това не може да се пише история; не само не може да се пише, ако автора не е проникнатъ отъ извѣстни убѣждения, които не може да поколебае това или онова съчинение; но излиза, че той не може и да съставя нѣщо цѣло, защото му липсва една рѫководяща идея.

Тъй напримѣръ, ако погледнемъ на учредителното събрание, споредъ както е изложено у г. Станевъ, излиза, че то дѣйствува подъ влиянието на извѣстни личности, които рѫководятъ събранието, когато ний знаемъ, че личноститѣ сѫ продуктъ на времето. Споредъ основнитѣ начала на съвременната наука трѣбваше да се изложи бѣдственното положение на страната, което докара финансовата криза; втора могѫща сила, която въздигна третето съсловие бѣ умственното движение въ края на XVIII столѣтие. Това движение и указа несъстоятелността на отживелитѣ общественни форми, повдигна съзнанието на обезпеченитѣ безправни членове въ градското съсловие. Тѣ, поддържани отъ гладното население, заговориха за своитѣ граждански права и срутиха монархията. Безъ поддръжката на массата народна, едва ли либерализма на ученитѣ и тѣхнитѣ последователи можаше да изработи една конституция. Тъй също ако населението не бѣ доведено до отчаяние, едва ли би заградило народното събрание, дѣто неговитѣ представители дадоха клѣтва да се не разотиватъ, дордѣ не изработятъ конституция.

Хубавата картина за събарянието на Бастилия нѣма онова обаятелно значение за читателя, който не знае, че въ нейнитѣ тъмни дупки гнияха невини, безъ сѫдъ, безъ следствие най-добритѣ синове на Франция, ученитѣ, приятелитѣ на човѣчеството. А дордѣто духовенството и аристокрацията, т. е. привилегированитѣ съсловия, затваряха пожизнено ученитѣ, свободомислящитѣ, то съчиненията на тия последнитѣ пръскаха семето за свободата между французския народъ. Семето на свободата поникна и се разви въ раскошно дърво за освобождението не само на французския народъ, а на цѣлото човѣчество. Такова бѣ семето посѣяно отъ енциклопедиститѣ и отъ философитѣ на XVIII стол., то събори Бастилия. Но ний не виждаме на страницитѣ на тая прекрасна книга у г. Станева една цѣла картина отъ умственното движение на това време. Тукъ-тамѣ сѫ пръснати тѣзи понятия, които поясняватъ събитията. Ето значението на хронологическия редъ, на събитията който автора пренебрегналъ. Хронологията въ историята не състои само въ название на годинитѣ и днитѣ, а въ умѣнието да се групиратъ фактитѣ и събитията въ такъвъ редъ, щото да се покаже, какъ тѣ произлизалъ едно отъ друго, както причина и следствие. Тогава само има цѣлость, единство и се получаватъ ясни представления за миналото. Това липсва въ книгата на г. Станевъ.

Други важенъ недостатъкъ въ тая книга е отсѫтствие на характеристика главнитѣ исторически личности. Ний срѣщаме портрети, цѣла галерия отъ личности, гиганти минаватъ предъ очитѣ на читателя; борятъ се, гинатъ на ешафота; но ни една отъ тѣхъ не оставя дълбоко впечатление, защото не е добрѣ охартеризирана. Въ съчинението на Мине по сѫщия въпросъ ний видимъ единъ добъръ, симпатиченъ кралъ—Людовикъ XVI, който загива на ешафота, защото е слабохарактеренъ и защото никакъвъ кралъ не можаше да устои противъ тая буря—революцията; ний виждаме неговата горда жена, която тъй сѫщо слага главата си, защото презира народа, защото мрази конституцията и предпочита смъртьта, нежели да отстѫпи отъ монаршета власть. Какъвъ по твърдъ характеръ отъ тоя си иска, за да запази трона? Но монархизма бѣ съвсѣмъ расклатенъ, него никой не можеше спаси. Ний видимъ генералъ-Лафаета, който до край остава защитникъ на закона и свободата; предъ насъ испъква една симпатична личность, но и тя е безсилна да спаси конституцията, защото дѣлото на французската революция бѣ порасло, бѣ напреднало, не можеше да се спрѣ надъ тая залагалка — конституция. Виждаме още цѣла върволица отъ дѣятели въ това смутно време: Дантона, Мирабо, Робеспиера и др. Всичкитѣ сѫ охарактеризирани не съ думи, а съ тѣхнитѣ постѫпки. При това съчинението на Мине е много по малко отъ книгата на г. Станевъ. Види се, не по количеството на печатнитѣ листове, а по качеството си едно съчинение се цѣни. Въ това отношение още много може да се пожелае отъ съчинението на г. Станевъ. Наистина, то не е оригинално съчинение, но съставителя трѣбва да се постарае да свърже въ едно цѣло събрания материялъ, за да може отъ себе си да даде освѣтление на въпроса, когото третира. Дано въ второто издание на историята на французската революция ний видимъ тия важни грѣшки поправени.

В. Б.

Умственнитѣ способности на жената отъ *Кн. Е. Кудашева* Превела отъ русски *М. Лунгова.* Габрово. ц. 1. левъ.

Книги, като тази на Кудашева, заслужаватъ да бѫдатъ прочетена отъ всѣки човѣкъ, а най-много отъ тѣзи, които иматъ смѣлостьта да се обявяватъ въобще противъ женската еманципация. У насъ, кадѣто културата много мѫчно пробива своя пѫть, кадѣто грубостьта на нравитѣ, за да слезе отъ своята кулминационна точка, се изисква много време и работа, — у насъ повтаряме, сѫ пръснати такива нелепи и невѣроятни нѣща относително жената и нейното мѣсто въ обществото, щото човѣкъ не може освѣнъ да съжалява, че гдѣто и понастоящемъ тия нѣща намиратъ свои партизани. Най-голѣмото невѣжество, разбира се, на нашия българинъ, по отношение на жената, най добрѣ се е изразила въ пословицата: „дългокоса, плиткоумна". Съ това се исчерпва всичко, което нашитѣ традиции биха казали за и противъ българската жена. Та днесь ний по какво можемъ да сѫдимъ за извѣстенъ въпросъ, ако не по традиция? Наистина, кратковременния ни политически животъ не е създалъ много традиции, но пъкъ за това робството е изработило такава, една отъ които е и нашето пасивно отнасяние къмъ жената съ горната фраза. И това не е голѣмо чудо: — чудесното е, че се намиратъ и днесь интелигентни хора, които, вънъ отъ това, че сѫ могли да вкусатъ отъ плодоветѣ на „хилядогодишната цивилизация и пр.," пакъ на различни ноти казватъ горния припѣвъ. Най-голѣмия аргументъ за че жената стояла по низко отъ мѫжа е този, че тя не била способна да възприема науката, сир., че жената по „особенната" организация на своя мозъкъ немогла да се издигне до степеньта на гений, до каквато степень се е издигналъ мѫжа. Това едно И друго — черепа на жената билъ сложенъ по другояче отъ този на мѫжа, както че и мозъка ималъ по малъкъ обемъ: — отъ обемното съдържание на главния мозъкъ искаха да заключаватъ, какво женския полъ е осѫденъ отъ провидѣнието (sic!) на веченъ застой и др. т. Въ това отношение най много се отличи нѣмеца Рейнертъ, противъ твърдѣнията на когото и автора на настоящето съчинение е отправилъ своитѣ ясни заключения. Рейнертъ, като се занимавалъ съ „физиологическата страна“ на женския въпросъ дошълъ почти до горнитѣ куриозни твърдѣния. Неще никакво съмнѣние, че тѣзи негови твърдѣния сѫ подигнали цѣла реакция и ний днесь присѫтствуваме на самото избистрюване на въпроса. Мнозина европейски знаменитости изъ крѫга на физиолозитѣ следъ щателни изследвания дойдоха да потвърдатъ факта, какво 1-во, умственнитѣ способности никакъ не зависятъ отъ количеството на мозъка . . . и 2-ро, че женския мозъкъ никакъ не е по-малъкъ отъ мѫжкия“. Но, защото споредъ Рейнортовци и това е малко, то трѣбваше да се обърне внимание на самата история: — независимо отъ това, че кубическото съдържание на мозъка не може да се земе като единственна норма за способностьта на женския или мѫжки мозъкъ къмъ възприятието на наукитѣ и искуствата, трѣбваше да се види какви знаменитости ни е дала едната и др. страна. Партизанитѣ на женската еманципация за тази цель наброяватъ цѣла плеяда учени жени, дори философи, отъ най-древнитѣ вѣкове, до днешенъ день, които, съ своята гениалность, не малко сѫ услужили на науката. Такива се наброяватъ: философката Ипатия, Мария Х. Аньези. Жерменъ, де-Лезардеръ, Ел. Б. Браунингъ, С. Кавалевска бесподобна по своя енергиченъ математически мозъкъ и м. др.

Независимо отъ до тукъ изброенитѣ жени, велики по характеръ и по умственнитѣ си способности, ний можемъ да посочимъ още на нѣколко, които се отличаватъ сѫщо по своята оригинална талантливость. И трѣбва за минута да се признае, а това, вѣроятно, ще да има своитѣ исключителни причини—неотгатнати до сега — че женския полъ е давалъ най много таланти въ литературата. Безъ да говоримъ за извѣстната популярна и у насъ романистка Жоржъ Зандъ, ще посочимъ само на Рашель — знаменита актьорка въ Франция отъ 1838 г., madam de Staal, баронесса Крюднеръ, които, числейки се въ така наречената романтическа школа, представитель на която се счита В. Хюго, сѫ изиграли на това поле искусно своята роль. Трѣбва да се спомѣне, че Рейнартъ, както и всичкв негови привърженници, кадѣто и подъ което небе и да се намиратъ, сѫ длъжни да не затворятъ очи предъ толкавото очебиющи факти: — ний мислимъ, че, като сме далече отъ Китай, да нѣмаме и онѣзи предпотопни предрасѫдъци, които исхвърлятъ жената изъ ученитѣ крѫгове само за това, защото се е родила жена . . . Напротивъ, всѣки образованъ човѣкъ трѣбва да е въ положение да признае факта, че отъ културата на умътъ зависи и качеството на негова плодъ; ако женския полъ до сега е давалъ толкова малко по количество видни таланти, то не ще рече, че това е така, защото той е неспособенъ; ни най малко — поставете го при сѫщитѣ условия, дайте му възможность, просторъ на свободно развитие и вий ще видите на какво е способенъ той. И ний мислимъ, че гордость за всѣка нация щеше да бѫде, ако всѣка имаше да се гордѣе съ своя Жоржъ Зандъ г-жа Сталъ, бар. Крюднеръ и др. Нашата художественна литература би се почувствувала въ полето на пълното си разцъвтѣване, ако се появеха личности като горнитѣ.

Книгата на Кудашева въ българския преводъ е снабдена и съ едно приложение: „Жената въ обществения животъ“ отъ З. Петкевичъ. Приложението само по себе со представлява нѣщо твърдѣ интересно, предъ видъ на което ний мислимъ въ единъ отъ следующитѣ броеве на „Ново Време“ да се повърнемъ на този въпросъ. За сега считаме за нуждно да направимъ следующето характерно извлечение, което ще спомогне на несведущия читатель да се поопрости съ нашитѣ вѣковни предразсѫдъци. На стр. 94 четемъ: „Двѣсте гласа едногласно исказали мнѣние за въ полза на общото образование. Така напр, ректора на Мичиганския университетъ съобщилъ, че женитѣ изучаватъ наукитѣ заедно съ мѫжетѣ, безъ да сѫ изгубвали женственностьта си и успѣшно като преминавали курса, не ослабвали въ здравословно отношение Тѣ отлично свършили университета и много отъ тѣхъ получили добро положение. Нѣкои станали учителки и професори въ висшитѣ и срѣднитѣ школи, а една получила даже мѣсто на ректоръ и станала членъ на училищния комитетъ въ щата Массачусетъ. Нѣкои съобщили, че характера отъ съвмѣстния животъ на двата пола се подобрилъ, — срѣдъ другаритѣ се възцарили голѣма деликатность и съблюдение на приличие. Като най-добри студенти се считатъ женитѣ. Въ наукитѣ тѣ не само че не оставатъ надирѣ отъ мѫжетѣ, но даже ги надпреварватъ“ . . . Не ли е достатъченъ тозъ единственъ само отзивъ за женската право-способность, за да се убедатъ самомнителнитѣ крикуни, какво и жената може да въсприема всевъзможнитѣ философски консепции, както и да заема различни обществени длъжности?

Преводачката е испълнила свето своя дългъ, и намъ не остава друго, освѣнъ да пожелаемъ на книгата широко распространение срѣди българската пъстра интелигенция.

И. К.

Постѫпили въ редакцията нови книги:

Pour Devenit Avocat отъ René Lafon, Petit Encyclopédie Populaire illustrée des Sciences, des lettres et des Arts. № 17. Цѣна 1 фр. Paris. Lidrairie C. Reinwald Rchleicher Fréres, Editeurs. 1899 г.

Старата и нова година (сцена) отъ **В. К. Русковски**. Ловечъ. Цѣна 10 ст. 1899 г.

Обществeннитѣ отношения въ Руссия, отъ **Фридрихъ Енгелсъ**. Превелъ **Г. Б.** Цѣна 30 ст. Варна 1900 год.

Изложение за състоянието на Т.-Пазарнжикското Окрѫжие презъ 1898/99 год. Т.-Пазарджикъ. 1899 г.

Турция и Българитѣ. Рѣчь държана отъ В. Кънчевъ, народенъ прѣдставитель по отговорь на тронното слово на 2-й ноемврий 1899 г. Цѣна 10 стот.

Работнически синдикати тѣхната полза и значение за работническото движение (прѣводъ отъ нѣмски), Библиотека „Работнически вѣстникъ“ кн. 1 Ст. Загора. 1899 г. Цѣна 20 ст.

Умственитѣ способности на жената отъ **Кн. Е. Кудашева**, съ приложение: **Жената въ обществения животъ** отъ **З. Петкевичъ**. Прев. **М. Лунгава**. Цѣна 1 л. Габрово. 1900 г.

Прѣдразсѫдъци върху спиртнитѣ питиета отъ **Д-ръ А. Биенфе.** Общеполезна библиотека № 1 (сказка държана въ Брюкселъ, Лиежъ и другадѣ и въ тукашното читалище Славейковъ). Прѣвелъ отъ френски **Ив. Р. Б въ** — учитель. Варна. 1900. г. цѣна 30 ст.

Селски годежъ сцени изъ народния ни животъ отъ **Павелъ К. Мънковъ**. Свищовъ 1898 цѣна 25 ст.

Комунистически манифестъ отъ **К. Марксъ** и **Фр. Енгелсъ**. Прѣвелъ отъ нѣмски **Г. Бакаловъ**. Варна 1900 г. цѣна 50 ст.

Отчетъ на Силистренското Държ. Пед. трикласно и образ. училище за учеб. 1898 — 99 г. Третя 1899 год.

Послѣдната мода, драма изъ сел. животъ въ 3 дѣйствия отъ **Матея Икономовъ**. Народенъ театъръ № 1 цѣна 1. 20 ст. София. 1899 г.

Годишенъ Отчетъ на Шуменската общинска Нанчова дѣвическа гимназия за 1898 — 99 год. III год.

Покушение на католическата пропаганда въ Ст. Загора. **Борба за смърть или животъ на България** 1899 г. Стара-Загора

Букваръ за работници, отъ **Г. Б.** Цѣна 70 ст. Варна. 1900 г. Библиотека „Народно четиво“ № 3

Рудокопачитѣ, драма въ 3 дѣйствия. Превелъ отъ полски **С. К.** Цѣна 20 ст. Варна 1900 г. Библиотека „Народно четиво“ № 9

Свѣтна се, драматически сцени отъ **Н Стариковъ**. Прѣвелъ отъ руски **Г. Б.** Цѣна 30 ст. Варна 1899 г.

Наградитѣ и наказанията при семейното въспитание отъ **И. О. Фесенко**. Прѣвелъ отъ руски **Д Негенцовъ**. Цѣна 40 ст. Габрово. 1900 г. Библиотека на сп. „Право Дѣло“. № 1.

Прѣди десеть години (Изъ историята на работническото движение) отъ **Г. Плехановъ**. Прѣвелъ **Г. Б.** Цѣна 20 ст. Варна. 1900 год. Библиотека „Народно Четиво“ № 4

Кратки свѣдения за междунарадния, езикъ „Есперанто“ Съ приложение граматически правила на езика „Есперанто“ отъ Д-ръ **Л. Заментовъ**. Прѣвелъ **Г. П. Орѣшковъ**. № 85. Цѣна 25 ст. Пловдивъ 1899 г.

НАУЧЕНЪ ПРЕГЛЕДЪ.

Робертъ Вилхелмъ Бунзенъ.

(1811 — 1899 г.)

На 11 авг. т. г. е умрѣлъ знаменития нѣмски ученъ Р. В. Бунзенъ. Покойния се е родилъ въ Гетингенъ въ 1811 г.; деветнадесятъ годишенъ той е постѫпилъ въ университета на родния си градъ, гдѣто се е заловилъ съ специалното изучвание на естественитѣ науки, главно химията, физиката и геологията. Като е подпълнилъ своето образование въ Парижкия, Берлинския и Виенски университети, той въ 1833 г. е защитилъ въ Гетингенъ дисертация за степень докторъ на химията и следъ три години е заелъ катедрата по химия въ каселския политехнически институтъ. И отъ тогазъ Бунзенъ вече не прекъсналъ професорската си дѣйность до 1889 г. при което прѣзъ послѣднитѣ 37 год. отъ този периодъ той е заемалъ катедрата професоръ по химията на мѣстото на Венлера въ Хайделберския университетъ, който въ туй време е билъ първъ въ свѣта по рода на научнитѣ занятия въ него, за което достатъчно свидѣтелствува обстоятелството, че едновременно съ Бунзена въ него сѫ прѣподавали извѣстни учени, като Хелмхолца, Куно Фишеръ, Херманъ Копъ и Кирхофъ, отъ които последния е билъ свързанъ съ Бунзена съ твърдѣ тѣсна дружба и е произвелъ заедно съ него твърдѣ много научни изследвания.

Ние не се заемаме, разбира се, да дадемъ пъленъ и всестраненъ очеркъ на научната дѣйность на Бунзена, тъй като тази задача би ни завела твърдѣ на далечъ. Обаче ще се постараемъ, до колкото е възможно, да изяснимъ неговата роль въ науката, като изложимъ сѫщностьта на най-важнитѣ му работи по нѣкои отъ изследванитѣ отъ него въпроси.

Първитѣ работи на Бунзена сѫ били посветени на въпроси отъ органическата химия, но скоро е преминалъ той къмъ изследвание органически съединения. Мѫчнотиитѣ, които се срѣщатъ постоянно при работитѣ съ газообразнитѣ вещества, обърнали сѫ му особеното внимание на този именно отдѣлъ отъ химията и, като резултатъ на тѣзи му трудове се е явилъ тъй наречения „анализъ на газоветѣ“.

Даже безъ да бѫде запознатъ човѣкъ съ способитѣ на химическитѣ изследвания, може да разбере, че работитѣ съ газообразнитѣ вещества трѣбва да представляватъ голѣми трудности, които произтичатъ отъ самитѣ свойства характризующи туй физическо състояние на тѣлата, а тѣзи трудности разбира се още повече се увеличаватъ, когато дойде работата за точно количественно опредѣление на газоветѣ. Бунзенъ е далъ възможность на едно най-съвършенно по своята точность решение на подобни въпроси, като е измислилъ за тази цель и апаратъ именуемъ евдиометръ. Този апаратъ представлява дебелостенна стъкленна тръба около $^1/_2$ м. дълга съ написани по дължината ѝ дѣления на милиметри и внимателно прокалибрована. Въ горния ѝ затворенъ край се заваряватъ на извѣстно едно отъ друго растояние двѣ платинови жици, които служатъ за електроди при пропущание на електрически токъ вътрѣ въ апарата.

Евдиометра на Бунзена дава възможность да се опредѣли количественно газообразното вещество несравненно по точно, отъ колкото позволяватъ това всички други апарати, които сѫ се употрѣбявали по преди за сѫщата цель. Принципа, на който се основава количественния анализъ на газоветѣ по методата на Бунзена, се състои въ следующето. Изследуемитѣ газообразни вещества трѣбва непрѣменно да притежаватъ способность да даватъ при избухвание съединения, въ течно състояние. Тогава вкарва се въ апарата такъво количество отъ тѣзи газове, щото единъ отъ тѣхъ при реакцията на съединението да се отдѣли нацѣло; измѣрватъ точно обемътъ имъ по скалата на евдиометра и следъ това произвежда се избухване чрезъ съединение електродитѣ на румкорфовата страна съ платиновитѣ жици, заварени при върха на апарата; по останалия обемъ на газа исчисляватъ туй отъ неговото количество, което е влѣзло въ съединение съ другитѣ, които сѫ преминали изцѣло въ течно състояние. По такъвъ начинъ Бунзенъ е опредѣлилъ количеството на кислорода, който се съдържа въ въздуха. По много по-проста и не толкосъ точна метода сѫщия анализъ е направилъ преди него още и Гей-Люсакъ. Провѣренитѣ способи на този газовъ анализъ сѫ изложени отъ Бунзена въ съчинението му „Gasometrische Methoden", излѣзло въ двѣ издания, първото въ 1857 и второто въ 1877 г. Въ тази работа покрай методата на газовия анализъ, провѣренъ надъ 12 газа и тѣхнитѣ смѣсове, се привеждатъ още и нови начини за опредѣление относителното тегло на газоветѣ, опредѣление поглъщанието на газовитѣ отъ течности, провѣрени сѫ законитѣ на Далтона и Анри и сѫ намѣрени коефициентитѣ на поглъщанието на 27 различни газове въ водата и спирта. Въ сѫщото съчинение сѫ изследвани дифузията на газоветѣ, топлината на горението на газовитѣ смѣсове избухливостьта, температурата (на запалването) и явленията на непълното горение.

Само съдържанието на туй съчинение на Бунзена вече дава представление за неговото значение въ науката. А при това тѣзи негови работи не могатъ да се сравнатъ по своята важность съ изследвания му по спектралния анализъ, честьта за откритието на когото принадлежи нему наравно съ другаря и сътрудника му по този въпросъ Кирхофа. Спектранния анализъ днесь влиза като единъ отъ най-важнитѣ методи при изследванията при химията, физиката, астрономията, физиологията и механиката и сѫществуванието на когото дължимъ исключително Бунзену и Кирхофу. Сѫщностьта на спектралния анализъ се състои въ следующето. До бѣлъ жаръ нагрѣтото тѣло, което при нагрѣванието не дава никакви газове, испуща лѫчи, които при пропущанието имъ презъ оптическа призма се разлагатъ на непрекѫснатъ спектръ. А газообразнитѣ тѣла, нагрѣти до самосвѣтение тѣй сѫщо даватъ спектръ, но не непрекѫснатъ, а състоящъ отъ повече или по-малко число тънки ивици отъ различенъ цвѣтъ, които се располагатъ въ различни мѣста въ полето на спектра. При изследванието на различни тѣла, приведени въ нажежено газообразно състояние, указало се е, че на всѣко елементарно вещество съотвѣтствува нѣкакъвъ напълно опредѣленъ спектръ, който съставлява свойствена нему нераздѣлна принадлежность, както сѫ напр. и всички други физически и химически свойства на елементитѣ. Но освенъ този видъ спектръ на тѣлата, нареченъ испускателенъ (емисионенъ), сѫществува и другъ, нареченъ поглъщателенъ (абсорбационенъ), който се състои въ следующето: ако лѫчитѣ, които се излжчватъ отъ едно нажежено вещество преди да достигнатъ до оптическата призма и дадатъ спектръ при разлаганието си, преминатъ презъ друго нѣкое вещество въ течно или газообразно състояние, то въ спектра на първото вещество се явяватъ черни линии на мѣстото на нѣкои цвѣтни ивици, които би дало второто вещество, ако го приведемъ въ такъво състояние, щото да може да даде спектръ. Значи, второто вещество поглъща тѣзи цвѣтни ивици отъ спектра на първото, които е способно то само да ги испустне. Тя излиза, че поглъщателния спектръ представлява непрекъснатъ отъ когото сж отнети опредѣлени цвѣтни лжчи и замѣнени съ черни линии. Веднажъ установено всичко това окончателно, изучванието спектритѣ на тѣлата е получила твърдѣ важно значенае за много научни опредѣления, които могатъ да се направятъ при помощьта на изнамѣрения за тая цель апаратъ — спектроскопъ, състоящъ въ това, че снопъ отъ лжчи на свѣтлината, които испуща изследуемото тѣло, се пропущатъ презъ тѣсна цепнатина възъ оптическата призма, която го разлага на спектрални ивици, наблюдавани следъ туй чрезъ система оптически увеличителни стъкла. По този начинъ посредствомъ този апаратъ ние не само узнаваме числото и цвѣта на спектралнитѣ линии на дадено тѣло, но опредѣляме и относителната широчина на всѣка линия и мѣстото ѝ въ полето на спектра, а тъй сжщо можемъ непосрѣдственно да сравнимъ спектрътъ на двѣ различни тѣла.

Следъ като сж се изработили способи за спектралния анализъ, били точно опредѣлени спектритѣ на различни елементи, вече отъ по рано извѣстни на ученитѣ, и, разбира се, полученитѣ по такъвъ начинъ данни сж послужили за решението на много научни въпроси, до които ние ще се докоснемъ отъ части по долу. Но ще посочимъ въ началото на друго едно приложение на спектр. анализъ, което е оказало тъй сжщо голѣма услуга на науката. Касае се до това, че много отъ елементитѣ, които влизатъ въ състава на тѣлата въ природата, срѣщатъ се въ твърдѣ голѣмо количество, и разбира се, такива елементи сж били извѣстни още отодавна на ученитѣ. Обаче сжществуватъ и такива елементи, които се срѣщатъ твърдѣ на рѣдко, а при туй на толкосъ малки количества, че да се опредѣли присжтствието имъ, а още по вече да се откриятъ за пръвъ пжть, безъ да се знаятъ характеризующитѣ имъ свойства, било трудно, почти нерешима задача. Разбира се, такива елементи дълго време сж оставали неизвѣстни. а при това за пълнотата на нашитѣ възгледи надъ природата отъ по-пълното по възможность и по-всестрано познаване на съставляющитѣ я вещества има огромно значение. Ето именно въ туй отношение спектралниятъ анализъ е и получилъ съвършенно неочаквано приложение. При изучванието спектритѣ на различнитѣ тѣла отъ природата, между другитѣ линии, произхождението на които е било извѣстно. т. е. че принадлежатъ на такива елементи, на които сж имъ свойственни именно тѣзи линии, се наблюдаватъ понѣкога и други линии които не се срѣщали въ спектра не на едно отъ извѣстнитѣ до тогава елементи. Това е служило за неотмѣненъ признакъ, че въ изследуемото вещество се намира още и друго нѣкое, до тогасъ още неизвѣстно. Веднажъ опредѣлено по-такъвъ начинъ присѫтсвието му, то ставало възможно вече да се получи въ достатъчно за анализиране количество и да се изследва съ други аналитически методи, като се извлечатъ посрѣдствомъ тѣхъ и останалитѣ свойства на този елементъ, а отъ тукъ се опредѣли и положението, което заема той между другитѣ вещества. По такъвъ именно начинъ Бунзенъ и Кирхофъ сѫ открили неизвѣстнитѣ до тогасъ метали рубидий и цезий; а по-после по методата на спектралния анализъ Круксъ е опредѣлилъ металътъ Талий, Лекокъ-де-Буабодранъ — Галий. Освенъ това, съ сѫщитѣ тѣзи методи сѫ били изнамѣрени и още нѣкои метали, като, напримѣръ, индий, скандий и др.

Да разгледаме сега другитѣ приложения на спектралния анализъ. Извѣстно е, че спектралнитѣ изследвания сѫ послужили за опредѣление състава на небеснитѣ тѣла, и по такъвъ начинъ въ слънцето и другитѣ небесни свѣтила било установено присѫтствието на нѣкои измежду нашитѣ земни елементи и пълното отсѫтствие на други елементарни тѣла, които се срѣщатъ на земната повърхнина. Освенъ това спектроскопическитѣ наблюдения ни позволяватъ да следимъ и за развитието на небеснитѣ тѣла. Тъй, напримѣръ, като разглеждаме нѣкоя комета, която се появява презъ извѣстенъ периодъ, да се забелѣжи, че при първитѣ си появявания тя се състои изключително отъ газообразни маси, за което свидѣтелствува нейния прекъснатъ спектръ — характеренъ за газообразнитѣ тѣла. А пъкъ при последующитѣ появявания на сѫщата тази комета, нейния спектръ постѫпенно преминава въ непрекъснатъ — свойственъ на твърдитѣ и течна тѣла, отъ гдѣто и произтича заключението, че въ туй време въ нея се е образувало вече по гъсто ядро. При помощьта на сѫщия спектраленъ анализъ на небеснитѣ тѣла се е удало на Хершела и Локнера да докажатъ, че при твърдѣ висока температура, каквато сѫществува, напримѣръ, на слънцето, на Сириуса (най блѣщащета звѣзда отъ съзвѣдието „Голѣмо Куче“) и на звѣздата Вега (най блѣщащ. въ съзв. „Лира“), нѣкои тѣла, които считаме за елементи, се разлагатъ на нови съставни части. Наблюдавайки спектроскопически явленията на слънчевитѣ бури, споменатитѣ учени сѫ забелѣзали, че три спектрални линии, свойственни на метала калций, се появявали при избухванията различно число пѫти, отъ гдѣто сѫ и дошли тѣ до заключението, че при слънчевата температура калций не представлява елементарно тѣло, а се распада на други, отъ още попроста направа, вещества, на които сѫ и свойственни отдѣлнитѣ линии въ спектра на този елементъ. Освенъ това, въ резултатитѣ на спектроскопическитѣ изследвания на Крукса се яви откритието на единъ особенъ елементъ — Хелий; Круксъ е опредѣлилъ присѫтствието му въ началото само въ спектра на слънцето и изказалъ предположението, че Хелий е именно тази първоматерия, изъ която чрезъ последователни осложнения на частицитѣ сѫ произлезли всички останали елементи. Обаче неотодавна Хелий е билъ откритъ тъй сѫщо и въ земната атмосфера. Както и да е, спектралния анализъ служи за най-яка основа на единството на материята и туй е напълно обяснимо, понеже, като се ползуваме съ нея, ние можемъ да наблюдаваме веществото при необиковенна висока температура въ небеснитѣ тѣла, която ние далечъ не можемъ получи даже при най осъвършенствуванитѣ способи на съвременната техника; при това, ако допуснемъ възможностьта да сѫществува първоначална материя, то очевидно е, че тя може да се запази въ първоначалния си видъ само при крайно висока температура, която препятсгвува на нейнитѣ частици да приематъ по-трайна и сложна групировка. За да изяснимъ още повече значението на спектрал. анализъ, ще покажемъ тъй сѫщо на приложението му въ физиологията и техниката Въ областьта на физиологията съ спектр. анализъ се ползуватъ главно при сѫдебно-медицинскитѣ изследвания; тъй напр., спектра на поглъщанието на кръвьта служи обикновенно за главенъ аргументъ при констатиранне следитѣ ѝ и отличието ѝ отъ други петна, които иматъ приблизително сѫщо такъвъ цвѣтъ; отъ друга страна, отровянието съ газове и въобще съ вещества, които не доказватъ очевидни измѣнения въ организацията, може да бѫде установено сѫщо посредствомъ спектралния анализъ на кръвьта, пигмента на която претърпява въ тѣзи случаи нѣкои измѣнения, които могатъ да бѫдатъ открити само по показания начинъ. Колкото се отнася до техниката, то спектралния анализъ играе въ нея извѣстна роль при опредѣлението цвѣтоветѣ, а тъй сѫщо и чистотата на цвѣта на стъклото, но най крупно приложение има при бесемированието на стоманата. При това производство се явава твърдѣ важенъ въпросъ да се опредѣли момента на края за преработванието на чугуна въ стомана, понеже отъ туй зависи доброкачественностьта на огромното количество по тежина полученъ изъ единъ пѫтъ продуктъ. Но преди степеньта на отдѣлянето въглерода отъ растопителната реторта се опредѣляло направо на гледъ по цвѣта на пламъка въ реторта; отъ само себе си се разбира, че при всичката опитность на лицето, което опредѣляло края на реакцията сѫ били възможни крупни грѣшки. Тѣзи грѣшки били напълно отстранени съ прилоганeто на практика спектр. анализъ; като разлагатъ излѫчената отъ ретортата свѣтлина съ спектроскопа, внимателно следятъ линиитѣ на спектра на въглерода и особено на една отъ тѣхъ — най-характерната При постъпенното отдѣляние на въглерода изъ ретортата тази линия малко по-малко ослабва, и когато достигне тя отъ рано опредѣлената степень на блѣскавость, съотвѣтствующъ на туй процентно съдържание на въглерода, което се счита най-подходяще, то операцията се прекратява

Като сме показали на кратко сѫщностьта на спектралния анализъ и главнитѣ му приложения, считаме за не излишно да укажемъ тукъ по точно ролята, която принадлежи Бунзену въ разработката на този въпросъ и наравно съ него на Кирхофа. Още Хершенъ и Талботъ сѫ изследвали явлението цвѣтоветѣ на пламака, а после Витстонъ, Муасанъ, Ангстремъ и Плюкеръ опредѣлили спектритѣ на електрическитѣ искри и електрическия токъ. Освенъ това на Свана принадлежатъ нѣкои работи, които сж дали материалъ за решение въпроса, зависятъ ли блѣскавитѣ линии на газовия спектръ отъ съставнитѣ му части. Обаче Сванъ не се е вдавалъ непосрѣдствено на тѣзи въпроси и въ неговитѣ трудове ние не намираме правъ отговоръ за това, което и дало на Кирхофа право да искаже въ една отъ своитѣ работи следующето заключение: „Повидимому тѣзи въпроси преди Бунзена и мене никакъ не били поставени. Тѣ съставляваха най-главната ни задача. При помощьта на опититѣ, които сме измѣнявали по най разнообразенъ начинъ, и въ по-вечето случаи съ нови опити, ние сме дошли до резултатитѣ, които съставляватъ основното условие на химическия анализъ посредствомъ спектроскопическитѣ наблюдения“.

Като преминаваме къмъ другитѣ работи на Бунзена, ние сме длъжни да отбелѣжимъ цѣлъ редъ работи по фотохимията, произведени отъ него съвмѣстно съ ученика му Роско и публикувани въ нѣколко отдѣлни съчинения, които носятъ заглавието „фотохимически изследвания“. Тѣзи изследвания съ пълно право се считатъ класически трудове по въпроситѣ на фотохимията. Тѣ сж посветени на систематическата разработка на общитѣ закони на химическото дѣйствие на свѣтлината и сж послужили за образецъ на всички по-нататъшни експериментални работи въ областьта на физическата химия, която представлява единъ отъ най-важнитѣ отдѣли на науката по заключающитѣ се въ нея въпроси, но която същевременно изисква отъ самостоятелния изследователь въ нейнитѣ предѣли, крупни сили, както въ областьта на експериментированието, тъй и въ теоретическитѣ построения. Бунзенъ тъй сжщо е зачекналъ въпроситѣ на термохимията и резултатъ на тѣзи негови работи се е явилъ изнамѣрения отъ него калориметръ, т. е. апаратъ, който служи за опредѣляние количеството на топлината (калориитѣ) на едно тѣло. Основната идея на Бунзеновия калориметръ се състои въ това, че излъчваната отъ тѣлото топлина се предава на леда, който загражда апарата и превръща извѣстно количество отъ него въ вода; но понеже водата заема по малко мѣсто отъ леда, отъ който тя се образувала, то при топение на леда произлиза намаление обема, който твърдѣ точно се отбелѣзва при помощьта на стълба живакъ, който се приподига при това по стъклената тръба, по повърхностьта на която сж нанесени дѣления. Този апаратъ дава твърдѣ точни резултати, отъ колкото други калориметри, но той не е въ обще употрѣ[illegible]ение по причина на голѣмата му чувствителность, която изисква [illegible] експериментатора голѣма ловкость и навикъ за неговото употр[illegible]ние.

Въ осемдесетата година Бунзенъ тъй сжщо е произвелъ цѣлъ редъ твърдѣ поучителни опити по молекулярната физика, като при туй е забелѣзалъ многочисленни явления на съставянието на газоветѣ на повърхностьта на твърдитѣ тѣла. Тъй. напр., той е намѣрилъ. че на повърхностьта на стъклото газообразната въглена киселина получава такъво сгъстяване, което не е възможно да се достигне съ налегание на нея отъ нѣколко десетки атмосфери. Сгъстяванието на въгленната киселина при опититѣ на Бунзена се е оказала до толкосъ голѣма, щото тя даже разяжда стъклото, а при това при обикновенни условия кислотнитѣ свойства на въглен. киселина сѫ крайно незначителни.

Безъ да се спущаме до останалитѣ работи на Бунзена, ние ще укажемъ сега на двѣ негови изнамирания, които сѫ добили огромно распространение, благодарение простота въ направата имъ, което съставлява едно отъ най важнитѣ условия за згодностьта на апарата въ практика. Едно отъ тѣзи изнамирания е, именно галваническия елементъ на Бунзена, който е далъ възможность да се ползуваме съ галванически токъ въ много по широки размѣри, отъ колкото е било това до неговото откритие. Искамъ да река, че по-преди за добиване галванически токъ сѫ били извѣстни само два апарата: волтовия стълбъ и елемента на Грове. Първия отъ тѣзи апарати дава доста слабъ токъ и за туй е много малко сгоденъ въ практика, а пъкъ онзи на Грове излиза твърдѣ скъпъ, понеже за анодъ служи платинова пластинка. Като изследвалъ подробно този въпросъ, Бунзенъ е намѣрилъ, че платиновия анодъ на Грове може да се замѣни съ пластинка отъ коксъ приготвенъ по особенъ начинъ. Безъ да се гледа на неговата ефтеность, Бунзеновия елементъ се е оказалъ не по-лошъ отъ скъпия Грововъ и до сега той се употрѣбява навсѣкадѣ при устройството на галванически батареи, и се ползува съ преимущества на практичность предъ другитѣ отъ подобенъ родъ изнамѣрени по после.

Смѣтаме за неизлишно да се спремъ малко по подробно още на едно изобретение на Бунзена, безъ което съвременнитѣ химици не би могли да минатъ ни единъ день при своитѣ лабарторни работи. Думата е за газовата лампа на Бунзена, която се употрѣбява въ лабарторнитѣ за загрѣване. Въ сравнително не отколешно още време, преди нѣколко десетки години, загрѣванието при лабарторнитѣ работи се произвеждало исключително посрѣдствомъ запалени въглища, който начинъ е билъ въ много отношения неудобенъ. Достатъчно е да се покаже на това, че въ много химически работи да се подържа въ продължение на дълго време твърдѣ висока температура, при старин начинъ на загрѣвание е било твърдѣ мъчна работа, понеже е принуждавала работающия безспирно да следи за хода на операцията, като презъ всичкото време регулира количеството на въглищата и степеньта на нагрѣванието имъ. Друго важно неудобст[illegible] този начинъ е било диганата при духание на въглищата п[illegible] която е могла да попадне въ сѫда съ изследуемото веществ[illegible]а развали по тоя начинъ работата. За избѣгване на туй нѣ[illegible]ванали да употребяватъ въ лабарторнитѣ спиртни лампи, ко[illegible] способъ на загрѣване е билъ сѫщо непрактиченъ предъ видъ с[illegible]постьта на употрѣбявания материалъ. Каменовъгленния газъ е билъ още отдавна вече извѣстенъ (още въ XVIII вѣкъ сѫ правили опити за прилаганието му при освѣтляванието) обаче, не сѫ могли да го употребятъ за горнитѣ цели, понеже при горението си дава твърдѣ много сажди, което произлиза отъ непълното горение на газовитѣ частици. Значи въпросътъ се привеждалъ къмъ достигание възможность на пълно горение и по такъвъ начинъ да се избегне появяването на саждитѣ, а за пълното горение е било нуждно да се вкара въ струята на газа, който излиза отъ тръбата извѣстно количество кислородъ, понеже кислорода отъ въздуха, който забикаля газа е недостатъченъ за това. Устройството на Бунзеновата лампа напълно решава тази задача. Въ тази лампа газа се прогарва отъ газопроводната тръба посрѣдствомъ каучукова тръба въ твърдѣ тѣсното отвърстие, което преминава презъ подставката на лампата и се открива на върха на тъзи подставка въ видъ на тънка малко издадена на горѣ търбичка. Малко по надолу отъ горния край на тази търбичка на подставката се завръзва друга по широка и дълга метолическа тръба, която обхваща първата. Въ мѣстото, гдѣто широката тръба се завръзва, се правятъ двѣ отвърстия, презъ които околния въздухъ нахлува вътрѣ при тока на газа и се смѣсва съ него. При запалванието на тази смѣсъ отъ свѣтиленъ газъ съ въздухъ на горното отвърствие на широката тръба получава се несвѣтящъ и не димящъ пламъкъ съ твърдѣ висша температура. По причина на горното значение на тази Бунзенова лампа за лабарторни работи, принципътъ ѝ е получилъ приложение и въ много други случаи. Тъй, напр. тя е приложена изцѣло за ауеровото освѣтление. Ауеровата лампа се отличава отъ Бунзеновата само по това, че има едно чувалче, приготвенно по особенъ начинъ отъ солитѣ на рѣдкитѣ метали, които сѫ мъчно топими, и се нагорѣщава отъ безцвѣтния пламъкъ на Бунзеновата лампа до ослѣпително блѣстяща свѣтлина. Безъ бунзеновото изнамиране билъ би невъзможенъ този начинъ на освѣтление, толкозъ много распространенъ въ сегашно време, понеже за неговото употребление се изисква пламъкъ безъ димъ. На сѫщия този принципъ на пълно изгаряние на газоветѣ, смѣсени съ въздухъ, който се вкарва въ апарата отъ тѣхния токъ, сѫ основани всички печки тъй наречени за домашна потрѣба (нà Примусъ, Уника и др.), които сѫ получили напоследъкъ твърдѣ широко распространение.

Съ последнитѣ отъ поменатитѣ открития на Бунзена ние ще свършимъ прегледа на научната му дѣйность. Разбира се, този очеркъ се явява далечъ не пъленъ, но надѣваме се той да даде на читателитѣ извѣстно представление за великото значение на покойника въ историята на развитието на естественитѣ науки. Ние не ще се спираме на характеристиката на Бунзена, като човѣкъ, макаръ и отъ [illegible] страна той да представлява извѣстенъ интересъ по исключи[illegible]та си скромность и непретенциозность, съ което той е поразя[illegible] всѣкиго, лично познаващъ го, безъ да се гледа на туй високо [illegible]ие, което по-право му е принадлежало между ученитѣ. По то[illegible]чай неговия ученикъ Роско се изразява, че „той като ученъ, е [illegible] великъ, като професоръ — още по великъ, а най-великъ е [illegible] той като човѣкъ и другарь.“ Но Бунзенъ е билъ исключително [illegible] на науката. Забелѣжително е постоянното му стремление въ областьта на чистата наука и нежеланието му да извлѣче материална полза отъ своитѣ открития. Той е повтарялъ: „единъ трѣбва да направи откритието, а другиму принадлежи задачата да го приложи къмъ нуждитѣ на практическия животъ." Затова и той постоянно се е отказвалъ да се отдалечи отъ пѫтя на чиститѣ научни изследвания и наистина като признаваше всичката важность на приложението на научнитѣ открития въ всѣкидневния животъ, посвещаваше всичкитѣ си сили на по-високи и благородни задачи: постоянно разширение областьта на познаванието. Ние предполагаме, че за да го обрисуваме отъ тази страна, напълно е достатъчно всичко това до тукъ.

До тукъ ние сме се ограничили само съ едно изложение на трудоветѣ му, които достатъчно говорятъ сами за себе си, но въ заключение не можемъ да не приведемъ мнението за него на другъ единъ знаменитъ химикъ — лайпциския професоръ Оствалдъ, който се е исказалъ по поводъ указанитѣ по-горѣ работи на Бунзена по фотохимията, но напълно приложимо и къмъ всичкитѣ му останали изследвания. Като свършва прегледа на фотохимическитѣ работи на Бунзена, Оствалдъ казва: „Такъво съединение на химическо, физическо и исчислително остроумие, присѫтствие духа въ поставянието на опититѣ, търпение и постоянство при тѣхното най внимателно наблюдаване на всички най-малки детални и сѫщевременно способность да се възвиши до гигантскитѣ метереолого-космически явления — е нѣщо невъзможно да се намѣри въ никои други работи изъ тази область." И дѣйствително, не можемъ да се не съгласимъ, щото такава широка и плодотворна научна дѣйность, каквато е била дѣйностьта на Бунзена, едва ли би могла да бѫде възможна безъ тѣзи драгоцѣнни за учения качества на ума, които исказва тукъ проф. Оствалдъ.

Съобщ. **Н. В.**

ИЗЪ ЖИВОТА И ЛИТЕРАТУРАТА.

Нашиятъ театръ. — Държавната театрална трупа и нѣйната дѣятелность. — Субсидиитѣ на трупата и министритѣ на просвѣщението. — Субсидиитѣ и директоритѣ на трупата. — Репертуарътъ на трупата до сега. - Реформитѣ въ трупата.

Не вѣрваме нѣкой да се съмнява, че, уредена както трѣбва, драматическата трупа „Сълза и Смѣхъ" би могла наист[illegible] изпълнява, покрай другото, и чисто културна мисия у на[illegible] избора на извѣстенъ родъ пиеси тя би могла да доближи до [illegible] бай Ганю европейския животъ, да накара тогова бай Га[illegible] вгледа въ този животъ отъ всѣка страна, та да зацо[illegible] най-после да става европеецъ. Освѣнъ това, въ своитѣ [illegible]вния изъ провинцията, трупата би могла да бѫде единъ вид[illegible]ръ за всички любители, които въ нашитѣ малки градов[illegible] села, презъ дългитѣ зимни нощи съ голѣмо усърдие даватъ [illegible] представления. Като се земе предъ видъ това, може да бѫд[illegible] човѣкъ снисходителенъ къмъ ежегодната държавна су[illegible]идия отъ [illegible]0000 лева (сега, както се научаваме, увеличена на 60,000), която се дава на трупата. Обаче като се вгледате въ репертуара на трупата и въ нейния съставъ, вие лесно ще се убѣдите, че тя далечъ не изпълнява своето назначение. Всички усилия на тия, които управляватъ трупата, като да сѫ насочени само къмъ разпредѣление на тази „нищожна“ субсидия, всичкитѣ имъ грижи каточе сѫ само въ това: да приберать по нѣщо отъ тази субсидия било за себе си, било за свои протежета актьори. Когато бѣха на власть съединисти и консерватори, съединисти и консерватори бѣха управителенъ комитетъ на трупата. Презъ това блаженно време Вазовъ е взелъ за „Хѫшове“ отъ субсидията на трупата 2000 лева за право играние (и, ако не се лъжемъ, следъ като е била драмата вече отпечатана). За „Бѣлодушковъ“ Вазовъ е зелъ 1000 лева. Следъ като отъ субсидията се заплати извѣстна сумма като право за играние, то пиесата, за която е заплатено, трѣбва да се остави въ безусловно разпореждание на трупата. А Вазовъ — види се подъ влиянието на това, че драмата „Бѣлодушковъ“ биде освиркана — ползувайки се отъ положението си като министръ, е изтеглилъ отъ трупата обратно пиесата, за която му е заплатено. Ив. Лиловъ е получилъ 1000 лева за три преведени пиеси. Ние не знаемъ, колко е получилъ Вл. Шишмановъ за свои преводи, но извѣстно е това, че той получавайки заплата като членъ на театралния комитетъ, е заемалъ и друга длъжность въ министерството на народното просвѣщение. Като членъ отъ театралния комитетъ е получавалъ заплата и Д. К. Поповъ. Членоветѣ на театралния комитетъ, въпрѣки това, че сѫ имали сношение съ нѣколко вѣдомости, не сѫ намирали за нуждно да си купуватъ билети за представленията на трупата, ами сѫ дохождали съ семействата си, безъ да заплащатъ. И Вазовъ, презъ време на своето министерувание, сѫщо се е ползувалъ съ безплатенъ входъ въ театра по свое лично заявление: когато членоветѣ на театралния комитетъ се ползуватъ съ безплатенъ входъ, толкова повече ималъ той право на това като министеръ. — Когато дойдоха на власть стамболисти и радослависти, стамболисти и радослависти станаха членове на театралния комитетъ. Сѫщата история се повтаря сега, само други сѫ героитѣ. Още въ началото Миларовъ, стамболистъ, назначенъ подиръ 18 януари членъ на театралния комитетъ, се показалъ, че не иска да остава назадъ отъ Вазова и Лилова. Като членъ отъ комитета, той получавалъ 100 лева. Пакъ като членъ отъ комитета, намѣрилъ за нуждно комитета да има своя канцелария. Съсъ съгласието на другитѣ членове отъ комитета той наелъ за канцелария [illegible] лева мѣсеченъ наемъ своя собственъ кабинетъ, въ своята собствена кѫща. Той получилъ скоро следъ своето стѫпване въ комитета 200 лева за право да се играе една преведена отъ него пиеса. Не ни е извѣстно, колко е получилъ той за правото да играе трупата неговата оригинална пиеса „Апостолъ“. Вѣстникъ „Миръ“ пресмѣташе, по такъвъ начинъ дохода на този достоенъ наслѣдникъ на Вазова и Лилова до 1550 лева, които се стичатъ у него отъ 6 мѣста (500 лева получавалъ като директоръ на Народната Библиотека). После въ трупата има актьори и актриси съ никакви способноти, които се държатъ тамъ само поради застѫпничеството на нѣкой влиятеленъ партизанинъ. Намъ сѫ ни разсказвали за много още подобни работи около трупата „Сълза и смѣхъ“ — все общеизвѣстни факти. Ако ние ги привеждаме, то не е за това, че ние придаваме голѣма цѣна на тия злоупотрѣбления. Въ нашата блаженна бащиния ставатъ толкова кражби и злоупотрѣбления, разигравать е такива апсетити къмъ златото, че разграбванието на една субсидия отъ 40 или 60 хиляди лева се показва една невина забава, една твърдѣ дребна и недостойна за внимание работа. Ние искаме да отбелѣжимъ това, че тази лакомия подиръ една жалка сумма пари, това тичание, за да се грабне едно дребно и нищожно парче отъ една нищожна плячка, не оставя възможность на всички ония, които влиятъ така или иначе върху управлението на трупата, да поставятъ последнята на нуждната висота. Залисани въ своята жажда да печелятъ пари по какъвъ да е начинъ за изкуството не могатъ да отдѣлятъ потрѣбното внимание. Така излаза, че нито пиеситѣ, които се играятъ, се подлагатъ на строгъ изборъ, нито пъкъ се внимава за състава на трупата.

Тия дребнави хора, достоинството на които имъ позволява да тичатъ съ изплезенъ езикъ подиръ една нищожна сумица, допущатъ само като исключение въ репертуара пиеси, които не сѫ преведени отъ тѣхъ или отъ тѣмъ близки хора, щомъ трѣбва отъ субсидията да се заплати право за играние. Въ избора на пиеситѣ тѣ изглежда да се държатъ въ принципа „искуството за искуството,“ макарь при раздавание на възнаграожденията да се държатъ въ другъ принципъ: „искуството за насъ и за нашитѣ партизани.“ Само какво е, тѣ не избиратъ поне классически образци отъ такива пиеси, но взематъ, каквото имъ се попадне. Никакъвъ вкусъ въ тѣхния изборъ. Никакво внимание къмъ съвременнитѣ драматически съчинения. Ибсенъ, Хаутманъ, Стриндбергъ не сѫществуватъ за тѣхъ. Неизвѣстно по какво чудо трупата е играла нѣколко пѫти „Честь“ отъ Зудермана. А навѣрно „Единъ прѣдатель“ отъ Ибсена театралния комитетъ е допусналъ да се извади на сцената по причина на сѫщото недоразумѣние, което е накарало Начевича да я преведе: Начевичъ е извѣстенъ консерваторъ и е мислѣлъ, че „Единъ прѣдатель“ ратува за неговитѣ консервативни убѣждения. Актьора (Р. Канели) като да знаеше това, та [illegible] за свой дългъ и дѣто трѣбва и дѣто не трѣбва да произнася съ унищожаващъ тонъ „либералното мнозинство.“ Като изключимъ тия двѣ пиеси и малкото класически нѣща, които е извадила трупата, всичко друго играно отъ нея е най-убийственно, посрѣдствено и неспособно да даде никаква естетическа култура на софийскитѣ „гладки дами и мѫже.“ Като започнете съ „Парижкитѣ бѣдни,“ „Двѣтѣ сирачета“ — булварни пиеси съ по двама автори — и свършите съсъ „Студенска фантазия“ и „Контрольоръ на спалнитѣ вагони," всичкитѣ по между тѣхъ е отъ този родъ. Поради глупава интрига справедливостьта търпи неприятности презъ четири или петъ акта, за да тържествува най-после заедно съ публиката, или пъкъ наивностьта получава жестокъ урокъ. Нищо отъ въпроситѣ, които вълнуватъ человѣчеството днесь не се засѣгватъ въ тия пиеси, не се освѣтляватъ или разрешаватъ. Заедно съ естетическата тѫпость тѣ култивиратъ въ публиката и умствената неподвижность. Може би, пъкъ и публиката да заслужва това? Кой знае!

Като оставимъ на страна „Иванко," трупата е играла само три български пиеси: „Хѫшове" и „Бѣлодушковъ" отъ Вазова (когато съединиститѣ бѣха на власть) и „Апостолъ," когато радословисти и стамболисти дойдоха на власть, „Хѫшове" всички познаватъ, отъ „Бѣлодушковъ" самичъкъ Вазовъ се засрами. А „Апостолъ" пъкъ стои по-долу даже отъ тѣхъ, по-долу и отъ всѣка критика. Отъ извѣстнитѣ драми „Стоянъ войвода," „Илю войвода," „Стефанъ Караджа" тази драма на Миларова се отличава само по това, че нейнитѣ герои говорятъ съ езика на вѣстникъ „Свобода" или „Новъ вѣкъ," дѣто г. Миларовъ е изпълнявалъ редакторски длъжности. И въ „Апостолъ" главна роля играятъ гърмежитѣ съ револвери и пушки, и въ нея сцената е касапница, за да се колятъ турци и българи, и въ нея всички — даже бабитѣ и дѣцата — декламиратъ за свободата, и въ нея по-вечето дѣйствующи лица сѫ исторически личности и даже днесь живи хора. Какъ ли ще се зачуди бѣдния бай Иванъ Арабаджията, като узнае, че до като той си живѣе въ отдалечено кѫтче негдѣ въ провинцията, него го изваждатъ на сцената, въ София! Това трѣбва да е искуството на стамболиститѣ, което излиза на сцената, когато додатъ тѣ на власть, както тогава излиза и тѣхната мѫдрость въ подлистницитѣ на „Свобода" и „Новъ вѣкъ."

Може би ще искате да бѫдете снизходителни предъ видъ на това, че нѣма друго нѣщо българско? Имате право. Но колко пѫти театралния комитетъ се обърналъ публично къмъ нашитѣ млади литературни сили и да ги насърдчи съ премии? Нито веднажъ, защото театралния комитетъ нѣма за цель да насърдчава талантитѣ, а да пълни жаднитѣ гърла на партизанитѣ. Министерството на народното просвѣщение, което предвижда въ бюджета си 60,000 л. субсидия за трупата, ако би искало да употрѣби тая сума тъкмо, както трѣбва, е длъжно да повѣри управлението на трупата на [illegible] ни литературни сили въ София, които безкористно ще гледатъ да услужатъ на българския театръ, като посочватъ за превеждане или избиратъ преводи на цѣнни драматически произведения — било стари, било съвременни; безкористно ще помогнатъ на оригиналната наша драматическа литература, като насърдчаватъ талантливитѣ писатели наши. Но кои ли свои длъжности това министерство е изпълнило както трѣбва?

Една добра мѣрка е, дѣто вмѣсто г. Канели, който съ своето режисьорство е билъ поне безполезенъ, ако не вреденъ за българ ската сцена, за директоръ е назначенъ единъ чужденецъ, хърватски сцениченъ дѣятель, Мандровичъ. Но неговата работа е осѫдена да остане безплодна, до като владѣе такъвъ изборъ на пиеситѣ и до като състава на трупата не се промѣни. Нашитѣ стари актьори — практици сѫ научени по-вече да декламиратъ и всички роли испълнаватъ по единъ манеръ. Никакво вникване въ психологията на лицето, което представляватъ. Това се обяснява съ отсѫтствието на образование у тѣхъ, макаръ у нѣкои да има зачатъци отъ талантъ. Трупата нѣма никаква библиотека, актьоритѣ нѣматъ никакви бесѣди или сказки по сценичното искуство. Тѣ изпълняватъ длъжноститѣ си като чиновници, безъ всѣка лична инициатива въ искуството. Самообразованието си съвсѣмъ занемарятъ. Отъ началото на текущия сезонъ сѫ назначени г-ца Будевска, г-да Г. Кировъ, Хр. Ганчевъ и Сарафовъ. Тѣ сѫ се учили въ Русия и по всичко изглежда, че сѫ работили надъ себе си. Въвъ досегашнитѣ представления тѣ показаха едно високо разбирание и щастливи дарби. Но чудно е, какъ именно тѣ не сѫ се понравили на софийскитѣ вѣстникари хроникери. Тия последнитѣ едногласно се нахвърлиха най вече на Сарафова и, по наше мнѣние, съвсѣмъ несправедливо. Особно внимание спечели г. Кировъ. Лошо е това, че управлението на трупата не скѫпи своитѣ добри сценични сили, но ги оставя да излизатъ и въ такива роли, които тѣ не могатъ да играятъ, та така лека-полека и тѣхъ обрѫща на чиновници.

Подъ управлението на г. Мандровича — ако се отстранатъ още и нѣкои неспособни актьори — ние вѣрваме, че нашия театръ въ техническо отношение ще се подигне. Но своето културно значение нашия театръ никога нѣма да изпълни, до като владѣе такъвъ изборъ на пиеситѣ.

Д. Зарафовъ.

* * *

СОЦИАЛЕНЪ ПРЕГЛЕДЪ.

Кризата въ социалистическата партия въ Франция. — Причинитѣ ѝ и поводътъ на избухването ѝ. — Манифестътъ на тритѣ социалистически организации къмъ Работническа и Соц. Франция.—Неговото съдържание и значение. — С[illegible]ванието на генералния конгресъ и въпросътъ за дневния му редъ. — Ме[illegible]народна социалистическа консултация. — Решенията на Парижкия Ко[illegible]

Презъ истеклия мѣсецъ се извърши въ Франция едно [illegible] което радва цѣлия социалистически свѣтъ и разруши наде[illegible] враговетѣ на социализма. На 3 декемврий (н. ст.) се разре[illegible] „[illegible]зата въ социалистическата партия“ въ Франция. Тя се [illegible] тъй, както се очакваше и желаеше отъ всички социалисти [illegible]та и както не се очакваше отъ нашитѣ противници. „[illegible] социалистическата партия“ въ Франция възбуди всеоб[illegible] интересуваха се отъ исхода ѝ не само социалиститѣ, но [illegible] азнвятъ свѣтъ, последниятъ даже повече. Макаръ социалиститѣ и да съжаляваха за „кризата“, но тѣ всички бѣха увѣрени, че французската социалистическа партия ще излѣзе отъ нея здрава и силна. Буржуазията, напротивъ, се радваше и провъзгласяше вече не само распадането на французската социалистическа партия, но и „криза въ научния социализмъ“, но и унищожението на социализма изобщо. О, колко се щѣ на противницитѣ на социализма да не сжществува той! О, колко имъ се искаше, щото французската социалистическа партия да бжде распокжсана, омаломощена, унищожена! Събитията подиръ които се яви „кризата“, показаха, колко е велика социалистическа Франция и колко е нищожна буржуазна Франция. Тѣ показаха, че републиканска Франция не би сжществувала безъ помощьта на социалистическата партия, че буржуазната републиканска партия въ Франция е тъй слаба, щото, за да запази републиката, трѣбваше да поиска формално, да моли явно помощьта на социалистическата партия. И благодарение само на нея французската република днесъ сжществува, е спасена отъ ноктитѣ на чернитѣ реакционери. И не само това: благодарение на социалистическа Франция днесъ сж опозорени реакционитѣ партии въ нея, е смазана главата на реакцията. Естественно е подиръ това, че цѣлата буржуазия безъ исключение се зарадвала предъ изникналата „криза“ въ социалистическата партия. Буржуазнитѣ републиканци, макаръ и да удържаха властьта само съ помощьта на социалистическата партия, радваха се на „кризата“, като се надѣваха, че съ распокжсването ѝ, тѣ ще спечелятъ нови привърженици. Реакциoнеритѣ се радваха, защото очакваха раскаиванието на оная сила, която унищожава тѣхнитѣ интриги и всѣка възможность да осжществятъ своитѣ планове. Лесно е да си представимъ такова положение: ако въ Франция се унищожеше социалистическата партия, тогава тя. Франция сигуръ би се намѣрила въ ржцѣтѣ на реакционеритѣ. Но една реакционна Франция би била една силна поддържка и насърдчение на реакцията въ цѣла Европа и особенно въ такива двѣ силни държави, като Германия и Русия. Безъ социалистическа Франция борбата съ реакцията въ Европа би била много по-мжчна, когато социалистическа Франция днесъ се испречва на пжтя на европейската реакция и охлаждава реакционния жаръ. Ето защо „кризата въ социалистическа партия“ въ Франция възбуди всеобщъ интересъ. Но въ какво състои тая „криза“, какво даде поводъ да се появи и [illegible] се [illegible] тя?

Ако въпросътъ бѣше за разпѣплението на французскитѣ социалисти на нѣколко различни групи, то „кризата“ въ социалистическата партия въ Франция бѣше стара. Да си припомнимъ статиитѣ на [illegible]а Вер[illegible], членъ на Французската Работническа Партия, помѣстени въ кн. XI и XII, год. II на „Ново Време“. Отъ тия статии виждаме, както и известно бѣше, че въ Франция социалистическата партия се распадаше на петь отдѣлни, самостоятелни, [illegible] и често пжти враждующи помежду си организации. Какво [illegible] тия организации? — Преди всичко ги дѣлѣше, разбира се, различното схващание на социалистическото учение отъ водителитѣ имъ. До като Французската Работническа Партия, най-голѣмата и най-добрѣ организираната работническа социалистическа организация, на чело на която стоятъ извѣстнитѣ марксисти и нейни основатели Гедъ, Лафаргъ Девилъ, и др., е проникната съ строго маркситски духъ и въ основата ѝ лежи принципа на класовата борба, другитѣ организации, напротивъ, бѣха проникнати отъ най-различни консепции, отъ консепциитѣ на бланкизма и продунизма до ония на буржуазния радикализмъ, който, обанкрутенъ, търси спасение подъ крилото на социализма, както нашия български либерализмъ търси сѫщото подъ крилото на демократизма, радикализма и т. н. Въ тия шарени организации господствуваха до последно време консепциитѣ главно на Бенуа Малона, извѣстни подъ името **интеграленъ социализмъ**. Споредъ тия консепции социализмътъ не е теоретическо изражение на движението на пролетариатската класа, а **общечовѣшка идея**. При такова схващание на социализма, естествено, на принципа за класовата борба не се дава значение, а вследствие на туй въ тия организации господствуваха най-различни начини за осѫществението на социализма, най-различни тактики въ борбата. Едни отъ тѣхъ отхвърляха политическата борба, други — економическата борба на пролетарията, а трети едната и другата, като апелираха къмъ революцията, т. е. къмъ захвата на властьта отъ една група революционери.

Таково бѣше положението на социалистическата партия предъ последнитѣ събития въ Франция. Трѣбва да се забелѣжи, че по-преди повечето отъ организациитѣ не признаваха, или поне никакъ не истъкваха въ своята пропаганда и агитация, главнитѣ принципи на социализма, а именно: социализацията на срѣдствата за производство и размѣна, работническия интернационализмъ и завладяването на политическата власть отъ пролетариата. Но благодарение на дѣятелностьта на *Французската Работническа Партия*, която все повече растѣше и поглъщаше другитѣ чисто работнически организации и политически групи, и главно благодарение на неуморната пропаганда и агитация на Геда, Лафарга и Девиля, които Жоресъ, въ една отъ последнитѣ си полемически статии въ **Petite Republique**, нарича свои учители по социализма, — благодарение на тѣхната пропаганда и на оная на тѣхнитѣ [illegible]шленници, принципитѣ на научния социализмъ все повече [illegible]вояваха въ Франция. Настѫпи времето, когато потрѣб[illegible] да [illegible]сти социалистическата партия отъ мъглата, отъ смѣс[illegible] [illegible]тията и взглядоветѣ и отъ наслоенията несѫществени [illegible] времена социалистическа партия и да се внесе въ нея [illegible] единство въ взглядоветѣ и повече опредѣлен[illegible] въ дѣйств[illegible] [illegible] влизанието на Геда и Жореса въ камарата на депутатитѣ [illegible]на дѣлото на пречистванието и обединението на социал[illegible] организации и групи въ една партия. При горѣо[illegible]ние на социалистическата партия работата се оказа [illegible]лото на пречистванието и обединението се почна [illegible] самата камара, гдѣто отъ 1893 до 1898 год. се срѣщаха най-главнитѣ представители на социалистическа Франция. Презъ това време последнята се е представлявала въ камарата отъ 47 души депутати. Но оказа се, че отъ тѣхъ само 26 души влѣзоха въ парламентарната социалистическа фракция. Другитѣ депутати, макаръ избрани като социалисти и се явяваха въ камарата въ името на социализма, обаче тѣ се отказаха да признаятъ тритѣ по-горѣ споменати главни принципи на научния социализмъ, които бѣха приети, като основа за обединението на депутатитѣ въ една социалистическа парламентарна фракция и на всички социалистически организации въ една обща социалистическа партия. Съ туй тѣ се отказваха отъ нея и отъ социализма. Впрочемъ и тѣзи, които признаха принципитѣ на съединението, не всички еднакво бѣха проникнати отъ тѣхъ и не еднакво схващаха значението имъ. Въ дѣйствителность старитѣ разногласия не бѣха унищожени и съединението на всички социалистически фракции въ една партия далечъ не съществуваше. Обявеното съединение на най-важната часть отъ социалистическитѣ депутати въ камарата въ една парламентарна фракция съ горнитѣ три принципа се посрѣщна съ възторгъ отъ всички групи и организации, което предполагаше, че и тѣ приематъ тѣзи принципи и тѣ се съединяватъ въ името на сѫщитѣ. Но въ сѫщность се оказа, че разногласията си сѫществуватъ и при пръвъ случай ще се изкажатъ въ предишната си сила. Скоро тоя случай дойде. Влизанието на Милерана, бившъ радикалъ и не твърдѣ отдавна сталалъ социалистъ, въ кабинета Валдекъ-Руссо и предизвика „кризата“ въ французската социалистическа партия, т. е. предизвика старитѣ разногласия, но въ нова и по-остра форма. Въ туй собственно се състои кризата, т. е. въ старата „криза“, но поизострена.

Влизанието на Милерана въ кабинета Валдекъ-Руссо се посрѣщна различно отъ социалистическитѣ организации. Французската [illegible] Партия видѣ въ него измѣна на пролетариатското дѣло и на принципитѣ на научния социализмъ. Другитѣ го [illegible] съ възторгъ и видѣха въ него личното голѣмо мъжество [illegible] Милерана. Влизанието на единъ социалистъ въ едно буржоазно министерство бѣше [illegible] не очаквано събитие, днесъ, че не [illegible] да [illegible] безъ последици за самата социалистическа пар[illegible] [illegible] да [illegible] предизвика разногласията и препирнитѣ. [illegible] Поводъ даде манифестътъ на тритѣ социалисти[illegible] на Социалистическата Револ. Партия; на Ко[illegible] Револ. Съюзъ и на Французската Работническа Партия [illegible] Франция. Манифестътъ е написанъ въ из[illegible] [illegible] и предизвика въ социалистическия лагеръ [illegible] негодувание противъ авторитѣ му, а у други го[illegible] Но, азъ мисля, че той не би добилъ [illegible] за французкото социалистическо [illegible], ако бѣше написанъ въ [illegible] изражения, той, навѣрно, не би [illegible] на социализма въ Франция такава заслуга, каквато той донесе. Нека се запознаемъ съ него. Превеждаме го, както е напечатанъ въ в. La Petite Rpéublique" отъ 15 юлия, т. г., № 8492.

Къмъ работническа и социалистическа Франция.

Граждани,

Като излизаме отъ групата наречена Социалистическо Съединение въ Камарата, която трѣбваше да упражнява единъ надзоръ надъ буржуазната Република, представителитѣ на организираната работническа и социалистическа Франция не се подчиняваха на простото чувство на гнѣвъ, както и не мислѣха да се ограничатъ съ протеста само върху единъ моментъ отъ неговата обща дѣятелность.

Касаеше се да се тури съ туй край на една мнима социалистическа политика, която прави компромиси и отклонения, съ която отдавна се мѫчиха да замѣнятъ класовата, и, следователно, революционата политика на борящия се пролетариатъ и на социалистическата партия.

Противоречието между тѣзи двѣ политики трѣбваше неизбѣжно да се прояви днесь или утрѣ. И съ влизанието на единъ социалистъ въ министерството Валдекъ-Русо, рамо до рамо съ убийцата на Май, то се прояви въ такива тежки и скандални условия, че то не допуска повече никакво съгласие между тѣзи, които компрометираха честьта и интереситѣ на социализма и онѣзи, които се нагърбиха да ги защищаватъ.

Социалистическата партия, класовата партия, не може да е или да стане, подъ страхъ на убийство, министерска партия. Тя не може да дѣли властьта съ буржуазията, въ рѫцѣтѣ на която държавата не може да бѫде друго освѣнъ орѫдие за социална защита и социално угнетяване. Задача на партията съставлява да изтръгне това орѫдие изъ рѫцетѣ на буржуазията и да го направи орѫдие за освобождение и за социална Революция

Ние сме опозициона партия, и опозициона партия трѣбва да си останемъ, като не испращаме нашитѣ въ парламентитѣ и въ другитѣ изборни събрания другадѣ, освѣнъ въ царството на неприятелитѣ, за да нападатъ неприятелската класа и тѣхнитѣ различни политически представителства.

Този е духътъ, въ който, отъ единъ вѣкъ насамъ, тази е почвата, на която отъ Комуната насамъ особенно, се организиратъ и дѣйствуватъ работническитѣ класи въ двата свѣта въ една голѣма интернационална партия, спрямо която ние бихме били недостойни и която би могла справедливо да ни обвини въ дезертйорство, ако, на полето на националната борба, за която ние сме отговорни, не бихме поддържали тактиката, вънъ отъ която нѣма възможна побѣда.

Решени да водимъ до край дѣлото на социалистическото [illegible] нищо не ще може да ни раздѣли. Налага ни се най-тѣсно съединение, [illegible] ние се нагърбваме да поддържаме.

И ние се надѣваме, че работницитѣ на Франция ще се [illegible] шия апелъ, съ което ще покажатъ на онѣзи, които ще се [illegible] откърнатъ отъ тѣхнитѣ интереси и отъ тѣхната класова дѣ[illegible] то на лъжитѣ се мина. Ние се надѣваме на тѣхъ, научени [illegible] се притиснемъ по-плътно около знамето и [illegible] съ [illegible] истинската борба, необходимата за работническата класа бор[illegible] листическата класа, за революцията противъ [illegible] съедине[illegible]

За Французската Р[illegible]тнич[illegible]
Нацио[illegible] Съвѣт[illegible]
Следватъ подпи[illegible] 24 [illegible]
отъ които, кметове [illegible]
За Революцион[illegible]
Партия: Админи[illegible]
[illegible] на 25 членове, [illegible]
[illegible] кметове [illegible] За [illegible]
револ[illegible]
[illegible] представит[illegible]
[illegible], почти всички [illegible]
на Парижкия [illegible]

Таквосъ е съдържанието на манифеста. Както виждаме, въ него се осжжда въ рѣзки думи влизанието на Милерана въ кабинета Валдекъ-Руссо, което манифестътъ нарича измѣна на пролетариатското дѣло и на социализма. Въ манифеста нищо не се говори за поведението на социалиститѣ, които подразбира той, по Драйфусовата афера и по събитията, които се явяваха следъ решението за ревизията на Драйфусовия процесъ. Наистина, въ началото му се говори, че представителитѣ на организираната работническа и социалистическа Франция, т. е. на Французската Работническа Партия и на др. двѣ социалистически организации, не мислѣли да се ограничаватъ само съ протеста върху една часть отъ дѣйствията на „Социалистическото Съединение въ Камарата“. Истина е сжщо, че въ края на манифеста се говори и и за онѣзи, които се опитватъ да отвърнатъ пролетариата отъ неговитѣ интереси и класова длъжность, т. е. да го измамятъ. Но всичко това не се отнася до дѣятелностьта на „Социалистическото Съединение“ по Драйфусовата афера и по събитията, последвали нея, защото въ тѣхъ сж взимали живо участие и Французската Работническа Партия и др. двѣ социал. организации. Истина е, че първо време, когато аферата Драйфусъ още бѣше тъмна, Националниятъ Съвѣтъ на Французската Работническа Партия предпазваше я отъ намѣса въ една война между буржуазнитѣ фракции. Но, отъ една страна, тогава сжщото направи съ едно възвание до французския пролетариятъ и цѣлата Парламентарна Социалистическа Фракция, а отъ друга — когато аферата се освѣтли, Французската Работническата Партия на конгреса си въ Монтлюсонъ взе резолюция да развие най-широка агитация по поводъ буржуазнитѣ скандали, които се раскриха. Когато се почна разкриванието на комплотитѣ противъ Републиката първа се яви Французската Работническа Партия, която свика общо събрание на всички представителни тѣла на различнитѣ социалистически фракции въ Франция, да се споразумѣятъ за общи дѣйствия противъ комплотитѣ на реакционеритѣ. Резултатъ отъ това събрание бѣше избиранието на единъ общъ испълнителенъ комитетъ, който имаше за длъжность да следи за събитията и да държи на щрекъ работническа Франция, за да бжде готова при първия опитъ на реакционеритѣ да направятъ превратъ, да се залови за оржжието, и издаде едно общо възвание до пролетариата (гл. статията на Д-ръ Верагъ въ кн. XI и XII, год. II). Ясно е, че Манифестътъ нѣма предъ видъ тази дѣятелность на „Социалистическото Съединение въ Камарата“, а само влизанието на Милерана въ министерството. Това влизание манифестътъ осжжда, като резултатъ на една политика, противна на класовата политика на пролетариата; манифестътъ счита политиката на Милерана и изобщо на тъй нареченитѣ „Независими“, които се групираха около Жореса, за стара поитика, съ която отдавна мнозина социалисти се стараеха да замѣнятъ класовата политика, което, както видѣхме, не е лъжа, а цѣла истина.

Манифестътъ никакъ вече не подразбираше дѣятелностьта на Жо-

[illegible] министерство. Обаче [illegible] по адреса на Жюлъ Геда хиляди телеграми отъ срѣдата на всички организации и групи, въ това число и отъ срѣдата на самата Французска Работническа Партия, които изразяваха своитѣ симпатии къмъ него и възторжени одобрения на неговата дѣятелность. Нѣма съмнѣние, че изъ срѣдата на враждебно настроенитѣ организации противъ Французската Работническа Партия особено, се посипаха купъ оскърбителни резолюции и обвинения по адреса на Геда. Въ тоя моментъ, може да се каже, „кризата" достигна най-високия градусъ. Буржоазната преса се стараеше да полѣе масло въ разпаления огънь. Но скоро страститѣ се уталожиха и почна се едно по-обективно, по-спокойно отношение къмъ работитѣ. Манифестътъ възбуждаше извънредно важни за социалистическото движение въ Франция въпроси, но които у французскитѣ социалисти нѣмаше не само единство въ разбирането имъ, но просто не бѣха ясни за голѣма часть отъ тѣхъ, даже не съществуваха за нея. Манифестътъ извади на явѣ, че въ Франция нѣма една съединена въ принципитѣ и въ общеприетитѣ положения партия и необходимостьта отъ такова съединение. Той подигна два въпроса: 1-о, трѣбва ли една социалистическа партия да се намѣсва въ борбитѣ на буржуазнитѣ фракции и да взима страната на една отъ тѣхъ? 2-о, може ли социалистическата партия да дѣли властьта съ буржуазната класа?

Манифестътъ възбуди въ цѣла работническа и социалистическа Франция единъ общъ викъ: съединение на всички социалистически организации и групи въ една социалистическа партия и за тая цель свикване на единъ генераленъ (общъ) социалистически конгресъ! Но това общо желание не бѣше лесно да се осъществи. Въпросътъ за свикването на общъ конгресъ предизвика редъ други въпроси: кои организации могатъ да бѫдатъ представени на конгреса, по колко делегати всѣка трѣбва да прати, какъвъ трѣбва да бѫде дневния редъ и т. н. При горѣказаното разногласие, при голѣмата пъстрота, която царуваше въ организациитѣ и групитѣ, трѣбваше наистина споменатитѣ въпроси да бѫдатъ решени предварително. Впрочемъ, въпросътъ за свикването на конгреса се реши скоро и лесно. Една комисия отъ членоветѣ на всички организации въ Парижъ биде натоварена да отговори на горнитѣ въпроси, да определѣли времето на свикването общия конгресъ и на засѣданията му, кои организации и групи и съ по колко делегати да се представляватъ въ конгреса и да приготвятъ въ видъ на резолюция дневния редъ. Комисията следъ нѣколко засѣдания дойде до общо съгласие по всички въпроси, съ искючение по последния. Тя опредѣли 3 Декемрий за день на отваранието на конгреса, опредѣли петь дни за засѣданията на конгреса и състава му. По въпроса за дневния редъ не можа да вземе обща резолюция. Комисията се раздѣли на двѣ мнѣния и се реши, всѣка часть отъ комисията да представи по една резолюция на конгреса, а до свикването му да се дебатира въпроса въ журналистиката.

Жоресъ поддържаше, че за дневенъ редъ на конгреса трѣбва да бѫдатъ посоченитѣ по горѣ два въпроса, а именно да се произнесе конгреса: 1-о, трѣбва ли социалистическата партия да се вмѣсва въ борбитѣ на буржуазнитѣ фракции и да взима страната на една отъ тѣхъ, 2-о, може ли социалистическата партия да дѣли властьта съ буржуазията. Той въ редъ статии въ в. „La Petite République“ поддържа по първия въпросъ, че социалистическата партия е длъжна да се вмѣсва въ всички важни политически борби и ако не прави това, тя постѫпва несъгласно съ класовата политика на пролетариата. Въ сѫщность така поставенъ въпроса, Жоресъ е съвършенно правъ. Никой не е отричалъ, че пролетариатътъ трѣбва да се вмѣсва въ политическитѣ борби на страната. Въпросътъ е, какъ да се вмѣсва въ тѣхъ, като самостоятелна ли партия, или като влиза въ компромиси? Между това, общо признато е отъ социалиститѣ, че когато социалистическата партия е още слаба, е много опасно не само да влиза въ комромиси, но да влиза и въ съглашения съ буржуазнитѣ партии за общи дѣйствия. Защото въ такъвъ случай партията нѣма да испълни своята задача, — да въспита пролетариата въ самосъзнание на своята собственна сила. Това, което може да се спечели по такъвъ начинъ, нѣма да има значение за въспитанието на работническата класа. Отъ друга страна, когато социалистическата партия е силна, тогава тя нѣма нужда да влиза въ компромиси съ буржуазнитѣ партии. Въ такъвъ случай социлиастическата партия се бори самостоятелно и борбата ѝ може да се срѣщне съ борбата на нѣкоя отъ буржуазнитѣ партии; тогава сѫ възможни даже съглашения съ тѣхъ за общи дѣйствия. Тука партията си запазва своята пълна физиономия и своето самостоятелно класово значение. Но такова съвпадение на борбитѣ е възможно само въ единъ случай. А именно, когато социалистическата партия и нѣкоя отъ буржуазнитѣ партии се борятъ всѣка самостоятелно за запазването на придобити политически правдини или за добиванието имъ. Вънъ отъ тоя случаѣ борбата на пролетариата не може никога да се съгласи съ оная на буржуазнитѣ партии.

По втория въпросъ Жоресъ сѫщо отговаря утвърдително. Той удобрява влизанието на Милерана въ кабинета Валдекъ-Руссо и не го смѣта за отклонение отъ принципа за класовата политика на пролетариата. Жоресъ, подобно на Бернщайна, исхожда изъ това положение, че социалистическата партия все повече ще става реформистска партия и че буржуазното общество щѣло да се трансформира, да се преобразува въ социалистическо чрезъ постепенни социални реформи. Но даже и да се съгласимъ съ този възгледъ, пакъ не излиза, че социалистическата партия трѣбва да дѣли властьта съ буржуазнитѣ партии. Начинътъ, по който ще се трансформира обществото, може да бѫде другъ, и на вѣрно другъ ще бѫде, отъ оня, който си представлява Жоресъ. И наистина, да се попитаме: кога социалистическата партия може да изтръгне реформи отъ буржуазията? Очевидно е, че когато тя въ парламентитѣ е толкосъ силна, щото нейния вотъ е решающъ, безъ обаче да може още самостоятелно да състави министерство и да може да работи самостоятелно по парламентаренъ редъ. При такова решающе болшинство на социалистическата партия въ камарата или буржуазията ще бѫде принудена да прави отстѫпки и да приеме реформитѣ на социалистич. партия, което е мѫчно да си представимъ, или парламентарното управление ще стане невъзможно. Тогава настѫпва моментътъ на социалната революция, на сблъсъка между пролетарията и буржуазията. Въ такъвъ случай, ясно е, че социалистическата партия нѣма никаква нужда и нѣма никакъвъ смисълъ да влиза въ компромиси съ буржуазнитѣ партии, за да съставляватъ министерство. Таквосъ министерство не може да бѫде солидарно и може да сѫществува само съ постоянни компромиси. Социалистическата партия може, ако не повече, сѫщото да достигне, безъ да прави компроси и да се преобръща въ „министерска партия,“ чрезъ своята решающа опозиция въ камарата. Но ако не сѫ необходими компромиситѣ за една силна социалистическа партия, ако за нея нѣма смисълъ да влиза въ едно буржуазно министерство, то вече е просто невъзможно, е деморализующе влизанието на единъ само социалистъ въ едно буржуазно министерство, какъвто е случая сь Милерана. Влизанието на Милерана въ министерството положително съ нищо не се оправдава, освѣнъ съ неговото лично желание да бѫде министръ. Жоресъ, съ съвѣта на когото Милеранъ стана министръ, се старае да оправдае този неоправдаемъ отъ социалиастическа гледна точка фактъ съ туй, че социалистическата партия дѣлила властьта въ градскитѣ съвѣти. Обаче между влизанието на социалистическата партия въ градскитѣ и департаменталнитѣ (окрѫжнитѣ) съвѣти и влизанието въ министерството има грамадна разлика.

Като обяснение и обосноване на положенията, изказани въ манифеста на тритѣ социалистически организации, и като отговоръ на Жоресовитѣ статии се яви брошюрата на Лафарга, подъ названието „Le Socialisme et la conquête des pouvoirs publiques“. Лафаргъ съ редъ примѣри изъ историята на французкото социалистическо движение показва, колко е деморализующе влизанието на социалиститѣ въ буржуазнитѣ министерства. Влизанието на Милерана не е първъ случай въ Франция. Следъ събитията въ 1848 год. французската буржуазия даде двѣ мѣста на социалиститѣ въ министерството си, и Лафаргъ доказва, каква врѣда донесе този фактъ на социалистическото движение. Той не признава да има „криза въ социалистическата партия"; споредъ него криза нѣма, а има прилѣпвание къмъ социалистическата партия на личности, *които въ социализма търсятъ кариера*, които никога не сѫ изучвали економическитѣ и социални явления или сѫ много повърхностно освѣдомени по тѣхъ. Тѣзи именно чужди на социализма елементи и се стремятъ да замѣнятъ ясния принципъ на класовата политика съ една политика на компромиситѣ и отклоненията. Този елементъ особенно се е увеличилъ следъ обявяванието на Жореса за социалистъ. Впрочемъ, нека дадемъ думата на Лафарга:

> „Влизането на Жореса въ социализма отбелѣжи една важна дата въ нашето движение: неговиятъ титулъ на професоръ по философията, неговото необикновенно красноречие и новата форма, въ която той втисна пропагандата, направиха, щото социализмътъ да проникне въ университетнитѣ центрове и въ буржуазнитѣ срѣди, които нашата дѣятелность не можа да засѣгне. Гениитѣ, които се криеха въ Нормалната Школа и въ интелектуалния цвѣтъ на буржуазията, дойдоха да съчинятъ една идея за социализма малко по-малко глупавъ отъ тоя, съ който тѣ се задоволяваха до това време. Едно голѣмо число между тѣхъ търсятъ кариера въ социализма.
>
> Независимитѣ, които приидватъ отъ университетитѣ, смѣтатъ себе си за авторитетни, чрезъ своето незнание на економическитѣ и социални явления, да разрушатъ теориитѣ на социализма: едни обсѫждатъ ясната консепция за класовата борба, други отричатъ концентрацията на капитала, който се распръсвалъ напротивъ отъ анонимнитѣ дружества; отъ друга страна утвърждаватъ съ помощьта на цифри, че положението на работницитѣ се подобрява и че работницитѣ увеличаватъ своя дѣлъ въ печалбата, когато бѣднитѣ рантиери сѫ осѫдени, за голѣма жалость, на постоянно намаление на интереситѣ и на паритѣ, които, скоро, ще достигнатъ до нула, и т. н. Тия многоучени доктори, които, охотно, си турятъ тежката задача да преобразуватъ социализма и да излѣкуватъ работницитѣ отъ тѣхното дебело невѣжество, не съглеждатъ, че тѣ възкръсяватъ старитѣ работи на Економческата черква, отхвърлени отдавна отъ социалиститѣ".

И дѣйствително, тѣзи именно придошли отъ буржуазнитѣ срѣди въ социализма елементи, които наричатъ себе си независими, най-много говорѣха за „криза въ социалистическата партия" и влизанието на Милерана, който сѫщо се числи между независимитѣ, е резултатъ отъ собствения имъ социализмъ и отъ политиката имъ, която естественно произтича отъ него. Но именно това обстоятелство налагаше расчистванието и заздравяванието на социализма и свикванието на единъ общъ конгресъ, решенията на който да ограничи личнитѣ произволни дѣйствия въ името на социалистическата партия и социализма. И благодарение, отъ една страна, на манифеста на тритѣ социалистически организации, отъ друга — на енергията на Жореса това днесъ е достигнато.

При дебатиранието на горнитѣ въпроси на редакт. на в. „La Petite République" дойде хубавата мисъль да направятъ една консултация по тѣхъ съ по-извѣстнитѣ представители на интернационалния социализмъ, т. е. да поискатъ мнѣнието и на всички извѣстни европейски социалисти по спорнитѣ въпроси. Съ тази цель ред. на „Petite République" се обърна къмъ тѣхъ съ тѣзи два въпроса:

1-о. Социалистическиятъ пролетариатъ може ли, безъ да накарнява принципътъ на класовата борба, да взима участие въ конфликтитѣ на различнитѣ буржуазни фракции, било за да спаси политическата свобода, било, както въ Драйфусовата афера, за да защити хуманностьта?

2-о. Въ каква степень социалистическиятъ пролетариатъ може да взима участие въ буржуазната власть; и принципътъ на класовата борба абсолютно ли и въ всички ли случаи не допуска частично владѣние на министерската власть отъ социалистическата партия?

Трѣбва предварително да се забелѣжи, че съ задаванието на тѣзи въпроси на социалиститѣ нефранцузи, редакц. на „Petite République“ тури мнозина отъ тѣхъ въ извѣстно неловко положение. То е естественно. При распаленитѣ страсти, социалиститѣ, които се запитваха, трѣбваше да се вмѣшатъ въ препирнята, и се явяваше страхъ, да не би тоя или оня отговоръ да раздуха още повече страститѣ. Този страхъ прогледва почти въ всички отговори. За това повечето отъ тѣхъ се съпровождатъ съ оговорки. По първия въпросъ всички отговориха утвърдително, особенно по поведението на социалистическата партия въ Драйфусовата афера и последвалитѣ я събития. Но по втория отговоритѣ сѫ различни. Германскитѣ социалисти, — Кауцки, Бебель, Либкнехтъ, Сингеръ — противъ. Исключение правятъ Берщаинъ и Фолмаръ, които сѫ за взиманието участие въ едно буржуазно министерство. Отъ първитѣ Бебель, Либкнехъ и Сингеръ безъ оговорки считатъ за невъзможно такова участие. Кауцки допуска го само въ извънредни случаи и съ много оговорки и като напира главно на това, че всичко трѣбва да се върши по решение на партията. Впрочемъ Кауцки въ една статия въ Neue Zeit е по-категориченъ по въпроса; той въ нея се приизнася противъ илюзията, че може да се дѣли властьта съ буржуазията. Най-обстоятелственъ ни се вижда отговорътъ на Бебеля. Той разгледва всички случаи, при които може да се мисли за допустимо участието на социалиститѣ въ едно буржуазно министерство и въ всички случаи той дохажда до заключението, че не е допустимо участието на социалиститѣ въ буржуазни министерства. Отъ Белгийскитѣ Вандервелдъ е противъ и влизанието на Миерана въ министерството Валдекъ-Руссо не одобрява. Напротивъ Бертранъ го удобрява. Отъ английскитѣ: Керъ Харди и Томъ Маннъ не одобряватъ участието на социалиститѣ въ буржуазнитѣ министерства, а Робертъ Блечфордъ одобрява. Отъ Италианскитѣ — професоритѣ Енрико Ферри и Лабриола не одобряватъ. Лабриола освѣнъ това осѫжда влизанието на Милерана въ кабинета Валдекъ-Руссо, като го смѣта за голѣма грѣшка и за съвсѣмъ безполезно. Отъ рускитѣ: Лавровъ и Плехановъ — противъ. Всички отговори въ едно още сѫ съгласни, а именно въ необходимостьта на французскитѣ социалисти да се съединятъ въ една обща партия и почти всички сѫ на мнѣние, щото всѣка важна постѫпка, въ която се ангажирва цѣлата партия, да се предприема по решението на конгреситѣ ѝ.

Въ казанитѣ препирни и консултации незабелѣзано се измина времето и деньтъ на отваранието на конгреса, 3-й декемврий (н. с.), дойде. Конгресътъ представлявалъ една импозантно събрание на цвѣта на социалистическа Франция. Всички делегати на конгреса бѣха 1452. Конгресътъ имаше да се произнесе по три въпроси, а именно по двата въпроса, по които се консултираха представителитѣ на интернационалния социализмъ и по въпроса за съединението въ една партия. За да облегчи работата на конгреса и да се спести времето, конгресътъ избра една „Комисия за резолюциитѣ“, състояща отъ членове на петьтѣ организации, на синдикатитѣ и кооперациитѣ, избрани отъ всѣка пропорционално съ мандатитѣ, които представляваше всѣка организация. Разискванията по двата първи въпроса бѣха бурни, горѣщи, страстни. По първия въпросъ комисията предложи една резолюция, която се прие съ голѣмо болшинство, съ 1140 гласа за, срѣщу 245 противъ. Но преди да се гласува тази резолюция Гедъ поиска да се гласува предварително втория въпросъ, като въпросъ принципиаленъ. Въпросътъ Гедъ формулира тъй:

Класовата борба позволява ли на единъ социалистъ да влиза въ едно буржуазно правителство?

Гласувано това предложение, се получи следующия резултатъ:

не позволява 818 мандата
позволява 634 „

Подиръ това конгреса прие резолюцията на Комисията. Тя е следующата:

„Признавайки, че могатъ да се стекатъ такива исключителни обстоятелства, при които Партията ще трѣбва да изучи въпроса за социалистическото участие въ едно буржуазно правителство, социалистическиятъ конгресъ обявява, че при сегашното състояние на капиталистическото общество и на социализма, както въ Франция, той и въ странство, всички усилия на Партията трѣбва да бѫдѫтъ насочени къмъ завладяването на властьта въ общинитѣ, окрѫжията и държавата. самитѣ избирателни функции, при условието, че тѣзи позиции зависятъ отъ пролетариата, организиранъ въ класова партия, която, като се намѣсти въ тѣхъ съ собственитѣ си сили, захваща по законенъ и миренъ начинъ да експроприира капиталистическата класа политически, която експроприация ще се свърши съ Революция“.

Съ приемането на тѣзи решения работата на конгреса б ѣе
свършена. Третиятъ въпросъ, — съединението на всички соци ис-
тически организации въ една партия се прие безъ преп и и
единогласно, при общи възторжени аплодисменти. Оставаш да се
гласува последната резолюция на Комисията. Когато тя, при жавана
отъ Жореса, Геда, Лафарга, Вайяна и пр , се яви въ конг а, за да
прочете резолюцията, залата екна отъ бурни рѫкоплеска л. Самата
резолюция биде приета съ общи възтържени апло менти и съ
революционнитѣ пѣсни: Карманйолата и И ернацио-
налътъ. Уставътъ на Партията е въ общитѣ с нования също
такъвъ, какъвто е оня и на другитѣ организира оциалистически
партии и съгласно решенията на конгреса.

Има ли нужда да казваме, че решени а конгреса радва
цѣлия социалистически свѣтъ. Нѣма ве криза“, нѣма раз-
ногласия, има една обща, интернационал циалстическа класова
партия въ Франция! Този блѣскавъ ре атъ отъ конгреса биде
посрѣщнатъ отъ буржуазната преса съ ж а злоба. Буржуазнитѣ в.

„Temps" и „Debats" изказаха тази злоба въ плоски интриги. Le Temps пише, че решенията на конгреса сж пълно поражение за Жореса, а Les Debats, че тѣ сж пълна побѣда за сжщия. Жоресъ имъ отговаря, че въ конгреса не е имало другъ, освѣнъ единъ побѣдитель —само Социализмътъ. Да, социализмътъ побѣди въ Парижския конгресъ, и това е залогътъ, че е близко бждащето, когато социализмътъ ще побѣди въ цѣлия свѣтъ.

М-ко.

ХРОНИКА.

(Изъ нашата журналистика)

Пакъ за „демократическата" партия. — Варненскитѣ адвокати отъ в. „Потикъ". — Истината боде право по очитѣ. — Програмата съ удивителна на края или удивителната програма на Варненскитѣ „демократи". — „Демократическото учение" споредъ Варненскитѣ адвокати. — Кой е по-правъ? — „Демократически" баламачъ. — „Наша милость" и „тѣхна милость". — Прекръстванието на нашитѣ буржуазни партии. — Прекръстванието на стамболовиститѣ. — Измѣнението на вѣрата, безъ измѣнение на натурата. — Намѣриха си „главата" — Конгресътъ на старо-либералитѣ. — Прогресивно-либералната партия. — Нейнитѣ принципи и програма — Критика. — Подмладяванието й. — Въ какво се състои то. — Отношенията на другитѣ буржуазни партии къмъ нея. — Величковци и Велчовци на сцената.

Въ миналата кроника разгледахъ „демократическото учение" тъй, както го разбиратъ нашитѣ „демократи", т. е. каравелиститѣ. Азъ тамъ приведохъ опредѣлението на „демократическото учение", споредъ „демократитѣ" около русенския в. „Народна Дума", приведохъ и условията, при които тѣ мислятъ да осжществятъ своя „демократизмъ", споредъ демократитѣ около видинския „Народенъ Листъ" и споредъ философиитѣ на А. Ляпчевъ въ „Мисъль" и „Списание на Икономическото Дружество". Отъ тѣхнитѣ собственни думи излиза, че тѣхния „демократизмъ" не е нищо друго, освѣнъ едно плоско буржуазно-либералско иждрувание на темата за конституционно управление и народенъ суверенитетъ, за „братско съгласие" между короната и народа, едно Каравелско демагогство при суверенитета на селскитѣ лихвари и кръчмарн, плюсъ ония на адвокатитѣ и всички алчущи и жаждущи да поживѣятъ на гърба на „милия народъ".

Не мислѣхъ, че тъй скоро ще трѣбва пакъ да се занимаваме съ нашитѣ „демократи", понеже тѣ до сега не отговаряха на бележкитѣ по тѣхния „демократизмъ". Обаче, моитѣ белѣжки въ миналата хроника, вижда се, злѣ ги боднаха. Истината всѣкога боде право по очитѣ. Тѣ сега не можаха да премълчатъ, и ето Каравеловитѣ опашки отъ Варна, варненскитѣ адвокати, върли „демократи", пишатъ въ отговоръ на моитѣ белѣжки статия въ своя органъ в. „Потикъ" подъ заглавие „Програма!" Въ тая „програма" съ удивителна на края, или въ тая удивителна „програма" на варненскитѣ „демократи" има много удивителни „демократически" нѣща. Най-първо ще забелѣжа, че въ нея тѣ опредѣлятъ, какъ тѣ вече разбиратъ „демократическото учение". Въ началото на „програма!" турятъ като мото опредѣлението, което дава на „демократическото управление" Монтескьо. Какви сж мислитѣ на той френски писатель за формитѣ на управлението, читательтъ може да види отъ статията на нашия приятель Д. Димитровъ въ № № 7 и 8 на „Ново Време". Но ето какво казватъ варненскитѣ адвокати; „Отъ тукъ слѣдва, — казватъ тѣ, — че оная партия, която е за демокр. управление въ страната, нарича се демократическа. Сега вэче става ясно, какво иска нашата партия: тя иска, щото въ България да има демократическо управление". Както виждаме, демократическа партия е оная, която иска демократическо управление, а демократическо управление е онова, което иска демократическата партия!

Сеиковъ питаше и отговаряше: „Що е любовь? — Любовь е въздушно наклонение на природата. А що е въздушно наклонение на природата? — То е природно наклонение на въздушнитѣ явления". Сравнете тази философия на покойния Сеиковъ съ горѣцитираното мждруване на варненскитѣ адвокати върху демократизма. Впрочемъ варненскитѣ адвокати не говорятъ за принципитѣ на демократизма, а за ония на „демократическата партия", понеже едно било демократизмътъ, „защото тая дума сама означава съвокупность отъ демократически принципи", а друго било, споредъ тѣхъ, „началата на Демократическата партия". Излиза, че „началата на Демократическата партия" не сѫ „съвокупность отъ демократически принципи", не съставляватъ демократизмъ, а нѣщо друго, което се скрива подъ булото на демократизма. Тя, очевидно, е съвокупность отъ адвокати и отъ всевъзможни други народни вампири, на които единствената „демократическа" задача съставлява да се докопатъ до гърба и кесията на народа. Това е едно неволно самопризнание на върлитѣ „демократи" отъ Варна. Нѣмамъ нищо противъ това имъ самопризнание; това показахъ и азъ въ миналитѣ си бележки.

Но нека видимъ, какъ варненскитѣ „демократи" разбират
„демократическото учение." „И тъй, — казватъ тѣ, — ние, де-
кратитѣ, искаме народенъ суверенитетъ. Вие, обаче, питате: а к во
се разбира подъ тая фраза? Да Ви обяснимъ." И обясняв съ
примѣръ. Да речемъ, че „демократическата партия" иска да окара
новъ законъ за наследство. За това „народътъ" избира ократи
депутати и тѣ приематъ такъвъ законъ. А ако князьтъ от е да го
подтвърди, тогава гдѣ остава „народното върховенство? — се пи-
татъ „демократитѣ." Това, казватъ тѣ, е другъ въпросъ ова зависи
отъ формата на управлението, и ни увѣряватъ по-нат къ, че „де-
мократическата партия" се била „изказвала, че трѣ да се напра-
вятъ измѣнения на конституцията въ демократичес духъ." Преди
всичко ще забележа, че въпросътъ съвсѣмъ не е ъ, а тъкмо тамъ
е въпросътъ. Едно пълно господство на „нар то върховенство"
въ буржуазенъ смисълъ е възможно само при публиканска форма
на управление. А нашитѣ „демократи" не са бѣгватъ да говорятъ
за републиканско управление, — защото ятъ, че съ подобни
„опасни" проповѣди, ще развалятъ „брат съгласие" между „на-
рода" и короната и ще отдалечатъ ми та, сладката минута, ко-
гато варненскитѣ адвокати ще допиш народната кесия съ по-
мощьта на „народния суверенитетъ" но избѣгватъ и да наричатъ

нѣщата съ собственитѣ имъ имена. Намѣсто да кажатъ просто и ясно, че пълно господство на „народното върховенство“ е възможно при републикански строй, тѣ ви говорятъ за „съотвѣтенъ строй“, за измѣнение на конституцията въ „демократически духъ“. Съ туй тѣ искатъ да кажатъ на лѣковѣрнитѣ: „ако искате, разбирайте ни и така, че ние, демократитѣ, сме и републиканци санкимъ, ама не смѣтаме за нуждно открито да го кажемъ“. Но, въ такъвъ случай, кого да вѣрваме: да ли варненскитѣ адвокати, или русенскитѣ и видинскитѣ? Както видѣхме, русенскитѣ демократи проповѣдватъ „братско съгласие“ между короната и „народа“, щото *„всички наши усилия съ религиозно вничание да бѫдѫтъ насочени къмъ избѣгванието на всѣкаква борба между князя и народа“*. А пъкъ варненскитѣ адвокати, съ своето измѣнение на конституцията въ „демократически духъ“ и съ търсението на „съотвѣтенъ строй и политическа уредба, който да обезпечава неговото дѣйствие“ (т. е. дѣйствието на народовластието), искатъ да кажатъ, че „демократическата партия“ допуща борба между князя и народа. Тогава, кой по-право тълкува „демократическото учение“ — варненскитѣ ли адвокати, или русенскитѣ? Когото, впрочемъ, и да считаме за правъ, очевидно е, че се получава единъ такъвъ демократисески баламачъ, който и самитѣ „демократи“ едва ли могатъ го глътна. Изобщо въ думитѣ на варненскитѣ „демократи“ проглéдва ясно онова политическо шарлатанство, което не е ново у насъ въ България, а въ „демократическата партия“ е старъ занаятъ.

Варненскитѣ адвокати казватъ ми: „Виждате, г-нъ Senex, че въ *основанието* на Вашето *свѣтовъзрѣние не лежи такъвъ идеалъ*, защото Ваша милость не допуща на лицата отъ поменатитѣ професии и положение да участвуватъ въ упражнението на върховната власть“. Това обращение би ме много зарадвало, ако варненснитѣ адвокати биха разбирали всичкия му смисълъ. Съвършено е вѣрно. че въ *овнованието* на нашето *свѣтовъзрение* не лежи *такъвъ идеалъ*, т. е. идеалътъ на нашитѣ „демократи“, т. е. на нашитѣ демагози. Нашиятъ идеалъ е да нѣма лихвари, кръчмари, адвокати и т. н., т. е. да нѣма оная експлоататорска класа, която на дребно и на едро експлоатира работното население. Въ основанието на нашето свѣтовъзрѣние лежи идеалътъ, да истръгнемъ единъ день отъ рѫцѣтѣ на народнитѣ потосмукачи властьта, управлението и да се предаде то въ рѫцѣтѣ на работническата класа, която едничка ще създаде възможность да се установи истинско народно самоуправление. Истински демократическо управление е възможно само, когато то е социалъ-демократическо. Така че, свѣтовъзрѣнието на „Наша милость“ никакъ не прилича на свѣтовъзрението на „Тѣхна милость“, т. е. на нашитѣ демагози, които се криятъ задъ булото на демократизма. А какъвъ ще бѫде „народния суверенитетъ“ на „Тѣхна милость,“ можемъ да сѫдимъ още отъ сега. Извѣстно е, че габровскитѣ „демократи,“ които се рѫководятъ отъ такива знаменити водители, като Топузановъ и Конкилевъ, пѫдятъ учителитѣ и учителкитѣ, защото проповѣдвали „вредни идеи“. Варненскитѣ наричатъ „бездѣлници“ всички граждани, които не сж съгласни съ тѣхъ. Какво ще бжде тѣхното „демократическо“ управление, когато дойде тѣхната партия на власть можемъ да си представимъ още отъ сега. Да си припомнимъ Каравеловата демагогия, съ знаменититѣ ѝ окржжни противъ митингитѣ, съ интерниранията, съ *тетевенскитѣ криваци* и прочия прелести.

* * *

Преди да оставимъ за сега „демократическата партия“ да се самообълщава, че е порастнала до толкова, щото е станала грамадна, колкото либерално-сопаджийската, ще припомня, че тя е старата Каравелова партия, но прекръстена въ „демократическа“, защото не искала да се нарича либерална, и не за друго, а само за това, че либерализма е билъ омаскаренъ, споредъ собственнитѣ думи на Каравеловия щабъ. Въ сжщность първи примѣръ на прекръстване дадоха консерваторитѣ съ лъжесъединиститѣ, които прекръстиха себе си въ „народна партия.“ Но първи последваха тѣхния примѣръ каравелиститѣ, а подиръ дойдоха да прекръстятъ себе си „калпавитѣ чираци“ на Каравелова, т. е. стамболовиститѣ и най-сетнѣ прекръстиха себе си и „старитѣ либерали,“ т. е. цанковиститѣ. Прекръстванието на двѣтѣ последни стана съ извѣстенъ салтанатъ, тържественно, публично. Съ тая цель и двѣтѣ свикаха въ София своитѣ партизани на конгресъ.

Много интересно е прекръстванието на Стамболовата партия. Тя не си измѣни името, а духа, тъй да кажа, вѣрата си измѣни тя. Това прекръстване тя го направи по всички християнски правила. Тя предварително си исповѣда грѣховетѣ публично и подиръ се отрече гръмогласно отъ старата си вѣра. Чуйте, какво каза, между другото, на конгреса на тая партия предсѣдательтъ на централното ѝ бюро Д. Петковъ Свирчо отъ нейно име: „Нѣка да призная, — каза той, — че ни се случвало въ миналото, въ направлението на политиката да се ржководимъ повече отъ чувствата си, отъ колкото отъ разума. Макаръ събитията да извиняваха до нѣгдѣ огорченията, политиката на чувствата неможе да бжде оправдана за напрѣдъ, и азъ бързамъ да кажа. че въ бждаще, не сърдцето, а разума трѣбва да опредѣля нашия начинъ на дѣйствие. Политическитѣ условия съвършенно се измѣниха и ний не можемъ да продължаваме да държимъ едно направление, което днесь би било погрѣшка. Съзнанието на минали грѣшки е гаранция за избѣгванието имъ въ бждаще“. Както виждате, пълно покаяние и пълно отречение отъ старата вѣра. Тя е била политика на чувствата, а сега стана политика на разума. Това ще рече, че миналото на тази партия, като плодъ на чувствата, е било погрѣшка. Ако въ миналото тя бѣше се ржководила повече отъ разума, а не отъ сърдцето, не щѣше, види се, да направи прегрѣшенията, въ които тя се разкайва днесъ и които, както е извѣстно, не сж малко. Тя се раскайва днесъ въ „политиката“ си противъ Русия и противъ Княза, плодъ на чувствата и пригръща „политиката“ на интимно приятелство съ Русия и съ Княза, плодъ на разума. Съ други думи, отъ русофобска и антидинастическа се преобърна въ русофилска, а главно вѣрноподаническа на княза Фердинанда. Какво е накарала тази партия да се преобрази тъй скоро и тъй радикално? Свирчо отговаря, че политическитѣ условия „съвършенно“ сѫ се измѣнили. Отъ кога това „съвършенно“ измѣнение на политическитѣ условия? Очевидно е, че откато Свирчо биде поканенъ отново въ двореца и му биде посочена държавната торба съ зобъ. Отъ тогава политическитѣ условия „съвършенно“ се измѣнниха, и партията, която до това време обвиняваше княза Фердинанда въ убийството на нейния шефъ, днесъ ближи рѫцѣтѣ, които до вчера ги виждаше оцапани въ кръвьта на своя шефъ; отъ партия, която викаше за отмъщение противъ убийцата на Стамболова, днесъ тя се преобърна въ низкопълзяща шпионска партия, която съ свойственното ней остървенение съчинява доноси противъ всѣкого, който каже дума за княза Това е плодъ на нейната „политика на разума“. Сѫдете сами, какви сѫ свойствата на разума ѝ! Да, „народно-либералната“ партия си измѣни вѣрата, но не и нрава, не и природата си. Тя си остана сѫщата по природа. И тъкмо споредъ новата си „политика“ и споредъ природата си намѣрила си и шефъ, намѣрила си „глава“. По-добра „глава“ отъ Грекова тя не можеше да намѣри. Сега вече политическитѣ условия за тази партия съвсѣмъ „съвършенно“ се измѣниха. Остава да се види, да-ли новата „глава“ скоро ще качи на гърба ни Стамболовия трупъ.

Читателю, тази партия днесъ се кани да ни се качи на гърба съ княжевата милость и полицейската воля. Да се приготвимъ да посрѣщнемъ това злощастие съ нужния куражъ.

⁂

На 11 този мѣсецъ (декемврий) *старо-либералитѣ* или цанковиститѣ се събраха на конгресъ въ София. На този конгресъ тѣ прекръстиха себе си на *прогресивно-либерална* партия. Впрочемъ, старо-либералитѣ не само името на своята партия прекръстиха, но внесоха въ нея и нѣщо ново, което я *подмладява*, както се изрази единъ отъ ораторитѣ на конгреса ѝ. Ако отъ двѣтѣ партии, за които говорихъ по-горѣ, едната измѣни само името си, за да залъгва лековѣрнитѣ, а си остана партия демагогствующа и проповѣдва демагогства, другата — вѣрата си, безъ да измѣнява името си, а си остава сѫщата по природа, каквато си я знаемъ, — то прогресивно-либералната партия, безъ да измѣнява на старитѣ си начала, приема нѣщо ново, което може да я издигне до положението на една истинска партия, на партия класова. Казвамъ, което *може да я издигне* до такова положение, защото *новото нѣщо*, което приема тази партия още не е добрѣ изяснено за нея. Идеята за социално-економическия прогресъ, като основа на прогреса изобщо, — това е новото, което пригръща прогресивно-либералната партия. Въ миналата хроника азъ истъкнахъ тоя фактъ, че единственния човѣкъ отъ нашитѣ буржуазни дѣйци, който се яви съ една по-опредѣлена идея за прогреса, бѣше г. Ив. Ев. Гешовъ. Обаче, сега една цѣла партия туря на прѣвъ планъ тая идея и я истъква много по-категорически отъ него, макаръ още далеко не тъй ясно, както трѣбва. Най-добрѣ я истъква шуменскиятъ делегатъ на конгреса, г. Христо Тодоровъ. Его какво казва той:

„Менъ ми се струва, че политическия характеръ на една программа никога не може да съставлява една цѣль, а само срѣдствата за нейното подигание. Каква полза, че сме свободни, ако не знаемъ да пазимъ правата, които ни се даватъ и които произтичатъ отъ основния законъ на страната? А нашитѣ права ние можемъ да пазимъ съ живото и откровено участие на народнитѣ масси въ политическия и общественъ животъ. *За това добрѣ щеше да бжде, ако политиката се основаваше у насъ върху интереситѣ на една или друга социална группа, защото плодоносното участие въ политическия животъ на тия группи, които се явяватъ творческитѣ елементи въ историята на единъ народъ, може да стане само върху почвата и само въ името на тѣхнитѣ интереси, че нека бждатъ тѣ най-сетнѣ классови или съсловни!* Политиката трѣба да бжде не друго, освѣнъ най-могущето срѣдство, съ помощьта на което да се защищаватъ тия интереси. Какво значение има политиката, като такава, за еснафитѣ, за търговцитѣ, за земледѣлцитѣ, ако въ нея не се събиратъ и не намиратъ олицетворение тѣхнитѣ интереси? Чудно ли е тогасъ, че тѣзи народни синове ще останатъ безучастни къмъ общественнитѣ дѣла, къмъ общественната сждба и че за тѣхъ — да кажа страшната дума, — законностьта или незаконностьта на управлението губи значение. *Живота на една партия трѣбва да бжде полезенъ за социалното развитие. Въ противенъ случай една партия нѣма никакво, абсолютно никакво право да сжществува.* Нейното сжществуване щ бжде само една стѣна, която ще прѣчи на прогрессивното движен, то ще бжде даже единъ отъ елементитѣ на разрушението. В ка партия, която претендира да сжществува, трѣбва да носи с себе си, освѣнъ политическия, но и социалния елементъ. Тя тр ва да има строги и опредѣлени начала, които винжги трѣбва да ѣда да приложи, когато бжде на власть, защото само така тя ще собствува да се създаде *общественната школа, общественнот мнѣние и традицията*, единъ отъ най-важнитѣ фактори въ жи а на единъ народъ. Но всичко това е само едно срѣдство. *Едн партия, която има уважение къмъ себе си и съзнанието за е историческа миссия, има други задачи. Тѣ сж задачитѣ н оциалната економия!* . . . Ние трѣбва да направимъ всичко, а принесемъ *партийнитѣ борби върху терена на социално-и омическитѣ интереси, защото само тъй ние ще дадемъ ст лность на нашитѣ политически организации.* Голѣмитѣ реформ бито не сж ефимерни, но които създаватъ епохи въ живота на е ъ народъ или се явяватъ най-активни елементи въ неговия ресъ, могжтъ да се извършатъ само отъ силни политически о изации. А азъ казахъ, че трайностьта и силата на една полити а организация зависи отъ ония производителни слоеве на общест , общитѣ интереси на които политиката си задава за цѣль да защищава. Ако ние не положимъ политическата организация на прогресивно-либералната партия върху икономическитѣ интереси на тия обществении групи, ние, колкото и да желаемъ, не ще успѣемъ да създадемъ отъ нея носитель на идеитѣ, носитель на реформитѣ, слѣдователно и на прогреса. Ние ще бѫдемъ осѫдени отрано на безплодната и ялова дѣятелность на другитѣ партии, цѣлото сѫществувание на които като че ли бѣше нуждно да спечели умразата на всички здрави елементи въ страната ни, които въ всички общества сѫ били и винѫги ще оставатъ единственния творчески елементъ въ тѣхний прогрессъ. Ние ще бѫдемъ осѫдени да се прѣвърнемъ, да се изродимъ въ една бюрократическа партия, която ще се грижи, може би, за партийнитѣ интересси, но която ще бѫде неспособна да носи знамето на народния прогресъ и да стане олицетворение на общенароднитѣ идеали и стрѣмления".

Отъ редоветѣ, които подчертихъ, ясно личи, че прогресивно-либералната партия счита главни задачи, своя историческа мисия задачитѣ на социалната економия, на социалния прогресъ; тя счита прогресивна политика оная, която се основава на класовитѣ интереси на социалнитѣ групи и че само класовитѣ политически борби за социално-економически интереси могатъ да бѫдатъ силни политически организации. т. е. партии. Съвършено е вѣрно, че само класовитѣ партии могатъ да бѫдатъ силни, и политическитѣ борби сѫ плодотворни, когато тѣ сѫ изражение на класовитѣ интереси. Но класовитѣ интереси на кои социални групи представлява нашата прогресивно-либерална партия? На този въпросъ г. Христо Тодоровъ отговаря много неопредѣлено. Той ни говори за еснафи, за търговци и за земледѣлци, като за социални групи, интереситѣ на които ще защищава прогресивно-либералната партия. Ако подъ думитѣ „еснафи, търговци и земледѣлци" се разбиратъ ония испаднали съсловия, които съставляватъ дребно-занаятчийската класа, съсипвана отъ социално-економическото развитие, тогава какъ прогресивно-либералната партия ще съгласува своитѣ прогресивни задачи съ интереситѣ на тия социални групи, осѫдени на пропадание? Социалното развитие днесъ именно въ туй се изказва, че съсипва дребно-буржуазнитѣ социални групи и издига на мѣстото имъ отъ една страна едрата буржуазна класа, а отъ друга — работническата. Това пъкъ социално развитие е следствие на економическото развитие, което се изказва въ туй, че срѣдствета за производство и орждията на труда отъ индивидуални и раздробени ставатъ обществении и концентрирани. Очевидно е, че дѣятелностьта на една буржуазна партия ще бѫде до толкосъ прогресивна, до колкото тя спомага за това развитие. Отъ момента, когато тя се яви пречка на това економическо развитие, тя вече престава дя бѫде прогресивна и става реакционна. Обаче, всичко това не е ясно за г. Хр. Тодорова. За това той ни говори тъй неопредѣлено за социалнитѣ групи, на интереситѣ на които ще основава своята политика прогресивно-либералната партия.

Такава сѫщо неопредѣленость намираме и въ думитѣ на г. Д-ра С. Даневъ. Въ речьта си, въ която развива програмата на просигревно-либералната паргия, той между другото казва:

„Но за да испълнемъ успѣшно нашата мисия ний трѣбва да се проникнемъ отъ идеята, че за народа е необходимо да укрѣпне економически. Въ тая смисълъ ний трѣбва да модернизираме нашата партия. Ний трѣбва да направимъ всичко, и въ време на власть, и въ време на опозиция, за да подигнемъ производителностьта на българския трудъ, да подигнемъ производителностьта на българския земледѣлецъ, индустриалецъ, занаятчия и търговецъ. Безъ това първо условие прогреса на нашия народъ нѣма да има трайна основа".

За развитието на производителностьта на земледѣлеца прогресивно-либералната партия ще организира *земледѣлческия кредитъ и райфазеновитѣ* каси. Че съ тѣзи мѣрки може да се повдигне земледѣлческата производителность, това да, но г. Даневъ подъ думата „производителность на земледѣлеца" разбира материално подобрение на нашитѣ пропаднали земледѣлци и изобщо той разбира запазванието имъ съ такива мѣрки като социална група. Обаче, нито съ земледѣлчески кредитъ, нито съ райфазеновитѣ каси е възможно да се направи това. Единиятъ и другитѣ ще послужатъ само за подбрение положението на по-едритѣ земевладѣлци и на лихваритѣ, но никакъ не и за земледѣлческото население. Да си мисли единъ общественъ дѣятель, че съ такива мѣрки опасява земледѣлцитѣ, значи да нѣма ясно понятие за економическото развитие. Сѫщото трѣбва да кажемъ и върху възгедитѣ му по другитѣ точки на програмата на прогресивно-либералната партия, особенно върху занаятчийскитѣ и земледѣлческитѣ сдружавания, върху занаятчийския кредитъ и *„кѫщната домашна индустрия"*.

При всичко туй, прогресивно-либералната партия се явява днесъ единствената буржуазна партия у насъ, която пригърна идеята за прогреса чрезъ економическото и социално развитие на страната и която стѫпва върху почвата на класовитѣ социално-економически борби. Въ този смисълъ тя дѣйствително се *модернизира* и съ право ще носи името *прогресивна*, ако, като си уясни по-добрѣ идеята за прогреса, опредѣли по точно своята историческа мисия, като класова партия. Тогава тя може да се надѣе, че ще прибере подъ своето знаме всичко буржуазно прогресивно-либерално, което не се удовлетворява отъ „демократическитѣ" демагогства на „либералитѣ" отъ Каравеловия лагеръ и отъ дворцовитѣ пълзения на „народната", „народно-либералната" и „либерално-сопаджийската" партии.

На конгреса тази партия прие една обширна програма отъ 21 точки. Който се интересува и иска да я прочете, ще я намѣри въ брой 6, год. III на органа ѝ в. „България". Тази програма съставлява само вѫтрѣшната политика на партията. Относително вънšната ѝ политика, прогресивно либералната партия нито крачка напредъ не е направила; тя си остава ултрарусофилска. Едно друго нѣщо, което обръща внимание, то е, че прогресивно-либералната партия дава преднина на такива византийци, като Величковци, което опровергава нейнитѣ хвалби, че въ нейнитѣ редове нѣма опятнени хора. Миналото на Величковъ, като министръ въ Стоиловия кабинетъ и неговата византийска роля въ „народната партия", сѫ още много пресни. Миналото на Велчевци сѫщо е добрѣ извѣстно. Впрочемъ, тѣзи сѫ обикновенни дребни работи за нашитѣ буржуазни партии.

Конгресътъ на прогресивно-либералната партия, речитѣ на делегатитѣ ѝ, излизанието ѝ съ програма подигнаха жлъчката на Грековитѣ наемници, на сопаджиитѣ, на така нареченитѣ „демократи“ и на „народняцитѣ“; послѣднитѣ, впрочемъ, я таятъ за сега. Иматъ основание тѣзи „партии“ да се тревожатъ. Издига се една сѫщинска партия, която се явява носителка на интереситѣ на буржуазната класа, която може да имъ грабне държавната пита на едни отъ устата, а на други изъ подъ носа. Представете си, какъвъ ужасъ е това за сопаджиитѣ, за Грековитѣ дворцови лакеи, за тѣхнитѣ нови съюзници „народняцитѣ“ и за „демократитѣ“! Колко надежди би били разбити! Впрочемъ, България отъ това нищо нѣма да изгуби; тя само би спечелила.

Senex.

ОБЯВЛЕНИЕ

Скоро излѣза изъ подъ печатъ книгата на знаменития марксистъ

КАРЛЪ КАУЦКИ

ЗЕМЛЕДѢЛЧ. ПОЛИТИКА НА СОЦИАЛ. ДЕМОКРАЦИЯ

Авторизиранъ преводъ на

Янко Сакѫзовъ.

Тази книга е II ий дѣлъ отъ извѣстната на българский читатель „Земледѣлческий въпросъ“ на сѫщий авторъ.

Книгата ще има около 17 печатни коли и ще струва 2 л. и 30 ст. Които предплатятъ за 5 книги, отстѫпва имъ се по 2 лева, а на предплатилитѣ за 10 книги отстѫпва се по 1 л. 75 ст. На книжаритѣ се прави 20% отбивъ.

Всички порѫчки се пращатъ до преводача **Янко Сакѫзовъ, София.**

ИНТЕРЕСНО ЗА ИЗДАТЕЛИ.

Готова сѫ за печатъ: **„Историята на два града“** (историческа повѣсть отъ времето на френцуската революция) отъ **Ч. Диккенса**, прѣводъ отъ *В. Благоева.*

Картини отъ селския животъ (оригиналъ), отъ *В. Благоева.*

Който отъ издателитѣ желае да вземе изданието на едната или другата книга, молимъ да се отнесе за споразумѣние до редакцията „Ново Време“.

Акт. [illegible] 1956 г.
№

HX
8
N6
V.3:7-12
1899

Stanford University Libraries
Stanford, California

Return this book on or before date due.